Наукове Товариство ім. Шевченка

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Словникова частина

10

Головний редактор

проф. д-р Володимир Кубійович

Видавництво „Молоде Життя“

Shevchenko Scientific Society, Inc.

ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE

in 2 Volumes

Responsible Editor Prof. Volodymyr Kubijovyč, Ph. D

Volume II/10

Paris — New York
1984

Проект зі збереження інтелектуальної спадщини української еміграції

Printed by „LOGOS“ G.m.b.H., Munich

Х

Хмельницький Борис (1885—1959), лікар-фтізіятр та діяч охорони здоров'я на Україні, родом з Катеринослава; закінчив мед. фак. Харківського Ун-ту (1910), оборонив докторську дисертацію «Змішана інфекція при легеневому туберкульозі» (1927); ординатор шпитальної терапевтичної клініки в Харківському Ун-ті (1910—14); військ. лікар (1915—17), гол. Харківської губ. туберкульозної ради, завідувач заснованого ним Харківського центр. протитуберкульозного диспансера (1918—20); один з гол. засновників Укр. туберкульозного ін-ту в Харкові (1920), в якому завідував клінікою для дорослих (1920—39), потім дир. цього ін-ту (1940—55), проф. катедри туберкульози Харківського Мед. Ін-ту (1931—59), начальник спеціялізованого військ. шпиталя (1941—45); засновник двох туберкульозних санаторій. Був чл. міжнар. мед. т-в, Вченої Ради Мін-ва охорони здоров'я УССР тощо. Автор понад 50 наук. праць, у т. ч. кількох монографій.

Хмельницький Михайло († жовтень 1620), батько Богдана Х., шляхтич, правдоподібно родом з с. Хмельника на Перемищині, чигиринський підстароста. На поч. 17 в. жив у Жовкві на Львівщині при дворі коронного гетьмана С. *Жолкевського*, згодом у корсунсько-чигиринського старости Я. Даниловича. На Чигиринщині осадив низку нових поселень, придбав собі хутір у Суботові, згодом став чигиринським підстаростою. Х. був у близьких стосунках з запор. козаками. За поль.-тур. війни разом з гетьманом С. Жолкевським Х. як ватажок загону добровільців з Чигиринщини брав участь у поході на Молдавію; під час відступу Х. загинув у бою з татарами під *Цецорою*.

Хмельницький Олександер (* 1924), маляр родом з Харкова; мист. освіту здобув у Харківському Художньому Ін-ті (1953); станкове і монументальне малярство пропаґандивного характеру: «Навіки разом» (1953), «Перемога» (1958—61), співавтор розпису «Жовтнева революція» у Центр. павільйоні Виставки нар. госп-ва УРСР.

Хмельницький Тиміш, також Хмельниченко (1632—15. 9. 1653), старший син Богдана Х. (див.) полководець, учасник воєнних подій 1648—53. У лютому-березні 1648, під час переговорів з крим. ханом *Іслям-Ґіреєм*, Богдан Х. залишив свого сина як закладника. Згодом він був чигиринським сотн. і разом з батьком брав участь у походах проти Польщі у 1648—52, під час яких виявив себе здібним полководцем. 1650 і 1652 Х. на чолі значного коз. війська, при співучасті тат. загонів, взяв участь у походах на Молдавію і примусив молд. господаря В. *Лупула* припинити молд.-поль. співпрацю й укласти молд.-укр. союз. Для зміцнення цього союзу В. Лупул віддав свою молодшу дочку Розанду (див. *Лупулівна* Р.) за Тимоша Х. Цей союз викликав занепокоєння у сусідів Молдавії, що привело до волосько-семигородсько-поль.-молд. коаліції. Вона почала війну з Лупулом, якому двічі на допомогу приходив з коз. військом Х. Т. У травні 1653, після перемог під Ясами і Фокшанами над р. Теляженом, Х. Т. зазнав поразки (17. 5. 1653) під Фінтою. Вдруге прибув Х. того ж року на допомогу тестеві, який отаборився у Сучаві, але 12. 9. був смертельно поранений і за кілька днів помер у Сучаві. Тіло Х. поховано 22. 12. 1653 у Чигирині.

Т. Хмельницький

Література: Венгрженовский С. Свадьба Тимоша Хмельницького. Эпизод из истории малорусско-молдавских отношений. КСт. 1887, кн. 3 і 5; Грушевський М. Вінець і кінець Тимоша Хмельниченка. Історія України-Руси. Т. 9, кн. І. К. 1928; Горбач А. Г. Тиміш Хмельницький в рум. історіографії та літературі. Мюнхен 1969.

А. Жуковський

Хмельницький Юрій (1641—85), молодший син Богдана Х., гетьман України (1657, 1659—63) і Правобережжя (1677-81, 1685). Волею свого батька намічений на гетьмана й обраний Коз. радою у Чигирині 27. 8. 1657, але через молодість тимчасово передав владу у руки козацтва, яке обрало на гетьмана І. *Виговського* (1657—59). Після відходу І. Виговського на Коз. раді в Германівці на Київщині (11. 9. 1659) гетьманом України обрано Х. Його кандидатуру підтримувала промоск. група. Скориставшися зі скрутного становища України, моск. уряд і його уповноважений кн. О. Трубецкой примусили Х. укласти т. зв. *Переяславські статті*, 17. 10. 1659, які обмежували суверенні права України, давали право Москві призначати своїх воєвод і мати свої залоги, крім Києва, ще у 5 м. України. Цей договір викликав заг. обурення, і коли в 1660 моск. військо, по боці якого

мусіли воювати й козаки, у війні з Польщею зазнало поразки, Х. перейшов на поль. бік, і моск. військо було змушене до капітуляції під Чудновом. Х. уклав 27. 10. 1660 з Польщею т. зв. Слободищенський трактат, який розривав союз з Москвою, касував Переяславські ст., відновлював союз з Польщею й ґарантував автономію України, яка зобов'язувалася воювати спільно з поль. військом проти Москви. Проти цього трактату (апробованого Коз. радою в Корсуні) за намовою Москви виступили деякі лівобережні полки, а Х., відчуваючи неспроможність опанувати ситуацію, на поч. 1663 склав булаву й постригся в ченці під ім'ям Гедеона. Орієнтації то на Польщу, то на Москву допровадили 1663 до поділу Коз. Держави на Правобережну і Лівобережну Україну. 1664 поль. уряд звинуватив Х. в зраді й ув'язнив його у Марієнбурзькій фортеці. Після звільнення (1667) він жив в Уманському манастирі, де його 1670 (за ін. джерелами 1673) захопили крим. татари і відправили до Константинополя. Після ув'язнення в Едичкульській в'язниці Х. був архимандритом в одному з грец. манастирів. За посередництвом франц. посла (маркіза де Ноантель), тур. уряд пробував використати Х. для закріплення свого володіння на Правобережній Україні. 1677 Х. прибув на Україну й у зверненні до народу титулував себе «Князем Малої Росії-України і вождем Війська Запорозького»; її столицею був Немирів. 1678—79 він пробував за допомогою тур. і тат. війська приєднати Лівобережжя. Однак йому не вдалося створити міцної влади, а деякими заходами він відштовхував від себе навіть близьких співр. Півд. Правобережжя щораз більше обезлюднювалося, і люди втікали за Дніпро. Після цих невдач і замирення між Москвою, Туреччиною і Кримом (*Бахчесарайський мир*) 1681 Х. позбавлено гетьманства. 1685 Туреччина призначила Х. «Гетьманом України», але через півроку за непослух тур. урядові його страчено в Кам'янці Подільському.

Ю. Хмельницький

Х. був слабою, незрівноваженою людиною, яка своєю діяльністю немало спричинилася до того, що цю добу в історії України названо «руїною».

Література: Антонович В. — Бец В. Исторические деятели Юго-Западной России. К. 1884; Костомаров М. Гетьманування Виговського й Юрія Хмельницького. Руська Іст. Бібліотека, т. XIII. Тернопіль, 1892; Герасимчук В. Виговський і Юрій Хмельницький. ЗНТШ. т. LIX—LX. 1904; Rawita-Gawroński F. Ostatni Chmielniczenko. Познань 1919; Borschak E. A Littleknown French Biography of Yuras Khmelnytsky, The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. Vol. III, 1 (7), 1953.

А. Жуковський

Хмельницький Український Музично-Драматичний Театр, постав 1935 на базі пересувного роб.-колгоспного театру в Новочеркаську (з 1931) і Вінниці (з 1933), перейменованого 1935 на Вінницький Обл. Роб.-Сел. Театр, з 1938 Кам'янець-Подільський Обл. Театр, від 1954 в м. Хмельницькому, з 1958 під сучасною назвою. Під час війни (1941—44) театр обслуговував Далекосх. і Півн. фронти, по війні обслуговує міста й села обл. Довгі рр. театр діяв під шефством Київ. Театру ім. І. Франка, який допомагав йому режисерами і акторами (Г. Юра, К. Кошевський, А. Бучма, Ю. Шумський). У репертуарі початково переважала укр. клясика, з 1940-их рр. поряд з нею — п'єси рос. і сов., а з 1950-их рр. і зах. драматургів — К. Ґольдоні, Б. Брехт, Ф. Ґ. Льорка, В. Шекспір.

Хмельниччина, традиційна іст. назва укр. нац.-визвольної революції 17 в. (1648—1657), за якої під проводом Б. Хмельницького визволилася значна частина укр. земель з-під влади Речі Посполитої Поль. і дійшло до утворення коз.-гетьманської держави — «Війська Запор.» (згодом «Малоросії»), що існувала до 1780-их рр. Х. чимало змінила міжнар.-політ. систему Сх. Европи, а також внесла певні зміни в соц.-екон. структуру Коз.-Гетьманської України, створила нову провідну верству — коз. старшину, що згодом, у 18 в., перетворилася на укр. шляхту, а в 19 в. — на укр. дворянство. Х. відновила держ. розвиток укр. земель, продовжила традицію старої укр.-руської державности й пронесла її, з відповідними змінами й модифікаціями, до новітньої доби (нац.-визвольна революція 1917 й утворення модерної укр. держави 1917—20 рр.).

Генеза коз. держави «коз. панства» була значно старша за Х. На думку деяких істориків (І. Крип'якевич, Н. Полонська-Василенко, Л. Окіншевич та ін.), укр. коз. держава з'явилася ще в 16 в. (Запор. Січ). В. Липинський вважав, що Козаччина «ставала поволі в нац. чужій Речі Посполитій державою в державі». Але то були тільки зародки коз. державности, яка в 17 в. піднеслася до ідеї «Козацького Панства» на старих коз. теренах Наддніпрянщини (включно з Києвом) і на землях нової укр. колонізації на Лівобережжі (зокрема на півдні його), які козацтво вважало за набуток

своєї шаблі й свого плуга. Ця ідея виросла на традиціях старої укр.-руської державности, що жили на Україні й за часів Лит.-Руської Держави та поль. панування після Люблінської Унії 1569. Ці традиції були живі й у колах укр. правос. шляхти та вищого духовенства (Києво-Могилянський гурток 1620—30-их рр.; протестація правос. духовенства на соймі, 1620—21). Від часів гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного ці традиції входять в ідеологічний арсенал Козаччини. Про це добре знали в Польщі і в Зах. Европі, зокрема у Швеції й у Семигороді, і вважали, що «козацький народ може відділитись від Польщі й збудувати окрему Річ Посполиту ... якщо тільки знайде для своїх змагань розумного та шляхетного вождя й ініціятора» (слова семигородського кн. Бетлен-Габора 1628). Такий вождь і з'явився в особі Б. Хмельницького.

Вже перші вістки про повстання Б. Хмельницького та його союз з Туреччиною й Кримом показали поль. урядові, що це поч. нац.-визвольної революції. Про те, що козаки „absolutnie chcą w Ukrainie dominować" і що Хмельницький „novus formatur ... ducatus", писали й коронний гетьман Микола Потоцький (березень 1648), і знавець українських справ Адам Кисіль, воєвода брацлавський (травень 1648).

В укр. політ. колах того часу були різні концепції нового держ. устрою України. Серед правос. шляхти й вищого духовенства досить популярною була ідея двоєвладдя: митр. київ. й гетьмана Війська Запор., відносини яких з Польщею були б подібні до Бранденбурґу (Пруссії). Але військ. перемоги Хмельницького 1648—49 і тріюмфальний прийом гетьмана в Києві 1648, де його всі вітали, як «Мойсея, спасителя, збавителя і свободителя народу руського з неволі ляцької ... пресвітлого володаря й кн. Руси», були рішучою перемогою «козацького панства». Під час переговорів з поль. посольством на чолі з А. Киселем у Переяславі (лютий 1649) Хмельницький сказав, що він «единовладний самодержець руський» і «досить має сил на Україні, Поділлі і Волині ... в землі й князівстві моїм по Львів, Холм і Галич». Для поль. послів стало ясно, що Хмельницький «Україну і всю Русь виповів ляхам». Виленський панегірик 1650—51 на честь Хмельницького ствердив:

«Когда король Казімір єсть в Польще Іоан, — в Русі єсть гетман Хмельницький Богдан».

Свідомість божественного походження своєї влади з'являється в Хмельницького ще раніше. В листі до моск. воєводи 29. 7. 1648 він титулує себе так: «Богдан Хмельницький, Божією милостію Гетьман з Військом Запорозьким». Ця формула відтоді повторюється в усіх офіц. коз. документах того часу: «Божією милостію Великого Государя нашего, пана Богдана Хмельницького, Пана Гетьмана всего Войска Запорозького» (лист глухівського сотн. Сахна Вейчика до Севського воєводи кн. Т. Щербатова 22. 4. 1651). У зверненнях чужинці Хмельницького титулували: „Illustrissimus Princeps" (або: „Dux"). Грец. митр., що були на Україні 1650, поминали його під час служби Божої, як «Государя і Гетьмана Великої Росії». Кн. і монархом титулував Хмельницького тур. султан, «світлішим князем» („Illustrissimus dux") називали його інші чужоземні володарі.

Переяславська угода 1654 не змінила держ. статусу України, титулу і влади її гетьмана. «Військо Запорозьке» й далі залишилося окремою самостійною державою, «Руською державою» («Государство Російське», як називав її Б. Хмельницький в листі до моск. царя 17. 2. 1654; «Малоросійское Государство», як писали тоді і пізніше в Москві), з власним головою держави — гетьманом Війська Запорозького, обираним довічно; навіть з виразними тенденціями спадковости та династичности його титулу та влади, з власним урядом, власним військом, власною зовн. політикою (обмеження зносин з Польщею й Туреччиною не було запроваджене в життя), власним суспільним та екон. устроєм, власним законодавством і судівництвом, власними фінансами (обов'язок доходи з міст передавати в «государеву казну» залишився тільки на папері), нарешті, з власним церк.-культ. життям. Єдиною ознакою, скорше символом зверхности моск. царя був його новий, український титул («царь Малой России, великий князь Киевский й Черниговский») і наявність моск. залоги в Києві.

У руках Б. Хмельницького залишилася вся повнота держ. влади і щодо внутр. справ країни і щодо її зовн. політики, яку він провадив самостійно й незалежно. Гетьман і далі був «государем і гетьманом» укр. держави, «зверхнійшим владцею і государем отчизни нашої», як його називають офіц. укр. документи, «нашей земли начальником і повелителем» (митр. С. Косів, 1654) «господарем усієї Руської землі» (сам Б. Хмельницький, 1655), „Clementia divina Generalis Dux Exercituum Zaporoviensium" (лист до господаря Валахії К. Шербана, 1657). «Як цар у своїй землі цар, так гетьман в своїм краю князь або король» (слова гетьманського писаря І. Виговського се-

мигородському послові 1657). Держ. статус України за Хмельниччини здобув собі міжнар. визнання. Корсунський союзний договір зі Швецією 6. 10. 1657 визнавав Україну за «народ вільний і нікому не підлеглий» („pro libera gente et nulli subjecta“).

У висліді Хмельниччини була не тільки утворена нова держ. формація «Войска Запорожского Украйна» (як її називали в Москві), а й відновлена стара «Руська Держава» («Государство Російское» — в розумінні України: лист Б. Хмельницького до моск. царя 17. 2. 1654). У всіх переговорах зі Швецією й Семигородом Хмельницький вимагав визнання прав коз. держави «на всю стару Україну, або Русь (Роксолянію), де грецька віра і мова їх ще існує, аж по Вислу».

У зв'язку з цим в укр. політиці щораз більше активізувалася білор. проблема. Вона цікавила Козаччину ще в 16 в. (походи Лободи й Наливайка), Хмельницький віддавав їй увагу з самого поч. революції. Він підтримував коз. рух на Сх. Білорусі під проводом К. Поклонського. 1655–57 існував Білор. полк під владою Війська Запорозького. Білор. полк. гетьман призначав своїх свояків І. Золотаренка, «гетьмана Сіверського» (1655), І. Нечая («полк. Білоруський, Могилівський, Гомельський і Чауський», 1656), Д. Виговського («полк. Биховський», 1655). 1656 Хмельницький прийняв під свій протекторат Слуцьке князівство, яке належало кн. Б. Радзівілові, а 1657 Старий Бихов, якому він видав універсал на вільний торг з Україною; 28. 6. (8. 7.) 1657 на прохання пинської шляхти прийняв під свій, своїх наступників і Війська Запор. протекторат Пинський, Мозирський і Туровський пов.

Ці акції викликали велике занепокоєння Москви, яка розпочала «боротьбу двох Русей за Русь третю» (В. Липинський). Хоч смерть Хмельницького припинила дальшу експансію України на білор. землі, але традиція «Руської Держави» збереглася в укр. політиці за І. Виговського, а відгуки її знаходимо й пізніше.

Література: Грушевський М. Історія України-Руси. тт. VIII, IX, ч. 1—2. К. 1907—1931. Нове вид. Нью-Йорк 1954—57; Z dziejów Ukrainy. Кр. 1912, 2 вид. Липинський В. Твори. т. 2. Філядельфія 1980; Kubala L. Szkice historyczne: Wojna moskiewska. В. 1910; Wojna szwedska. Л. 1913; Wojna brandenburska i najazd Rakoczego. Л. 1917; Липинський В. Україна на переломі. Відень 1920. II вид. Нью-Йорк 1954; Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького. ЗНТШ, тт. 139—140, 144—145, 147, 151. Л. 1926—27, 1931; Петровський М. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії 1648—1654 рр. К. 1940; Vernadsky G. Bohdan hetman of Ukraine. Нью Гейвен 1941; Крупницький Б. (ред.) В 300-ліття Хмельниччини (1648—1948). Зб. ЗНТШ, т. 156. Мюнхен 1948; Pritsak O. Das erste türkisch-ukrainische Bündnis (1648), Oriens, 6, 2, 1953; Оглоблин О. Українсько-Московська угода 1654 р. Нью-Йорк—Торонто 1954. Англ. вид. Treaty of Perejaslav. Торонто—Нью-Йорк 1954; Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. К. 1954; Яковлів А. Договір Гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р. Нью-Йорк 1954; Оглоблин О. Думки про Хмельниччину. Нью-Йорк 1957; Крип'якевич І. Соціяльнополітичні поглsди Богдана Хмельницького, Укр. Іст. ж. 1. 1957; Шевченко Ф. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. К. 1959; Голобуцкий В. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648—1654 г.г. К. 1962; Оглоблин О. Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини й Переяславська угода 1654 р. Мюнхен—Нью-Йорк 1960; Крип'якевич І. Адміністративний поділ України 1648—1654 рр. — «Історичні джерела та їх використання», вип. 2. К. 1966; Wójcik Z. Dzikie pola w ogniu. III вид. Варшава 1968; Шевченко Ф. Історичне минуле в оцінці Б. Хмельницького. Укр. Іст. ж. XII. К. 1970; Ziepko D. Der grosse Kosakenaufstand 1648 gegen die polnische Herrschaft. Вісбаден 1980; Загоровский Л. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. М. 1981.

О. Оглоблин

Хмілевський Прокоп (1600—64), церк. діяч-василіянин, єп. перемиський; нар. на Мазовші (Польща). 1639 ректор духовної школи у Володимирі і архимандрит манастиря св. Спаса в Дубному. 1651 єп.-помічник гр.-кат. єп. Атанасія *Крупецького* в Перемишлі, з 1652 єп. перемиський, самбірський і сяноцький. Вів боротьбу з перемиським правос. єп. Антоном *Винницьким*. 1655 не прийняв уряду київ. митрополита. Помер в Дерманському манастирі.

Хміль, див. *Хмелярство*.

Хмільник (IV—8), м. в півд.-сх. частині Поділля, розташоване над р. Богом, р. ц. Вінницької обл., 20 000 меш. (1974); вперше згадується в 14 в. З 1434 (до 1793 — з малими перервами) Х. входив до складу Речі Посполитої, 1443 дістав маґдебурзьке право, відограв ролю в коз. повстаннях проти Польщі, 1648-67 входив до складу коз.-гетьманської держави, з 1793 належав до Рос. Імперії і був заштатним м-ком Подільської губ. Більшість населення Х. становили жиди (1926 — 56%, українці — 41%; 1959 відповідні числа — 2% і 92%). З 1923 Х. р. ц., місц. (машино-авторемонтна, мебльова, швейна) і харч. пром-сть. Залишки фортеці 16—17 в. Х. — бальнеологічний курорт, основні засоби лікування: радіоактивні.

Хмільницький палац, побудований на місці старовинного замку

вуглекислі, гідрокарбонатно-хлоридно-кальцієво-натрієві мінеральні води, торфові грязі. Показання: захворювання крови, органів руху, нервової системи, жін. хвороби.

Хмільницький літопис, пам'ятка укр. історіографії й літератури першої пол. 17 в., належить до числа т. зв. місц. літописів. Складений невідомою особою, що походила, імовірно, з м. Хмільника на Вінничині. Автор літопису реєстрував іст. події на Правобережжі, зокрема в Хмільнику, 1636—50 рр., а також факти поточного життя; описав у хронологічному порядку коз. повстання 1636—38 під проводом П. Павлюка й К. Скидана, перші роки війни Б. Хмельницького: битви під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями, поразки поль. війська на Поділлі, перемоги М. Кривоноса б. Немирова, Махнівки, Животова, Бердичева, Тульчина; спустошення Поділля від тат.-тур. навали тощо. Х. л. виданий у кн. «Летопись Самовидца . . .», (К. 1878), дослідили О. Левицький і В. Іконніков.

Хмурий (справжнє прізвище Бутенко) Василь (1896—?), журналіст, мист. і театральний критик родом з с. Рашівці на Полтавщині; вчився у Велико-Сорочинській учительській семінарії; у 1920—30-их рр. працював у ж. «Нове Мистецтво», в-ві «Рух» у Харкові, друкувався в газ. «Вісті ВУЦВК» і в тижневому додатку «Культура і Побут», ж. «Червоний Шлях», «Сільський Театр» та ін. Ст. з питань театру, кіна й мистецтва. Кн. «Нотатки про театр, кіно та просторове мистецтво» (1930), монографії «Йосип Гірняк», «Мар'ян Крушельницький» (1931), текст до вид. А. Петрицького «Театральні строї» (1929). 1937 заарештований, дальша доля невідома.

Хованець Олександер (* 1935), майстер різьблення й випалювання на дереві родом з с. Тилича на Лемківщині; закінчив Косівську школу прикладного мистецтва (1963); стилізовані композиції: «Бокораші», «Аркан», «У трембітоньку заграю», «На веселій полонині», «Нар. гуляння»; горельєф «Леся Українка» та ін.

Ховрах (Citellus) тварини з роду гризунів родини білячих; довж. тіла 18—22 см, вага до 300 г; населюють лісостеп і степ. На Україні 3 види: Х. крапчастий (C. suslicus Güld.), Х. євр. (C. citellus L.) і Х. сірий (C. pygmaeus Pall.). Х. — шкідник; об'єкт хутрового промислу.

Ходзько (Chodźko) Олександер (1804—91), дипломат і філолог поль. роду. Студіював у Відні (1820—23) й Петербурзі (1831) сх. мови. 1857—83 проф. Колеж де Франс у Парижі. Серед ін. праць переклад на франц. мову укр. іст. пісень: „Les chants historiques de l'Ukraine et les chansons Latyches des Bords de la Dvina occidentale. Périodes païennes normande, tatare, polonaise et cosaque" (1879).

Ходика (Кобизевич) Федір (бл. 1550—1625), радник Київ. маґістрату (1592—1613), київ. війт (1613—18, 1621—25); вів прополь. політику, гнобив укр. населення Києва. Сприяв гр.-католикам захоплювати правос. церкви в Києві, але 1624 допомагав втримати Софійський собор і Видубицький манастир у Києві. Проти його насильств повстали міщани і відділ козаків й втопили Х. у Дніпрі (січень 1625).

Ходін Андрій (1847—1905), офтальмолог родом з м. Новочеркаська, з 1881 проф. Київ. Ун-ту. Праці Х. присвячені питанням рефракції ока, світловідчування, фізіології очних м'язів, клініки очних хвороб.

«Ходіння в народ», програма і рух рос. народництва 1860—70-их рр., метою якого була осв. робота серед селян, а згодом і робітників та ширення рев. антисамодерж. свідомости. Ця діяльність охопила інтеліґенцію, гол. студентів, які йшли в народ з вірою в його спроможність повалити царат. Уряд переслідував народників, а сел. маси їх не підтримали; тоді радикальніші їх представники вдалися до терору як гол. засобу боротьби з царатом. «Х. в н.» було поширене й на Україні, але, як і народництво взагалі, тут набрало трохи ін. форм. Одночасний укр. рух *«хлопоманів»* та українофілів ставив собі за мету культ. розвиток укр. народу та пробудження його нац. свідомости.

Ходкевич (Chodkiewicz) Ян Кароль (1560—1621), визначний поль. військ. і політ. діяч лит. походження, В. гетьман лит. (1605—21). Х. брав участь у поборенні повстання С. Наливайка (1594—96), разом з Я. Замойським брав участь у поході проти Волощини (1600), успішно воював проти шведів (1601—05). На чолі поль.-лит. війська Х. разом з королевичем Володиславом і окремим коз. відділом взяв участь у поході на Москву (1617—18). У поль.-тур. війні 1621 командував поль. військом і загинув у битві під Хотином. Був протектором майбутнього митр. П. *Могили* (1620—21).

Ходорів (IV—5), м. Жидачівського р-ну Львівської обл., положене на зах. окраїнах Поділля над р. Лугом (сточище Дністра); 10 200 меш. (1971). Вперше згадується 1394 п. н. Ходорів-став, Ходоростав; за Австрії м-ко в Бобрецькому пов., з 1890-их рр. зал. вузол. 1918—19 постій Начальної Команди УГА у війні з поляками. У Х. Ходорівський цукрорафінадний комбінат (заснований 1913, 1970 ви-

добуток 38 600 т цукру-піску, 98 400 т цукру рафінаду, 196 500 т — спирту-ректифікату), зав. поліграфічних машин, меблььова фабрика.

Ходоровський-Мороз Григорій (1859—1927), піяніст, композитор і педагог родом з Черкащини; муз. освіту здобув у Ляйпціґській (1865—69) і Петербурзькій (1870—72) консерваторіях, далі один сезон хормайстер у Ваймарі під наглядом Ф. Ліста. Згодом у Києві викладач муз. школи (1875—94) і проф. консерваторії (з 1913); по революції в Севастополі, де організував нар. консерваторію. Твори для фортепіяна: «Укр. рапсодія», обробки укр. нар. пісень під псевд. Константинов. Учнями Х. були серед ін. К. *Квітка* і Л. *Ревуцький*.

Ходченко Павло (1880–1967), письм. родом з Миколаївщини. До революції 1917 вчителював на Одещині, по революції був гол. Варварівського та Новоодеського райвиконкомів, комуніст, з 1933 в Харкові. По другій світовій війні уповноважений у справах Правос. Церкви при уряді УССР. Кн. оп. і нариси: «В боротьбі за колгоспи» (1931), «Радгосп на вибалках» (1932), «Шляхами перемог» (1934), «Перегорнуті сторінки», та ін.; повісті «Сорочинська трагедія» (1940), «На визволеній землі» (1950), «Степові спалахи» (1960); роман «Зростання» (1956); п'єси і спогади «Випробовування зрілости» (1958), «Досвітні заграви» (1965).

Хозари, напівкочовий тюркомовний народ, що появився в Півд.-Сх. Европі після відходу гунів (4 в.) і проіснував до 11 в.; сх. сусіди сх.-слов. племен, пізніше Київ. Руси. Про походження Х. існують різні припущення; вони самі себе вважали близькими до болгар, огузів, аварів. Основна територія, заселена Х., — Хозарія, охоплювала прикаспійські степи між р. Сулаком і пониззям Дону. Гол. заняттям Х. було кочове скотарство, згодом, коли частина населення осіла, — хліборобство і торгівля. Вони часто воювали, але й торгували з Іраном, араб. халіфатом, Візантією, пізніше Руссю.

У другій пол. 6 в. Х. підпали під владу Зах.-тюркського каганату, під яким були одне століття. Після розпаду Тюркського каганату в сер. 7 в. підкорили собі частину болгар й ін. кавказькі й слов. племена та створили Хозарський каганат (Х. к.), першу держ. формацію на Сх. Европи. Верховним володарем Х. к. був каган, як рел. зверхник, його заступником і фактичним правителем був цар-намісник. Спершу столицею Х. к. було м. Семендер в Півн. Даґестані, а з сер. 8 в. Ітіль над Волгою, недалеко сучасної Астрахані; Ітіль стала важливим центром міжнар. торгівлі між Сх. і Зах., у ній були й окремі слов. квартали. 835 при допомозі візант. майстрів на Дону збудовано укріплене м. Саркел, де було багато руських, хозарських, грец., іранських і середньоазійських купців. Крім торг. шляху між Европою й Азією, через Хозарію проходив Волзький шлях, що сполучав Арабський халіфат зі Скандінавією. Найбільшого розвитку Х. к. зазнав у 6 в., коли він оволодів Півн. Кавказом, Приозів'ям, більшою частиною Сх. Европи по Дніпро. Тоді у залежність Х. підпали племена сіверян і полян, які платили їм данину. Х. к. воював як проти арабів, так і проти Візантії. Особливу ролю відограли Х., становлячи собою заборолo проти араб. експансії.

На поч. 8 в. серед Х. (півн. Даґестан) поселилися жиди з Ірану та Візантії, і під їх впливом частина Х. перейшла на юдаїзм, однак щойно на поч. 9 в. каган Обадія проголосив юдейську віру без талмуда держ. релігією. Бл. 735 араби з халіфату напали на Х. к. і примушували провідну верству перейти на іслям. Зі свого боку Візантія пробувала насадити в Хозарії християнство; місійну подорож серед Х. відбув у 860—61 Кирило-Константин. При допомозі візант. місіонерів у Х. к. створено митрополію і 7 епархій. На території Х. к. мирно співіснували юдаїзм (провідна верства), іслям і християнство, як також і поганство, поширене і серед слов. племен. Х. відограли ролю в поширенні християнства на Україні ще до Володимирового хрищення.

У кін. 9 в. у причорноморські степи, контрольовані Х. прийшли печеніґи, які значно ослабили Х. к. З сер. 9 в. сильним суперником для Х. стала Руська (Київська) держава, військ. дружини якої часто проходили територією Х. до Каспійського м. У 9—10 в. вся політика і економіка (торгівля) Сх. Европи зосереджувалася в трикутнику Візантія—Х. к.—Русь. Рівновага між цими державами була порушена з проґресивним ослабленням Х. к. і зростанням Київ. Руси. За літописним оп., 862 варязьке військо під проводом Аскольда і Дира звільнило Київ від хозарської влади. 883—85 кн. Олег визволив і племена полян і сіверян з-під залежности Х. За кн. Ігоря руське військо двічі (913—4 і 943—4) переходило через Хозарію на Каспійське побережжя, де захопило чималу здобич. У поході проти Візантії (941) кн. Ігор користувався підтримкою Х. к., серед його дружинників були і Х. христ. віровизнання. Похід кн. Святослава Ігоревича 964—65 на Х. к. завдав йому, після 300-річного існування остаточного удару; були розгромлені м. Ітіль і Семендер, а Саркел, разом з півн.-зах. ча-

стиною (*Тмуторокансъке князівство*) приєднано до Київ. держави. Однак знищення Х. к. не дало для неї добрих наслідків, бо вона стала жертвою постійних нападів кочових народів зі Сходу. Після перемоги Святослава Х. підпали під зверхність Хорезми і стали мусулманами. 985 кн. Володимир В. пішов походом на болгар та Х. і після перемоги примусив платити данину. Остання літописна згадка про Х. датується 1079, про їх участь у змові проти кн. Олега Святославича, якого схопили в Тмуторокані й відправили у Візантію. 1083 кн. Олег, повернувшися в Тмуторокань, стратив Х. — змовників. Після упадку Х. к. Х. поступово змішувалися з тюркськo-половецьким оточенням, і згодом цілковито зникнули.

Література: Рыбаков Б. К вопросу о роли Хазарского каганата в истории Руси. Советская Археология, XVIII. М. 1953; Pritsak O. Das Karaimische. Philologiae Turcicae Fundamenta. Вісбаден 1959; Артамонов М. История хазар. Л. 1962; Dunlop D. The History of the Jewish Khazars. Нью-Йорк 1967; Pritsak O. The Khazar Kingdom's Conversion to Judaism. Harvard Ukr. Studies. t. 2. 1972; в кн. Hunowie europejscy, Protobułgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie. Вроцлав, В., Кр., Гданськ 1975; Плетнева С. Хазары. М. 1976.

А. Жуковський

Хойнацький Андрій (1836—88), церк. і пед. діяч, протоієрей, історик укр. правос. Церкви. Закінчив Київ. Духовну Академію, учитель Волинської Духовної Семінарії в Крем'янці, викладав богословіє у Ніженському Іст.-Філол. Ін-ті. Дослідник минулого Волині, зокрема Почаївської Лаври, нар. обрядів і вірування. Ст. в журн. і окремо: «Западнорусская церковная уния в ее богослужении и обрядах» (1871), «Очерки из истории православной церкви и древнего благочестия на Волыни» (1878), «Православие и Уния в лице двух своих защитников, преп. Іова Почаевского и Іосафата Кунцевича» (1882), «Лавра Почаевская» (1880—83; поправлене вид. 1897), «Православие на западе России в своих ближайших представителях» (1888).

М. Холевчук

Холевчук Михайло (* 1885), агроном, ветер. лікар і зоотехнік у Галичині; дир. Т-ва «*Сіль. Господар*» у Львові (з 1928); 1934-39 — дир. Хліборобського Ліцею в Черниці, згодом проф. Держ. Госп. Курсів у Дублянах б. Львова; за сов. часів працював у фахових наук. ін-тах. Х. автор ряду праць з зоотехніки, зокрема про проблеми племінної праці.

Холера (Cholera asiatica від грец. Chole — жовч і rheo — течу), кишкова хвороба людини, яка протікає з великою інтоксикацією та обезводненням організму. При несприятливих умовах швидко набирає характеру епідемії або навіть пандемії (П.), тобто охоплює багато країн, а часом досягає світового розповсюдження. Збудник Х. — холерний вібріон, відкритий нім. бактеріологом Р. Кохом 1883. Джерелом інфекції є людина, хвора на Х. та бацилоносії. Х. розповсюджується через безпосередній контакт з хворими, через воду та харч. продукти. В її розповсюдженні велику ролю відограють мухи. Інкубаційний період триває від 1 до 6 діб. При тяжких епідеміях протягом перших 2 днів захворювання помирає бл. 2/3 хворих. Тепер постійним вогнищем Х. є Індія (Бенгалія), де вона була відома з найдавніших часів. Лікування Х. спрямоване на відновлення водно-солевого балансу, введення антибіотиків, сульфоніламідів, вітамінів, глюкози та ін. препаратів. Профілактика зводиться до шпиталізації хворих у лікарнях, ізоляції підозрілих бацилоносіїв і контактних осіб, охоронних щеплень, сан. контролю за очищенням і водопостачанням населених місць, дезинфекції, сан. охорони кордонів, встановлення карантен, посилення гігієнічного нагляду за харч. продуктами, диспансеризації осіб, які перехворіли на Х., боротьбу з мухами тощо.

До 1817—23 рр в Европі Х. була мало відома, бо рідко виходила з свого іст.-природного джерела до найближчих сусідніх країн. Лише у висліді англ. колоніяльної війни в Індії (1757—1817) та розвитку міжнар. зв'язків, вона почала розповсюджуватися далеко поза межі основного джерела — на Україні, як і в Рос. Імперії та в Европі, з 1820-их рр. На Україні і в Рос. Імперії було 6 П. Х. тривала з 1817 до 1823 рр., але щойно у 1823 були занесені на Україну лише поодинокі випадки захворювань. За другої П. (1826—37) Х. була занесена на Україну 1830. Розповсюдженню Х. сприяла рос.-тур. війна, особливо коли військо поверталося з фронтів. Х. виникла також серед рос. війська, надісланого для придушення поль. повстання (листопад 1830); свого апогею вона досягла на Україні 1831. Точних даних про захворювання та смертність нема, але відомо, напр., що в невеликому с. Подосах на Бердичівщині, від Х. щоденно вмирало бл. 8 осіб. Третя П. (1846—61) досягла 1847 берегів Чорного та Озівського м. і захопила спочатку Одесу, а потім всю Україну і Польщу. 1848—49 рос. армія, що

оперувала в Галичині, втратила від Х. 7 400 осіб (1849). У 1853—55 Х. особливо лютувала в Криму за часів крим. війни; франц. армія втратила 11 200 осіб, а перехворіло Х. понад 20 000 осіб; англійці втратили 4 500, а перехворіло 7 600. Четверта П. (1863—75) поширилась у серпні 1865 з Константинополя спочатку в Одесі, а 1866 майже у всіх евр. країнах. 1869—70 захворювання на Х. в Европі припинилося, за винятком України і Росії. П'ята П. (1881—95) наприкінці 1885 досягла Австрії, 1886 — Угорщини й Німеччини, звідки вона знов перекинулася до Галичини, Центр. і Сх. земель та Росії; відомо, що в Галичині та на Буковині від Х. померло 1892—1894 2 300 осіб. Під час вищезазначених епідемій Х. на Україні і на території кол. Рос. Імперії смертність від Х. коливалася від 36,8 до 44,9% всіх захворювань. Шоста П. Х. (1902—26) була перенесена до Рос. Імперії, на Україні споч. були поодинокі випадки захворювань. Щойно 1907 пошесть поширилася в басейнах Дніпра, Дону та Волги. Вона охопила майже всю Рос. Імперію, досягла вершка 1910 (230 000 захворювань і 11 000 померлих). Згодом епідемія значно послабла (1912 в Одесі та в Астрахані було лише 9 випадків захворювань), але 1913 стався новий вибух Х., гол. в Подільській губ. (1 600 захворювань). З поч. першої світової війни (1914) Х. поширилася в рос. армії, гол. на півд.-зах. фронті: 7 700 захворювань, серед цивільного населення до 1 800. 1915 було 11 400 випадків в армії й десятки тисяч серед цивільного населення. У наступні 2 рр. епідемія значно зменшилася, але 1918, у зв'язку з рухом біженців, демобілізованих та військово-полонених, а потім у зв'язку з громадянською війною стався новий великий вибух Х., вона поширилася на всю Україну та сер. Росію. Смертність від Х. була дуже висока; напр., в Одесі 1918 — 55,8%, 1919 — 47,2%, 1920 — 65,0%, 1921 — 48.8%. Найбільша смертність була серед молодих та найстарших груп хворих. Після закінчення громадянської війни і введення НЕП-у розпочато енерґійну боротьбу проти Х., і вона на 1926 по всій території СССР була остаточно ліквідована. Офіційно вважається, що з того часу Х. не відновлювалася, хоч поодинокі випадки (типу Ель-Тор) були зареєстровані й 1970 в Одесі. *Г. Шульц*

Холм, Хелм, гол. м. *Холмщини*, деякий час столиця удільних князів і кн. *Галицько-Волинської держави*, положене на (20—40 м високому) березі Холмської височини над р. Угеркою (притокою Бугу); тепер адміністративний центр Холмського воєводства в Польщі; 46 000 меш. (1974). Дата заснування Х. докладно не встановлена; за літописом, кн. Данило Романович збудував тут 1237 оборонний городок, який згодом сильно укріпив, а на незначній віддалі від нього збудував оборонні вежі (к. с. Білявина і Столпня; див. ЕУ 1, стор. 804). Завдяки цьому Х. протистояв тат. навалі 1240. Сюди і Данило переніс свою столицю з Галича, а разом з цим і осідок епархії, яким доти був Угруськ. На це вплинула й обставина, що Гал. шлях, який сполучав Україну з Бл. Сходом і Півднем, втратив значення через занепад Царгороду і опанування степів кочовиками; натомість набрав значення шлях, який сполучав Балтику і володіння Нім. Ордену (зокрема м. Торунь над Вислою) з зах.-укр. землями через Х. (т. зв. Бузький шлях). 1259 Х. вдруге протиставився тат. навалі. По смерті Данила в Х. мали резиденцію його наступник кн. Шварно, потім Лев Данилович і його нащадки Андрій і Лев Юрієвичі, врешті Юрій (Болеслав) II. Після воєн за їх спадщину між Литвою, Польщею й Угорщиною та місц. боярами, під час яких багато потерпів Х., він перейшов остаточно 1387 у володіння Польщі. Х. став гол. м. Холмської землі у складі Львівського воєводства. 1392 Х. дістав маґдебурзьке право, згодом ще ряд привілеїв від поль. королів. З сер. 15 в. збільшилося екон. значення Х., гол. його торгівля. Однак 1612 він мав ледве 2 200 меш., у тому ч. 800 жидів. Деяке культ. значення мав Х. як гол. м. епархії і осередок церк. шкіл.

З сер. 17 в. почався занепад Х., спричинений війнами. 1648 Х. захопив на деякий час гетьман Б. Хмельницький; пізніше його нищили шведи і моск. військо, багато він потерпів під час Півн. війни (1700—21). В кін. 18 в. в Х. жило бл. 2 500 меш., у тому ч. понад 1 000 жидів, 1 000 поляків і ледве 200 українців (уніятів).

Холм у 18 ст. Праворуч Замкова (Данилова) гора і холмський собор пресв. Богородиці (з ґравюри І. Раковіцького)

Після поділу Польщі Х. належав до Австрії (1795—1807). В. Варшавського Князівства (до 1812) і Поль. Королівства (до 1832), пізніше входив до складу Рос. Імперії. Це було невелике пов. м. торг.

характеру, в якому більшість населення становили жиди (1860 на 3 600 меш. — 2 480 жидів). Деяке значення мав Х. як осідок уніятської епархії. У другій пол. 19 в. припливали до Х. росіяни (гол. службовці). Про зміни рел., а деякою мірою і нац. відносин свідчать числа: 1873 з 5 595 меш. припадало на правос. (росіяни) 263, уніятів (українці) 530, римо-католиків (поляки) — 1 294 і жидів 1 503. Числа на 1911: на 21 425 меш. 5 181 правос. (українці і росіяни), 3 820 римо-католиків, 12 100 жидів, 315 лютеран. Впливи росіян збільшилися зі скасуванням унії і припливом правос. духовенства. Х. був центром русифікації (ряд сер. шкіл, духовна семінарія) і польонізації. Русифікація посилилася після утворення 1912 Холмської губ. (приплив рос. службовців).

Після 1905 почала виявлятися незначна укр. діяльність: створено Просвітительное Общество Холмской Руси, яке видавало двомовний ж. «Братська Бесіда», і т-во «Просвіта».

Перша світова війна спричинила зменшення укр. населення Х., бо 1915 майже всі українці і росіяни виїхали на сх. перед приходом військ центр. держав. Більшість евакуйованих повернулася до Х. у 1920—22 рр. За час перебування на Україні їх нац. свідомість значно зросла. Х. став центром культ.-осв. т-ва «Рідна Хата». 1920—23 в Х. виходила газ. «Наше Життя», календарі тощо. У кін. 1920-их рр. і ця незначна укр. активність була пригноблена поль. владою. Вже 1919 Холмський правос. собор передано католикам.

Відродження українства почалося після упадку Польщі 1939, коли Х. увійшов до складу Ген. Губернії. Цьому сприяв також приплив утікачів з Галичини. У Х. створився Укр. Комітет і Тимчасова Церк. Рада. Заходами УЦК в Кракові українцям повернено в травні 1940 Холмський собор. У Х. був осідок новопосталої Холмсько-Підляської епархії з архиєп. Іларіоном (Огієнком) на чолі, при якій діяла невелика духовна семінарія. Діяв Укр. Допомоговий Комітет. Розвинулося шкільництво (гімназія, сер. пром. школа), осв. і мист. життя, кооперація, низка приватних екон. підприємств.

Це піднесення українства в Х. припинила сов. окупація влітку 1944, а згодом приєднання Х. до Польщі. Деякі українці з Х. подалися на Зах., до Німеччини, а пізніше за океан, майже всіх тих, що залишилися, поль. влада 1946 виселила на понім. землі. Тепер в Х. живе незначне ч. українців, діє правос. парафія.

З пам'яток мистецтва найвизначнішим є Холмський собор Богородиці, що стоїть на замковій княжій горі, збудований кн. Данилом Романовичем у сер. 13 в.; після пожежі 1256 відбудований у другій пол. 13 в. З кін. 16 в. собор став резиденцією уніятських холмських еп.; перероблений 1638—56 еп. М. Терлецьким; розібраний 1735 і побудований наново 1736—56 в стилі пізнього барокко. Незначні зміни зроблено після переходу собору до правос. (1874—78). 1919 собор передала поль. влада римо-католикам; тоді знищено іконостас, ікони і деякі розписи. Нові зміни зроблено після повернення собору правос. 1940, останні зміни зробили римо-католики після передачі собору в їх руки (1946). У соборі є чудотворний образ Богородиці, що походить з княжих часів (мабуть, привезений з Візантії). Ін. святині: правос. церква Св. Духа (з 1849), костьол у стилі пізнього рококо (1753—63, за проєктом архітекта П. Фонтана), манастир реформатів (1736—40, перебудований у 19 в.) та ін. В місц. музеї зберігається чимало творів церк. мистецтва.

Холмський катедральний собор пресв. Богородиці

Література: Батюшков М. Холмская Русь. П. 1887; Czernicki K. Chełm, przeszłość i pamiątki. Холм 1936; Січинський В Місто Холм. Кр. 1941; Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя. Вінніпег—Торонто 1968; Zimmer B. Miasto Chełm. В.-Кр. 1974.

В. Кубійович

Холми (II—13), с. м. т. Корюківського р-ну Чернігівської обл., положене на Придніпровській низовині на р. Убеді (притока Десни); 4 000 меш. (1970). Спиртовий, цегельний, маслоробний зав.; лісозав., краєзнавчий музей.

Холмська губернія, адміністративно-територіяльна одиниця у складі Рос. Імперії, виділена ухвалою другої Думи від 9. 5. 1912 (закон 23. 6. 1912) зі сх. частин Люблінської і Сілецької губ., заселених українцями (див. *Холмщина*). Територія Х. г. — 10 460 км², населення (на 1909) 703 000. Х. г. складалася з 6 пов.: Холмського, Більського, Володавського, Грубешівського, Томашівського і Константинівського.

Нац. склад людности (за офіц. даними, у %: українці 52,6, поляки 24,4, росіяни 3,7, жиди 15,3, німці 4,0. Війна 1914 не дозволила остаточно уконституювати адміністрацію Х. г.

Холмська епархія, заснована в першій пол. 13 в. гал. кн. Данилом, спершу в Угруську (еп. був монах Асаф), згодом (бл. 1240) в Холмі. (Данило побудував у Холмі церкви св. Івана Золото-

устого, св. Косми і Дам'яна і Пресв. Богородиці). Х. е. входила до складу Київ. митрополії (переходово — в 14 в. до Гал.). 1596, за еп. Діонісія *Збіруйського*, прийняла Берестейську Унію. До визначних владик належали Методій *Терлецький* (1630—52), який обороняв Гр.-Кат. Церкву перед латинським духовенством, і Яків *Суша* (1652—84); за них Х. е. зазнала великого розквіту, мала духовну семінарію і школу дякоучителів. В Х. е. чималу ролю відогрaли манастирі: холмський, яблочинський і турковицький.

Фасада катедри пресв. Богородиці

Після першого поділу Польщі 1772 Х. е. була спершу поділена (за Польщею залишилась півн. частина з м. Холмом, а півд. перейшла під Австрію). З 1807 вся Х. е. увійшла до Варшавського князівства, з 1815 до Королівства Поль.; відтоді зазнала сильного польонізаційного впливу (див. *Холмщина*). З 1807 Х. е. належала до Гал. Митрополії; з 1830 підлягала безпосередньо Ватиканові. За еп. Ф. *Ціхановського* (1810-28) число укр.-кат. парафій зменшилося з 317 до 278. Росія робила натиск на його наступника Ф. Шимборського (1828—51), домагаючися переходу на православіє, на що він не погодився, зате погоджувався очистити обряд від латинізмів. Згодом Х. е. очолював І. Тарашкевич, якому рос. влада дала дорадника-москвофіла І. Потія. 1863 номінатом став еп. І. Калінський (1863—66), який виявив себе польонофілом і чинив опір вимогам референта від рел. справ у Варшаві кн. Черкаського, який вимагав очищення уніятського обряду. Тоді рос. влада його усунула і на адміністратора Х. е. призначила москвофіла Й. Войціцького (1866—68), який провадив пророс. політику і запрошував на Холмщину священиків з Галичини (між ними був і майбутній адміністратор Х. е. М. Попель). Тому, що Ватикан не визнав Войціцького, рос. влада погодилася на нового еп., і ним став канонік зі Львова М. Куземський (1868—71). Він хотів очистити обряд від латинських впливів, але рівночасно лишився вірний Римові. Через труднощі, які йому чинив царський уряд він був змушений повернутися до Львова.

1875 влада призначила на адміністратора Х. е. згаданого Попеля, прихильника православія. 18. 2. 1875 Попель від імени холмського духовенства і Холмської консисторії вніс прохання прийняти 120 парафій до правос. Церкви. Після різних актів насильства 16. 4. 1875 цар Олександер II «дозволив» прийняти Х. е. до «Матери Русских Церков». У висліді того «воссоединения» 74 свящ. депортовано на Сибір, а 60 прогнано до Галичини; забито також кільканадцять віруючих, а 600 депортовано на Сибір. Після ліквідації унії Х. е. приєднано до Варшавської правос. епархії, а Попель став її вікарієм. 1897 на його місце прийшов ректор Холмської семінарії Тихон. А 1902 еп. холм. став *Євлогій* (Василій) Ґеорґієвський. З 1905 Х. е. виділено з Варшавської, і вона стала окремою з еп. Євлогієм на чолі.

Після першої світової війни Х. е. приєднано до Варшавського архиепископства, яке очолив Митр. *Діонісій* Валединський. Катедральний собор у Холмі Польща передала 1921 латинським свящ. За нім. окупації Холмський собор був повернений правос. українцям, а Х. е. (під назвою Холмсько-Підляська) відновлено, — еп. був призначений І. Огієнко (Іларіон), з 1943 піднесений до сану митр. Х. е. мала тоді 91 парохію. За Польщі після другої світової війни Х. е. була остаточно ліквідована.

Література: Pelesz J. Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom. т. I. Відень 1870; Likowski E. Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX w. П. 1880; Голубинский Е. История Русской Церкви. т. I. Москва 1901; Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. т. III. Нью-Йорк, Бавнд Брук 1957; Карташев А. Очерки по истории Русской Церкви. т. I. Париж 1959; Glinka L. Diocesia Ucraino-Cattolica di Cholm (sec. XIX). Analecta OSBM. Series II, Section I. Рим 1975; Соневицький Л. Укр. епископат Перемиської і Холмської епархії в XV—XVI ст. ЗНТШ, т. 202. Париж—Н.-Й.—Сідней—Торонто 1982.

В. Ленцик

«Холмська Земля», тижневик, виходив у Холмі 1942—44 накладом Укр. В-ва; крім заг. інформацій і матеріялів, подавав 2 стор. статтей з холмсько-підляського життя; ред. С. *Баран;* наклад 2—4 тис.

Холмське євангеліє (апракос), текст кін. 13 в., написаний ц.-слов. мовою з виразними рисами укр. фонетики (167 аркушів). Зберігається в моск. Бібліотеці ім. Леніна. Уривок опублікував О. Соболевський у кн. «Очерки из истории русского языка» (К. 1884, відбитка з «Киевских университетских известий»).

Холмський Іван, псевд. Івана *Крип'якевича*, під яким появився синтетичний виклад історії України (доведений до 1914), переданий *Укр. Видавництву* і виданий 1949 в Мюнхені накладом НТШ (в серії Бібліотека Наук. Т-ва ім. Шевченка, ч. 2).

Холмщина, іст.-геогр. край, положений на зах. від сер. Бугу; на зах. межує з поль. Люблінщиною, на сх. з Волинню, на півн. з *Підляшшям* (П.), на півдні з Галичиною. За межу між Х. й П. можна вважати кол. межу між Седлецькою і Люблінською губ. Територія Х. в межах Холмської губ. охоплювала 6 572 км². (пов. Холмський, Грубешівський, Томашівський, Костянтинівський; ч. меш. (на 1931) 720 000.

Часто Х. (також Холмська Русь, Забужжя, Забузька Русь) поширювано і на півд. П., тому що воно входило до складу *Холмської епархії*, а з 1912 — до Холмської губ. Взагалі з 1795 Х. й П. мали майже спільну історію. Натомість інакше було з півн. П., яке належало Рос. Імперії (в складі Більського пов. і Ґродненської губ.).

Периферичне положення Х. (як і П., але не в такій мірі) було причиною слабого її зв'язку з рештою укр. земель та відносно слабої нац. свідомости укр. населення. Х. лежала далеко від центрів укр. життя, а її гол. м. *Холм* не мало великого значення. Виняток становила лише доба Гал.-Волинської держави, коли Х., завдяки своєму затишному положенню перед наскоками татар, стала плацдармом держави Данила Романовича, а заснований ним Холм — його столицею. Близькість Х. до Польщі улегшила поль. впливи та її польонізацію. Рівночасно Х. й П. мали низку особливостей (зокрема в церк. ділянці), лише їм властивих.

Герб Холмської землі

Тепер Х. й П. входять до складу Польщі (Люблінське та незначна частина Седлецького воєводства), і на них майже нема українців.

Природа. Перев. частину Х. становить Холмська височина, яка є частиною *Волинсько-Холмської височини* (в поль. термінології — сх. частина Люблінської). Це легкохвиляста рівнина, здебільша на висоті 200—250 (подекуди до 300) м, з крейдовим підложжям, вкритим третинними шарами і лесом, з урожайними ґрунтами (на Грубешівщині чорнозем). На півн. сх. Холмська височина знижується виразним ступенем до 20—40 м. висоти у напрямі до Підляської низовини (див. П.), на якій лежить менша (півн. і півн.-сх.) частина Х.; її краєвид післяльодовиковий, ґрунти перев. попільнякові, сер. врожайности. Третю геогр.-природну частину Х. становить півд.-зах. частина (Білгорайщина), що є частиною *Надсянської низовини*; це перев. піщана плоскорівня на висоті 200—250 м. з маловрожайними ґрунтами.

Схематична карта Холмщини

1. Сучасні кордони; 2. Кордони воєводств; 3. Залізниці; 4. Канал; 5. Кордон Української держави за Берестейським миром (1918); 6. Етнографічні межі до 1939 (1945) р. NV — Нововолинське

Ріки Х. належать до сточища Висли: Буг з притоками — Угеркою і Гучвою, Вепр з Бистрицею; на півд. зах. притока Сяну — Танва.

Клімат Х. переходовий між континентальним й океанічним. Зима м'яка (сер. січня в Холмі —4,4° Ц.), літо помірне (сер. липня 18,5° Ц.); пересічна температура року 7,4° Ц.; погідних днів у сусідньому Любліні 137 на рік, ч. атмосферичних опадів на рік 546 мм; дощів найбільше в червні, липні і серпні (разом 250 мм). За приблизною клясифікацією ґрунтів Х. припадає (в %): на піскові 20,

Розточчя на півд. Холмщині

лесові 20, чорнозем 10, суглинки 12, боровики 15, торфові і багнисті 16.

Майже вся Х. належить до смуги сер.-евр. лісів. На Х., як і на П., пролягають сх. межі буку, ялиці, модрини та граба; півн.-зах. — смереки. Великі ліс. масиви існували колись на Білгорайщині (Сольська пуща).

Історія Х. до поч. 19 в. Територія Х. була заселена з новішого палеоліту. За ранньої доби її заселювало сх.-слов. плем'я дулібів. З другої пол. 10 в. Х. входила до складу Київ. держави, з 13 в. по 1340 — до складу Гал.-Волинської. 1235 Данило Романович заснував укріплене м. Холм, до якого переніс столицю Гал.-Волинської держави. Х. відогравала відтоді велику ролю в цій державі, гол. завдяки тому, що була віддалена від терену тат. наскоків (хоч вони кілька разів захоплювали й Холм) і лежала на важливому торг. шляху між Києвом і Балтицьким м. (Володимир—Торунь). У 14 в. Х. була територією змагань гал.-волинських кн. з Польщею і Литвою. З 1340 до 1377 Х. належала Литві, 1377—87 Угорщині, а згодом, без перерви аж до 1795, Польщі. З 15 в. майже вся Х. являла собою Холмську землю (з каштеляном на чолі), яка входила до складу Руського воєводства і складалася з пов. — Холмського і Красноставського. 1648 військо Б. Хмельницького зайняло на короткий час Х. й П.; сам він здобув Холм й укріплене Замостя. У кін. 17 — на поч. 18 в. Х. була територією поль.-швед. змагань.

Як на П., так і на Х. всі вищі прошарки населення зазнали польонізації; натомість тут був менший, порівняно з П., приплив поль. осадників.

По третьому поділі Польщі 1795 Х. й П. опинилися під владою Австрії, 1809—14 входили до складу Варшавського князівства, 1815—30 до Поль. королівства, яке було пов'язане персональною унією з Рос. Імперією. Доля Х. й П. відтоді відмінна від долі решти укр. земель, які входили до складу Рос. Імперії і Галичини.

У житті населення Х. чималу ролю відограла Церква. Х. входила до складу *Холмської епархії*, яку створив у першій пол. 13 в. Данило Романович, спершу з осідком в Угруську, з 1240 в Холмі. Культ.-осв. працю вело Холмське братство і церк. школи. Найвизначніші єп.: М. *Терлецький* (1628—49), Я. *Суша* (1652—87), П. *Володкевич* (1731—56), В. *Рилло* (1756—84).

1815—1914. З 1815 Х. й П. входили до складу Королівства Поль., і на території Х. й П. діяла поль. адміністрація і поль. мова була урядовою. Збільшилися і поль. р.-кат. впливи на гр.-кат. церкву, яка з 1807 входила до складу Гал. митрополії. Тоді гр.-кат. церква була єдиним заборолом перед поль. експансією. Шляхта і магнати укр. походження були вже давно спольщені і залишилися лише селяни, які були тісно пов'язані з уніятською церквою та її духовенством. Але й уніятська церква зазнала сильної латинізації в устрої (напр., орг-ція капітул), обрядах (введення органів, монстрацій тощо) і навіть в запровадженні поль. мови (в проповідях). Все це наближало уніятську церкву до латинської, а рівночасно збільшувало відмінність від правос. і навіть гр.-кат. в Галичині. Частина духовенства користувалася поль. мовою і почувала себе поляками, дехто з них не знав ц.-слов. мови, а їхні діти перев. польонізувалися. На відміну від гал. духовенства, свящ. на Х. й П. мали лише деколи високу освіту, чимало з них здобувало її в Холмській духовній семінарії, дехто в Галичині, а дехто в поль. духовних семінаріях.

Поразка поль. повстання 1830 не зменшила поль. впливів на Х. й П., бо законодавство, мова й адміністрація лишилися далі поль. З 1830 Холмська епархія підлягала безпосередньо Римові. Після ліквідації унії 1839 на Центр. і Сх. землях її ще толеровано на Х. й П., але над нею вже мав нагляд царський уряд через своїх намісників у Варшаві, він мав вплив і на номінацію холмських єп. Але, попри рос. загрозу, уніятська Церква на Х. й П. не звільнилася й від латинських впливів, хоч деякий вплив мала й Галичина: звідти походило чимало свящ. і гал. митр. міг впливати на обсаду владичих престолів. Становище унії на Х. й П. погіршало у висліді поль. повстання 1863, яке частково захопило і Х. та П. У ньому брали участь сини уніятських свящ., а дехто з свящ. допомагав повстанцям. Після поразки повстання в Польщі, а разом з тим і на Х. й П., дійшло до загострення режиму і репресій рос. влади, запровадження рос. мови в урядуванні й освіті. Тоді ж почали напливати на Х. й П. росіяни. Рос. репресії стосувалися й до уніятів.

Щоб остаточно усунути поль. впливи в уніятській церкві, рос. влада вирішила її ліквідувати. Це сталося ніби добровільно. Останній уніятський єп. М. Куземський був змушений виїхати до Галичини, а його наступником призначено М. Попеля (також родом з Галичини), якого, однак, не визнав Рим. Попель від імени духовенства і Холмської капітули 18. 2. 1875 вніс прохання прийняти до Правос. Церкви 120 уніятських парафій, і 6. 4. 1875 цар Олександер II проголо-

сив їх інкорпорацію до Варшавської прав. епархії, яку тоді перейменовано на Холмсько-Варшавську; у Холмі діяв як вікарій холмсько-підляський єп. (див. докладніше *Холмська епархія*).

Інакше, ніж 1839 на Центр. і Сх. Землях, на Х. й П. тільки частина уніятів погодилася перейти на православіє: майже половина (зокрема на П.) залишилася вірною унії. Влада почала стосувати до них гострі репресії: пацифікацію при допомозі війська і поліції, масові арешти, заслання, навіть знищення. З 214 уніятських свящ. на православіє перейшло тільки 59. Частину решти вивезено, дехто еміґрував до Галичини, рівночасно з Галичини добровільно прибуло деяке ч. гр.-кат. свящ., які осіли на залишених парафіях, тепер уже правос. Переслідування уніятів викликало жваву реакцію в усьому поль. суспільстві, в пресі й літературі; їх називали поляками-уніятами.

Рел., а то й нац. відносини на Х. й П. змінилися з революцією в Росії 1905, після царського указу (17. 4. 1905), який дозволив зміну віри. Тоді розпочалося масове повернення з православія, але не на унію, бо царський уряд не дозволив далі на її поширення, а на католицтво. Перед виданням указу на Х. й П. жило 450 000 правос., на поч. 1908 було їх ледве 280 000, себто 170 000 (за ін. джерелами бл. 200 000, бл. 38%), перейшло з православія на р.-католицтво.

Населення, яке перейшло на римо-кат. обряд, залишилося ще з своєю мовою, але молодші поволі почали переходити на поль. У висліді цих процесів на Х. й П. утворилося 3 групи: українці за мовою і національністю правос. віровизнання, поляки за мовою і національністю римо-кат. віровизнання (частково поль., частково укр. походження) та навернені з православія на римо-католицтво — українці за мовою, але без виразного нац. почуття, яких укр. населення називало згірдливо калакутами або перекецами.

Щоб зміцнити православіє на Х. й П., Святіший Синод у Петербурзі відокремив 1905 з Холмсько-Варшавської епархії Холмську епархію, її очолював *Євлогій* Ґеорґієвський. Правос. церква на Х. й П. мала деякі особливості. Щоб протидіяти католицизмові й польонізації, дозволено на деякі форми, до яких звикли холмщани в богослуженнях (напр., уніятський напів), мові (толеровано укр. мову як мову проповідей) тощо. Жваву культ. діяльність розвинуло Холмське Правос. Братство (1885—1917). Воно видавало кн., двотижневик «Холмская Жизнь», тижневик «Братська Бесіда» — рос. і укр. мовами (ред. М. Кобрин), масовий «Холмский Народный Календарь», який містив також ст. укр. мовою.

Шкільництво на Х. в 20 в. стояло краще, ніж на Цент. і Сх. Землях, мало відносно густу мережу нар. шкіл. Чимале значення мали учительські семінарії в Холмі й Білій та духовна семінарія в Холмі.

По революції 1905 відродився на Х. й П. укр. нац. рух, зокрема серед учителів. З 1905 в Грубешові діяло в-во О. Сполітака й О. Лоського, яке видало кілька популярних книжечок й одне ч. газ. *«Буг»* (1905, відразу ж конфіскованої).

Щоб остаточно усунути поль. впливи на Х. й П., холмські кола, зокрема Холмське Братство, висунули проєкт відокремлення Х. й П. в окрему губ., який 1912 обговорювала Держ. Дума в Петербурзі. Проти нього виступив не тільки поль. клюб у Думі, але й представники ін. нац. меншостей (за винятком українців) і соціялісти. Однак закон про відокремлення *Холмської губ.* був ухвалений і увійшов у силу 23. 6. 1912. Холмську губ. відокремлено за етногр. принципом з заселених українцями частин Люблінської і Селецької губ. Підставою були етногр. карти, опрацьовані В. Францевим. Холмську губ. безпосередньо підпорядковано м-ву внутр. справ у Петербурзі, лише в шкільних справах вона мала підлягати київ. шкільному кураторові. Практичній реалізації закону перешкодила війна (див. також карту на 2090 стор.).

1915 — 1919 рр. Влітку 1915 Х. й П. стали тереном воєнних дій. Перед відступом з Х. й П. рос. армія провела масову евакуацію населення. Ще раніше вивезено в глибину Росії всіх нім. колоністів. З Х. й П., боячися переслідувань з боку поль. кат. більшости, виїхали всі росіяни і майже всі українці. Натомість залишилися всі поляки і майже всі калакути. Перед відступом рос. військо спалило майже всі укр. с. Лишилося приблизно 25 000 українців (у тому ч. на Х. 15 000, на П. 10 000). Таким чином Х. й П. стали майже суто поль. краєм з 85% поляків на Х. і 84% на П.

На Х., що була під австр. цивільною окупацією неможлива була жадна укр. культ.-осв. праця не тільки через незначне ч. українців, але й тому, що австр. влада (під поль. впливом) не давала на неї дозволу. Натомість на П., яке опинилося під нім. окупацією до укр. культ.-осв. праці влада ставилася прихильно, зокрема *Союз Визволення України* на поч. 1917 відкрив ряд укр. шкіл (див. стор. 2 029). Ця культ.-осв. праця тривала під проводом О. *Скоропис-Йол-*

туховського та К. *Дмитрюка* з весни 1918 до поразки Укр. держави.

Важка була доля втікачів з Х. й П. Евакуація в глибину Росії відбувалася хаотично. По дорозі більшість з них втратила рухоме майно, багато хворіло. З часом влада створила комітети, які допомагали втікачам. Найбільше їх поселилося в суто рос. губ. над Волгою, а дехто навіть в Азії. Вони працювали здебільша на ріллі, зокрема у тамошніх селян. Завдяки своєму вищому хліборобському рівню культури, вони дійшли до деякого добробуту. Одночасно, у конфронтації з росіянами холмщани усвідомили себе українцями. Ще більше вплинула на їхню нац. свідомість укр. нац. революція 1917. Вже на весні 1917 відбувся ряд нарад і з'їздів холмщан (серед ін. в Києві 12. 4. 1917) і Всехолмський з'їзд (7—9. 4. 1917), який був яскравим доказом нац. свідомости холмщан і підляшан. В його резолюціях висунено гасло: «Геть з Польщею, ми є українці і хочемо належати до України й Києва». З'їзд відвідав гол. Центр. Ради М. Грушевський (він походив з Холма) і підтримав вимоги холмщан. На з'їзді обрано Холмський губ. виконавчий комітет, чл. якого були одночасно делеґатами до Центр. Ради. З ініціятиви холмських делеґатів Центр. Рада ухвалила 27. 11. 1917 резолюцію, що Х. й П. є складовою частиною УНР. Відповідно до цієї резолюції в *Берестейському мирі* 9. 2. 1918 між Україною і союзом 4 держав визнано Х. й П. (приблизно в межах Холмської губ.) складовою частиною УНР.

Приєднання Х. й П. до УНР викликало поль. протести (серед ін. й в австр. парляменті). Практично укр. влада не перебрала ні Х., ні П., а тим часом укр. втікачі з них (вже з 1918) почали повертатися на рідні землі.

1919—1939 рр. (Х. під поль. владою). Після поразки центр. держав Х. й П. окупувало поль. військо. Влітку 1920 вони короткочасно були окуповані сов. військом. Остаточно Х. й П. увійшли до складу Польщі на підставі *Ризького миру* між Польщею й РСФСР (18. 3. 1921). До 1922 більшість втікачів повернулася на Х. й П., хоч поль. влада утруднювала їх повернення, зокрема укр. інтеліґенції; тому частина холмщан і підляшан залишилася в СССР. Можна припускати, що через переселення українці втратили яких 120 000 осіб.

У жадній ін. частині укр. земель, які опинилися по першій світовій війні під Польщею, не був поль. тиск такий сильний, як на Х. й П. Школи були виключно поль., більшість правос. церков поляки перетворили на костьоли. Однак холмщани розвинули успішну нац. працю, серед ін. заснували культ.-осв. орг-цію *«Рідна хата»*, об'єдналися в кооперативах, які підпорядковувалися Ревізійному Союзові Укр. Кооператив у Львові, закладали філіяли та доми молитов (влада не давала дозволу на відкриття церков). Доказом укр. сили було те, що при перших виборах до поль. сойму 1922 (ці вибори, на відміну від наступних, були проведені дійсно вільно) холмщани перемогли у виборчій кампанії і провели до сойму та до сенату 5 своїх представників. Але незабаром поляки застосували нові репресії: ліквідовано «Рідні хати», заборонено ін. вияви культ. життя (театр, преса тощо), кооперацію ізольовано від Львова, введено гострий поліційний нагляд; про вільні вибори не було вже й мови. Сотні громадян арештовувано часто під вигаданими обвинуваченнями в комунізмі. Холмщанам залишилася тільки церква, але поляки почали нищити й церк. життя. Урядовою мовою Правос. Церкви стала поль., обов'язкова для навчання релігії і проповідей у церкві. Свящ. були під поліційним наглядом, багатьох з них усунено, зате підтримувано ревних польонізаторів і русофілів. У кін. 1937 поляки почали масове нищення церков, як «непотрібних об'єктів». З 389 правос. церков, що діяли на Х. й П. 1914, залишилося 51 (149 перетворено на костьоли, а 189 — зруйновано). За останніх довоєнних рр. поляки вдалися ще до ін. засобу нищення українців: озброєні поль. боївки (т. зв. кракуси) нападали на укр. хати і нищили все майно.

Х. й П. в Ген. Губернії (з вересня 1939 до червня 1944). Умови укр. життя на Х. й П. змінилися під нім. окупацією. Вже за 2 тижні після вибуху поль.-нім. війни нім. військо захопило всю Х. й П. За нім.-сов. договором 23. 9. 1939 у Москві устійнено границі сфер інтересів обох держав на лінії Сяну-Бугу. Разом з тим Х. й П. увійшли до складу *Ген. Губ.* і становили в ній сх. частину Люблінської обл. (дистрикту).

Нім. влада ставилася до укр. культ. життя на Х. й П. толерантно. Вже за перших тижнів під німцями по більших осередках виникли під різними назвами укр. гром. орг-ції. Вони розпочали допомогову акцію для втікачів, організували укр. населення і захищали його перед нім. владою; заснували низку укр. шкіл, відновили «Рідні хати», укр. пов. кооперативи і перебрали низку правос. церков, перетворених поляками на костьоли. Місц. українцям допомагали втікачі з зах.-укр. земель, які захопили совєти, і випущені з поль. тюрем та кон-

центраційних таборів політ. в'язні. Ч. тих і тих на Х. й П. сягало 1 500—2 000 осіб. Вони скупчилися майже виключно в м. Х. й П. та в Люблині, працювали в нім. адміністрації, кооперації, у керівництві комітетів і в шкільництві; 1940 чимало свящ., втікачів з Буковини, поповнили духівництво Правос. Церкви. Комітети діяли в Білгораї, Терногороді, Томашові, Замості, Грубешові, Холмі, Володаві, Красноставі й Білій Підляській. У Холмі постав також Центр. Холмський Комітет, який мав керувати нац. життям, хоч насправді опікувався тільки Холмським і Володавським пов. З місц. діячів найвпливовішими були: А. Павлюк (гол. комітету), С. Любарський (кол. сенатор), В. Косоноцький, В. Островський; у Замості А. Рочняк; у Білій Підляській І. Пастернак, на Володавщині лікар Т. Олесіюк.

1940—41 відбулися на Х. й П., крім припливу утікачів, ще ін. зміни в складі населення. Нім. влада переселила всіх німців Х. й П. на землі зах. Польщі, натомість багато поляків, виселених з цих земель, переселила на Х. й П., що й збільшило тут поль. населення; на підставі нім.-сов. договору про репатріяцію, з Х. й П. виїхало до УССР бл. 5 000 українців.

Вже в листопаді комітети на Х. й П. визнали як свій центр орг-цію, яка постала в столиці Ген. Губ. в Кракові під проводом В. *Кубійовича*. У червні ця централя дістала назву *Укр. Центр. Комітету*, а місц. комітети — Укр. Допомогових Комітетів. На великі успіхи здобулися Х. й П. в церк. справі. Вже 5. 11. 1939 постала Церк. Рада у Холмі. Першим кроком для відновлення Правос. Церкви на Х. й П. було створення окремої адміністратури Правос. Церкви (адміністратор о. І. Левчук, ген. вікарій М. *Малюжинський*). Великим досягненням була передача православним собору в Холмі (19. 5. 1940), що мало й символічне значення: кін. поль. впливам. До поч. 1940 ч. правос. церков збільшилося з 51 до 91. Завершенням заходів Укр. Центр. Комітету перед нім. владою було відновлення Автокефальної Правос. Церкви і Холмської епархії (тепер назва Холмсько-Підляська епархія) і висвячення на холмського еп. з титулом архиєп. (з 1944 митр.) проф. І. Огієнка (Іларіона).

Вперше на Х. й П. навчання в нар. і фах. школах (серед них сер. пром. школа в Холмі) перейшло на укр. мову. У Холмі діяла укр. гімназія (найбільше ч. учнів — 625). Навчання в сер. школах було уможливлене заснуванням бурс-інтернатів для молоді. Заочну освіту організували *Укр.-Осв. Т-ва* (У.О.Т.), масово засновувані замість «Рідних хат». Кооперативи підлягали укр. пов. союзам й Укр. Обл. Союзові в Люблині. Укр. життя зосереджувалося в У.Д.К. в Холмі, Грубешеві, Білій Підляській, Замості, Терногороді (для Білгорайської округи), Красноставі; сильна делеґатура діяла у Володаві. Значне ч. українців перебувало в Люблині. Представником УЦК при люблінському губернаторі був В. *Тимцюрак*, з 1941 — В. *Голейко*. Визначніші діячі У.Д.К., крім названих: Б. Глібовицький і Є. Пастернак (Біла Підляська), М. Струтинський (Грубешів), Р. Перфецький (Замостя) та ін.

Нац. життя Х. й П. зазнало розквіту, якого тут ніколи не було. З різних специфічних для Х. й П. проблем, що їх не вдалося вирішити, була проблема калакутів, які до всіх заходів «українізації» ставилися неґативно.

Укр. життя на Х. й П. послабло після повернення влітку 1941 більшости утікачів до Галичини. З 1942 на Х. й П. почало діяти поль. збройне підпілля (пізніше п. н. Армії Крайової), з укр. боку на Грубешівщині постала «Самооборона» (яка співпрацювала з УПА). Жертвами поль. підпілля впали 1943 серед ін. гол. Грубешівського комітету М. Струтинський і кол. сенатор Є. *Пастернак*.

1943 дійшло до нім. акції виселення низки поль., але й укр. сіл на Замостейщині і Томашівщині; на їх місце мали прийти німці. Це зміцнило акцію поль. боївок (які мали підтримку поль. населення) і контракцію нім. поліції, від чого зазнали великих втрат укр. селяни. На весні 1943 на Х. й П. діяли також сов. партизани, 1944 посилилася акція поль. ком. партизанів. Одночасно наблизився і нім.-сов. фронт.

З 1944. У липні 1944 всю Х. й П. захопило сов. військо. Відтоді м. Холм стало тимчасовим осідком поль. ком. держави — Поль. Нар. (Людової) Республіки — П.Н.Р. У вересні 1944 був встановлений тимчасовий кордон між УССР і П.Н.Р. Він проходив приблизно по кол. лінії *Керзона* — здовж р. Бугу; остаточно він був усталений у серпні 1945. Тим самим Х. й П. увійшли до складу Поль. Людової Респ., у якій становили сх. частину Люблінського воєводства. Вже 3. 9. 1944 Поль. Людова Респ. й УССР підписали в Люблині угоду про добровільне переселення українців з П.Н.Р. на Україну, а поляків з УССР до Польщі. Переселення почалося з жовтня 1944, і до серпня 1946 з Х. й П. до УССР переїхало 193 400 українців. Переселенню рішуче протидіяли укр. і поль. підпілля — УПА й Армія Крайо-

ва. 1945 вони навіть уклали договір про розмежування своїх впливів (див. карту на 2091 стор.).

Після обміну населення, на Х. й П. залишилося тільки невелике ч. українців: на півд.-сх. Грубешівщині й у вузькій смузі над Бугом у пов. Біла Підляська і Володава; разом, мабуть, яких 25—30 000. Майже всіх їх поляки виселили 1947 на території сх. і півн. Німеччини, які по війні припали Польщі. Лише по смерті Сталіна до 1966 бл. 12 000 українців повернулося на Х. й П.; і тепер їх ч. можна визначити на яких 20 000. Вони скупчені у смузі над Бугом, найбільше на П.

Церк. життя українців на Х. й П. зосереджене в парафіях *Поль. Правос. Автокефальної Церкви*. Натомість вони не мають і тих незначних прав, які мають українці в решті Польщі: тут немає пунктів навчання укр. мови в школах, не можуть діяти гуртки *Укр. Суспільно-культ. Т-ва* — повторюється поль. екстермінаційна політика з часів до 1939. (Див. також *Польща*).

Інакше на півн. П., населення якого перев. залишилося на місці, але його вважають офіц. білоруським. Воно має білоруські школи і білор. т-ва.

Людність. 1931 на 1 км² припадало на Х. 57 меш. (1964 — 56). Густота населення залежна від якости ґрунтів, вона найвища на чорноземній Грубешівщині і Томашівщині (понад 70), найнижча на піскуватій Білгорайщині (бл. 50). У м. жило 1931 19% (1964 — 23%) населення. Міста мали торг.-ремісничо-адміністративний характер. Найбільшим м. був Холм (1931 — 38 600, 1970 — 64 000); ін. (у дужках ч. меш. на 1931 і на 1964 у тис.): *Грубешів* (12,6; 13,4), *Томашів* (9,6; 10,8); *Замостя* (24,7; 33,1); вже за межами укр. етногр. території — *Красностав* (14,6; 15,8) і *Білгорай* (13,8; 15,2); деякі м-ка — Терногород, Щебрешин.

У висліді представлених вище процесів укр. стан посідання зазнав на Х. сильного зменшення (хоч не аж такого як на П.). Подаємо зміни ч. правос. у 6 пов. Х.

Повіт	Роки	Правос. у тис.	Правос. у %
Білгорайський	1905	34,0	28,6
	1908	28,8	21,7
	1921	15,6	16,4
	1931	21,1	18,0
Грубешівський	1905	73,6	57,0
	1908	60,1	41,9
	1921	38,5	37,0
	1931	47,8	37,8
Замістський	1905	17,4	12,9
	1908	11,2	8,3
	1921	5,5	4,3
	1931	7,0	4,7
Красноставський (частина)	1905	10,1	26,0
	1908	6,4	17,0
	1921	4,0	11,6
	1931	4,3	11,0
Томашівський	1905	50,6	43,6
	1908	42,1	33,8
	1921	23,3	23,8
	1931	32,5	26,8
Холмський	1905	60,2	44,4
	1908	48,1	27,4
	1921	25,1	20,6
	1931	36,8	22,6

Зміни в стані правос. і кат. населення цих 6 пов. такі (у тис., в дужках у %; приблизні числа):

Рік	Правос.	Римо-кат.
1905	245,9 (37,0)	296,2 (33,4)
1908	196,7 (26,2)	421,7 (56,1)
1921	113,6 (19,7)	384,2 (57,8)
1931	149,5 (20,9)	487,3 (68,1)

Х. стала з етнічного погляду мішаним укр.-поль. краєм. Більшість мали українці до 1945 лише у вузькій смузі над Бугом, зокрема на півд.-сх. Грубешівщині, але не становили більшости у жадному пов. Нац. чи віросповідна структура населення була на 1931 приблизно така: (у тис., у дужках у %):

Українці	149	(21,3)
Калакути	60?	(8,8)
Поляки	427	(59,3)
Жиди	70	(9,7)
Німці	13	(0,9)

Нац. меншостями на Х. були жиди й німці (невелике ч. росіян — урядовий апарат, жили тільки в 1870—1914 pp.). Жиди становили 1931 10% всього населення (1914 — 13%), але більшість майже у всіх м. (у Холмі до поч. 20 в. навіть ²/₃ всього населення). Німці (1914 — 35 000), 1931 — ледве 13 000 жили в холмському пов. і сусідній частині Володавського. Вони наплинули в другій пол. 19 в. (перев. після 1883), поселилися на землях, розпарцельованих великими власниками, і були досить багатими хліборобами. 1915 всіх їх вивезло рос. військо (перев. на Сибір), і тільки частина їх 1920 репатріювалася. Їх нім. окупацій-

на влада вивезла восени 1939 до Райху. З кін. 1940-их рр. Х. й П. є суто поль. краєм.

Нар. госп-во. Х. була до 1939 (є перев. й тепер) чисто рільничим краєм, в якому з сіль. госп-ва жило бл. 80% всього населення, у тому ч. все укр. Великі ліси залишилися тільки на Білгорайщині і на Розточчі. С.-г. площа займала 70% усього простору, у тому ч. на ріллю припадало 51%, сади і городи 1,5%, на луки і пасовища 18%, на ліси 24%, на невжитки 5,5%. Гол. культури (у % до всієї засівної площі): жито (30%), пшениця (18%), картопля (16%), овес (15%), кормові (11%), ячмінь (8%), техн. (зокрема цукровий буряк, 2%). Пшениця найбільше поширена на Грубешівщині (також і цукровий буряк). Х. має невеликі надвишки рослинництва, більше молочних продуктів і свинарства.

Література: Батюшков П. Холмская Русь. П. 1887; Beńkowski E. Ruś Chełmska od czasu rozbioru Polski. Л. 1887; Kolberg O. Chełmskie — Obraz Etnograficzny. Кр. 1890; Площанский И. Прошлое Холмской Руси. Вільна 1899; Францев В. Карты Русского и Православного населения Холмской Руси. В. 1909; Dymcha L. de. La question de Khelm. Париж 1911; Wierciński H. Jeszcze z powodu wydzielenia Chełmszczyzny. Кр. 1913; Wierciński H. Ziemia Chełmska i Podlasie. В. 1916; Кордуба М. Історія Холмщини й Підляшшя. Кр. 1941; Храпливий Є. Нарис історії Холмщини й Підляшшя; новіші часи. Вінніпеґ 1968; Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії 1939—1941. Чікаґо 1975.

В. Кубійович

Холодна Балка (V—18), с. м. т. Донецької обл., підпорядковане Макіївській міськраді (див. *Макіївка*). Кам'яно-вугільні шахти.

Холодна Віра (1893—1919), кіно-акторка родом з Полтави. Працювала в Одесі і знімалася у фільмах під режисурою Є. Байора, П. Чардиніна й ін. за початкової доби розвитку кінематографії. Уславилася в фільмах: «Пісня тріюмфуючого кохання» (1915), «Міражі» (1915), «Життя за життя» (1916), «Забудь про камін...» (1917) та багатьох ін.

В. Холодна

Холодний Григорій (1886—1938), за освітою математик й астроном, від сер. 1920-их рр. зосередився на питаннях укр. наук. термінології; дир. Ін-ту Укр. Наук. Мови ВУАН, ред. його органу «Вісник ІУНМ» (2 випуски 1928, 1930). Х. брав активну участь у виробленні гол. засад розвитку укр. термінології: опертя на нар. мову, творення неологізмів на основі нар. мови, широке використання здобутків термінологічної праці в Галичині. Заарештований 1929 під час підготови процесу Спілки Визволення України, обвинувачений у націоналістичному шкідництві, був засуджений на заслання і по багатьох рр. ув'язнення розстріляний.

Холодний Микола (22. 6. 1882 — 4. 5. 1953), видатний укр. ботанік, фізіолог, мікробіолог і еколог, родом з Тамбова; д. чл. АН УРСР (з 1929; з 1925 — чл.-кор.). По закінченні Київ. Ун-ту (1906) працював у ньому (до 1941; з 1926 — проф.), одночасно (1920-49) співр. Ін-ту Ботаніки АН УРСР. Наук. праці Х. (понад 200) присвячені різним питанням фізіології, анатомії та екології рослин, мікробіології й ґрунтознавству. Х. був основоположником т. зв. фітогормональної теорії тропізмів, відомої п. н. теорії Холодного-Вента, зформульованої в 1926. Вивчав екологію розмноження і розповсюдження квіткових рослин. Крім того, він автор праць з ґрунтознавства, фізіології і морфології залізобактерій. Запропонував нові методи кількости обліку ґрунтових бактерій. Розробив загальнобіолог. питання — виникнення життя на землі, еволюційної теорії, історії науки тощо. Твори «Избранные труды», т. 1—3, К. 1956—57. Помер у Києві.

М. Холодний

Холодний Петро, старший (18. 12. 1876, Переяслав — 7. 6. 1930, Варшава), визначний маляр-імпресіоніст з нахилом до ліризму і неовізантист, за фахом фіз.-хемік. Мист. освіту здобув у *Київ. Рисувальній Школі* М. *Мурашка*. Його твори виставлялися з 1910 в Києві, і з того часу походять картини: «Дівчина і пава» (1915), «Івасик і відьма», «Вітер», «Катерина», «Похмурий день» та ін. Х.-хеміка цікавила технологія фарб і техніка їх застосування; зацікавившися 1914 гал. іконою, він був захоплений технікою темпери й користувався нею в багатьох своїх творах. За доби революції й укр. державности Х. працював у Секретаріяті нар. освіти Укр. Центр. Ради і

П. Холодний (старший)

мін-ві освіти, за Директорії товаришем мін. 1920, виїхавши з урядом УНР, Х. опинився в польс. таборі інтернованих у Тарнові, звідки 1921 переїхав до Львова; там став співтворцем *Гуртка діячів Укр. мистецтва* й учасником його виставок. Львівський період був найбагатший у творчості Х. Тут він почав малювати ікони, виконував розписи стін і проєктував вітражі. Гол. праці: ікони і вітражі в Успенській церкві та іконостас і стінопис Духовної Семінарії у Львові, низка ікон у церквах с.: Раделичі, Холоїв, Борщевичі, Зубрець, вітражі церкви в Мразниці. Творчість Х. базована на укр. мист. традиціях, в яких іконографічна візантика сполучалася з нар. мистецтвом; основними елементами з неї залишилися зв'язкість і суцільність композиції, примат лінії, яка надавала творові муз. звучання, і чиста гама згармонізованих теплих барв. У вітражах Х. переважає зіставлення елементів чистого барвного скла, що надавало вітражам легкости й прозорости. Х. створив низку портретів своїх сучасників, у тому ч. старшин укр. армії: М. Юнакова, М. Безручка, В. Сальського, М. Омеляновича-Павленка, отамана Ю. Тютюнника, полк. М. Палієнка, В. Сінклера, Д. Вітовського, О. Гуляй-Гуленка, Ю. Шепаровича; письм. В. Самійленка, А. Ніковського, Ю. Романчука, о. Й. Сліпого та ін., також низку жін. портретів. Гідні уваги композиційні картини Х.: «Виїзд із замку», «Похід кн. Ігоря на половців», «Ой, у полі жито».

Основним стилем творчости Х. був дозрілий імпресіонізм, уже зльокалізованого укр. типу, з тонкою грою нюансів, глибоко ліричний. У неовізант. творах Х. довів нові можливості використання давнього стилю, звільненого від будь-якої схематичности чи архаїзму. Ці твори ставлять його поруч з *М. Бойчуком*. Обидва вони працювали над відновленням загублених мист. традицій, але йшли різними шляхами. Твори обох мистців належать до найвидатніших явищ не лише укр., але й усього сх.-евр. мистецтва 20—30-их рр. 20 в. Х. працював також у книжковій графіці; він і тут створив новий своєрідний стиль у рисунку й лінії. Після окупації Львова сов. військом чимало творів Х. знищено як зразки нібито «націоналістичної» творчости, а його рел. стінописи замальовано. Посмертна виставка творів Х. відбулася у Львові 1931, а огляд його творчости подав у каталозі до неї М. Драґан.

С. Гординський

Холодний Петро, молодший (22. 7. 1902, Київ), маляр і графік, син Петра старшого. Як кадет кавалерійської школи, Х. 1920 опинився на Зах.; мист. освіту здобув в Укр. Студії Пластичного Мистецтва у Празі (1926—27) і в Академії Мистецтв у Варшаві (1928—34); після студійних подорожей до Італії і Франції (1935) — асистент у тій самій Академії (у М. Котарбінського), лектор рисунку й технік темпери. Чл. укр. мист. гуртка «Спокій» та *АНУМ*, був учасником численних виставок у Варшаві і Львові та ін. м. Европи. По війні у Німеччині, звідки переїхав 1950 до ЗДА і там став чл. Об'єднання Мистців Українців в Америці (ОМУА). Тематика творчости Х. — ікони, вітражі, мозаїки. Гол. його праці монументального характеру в неовізант. стилі: іконостас і мозаїки в церкві св. Андрія (Бавнд-Брук, Н.-Дж.), вітражі і мозаїки (1964—65) у церкві св. Івана Христителя (Ньюарк, Н.-Дж.), ікони в церквах Гантеру (Н.-Й., 1963—64), Ґлен Спей (Н.-Й., 1969), у Трентоні (Н.-Дж.), вітражі в церкві св. Юрія (Нью-Йорк), іконостас укр. кат. церкви в Люрді (Франція). Проте Х., як мистець різносторонній, видатно працює також у ділянках краєвиду і фігуральної композиції, включно до зображень жуків у збільшеній формі на основі власної ентомологічної колекції. На творчості Х. помітні впливи модерних течій, насамперед кубізму та конструктивізму, тим самим він наближається до школи М. *Бойчука*. У прагненні до максимального спрощення форм Х. органічно поєднує візант. традиції пласкости й насичености кольорів з модерними течіями малярства. Вирішальним у нього є завжди ритмічне звучання гри ліній і логічне дотримання законів формальної гармонії. Х. є також майстром книжкової графіки, довголітнім ілюстратором ж. для дітей *«Веселка»*. У дрібній графіці (екслібриси, фірмові знаки, монограми), ориґінальній у змісті і формі, відзначається елеґантною легкістю лінії. Х. учасник численних виставок ОМУА, зокрема в Детройті (1960). У музеї в Ньюарку (1977); мав індивідуальні виставки в Нью-Йорку, Філядельфії (1973 і 1977), в Чікаґо (1977) і ретроспективну виставку у його 80-ліття (1982) у Нью-Йорку.

П. Холодний (молодший)

С. Гординський

Холодний Яр, урочище недалеко від м. Чигирина і *Мотронинського Троїцькоко манастиря*, нині Чигиринського р-ну Черкаської обл. Густі ліси, горби

і яри в околицях Х. Я. здавна служили для населення навколишніх сіл місцем охорони перед татарами і поляками. Тут збиралися гайдамаки для підготови повстання 1730-их рр. під проводом запор. козаків М. Гриви й І. Жили, у 1740-их рр. — Г. Голого і 1768 керівника Коліївщини М. *Залізняка.* У 1918—24 на Чигиринщині з центром у Х. Я. діяли загони, які боролися проти денікінців (рев. комітет «Чигиринська республіка» під проводом Коцура), і повстанські загони прихильників УНР, що вели завзяту боротьбу проти сов. влади. Повстанські загони Х. Я. оперували на відтинку Черкаси—Чигирин—Знам'янка—Дніпро, їхнім осередком був Мотронинський манастир, а командував ними учитель з с. Мельники отаман В. Чучупака. Серед повстанців Х. Я., які нараховували кілька тис., крім селян з навколишніх сіл, були і вояки з Кубані (отаман Уваров), Київщини і Галичини. За другої світової війни в околицях Х. Я. діяли сов. партизани під командуванням П. Дубового.

Література: Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. Календар Літопису Червоної Калини. Л. 1932.

А. Ж.

Холоменюк Іван (* 1926), маляр родом з с. Мизинівки на Черкащині; мист. освіту здобув у Київ. Художньому Ін-ті і Львівському Ін-ті Прикладного та Декоративного Мистецтва (1954); тематичні картини: «Т. Шевченко на етапі» (1961), «Лісоруби» (1963), «Опришки» (1970) та ін.

Холопи, назва невільних людей у давній Русі-Україні (Х. називали чоловіків, а жінок — рабами), вживана поряд з назвою «челядь». За «Руською Правдою», Х. радше об'єкт, ніж суб'єкт права: за вбивство Х. вбивник платив лише *продажу,* а не *виру,* яка платилася за вбивство вільної людини. Відповідальність за злочин, вчинений Х., падала на його пана. Холопами ставали у висліді: а) полону, б) покарання за злочин, вчинений *закупом,* в) неспроможности заплатити борг, г) народження від невільних батьків. Вільна особа могла також сама добровільно приймати холопство через одруження з рабою, вільне запродання себе і прийняття служби *тивуна* або ключника у кн. і бояр. Становище і вартість останніх, як і холопів, що знали ремесло, були куди кращі, ніж звич. Х. («рядовичів»). Х., як об'єктом права, вільно розпоряджалися їх пани-власники, включно до продажу; проте Х. могли мати власне майно. Під впливом Церкви становище Х. дещо змінилося; вона сприяла викупові Х., а також опікувалася деякими їх групами (див. *Невільництво на Україні*). Повних холопів т. зв. «обельних» Х. слід відрізняти від напіввільних людей, гол. закупів.

У Московській державі більшість Х. у 14—15 вв. стала кріпаками, але ін-т Х. існував далі, зокрема як форма кабального холопства (служба за борг у кредитора).

У Речі Посполитій Поль. «хлопи» не були Х. (рабами), а тільки категорією залежного селянства. За новітніх часів поль. назва «хлоп» була поширена на селянство взагалі.

Література: Зимин А. Холопы. М. 1973.

В. М.

Холостенко Євген (1904–45), мистецтвознавець і маляр-монументаліст, нар. у Лодзі (Польща); мист. освіту здобув у Київ. Художньому Ін-ті (1928, кляса М. *Бойчука),* чл. *АРМУ.* Розписував з ін. Селянську санаторію в Одесі (1928). Автор монографій: «В. Овчинніков» (1932), «Б. Кратко», «З. Толкачов», «М. Рокицький», (1933), «В. Седляр» (1934), «Монументальне малярство рад. України» (1931), «Укр. рев. плякат» (спільно з С. Томахом, 1933). Загинув на фронті.

Холостенко Микола (* 1902), архітект нар. в Лодзі (Польща), закінчив Київ. Художній Ін-т (1928); за його проектами побудовано в Києві житловий будинок спеціялістів і (1947—56) селища: «Аварійне», Ветеранів, Верстатозаводу, Багринова гора та ін. Ст. з іст. архітектури України.

Хома Іван (* 1923), свящ., почесний архимандрит, родом з Хирова (Галичина). Після закінчення богословських студій у Римі (1946—51) секретар архиєп. І. Бучка (1951—62) і канцлер верховного архиєпископа Й. Сліпого (з 1963); чл. патріяршої капітули; проф. Укр. Кат. Ун-ту в Римі, декан богословського фак.; ред. журн. «Богословія». Праці і ст. з іст. Укр. Церкви, зокрема «Київ. митрополія в берестейському періоді» (1979).

о. І. Хома

Хома Параска (* 1933), майстер нар. розпису з с. Чернятина на Івано-Франківщині. Квітково-рослинні композиції. Видано альбом кольорових репродукцій малюнків Х. з текстом укр., рос., англ., франц., еспан. та нім. мовами, автор — В. Качкан (1983).

Хоменко Варвара (1916—74), дослідник укр. фолкльору і педагог, родом з Ніженщини; співр. Ін-ту мистецтвознавства, фолкльору та етнографії АН УРСР, з 1971 доц. Київ. Ін-ту Культури. Опуб-

лікувала понад 50 розвідок, нарисів і ст. Гол. праці: «Коломийки і частушки» (1958), «Б. Хмельницький в укр. нар. творчості» (1970). Х. укладач і автор вступних ст. до зб. «Іст. пісні» (1971), «Думи» (1974) та ін.

Хоменко Василь (* 1912), графік родом з Тбілісі; закінчив Харківський Поліграфічний Ін-т (у В. *Касіяна* і М. *Дерегуса);* оформлював різнорідні за стилем і призначенням кн.: «Укр. нар. думи», тритомник творів Т. Шевченка (1952), «Історія укр. мистецтва» (1966—70), «Наталка-Полтавка» І. Котляревського та ін. Х. автор нового з нац. забарвленням укр. набірного шрифту.

Хоменко Іван (1882—1935), палеонтолог, по закінченні Одеського Ун-ту працював у ньому, 1918—25 проф. Одеського С.-Г. Ін-ту, з 1926 співр. Геол. Комітету у Ленінграді. Досліджував гіпаріонову фавну півд. України. Дослідження з палеонтології поєднував з розв'язанням питань стратиграфії, особливо пов'язаних з пошуками нафти, вугілля та ін. корисних копалин.

Хоменко Іван (1892—1981), свящ., бібліст і перекладач св. Письма, родом з Вінничини; студіював у Київ. Ун-ті, Відні й Римі; 1918—20 працював у мін-ві закорд. справ і посольстві УНР у Відні. Згодом під впливом митр. А. Шептицького студіював теологію і став укр. кат. свящ. (1940). По війні жив в Італії, перекладав св. Письмо на укр. мову на основі оригінальних арамейських, єврейських і старогрец. текстів. 1963 появився його повний переклад: «Св. Письмо Старого і Нового Завіту» (в-во Василіян у Римі), нове виправлене вид. якого Х. підготував в останні рр. свого життя. Помер на о. Капрі.

Хоменко Іван (1919—68), поет родом з Кіровоградщини. Зб. поезій: «Дуби не хиляться» (1958), «Лірика та поеми» (1959), «Схід сонця» (1960), «Солов'їні світанки» (1962), «Горицвіт» (1963), «Правда не вмирає» (1964), «Живе зерно» (1965); драматична поема «Маруся Чурай» (1967), зб. віршів для дітей тощо. Посмертно видана кн. вибраних поезій «В дорозі до вершин» (1969).

Хоменко Надія (* 1912), поетка і прозаїк родом з Києва. Зб. поезій: «Джерело радости» (1950), «Дружба сердець» (1955), «Шумлять сади полтавські» (1956), «Невидима скрипка» (1972), «Кумачеве слово» (1979); повісті: «Повість про любов» (1957), «Ходить щастя недалечко» (1960), «Медяні роси» (1968); роман «Люби мене» (1963), кілька зб. оповідань.

Хоменко Олег (* 1936), письм. і журналіст родом з Білої Церкви. Кн. нарисів «Партком в Кухарях», «Здобутки винахідливих» (1961), «Щедрою будь, земле» (1962), «Слід на землі» (1973); зб. оп. «Щастя по-італійському», «Гомони, вітре» (1972).

Хомик Артим (1881—1921), гімназійний учитель у Галичині і публіцист. У 1917—19-их рр. на Наддніпрянщині; співр. газ. *Відродження»* (1918) і ред. вид. *«Дніпросоюзу»* в Києві. З 1919 у Відні; співр. «ЛНВ», газ. *«Воля»* і «На переломі». Х. — автор шкільних підручників і зб. оп. «Всесильний доляр», виданої посмертно (1922).

Хомин Петро (* 12. 7. 1890), укр.-кат. свящ., педагог і журналіст родом з Ходорівщини (Галичина); Богословську освіту здобув у Львівському і Віденському ун-тах. З 1923 у Львові — катехит сер. шкіл, секретар Богословської Академії, співред. ж. «Богословія», ред. «Ниви» (1929—39), учасник унійних конґресів у Велеграді. На еміґрації після 1945 в Австрії і з 1951 в Торонто: ред. тижневика *«Наша Мета»* і відновленого ж. *«Нива»* (1977—80), гол. Укр. Кат. Асоціяції Преси.

о. П. Хомин

Хоминський Йоахим (1796—1867), гал. політ. діяч, 1846 комісар у Тарнові, 1848 секретар намісництва у Львові, 1858—61 дир. поліції, 1861—66 сеньйор *Ставропігії.*

Хомичевський Микола (1898—?), правос. церк. діяч, закінчив Київ. Ун-т, з 1921 свящ. УАПЦ у Києві, протоієрей; організатор укр. парафій на Сх. Волині другий заступник гол. Всеукр. Правос Церк. Ради (1924—26) і співр. ж. «Церква і Життя» (1927—28); 1929 заарештований сов. владою і засуджений на 10 рр. у таборах Дал. Сходу; дальша доля невідома.

Хомишин Григорій (1867—1947), укр. кат. єп., церк. діяч; нар. в с. Гадинківці Гусятинського пов. (Галичина); богословську освіту здобув у Львові й Відні. Ректор духовної семінарії у Львові (1902—04). З 1904 єп. *Станиславівської епархії,* у якій значно розбудував рел.-суспільне життя; заснував духовну семінарію (1907), почав видавати квартальник для свящ. *«Добрий Пастир»* (1931—39), перебрав тижневу газ. *«Нова Зоря»*, яка стала органом протеґованої Х. *Укр. Кат. Нар. Партії.* З ініціятиви Х. створено у парафіях мережу читалень «Скала», велася харитативно-допомогова діяльність (Т-во Івана Милостивого, кооп. «Священича Поміч», «Дієцезіяльний фонд» тощо). Х.

сприяв діяльності різних монаших чинів і згромаджень та рел. орг-цій; політ. відстоював лінію «нормалізації» з поль. державою та постулят автономії укр. земель (брошура «Problem ukraiński», 1930), згодом відступив від «нормалізаційної політики». Як кат. ієрарх і діяч, Х. відстоював прозах. орієнтацію, сприяв латинізації обряду; 1916 пробував ввести григоріянський календар, чим викликав великий опір вірних. 1921 запровадив обов'язковий целібат свящ. Автор низки пастирських послань і ст. 1946 засуджений у Києві за «антинар. діяльність» на 10 рр. примусових робіт. Помер у січні 1947 в київ. тюрмі.

еп. Г. Хомишин

Хомінський Йосип (* 1906), музикознавець родом з Острова к. Перемишля; муз. освіту здобув у Вищому Муз. Ін-ті ім. М. Лисенка у Львові і Львівському Ун-ті (1931); проф. Варшавського Ун-ту. Автор численних публікацій (з 1933), гол. про творчість Ф. Шопена і К. Шимановського, дослідження присвячені імітаційній техніці поліфоністів 13—14 в., праці з аналізи муз. форм з історії гармонії і контрапункту та ін. Х. ред. річника «Studia Muzykologiczne» (1953—56) і квартальника «Muzyka» (з 1956), «Annales Chopin» (1956—63), підручника історії заг. музики (2 тт. 1957—65) та ін.

Хомора, р. на сх. Волині, ліва притока *Случі;* довж. 110 км, сточище 1 465 км², шир. річища у верхів'ї 5—8 м, у нижній течії 20—25 м. Над Х. — м. *Полонне.* Улітку 1919 бої між Армією УНР і большевиками.

Хомутівський степ, відділ *Укр. держ. степ. заповідника АН УРСР,* розташований на Приозівській низовині (Новоозівський р-н Донецької обл.) на 1 028 га. Заснований 1926, 1961 увійшов до складу Укр. держ. степ. заповідника АН УРСР і став н.-д. базою Ін-ту Ботаніки АН УРСР; у ньому є музей (експонати місц. фавни та фльори). Х. с. — єдина збережена ділянка різнотравно-типчаково-ковилових степів Приозів'я, в складі рослинности яких домінують ковила Лессінґа, ковила волосиста і типчак. Серед різнотрав'я багато рідкісних рослин: воронець, катран тат., тюльпан Шренка, калофака волзька та ін. На вапнякових відслоненнях ростуть ендеміки: дрік скитський, льон Черняєва й ін. У Х. с. гніздяться хохітва, дрохва, орел степ., сіра куріпка, є степ. гадюка та ін.; реакліматизований бабак, винищений у 20 в.

Хом'як Михайло (1905—84), журналіст і гром. діяч родом з с. Сторонятина на Львівщині, за освітою правник; співр. гал. газ.: «Мета», «Рідна Школа», «Діло» (з 1934 чл. ред.), ред. *«Краківських Вістей»* (1939—45). На еміґрації в Німеччині і з 1948 в Канаді; ред. газ. «Укр. Вісті» в Едмонтоні (1981—82). Ст. з новітньої церк. історії, монографія «Укр. Нар. Дім — Українці в Едмонтоні й Альберті» (1966).

Хом'як Ростислав (* 1936), журналіст, нар. у Львові, студіював у Канаді, з 1960 в ЗДА, ред. «Ukrainian Weekly», 1963—67 працював у вид-ві *«Пролог»,* 1967—72 керівник укр. відділу Радіо «Свобода» в Нью-Йорку, 1972—74 ред. у «Голосі Америки» (Вашінґтон), згодом в Інформаційному Аґентстві ЗДА.

Хом'як-Богачевська Марта (* 1938), історик родом з Сокаля (Галичина), дружина Ростислава Х. Студії в Пенсільванському й Колюмбійському ун-тах, викладач іст. Сх. Европи в амер. високих школах, зокрема проф. Манґатанвіль коледжу (з 1968). Перебувала в наук. відрядженнях у Польщі і Києві, досліджуючи іст. укр. жін. руху. Автор праці «Spring of a Nation: Ukrainians in Eastern Galicia in 1848» (1967), ред. «Eugenii Trubetskoi Memoirs» (1975); ст. в укр. і рос. журн. Активна в укр. жін. русі в ЗДА.

Хом'як звичайний (Cricetus cricetus L.), гризун з родини хом'якових, поширений по всій Україні; довж. тіла 15—34 см, вага до 600 г. Живе в норах, живиться збіжжям і тому шкідливий. Нечисленний хутровий звір.

Хорват Іван († 1780), ген.-поручник, серб. полковник, 1751 переселився на Україну і був призначений рос. урядом командиром військ. корпусу і правителем *Нової Сербії* (1752—62), до якої приєднав чималу частину земель Запоріжжя. За утиски військ. поселенців і різні зловживання 1762 позбавлений уряду і засланий до Вологди.

Хорватія (Hrvatska), країна в півн.-зах. частині Балканського піво., з 1946 одна з республік Соціялістичної Федеративної Республіки *Юґославії.* Площа 56 500 км², населення 4,5 млн (1976), основне населення хорвати (80%), серби (14%), також словінці, італійці, угорці й ін.; українців бл. 10 тис. (0,2%). Всіх хорватів у Юґославії 4,4 млн, у світі бл. 6 млн (діяспора в ЗДА, Канаді, Півд. Америці, Австралії, Австрії, Угорщині, Німеччині, Швеції й ін.). Гол. м. *Заґреб.*

Історія. З 6—7 вв. по Хр. заселяли Х. слов. племена, предки хорватів і сер-

бів, які за деякими відомостями, поселилися тут з території нинішньої півд. Польщі і Зах. України (т. зв. Білі хорвати). У 8—9 вв. Х. підкорили франки, у 9 в. хорвати утворили окреме князівство, а 925 королівство за Томіслава. Вони прийняли християнство і латинське письмо з Риму, чим виразно відмежувалися, не зважаючи на спільну сербохорватську мову, від сербів з їх візант. християнством і кирилицею. У 1102—1526-их pp. Х. перебувала в персональній унії з Угорщиною, зберігаючи держ. автономію з окремим соймом під владою угор. королів; приморська Х. (Далматія) була перев. під контролем Венеції. У 16—17 вв. більшою частиною Х. володіла Османська Імперія, решта опинилася під владою Габсбурґів. Під час угор. повстання (1848—49) хорвати стали по боці Австрії й оголосили автономію; з 1867 Х. знов приєднано до Угорщини, яка мадяризувала хорватів. У 19 в. почалося нац.-культ. відродження Х. в рамках заг. півд.-слов. руху (т. зв. іллірпзму), що пропаґував єдність півд. слов'ян. 29. 10. 1918 Нар. Собор в Заґребі проголосив самостійність Х., яка 1. 12. 1918 увійшла до Королівства сербів, хорватів і словінців (1929 перейменованого на Юґославію). 1939 Х. одержала автономію в складі Юґославії, а 1941—45 існувала незалежна хорв. держава в союзі з Німеччиною й Італією, під проводом «поґлавніка» А. Павеліча і партії «усташів». 1943—45 Х. була тереном запеклої боротьби між сербами і хорватами, комуністами й антикомуністами. Провідник партизанів Й. Броз-Тіто за допомогою СССР і аліянтів здобув перемогу над окупаційними військами та їх хорв. союзниками, і Х. була включена до федеративної Юґославії з ком. режимом.

Укр.-хорв. зв'язки. Не будучи безпосередніми сусідами, Україна і Х. мали мінімальні, назагал лише культ. зв'язки. Поет І. Ґунділіч на поч. 17 в. оспівував у поемі «Осман» героїзм козаків під проводом П. Сагайдачного у битві під Хотином. Відомий русофіл і панславіст Ю. Кріжаніч (1613—83) залишив опис своєї подорожі від Львова до Москви через Ніжен і висловився за потребу об'єднати Україну з Моск. державою. У Х. короткочасно діяв серед правосл. уніятський місіонер М. *Терлецький*, пізніше холмський еп. За доби романтизму і нац. відродження хорвати захоплювалися коз. сюжетами в літературі (переклади з М. Гоголя і поль. письм. укр. школи), а також знайомилися й з укр. творами; перекладали Т. Шевченка (А. Шеноа), А. Гарамбашіч (Piesničke pripovjesti , 1889), М. Вовчка (Гарамбашіч, В. Лабош), Ю. Федьковича (С. Сушнік, Н. Андріч та ін.). З укр. літературою і фольклором знайомили хорватів В. Ковачевіч, Ч. Браґалі, Ф. Рачкі. Про М. Лисенка прихильно писав 1875 відомий хорв. музика Ф. Кухач, а В. Жґанец у 20 в. аранжував бачвансько-руські нар. пісні (Piesme jugoslovenskih Rusina, 1946). Письм. М. Крлежа написав драму «Galicija» (про австро-угор. війну 1914—18); історик І. Есіг переклав «Слово о полку Ігореві». НТШ мало серед своїх д. чл. хорв. учених: філологів В. *Яґіча*, Т. Маретіча, М. Решетаря, історика культури Ю. Шурміна, математика В. Варічака, палеонтолога Д. Ґоряновіча-Крамберґера та ін.

Були деякі зв'язки між українцями і хорватами, гол. студентами, у Відні й Будапешті. Для обслуговування укр. поселенців і хорв. греко-католиків висилано з Закарпаття гр.-кат. свящ., які пізніше стали там еп. (Г. Палькович, Ю. Дрогобецький); у 20 в. також з Галичини. 1919 уряд ЗУНР створив місію в Заґребі. Після 1920 жив у Х. невеликий гурт політ. еміґрантів, які намагалися популяризувати укр. проблему і культуру серед хорватів. Деякі зв'язки утримують після другої світової війни окремі укр. і хорв. еміґраційні діячі, зокрема через Антибольш. Бльок Народів (АБН).

З уваги на охолодження взаємин між СССР і Юґославією після 1948 культ. зв'язки між УССР і Х. були незначні. З 1966 є лекторат укр. мови на катедрі славістики в Заґребському Ун-ті, який обслуговують викладачі з України. У співпраці А. Менац і А. Коваль укладено укр.-сербохорв. і сербохорв.-укр. словник. УССР брала участь у заґребських торгах і пром. виставці. Підтримується обмін делеґаціями між Київ. і Заґребським ун-тами. 1979 відбулися дні укр. культури в Х., а 1980 дні хорв. культури в УССР. Є переклади на укр. мову творів М. Крлежа, В. Дежеліча та ін. У Х. перекладено І. Франка, В. Стефаника, У. Самчука, О. Гончара й ін.

Українці в Х. Українці з Закарпаття і Бачки почали селитися в зах. частині *Срему* вже в кін. 18 в.; у 19 в. українці з Галичини жили в Заґребі й ін. м. Х., а по 1945 деякі поселилися з Боснії. Укр. поселення та гр.-кат. парафії є в наступних м. і с. Х.: Петровці, Міклошевці, Вуковар, Осієк, Славонський, Брод, Каніжа, Сібінь, Липовляни, Раєво Село та ін. Вони належать до боснійсько-славонського вікаріяту Крижевацької епархії. У Х. є бл. 8 тис. гр.-кат. хорватів. Між двома світовими війнами в Заґребі студіювала молодь з Галичини (іноді до 50 студентів), діяло т-во «Просвіта», студентські орг-ції «Пробо-

ем» і «Дніпро», виходив часопис «*Думка*». За усташівської Х., на підставі домовлення між ОУН полк. А. Мельника з урядом А. Павеліча, створено на правах консульства укр. представництво (гол. В. Войтанівський). З укр. поселенців й еміґрантів організовано при хорв. армії («домобрані») у Вараждіні «Укр. леґіон», який мав бути висланий на сов. фронт. На доручення німців їх вислано проти партизанів Тіта в Боснії і проти серб. четників, у висліді чого леґіонери, а заразом і укр. група в Х. зазнали переслідувань від ком. влади; укр. орг-ції були ліквідовані, багатьох їх діячів ув'язнено чи розстріляно, деякі втекли на Зах. Щойно з кін. 1960-их рр. дано можливість українцям Х. організуватися; 1968 постав *Союз Русинів і Українців Хорватії*, з 1970 появляється журн. «Нова думка» у Вуковарі; по с. і м. відновили діяльність гуртки і т-ва.

Література: Badalić J. T. G. Ševčenko u hrvatskoj književnosti. „Umjetnost riječi", VIII. Загреб 1964; Flaker A. Ukrajinska književnost u Hrvatskej. „Croatica", I. Загреб 1970; Нота В. Укр. писателе у югославянских прекладох. «Нова думка», 3. Вуковар 1973; Лабош Ф. История русинох Бачки, Сриму и Славониї 1745—1918. Вуковар 1979; Крамар Є. З історії укр.-югославських взаємин XVI—XVII ст. «Нова думка», чч. 27, 28, 29. Вуковар 1981.

В. Нота, В. Маркусь

Хори, вже за Київ. Руси існували в манастирях і на княжих дворах; в 11 в. хорового співу навчали в жін. манастирській школі у Києві. З 16 в. Х. були організовані церк. братствами; кращі з

Співаки на хорах з дириґентом Сількевичем (фраґмент Ікони Воздвиження Чесного Хреста з с. Сихів б. Львова, 17 ст.)

них у Києві, Львові, Луцькому. Особливо відзначався Х. Києво-Могилянської Академії понад 300 чл. (див. *Хорова музика*). З кін. 19 в. — на поч. 20 орг-ція хорових колективів повсюдно на Україні набрала спонтанного характеру і була свого роду виявом нац. пробудження. Найкращі хори їздили репрезентувати хорове мистецтво України за кордоном: подорож *Укр. Респ. Капелі* і Укр Нац. Хору з О. *Кошицем* на чолі по Зах. Европі й Півн. Америці (1919—27), виступи київ. хору «*Думка*» у Франції, зокрема в Парижі (1929), під керівництвом Н. *Городовенка*, гостинні виступи «Візантійського Хору» (Утрехт, Голляндія). На Україні Х. існують майже в кожному селі; на еміґрації — скрізь по більших скупченнях. На 1980 в УССР існують визначні хорові колективи: ДУМКА і *Держ. Укр. Нар. Хор* (з 1964 Укр. Хор ім. Верьовки, Київ), «*Трембіта*» (Львів), *Закарп. Нар. Хор*, Київ. Камерний Хор під керівництвом В. Іконника.

Хорова музика, муз. твори, призначені для хорового виконання. Х. м. на Україні розвивалася у тісному зв'язку з Церквою. У Сх. Церкві хоровий спів практикується без супроводу муз. інструментів, у наслідок чого укр. церк. Х. м. була й залишилася «а капеля». Рання Х. м. була монодична, а щойно в 16 в. розвинулося багатоголосся. Тоді виник своєрідний тип одночастинного хорового концерту, званого «партесним». Кількість голосів розвинулася від простого три- і чотириголосся до складнішого восьмиголосся, яке стало типовим у кін. 17 в. Подеколи композитори доходили до ще більшої кількости голосів, у одному випадку до 18. Про багатство репертуару укр. Х. м. свідчить збережений список нот Львівського Братства 1697, в якому названо 396 хорових композицій, у тому ч. 151 концерт і 56 літурґій. У другій пол. 18 в. уже виступають визначні композитори церк. Х. м.: М. *Березовський*, Д. *Бортнянський* та А. *Ведель*. Їх твори (т. зв. концерти) відзначаються циклічністю побудови і протиставленням сольових партій всьому хорові. У їх творах усталилося чотириголосся як панівний склад хору.

Розвиток світської Х. м. на Україні почався в першій пол. 19 в. Величезним вкладом у неї була творчість М. *Лисенка*, гол. на полі оригінальної творчости, в тому ч. й широкорозбудованих хоровооркестрових кантат та хорових обробок нар. пісень. Після Лисенка визначними творцями Х. м. були: М. *Леонтович*, К. *Стеценко*, О. *Кошиць*, С. *Людкевич*, П. *Козицький* та ін. У творчості укр. композиторів 1920—60-их рр. Х. м. відійшла на дальший плян. Щойно у молодших представників сьогочасної музики (Л. Дичко, І. Карабиць) вона знову набирає ваги. *В. Витвицький*

Хороводи, найдавніший вид обрядово-ігрових танків синкретичного типу. Х. розвиваються з замкненого кола (персоніфікація сонця) і супроводяться антифонним співом — піснею, зміст якої і настрій відбиває хореографічний рисунок, танцювальний ритм кроків і жести. З введенням християнства поганські хороводні гри пов'язалися з церк. кален-

дарем і зазнали деяких змін. Усі Х. позначені характером хліборобського життя і з ним пов'язаними змінами пір року. Найвідоміші і найпоширеніші Х. весняного циклу: — веснянки і гагілки (дівочі танці, виконувані від Благовіщення до Великодня). На літо припадає купальський цикл — мішані танці хлопців і дівчат у ніч під Івана Купала. Є ще Х. обжинкові, косарські, різдвяноноворічні та обрядові весільні й похоронні. Дівчата в Х. залюбки переодягаються за русалок, мавок, ляльок тощо і прикрашуються квітами, вінками. Мета цих ігор — приворожити собі щастя в любові та майбутньому подружжі. В ін. обрядових хороводних танках часто вживаються маски та костюми, які зображають ведмедя, козу, бабу, діда, цигана, жида, смерть і т. п. У старовинних Х. відбивається віра і залежність від сил природи, пізніші мають соц.-побутовий характер. *М. П.*

Хорол, р. на Придніпровській низовині, права притока *Псла;* довж. 308 км, сточище 3 340 км.² Перев. шир. річища 40—80 м. Основне живлення снігове (весняний стік становить бл. 85% річного); замерзає в кін. листопада — на поч. грудня, скресає в березні. Над Х. — м. *Миргород*.

Хорол (IV—14), м. на півд. частині Придніпровської низовини над р. Хорол, р. ц. Полтавської обл.; 12 600 меш. (1971). Вперше згадується 1083; з 1648 сотенне м-ко, з 1782 пов. м. (1802—1920 Полтавської губ.), з 1923 р. ц. (з 1937 — Полтавської обл.). Зав. мех., цегельний, асфальтовий; молоко-консервний і харч. комбінат. Технікум механізації й електрифікації сіль. госп-ва, іст.-краєзнавчий музей.

Хоролець Лариса (* 1948), драматург і акторка родом з Києва. По закінченні Київ. Ін-ту Театрального Мистецтва (1970) працює акторкою в Київ. Театрі ім. І. Франка. Авторка п'єс: «Сирени» (1975), «На вулиці Електричній» (1977), «Мені тридцять» (1978).

Хоросницька (справжнє прізвище Сваричевська) Марія (* 1925), поетка родом з с. Хоросного на Львівщині. Зб. поезій: «Краю мій» (1960), «Вересень — місяць весняний» (1964), «Симфонія любови» (1966), «Зелені піраміди» (1973), «Вірність» (1974), «Акорди» (1978); зб. поезій для дітей: «Мандрівка по Львову» (1970), «Рідне місто пізнаю» (1980).

Хоростків (IV—6) с. м. т. Гусятинського р-ну Тернопільської обл., положене на Зах. Поділлі над р. Тайною (сточище Дністра); 7 600 меш. (1966). Харч. пром-сть, зокрема цукровий зав. «Комсомолець» (з 1958); Тернопільська обл. с.-г. дослідна станція.

Хорошеве (IV—17), мальовничо положене с. м. т. в Харківському р-ні Харківської обл., над р. Удою, 10 км на півд. від Харкова; 4 900 меш. (1970). Велика частина населення працює в Харкові. Пам'ятка архітектури — Михайлівська церква (1785).

Хороший Михаїл, див. *Михаїл Хороший*.

Хорошун Антін (* 1893), драматичний актор героїчно-характерного пляну родом з с. Тулинців на Київщині. Спочатку учасник самодіяльних гуртків, з 1914 в трупі Т-ва Укр. Артистів у Києві, згодом у Держ. Нар. Театрі (1918-20) і 1921-62 — актор Держ. Драматичного Театру ім. Шевченка у Києві і (1927) в Дніпропетровському. Ролі: Кошкін («Любов Ярова» К. Треньова), Іван Коломийцев і Тетерев («Останні» і «Міщани» М. Ґорького), Ґонта («Гайдамаки» за Шевченком), Гнат Голий («Сава Чалий» І. Тобилевича), Командор («Камінний господар» Лесі Українки), Ґранде («Євгенія Ґранде» за Бальзаком), Отелло (в одноім. п'єсі В. Шекспіра) та ін.

А. Хорошун

Хорс, бог Сонця, джерело благодійства у поганських сх. слов'ян; його кумир (ідол) стояв у Києві б. палацу Володимира В. («Повесть временных лет» під 980); про нього згадується в «Слові о полку Ігореві»: «великий Хорс», у «Хожденії Богородиці по муках» та у пізніших (16 в.) зб. Дехто вважає, що Х. іранського походження.

Хортиця (В. Хортиця; VI—16), найбільший о. на Дніпрі, що входить до складу м. *Запоріжжя*, на півд. від *Дніпровської Гідроелектростанції;* площа Х. 3 000 га, 12 км завдовжки і 2,5 км завширшки; тепер призначена для відпочинку, не

Мала Хортиця з залишками коз. укріплень

забудовується. Завдяки стратегічному положенню Х. мала багате іст. минуле. *Константин VII Багрянородний* згадує в сер. 10 в. Х. у творі «De administrando imperio» як о. св. Григорія. 972 б. Дніпрових порогів загинув у боротьбі з печенігами кн. Святослав Ігоревич. 1103 руські кн. на чолі з Святополком Із'яславичем зійшлися на Х. перед походом на половців (Іпатський літопис). Також 1224 укр. кн. зустрілися на нараду на Х. перед битвою з татарами. Х. відограла чималу ролю у боротьбі козаків проти татар і поляків. 10 км на півн. від Х., б. порога Вільний, на о. Мала Х. у 1550-их рр. кн. Д. *Вишневецький*-Байда збудував коз. твердиню, яка була заборолом проти різних наїзників. У січні 1557 тур.-тат. війська напали на цю твердиню, яку згодом і зруйнували. У 1596—1648 з короткими перервами на Х. перебувала залога реєстрових козаків; звідти починали повстанські походи Т. Федорович-Трясило (1630), І. Сулима (1635), Б. Хмельницький 1648 розгромив на Х. поль. залогу. У 1660—70-их рр. Х. була військ. базою І. Сірка. До зруйнування Січі (1775) Х. належала до володінь Запор. Січі. Під час рос.-тур. війни 1735—39 на Х. збудовано укріплення, залишки яких збереглися.

О. Х. є тепер держ. іст.-культ. заповідником (постанова уряду УССР 18. 9. 1965 «Про увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією запор. козацтва»), в якому передбачено створити музейний комплекс, присвячений історії запор. козацтва.

Література: Эварницкий Д. История запорожских козаков. т 1, II. 1892: Киценко М., Пещанов В. Хортиця. К. 1968.

Л. Ж.

«Хортиця», вид. кооператива у Львові, заснована й керована членами Т-ва Допомоги Еміґрантам з України, діяла в 1928—39 рр. «Х.» видавала щорічні календарі «Дніпро»; випустила чимало іст. і мемуарної літератури: А. Чайковського («Полк. Кричевський»), М. Ессад-Бея («Змова проти світу, ҐПУ»), О. Лотоцького («На ріках Вавилонських»), Ю. Липи («Призначення України»), І. Борщака («Андрій Войнаровський ...»), М. Ковалевського («Під червоною Москвою»). В. Сімовича («Листування Лесі Українки з Й. Маковеєм»), кілька повістей Ф. Дудка, спомини С. Русової та ін.

Хорунжий (від хоругва — стяг, прапор), особа, що зберігала й опікувалася хоругвою; у Польщі і Лит. державі — земський урядовець у повіті (Х. повіту), що очолював шляхетське ополчення. За цим зразком створено в 17 в. ранґ Х. в коз. війську й держ. адміністрації. При кожному полку і сотні були полк. і сотенні Х., а при Ген. Старшині — *ген. Х.* В укр. військ. формаціях 20 в. Х. — старшинський чин, що відповідає підпоручникові.

Хорунжий Анатолій (* 1915), письм. родом з с. Михайлівки на Дніпропетровщині; закінчив Ін-т Журналістики в Харкові (1938), працював у ред. ж. «Дніпро», «Вітчизна», газ. «Літ. Україна». Прозаїк. Зб. оп. і нарисів: «Буковинські оп.» (1949), «Літа молодії» (1952), «Весняний дощ», «На цілинних землях» (1954), «Вечірня дорога», «Рідне село» (1956), «Останній» (1958), «Незабутні весни» (1959), «Наше метро» (1960), «Строгість» (1961), «Перший слід» (1963), «Давня французька пісенька» (1971), «Ми з тобою, поле» (1972); повісті: «Незакінчений політ» (1958), «Ковила» (1960), «Місто над нами» (1962), «Чорна бурка», «Три верби» (1964), «Осяяний зорями» (1967), «Дужчий за океан» (1978), «Супрун» (1980) та ін.

Хорунжий Юрій (* 1937), письм. родом з Києва, за фахом геофізик. Кн. прози: «Вісім місяців — лише мить» (1967), «Дзвонити тричі», «Давні мелодії» (1971), «Дивний камінь» (1976), «Літо в Нефорощах» (1979) та ін.

Хорхот Олександер (* 1907), архітект родом з Києва; закінчив Київ. Інженерно-Будівельний Ін-т (1931) і в ньому викладав (з 1925), з 1968 проф.; працює в проектних установах Києва. Співавтор Клюбу чекістів у Києві (1930—32), театру-цирку та будівель зав. на Україні і в Росії; ген. пляни сх. р-ну Запоріжжя, деяких р-нів Черкас, Тернополя, Калуша (1958—62). Х. автор праць і ст. з архітектури та будівництва.

Хотимир, с. тепер Івано-Франківської обл. Старовинна оселя, багата на археологічні знахідки: верхньопалеолітична стоянка, неолітична могила з кам'яним знаряддям, трипільське селище, тілопальне венедське поховання 2 ст. по Хр.; з княжої доби могили й два городища. Розкопи провадили А. Шнайдер (1874), А. Кіркор (1875), Ю. Полянський (1925).

Хотин (V—7), м. в півн. Басарабії, р. ц. Чернівецької обл., 11 900 меш. (1970; 1897 — 23 800, 1930 — 15 300), положений на правому березі Дністра. Завдяки вигідному стратегічному положенню Х. відограв значну ролю в іст. України, Молдавії, Польщі, Туреччини і Рос. Імперії. З 10 в. Х. входив до складу Київ. Руси, згодом Гал.-Волинського Князівства, у другій пол. 13 в. у Х. ґенуезці збудували фортецю. Від 1373 Х. увійшов до складу Молдавії. Х. згадується у «Списку руських городів» у кін. 14 в. («На Днестре Хотень») й у грамоті молд. воєводи Олек-

сандра 8. 10. 1408. З поч. 16 в. Х. з малими перервами перебував у васальній залежності від Туреччини аж до 1812, бувши ключем до панування Туреччини над Молдавією. У 17-18 вв. Х. був сильною фортецею, яка відограла значну ролю у війнах козаків (поч. 17 в.), поляків і росіян у боротьбі з турками. У *Хотинській битві 1621* коз. військо разом з поль. перемогло тур. армію, а *Хотинський мировий договір* 1621 залишив Х. у складі Молдавії, васаля Туреччини. За Хмельниччини коз. військо під проводом Т. Хмельницького двічі оволодівало Х. (1650 і 1652—53). У бою під Х. (11. 11. 1673) Ян Собеський разом з молд. і коз. відділами розбив тур. військо, захопив Х. і анулював *Бучацький мир*. Під час рос.-тур. воєн Х. короткочасно захоплювало рос. військо (1739, 1769—74, 1788—91 і 1806). Щойно Букарештський мирний договір 1812 визнав Х. за Росією у складі якої він перебував до 1918. У Х. переважало жид. і рос. населення, тому в 19—20 вв. укр. культ. життя було незначне. З 8. 3. 1918 до 10.11. 1918 Х. володіло австр. військо; 5—18. 4. 1918 у Х. й ін. місцевостях пов. відбувалися збори (5 000 учасників), на яких учасники вимагали приєднання до УНР. Укр. Центр. Рада вислала до Х. свого комісара І. Ліскуна. Згодом дійшло до рум. окупації (1918—40), проти якої в січні 1919 повстало населення (див. *Хотинське повстання, 1919*). 28. 6. 1940 Х. зайняли сов. війська. Під час нім.-сов. війни Х. був під рум. окупацією (6. 7. 1941 — 4. 4. 1944), пізніше в складі УССР. Воєнні події внесли значні зміни в нац. склад населення: 72% укр., 16% рос., 8% жид., 4% рум. (у 1930 відповідно було: 15%, 37%, 38% і 9%). У Хотинському пов., згодом р-ні, значно переважає укр. населення. Тепер у Х. є маслозав., харч. і ліс. комбінати, фабрики мист. і культ.-побутових виробів; муз. і спортова школи, с.-г. технікум, школа-інтернат для дефективних дітей; краєзнавчий музей.

А. Жуковський

Фортеця XIII—XVI ст.

Хотинська битва 1621, коз.-поль. перемога над Туреччиною, у висліді якої тур. султан Осман II був змушений припинити війну. Після поразки під *Цецорою* 1620 і тат. нападу на Поділля султан Осман II уклав плян завоювання України, Польщі, а згодом і Центр. Европи. 150-тисячній тур.-тат. армії протистояло лише 30-тисячне поль. військо. Щоб знайти собі союзника, поль. уряд звернувся до укр. козаків по допомогу, обіцяючи різні права і привілеї. Коз. Рада 15—17. 6. 1621 в урочищі Суха Діброва на Черкащині ухвалила взяти участь у боротьбі проти Туреччини і вислала у Варшаву делеґацію на чолі з П. *Сагайдачним*, щоб за свою участь у протитур. боротьбі забезпечити деякі привілеї для козацтва та права для Правос. Церкви на Україні. 40-тисячне коз. військо під проводом запор. гетьмана Я. Бородавки подалося в Молдавію, перейшло Дністер і впродовж серпня стримувало тур. військо, яке просувалося до Хотина, у якому укріпилося поль. військо. Тим часом козаки обрали гетьманом П. Сагайдачного (Бородавка був вороже наставлений до поляків) і 1. 9. 1621 з'єдналися під Хотином з поль. військом. У завзятих боях (2. 9. — 28. 9. 1621) козаки врятували поль. відділи від загибелі й перемогли армію султана; останній був змушений припинити воєнні дії й укласти *Хотинський мирний договір*

Література: Василенко Г. Хотинська війна. К. 1960; Підгородецький Л., Рашба Н. Розгром тур.-тат. полчищ (1621 р.). Укр. Іст. Журнал, 9. 1971.

А. Ж.

Хотинське повстання 1919, організований виступ населення Хотинського пов. проти рум. окупації. Керівником Х. п. була «Хотинська Директорія», зформована з 5 чл. (гол. М. Лискун, секретар Л. Токан); вона співпрацювала з Директорією УНР, представник якої І. *Маєвський* допомагав повстанцям зброєю. У повстанні брали участь полки: Рукшинський, Анадольський і Данковецький. Повстанці захопили м. Хотин і більшість сіл пов., з яких вигнали рум. владу. Повстання тривало від 23 до 31. І. 1919. Після завзятих боїв рум. військо примусило повстанців (бл. 4 000) відступити за Дністер; з ними відійшли також бл. 50 000 біженців. Румуни жорстоко покарали населення 8 сіл: Рукшин, Недобоївці, Ширівці, Керстенці, Ставчани, Данківці, Владична, Атаки; було розстріляно бл. 5 000 (в сов. джерелах 15 000); у самому Хотині 500.

Література: Дембо В. Ніколи не забути! Кривавий літопис Бесарабії. К. 1925; Okhotnikov J., Batchinsky N. L'Insurrection de Khotine dans la Bessarabie et la Paix Européenne. Париж 1927; Хотинское восстание (Сборник документов и материалов. Кишинев 1976; Героїчна Хотинщина. Матеріяли наук. сесії, присвяченої 50-річчю Хотинського повстання. Л. 1972.

Хотинський Євген (1877—1959), хемік-органік родом з Петербурґу, викладач (з 1909) і проф. (з 1934) Харківського Унту. Гол. праці Х. стосуються бромування і відновлення піролу та його похідних. Досліджував сполуки з кам'яновугільної смоли, розробляв методи аналізи органічних сполук. Автор посібників для

вищих і сер. шкіл (зокрема «Курс органічної хемії»).

Хотинський мирний договір 1621. Укладений між Польщею і Туреччиною (без участи козаків) після *Хотинської битви 1621.* Цим договором покладено кін. поль.-тур. війні 1620—21, в якій брали участь і козаки, та встановлено кордон між Польщею і Туреччиною на Дністрі. Туреччина і Крим. ханство зобов'язалися не нападати на Україну й Польщу, а Польща віддавала Туреччині чи її васалеві Молдавії Хотин і зобов'язалася припинити походи запор. козаків на Крим і Туреччину. Укр. козацтво було покривджене цим договором і в дальшій своїй акції готувало повстання проти Польщі.

Хотінок Ісаак (* 1908), графік і медальєр родом з Борзни на Чернігівщині; мист. освіту здобув у Харківському Художньому Ін-ті (1928, кляси І. Падалки і В. Єрмілова). Працює в станковій (пейзажі і портрети) і книжковій графіці. Ілюстрації та оформлення книжок: «Дубові гряди» І. Сенченка (1919), «Раби Конґо» Д. Берсо (1934), «Витязь у тигровій шкурі» Шота Руставелі (1950), «Укр. нар. пісні» (1951), «Укр. нар. декоративне мистецтво» (1956), «Кобзар» Т. Шевченка (1957), зб. перекладів з Г. Гайне (1956) і Ю. Словацького (1959), «Укр. філіґрані» (1972) та ін. Твори Х. експонувалися на виставці АНУМ у Львові (1932). Х. виконав ескізи медалів до сторіччя з дня смерти Т. Шевченка, до ювілеїв І. Франка, А. Данте, І. Котляревського та ін.

Хотінь (II—15), с. м. т. Сумського р-ну Сумської обл., 3 200 меш. (1970). Засноване в 17 в.

Хоткевич Володимир (* 1913), фізик родом з Києва, син Гната Х., чл.-кор. АН УРСР. Закінчив Харківський Політехн. Ін-т і 1932-50 працював у Харківському Фіз.-Техн. Ін-ті, з 1950 в Харківському Ун-ті (1966-75 — ректор). Праці Х. стосуються проблем надпровідности, низькотемпературної металофізики тощо.

В. Хоткевич

Хоткевич (псевд. Галайда) Гнат (31. 12. 1877 — 8. 10. 1938), визначний письм., мистецтвознавець, композитор, театральний і гром.-політ. діяч родом з Харкова. По закінченні Харківського Технологічного Ін-ту (1900) працював зал. інж. Ще бувши студентом влаштував 1899 виступ кобзарів і лірників на XI археологічному з'їзді в Харкові. За участь у керівництві політ. страйком 1905 був переслідуваний і 1906 мусів переїхати до Галичини. У Галичині Х. оселився спочатку у Львові, а потім у Криворівні; об'їхав з концертами укр. нар. пісень у супроводі бандури усю Галичину й Буковину; 1909 заснував у с. Красноїля Гуцульський театр. Повернувшися 1912 до Харкова, Х. включився в літ. й мист. життя: виступав з лекціями, того ж р. заснував перший на Україні робітничий театр, який протягом 3 рр. дав понад 50 вистав, перев. укр. клясики; з лютого 1913 став ред. літ. журн. «Вісник культури і життя». Знову переслідуваний з поч. першої світової війни і висланий 1915 за межі України, оселився в Воронежі, де жив до революції 1917. До больш. окупації України Х. поставився вороже, але з 1920 активно включився в літ.-мист. життя. 1920—28 викладав укр. мову й літературу в Деркачівському зоотехнікумі, пізніше керував клясою бандури в Харківському Муз.-Драматичному Ін-ті. Усе життя не перестаючи працювати над удосконаленням гри на бандурі, Х. написав «Підручник гри на бандурі» (1909 і 1930) й уклав низку композицій, серед ін.: «Байда», «Буря на Чорному морі», «Софрон», «Нечай», «А в полі корчомка» та ін.

Г. Хоткевич

Літ. діяльність Х. почав 1897 (оп. «Грузинка» у львівському журн. «*Зоря*»). Дальші твори його великої літ. спадщини: оп. «Блудний син» (1898), «Різдвяний вечір» (1899), цикл «Життєві аналогії» (1897—1901), зб. «Гірські акварелі» (1914); протягом 1914—15 була написана низка оп. п. н. «Гуцульські образки» (уперше надруковані 1931); повість «Авірон» (1928) та ін. Найвизначнішим досягненням прозової творчости Х. стала романтична повість з гуцульського життя «Камінна душа» (1911), кілька разів перевидавана пізніше. Х. автор низки драматичних творів; з них п'єси «Довбуш» (1909), «Гуцульський рік» (1910), «Непросте» (1911) та ін. були написані спеціяльно для Гуцульського театру. З ін. драматичних творів Х. слід ще назвати іст. п'єсу «О полку Ігоревім» (1926) і тетралогію «Богдан Хмельницький» (1929), високо оцінені тодішньою критикою (О. Білецький). Зокрема в останній частині тетралогії «Переяслав» Х., супроти офіц. концепції, засудив Переяс-

лавську угоду як акт, що призвів до поневолення України Росією.

Багата й тематично різноманітна літературо- й мистецтвознавча спадщина Х. Серед ін.: «Григорій Савич Сковорода» (1920), низка ст. про Т. Шевченка, «Нар. і середньовічний театр у Галичині» (1924), «Муз. інструменти укр. народу» (1930), «Театр 1848 року» (1932). За сов. часу Х. багато перекладав з світової клясики: Шекспіра, Мольєра, Шіллера, Гюґо.

Належачи за сов. часу до політ. ненадійних і стоячи осторонь тодішніх літ. дискусій, Х., проте, був одним з найпопулярніших письм. на Україні, про що свідчить поява його «Творів» у 8 тт. (1928—32). Але далі знову почалися утиски, у висліді яких останній його роман «Довбуш» не був надрукований і лишилася незакінчена тетралогія про Т. Шевченка, над якою Х. працював від 1928. За єжовщини Х. був заарештований і загинув за невідомих обставин. По смерті Сталіна його реабілітовано й видано «Твори в двох томах» (1966).

І. Кошелівець

Хотовицький Степан (1796—1886), лікар, один з основоположників педіятрії, родом з с. Красилова (сх. Поділля). Закінчив Петербурзьку мед.-хірургічну академію, з 1832 її проф. (викладав у ній педіятрію). Праці Х. присвячені питанням акушерства і гінекології, дитячих хвороб, вивченню сибірки, холери, гігієни тощо. Х. автор посібників: «Педиатрика» (1847) й ін.

Хохітва, стрепет (Otis tetrax L.), птах роду дрохви. Довж. до 50 см, вага до 1 кг. Живиться перев. комахами. Колись дуже численний на суцільних степах України, але з розорюванням їх майже зник. Спорадично гніздиться б. узбережжя Чорного й Озівського м., а також на деяких заповідних ділянках (у Чорноморському заповіднику, в Асканії Новій та ін.).

Хохлов Константин (1885—1956), актор і режисер родом з Москви. 1938—54 мист. керівник Київ. Рос. Драматичного Театру ім. Лесі Українки, у якому серед ін. поставив п'єси: «Камінний Господар» Лесі Українки, «Піґмаліон» Б. Шов; у Київ. Театрі ім. І. Франка — «Вишневий сад» А. Чехова. Викладав у Київ. Держ. Ін-ті Театрального Мистецтва ім. І. Карпенка-Карого.

Хохол Олена (1897—1964), педіятр родом з м. Устилуга на Волині, чл.-кор. Академії Мед. Наук СССР (з 1953). 1921 закінчила Київ. Мед. Ін-т, з 1925 працювала у мед. закладах Києва. Праці Х. присвячені проблемам фізіології та патології дітей раннього віку.

Хохуля звичайна, вихухіль (Desmana moschata), найстаріший ссавець на Україні з ряду комахоїдних; до 20 см довжини (з хвостом 35 см), вага до 500 г. Селиться в стоячих прісних водоймах, живиться водними рослинами і безхребетними. Цінна добірним хутром тварина. На Україні поширений у басейні Дінця й Дону. Викопні рештки відомі з пліоценових, гоміценових, плейстоценових і голоценових відкладів у басейнах Дніпра, Дністра і в Приозів'ї. Як рідкісна тварина — під охороною.

Храмове свято (храм), празник на вшанування Святого чи Євангельської події, на пошану яких названо місц. церкву. Вже в «Повісті временних літ» (996) згадується про Х. с. в церкві Преображення у Василькові (побудованої кн. Володимиром В. як вияв вдячности за порятунок від печенігів), на яке запрошено бояр, посадників, старійшину з усіх городів і всяких людей много, для яких варили «300 провар меду» і роздавали бідним 300 гривнів. У 16—17 вв. улюбленими були храмові свята, улаштовувані *братствами*. При спільних трапезах братчики обговорювали питання побудови шкіл, церк. вид., питання церк.-рел. життя. Під час Х. с. жертвенність вірних була велика, з одержаних пожертв будувалися церкви, школи, друкарні, шпиталі. Найбільше Х. с. відбувалося восени: на Першу і Другу Пречисту, на Чесного Хреста, на Покрову, на Семена, Дмитра, Кузьму й Дем'яна, на Андрія та ін.

На Х. с., залежно від значення св. і самої церкви, з'їздилося багато вірних з сусідніх і навіть далеких місцевостей. У цей день вірні сповідалися і причащалися, а по Богослуженні відбувався спільний обід, на якому один одного частували, слухали кобзарів і лірників, велися веселі розмови. Іноді одночасно з Х. с. відбувалися і ярмарки. У нар. творчості часто згадується про храм («де храм, то й я там»), а письменники змальовували їх у своїх творах: І. Нечуй-Левицький, І. Рудченко-Білик, Ю. Федькович, І. Франко, О. Кобилянська та ін.

На Україні Х. с. користалися великою пошаною і були нагодою для масових рел. зустрічей. Сов. влада застосовує репресії проти цієї традиції і намагається їх замінити «соціялістичними» святкуваннями.

А. Ж.

Храплива Леся (* 1927), письм., пластова діячка і педагог на еміґрації, дочка Євгена Х.; 1953—70 ред. пластового ж. *«Готуйсь»*, співр. дитячих та жін. журн. у ЗДА й Канаді. Друкується з 1950-их рр. Оп. й казки для дітей: «Вітер з України» (1959), «Козак невмирака» (1961), «Ростикова казка» (1962); повість «Ота-

ман Воля» (1959); сценічні картини для дитячого театру «Антипкові пригоди» (на день св. Миколая, 1965), «Ярмарок Мишки-Гризикнижки» (1966); декляматор для дітей «На весь Божий рік» (1964) та ін.

Храпливий Євген (22. 6. 1898 — 6. 5. 1949), гром. діяч, аґроном і кооператор родом з с. Лисівці Заліщицького пов., проф. УТГІ й УВУ, д. чл. НТШ (з 1935); ідеолог і практик суспільної аґрономії в Галичині. Бувши видатним організатором, спричинився до піднесення гал. села, його молочарства і зокрема станової орг-ції хліборобів «Сіль. Господар», гол. дир. якого був з 1928; з успіхом працював над розбудовою сіль.-госп. освіти, зокрема створив «*Хліборобський Вишкіл Молоді*», заснував Т-во Укр. Аґрономів і був першим його гол. Праці з питань сіль. госп-ва і кооперації, у тому ч. наук.: «Плекання рогатої худоби в Галичині» (1933), «Сіль. госп-во Гал.-Волинських Земель» (1936), «Госп-во Холмщини і Підляшшя» (1944); популярні: «Шляхи нашої суспільної аґрономії» (1929), «Як піднести наше хліборобство» (1932), «Як працювати в „Хліборобському Вишколі Молоді"» (3 вид. 1937, 1940, 1942) та ін. Х. був ред. журн. «Госп. Кооп. часопис» (1928—34), «Укр. молочарство» і засновником наук. журн. «*Укр. Аґрономічний Вісник*» (1934—38). Помер на еміґрації в Ерлянґені (Німеччина).

Є. Храпливий

Література: Качор А. Євген Храпливий. Вінніпег 1980.

Храпливий Зіновій (1904—83), фізик, проф. високих шкіл, брат Євгена родом з Галичини (с. Лисівці Заліщицького пов.), викладав у Львів. Ун-ті 1939—41 й Ун-ті УНРРА в Мюнхені (1945—47). З 1948 в ЗДА; проф. Ун-ту Сент-Луїс; д. чл. НТШ. Ст. з фіз. і підручник «Нарис фізики» (1938).

Храповицький Антоній (Олексій), див. *Антоній* (Олексій) Храповицький.

Хрест, символ християнства. Як знаряддя страждань і смерти Христа, Х. шанується христ. Церквами, за винятком деяких течій протестантства. Давній погляд на Х. як лише інструмент страти (на Х. розпинали засуджених на смерть злочинців і невільників) змінився з розповсюдженням християнства, і на нього почали дивитися як на знак спасіння. Після того, як християнство стало офіц. релігією Римської Імперії, Х. здобув прилюдне почитання, потверджене 73 каноном VI (692) і VII (787) Вселенських соборів.

На прославлення Х. встановлено свята і богослуження, зокрема свято Воздвиження Чесного Хреста (14 (27). 9.) і третя неділя та четвертий тиждень Великого Посту (Хрестопоклонна неділя). У церкві Х. має гол. місце на престолах і в процесіях, ним вивершуються церк. будови, його зображають на всіх церк. речах і богослужбових ризах, на іконах, печатках.

Воздвиження Чесного Хреста
(фраґмент ікони з церкви в с. Сихів б. Львова, кін. 17 ст.)

На Україні шанування Х. глибоко закорінене: знак Х. часто кладуть на себе (хрестяться), промовляючи молитви, вирушаючи у далеку дорогу, перед їжею тощо. Хрестяться правою рукою, складаючи для цього три перші пальці (символ св. Тройці), а два останні прикладають до долоні як символ двох природ Ісуса Христа (у ін. країнах є свої способи хреститися). Традиційно на Україні ставили Х. на могилах, на перехрестях шляхів, вішали у помешканнях, вимальовували чи вирізблювали на сволоках тощо. Про давність шанування Х. свідчать збережені з 10—12 вв. предмети культу, офіц. й побутові, між ними енколпійони, герби, печатки, саркофаги, книги й ін. Х. закорінився в побуті: на правдивість слів хрестилися; роблячи рукою знак Х., благословляючи (звич. батьки дітей); у переказах оповідається про визволення знаком хреста з лиха,

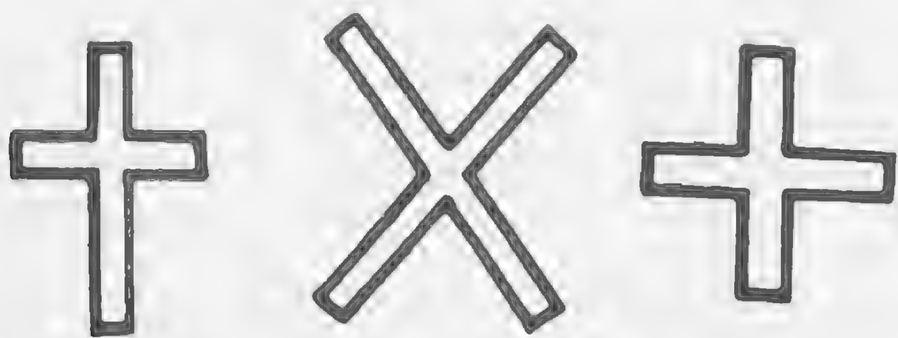
Хрест-енколпійон з зображенням Христа і символів (київ. примірник з X або XI ст.)

а найбільше про те, як цього знаку боїться «нечиста сила». Під час колись обов'язкового хрищення немовлят Х. мав особливе значення, а хрестик, що його давали охрищеному немовляті, носили на шиї ціле життя. Цей «натільний» хрестик мав охоронні властивості, і ним іноді, у особливих випадках, навіть обмінювались (побратими, хресні брати). У м. і с. України часто відбувалися хресні ходи, попереду яких несли Х., звич. навколо храмів під час святочних богослужень, на річку для свячення води, на поля, особливо при загрозі неврожаю, на кладовище (похорон, проводи).

На пошану Х. і свят, пов'язаних з ним, давалися назви манастирям і церквам (Хрестовоздвиженські манастирі в Дубному, Полтаві й ін.).

Популярні колись на Україні обряди, пов'язані з Х., і вживання його в культі й побуті зазнають під ком. владою, почавши від 1920-их рр., дедалі більших обмежень: Х. скидають з церк. бань, усувають їх з полів, шляхів, кладовищ, переслідують тих, хто має на собі хрестик або прилюдно хреститься.

У христ. традиції Х. має перев. форму доземного стовпа з однією, двома або трьома різної довжини поперечками, звич. під прямим кутом. Клясична форма Х. трираменна, з найдовшою середньою поперечкою (прицвяхування рук) та з меншими — горішньою для напису і нижньою (підставка для ніг). Зустрічаються й символічні додатки: чотири малі хрестики (Єрусалимський Х.) чи півмісяць під Х. (на знак перемоги над махоммеданством). У різних країнах витворилися свої форми Х.: грец. (доземна паля і поперечка однакової довжини); римський (однораменний, доземна паля довша); андріївський (косо збитий) й ін. За числом поперечок бувають одно-, дво- і трираменні Х. з різновидами: чотири-, шести-, семи- і восьмиконечні Х.

Римський, Андріївський і Грецький хрести

На укр. території є Х. різного вигляду: грец., рим., п'яти-, семи-, восьмиконечні з півмісяцем, з прямою чи скісною долішньою поперечками та з різними оздобами. Найпоширеніші, вже з 10 в., були Х. з поперечками під прямим кутом, про що свідчать збережені Х. та їх давні зображення. Надбанні Х. завжди мають паристе ч. кінців. На укр. старовинних церквах Х. з скісною долішньою поперечкою не було, вони поширилися на пізніших будівлях з 15 в. під моск. впливом або з бажання підкреслити відмінність від латинського обряду, напр., на Лемківщині чи в Півн. Америці. Ці останні випадки зумовлені переконанням, що Х. зі скісною поперечкою є вислідом сх. традиції (не конче моск.). На дерев'яних церквах часто бувають особливі ковані Х., складені з одного гол. і багатьох дрібніших у формі орнаменту (хрещатий Х.). Для церк. вжитку (між ними зображення на плащаницях) найчастіше зустрічаються трираменні семикінцеві Х., при чому доземний стовп не виступає понад горішню поперечку. Ця форма, хоч з походження грец., поширилася на Україні; її не знають сусідні народи на Сході й Заході. На сучасній укр. території й на еміґрації у перев. більшості церков збереглася традиція Х. Київської і Галицько-Волинської держави, з поперечками під прямим кутом.

Укр. дерев'яний хрест XV ст. (лицьова сторона)

Література: Гуцало О. Надбанні хрести у зб. Секції мист. НТК 1921; Степанова О. Матеріяли до вивчення укр. деревляної різьби, «Мистецтвознавство» т. I. X. 1928—29; Свєнціцька В. Різьблені ручні хрести XVII—XX вв. Л. 1939; Огієнко І. (Митр. Іларіон). Трираменний хрест зо скісним підніжком — нац. хрест України. Вінніпеґ 1951; Щербаківський В. Укр. форма хреста. «Укр. Правос. Календар на 1951 р.», Нью-Йорк; Кіндзерявий-Пастухів С. Дерево життя (монографія). Нью-Йорк 1953; Юрченко П. Дерев'яна архітектура України. К. 1970; Логвин Г., Міляєва Л., Свєнціцька В. Укр. середньовічний живопис. К. 1976; Білецький П. Укр. мистецтво другої пол. XVII—XVIII ст. Нариси з історії укр. мистецтва. К. 1981.

о. Л. Гузар, І. Коровицький

Хрещатик, гол. вулиця Києва, розташована в центрі м.; простягається від площі Ленінського Комсомолу і Володимирського узвозу до бульвару Т. Шевченка; заг. довжина 1,2 км. На Х. зосереджено значні держ.-адміністративні, госп., культ.-освітні установи, та торг. заклади.

За княжої доби X. являв собою вкритий лісом яр, яким протікав струмок. У документах 17 в. цю місцевість названо Хрещатою долиною. На поч. 18 в. через X. проходив шлях з Подолу на Печерське. Розбудова X. почалася 1797, перев. одноповерховими будинками, а проєкт плянування Києва 1837 визначив остаточну трасу сучасного X. З 1870-х рр. на X. будувалися в основному триповерхові будинки з крамницями, адм. установами, банками. 1876 тут споруджено будинок Міської Думи; 1892 прокладено перший у країні електричний трамвай, що зв'язував X. з Подолом. На поч. 20 в. X. став значним торг. центром Києва, з адміністративними і житловими будинками, готелями в архітектурі яких переважала еклектика і модерн. У 1936 вулицю заасфальтовано, трамвайну лінію замінено тролейбусом. 1941—43 X. був значною мірою зруйнований. Почавши з вересня 1941, сов. міни знищили більшість будинків X.; сов. пропаґанда руйнування X. приписує німцям.

Хрещатик (1947—54)
Архітекти: А. Власов, А. Добровольський, В. Елизаров, А. Заваров, В. Ладний, П. Петрушенко, А. Малиновський, Б. Приймак, В. Созанський та ін.

Після війни X. відбудовано, зведено багатоповерхові адм. і житлові будинки, а вулицю розширено до 75—100 м. X. озеленений рядами каштанів, які надають йому певної мальовничости. На X. розміщені: Міська Рада, головний поштамт, мін-ва вищої освіти і спеціяльної сер. освіти, культури та ін., держ. комітет телевізії та радіомовлення, центр. Універмаг, станції метро Хрещатик і Площа Жовтневої революції.

Література: Матушевич А. Хрещатик. К. 1950. *А. Ж.*

Хренов Константин (* 1894), вчений у галузі електрозварювання, родом з м. Боровська (тепер Калузька обл. РСФСР); д. чл. АН УРСР (з 1945), чл.-кор. АН СССР (з 1953). До 1947 працював у Росії (з 1921 викладач, згодом проф. у вис. школах Ленінграду й Москви), потім на Україні: в Ін-тах АН УССР — електрозварювання й електротехніки; рівночасно працював у Київ. Політехн. Ін-ті. Основні праці X. стосуються електрозварювання металів, зокрема метод електрозварювання й різання металів під водою (держ. премія 1946) та холодного зварювання. Бл. 200 праць.

К. Хренов

Хржонщевський Никанор (1836—1906), патолог, один з основоположників гістофізіології та санітарної освіти населення в кол. Рос. Імперії, родом з м. Пермі, поль. роду. По закінченні мед. фак. Казанського Ун-ту (1859), з 1865 — приват-доц., з 1867 проф. Харківського і 1869—87 — Київ. ун-тів. Праці X. присвячені будові і функції легень, кровоносних та лімфатичних судин, печінки, нирок, надниркових залоз, а також питанням сан. освіти. 1869—72 та 1886—92 X. був гол. Київ. т-ва лікарів; 1892 — провадив боротьбу з холерою на Україні, після 1892 керував лікувальною, протиепідемічною та сан.-осв. діяльністю у Києві. Автор популярних мед. брошур.

Христенко Інна (* 1919), письм. родом з Полтави. Закінчила Харківський Ун-т. Пише для дітей. Зб. казок «Хоробрий ведмедик» (1958), повість «Настуся» (1959), зб. оп. «Миколина перемога» (1960), «Вредний хлопчисько» (1963), «Славкові канікули» (1970).

Христинівка (V—10), м. (з 1956) на Придніпровській височині, р. ц. Черкаської обл., 10 500 меш. (1972); зал. вузол. Вперше згадується під 1574 як м-ко Христигород; з 1797 — м-ко Уманського пов. Київ. губ. Підприємства для обслуговування зал. транспорту, асфальтовий, комбікормний і молочний зав.

Христинопільський Апостол, ц.-слов. текст 12 в. з рисами укр. мови того часу, писаний правдоподібно в Галичині (291 подвійні стор.). Зберігався в василіянському манастирі в Христинополі, а тепер у Львівському іст. музеї і (початкові 8 подвійних стор.) в бібліотеці АН УРСР. Видав X. А. 1896 у Відні О. *Калужняцький,* а київ. уривок — С. Маслов у «Известиях Отделения русского языка и словесности Рос. АН», вип. 15 (1910). Мову вивчав О. Колесса (Наук. зб. Укр. Вільного Ун-ту в Празі, т. I).

Христич Галина (* 1913), кінооператор; закінчила Київ. Кіноін-т (1935), з 1938 оператор на Одеській, 1941—43 на Ташкентській кіностудіях, з 1945 оператор наук. і наук.-популярних фільмів на Київ. кіностудії.

Христич Зоя (* 1932), оперова співачка-сопрано, родом з Тирасполя; мист. освіту здобула в Одеській Консерваторії. З 1956 солістка Київ. опери; виступає у клясичному репертуарі, зокрема Леонора («Трубадур» Дж. Верді), Маргарита

(«Фавст» Ш. Ґуно), Ельза («Льоенґрін» Р. Ваґнера), Цариця Ночі («Чарівна флейта» В. А. Моцарта), Біянка («Приборкання непокірної» В. Шебаліна) та ін. В укр. репертуарі: Катерина (однойменна опера М. Аркаса), Гелена («Богдан Хмельницький» К. Данькевича). Оксана («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського) Наталка («Наталка Полтавка» М. Лисенка) й ін. Х. лавреатка міжн. конкурсів, виступала з концертами в Італії, сателітних державах, на Кубі та ін.

З. Христич

Християнизація Руси-України, завдяки геогр. положенню країни (суміжність з Чорним м. і невелика віддаль від Близького Сх.), почалася з раннього проникнення християнства вже за перших вв. по Хр. на територію нинішньої України.

Початки. Християнство спершу ширилося серед грец. колоністів, які заселювали півн. побережжя Чорного м. і Крим. Початковий літопис говорить про апостольство св. *Андрія Первозванного* на Чорноморському побережжі (в Синопі) та про благословення нинішнього Києва. Чи апостол Андрій був на території Києва, на це нема джерельних доказів, але майже певне, що він, згідно з писанням Євсевія Кесарійського, який ґрунтувався на Оріґені (3 в.), одержав як місійну територію Скитію, тобто землі нинішньої України. Він мав з Синопу податися на Закавказзя, Чорне м. та в Скитію (А. Карташев). Є. Ґолубінський і С. Томашівський уважають, що розповідь про апостольство Андрія на Україні є твором пізнішим, але М. Чубатий доводить, що перебування Андрія на Україні є майже певне. За переказами, на територію сучасної України (у Крим) були заслані папи св. *Климент I* (90—100) та св. Мартин (649—655). Близькість слов. земель до грец. колоній мусіла мати вплив на ширення християнства серед племен на півн.

Місце хрищення Руси-України в Києві (ґравюра К. Веєрмана за малюнком В. Шпака, друга пол. 19 ст.)

Конкретніші дані про наявність християнства на укр. землях походять з часів перебування на тих територіях *ґотів*, які прийшли у 3 в. з півн. Ґоти нищили христ. колонії, вони доходили до Малої Азії і брали невільників аж з Каппадокії, які знайомили ґотів з християнством. Єп. зах. ґотів Ульфіляс переклав Св. Письмо на ґотську мову, т. зв. «Кодекс Арґентеус» (тепер зберігається в Упсалі в Швеції). На Соборі в Нікеї 325 брав участь єп. ґотів Теофіль. Одним з наступників Теофіля був єп. Унило, що його висвятив св. Іван Золотоустий; осідком Унила була Дора в Криму.

Наїзд гунів (375) загальмував поширення християнства на укр. землях на довший час, хоч у півд. Криму залишилися ґоти, бо не всі під тиском гунів подалися на Зах. Археологічні розкопи стверджують існування церков на Причорномор'ї у 3—4 вв. Найдавніші речі церк. вжитку знайдені в Херсонесі і Керчі, походять з 4—5 в.

Є відомості, що бл. 860, два укр. князі мали б прийняти християнство, бо патріярх Фотій в одному посланні пише, що він вислав на Русь єп. десь бл. 864. Нема, однак, певности, чи то було єпископство в Тмуторокані, чи в Києві. Знову ж за переказами, на могилі Аскольда мала бути збудована церква св. Миколи, що свідчило б, що Аскольд був християнином. За Олега поганська реакція придушила християнство, але воно не зникло зовсім, і є свідчення, що за кн. Ігоря існувала в Києві церква св. Іллі, бо при укладанні договору з греками 944 частина його посольства присягала на Євангеліє.

Християнство ширилось на Україні також з Зах., з Моравії, де місійну працю провадили *Кирило* і *Методій* та їхні учні. Обидва слов. апостоли в дорозі до хозарів були в Криму і там найшли мощі папи Климентія І. З діяльністю Кирила і Методія традиція пов'язує проникнення християнства через Галичину на Волинь, де мали б бути у Володимирі єп. ще перед хрищенням Києва за Володимира В. Припускають, що за тих часів у Перемишлі вже було єпископство (М. Чубатий).

По смерті Ігоря (945) кн. *Ольга* сама охристилася (найправдоподібніше в Києві 955) перед своєю подорожжю до Царгороду (957). У своєму почті Ольга мала пресвітера Григорія, про що докладно оповідає *Константин Багрянородний*. Ольга 959 вислала посольство до імператора Оттона І. У відповідь він прислав на Русь посольство на чолі з єп. Адальбертом. Син Ольги Святослав

залишився поганином, але його сини Ярополк і Олег правдоподібно були християнами. 979 папа Бенедикт VII висилав послів до Ярополка.

Хрищення за Володимира. Спершу кн. Володимир очолював поганську течію в Києві, але переконавшися, що для зміцнення держави та її престижу потрібно нової віри (сусіди Руси вже

Охрищення кн. Володимира (з розпису Володимирського собору в Києві)

були християнами), він вирішив прийняти християнство та охристити весь свій народ. Сам він охристився бл. 987. Крім того, Володимир бажав посвоячення з візант. двором. Прийшовши на допомогу імператорові проти Варди Фоки, Володимир жадав руки сестри імператора Анни. Діставши відмову, він захопив візант. колонію Херсонес (Корсунь), примусивши його укласти угоду. Згідно з нею, Володимир (988—989) наказав охристити весь народ. Христили правдоподібно свящ. з Херсонесу, які знали слов. мову (між ними був Настас), або з Тмуторокані, могли бути спроваджені також з Болгарії.

Напередодні Володимир наказав знищити поганських ідолів, символи старого світу, серед них і Перуна. Дехто з населення шкодував за старими богами, але всі підкорилися наказові кн. Володимира і наступного дня масово увійшли у води Дніпра чи Почайни, а свящ. правили богослуження і христили їх. Цей обряд згодом повторювано по ін. оселях. Хрищення киян за літописною традицією мало відбутися 1 серпня (ст. стиль, за новим 11 серпня). Про те, звідки прийшла ієрархія на Україну є різні теорії. Перша, що ієрархія прийшла з Візантії (Є. Ґолубінський, М. Грушевський, Й. Пелеш, М. Міллер, Ф. Дворнік). Другу теорію (рим.) відстоюють Баємґартен. Жюжі та М. Коробка. Никонівський літопис говорить про посольства до Володимира від папи (988, 991, 1000) та до папи від Володимира (994, 1001). Третю теорію (охридську або македонську) висунув М. Приселков, а з українців її підтримують історики Т. Коструба, С. Томашівський, з росіян А. Карташов, Є. Шмурло, Г. Федотов, П. Ковалевський, німець Г. Кох. Вона ґрунтується на подібності мови. («Номоканон» прийшов на Україну в болг. ред.). Четверту теорію (тмутороканську) висунув Ю. Вернадський і за ним М. Чубатий. Обидва автори є тієї думки, що в межах Київ. держави в часи хрищення Володимира вже існувала ієрархія в Тмуторокані.

Х. У.-Р. йшла поступово за водними шляхами, спершу її прийняли більші осередки, пізніше провінція. Не всюди цей процес відбувався без опору, як в Києві. Гол. опір чинили служителі поганського культу «волхви», вплив яких на півд. землях Руси був незначний. Натомість на півн. у Новгороді, Суздалі, Білоозер'ї вони підбурювали населення до відкритих виступів проти христ. свящ. Ще довго співіснували між собою деякі елементи поганської віри, перев. обрядів, із христ. (т. зв. двоєвір'я).

Для унормування церк. життя у своїй державі Володимир видав Устав, призначивши десятину на утримання церкви, та визначив права духовенства. Володимир намагався дати структурне оформлення нової релігії, подібне до візант. Перша згадка про митр. на Русі відома з 1037, хоч раніше мусів бути архиєп., який наглядав над руською церквою. Першим митр., який згадується, був грек Теотемпт (див. *Київ. митрополія*). Християнство, проповідуючи милосердя та христ. любов — підвалини цивілізованого і мирного життя, об'єднало релігійно велику державу Володимира і позитивно вплинуло на мораль керівної верхівки і населення.

З прийняттям християнства на Україні поширилася письменність. Володимир закладав школи, будував церкви спершу в Києві, а згодом по ін. містах. Учителями були свящ. з Корсуня, які знали слов. мову. Факт, що з прийняттям християнства не прийшло до безпосереднього політ. опанування Руси-України Візантією, а відкрито новій християнізованій спільноті зв'язки з дальшими і близькими сусідами, слід уважати найпозитивнішим наслідком акту охрищення України і слов. Сходу.

Література: Голубинский Е. История Русской Церкви. М. 1901; Dvornik F. Les Slaves, Byzance et Rome au IX s. Париж 1926; Томашівський С. Вступ до історії Церкви на Україні, тт. 1—2. Жовква 1931; Zaikyn W. Zarys dziejów ustroju Kościoła wschodnio-słowiańskiego. Л. 1939; Ammann A. Abriss der Ostslavischen Kirchengeschichte. Відень 1950; Vernadsky G. The Status of the Russian Church During the First Half-century Following

Vladimir's Conversion. The Slavic and East European Review, Vol. XX. 1941; Назарко І. Св. Володимир Великий, володар і христитель Руси-України. Рим 1954; Vernadsky G. The Origin of Russia. Оксфорд 1959; Карташев А. Очерки по истории Русской Церкви, т. І. Париж 1959; Чубатий М. Історія християнства на Руси-Україні, т. І. Рим—Нью-Йорк 1965; Полонська-Василенко Н. Історія України, т. І. Мюнхен 1972.

В. Ленцик

«Християнський Вісник», місячник Євангельсько-Баптистського Об'єднання в Канаді, виходить у Вінніпеґу з 1942; гол. ред. П. Кіндрат, М. Подворняк й ін.

«Християнський Голос», кат. рел.-суспільний тижневик, виходить з січня 1949 у Мюнхені, з 1959 півофіціоз екзархії. Редакцію спочатку очолював П. Ісаїв, 1949—54 — Р. Данилевич, 1954—65 — М. Коновалець, з 1965 — І. Волянський. «Х. Г.» мав місячний додаток Укр. Христ. Руху (1957—58, ред. М. Заяць), з 1970 має стор. Укр. Вільного Ун-ту. Визначніші співр.: о. А. Великий, І. Гвать, о. Р. Головацький, Г. і О. Горбач, О. Зеленецький, Б. Кузь, о. І. Назарко, З. Пеленський, С. Шах.

ХРИСТИЯНСЬКИЙ ГОЛОС

Християнсько-Народна Партія, політ. група на Закарпатті в 1922—38-их рр. народовецького напряму, наступниця *Руської Хліборобської Партії;* співпрацювала з чес. кат. партією монсеньйора Яна Шрамка. 1925—29 мала одного посла (А. Волошина) в чехо-словацькому парляменті. Ін. діячі: М. Бращайко, М. Долинай, о. К. Феделеш. Орган Х.-Н.П. — *«Свобода».*

Християнсько-Суспільна Партія, поміркована консервативна гал. партія, заснована 1911 у Львові з Кат. Русько-Нар. Союзу (існував з 1896) під проводом О. *Барвінського.* Х.-С.П. мала представництво в австр. парляменті і гал. соймі; її органом був щоденник *«Руслан».* Активна 1919—23 у *«Міжпартійній Раді».* У сер. 1920-их рр. її роля послабла. Серед її керівників були К. *Студинський,* Д. Лопатинський та ін. Х.-С.П. частково замінила льояльна до Польщі *Укр. Кат. Нар. Партія.*

Християнсько-суспільний рух, політ. рух, що ставить за програму своєї діяльности суспільно-госп. реформи в дусі христ. етики, гол. папських соц. енциклік. У гал. політ. житті кін. 19 — поч. 20 вв. Х.-с.р. репрезентував поміркований крило народовців, прихильників *«Нової ери»* під проводом О. *Барвінського* з газ. *«Руслан».* Рух діяв спочатку під назвою Кат. Русько-Нар. Союзу, заснованого 1896, що 1911 змінив назву на *Христ.-Суспільна Партія.* Ця орг-ція мала репрезентацію в австр. парляменті і гал. соймі, згодом продовжувала діяльність під поль. окупацією. Гол. діячі: А. Вахнянин, К. Студинський, Д. Лопатинський. На поч. 1930-их рр. частина діячів влилася до УНДО, ін. заснували *Укр. Кат. Нар. Партію* з газ. *«Нова Зоря»* у Львові; цю партію підтримував єп. Г. *Хомишин.* Натомість у Львівській архиепархії засновано Укр. Кат. Союз, який не брав участи в партійно-політ. житті, а був лиш суспільно-рел. рухом. Політ. діячі Союзу підтримували УНДО.

На Закарпатті прихильники Х.-с.р. оформилися в Чехо-Словацькій Республіці спочатку як Руська Хліборобська Партія (1920), яка 1924 прибрала назву *Християнська Нар. Партія.* На еміґрації після 1944 не відновлено христ.-суспільної політ. групи. Створений 1954 *Укр. Християнський Рух* радше продовжував традиції Укр. Кат. Союзу. Програмові засади Х.-с.р. розробляли кат. вид. в Галичині й на еміґрації. Окремо від Х.-с.р. діяла під проводом ієрархії «Католицька Акція». Деякі з названих орг-цій Х.-с.р. співпрацювали з церк. ієрархією, навіть були залежні від неї; з тих причин їм закидували ліві соц. і праві націоналістичні кола клерикалізм, себто втручання церкви до політики. *В. М.*

«Христіянскій Голосъ», церк.-нар. двотижневик, вид. Т-ва св. Івана Золотоустого у Львові 1912—14, з місячним додатком «Мисійный Листокъ»; друкувавсяярижкою; ред. о. О. Дикий.

Христофорівка (VI—4), с. м. т. Криворізького р-ну Дніпропетровської обл., положене над р. Боковенькою (сточище Інгульця), 3 400 меш. (1966). Зав. залізобетонних бльоків і жаротривкого бетону.

Христюк Павло (1880—?), кооператор, політ. діяч і публіцист, родом з Київщини; навчався у Київ. Політехн. Ін-ті; співр. газ. «Рада», ред. кооп. ж. *«Комашня»* (1916—17), співр. есерівських газ. «Боротьба», «Трудова громада». Провідний чл. ЦК УПСР та Сел. Спілки; чл. Укр. Центр. і Малої Ради, ген. писар у першому уряді В. Винниченка, співавтор «зем. закону» (31. 1. 1918); мін. внутр. справ (з кін. лютого 1918 — держ. секретар) в уряді В. Голубовича; товариш мін. внутр. справ в уряді І. Мазепи (1919). Після 4 з'їзду УПСР належав до фракції «центр. течії»; з 1919 на еміґрації у Відні, де був чл. «закордонної делеґації» УПСР та співред. ж. *«Борітеся — Поборете!».* 1924 повернувся на Ук-

П. Христюк

раїну, працював у Т-ві робітників науки і техніки для сприяння соц. будівництву (Харків, 1928—31), співробітничав у ж. «Червоний Шлях».

Автор кн. «Замітки і матеріяли до історії укр. революції 1917—1920», т. I—IV (1921—22), яка є цінним джерелом до історії укр. визвольних змагань, розвідок «1905 рік на Україні» (1925), «Нарис історії клясової боротьби та соціялізму», «Україна доби сел. реформи в творах Г. Данилевського» (1930). Заарештований 1931, дальша доля невідома.

А. Ж.

Хрін звичайний (Armoracia rusticana), — багаторічна трав'яна рослина з родини хрестоцвітих, коріння якої вживають як приправу до їжі і в домашньому лікуванні. Поширена по всій Україні.

«Хроника текущих событий», російськомовний неперіодичний журн. *Самвидаву,* що появляється в СССР з 1968. «Х.т.с.» документує репресії проти чл. *Руху опору,* зокрема подає матеріяли про тюрми і концтабори в СССР та звіти з політ. процесів. Журн. подавав чимало інформацій про репресії на Україні й укр. політ. в'язнів в 1960—70-их рр. *«Укр. вісник»* (ч. 5) критикував «Х.т.с.» за її «всесоюзні» позиції і брак виразного підкреслення нац. характеру руху спротиву. На Зах. орг-ція «Міжнар. амнестія» передруковує «Х.т.с.» в оригіналі, англ. та ін. мовами.

«Хроніка Києво-Михайлівського Золотоверхого манастиря», манастирський літопис, складений 1701 і 1736. Охоплює разом з додатками період з 11 до поч. 18 в. і містить опис подій суспільно-політ. значення, але гол. увагу присвячує іст. манастиря, описам діяльности багатьох ігуменів, а також видатних церк. і культ. діячів. Хроніка написана укр. книжною мовою 18 в. Уривки з неї опубліковані в «Прибавлениях к Киевским епархиальным ведомостям» (1861, ч. 13, 14 і 16).

«Хроніка Мотронинського манастиря», короткий коз. літопис, складений у Мотронинському манастирі б. Чигирина. Охоплює іст. події від 1516 до 1749. На двох піваркушах рукописного тексту коротко занотовано іст. події 16—18 вв.: про коз. гетьмана Пренцлава Лянцкоронського, коз.-сел. повстання, очолені Т. Федоровичем (1630), П. Павлюком і К. Скиданом (1637), Я. Острянином і Д. Гунею (1638); полтавське повстання проти І. Виговського (1657—58), кероване М. Пушкарем; Дрижипільську битву і скинення з гетьманства І. Самойловича (1678). Оригінал втрачений; передрук у «Южнорусские летописи, открытые и изданные Н. Белозерским», т. І. К. 1856.

«Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка» (до 1905 — «Хроніка Українсько-Руського Наук. Т-ва ім. Шевченка»), бюлетень, що публікував звіти й матеріяли з діяльности НТШ. З 1900 до 1914 «Х.» виходила квартально (59 чч.), з 1918 (за воєнні роки 1914—18 вийшли чч. 60—62) неперіодично. Разом за 1900—39 появилося у Львові 74 чч. З відновленням НТШ на еміграції вийшли за час від 1939 до 1949 75—76 чч. «Х.»; від 1949 до 1953 вийшло 77 ч. (1954), за 1963 ч. 79 і за 1964—65 ч. 80 (1966).

«Х.» інформує про рух свого членства, подає відомості про зміст нових праць тощо. До 1939 «Х.» повідомляла про стан своєї бібліотеки і музеїв (Культ.-Іст., Іст. воєнних пам'яток і Природописний), звітувала про стан своїх нерухомостей і підприємств, про допомогу студіюючій молоді тощо; інформувала про зв'язки НТШ з ін. наук. культ. установами; звітувала про участь чл. НТШ в міжнар. наук. конференціях, про заходи НТШ в справі створення Укр. Ун-ту у Львові.

Хронович Володимир (1889—1973), гал. письм. і педагог родом з Бродів. Друкуватися почав 1911; зб. оп.: «Пригоди Лиса Панаса та його дружини Мотрі» (1922), «Іванків день» (1934), «Мамусине серце» (1961), «З далеких літ» (1965).

Хроновят Михайло (1894—1981), інж.-аґроном, кооп. і гром. діяч, родом з с. Риботичі, Добромильського пов. (Галичина); студіював у Чехії. З 1926 на керівних посадах *«Маслосоюзу»* в Галичині (з 1932 чл. дирекції; 1937 — один з трьох дир.); гол. *«Сокола-Батька»* у Львові (1934—39), чл. гол. ради *«Сіль. Господаря»,* Т-ва «Просвіта» та ін. За війни 1940—41 керманич госп. відділу УЦК в Кракові, 1943—45 чл. *Військ. Управи Дивізії «Галичина».* На еміграції в Німеччині — доц. Укр. Техн.-Госп. Ін-ту. З 1953 в Клівленді і в Лос Анджелес (ЗДА), де й помер.

М. Хроновят

Хронограф, за давніх часів зведений виклад всесвітньої історії. Перші Х. з'явилися у Візантії. На Україні вони були компіляцією з перекладних грец. хронік (Малали, Гамартола), Йосифа Флавія, Біблії та укр. літописів. Сліди користування Х. помітні вже в кін. Нестерового літопису; Гал.-Волинський Літопис теж згадує якийсь Х. Пізніше відомі два типи Х.: т. зв. «еллінсько-

рим.», в основу якого покладено грец. світські хроніки, та «юдейський», що тримається гол. Біблії. На Україні Х. були поширені від 15 до поч. 18 в. і становили гол. джерело знання про античний світ.

Хрукалова Зінаїда (* 1907), драматична акторка родом з с. Новосгорлика на Ростовщині, закінчила Муз.-драматичний Ін-т ім. М. Лисенка в Києві (1929) і працювала в Київ. Театрі ім. І. Франка (1929—32), Одеській драмі ім. Революції (1932—33) і в Дніпропетровському Укр. Драматичному Театрі ім. Т. Шевченка. Гол. ролі: Анна («Украдене щастя» І. Франка), Маруся («Маруся Богуславка» М. Старицького), Марія Тюдор (в одноим. драмі В. Гюго), Донна Анна («Кам'яний господар» Лесі Українки), Леді Мільфорд («Підступ і кохання» Й.-Ф. Шіллера), Комісар («Оптимістична трагедія» В. Вишневського) та ін.

З. Хрукалова

Хрустальне (V—19), с. м. т. на Донбасі у Ворошиловградській обл., підпорядковане Краснолуцькій міськраді; 4 800 меш. (1966). Видобуток вугілля; більшість населення працює в м. Красний Луч.

Хруцький Сергій (1885—?), гром.-церк. діяч, за фахом нар. учитель. Посол до поль. сойму від Волині (1922—27), від 1925 чл. УНДО і його Центр. Комітету; 1928—35 посол УНДО з т. зв. держ. «листи». Діяч у правос. Укр. Церк. Комітеті, який домагався українізації Правос Церкви. З 1930 чл. Передсоборового Зібрання Правос. Церкви. 1939 заарештований сов. владою й вивезений до Казахстану. Дальша доля невідома.

С. Хруцький

Хрущов Василь (1882—1941), вчений у галузі електротехніки родом з Петербургу, д. чл. АН УРСР (з 1939); працював у Росії, з 1923 на Україні. Проф. Харківського Технологічного Ін-ту і (з 1930) Харківського Електротехн. Ін-ту; з 1939 дир. Ін-ту Енерґетики АН УРСР. Основні праці Х. присвячені вивченню колекторних машин змінного струму, передачі та розподілу електронної енерґії, проблем механічних та дугових випрямлювачів тощо. Автор бл. 80 праць, у тому ч. 16 монографій та підручників.

В. Хрущов

Хрущов Микита (17. 4. 1894 — 11. 9. 1971), керівний діяч КПСС й уряду СССР, довголітній перший секретар ЦК КП(б)У. Нар. Х. у с. Калиновці Курської губ. (тепер Курська обл.); з 1908 працював робітником - слюсарем на Донбасі. З 1918 Х. вступив до Ком. партії і з поч 1920-их рр. став низовим партійним робітником, з 1926 — секретарем Петрово-Мар'їнського районового комітету КП(б)У. Його кар'єра як визначного партійного керівника починається з 1929, коли він, навчаючися в Моск. Пром. Академії, здобув довір'я Й. Сталіна, яким користувався до смерти останнього. З 1938 до 1949 (з перервою від березня до грудня 1947, коли першим секретарем ЦК КП(б)У був Л. Каганович). Х. стояв на чолі КП(б)У як перший секретар її ЦК, а в другій пол. 1949 знову повернувся до Москви, де був секретарем ЦК ВКП(б) і першим секретарем Моск. обл. комітету партії. По смерті Сталіна Х. став першим секретарем ЦК КПСС, а з березня 1958 зосередив у своїх руках партійне і держ. керівництво, ставши гол. Ради мін. СССР. У жовтні 1964 у висліді внутр. перевороту в Політбюрі ЦК КПСС Х. був позбавлений усіх посад й усунений від держ. і партійного керівництва.

За життя Сталіна Х. був вірним виконавцем його доручень, чим і заслужив довір'я могутнього протектора. Сталінську політику, бувши першим секретарем ЦК КП(б)У, Х. неухильно здійснював і на Україні. На цей період його діяльности на Україні припадають: важкий останній рік єжовщини, окупація, а потім приєднання до УССР Галичини й Волині (1939) та Буковини (1940), наступний, особливо на поч. війни кривавий терор на зах.-укр. землях, орг-ція больш. партизанщини під час другої світової війни, голод 1946—47 і післявоєнне посилення боротьби з укр. націоналізмом.

Очоливши по смерті Сталіна КПСС, а згодом й уряд СССР, сміливістю госп.-політ. перебудов Х. виявив себе як яскравіша індивідуальність, єдина серед спадкоємців Сталіна. У доповіді на XX з'їзді КПСС (червень 1956) він проголо-

сив боротьбу проти «культу особи» Сталіна, був ініціятором освоєння цілинних земель, перебудови управління промстю і сіль. госп-вом (утворення пром. р-нів, поділ обкомів КПСС на сіль. й міські) тощо.

Однак, ці його міроприємства або не мали успіху (напр., примусові посіви кукурудзи в р-нах, не сприятливих для цієї культури, перебудова партійних орг-цій за виробничим принципом), або сам він не доводив їх до кін.: бувши ініціятором поборення «культу особи», сам і повернувся до політики ресталінізації; допустивши деяку свободу думки, з кін. 1962 розпочав переслідування т. зв. «абстракціонізму» й «модернізму» в літературі й мистецтві; початковими заходами десталінізації сприяв деякому поширенню прав нац. республік, але сам же їх унедійснив посиленням боротьби проти націоналізму в цих республіках. Особливо важкий своїми наслідками, зокрема на Україні, хрущовський закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям» (1958), за яким запроваджено посилену русифікацію не лише освіти, а й усього культ. життя в нац. республіках.

Ця непослідовність політики Х. викликала, з одного боку, розчарування й незадоволення населення, у висліді якого розвинувся рух опору, в нац. республіках, спрямований гол. проти нац. дискримінації; а з другого — у керівних колах КПСС страх перед т. зв. «волюнтаристичними» методами хрущовського керівництва, які загрожували розвалити вироблену Сталіном тоталітарну систему. Це останнє й стало причиною внутр. перевороту в Політбюрі ЦК КПСС 1964, у висліді якого Х. усунено з усіх керівних позицій. Х. залишив «Спогади», в яких дещо критично, але назагал схвально оцінює лінію партії за доби його активної політ. діяльности. *Р. М.*

Худаш Михайло (* 1925), мовознавець, старший наук. співр. Ін-ту Суспільних Наук АН УРСР у Львові, дослідник укр. пам'яток 16—17 в., зокрема актів Львівського Ставропігійського Братства (монографія: «Лексика укр. ділових документів кін. XVI — поч. XVII ст.», 1961). Зокрема зацікавився антропонімією 16 в. Ці питання стали ядром його праці про укр. антропонімічну систему взагалі («З історії укр. антропонімії», 1977). Х. досліджував також мову П. Беринди і давньоукр. етнонімію (дреговичі, уличі, 1981).

Художня самодіяльність, масова мист.-культ. діяльність, що її проводять в УССР, створені на місце «Просвіт» і «Хат-читалень», стимульовані й фінансово утримувані сов. державою установи (понад 600 млн карб. річно). Очолює й координує Х. с. в УССР мін-во культури. Завданням Х. с. є дати можливість аматорам виявити свої мист. здібності й заповнити їх вільний від праці час. Для того створюються будинки. т. зв, палаци культури (п. к.) і клюби — держ. культ.-осв. заклади, які займаються орг. і методичним керівництвом Х. с. П. к. діють майже в усіх містах і селах УССР (26 000, з того ч. 80% на селах; стан на 1982); вони належать проф. спілкам, пром. підприємствам, сіль. колгоспам. Установи Х. с. займають велике ч. платних сил. Практично п. к. організують концерти, театральні і кіноспектаклі, мист. виставки, мист. конкурси, фестивалі тощо. За офіц. даними 1982, в УССР діяло понад 20 000 аматорських хорів, ансамблів, капел бандуристів, бл. 30 000 театральних гуртків. Кращі самодіяльні колективи дістають звання «нар.», а ті, що дорівнюють проф. — «заслужених». Будови п. к. не йдуть у парі з вишколом фахового персоналу для їх обслуговування, і рівень аматорських гуртків перев. низький. Діяльності ансамблів і гуртків Х. с. та їх теоретичним проблемам присвячений тижневик «Культура і життя».

Палац культури залізничників у Харкові (1928—32, арх. О. Дмитрієв)

Подібна до УССР Х. с. ведеться серед укр. меншостей в країнах сх. бльоку під керівництвом місц. укр. культ.-гром. орг-цій: у Польщі (Укр. Суспільно-Культурне Т-во), Чехо-Словаччині (Культ. Спілка Укр. Трудящих) та в Румунії і Югославії.

В діяспорі Х. с. ведеться як частина заг. культ.-осв. життя укр. громад (див. окремі країни укр. поселення).

Худорба Архип (1748? — поч. 19 в.), чл. *Новгородсіверського патріотичного гуртка*, коз. старшина, історик родом з с. Комані, Новгородсіверського пов.; з 1769 сотенний осавул, 1773 — сотенний отаман, а 1777—82 сотник Шептаківський; з 1785 — секунд-майор Стародубського карабінерського полку. Автор «Малороссийской истории», написаної в ліберальному і антирос. дусі (не збереглася), яка. за припущеннями О. Оглоблина, мала бути одним з джерел *«Історії Русів»*.

Худяк Василь (1903—38), письм. родом з Курщини. Належав до літ. орг-ції *«Плуг»*. Перше оп. «На машині» надрукував 1922; друкувався в ж. «Сіль.-госп. пролетар». Окремо вийшли зб. оп.: «Переможці степу» (1925), «У полі бороть-

би» (1926), «Паровоз гуде» (1929), «Упоперек рейок» (1930); п'єси: «Ворожка», «Терешко-коровник» (1925).

Хуліганство, рід злочину в сов. законодавстві, порушення гром. порядку і зневага до суспільних стандартів. Іноді різні неконформістичні дії кваліфікуються теж як Х. Відповідальність за Х. передбачена Кримінальним кодексом УССР (ст. 206), до неї можуть притягати судовим або адміністративним порядком. За вчинення дрібного Х. та з неповнолітніх порушників до 16 р. життя (якщо акт не підлягає кримінальному покаранню) стягається відшкодування. Реченці покарання суд. порядком: від пів до одного року позбавлення волі або грошова кара; злісне Х., вчинене з опором органам міліції, карається позбавленням волі від 1 до 5 рр.; особливо злісне Х. з застосуванням зброї карається від 3 до 7 рр. Указами Верховних Рад СССР та УССР 1966 і 1967 приспішено розгляд справ Х. в стадії слідства і суду.

У сов. практиці часто вияв політ. опору, напр., участь у демонстраціях, публічний опір органам влади тощо, натавровується як Х. Останнім часом за це суджено декого з дисидентів і правозахисників. Сов. органи не публікують статистики хуліганських вчинків. Х. досить поширене, гол. серед молоді, хоч сов. пропаґанда визначає це явище як типове тільки для зах. суспільства.

В. М.

Хурґін І. († 1926), жид. політ. діяч, соціяліст, згодом комуніст, чл. Укр. Центр. Ради і один з організаторів жид. нац. автономії на Україні; брав активну участь при укладенні закону про нац.-персональну автономію Укр. Центр. Ради. Заступник мін. для жид. справ М. Зільберфарба в урядах В. Винниченка і В. Голубовича. З 1919 співпрацював з советами.

Хусід Григорій (* 1924), скульптор родом з Кіровограду; закінчив Київ. Художній Ін-т (1952). Скульптурні портрети; пам'ятники — Ахунбабаєву в Маргалані (1962—63), акад. Д. Заболотному в с. Заболотному на Вінничині (1965) та ін.; скульптурні оздоби в Палаці культури в Новій Каховці. Х. працює перев. в склобетоні.

Хуст (V—4), м., р. ц. на Закарпатті; положений у Мармароській котловині, при впадінні Ріки до Тиси, 24 000 меш. (1970). На окраїнах м. підноситься вулканічного походження гора, на якій в 11—12 вв. збудовано замок-фортецю (тепер у руїнах). Замок служив для охорони доступу до копальні солі в *Солотвині.* У 16—17 вв. за Х. і його замок часто воювали Габсбурґи і семигородські кн., а також на нього нападали турки і татари. 1709 Франц Ракоці скликав у Х. семигородський сойм. Замок був знищений від бурі і пожежі 1766. У Х. народився учений І. Орлай (1770), у 19 в. жив філософ В. Довгович. 21. 1. 1919 в Х. зібрався Всенар. Конґрес угор. русинів, що утворив Центр. Нар. Раду і ухвалив приєднати Закарпаття до України. 10. 11. 1938 Х. став столицею автономної Карпато-укр. держави, куди евакуювався уряд А. *Волошина* з Ужгороду, і був свідком її нац.-держ. відродження та в сер. березня 1939 збройної боротьби між Карп. Січчю і чес. та угор. військами. Тут також зібрався Сойм Карп. України 15. 3. 1939. У Х. 1938—39 був осідок Апостольського Адміністратора Мукачівської епархії, виходив щоденник «Нова Свобода» та діяв театр «Нова Сцена». На замковій горі поховані полеглі карп. січовики. Тепер у Х. працюють фетро-фільцева і взуттєва фабрики, меблевий комбінат, цегельно-черепичний завод, підприємства харчової пром-сти, сер. школи (1921—45 була гімназія), лісотехн. технікум, медична і культ.-осв. школи.

В. М.

Хуст б. підніжжя Замкової гори

Хутір, мале сіль., часто однодвірне поселення поза селом. Х. виникали під час освоєння нових земель, коли творилися хутірські госп-ва з розміщенням усіх земель і госп. забудувань на одному місці. З 16 в. на запор. землях, а згодом на Чорноморщині і Донщині поставали Х.-*зимовники.* У 19 в. Х. поширилися, особливо у Вол. губернії, водночас і на укр. землях під Австро-Угорщиною. Зближені до Х. були т. зв. від-

Хутір на Україні
(олівець, акварель Т. Шевченка, 1845—46)

руби і відрубні госп-ва, в яких зем. угіддя і частина забудувань купчилися разом, а сама сел. садиба далі залишалася в с. На поч. 20 в. аґрарна політика царської Росії з метою зміцнення сел. стану сприяла творенню хутірських госп-в. За *Столипинської реформи* (1907—16) було створено 1,6 млн хутірських госп-в з 16 млн десятин землі. У 8 укр. губ. на Х. і відруби припадало 2,7 млн десятин, якими володіли 400 тис. (14%) сел. дворів.

Сов. влада за НЕП-у толерувала хутірні госп-ва, але почала їх ліквідувати за *колективізації сільс. госп-ва*, натавровуючи хліборобів на Х. як *куркулів*, що ніби були гол. перешкодою колективізації. У Зах. Україні Х.-садиби, але не як госп-ва, ще існують через обмаль житлових приміщень у колгоспних с. Сов. влада намагається переносити й їх у с.

Подібною до Х. є система фармерських поселень і госп-в у Канаді і ЗДА. Укр. поселенці кін. 19 і поч. 20 в. творили Х.-фарми гол. в трьох степових провінціях Канади та у Півн. Дакоті, ЗДА. *В. М.*

Хутір-Михайлівський, див. м. *Дружба.*

Хуторна (псевдонім Островерхової) Єлисавета (1886—1980), драматична акторка перев. на характерних ролях, родом з с. Ізносково на Курщині. 1906—19 в Театрі М. Садовського в Києві, згодом у театрах Вінниці, Одеси (1925), Полтави (1936), під час війни на Кавказі, далі в Ужгороді (1945) і в Запорізькому Театрі ім. М. Щорса (1947—57). Кращі ролі: Василина («Суєта» І. Тобілевича), Хвеська («Дві сім'ї» М. Кропивницького), Зінька («Лісова квітка» Л. Яновської), Долорес («Камінний господар» Лесі Українки), Анна Андріївна («Ревізор» М. Гоголя), Сірчиха («За двома зайцями» М. Садовського) та ін.

Хуторський (справжнє прізвище Лифар) Павло (1896—1966), письм. родом з Полтавщини. З поч. 1920-их рр. працював у провінційній пресі на Полтавщині, потім у Харкові, у ж. «Сільсько-господарський пролетар»; належав до літ. орг-ції *«Плуг»*. Автор багатьох оп. і нарисів у газ. і журн., перев. на теми села й колективізації. Окремо вийшли оп. «Підвів», «Молода сила» (1928), повість «Синій камінь» (1930) та ін.

Хуторян Антін (1892—1955), поет журналіст і перекладач родом з с. Війтівці на Київщині. Перший вірш надрукував рос. мовою 1910; по революції перейшов на укр., належав до орг-ції *«Плуг»*. Зб. поезій «Гасла» (1925) і фейлетонів «Виродки з роду» (1930). З поч. 1930-их рр. працював гол. в ділянці перекладу з рос.

«Хуторянинъ», рос.-мовний сіль.-госп. тижневик, орган Полтавського Госп. Т-ва; приділяв увагу також справам кооперації. Виходив 1895—1917 у Полтаві. Газ., з виразно проукр. тенденціями, ширила серед населення, як безплатний додаток укр. кн. госп. змісту (серед ін. кн. Є. Чикаленка «Розмови про сіль. хазяйство» та ін.); одним з ред. «Х.» був Д. Квітка.

Хутрова промисловість, галузь *легкої промисловости*, що продукує хутряні вироби з шкур диких та свійських тварин. Довгий час хутра вироблялися ремісничим і кустарним способами. Перша невелика хутрова фабрика була закладена 1891 в Тисьмениці (Станиславівщина). Основну масу хутра і хутрову сировину вивозили з України за кордони, натомість імпортовано хутра. Х. п. на Україні почала розвиватися з 1930. 1931 постала хутрова фабрика в Харкові, яку в 1960-их рр. цілком реконструйовано. Найбільше об'єктів Х. п. виникло у 1960-их рр. На 1971 важливішими були: Харківське хутрове об'єднання (йому підпорядковані хутрові фабрики в Балті та філіял у м. Червонограді) і Тисьменицьке (йому підпорядкована фабрика у Львові), Одеська і Жмеринська фабрики. Підприємства Х. п. переробляють шкурки норки, песця, сріблясто-чорної лисиці, каракуля, хутрові смушки, що їх заготовляють на місці й частково імпортують з Сер. Азії та Казахстану. 1970 вироблено 3,4 млн комірів і 3,7 млн головних уборів. Див. також *Хутровий промисел.*

Хутровий промисел, галузь мисливського госп-ва, добування хутрових звірів, первинна обробка і заготівля хутра. Продуктами Х. п. є також м'ясо, шкіряна сировина тощо; вона сприяє знищенню гризунів-шкідників. На Україні Х. п. має перев. спортивний характер; добувають щороку бл. 4 млн шкірок хутрових звірів; основними об'єктами Х. п. є заєць-русак, лисиця червона, кріт, куниця, білка, ондатра та тхір звичайний. Докладніше див. *Мисливство.*

Хутрові звірі, ссавці (дикі й ті, що їх розводять у неволі — тепер вони становлять більшість), шкурки яких ідуть на виготовлення хутер (див. *Хутрова пром-сть*). На Україні нараховують 30 видів мисливсько-пром. звірів. Серед них найбільше значення мають: заєць (вирощують бл. 500 000 річно), кріт (бл. 200 000 річно), лисиця (до 50 000), ондатра (до 30 000), тхір (2 000), ховрак, хом'як та ін. Див також *Мисливство.*

Ц

Цалай-Якименко Олександра (* 1932), музикознавець родом з Лубень на Полтавщині; муз. освіту здобула в Львівській (1958 у С. Людкевича) і Київ. (аспірантура у Г. Таранова, 1959—62) консерваторіях. Ц.-Я. особливу увагу присвятила збереженому у Львові укр. рукописові «Граматики мусиківської» М. Дилецького (1723) і підготувала до друку факсимільне вид. зі своїм вичерпним коментарем (К. 1970). Ст. з укр. муз. культури 16—17 в. в муз. ж. і зб. та про муз. життя Львова, пересилання у радіо та телевізії. З 1963 Ц.-Я. викладач Львівської Консерваторії.

О. Цалай-Якименко

Цамблак Григорій, див. *Григорій* Цамблак.

Цапенко Михайло (* 1907), мистецтвознавець родом з с. Біляки на Полтавщині. Освіту здобув у Моск. Архітектурному Ін-ті (1935). З 1936 працював архітектом на Кавказі і в Москві, з 1938 співр. Академії Архітектури СССР; у 1951—59 у Києві очолював Ін-т теорії й історії архітектури АН УРСР і редагував ж. «Будівництво і Архітектура» (1953—58). Праці Ц. перев. рос. мовою: про реалістичні основи сов. архітектури, архітектуру Болгарії, новочасну сов. архітектуру; крім того, «Архитектура Левобережной Украины XVII—XVIII веков» (1967); «Особливості будів. техніки XVII—XVIII вв. на Україні» й «Укр. цивільна архітектура XVII—XVIII ст.»; ст. в журн. і зб. Ц. вивчав історію і культуру Полтавщини й Чернігівщини («По равнинам Десны и Сейма», 1967); співр. «Історії укр. мистецтва» в шести томах.

Цапок Георгій (1896—1971), театральний декоратор і графік родом з Харкова. До 1916 працював у театрах Харкова, Києва, Дніпропетровського та ін. 1916—17 оформлював вистави в Харківській опереті («Дама з камеліями» за А. Дюма. «Перікола» Ж. Оффенбаха), 1920—37 в Першому Держ. Укр. Театрі для дітей. у Театрі Революції й одночасно в Київ. Театрі ім. І. Франка («Весілля Фіґаро» П. Бомарше, «Месія» Є. Жулавського, «Мірандоліна» К. Ґольдоні й ін.), 1939—46 гол. декоратор Харківського рос. театру. Поза театром Ц. брав участь у декоруванні фойє харківського цирку (1919), у виконанні стінопису будинку актора. 1926—29 виконав серію пропаґандивних і антирел. плякатів; працював також у книжковій графіці («Неділі і понеділки» Ю. Смолича, 1929, та ін.).

Г. Цапок

Царгород, нинішній Стамбул (тур. Істамбул), грец. Константинопіль, найбільше м. Туреччини; з передмістями 4 870 000 меш. (1980), розташоване на берегах протоки Босфор, затоки Золотий Ріг та Мармурового м. Ц. по евр. боці складається зі старого м. Стамбулу (там, де було колись поселення Візантії), з дільниці Фанару над Золотим Рогом та з нового м. з торг.-пром. дільниці Ґалати і Пери-Бейоґлу; на аз. березі розташовані дільниці Скутари і Кадекея. Ц. визначний порт, пром.-торг. адміністративний і культ. центр Туреччини, має численні пам'ятки візант. і тур. архітектури, святині і світські будівлі, султанські палаци (Високі ворота — Порта), вищі навчальні заклади, ун-т (з 1900), музеї. Населення Ц. складається з турків, греків, вірменів, жидів та ін.

Ц. — укр.-слов. назва столиці Сх. Рим.-Візант. Імперії, заснованої 330 на місці старогрец. колонії *Візантії*, що існувала над Босфором з 660 до Хр. до кін. 2 в. по Хр., названий на честь свого засновника імператора Константина В. — Константинополем. За середньовіччя значний політ., екон.-торг., культ. і церк. центр, який розвивався завдяки своєму геополіт. положенню: на шляхах з Азії в Европу, з Середземного у Чорне м., з Скандінавії на Півд., своїм значенням

та багатством притягав до себе сусідні народи, в тому ч. і дружини київ. кн., які ходили на Ц. у 860, 907, 944 і 1043. Літописний переказ згадує, що київ. кн. Олег 911 прибив свій щит на брамі Ц. 957 Ц. відвідала кн. Ольга, яку урочисто приймав імператор *Константин Багрянородний.* У 11—12 вв. Ц. був також місцем заслання кн.-ізгоїв: кн. Мстислав Володимирович заслав 1129 5 полоцьких князів разом з їхніми родинами; більшість з них залишилася в Ц. Серед військових, які служили в Ц., були й вихідці з Руси; у 11 в. на царському дворі в Ц. був окремий руський військ. відділ.

Купці з Руси користувалися у Ц. упривілійованим становищем, устійненим русько-візант. договорами 911, 944, 971. Вони заселювали окремий квартал б. манастиря св. Мамонта; привозили до Ц. хутра, мед, віск, смолу, бурштин, невільників, а купували шовкові тканини, металеві вироби, вина, предмети розкоші.

Ц. відогравав значну ролю в прийнятті християнства Київ. Руссю (988). 1037—1686 *Київ. митрополія* перебувала у канонічній юрисдикції Царгородської патріярхії, яка надсилала на Русь своїх митр. Серед царгородських патріярхів, які мали вплив на церк. справи Київ. митрополії, були: *Єремія II*, який 1589, перебуваючи на Україні, потвердив ставропігійські права для Львівського братства; Кирило Лукаріс дав своє благословення на висвячення П. Могили на митр. київ., надаючи йому звання патріяршого екзарха; Парфеній затвердив «Православне Ісповідання віри» П. Могили (1643); Діонісій IV погодився на перехід київ. митрополії під юрисдикцію моск. патріярха (1686), Григорій VII визнав правос. Церкву в Польщі автокефальною (1924). Уважаючи Ц. священним містом, багато прочан з Руси-України в дорозі до Св. Землі відвідували й Ц.; деякі з них лишили описи Ц.: чернігівський ігумен *Данило*, ніженський чернець Іван Вишенський (1708), чигиринський чернець Серапіон (1749), В. *Григорович-Барський* (1723) та ін.

Разом з християнством Русь-Україна перебрала й візант. культуру та мистецтво. Розбудова Києва за Володимира В. і Ярослава Мудрого була здійснена за зразком Ц. Спорудження й оздоби церков, зокрема св. Софії, як також княжих палаців, Золотих Воріт, виконували грец. майстрі і малярі. Найславніша ікона, Богоматері з Вишгороду (відома як Володимирська) є твором царгородських мистців.

З захопленням Ц. хрестоносцями 1204 і створенням «Латинської імперії» (1204—61) та з монголо-тат. навалою у першій пол. 13 в. Ц. втратив ролю політ. й екон. посередника між двома континентами. 1453 турки під проводом султана Магомета II завоювали Ц., перейменувавши його на Істамбул, який був столицею Оттоманської імперії до 1923.

За тур. періоду Ц.-Стамбул став центром імперії, яка співвирішувала долю Сх. і Центр. Европи, у тому ч. й укр. земель. Під час нападів турків і татар на укр. землі вони забирали в ясир багато українців. Ц. був одним з гол. ринків укр. бранців-невільників. Серед них була й відома *Роксоляна* (Настя Лісовська, 1505—61), яка, попавши в Ц., згодом була жінкою султана Сулеймана I. 1563 в Ц. страчено кн. Д. *Вишневецького,* який воював проти турків і татар. Щоб протидіяти експансії Туреччини та її союзника Крим. ханату, запор. козаки вибиралися в морські походи проти тур. міст, у тому ч. й проти Ц.: 1615 під проводом гетьмана П. Сагайдачного, 1620 і тричі 1624. Ці походи, оспівані в думах і піснях, мали також на меті визволення бранців з тур. неволі.

Після поразки під Цецорою у полоні в Ц. був Б. Хмельницький (1620—22). На поч. війни проти Польщі гетьман Б. Хмельницький намагався здобути підтримку Туреччини: 1648 полк. П. Джалалій уклав у Ц. договір з Оттоманською імперією. 1670 Ю. Хмельницький був ув'язнений в Едичкульській в'язниці в Ц., згодом став архимандритом одного грец. манастиря, проживши у Ц. 6 рр.

За першої світової війни у Ц. діяло представництво *Союзу Визволення України* на чолі з М. Меленевським. Після підписання і ратифікації Берестейського миру послом України у Ц. був за Гетьманату М. Суковкін (1918), за Директорії О. Лотоцький (1919—20) і Я. Токаржевський (1920—21), а радниками посольства — Л. Кобилянський і В. Мурський. Допомагали укр. посольству тур. приятелі у Ц.: поет і перекладач Абдулгак-Гамідбей, дипломат Зіа-паша, ген. Ізет-паша.

Після перемир'я 11. 11. 1918 до Ц. перевезено з зах. фронту 300 полонених українців з Галичини і Буковини, яких заходами укр. посольства відпущено додому. 1921—35 у Ц. представником екзильного уряду УНР був В. *Мурський.* 1919—21 у Ц. перебував укр. мистець О. *Грищенко.*

По другій світовій війні, в 1940-их рр., у Ц. діяла Укр. Громада в Туреччині, очолена сотн. М. Забілою.

Див. також *Візантія, Туреччина й Україна.*

Література: Кондаков Н. Византийские церкви и памятники Константинополя. О. 1887; Лотоцький О. Сторінки минулого, ч.

4. В Царгороді. В. 1930; Левченко М. Очерки по истории русско-византийских отношений. М. 1956.

А. Жуковський

Царинник Марко (* 1944), поет і перекладач, нар. у Берліні. Співр. журн. «Смолоскип», «Україна і Світ», «Сучасність», річників «Поезії» Нью-Йорської групи. Автор розвідки англ. мовою «Поет і кінорежисер» (про О. Довженка, 1973), переклади на англ., у тому ч. «Більмо» О. Осадчого (1976), «У карнавалі історії» Л. Плюща (1979), «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського (1981) та ін.

Цвєтков Віктор (* 1923), правник і партійний діяч в УССР; чл.-кор. АН УРСР, родом з Росії. З 1941 живе на Україні. Працював в апараті ЦК КПУ; проф. Київ. Ун-ту, 1958—68 проректор. З 1973 керівник відділу держ.-правних проблем управління Ін-ту держави і права АН УРСР. Праці: «Радянське держ. право» (1968), «Наука управління і місц. ради» (1970) та ін.

Цвілик (з Совіздранюків) Павлина (1891—1964), нар. майстер гуцульської мист. кераміки в Косові. Невеликі розміром вироби (баранчики, півники, дзбанки, миски, тарілки, баклаги, двійняки, колачі й ін.) декорувала рослинним розписом (розетки, квітучі галузки), зображенням тварин і традиційними сюжетними сценами (гуцульські танці, музики, мисливці й ін.), гол. на плитах для декорації стін. Ц. ліпила також маленькі фігурки гуцулів і гуцулок і розмальовувала їх кольоровими глинами. Свої твори Ц. звич. підписувала.

П. Цвілик

«Цвіркун», шкільний журн., редагований і видаваний учнями семінарії оо. Василіян у Бразілії; виходить неперіодично з 1945 (до кін. 1983 — 173 чч.), наклад 1 400 примірників. Містить інформації з життя учнів, репортажі, ст. на виховні теми, оп., вірші, розваговий матеріял та ін.; редакція і адміністрація тепер у Курітібі.

«Цвітка», ілюстрований місячник, пізніше двомісячник і неперіодичне вид. для укр. молоді в Америці, виходив з 15. 1. 1914 до 1917 і 1922—25 у Джерсі-Сіті заходами т-ва «Просвіта», Укр. Нац. Союзу і в-ва «Свобода»; ред. Д. Андрейко.

Цвіткове (IV—12), с. м. т. в півд.-сх. частині Придніпровської височини, підпорядковане Городищенській міськ. раді; 2 000 меш., зал. вузол. Ц. засноване 1876.

Цебрикове (VI—11), с. м. т. положене в півн.-зах. частині Причорноморської низовини у Великомихайлівському р-ні Одеської обл. 4 900 меш. (1970).

Цегельна промисловість, галузь промсти будів. матеріялів, що виробляє з мінеральної сировини, перев. з глини, різні види цегли (Ц.): силікатну Ц. з кварцового піску з домішкою вапна, будів. бльоки, черепицю тощо. На Україні з випалюваної Ц. будували великі споруди вже в 10 в. у Києві (Софійський собор, Києво-Печерська Лавра тощо), Чернігові й ін. м. Згодом Ц. використовували для спорудження фортець, манастирів, палаців, будинків у більших м. тощо. Малі цегельні були по всій Україні, з поч. 18 в. мануфактурне виробництво Ц. поширилося по всій Україні. Цегельні були дрібні, працювали лише сезонно і користувалися ручною працею. Фабричне виробництво Ц. (з кін. 19 в.) було в зародковому стані. На Центр. і Сх. Землях вироблено 1913 р. 618 млн штук Ц. (18% від продукції всієї Рос. Імперії). На Зах. Україні виникли великі механізовані зав. Ц. п. щойно на поч. 20 в. (у Львові будів. комбінат І. Левинського).

По першій світовій війні Ц. п. досягла рівня 1913 щойно 1927. В наступних рр. Ц. п. механізовано й переставлено на цілорічну працю. У зв'язку з урбанізацією й індустріялізацією виробництво Ц. значно зросло і дійшло 1940 до 1 605 млн штук. Після воєнного занепаду Ц. п. постійно зростала до 1970, пізніше не зазнавала змін (у млн штук): 1950 — 2 092, 1958 — 5 575, 1965 — 8 098, 1970 — 9 700, 1975 — 10 831, 1980 — 9 051. Продукція Ц. в УССР становила за різних рр. 16—17% продукції всього СССР.

Ц. п. розміщена по всій Україні, але найбільше в Донецькому басейні і на Київщині. Найбільші зав. глиняної Ц. є в Ірпені (б. Києва) та Запоріжжі; силікатної Ц. в Херсоні, Дніпропетровському і в Кривому Розі.

В. Кубійович

Цегельська Олена народжена Кизима (1887—1971), педагог, дитяча письм. і гром. діячка родом з Сокальщини. До 1939 учителювала в с. Закомар'ї на Золочівщині; з 1940-их рр. на еміґрації в Німеччині, пізніше в ЗДА, де й померла.

О. Цегельська

Дебютувала 1910 з оп. у газ. «Діло» під псевд. Галя; друкувалася в дитячих журн. «Дзвінок», «Світ Дитини», «Малі Друзі», згодом у «Веселці». Окремо вийшли зб. оп. і повістей: «Байки і казки» (1924), «Ганнуся йде до міста» (1930), «Слідами босих ніжок» (1934), «Хліб наш насушний» і «Велика Мовчанка» (1935). Твори для юнацтва: трилогія «Петрусева повість» (1950), «Тайна гір» (1952), «Весняні бурі» (1967), «На провесні» (1969).

Цегельський Євген (1912—80), скрипаль і музикознавець родом з Чернівців, закінчив Празьку Консерваторію (1937). Дир. Муз. Ін-ту ім. Лисенка в Перемишлі (1937—39). Соліст-концертант; концертмайстер віденського Бурґтеатру. З 1949 у ЗДА. Праця «Чехи і гал.-укр. світська музика в 19 ст.».

Цегельський Ігнатій (1886—1970), гал. церк. і гром. діяч, кат. свящ. родом з Кам'янки Струмілової, син о. Михаїла Ц. Діяч у Городку Ягайлонському (серед ін. працював як гімназійний катехит); згодом у Кам'янці Струміловій; деякий час викладав моральне богословіє в Гр.-Кат. Духовній Академії у Львові, пізніше знову в Кам'янці Струміловій; 1945—55 на засланні. З 1955 у Львові, де й помер. Праці: „Einheit und Gliederung der Bergpredigt", «Оборона Унії», про апостола Юду-Тадея, про чудотворну ікону Божої Матері в Кам'янці Струміловій (1934). Ст. у ж. «Нива» на катехитичні теми.

о. І. Цегельський

Цегельський Льонгин (1875—1950), адвокат, публіцист і політик, діяч Укр. Нац. Дем. Партії, родом з Кам'янки Струмілової (Галичина), син о. Михаїла Ц. (див.). Закінчив правничі студії у Львові. Студентський діяч, співред. ж. «*Молода Україна*» (1900—02), був у зв'язках з діячами РУП, зокрема з М. *Міхновським*, брошуру якого п. н. «Самостійна Україна» видав 1900 у Львові; 1900 на з'їзді укр. студентства у Львові виголосив доповідь на тему держ. самостійности України. 1901 видав популярну кн. «Русь-Україна і Московщина-Росія», яка мала великий вплив на усвідомлення широких мас в Галичині (перевидана 1915 і поширена серед українців полонених рос. армії у Німеччині й Австро-Угорщині); 1902 один з організаторів сель. страйків у Галичині; ред. газ.: «Діло» (1908), «Свобода» (1907—08) і «Укр. Слово» (1915—18). Посол до австр. парляменту 1910—18 і гал. сойму 1913—14. Після вибуху війни 1914 чл. *Гол. Укр. Ради, Бойової Управи УСС* і *Заг. Укр. Ради;* діяч *Союзу Визволення України* й автор виданих ним політ. брошур (різними мовами) та ст. 1918 чл. Укр. Нац. Ради ЗУНР і держ. секретар внутр. справ (з січня 1919 керівник секретаріяту зовн. справ ЗО УНР; одночасно заступник мін. зовн. справ УНР). 1. 12. 1918 підписав від імени Нац. Ради разом з Д. *Левицьким* вступний договір з Директорією про з'єднання ЗУНР з УНР. 1920—21 — представник уряду ЗУНР у ЗДА (Є. Петрушевича), де й залишився та брав участь у політ. і культ. житті укр. еміґрації (серед ін. співтворець УККА). Працював у газ. «Америка», з 1943 її ред.; помер у Філядельфії. Спогади: «Від леґенди до правди» (1960).

Л. Цегельський

Цегельський Михаїл (1848—1944), церк. і гром. діяч у Галичині, гр.-кат. свящ., папський шамбелян, родом з с. Висоцьке на Львівщині, з 1875 до кін. життя парох у Кам'янці Струміловій (засновник і керівник майже усіх місц. і пов. т-в). Ц. — один із засновників т-ва «Просвіта» (його почесний чл.), Руського Пед. Т-ва й Укр. Нац.-Дем. Партії. 1915 вивезений рос. владою як закладник до Києва, 1917—18 ген. вікарій митр. А. Шептицького на Центр. Землях України (тоді подбав про побудову гр.-кат. церкви у Києві). 1919 — чл. Укр. Нац. Ради у Станиславові.

о. М. Цегельський

Цегельський Роман (1882—1956), фізик і педагог родом з Кам'янки Струмілової, син о. Михаїла Ц., д. чл. НТШ (його секретар 1926—36). Учитель сер. шкіл у Тернополі, в Чернівцях і у Львові, проф. фізики у Львівському Держ. Педагогіюмі (1937—39), згодом зав. катедрою і доц. Львівського Пед. Ін-ту і Львівського Держ. Ун-ту (1939—56 з перервами). Праці з фізики, шкільні під-

Р. Цегельський

ручники з математики і хемії, популярно-наук. ст.

Цегельський Теодор (1861—1939), церк. і гром. діяч в Галичині, гр.-кат. свящ., почесний чл. т-ва «Просвіта», довголітній парох м. Струсова, організатор Теребовельщини.

Цеглинський Григорій (1855—1912), гром. діяч, педагог і письм., родом з Калуша. По закінченні Віденського Ун-ту учитель Акад. гімназії у Львові, одночасно ред. *«Зорі»* (1887–88) й організатор театру *«Руська Бесіда»*. З 1888 дир. *Перемиської Держ. гімназії* (до 1895 паралельних укр. кляс при поль. гімназії) і культ.-осв. (серед ін. спричинився до заснування Укр. Ін-ту для дівчат, гол. «Укр. Бесіди»), екон. і політ. діяч. З 1907 посол до австр. парляменту у Відні (чл. Президії Укр. Парляментарного Клюбу), там і помер. Літ. діяльність припадає гол. на львівський період. Комедії, в яких Ц. критикував гал. міщанство, шляхту й інтеліґенцію: «Тато на заручинах», «Соколики» (1884), «Шляхта ходачкова» (1886) та ін.; драми дидактичного характеру: «Ворожбит» і «Кара совісти» (1895), оп., вірші, ст. про М. Шашкевича, Т. Шевченка, Ю. Федьковича.

Г. Цеглинський

Цеглинський Микола (1883—1956), журналіст і літ. критик родом зі Львова, син Григорія Ц.; друкувався серед ін. у «ЛНВ». За першої світової війни жив у Швайцарії (співр. Союзу Визволення України), згодом у ЗДА, де був ред. укр.-амер. газ.: *«Оборона України»*, «Нар. Воля», співр. «Укр. Громади» й ін. Відстоював соц. погляди. Помер у Нью-Йорку.

М. Цеглинський

Цеглинський Роман (1859—1914), гал. педагог і осв. діяч, брат Григорія Ц., клясичний філолог, учитель Акад. гімназії у Львові (з 1887) і дир. укр. гімназії в Тернополі (з 1912); шкільні підручники латинської і грец. мов.

Цегляр (Ціґлер) Яків (* 1912), композитор родом з Києва; закінчив муз. школу (1939) і Тбіліську Консерваторію (1946). Оперети: «Бажаємо щастя» (1957), «Гість з Відня» (1960), «Дівчина і море» (1965), «Цілий світ і навіть більше» (1967), «Судьби щасливий поворот» (1980) та ін.; кантата «Безсмертному кобзареві» на слова В. Симоненка (1963, друга ред. 1972); інструментальні твори, хори, пісні, музика до спектаклів і кінофільмів.

Целевич Володимир (1890—1944?), гал. політ. діяч, за освітою правник, визначний діяч *Укр. Нац.-Дем. Об'єднання (УНДО)*. У політ. житті брав участь протягом 1919—39 рр.: 1919—22 секретар *Горожанського Комітету* у Львові, 1925—28 і 1932—37 ген. секретар УНДО, 1928—30 і 1935—39 посол до Варшавського сойму і заступник гол. укр. посольського Клюбу, 1930 в'язень у Бересті; 1935 разом з В. *Мудрим* творець т. зв. *нормалізації*, 1932—35 гол. ред. тижневика *«Свобода»*. Низка політ. публікацій та ст. у «Ділі» й «Свободі»; серед ін. «Нарід, нація, держава» (1934), ст. про виборчу ординацію та самоуправне й муніципальне законодавство в Польщі тощо. 1939 заарештований большевиками; дальша доля невідома.

В. Целевич

Целевич Юліян (1843—1892), гал. педагог і історик родом з с. Павелча на Станиславівщині; учитель Акад. гімназії у Львові (з 1876), перший гол. НТШ, почесний чл. т-ва *«Просвіта»*. Розвідки і ст. з історії Галичини, серед ін. «Історія Скиту Манявського» (1886), «Про Олексу Довбуща», з історії Львова, про гал. шкільництво й ін.: шкільні підручники, оп. («Всюди добре, дома найліпше»).

Ю. Целевич

Целевич-Стецюк Уляна, з роду Дида (1915—81), родом з Чікаґо (там таки і померла), політ. і гром. діячка: чл. Проводу ОУН і Президії Світового Укр. Визвольного Фронту; співзасновниця і гол. Об'єднання Жінок в Орг-ції Чотирьох Свобід України (з 1967); діяльна в управах ін. т-в.

Целібат, т. зв. «безшлюб'я» духовенства, відоме у сх. і зах. християнстві. У принципі це добровільний акт, високо цінений, що став суттєвою ознакою монашого життя. Згодом аскетичні ідеали взяли верх у Зах. Кат. Церкві, і переконання в несполучності подружжя й активного душпастирства поширилося

на Зах. і Сх. Проте, спроба Нікейського собору (325) заборонити одруженим свящ. залишатись у подружньому стані після рукоположення була відкинута.

Практику Сх. Церков у цій справі визначив собор у Трулло (692); свящ., диякони і піддиякони можуть продовжувати своє подружнє життя, в яке вони вступили перед висвяченням. Чоловіки, що, повдовівши, одружилися вдруге або розведені, не можуть бути свящ., а свящ. чи диякони не можуть одружитися вдруге після смерти своєї дружини. Собор у Трулло також затвердив норми для кандидатів на єп.: єп. може бути неодружений або вдівець, коли ж одружений, то мусить назавжди розійтися зі своєю дружиною.

Це законодавство було в силі, коли християнство прийшло на Україну. Свящ. були перев. одружені, а єп. обирали з-поміж монашого духовенства, хоч нерідко вдівці ставали єп. після складання монаших обітів. Цієї канонічної норми в Укр. Правос. Церкві дотримуються й тепер.

Коли на основі Берестейської унії (1596) укр. і білор. ієрархії з'єдналися з Рим. Церквою, єп. були свідомі, що Рим може увести Ц. і в їхній Церкві, тому вони домагалися схвалення одруженого духовенства, що його й одержали від папи Климента VIII в буллі „Magnus Dominus", в якій сказано: «священичі подружжя залишаються недоторканими, за винятком двоєженства».

Свобода вибору подружнього стану перед рукоположенням залишалася безспірною в Укр. Церкві аж до першої світової війни. Спроба провінційного Синоду у Львові (1891) встановити обов'язковий Ц., до якого ставилися прихильно папські представники, не мала успіху. Конференція трьох єп. Гал. митрополії 1919 врешті схвалила Ц. Однак митр. А. Шептицький, не бажаючи порушити акт Берестейської унії, розумів цей крок як надання переваги добровільному Ц. Він залишив половину місць у семінарії для одружених кандидатів. Два ін. єп. (Г. Хомишин 1929 та Й. Коциловський 1924) не пішли слідами його заходів і відмовилися висвячувати одружених кандидатів. Три ін. епархії (Мукачів, Пряшів і Крижевці) також не наполягали на обов'язковому Ц.

Інакше розвинулася ситуація в діяспорі: у ЗДА, Канаді, Бразілії й Арґентіні, де укр. кат. скупчення почали творитися в 1880—90-их рр. і великі громади імігрантів з Галичини і Закарпаття селилися назавжди. Циркуляр Конґреґації поширення віри від 1. 10. 1890, звернений до укр. єп. Австро-Угорщини, забороняв одруженим свящ. бути душпастирями своїх земляків в Америці. Цю перестерогу повторювано кілька разів, хоч їй не завжди підпорядковувалися. Більшість свящ., що поселилися в ЗДА, були одружені і привезли з собою своїх жінок і дітей. Ті, що прибули до Канади й Бразілії, були здебільша монахами.

Опозиція Риму до одруженого духовенства під впливом місц. ієрархії латинського обряду, призвела до того, що багато свящ. і вірних перейшли до Рос. Правос. Церкви. Папський декрет „Cum episcopo" 17. 8. 1914, що встановлював окрему укр. гр.-кат. юрисдикцію в ЗДА, не згадував про заборону одруженого духовенства. Однак вона була відновлена 1929 з рішучою вимогою її дотримуватися. Це призвело до розколу закарп. екзархату в Пітсбурзі, коли бл. 100 000 вірних відокремилися й створили правос. епархію, пов'язану з Константинопільським патріярхом.

З новим напливом іміґрантів із Зах. Европи по другій світовій війні Рим. Курія погодилася з фактом, щоб з ними приїхали одружені свящ. з України. Проте виявилося, що це було виняткове послаблення, бо заборону висвячувати одружених кандидатів або запрошувати їх з Европи для українців у Півн. і Півд. Америці та Австралії повторювано кілька разів у 1970-их рр. Толеровано, однак, і дозволено виконувати душпастирські обов'язки тим свящ., що були висвячені в Европі і виеміґрували до ЗДА або Канади. Рим. Курія поширює закон Ц. і на укр. католиків у Зах. Европі, а нещодавно і в Польщі. Українці в Галичині, Закарпатті, Чехо-Словаччині і Юґославії цій забороні не підлягають.

Світський рух українців католиків, як також свящ. з Т-ва св. Андрея відстоюють перед Ватиканом одружене духовенство, хоч і без великого успіху.

Література: Мартинюк П. Євангельська рада безженности, а священство — у сх. і зах. Церкві та укр. Жовква 1929; Bilaniuk P. „Celibacy and Eastern Tradition" in Celibacy: The Necessary Option. Нью-Йорк 1968; Pospishil V. Compulsory Celibacy for the Eastern Catholics in the Americas. Торонто 1977; Ґерич Ю. Проблема целібату на Львівському провінційному Синоді (1891). Зб. на пошану В. Орелецького, вид. УВУ. Мюнхен 1982.

о. В. Поспішил

Целларіус Віктор (* 1888), кооператор родом з Полтавщини, проф. Харківського Ін-ту Нар. Госп-ва і керівник Київ. Н.-Д. катедри кооперації.

Целюльозна промисловість, галузь пром-сти, яка хемічно переробляє деревину (також очерет, солому хлібних рослин та ін.) на волокнисту масу, що є сировиною для виготовлення целюльози, паперу, картону, штучного волокна,

пластичних мас тощо; значна частина целюльози йде також на виробництво вибухівки. Тому що останнім часом Ц. п. стала основною сировиною паперової пром-сти, цю галузь називають тепер целюльозно-паперовою пром-стю.

Паперова пром-сть постала на Україні на поч. 16 в., у другій пол. 19 в. розвинулося машинове виробництво паперу. Продукція паперу і картону становила на поч. 20 в. понад 38 000 т на рік; згодом (у тис. т): 1928 — бл. 37, 1940 — 48,5 (0,5% всієї продукції СССР), 1965 — 428.6 (0,6%). Натомість Ц. п. постала на Україні щойно на поч. 20 в. і розвивалася дуже повільно (тис. т, у дужках у відсотках до всього СССР), 1940 — 2,8 (0,5), 1965 — 76,3 (3%). Дальше зростання паперової та Ц. п. за рр. у тис. т (у дужках % до всього СССР):

Рік	Целюльоза	Папір і картон
1970	131,2 (2,3)	513,4 (6,4)
1975	133,7 (2,6)	600,8 (8,1)
1980	105,1 (1,5)	556,5 (6,4)
1982	117,7 (1,6)	653,0 (7,3)

Найбільші паперові і целюльозні фабрики в УССР: Жидачівський (Львівщина) та Понінківський (Хмельниччина) целюльозно-паперові та Херсонський і Ізюмський целюльозні комбінати, Нижне-Дніпровська і Малинська паперові фабрики, Корюківська фабрика техн. паперу. Частину целюльози, яку переробляють на фабриках в УССР завозять з ін. частин СССР. Проте продукція паперу і ще більше целюльози покриває лише невелику частину попиту України і їх довозять з РСФСР. *Р. М.*

Цельтнер (Павлов) Володимир (* 1926), мистецтвознавець родом з Києва. Автор праць: «Казімір Агніт-Следзевський» (1968), «Федір Манайло» (1970), «Валентин Литвиненко» (1971); у співавторстві з Л. Поповою: «Українське радянське мистецтво 20—30-их рр.» (1966), «Т. Н. Яблонська» (1968), «Українська радянська сатира» (1971). Ст. на наук.-популярні мист. теми.

Цементна промисловість, галузь пром-сти будів. матеріялів, підприємства якої виробляють різні види цементу. Цементна сировини — вапняки, мерґелі, крейда; цементні глини залягають перев. на Донбасі, де знаходиться Амвросіївська група родовищ (одна з найбільших в СССР й у світі), на Харківщині, в Чернігівській, Львівській, Чернівецькій і Рівенській обл. й ін. р-нах УССР. Саме в цих сировинних р-нах розвинулася Ц. п. На Україні перші цементні заводи постали в Амвросіївці (Донецька обл., 1896) і Здолбунові (Рівенська обл., 1898); 1913 їх нараховувалося 12, перев. дрібних, що виробляли 269 000 т цементу (15% випуску Рос. Імперії). Ц. п. розвинулася в роки індустріялізації за перших п'ятирічок з поширенням діючих цементних зав. та побудовою нових у Дніпропетровському, Єнакієвому, Харкові. 1940 в УССР вироблялося 1,2 млн т цементу (20,7% від усього СССР). Після зруйнування в 1941—43 підприємства Ц. п. відбудовано і 1948 досягнуто довоєнного рівня продукції; згодом побудовано низку нових, серед яких: цементно-гірничий комбінат у Миколаєві (Львівська обл.) і Балаклеї (Харківська обл.), цементні зав. в Амвросіївці, у Здолбунові, Кривому Розі, Кам'янці Подільському та ін. 1976 Ц. п. нараховувала 15 підприємств, що виробляли 23,1 млн т цементу (18% всесоюзного); все це високоякісний портляндцемент. Найбільшу продукцію (3,8 до 3,9 млн т щороку) випускають зав.: в Балаклії, Амвросіївці і Старокостянтинові. (Див. карту на стор. 3651).

Цемеська затока, Новоросійська затока, найбільша затока на Чорноморському узбережжі Кавказу; довж. 15 км, шир. 4,6 до 15 км, глибина 21—27 м. У Ц. з. положене м. Новоросійське.

Ценґлевич (Cięglewicz) Каспер (1807—86), поль. і укр. гром.-політ. діяч; бувши чл. таємного поль. рев. т-ва, аґітував укр. селян у Галичині в кін. 1830-их рр. проти панщини й Австрії, за відновлення Польщі; уклав «Інструкцію для учителів руського народу»; за свою діяльність ув'язнений австр. владою (1838—48). 1848 брав участь у слов. з'їзді у Празі як представник *Руського Собору*.

Цензура, контроль держ. й ін. органів над прилюдними виявами думки і творчости. Як і в ін. країнах, на Україні церк. Ц. передувала держ. Берестейський собор правос. єп. 5. 11. 1591 ухвалив, щоб єпископи «звод книг, повинни. спробовавши, з підписами рук своих и з печатьми до друку отдали». Ця попередня Ц. була спрямована на те, «аби што противного церкви божое не виходило». Подібно було в уніятів: ст. 27 Берестейської унії 1. 6. 1595 застерігала, щоб друкарні «нічого без відома єпископів своїх і дозволу їх не друкували», «щоб якісь єресі не множились». Іноді до укр. друків мала застереження поль. влада вже після їх появи. Так, 1647 львівського друкаря М. *Сльозку* позвано на королівський суд за вид. 1645 катехизису П. Могили. З моск. духовною Ц. укр. друкарство зайшло в конфлікт ще перед Переяславською угодою 1654. 1627 під обвинуваченням у «єресі» спалено у Москві «Катехизис» Л. *Зизанія* та «Євангеліє учителное» К. Транквіліона і заборонено ввозити на Московщину книги «лит. друку», тобто укр.-білор. Після

Цементна промисловість

1. Сировина (клінкер, мерґель, вапняки, доломіт, крейда); 2. Цементні заводи — діючі й проєктовані; 3. Виробництво залізобетону і залізобетонних конструкцій; 4. Центри областей; 5. Межі областей. Цементні заводи: 1. Амвросіївка; 2. Краматорське; 3. Єнакієве; 4. Кривий Ріг; 5. Дніпродзержинське; 6. Дніпропетровське; 7. Балаклія; 8. Миколаїв; 9. Здолбунів; 10. Ямниця (кол. І. Франк.); 11. Кам'янець Подільський; 12. Бахчесарай; 13. Вільшана Миколаївської обл.; 14. Одеса. Залізобетон і залізобетонні заводи: 15. Київ; 16. Харків; 17. Кривий Ріг; 18. Запоріжжя; 19. Дніпропетровське; 20. Жданов; 21. Донецьке; 22. Одеса; 23. Горлівка; 24. Ворошиловград; 25. Єнакієве; 26. Сіверсько-донецьке; 27. Комунарське; 28. Миронівка; 29. Рубіжне

підпорядкування Укр. Правос. Церкви моск. патріярхові 1685, його Ц. стала відчутною і на Гетьманщині. 1689 моск. патріярх Йоаким наказав надсилати йому новозладжені церк. книги на розгляд перед друком. 1690 моск. собор кинув анатему на твори П. Могили, І. Ґалятовського, Л. Барановича, А. Радивиловського, Є. Славинецького та ін. 1720 Петро І наказав обом друкарням на Гетьманщині (в Київ. Лаврі і Чернігівському Троїцько-Іллінському манастирі) жадних книг не друкувати без попередньої Ц. Духовної Колеґії (що постала замість моск. патріярхату і від 1721 прибрала назву Святішого Синоду), щоб не виникла у таких книгах ніяка єресь чи незгідність з великорос. друками. 1724 за порушення цього указу обидві друкарні зазнали грошової кари.

З кін. 18 в. рос. влада почала заводити на Україні світську Ц. при губ. управах. 1804 Олександер І доручив Ц. на деякий час ун-там. Микола І завів 1826 спеціяльну Ц. проти уніятських видань. Від 1828 місц. цензурні комітети, серед ін. у Києві й Одесі, підлягали Гол. Управлінню Ц. в Петербурзі. Секуляризація життя в імперії уможливила появу укр. літератури друком (спершу в Росії, а від поч. 19 в. і на підрос. Україні). Щойно політизація укр. відродження у 1840-их рр. принесла перші цензурні удари по новій укр. літературі (заборона в 1847 Шевченкових творів, зокрема «Кобзаря» вид. 1840, дальші вид. виходили з цензурними купюрами).

Новий наступ рос. Ц. проти укр. видань почався 1863 циркуляром мін. внутр. справ П. *Валуєва*, який заборонив укр. книжки духовного змісту, шкільні підручники і взагалі твори нар. вжитку. Тоді ж церк. влада не допустила до друку укр. переклад Євангелії П. *Морачевського*. У 1865 заведено Ц. публікацій, що йшли з-за кордону. У 1875 створено спеціяльну Комісію, очолену мін. внутр. справ для вироблення засобів боротьби з українофільською діяльністю. У висліді праць Комісії Олександер II 8. 5. 1876 видав *Емський указ*, який забороняв друк книжок укр. мовою, також

укр. переклади, театральні вистави, деклямації і тексти до нот та довіз укр. книжок з-за кордону. При забороні укр. мови на сцені наказувано іноді перекладати укр. пісні на рос. мову. Заборона укр. текстів під нотами була такою абсурдною, що 1881 М. *Лисенкові* вдалося за допомогою київ. і харківського ген.-губернаторів домогтися її зняття. Олександер II дозволив тоді також друк укр. словників та умовно укр. сценічні вистави. Хоч можна було тепер друкувати укр. словники, але це не стосувалося граматик. У 1895 заборонено укр. книжки для дітей. 1901 заборонено передплату «ЛНВ» зі Львова. Ц. забороняла слово «Україна» і похідні від нього, заміняючи його словом «Малоросія», не радо бачила слова «Січ», «козак» й ін.; викидала неологізми, породжені розвитком мови, усунула навіть українізми з рос. творів. За 1895—1904 рр. 70% рукописів, висланих до Ц., не побачила світу. За окремі рр. (1866, 1877) не вийшла в Рос. Імперії жадна укр. книжка. Заборона укр. слова від 1863 спонукала авторів з підрос. України друкуватися в Галичині. У Росії легше було щось видати укр. мовою в Москві, ніж у Києві, де Ц. особливо лютувала (1894 вийшло 14 книжок у Москві і 8 у Києві).

Революція 1905 спонтанно скасувала основні заборони укр. мови (за її скасування висловилася тоді Імператорська АН). Укр. публікації почали цензурувати на заг. засадах, тобто за змістом, а не за мовою. Спадщина Валуєва і Олександра II, однак, залишилася: 1906 заборонено повний переклад св. Письма і довіз його перекладів з-за кордону. Деякі газ. заборонялися через їх зміст: «Хлібороб» у Лубнях (1905), соціял-дем. «Боротьба» у Києві, «Вільна Україна» в Петербурзі, «Добра Порада» і «Запорожжя» в Катеринославі, «Нар. Справа» в Одесі, «Слобожанщина» в Харкові (1906) та ін. 1911 заборонено повне вид. творів Т. Шевченка, висилання укр. часописів до сіль. кооператив. Після вибуху першої світової війни укр. публікації були дуже обмежені, низка вид. була заборонена. діяла військ. Ц., яка особливо суворою була в окупованій Росією Галичині.

В Австрії укр. публікації зазнавали також цензурних обмежень при чому не тільки від австр. влади (ці цензурні умови були значно легші, ніж в Рос. Імперії), але й з боку власних консервативних кіл, зокрема до революції 1848. 1834 цензор для т. зв. руських книжок, о. В. Левицький, на вимогу гр.-кат. митр. М. Левицького, заборонив зб. «Зоря» Руської Трійці (хоч дозволив її віденський цензор Б. *Копітар*). Вона вийшла в Будапешті п. н. «Русалка Днѣстровая», але більшу частину її сконфісковано потім у Галичині. Причиною заборони був надто «простонародний» характер її мови. 1838 з подібних причин заборонено руську граматику Й. Лозинського (вийшла 1848). Після заведення конституційного ладу в Австрії (1867) попередню Ц. замінило (особливо в Галичині) право прокуратури на арешт небажаних вид. Щоб уникнути матеріяльних втрат, бідніші видавці висилали рукописи прокуратурі на попередній розгляд (т. зв. превенційна Ц.). Укр. преса не раз зазнавала цензурного шантажу з боку цензорів-поляків (конфіскації «Діла», «Гром. Голосу» й ін.). На поч. 20 в. австр. Ц. щодо укр. вид. стала значно ліберальнішою.

Березнева революція 1917 принесла свободу друку на Центр. і Сх. Землях. Ц. введено щойно за гетьмана П. Скоропадського 1918 з уваги на антиурядову кампанію більшости преси як укр., так і рос. Тоді закрито ліві газ. «Боротьба» і «Нар. Воля» в Києві; «Мысль народа» і «Нар. Діло» в Харкові; «Наш Луч» у Катеринославі, «Дніпро» в Херсоні й ін. За Директорії Ц. належала в Києві спершу командуванню СС (яке закрило «Киевскую Мысль» та деякі ін. рос. газ. за антиукр. виступи), а потім Гол. Управлінню Преси і Пропаґанди, яке очолював у кін. 1918 — на поч. 1919 О. Назарук. Він вимагав від рос. преси друкувати 1/3 матеріялу укр. мовою. В ЗУНР окремої цензурної установи не було.

Після захоплення Зах. України Польщею (1919) укр. вид. були спершу під попередньою Ц., а у 1930-их рр. під Ц. після публікації; у 1924 укр. посол С. Хруцький говорив у варшавському соймі: «Майже кожне число укр. часописів має на собі пророчистий заголовок — «По конфіскаті другий наклад». У 1930-их рр. заборонено заповнювати сконфісковані місця газ. ін. матеріялами. Білі плями з написом «сконфісковано», всупереч намірам поль. влади, діяли як протест. Формою оборони, як і за Австрії, було читання сконфіскованих ст. у соймі і їх передрук за соймовими стенограмами. У 1932—38 заборонено в Польщі серед ін. 11 вид. Т. Шевченка. Ц. укр. книжок порівняно з пресою була ліберальніша.

На Буковині рум. влада на самому поч. (1918) заборонила газ. «Нова Буковина» і «Борба». Для цензора укр. редактори мусіли виготовляти удвоє більше матеріялу, ніж призначалося для друку, бо пол. звичайно він викреслював. Білих плям не можна було залишати. Крім

попередньої Ц., траплялися поліційні конфіскації вже дозволених і надрукованих матеріялів. Особливо під строгим цензурним наглядом був чернівецький тижневик «Самостійність», а видані ним календарі на 1936 і 1937 були заборонені рум. цензурою.

На Закарпатті за Чехо-Словаччини Ц. існувала після публікації для преси, а для книжкових вид. попередня. За виразно опозиційні і протичес. виступи кілька пресових органів були заборонені зовсім або тимчасово. Угорці запровадили попередню Ц. 1939—44 і для преси. Вид. укр. літ. мовою і фонетичним правописом були заборонені.

У Ген. Губернії (1939—45) нім. Ц. у Кракові була суворою як щодо преси (попередня Ц.), так і щодо книжок, кількість яких і наклади були обмежені. Наук. публікації не були дозволені, книжки з іст. тематикою (зокрема з 1917—20) обмежені. Для полегшення контролю і Ц. влада віддала видавничу монополію Укр. Видавництву в Кракові; в Галичині укр. газ. видавало нім. напівурядове в-во. До вибуху нім.-сов. війни була заборонена критика большевиків. Нечисленна україномовна преса у Райхскомісаріяті України була перев. під безпосереднім керівництвом німців. Укр. книжки в Райхскомісаріяті України майже не виходили, натомість появлялися в Німеччині, де й Ц. була не така сувора.

Сов. уряд швидко відновив Ц. преси, яка ще частково була у приватних руках або видавалася гром. орг-ціями. Рев. трибунал, встановлений 2. 8. 1918, кваліфікував як «злочин» використання преси проти сов. режиму. 29. 12. 1918, нібито на охорону військ. таємниць, запроваджено військ. Ц., яка виходила за межі своїх компетенцій. 1922 утворено Гол. Управління в справах літератури і в-в (Головліт) і за його зразком респ. головліти при наркоматі освіти, які і були цензурними установами. В СССР ще діяло Управління в справі охорони держ. таємниць у пресі. Крім спеціяльних цензурних установ в СССР і УССР Ц. здійснює партійний контроль, що дбає за політ. лінію. Існує також Ц. бібліотек (періодичні «чистки» деяких творів, які передаються в неприступні «спецфонди», а то й нищаться). На відміну від царської, сов. Ц. спрямована не так проти укр. мови, як для нагляду над змістом. Вістря Ц. спрямоване проти коз. і рел. тематики і проти окремих осіб, зокрема націонал-комуністів. У 1933—34 раптове загострення антиукр. курсу принесло заборону низки видавничих проєктів (продовження «Історії України-Руси» й «Історії літератури» М. Грушевського, вид. укр. енциклопедії, великого Рос.-Укр. Словника, Укр. Іст. Словника тощо).

Ц. в УССР спершу належала Укрголовлітові, а від 1963 безпосередньо Держ. Комітетові Друку при Раді Мін. СССР (а не УССР). Нагляд над пресою здійснює також ЦК КПУ. Ц. ін. ділянок укр. культури керують держ. комітети радіомовлення і телебачення, кінематографії, мистецтва — усі зі своїми зверхніми інстанціями у Москві. Ц. не тільки забороняє згадки про деякі події й осіб, але й фальшує клясичні тексти. Купюри часто позначаються трьома крапками. З клясиків укр. літератури заборонені антимоск. твори (напр., «Якби то ти, Богдане п'яний ...» Шевченка, «Бояриня» Лесі Українки). Укр. борців з Москвою не можна згадати інакше, як у супроводі лайки. Ц. здиференційована територіяльно (напр., у 1944—45, під час дій УПА на Зах. Україні, «Радянська Україна» та ін. київ. газ. мали вставні стор., призначені виключно для Зах. України, з деяким місц. матеріялом). Завдяки самвидавній літературі стали також відомі деякі дії Ц.: напр., моск. «Хроника текущих событий» сповістила про заборону укр. фільмів «Київ. фрески» С. Параджанова (1966) і «Камінний хрест» Л. Осики (1968).

Як довго триває проходження всіх вид. через цензурні перепони, видно з написів на кн. і журн. на останній стор.: термін між датами «здано на виробництво» (чи «здано до набору») і «підписане до друку» триває для журн. пересічно 2 місяці, для книги — від кількох місяців до року, хоч кожне вид. вже наперед проходить т. зв. «самоцензуру», яка відограє також важливу ролю: автори і редактори самі пильнують, щоб не стягнути на себе кари за відхилення від партійної лінії. Одним з наслідків цензурних утисків стала поява з поч. 1960-их рр. укр. *самвидаву.*

У країнах сов. бльоку укр. й україністичні вид. підлягають попередній Ц. на заг. засадах, а крім того, діє зовн. сов. втручання. Дещо вільніша Ц. в Югославії.

Література: Скабичевский А. Очерки истории русской цензуры (1700—1863). П. 1892; Котович А. Духовная цензура в России. П. 1909; Об отмене стеснений малорусского печатного слова. П. 1910; Огієнко І. Як Москва нищила волю друку Київ. Печерської Лаври. Тарнів 1921; Міяковський В. Ювілей цензурного акту 1876 р. Бібліографічні Вісті, ч. 3. К. 1926; Під рум. постолом. Париж 1937; Svoboda V. Shevchenko and Censorship. The Ukrainian Reviev, ч. 1 і ч. 1—2. Лондон 1961—1962; Бутрин М. До історії австр. цензури. Архіви України, ч. 5. К. 1970.

Б. Струмінський

Ценко Микола (* 1910), гром.-суспільний діяч родом зі Скільщини (Галичина),

за освітою правник; гол. протиалькогольного і протинікотинного т-ва *«Відродження»* у Львові (1936—39); керівник орг. відділу УЦК у Кракові і Львові (1940—44). На еміґрації в Австрії, Німеччині і ЗДА (з 1949).

Ценковський Лев (1822—87), ботанік і протистолог, нар. у Варшаві, чл.-кор. Петербурзької АН. З 1839 жив і працював у Росії, з 1865 на Україні (1865—71 проф. Новоросійського в Одесі, з 1871 — Харківського Ун-ту). Ц. один з засновників онтогенетичної методи вивчення нижчих рослин і нижчих тварин, на підставі якої він зробив висновок про єдність рослинного і тваринного світу. Ц. удосконалив методи боротьби з сибіркою, сприяв орг-ції пастерівської станції у Харкові.

Центральна Наукова Бібліотека Академії Наук УРСР, назва з 1965, попередньо *Держ. Публічної Бібліотеки АН УРСР.* У 1980 її фонди нараховували понад 10 млн назв, у тому ч. 516 інкунабул, бл. 300 000 рукописів, понад 6 500 кн. ц.-слов. шрифтом 15—16 в. Найповніша на Україні зб. комплектів газ. і журн. (понад 119 тис.). Ц.Н.Б. АН має функції держ. книгосховища. 1964 у відділі бібліотеки, де зберігалися вид. і матеріяли періоду укр. державности (1917—20), вибухла пожежа, що тривала кілька днів. Кола укр. дисидентів приписували цю дію шовіністові Погружальському, що свідомо виконав цей злочин при мовчазній згоді органів безпеки. Будинок Ц.Н.Б. АН споруджено за плянами архітектів В. Осьмака і П. Альошина на Володимирській вулиці. З 1976 будується нове приміщення для бібліотеки.

Центральна Рада, див. *Українська Центральна Рада.*

Центральна Руська (Українська) **Народна Рада,** політ. орг-ція закарп. українців, що постала 1919 з об'єднання місц. нар. рад (Хустської, Ужгородської й Пряшівської); перший гол. о. А. *Волошин.* 8. 5. 1919 делеґація Ц.Р.Н.Р. ухвалила приєднання Закарпаття до Чехо-Словаччини на автономному статусі й вислала делеґацію до Праги. Згодом русофільська група відокремилася від Ц.Р.Н.Р. й створила Центр. Русскую Нар. Раду (Совет). Ц.Р.Н.Р. існувала весь час під Чехо-Словаччиною, як коаліція укр. діячів і груп, за винятком ком. 1938 перетворилася на *Центр. Укр. Нар. Раду* (Ц.У.Н.Р.) і відограла гол. ролю у запровадженні держ. автономного статусу *Карп. України.* З січня 1939 функції Ц.У.Н.Р. перебрало *Укр. Нац. Об'єднання.*

Центральне Представництво Української Еміґрації в Німеччині (ЦПУЕН, до 1953 ЦПУЕ), централя укр. гром. життя в Німеччині, обрана на першому з'їзді укр. еміґрації Німеччини й Австрії в Ашаффенбурзі (листопад 1945), з завданням репрезентувати і відстоювати укр. еміґрацію перед окупаційними, згодом нім. органами влади та для співпраці з допомоговими укр. й чужинними орг-ціями й установами. Організаційно воно являє собою триступневу побудову (централя, обл. й місц. представництва); найвищі органи: законодавча — Гол. Рада й виконавча — Гол. Управа. Терен діяльности: спершу три окупаційні зони (амер., франц., бріт.), потім Федеративна Респ. Німеччини. Спершу ЦПУЕ опікувалося усіма українцями, яких на 1946 було 177 000 осіб, 1951 — 29 000. Після 1953 судово зареєстроване членське т-во в Німеччині (ЦПУЕН п. н. Zentralvertretung der ukrainischen Emigration in Deutschland e. V.) з 6 700 членами в 1956 (3 300 в 1980). Осідок — до 1950 Авґсбурґ, згодом Мюнхен. Окупаційна влада не визнала, але толерувала ЦПУЕ; в бріт. зоні з 1947 був визнаний Укр. Центр. Допомоговий Комітет з осідком у Бльомберзі (гол. С. Біляк, О. Яловий), згодом Обл. представництво (гол. Є. Менцінський, у франц. зоні Я. Кальба). Очолювали ЦПУЕН: В. Мудрий (1945—49), І. Вовчук (1949—50), Ю. Студинський (1950——51 і 1957—61), В. Плющ (1951—53), М. Дорожинський (1953—57), Я. Бенцаль (1961—64), А. Мельник (з 1964). Ген. секретарями були: Р. Ільницький, Н. Гірняк, К. Годованець, З. Пеленський, Р. Громницький, А. Мельник, В. Леник.

Члени Головної Управи ЦПУН, Мюнхен 1981
Зліва направо: О. Лощенко, Т. Пелех, о. С. Дмитришин, В. Дідович, В. Леник, А. Мельник (голова), Ю. Ковальчук, С. Мудрик, о. П. Дубицький, В. Сорока, В. Панчук

До 1950 відбулися три делеґатські з'їзди укр. еміґрації: 1945 (Авґсбурґ), 1947—48 (Реґенсбурґ-Діллінґен), 1949 (Авґсбурґ). Після закінчення переселенчої акції відбулося 9 ген. сесій та делеґатських з'їздів ЦПУЕН і 6 з'їздів українців Німеччини: 1962 (Штутґарт), 1965 (Мюнхен), 1967 (Кеніґштайн) і 1970, 1975, 1980 (Мюнхен).

Література: На громадській ниві (до 25-ліття ЦПУЕН;. Мюнхен 1972. *А. Фіґоль*

Центральне Статистичне Управління при Раді Міністрів УРСР (ЦСУ УРСР), союзно-респ. орган, який керує справою обліку й статистики на території України. Міститься в Києві. Підпорядковане Раді Міністрів УРСР і Центр. Статистичному Управлінню при Раді Міністрів СССР (ЦСУ СРСР).

В ЦСУ УРСР є Управління обчислювальних робіт (Укрмехоблік), яке керує процесами механізації обліку в нар. госп-ві; Управління підготови кадрів обліку (УПК); Укр. філіял держ. статистичного в-ва; філіял н.-д. ін-ту для проектування обчислювальних центрів і систем екон. інформації ЦСУ СРСР, основним напрямом наук. діяльности якого є вдосконалення методології статистичної роботи. У безпосередньому віданні ЦСУ УРСР перебувають обл. статистичні управління та статистичне управління м. Києва.

Історія ЦСУ УРСР починається від кін. 1920 р., коли засновано Центр. Статистичне Управління України (ЦСУУ). У 1920-их рр. ЦСУУ користувалося чималою автономією як щодо плянів статистичних досліджень, так і щодо публікацій. Гол. публікації ЦСУУ: «Статистика України» (1921—31, 209 випусків), «Статистична хроніка» (1925—29, 152 випуски), періодичні органи — «Статистичний бюлетень» (1921—25) і «Вісник статистики» (1928—30), довідники-річники «Нар. госп-во України» і річники «Україна». Місц. статистичні бюра видавали свої статистичні зб. і бюлетені. 1930, у зв'язку з введенням п'ятирічок і посиленням централізації, ЦСУУ (як і ЦСУ СРСР) скасовано, його функції перебрав Держплян СРСР. Під час чисток апарату 1930-их рр. багатьох співр. ЦСУУ репресовано. З 1931 майже цілком припинено публікацію статистичних матеріялів. Протягом 1930-их рр. вийшло тільки 4 статистичні довідники, якісно слабі і часто з фальшованими даними.

1941 ЦСУ СРСР відновлено, але воно далі підлягало Держплянові. 1948 його вилучено з Держпляну і підпорядковано безпосередньо Раді Міністрів СРСР. Відновлене ЦСУ УРСР спочатку підлягало ЦСУ СРСР і не залежало від уряду УРСР. У зв'язку з нар.-госп. реформами, що їх розпочав М. Хрущов 1956, ЦСУ УРСР мало пов'язання й з урядом УРСР, а 1960 стало союзно-респ. установою. 1957 відновлено публікацію статистичних матеріялів. Від 1959 ЦСУ УРСР видає щорічно статистичні річники «Нар госп-во Укр. РСР» та короткі довідники і незначну кількість статистичних матеріялів про сіль. госп-во, науку й культуру. Поодинокі обл. видають спорадично свої статистичні довідники. ЦСУ УРСР не має свого періодичного органу (див. також *Статистика).*

Література: Енциклопедія нар. госп-ва Укр. РСР. 4 т. К. 1969—72; Первый всеукраинский статистический съезд 16—28 ноября 1925 г. Стенографический отчет. Х. 1925; Статистический словарь. М. 1956. *Б. Кравченко*

Центральний Виконавчий Комітет СССР, див. *Союз Советських Соціялістичних Республік.*

Центральний Виконавчий Комітет Укр. РСР, у 1935—38 назва — *Всеукр. Центр. Виконавчого Комітету,* згодом *Верховна Рада* УССР. Див. також *Укр. Сов. Соціялістична Республіка.*

Центральний Державний Архів Кінофотофонодокументів УРСР, заснований у Києві 1934 за зразком подібного союзного центр. архіву кінофотодокументів у Москві; до 1943 діяв п. н. Центр. фотокіно-архів УРСР. В архіві зібрано фотодокументи, негативи й позитиви хронікально-документальних фільмів, оригінали грамофонних платівок і тонфільми, магнетофонні записи, почавши з кін. 19 в., зокрема представлені матеріяли боротьби за сов. владу на Україні та сов. період взагалі. Виготовлено ряд каталогів і видано 1969 «Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів і документальних фільмів укр. студій, 1921—41».

Гол. будинок ансамблю центр. держ. архівів УРСР у Києві. Тут міститься Центр. Архів Кінофотофонодокументів

Центральний Державний Архів-Музей Літератури і Мистецтва УРСР, заснований 1967 в Києві для збереження документальних матеріялів діячів укр. культури. Теоретично мав би збирати документальні матеріяли укр. культури з найдавніших часів, а практично зосереджує увагу на матеріялах сов. періоду. Подібний А.-М. Л. і М. існує в Москві, заснований 1941; в ньому зберігаються архівні матеріяли декого з укр. діячів (кінорежисерів О. Довженка, І. Савченка й ін.).

Центральний Державний Історичний Архів УРСР, заснований 1943 з філіями у Харкові (1944) і Львові (1946). Київ. архів створено на базі архіву стародавніх актів, обл. іст. архіву та Центр. держ. архіву революції УССР. У ньому містяться документальні матеріяли з історії України з 16 в. до 1917. 1971 Харківську філію ліквідовано, а збірки передано Київ. архівові. Львівська філія (попередником її був центр. архів давніх актів, 1939—41, базований на зб. львівського крайового архіву) була перетворена на самостійний Ц.Д.І.А. з осідком у Львові. У ньому зосереджено матеріяли переважно до історії зах.-укр. земель, починаючи з 14 в.

Архівосховище Центр. Держ. Іст. Архіву УРСР у Києві

Обидва архіви видають довідники, каталоги, описи актових книг, індекси тощо, як також документальні зб. Серед них: «Україна перед визвольною війною 1648—54» (1946), «Укр. народ у вітчизняній війні 1812 р.» (1948), «Революція 1905—07 рр. на Україні» (тт. 1—2, 1955), «Роб. рух на Україні в період першої світової імперіялістичної війни» (1966), «Гайдамацький рух на Україні в 18 ст.» (1970) та ін. Львівський Ц.Д.І.А. видав зб.: «Соціяльна боротьба в м. Львові в 16—18 ст.» (1961), «Правда про унію» (1965) та ін.

Будинок Центр. Держ. Іст. Архіву УРСР у Львові

Література: Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве. Путеводитель. К. 1958; Врадій Н. Центр. держ. архів УРСР у м. Львові. В кн. Третя респ. наук. конференція з архівознавства та ін. спеціяльних іст. дисциплін. К. 1968.

В. Маркусь

Центральний науково-природничий музей АН УРСР, заснований 1966 як експозиційно-територіяльний комплекс, що складається з окремих музеїв: зоол. (1919), ботан. (1921), геол. (1927), палеонтологічного (1935), археологічного (відкритий 1969), які підпорядковані відповідним ін-там АН УРСР. Керує комплексним музеєм Музейна рада при Президії АН УРСР.

Центральний Союз Українського Студентства (ЦЕСУС), центр. орг-ція, яка з 1922 координувала працю й об'єднувала укр. студентів (С.) поза обсягом СССР, заснований на 3 Всеукр. студентському (студ.) конґресі (20. 6. — 8. 7. 1922) у Празі.

Етапи праці ЦЕСУС-у були визначені його місцем осідку: Прага, Відень, Мюнхен, Америка; за 1922—39 рр. відбулося 11 звичайних і 2 надзвичайні з'їзди (більшість у Празі, а також у Данціґу, Подєбрадах, Відні). Чл. ЦЕСУС були крайові студ. союзи: спершу Проф. Орг-ція Укр. Студентства, *Комітет Укр. Студентства Буковини, Союз Укр. Студ. Орг-цій у Румунії, Союз Укр. Студ. Орг-цій під Польщею, Союз Укр. Студ. Орг-цій в Німеччині та Данціґу)* й ін. і майже всі студ. громади на еміґрації в Европі, Америці й Азії (Харбін).

Делеґати від 15 студентських орг-цій на першому з'їзді ЦЕСУС у Данціґу (11—18. 7. 1923)

1922—34 осідком ЦЕСУС-у була Прага. 1922—23 він об'єднував 4 650 С. і 18 орг-цій; 1924 — 3 364 С. і 22 орг-ції. Тоді ж до ЦЕСУС прийнято нові осередки в Америці, Канаді, *Союз Підкарп. Укр. С.* та ін. З кін. 1920-их рр. ч. чл. зменшувалося аж до другої світової війни. У ЦЕСУС були представлені всі ідеологічно-політ. течії; з поч. 1930-их рр. найсильнішою була націоналістична. У 1924 з ЦЕСУС вийшли совєтофільські С., заснувавши Ділове Об'єднання Поступового Студентства (*ДОПС*), яке однак незабаром перестало існувати.

ЦЕСУС активно працював на міжнар. відтинку, інформуючи чужинців про стан укр. С. та про заг. становище України; брав участь у міжнар. студ. орг-ціях, співпрацював з окремими нац. юніями, видавав публікації чужими мовами. ЦЕСУС був прийнятий як надзвичайний чл. Міжнар. Студ. Конфедерації Confédération Internationale des Etudiants (CIE) з осідком у Брюсселі (укр. репрезентація була прийнята до CIE ще 1921, перед заснуванням ЦЕСУС), був чл. допомогової орг-ції — Міжнар. Студ. Служба — International Students Service (ISS) і брав участь у Всеслов. студ. конґресі в Празі (1922), як також у різних міжнар. спортових студ. зустрічах та олімпіядах. На відтинку міжнар. зв'язків працювали: В. Орелецький, М. Му-

хин, С. Нижанківський, Л. Макарушка, Я. Барановський, Л. Гузар та ін. У 1933—39 рр. ЦЕСУС брав участь в Інтернац. Студ. Лізі (Internationale Studentenliga) — антиком. цетралі С. Центр. Европи. Через свій екон. відділ збирав фонди серед укр. громадянства, та від міжнар. орг-цій; з 1940 функцію допомоги перебрав *КоДУС*.

Крім інформативних публікацій чужими мовами, ЦЕСУС видавав у Празі «*Студентський Вісник*» (1923—31), згодом його півофіціозом стали у Львові «*Студентський Шлях*» (1931—34) і знову «Студентський Вісник» (1935—39).

1934—45 рр. Восени 1934, у висліді зміни політики чехо-словацького уряду (зближення з Польщею та СССР), ЦЕСУС переніс свій осідок до Відня.

Президія Управи ЦЕСУС 1936—37
Зліва направо: М. Бойдуник, Д. Равич, Я. Барановський, М. Сушко, Мих. Антонович

При кін. 20-их — на поч. 30-их рр. створено триступневу структуру студ. орг-цій (централя, крайові орг-ції, громади), яка улегшувала завдання ЦЕСУС, бо крайові союзи перебрали частину орг. і культ. праці. В поодиноких країнах ЦЕСУС закладав свої представництва, залишивши за собою тільки заг. унапрямлення праці.

Зазнаючи обмежень своєї діяльности з боку нім. органів, ЦЕСУС пробував перенести 1939 свій осідок до Риму, але перешкодили воєнні дії. 1941 координацію укр. студ. орг-цій у Німеччині перебрала Націоналістична Орг-ція Укр. Студентства (НОУС).

През. ЦЕСУС були: П. Ґан (1922—23), І. Федів (1923—24), М. Масюкевич (1924—25), В. Орелецький (1925—26 і 1927—33), С. Нижанківський (1926—27), Я. Барановський (1933—39), Д. Равич (1939—42). На 10 з'їзді ЦЕСУС (1934) ухвалено, що першим заступником през. має бути кожночасний гол. Союзу Укр. Студ. Орг-цій Польщі, у висліді чого з 1943 гол. ЦЕСУС номінально став К. Білинський.

1945—67 рр. У грудні 1945 був створений у Мюнхені Центр. Еміґраційний Союз Укр. Студентства (гол. П. Мірчук), а в березні 1946 відновив свою діяльність довоєнний ЦЕСУС. Це був період бурхливого розвитку студ. життя, який нагадував празьку добу, але суперництво на політ. відтинку між прихильниками ОУН А. Мельника і С. Бандери мало неґативні наслідки. Після завзятої боротьби між двома таборами дійшло на 4 Всестуд. з'їзді у Мюнхені (30. 6. — 2. 7. 1947) до об'єднання обох централь; полагодження конфлікту уможливило покращення діяльности на різних відтинках.

Ще до об'єднання ЦЕСУС-у виходив «*Студентський Шлях*», бюлетень «Вісник ЦЕСУС-у» і літ. ж. «Звено» (ред. В. Білинський-Кримський); об'єднаний ЦЕСУС видавав ж. «Студ. Вісник» (1948—49) та офіціоз «Вісті ЦЕСУС-у» (1947—56). ЦЕСУС об'єднував 33 студ. громади у 10 країнах з 2 721 С. (1947). З закінченням студій багатьох С. та переїздом частини їх за океан ч. чл. в Европі зменшилося до 1 950 (1948), 850 (1950), 574 (1952); натомість поза Европою воно зросло з 133 (1951) до 281 (1953). Починаючи з 1949, надзв. чл. ЦЕСУС-у стали ідеологічні і конфесійні студ. орг-ції: *«Зарево», ТУСМ ім. М. Міхновського, «Обнова», Об'єднання Правос. С.*

На зовн. відтинку ЦЕСУС відновив широку діяльність. Замість CIE створено Міжнар. Союз С. International Union of Students (I.U.S.) з осідком у Празі, в якому переважали сов. впливи. Після 1948 з I.U.S. почали виходити зах. нац. орг-ції і творити протиком. студ. централі, що сприяло пожвавленню діяльности ЦЕСУС-у. Це були Координаційний Осередок Нац. Студ. Союзів (КОСЕК), створений 1952 у Едінбурзі та Світова Університетська Служба World University Service, яка з 1950 продовжувала працю довоєнного I.S.S. Представники ЦЕСУС брали участь у різних міжнар. студ. конференціях. На з'їзді КОСЕК у Копенгаґені (1953) ЦЕСУС дістав визнання як «репрезентативна студ. орг-ція». Від 1947 у міжнар. зв'язках активними були: Б. Макаренко, І. Суховерський, З. Винницький, В. Мардак. Новою формою культ.-суспільної праці були Студ. Ідеологічний Конґрес (1948 у Мюнхені), Високошкільний Тиждень (1949 у Мюнхені) і, почавши з 1952, високошкільні літні курси українознавства. Матеріяльним забезпеченням С. опікувався КоДУС. Короткий час осідком ЦЕСУС був Париж (1952—54), після 1954 знову Мюнхен.

Почавши з 1950-их рр. щораз більше ч. укр. С. опинялося за океаном (в Европі залишилися активними осередки в Лювені, Парижі, Мюнхені, Лондоні, Мадріді, Відні). У ЗДА засновано 1952 Амер. відділ управи ЦЕСУС (гол. П. Стерчо), а з кін. 1950-их рр. туди перенесено й

осідок ЦЕСУС-у. Тим часом засновувалися крайові студ. орг-ції: у ЗДА — *Союз Укр. Студентських Т-в Америки* (1953), у Канаді — *Союз Укр. С. Канади* (1953), в Австралії — Централя Укр. Студентства Австралії (1959), в Арґентіні — Союз Арґентінсько-Укр. С., і в Европі — *Союз Укр. Студ. Т-в в Европі* (1963). Вони перебрали частину завдань ЦЕСУС-у, роля якого була зведена до ідейної репрезентації укр. студентства. За повоєнного часу ЦЕСУС очолювали: Р. Залуцький (1947—48), Б. Гук (1949—52), В. Маркусь (1952—53), К. Митрович (1953—54), П. Дорожинський (1954—58), Є. Гановський (1958—67).

1967—81 рр. У 1967 ЦЕСУС розпочав орг-цію Світових Конґресів, які відбувалися з участю крайових союзів та ідеологічних централь у Нью-Йорку (1967), Монтреалі (1970), Торонто (1973 і 1977), Філядельфії (1976). Активними в ЦЕСУС-і почали бути уродженці країн діяспори; на короткий час ЦЕСУС відкрив бюро в Торонто (1970); з 1971 розпочав широку акцію на оборону укр. дисидентів. З 1977 в ЦЕСУС-і почалася криза керівництва і його діяльність занепала. Гол. ЦЕСУС були: Б. Футей (1967—70), С. Романишин (1970—73), А. Чорнодольський (1973—76), А. Чировський (1976—77), Б. Гаргай (1977—79). Див. також *Студентство*.

Література: ЦЕСУС 1900—38. Укр. студентство в минулому й сучасному. Відень 1938; Наріжний С. Укр. еміґрація. Прага 1942; Макаренко Б. 25-річчя ЦЕСУС. Вісті ЦЕСУС-у, ч. 2. Мюнхен 1948; Жуковський А. Тридцять літ ЦЕСУС-у, Вісті ЦЕСУС-у, ч. 5. Париж 1953; Орелецький В. 35-річчя ЦЕСУС-у, ж. Фенікс, ч. 8, 1958; Антонович М. Нарис історії ЦЕСУС-у, 1921—45. Мюнхен—Нью-Йорк—Торонто 1976.

А. Жуковський

Центральний стадіон у Києві, респ. спорт. комплекс, збудований за проєктом М. Гречини (1937—41) на площі 53 га.

Центр. стадіон у Києві (1968; арх. М. Гречина, О. Анищенко, Г. Гранаткін, М. Губов)

Відкритий 1946; 1966—67 стадіон розширено, добудовано другий поверх трибун: разом має тепер 100 000 місць. Складається з гол. арени з футбольним полем і біговою доріжкою, тренувальних майданчиків, критих плавальних басейнів, тенісних кортів, гімнастичних заль тощо. Під трибунами влаштовано критий зимовий стадіон (площа 12 тис. $м^2$). 1978—80 стадіон реконструйовано вдруге. Під час Моск. олімпіяди на Ц. с. відбувалися чверть- і півфінальні футбольні змагання.

Центральний Український Кооперативний Комітет, Коопцентр, створено на вимогу Всеукр. Заг.-Кооп. З'їзду в серпні 1918 з правом діяльности на всій території України. Мав репрезентувати укр. кооперацію на Україні і за кордоном, обороняти інтереси кооперації в урядових установах, розглядати і вирішувати всі питання, що виникають у житті укр. кооперації, давати інструкторські поради, ревізувати кооп. установи, скликати різнорідні кооп. з'їзди і бути ідейним, наук., орг., статистичним і культ.-освітнім центром. Ц.У.К.К. провадив свою працю в 3 секціях: орг.-юридичній, екон.-статистичній і культ.-освітній. Чл. Ц.У.К.К. могли бути тільки союзи та об'єднання кооп. характеру. На чолі Ц.У.К.К. стояла Рада (її гол. весь час був М. *Туган-Барановський*, його заступником К. *Мацієвич*) і Управа (гол. і гол. організатор праці Б. *Мартос*).

У кін. 1918, за часів укр. державности, Ц.У.К.К. об'єднував 252 кооп. союзів; 45 кредитових, 110 споживчих, 31 мішаний, 4 сіль.-госп., 62 — різного характеру союзи. В кін 1919 на Україні діяло бл. 400 союзів і бл. 30 000 місц. кооператив. Ц.У.К.К. видавав журн. «Укр. Кооперація», а далі неперіодичний «Бюлетень».

З упадком укр. державности Ц.У.К.К. перестав існувати. *А. К.*

Центральний Український Сільсько-Господарський Кооперативний Союз (Централ), заснований у Києві в січні 1918 з метою об'єднувати с.-г. т-ва і кооперативи, організовувати для них постачання знаряддя, машин, угноєнь та організовано вести збут с.-г. продуктів, як також ініціювати спілки для спільної обробки землі. Попередником Централу було Київ. Центр. С.-Г. Т-во (засноване 1915; гол. П. Пожарський, заступник В. Коваль, чл. керівництва свящ. Т. Добрянський). До обраного на з'їзді 29. 8. — 1. 9. 1918 керівництва входили: В. Коваль, — гол., К. Шеметів, Н. Філіповський, М. Шаповал, О. Мицюк — чл., В. Доманицький — секретар; К. Мацієвич — гол. Ради. На 1. 7. 1919 в Централі був об'єднаний 41 кооп. союз і 728 різного характеру кооп. т-в. Балянс Централу був на 1. 1. 1918 — 5 400, 1. 1.

1919 — 21 148 і 1. 10. 1920 — 147 707 тис. карб. Діяло 5 аґентств Централу: Одеса, Харків, Полтава, Катеринослав і Вінниця. Влітку 1918 Централ придбав великий зав. плугів в Одесі, як також був власником тартаків. Видавав двотижневик «Сіль. Господар» (1918—19) у Києві. 1920 сов. влада ліквідувала всі види незалежної кооперації. Але 1922 на місце ліквідованого Централу, утворено контрольоване урядом УССР об'єднання с.-г. кооперації в УССР *«Сільський Господар»*. *Р. М.*

Центробанк, гол. фінансова інституція для всієї кооперації в Галичині та її верховний орг. центр з осідком у Львові. Первісна назва — Крайовий Союз Кредитовий (К.С.К.), заснований з ініціятиви К. *Левицького;* надзірну раду очолював Г. Кузьма, перші дир.: К. Левицький, К. *Паньківський* і Г. *Врецьона* (згодом О. *Саєвич*). До К.С.К. увійшло 17 кредитових кооператив і 2 торг. («Народна Торговля» у Львові і «Ризниця» у Самборі); 1913 К.С.К. нараховував 906 чл., у тому ч. 427 кооператив, його майно сягло 1,1 млн австр. корон, а фінансові обороти перевищували 100 млн корон.

1924 К.С.К реорганізовано й перейменовано на Центр. Кооп. Банк (скорочено Центробанк); його надзірну раду очолювали В. *Охримович*, далі Л. *Кульчицький*, М. *Волошин* і А. *Мудрик;* директором був далі К. Левицький, його помічником — О. Сасвич, з 1935 в дирекції працював С. *Кузик*, з 1937 — І. *Ольховий* (з ініціятиви якого виходив місячник «Кредитова Кооперація»).

На 40-літніх ювілейних заг. зборах Ц., що відбулися 25. 3. 1939, нараховувано 1 889 чл. Ц., у тому ч. 1732 кооперативи, між ними 113 Українбанків, оборотні фонди досягли 70 436 224 поль. злотих. За нім. окупації, у 1941—44, вдалося відновити діяльність Ц., але без кредитових кооператив. Він об'єднував 71 українбанк, діяльність яких, як і Ц., була дуже обмежена; його орг. дир. був В. Кохан. З приходом на зах.-укр. землі большевиків Ц. ліквідовано. *А. К.*

Центросоюз, Союз Кооперативних Союзів у Львові, торг. централя для укр. кооперації в Галичині. Заснований 1899 в Перемишлі з ініціятиви Т. *Кормоша*, п. н. Спілка для госп-ва і торгівлі; вона мала 40 чл. 1911 з ініціятиви Є. *Олесницького* Спілка перенесла свій осідок до Львова, об'єднавшися з торг. синдикатом т-ва «Сіль. Господар» п. н. Крайовий Союз Госп. Спілок — Торг. Синдикат т-ва «Сіль. Господар» у Львові. 1912 Союз мав філії в 16 м. Галичини, а своєю діяльністю сягав Буковини, Закарпаття, Боснії та обслуговував укр. еміґрацію в Канаді й ЗДА. Тоді Союз мав 481 чл., у тому ч. 66 кооператив та установ. Союз користувався дешевим кредитом, і тому його торг. обороти досягли 10 737 000 корон. З 1915 Союз очолювали Д. *Коренець*, Т. Кормош і С. *Герасимович*.

По закінченні воєнних дій у 1921—22 по всіх м. Зах. України постали Окружні і Повітові Кооп. Союзи. Функцію фахового проводу для них перебрав Союз Госп. Спілок, змінивши 1924 свій статут і прибравши назву Союз Кооп. Союзів — Центросоюз. У 1924—30 чл. дирекції Ц. були: С. Герасимович, Ю. *Шепарович*, В. Медвецький, през. надзірної ради — Д. Коренець; у 1930—39 чл. дирекції були Ю. Шепарович, М. *Творидло* і І. Мартюк, згодом ще О. Радловський (за нім. окупації гол. дир. був І. *Сем'янчук*); надзірну раду очолював О. *Луцький*.

1924 Ц. обслуговував 5 крайових централь, 25 повітових або окружних союзів і 1 491 кооперативу першого ступеня. Оборотні фонди 1924 становили 321 567 злотих, у тому ч. було власних фондів 49 941 злотих, а торговельні обороти досягли 1 733 437 злотих. Ц. постачав споживчі і ґалянтерійні товари для укр. сіл, доставляв с.-г. машини і знаряддя, будів. матеріяли й опал, штучне угноєння, насіння, а одночасно займався збутом с.-г. продуктів.

На кін. 1938 Ц. об'єднував 189 чл., у тому ч.: 4 Центр. Союзи, 26 окружних і пов. союзів, 16 кооп. гуртівень і 143 ін. кооператив. Обороти Ц.: 1933 — 10 626 000, 1935 — 12 832 000, 1937 — 37 504 000 злотих. 1944 Ц. большевики зліквідували. *А. Качор*

Центроспілка (центральна спілка споживчої кооперації), керівний орган споживчої кооперації в СССР, якому підпорядкована *Укоопспілка* (Укр. Спілка споживчих т-в).

Центростудія, театральна студія експериментального характеру в Києві, заснована 1920, перейменована 1921 на Всеукр. держ. студію, що мала права вищої мист. школи, згодом стала театром. До складу Ц. входили Н. Батієнко, А. Гарник, Г. Коляденко, П. Некрутенко, П. Нятко та ін. Ц. ставила серед ін. «Сорочинський ярмарок» М. Старицького, «97» М. Куліша, сценічні композиції за віршами П. Тичини, В. Блакитного та ін. 1925 трупа увійшла до *Одеського Держ. Драматичного Театру ім. Жовтневої революції*.

Цепенда Кирило (* 1914), дириґент родом з с. Джурина на Поділлі, навчався в Муз. Ін-ті ім. Лисенка у Львові у М. Колесси, згодом студіював у Відні. 1941—45 дириґент церк. хору у Відні, 1945—49 дириґент чоловічого хору «Трембіта»

в Німеччині, з 1949 в Америці. З 1955 диригент церк. хору в Детройті; згодом і мішаного хору «Трембіта».

«Церква і Життя», церк.-рел. квартальник, вид. Апостольського Екзархату для українців в Австралії, Новій Зеляндії й Океанії, виходив 1960—67, спершу в Ліндкомбі, з 1962 в Мелборні. Ред. о. І. Шевців, короткочасно — Є. Завалинський. Ст. на рел., виховні й суспільні теми, інформації про рел. життя, зокрема й на Україні. 1968 журн. перетворився на газ., її видає в-во «Просвіта» в Мелборні, спочатку як двотижневик, з 1973 — тижневик; ред. Ю. Венгльовський.

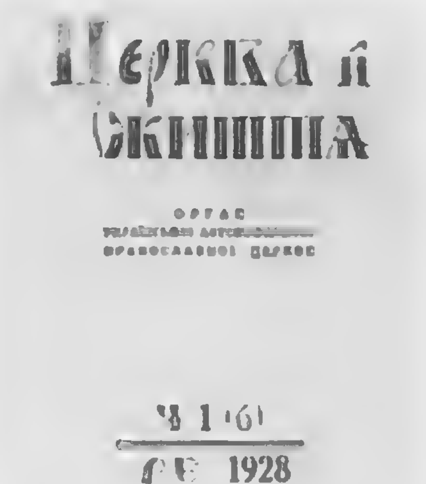
«Церква і Нарід», церк.-гром. двотижневик, орган Правос. Волинської Духовної Консисторії, виходив 1935—38 у Крем'янці; гол. ред. І. *Власовський*. Ж. віддзеркалював тогочасні церк. події, містив іст. матеріяли, проповіді тощо. При ж. видано бл. 30 публікацій. Вид. журн. припинено на вимогу поль. влади.

«Церква і Нарід», ілюстрований правос. місячник, виходив з квітня-травня 1949 до 1951, спершу у Вінніпезі, згодом у Ґрімсбі-Біч (Канада), за благословенням архиєп. Мстислава; гол. ред. І. *Власовський*. У журн. ст. на церк.-рел. і орг. теми УПЦ в Канаді й ЗДА, інформації про стан УПЦ на Україні та ст. на іст. і політ. теми.

«Церква й Життя», орган УАПЦ, вид. Всеукр. Церк. Правос. Ради (її Комісії при харківській округовій Церк. Раді), виходив у Харкові 1927—28, спочатку редаґований митр. В. Липківським, згодом відпов. ред. архиєп. Іван Павловський. В ж. огляд праці Великих Мікійських зборів Всеукр. Правос. Церк. Ради 1928. Гол. співр.: В. Чехівський, В. Юхимович, архиєп. К. Малюшкевич, К. Кротевич, М. Пивоваров та ін. Ж. містив офіційні матеріяли до історії УАПЦ тощо.

«Церква й Життя», двомісячник, орган Укр. Правос. Братства ім. митр. В. Липківського, неофіц. орган Укр. Автокефальної Правос. Церкви (Соборноправної), виходив з 1957 у Новому Ульмі, 1971—77 у Чікаґо (ЗДА). Журн. містив багато матеріялів про УАПЦ 1921—30 рр. і про митр. В. Липківського. Гол. ред. А. Яременко; співр.: оо. П. Маєвський, О. Биковець, С. Кіндзерявий-Пастухів, І. Грушецький, С. Горданський та ін. Вийшло 116 чч. У в-ві «Ц. й Ж.» появилися «Проповіді на неділі й свята» митр. В. Липківського.

Церква на Україні. Хронологічна табл. (Див. стор. 3661)

Церковна історіографія. До 19 в. Початкові писані матеріяли до іст. укр. Церкви сягають до княжих часів. Вони занотовані в найстарших пам'ятках укр. письменства: хроніках, життєписах визначних церк. діячів та описах церков і манастирів. У них багато матеріялу до історії самої Церкви, бо автори були здебільша особи духовного стану. Частина тих пам'яток збереглася в «Повісті временних літ», у Київ. та Гал. літописах та ін. писаннях того часу.

За лит.-поль. доби ця церк.-іст. традиція продовжувалася, зокрема в другій пол. 16 та на поч. 17 в. у заг. і церк.-манастирських хроніках, зб. та пам'ятках, пов'язаних з церк. діяльністю. Більше іст. праць появилося під час рел. боротьби й полеміки після *Берестейської унії* 1596, хоч у більшості вони були політ. характеру. Ця рел. боротьба, як і широко розгорнена культ. діяльність митр. П. Могили, зокрема його Київ. Колеґії, дали поч. справжнім іст. трактатам, хоч вони здебільша були похідними від богословських та біографічних праць, як це бачимо в Густинському літописі, в записках П. Могили, «Патериконі» С. Косова та пізніших працях унійтського єп. Я. Суші.

Перші наук. праці з історії Церкви, хоч здебільша писані в політ. цілях, появилися в колах Київ. Академії з правос. боку, а з кат. — в середовищі вчених Василіянського Чину. До них належать праці архиєп. Ю. *Кониського*, М. *Бантиш-Каменського* («Историческое

(Продовження на стор. 3669)

ЦЕРКВА НА УКРАЇНІ

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ

I. Початки і доба Київської Руси (до 1240)

Проникнення християнства на укр. землі через місіонерів, за посередництвом торговельних зв'язків, чи походів на Візантію, відоме задовго до кн. Володимира Вел., коли воно стало офіційною (державною) релігією. Після * Хрищення Руси була створена * Київська митрополія, яка за дотат. часів охоплювала 16 епархій, з них 10 на укр. землях. Київська митрополія перебувала в юрисдикції царгородського патріярха, але була фактично автокефальною, особливо у внутр. управлінні.

Сер. 1 в.	Літописний переказ про перебування і ширення віри апостола * Андрія Первозваного в Криму, над Дніпром і на «Київ. горах».
97	Папа * Климент I загинув мученицькою смертю в Херсонесі на Криму.
4 в.	Ширення християнства серед ґотів (за посередництвом греків), що перебували на півдні України.
8 в.	Створення епархії в * Тмуторокані.
860	Під час нападу Руси на Царгород частина руського війська прийняла християнство.
860—61	Св. * Кирило-Константин у місійній подорожі на Півн. Чорномор'ї (Крим) зустрічав християн.
882	Літописна згадка про церкву св. Миколи у Києві, збудовану над могилою кн. Аскольда.
899	Перша згадка про єпископів у * Перемишлі; перший відомий єп. Антоній Добриня Ядрейкович (1218—25).
944	Згадка про християнських послів-русів у договорі кн. * Ігоря з Візантією. Згадка про церкву св. Іллі в Києві.
955	Хрищення кн. * Ольги (канонізована в сер. 13 в.); під час її подорожі до Царгороду (957) в її почті згадується священик Григорій.
961—62	Нім. посольство єп. * Адальберта Маґдебурзького в Києві.
988	Хрищення Руси кн. * Володимиром (980—1015); за його князювання на укр. землях було 4 епархії: у Києві, Чернігові, Білгороді й Володимирі Волинському (1240 — 10 епархій). Канонізований у сер. 13 в.
989—96	Будова * Десятинної церкви в Києві.
1015	Вбивство кн. * Бориса і * Гліба; 1019 канонізовані Сх. Церквою.
1037—54	Будова собору св. * Софії в Києві.
1051	Заснування Києво-Печерського манастиря.
1051—54/64?	* Іларіон — перший київ. митрополит-русин.
1054	Розрив між Сх. і Зах. Церквами; початок їхньої боротьби за Укр. Церкву.
1073—1074	Упокоєння преп. * Антонія і * Теодосія Печерських, засновників чернецтва на Україні.
1106—08	Паломництво чернігівського ігумена Данила до Святої Землі, описане у «Житії і хожденії Данила, Руської землі ігумена».
1147	Вибір митр. * Клима Смолятича собором єпископів у Києві без згоди царгородського патріярха.
1147	Створення Гал. епархії (єпископства); перший відомий гал. єп. — Косма.

II. Від занепаду Київ. держави до поділу Київ. митрополії. 1240—1458

Після тат. навали (1240) Київ утратив значення політ. і церк. центру; його ролю перебрали на півночі Володимир, згодом Москва, а на зах. Гал.-Волинська держава, згодом Литовська Русь. Спочатку Київ. митрополія з осідком у Володимирі над Клязьмою з труднощами підтримувала церк. орг-цію, згодом, поруч «митр. Київ. і всея Руси» (з осідком у Москві), постали Гал. (1303) і Лит. (1354) митрополії. Політ. антагонізм між Москвою і Руссю-Україною допровадив до розподілу давньої Київ. митрополії на дві: Київ., в якій залишилася Укр.-Білор. Правос. Церква в Поль.-Лит. державі, і Моск.

1240	Тат. навала на Русь зруйнувала бл. 600 церков та 20 манастирів і ослабила централізуючу ролю Київ. митрополита.

Зіркою позначено установи, події, особи, яким присвячено окремі гасла.

1243—81 Київ. митр. * Кирило II залишив Київ і жив перев. у Володимирі над Клязьмою; остаточно переніс митр. катедру з Києва до Володимира 1299 митр. * Максим, прийнявши титул «Митр. Київ. і всея Руси».

1245 Участь архиєп. Петра * Акеровича у Ліонському соборі, на якому він домагався підтримки проти тат. навали.

1253 Папський леґат коронував кн. * Данила Романовича.

1274 Помісний собор єп. у Володимирі ухвалив «Правила» про церк. орг-цію і поведінку священиків.

1303—47 Перша * Гал. митрополія (перший гал. митр. Ніфонт); вдруге вона діяла в 1371—1401 рр.

1354 Царгородський патріярх Филотей затвердив осідок Київ. митрополії в Москві; одночасно дозволив заснувати окрему * Лит. митрополію, яка з перервами проіснувала до 1419.

1415 Церк. собор у Новгородку відмовив послуху митр. «Київ. і всея Руси» * Фотієві у Москві й обрав Київ. митр. * Григорія Цамблака (1415—19).

1418 Участь митр. Григорія Цамблака на соборі у Констанці.

1439 Участь митр. * Ісидора (1436—41) у Фльорентійському соборі, де він підписав акт об'єднання грец. і рим. церков (див. * Фльорентійська унія).

1443 Грамота короля Володислава III Руській Церкві, яка зрівнювала її у правах з католицькою.

1458 Остаточний розподіл Київ. митрополії на Київ. і Московську (остання з 1589 патріярхія). Київ. митрополія охоплювала 10 епархій.

III. Церква у Литовсько-Польській державі до Берестейської унії. 1458—1596

Обмеження світською владою церк. свободи привело до ослаблення церк. дисципліни та занепаду авторитету Церкви. Від укр. Церкви відходять вищі, впливові й заможні роди, що стають прихильниками реформаційних течій або кат. Церкви. Ролю опікунів Церкви поступово перебирають нижчі прошарки населення, зокрема міщанство і * братства, що допровадило до зудару з ієрархією, яка почала схилятися до унії з Римом.

1463 Перша згадка про * Львівське Успенське Братство; 1586 воно дістало права * Ставропіґії.

1491 Початки Мукачівської епархії на Закарпатті (перший єп. Іван), яка безпосередньо підлягала царгородському патріярхові.

1498 Поль. королі привласнюють собі право * патронату над Правос. Церквою (призначення кандидатів на митрополичу і єпископські катедри).

1507—22 Київ. митр. * Йосиф II Солтан реорганізував Київ. Церкву, дбав про зміцнення дисципліни духовенства («Правила», прийняті на Віленському соборі 1509).

1511 Привілей короля Жиґмонда I підтвердив права правос. Церкви (за номоканоном Сх. Церкви); 1563 Жиґмонд II надав права правос. шляхті.

1539 Відновлення Галицької епархії з осідком у Львові (єп. * Макарій Тучапський, 1539—49), як продовження Гал. митрополії.

1560-і рр. Прихід проповідників протестантизму на Зах. Укр. Землі.

1568 Поява чину * Єзуїтів на Україні; заснування їхніх шкіл.

1581 Друк * Острозької Біблії ц.-слов. мовою друкарем І. * Федоровичем.

1588—89 Перебування царгородського патріярха * Єремії II на Україні, який усунув непорядки в Київ. митрополії і позбавив митр. Онисифора * Дівочку (1579—89) митрополичої гідности.

1590 Розмови правос. (* Гедеона) і кат. (Я. Сомковського) єпископів про поєднання.

1595 Подорож укр.-білор. єп. Іпатія * Потія і Кирила * Терлецького (прихильників унії) до Риму.

IV. Розподіл Церкви на Православну і з'єднану з Римом (Уніятську). 1595—1685

Проголошення унії з Римом спричинило боротьбу між прихильниками і противниками цього акту. Православні намагалися скріпити своє становище при допомозі козаччини (згодом Коз. Держави) та створення нової ієрархії, а уніяти — прихильним ставленням Речі Посполитої, сподіваючися зрівняння у правах з латинським духовенством. Завзята боротьба двох віросповідань створює багату * полемічну літературу й висуває талановитих богословів та ієрархів, з яких особливо визначилися реформами серед православних митр. П. Могила, а серед уніятів митр. Й. Велямин Рутський. У Коз.-гетьманській державі Правос. Церква мала значні впливи і підтримку.

1596	* Берестейська унія проголошена на Соборі в Берестю 6—9 (16—19 н. ст.) 10. прихильниками унії, але заперечена православними на паралельному Соборі в Бересті.
1599	Порозуміння православних і протестантів у Вільні; спільний з'їзд у Сандомирі (1606).
1609	Поль. сойм визнав поділ укр.-білор. населення на уніятів і православних, рекомендуючи їм конфесійну толеранцію.
1617—24	Реорганізація Чину * Василіян.
1613—37	Митр. Йосиф Велямин * Рутський здійснив реорг-цію чернечого життя.
1615	Заснування * Київ. Богоявленського Братства і школи при ньому, перетвореної на колеґію (1632), згодом на * Києво-Могилянську Академію (1701).
1620	Відновлення правос. ієрархії (на чолі з митр. Йовом * Борецьким. 1620—31) у Києві Єрусалимським патріярхом * Теофаном.
1623	Вбивство ревного діяча унії архиєп. Йосафата * Кунцевича у Полоцьку (1867 канонізований).
1626	Кобринський синод Київ. уніятської митрополії обговорює справу поєднання з православними.
1627	Петро * Могила обраний архимандритом Києво-Печерської Лаври; 1632—47 київ. митрополит.
1628—29	Спроба «поєднання Руси з Руссю» на соборах в Городку на Волині й у Києві та Володимирі.
1632	Сойм Речі Посполитої схвалив «Пункти заспокоєння обивателів... релігії грец.» — частинне повернення прав православним й леґалізація правос. ієрархії.
1633	Київ знову став леґальним, офіційно визнаним, осідком правос. митрополитів.
1636—37	Спроба порозуміння між православними й уніятами та вибору спільного патріярха (кандидатура митр. П. Могили).
1640	Собор у Києві схвалив «Православне Ісповідання Віри».
1646	* Ужгородська унія на Закарпатті.
1647—57	Митр. * Сильвестр Косів обстоював незалежність Укр. Правос. Церкви та її перебування в юрисдикції Константинопільського патріярха.
1658	* Гадяцький договір відновив старі привілеї Православної Церкви і домагався скасування унії.
1663	Правос. собор у Корсуні обрав 2 митрополитів: * Йосифа Нелюбовича-Тукальського з резиденцією в Чигирині, й Антона * Винницького, який керував зах.-укр. епархіями.
1680	Спроба порозуміння між правос. й уніятами на спільній нараді в Любліні (ініціятива уніятського митр. К. * Жоховського).

V. Церква з 1686 до кін. 18 в.

Щораз більший вплив Росії на Гетьманщині позначився поступовим підпорядкуванням Укр. Правос. Церкви Москві. Врешті Церква втратила свою самостійність і зазнала русифікації. Низка укр. учених-богословів та ієрархів переїхала до Росії і стала на службу Рос. Церкви. У 1700—63 рр. у Росії провадили душпастирську діяльність бл. 70 укр. митрополитів, архиєп. і єп. Укр.-білор. Кат. Церква стала панівною на землях тодішньої Речі Посполитої.

1685—1686	Підпорядкування Київ. правос. митрополії юрисдикції Моск. патріярхії. Митр. Ґедеон — кн. * Святополк Четвертинський, висвячений у Москві, склав присягу на вірність Моск. патріярхії. Польща погоджу-

	ється на залежність правос. епархії у Речі Посполитій від Київ. митрополії.
1688	Чернігівську епархію підпорядковано безпосередньо Моск. патріярхії. Надання моск. патріярхом ставропігії Києво-Печерській Лаврі й Межигірському манастиреві.
1692—1712	Перехід на унію епархій: Перемиської (1692), Львівської (1700), Луцької (1702, 1712); Львівського Успенського Братства (1708), * Почаївського манастиря (1712).
1697	Pacta conventa і поль. соймова конституція 1699 обмежують права Правос. Церкви в Речі Посполитій.
1700	Стефан Яворський — рязанський митр., згодом місцеблюститель моск. патріярха (1702—21).
1702—09	Димитрій * Туптало — митр. ростовський, автор капітальної праці про житія святих «Четьи-Минеи» (1699—1705); канонізований 1757.
1708—18	Київ. митр. * Йоасаф Кроковський виступив на оборону митрополії перед втручанням царя Петра I в справи Укр. Церкви.
1720	Реформи уніятської Церкви на * Замойському синоді, який наблизив її частково обрядово й організаційно до латинської.
1721	«Духовний Реґлямент» Теофана * Прокоповича; скасування моск. патріярхату і утворення * Святішого Правительствующого Синоду, керівного органу правос. Церкви в Рос. Імперії.
1722	Втручання рос. уряду в церк. справи Польщі, призначення рос. комісара (Г. Рудаківського) для справ правос. у Польщі.
1731—47	Рафаїл * Заборовський, київ. архиєп., з 1743 митрополит, меценат освіти і церк. мистецтва.
1743	Об'єднання 195 василіянських манастирів Литовської і Руської конґреґації в один «Руський Чин св. Василія В.».
1744—64	Будова собору * св. Юра у Львові.
1768	Ратифікація Акту про права православних у Польщі.
1770	Обмеження титулу Київ. митрополитів (без «і Малия Росії»).
1772	Перехід Галичини під володіння Австрії сприяє розвиткові укр.-кат. (офіційна назва — гр.-кат.) церкви.
1774—84	Гр.-кат. духовна семінарія * «Барбареум» у Відні
1775	Усамостійнена гр.-кат. * Мукачівська епархія переносить осідок до Ужгороду за єп. А. * Бачинського.
1777	Заснування гр.-кат. * Крижевацької епархії (Хорватія).
1783	Чернівецьку правос. епархію (1782 перенесену з Радівців) підпорядковано серб. митрополії в Карловицях (Хорватія).
1783	Австр. влада заснувала * Гр.-кат. духовну генеральну семінарію у Львові.
1786	Секуляризація церк. земель на Гетьманщині; секуляризація церк. і манастирських маєтків у Галичині й на Буковині (1782—85), На Буковині створено церк.-рел. фонд.
1787—1809	* „Studium Ruthenum" — богословсько-філос. заклад для українців при Львівському ун-ті.
1791	* Пинська Конґреґація (собор) намагалася створити автокефалію правос. церкви в Польщі, але поділи Речі Посполитої перекреслили ці пляни.

VI. Церква від кін. 18 в. до 1917

На укр. землях у Рос. Імперії правос. церква (цілком залежна від держави) підпадає дальшій русифікації (київ. митрополити і більшість єп. 7 епархій були здебільшого росіяни), а уніятська — насильницькій ліквідації. Рівночасно в Австрії розвивається Гр.-Кат. Церква і набуває познак укр. нац. Церкви.

1805	Смерть останнього уніятського митр. з титулом Київ. — Теодосія * Ростоцького. стоцького.
1808	Відновлення * Гал. митрополії (митр. Антін * Ангелович).
1816—58	Галицький митр. Михайло * Левицький перший кардинал — українець (з 1856).
1818	Заснування * Пряшівської епархії на Закарпатті.
1819	Створення * Київ. Дух. Академії на базі розв'язаної Києво-Могилянської Академії.
1839	Ліквідація унії в Рос. Імперії.
1860—1917	Видання наук. місячника * «Труды Киевской Духовной Академии».

1869 Початки євангельських течій на Наддніпрянщині (* «штунда»).
1873 Створення * Буковинської митрополії; перший митрополит Євгеній * Гакман; 1875 заснування богословського факультету при Чернівецькому Ун-ті (існував до 1940).
1875 Насильна ліквідація унії на Холмщині і Підляшші та переслідування її вірних.
1882 Реформа Чину Василіян.
1884 Оформлення Союзу Руських Баптистів у Херсонській губернії.
1885 Засновано * Станиславівську епархію в Галичині (третя еп.).
1891 * Львівський Синод гал. провінції, скликаний митр. С. * Сембратовичем (1885—98; з 1894 кардинал).
1892 Заснування згромадження * Сестер Служебниць у Галичині.
1893 Заснування * Колеґії св. Йосафата в Римі.
1900 Гал. митрополитом став граф Андрей * Шептицький (1900—44).
1903 У Відні опубліковано * Св. Письмо укр. мовою (переклад П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, І. Пулюя); переклад Євангелії П. Морачевського у виданні рос. Синоду появився 1906—11.
1904 Відновлення Чину * Студитів у Галичині.
1905 Царський указ про рел. толеранцію в Росії (він не стосувався унії).
1906 Перехід на римо-католицизм частини українців на Холмщині й Підляшші.
1907 Заснування Холмської правос. епархії. Перше гр.-кат. єпископство в ЗДА; 1912 у Канаді.
1911 Заснування укр. вітки Чину * Редемптористів у Галичині.
1914—15 Переслідування рос. окупаційною владою Гр.-Кат. Церкви в Галичині; вивіз митр. А. Шептицького до Суздалю (звільнений 1917).

VII. Церква в 1917—39 рр.

Повалення царського уряду в Росії 1917 і відновлення укр. державности сприяли українізації православного руху і частинному розриву з рос. церк. центром: декрет УНР 1919 про автокефалію Укр. Церкви (його не можна було реалізувати) й організація Укр. Автокефальної Православної Церкви 1921 (побіч існували ще 3 ін. правос. церкви), яка 1924 начисляла 30 єп., бл. 1 500 свящ. і бл. 1 200 парафій. З кін. 1920-их рр. сов. влада знищила УАПЦ та її владик, і правос. церкви на Україні поза кількома парафіями існували лише за межами СССР (головне в Польщі). Дальший розвиток Гр.-Кат. Церкви, зокрема в Галичині і за океаном. Розбудова укр. протестантських течій в Зах. Україні й в Америці.

1917 Скликання епархіяльних з'їздів на Україні з домаганням українізації правос. церкви.
1917 Створення * Всеукр. Правос. Церк. Ради в Києві.
1918 * Всеукр. Церк. Собор у Києві (3 сесії), схвалення ним (3. 7.) «Статуту про тимчасову Найвищу Управу Правос. Церкви на Україні» й оголошення від імени уряду, що Укр. Правос. Церква має бути автокефальною (12. 11.). У гетьманському уряді постало мін-во ісповідань (воно діяло й за Директорії; міністри: В. Зіньківський, О. * Лотоцький, за Директорії І. * Огієнко та ін.).
1918 Собор Рос. Правос.Церкви (Р.П.Ц.) формально визнав автономію Правос. Церкви на Україні.
1918 Заснування * Укр. Греко-Правос. Церкви (УГПЦ) в Канаді; (в 1979 вона охоплювала 300 громад, 93 священиків і бл. 120 000 вірних).
1919 Закон уряду Директорії УНР про автокефалію Укр. Правос. Церкви (1. 1.). Декрет * Тимчасового роб.-сел. уряду України» про відокремлення церкви від держави (22. 1.).
1919 Заснування * Укр. Правос. Церкви (УПЦ) у ЗДА, з 1951 з осідком у Бавнд Бруку, б. Нью-Йорку; 1980 охоплювала 93 парафій, 94 священиків і бл. 100 000 вірних).
1920 Запровадження целібату в Станиславівській гр.-кат. епархії (1925 у Перемиській).
1920 Всеукр. Правос. Церк. Рада проголосила (18. 5.) Укр. Правос. Церкву автокефальною.
1920 Початок правос. руху на Закарпатті і на гал. Лемківщині; утворено Мукачівсько-Пряшівську епархію в юрисдикції Серб. Правос. Церкви.
1921 Всеукр. церк. собор у Києві (14—30. X.) створив * УАПЦ під проводом митр. В. * Липківського (1921—27).

1921 Церк. з'їзд у Почаєві ухвалив українізацію правос. церк. життя.

1921—22 Візитація митр. А. Шептицьким укр.-кат. громад у Півн. і Півд. Америці.

1922 «Тимчасові Правила» про відносини держави до Правос. Церкви в Польщі (30. 1.); перший митрополит * Юрій Ярошевський.

1923 Заснування * Укр. Богослов. Т-ва у Львові; видання ж. * «Богословія».

1924 Єп. УАПЦ * Йоан Теодорович переїхав до Америки, де з 1925 очолював Укр. Правос. Церкву в ЗДА і Канаді.

1924 Правос. Церква в Польщі отримала автокефалію з Царгороду; з митр. * Діонісієм Валединським (з 1923) на чолі.

1924 Відділено закарпатців гр.-католиків у ЗДА в окремий Пітсбурзький екзархат. Філядельфійським єп. укр. гр.-католиків став К. * Богачевський.

1925 Заснування протестантських формацій у Галичині: * Укр. Євангельсько-Авґсбурґська Церква з осідком у Станиславові і * Укр. Євангельсько-Реформована Церква у Коломиї і Станиславові.

1925 Конкордат Ватикану з Польщею, що ним була охоплена й Гр.-Кат. Церква.

1926 Уряд УССР закрив * Києво-Печерську Лавру, а територію манастиря проголосив держ. заповідником.

1927 2 Всеукр. Правос. Собор (24. 10.) обрав митр. * Миколая Борецького (1927—30). Видання у Харкові органа УАПЦ * «Церква і життя» (1927—28).

1927 Заснування * «Спілки Войовничих Безвірників України».

1928 Перетворення богословського фак. при Гр.-Кат. Дух. Семінарії у Львові на * Гр.-Кат. Богословську Академію.

1929 Оформлення * Укр. Правос. Церкви в Америці в юрисдикції Вселенського патріярха, під проводом єп. * Йосифа Жука.

1929—30 Арешти діячів УАПЦ за приналежність до * Спілки Визволення України.

1930 Надзвичайний ліквідаційний собор УАПЦ в Києві (28—29. 1.). Того ж року в грудні відновлена Укр. Правос. Церква під проводом митр. * Івана Павловського (проіснувала до 1936).

1931—39 * Т-во ім. Петра Могили у Луцькому ширить укр. правос. думку.

1932 Заснування укр. вітки Чину * Селезіян.

1933 Заснування Кат. Асоціяції Укр. Молоді * «Орли» з осідком у Львові (діяла до 1939).

1934 Постання * Лемківської Апостольської Адміністратури (до 1945). Демонстрація укр.-кат. молоді * «Укр. Молодь Христові» у Львові.

1934 Сов. влада знищила * Михайлівський Золотоверхий манастир у Києві та заборонила богослуження в * Софійському соборі й оголосила його музеєм-заповідником.

1938 Нищення поль. владою правос. церков на Холмщині й Підляшші.

1938 Оформилася в ЗДА в окрему епархію Карпато-Руська Гр.-Кат. Правос. Церква в юрисдикції Царгородського патріярха.

VIII. Церква під час і після другої світової війни 1939—1983

Відродження УАПЦ в 1942—44 та її знищення з поверненням сов. влади. На Україні діє лише толерована сов. владою * Рос. Правос. Церква. УАПЦ продовжує своє існування в діяспорі (побіч ін. укр. правос. церков). Укр. Кат. Церква на Зах. Україні була також ліквідована сов. владою 1946—49, відтоді вона перебуває лише у підпіллі. Переслідувані також укр. протестантські течії та секти. Огнища укр. церк.-рел. життя створилися в діяспорі та в Римі.

1940 Створення в Ген. Губернії Холмсько-Підляської (єп. * Іларіон Огієнко) і Краківсько-Лемківської (єп. * Палладій Видибіда-Руденко) епархій.

1941 Варшавський митр. Діонісій декретом від 24. 12. створив Тимчасову Адміністратуру Автокефальної Правос. Церкви на звільнених від советів землях України і призначив архиєп. * Полікарпа Сікорського тимчасовим адміністратором.

1942 Відновлення УАПЦ в «Райхскомісаріяті України» — висвячення 3 єп. і відбуття першого їхнього собору у Пинському (9—10. 2.); на соборі у Києві (травень) обрано архиєп. * Полікарпа Сікорського митрополитом УАПЦ і висвячено 6 єп., а літом 1942 у Луцькому 4 єп. і в Києві 2 єп. Спроба поєднати УАПЦ з Автономною Правос. Церквою на Україні (митр. * Олексій Громадський) заборонена нім. владою.

1943 Створення Ради в справі Рос. Правос. Церкви при Раді Міністрів СССР з уповноваженими при Раді Мін-ів УССР. Виїзд ієрархії УАПЦ на еміґрацію перед большевицькою окупацією.

1944 Смерть митр. Андрея Шептицького 1. 11.; його наступником став Йосиф * Сліпий (висвячений 22. 12. 1939).

1945 Ув'язнення ієрархії Укр. Кат. Церкви на чолі з митр. Й. Сліпим.

1945—48 Заснування УАПЦ в Німеччині (1945), у Бельгії (1947), у Франції, Англії, Австралії, Арґентіні й Бразілії (1948).

1946 На т. зв. * «Соборі Гр.-Кат. Церкви» у Львові проголошено 8—10. 3. уневажнення Берестейської унії та приєднання Гр.-Кат. Церкви до Рос. Правос. Церкви. У березні ув'язнено в концтабори ієрархів Гр.-Кат. Церкви. Поява * «Православного Вісника» у Львові (з 1971 у Києві), органу екзархату РПЦ України. У Вінніпезі засновано * Правос. Колеґію св. Андрія.

1946 Заснування Гр.-кат. Духовної Семінарії в Гіршберґу (Німеччина); в 1949—51 діяла в Кулемборґу (Голляндія).

1946 Єп. Іван * Бучко — апостольський візитатор для українців католиків у Зах. Европі з осідком у Римі.

1947 Розкол в УАПЦ на церк. з'їзді в Ашаффенбурзі (Зах. Німеччина); створення * УАПЦ (Соборноправної) на чолі з архиєп. * Григорієм Огійчуком, осередком якої стали ЗДА (Чікаґо).

1948 Правос. Церква в Польщі дістала автокефалію від Москви.

1949 На Закарпатті на рел. з'їзді в Мукачеві оголошено не дійсною Ужгородську унію з Римом.

1950 Ліквідація Гр.-Кат. Церкви на Пряшівщині (відновлена 1968); 1951 вона стала складовою частиною Автокефальної Правос. Церкви в Чехо-Словаччині.

1951 Митр. Іларіон Огієнко (1951—1972) очолив * Укр. Гр.-Правос. Церкву в Канаді.

1951 Постала в ЗДА * Укр. Автокефальна Правос. Церква в екзилі, очолена архиєп. Палладієм Видибідою-Руденком, з 1954 перейшла під юрисдикцію Константинопільського патріярха.

1951 Створення 4 екзархатів для укр.-католиків у Канаді (Вінніпеґ, Едмонтон, Торонто, Саскатун).

1952 Заснування Укр. Папської Малої Семінарії у Люрі (Франція), 1956 перенесена до Риму.

1953 Смерть митр. УАПЦ Полікарпа Сікорського в Парижі; його наступник митр. * Ніканор Абрамович (1953—69).

1955 Заснування Укр. Християнського Руху (през. В. Янів).

1956 Поділ Філядельфійського екзархату на Філядельфійський і Стемфордський.

1956 Перший собор УАПЦ на чужині в Карлсруе (Німеччина) під головуванням митр. Ніканора Абрамовича.

1956—58 Утворення * Укр. Кат. Митрополії в Канаді — Вінніпезької (1956, митр. Максим * Германюк) і Філядельфійської в ЗДА (1958 митр. Константин * Богачевський).

1957 Оповіщення про молитовно-духовну єдність трьох укр. правос. церков (УАПЦ, УПЦ в ЗДА, УГПЦ в Канаді).

1958—68 Утворення екзархатів для українців католиків у Вел. Брітанії (1957), Австралії (1958), Німеччині (1959), Франції (1960), Бразілії (1962), Арґентіні (1968).

1957—64 Посилена антирел. акція на Україні; ліквідація бл. половини церк.-рел. установ (парафій, манастирів, семінарій).

1960 Спільна нарада (29—30. 4.) УПЦ в ЗДА, Укр. Гр.-Правос. Церкви Канади, УАПЦ Европи ухвалила, що «поза межами України існує тільки одна Укр. Правос. Церква». Цю постанову потвердив Собор єпископів 3 митрополій (1. 11. 1973).

1963	Митр. Йосиф Сліпий прибув з заслання до Риму; визнаний Верховним Архиєпископом львівським (23. 12. 63); іменований кардиналом (25. 1. 1965); з весни 1975 користується титулом патріярха. Заснування Укр. Кат. Ун-ту св. Климентія в Римі (25. 11. 1963).
1964	Декрет II Ватиканського Собору про Кат. Сх. Церкви. Початок патріярхального руху в Укр. Кат. Церкві.
1963—65	Синоди-конференції укр. кат. єпископів у Римі, пізніше т. зв. Архиєп. синоди: 1969, 1971, 1973, 1975.
1966	Призначення митр. * Філарета Денисенка «екзархом всієї України»; екзархат охоплює тепер 18 епархій з 2 500 — 3 000 церков.
1968—1976	Кардинал Йосиф Сліпий відвідав вірних в Европі, Америці й Австралії.
1969	Утворення Пітсбурзької митрополії для закарпатців в ЗДА (митр. С. Кочішко).
1971	Виступ кард. Сліпого на Синоді єпископів в обороні Укр. Церкви (вдруге 1974).
1971	Архиєпископ * Мстислав Скрипник — митр. УПЦ в ЗДА (організатор реліг.-культ. центру в Бавнд Бруку); з 1969 також митр. УАПЦ.
1972—73	Собори УАПЦ в Лондоні й Парижі.
1972	Василь Величковський, єп. підпільної Укр. Кат. Церкви на Україні, звільнений з сов. в'язниці, прибув до Риму, помер у Вінніпезі (1973). в справі переслідування укр. культ. діячів у СССР. У Бавнд Бруку засновано духовну семінарію св. Софії.
1979	Лист Папи Івана Павла II до Кардинала Йосифа Сліпого в справі 1000-річчя Хрищення Руси-України.
1980	Надзвичайний Синод єпископів Укр. Кат. Церкви в Римі обрав, а Папа іменував митр. Мирослава Любачівського наступником митр. Й. Сліпого.
1981	Нарада Єпископату і представників вищих церк. управлінь 3 митрополій Укр. Правос. Церкви у Вінніпезі (13—15. 3).
1982	Секретарем Конґреґації для Сх. Церков став архиєп. Мирослав Марусин. На Україні постала Ініціятивна група захисту прав гр.-кат. вірних і Церкви, очолена Й. Терелею.
1983	Синод укр. кат. ієрархії у Римі ухвалив статут Священного Синоду єпископів Помісної Укр. Кат. Церкви.

Література: Болховитинов Е. Описание Киево-Софийского собора и киевской иерархии. К. 1825; Harasiewicz M. Annales Ecclesiae Ruthenae. Л. 1862; Pelesz J. Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom. I—II. Відень 1878—1880; Голубев С. Киевский Митрополит Петр Могила и его сподвижники. I—II. 1883—1898; Эйнгорн В. Сношения малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича. М. 1899; Голубинский Е. История Русской Церкви. I—II. М. 1901—17; Титов Ф. Православная Церковь в Польско-Литовском Государстве в XVII—XVIII вв. 1905—16; Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. Казань 1914; Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Відень 1925; Липинський В. Релігія і Церква в історії України. Філядельфія 1925; Томашівський С. Історія Церкви на Україні. Філядельфія 1932; Лотоцький О. Автокефалія. I—II. В. 1935—1938; Кострубa Т. Нариси з церк. історії України X—XII ст. Л. 1939 (2 вид. Торонто 1955); Дорошенко Д. Правос. Церква в минулому і сучасному житті укр. народа. Берлін 1940; Огієнко І. Укр. Церква. I—II. Прага 1942; Winter E. Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine. 955—1939. Ляйпціґ 1942; Amman A. Abriss der ostslawischen Kirchengeschichte. Відень 1950; Heier F. Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945. Кельн—Браунсфельд 1953; Welykyj A. Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1073—1953). I—II. Рим 1953—54; Назарко І. Святий Володимир Великий — володар і христитель Руси-України (960—1015). Рим 1954; Лужницький Г. Укр. Церква між Сходом і Заходом. Філядельфія 1954; Власовський І. Нарис історії Укр. Правос. Церкви. I—IV. Бавнд-Брук 1955—1966; Явдась М. Укр. Автокефальна Правос. Церква. Мюнхен—Інґольштадт 1956; Липківський В. Історія Укр. Правос. Церкви. Розділ VII. Відродження Укр. Правос. Церкви. Вінніпеґ 1961; Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ. Мюнхен 1964; Korolevskij C. Metropolite André Szeptyckyj. Рим 1964; Madej J. Kirche zwischen Ost und West. Рим 1964; Чубатий М. Історія Християнства на Руси-Україні. I—II. Рим—Нью-Йорк 1965—1976; Домашовець Г. Нарис історії Укр. Євангельсько-Баптистської Церкви.

Ірвінґтон—Торонто 1967; Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Торонто 1967; Beiträge zur Geschichte der Ukrainischen und Weissruthenischen Kirche. Мюнхен 1969; Великий А. З літопису христ. України, тт. I—IX. Рим 1968—76; Жуковський А. Петро Могила і питання єдности Церков. Париж 1969; Madey J. Le Patriarcat ukrainien. Рим 1971; Ваврик М. Нарис розвитку і стану Василіянського Чину XVII—XX ст. Рим 1979; Домбровський О. Нарис історії Укр. Євангельсько-Реформованого Руху. Нью-Йорк—Торонто 1979; Armstark R. Die Ukrainische Autokephale Orthodoxe Kirche. Erinnerungen des Metropoliten Vasyl K. Lypkivskyj. Вюрцбург 1982; Blažejovskyj D. Byzantine Kyivan Rite Students. Рим 1984.

А. Жуковський

(Продовження зі стор. 3660)

известие о возникшей в Польше Унии», 1795, вид. 1805), кат. митр. Л. *Кишки* та ін. Найпершою гал. історією Укр. Церкви була праця василіянина І. Кульчинського „Specimen Ecclesiae Ruthenicae ab origine susceptae fidei ad nostra utque tempora“ (Рим, 1733).

На окремі теми та льокальні проблеми Укр. Церкви того часу залишили праці І. *Стебельський*, І. *Олешевський*, К. *Срочинський*, М. *Рилло*, К. *Ходикевич* та Й. *Базилович*.

19 — поч. 20 в. (до 1914). Систематичні наук. праці з історії Церкви, зокрема про Київ. церк. пам'ятки, визначні іст. осередки та постаті на Україні, почали появлятися на поч. 19 в. Центром тих студій була після 1819 *Київ. Духовна Академія*. Поч. зробив київ. митр. Є. *Болховітінов* своїми працями про Софійський собор та історію Київ. митрополії (1825) й Печерську Лавру (1826). Вихованцями Київ. Духовної Академії були визначні церк. історики М. *Булгаков*, автор монументальної праці «История Русской Церкви» (I—XII, 1857–83); архиєп. *Філарет* Гумілевський, Г. Розанов, катеринославський архиєп. Теодосій та ін.

У Києві, крім Духовної Академії, постали ін. наук. осередки, які до своїх програм включали також досліди з історії Церкви: *Київ. Археографічна Комісія, Іст. Т-во Нестора Літописця*, журн. «*Киевская Старина*», пізніше ще й *Укр. Наук. Товариство*. Вони мали вплив і на ін. наук. осередки, гол. в Харкові, Полтаві, Чернігові та Одесі. Під їх впливом постали також провінційні археологічні церк. т-ва, архіви та музеї, гол. на Волині та Поділлі, які зібрали чимало іст. матеріялу й залишили окремі праці з ділянки своїх зацікавлень.

19 в. зокрема багатий на вид. архівних матеріялів і документів до історії Укр. Церкви. До них треба ще зарахувати документи, зібрані М. *Петровим* (I—V тт.) і Ф. *Тітовим* (I—V тт.). до історії Київ. Академії, а також А. *Тайнером* і Є. *Шмурлом*.

За тих самих рр. збагатили своїми працями укр. церк.-іст. літературу такі науковці: Ф. Терновський («Очерки из истории Киевской епархии в 18 ст.», 1879), С. Терновський («О подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату» (1872), І. Малишевський («Киевские церковные соборы», 1884); «Западная Русь в борьбе за веру и народность» (I—II, 1895—97), С. Ґолубєв («П. Могила и его сподвижники», I—II, 1883—93), Ф. Тітов («Русская Православная Церковь в Польско-Литовском государстве в 17—18 вв.», I—III, 1905—1916; «История Киево-Печерской Лавры», I—II. Церк. історію досліджували П. і Т. Лебединцеви, а також М. Оглоблин, С. Крижановський, П. Орловський, С. Курганович, І. Риболовський, М. Шпачинський, А. Білгородський, В. Чехівський, А. Осинський, В. Іваницький, М. Мухин, А. Криловський та багато ін., що друкували праці перев. в «Трудах Киевской Духовной Академии». Дослідники з цієї школи залишили також праці про Церкву на Гетьманщині в другій пол. 18 в. (А. Диянин). Початки християнства на укр. землях досліджували В. Пархоменко («Начало христианства на Руси», 1913; «Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии 1733—85 в связи с общим ходом малороссийской жизни того времени», 1910) і Н. Полонська-Василенко («К вопросу о христианстве на Руси до Владимира», 1917).

Хоч працювали поза Україною, праці з історії Укр. Церкви залишили ще: І. Чистович («Очерк истории западнорусской Церкви», I—II, 1882—84; «Т. Прокопович и его время», 1868), П. Жукович («Сеймовая борьба правос. западно-русского дворянства с церк. унией, 1602—32», I—VI, 1901—12), К. Харлампович («Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь», 1914). З-поміж ін. укр. істориків писали також на церк.-іст. теми: В. *Антонович* (про стан Правос. Церкви 17—18 вв.),О. Левицький (про Правос. Церкву в поль.-лит. державі, церк. справи на Запоріжжі й ін.). М. *Максимович* (про церк. старовину Київщини та Переяславщини), М. *Костомаров* (про причини і характер унії на Україні і Білорусі), М. Іванишев (про початки унії), О. Лазаревський (про духовенство в Гетьманській державі), М. *Василенко* і М. *Грушевський* (гол. у його великій «Історії України-Руси» та праці з історії рел. думки).

Тоді чимало рос. істориків залишили праці з історії Укр. Церкви, хоч напи-

сані звичайно в рамках заг. історії Церкви в Рос. Імперії: М. Карамзин, С. Соловйов, В. Ключевський; церк. історики: А. Орнатський («История российской иерархии», I—VI, 1807—15), Г. Карпов, В. Ейнгорн, І. Шляпкин, М. Приселков («Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X—XII вв.», 1913) і гол. — Є. Ґолубінський («История Русской Церкви», тт. I—II, 1880—1917).

Зах. Україна (до 1917) і чужомовні праці. У Галичині з осередком у Львові на церк.-іст., перев. льокальні, теми писали: М. Гарасевич („Annales Ecclesiae Ruthenae", 1862), Д. Зубрицький, Т. Захаріясевич, Я. Головацький, М. Малиновський („Die Kirchen- u. Staats Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien", 1861), А. Добрянський (про перемиських єп.), І. Шараневич та гол. А. Петрушевич («Сводная Галицко-русская летопись», 6 кн., в яких гол. увагу присвячено різним подіям з життя Церкви в Галичині).

1878—80 у Відні вийшла велика праця у двох тт. Ю. Пелеша „Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom", яка охоплює історію Укр. Церкви від Берестейської унії до 1879. На той час одним з більших наук. і вид. осередків було Ставропігійське Братство у Львові, яке, крім ін. праць, видало цінні „Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis" (I—II, 1895—98), зібрані В. Мільковичем; та Наук. Т-во ім. Шевченка зі своїми «Записками», в яких появилося чимало праць з історії Церкви таких авторів, як О. Сушко, Б. Бучинський, І. Франко, К. Студинський (до історії Берестейської унії) та Ф. Срібний (з історії Львівського Братства).

На Закарпатті проблемам Церкви присвячували увагу такі автори: М. Лучкай, О. Духнович («История Пряшевской епархии», 1877, англ. переклад 1971), І. Дулишкович, Ю. Жаткович та А. Годинка (видав 1911 527 документів до історії Мукачівської епархії 1458—1715; документи в ориґіналах, пояснення угор. мовою).

З-поміж поль. науковців проблемами Укр. Церкви в кол. Польщі цікавилися: А. Прохазка, В. Абрагам, К. Стадницький, М. Ґіжіцький (Волиняк) та ін. Важливі праці видав Є. Ліковський: „Hystorya Unii Kościoła Ruskiego z Kościołem Rzymskim" (1875) і „Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII—XIX wieku" (I—II, 1906). З-поміж зах.-евр. дослідників гідні уваги К. Ґец („Das Kiewer Höhlenkloster", 1904), Й. Фідлер (праці з історії унії) та П. Пірлінґ („La Russie et le Saint-Siège", I—V, 1896).

1917—1939—45. У сов. Україні за цей період дальші наук. досліди з історії Церкви зовсім припинилися, за винятком студій над церк. археологією і мистецтвом. Натомість осередком церк.-іст. правос. студій стали Укр. Наук. Ін-т у Варшаві, Правос. Богословський Фак. у Варшавському Ун-ті та Правос. Богословська Семінарія в Крем'янці. У цих осередках видано такі важливі праці: «Правос. Церква в минулому і сучасному житті укр. народу» (1940) Д. Дорошенка, «Укр. джерела церк. права» (1931) й «Автокефалія» (I—II, 1935—38) О. Лотоцького. Автором низки розвідок і монографій про початки християнства на Україні й участь мирян у церк. управлінні був В. Заїкін; про Церкву в 17—18 вв. писали І. Огієнко, В. Біднов (праці з історії Церкви під Польщею і в Литві та про церк. устрій на Запоріжжі); Е. Сакович видав „Kościół Prawosławny w epoce Sejmu Wielkiego 1788—1792" (1934).

Вільно розвивалася за того часу укр. кат. іст. наука на Зах. Україні та на Закарпатті з такими наук. осередками: Укр. Богословська Академія та Укр. Наук. Богословське Т-во у Львові з квартальником «Богословія», «Записки Чину св. Василія В.» (Жовква—Львів) та частково НТШ у Львові.

Між світськими церк. історикми, що працювали і друкувалися при одному з тих осередків і пізніше за кордоном, гідні уваги: С. *Томашівський* («Петро, перший митр. України-Руси», 1928; «Вступ до історії Церкви на Україні», 1922), М. *Чубатий* («Історія християнства на Русі-Україні», I—II, 1965—76, доведена тільки до 1458), М. Андрусяк (численні студії з історії Церкви в Галичині в 17 в.), а також І. Крип'якевич, М. Бордун та А. Андрухович. З працями про укр. церк. архітектуру і мистецтво виступали: В. Січинський, В. Залозецький, М. Голубець, І. Свєнціцький та М. Драган.

З-поміж церк. істориків-свящ. зокрема помітні: Й. *Скрутень*, Т. *Коструба* («Нариси з церк. історії України X—XIII ст.», 1939), Р. Лукань, А. Іщак, М. Каровець («Велика Реформа Чина св. Василія В.», I—IV, 1933—38), також Т. Галущинський, П. Табінський, єп. Г. Лакота й І. Рудович. На окрему увагу заслуговує праця В. Липинського («Релігія і Церква в історії України», 1925).

На Закарпатті над місц. церк.-іст. проблемами працювали: А. Годинка, О. Петров, Е. Перфецький, В. Гаджеґа, М. Лелекач і Г. Кінах. На Буковині досліди над місц. церк. історією провадили С. Дашкевич, Є. Козак, Т. Тимінський.

Після 1945. По другій світовій війні осередком правос. історіографії були спершу: Богословська Академія УАПЦ у Мюнхені, пізніше Правос. Наук. Богословський Ін-т, який потім перенесено до ЗДА, та Укр. Правос. Т-во в Канаді. Крім багатьох ст. та студій митр. Іларіона (І. Огієнка), заслуговують на увагу праці І. Власовського «Нариси з історії Укр. Правос. Церкви» (I—IV тт., 1955—66) і Н. Полонської-Василенко «Іст. підвалини УАПЦ» (1964) та монографія А. Жуковського «Петро Могила й питання єдности Церков» (1969). Над історією церк. мистецтва працювали П. Курінний, О. Повстенко, В. Кармазин-Каковський і С. Гординський.

Осередком укр. кат. історіографії став по другій світовій війні Рим з вид. «Записок ЧСВВ», які 1949 відновлено з поділом на три секції за ред. о. А. Великого. У першій секції («Праці») появилося досі 43 монографії, з яких майже всі з історії Укр. Церкви; у другій секції (властиві «Записки») — 11 тт.; у третій секції («Документи») — досі опубліковано 55 тт. матеріялів та документів з ватиканських архівів.

У Римі після повернення Верховного Архиєп. Й. Сліпого відновило свою вид. діяльність Укр. Наук. Богословське Т-во і започаткував Укр. Кат. Ун-т ім. св. Климента. Крім численних монографій та іст. ст. у відновленій «Богословії», в цьому осередку видано також 14 тт. документів п. н. „Monumenta Ucrainae Historica" (1964—1977).

З цього часу гідні уваги такі свящ.-історики: А. Великий («З літопису християнської України», 9 тт., 1968—77), І. Назарко (серед ін. монографія про св. Володимира В.), М. Ваврик («Нарис розвитку і стану Василіянського Чина впродовж 17—20 ст.», 1978), а далі І. Нагаєвський, М. Шегда, С. Семчук, І. Патрило, М. Марусин, І. Хома, П. Підручний, М. Война (дослідник історії чину Василіян і каноніст), М. Соловій (монографія про М. Смотрицького), О. Купранець, Р. Головацький, А. Глинка (студія про митр. Г. Яхимовича і знищення унії на Холмщині), І. Прашко (про київ. митрополію у 1655—65 рр.), Б. Балик, Д. Блажейовський (праці про владу київ. митр. та про духовну освіту) та Б. Курилас. Різні аспекти історії Церкви на Закарпатті опрацювали В. Бойсак, О. Баран, Ю. Кубіній, А. Пекар і В. Шереґій. З-поміж світських істориків працювали С. Баран, В. Ленцик, Б. Казимира, П. Ісаїв і Л. Соневицький. На окрему увагу заслуговує синтетична праця Г. Лужницького «Укр. Церква між Сходом і Заходом» (1954) і зб. за ред. В. Янева «Релігія в житті укр. народу» (1966). У 1951—54 рр. появилася також серія іст. студій про теорію т. зв. «Третього Риму» (О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Б. Крупницький, В. Гришко, І. Мірчук, Г. Кох). Над проблемами Церкви на Україні після другої світової війни працювали Ін-т для вивчення СССР у Мюнхені (білор. учена Н. Теодорович та ін.), Л. Соневицький, П. Грицак, І. Коровицький, А. Жуковський, зокрема щодо сов. періоду — Б. Боцюрків і В. Маркусь.

Про євангельські рухи та секти на Україні писали: М. Грушевський («З історії рел. думки на Україні», 1925), В. Липинський, Д. Олянчин, Г. Домашовець (монографія «Нарис історії Укр. Євангельсько-Баптистської Церкви», 1967), О. Домбровський. Серед поль. істориків, що заторкували рел. справи на Україні, слід згадати В. Закрасевського, І. Шуйського, І. Буковського, Щ. Моровського, К. Ходиницького і С. Кота.

З чужомовних такі вид. містили матеріяли з укр. церк. історії: рос. — «Чтения в Обществе Истории Древностей российских» при Моск. Ун-ті. «Христианское чтение» (П.), «Вестник Юго-Западной России» (К.—Вильно); поль. — „Kwartalnik Historyczny" (Л.), рим. — вид. папського Сх. Ін-ту в Римі (праці М. Бавмґартена, Ґ. Гофмана, Й. Крайцара, М. Лацка й ін.). Укр. церк. розвиток на тлі заг. евр. історії розглядає А. Амман („Abriss der ostslawischen Kirchengeschichte", 1950). Про проблеми Укр. Церкви писали ще такі чужі історики: поль. — К. Левіцький, К. Ходиницький, А. Лапіньський, Й. Умінський, А. Деруґа, В. Мейштович, Т. Длуґош, А. Петрані, Л. Беньковський. Зокрема треба відзначити велику монографію О. Галецького („From Florence to Brest 1439—1596", 1958); нім. — Г. Кох, Е. Вінтер, А. Ціґлер, А. Корчок і Й. Мадей; франц. — Б. Ліб і А. Жобер; рос. — Є. Шмурло, М. Таубе, В. Мошин, Г. Острогорський, А. Карташев і Г. Федотов; рум. історики писали про П. Могилу та Г. Цамблака (П. Панайтеску, Т. Йонеско, Е. Турдяну); чес. візантолог Ф. Дворнік зупинявся на питаннях Церкви в Київ. Русі. За останнього часу справами церк. історії на укр. землях почали цікавитися також історики в СССР: Б. Рамм «Папство и Русь в X—XV ст.» (1959), «Церковъ в истории России IX в. — 1917 г.», ред. Н. Смирнов (1967), Я. Щапов «Княжеские Уставы и Церковь в Древней Руси» (1972).

Література: Заїкин В. З сучасної укр. церк. історіографії. Записки ЧСВВ, т. II, чч. 3—4, 1927; і VI, 1—2, 1935; Чубатий М. Literatur der ukrainischen Rechtsgeschichte in den Jahren 1919—1929, Л. 1931; Окіншевич Л. Наука церк. права на Україні. Бюлетень Богословсько-Пед. Академії УАПЦ, ч. 2, Мюнхен 1946;

Власовський І. Нарис історії Укр. Правос. Церкви, т. 3, Нью-Йорк—Бавнд-Брук 1957; Дорошенко Д., Оглоблин О. Ukrainian Historiography. The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., p. V—VI, чч. 4 (18), 1—2 (18—19). Нью-Йорк 1957; Ваврик М. Бібліографічний огляд історії Василіянського Чину за 1935—50. Записки ЧСВВ, т. 3, Рим 1958; Оглоблин О. Укр. церк. історіографія, ж. Укр. Історик, р. 4, ч. 24, 1969; Ваврик М. Бібліографічний огляд історії Василіянського Чину за 1950—70. Записки ЧСВВ, Рим 1971; Патрило І. Джерела і бібліографія історії Укр. Церкви, Записки ЧСВВ, тт. 8—9 і окрема відбитка, Рим 1975; Його ж. Доповнення, Записки ЧСВВ, т. 10, 1979.

О. Оглоблин, І. Патрило

Церковна музика, на Україні існувала ще до офіц. прийняття християнства. Це т. зв. «обичний спів». З хрищенням України-Руси 988 разом з обрядами прийшли й церк. співи з Візантії і деякі за посередництвом Болгарії. Основною рисою укр. Ц. м. був і є її виключно вокальний характер. Ранні церк. співи були одноголосі. Важливе значення мала система поділу церк. співу на 8 мелодичних типів, які один від одного різняться обсягом мелодій і типовими мелодичними формулами. Упродовж віків форми цієї системи, званої восьмиголоссям (октоехос), поповнювалися укр. народнопісенним змістом, перебудовувалися і пристосовувалися до укр. сприймання. Першим огнищем, де укр. церк. музика розвинула свої питоменні риси, була Києво-Печерська Лавра. Тут на основі давніх співів постав києво-печерський розспів. Відповідно до церк. муз. практики виробився і спосіб записування мелодій — знаменна нотація, яка складалася зі знаків (невмів), писаних без нотних ліній.

Від сер. 16 до кін. 17 в. розвивався багатоголосий т. зв. партесний спів: спів поділений на голоси — партії. Для його точного запису прийнялася лінійна система нотації, звана київ. знам'ям. Партесний спів плекали особливо хори, організовані при церк. братствах. Їх рівень був настільки високий, що вони справно виконували твори на 4, 6, 8 і 12 голосів. Улюбленою формою став хоровий одночастинний концерт, написаний до нелітургічного тексту. Між композиторами партесної музики відомі М. *Дилецький,* автор муз.-теоретичного підручника «Музикальна граматика» (1677), А. *Рачинський* та ін. У другій пол. 18 в. з'явилися визначні укр. композитори Ц. м. — М. *Березовський, Д. Бортнянський,* А. *Ведель.* Панівною у їхній творчості була форма циклічного хорового концерту. З 18 в. походять важливі вид. церк. співів: «Ірмолой» (Л. 1707) і «Богогласник» (Почаїв, 1790). Окремим родом Ц. м. є канти і псальми, пісні рел. змісту сильно просякнені елементами укр. нар. музики. Вони найчастіше триголосі; були поширені особливо у 17 і 18 вв. У 19 в. Ц. м. розвивали гол. композитори Зах. Укр. Земель: М. *Вербицький,* І. *Лаврівський,* С. *Воробкевич,* В. Матюк та ін. У 20 в. Ц. м. плекали К. Стеценко, М. Леонтович, О. Кошиць, М. Гайворонський, А. Гнатишин та ін.

Література: Кудрик Б. Огляд історії укр. церк. музики. Л. 1937; Маценко П. Нариси до історії укр. церк. музики. Вінніпег 1968; Його ж. Конспект історії укр. церк. музики. Вінніпег 1973; Antonowych M. The chants from ukrainian Heirmologia. Більтговен 1974.

В. Витвицький

«Церковная Газета», тижневик і (з 1858) декадник, призначений для укр. населення Закарпаття, виходив у Будапешті з березня 1856 до червня 1858, вид. угор. кат. т-ва св. Стефана. Друкувався «язичієм». Ред. о. І. *Раковський.* Ст. гол. з богословія, церк. уставу, проповіді, іст. матеріяли й оп., переклади; широка кореспонденція, некрологи. Після 106 ч. вид. припинено. Продовженням «Ц. Г.» став з липня до жовтня 1858 «Церковный Вѣстникъ для Русиновъ Австрійской Державы», редаґований о. І. Раковським (припинився на 10 ч.). Обидві газ. не мали успіху через схоластичний характер, незрозумілу мову й русофільські симпатії.

«Церковний Вісник», двотижневик укр. кат. парафії св. Володимира й Ольги (до 1970 «Вісник»), виходить у Чікаґо з грудня 1968; ред. В. *Маркусь,* з 1971 о. М. Бутринський. Крім офіц. церк. повідомлень і хроніки льокального характеру, ж. інформує про стан Укр. Церкви в діяспорі, переслідуваної Церкви на Україні, містить ст. з укр. історії й культури.

Церковний устав Володимира Великого, приписувані кн. Володимирові В. закони про підсудність церк. судів та пільги на користь Церкви. Устав давав право Церкві завідувати мірами і вагами. Зміст його відомий також як «Правило о церк. людех і о десятинах і судах епископських і о міриліх градських». Імовірно постав щойно в 13—14 в.; проте для надання йому авторитету автори приписали його кн. Володимирові В.

Церковний устав Ярослава І, давньоукр. пам'ятка церк. права і судівництва на Русі-Україні; укладений не за Ярослава Мудрого, а в 13—14 вв. під впливом зах. середньовічних правних джерел, а церк. автори (укладачі) приписали його Ярославові І, бажаючи підкреслити давність документу й авторитет законодавця. Ц. у. Я. визначав коло осіб і об'єкт церк. підсудности, гол. у справах подружжя і моралі, та приписував

грошові кари за посягання на права Церкви. Відомий з рукописів 15 в., коли у В. Князівстві Лит. становив джерело діючого права.

Церковні братства, див. *Братства*.

Церковні люди, особи, які до кін. 18 в. підлягали правосуддю Церкви, точніше — сп. Крім духовенства, до Ц. л. належали слуги, родина свящ. і всі особи, що жили при Церкві та її добродійних установах (*ізгої*, купці-банкроти, визволенці, *церк. селяни* тощо).

Церковні метрики, див. *Метричні книги*.

Церковні обряди, зовн. вияв віри й Богопочитання. Термін Ц. о. вживається в подвійному значенні: а) канонічний обряд церкви (див. *Канонічне право*) і б) особливості богослуження сх. і зах. церков. У цьому останньому розумінні мова й тут про Ц. о.

Хоч християнство прийшло на Русь з Візантії, де богослужбовий ритуал був докладно опрацьований, укр. місц. звичаї витворили деякі відхилення від візант. норм, особливо в чинах *Требника* і *Служебника*. Такі відхилення зафіксовані вже у другій пол. 11 в., серед ін. присутність кн. під час хіротонії та заява представників свящ. про згоду на висвячення обраного єп. Відома й розбіжність в питанні посту: коли велике свято припадало на середу чи п'ятницю, всупереч візант. практиці, Київ. Церква звільняла від посту. Крім перебрання візант. богослужбових зразків, на Русі-Україні постали оригінальні тексти богослужень окремим святам, акафісти тощо. Досить по-самобутньому розвинувся в Укр. Церкві церк. спів, як частина Ц. о. (див. *Церковна музика)*.

У Київ. Правос. Церкві були намагання (напр., за митр. *Кипріяна Цамблака*) впорядкувати різноманітність Ц. о., але тільки в сер. 17 в. митр. П. Могила оформив богослужбові кн. з їхніми обрядовими особливостями, а у творі «Літос» підкреслено, що не обряди ділять Церкви, а догми. На церк. соборах (1596, 1629, 1636) обговорювано Ц. о. з увагою до збереження місц. особливостей. Правос. Київ. собор 1640 також присвятив увагу Ц. о., схвалюючи деяку практику, не вживану в ін. правос. Церквах, але згідну з практикою уніятської Церкви. Тому у Требнику 1646 і Служебнику 1639 збережено низку Ц. о., що тоді виконувались і були у давніх церк. кн. (Служебник 1604, Требник 1606, рукописні требники 16—17 вв.), але пізніше зникли. У Требнику 1646 є 20 чинів, що їх нема в ін. книгах, вони увійшли туди з місц. обрядів. Усього в цьому Требнику є 37 місц. укр. треб, вміщення яких викликало обурення в Москві. Проте, у цю книгу не увійшли деякі місц. Ц. о., напр., молитва за тих, що самі себе закляли, ходіння у процесії навколо церкви зі сх. на зах., шествіє свящ. за (а не перед) домовиною покійника, причастя хворих у стані несвідомости водою з Водохрищ, як це було у Требнику 1606, тощо.

Особливості укр. Ц. о. почали заникати у кін. 17 в., після підпорядкування Правос. Церкви на Україні Москві. Переслідування укр. звичаїв було спричинене не тільки централістичними тенденціями Рос. Церкви, але й змішуванням у Москві обряду з догмою. Тому у Москві засуджувано хрищення обливанням, висвячування кількох осіб під час тієї самої літургії, відправу проскомідії на 5 проскурках, вживання у деяких требах живої мови та ін. особливості Київ. Церкви. У Москві стежили за цими особливостями «у словах і чинах» та видавали накази (1721), що забороняли відмінності Ц. о. й «окреме наріччя» богослужбової мови. Тому давні укр. Ц. о., переслідувані в Рос. Імперії і в СССР, проіснували до другої світової війни лише на Зах. Україні, яка перебувала поза впливами Рос. Синоду чи патріярха. Частково збереглися давні Ц. о. в Укр.-Білор. Кат. Церкві, яка, з другого боку, багато засвоїла обрядів Зах. Церкви, проте зберегла свою самобутність.

Відновлена 1919—21 УАПЦ намагалася повернути й розвинути укр. традиційні особливості Ц. о. разом з вживанням живої мови у богослуженні. Цей процес припинився зі знищенням УАПЦ в СССР та особливо з протеґуванням Рос. Правос. Церкви на Україні сов. владою після 1943.

Традиційні укр. Ц. о. плекаються в церквах УАПЦ на еміґрації, де впроваджено читання євангелії обличчям до вірних, виголошення проповіді після євангелії, тримання царських врат перев. відкритими, читання вголос евхаристійних молитов, звернення перед «Вірую» до присутніх з словами «Христос посеред нас», урочисте святкування Покрови (1 жовтня; це свято деякі правос. церкви не визнають), свячення квітів на Маковея (1 серпня, див. *Маковей*) та ін.

Під час утворення Укр.-Білор. Кат. Церкви 1596 застережено збереження сх. Ц. о., і цю вимогу прийняв тодішній папа Климент VIII в акті *Берестейської унії*. Свящ.-уніяти спершу користувалися давніми богослужбовими кн., але з часом до церк. кн. почала проникати нова практика з латинських Ц. о. Єп. почали висилати кандидатів духовного стану до р.-кат. семінарій, де май-

бутні свящ. звикали до латинських звичаїв. Ревнителями цього ставали свящ., які походили зі спольщених укр. шляхетських родин. Поступово введено т. зв. «тиху» або «читану» Службу Божу, складання рук за зах. зразком, причащання, ставши на коліна, впроваджено до церков дзвінки, а подекуди й органи, усувано іконостаси, престоли присовувано до стіни й ін. У Холмській епархії таких нововведень постало значно більше, ніж у Галичині, на Волині й Закарпатті.

Уніятський синод у *Замості* 1720 звернув увагу на обрядові нововведення та затвердив тільки чотири: поминання в літургії Рим. Папи, внесення до Символу Віри додатку «і Сина», скасував уживання губки й т. зв. теплоту під час літургії. В пол. 18 в. з'єднана ієрархія навіть заплянувала скликати провінційний синод, який мав розглянути цю справу; у кін. 18 в. літургійною реформою цікавився прихильник давньої практики полоцький архиєп. Г. *Лісовський*, але політ. події і нищення унії перешкодили цьому. Рос. влада сприяла у першій пол. 19 в. літургічній реформі в уніятській Церкві Й. *Семашка* в дусі Рос. Правос. Церкви (1839), як засобові переведення її на православіє. Також ліквідація унії на Холмщині й Підляшші 1875 почалася від змін у Ц. о.

У Галичині латинізація Ц. о. була менша, ніж на Холмщині, а в працях *Львівського синоду* (1891) помітне намагання повернутися до давніх Ц. о. на основі грец. зразків, що відчутне у тексті Служебника 1905. По першій світовій війні укр. церк. ієрархи намагалися на кількох своїх нарадах довести до одностайности Ц. о. У Львові 1930—35 працювала у цьому напрямі Міжепархіяльна Літургічна Комісія. В Укр. Кат. Церкві зударилися дві тенденції: прихильників обрядового консерватизму («восточники») і тих, що сприймали зміни під впливом зах. обряду. Тоді у Римі створено Літургічну Комісію під головуванням секретаря Конґреґації для Сх. Церков, кардинала Є. *Тіссерана*, що її завданням було опрацювання нормативного вид. богослужбових кн. Досі опубліковано 10 кн., між ними текст літургії Івана Золотоустого, Василія В. і Ранішосвячених дарів (1973 теж Архиєратикон), а також *Устав* богослужбових правил. Саме цей новий устав „Ordo celebrationis" 1944 охоплює гол. правила Ц. о. для сх. католиків візант.-слов. обряду. За основу своїх вид. рим. комісія взяла укр. тексти доунійної доби й унормувала Ц. о. назагал у сх. дусі.

З сер. 1960-их рр. єпископські конференції і синоди Укр. Кат. Церкви звернули увагу на впорядкування обрядових справ у напрямі одноманітности і відновлення традиційних укр. Ц. о. Відновила діяльність Міжепархіяльна літургічна комісія. Вид. богослужбових кн. займається Верховний архиєп. у Римі. З 1966 рішенням ієрархії дозволено вживати живу укр. мову в богослужбах, а так само частково допущено мови країн поселення. До 1980 появилися укр. переклади Літургії, Євангелії, Апостола, і Требника. Новий напрям розвитку Ц. о. в Укр. Кат. Церкві зближує її з правос., гол. з Київ. традицією.

Правос. Церква на Україні в 18 в. поступово стала об'єктом обрядової уніфікації з Рос. Правос. Церквою. Щойно рух за автокефальний устрій призвів до українізації Ц. о. з тенденцією повернути від рос. синодальщини до основ київ. християнства з-перед 1685. Однак, через брак довшої практики, глибших дослідів та єдиної юрисдикції і в церквах УАПЦ нема обрядової одностайности.

Література: Одинцов Н. Униатское Богослужение в XVII и XVIII вв. по рукописям виленской публичной библиотеки. Вільна 1886; Безсторонний І. Объективний погляд на одношения обрядове в Всхідній Галичині. Л. 1893; Дольницький І. Типік Церкве Руско-Католическія. Л. 1899; Микита О. Руководство въ церковный типиконъ, 2 вид. Ужгород 1901; Скабалланович М. Толковый типиконъ, 1—3 тт. К. 1910—15; Мишковський Т. Нашъ обрядъ и облатиненіе его. Л. 1913; Костельник Г. Нова доба нашої Церкви. Л. 1926; Zankov S. Das Orthodoxe Christentum des Ostens. Берлін 1928; Андрусяк М. Проєкт знесення нашого обряду. Записки ЧСВВ, т. 3, 1926; Хомишин Г. Пастирський лист до клира епархії Станиславівської про візантійство. Станиславів 1931; Річинський А. Проблеми укр. рел. свідомости. Володимир Волинський 1933; Schweigl J. Revisio librorum liturgicorum byzantino-slavicorum. (Periodica de re morali, canonica et liturgica), т. 26, Рим 1937; Raes A. Liturgicon ruthène depuis l'Union de Brest. (Orientalia Christiana Periodica), т. 8, Рим 1942; Шептицький А. Пастирське послання про обряди. Львівські Архиепархіяльні Відомості, ч. 55. Л. 1942; Сліпий Й. Обрядова однообразність. Богословія, т. 17—20. Л. 1943; King A. The Rites of Eastern Christendom. тт. 1—2. Рим 1947—48; Власовський І. Канонічні й іст. підстави для автокефалії Укр. Правос. Церкви. Авґсбурґ 1948; Solowij M. De reformatione liturgica Heraclii Lisowskyj, Archiepiscopi Polocensis (1784—1809). Рим 1950; Joubeir A. La notion canonique de rite. 2 вид. Рим 1961; Wojnar M. De ritu in codice iuris canonici orientalis (Analecta OSBM). Рим 1961; Соловій М. Божественна Літургія. Рим 1962; Федорів Ю. Обряди Укр. Церкви. Рим—Торонто 1970; Архиєпископські синоди укр. кат. єпископату і їх правні основи. Кастельґандольфо 1970; Липський Б. Духовість нашого обряду. Нью-Йорк—Торонто 1974; Катрій Ю. Пізнай свій обряд! Нью-Йорк—Торонто 1979.

І. Коровицький, М. Стасів, Ю. Федорів, Р. М.

Церковні свята, див. *Свята церковні.*

Церковні селяни, в царській Росії залежна група селян, прикріплених до

манастирів або архиерейських домів (патріярха і еп.). Церк. маєтності і залежні від Церкви селяни були відомі вже за княжої доби і за лит.-поль. володіння. Їх ч. значно збільшилося в Рос. Імперії. На Україні велике ч. Ц. с. належало Києво-Печерській Лаврі, Густинському, Новгород-Сіверському та ін. манастирям. На Лівобережжі 61 манастир 1768 мав бл. 160 000 Ц. с. 1786—88 царський уряд секуляризував майно манастирів, передавши землі і закріпачених Ц. с. у відання Колеґії економії. Те саме сталося з Ц. с. на Правобережжі після 1793. У більшості випадків соц. становище Ц. с. щодо обов'язку праці було подібне до становища поміщицьких кріпаків.

Церковно-слов'янська мова, див. *Староцерковно-слов'янська мова*.

Цертелєв (Церетелі) Микола, кн. (1790 — 1869), дослідник укр. фолкльору, зокрема укр. нар. дум; родом з м. Хорола на Полтавщині. Закінчив Моск. Ун-т (1814); деякий час був близький до декабристів. Понад десять рр. збирав і досліджував твори укр. фолкльору. У 1820-их рр. відійшов від науки і працював у шкільній адміністрації в Полтаві. Найбільше значення для науки має зб. Ц. «Опыт собрания старинных малороссийских песней» (П. 1819), що складається з дум і пісень, записаних від двох кобзарів на Полтавщині. У вступній ст. до зб. Ц. назвав думи «пам'ятками нар. генія», що містять в собі «силу вислову і чарівність гармонії». Своїми працями Ц. привернув до нар. поезії увагу багатьох укр. письм., діячів культури і науки: Г. Квітку-Основ'яненка, М. Максимовича, І. Срезневського, А. Метлинського, М. Костомарова та ін.

Цесевич Володимир (* 1907), астроном родом з Києва, чл.-кор. АН УРСР, з 1944 проф. Одеського Ун-ту і дир. його Астрономічної обсерваторії, 1948—50 дир. Гол. Астрономічної обсерваторії АН УРСР. Основні праці Ц. присвячені змінним зорям, зокрема дослідженню змін їхнього блиску, теорії затемнень змінних зір та складанню таблиць для визначення елементів затемнюваних подвійних зір. Праці Ц. стосуються також обертання штучних супутників землі. Ц. — автор наук.-популярних кн. з астрономії.

В. Цесевич

Цесевич Платон (1879—1958), співак-бас родом з Білоруси. На сцені з 1896 в укр. трупах; з 1904 соліст Харківської опери, 1907—15 в Одесі, Харкові й Києві. З 1915 соліст Великого театру і театру Зиміна в Москві. 1916—23 виступав у містах України і Кавказу, 1925—26 і 1932 в операх Франції й Італії; 1933—48 концертував по СССР.

Цехи (нім. Zunft, також Zech), закриті корпоративні спілки, що складалися з чл., приналежних до одного або кількох зближених ремісничих фахів, поширені по містах Зах. Европи з 11—12 вв. Типового характеру Ц. як станові об'єднання ремісників набули за середньовіччя. Особливого розвитку вони зазнали в нім. країнах, звідки через Польщу поширилися й на Україні, гол. у м., що користувалися маґдебурзьким правом. Ремісничі Ц. спричинилися до розвитку міськ. самоуправління й творили у ньому, поряд патриціїв, купців та ін. станів численний прошарок населення. Діючи спершу лише як проф.-суспільні орг-ції ремісників, Ц. згодом оформилися як речник ремісничого стану. Вони поставали з метою захисту інтересів ремісників-виробників, для здобуття й утримання певних виключних прав, встановлення внутр. дисципліни серед чл., контролю над виробничими відносинами, цінами, збутом товарів тощо. Ц. монополізували певні ремесла для закритих груп осіб — своїх чл. («братів»), усували конкуренцію, дбали за проф. етику і всіляко боронили привілеї своїх чл. Вступ до Ц. був утруднений і обмежений. Подібні до ремісничих Ц., іноді з тією ж назвою, були фахові орг-ції учителів, лікарів, аптекарів, адвокатів, нотарів; згодом вони звалися ґільдіями, при чому назву Ц. залишено для ремісничих об'єднань.

Попередниками Ц. на Україні-Русі були відомі з літописів дружини ремісників, що мали своїх старшин; про їх орг-цію і ролю знаємо дуже мало. Перші Ц. на укр. землях виникли в 14 в. (Ц. шевців у Перемишлі, 1381), згодом були відомі львівські Ц. (1425 їх було 10; у сер. 17 в. — до 30). Ц. відомі також у Луцькому (сер. 16 в. — 5 Ц.), Ковелі, Кам'янці, Володимирі, Холмі, Красноставі, Тернополі та ін. м. Найвідоміші були Ц. столярів і золотників у Львові, що мали усталену репутацію у всій Польщі. Особливого розвитку зазнали Ц. у 17—18 вв., коли поширилися на Правобережжя і на Гетьманщину. 1552 в Києві діяло 17 Ц.; найбільшими були: шевців (1762 — 643 майстрі), кравців (327), ткачів (109), рибалок (236), музик (243), бондарів (243), пекарів (130), різників (124), малярів (177) та ін. З часом Ц. як основна орг-ція ремісників по м. охоплювали всю Україну (див. *Ремесло*).

Поза Ц. діяли ремісники, що працювали на передмістях, у малих м-ках і по селах та по шляхетських володіннях, де Ц. не мали права на виключність. Порівняно з чл. Ц. ці ремісники мали обмежені права, усувалися від конкуренції з цеховими ремісниками, взагалі не допускалися до діяльности, де існував цеховий устрій.

Цеха цеху львівських кравців XVII—XVIII століть

Ц. об'єднували майстрів одного фаху, що працювали з товаришами (підмайстрами) й учнями у власному підприємстві з відносно простою технікою; ручна праця була основним джерелом робочої енерґії. Орг-ція забезпечувала певні екон. інтереси майстрів, монополізувала ринок збуту, усуваючи позацехових ремісників, та дбала за проф. етику чл. (фаховість, солідність у виробництві, справедливі ціни тощо), контролювала їх поведінку, як також опікувалася родинами померлих чл.; іноді Ц. утримували шпиталі. На чолі Ц. стояв обраний цехмістер і управа. Ц. керувалися власними статутами (уставами), що їх затверджував маґістрат, іноді й королівська влада. Деякі передові Ц. ухвалювали з незначними змінами статути Ц. менших м. Іноді постанови Ц. виконувала і щодо не чл. їх міська влада, напр., порушення цехових привілеїв каралися гривною, конфіскацією вироблених предметів або й арештом нецехових робітників, т. зв. партачів. Прийом нових чл. (майстрів) був пов'язаний з різними умовами: учнівство, праця підмайстром, виконання показового продукту (Meisterstück) й оплата на користь Ц. Ці умови були полегшені для синів і зятів майстрів, які мали успадкувати підприємство. Чл. Ц. складав, крім цехової, присягу перед маґістратом, чим визнавав міське право. Повноправними чл. Ц. були тільки майстрі; підмайстрі й учні перебували у залежному становищі, зокрема останніх надмір використовували. Тому для самозахисту і взаємодопомоги подекуди існували й окремі т-ва підмайстрів і т. зв. господи (їх домівки з мешканням) під проводом старшого майстра.

Цеха цеху ганчарів XVIII ст.

Організовані в Ц. ремісники мали свій внутр. кодекс поведінки, дисципліни, санкцій (діяли цехові суди), свої обряди, касу (цехова «скринька»), прапор, печатку, знак (т. зв. «цеха»), а навіть цехове вбрання для різних урочистостей (церк. свята, похорони, обіди, засідання тощо); були спеціяльні відзнаки (герби) відповідно до профілю ремесла. Спільно відбували чл. Ц. («братчики») рел. свята, опікувалися якоюсь церквою чи каплицею, давали віск на церкву. Деякі Ц. мали власні приміщення, напр., у Києві на Подолі був будинок шевського Ц. з садибою. З своїх фінансових засобів Ц. утримували варту, допомагали міськ. поліції і пожежній службі. Деякі Ц. утримували власні крамниці для збуту товарів своїх майстрів. Музичний Ц. у Києві був засновником міськ. оркестри та муз. школи, що діяла у 18 в.

Ц. мали своїх представників у маґістраті. Діяло назагал цехове право, що санкціонувалося центр. й міською владою. В екон. стосунках виникали конфлікти між Ц. і купцями та їх орг-ціями, які підтримували вільну конкуренцію і домагалися допущення нецехових ремісників до ринків. Також шляхта противилася автономії цехових корпорацій і т. зв. нецехового примусу (Zunftzwang), за яким нецехові ремісники позбавлялися певних прав.

Бувши зах. походження, Ц. на Україні були тісно пов'язані з римо-кат. релігією, діяли насамперед серед римо-кат. населення (німців і поляків); правос. українці й вірмени мали утруднений доступ до Ц., хібащо ставали католиками чи згодом уніятами (але й ці не були рівноправні). Були винятки, коли правос. ремісників приймали до Ц. чи толерували як підмайстрів чи учнів. На сх.-укр. землях діяли Ц., зформовані з правос. ремісників. Жидів взагалі не допускали до Ц., але вони повільно захоплювали деякі ремесла, бувши тільки партачами. Там, де існували кат. Ц., правос. українці творили окремі власні орг-ції, т. зв. *братства* з чл. різних професій та загалом міщан. Братства мали культ.-рел. цілі, насамперед нац. оборону. Жиди подекуди творили власні Ц. і на це здобували дозвіл центр. чи міської влади. Зростання позацехового ремісництва, виникнення мануфактури, внутр. послаблення Ц. через брак дисципліни і зниження проф. стандартів призвели до зменшення ролі і розкладу Ц. і цехового устрою під Польщею. Хоч Ц. існували ще впродовж всього 18 в., вони втратили первісну монополію й

автономію, бо нецехові ремісники були поступово емансиповані. На Лівобережжі 1785, а на Правобережжі 1840 — царський уряд ліквідував автономію Ц., підпорядкувавши їх адміністрації. Реґляментували ремісничу діяльність і Ц. закони Петра I (1722), Катерини II (1785); за останньої цехові ремісники ставали одним з шістьох розрядів міськ. населення, але натоді ще не утворився окремий ремісничий стан. «Устав цехів» Павла I 1799, а зокрема реорг-ція Ц. 1802 дали поч. окремому ремісничому станові. «Вічнозаписані» ремісники в Ц. користувалися всіма правами міщан і платили податки на противагу до ремісничої прислуги і робітників. У кін. 19 в. рос. законодавство почало ліквідувати Ц., які переходили на ремісничі т-ва з харитативними цілями; напр., 1886 київ. шевський Ц. перетворено на спілку «Взаємодопомога». 1900 Ц. скасовані в Росії остаточно. На зах.-укр. землях австр. уряд ліквідував Ц. у 1859.

Література: Лазаревский А. Цеховые акты Левобережной Малороссии. Чтения Іст. Т-ва Нестора. т. XV; Грушевський М. Історія України-Руси. т. VI. К. 1907. 2 вид. Нью-Йорк 1955; Єршов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII—XVIII в. Записки Ніженського ІНО. кн. VI. Ніжен 1926; Єршов А. Ніженські цехи в першій пол. XVII ст. в кн. Чернігів та півн. Лівобережжя. К. 1928; Клименко П. Цехи на Україні. т. 1. К. 1929; Пажитнов К. Проблема ремесленных цехов в законодательстве русского абсолютизма. М. 1952; Крип'якевич І. Боротьба нецехових робітників проти цехів у Львові (1590—1860), зб. З історії зах.-укр. земель, випуск 1, 4. Л. 1957; Кісь Я. Пром-сть Львова у період февдалізму (XVII—XIX ст.). Л. 1968.

В. Маркусь

Цехновіцер Марко (1890—1945), мікробіолог родом з м. Старий Оскіл на Курщині, д. чл. Академії Мед. Наук СССР (з 1944). Закінчив Харківський Ун-т (1915). Керівник (з 1932) Харківського Бактеріологічного Ін-ту (згодом Укр. Ін-ту епідеміології та мікробіології ім. І. Мечнікова). Автор 75 наук. праць, гол. ч. у галузі мікробіології та імунології туберкульози, дитячих хвороб, а також алерґії, хеміотерапії тощо. Був одним з піонерів вакцинації BCG в СССР і організатором виробництва цієї вакцини на Україні.

Цецора, рум. Ţuţora, с. б. Яс над Прутом (в півн.-сх. частині сучасної Румунії); 17. 9. — 6. 10. 1620 тут відбулася битва між тур. і поль. військом, до складу якого входив загін реєстрових козаків (разом 8 400, тур. війська бл. 40 000), під проводом В. коронного гетьмана С. *Жолкєвського.* 6. 10. 1620 поль.-коз. військо почало безладний відступ, під час якого було розгромлене. У битві загинув С. Жолкєвський і М. *Хмельницький,* а його син Б. *Хмельницький* попав у полон. Скориставшися з перемоги, татари спустошили значну частину Поділля, Волині й Галичини.

Цибенко Павло (* 1909), мистецтвознавець родом з с. Боровиці на Черкащині. Автор монографії «А. Г. Петрицький» (1951), каталога «Юрій Стефанчук — художник театру» (1965), співавтор «Історії укр. мистецтва» (1968—70). Наук.-популярні ст. на мист. теми.

Цибуля (Allium), рід багаторічних трав'яних рослин лілеюватих, на Україні бл. 40 видів. Як городні культури вирощують: Ц. звичайну або городню (A. cepa; вона має найбільше госп. значення), Ц. шальот (A. ascalonicum), Ц. батун (A. fistulosum), Ц. порей (A. porrum), часник (A. sativum), й ін. Ц. використовують в їжу, в медицині та як декоративну рослину.

Цивільне право. У Київ. Русі-Україні основним джерелом Ц. п. був звичай. Гол. норми Ц. п. були зібрані в 11—12 вв. у відомому зб. *«Руська Правда»,* але й ін. писані джерела містили деякі норми Ц. п.; напр., церк. і адміністративні акти (устави) тощо.

Право власности на рухоме майно, включно з кіньми, рабами і т. д., базувалося на фактичному посіданні. Зем. власність не була виразно визначена, але деякі права власности, напр., посідання вуликів (борті) давало власникові право і на землю, т. зв. бортні землі. Цивільні зобов'язання могли діяти тільки між особами, що не були обмежені у їхній правоздатності; продаж і купівля, позика, найм і застава згадуються як договори.

Основним інститутом родини уважався шлюб, що в дохрист. часи відбувався у формі викрадення нареченої, купівлі або «приведення жінки». Навіть після того, як Церква ввела моногамію, многоженство ще було поширене за кн. Володимира і Ярослава. Розлучення наступало у висліді рішення церк. чи світських судів або спеціяльного «листа» (відпускного), видаваного чоловіком жінці. Спадкове право вже діяло за цієї доби, згідно з яким спадкоємцями були тільки чл. родини на підставі заповіту (духівниці) абож закону.

За лит.-руської доби давні правні звичаї, перев. ті, що були записані в «Руській Правді», залишилися в силі, але були введені й нові закони, гол. ті, що були увійшли до *Лит. Статуту.* Значно поширився обсяг прав власности, зокрема на землю. Закони виразніше подавали правоздатність різних груп населення, що особливо виявилося у здиференційованих суспільних клясах і станах з притаманними їм правами. Лише поступово було введено право

шляхти на «спадщину». Панівною формою землеволодіння була «вотчина», яка давала право передавати землю у спадщину та «помістя», тобто умовне надання в тимчасове володіння без права диспозиції. Спершу селяни користувалися повними правами власности на землю, яку вони обробляли, але третій Лит. Статут (1588) позбавив їх цього права.

На укр. землях під Польщею тоді дуже скоро змінилося право на поль. зразок, зокрема в ділянці права власности на землю. Не існувало для селян право вотчини. Великі землевласники (пани, шляхта) мали повне і спадкове право на свої землі («альоди»), включно з землями, які раніше були власністю селян; селяни стали тільки користувачами землі, до якої були «прикріплені».

(Див. докладніше «Історія укр. Ц. п.», ЕУ 1, стор. 653—660).

За Лит.-Руської Держави застосовувалася *застава* у її фідуціярній і «піґнусовій» формі; згідно з останньою право на заставлену річ залишалося за боржником. Назагал розвиток заставного права ішов по лінії захисту боржників-власників («застава на урок»). У ділянці права зобов'язань договір купівлі-продажу міг бути укладений особами з різних станів. Після обмежень 1588 селянин не міг без дозволу пана вільно диспонувати землею, що була в його користуванні. Практикувалися договори позики, оренди й обміну. Шлюб був одночасно договором і таїнством. Моногамія цілковито усунула многоженство, що тоді каралося смертю. Розлучення і скасування шлюбу належало до церк. судівництва. Позашлюбні діти (а не тільки від рабинь-заложниць) уважалися незаконними. Інститут опіки реґулювало право. Спадкове право значно поширено; заповідач мав право вибрати спадкоємця і з-поза кола законних спадкоємців у стосунку до майна, що його він сам набув. Але батьківське майно мусіло переходити на законних спадкоємців з родини.

На Гетьманщині Ц. п. базувалося на звичаї, Лит. Статутові та нових законах, пізніше скодифікованих в *«Правахъ, по которымъ судится малороссійскій народъ»* (1743) та подекуди на нормах *Маґдебурзького права*. У ділянці права власности, крім шляхти, коз. стан зберігав навічно право власности на землю без жадних обмежень щодо диспозиції зем. власністю. Селяни на коз. землеволодіннях користувалися до кін. 17 в. правом диспонувати своєю землею. Селянство держ. зем. фонду, т. зв. «свобідних військ. маєтностей», що мало виконувати для держави певні обов'язки, користувалося значно довше правом диспонувати зем. власністю. Більшість законів Лит. Статуту з родинного і спадкового права залишилися без змін.

Пізніше на території Гетьманщини під рос. володінням Лит. Статут поступово був усунений і були введені рос. закони Ц. п. Вони діяли на Наддніпрянщині до кін. першої світової війни.

На Зах. Укр. Землях під Польщею були запроваджені з 14 в. поль. закони, що діяли поряд з деякими інститутами і законами нім. і канонічного права аж до поділу Польщі 1772. Ц. п. на укр. землях під Австрією (цивільний кодекс 1812) було досить модерне і поступове; воно залишалося в силі, поки не було частково замінене законами держав-спадкоємців після першої світової війни.

Розвиток Ц. п. в УССР до 1950-их рр. див. ЕУ 1, стор. 677—79.

Ц. п. під сов. режимом. Верховна Рада СССР схвалила 8. 12. 1961 «Основи цивільного законодавства СССР і союзних республік», а Верховна Рада УССР ухвалила 18. 7. 1963 *Цивільний Кодекс Укр. РСР;* тому що кодекс копіює «основи» (законодавства) СССР, його годі уважати вільним твором укр. законодавства.

Кодекс реґулює взаємини фіз. і правних осіб. Він надає правної дієздатности усім громадянам СССР понад 18 рр. життя на території респ. З уваги на сов. суспільну й екон. систему, кодекс приділяє багато уваги юридичним особам, держ., коoп. орг-ціям, підприємствам тощо. Їхнє правне становище визначене їх власними статутами та законами. Кодекс визначає 4 типи власности: держ., кооп., гром. орг-цій і приватну. Перші три групи становлять т. зв. соц. власність. Держ. власністю є: земля, природні багатства, води, ліси, пром. підприємства, надра, шахти, транспорт, банки, держ. житловий фонд та ін. Вони можуть бути віддані кооперативам та гром. орг-ціям, іноді й приватним особам на довічне користування. Тільки певні категорії власности можуть бути продані громадянам у висліді спеціяльного закону. Кодекс ґарантує особисту власність громадян, яка вважається «похідною» від соц. власности; право володіння, користування і розпорядження об'єктами власности досить обмежене. Лише власність, «призначена для задоволення матеріяльних і культ. потреб» громадян (включаючи заробіток і заощадження, т. зв. трудові доходи), може бути особистою. Вона не може служити для «експлуатації» ін. осіб. Кодекс обмежує власність до однієї квартири чи визначеної площі (60 м² на родину).

Правні взаємини, які виникають між приватними особами, не різняться в

принципі від тих, що існують в неком. країнах. Взаємини між соц. орг-ціями (держ. підприємства, кооп. орг-ції, об'єднання, колгоспи тощо) постають в рамках плянового госп-ва, що зобов'язує ті чи ті орг-ції укладати відповідні угоди. Договірна автономія цих установ обмежена підрядними справами (див. *Договір*).

Кодекс включає також охорону і права авторів та винахідників. Але держава зберігає за собою право користуватися винаходом за встановлену премію. Спадковість у сов. речевому праві дозволяється. Громадянин має право передати свою власність кожній фіз. чи правній особі. Існують дві черги спадкоємців: до першої належать діти, дружина і батьки, брати і сестри, що їм припадає спадщина у випадку відсутности заповіту померлого. Друга черга це ін. особи, визначені в заповіті. Але, незалежно від умов заповіту, неповнолітні і непрацездатні спадкоємці мають ряд переваг.

Закони стосовно родини вміщені в окремому «Кодексі про шлюб та сім'ю в Укр. РСР» (див. Доповнення) від 20. 6. 1969, що замінив ухвалений 1926 «*Кодекс законів про родину, опіку, шлюб і про акти громадянського стану УРСР*». Метою кодексу є зміцнення сов. родини в дусі «принципів сов. моралі». Він ставить за обов'язок батьків ком. виховання дітей. Вони можуть бути позбавлені батьківства (опіки над дітьми), якщо занедбують обов'язок виховання дітей. Рівноправність жінки і чоловіка ґарантована у всіх відношеннях. Шлюб (реєстрація в *ЗАГС*) є основою родинних прав і обов'язків. Шлюб припиняється або анулюється в наслідок суд. рішення. Суд також встановлює у випадку рішення про розлуку права й обов'язки батьків та дітей. Позашлюбні діти, що їх батьківство встановлене погодженням батьків або суд. рішенням, мають права і обов'язки законних дітей. Усиновлення чи удочеріння дозволяється законом і його реґулює названий кодекс.

Ю. Старосольський

«Цивільний кодекс Української РСР» (Ц. к.), систематичне джерело діючого на Україні цивільного права, що реґулює майнові і немайнові відносини поміж громадянами. Перший Ц. к. був затверджений ВУЦВК 16. 12. 1922 (з чинністю від 1. 2. 1923) і був опрацьований на підставі Ц. к. РСФСР 1922. Нині діючий Ц. к. був схвалений Верховною Радою УССР 18. 7. 1963 з чинністю з 1. 1. 1964, після чого були внесені до нього незначні додатки і зміни. Згідно з конституцією СССР, Ц. к. базується на «Основах цивільного законодавства СССР і союзних респ.», що були схвалені Верховною Радою СССР 8. 12. 1961. Ц. к. складається з 8 розділів, поділених на 42 глави і 572 ст. 1 розділ визначає завдання Ц. к., поняття громадян і юридичних осіб, подає їх правоздатність і дієздатність, розглядає договірні права, захист цивільних прав, позовну давність тощо; 2 розділ, присвячений праву власности (держ., кооп. і колгоспної), визначає особисту і суспільну власність та її захист; 3 розділ обговорює різні форми зобов'язань (договірне право); 4 — охоплює авторські права, 5 — право на відкриття, 6 — винахідницькі права. 7 — присвячений спадковому праву, а 8 — розглядає права чужинців і бездерж. осіб та застосування чужих законів і міжнар. договорів (див. *Цивільне право*).

Ю. С.

Цивільний процес, також формальне цивільне право, яке встановлює порядок судового розгляду цивільних справ (див. *Цивільне право*). Історія Ц. п. давньої і сер. доби див. «ЕУ 1», стор. 667—69).

На укр. землях під рос. владою Ц. п., базований спершу на *Лит. Статуті*, був скоро замінений рос. Ц. п. Новий рос. цивільно-процесуальний кодекс з 1864 укладено за франц. зразком, на принципах диспозитивности (свобода сторін вільно диспонувати своїми матеріяльними і процесуальними правами), усности, явности і вільної оцінки доказів, які подають сторони в процесі.

На укр. землях під Австрією від 1772 було запроваджене австр. законодавство щодо Ц. п., яке розвинулося під зах.-евр. впливом і знайшло свій кінцевий вислів у кодексі 1895. Воно базувалося на принципі відкритого й усного судового розгляду з «диспозитивним» правом позовника та передбачало право відклику (в трьох інстанціях), включно до Найвищого суду.

За укр. державности (1917—20) збережене процесуальне право попередніх режимів: в УНР — рос., а на зах. землях — австр. з відповідними змінами, що їх вимагали обставини і нові політ. умови. На зах. землях під Польщею (1920—39) закони Ц. п. з-під австр. чи рос. режиму залишилися в силі до 1920, коли схвалено новий поль. кодекс, опрацьований у дусі і на принципах зах. законодавства.

В УССР стосувалися щодо Ц. п. закони РСФСР, а згодом також за їхніми зразками опрацьоване окреме законодавство УССР. Декрет сов. уряду про суди 24. 11. 1917 оголосив закони царської Росії недійсними. Відповідно до цього декрети уряду сов. України з 4. 1. 1918 «Про нар. суди» та раднаркому УССР з 14. 2. 1919 «Про суди і рев. трибунали» визначили нову суд. процедуру. Їх доповнював *Цивільний процесуальний*

кодекс Укр. РСР 1924 і 1929. Теперішній кодекс ухвалено 18. 7. 1963 згідно з «Основами цивільного судочинства СССР і союзних республік», схваленими Верховною Радою СССР 1961.

Кодекс встановляє Ц. п. у справах, що виникають з цивільних, родинних, трудових та колгоспних правовідносин. Він встановляє, що нар. суд є основною і заг. інстанцією Ц. п., але дозволяє шляхом відклику перевести справу до вищих судів. Кодекс підкреслює суспільний інтерес у цивільних справах, визнаючи принцип, що порушення особистих прав заторкає також держ. інтереси. Тому, хоч позовник має право розпочати або відтягнути суд. справу, прокурор, який діє від імени держави, може сам передати цивільну справу до суду, якщо вважає, що цього вимагає держ. інтерес, може включити до Ц. п. третю сторону в кожній його стадії, а також опротестувати вирок з техн. (формальних) причин. Також суд має право ухвалити вирок незалежно від бажань сторін. Вирок може бути опротестований і проти нього можна внести відклик. Вищий суд порядком касаційного рішення може анулювати, відкинути або змінити рішення нижчого суду. (Див. також *Судочинство*. Докладніше про Ц. п. в ЕУ 1, стор. 667—70 і стор. 679—80, там і Література).

Ю. Старосольський

«Цивільний процесуальний кодекс Української РСР» (Ц. п. к.), систематичне джерело діючого на Україні сов. процесуального права в цивільних справах. Перший Ц. п. к. був схвалений ВУЦВК 30. 7. 1924 (з чинністю від 30. 10. 1924). Пізніше, значно змінений, увійшов у дію 1. 12. 1929. Нині діючий Ц п. к. був схвалений Верховною Радою УССР 18. 7. 1963, а вступив у силу 1. 1. 1964. За сов. конституцією Ц. п. к. УССР базується на «Основах цивільного судочинства СССР і союзних респ.», схвалених Верховною Радою СССР 8. 12. 1961. Кодекс складається з 6 розділів і 428 ст. 1 розділ розглядає гол. принципи цивільного процесу, судимість, склад судів, докази, суд. виклики, витрати, штрафи тощо; 2 — визначає права й обов'язки сторін у процесі, 3 — реґулює провадження справи у першій інстанції, а 4 — у касаційній і наглядній інстанціях. 5 — присвячений питанням виконання вироку, 6 — процесуальним правам чужинців та чужих орг-цій, дипломатичних представників та бездерж. громадян (див. *Цивільний процес*). *Ю. С.*

Цигани (самоназва — рома), нащадки вихідців (під кін. І тисячоліття по Хр.) з Півн. Індії. Циганська мова належить до індійської групи індоевр. мов. Спершу Ц. осіли в Зах. Азії, і жили перев. у сх. частині Візант. Імперії; у 13—15 вв. розселилися по Півн. і Сх., пізніше по Центр. і Зах. Европі, врешті у всьому світі. Кількість Ц. на світі нараховують тепер від 2 до 8 млн. Майже всі вони двомовні: знають свою мову і тієї країни, де оселилися. Вперше на Україні Ц. з'явилися у 15—16 в., спочатку в Басарабії і в Криму. Назагал вони вели кочовий спосіб життя, взимку перев. жили по с., звич. на околицях. Традиційними заняттями Ц. були ремесла: ковальство, столярство, лоткарство, конярство і мандрівна торгівля; інші джерела їх заробітку — музика, співи і танці, також ворожіння. Ц. дотримуються своїх проф. звичок, окремі групи обирають своїх «королів». Намагання Речі Посполитої і Рос. Імперії призвичаїти їх до осілого способу життя не мали успіху. За релігією Ц. на Наддніпрянщині були правос., в Галичині й на Закарпатті — греко-кат.

Цигани на Буковині

За переписом 1926 в УССР жило 13 000 Ц. (у тому ч. 2 500 у м.); у Криму їх було 1 300, на Півн. Кавказі — 6 800. Усіх Ц. на укр. етнічних землях (на 1926) було бл. 20 000. За сов. переписом 1970 в УССР жило 30 100 Ц. (1959 — 28 000), у всьому СССР 132 300 (1979 — 209 200).

Ц. розміщені по всіх обл. України, але найбільше їх на Закарпатті, у Криму і Півд. Басарабії. Майже пол. їх живе по м. Лише 40% Ц. у м. вважають циганську мову рідною, у селах — 35%; решта Ц. за рідну мову вважає укр., рос. та молд. мови. За сов. часу влада далі намагається змусити Ц. до осілого життя (постанова 1926 і указ Президії Верховної Ради СССР 1956). Нині щораз більше Ц. працює в сіль. госп-ві і пром-сті, але й далі чимало їх тримається старих традицій.

У ділянках матеріяльної культури Ц. нічим особливим не відрізняються, хібащо одягом, натомість мають багатий фолкльор, зокрема у ділянці нар. поезії (особливо казки), музики (особливо на Угорщині), танку. Циганські мотиви мали вплив на музику й літературу, зокрема на Україні є вони в творчості С. Руданського, М. Гоголя, І Франка та ін.

Література: Баранніков О. Укр. та півд.-рос. циганські діялекти. Л. 1933; Народы Европейской части СССР. т. 2. М. 1964; Санаров В. И. Проблемы историко-этнографического изучения цыган. «Советская этнография», ч. 3. 1971.

В. Кубійович

Цикорій (Cichorium), рід трав'янистих рослин з родини складноцвітих. У культурі 2 види: Ц. кореневий або звичайний, петрові батоги (C. intybus) та Ц. салатний, ендивій (C. endivia), який вирощують як салатну рослину.

Цикурине (V—18), с. м. т. Донецької обл., підпорядковане Селидівській міськ. раді. Зал. вузол, видобуток вугілля.

Цимбал Віктор (1902—68), маляр і графік родом з с. Ступична б. Києва; мист. освіту здобув у Київ. Мист. Школі, згодом у Високій школі прикладних мистецтв і Укр. Студії Пластичного Мистецтва у Празі (1928). Перебуваючи у таборах полонених вояків УНР 1920—22 у Польщі, Ц. малював портрети, декорації і карикатури у таборових вид., цикл «Типи інтернованих». До празького періоду належать численні обкладинки, екслібриси та ілюстрації дитячих кн., гол. для в-ва «Світ Дитини» у Львові. У Празі Ц. здобув ім'я кращого графіка Чехо-Словаччини. 1928 Ц. переїхав до Арґентіни, де 33 рр. працював ілюстратором і в комерційній рекламі для фірм Арґентіни й ЗДА. Ц. один з піонерів «видрапуваної техніки». Мав виставки у Буенос-Айресі (1936, 1948, 1956, 1959), а переїхавши 1960 до Нью-Йорку, виставляв там двічі (1960, 1961) і двічі в Детройті (1961, 1963). Творчість Ц. позначена сильним впливом символізму: олійні композиції «Три душі», «Катаклізми», «Рік 1933» (голод на Україні), краєвиди з Патаґонії. Графічні портрети Т. Шевченка, В. Липинського, Т. А. Едісона, А. Тосканіні, Д. Скоропадського, Б. Хмельницького, І. Мазепи та ін. Численні політ. карикатури для гумористичного ж. «Мітла» у Буенос-Айресі і сатиричних творів («У Лукомор'я», «Репатріяція»). Ц. брав активну участь у гром. і культ. житті країни свого поселення.

В. Цимбал

Література: Гординський С. (ред.) Віктор Цимбал. Монографія. Нью-Йорк 1972.

С. Г.

Цимбали, струнний інструмент. Складається з дерев'яного корпусу, прямокутної, частіше трапецієвидної форми з натягнутими над ним струнами. Звук здобувається ударами паличок по струнах. На Україні, як нар. інструмент відомі з 19 в. Ц. входять до складу нар. ансамблів (троїсті музики).

Цимбали

Цимбалістий Богдан (* 1919), психолог, гром. діяч і публіцист родом з Борщева. Студіював у Львові, Берліні, Ґеттінґені й Лювені. У 1951—57 співр. Ін-ту «Oriente Europeo» в Мадріді, з 1959 в ЗДА: дир. Школи для дефективних дітей (New Jersey Training School for Boys); з 1950 дир. Укр. Музею в Нью-Йорку. Ц. автор ст. в укр. і чужинній пресі на фахові теми і публіцистичного характеру.

Цимбалістий Євген (1909—66), співак-тенор, дириґент і композитор родом з Галичини. Студіював у Львівській Консерваторії і Берлінській Високій муз. школі. З 1940-их рр. працював дириґентом хорів і учителем музики в Берліні, пізніше в Мюнхені, де й помер. Хорово-оркестрові твори: «Сюїта мандрівних пісень», «Сюїта любовних пісень»; «Мисливська сюїта»; кантата на тему біблійних слів «Я є початок і кінець».

Цимбора Юрій (* 1919), дириґент і композитор популярних пісень на фольклорній базі, родом зі Свидника на Пряшівщині. В 1950—60-их рр. Ц. — мист. керівник Піддуклянського Укр. Нар. Ансамблю. В обробці Ц. понад 300 нар. пісень півд. Лемківщини. Ц. співавтор зб. «Укр. нар. пісні Пряшівського краю» (ч. 1, 1958), автор «Укр. нар. пісні Сх. Словаччини» (ч. 2, 1963); зб. «Заспіваймо собі двома голосами» (1974), «Мелодії серця» (1981) та ін.

Цинкаловський Олександер (1898–1983), археолог родом з Володимира Волинського; по закінченні студій у Варшаві працював у музеях Варшави, НТШ у Львові, у Крем'янці і з 1952 у Кракові (співр. Археологічного Ін-ту Поль. АН). Ц. збирав й опрацьовував археологічні матеріяли з Волині й Полісся. Праці: „Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego" (2 тт.; 1961—63), «Сліди християнства на Волині перед кн. Володимиром 981 р.» (1930), «Княжий город Володимир» і «Волинські дерев'яні церкви XVII—XVIII ст.» (1935), «Старовинні пам'ятки Волині» (Торонто, 1975), «Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник Волині і Волинського Полісся) від найдавніших часів до 1914 р.». Вінніпеґ 1984. Помер у Кракові.

О. Цинкаловський

Цинкові руди, мінеральні родовища, що містять у собі цинк, який екон. доцільно з них добувати; гол. Ц. р. є сфалерит. На Україні невеликі родовища Ц. р. є на Закарпатті у Вулканічних Карпатах (перев. на Берегівському полі) і на

Донбасі (в Нагольному кряжі); екон. значення вони не мають. Великий цинковий зав. «Укрцинк» в Костянтинівці (заснований 1928) тепер переробляє Ц. р., які довозять з поза УССР, гол. з азійської частини РСФСР.

Ципола Ґізеля (* 1944), оперова співачка, лірико-драматичне сопрано, родом з с. Гать Ужгородського р-ну; по закінченні Харківського Ін-ту Мистецтв (1969) солістка Київ. Театру Опери та Балету. Лавреатка конкурсів — Всесоюзного вокалістів ім. М. Ґлінки (1968), Міжнар. вокалістів у Токіо (1976), Держ. премія Грузинської ССР ім. З. Паліашвілі (1973). Партії: Чіо-Чіо-Сан, Мімі, Тоска («Мадам Батерфляй», «Богема» і «Тоска» Дж. Пуччіні), Маргарита («Фавст» Ш. Ґуно), Аїда («Аїда» Дж. Верді), Тетяна («Євгеній Онєгін» П. Чайковського) та ін. Виступає з концертами, ґастролювала в сателітних державах.

Циричанка (V—15) с. м. т. положене над р. Ореллю, в півд.-сх. частині Придніпровської низовини, р. ц. Дніпропетровської обл. Харч. (консервний, маслоробний зав.) пром-сть. Ц. заснована 1604.

Цирк, перев. кругла будівля з ареною (манеж) і трибунами для глядачів. У Ц. відбуваються видовища (називані також Ц.), супроводжувані муз. ексцентрикою, які демонструють силу, зручність і відвагу цирк. артистів (силачів, акробатів, повітряних гімнастів, жонґлерів, еквілібристів, ілюзіоністів, фокусників, вершників, велофіґуристів, боротьби, муштрувальників свійських і приборкувачів диких тварин тощо) з інтермедіями-буфонадами кльовнів, пантомімою і мелодрамою.

Попередниками Ц. на Україні з 11 в. були *скоморохи*, згодом ярмаркові балагани, жонґлери й цигани з ведмедями, у 18—19 в. театралізовані кінні каруселі й ін. кінні видовища, а з 19 в. мандрівні Ц. і звіринці. У кін. 19 — на поч. 20 в. з'являються стаціонарні Ц., найперше в Києві дерев'яний (1867), мурований Ц. Берґоньє (1875) та ін., згодом у Харкові: дерев'яний Ц. братів Нікітиних (1883), 1886 модерний на свій час, на взірець паризького Ц. Франконі, Ц. Грікке і 1911 другий Ц. на 5 750 місць грека Муссурі. 1903 в Києві побудовано Ц., де показував муштрованих коней П. Крутіков, в Одесі діяв Ц. С. Малевича. Крім стаціонарних, до 1914 в Рос. Імперії працювало бл. 100 мандрівних Ц. За сов. часу декретом з жовтня 1919 Ц. націоналізовано й підпорядковано Наркомосові. За цим декретом Ц. мав «стати одним зі знарядь виховання нової людини, громадянина соц. держави». Для складання циркових (цирк.) програм залучено письм., режисерів театру, балетмайстрів, композиторів, сценографів і фізкультурників. Якийсь час для Київ. і Харківського Ц. працювали укр. режисери Г. Юра (поставив укр. водяну пантоміму «Бунтар Кармелюк»), Б. Балабан, М. Крушельницький, В. Скляренко, композитори П. Майборода, А. Штогаренко, В. Серманич, М. Фореґґер, балетмайстер К. Голейзовський, декоратор Б. Ердман, фізкультурники О. і В. Ялові та ін. На провінційних аренах ставлено м. ін пантоміми «Тарас Бульба», «Ніч під Різдво». Світового визнання здобули українці борець І. *Піддубний* (шестикратний чемпіон світу) і кльовн-акробат В. Лазаренко, майстер політ. кльовнади. 1954 в Харкові створено Перший укр. Ц., відкриття якого відбулося на київ. арені прем'єрою «День народження». Укр. нац. колектив репрезентував укр. цирк. мистецтво 1960 на Декаді укр. літератури й мистецтва в Москві. У виставах колективу укр. нац. характер підкреслювано одягом, музикою, орнаментикою на реквізиті, поведінкою. Зокрема укр. характер мають антиподисти Микитюки (Світлана, Ганна і Франк), жонґлери Філіпенки (розігрують сценку за мотивами «Сорочинський ярмарок» М. Гоголя), гуцульські акробати під керівництвом В. Максимова, мистці фіґурної їзди на мотоциклах П. Маяцький і Н. Сорокіна, акробати-вольтижери В. і В. Фоменки, подружжя Лисиненки, кльовн з собачками Л. Мозговий, повітряні гімнасти З. і М. Криленки, танцюристка на дроті Елла Косяченко та ін.

Цирк у Києві (1958—60), арх. А. Жуков

1960 побудовано в Києві новий Ц. на 2 100 місць (архітект А. Жуков), дир. і мист. керівник Б. Засць. Тут з 1961 існує естрадно-цирк. студія. Найстарішу цирк. традицію має Харків. Чимало майстрів Ц. починало свою мист. кар'єру на харківській арені, зокрема кльовни В. і В. Лазаренки, А. Дуров, О. Попов, харків'янка І. Бугримова, що понад 40 літ працювала з левами, акробат, ексцентрик і еквілібрист П. Маяцький та ін. 1974 побудовано в Харкові новий цирк. будинок на понад 2 000 місць з модерною техн. апаратурою, приміщеннями для коней, левів і слонів, спортивно-репетиторними залями, ґардеробами тощо. Про-

грами Харківського Ц. театралізовані, там створюються нові цирк. жанри: Ц. на воді, Ц.-ревю, Ц. на льоду. Тематичні програми суч. укр. Ц.: «Арена дружби», «Парада чудес», «Веселі зірки», «Циркові сувеніри»; дитячі спектаклі: «Нові пригоди Снігуроньки і Золотого ключика», «Забавна казка» та ін. Гол. режисери: Е. Зіскінд, Ф. Яшинов (1934—82), В. Гамеров, диригент оркестри І. Додюк; цирк. композитори Я. Френкель, А. Владимирцев. При Ц. створено режисерську лябораторію. Старий харківський Ц. перетворено на філію Всесоюзної дирекції підготови цирк. програм, атракціонів і номерів (керівник Е. Зіскінд). Тут розроблено більші атракціони: «Гімалайські ведмеді», «Леви», «Африканські левивелетні», «Екзотичні тварини», «Серед хижаків» та ін.

Цирк у Кривому Розі (1970), арх.: С. Гельфер, Г. Напрієнко, Д. Лівшиць

Побіч стаціонарних Ц., в держ. системі СССР працюють пересувні Ц. і цирк. колективи, бриґади. 1951 в Києві постала мист. орг-ція Ц. на естраді, яка має 13 колективів. Обслуговує перев. села. З 1964 діє Ц. на льоду. Кандидати цирк. мистецтва фахову освіту здобувають в держ. цирк. училищі в Москві (з 1938) і в Харківському Ін-ті Мистецтв на режисерському фак. На міжнар. терені нац. цирк. бриґади не репрезентують своїх країн, а окремі майстрі їх включаються в збірний колектив сов. Ц.

Література: Черненко Й. Мистецтво цирку. К. 1962; Щербакова Н. Харьковский цирк. Х. 1983

Цирульники, особи, що подавали певні види хірургічної допомоги, лікували рани, злами кісток, вправляли вивихи, робили деякі операції, іноді навіть видаляли камені з сечового міхура, оперували килу, робили ампутації кінцівок тощо. Вони також виготовляли масті, плястрі, порошок, видаляли зуби, пускали кров, ставили банки і виконували обов'язки перукарів. Цирульництво виникло в Зах. Европі за сер. віків, звідки через Німеччину, Австрію і Польщу поширилося по всій Україні. Ц. на Україні, яких іноді називали костоправами, а пізніше хірургами, здобували фахові знання в корпораціях хірургів-майстрів; практичне навчання тривало 3-4 рр. Учні по закінченні навчання могли стати підмайстрами і через три роки праці складати іспити на майстрів. Ц. були проміжною групою між представниками нар. медицини і дипломованими лікарями. З часом Ц. перетворилися на хірургів, які до 1731 не входили до стану лікарів і лишалися разом з цеховими ремісниками. Лише з 1731 Ц. об'єднувалися в цехи, які своїми статутами охороняли монополію свого ремесла, встановлювали орг-цію діяльности Ц., реґламентували працю, ціни, кількість працівників та учнів у майстра. Чл. цехів були лише майстрі. На чолі цеху стояв цехмайстер, йому допомагали ін. чл. управи.

Перші згадки про цехи Ц. на Україні відносяться до кін. 14 в. Зразковим цехом був Львівський, заснований у 1512. Київ. цех Ц. існував уже в 15 в. (за деякий час він з'єднався з цехом кравців). 1767 він здобув новий статут. Цехи діяли і в ін. м. України. У Кам'янець-Подільському він звався цехом хірургів. Найкращі Ц. працювали у великих м. У менших м. і в с. Ц. були мало освічені, яких населення називало «партачами».

На Центр. і Сх. Землях 1741 була розпочата підготова Ц. з мед. освітою при військ. шпиталях. 1794 була влаштована перевірка знань «партачів» в Мед. Колеґії. З організацією лікарських управ на Україні (1796) було запроваджено перевірку знань Ц. в ряді міст (у Києві вона відбулася у 1815). Повністю Лікарська управа взяла під свій контроль цех Ц. 1817. За даними 1830 в Київ. губ. було 6 цирулень, у кожного майстра було від 2 до 4 підмайстрів. Після скасування маґдебурзького права в Києві, як і по всій Україні (1835), цехи Ц. припинили своє існування.

На Зах. Україні цехів Ц. було значно більше, ніж на Центр. і Сх. Землях. Однак, по окупації Зах. України Австрією вони почали занепадати. Львівський цех хірургів нараховував тоді лише 5 фахівців. В ін. м. Галичини і Буковини залишилося ще деякий час досить багато Ц. У 1775 у Львові вперше були організовані курси з основ медицини для Ц. та повитух. Зі створенням у Львові Мед. колеґії (1776) право на приватну практику надавалося лише лікарям, що мали університетські дипломи; це фактично було поч. кін. діяльности Ц. Офіційно в Галичині й на Буковині цехи Ц. були ліквідовані 1870, проте споконвічні традиції цирульницьких метод лікування збереглися аж до поч. 20 в.

Література: Клименко П. Цехи на Україні, т. 1, випуск 1. К. 1929; Руфанов К. Общая хирургия. М. 1954; Матеріяли до іст. розвитку охорони здоров'я на Україні, за ред. К. Ф. Дупленко. К. 1957; Плющ В. Нариси з іст. укр. мед. науки та освіти, кн. І. Мюнхен 1970.

Г. Шульц

Цисс Григорій (1869—1935), маляр і педагог родом з Полтави; мист. освіту здобув у Петербурзькій Академії Мистецтв у І. Рєпіна (1900), згодом жив і працював у Полтаві. Гол. твори: «Сорочинська трагедія» (1905), портрети Т. Шевченка

(1900-их рр. і 1929), Г. Мясоєдова, «Жіночий портрет» (1914), мистців В. Магденка (1916—17) і П. Горобця (1930) та ін. Твори Ц. зберігаються перев. у Полтавському Художньому Музеї; 1956 в Полтаві влаштовано виставку його творів.

Цись (Цисс, псевд. Мовчій), Олександер, письм. і культ. діяч другої пол. 19 в.; військ. лікар Одеської військ. округи, чл. старої київ. Громади, співр. «КСт.» (1900). У 1860-их рр. організував укр. театральні вистави в Києві й Полтаві та брав у них участь, серед ін. у трупі М. Кропивницького. Автор мелодрам «Сватання невзначай» і «Ятрівка» (1864), драми «Гріх задля лиха» (1865), драматизованої історії України «Стара Україна» (1899) та ін. Вірші Ц. друкувалися в гал. газ. «Правда» (1867—68), ж. «Нива» (1865) і «Календарі народнім» на 1865. Про творчість Ц. писав О. *Кониський*.

Цись Петро (* 1914), географ родом з с. Великі Сорочинці (Полтавщина). По закінченні Харківського Ун-ту працював у високих школах, з 1945 проф. Львівського Ун-ту. Праці з геоморфології та районізації України, серед ін. «Геоморфологія УРСР» (Л. 1962).

«Цитология и генетика», журн. Ін-ту молекулярної біології і генетики АН УРСР; виходить щодва місяці у Києві рос. мовою.

Цитра, струнний щипковий інструмент у формі плаской скриньки, має 5 струн для виконання мелодії і 25—35 струн для акомпаньяменту. У кін. 19 в. в Галичині виступав цитрист-соліст Євген Купчинський, композитор численних творів для цитри; деякі з них появилися друком у в-ві «Руський цитрист».

Цитра

Цицалюк Григорій (* 1929), композитор родом з с. Поділля (тепер Хмельницька обл.). Закінчив Львівську Консерваторію; 1953—57 мист. керівник Вінницької обл. філармонії, пізніше викладач муз. дисциплін у різних закладах Харкова (з 1962 — Ін-ту Мистецтв) і керівник самодіяльного ансамблю пісні і танцю «Серп і Молот». Твори: симфонія і дві поеми для симфонічної оркестри, твори для фортепіяна і хору, обробки укр. нар. пісень.

Цицурин Федір (1814—95), терапевт родом з м. Бірюча Воронізької губ. Закінчив мед. фак. Харківського Ун-ту (1835). 1844—57 — проф. терапії Київ. Ун-ту; 1847 керував боротьбою з епідемією холери на Київщині. З 1857 — през. Варшавської медико-хірургічної академії.

Цілинні землі, здавна нерозорані, але придатні для сіль. госп-ва землі, ті що тільки час від часу обробляються, називають перелоговими (Див. *Перелогова система*). Тепер ні на Україні, ні на Передкавказзі Ц. з. немає (за винятком степ. заповідників); натомість до другої пол. 18 в. майже вся *Півд. Україна* і *Передкавказзя* становили цілинний степ. У кін. 18 в. він являв собою 90% усього простору, у сер. 19 в. — 50%, на поч. 20 в. бл. 20% (його використовувано на пасовища для овець); у 1940-их рр. всі Ц. з. на Україні й на Кубані були заорані. Т. ч. заорювання Ц. з. ширилося разом з розселенням укр. селянства. Так було і під час поселення українців за межами їхньої нац. території на Сх. Передкавказзі, Надволжі, Уралі й з кін. 19 в. в Азії (тільки на Зеленому Клині укр. селяни селилися перев. на терені викорчовуваних ними лісів). Найбільше Ц. з. розорали укр. колоністи в Півн. Казахстані і в Півд.-Зах. Сибіру, у т. зв. *Сер.-Азійському Степовому краю*.

За сов. часу освоєння Ц. з. було до 1953 невелике. З 609 млн га с.-г. угідь всього СССР постійно оброблялося тільки бл. 225 млн га (у тому ч. 32 млн га на Україні). Для збільшення виробництва зерна М. Хрущов запропонував на вересневому пленумі ЦК КПСС 1953 поширити посівну площу шляхом освоєння Ц. з., а наступного року ЦК КПСС і Рада Мін. СССР ухвалила постанову «Про дальше освоєння цілинних і перелогових земель для збільшення виробництва зерна» (17. 8. 1954), на основі якої у 1954—63 освоєно бл. 42 млн га Ц. з. (у тому ч. за 1954-56 бл. 36 млн га). Освоєння Ц. з. відбувалося у р-нах Казахстану (21,4 млн га, у тому ч. у півн. частині, т. зв. Цілинному краю 15,1), у Надволжі (3,4), на Уралі (5,3), у Зах. Сибіру (7,4) й у Сх. Сибіру та на Далекому Сході (4,5 млн га). В УССР незначне освоєння земель велося на Поліссі — осушення боліт і заболочених земель.

Урожайність зернових культур Ц. з. спершу була невелика, згодом дещо покращала; за офіц. даними, заг. збір зернових на Ц. з. становив у млн т (у дужках частка до зборів у всьому СССР): 1950 — 25,6 (31,5), 1960 — 58,7 (46,8), а 1976 — 52,6 (36,9%) млн т. Т. ч. поряд України й Півн. Кавказу Ц. з. стали новою базою зернового госп-ва СССР. На Ц. з. переважала система радгоспів; тільки 1954-56 було утворено 425 радгоспів, кожний з посівною площею у сер. 25-30 000 га. Ч. радгоспів зросло з 120 у 1953 до 694 у 1963; одночасно ч. колгоспів зменшилося з 1 170 до 92.

Для реалізації освоєння Ц. з. треба було матеріяльно-техн. бази і кадрів. Знач-

ну частину їх мусіла дати Україна. Тільки 1954-55 з неї відправлено на Ц. з. понад 26 000 тракторів та велику кількість с.-г. машин. У висліді масової пропаґанди за «добровільний» виїзд молоді на Ц. з. вислано в 1954-56 з України до Казахстану й Сибіру понад 80 000 молоді; на постійну працю на Ц. з. висилано $^2/_3$ всіх випускників с.-г. навчальних закладів УССР. Крім того, щороку з України висилали на Ц. з. десятки тис. студентів під час т. зв. літнього трудового семестру на спорудження житлових будинків для робітників, шкіл, елеваторів, машинно-тракторних майстерень, мостів, шосейних шляхів тощо.

1964 лише в Кустанайській обл. працювало 5 700 студентів вищих шкіл і технікумів України. Укр. молодь, відірвана від нац. пня і кинена в чужі обставини, зазнавала денаціоналізації й русифікації, що сприяє здійсненню політики утворення «єдиного сов. народу».

1963 ЦК КПСС припинив акцію дальшого освоєння Ц. з., спрямовуючи зусилля на збільшення урожайности на вже освоєних, також і Ц. з. Це рішення було вислідом досвіду, який свідчив про обмежене значення Ц. з., зокрема в Азії через суворі кліматичні умови. Тому також урожайність зерна на Ц. з. на 1/3 нижча, ніж в ін. частинах СССР (120 і 160 т з 1 га), і хоч Ц. з. становлять 29,5% усієї посівної площі СССР, збір зерна з них ледве досягає 18,0%.

Література: Про дальше збільшення виробництва зерна на Україні і про освоєння цілинних і перелогових земель. К. 1954; Вакуленко Я. До питання освоєння цілинних і перелогових земель в СССР. Укр. збірник Ін-ту для вивчення історії та культури СССР. Кн. 3. Мюнхен 1955; Беренштейн Л., Горак В. Україна — цілинним землям. К. 1962; Двоскин Б., Сидоров И. Целинный край. М. 1964; Фініков Т. Діяльність студентських будівельних загонів УРСР на цілині (1962—1974 рр.). Іст. дослідження. Вітчизняна історія. Випуск І. К. 1975.

А. Жуковський, В. Кубійович

Цілиноградська область, область у півн. частині Казахської ССР (і *Сер.-Азійського Степового Краю);* 124 600 км², 809 100 меш., у тому ч. 466 000 у м. За переписом 1979, поділ людности за 4 національностями (у тис., у дужках у %): росіяни — 380 600 (47,0), казахи — 167 800 (20,7), німці — 102 700 (12,7), українці — 72 600 (9,0). Фактично кількість українців більша, росіян — менша. До 1961 назва Ц. о. — *Акмолінська область.*

Цілуйко Кирило (1908—81), мовознавець родом з Покровського на Дніпропетровщині. Закінчив Дніпропетровський Пед. Ін-т (1935), спеціялізувався в укр. топономастиці. З 1946 співр. Ін-ту Мовознавства АН УРСР, його учений секретар і заступник дир. Ц. організував при Ін-ті велику топономастичну картотеку, на підставі якої складено за його ред. цінний «Словник гідронімів України» (1979), що містить також іст. дані. Ц. організатор і керівник Укр. ономастичної комісії (з 1960) і ред. видаваної нею серії «Повідомлення Укр. ономастичної комісії» (1966—76), ред. топономастичної частини в «Історії міст і сіл УРСР» (26 тт., 1967—74).

Література: Німчук В., Цілуйко К. Повідомлення Укр. ономастичної комісії. 7. К. 1968; некролог у ж. Мовознавство. І. К. 1982.

Ю. Ш.

Ціпановська Ольга (1866—1941), гром. діячка в Перемишлі, педагог (зокрема муз.) і піяністка родом з Мізуня б. Долини. Перший диригент перемиського хору «Боян» та дир. філії Муз. Ін-ту ім. Лисенка (1925—32); одна з перших виконавців творів М. Лисенка; харитативний діяч, ініціятор заснування комітету «Брат братові» (1919); 1941 допомагаючи укр. хворим воякам, звільненим з нім. полону, захворіла на тиф і померла у Львові.

О. Ціпановська

Цісик Володимир (1913—71), скрипаль-соліт, муз. діяч і педагог родом з с. Ліски б. Коломиї. Муз. освіту здобув у Вищому Муз. Ін-ті ім. Лисенка у Львові й у Львівській Консерваторії, згодом у Празі і Мюнхені. 1942—44 концертмайстер Львівського Оперного Театру; з 1952 співорганізатор й учитель Укр. Муз. Ін-ту в Нью-Йорку, там таки керівник струнної оркестри. Помер у Нью-Йорку.

В. Цісик

Цісик Квітка (* 1953), співачка-сопрано, нар. у Нью-Йорку, дочка Володимира Ц. Виконує заголовні пісні у фільмах, виступи в амер. телебаченні (у рекламі); співала у Ґентській опері (Бельгія) тощо.

Ціхановський (поль. Cichanowski) Фердінанд (1759—1828), церк. діяч на Холмщині родом з Підляшшя. З 1810 холмський еп., сенатор поль. сойму. Ц. підніс освіту уніятського духовенства і подбав про зрівняння його з латинським, вимагав заборони для латинських свящ. приймати уніятів до латинського обряду

(1821), але одночасно видав 1815 «Порядок церк. Богослуження» (поль. мовою), в якому вводив ряд латинських обрядів і дозволяв усунення іконостасів та проповіді поль. мовою. Заходами Ц. встановлено в Холмській епархії латинську інституцію капітул. Все це вплинуло на польонізацію укр. населення і зменшення уніятських парафій.

Цуканова Марія (* 1905), письм. і драматург. З 1945 на еміґрації в Німеччині, з 1950 в Арґентіні, з 1970 у ЗДА. Повісті: «Їх таємниця» (1944), «Проба» (1947), фантастична повість «На грані двох світів» (1968), зб. новель «Бузковий цвіт» (1951); п'єси: «Проліски» (1944), «Завтра знову зійде сонце» (1968) та ін.

Цукрова промисловість, галузь *харч. пром-сти,* яка виробляє цукор (Ц.)-пісок і рафінад; на Україні одна з найстаріших і найважливіших галузів харч. пром-сти, продукція якої до 1914, поруч із збіжжям, була найважливішим предметом експорту. На Україні Ц. виробляється з *цукрового буряка;* з сер. 1950-их рр. деяка, щораз більша (тепер до 35%), кількість — також з цукрової тростини, яку привозять з Куби. Понад пол. Ц. на Україні споживає населення, частина становить сировину для низки галузів харч. промсти.

До 1914. Поч. виробництва Ц. з цукрового буряка припадає у Зах. Европі на сер. 18 в.; у Росії перші цукрові зав. виникли у першій пол. 18 в. (з привізної сировини — цукрової тростини). На Україні перші цукроварні збудовано 1824 у с. Трощині Канівського пов. й у с. Микишині на Чернігівщині. З поч. 1840-их рр. цукроварство швидко розвивається (1830 — 6 зав., 1842 — 52, 1848 — 192) у зв'язку з корисними природними умовами для вирощування цукрових буряків (клімат, ґрунти) та наявністю дешевої робочої сили (селяни-кріпаки). Початково Ц. п. поставала майже виключно у поміщицьких госп-вах; на той час, у зв'язку з високими коштами перевозу цукрового буряка, розміщення Ц. п. покривалося з розміщенням сировини. Дальшому розвиткові Ц. п. сприяла тенденція переходу на товарове рільництво з постійно зростаючими посівами техн. культур, зокрема цукрового буряка. 1914 в Рос. Імперії нараховувано 241 зав., у тому ч. на Україні 203. На Правобережжі Ц. п. була найбільше розвинена на Київщині й Поділлі; на Лівобережжі — на Сумщині й Харківщині. Цукрові зав. на Україні являли собою підприємства невеликої виробничої потужности. Після скасування кріпацтва в Росії більшість цукроварень перейшла в руки капіталістів (поміщики залишилися далі продуцентами цукрового буряка) і зазнала деякої концентрації. Більшість з них, збудовані ще до 1870, користувалися старим устаткуванням (малопотужні котли і невеликої потужности парові машини), а вантажно-розвантажувальні роботи виконувалися вручну. Ручна праця та кінний транспорт використовувалися для цілого ряду робіт, зокрема для довозу буряків, палива, вапнякового каменю, перевезення жому у жомові ями, вивезення шляку.

1914 на цукрових зав. України працювало 120 000 робітників (1/5 робітництва України), перев. жінок і підлітків. Праця була сезонова (3-4 місяці), і працювали на 2 зміни, по 12 год. на добу. Виробництво цукру зросло з 200 900 1881-82 до 1,1 млн т. 1913-14; Україна виробляла 80-85% цукру-піску і бл. 75% рафінаду Рос. Імперії; у світовій продукції Ц. з цукрового буряка Україна посідала друге (після Німеччини) місце. У 1887 в Рос. Імперії створено *синдикат цукрозаводчиків,* і при кін. 19 в. картелі й синдикати контролювали 92% виробництва; вони значно збільшували домашню ціну Ц. (5-7 крб. за пуд), натомість за кордоном про-

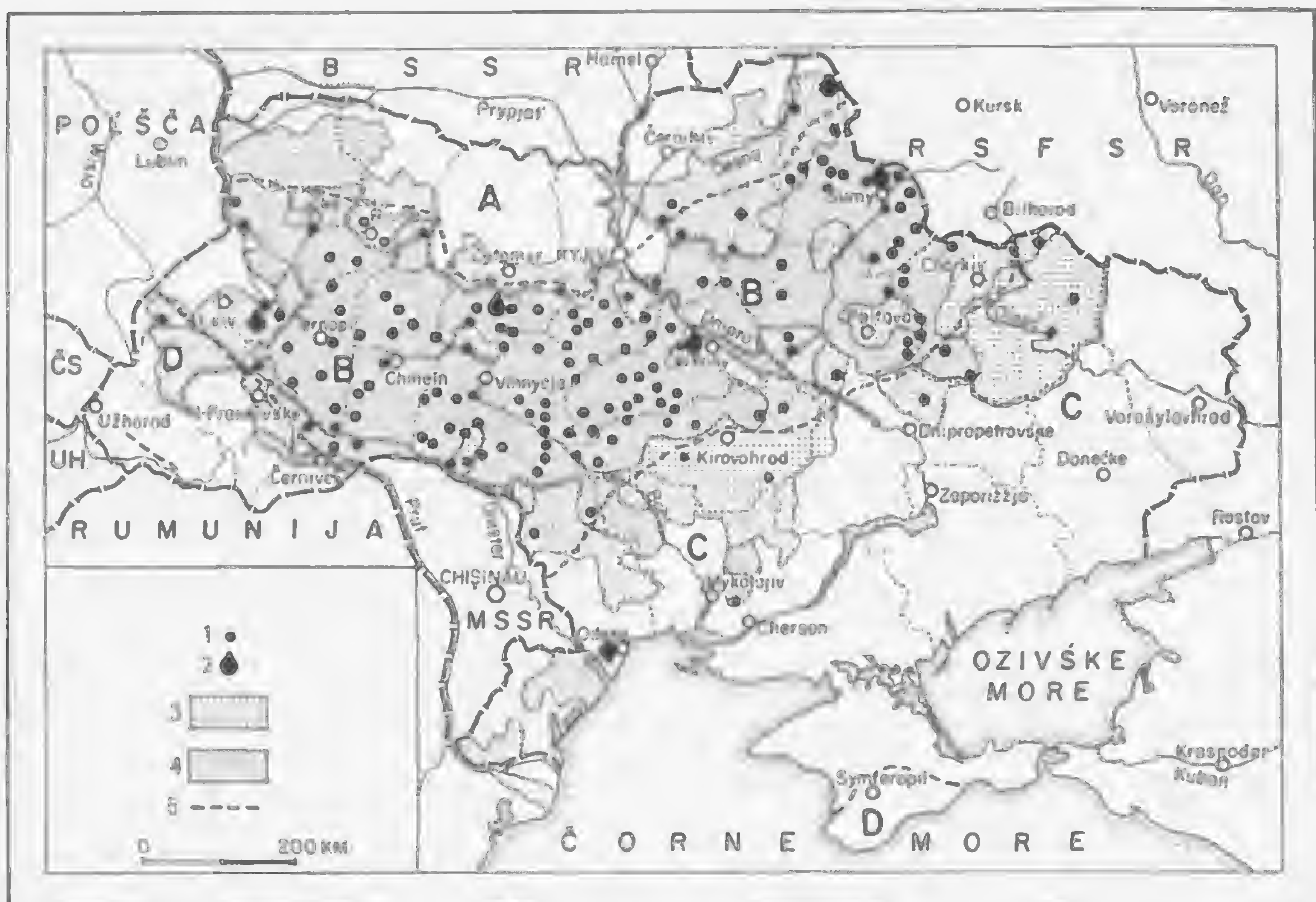
Цукроварня в Янушполі на Поділлі (1942)

давали по 2-3 крб. за пуд. Споживання Ц. на Україні, не зважаючи на високе виробництво, не було велике, і це дозволяло на значний експорт Ц. з України в інші частини Рос. Імперії, на Близький Сх., а також до Зах. Европи, перев. до Англії.

Серед цукрозаводчиків була низка українців, відомих меценатів: Терещенки, Симиренки, Яхненки; були також поляки (Браніцькі), жиди (Бродські).

До 1914 найбільше цукроварень було на сх. Поділлі, на Сумщині й Київщині, натомість їх майже не було у ліс. і степ. смугах. У Сх. Галичині Ц. п. існувала з першої пол. 19 в., але пізніше всі цукроварні закрито (вислід політики австр. картелю). Щойно 1913 постала цукроварня у Ходорові.

1915-40. За рр. першої світової війни Ц. п. занепала, а у 1917-21 рр. зазнала цілковитої руйнації; 1921-22 виробле-

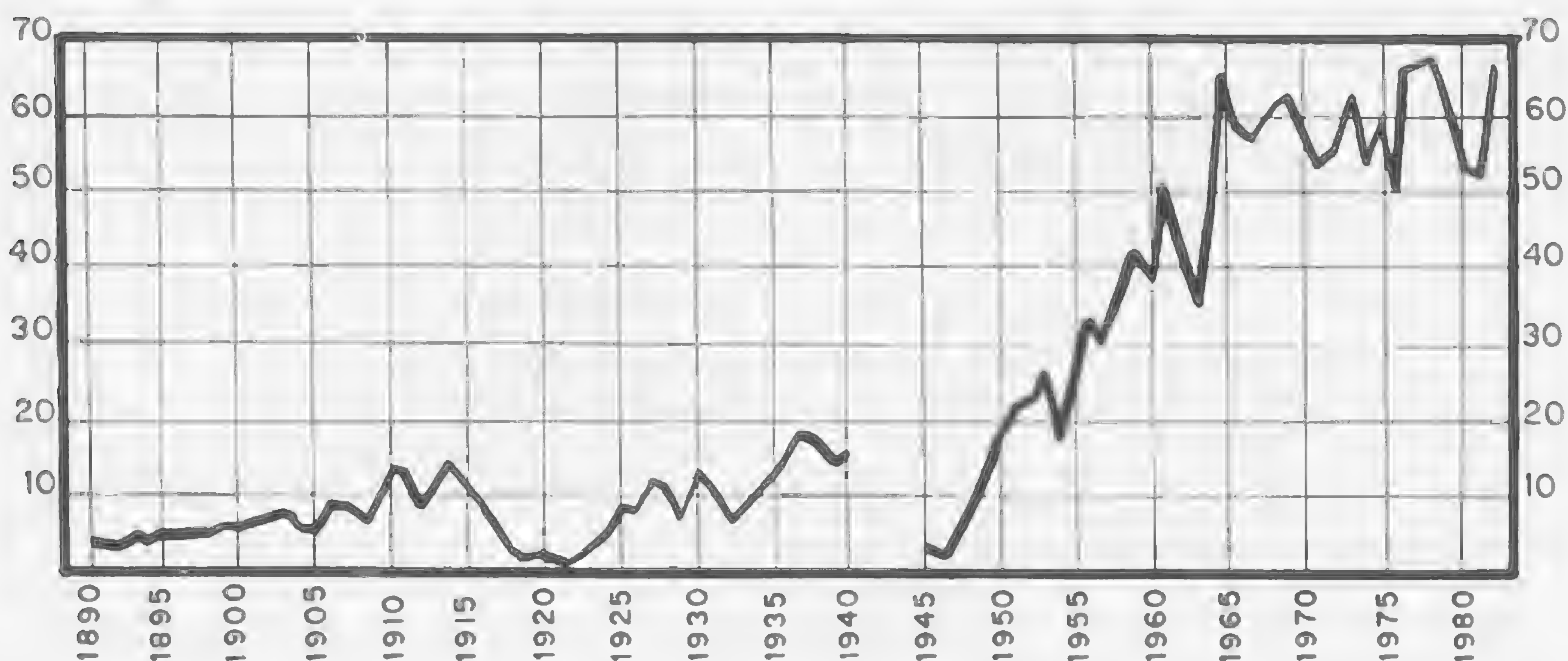
Цукрова промисловість

1. Цукрові заводи; 2. Цукрові рафінерії; 3. Посівна площа цукрових буряків; 4. Площа інтенсивної управи цукрових буряків; 5. Межі природних зон; A. Полісся; B. Лісостеп; C. Степ; D. Гірські області

но ледве 4% Ц., порівняно з 1913. За наступні рр. Ц. п. швидко відбудувалася і 1927-28 досягла довоєнного рівня (1,1 млн т). За перших рр. колективізації значно зменшилися площі посівів цукрового буряка, і виробництво Ц. зменшилося (1932 — 550 000 т). З сер. 1930-их рр. Ц. п. почала швидко зростати — до 1 580 000 т 1940. Низку давніх зав. реконструйовано і ряд нових споруджено, серед них 4 великі — Лохвицький (найбільший зав. в СССР і Европі) і Веселоподільський — обидва на Полтавщині, Куп'янський на Харківщині і Гнів'янський на Вінничині. У їхньому спорудженні використано найновіші техн. досягнення цукрового виробництва, а зокрема до 70% механізовано ручні роботи. Дещо концентровано виробництво і зменшено ч. зав. до 138; 1913 цукровий зав. на Україні переробляв пересічно 70 000, 1940 — 103 000 центнерів цукрових буряків. Кількість цукрових зав. в УССР становила 74,5% зав. всього СССР, а продукція Ц. 73%. Концентрація виробництва відбувалася також і в рафінадній пром-сті України.

У 1930-их рр. постала Ц. п. на Кубані. У Галичині було всього 2 зав.; на Буковині 3 зав. (Жучка, Лужани, Хрещатик).

З 1941. За другої світової війни 1941-45 частину цукроварень цілком зруйновано, частину — пошкоджено. 1945 виробництво Ц. зменшилося до 329 000 т; довоєнного рівня досягнуло 1954. Швидкого розвитку Ц. п. досягла у 1955-70-их рр. За той час збудовано 38 нових високомеханізованих підприємств, а багато старих зав. реконструйовано і значно поширено. Сер. потужність в розрахунку на один зав. зросла за 1950—70-і рр. майже вдвічі: з 8,6 тис. центнерів на добу в 1950 до 17 тис. центнерів у 1970. За той час виробництво Ц. (у тис. т; у дужках лише з цукрового буряка): 1955 — 2 425 (2 328), 1960 — 3 877 (3 340), 1965 — 6 686 (5 644) і 1970 — 5 973 (5 069). З 1970-их рр. почалася деяка стагнація Ц. п. (у тис. т): 1975 — 6 035 (4 679), 1978 — 6 900 (3 743); з 1982 знову почалося зростання — 6 608 (4 254), найвищі числа в історії укр. цукровиробництва. Однак, не зважаючи на помітне зростання врожайности і збору цукрового буряка, а також на розширення виробничих потужностей цукроварень, обсяг виробництва Ц. п. збільшився неістотно. Так, середньорічна продукція Ц. з цукрових буряків в УССР становила у 1976-80-их рр. 4 млн т (проти 4,3 млн т у 1961-65), тоді як обсяг переробки цу-

Виробництво цукру-піску в УССР в 1890—1982 рр. (у млн центнерів)

крових буряків зріс за цей час до понад 13 млн т. Основна причина цього явища — зменшення врожайности і цукристости цукрових буряків, погіршення їх технологічних вартостей, підвищення втрат цукру у процесі зберігання та нерідко нераціональний транспорт і переробка бурякової сировини. У висліді всього цього продукція Ц. на 1976-80-і рр. знизилася з 13,7% до 10,6% від заг. маси цукрових буряків.

Ч. цукрових зав. в УССР зросло до 185 у 1975 і до 191 у 1982. Найбільше цукрових зав. побудовано на Зах. Україні, зокрема в Галичині (1939 — 2 зав., 1970 — 10), а також у півн.-зах. частині Степу, врешті на Кубані (тепер 16 зав.). Далі зросла концентрація виробництва Ц. п. 1 зав. виробляє тепер щороку 279 000 т. Поряд цукрового буряка щораз більше використовується цукрова тростина (1970 — 912 000, 1982 — бл. 2 300 000).

І далі більшість цукрової продукції в УССР (приблизно 60%) вивозиться до ін. частин СССР, але значення Ц. п. в експорті УССР тепер відійшло на задній плян.

Геогр. розміщення Ц. п. і тепер в основному покривається з розміщенням цукрового буряка (див. карту на стор. 3 567, на якій зазначено більші цукрові зав.).

Найбільше розвинена Ц. п. в обл. на Правобережжі Лісостепу: у Вінницькій, Черкаській, Хмельницькій і Київ.; на Лівобережжі: у Сумській, Полтавській та Харівській; у Степу: в Кіровоградській і Одеській. На розміщення Ц. п. в майбутньому матиме вплив факт дальшого збільшення імпортованої цукрової тростини.

Як і раніше, найбільшим зав. є Лохвицький цукровий комбінат зі щоденною потужністю 93 000 центнерів. Ін. комбінати: Куп'янський на Харківщині (денна продукція 40 000 центнерів і річна продукція 123 000 т Ц.-піску) і Первомайський (Миколаївська обл.); зав.: Засільський (на Миколаївщині), Пальмирський (Черкаська обл.), Орільський (Харківська обл.), Крем'янецький (Тернопільська обл., річна продукція 68 000 т. Ц.).

Ц.-пісок переробляється на рафінад на 15 рафінадних зав. (найбільші — Сумський і Одеський) і в 12 рафінадних цехах. Почавши з 1960-их рр., у зв'язку з зменшенням його споживання, виробництво рафінаду скоротилося.

Над дослідженням виробництва Ц. працюють Всесоюзний Н.-Д. Ін-т цукрової пром-сти (ВНДІЦП) у Москві і Всесоюзний Н.-Д. Ін-т цукрових буряків у Києві.

Література: Воблий К. Нариси з історії рос.-укр. цукрово-бурякової пром-сти. тт. 1—2. К. 1928—30; Основные показатели работы сахарных заводов СССР. М. 1950; Харчова промисловість України. К. 1960; Ліпський В. Розвиток і розміщення цукровиробництва Укр. РСР. К. 1962. Паламарчук М. Свеклосахарное приизводство Укр. ССР. М. 1964; Корчинский А. Техникоэкономический уровень использования основных средств и производственных мощностей в свеклосахарной промышленности УССР. К. 1965. Силин П. Технология сахара. М. 1967; Подгаец С. Экономика сахарной промышленности. К. 1970; Териториальные особенности разведения пищевой промышленности УССР. К. 1982; Слюсар В. Питання вдосконалення організації і плянування виробництва в цукробуряковому комплексі УРСР. У ж. Економіка Радянської України, ч. 4, 1983.

В. Кубійович, Б. Винар

Цукровий буряк (Beta vulgaris saccharifera), найважливіша на Україні техн. рослина, сировинна база *цукрової пром-сти;* відміна *буряка звич.* Його корняк, який досягає 500 гр і більше ваги має 11—19% цукру. З Ц. б. виробляють, крім цукру, патоку, з якої одержують спиртові дріжджі, гліцерину тощо. Гичку

використовують як харч для свійських тварин.

Поч. вирощування Ц. б. на Україні припадає на 1820-і рр.; у 1840-их рр. Україна стала основним р-ном виробництва цукру, завдяки корисним і ґрунтовим умовам, а також наявності поміщицьких маєтків і робочої сили. Посівна площа Ц. б. зростала (пересічно на рік; у 9 укр. губ.; у тис. га): 1880—90 рр. — 323, 1908—09 — 378, 1911—12 — 574, 1913 — 558; вона становила 82% посівної площі під Ц. б. у Рос. Імперії (без Польщі). Ц. б. був поширений у смузі Лісостепу на Правобережжі (Київ. і Подільська губ.) і на Лівобережжі (Сумщина); докладніше див. карту на стор. 197. Найбільшу площу мали поміщицькі плянтації, менше — заводські; селянські становили до 20%. Урожайність Ц. б. за дорев. часів дорівнювала в сер. 170 центнерів з 1 га, заг. продукція — бл. 10 млн.

Після занепаду за революції посівна площа Ц. б. невдовзі перевищила довоєнну (1928 — 630 000 га) і після нового занепаду під час другої світової війни досягла 1950 стану 1940; значного зростання вона зазнала у 1960—65 рр.; а далі залишилася без змін. У тис. га: 1940 — 820, 1950 — 828, 1955— 1 092, 1960 — 1 457, 1965 — 1 863, 1975 — 1 769, 1980 — 1 775, 1981 — 1 742; останнього часу вона становить 49% посівної площі Ц. б. в усьому СССР. Значно зросла посівна площа під Ц. б. на Зах. Україні: до 333 300 га на 1940, до 346 700 га 1964. За зонами: 77% посівів Ц. б. припадає на Лісостеп, 15% на Степ (перев. півн. і центр.), 7% на Передкарпаття. Більше зріс валовий збір завдяки зростанню урожайности, що видно з таблиці (також для всього СССР):

Валовий збір у тис. т:

	1940	1971—75 (пересічно)	1976—80 (пересічно)	1981
УССР	13 052	45 957	53 891	36 612
СССР	18 018	75 983	88 732	60 843
Урожайність з 1 га у центнерах				
УССР	159	268	300	211
СССР	146	217	237	168

Валовий збір Ц. б. на Україні становить 60—61% від всього СССР (разом з укр. землями в РСФСР бл. 70%) і стоїть на першому місці у світі. На колгоспи припадає 95,2% всієї посівної площі, на радгоспи — 4,7%.

Збільшення врожайности уможливлює майже цілковита механізація обробки посівів, удосконалення насінницької справи, технології вирощування і переробки Ц. б. Наук. проблеми, пов'язані з буряківництвом, досліджує *Цукрових буряків Всесоюзний Н.-Д. Ін-т* у Києві та ряд наук. станцій, серед ін. досл.-селекційні станції: Уладово-Люпинська, Білоцерківська, Веселоподолянська, Верхнянська; Ялтушівський та Уманський досл.-селекційні пункти. На Україні районовані такі сорти Ц. б.: Верхняцький 031, 038 і 072, Рамонський 06, Ялтушинський однонасінний, Білоцерківський однонасінний (про селекцію до 1950 див. стор. 198).

Література: Свекловодство. тт. 1—3. К. 1940—59; Паламарчук М. Свеклосахарное производство Украинской ССР. К 1964; Цукрові буряки. К. 1964; Свекловодство на Левобережной Украине. Х. 1970; Сахарная свекла. К. 1972; Каневский. Экономика производства сахарной свеклы. М. 1973.

Р. М.

Цукрових буряків Всесоюзний Науково-Дослідний Інститут, центр. н.-д. установа в системі Мін-ва сіль. госп-ва СССР, яка організує й координує досліди над буряківництвом і селекцією цукрових буряків. Створений 1922 у Києві п. н. Наук. Ін-т селекції; сучасну назву дістав 1945. Ін-т має 10 відділів, 8 ляборагорій і 2 н.-д. госп-ва; йому підпорядковано 9 досл.-селекційних станцій і пунктів та Півн.-Кавказький філіял.

Цумань (III—6), с. м. т. положене над р. Путилівкою в Киверцівському р-ні Волинської обл.; 6 000 меш.; деревообробний комбінат. Ліс. масиви в околицях Ц. були з 1943 територією дій УПА і її боїв з німцями та сов партизанами. У листопаді 1943 німці в Ц. розстріляли бл. 300 осіб, а Ц. спалили.

Цурковський Антін (1882—1955), гром. діяч і журналіст у ЗДА, родом з Галичини; ред. газ. «Свобода» (1907—13) і «Америка» (1914—26); довголітній секретар «Провидіння» в Філядельфії. Перекладач з англ. літератури; популярні ст.

Цурковський Євстахій (1847—1925), гал. гром.-політ. і осв. діяч, гр.-кат. свящ. (довголітній парох с. Настасова Тернопільського пов.), один з засновників Нац.-Дем. Партії, почесний чл. т-ва «Просвіта», політ. і осв. організатор Тернопільщини (серед ін. засновник і гол. тернопільської філії «Просвіти»); співр. газ.: «Діло» й «Нива».

Цурковський Ярослав (* 1905), учений психолог і поет-модерніст родом зі Львівщини. Зб. поезій: «Прозолоть світанку» (1925), «Вогні», «Смолоскипи» (1926), «Моменти й вічність» (1927), поеми: «Збентежений літак» (1928) та «Бояновий гомін», повість «Богач та нуждар», драма «Текля Мороз» та ін. 1940—41 відповідальний ред. ж. «Література й мистецтво» у Львові (9 чч.). За сов.

часу організатор наук.-практичної лябораторії психології та фізіології праці на Львівському зав. автонавантажувачів. Згодом очолював центр. галузеву лябораторію псих., фізіології та умов праці Мін-ва автомобільної пром-сти СССР.

Цюрупинське (VII—13; до 1928 — Олешки), м., р. ц. Херсонської обл., пристань на лівому березі Дніпра над р. Конкою, 19 000 меш. (1974). Засноване 1784; 1711—28 на його місці була *Олешківська Січ;* 1802—1920 — центр Дніпровського пов. Таврійської губ.; з 1925 р. ц.; 1930 5 000 меш.; 1959 українці становили 82% всього населення. В Ц. целюльозно-паперовий, маслоробний, винеробний і металевих виробів зав., швейна фабрика, харчкомбінат; рибне госп-во Херсонського рибокомбінату. Ветер. технікум; Нижньодніпровська н.-д. станція для заліснення пісків і виноградництва на пісках.

Цюцюра Богдан (* 1919), правник родом з с. Кобаків Косівського р-ну в Галичині, студіював у Львові, Мюнхені й Нью-Йорку; з 1962 проф. політ. наук. Ун-ту Св. Марії в Галіфаксі (Канада); д. чл. НТШ. Праці: «Сов. виклад старо-грец. політ. доктрини» (1958), „Lenin's Idea of Multinational Commonwealth" (1963) та ін.

Цюцюра (Цицюра, Цецюра) Тиміш, коз. діяч доби Руїни родом з Переяславщини, з 1658 переяславський полк. Спершу прихильник гетьмана І. *Виговського* (допоміг йому 1659 розгромити моск. військо під Конотопом), згодом підготував повстання проти нього і вів промоск. політику, бажаючи здобути собі гетьманство. Своєю поведінкою Ц. допоміг Москві домогтися поступок гетьмана Юрія Хмельницького при укладанні *Переяславських статтей 1659*. 1660 брав участь у поході моск. воєводи В. Шереметєва проти Польщі (як наказний гетьман, що керував лівобережними полками). Після поразки Шереметєва під Чудновом, покинув його і приєднався до Ю. Хмельницького і поляків; однак поляки вивезли його до Кракова (1660—62). Після звільнення Ц. повернувся до Переяслава, звідки його вислано до Москви, а 1667 — на Сибір до Томська.

Література: Петровський М. Укр. діячі XVII в.: Тиміш Цицюра, ЗІФВ УАН, кн. XXIV. К. 1929. *А. Ж.*

Цьокан Ілля (1887—1940?), військ. діяч родом з Галичини; сотник УСС, відзначився в боях за Львів, згодом командант Золочівської округи, 1919 начальний інтендант УГА. По війні деякий час на Закарпатті, згодом виїхав до УССР. У 1930-их рр. репресований; помер у Семипалатинську.

І. Цьокан

Цьонь Василь (1884—1959), мистець-килимар родом з с. Ясенівки на Львівщині. Працював у Ткацькому т-ві проектантом зразків для килимів; базувався на старих взорах укр. килимарства Зах. Поділля. З 1920 викладач Львівської технічної школи, згодом училища прикладного мистецтва і Львівського Ін-ту Прикладного та Декоративного Мистецтва (1939—56).

Ч

Чабаненко Іван (1900—72), режисер і педагог родом з Чигирина, закінчив Київ. Муз.-драм. Ін-т ім. М. Лисенка (1930), і в ньому викладав (з 1931); 1937—65 на пед. роботі в Київ. Ін-ті Театрального Мистецтва (з 1961 проф.; 1937—45 і 1961—65 його ректор). Режисером працював 1931—33 у театрі ім. М. Заньковецької в Запоріжжі і в Київ. Театрі Роб. Молоді. Вистави: «Отелло» В. Шекспіра, «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Невідомі солдати» Л. Первомайського, Ч. автор п'єси «Горе намучить, горе і научить» (1943) і кн. «Записки театрального педагога» (1980).

І. Чабаненко

Чабанівський (справжнє прізвище Циба) Михайло (1910—73), письм. і журналіст, з 1930 працював у пресі, за другої світової війни — кореспондентом на фронті. Поезії почав друкувати 1931, потім перейшов на прозу. У кін. 1950-их рр. з позицій офіц. партійности гостро виступав проти шестидесятників. Зб. повістей і оп. «Свіжа скиба» (1949), «Під зорями балканськими» (1951), «Стоїть явір над водою» (1959), «Дорога додому» (1966), «Лебедина сага» (1969) і багато ін.;

романи «Балканська весна» (I—III, 1954—60), «Тече вода в синє море» (1961). Питанням охорони природи присвячені кн. нарисів Ч. «Садок вишневий коло хати» (1961) й «Оберігаймо рідну природу» (1968).

Чабер (Satureja), рід рослин родини губоцвітих; трави, кущі і півкущі. Відомо бл. 30 видів, з них на Україні 2: Ч. крим. (S. taurica) і Ч. садовий (S. hortensis), однорічна декоративна й етероолійна рослина, яку культивують.

Чавдар Єлисавета (* 1925), співачка лірико-кольоратурне сопрано; родом з Одеси, після закінчення Одеської Консерваторії солістка Київ. театру опери та балету. Гол. партії: Марильця, Венера («Тарас Бульба», «Енеїда» М. Лисенка), Йолан («Милана» Г. Майбороди), Джільда, Віолетта («Ріґолетто», «Травіята» Дж. Верді), Розіна («Севільський цирульник» Дж. Россіні), Мюзетта («Богема» Дж. Пуччіні), Лючія («Лючія ді Ляммермур» Г. Доніцетті) та ін. З 1949 виступає в багатьох країнах Европи, в Канаді, Китаї та Індії. Здобула першу премію на міжнар. конкурсі співаків-солістів у Берліні 1951.

Є. Чавдар

Чавдаров Сава (1892—1962), укр. вчений, педагог, чл.-кор. Академії Пед. Наук РСФСР (з 1947) родом з Молдавії; 1929—39 – викладач у пед. вузах Києва, 1939—41 і з 1944 — проф. педагогіки Київ. Ун-ту (одночасно дир. Н.-Д. Ін-ту Педагогіки УРСР). Праці Ч. присвячені питанням навчально-виховної роботи в сов. школі, світогляду учнів, історії пед. думки, методиці навчання укр. мови. Ч. автор підручників укр. мови для 1—4 кляс.

С. Чавдаров

Чавчавадзе Ілля (1837—1907), видатний груз. діяч і письм.; бував на Україні й у редаґованих ним вид. популяризував твори Т. Шевченка. Твори Ч. перекладали Б. Грінченко, П. Грабовський, П. Тичина й ін.

Чага, р., що протікає Басарабською височиною і Причорноморською низовиною, ліва притока р. Когильника; довж. 120 км, сточище 1 270 км², пересічна шир. річища у верхній течії 6—8 м, у нижній 20—30 м. Використовується для зрошення.

Чаговець Василь (1873—1941), фізіолог родом з Роменщини, один з основоположників електрофізіології, д. чл. АН УРСР. Після закінчення Військ. Мед. Академії — військ. лікар. З 1909 проф. високих шкіл у Харкові й Києві. Праці Ч. присвячені питанням застосування теорії електролітичної дисоціяції, запропонованої С. Арреніюсом; виявлення фізико-хем. характеру електричних потенціялів у живих тканинах та механізму їх електричного подразнення; застосування матем. метод у біології, електронаркози тощо. Ч. приділяв багато уваги виготовленню на Україні електрофізіологічної апаратури.

В. Чаговець

Чаговець Всеволод (1877—1950), театрознавець і критик родом з Старокостянтинова. 1901—18 працював як театральний рецензент і публіцист у Києві. Автор п'єси «Дойна», лібретта до балетів «Лілея» К. Данькевича і «Маруся Богуславка» А. Свєчнікова, інсценізації «Тарас Бульба» за М. Гоголем та ін.; спогадів («З темряви минулого»); нарисів про творчість М. Лисенка, М. Заньковецької, І. Мар'яненка, П. Саксаганського, І. Паторжинського, О. Петрусенко, М. Соловцева, театр М. Садовського та ін.; кн. «Життя і сцена» (К. 1956).

В. Чаговець

Чаговець Ростислав (1904—82), біохемік, д. чл. АН УРСР (з 1967), син Всеволода Ч., родом з Києва. Проф. 1932—50 Київ. Мед. Ін-ту; з 1933 — співр. Ін-ту Біохемії АН УРСР. Праці Ч. присвячені експериментальним основам вітамінотерапії та застосуванню вітамінів у тваринництві тощо. Монографія «Транспорт жиророзчинних вітамінів», автор 190 наук. праць, з яких низка присвячена філос. питанням біології.

Р. Чаговець

Чайка, чибіс (Vanellus vanellus), птах родини сивкових, ряду куликоподібних; довж. до 35 см, вага 180—225 гр. На Україні скрізь, крім Карпат. Корисний птах.

Чайка, запор. човен, довж. 18—20 м, шир. 3—3,5 м, глибина — 3,5—4 м; основа — днище видовбане з одного дерева (верби або липи), оббите з боків дошками; на борту комишевий пояс, який захищав при обстрілі і від затоплення. На Ч. було дві керми, спереду і ззаду, щоб не треба було повертати; була й щогла для вітрил. Залога Ч. — 50—60 осіб, озброєна навіть малими гарматами. Докладний опис Ч. є у Ґ. Боплянa.

Козацькі чайки

Чайка Андроник (1881—1968), лікар-уролог родом з с. Ручки, нині Гадяцького р-ну Полтавської обл., ген-майор мед. служби; закінчив Військ. Мед. Академію (1911); 1928—44 проф. Київ. Ін-ту вдосконалення лікарів, 1944—62 — Мед. Ін-ту в Києві. Праці Ч. присвячені питанням заг. хірургії, оперативному лікуванню хворих на аденому та рака передміхурової залози, туберкульозу сечостатевих органів, етіопатогенезу гнійних захворювань органів сечової системи.

Чайка Євген (* 1902), патологоанатом родом з с. Розбишівки на Полтавщині, закінчив Київ. Мед. Ін-т і з 1940 став його проф. Праці присвячені вивченню реактивних змін сполучної тканини, бруцельозу, брайтової хвороби, панкреатиту, хвороб крови тощо.

Чайка Степан (* 1902), нар. різьбар на дереві родом з с. Бродки на Львівщині. Використовує природну форму кореня, гілок та кори і створює малі декоративні фігурки тварин і пташок. Персональні виставки у Львові, Києві, Москві (1963). Характеристика його творчости у кн. С. Чехович «Степан Чайка» (1968).

Чайка Яків (* 1918), кераміст і скульптор родом з с. Бродки на Львівщині; мист. освіту здобув у Львові в керамічній майстерні «ОКО» С. *Литвиненка* і в мист.-пром. школі (1935—39). Спочатку працював перев. у декоративній кераміці й дрібній скульптурі, згодом у станковій і монументальній скульптурі. Портретні погруддя М. Гоголя, І. Айвазовського, А. Манастирського, Т. Шевченка, Лесі Українки, В. Стефаника та ін.; співавтор пам'ятників І. Франкові у Львові і в Дрогобичі, автор пам'ятника Т. Шевченкові в с. Бродках; композиція «Прометей» та ін. Персональні виставки 1956 і 1969 у Львові.

Я. Чайка

Чайківський Йосип (1876—1938), галицький педагог і культурно-освітній діяч, учитель гімназії (з 1907), організатор і довголітній управитель учительської семінарії «Рідна Школа» в Коломиї (1908—26); автор популярної тритомової «Всесвітньої історії».

Чайківський Микола (1887—1970), математик і педагог родом з Бережан (Галичина), д. чл. НТШ, син Андрія Ч. (див.). 1914—18 співр. Союзу Визволення України у Фрайштадті, пізніше педагог у Галичині, з 1923 проф. Ін-ту Нар. Освіти в Одесі. У 1930-их рр. репресований, згодом проф. пед. ін-тів у Казахстані й у Львові. Автор посібника: «Квадратні рівняння», шкільних підручників: «Альґебра» і «Тригонометрія»; «Словник укр. матем. термінології» (1924), «Укр. матем. наук. бібліографія» (1931).

М. Чайківський

Чайковський Андрій (1857–1935), письм., гром. діяч, адвокат у Галичині родом з Самбора; діяч Нац.-Дем. Партії, згодом УНДО, один з організаторів УСС, пов. комісар ЗУНР у Самборі. 1883 закінчив Львівський Ун-т і працював адвокатом, був організатором т-в «Просвіти», «Січі», «Відродження» в Бережанах, Самборі й Коломиї, 1924 був гол. Т-ва письм. і журналістів у Львові. Друкуватися почав 1892. Образи гал. життя знайшли відтворення в його спогадах «Спомини з-перед десяти літ» (1892) та «Чорні рядки»

А. Чайковський

у зб. оп. «Із судової залі», «Образ гонору» (1895), «Хто винен?», «Краще смерть, ніж неволя», «Не для всіх весна зеленіє» (1920) і повістях «Олюнька» (1895), «В чужім гнізді» (1896), «Бразілійський гаразд» (1896), «Малолітній» (1919) та ін. На пробудження нац. свідомости й виховання молоді мала значний вплив проза Ч. в романтичному стилі про Козаччину: «За сестрою» (1907), «Віддячився» (1913), «Козацька помста» (1919), «На уходах» (1921), «Олексій Корнієнко» (1924), «До слави» (1929), «Полковник Михайло Кричевський» (1935), «Перед зривом» (1937) та ін. У цих творах Ч. ідеалізував Запоріжжя і звинувачував Москву за кривди, завдані Україні.

Література: Маковей О. А. Чайковський. Літ.-критична студія. ЛНВ, т. I. 1898; Франко І. З останніх десятиліть XIX в. ЛНВ. т. XV. 1901. *І. К.*

Чайковський Григорій (1709—57), маляр родом з Сяніччини, чернець кармелітського манастиря у Львові; мед. та мист. освіту здобув у Римі. Образи св. Йоакима й Анни, пророка Іллі, св. Яна, портрети провінціяла Ангелюса Постемського і пріора кармелітського манастиря Войцеха Борщевського. Ч. малював рел. композиції і для ін. манастирів Галичини, Волині і Литви. Зберігся його автопортрет.

Чайковський Данило (1909—72), журналіст і політ. діяч ОУН С. Бандери родом з Галичини; в'язень поль. тюрем і нім. концтаборів. На еміґрації в Німеччині (пропаґандивний референт проводу Закордонних частин ОУН, ред. «*Укр. Трибуни*»), з 1948 у Франції — ред. газ. «*Українець-Час*» (1948—55), згодом знову в Німеччині, ред. «*Шляху Перемоги*» у Мюнхені, з 1967 у ЗДА, де працював у ред. щоденника «*Америка*». Автор в'язничних переживань «Хочу жити» (1946), зб. новель «Наші дні», оп. для дітей. Писав під псевд. О. Данський.

Д. Чайковський

Чайковський Іван, маляр 18 в.; у 1753—55 рр. розмальовував та виконував золочення в палаці та придворній церкві гетьмана К. Розумовського в Глухові, згодом у Козельці. Автор ікон «Розп'яття», «Христос у вертограді», «Св. Дух»; для Андріївської церкви в Києві виконав картину апокаліптичного змісту.

Чайковський (Czajkowski) Міхал (1804—86), поль. політ. діяч і письм. родом з Волині. Брав участь у поль. повстанні 1830—31, згодом на еміґрації в Парижі і Константинополі, там перейшов 1850 на тур. службу і прийняв іслям (Садик Паша). Під час Кримської війни організував коз. сотні по тур. боці. 1873 повернувся на Україну і прийняв православіє. Ч. — автор популярних романтичних повістей з іст. Козаччини, перекладених на різні мови: «Powieści Kozackie» (1837), «Wernyhora» (1838), «Kirdżak» (1839), Koszowata» (1841), «Owruczanin» (1841) та ін.

Чайковський Петро (1840—93), рос. композитор укр. роду Чайків (з с. Миколаївка на Полтавщині); після закінчення Петербурзької Консерваторії (1865) був педагогом і дириґентом, концертував у Петербурзі, Москві, Києві, Харкові, Одесі, Тбілісі, в Швайцарії, Італії, ЗДА. З 1864 майже щороку жив на Україні в мастку Низах на Харківщині, а 1878—85 в с. Кам'янці і Браїлові на Поділлі. Тут постали його твори на укр. сюжети чи такі, в яких використано укр. нар. мелодії: опери «Мазепа» (за О. Пушкіном) і «Черевички» («Коваль Вакула» за М. Гоголем), симфонії чч. 2, 4. концерт для фортепіяна й оркестри ч. 1, транскрипція фантазії «Козачок» Дарґомижського для фортепіяна, пісні до рос. перекладів Т. Шевченка і чимало ін. Ч. зредаґував вид. церк. творів Д. Бортнянського в 10-ох тт. (1882). 1890 Ч. відвідав М. Лисенка в Києві й слухав його оперу «Тарас Бульба».

Література: Тюменева Г. Чайковський і Україна. К. 1955. *Р. С.*

Чако (Chaco), провінція в півн.-сх. Арґентіні. Площа 100 000 км², населення 690 000 (1980), у тому ч. бл. 25 000 українців. Клімат підтропічний, меш. займаються здебільша рільництвом (бавовна, цукрова тростина, кукурудза, соняшник) і тваринництвом. Українці почали поселюватися в Ч. по першій світовій війні, перев. з Волині й Полісся. Живуть гол. у містах і околицях Pres R. Saens Peña (укр. кат. церква і манастир Сестер Служебниць), Las Breñas (укр. правос. церква), San Bernardo (кредитова спілка «Відродження») та ін.

Чалий Богдан (* 1924), письм. родом з Києва, автор книжок для дітей і юнацтва; чл. редакцій дитячих журн. і гол. ред. ж. «Барвінок», секретар правління Спілки Письменників України. Окремими вид. вийшло бл. 30 поетичних, прозових і драматичних книжок для дітей; Ч. автор сценарія «Закон Антарктиди» (1963).

Чалий Дмитро (* 1904), літературознавець родом з с. Архангельського на Донеччині; працює в Ін-ті літератури АН УРСР (завідувач відділу). Праці з укр. і рос. літератури, серед ін.: «Становлення реалізму в укр. літературі» (1956), монографія «Г. Квітка-Основ'яненко» та ін.

Чалий Михайло (1816—1907), педагог і гром.-культ. діяч родом з Новгорода Сіверського; дир. гімназії в Білій Церкві, ліцею й гімназії кн. Безбородька в Ніжені, організатор недільних шкіл у Києві, приятель Т. Шевченка. Ч. належав до гуртка вчених, що гуртувалися довкола ж. «КСт.». Друкувався в «Основі» (1862) і в «КСт.» (1899). Автор кн. «Жизнь и произведения Тараса Шевченка» (1882) і спогадів. Співорганізатор похорону Т. Шевченка на Україні і промовець над домовиною в Києві під час перевезення тіла до Канева.

М. Чалий

Чалий Сава († 1741), коз. полк. родом з с. Комаргорода на Вінничині; перебував якийсь час на Запор. Січі, згодом служив сотником надвірного загону у поль. кн. *Четвертинських.* 1734 брав участь у повстанні гайдамаків по боці сотника *Верлана.* По придушенні повстання знову перейшов на поль. бік і став на службу маґнатів *Потоцьких* як полк. надвірного війська. Був страчений гайдамаками з загону Г. Голого за зраду. Постать Ч. стала сюжетом трагедії І. Карпенка-Карого «Сава Чалий» (1899).

Чапаєве (IV—16), с. м. т. Кегичівського р-ну Харківської обл.; 7 300 меш.; цукроварня, асфальтовобетоновий зав.

Чапельський Іван (1850—1919), гр.-кат. свящ.; гал. гром. діяч і педагог, гол. Руського, згодом *Укр. Пед. Т-ва* (1887—91 і 1902—10), співред. газ. *«Господарь и Промышленникъ»* та *«Учитель».*

Чапка (властиво ван Гутте) Герман, львівський будівничий і різьбар 16 в., з походження нідерляндець, чл. (з 1577) і старшина (з 1582) будів. цеху. Його роботи: в катедрі в Самборі і у Фельштині (надгробок Валентого Гербурта), а також вірогідно вівтар Запалів у лат. львівській катедрі і надгробок Г. Синявської в Бережанах.

Чапленко Василь (* 1900), мовознавець, письм. і літ. критик, закінчив Дніпропетровський Ун-т. З 1945 жив у Зах. Німеччині, і пізніше у ЗДА. Автор роману «Чорноморці» (1948), повістей «Пиворіз» (1943), «Люди в тенетах» (1951), «У нетрах Копет-Даґу» (1951), «Загибель Перемітька» (1961), «Його племінниця» (1975) та коротких оп. і драматичних творів.

В. Чапленко

Найважливіша мовознавча праця «Укр. літ. мова XVIII ст. до 1917 р.», Нью-Йорк 1955; друге вид. «Історія нової укр. літ. мови», Нью-Йорк 1970), поширене й доведене до 1933 р. Як літ. критик Ч. виступає з позицій напряму, який він зве збагаченим реалізмом. Ч. також писав про українізми у творчості М. Гоголя, про поодинокі проблеми укр. літ. мови, про етногенезу слов'ян тощо.

Чаплине (V—17), с. м. т. у Васильківському р-ні Дніпропетровської обл.; зал. вузол; 8 700 меш.; підприємства по обслуговуванню зал. транспорту.

Чаплинка (VII—14), с. м. т. в центр. частині Причорноморської низовини; р. ц. Херсонської обл.; 6 700 меш.; харч. пром-сть, асфальтобетоновий зав.

Чаплинський (Czapliński) Данило, поль. шляхтич родом з Брацлавщини; з 1646 підстароста чигиринський і управитель дібр А. Конецпольського на Україні. За відсутности Б. Хмельницького Ч. напав на його хутір у Суботові і пограбував його майно. На поч. повстання Б. Хмельницького Ч. воював у поль. загонах проти укр. війська. Дружина Ч. Мотрона на поч. 1649 стала дружиною Б. Хмельницького.

Чаплинський могильник, давньослов. могильник поблизу селища Чаплі б. Дніпропетровського на лівому березі Дніпра; відкритий 1950. Поховання належать до мезоліту, неоліту та до мідного віку. В похованнях знайдено, крім кістяків, багато прикрас.

Чапля (Ardea), гніздовий птах-бродун з родини чаплевих, споріднений з бузьком; довж. до 110 см, вага до 2 кг. Живиться рибами і тому шкідливий. На Україні поширені Ч. сіра (A. cinerea) — по всій Україні, і Ч. руда — селиться у водоймищах Лісостепу й Степу.

Чардинін (псевд. Красавчикова) Петро (1873—1934), кінорежисер й актор родом з м. Чердина (тепер Пермська обл.); закінчив муз.-драматичну школу Моск. філармонії. Спочатку на сцені провінційних театрів, з 1907 в кіні, 1921—23 жив за кордоном, з 1923 працював на Україні. Кращі фільми: «Укразія» (1925), «Тарас Шевченко» (1926), «Тарас Трясило» (1927), «Черевички» (1928, за М. Гоголем).

П. Чардинін

Чарнецький Миколай (1884—1959), церк. діяч Укр. Кат. Церкви, родом з с. Семаківців на Станиславівщині, редемпторист (з 1919), єп.; з 1909 свящ., 1914—19 проф. Духовної Семінарії в Станиславові. З

1926 настоятель манастирів у Костополі й Ковелі на Волині. 1931 іменований «Апостольським візитатором для слов'ян візант. обряду поза руськими епархіями, в Польщі» і хіротонізований (на еп.) з осідком у Варшаві, потім у Ковелі. Через опір поль. влади Ч. не мав юрисдикції, однак опікувався гр.-католиками з Галичини, що оселювалися на Волині. Сов. влада 1939 заборонила Ч. перебувати на Волині й до 1945 він жив у Львові. 1945 заарештований і вивезений на Сибір, де пробув 10 рр., після чого повернувся до Львова, де й помер.

еп. М. Чарнецький

Чарнецький Степан (1881—1944), поет, фейлетоніст, театральний діяч і критик родом з с. Шманьківців на Тернопільщині. Належав до літ. групи *«Молода Муза»*. З 1906 — театральний референт т-ва *«Руська Бесіда»* у Львові, 1913—14 режисер і мист. керівник його театру. Співр. щоденника (1916—18) і тижневика (1922—25), *«Укр. Слово»*, фейлетоніст (псевд. Тиберій Горобець), «Укр. Вісника» — «Діла» (1921—24) і ред. ж. «Будяк» (1921—22). Окремими кн. вийшли зб. поезій: «В годині сумерку» (1908), «В годині задуми» (1917), «Сумні ідем» (1920); зб. новель і фейлетонів: «Дикий виноград» (1921), «Квіти і будяче» (1922), «З мойого записника» (1922) та цінне дослідження «Нариси укр. театру в Галичині» (1934), перевидане зі скороченнями у зб. «Вибране» (1959).

С. Чарнецький

Чарнецький Стефан (1599—1665), один з визначних поль. полководців 17 в., воєвода руський (з 1657), гетьман коронний (1665), родом з сер. шляхти. З 1648 учасник боротьби проти повстання Хмельницького; у битві під Жовтими Водами (1648) попав у тат., а потім коз. полон. Повернувшися з полону, брав участь у боях під Зборовом (1649), Берестечком (1651) і Батогом (1652). 1653 зазнав поразки на Поділлі від коз. військ під проводом І. Богуна. З 1655 очолював поль. військо в його боротьбі з наїздами шведів і Ракоція, згодом проти Москви.

Чарниш Іван († 1728), діяч Мазепинської доби, родом з Гадяччини. Був військ. канцеляристом, виконував дипломатичні доручення Мазепи в Москві (1699) й Константинополі (1700), резидент гетьмана при Петрі І у Ґродні (1705). Брав участь у Півн. війні (командував Гадяцьким полком). Був причетний до змови *Кочубея* та *Іскри* й ув'язнений, що сприяло його кар'єрі за гетьманування І. Скоропадського. З 1709 до 1715 гадяцький полк., потім ген. суддя (до 1725). Ч. різними ґвалтовними засобами здобув собі великі маєтки. 1723 був викликаний до Петербурґу разом з наказним гетьманом П. Полуботком і з ним ув'язнений у Петропавлівській фортеці. Звільнений по смерті Петра І, помер у Москві
О. О.

Чарниші, коз.-старшинський рід на Полтавщині, відомий з 17 в. Федір Ч., як і його батько, брав участь у Чигиринських боях 1677—78 рр. Син його Іван Ч. був полк. гадяцьким і ген. суддею (див.). Нащадки Івана і його брата Тихона утворили дві лінії роду Ч.: гадяцьку і миргородську. Правнук Івана Ч. Василь (1759—1822) — учасник Полтавського патріотичного гуртка (кін. 18 і перша чверть 19 в.) і масон, був полтавським губ. маршалком шляхетства (1801—1820, з перервами). З миргородської лінії Петро Ч. — полтавський війт (1777), згодом полтавський пов. маршал (1793), належав до укр. оточення кн. О. *Безбородька*. Його та його братів нащадки були земськими діячами на Полтавщині 19—20 вв. *О. О.*

Чарноцький Адам, див. *Доленґа-Ходаковський* Зоріян.

Чарторийський (Czartoryski) Адам (1770—1861), кн., поль. політ. діяч. Був близьким дорадником царя Олександра І і мін. закордонних справ Росії (1804—06). Під час поль. повстання 1830—31 — гол. тимчасового повстанського уряду, який намагався відновити Польщу в старих кордонах. На еміґрації очолював консервативно-аристократичний табір. У свою антирос. акцію, гол. у зв'язку з *Крим. війною*, Ч. пробував включити також українців; у цьому йому допомагали Ф. *Духінський* і М. *Чайковський*. У плянах Ч. було утворення на Наддніпрянщині коз. держави, яка мала б увійти у федеративні зв'язки з Польщею, тоді як Галичина мала залишитися поль. В органі Ч. „Trzeci Maj" вміщено інформації про Україну.

Література: Handelsman M. Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojną Krymską. Праці Укр. Наук. Ін-ту у Варшаві. т. XXXV. 1936.

Чарторийські, Чарториські, Чарторійські (Czartoryscy), княжий рід укр.-поль. походження, який 1433 одержав титул кн. Священної Рим. Імперії. Протопласт роду Василь володів Чарторійськом на Волині (1393). Його сини Іван, Олексан-

дер і Михайло мали високі посади у В. Князівстві Лит.; Михайло Ч. († бл. 1489) був намісником Брацлавщини (1463) і провадив боротьбу проти татар. Після Люблінської унії 1569, яку рід Ч. підтримував, Ч. одержали впливові позиції в поль. уряді й поширили свої володіння на Волині і в Галичині. Під час Хмельниччини Михайло Ч. (1621—92) боровся проти повстанців. Важливу ролю відогравали Ч. в Речі Посполитій 18 в., особливо за часів королів Авґуста III й Станислава Авґуста Понятовського, мати якого була кн. Констанція Ч. Її брат, кн. Александер Авґуст (1697—1782) Ч., воєвода руський, одружившись з Марією Софією Сенявською, дістав величезні маєтки згаслого роду Сенявських. Внук їх, кн. Адам-Юрій Ч. (1770—1861, див.) був одним з найвідоміших чл. роду Ч.

У кін. 18 в. Йосиф Клеменс кн. Ч., стольник лит., розгорнув широку пром. діяльність у своїх маєтках на Волині й Поділлі (мануфактура сукна, полотна, шкіряних виробів, порцеляни й фаянсу в Корці й Городищі, поясів у Меджибожі тощо).

Чаруковський Прохор (1790—1842), лікар-інтерніст родом з Полтавщини; закінчив Чернігівську Духовну Семінарію і Петербурзьку Медико-Хірургічну Академію, з 1828 був її проф. Автор підручника «Патологическая семиотика» (1825 і 1841), монографії «Опыт системы практической медицины» та ін. Ч. вперше в Рос. Імперії ввів у внутр. медицину перкусію та авскультацію як методи об'єктивного дослідження хворої людини.

«Час», одне з найбільших і найактивніших в-в 1908—20 у Києві; його засновники: В. *Королів-Старий*, М. *Синицький*, П. Петрушевський. Видавало шкільні підручники, вибрані твори укр. клясиків, популярну бібліотеку, серії малих видань, кольорових листівок А. Ждахи. У цьому ж в-ві 1917—20 виходив критико-бібліографічний місячник *«Книгарь»*. В-во мало власну друкарню й книгарню.

Вид. знак

«Час», укр. щоденник (єдиний у Румунії), виходив у Чернівцях 1928-40 — разом 3 350 чч. (накладом 600—3 000); політ. зближений до *Укр. Нац. Партії* (підтримував її під час виборів до парляменту в Румунії). «Ч.» видавав спершу Т. *Глинський*, з 1929 — видавнича спілка «Час». Ред.: В. Мегидинюк, Ю. *Сербинюк*, Л. *Когут;* в ред. працювали серед ін. О. Мегидинюк, І. Пігуляк, О. Масикевич, В. Якубович та ін. «Ч.» мав жін. стор. (ред. О. Гузар). Крім щоденника «Ч.», виходив ще п. н. «Ч.» тижневик для хліборобів «Сел. число».

«Час», заг. інформаційний щоденник, виходив у Львові 1931—32; ред. М. *Голубець*.

«Час», націоналістичний тижневик ліберального напряму, виходив у Фюрті (Баварія) 1945—49 рр. Його видавцем і ред. був Р. Ільницький, гол. ред. М. Колянківський. Серед постійних співр. і авторів були: Б. Галайчук, З. Кузеля, Р. Олійник-Рахманний, З. Пеленський, М. Стиранка, М. Сосновський, Л. Ребет, В. Янів та письм. й літературознавці на еміґрації в Европі: В. Барка, С. Гординський, Ю. Косач, Б. Кравців, В. Петров, Ю. Шерех (Шевельов) й ін. «Ч» мав добре редаґовану літ.-мист. стор., зокрема відділи кн. рецензій та театральної критики. Найвищий наклад газ. — 15 000 прим. (1948). Коли еміґрація почала виїжджати з Німеччини, у серпні 1949 «Ч.» злився з газ. «Українець» у Парижі, який виходив п. н. *«Українець-Час»*. Однак ред. й більшість авторів «Ч.» виїхали за океан і в газ. «Українець-Час» не співробітничали.

ЧАС

Часи дієслів. Від праслов. мови давньоукр. мова успадкувала систему чотирьох минулих часів і одного теперішнього/майбутнього. Аорист *(носихъ)* був час на означення минулих подій, що наступали одна за одною (розповідний минулий), імперфект *(носяхъ)* окреслював минулі дії, не включані в ланцюг послідовних подій, перфект *(єсмь носилъ)* був минулий результативний (минулі події, чиї наслідки тривають), а плюсквамперфект *(быхъ носилъ)* окреслював минулі дії, що передували ін. минулим. Ця система минулих часів розклалася і в живій мові вийшла з ужитку найпізніше на межі 13-14 ст. з тим, що функції універсального минулого часу перебрав перфект, який уже від 14 в. міг уживатися також без допоміжного дієслова, не мавши, отже, особових закінчень *(я, ты, онъ носилъ);* уживання допоміжного дієслова *єсмь ...* краще зберігалося в зах. говірках, де воно, злившися з гол. дієсловом, витворювало нові особові форми *(носивем, носивесь ...* На основі кол. перфекта витворився новий плюсквамперфект *(був носив)*, вживання якого одначе факультативне і який тепер частіше окреслює дію, замірену, але не здійснену. Нерозчленованість теперішнього/майбутнього часу в давньоукр. мові могла надолужуватися вживанням дієслів *почьну, хочю, имамъ*

плюс інфінітив у значенні майбутнього часу *(почьну носити)* або дієслова *буду* плюс дієприкметник на *л* *(буду носилъ)*, але вживання цих конструкцій не було граматикалізоване. Від 14 в. починає формуватися новий майбутній час, спершу з допоміжного дієслова *иму* плюс інфінітив *(иму носити, носитиму)*, а далі також *(буду)* плюс інфінітив (буду носити). Перебудова системи Ч. д., що припадає в гол. на 14-15 ст. сталася насамперед у наслідок розвитку категорії дієслівного *виду*. Подібна перебудова відбулася в усіх північнослов. мовах, за винятком лужицьких, тоді як південь (македонська, болг. й сербохорватська мови) в гол. зберіг стару систему часів.

У сучасній укр. мові система Ч. д. будується на протиставленні минулого неминулому. Минулий час не має особових закінчень, а має родові, не-минулий має особові закінчення. Не-минулий складається з двох паралельних форм майбутнього часу *(буду носити, носитиму)* і т. зв. теперішнього. Останній в суті речі атемпоральний і може показувати дію одночасну з мовою *(несу дрова)*, постійну *(Десна впадає в Дніпро)*, минулу (1581 *виходить* друком Острозька Біблія) і майбутню *(понесу дрова)* залежно від умов контексту і вибору видової форми. У цілому, отже, укр. мова належить до мов, у яких Ч. д. і категорія часовости в дієслові до певної міри невтралізовані й відіграють підпорядковану ролю. Відповідно, умовний і наказовий способи та інфінітив взагалі не мають Ч. д., а в структурі складного речення нема узгоджености в часі між гол. і підрядним реченням, і теперішній час може вживатися як універсальний у підрядному реченні (Він бачив, що йде дощ — пор. англ. He saw that it *was* raining).

Ю. Шевельов

Часів Яр (V—18), м. (з 1938) в Донецькій обл., підпорядковане Артемівській міськраді, 23 000 меш. (1974). У Ч. Я. діє найбільший на Україні і один з найбільших в СССР комбінат вогнетривких виробів, який виник на базі багатого родовища високоякісних *вогнетривких глин* (площа родовища бл. 2 000 га, почато експлуатацію у 1880-их pp.); випускає широкий асортимент вогнетривких виробів. Ін. зав.: залізобетонних виробів та досл.-експериментальний. Краєзнавчий музей.

Часник (Allium sativum), багаторічна рослина родини лілеюватих. Дико росте в Европі й Азії; культивується повсюдно. Продуктивною частиною Ч. є цибулина. Ч. містить вуглеводи, білкові речовини, клітковину, товщ, золу, вітамін С. Використовується в кулінарії, у м'ясопереробній пром-сті, консервному виробництві, а також як лікарська рослина.

«Часопись Правнича», правничий журн., виходив неперіодично у Львові з 1889; заснований К. *Левицьким* (його ред.), Є. *Олесницьким* та А. *Горбачевським*. З 1893 «Ч. П.» видавала Правнича Комісія Іст.-Філос. Секції НТШ (10 випусків). З 1900 тематику журн. поширено, і він виходив п. н. «Часопись Правнича і Економічна» (до 1906 — 9 випусків й один в 1912); ред. С. *Дністрянський*. У «Ч. П.» друкувалися праці з заг. права, нар. госп-ва і соціології, з іст. укр. права, правничої термінології тощо.

«Часопис для підофіцерів», двотижневик, офіціоз австр. военного мін-ва, виходив у Відні 1916—18 для укр. підстаршин австр. армії; ред. Г. Наґель.

«Часопис для Спілок Рільничих», місячник, орган Краєвого Патронату Рільничих Спілок, виходив у Львові 1904—14 рівнобіжно укр. і поль. мовами; 1915—21 окреме укр. видання.

Часослов, або молитвослов, церк.-богослужбова кн., що містить молитви щоденних церк. служб, призначена для вжитку священиків, читців і співаків. Назва походить від «часи» (години), частини церк. служб. Крім незмінних молитов, у Ч. вміщені змінні піснопіння (тропарі, кондаки), пасхалія, потрібні вказівки церк. уставу тощо. Ч. був найпопулярнішою церк. кн. в давній Україні, мав багато вид. (1617 й ін.) та широко вживався як читанка при навчанні грамоти; чимало текстів Ч. завчалося напам'ять. Перше вид. Ч. появилося 1491 в Кракові. Знані вид.: львівське (1609), острозьке (1612), київ. (1614, 1625, 1626, 1640, 1657), пізніше Почаївські Молитвослови (оо. Василіян) 1755, 1793 та багато ін.

Частій Микола (1905—62), співак-бас родом з м. Валки на Харківщині; муз. освіту здобув у Харківському Муз.-драматичному Ін-ті; соліст театрів опери та балету в Харкові (1930—35), Києві (1935—41 і 1944—58) та в Тбілісі (1941—44). Крім партії Виборного («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Кривоніс і Потоцький («Богдан Хмельницький» К. Данькевича), Цангала («Даїсі» З. Паліяшвілі) та ін.

М. Частій

Частки в граматиці, незмінні слова, що стоять у реченні поза граматичними зв'язками і надають реченню певної мо-

дальности або виділяють поодинокі частини речення. Велика частина Ч. не має наголосу і виступає як енклітики або проклітики. До модальних Ч. належать заперечні (*не, ні, ані*), питальні (*чи, хіба, невже*), наказові (*хай, нехай, бодай*), умовні (*би*), до видільних — посильні (*аж, же, бо*), приєднувальні (*теж, також*), вказівні (*от, ось, он*), окличні (*як, що за*) і власне видільні (*лише, тільки, саме*). Видільні Ч. особливо типові для емоційної усної мови та її відтворення в літературі.

Чатир-Даґ, плятоподібний вапняковий масив у гол. хребті *Крим. гір;* найбільша висота 1 525 м. Карстові форми рельєфу; на узбіччях ліси з бука, граба і сосни.

Чацький (Czacki) Тадеуш (1765—1813), поль. осв. і екон. діяч, історик родом з Волині. З 1803 візитатор (куратор) шкіл Волинської, Подільської і Київ. губ.; засновник *Крем'янецького Ліцею* (1805). Ч. спричинився до поширення шкіл, підтримував проф. шкільництво. Праці Ч. присвячені перев. іст. праву. Визначніші з них — „O nazwisku Ukrainy i początki kozaków".

Чачковський Лев (1867—1933), правник-скарбовець у Галичині та аматор-археолог; дослідник поземелля княжих городів Галича-Крилоса (1925—30), Теребовлі (1931), Звенигорода (1932), Белза (1932) та Бузька (1933).

Чебаник Василь (* 1933), графік родом з Буковини; закінчив Київ. Художній Ін-т, працює перев. в кн. графіці, техніці ґравюри на вініпласті. Мист. оформлення й ілюстрації до «Камінного господаря» і «Досвітніх вогнів» Лесі Українки, до серії видань «Перлини світової лірики», «Собору паризької Богоматері» В. Гюґо, «Нічних роздумів старого майстра» М. Бажана, «П'єс» О. Корнійчука; комплекти листівок-портретів «Клясики укр. літератури», до ювілеїв Леонардо да Вінчі, Рафаеля, О. Довженка, Лесі Українки та ін.

Чеботарів Микола (1884—1972), військ. і політ. діяч, зокрема РУП і УСДРП, родом з Полтави; 1917 чл. Укр. Військ. Ген. Комітету й Центр. Ради. За Директорії полк. Армії УНР, організатор і начальник контр-розвідки при штабі Дійової Армії; згодом дир. політ. департаменту мін-ва внутр. справ, 1920 начальник охорони Гол. Отамана. На еміґрації в Польщі (Варшава), пізніше в Німеччині, де й помер.

Чеботарьов Дмитро (* 1908), інтерніст, геріятр та геронтолог родом з Києва, чл.-кор. Акад. мед. наук СССР (з 1961); закінчив Київ. Мед. Ін-т. Працював у Ін-ті Клінічної Фізіології АН УРСР (1945—52), Укр. н.-д. ін-ті клінічної медицини ім. М. Стражеска, проф. Київ. ін-ту вдосконалення лікарів (1955—61), з 1961 дир. Ін-ту Геронтології АМН СССР. Праці з питань захворювань шлунково-кишкового тракту, стану внутр. органів у вагітних, питань геронтології та геріятрії тощо.

Чебрець (Thymus), рід напівкущів з родини губоцвітих. На Україні 36 видів, у тому ч. найпоширеніші Ч. широколистий (Th. latifolius) і Ч. звич. (Th. serpyllum), який використовують як сировину для одержання тимолу. Вивари і настої Ч. звич. вживають у нар. медицині при захворюванні дихальних шляхів тощо.

Чевгун Петро (* 1926), спортсмен родом з Києва, один з найкращих бігунів України, триразовий чемпіон України і чотирикразовий чемпіон СССР з бігу на 800 м і світовий чемпіон з естафетою бігу 4 x 800 м — 7 хвилин 27,4 (1951). Найкоротший час у бігу на 800 м — 1 хвилина 50,4 (1952).

Чегодар Василь (* 1918), маляр-пейзажист родом з Одещини; учився в Пермському художньому училищі і Київ. Худ. Ін-ті; пейзажі (гол. Києва), натюрморти. Індивідуальні виставки в Києві 1946, 1962 і 1982.

ЧЕКА, див. *ВЧК*.

Чеканюк Андрій (* 1906), сов. партійний діяч родом з Вінничини, чл.-кор. АН УРСР (з 1964). 1937 закінчив Ін-т червоної професури, 1938—43 ред. газ. «Комуніст» і «Радянська Україна»; 1944—45 на партійній роботі на Закарпатті; з 1946 дир., згодом ректор Вищої партійної школи при ЦК КПУ. Ч. автор праць з історії партії, серед ін. «Торжество ленінської нац. політики КПРС» (1972).

Чеканюк Вілен (* 1932), маляр родом з Жмеринки Вінницької обл., син Андрія Ч. (див.); закінчив Київ. Художній Ін-т (1958). Тематичні картини: «З роботи» (1960), «Ранок Сибіру» (1963), «Китобої» (1966), «За землю» (1967), «Кармелюк» (1969), «Зенітники. В'єтнам» (1970—71), «Патруль „Аврори"» (1977).

Чекмарьов Олександер (* 1902), вчений в галузі обробки металів тиском, родом з с. В. Знам'янка, тепер Запор. обл.; д. чл. АН УРСР (з 1948). Закінчив Дніпропетровський Гірничий Ін-т, з 1934 — проф. Дніпропетровського Метал. Ін-ту. 1948—76 працював в Ін-ті Чорної Металюрґії в Дніпропетровському. Наук. досліди Ч. присвячені теорії прокатки, удосконаленню прокатно-

О. Чекмарьов

го устаткування, розробці нових технологічних процесів.

Чекунов Анатолій (* 1932), геолог-геофізик родом з Харкова; д. чл. АН УРСР; з 1961 працював в Ін-ті Геофізики АН УРСР (з 1973 завідувач відділу, з 1976 — дир.). Основні праці Ч. присвячені вивченню глибинної будови та еволюції земної кори, геотектоніки; Ч. — один з ініціяторів геосеймічного зондування на Україні; ред. «Геофізичного журналу».

Челаковський (Čelakovský) Франтішек (1799—1852), чес. поет, філолог, діяч нац. відродження. Видав зб. «Slovanské národně pěsni» (1822—27), в якому є й укр. пісні; перекладав на чес. мову Л. Боровиковського, А. Метлинського, М. Костомарова, М. Шашкевича. Твори Ч. перекладав А. Метлинський.

Човомей Володимир (1914—84), вчений механік родом з Седлеця, фахівець у ділянці динаміки стійкости складних коливальних систем, д. чл. АН СССР (з 1962). По закінченні Київ. Політехн. Ін-ту (1937) працював у ньому. З поч. війни переведений до Москви, з 1952 — проф. Вищого Техн. Училища (МВТУ) ім. Н. Баумана. Працював в секторі теорії нелінійних пневматичних та гідравлічних сервомеханізмів та теорії коливань пружних систем. Автор багатьох праць (здебільша засекречених), за довоєнного часу — писав також укр. мовою. З 1950-их рр. брав активну участь у різних проєктах ракетобудування в СССР, є одним з гол. учених-консультантів у ділянці ракетних двигунів для ракет та літаючих апаратів, перев. воєнного призначення. По смерті М. Янгеля (1971) гол. керівник сов. космічної програми. *С. Процюк*

Челпанов Георгій (1862—1936), психолог і філософ родом з Маріюполя, вихованець іст.-філол. фак. Новоросійського Ун-ту в Одесі; проф. філософії Київ. Ун-ту (1892—1907), згодом Моск. Ун-ту. Ч. автор підручників з логіки та психології для сер. учбових закладів, наук. праць, присвячених експериментальній психології, проблемі сприймання простору у зв'язку з вченням про апріорність і вродженість тощо.

Челядь (збірне, однина — челядник), у давній Русі-Україні залежне населення (закупи, смерди, холопи) та ін. За коз. часів і пізніше Ч. називали слуг й ін. постійних чл. госп-ва. Подекуди на Україні Ч. називали молодь, учасників весілля.

Чемеринський Орест (1910—42), політ. діяч і публіцист родом з Золочева. Діяч ОУН у Галичині, згодом чл. Проводу Укр. Націоналістів, референт пропаганди, керівник Націоналістичної Пресової Служби в Берліні (1935—40); 1941 учасник *Похідних Груп ОУН*, співред. «*Українського Слова*» у Києві (1941). Автор праць (під псевд. Я. Оршан): «Де стоїмо» (1937), „Der ukrainische politische Gedanke in den letzten hundert Jahren" (в „Ukr. Nationalismus", 1939); розстріляний німцями разом з дружиною Дарією Гузар у Києві.

О. Чемеринський

Чемерівці (IV—7), с. м. т. на Сх. Поділлі над р. Жванчиком, р. ц. Хмельницької обл.; 4 000 меш. (1970). Харч. пром-сть.

Чендей Іван (* 1922), письм. родом з с. Дубового на Закарпатті. Закінчив Ужгородський Ун-т (1952), працював у газ. «Закарпатська Правда» і відповідальним секретарем Закарп. орг-ції СПУ. Зб. оп., нарисів, повістей: «Чайки летять на Схід» (1955), «Вітер з полонин» (1958), «Ватри не згасають», «Верховино моя» (1960), «Чорнокнижник» (1961), «Поєдинок» (1962) та ін., роман «Птахи полишають гнізда» (1965). Крім того, сценарії, переклади з угор. тощо.

І. Чендей

Чепа Адріян (бл. 1760 — бл. 1822), історик-аматор родом з Пирятинщини. У 1779—89 рр. служив у канцелярії ген.-губернатора Лівобережної України, графа Румянцева-Задунайського, згодом був управителем його маєтків на Гетьманщині; службу закінчив помічником Малорос. пошт-директора. Укр. патріот і знавець укр. старовини, Ч. зібрав велику колекцію іст. документів і матеріялів. Але проєкт Ч. видати зб. цих матеріялів лишився нездійсненим, а ціла збірка (можливо, за деякими винятками) загинула під час пожежі в маєтку Ч.

Чепіга-Зеленкевич Яків (1875—1938), педагог і осв. діяч родом з с. Мар'янівки на Чернігівщині; 1918—28 — викладач у Вищих школах Києва, з 1928 — співр. Н.-Д. Ін-ту Педагогіки в Харкові. Праці з педагогіки, зокрема з проблем нормального і трудового виховання; автор методичних підручників та підручників з укр. мови й аритметики для початкових шкіл.

Червенські городи (Червенські гради, Червенські міста), група м. й укріплених замків у 10—13 вв. Волинської землі, на лівобережжі р. Бугу (на межі Русі з Польщею). Осередком Червенської землі

було врожайне сточище р. Гучви з центром у Червені; ін. Ч. г.: Волинь над р. Буг, Сутейськ, Угровськ, Стовп'я та ін. Першу згадку про Ч. г. подає літопис (981), коли Володимир Святославович відвоював Ч. г. від поль. кн., але 1018 поль. кн. Болеслав І Хоробрий їх знову захопив. Від 1031 Ярослав і Мстислав Володимировичі остаточно приєднали Ч. г. до Київ. Руси. У 11—12 вв. Ч. г. входили до Волинського князівства, а в 13—14 вв. до Гал.-Волинської держави (на поч. 13 в. становили короткий час княжий уділ). У сер. 13 в. Ч. г. зруйнували татари, і вони занепали. У другій пол. 14 в. їх зайняла Польща (деякі — на короткий час Литва).

У наук. літературі проблема льокалізації м. Червеня (а тим самим й ін. Ч. г.) була предметом багатьох гіпотез: над Дністром — Червоногород, б. Холма (Чернеїв) і остаточно над р. Гучвою.

Червинський Євген (1887—1930), архітект родом зі Львова; закінчив Львівську політехніку (1909), до 1914 співроб. майстерні І. Левинського. Гром. і житлові будинки у Львові, Ворохті, Дрогобичі, Яремчі, комплекс гуртожитка Львівського політехн. ін-ту тощо.

Червінець, назва поль., лит., угор. та ін. золотих монет (дукатів, «чехинів»); «червоні золоті», що були в обігу в Сх. Европі й на Україні у 17—18 вв. Рос. уряд з поч. 18 в. намагався ці монети замінити рос. Ч. вмістом бл. 4 г золота. У 1922—47 в СССР Ч. називалися білети Держ. банку різних купюр; Ч. становив вміст 7,74234 г золота і дорівнював 10 новим рублям. Грошева реформа 1947 скасувала Ч. (див. також *Гроші*).

Червінський Євген (1820—??), архітект сер. 19 в. Побудував будинок Г. Ґалаґана в с. Лебединцях на Полтавщині (1854—56) на зразок хат коз. старшини часів Запор. Січі.

Червінський Петро (1849—1931), гром. діяч і земський статистик у Чернігові. По закінченні Петербурзького Ін-ту Хліборобства Ч. повернувся на Чернігівщину, але за участь в укр. гром. житті був засланий до Холмогорів в Архангельській губ., де перебував у 1870—75 рр. По поверненні до Чернігова працював статистиком у губ. земстві (1876—90); разом з І. *Шрагом, Ф. Уманцем* й ін. гром. діячами ліберального напряму багато спричинився до піднесення рівня хліборобства на Чернігівщині. Ч. чимало писав на ці теми (найвідоміша праця «Вопросы общинного быта», 1883) та за його участю видано «Материалы для оценки земельных угодий, собранных Черниговским статистическим отделением при губернской управе» (1876—83, 15 тт.). За сов. влади жив перев. в Росії і довший час працював на с.-г. дослідній станції б. Вятки (тепер м. Кіров).

«Червона Армія», щоденник, орган політ. управління Укр. Військ. Округи; виходив 1919—25 рос. мовою у Києві, 1925—34 у Харкові укр. мовою і до січня 1938 знову в Києві. «Ч. А.» появлялася з додатками: «Красная Звезда» (1921—22), «Військор» (1927—33) та ін.

«Червона Газета», укр.-мовний орган Півн.-Кавказького крайкому ВКП(б), виходила 1926—32 в Ростові над Доном два рази на тиждень; ред. Чапала. 1931—32 при «Ч. Г.» виходила «Червона Газета для малописьменних».

Червона ґвардія, парамілітарні пробольш. формації, які по березневій революції постали по всій Рос. Імперії. Основу їх становили робітники. На Україні Ч. ґ. творилися на Донбасі і Катеринославщині; найбільші (по 3 000 чл.) у Києві, Харкові та Одесі. З кін. 1917 червоноґвардійців на Україні нараховувано до 25 000. В кін. 1917 Ч. ґ. здійснила низку збройних повстань; найбільше 11. 12. 1917 у Києві, яке було придушене укр. збройними силами. Небезпечніші були загони рос. Ч. ґ., що становили основу рос. больш. армії, яка в кін. 1917 під командуванням В. *Антонова-Овсієнка* наступала на Україну.

Після витиснення сов. війська нім. й укр. арміями Ч. ґ. на Україні перестала існувати. Наприкін. квітня 1918 сов. влада ліквідувала Ч. ґ., і її загони стали основною силою Червоної армії.

«Червона Калина», вид. кооператива, заснована 1921 у Львові кол. вояками УСС та УГА з метою збирати й видавати матеріяли, документи, спогади з укр. визвольних змагань та періоду укр. державности. Надзірну Раду вид-ва очолював С. *Шухевич*, гол. дир. був О. *Навроцький*, чл. управи: М. *Матчак*, П. *Постолюк*, І. *Тиктор*, Л. *Лепкий*. Ч. чл. в-ва 1921 — 103, 1939 — понад 1 000. «Ч. К.» видавала щорічні «Іст. Календарі-Альманахи Ч. К.» (1921—39 — 18; ред. Л. Лепкий і О. Навроцький, з 1937 І. *Іванець*) і місячний журн. *«Літопис Ч. К.»* (1929—1939), присвячений дослідженню укр. воєнної історії, перев. 1914—21 рр. з цінною бібліографією. Окрему групу становили матеріяли з історії княжих і коз. часів (автори: М. Андрусяк, М. Антонович, М. Голубець, Т. Коструба, І. Крип'якевич, І. Лоський, В. Січинський та ін.). За 18 рр. «Ч. К.» видала бл. 80 книг, у тому ч. і белетристичні твори з воєнною тематикою, серед ін. О. Бабія («Гуцульський курінь»), А. Вільшен-

ка («Життя й пригоди Цяпки Скоропада»), Ф. Дудка (трилогія «В заграві»), Р. Купчинського (трилогія «Заметіль»), М. Брилинського, Б. Лепкого, В. Софронова-Левицького, В. Лопушанського, М. Матієва-Мельника, Ю. Шкрумеляка; романізовані біографії І. Борщака («Мазепа», «Григор Орлик», «Наполеон і Україна») та ін.; «Ч. К.» видавала також багато спогадів: М. Галагана, В. Петрова, С. Шухевича, Д. Дорошенка, К. Левицького («Великий зрив»), Г. Коха («Договір з Денікіном»), І. Максимчука, Є. Чикаленка, В. Юрченка («Шляхами на Соловки», «Пекло на землі»), А. Крезуба («Партизани»), О. Степанівни («Напередодні великих подій») та ін.; монографії — «Берестейський мир» і «Золоті Ворота» (ред. обидвох І. Кедрин-Рудницький), «Історія Леґіону УСС 1914—1918» О. Думіна і його ж (під псевд. А. Крезуб) «Нарис історії укр.-поль. війни», «Листопадові дні 1918 р.» О. Кузьми та ін.; добре документовані з багатим фотоматеріялом альбоми «Укр. Січові Стрільці 1914—1920» (ред. Б. Гнатевич), і «Пам'яті Вождя» (присвячений ген. М. Тарнавському; ред. В. Ласовський). З муз. творчости укр. вояцтва вийшли у в-ві співаник «Сурма» і «Великий співаник Ч. К.» (ред. З. Лисько).

Вид. «Ч. К.» мали велике значення для закріплення традицій укр. визвольної боротьби та державницьких ідеалів серед укр. громадськости. В-во «Ч. К.» ліквідоване з приходом большевиків 1939, відновлено заходами П. Постолюка в Нью-Йорку (1949). За нью-йоркського періоду у в-ві «Ч. К.» вийшли: «Третя Залізна Дивізія» О. Удовиченка, «Батерія смерти» В. Галана, перевидано «Галичина у рр. 1918—1920» М. Лозинського, «Листопадові дні» О. Кузьми, «Григор Орлик» І. Борщака, «Альбом УСС» та ін.

Література: Шанковський Л. Нарис укр. военної історіографії, в ж. «Укр. Історик», Нью-Йорк—Мюнхен, чч. 39—46, 1973—75.

О. Навроцький, І. Кедрин-Рудницький

«Червона Калина», курінь старших пластунів, заснований 1927, як спадкоємець пластової сотні, що в листопаді 1918 співдіяла у встановленні укр. влади в Стрию й околиці й згодом прийняла участь у Визвольних Змаганнях. Крім виховання молоді, курінь

опікувався цвинтарем на Маківці й визначився у рев. боротьбі, зокрема в рядах УПА (згинуло 18 чл.). В екзилі переформувався на 5 курінь пластового Сеньйорату та утворив з 23 куренем старших пластунів «Загін Ч. К.», утримуючи назву і емблему як символ збройної дії. Видатніші чл.: С. *Бандера*, О. *Гасин-Лицар*, Е. *Козак*, С. *Охримович*, *Я. Падох*, Є. *Пеленський*, *Я. Рак*, Б. Чехут. Неперіодичні вид.: «Дружне посланіє», «Косар», нариси «Рідними плаями» Б. Чехута.

«Червона Преса», орган Відділу друку ЦК КП(б)У та Центр. Бюра і Харківської Секції Роб. Преси, спершу місячник, з 1930 двотижневик; виходив у Харкові 1925—34 (174 чч.). Журн. містив матеріяли з питань друку, бібліотекарства й бібліографії; 1934 його об'єднано з журн. *«Робселькор»*.

Червона Русь, іст. назва Галичини, вживана в писемних джерелах, перев. поль., у 16—18 вв. для визначення кол. Гал. князівства (за адміністративним поділом у 15—18 вв. — Руське і Белзьке воєводства); інколи цю назву поширювано і на сх. укр. землі. Після 1772 для Ч. Р. офіц. була вживана назва — Галичина й Лодомерія, подеколи (в науці і публіцистиці) вживалася й далі назва Ч. Р. З 1920 поль. влада дала Галичині штучну назву *«Малопольська Всходня»*; деякі поль. публіцисти вживали назву Червенська земля.

Червона степова худоба, породи великої рогатої худоби (див. *Рогата худоба*) молочного напряму, створена на Україні у 19 в. схрещуванням кращих місц. порід з молочною худобою, привезеною з Німеччини. Масть червона, жива вага корів 450—550 кг, бугаїв — 700—1000 кг.

Червона Українська Галицька Армія (ЧУГА), офіц. назва *Української Галицької Армії* (УГА) після її примусового об'єднання з Червоною армією у лютому 1920 на підставі договору Ревкому Начальної Команди УГА з Реввійськрадою 12 сов. армії про злиття УГА з Червоною армією, укладеного 12. 2. 1920. Тоді УГА, що нараховувала приблизно 5 000 здорових старшин і бійців, стояла на території сх. Поділля й півн.-зах. Херсонщини (трикутник: Чечельник—Бершадь—Тираспіль); понад 15 000 старшин і вояків, хворих на тиф та на ін. хвороби, залишилося в шпиталях Вінниці й околиць, які вже були зайняті Червоною армією. Завдяки жахливій епідемії тифу й ін. хвороб, на які перехворіла УГА у жовтні—листопаді 1919, УГА цілковито втратила свою боєздатність, навіть здатність пересування. У таких умовах для УГА не було ін. виходу, як приєднатися до Червоної армії, що тоді розгромила на Правобережжі Добровольчу армію ген. Денікіна і наближалася щораз більше до місця розташування гал. бриґад.

Захопивши УГА в свої руки, большевики почали негайно її реорганізувати.

Для цього ЦК КП(б)У призначив видатного укр. комуніста В. *Затонського.* Вже 10. 2. заарештовано останнього начального коменданта УГА ген. О. *Микитку* й начальника штабу ген. Ґ. *Ціріца,* яких вивезено до Москви, де їх у липні 1920 розстріляно. 27. 7. до осідку Начальної Команди УГА у Балті приїхав з групою співр. В. Затонський і провів реорг-цію Начальної Команди. Її скасовано, а на її місце створено Польовий Штаб ЧУГА з осідком у м. Балті, на чолі з гал. комуністом (цивільною особою) В. *Порайком.* До політ. відділу призначено ін. гал. комуніста М. Михайлика, а для ведення штабних справ рос. старшин — П. Солодуба й М. Іванова. Створено також Рев. трибунал на чолі з Пучком, а згодом кубанцем Кириченком, та Особий відділ, що його очолював молодий гал. комуніст В. Сірко. Утворено Збірну станицю старшин у Балті, до якої мали відійти всі старшини УГА, що в новій реорг-ції не здобули військ. призначень, а також усі польові духовники УГА. Дотодішні корпуси УГА реорганізовано на бриґади.

У березні, після переформування, у харчовому стані ЧУГА було 1 485 старшин і 16 688 вояків, у тому ч. у бойовому стані — 663 старшин і 3 820 багнетів, 558 шабель, 66 гармат і 27 кулеметів. До цього стану не враховано стану збірних станиць ЧУГА, які існували у Києві, Одесі, Балті й Вінниці.

Після зформування бриґад ЧУГА їх приділено до різних дивізій 12 і 14 сов. армій, чим роз'єднано цілість ЧУГА. 1 бриґаду приділено до 44 Таращанської стрілецької дивізії, 2 — до 45 стрілецької дивізії 12 сов. армії, 3 — до 41 стрілецької дивізії 14 армії. Командантами бриґад були призначені: 1 — підполк. А. *Бізанц* (начальник штабу полк. А. *Шаманек),* 2 — сотн. Ю. *Головінський* (начальник штабу отаман Ф. *Льонер*), 3 — сотник О. Станимір (начальник штабу отаман В. *Лъобковіц).*

У реорганізаційній роботі в ЧУГА В. Затонський гол. увагу приділяв пропаґанді клясової боротьби та поборюванню укр. нац. почувань. Однак всі його заклики до погрому старшин як буржуїв і контрреволюціонерів не мали найменшого успіху (за весь час існування ЧУГА не було жадного випадку виступу вояків проти своїх старшин), а заборона політ. комісарів в ЧУГА співати гімн. уживати нац. прапор, герб і військ. відзнаки, ненависна пропаґанда комісарів проти старшин і польових свящ. викликали серед вояцтва опір проти червоних союзників. Протибольш. настрої в ЧУГА були ґрунтом, на якому виник розрив ЧУГА з Червоною армією. Першим покинув ЧУГА вже 6. 4. 3-й кінний полк ЧУГА (командант отаман Е. *Шепарович*) із Запасним куренем (сотн. І. *Козак*), далі Техн. курінь у Балті (командант поручник К. Кізюк) і врешті в ніч на 24. 4., 2 і 3 бриґади ЧУГА на фронті. Кіннота отамана Шепаровича й техн. курінь Кізюка у Балті мали змогу перейти до дійової Армії УНР, натомість 2 і 3 бриґади ЧУГА опинилися в оточенні поль. війська і попали у полон. Тільки 1 бриґада ЧУГА далі боролася у складі 44 Таращанської дивізії проти поль. армії, але разом з нею була розбита під Махнівкою і в більшій частині потрапила також у поль. полон. Поляки звільнили стрільців, але старшин і значну кількість підстаршин загнали до табору у Тухолі на Помор'ї. Виступ 2 і 3 бриґад ЧУГА на фронті мав трагічні наслідки для численних старшин і вояків УГА в запіллі. Їх заарештовано й багато з них загинуло у підвалах ЧК чи в таборі полонених старшин УГА в Кожухові б. Москви.

Література: Г і р н я к Н. Останній акт трагедії УГА. Нью-Йорк 1959.

Л. Шанковський

«Червоная Русь», гром.-політ. москвофільська газ., виходила три рази на тиждень у Львові 1888—91 як продовження газ. *«Новый Пролом».* «Ч. Р.» субвенціонував рос. уряд, її часто конфісковано. З 1891 «Ч. Р.» змінила назву на *«Галицкая Русь».* Гол. ред. О. Марков і І. Пелех.

Червоне (І—15, до 1957 — Єсмань). с. м. т. Глухівського р-ну Сумської обл.; 2 900 меш. (1970). Зав.: цукровий, спиртовий.

Червоне (IV—9), с. м. т. Андрушівського р-ну Житомирської обл., 4 500 меш. (1966). Харч. пром-сть: цукроварня, спиртовий, сироробний зав.

Червоне козацтво України, єдина сов. військ. формація, яка частково мала укр. характер (гол. за нац. складом). Перший полк Ч. к. У. виник у Харкові 28. 12. 1917 (10. 1. 1918), на противагу *Вільному козацтву.* Командиром полку був В. *Примаков.* Ч. к. У. брало участь у першому наступі рос. сов. сил на Україну, воюючи на Лівобережжі і під Києвом проти військ Центр. Ради. Після підписання Берестейського миру нім.-укр. війська змусили Ч. к. У. відступити на Донбас. У червні 1918 Ч. к. У. перетворено на 1 катеринославський повстанчий загін, який діяв у «невтральній зоні» між РСФСР і Україною. У грудні 1918 — лютому 1919 Ч. к. У. брало участь у сов. наступі проти війська Директорії. Невдовзі його включено до т. зв. першої, а згодом другої укр. сов. дивізій. У березні—квітні 1919 Ч. к. У. почало застосовувати партизанську тактику рейдів у запіллі укр. військ. У

травні 1919 воно брало участь у поборенні повстання отамана Григорієва, у липні—вересні у боях проти Денікіна на Донбасі. У серпні 1919 полк перетворено на бриґаду, у жовтні — на її базі, (разом з 14 кубанською кавалерійською бриґадою і латиським кавалерійським полком) зформовано Восьму кавалерійську дивізію Ч. к. У. й пристосовано її виключно до партизанських рейдів у запіллі армії Денікіна. У листопаді 1919 — лютому 1920 Ч. к. У. брало участь у новому больш. наступі проти Денікіна, перейшло Донбас і дійшло до крим. перешийку. У січні 1920 до 8 дивізії приєднано перший моск. полк і включено її до 13, з травня до 14 сов. армії. У квітні 1920 Ч. к. У. брало участь у боях проти ген. Вранґеля в півд. Таврії, а після Варшавської угоди Директорії з Польщею (квітень 1920), у квітні 1920, **Ч. к. У.** спрямовано проти поль.-укр. війська. У серпні воно брало участь у рейдах і у боях під Проскуровом. Старокостянтиновом, перейшло Збруч, дійшло аж до Стрия. При відступі Ч. к. У. було оточене й частково знищене над Збручем отаманом Тютюнником. Після поль.-сов. перемир'я у жовтні 1920, залишки 8 кавалерійської дивізії Ч. к. У. злито з 17 кавалерійською дивізією (в складі якої були гол. кубанці й башкирці) й створено перший кінний корпус Ч. к. У. У 1921—22 Ч. к. У. брало участь у боях проти укр. повстанців.

Примакова і майже весь командний склад Ч. к. У. репресовано й ліквідовано за сталінського терору у другій пол. 30-их рр., навіть згадка про ролю Ч. к. У. під час гром. війни була заборонена. Напередодні другої світової війни з першого кінного корпусу Ч. к. У. створено мотомеханізований корпус, а Примакова й ін. реабілітовано в другій пол. 1950-их рр.

Література: Дубинський І., Шевчук Г. Червоне козацтво. К. 1963; Гур'янов П. Червоне козацтво в боротьбі за радянську владу на Україні. Укр. Іст. Журнал 1963, ч. 2

І. Мигул

Червоненко Степан (* 1915), сов. партійний і держ. діяч, дипломат родом з с. Окіп Полтавської обл.; закінчив Київ. Ун-т (1936). 1937—41 і 1944—48 на пед. роботі, згодом в апараті ЦК КПУ (1949—56), секретар ЦК КПУ (1957—59), депутат Верховної Ради УССР і СССР. Посол у Китаї (1959-65), пізніше в Чехо-Словаччині (1965-73, за т. зв. «нормалізації). 1973-82 посол у Франції.

«Червоне Право», двотижневик Наркомату Юстиції УРСР, виходив у Харкові 1926—30; (2 перші чч. п. н. «Червоний Юрист»); 1931 об'єднався з ж. «Вісник Радянської Юстиції» і виходив п. н. *«Революційне Право»*. Вийшло 114 чч.

«Червоне Село», популярний місячник для сіль. активу, виходив у Харкові 1925—28 як вид. ВУЦВК; нім. („Das rote Dorf"), болг. («Червене Село»). 1933 «Ч.С.» об'єдналося з газ. «Комуніст».

«Червоний Боєць», військ.-політ. та літ.-мист. двотижневих, орган Політ. управління Укр. Військ. Округи, виходив у Харкові 1931—35.

Червоний Дінець (IV—17), с. м. т. Балаклійського р-ну Харківської обл., положене над р. Дінцем. 4 000 меш. (1966). Поблизу *Шебелинське газове родовище.*

«Червоний екскаватор», машинобудів. зав. у Києві, заснований 1848 як невеликий зав. для виробництва сівалок. 1918 його об'єднано з невеликим зав. чавунного литва, тодішня назва «Червоний плугатар», випускав с.-г. машини. 1934 на зав. було виготовлено перший багатоковшовий кар'єрний екскаватор МК-1. 1935 перейменовано на «Червоний екскаватор». Під час другої світової війни евакуйований, по війні відновлений і поширений. З 1955 спеціялізується на гідравлічних екскаваторах. З 1955 — гол. підприємство виробничого об'єднання, до якого входять екскаваторні зав. ін. обл. і республік. Випускає багатоковшові екскаватори, бетонозмішувачі, навантажувачі, трейлери та ін. техніку.

«Червоний Перець», сатирично-гумористичний ілюстрований двотижневик, виходив 1927—34 у Харкові, як вид. «Вістей ВУЦВК», ред. В. Чечвявський. Гол. співр.: О. Вишня, Ю. Вухналь (І. Ковтун), Ю. Ґедзь (О. Ясний), Антоша Ко (А. Гак), Б. Сіманців, К. Котко (М. Любченко) та ін.; ілюстратори: О. Хвостенко-Хвостов, О. Довженко, А. Петрицький, К. Агніт, О. Козюренко, А. Каплан та ін. Крім політ. сатири (завжди з сов. офіц. позицій), «Ч. П.» присвячував увагу боротьбі зі спекуляцією, безпорадністю адміністрації, бюрократизмом й ін., також побутовим справам. У висліді репресій проти більшости співр. «Ч. П.» перестав виходити. Поновлений 1941 п. н. *«Перець»*, виходить у Києві.

«Червоний Шлях», гром.-політ. і літ.-наук. місячник, заснований 1923 в Харкові, виходив до лютого 1936. Першими ред. ж. були видатні держ.-партійні діячі того часу: Г. *Гринько*, якого, у зв'язку з його переходом на роботу до Москви, з сер. 1923 змінив О. *Шумський*, усунений від обов'язків ред. 1926 разом зі звільненням від обов'язків нар. комісара освіти УССР за «ухили» в нац. питанні. Відтоді короткочасно ред. «Ч. Ш.» стали М. *Яловий* та М. *Хвильовий*, невдовзі усунені за націоналістичні «збочення», і з 1927 ред. журн. очолив В. *Затонський*. До ред. «Ч. Ш.» в різний час належали

такі видатні діячі, як В. *Коряк*, І. *Кулик*, С. *Пилипенко*, М. *Скрипник*, П. *Тичина*, А. *Хвиля*, В. *Юринець* та ін. Протягом 1920-их рр. у «Ч.Ш.» друкувалися визначніші представники всіх течій і напрямів з ділянок літератури, мистецтва, публіцистики, історії, економіки тощо, і він був найрепрезентативнішим журн., відбиваючи на своїх сторінках силу і слабість процесів укр. відродження тієї доби. Ліквідація «Ч.Ш.» була одним з останніх актів ліквідації плюралізму в ділянці культури в широкому значенні цього слова. Його наступник — *«Літературний Журнал»* став речником єдиної методи соціялістичного реалізму. *І. К.*

«Червоний Юнак», двотижневик Школи Червоних Старшин ім. ВУЦВК, виходив у Харкові 1928—34; ред. І. Богомолець.

«Червоні Квіти», ілюстрований двотижневик для дітей шкільного віку, виходив з 1923 у Харкові і (з 1930) у Києві; ред. О. Громов, ілюстратор А. Старчевський. 1931 на базі «Ч. К.» і ж. «Большевиченята» (1924—31) створено новий ж. *«Піонерія»*.

«Червоноармієць», тижневик Політ. Управління Укр. Військ. Округи і Всеукр. Ради Т-в Допомоги Обороні — Авіяхему України; виходив у Харкові 1925—28 з додатком серії кн. «Бібліотека Червоноармійця». Продовженням «Ч.» була рос.-мовна газ. «Оборона» (1928—33).

Червоноармійське, м. Запор. обл., кол. Софіївка, 1935—66 назва Червоноармійське, 1966 перейменоване на м. Вільнянське.

Червоноармійське (III—9; до 1935 — Пулини), с. м. т. на Волині, р. ц. Житомирської обл. Харч. пром-сть, цегельня, іст.-краєзнавчий музей.

Червоноармійське (до 1939 — Радзивилів; III—6), м. на зах. Волині, р. ц. Рівенської обл.; 5 400 меш. (1970). Харч. пром-сть, мебльова фабрика. У другій пол. 19 в. і на поч. 20 в. (до 1914) Ч., завдяки транзитній торгівлі через сусідній рос.-австр. кордон, було значним торг. центром (1910 — 14 600 меш.).

Червоноград (до 1953 — Кристинопіль; III—5), м. обл. підпорядкування Львівської обл., положене в Надбужанській котловині над р. Бугом; 62 000 меш. (1983). Заснований 1692 поль. магнатом Щенсним Казіміром Потоцьким, внук якого Франц Салезій Потоцький побудував палац й уфундував (1763) манастир Василіян (бароккова церква св. Юра). До 1946 відпустове місце з чудотворною іконою Матері Божої. У К. зберігався в 19 в. *Христинопільський апостол* і відома хроніка з 1763—79, кілька разів перевидана друком. З 1951 м., що швидко розбудувалося, стало одним з центрів новопосталого *Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну*. Зростання меш. (у тис.): 1939 — бл. 3, 1959 — 12, 1970 — 44, 1977 — 53. Видобуток вугілля, зав. залізобетонних виробів, деревообробний комбінат, молочарня, швейна і панчішна фабрики. Філія Львівського Політехн. Ін-ту, гірничий технікум.

Манастир оо. Василіян

Червоногригорівка (VI—15), с. м. т. Нікопільського р-ну Дніпропетровської обл. на березі Кахівського водосховища; харч. пром-сть.

Червоноґвардійське (II—5 на бічній карті Донбасу), с. м. т. Ворошиловградської обл., підпорядковане Кіровській міськраді; 5 400 меш. (1970). Кам'яновугльна шахта, винарня.

Червонозаводське (III—14), м. (з 1977) Лохвицького р-ну Полтавської обл., над р. Сулою; 8 300 меш. (1970). Засноване 1928 у зв'язку з будівництвом цукрового комбінату. Харч. пром-сть, цукровий і спиртовий комбінати. Технікум харч. пром-сти.

Червонопартизанське (V—20), м. Ворошиловградської обл., підпорядковане Свердловській міськраді. 25 000 меш. (1974). Видобуток кам'яного вугілля і збагачувальна фабрика. Краєзнавчий музей. Засноване 1947.

Червонохутірський могильник, могильник пізнього періоду *трипільської культури* кін. III-тисячоліття до Хр.; розташований б. передмістя Києва Червоний Хутір на лівому березі Дніпра. Розкопуваний з 1950; відкрито 260 поховань з трупоспаленням в урнах і ямах; знайдено орнаментований глиняний посуд, зброю, прикраси, знаряддя праці. Наявність багатої зброї (кинджали, наконечники стріл і списів) доводить, що в околицях жило войовничо-скотарське населення. Ч. м. досліджували В. Даниленко і М. Макаревич.

Червонюк Євген (1924—82), оперовий співак-бас родом з с. Брусилова на Житомирщині, закінчив Київ. Консерваторію (1950), лавреат міжнар. конкурсу вокалістів у Празі (1950). З того ж р. соліст Київ., з 1952 Харківського театрів опери та балету; гол. партії: Тарас, Виборний («Тарас Бульба», «Наталка

Полтавка» М. Лисенка), Максим Кривоніс («Богдан Хмельницький» К. Данькевича), Кочубей («Мазепа» П. Чайковського), Мефістофель («Фавст» Ш. Ґуно), Борис Ґодунов (однойменна опера М. Мусорґського). З 1969 викладач, з 1977 проф. Харківського Ін-ту Мистецтв.

Є. Червонюк

Чередіїв Володимир (1885—1961), вчений аґроном, 1918—19 подільський земський аґроном, 1919—20 дир. Мін-ва нар. госп-ва УНР, на еміґрації проф. Укр. Госп. Академії в Подєбрадах та Укр. Пед. Ін-ту в Празі.

Чередниченко Варвара (1896—1949), письм. і педагог родом з Києва. Закінчила Іст.-філол. фак. Вищих жін. Курсів у Києві і по революції працювала на пед. роботі в Полтаві (1917—23); 1928—38 жила в Осетії, потім повернулася до Києва. Почала друкуватися 1912, була чл. літ. орг-ції «Плуг». Зб. оп. «З життя укр. вчительства» (1919), «Весела компанія» (1928), «Весняний дріб'язок» (1929), «Жужіль» (1930), «Осетинські оповідання» (1931). Крім того, низка оп., друкованих окремо і в пресі; пед. порадник «Дитяча хата» (1921). З поч. 1930-их рр. перестала друкуватися.

В. Чередниченко

Чередниченко Іван (1898-1968), мовознавець родом зі станиці Калузької на Кубанщині. По закінченні Краснодарського Пед. Ін-ту й аспірантури в Ленінграді викладач у Полтавському Пед. Ін-ті (з 1944), далі в Ужгородському, Львівському і (з 1955) Чернівецькому ун-тах. Ст. з синтакси новітньої укр. мови, зокрема в творах І. Франка, ст. з діялектології Зах. України. Гол. праця «Нариси з заг. стилістики сучасної укр. мови» (1962). Також праці з рос. мовознавства й методики викладання мови.

Черемош, р. в Сх. Карпатах (на Гуцульщині) і на Передкарпатті, права притока Прута; довж. — 80 км, сточище — 2 560 км²; утворюється злиттям Чорного (довж. 87 км, сточище — 856 км²) і Білого (80 км і 606 км²) Ч. Білий і Чорний Ч. та Ч. у верхній течії мають гірський характер (мальовничий пролом через Гуцульські Бескиди), у межах Передкарпаття Ч. пливе широкою долиною. Живлення мішане з перевагою дощового. Сер. витрата води нижче злиття Чорного і Білого Ч. 26.6 м³/сек. Сплавні ріки. Над Ч. м.: *Вижниця, Вашківці, Кути;* над Чорним Ч. — Верховина (кол. *Жаб'є*). Білий Ч. і Ч. пливуть на межі Галичини і Буковини; вони становили віками держ. кордони між Польщею і Молдавією (Туреччиною).

Дараби на Черемоші

Черемха звичайна, черемуха (Padus racemosa), дерево 2—10 м заввишки. Ч. з. розводять як декоративну, плодову і лікарську рослину. В садах і парках розводять також Ч. пізню (P. serotina), Ч. віргінську (P. virginiana) та ін.

Черемшина Марко (справжнє ім'я і прізвище — Іван Семанюк, 1874—1927), письм. і гром. діяч родом з с. Кобаки Косівського пов. (Галичина). Закінчив Віденський Ун-т (1906) і працював адвокатським помічником у Делятині, а з 1912 адвокатом у Снятині. Перше оп. «Керманич» надрукував 1896 у газ. «Буковина». Низка оп. першого періоду творчости Ч., що увійшла в зб. «Карби» (1901): «Святий Николай у гарті», «Хіба даруймо воду», «Раз мати родила», «Зведениця», «Більмо» та ін. (разом 15), — присвячена зображенню життя темного й зубожілого гуцульського селянства за Австрії. Після «Карбів» у творчості Ч. залягла довготривала перерва, по якій з 1919 почали з'являтися його оп., при-

М. Черемшина

свячені руїні гал. с., спустошеного подіями першої світової війни: «Село вигибає», «Село потерпає», «Бодай їм путь пропала», «Перші стріли» та ін. Третій тематичний цикл становлять оп. Ч., писані про життя селянства під гнітом поль. влади: «Верховина», «Ласка», «Коляда», «На Купала на Івана» та ін. Сучасна йому критика відзначала високу майстерність письм. і багатство нар., часто ритмізованої мови. Зважаючи на спільне їм усім селянське походження і тематику творчости та дружні особисті зв'язки, в іст. літератури Ч., В. Стефаника й Л. Мартовича часто об'єднують під назвою «покутської трійці».

У Львові до другої світової війни окремими вид. після «Карбів» вийшла зб. оп. Ч.: «Вибрані твори» (1929), «Твори. Повне видання», т. I—III (1937), «Вибрані твори» (1938). Перше вид. в УССР «Село вигибає» зі вступною ст. М. Зерова вийшло 1925. Після того вибрані твори Ч. видавано багато разів.

Література: Грушевський М. Новини нашої літератури. Іван Семанюк. ЛНВ, IX. Л. 1902; Зеров М. Марко Черемшина і галицька проза. Передмова до зб. М. Черемшини «Село вигибає». X. 1925; Музичка А. Марко Черемшина. «Червоний Шлях», ч. 6. X. 1927; його ж Марко Черемшина. X. 1928; Крушельницький А. Про життя і творчість Івана Семанюка — Марка Черемшини. Передмова до зб. М. Черемшини «Вибрані твори». Л. 1929; Гуменюк М., Кравченко С. Марко Черемшина. 1874—1927. Короткий бібліографічний покажчик. Л. 1955

Черепинське поселення, багатошарове ранньослов. поселення 1—4 в. по Хр. б. с. Черепина Пустомитівського р-ну на Львівщині. Досліди велися у 1950—60-их рр. Виявлено пам'ятки, які зараховують поселення до раннього залізного віку — *липицької і черняхівської культур*. Відкрито залишки напівземлянкових і землянкових жител, велику кількість глиняного посуду, залізні ножі, бронзові прикраси, знаряддя тощо.

Черешня (Cerasus avium), рослина роду вишня родини розових; дико росте серед ін. на Україні, в Молдавії, на Кавказі. Культивують Ч. у всіх частинах світу; на Україні найбільше поширена в півд. і центр. частині і на Степу та в півд.-зах. частині Лісостепу. Особливо поширені Ч. на піщаних ґрунтах Мелітопільщини. Плоди Ч. мають до 17% цукру та до 1,1% органічних кислот. На Україні розповсюджені сорти: Скороспілка, Гедельфінгер, Біґаро Дайбера, Одеська чорна, Наполеон рожева та ін.

Черешньовський Михайло (* 1911), скульптор-монументаліст і різьбар родом з с. Стежниці на Лемківщині; закінчив Школу пластичного мистецтва в Кракові (1939); там таки був чл. мист. гуртка «Зарево»; по війні на еміґрації в Німеччині й ЗДА. З 1973 гол. «Об'єднання мистців-українців в Америці» (ОМУА). Ч. працює в декоративній різьбі на дереві (рел. фігури й іконостаси для укр. церков у ЗДА) та в портретній скульптурі: голови та погруддя укр. діячів і мистців: Т. Чупринки, С. Бандери, Д. Донцова, О. Ольжича, Й. Гірняка, В. Переяславця, Р. Богачевської та ін. Ч. створив ряд пам'ятників у бронзі, зокрема «Пам'ятник Героям» (на оселі Спілки Укр. Молоді в Елленвіллі, Н.-Й.) та пам'ятники Лесі Українки в Парку Народів у Клівленді, в Гай Парку в Торонто (Канада, 1976) і на укр. оселі в Керговксон (Н.-Й.). Для творчости Ч. характеристична клясична чистота й монументальність стилю.

М. Черешньовський

Черінь (псевдо) Ганна (* 1924), поетка на еміґрації, з 1949 живе в ЗДА. Зб. поезій «Крещендо» (1949), «Чорнозем» (1962), «Травневі мрії» (1970), оп. у віршах «Слова» (1980). Крім того, твори для дітей, подорожні нариси тощо.

Черінько Іван (1908—48), маляр і педагог родом з Черкащини; закінчив Київ. Художній Ін-т, з 1933 жив в Ашхабаді (Туркменська ССР); з 1939 очолював Спілку художників Туркменістану. Іст. і жанрові картини, портрети («Старий туркмен», портрет дружини, «Продаж вдови»), ліричні краєвиди («Весна в Багірі»), перев. присвячені Туркменії, зберігаються в Туркменському Держ. Музеї Образотворчого Мистецтва.

Черкавський Михайло (1879—1929), гром. діяч на Волині, педагог і публіцист. 1918 дир. Учительської семінарії в Дермані; комісар освіти за укр. влади на Волині. 1922—26 — сенатор поль. сенату і гол. Укр. Парляментарної Репрезентації; один з засновників Укр. Нац. Дем. Об'єднання і заступник гол.; активний чл. всіх укр. орг-цій на Волині, зокрема в Крем'янці.

М. Черкавський

Черкасенко Спиридон (1876—1940), письм., драматург і педагог родом з Нового Бугу на Херсонщині. З 1895 учителював перев. на Донеччині (1899—1908). На замовлення Мін-ва Освіти УНР (1917—18) складав читанки і букварі для укр. шкіл. З 1919 на еміґрації у Відні редаґував шкільні підручники. З 1929 жив б. Праги. В літературі Ч. дебюту-

вав віршами в ЛНВ (1904). Далі друкувався (поезії, проза, драматичні твори) майже в усіх укр. газ. і журн. на Зах. Укр. Землях і на еміґрації. Окремо вийшли зб. оп. «На шахті» (1909), «Вони перемогли» (1917) та ін. Поезії Ч. до 1920 вийшли в трьох тт. («Твори», 1920—22) у Відні. Найбільший успіх у театрі мала драма «Казка старого млина» (1916). Його твори пройняті прагненням до нац. визволення і позначені модерністичною манерою, гол. символізмом.

С. Черкасенко

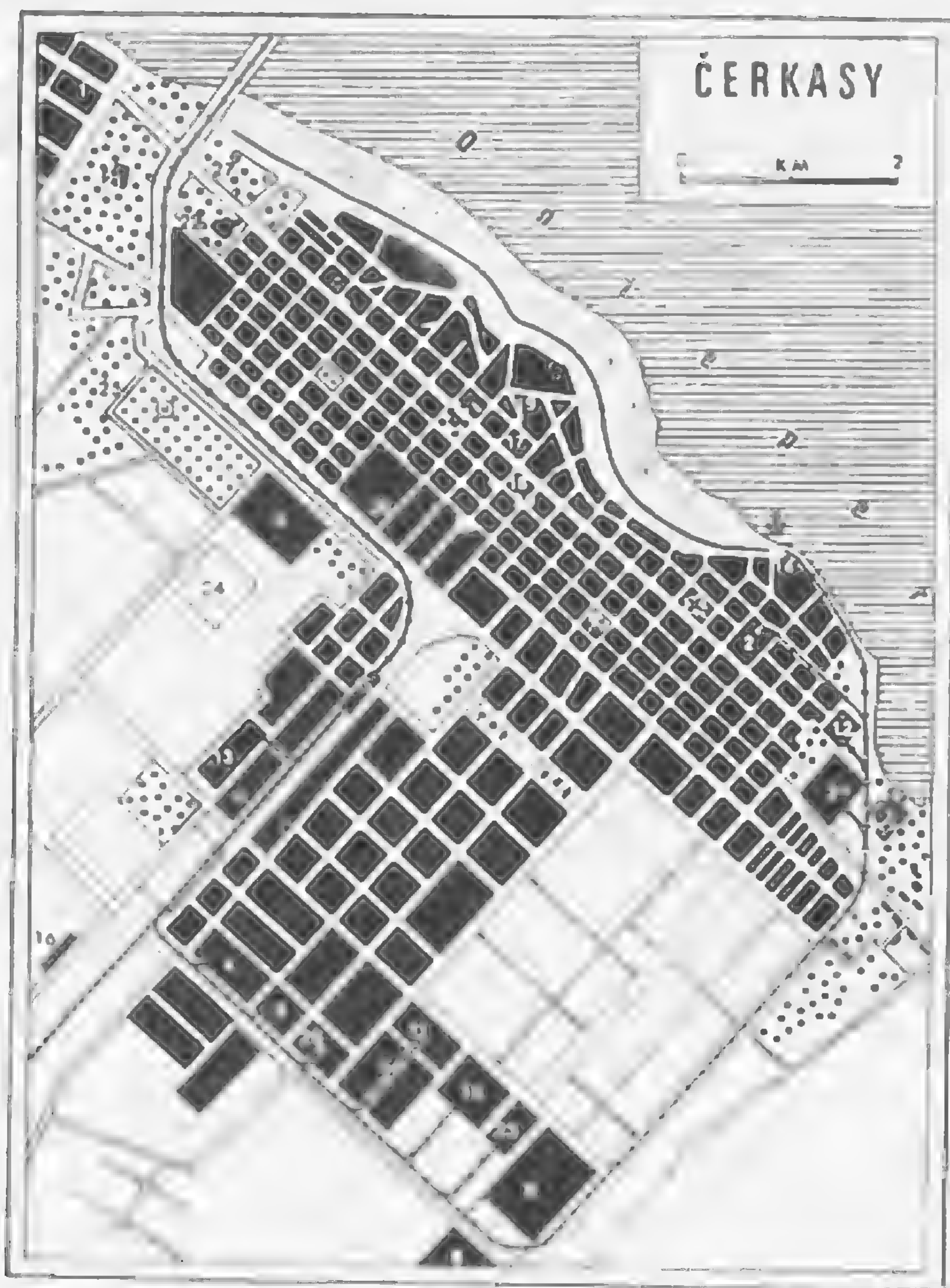
Черкаси, черкаські люди, офіц. назва в актах і документах Моск. Держави для укр. козаків і укр. людности взагалі від другої пол. 16 до 17 в. Згодом цю назву росіяни замінили на «малорос. козаки». Існують дві теорії щодо походження Ч.: від м. Черкаси, в околицях якого було за згаданий час багато коз. оселі; дехто з рос. істориків виводить назву Ч. від кавказьких черкесів, пов'язуючи укр. козаччину з *чорними клобуками* для підтвердження поглядів про чуже походження укр. козаків.

Черкаси (IV—13), м. на півд. Київщини, положене на правому березі Кременчуцького водоймища; зал. вузол, річковий порт, аеродром; 267 000 меш. (1984). Ч. вперше згадуються 1384 як укріплене м. Київ. удільного князівства, підвладного Литві; з кін. 15 в. важливий опірний пункт проти наскоків татар (1532 Ч. витримали 30-денну облогу військ крим. хана Сеадет-Ґірея). З поч. 16 в. центр Черкаського староства. Після Люблінської унії (1569) Ч. увійшли до складу Польщі. Більшість населення Ч. становили козаки, тому Ч. відограли чималу ролю в коз. повстаннях проти Польщі. З 1648 Ч. — полкове м. (до 1686); за *Андрусівським договором* (1667) знову належали до Польщі. З 1793 Ч. увійшли до складу Рос. Імперії; з 1797 пов. м. Київ. губ. У другій пол. 19 в., зокрема після побудови залізниці, в Ч. розвинулася пром-сть: цукроварня (1854), тютюнова фабрика (1878) та ін. Кількість меш. (у тис.): 1897 — 29,6, 1910 — 39,6. За сов. влади Ч. були 1923—30 центром Черкаської, з 1927 — Шевченківської округи. 1926 на 39 500 меш. українці становили 61,9%, жиди — 27,6%, росіяни — 8,6%. За перших п'ятирічок почалася розбудова пром-сти, зокрема харч. й легкої, з кін. 1950-их рр. — хем. З 1954 Ч. — центр Черкаської обл. Це вплинуло на швидке зростання населення (у тис.): 1939 — 51,6, 1959 — 85 (у тому ч. 70% українців, 22% росіян, 6% жидів), 1970 — 158, 1977 — 229.

Тепер Ч. є важливим екон. і культ.-осв. центром. Гол. галузі пром-сти: хем. (хем. комбінат з 1964, зав. хем. волокна і ниток — 1958, хем. реактивів), легка (шовковий комбінат — з 1965, фабрики: трикотажна, швейна, гігроскопічної вати, шкіряної ґалянтерії), машино-будів. (устаткування для харч. пром-сти, авторемонтний зав.); харч. (цукрово-рафінадний і молочний зав., броварня, консервний, з 1936 — один з найбільших на Україні, і м'ясний комбінати); будів. (залізобетонних виробів, силікатної цегли); ін. фабрики: тютюнова (з 1878), мист. виробів, домобудів. комбінат тощо.

Ч. — значний культ.-осв. центр: Пед. Ін-т, заг. техн. фак. Київ. Інженерно-Будів. Ін-ту; технікуми: електрифікації і с.-г. будівництва, фінансовий, сов. торгівлі, кооперації, муз.-драматичний і

Черкаси (ґравюра поч. 19 в.)

Черкаси — плян міста

1. Соснівка — курорт; 2. Машинобудівельна фабрика; 3. Фабрика хем. продукції; 4. Фабрика метал.-будів. продукції; 5. Фабрика бетонних виробів; 6. Фабрика телеграф. устаткування; 7. Зав. цегли і бльоків; 8. Фабрика азотних штучних добрив; 9. Мануфактурний комплекс виробу штучного шовку; 10. Фабрика штучного волокна; 11 Завод ґіґроскопічних бавовняних виробів; 12. Цукрорафінадний завод; 13. М'ясо-консервний комбінат; 14. Річковий порт на Дніпрі; 15. Залізнича станція; 16. Аеропорт; 17. Пед. Ін-т; 18. Черкаський Муз.-Драматичний Театр; 19. Плянетарій; 20. Краєзнавчий музей; 21. Обл. лікарня; 22. Міська лікарня; 23. Центр. зав. огрівання; 24. Військ. касарні; 25. Міське кладовище; 26. Авто-ремонтний завод; 27. Міський парк; 28. Тютюнова фабрика

ляльковий театри, філармонія, плянетарій; краєзнавчий музей (з 1918). Видається обл. газ. «Черкаська Правда».

Фраґмент міста

Ч. є реґулярно і модерно забудованим м. завдяки кількакратним ген. плянам забудови: 1826 архітекта В. Геста, 1932, 1950 і 1962—65 Київ. Дніпроміста. Іст. пам'яток архітектури Ч. не мають.

На півд. околицях Ч. розташований в сосновому лісі над Дніпром кліматичний курорт Соснівка; показання: туберкульоза легень, кісткова туберкульоза.

Література: Ткаченко О., Найден С. Черкаси. К. 1956; Кілессо С. Черкаси. К. 1966; Ястребова Л. Пам'ятні місця Черкас. Дніпропетровське 1971; Історія міст і сіл Укр. РСР. Черкаська область. К. 1972.

Черкаська область, обл. у центр. частині УССР, обабіч Дніпра; охоплює частини Придніпровської низовини (лівобережна частина); 20 900 км², 1 540 000 меш., у тому ч. 708 000 міськ. і 832 000 сіль. (1981). Нац. склад за переписом 1970: українців 92,8%, росіян — 5,7%, ін. 1,5%. 15 м., 19 с. м. т.; 20 р-нів, 412 сіль. ради.

Черкаське (V—18), с. м. т. Слов'янського р-ну Донецької обл., 5 300 меш. (1970). Крейдяно-вапняковий зав; консервна пром-сть.

Черкаське родовище бентонітових глин, розташоване в Звенигородському р-ні Черкаської обл., одне з найбільших в СССР. Геол. запаси бл. 10 млрд т; глини залягають на глибині 10—40 м, заг. площа бл. 120 км². Відкрите 1954, розробляється з 1960.

Черкаський Абрам (1886—1968), маляр і педагог родом з Білої Церкви; мист. освіту здобув у Київ. художній школі О. *Мурашка* (1901—09) і в Петербурзькій академії мистецтв (1909—17). З 1917 жив у Вінниці, чл. АРМУ; 1926—37 викладач і (з 1935) проф. Київ. Художнього Ін-ту, (1937—40 засланий до Караганди), 1940—60 проф. мист. Школи в Алма-Аті, де й помер. Твори Ч. — портрети, натюрморти, краєвиди — зберігаються перев. в Казахстанській картинній ґалерії ім. Т. Шевченка в Алма-Аті.

Черкаський Іринарх (1869—?), історик права, чл. Комісії для вивчення історії зах.-руського і укр. права, гол. Правничої термінологічної комісії при ВУАН, співред. «Рос.-укр. словника правничої мови» (1926); керував працями над «Словником укр. юридичної старовини», які заборонено на поч. 1930-их рр. Ряд праць про суд і судочинство гром. і коз. судів: «Громадський (копний) суд на Україні-Русі 16—18 вв.» (1928), «Суд реформи гетьмана Г. К. Розумовського» й ін. Заарештований у 1934 і вдруге 1941. Дальша доля невідома.

Черкаський Теофан (* 1892—?), політ. діяч, інж.-економіст родом з с. Росоші на сх. Поділлі. Належав до Укр. Партії Соціялістів-Революціонерів. 1919 за уряду Б. Мартоса — мін. нар. госп-ва, згодом в уряді І. Мазепи мін. преси і пропаґанди. Залишився під большевиками, засуджений на 25 рр. заслання. Дальша доля невідома.

Черкаський завод хемічного волокна, підприємство хем. пром-сти, розташо-

ване в Черкасах. Будівництво зав. розпочалося 1956; продукцію почали випускати 1961. Зав. виробляє білий матований та фарбований віскозний шовк.

Черкаський Краєзнавчий Музей, створений 1918, має 8 відділів: природи, історії, найновішої історії, охорони пам'яток та ін. Бл. 30 000 експонатів.

Черкашин Роман (* 1906), актор, режисер і педагог, навчався в Муз.-драматичному Ін-ті ім. М. Лисенка в Києві (з 1925), з 1928 працював у *«Березолі»*. По усуненні Л. Курбаса — режисер у Харківському Театрі ім. Т. Шевченка. Ставив з М. Крушельницьким «Дай серцю волю...» М. Кропивницького (1935), «Євгенія Ґранде» за О. де Бальзаком (1940), «Приїздіть у Дзвонкове» (1946), «Макар Діброва» О. Корнійчука (1948) та ін. Викладав у Харківському Ін-ті Мистецтв.

Черкес Олександер (* 1894—?), фармаколог і токсиколог родом з Харкова, д. чл. Акад. Мед. Наук СССР (з 1960), закінчив мед. фак. Харківського Ун-ту (1917), проф. Харківського з 1944 і Київ. мед. ін-тів. Праці Ч. присвячені питанням експериментальної фармакології і токсикології. Разом зі співр. Ч. запропонував і ввів у практику нові гіпотенсивні препарати: бензогексоній та пірилен, а також антидот миш'яку — унітол. Автор низки підручників і монографій.

О. Черкес

Черн, Чорне місто, староруське м., положене в Прутсько-Дністровському межиріччі. За одними дослідниками, залишками Ч. є городище поблизу с. Алчедара (Резинський р-н Молд. ССР) на правому березі Дністра, поселення *тиверців* 9—11 вв.; за другими — городище в с. Ленківцях б. Чернівців на лівому березі Прута з 12 до сер. 13 в.

Чернай Олександер (1821—98), зоолог родом з Петербурґу; 1848—73 проф. Харківського Ун-ту. Праці про фавну Харківської губ. та суміжних р-нів, в яких вперше дано аналізу фавни ссавців і птахів усієї України; Ч. вивчав комах-шкідників, очолював Т-во дослідників природи при Харківському Ун-ті.

Чернелиця (IV—6), с. м. т. на гал. Покутті, Городенківського пов. Івано-Франківської обл. Харч. пром-сть. Залишки фортеці 17 в.

Черненко Костянтин (1911—85), сов. політ. діяч родом з Сибіру, з 1984 ген. секретар ЦК КПСС і гол. Президії Верховної Ради СССР. Працював у апараті комсомолу і партії: 1948—56 у відділі пропаґанди ЦК КП Молдавії як співр. Л. Брежнєва, який 1956 висунув його до центр. апарату в Москві; з 1960 Ч. став шефом апарату Президії Верховної Ради СССР, згодом керівником особистого секретаріяту Брежнєва. У 1971 Ч. обрано чл. ЦК КПСС, 1978 — чл. Політбюра. По смерті Ю. Андропова (9. 2. 1984) Ч. став ген. секретарем ЦК КПСС. Ч. не згадує свого укр. походження і протягом своєї кар'єри не мав стосунку до укр. справ.

Черненко Олександер (1864—1921), один з основоположників кооп. руху на Україні, родом з Уманщини; за фахом учитель. Організатор кредитових і споживчих кооператив на Київщині, виховник укр. кооперативних кадрів.

Черненко Олександра (* 1923), поетка і літературознавець, нар. у Польщі, з 1948 у Канаді. Поема «Людина» (1960), монографія «Михайло Коцюбинський — імпресіоніст» (1977). Крім того, поезії й літ.-критичні ст. в пресі.

Чернецтво, частина (т. зв. чорного) *духовенства,* складається з ченців, черниць або монахів, монашок, монахинь (грец. монахос — самітник). Це особи, які, відмовившись від світського життя, перебувають у спеціяльних гуртожитках, манастирях, скитах-лаврах або в цілковитому усамітненні. Вони посвячуються на службу Богові, прагнучи до досконалости життя і віддаючися молитві та покаянню, а ради нього також служінню ближнім, виконуючи діла милосердя (сиротинці, школи, шпиталі й взагалі опіка над хворими, доми для старших осіб, душпастирське служіння тих ченців, які приймають свячення). Ч. зрікається родинного життя і перебуває у безженстві (т. зв. обіт-приречення чистоти), приймаючи невибагливе і вбоге життя (обіт убозтва). Однак, не всі ченці, зокрема на Сх., складали формальне приречення-присягу на згадані вище «обіти». Побут ченців (ч.) і зобов'язання реґулюються чернечим уставом, на Україні звич. студитським і василіянським. Залежно від чину ч. носять спеціяльний, перев. чорний одяг. При постриженні (посвяченні), що має три ступні, ч. дістає, звич., нове ім'я, що підкреслює зміну попереднього життя, хоч це тепер, зокрема в Кат. Церкві, не обов'язкове. Світські особи, що готуються стати ч., звуться послушниками, вони живуть у манастирях, де виконують різні послуги («послушання») при богослужбах, у госп-ві, на манастирських підприємствах. Частина ч. (у Кат. Церкві більшість) залишається в контакті з світом: працюють активно в душ-

пастирстві, очолюють парафії, обслуговують шпиталі, школи, притулки, працюють науково тощо.

Чернечий стан сам собою не включає жадних свячень, і давніше, зокрема на Сх., свячення приймало тільки невелике число: ті, що були потрібні до духовної обслуги в самих манастирях і їхніх церквах. Такі ч. із свяченням (диякони, ієреї, єпископи) творять т. зв. «чорне» духовенство. Загал ч. перебуває у манастирях, де вони отримують усе потрібне, а свою працю віддають на користь манастиря. У деяких манастирях на Сх., зокрема не кат., частина ч. сама дбає про свої щоденні потреби, збираючися разом тільки на спільні моління, й тому зберігає свої добра і ними адмініструє. Ті й ті ч. працюють у рільництві, обслуговують майстерні, школи, шпиталі, беруть жваву участь не тільки в богослужбах, але й у душпастирстві. Довгий час вони були єдиними носіями освіти й культури, мистецтва та книжности.

На Україні давніше існувала й нечисленна група мандрівних ч., що, шукаючи або вдосконалення, або кращих умов життя, не жили в одному манастирі, а мандрували з одного до ін.

Ч. (манастирська «братія») підлягають ігуменові (гр. «зверхник»), якого вони обирають; виборні бували також ін. чернечі пости. Великі манастирі очолювали звич. архимандрити, що їх у давнину обирали з участю світських, а пізніше їх здебільша призначали тільки світськими (правом подавання) та вищою духовною владою. На Сх., усі манастирі були незалежні один від одного й підпорядковувалися місц. єп.; федерації, еґземпції та *ставропігії* прийшли значно пізніше.

На Україні Ч. появилося з поч. християнства; є відомості, що при Десятинній церкві існував манастир уже у 10 в. та що 1017 згорів Софійський манастир. З 1062 у Києві існувала велика громада ч. у Печерському манастирі, а у 12 в. в Києві вже було 17 манастирів. За княжих часів усі митр. та єп. в Укр. Церкві традиційно були з-поміж Ч. і мали вплив на світські справи. У 16-17 вв., з поширенням права подавання, на манастир мали великий вплив світські особи. Призначення ігуменів та архимандритів відбувалося тоді часто поза церк. зверхністю, і сторонні особи використовували майно манастирів, збіднювали ч. та вносили заколот у їхнє життя. Суперництво, напади, сутички знижували духовний рівень Ч., хоч і тоді окремі ч. і чернечі громади були центрами рел. і культ. життя. У манастирях працювали визначні богослови і письм. (Мелетій *Смотрицький*), а у ч. постригалися чл. княжих й ін. визначних родів; так, у кін. 16 в. стали ч.: кн. Димитрій Зубровицький, Олександер Санґушко, Іван Тишкевич; у манастирі перебувала мати гетьмана І. Мазепи. Укр. ч. прислужилися освіті сусідніх країн, зокрема у першій пол. 18 в. — Росії, напр., ієрархи С. *Яворський* чи Т. *Прокопович*, що залишили слід у літературі й богословії. Чернечі громади ставали центрами культури вже з самого поч. заснування *Києво-Печерської Лаври*, *Почаївської Лаври*, *Дерманського манастиря*. У 17 в. заснувалися такі чернечі громади, як *Манявський скит* (1611), манастирі *Густинський* (1612), Богоявленський у Києві (1615), *Мгарський* у Лубнях (1619).

У 19 в., коли укр. Ч. у межах Рос. Імперії було русифіковане, нац.-культ. діяльність провадили у Галичині і на Закарпатті гр.-кат. ч., і деякі з їхніх манастирів (у *Жовкві* й *Мукачеві*) стали визначними культ.-осв. і рел. центрами. У манастирях у *Лаврові*, *Дрогобичі* і в *Бучачі* ч. мали школи. У манастирі св. *Онуфрія* у Львові зберігалася бібліотека з цінними рукописами, василіянський архів та картинна ґалерія.

Свенська Богоматір з пристоящими св Антонієм і св. Теодосієм, засновниками чернецтва на Україні (ікона з 1288)

Перед революцією 1917 на укр. землях у межах тодішньої Рос. Імперії було 129 чернечих громад (чоловічих 81 і жін. 48), які об'єднували бл. 17 000 ч. (10 000 жінок і 7 000 чоловіків).

У 1918-29 рр. більшість манастирів у СССР була ліквідована. За другої світової війни 1941-44 на центр. і сх. укр. землях були чинними 16 манастирів. У 1946 в усьому СССР діяли 104 манастирі; у 1949 було 4 886 ч.; це ч. зменшилося 1959 до 47 манастирів (за Рос. Імперії їх було 910) з 2 836 ч. У 1960-их рр. почалося знову переслідування Ч., 1963 закрито Києво-Печерську Лавру. На поч. 1970-их рр. в СССР залишилося тільки 16 манастирів з 1 273 ч., у тому ч. 75% жінок. На Україні 1970 було 9 манастирів (7 жін., і 2 чоловічих) з 840 ч., у тому ч. 600 монахинь. Більшість ч. — це старші віком особи (понад 65 рр.) з початковою освітою, рідко з сер., і тільки 4 були кандидатами богословія. Перешкоди на поповнення молодих кандидатів у ч. робить сама моск. патріярхія; вона заборонила приймати у ч. осіб, молодших від 30 років. 1964 за антисов. діяльність видалено з Почаївської Лаври багато ч.

Ч. в Укр. Кат. Церкві набрало дещо відмінної структури і розвинуло багатогранну церк.-культ. діяльність. Поза Україною тепер діє 6 чоловічих і 5 жін. чинів-згромаджень та один інститут катехиток, до них зближений.

Титул «чин» мають василіяни, студити, сх. вітки бенедиктинців та францісканців й сестри василіянки. Всі ін., які постали за останнє ст., звуться згромадженнями. І чини і згромадження централізовані на зразок зах. Ч.: всі вони включені також до активного душпастирського життя поза манастирями, за винятком суто замкненого манастиря сестер василіянок у Півн. Америці, в Асторії. Ті, що поширилися на більше країн, поділені на провінції, які підлягають провінційним настоятелям (протоігуменам тощо), а всім чином-згромадженням керує гол. настоятель (протоархимандрит, архимандрит, генеральний тощо). Разом з радою їх обирають на різний час. З минулого ст. нема вже доживотних архимандритів-настоятелів одного манастиря. До Ч. допускаються ті, що відбули першу пробу-новіціят, який триває 2-3 роки, і то з 18-літнього віку. Друга проба-школа триває звич. 6 рр., по яких кандидат може бути допущений до остаточних приречень, т. зв. вічних обітів, а в чинах — до т. зв. професії тих обітів; тільки після них можна приймати будь-які свячення. До минулого ст. лише з ч. обирали еп. Укр. Кат. Церкви.

1939 в УКЦ було бл. 70 чоловічих чернечих осідків і понад 1 000 ченців та понад 200 жін. манастирів з понад 1 400 сестер-черниць. Тепер поза Україною є 53 чоловічі чернечі доми; всіх ченців 725, у тому ч. бл. 300 на Україні та 218 жін. манастирів і бл. 2 400 всіх черниць, у тому ч. бл. 800 на Україні. Близький до них посвятою і працею Ін-т катехиток у Бразілії має 6 осідків і понад 100 членів.

Сучасний стан Ч. в діяспорі й на Україні (приблизні числа): *Василіяни* — найстарший чин, централізований 1617, який у 18 в. нараховував 178 манастирів і 1 225 ч., у тому ч. 944 свящ. Перед 1939 мав 49 манастирів і 686 ч., тепер — 39 чернечих осідків і бл. 500 ченців, у тому ч. бл. 200 на Україні; *Студити* були відновлені на поч. 20 в., 1939 мали 10 чернечих осідків і 225 ч., тепер 2 доми і бл. 20 ч. у діяспорі та бл. 100 на Україні; *Редемптористи* — сх. вітка, яку 1913 заснував митр. А. *Шептицький* з гол. метою — місії для народу. 1939 вони мали 9 домів з 151 ч., тепер — 6 чернечих осідків і бл. 60 ч. та бл. 100 на Україні. *Салезіяни* — це сх. вітка, існує з 1930. Мають тепер один осідок і бл. 20 ч.; Францісканн — сх. вітка, існує з 1945. Мають 1 дім і бл. 10 ч.; Бенедиктини, сх. вітка, заснована в Пітсбурзькій епархії з 1948. Мають 1 манастир і бл. 15 ч.; *Сестри Василіянки* мають гол. завдання — виховання молоді. Перед війною мали 26 домів і бл. 300 черниць; тепер 65 домів і бл. 800 сестер, у тому ч. бл. 350 на Україні; *Сестри Служебниці*, діють з 1892, опікуються вихованням дітей (сиротинці, школи тощо) та хворими. 1939 мали 124 осідки і 711 сестер; тепер — 125 чернечих домів та понад 1 000 сестер, у тому ч. понад 300 на Україні; Сестри св. Анни, діють з 1930 в Бразілії, завдання — виховання молоді і діла милосердя. Мають 11 чернечих домів і бл. 80 сестер; Сестри місіонерки Божої Матері діють з 1944 у ділянці виховання молоді і поширення доброї преси. Мають 3 доми і бл. 20 сестер; *Йосифітки*, існують з 1894 для опіки над хворими і старшими. 1939 мали 25 домів і бл. 100 сестер, тепер — 14 осідків і бл. 60 черниць; Йосафатки діють з 1911. 1939 мали 10 домів і бл. 40 сестер; *Студитки* існують з 1921. 1939 мали 7 домів і 71 сестру; *Мироносиці* існують з 1910 для опіки над хворими й адорації Найсвятіших Тайн. 1939 мали 3 доми і 94 сестри; Сестри св. Родини існують з 1912 для опіки над хворими і церквами. 1939 мали 8 чернечих осідків і бл. 50 сестер; сестри св. Вінкентія, сх. вітка зах. згромадження, працюють у шпиталях. 1939 мали 3 осідки і 80 сестер; Катехитки Серця Христового існують з 1940 в Бразілії для поширення світського апостоляту між народом. Вони не є черницями, але посвятою і працею дуже до них зближені. Мають 6 домів і понад 100 членів.

На Укр. землях по другій світовій війні були закриті всі укр. кат. чернечі осідки, а ченців і черниць розігнано. Багато з них ще залишилося в живих, і в рамках можливостей далі продовжують свою діяльність, маючи також і молодих, які їм допомагають. Див. також *Манастирі*.

Література: Косак М. Шематизм Провінції св. Спасителя ЧСВВ в Галиції . . . і короткий погляд на монастир і монашество руске. Л. 1867; Терновский Ф. Излишние малороссийские монахи конца 18 ст. КСт., 1882; Goetz Z. Das Kiever Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands. Пассау 1904; Денисов Л. Православные монастыри Российской империи. М. 1908; Войнар М. Василіяни в укр. народі. Нью-Йорк 1955; Smolytsch I. Russische Mönchtum. Entstehung, Entwicklung und Wesen 988—1717. Вюрцбург 1958; Цьорох С. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василіянок. Рим 1964; Великий А. Нарис історії Згромадження СС Служебниць П.Н.Д.М. Рим 1968; Oriente Cattolico. Cenni e statistiche. Citta del Vaticano. 1974; Blažejovskyj D. Byzantine Kyivan Rite Metropolitanes, Eparchies a. Exarchates. Nomenclature a. statistics. Рим 1980; Ваврик М. Нарис розвитку й стану Василіянського Чину 17—20 ст. Рим 1980; Каталог Сестер Чину св. Василія Великого. Рим 1983; Catalogus Ordinis Basiliani S. Josaphat. Рим 1983.

І. Коровицький, о. І. Патрило

Чернець Олексій (* 1924), графік родом з Києва, закінчив Харківський Художній Ін-т, працює в галузі станкової і книжкової графіки. Серія автолітографій «У них немає дитинства»; ілюстрації до кн. О. Андреєва «Розсудіть нас, люди», плякати («Люди сучасної ери»).

Чернецький Антін (1887—1965), гал. гром.-політ. і профспілковий діяч родом з Бережан, видатний чл. УСДП, журналіст. Реалізатор автономії укр. робітників у австр. центр. орг-ціях і відокремлення їх у поодинокі секції з окремим секретаріятом, який він очолював, організатор укр. залізничників. Чл. Укр. Нац. Ради і держ. секретар праці та суспільної опіки ЗУНР. 1924 гол. Союзу Укр. Приватних Службовців (СУПРУГА). 1925—28 дир. Пенсійного Ін-ту Приватних Службовців у Львові. Ред. й співред. органів УСДП: «Земля й Воля» (1908), тижневика (1911) і щоденника (1919) *«Вперед»* та *«Проф. Вісника»*, співр. численних журн. і газ., зокрема соц. напряму. На еміґрації в Німеччині і Швайцарії. Ст. і брошури з історії укр. роб. і проф. руху тощо. «Спомини з мого життя» (1964).

А. Чернецький

Чернецький Сава (1874-1934), культ. діяч і письм. у ЗДА, родом з Галичини, за фахом учитель; прибув до Канади 1899, згодом переїхав до ЗДА. Співр. «Свободи» та ін. видань. 1902-03 ред. гумористичного двотижневика — «Оса» в Оліфанті. Автор віршів, гуморесок, оп. з життя еміґрантів. Відомий під псевд. «Чалий».

«Черниговскій листокъ», рос.-укр. тижнева газ., що виходила з ініціятиви гуртка укр. літ. діячів у Чернігові з липня 1861 до серпня 1863 (61 чч.); видавець і ред. Л. *Глібов*. Крім літ. творів (Л. Глібова, О. Кониського, П. Куліша, П. Кузьменка, П. Єфименка, М. Вербицького, С. Овечка), в «Ч. Л.» друкувалися матеріяли з життя Чернігівщини та фолкльорно-етногр. (С. Носа, М. Номиса), ст., рецензії тощо. З наступом урядової реакції «Ч. л.» заборонено. Після припинення появи журн. *«Основа»* (жовтень 1862) «Ч. л.» був єдиним періодичним вид. у Рос. Імперії, що містило деякі матеріяли укр. мовою.

Черников Володимир (* 1918), маляр і графік родом з Лисичанського; закінчив Київ. Художній Ін-т. Тематичні картини з шахтарського життя («Донецькі шахтарі», «В рудниках Криворіжжя»); з шевченківської тематики: «Т. Г. Шевченко на допиті в Орській каторжній в'язниці» (1961), «Шлях на заслання Т. Г. Шевченка» (1963—64); графіка: серія «Київ колись і тепер» (вугіль, пастеля), «Ранок», «Рибалки» (ліноґравюра, акварель), «Верби над озером», «Теплий вечір» (кольорові ліноґравюри).

Черников Сергій (* 1912), математик рос. роду, чл.-кор. АН УРСР (з 1967). З 1965 на Україні в Ін-ті Математики АН УРСР. Праці стосуються теорії груп, лінійних нерівностей і лінійного програмування.

Черниш Олександер (* 1918), археолог родом з Чернігівщини, співр. Ін-ту Суспільних Наук АН УРСР у Львові. Досліджував ряд палеолітичних стоянок на території України; праці присвячені історії населення часів кам'яної доби на Україні: «Володимирська палеолітична стоянка» (1953), «Карта палеоліту УРСР» (1954), «Дослідження поселень мустьєрської доби на Дністрі» (1963—64) та ін.

Чернишевський Микола (1828—89), рос. публіцист і письм. родом з Саратова, ідеолог рев. настроєної інтеліґенції. Співробітничав у ж. «Современные Записки», а згодом став ідейним надхненником ж. «Современник», гол. трибуни рос. опозиційного руху. Засуджений за участь у підпільній орг-ції «Земля і Воля» на каторгу і заслання, пробув майже 20 рр. на Сибіру (1864—83). Автор низки творів з політ. економії, філософії і літ. критики. Критикував капіталізм й екон. лібералізм, а щодо бажаного суспільно-екон. ладу був утопійним соціялістом; у філос. поглядах був матеріяліст, але не марксист, де в чому близький до народників, противник слов'янофілів, один з представників рос. західників; у літ. критиці — послідовний реаліст. Його роман «Что делать» (1863) став програмовим твором рос. рев. інтеліґенції.

У рухах поневолених народів Ч. бачив позитивне явище і відстоював право українців творити власну культуру рідною мовою. Позитивно оцінював творчість Т. Шевченка та ін. укр. письм. і гостро виступав проти львівського ж. «Слово» за його пророс. наставлення (ст. «Нац. бестактність»). Популяризували Ч. І. Франко і М. Павлик. Сов. історіографія переоцінює впливи Ч. на цілий ряд укр. письм. (Т. Шевченка, П. Мирного, І. Франка, П. Грабовського, Лесю Українку), доводячи тезу про «постійний благотворний вплив рос. рев. демократів» на укр. діячів 19 в. П. Тичина в цьому дусі написав поему «Ч. і Шевченко». *П. Петренко*

Чернишов Борис (1888—1950), геолог і палеонтолог родом з Кубані, д. чл. АН

УРСР (з 1939; 1939—44 її віцепрез.). З 1923 проф. Дніпропетровського, з 1930 Ленінградського, з 1939 Київ. ун-тів Провадив досліди на Уралі й Донбасі. Вивчав гол. пелециподи, брахіоподи, та ракоподібні, особливо мезозойських та палеозойських відкладів Донбасу.

Б. Чернишов

Чернишов Борис (* 1907), театральний декоратор родом з Харкова; мист. освіту здобув у Харківському Художньому Ін-ті (1929). У 1930—60-их рр. оформлював вистави в харківських театрах: Роб. молоді, Рос. драм. театрі ім. О. Пушкіна, Театрі муз. комедії (1964) та в Київ. Театрі ім. І. Франка («Лимерівна» П. Мирного, 1967).

Чернівецька область, обл. у зах. частині УССР, утворена 1940 з півн., українцями заселеної, частини *Буковини* і сусідньої частини *Басарабії* (з м. Хотином), положена у межах Карпат, Передкарпаття та Покутсько-Басарабської височини. Площа 8 100 км²; 905 000 меш., у тому ч.: 357 000 міськ. і 548 000 сіль. Нац. склад за переписом з 1970: українців 68,6%, румунів — 19,3%, росіян — 6,3%, ін. — 5,8%. 10 м., 9 с. м. т.; 10 р-нів, 204 сіль. ради.

Чернівецький Державний Університет, заснований 1875 на основі існуючого з 1827 Теологічного Ін-ту, з нім. викладовою мовою та з окремими катедрами укр. та рум. мов і літератур. Ч. Д. У. мав назви: ім. Франца Йосифа (Franz Josephs) у 1875—1918 рр., Universitatea Regele Carol I din Cernăuţi (1919—40) і сучасну після 1940.

За австр. влади Ч. Д. У. мав три фак.: правос. теології, правничий і філос. На філос. фак. катедрою укр. мови завідували: К. Ганкевич (1875—76), Г. *Онишкевич* (1876—82), С. *Смаль-Стоцький* (1885—1918), слов. мов О. *Калужняцький* (1875—98) і Є. *Козак* (1899—1919); катедру практичного богословія очолював Д. Єремійчук (1899—1919). За цей час в Ч. Д. У. навчалися, крім буковинців, також багато галичан, зокрема І. Франко, Л. Мартович, Д. Лукіянович; габілітувалися В. Мількович з історії Сх. Европи (згодом проф. Ч. Д. У. 1895—1919), О. Колесса з укр. мови. Серед ректорів Ч. Д. У. були українці: К. Томащук (1875—76), О. Калужняцький (1889—90) і Є. Козак (1907—08). На заг. ч. 208 студентів 1875 українців було 41, 1914 на 1 198 — 303, приблизно стільки ж румунів, найбільше жидів і німців.

Корпус Чернівецького Ун-ту

1918—40 рр. Ч. Д. У. румунізовано, скасовано укр. катедри, а укр. проф. звільнено. Філос. фак. поділено на два: філос.-літ. і природознавчий. Довголітнім ректором Ч. Д. У. за рум. часу був українофоб Й. Ністор. 1920 на 1 671 студентів було 239 українців, 1933 — на 3 247 студентів було 2 117 румунів, 679 жидів, 199 німців, 155 українців, 57 поляків, 40 ін.

З 1940, з приєднанням півн. Буковини до УССР, в Ч. Д. У. запроваджено викладання укр. мовою та реорганізовано його на 7 фак., а з 1955 на 11: іст., філос., іноземних мов, геогр., біол., хем., фіз., матем., екон., техн. і заочний, була 51 катедра; теологічний фак. ліквідовано. Введено заочне й вечірнє навчання та аспірантуру. У 1976—77 рр. було бл. 10 000 студентів (у тому ч. 38% заочників) та бл. 500 викладачів, у тому ч. 26 проф. і докторів наук, бл. 290 доц. і кандидатів наук.

Гол. будинок Ч. Д. У. міститься в кол. митрополичій резиденції. При ньому є ряд досл. установ: ботан. сад (заснований 1877), біол. дослідна база (в Жучці), лябораторії фізики напівпровідників і термодинаміки, експериментальний рибозав., сейсмічна і метеорологічна станції, 4 музеї (зоол., ботан., геол., історії у-ту). Бібліотека має бл. 1,7 млн кн. (у 1875 — 15 000, 1900 — 134, 1918 — 475, 1939 — 575). Ч. Д. У. видає «Наук. записки» (у 1945—67 появилося 58 тт.), монографії (84), підручники (65). Ректором Ч. Д. У. з 1949 є К. Леутський.

Література: Prokopowitsch E. Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz Clausthal-Zellerfeld 1955; Систематичний покажчик до видань Чернівецького Держ. Ун-ту (1948 — червень 1965), Чернівці 1965; Turczynski E. Die Universität Czernowitz. Buchenland 150 Jahre Deutschtum in der Bukowina. Мюнхен 1961; Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Мюнхен 1975; Кобилянський І. Чернівецький Університет. Ужгород 1975.

А. Жуковський

Чернівецький краєзнавчий музей, заснований на базі музею, створеного 1863. Має відділи: природи Буковини й історії. Понад 50 000 експонатів, у тому ч. археологічні й етногр. колекції, документи з історії Буковини (зокрема матеріяли про сел. повстання 1843—49 рр. під проводом Л. *Кобилиці*).

Чернівецький Краєзнавчий Музей

Чернівецький Український Музично-Драматичний Театр ім. Ольги Кобилянської, заснований 1940 на базі *Харківського Держ. Театру Революції* (з 1931); 1941—44 працював у Рос. СФСР, з 1944 знову в Чернівцях (мист. керівник В. Василько). Значне місце в репертуарі театру посідають п'єси з життя Буковини (інсценізації романів О. Кобилянської «Земля», «У неділю рано зілля копала», «Вовчиця»), композиція з комедії С. Васильченка «На перші гулі», М. Кропивницького «Біда не кожному біда — іншому талан», «Українські вечорниці», іст. драма «Лукіян Кобилиця» Я. Балковенка та Г. Мізюна; з світового репертуару — «Отелло» В. Шекспіра; з сучасного сов. («Весняний потік» З. Прокопенка, «Вода з отчої криниці» В. Фольварочного) та ін. У складі ансамблю: режисери — Б. Борин, К. Пиволаров, П. Колесник, Є. Золотова; декоратори — О. Плаксій, В. Лассан; актори — В. Сокирко, П. Столяренко-Муратів, П. Михневич, Г. Янушевич, К. Ципа, М. Сіренко, Н. Фіялко, О. Рудницька, В. Лещик, Г. Янушевич і ін.

Чернівецький Укр. Муз.-Драматичний Театр ім. О. Кобилянської

Чернівці (V—6, нім. Czernowitz, рум. Cernăuţi), політ., культ. і рел. центр *Буковини*, гол. м. Чернівецької обл., вузол зал. і автомобільних шляхів, аеропорт; 238 000 меш. (1984). Ч. лежать на Передкарпатті, за 20 км від поч. Карпат, на межі між укр. й рум. етногр. територією, розташовані на обох берегах р. Прута на горбах, розділених його допливами (найвища точка 250 м, найнижча — 100 м). Територія Ч. становить тепер бл. 10 000 га.

До 1774. Поселення на території Ч. були вже за неоліту, на їх передмістях виявлено поселення трипільської культури, доби бронзи й заліза. В околицях Ч. виявлено слов. пам'ятки поч. нашої ери (2—5 в.); за ранньої іст. доби тут були поселення білих хорватів і тиверців (9—11 в.). Оборонний город на місці Ч. заснував у другій пол. 12 в. гал. кн. *Ярослав Осмомисл* на лівому березі Прута (збереглися руїни фортеці, яка існувала до сер. 13 в., коли її зруйнували татари); нове м. було побудоване на високому правому березі Прута.

З сер. 14 в. Ч. входили до складу Молдавії як прикордонне м. з Польщею; через них проходив торг. шлях зі Львова на Сучаву. Уперше згадуються в грамоті воєводи Александра (8. 10. 1408) у зв'язку з митним договором, який він уклав з львівськими купцями. 1488 Ч. стали центром Чернівецького пов. За молд. періоду вони користувалися самоуправою на маґдебурзькому праві і як «вільне місто» підпорядковувалися безпосередньо воєводі; управа Ч. була в руках «шолтиса» і 12 радних. У 15—16 вв. Ч. були торг. центром з ярмарками, які відбувалися на лівому березі Прута, але з сер. 16 в. почали занепадати через постійні війни, а 1538 опинилися під тур. зверхністю. М. зазнало спустошень за воєн Молдавії з Польщею (1497, 1509, 1688), турками (1476 і 1714) і татарами (1626, 1646, 1650, 1672). Козаки (під проводом Б. Хмельницького) побували у Ч. 1650 і 1653 та після поразки під Полтавою взимку 1709—10. Переслідуючи їх, рос. військо зайняло тоді вперше Ч. М. зазнало спустошень від шведів і росіян, коли ці останні знову побували тут за рос.-тур. війни 1739, у висліді чого м. перетворилося на невелику оселю. 1762 у ньому було ледве 200 дерев'яних будинків з бл. 1 200 меш.

1774—1918. У висліді чергової рос.-тур. війни 1768—74 Ч. були окуповані рос. військом, а згодом перейшли під владу Австрії (1774—1918). Від самого поч. австр. панування Ч. стали центром Буковини — насамперед військ. адміністрації (1774—86), згодом цивільного управління: 1786—1849 Буковинської округи, що входила до складу Галичини, 1849 автономного краю Буковини. 1864 Ч. здобули повну міську самоуправу. Перехід з тур.-балканської до зах.-евр. сфери впливу вплинув на зростання населення. Уже 1779 у Ч. було 3 200 меш., і це ч. зростало завдяки доплиу німців (службовців, учителів, торгівців), а також українців і поляків з Галичини, жидів і румунів та українців з Буковини. 1783 у Ч. постали ремісничі цехи, з кін. 18 в. почала розвиватися пром-сть. На поч. 19 в. засновано гімназію, побудовано церкви св. Параскеви (1814—62) і гр.-кат. (1825—30). З 1832 у Ч. уконституювався маґістрат на чолі з бурґомістром.

Чернівці 1845 р.

Рев. події 1848 призвели до автономії краю і м. та до загострення політ. суперництва між укр. і рум. національностями на Буковині. У сер. 19 в. дійшло також до пожвавлення екон. розвитку Ч. (побудовано броварню, паровий млин,

гуральню, фабрику меблів, 1850 створено торг. палату, 1877 — торг. біржу). До розвитку Ч. спричинилася побудова залізниці Чернівці—Львів (1866), 1895 побудовано електрівню, 1897 введено в дію електричний трамвай, 1895—1912 — водогін і каналізацію. Споруджено нові визначніші будівлі: катедральний собор (1844—64), резиденцію бук. митрополії (1862—82), вірменську церкву (1869—75), єзуїтський костьол (1893—94), жид. синагогу (1873—79), міський театр (1904—05), зал. двірець (1905—08). Ч. набули евр. вигляду (їх часто називали «малим Віднем»), хоч цей вигляд мала тільки центр. частина м. 1895 у Ч. працювало понад 2 500 робітників, а з 1910 — в м. було 2 140 ремісників і 1 400 торгівців.

До 1781 у Ч. була тільки одна нар. школа (рум.). Австр. адміністрація відкрила нім. школу, а на 1869 було вже 6 шкіл з 26 учителями. Першу клясичну гімназію засновано 1808, реальну — 1869, учительську семінарію чоловічу — 1860, жін. — 1872. У другій пол. 19 в. засновано фахові школи: сіль-госп., ткацьку, реміснячу, 1827 вищу теологічну. У 1875 засновано *Чернівецький Ун-т* з 3 фак. У Чернівецькому Ун-ті навчалися та-

Чернівці. Кругла площа з ратушею

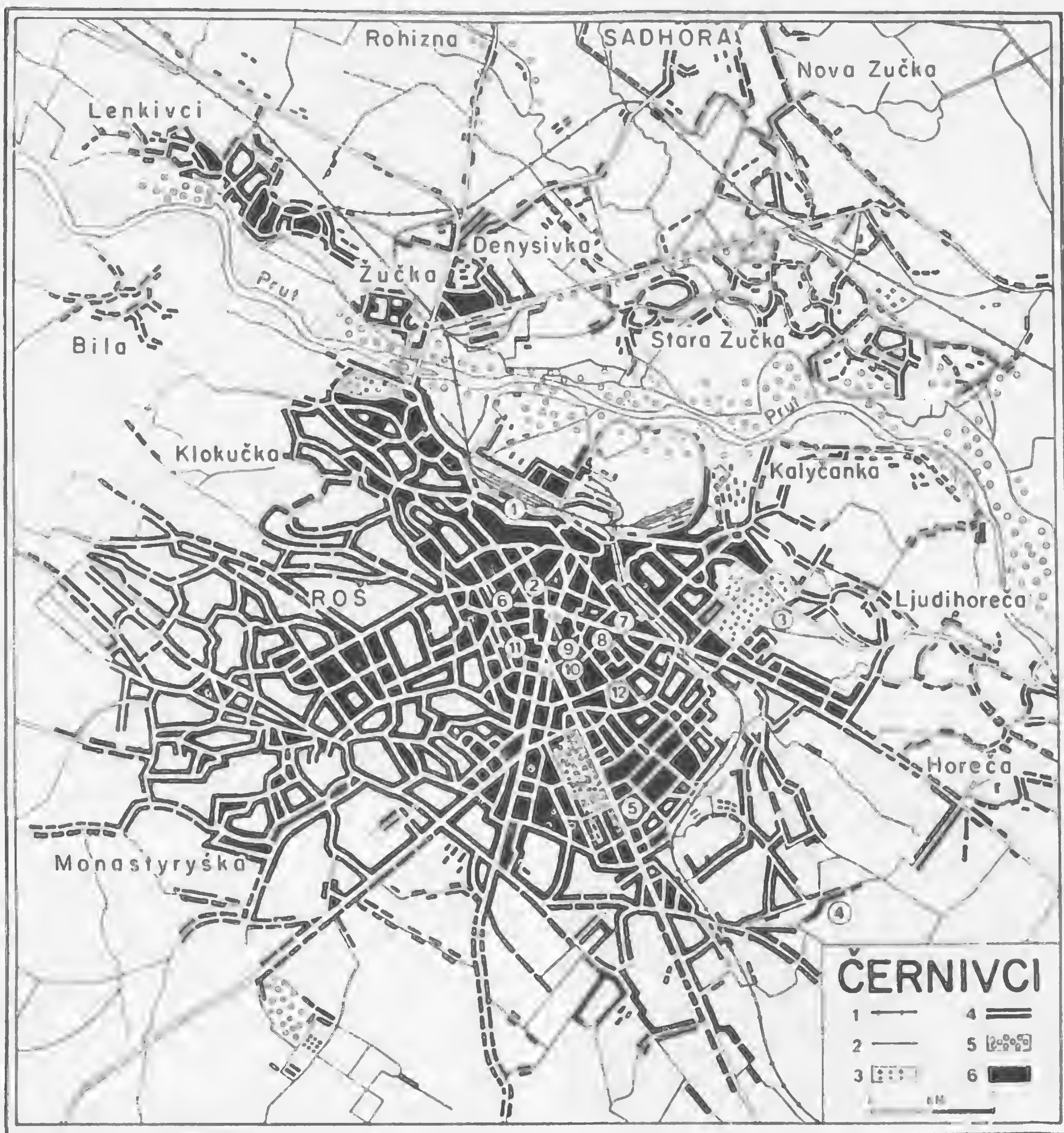
кож студенти з Галичини; працювали укр. вчені: С. *Смаль-Стоцький*, О. *Калужняцький*, Є. *Козак*, М. *Кордуба*, З. *Кузеля* та ін. У сер. школах навчання відбувалося нім. мовою, з 1851 як предмет навчання введено укр. мову в гімназії, згодом і в учительській семінарії. З 1896 при другій нім. гімназії засновано укр. відділ. Під кін. австр. панування в Ч. було 4 нар. школи з укр. мовою навчання. З Ч. тісно пов'язана діяльність письм.: Ю. *Федьковича*, С. *Воробкевича*, О. *Кобилянської*. Організоване укр. гром. життя Ч. починається з заснуванням 1869 т-ва «Руська Бесіда», політ. т-ва «Руська Рада» (1870), студентського т-ва «Союз» (1875). У цих т-вах спершу переважали москвофільські тенденції, але з 1884 перемогли *«народовці»* (Є. *Пігуляк*, О. *Попович*, С. *Смаль-Стоцький* та ін.), відтоді почався швидкий розвиток укр. нац. руху. З 1884 укр. гром.-культ. життя було зосереджене в *Укр. Нар. Домі*. Діяли т-ва: *Укр. Школа* (з 1887), екон. установи *«Руська Каса»* (1896) і *«Сел. Каса»* (1903); *«Міщанська Читальня»* (1880), *Жін. Громада* (1906), спортовий Союз Січей (1904), *Бурса ім. О. Ю. Федьковича* (з 1896), муз. т-ва Бук. Боян (1895) і Міщанський хор (1901), Бук. Нар. Театр (1897).

До 1914 Ч. були важливим укр. видавничим центром. Тут появлявся місячник *«Бук. Зоря»* (1870—71), щоденник *«Буковина»* (1885—1917), «Нова Буковина» (1917—18); місячник РУП *«Гасло»* (1902—03), політ. газ. «Нар. Голос», «Нар. Справа», «Громадянин», «Борба» (1907—14) та ін.; працювали в-ва: «Правос. календар» (1874—1918), *«Бібліотека для молодежі, селян і міщанства»* (1885—96 і 1906—14), *«Крейцарова бібліотека»* (1909—14); видавано підручники для нар. і сер. шкіл, словники, красне письменство. У Ч. був осідок правос. єп., а з 1873 — митр.

Ч. були також важливим осередком діяльности румунів, жидів, німців і поляків. З нім. культ. діячів письм. К. *Францос* популяризував творчість Шевченка, а історик і етнограф Р. *Кайндль* досліджував історію й етнографію Буковини.

За першої світової війни Ч. були тричі під рос. окупацією (30. 8. — 21. 10. 1914; 26. 11. 1914 — 18. 2. 1915; 18. 6. 1916 — 2. 8. 1917). Рос. окупаційна влада переслідувала українців, полегшення настало щойно по березневій революції 1917, коли губернатором Буковини став О. *Лотоцький*. По створенні Укр. крайового комітету Буковини (25. 10. 1918) відбувалося у Ч. велике нар. віче (3. 11. 1918), на якому ухвалено приєднання до України; 6. 11. 1918 українці перебрали владу в Ч. (бурґомістром м. призначено О. *Безпалка*), але вже 11. 11. 1918 рум. військо окупувало Ч., а 28. 11. 1918 рум. Ген. конґрес Буковини проголосив приєднання Буковини і Ч. до Румунії.

1918—1940. За рум. влади Ч. залишилися адміністративним осередком Буковини. Не зважаючи на рум. переслідування, вони і далі були центром укр. життя на Буковині. Крім названих т-в, засновано нові: «Буковинський Кобзар», «Укр. Мужеський Хор», «Укр. Театр»; спортові: «Довбуш» і «Мазепа» та ін.; тут була централя Укр. Нац. Партії. Вид. діяльність зменшилася: виходили тижневики: «Боротьба», *«Рідний Край»*, *«Рада»*, *«Самостійність»*, щоденник *«Час»*, журн. *«Промінь»* і *«Самостійна Думка»;* натомість мало було книжкових видань.

Чернівці — плян міста

1 — Залізниці; 2 — Шляхи; 3 — Кладовище; 4 — Вулиці; 5 — Парки і заліснені простори; 6 — Мешканеві дільниці

При кін. рум. панування Ч. стали значним екон. центром. 1936 тут працювало 155 більших і 61 мала фірма.

1940—1944. За другої світової війни у Ч. відбулися величезні зміни в нац. складі населення: німців переселено 1940 до Німеччини, частина румунів переселилася до Румунії. М. зазнало значної руйнації, серед ін. зруйновано жид. синагогу, мости через Прут й ін. Цілковито розгромлено укр. гром.-культ. життя, багатьох діячів заарештовано.

Після 1944. По поновній окупації Ч. сов. військом (29. 3. 1944) Ч. стали обл. центром. З них вибули поляки, натомість напливали росіяни, укра"нці й жиди. З 1957 почалася розбудова Ч. уздовж гол. маґістралі: вулиць Хотинська—Вокзальна (Ґаґаріна) — Леніна— Червоноармійська—Сторожинська. У 1965 до Ч. приєднано м-ко Садгору (Садагуру) на лівому березі Прута.

У Ч. зайнято бл. 70 000 робітників і сконцентровано бл. 60% пром. продукції обл. Провідні галузі пром-сти Ч.: легка (42% заг. продукції) — текстильне об'єднання «Восход» (килими; 80 000 м тканин на рік), швейне об'єднання «Трембіта», панчішне виробниче об'єднання (42 млн пар панчішно-шкарпеткових ви-

робів), 3 трикотажні, 2 ґалянтерійні, взуттєва, рукавична фабрики; харч. (36%): цукро-спиртовий комбінат, олійно-жировий комбінат, м'ясокомбінат, жировий зав., броварня; машинобудів. і металооброблна (10%): підприємства легкого машинобудування «Легмаш», «Індустрія», «Емальпосуд», інструментальний, металовиробів, машинобудів. зав. для нафтової пром-сти; хем. і гумово-взуттєвий зав., фабрика побутової хемії; деревообробна: виробництво будів. матеріялів; електронна пром-сть, об'єднання «Електромаш». Міський транспорт — тролейбуси (трамваї ліквідовані). М. газифіковане (з 1956).

У 1970-их рр. в Ч. було 50 загальноосв. шкіл (у тому ч. 12 сер. та 18 восьмирічних) з 30 000 учнів, 38 дошкільних закладів, 8 технікумів, 8 проф.-техн. шкіл, муз., пед., мед. школи; 3 вищі навчальні заклади з 15 000 студентів: Чернівецький Ун-т з 11 фак. (бл. 10 000 студентів), Мед. Ін-т з 1944 і філіял Київ. Торг.-Екон. Ін-ту. Н.-д. установи: відділи АН УРСР — Ін-ту Напівпровідників, Ін-ту соц. і екон. проблем зарубіжних країн, Ін-ту Історії. Музеї: краєзнавчий, О. Кобилянської, Ю. Федьковича; «Бук. ансамбль пісні і танцю», вокально-інструментальні ансамблі «Смерічка», «Черемош».

Населення Ч., почавши з 1775 постійно зростає (у тис.): 1775 — 2,3, 1794 — 5,0, 1832 — 11,0, 1851 — 20,4, 1869 — 34,0, 1890 — 54,2, 1900 — 65,8, 1910 — 87,1, 1919 — 91,9, 1930 — 112,4, 1941 — 78,8, 1959 — 152,3, 1970 — 187,0, 1982 — 232,0. Воно зростало завдяки припливові з Буковини, а ще більше з Галичини (українці й поляки) та німців з Австрії і Німеччини.

Від 1775 Ч. набрали мішаного характеру щодо нац. складу. Крім українців і румунів, у Ч. селилися жиди, німці і поляки. Однак, до 1918 переважала нім. мова, якою розмовляли, крім німців, також жиди (разом вони становили пол. населення м.) і навіть частково українці, румуни, поляки. Ч. були найбільше на сх. висунений нім. культ. осередок з найчисленнішим серед м. України % німців. Зміни нац. відносин видно з табл. (у %):

Рік	Усе населення в тис.	українці %	румуни %	німці %	жиди %	поляки %	інші %
1857	21,6	16,2	22,2	35,3	21,7	3,7	0,8
1880	45,6	18,5	14,4	25,3	25,6	15,0	1,1
1900	65,8	19,8	14,3	19,6	32,8	13,1	0,4
1910	87,1	17,5	15,4	14,7	32,8	17,1	2,5
1919	91,9	10,4	13,8	15,9	47,4	11,8	0,7
1930	112,4	11,3	25,9	23,3	29,1	7,5	2,2
1941	78,8	10,2	23,6	2,6	58,1	4,5	1,0
1959	152,3	42,0	11,0	—	25,0	—	22,0 (росіяни)

За австр часу був такий розподіл нац. груп у Ч.: українців — 19%, румунів — 15%, німців — 17%, жидів — 33%, поляків — 15%; за рум. часів з напливом румунів з реґату та фальшуванням перепису 1930 маємо відповідно ч.: 11%, 26%, 23%, 29%, 7%. Перепис 1941 показує великі зміни, що відбулися на поч. другої світової війни; переселення німців, частково українців, поляків і румунів до Німеччини і Румунії, приплив жидів з довколишніх місцевостей. За сов. часу зникли німці і поляки, зменшилося ч. румунів (11%), жидів (25%), натомість збільшилося ч. українців (42%) і росіян (22%). Тепер зі всіх більших м. України Ч. мають найчисленніший відсоток жидів.

За віровизнанням у 1857 і 1910 у Ч. було: правос. — 27,2 і 24%, гр.-католиків — 11,4 і 11%, римо-католиків — 34 і 27%, євангеликів — 5 і 5%, ізраїлітян 21,7 і 33%. Українці були як гр.-кат., так і правос. віровизнання, румуни — правос., поляки — римо-кат., більшість німців була римо-католицька, меншість — євангелицька.

Архітектурні пам'ятки: найстаріша — Миколаївська дерев'яна церква (з 1607, реставрована 1954), кам'яна церква св. Юрія на Горечі (1767, в барокковому стилі), дерев'яна Троїцька церква в дільниці Магла (1774), перенесена 1874 до Клокучки, дерев'яна Успенська церква на Калічанці (1783), міська ратуша з двоповерховою 45 метровою вежею в стилі ампір (1843—47, архітект А. Микулич), тепер міська рада; укр. гр.-кат. церква (1825—1830 у стилі барокко), катедральний собор у візант. стилі (1844—64, архітект Ролл); церква св. Параскеви у псевдороманському стилі, закін-

чена 1862 (архітект А. Павловський), резиденція бук. митр. — найімпозантніша будова Ч., побудована 1864—82 чес. архітектом Й. Главкою з використанням форм романської і візант. архітектури та мотивів укр. нар. мистецтва (ансамбль резиденції й парк охоплює 12 га; з 1956 його перетворено на один з будинків Чернівецького Ун-ту); вірменська кат. церква (1869—75, архітект Й. Главка); корпус Чернівецького Ун-ту (1874—75); єзуїтський костьол в неоґотичному стилі (1893—94), будинок зал. двірця (1898—1903) в стилі модерн, міський театр (1904—05, архітекти Ф. Фельнер і Г. Гельмер) у стилі віденського барокко з елементами модерну (тепер муз.-драматичний театр ім. О. Кобилянської) та ін.

Метрополича резиденція

Церква св. Трійці (1774) на Клокучці

М. прикрашують Народний сад (1830; тепер парк культури і відпочинку), Ботанічний сад, парк ім. Шіллера, парк ім. Шевченка, лісопарк Гореча.

Література: Wickenhauser F. Bochotin oder Geschichte der Stadt Cernäuz und ihren Umgegend. Відень 1874; Kaindl R. Geschichte von Czernowitz von der ältesten Zeiten bis Gegenwart. Чернівці 1908; Gronich J. Album von Czernowitz. Чернівці 1925; Новосівський І. Місто Чернівці. Укр. нац.-культ. і політ. центр Буковини. У кн. Буковина — її минуле і сучасне. Париж—Філядельфія—Детройт 1956; Новицький Л., Тимощук Б. Чернівці. Довідник-путівник. Чернівці 1959; Оникієнко В. Чернівецька область. К. 1960; Sternberg H. Zur Geschichte der Juden in Czernowitz. In Geschichte der Juden in der Bukowina. Тель-Авів, II. 1962; Комарницький А. Чернівці. К. 1965; Жохол Ю., Ковальов Ю. Чернівці. Історико-архітектурний нарис. К. 1966; Колодій В. Чернівці. Путівник по місту. Ужгород 1967; Демченко В., Місевич В. Чернівці. Ужгород 1975; Тимощук Б. Твердиня на Пруті. З іст. виникнення Чернівців. Ужгород 1978; Валигура К. Чернівці. Фотоальбом. К. 1980.

А. Жуковський

Чернігів (II—12), м. на Придніпровській низовині, на правому високому березі Десни, гол. м. *Чернігівщини* й Чернігівської обл., вузол зал. і шосейних шляхів, пристань на Десні, аеропорт, 268 000 меш. (1983).

До 13 в. На території Ч. виявлені сліди заселення з неоліту і бронзової доби. За ранньої доби Ч. був центром племени *сіверян,* з 9 в. увійшов до складу Київ. Руси й був після Києва найважливішим і найбагатшим м. Київ. Держави. Уперше згадується в літописі під 907. З 9—10 вв. збереглися могили — місця поховань кн. і бояр (особливо важлива *Чорна Могила* з 10 в.). У 11—13 вв. Ч. був центром *Чернігівського князівства:* перші кн.: Мстислав Володимирович (він побудував новий кам'яний княжий двір і почав будову Спаського собору), згодом Ярослав Мудрий, його син Святослав, родоначальник чернігівської династії, та ін. Наприкін. 11 в. в Ч. постало єпископство.

Ч. за княжих часів лежав на підвищеній терасі між р. Десною та її притокою Стрижнем. Центр м. становив дитинець (замок) з резиденцією кн.; до нього прилягав окольний град, передгороддя і т. зв. Третяк, де мешкали купці й ремісники; кожна частина м. мала свої оборонні вали; над Десною лежав торг. Поділ. Територія Ч. становила у 12 в. (без Подолу) бл. 120 га (див карту).

Срібна чаша XII ст. з Чернігова

Великодержавна політика Чернігівської княжої династії створювала належні умови для розвитку культури Чернігівщини і Ч., надаючи їм нерідко заг.-укр. характеру. Це відбилося насамперед на архітектурі й образотворчому мистецтві Ч. Чернігівські монументальні будови 11—12 вв., зокрема церк., були видатними пам'ятниками тієї доби. У першій пол. 11 в. в центрі дитинця побудовано *Спасо-Преображенський* собор. Протягом 12 в. збудовано Борисоглібський собор, Іллінську, Благовіщенську, Михайлівську церкви (не збереглися), Успенський собор Єлецького манастиря, П'ятницьку церкву (кін. 12 — поч. 13 в., перебудована після руйнації другої світової війни). Сліди культ. зростання Ч. залишилися також у літературі. Чернігівський ігумен *Данило* був автором опису мандрівки до Святої Землі (кін. 11 — поч. 12 в.). Уривки Чернігівського літопису, що не зберігся, знаходимо у пізніших літописних зводах.

14—18 вв. Тат. навала перервала зростання Ч. на тривалий час. Центр Сіверської землі пересунувся до Брянську. Бл. 1353 Ч. підпав під владу Литви, з 1503 (і вже раніше — 1408—20) — Москви. Тоді на узбіччях дитинця побудовано фортецю і розбудовано також передгороддя. Ч. не раз зазнавав руйна-

ції від татар (зокрема 1482 і 1497). За Деулинським перемир'ям 1618 він перейшов до Речі Посполитої Поль. і був з 1635 гол. м. Чернігівського воєводства; 1623 одержав Маґдебурське право.

Погранична позиція Ч. між Лит.-Поль. Державою й Моск. Царством в умовах боротьби цих держав за панування на Сх. Европи не сприяла новому культ. відродженню його, перші паростки якого появляються щойно у 17 в. Архимандрит Єлецького манастиря Кирило *Ставровецький* (Транквіліон) збудував першу друкарню в Ч. (бл. 1646).

Справжнє піднесення життя Ч. почалося, коли він увійшов до складу Коз.-Гетьманської Держави і став центром

Загальний вид Чернігова (кін. 19 в.)

Чернігівського полку. На цей час припадає розквіт культ. життя Ч., він став одним з перших культ. центрів України. Культ. відродження Ч. пов'язане з діяльністю архиеп. Лазаря *Барановича*,

Торгова площа в Чернігові

який переніс до Ч. друкарню, закладену ним у Новгороді-Сіверському 1675. Навколо Барановича утворився літ.-мист. гурток, до якого належали: архимандрит Єлецького манастиря Іоанікій *Ґалятовський*, архидиякон Чернігівської епископії Антоній *Радивиловський*, ієромонах Чернігівського Троїцько-Іллінського манастиря Л. Тоболинський, поет Іван *Величковський*, майбутній архиеп. чернігівський Іван *Максимович;* ґравери: Іван Інокентій *Щирський*, Леонтій *Тарасевич*, Н. *Зубрицький;* архітекти Адам *Зерніков* (Zörnikau), Іван Баптист та ін. З ініціятиви Л. Барановича й коштом гетьманського уряду й чернігівської коз. старшини, відновлено і перебудовано в барокковому стилі чернігівські пам'ятки, зокрема Троїцький катедральний собор (16 в.). Особливе значення мало створення *Чернігівського Колеґіюму* (1700), який став одним з гол. осередків освіти і науки Гетьманщини. У першій пол. 18 в. в Ч. появляються нові монументальні церк. (бароккова Катерининська церква, 1715) й світські (будинок полкової канцелярії, відомий п. н. «Мазепин будинок» або будинок Якова Лизогуба) будови.

По ліквідації Коз.-Гетьманської Держави Ч. з 1782 став центром Чернігівського намісництва, а 1797 — Малорос. губ., з 1808 Чернігівської губ. Тоді м. нараховувало бл. 4 000 меш., 1844 ч. їх збільшилося до 12 000, 1897 — до 27 000, 1913 — до 35 000. Екон. характер тогочасного Ч.: адміністративно-торг.-ремісничий; дрібна місц. харч. пром-сть, цегельні, свічковий і миловарний зав. тощо. Ч. поширювався в зах. і півн.-зах. напрямі.

Хоча Ч. не був більшим м., він і далі, у другій пол. 18 в. зберігає значення великого культ. центру. Визначними культ. діячами того часу у Ч. були: О. Щадунський, Д. Пащенко (автор монографічного опису Чернігівського намісництва 1781), ген. суддя Г. *Милорадович*, письм. О. *Лобисевич*, історик М. *Марков* та ін. На культ. ґрунті Ч. в кін. 18 — на поч. 19 в. згуртувалося коло укр. «дворянських патріотів», які боронили автономні права України й вимагали визнання дворянських прав для коз. стану: А. *Полетика* (чернігівський губ. маршал), аматор-історик А. *Чепа*, Р. *Маркович* і Т. *Калинський*. Вони досліджували історію України, збирали іст. документи, літописи й на підставі їх складали записки про історію й права укр. шляхетства, які поширювали по всій території Лівобережної України.

Полкова канцелярія (кін. XVII в.)

Та найбільше розгорталося культ. життя Ч. від другої пол. 19 в. На відміну від попередньої епохи з її перевагою льокальних і станових дворянських інтересів і прагнень, воно чимраз далі набирало заг.-нац. укр. характеру. У Ч. працювали історики: О. *Лазаревський*, граф. Г. *Милорадович*, О. *Ханенко*, брати Микола і Митрофан *Константиновичі*, А. *Верзилов*, П. *Дорошенко* та ін.; етнографи О. Маркевич, О. Шишацький-Ілліч, С. *Ніс*, байкар Л. *Глібов*, статистики — О. *Русов*, В. *Варзар*, П. *Червінський*, В. *Шликевич* та ін. Дехто з них належав до Чернігівської Громади, однієї з радикальніших на Україні.

Був Ч. і деяким вид. центром. Ще з 1858 там почав виходити орган губернатора — тижневик «Черниговские Ведо-

мости» (до 1917). У 1861—63 рр. Л. Глібов видавав *«Черниговскій Листокъ»*, єдину тоді на підрос. Україні укр. газету. Від 1861 до 1911 виходили також «Черниговские епархиальные известия», а в 1868—72 рр. «Записки» Чернігівського Статистичного Комітету.

Під кін. 19 в. культ. життя Ч. значно активізувалося. Гол. осередки його були: Чернігівське земство і його статистичний Комітет, Губерніяльна Архівна Комісія (заснована 1896 з ініціятиви О. Лазаревського й Г. Милорадовича), яка у своїх «Трудах» видала в 1897—1915 багато документів, Музей Тарновського, подарований його фундатором В. Тарновським (молодшим). У Чернігівському земстві навколо цих установ об'єднувалися місц. науковці, педагоги, письм., мистці, діяльність яких нерідко виходить за межі Чернігівщини.

Чернігів — плян міста

1. Церкви: 1. Церква св. Трійці; 2. Успенський собор Єлецького манастиря; 3. Спасо-Преображенський собор і собор свв. Бориса і Гліба; 4. Церква св. Покрови; 5. Церква Великої П'ятниці; 6. Церква св. Миколая; 7. Церква Воздвиження Чесного Хреста; 8. Церква Воскресіння; 9. Церква св. Михаїла і Теодора; 10. Церква Вознесіння. 2. Індустріяльні підприємства; 3. Кладовища; 4. Парки і залісені простори; ↓ Порт на Десні

На межі 19 і 20 в. жили у Ч. письм.: М. *Коцюбинський* (похований у Ч.), Б. *Грінченко*, В. *Самійленко*, М. *Вороний*, М. *Чернявський*, маляр І. Рашевський, історик В. *Модзалевський* та ін. Коло цих визначних діячів гуртувалася й виховувалася укр. молодь, здебільша вихованці Чернігівської гімназії й Духовної семінарії. У 1911 відбувся в Ч. XIV Археологічний З'їзд. 1916 засновано Пед. Ін-т.

Після березневої революції 1917 в Ч. створено загони Вільного Козацтва і влада перейшла в руки Центр. Ради. За укр. влади пожвавилось укр. культ. життя (в-во «Сіверянська думка», щоденник губ. земства «Чернігівщина», орган губ. Ради Сел. Депутатів «Нар. Слово», укр. школи і т. д.). 1. 2. 1918 Ч. захопили больш. військо; 12. 3. 1918 він повернувся під владу уряду Укр. Нар. Республіки, але знов був окупований большевиками 12. 1. 1919; від 13. 10. до 12. 11. 1919 Ч. був у руках денікінців.

З кін. 1919 в Ч. утвердилася сов. влада. 1925—32 Ч. був центром Чернігівської округи, а з 1932 — обл. За переписом 1926, Ч. нараховував 35 200 меш., у тому ч. 57,4% українців, 30,1% росіян. За доби п'ятирічок завдяки зростанню пром-сти населення Ч. збільшилося до 69 000. Ч. зберігає своє значення культ. центру в 1920-их і на поч. 1930-их рр. Тут діяли: Іст. музей (кол. музей Тарновського, значно збагачений), архів, Наук. Т-во, Ін-т Нар. Освіти (з 1920); діяльність цих установ була щільно пов'язана з ВУАН, зокрема з її іст. секцією та Археологічним Комітетом, з центр. іст. архівами у Києві й Харкові, Ін-том Укр. Культури ім. Д. Багалія (Харків) та ін. 1926 відкрито театр ім. Шевченка. З Ч. пов'язані імена письм.: П. *Тичини*,

І. *Кочерги*, В. *Еллана-Блакитного*, істориків П. Савицького, Є. *Онацького*, В. *Дубровського*, В. *Шугаєвського*, мистецтвознавця О. *Гуцала* й ін.

По другій світовій війні Ч. відбудозано за ген. пляном (1945, 1958 і 1968) і реконструйовано; центр м. зовсім перебудовано (1950—55; архітекти П. Буклавський, І. Ягодовський).

Населення Ч. зростало швидко (у тис.): 1959 — 90 (у тому ч. українці становили 69%, росіяни — 20%, поляки — 1%,

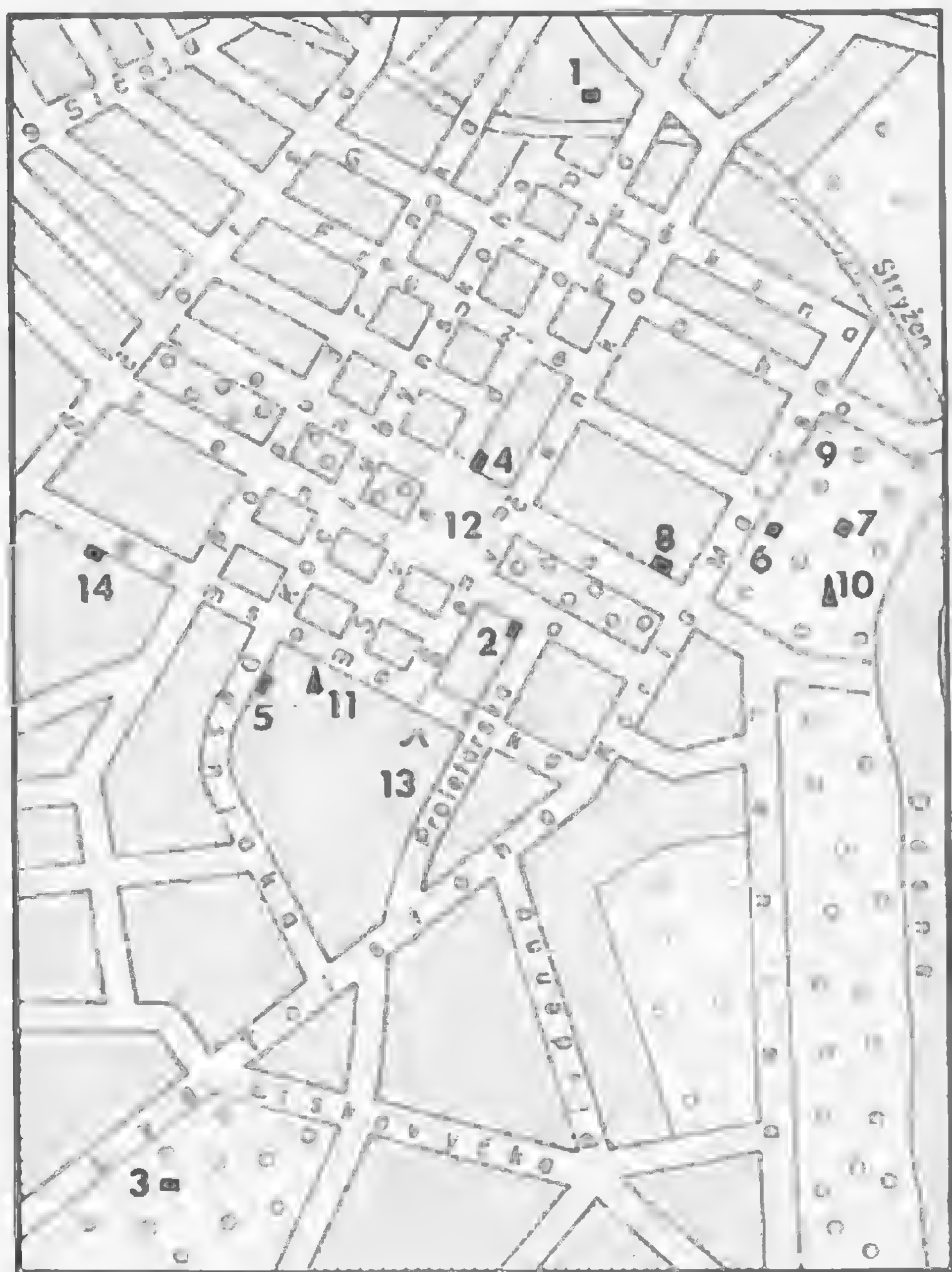

Схема центру Чернігова

1. Школа, де вчилися М. Кибальчич і П. Тичина; 2. Дім, у якому працював В. Самійленко; 3. Цвинтар, де поховані О. Маркович, Л. Глібов і М. Коцюбинський; 4. Муз.-драматичний театр ім. Т. Шевченка; 5. Літ.-меморіяльний музей М. Коцюбинського; 6. Історичний музей; 7. Іст. музей, Мист. відділ; 8. Філармонія; 9. Парк культури й відпочинку ім. М. Коцюбинського; 10. Пам'ятник Т. Шевченкові; 11. Пам'ятник М. Коцюбинському; 12 Площа Куйбишева; 13. Чорна могила з 10 ст.; 14. Історично-революційний музей

жиди — 8%), 1970 — 159, 1980 — 245 000. Пром-сть Ч. досягла довоєнного рівня на поч. 1950-их рр. Провідні галузі пром-сти: хем., харч., легка, будів. матеріялів, деревообробна; найбільші підприємства: Чернігівський зав. синтетичного волокна (з 1959), Чернігівський камвольно-суконний комбінат (з 1963), Чернігівська фабрика муз. інструментів (з 1934), фабрика первинної обробки вовни, швейна, взуттєва; підприємства харч. пром-сти: м'ясокомбінат, молочна, пивоварна, кондиторська, макаронна, овочесушильня; зав. залізобетонних виробів, великопанельних бльоків, бетонний, ремонтно-мех., деревообробний.

У Ч. діють високі школи: Пед. Ін-т ім. Шевченка і філія Київ. Політехн. Ін-ту (з 1960); технікуми: механіко-технологічний, кооп., сов. торгівлі; пед. і муз. школи; філія Всесоюзного н.-д. ін-ту нафтогазорозвідки, Всесоюзний н.-д. ін-т машин для виробництва синтетичного волокна, відділ с.-г. мікробіології, Укр. н.-д. ін-ту хліборобства. Діють 2 музеї (іст. і літ.-мемуарний М. Коцюбинського), філія заповідника «Софійський Музей»; обл. муз.-драматичний театр, обл. філармонія.

Місто добре озеленене. Засоби транспорту: тролейбуси.

У Ч. збереглося багато визначних пам'яток архітектури; з княжої доби: Спасо-Преображенський (Спаський) собор (11 в.), Борисоглібський собор (12 в.). Іллінська церква (12 в.), Успенський собор (12 в.); з 17—18 вв.: Колеґіюм (1702), полкова Канцелярія — дім Лизогуба (кін. 17 в.), собор Троїцького Іллінського манастиря (1679—89); будинок театру (1958, архітекти Д. Фрідлін, С. Тутученко та ін.).

Література: Очерк истории города Чернигова 907—1907 гг. Чернигів 1908; Смолічев П. Чернігів та його околиці за часів великокнязівських. Записки УНТ в Києві, т. 23. К. 1928; Чернігів і Північне Лівобережжя. Вид. ВУАН. К. 1928; Игнаткин Н. Чернигов. М. 1955; Рыбаков Б. Древности Чернигова. М. 1949; Єдомаха І. Чернігів. 1958; Логвин Г. Чернигов, Новгород-Северский, Глухов, Путивль. М. 1965; Карнабіда А. Чернігів. Історико-архітектурний нарис. К. 1969; Асєєв Ю. Архітектура Київ. Руси. К. 1969; Історія міст і сіл Укр. РСР. Чернігівська обл. 1972; Асєєв Ю. Джерела. Мистецтво Київ. Руси. К. 1980.

В. Кубійович, О. Оглоблин, Р. М.

Чернігівка (VI—17), с. м. т., р. ц. Запор. обл., положене над р. Токмаком; 7 400 меш.; харч. пром-сть.

Чернігівська губернія, адміністративно-територіяльна одиниця на Лівобережній Україні, створена 1802; адміністративний центр — м. *Чернігів*. Ч. г. складалася з 15 пов.; у тому ч. Борзенський, Глухівський, Городнянський, Козелецький, Кролевецький, Новгород-Сіверський, Ніженський, Остерський, Сосницький, Чернігівський становили частину укр. нац. території; Мглинський, Новозибківський, Стародубський, Суразький — частину мішаної укр.-білор.-рос. етнічної території. Територія всієї Ч. г. — 52 396 км², населення 2 298 000 (за переписом 1897); у тому ч.: укр. 38 324 км² з населенням 1 663 000 (приблизні числа на 1914 — 2 340 000), у тому ч. 1 525 000 (91,8%) українців. 1919 4 півн. пов. відійшли до Гомельської губ. (з 1926 — до Брянської губ. РСФСР). 1925 Ч. г. ліквідовано, а її територія залишилася у

складі Глухівської, Конотопської, Ніженської і Чернігівської округ. *В. К.*

Чернігівська друкарня, заснована бл. 1675 Лазарем *Барановичем* у Новгороді Сіверському, 1679 перенесена до Чернігова; на поч. 18 в. за величиною і продукцією була третьою після Києва і Львова; мала свою папірню. Тут друкувалися богослужбові кн., полемічні твори І. *Ґалятовського*, вірші І. *Максимовича*, іст. та богословські твори Д. *Туптала*-Ростовського, перекладні твори з латинської мови та ін. У Ч. д. працювали визначні ґравери, серед ін.: Л. Тарасевич, І. Щирський, І. Стрельбицький, Н. Зубрицький. Попри заборони і погрози Синоду, щоб усі книги були «с московскими согласны», Ч. д. до 1724 зберегла самостійність і друкувала кн. укр., поль., латинською і ц.-слов. мовами різного змісту. З 1724 занепала, а 1820 перестала існувати.

Чернігівський манастир і друкарня (ґравюра з 18 в.)

Чернігівська Колеґія, одна з найстарших сер. шкіл на Україні, заснована 1700 за зразком Київ. Колеґії чернігівським архиєп. *Іоаном Максимовичем;* згодом розвинулася завдяки щедрій допомозі гетьмана І. Мазепи. Ч. К. створена на базі слов'яно-латинської школи, переведеної до Чернігова з Ніжена. Навчання тривало 6 рр. Ч. К. була заг.-осв. школою (не мала богословської і філол. кляс); серед учнів були перев. сини свящ. (1743—44 з 253 учнів — 78) та козаків. У 1776 Ч. К. перетворено на духовну семінарію, яка існувала до 1917.

Чернігівська Колеґія (1701)

Чернігівська область, обл. у півн.-сх. частині УССР, по лівому боці Дніпра, розташована у межах Придніпровської й Поліської низовини; 31 900 км² і 1 459 000 мешк., у тому ч.: 703 000 міськ. і 756 000 сіль. (1983). Нац. склад за переписом 1970: українців — 93,8%, росіян — 4,7%, ін. — 1,5%. 15 м., 31 с. м. т., 22 р-ни, 460 сіль. рад.

Чернігівська фабрика музичних інструментів, заснована 1934. До 1950 виробляла нар. струнно-щипкові муз. інструменти; згодом насамперед — піяніна, з 1955 малогабаритні піяніна (вперше в СССР). 1970 вироблено (у тис.): 26,3 піянін, 75,9 гітар, 16,5 балалайок, 1,5 бандур (1960: відповідно — 14, 27, 33,2, 48,2, 586).

Чернігівське князівство, одна з найбільших і наймогутніших держ. формацій України-Руси 11—13 вв., що існувала з 10 в. Основна територія Ч. к. була на Лівобережжі Дніпра, в басейні рік Десни й Сейму, на землях, заселених сіверським племенем, а почасти (на півд.) й полянським. Згодом територія Ч. к. поширилася на землі радимичів і частково вятичів і дреговичів. Столицею Ч. к. був Чернігів; ін. м.: Новгород-Сіверський, Стародуб, Брянськ, Путивль, Курськ, Любеч, Глухів, Чечерськ, Гомель, Вир та ін. Володіння й впливи Ч. к. до 12 в. поширювалися далеко на півн. сх. (Муромо-Рязанська земля) і півд. сх. (Тмутороканське князівство).

До 11 в. в Ч. к. правила місцева (племінна) старшина й воєводи з Києва, що їх присилали вел. князі для збирання данини, судівництва й оборони краю від зовн. ворогів, гол. кочовиків. У 1024—1036 рр. Ч. к. володів Мстислав Володимирович, який перейшов сюди з Тмутороканi. Після Ярослава Мудрого Ч. к. дісталося його синові Святославові, який дав поч. чернігівській галузі Рюриковичів. Деякий час Ч. к. правив Володимир Мономах, але за ухвалою *Любецького з'їзду* (1097) воно дісталося синам Святослава — Олегові й Данилові та їх нащадкам Ольговичам. Одночасно Ч. к. поділилося на удільні князівства: Чернігівське, Новгород-Сіверське (див. *Сіверське Князівство*) і Муромо-Рязанське (останнє стало колискою моск. народу). Попри це авторитет Черн. кн. був великий, і вони втримали титул великих кн. Столиця Ч. к. Чернігів був, побіч Києва, найбільшим екон. і культ. центром України-Руси. Чернігівська династія володіла деякий час в 11—13 вв. Києвом. Це було за В. кн. Святослава Ярославича (1073—1076), його внуків Всеволода (1139—46) й Ігоря (1146—47) Ольговичів, Ізяслава Давидовича (1157—1161), Святослава Всеволодовича (1176—1194 з перервами), Всеволода Святославича (Чермного; 1206—12)), Михайла Всеволодовича (1238—46). При цьому вони (або їх родичі) зберігали безпосередню владу й над Ч. к. У першій пол. 12 в. гол. увага зовн. політики чернігівських кн. була скеро-

вана на півд. сх., у бік Дону й Нижнього Поволжя (кол. Хозарія), Кавказу й Тмуторокані. Це визначало й стосунки з половцями, що виступали або союзниками Ч. к. в їх зовн. політиці та внутрішніх усобицях, або противниками в їх експансії на сх. Однією з останніх спроб черн. кн. у цьому напрямку був невдалий похід *Ігоря Святославича* 1185 р., оспіваний у «Слові о полку Ігореві». Це й дало можливість Візантії закріпити свій вплив на терені Тмутороканського князівства. Коли послабли сх. зв'язки Ч. к., політика черн. кн. звернулася на півн. зах. у бік білор. земель, де Ч. к. стало сюзереном полоцьких кн.; натомість не вдалося їм закріпити свої позиції в Новгороді.

У першій пол. 13 в., в наслідок дальшого дроблення на уділи та довгої боротьби черн. кн. за Київ і Галич, що велася з перемінним успіхом, Ч. к. занепало. Це спричинила тат. навала 1223 (битва на р. Калці, в якій загинув черн. кн. Мстислав Святославич). 18. 10. 1239 Чернігів був захоплений татарами, а кн. Мстислав Глібович урятувався лише втечею на Угорщину. Його наступник кн. Михайло Всеволодович був убитий татарами під час відвідин Орди (леґенда зробила з нього мученика за віру). Ч. к., розділене на низку уділів, на довгий час потрапило у безпосередню залежність від Орди. Частина населення відійшла на півн., де постав новий центр — Брянськ. Останнім знаним черн. кн. з лінії Ольговичів був Леонтій (бл. 1300). 1345—46 лит. кн. Ольгерд Ґедимінович приєднав Ч. к. до Литви та на удільних столах посадив своїх синів, і Ч. к. як цілість перестало існувати.

Література: Грушевський М. Історія України-Руси, тт. I—IV; Голубовский П. История Северской Земли до половины XIV ст. К. 1882; Багалій Д. История Северской Земли до половины XIV ст. К. 1882; Андріяшев О. Нарис історії колонізації Сіверської Землі до початку XVI в. ЗІФВ ВУАН, т. XX. К. 1928; Kuczyński S. M. Ziemie Czernihowsko-Siewierskie pod rządami Litwy. Варшава 1936; Мавродин В. Очерки истории Левобережной Украины. Л. 1940; Kuczyński S. M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X—XVII w. Варшава 1965; Зайцев А. Черниговское Княжество, Древнерусские княжества X—XIII ст. М. 1975; Асеєв Ю. Джерела. Мистецтво Київської Русі. К. 1980; Dimnik M. Mikhail, Prince of Czernigow and Grand Prince of Kiev 1224—1246. Торонто 1981.

М. Ждан, О. Оглоблин

Чернігівський Державний Історичний Музей, постав 1922 гол. на базі Музею Старожитностей В. Тарновського (з 1897), колекцій Музею Архівної Комісії та ін.; має два відділи: історії дорев. минулого та історії сов. суспільства. У Ч. Д. І. М. зберігаються цінні археологічні матеріяли з розкопів м. Київ. Руси (Княжої гори, літописного города Родні, Пеплави, Чернігова та ін.). В експозиції: ганчарський посуд, інструменти ремісників і с.-г. знаряддя праці, колекції кістяних виробів, порцеляни, кристалів, церк. утварі,

Чернігівський Держ. Іст. Музей, кол. Музей Укр. Старовини В. Тарнавського

зброї (зокрема зброя Б. Хмельницького, Я. Острянина, С. Наливайка), тканини, стародруки (Київ., Острозької і Почаївської друкарень), гетьманські універсали, ікони, портрети тощо. У відділі історії суспільства — документи 1917—45 рр., Жовтневої революції, другої світової війни і партизанського руху.

Чернігівський камвольно-суконний комбінат, одне з найбільших підприємств *текстильної пром-сти* на Україні. Першу чергу комбінату введено в дію 1963. Комбінат має основні виробництва: камвольно-чесальне, камвольно-прядильне, апаратно-прядильне, ткацьке і оздоблювальне. Основна продукція: пряжа камвольна й апаратна, вовняні та сирові вироби.

Чернігівський комбінат хемічних волокон імени 50-річчя Великої Жовтневої Соціялістичної Революції, підприємство *хемічних волокон пром-сти,* розташоване у Чернігові. Будівництво розпочате 1956 як зав. синтетичних волокон, 1969 перейменований на комбінат. На комбінаті виробляють кордну тканину з капронового і з анідного волокна, техн. волокно з аніду й капрону, капроновий шовк, текстуровані нитки, штапельне волокно та ін.

Чернігівський Троїцько-Іллінський Манастир див. *Троїцько-Іллінський Манастир.*

Чернігівського полку повстання, збройний виступ, підготований *Півд. Т-вом* (декабристів) на Україні 10-15. 1. 1826 проти царського режиму. Керівники повстання розраховували приєднати до своєї акції значні військ. з'єднання, зібрані б. Києва для маневрів. Поразка декабристів у Петербурзі (26. 12. 1825) примусила прискорити повстання на Україні; воно почалося у с. Трилісах, б. Хвастова на Київщині. Повстання очолили С.

Муравйов-Апостол, командир батальйону Чернігівського полку (Ч. п.) і М. *Бестужев-Рюмін*; найактивнішими учасниками були військовики з *Т-ва З'єднаних Слов'ян* (П. і А. *Борисови*), які у вересні 1825 приєдналися до *Півд. Т-ва* (декабристів). Повстання почалося успішно; 11. 1. 1826 здобуто м. Васильків, 12. 1 повстанці оволоділи штабом полку. Однак сили повстанців (бл. 1 000) не зростали, бо ін. військ. відділи і селяни відмовилися їх підтримати. 14. 1. Ч. п. намагався дістатися до Житомира для з'єднання з ін. полками, де служили чл. Півд. Т-ва декабристів. Проте б. с. Ковалівки він був розбитий льояльними цареві частинами. Бл. 50 повстанців були забиті, решту провідних військ. Ч. п. п. заарештовано й віддано під суд: С. Муравйова-Апостола і М. Бестужева-Рюміна повішено, бл. 100 заслано на каторгу на Сибір, а Ч. п. розформовано і 800 військ. повстанців переведено в армію, діючу на Кавказі. *А. Ж.*

Чернігівщина, іст.-геогр. край, півн.-сх. частина України і півн. частина Придніпровської низовини (лівобережне Полісся); півн. частина Коз.-Гетьманської держави (до 1770-их рр.). У 19 — першій чверті 20 в. територія Ч. приблизно покривалася з територією *Чернігівської* (Черн.) *губ.* На півд.-зах. Ч. межує здовж Дніпра з Київщиною і Київ. Поліссям, на півн. зах. з Білорусією, на півн. з Росією (Брянщиною), на півн. сх. з Сер. височиною і Слобожанщиною, на півд. з Полтавщиною; тут на півд. Ч. охоплює півн. смугу Лісостепу (50 км ширини), на півд. від лінії Бобровиця—Ніжен—Бахмач—Кролевець—Глухів (див. карту).

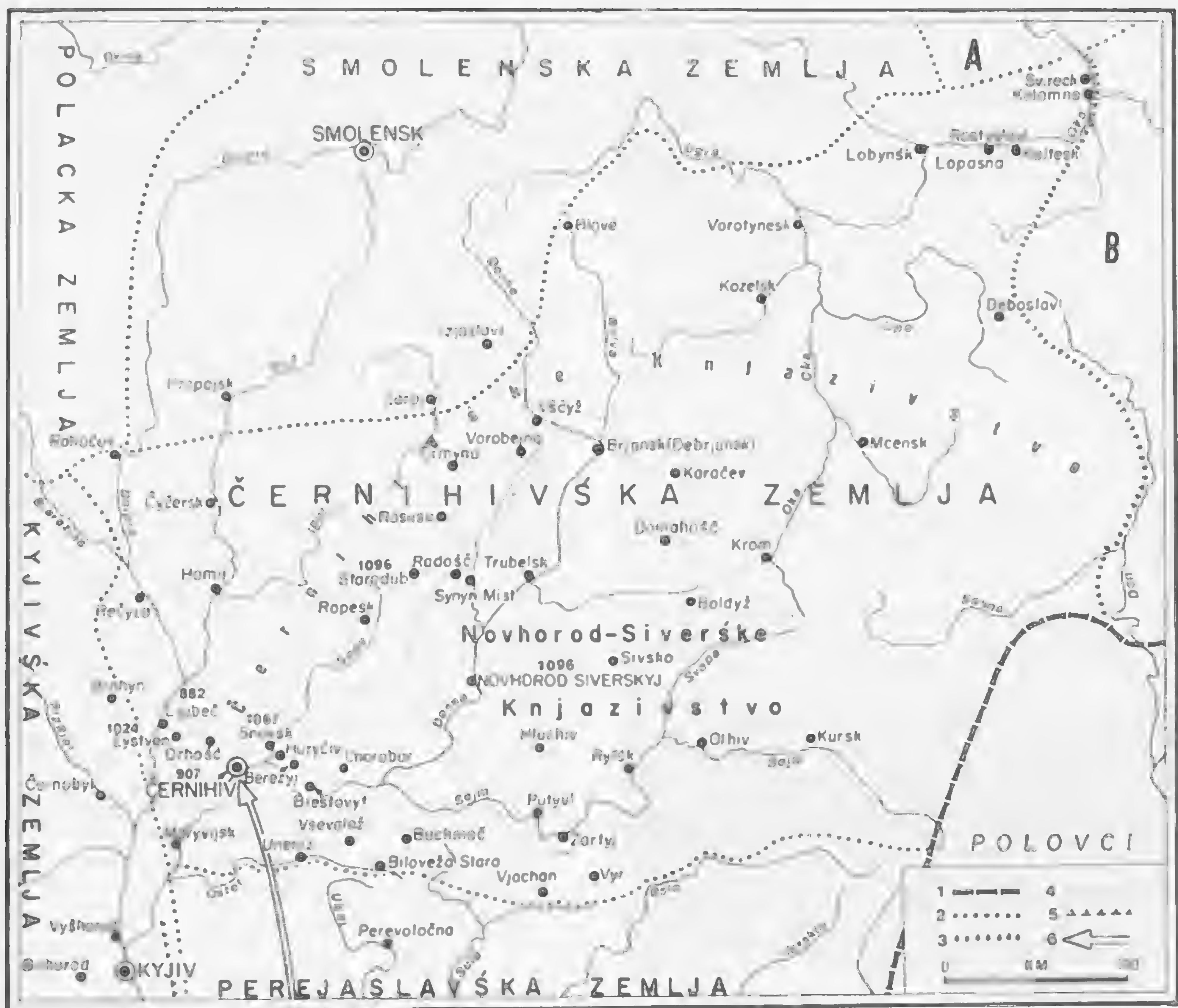
Територія у межах кол. Черн. губ. (без 4 півн. пов.) охоплює 38 330 км² і нараховує бл. 1,4 млн населення. Сучасна Черн. обл. займає приблизно кол. Ч. губ. без 4 півн. пов. (вони входять до складу Брянської обл. РСФСР) і без сх. частини (кол. пов. Конотіп, Кролевець, Глухів; вони входять до складу Сумської обл.), натомість з Прилуцьким р-ном, який колись входив до складу Полтавської губ. Черн. обл. має площу 31 900 км² і нараховує 1 459 000 меш. (1983).

Природа. Майже вся Ч. входить до складу *Придніпровської низовини*, лише невелика частина на півн. сх. — до складу Сер. височини, 4/5 Ч. лежить у ліс. смузі: це Черн. Полісся (інколи вирізняють ще Новгород-Сіверське Полісся). Назагал Ч. являє собою легко хвилясту рівнину, яка має заг. похил з півн. сх. на півд. зах. Алювіяльні мореново-зандрові і зандрові рівнини розчленовані долинами рік до 50 м; на вододілах і терасах наявні досить великі лесові острови з розвиненою яружною ерозією. Ще більше ерозійний краєвид є поширений у лісостеп. смузі на півд. сх. Новгород-Сіверське Полісся, завдяки крейдовому підніжжю і значній ерозії (до 100 м), становить своїм краєвидом перехід до Сер. височини.

Корисні копалини: нафта, торф, фосфорити, крейда, вапняки, каолін.

Клімат помірковано континентальний; температура липня від 18,4° до 19,9° Ц., січня від —6° до —8° Ц.; період з температурою понад 10° — 150—160 днів на рік. Річне число атмосферичних опадів 500—600 мм (понад пол. їх припадає на літнє півріччя), сніговий покрив тримається 90—100 днів. Здовж зах. меж Ч. протікає р. Дніпро; гол. ріка Ч. — *Десна*, яка тече з півн. сх. на півд. зах.; її ліві притоки: Сейм, Доч, Остер; праві — Убідь, Мена, Снов, Білоус. Бл. 4,5% території Ч. становлять торфові багна; найбільші з них: Замгай (4 330 га), Остерське (10 560 га), Сновське (9 400 га), Смолянки (4 300 га). Ґрунти в півн. (поліській) частині Ч. перев. дерно-підзолисті, а також сірі і світло-сірі опідзолені та торфяно-болотисті; у смузі Лісостепу — чорноземи. У півн. частині Ч. переважають мішані ліси: сосна, дуб, береза, осика, чорна вільха, граб (лише в зах. частині), тополя; в півд.-лісостеп. — невеликі, перев. дубові ліси (тут положений дендрологічний парк *«Тростянець»*). Ліси займають бл. 20% всієї території Ч.

Історія до 14 в. Перші сліди людности на території Ч. належать до сер. палеоліту (с. *Чулатів* б. Новгорода-Сіверського); їх більше з доби пізнього палеоліту (стоянки над Десною — Пушкарівська і Мізинська, в Новгороді-Сіверському і в Журавці над р. Удаєм), з трипільської культури, скитської доби й юхнівської культури. З поч. нової ери відомі слов'янські поселення. У ранню добу на Ч. жили з 9 в. *сіверяни;* тоді ж Ч. увійшла до складу Київ. держави (див. *Чернігово-Сіверська земля)*, в 11 в. утворилося Чернігівське Князівство, а м. *Чернігів* (відоме з 907) стало значним політ., культ. й екон. центром Руси. Ін. м. Ч.: Любеч (з 882 р.), Новгород-Сіверський, Стародуб (1096), Ніжен (1147), Остер (1098), Прилука (1092), Курськ (1095), Вир (1113) та ін. З кін. 11 в. черн. князі вели безперервну боротьбу з половцями; тоді Ч. поділилася на менші складові князівства; серед них Чернігівське і Новгород-Сіверське (в останньому жив кн. *Ігор Святославович*, який виступив у похід проти половців). Великодерж. політика черн. кн. створила умови для розвитку високої культури, яка мала всеукр. характер. Про це особливо свідчать видатні пам'ятки архітек-

Чернігівщина за Київської Держави

1. Границя Київ. Держави; 2. Межа Чернігівської Землі; 3. Сх. межа Чернігівської Землі після відокремлення Муромсько-Рязанського Князівства 1127 р.; 4. Межа Новгород-Сіверського Князівства; 5. Оборонна лінія Києва проти нападів кочовиків; 6. Похід татар на Чернігів (1239). А — Ростовсько-Суздальська Земля; В — Муромо-Рязанське Князівство. Числа побіч міст визначають час заснування

тури в Чернігові (з 11—12 в., див. *Чернігів*), у Новгороді-Сіверському (Спаський собор), у Любечі (фортеця) й ін. На Ч. виробляли мист. вироби, практикували позолочення й інкрустацію, емаль, виготовляли скляні й ін. вироби. Докладніше див. *Чернігівське князівство*.

1239 Ч. захопили татари, і вона опинилася у васальній залежности від Золотої Орди. Це був період занепаду.

14—17 вв. У 1345—52 рр. лит. В. кн. Ольґерд Гедимінович підкорив собі Ч. і посадив на удільних столах своїх синів і братаничів. Тоді ж Ч. часто зазнавала спустошень від татар. У наслідок війни між Литвою і Москвою в 1500—03 Ч. опанувала на одне століття Москва. За Деулінським перемир'ям (після війни Москви з Річчю Посполитою) Ч. відійшла 1618 до Польщі. 1635 в півн. частині Ч. створено Черн. воєводство, а півд. частина перейшла до Київ. воєводства. Поль. утиски, зокрема закріпачення селян, спричинили участь селянства у коз. повстаннях П. *Павлюка* (1637) та Я. *Острянииці* (1638) проти Польщі.

Під час повстання Б. Хмельницького керівником повстанських загонів на Ч. був М. *Небаба*. У кін. 1648 створено Чернігівський, Ніженський і Стародубський полки, які увійшли до складу коз.-гетьманської держави. Ч. була тереном укр.-поль. війни. Після *Білоцерківської угоди* і повороту на Ч. поль. панів багато селян рятувалося перед утисками поль. шляхти переселенням на безлюдні землі Слобожанщини, які належали до Моск. царства (серед ін. вони заснували фортецю Острогозьке). У 1650-их рр. Ч. була тереном укр.-моск. війни (перемога гетьмана І. Виговського під Коно-

топом 1659). За Андрусівською угодою між Москвою і Польщею (1667) Ч. разом з Лівобережжям підпала під зверхність Москви. Столицею Гетьманщини стали м. на Ч.: Батурин (1669—1708) і вдруге (1750—64), згодом Глухів. За рос.-швед. ської війни 1705—09 на Ч. точилися бої за Стародуб і Новгород-Сіверський, а коли гетьман І. Мазепа перейшов на швед. бік, царський полководець О. Меншиков 1708 знищив Батурин.

У 18 в. Ч. відогравала провідну ролю на культ. відтинку для Лівобережної, а навіть усієї України. Тут жили і працювали культ.-церк. діячі: Л. *Баранович*, І. *Ґалятовсъкий*, І. *Максимович*, що заснував 1700 *Чернігівську Колеґію*. У розвитку освіти і культури багато допомогло друкарство: 1675 створено друкарню у Новгороді-Сіверському, яку пізніше перенесено до Чернігова.

Краєвид Чернігівщини над р. Сеймом

На Ч. працював держ. діяч ген. хорунжий М. *Ханенко* (1691—1760), з неї був родом видатний лікар В. *Самойлович*. З самого поч. культ. роботу вели також манастирі, яких у сер. 18 в. було 16 чоловічих і 4 жіночих: Маковецький, Троїцький і Єлецький у Чернігові, Спасо-Преображенський у Новгороді-Сіверському, Благовіщенський у Ніжені, Густинський б. Прилуки, Любецький, Рихлівський, Домницький, Макошинський та ін. Високо стояла нар. освіта (лише у двох полках Ніженському і Чернігівському було 359 церк.-парафіяльних шкіл.

За Гетьманщини і в кін. 18 в. значного розвитку досягла архітектура на Ч.: відбудовано пам'ятки з княжої доби та створено нові архітектурні ансамблі: у *Чернігові* (див.), а також у Ніжені: Миколаївський собор (1868), Михайлівську церкву (1714—31), Благовіщенський собор (1716), Покровську церкву (1757) і Введенський собор (1772); у Новгороді-Сіверському: Успенський собор, Петро-павлівську церкву, перебудовано Спасо-Преображенський собор (1796), будинок бурси, тріюмфальну кам'яну арку; у Козельці: двоповерховий будинок полкової канцелярії (1760), собор Різдва Богородиці (1752—63), споруджені А. Квасовим і І. Григоровичем-Барським, багатоповерхова дзвіниця; у Батурині: палац К. Розумовського (архітекти А. Рінальді і Ч. Камерон). Видатну архітектурну пам'ятку становив комплекс споруд *Густинського* манастиря, особливо Троїцький собор (1674).

За Гетьманату основною галуззю нар. госп-ва на Ч. було сіль. госп-во, але певне значення мали і деякі промисли: гуральництво і млинарство, метал. (бл. 100 рудень), поташева (будні), скляна (гути), парусно-полотняна і суконна пром-сть.

Щодо соц. процесів, то з кін. 17 в. збагачувалися великі власники, коштом зубожіння селян; коз. стан зберігав деяку соц. рівновагу. З уваги на пограничне положення і можливість збуту товарів до Росії на Ч. значно зросли торг. центри. Вже за поль. влади, у 1620-их рр., маґдебурзьке право мали Чернігів, Ніжен і Стародуб, за коз. держави його поширено на Новгород, Конотіп, Глухів, Козелець, Березну, Батурин. Найбільшим екон. центром став Ніжен (1786 нараховував 11 000 меш.), за ним ішли Чернігів (3 900) і Прилука (6 200 меш.).

Кін. 18—20 вв. Після ліквідації Гетьманату і полкового устрою рос. уряд створив 1782 на території Ч. два намісництва: Чернігівське і Новгород-Сіверське. 1782 з цих намісництв утворено Малорос. губ. з осідком у Чернігові, а 1802 знову її поділено на Чернігівську і Полтавську губ. (до останньої відійшла Прилука), але давні держ.-коз. традиції і автономічні прагнення і далі зберігалися на Ч. (найвиразніше на Україні), бо укр. старшина і визначні роди не денаціоналізувалися і не пішли на співпрацю з рос. урядом; вони поширювали самостійницькі ідеї Мазепи і Полуботка, інформували чужинців про минуле України (Конвент 1794, Ж. Б. Шерер), публікували матеріяли до історії, літератури, етнографії, про церкву України. Цьому станові сприяв і факт, що губ. маршалами Чернігівського намісництва були укр. патріоти: І. *Горленко* (1782—85), А. *Полетика* (1785—88), В. Тарновський (1790—94). На Ч. далі існував до 1917 окремий коз. стан, що мав свої права і привілеї.

Найактивнішими в нац. русі були Новгород-Сіверський патріотичний і Чернігівський гуртки, до яких належали визначні культ.-політ. діячі Ч. або ті, що працювали на Ч. Багато з укр. автономістів були вихованцями Київ. Академії і студіювали в чужих ун-тах. Серед автономістів Ч. в кін. 18 в. визначилися: провідник шляхетства Ніжена

і Батурина Г. *Долинський*, військ. канцелярист П. *Коропчевський*, учасник повстання пікінерів 1760-их рр. А. *Гудович*, утаємничений у справі закордонної місії В. *Капніста* 1791, дир. Новгородсіверської гімназії І. *Халанський*, автор проєкту заснування АН і Акад. книгарні Ф. *Туманський*, композитор А. *Рачинський*, придворний капельмайстер гетьмана К. Розумовського, військ. діяч М. *Миклашевський*, що намагався відновити коз. полки на Лівобережжі, начальник канцелярії гетьмана К. Розумовського О. *Лобисевич*, військ. діяч і автор «Малороссийской истории» А. *Худорба*, історик і держ. діяч з Ніжена П. *Симоновський*, прихильник автокефалії Укр. Правос. Церкви єп. В. *Шимацький*, архимандрит М. *Значко-Яворський*, що сприяв Гайдамаччині, свящ. О. *Пригара*, автор «Особого или Топографического описания города ... Новгорода-Северского — 1786 г.». Серед чернігівських автономістів були: О. *Шафонський*, автор документованої праці про Ч., В. *Чарниш*, чернігівський губ. маршалок, Р. *Маркович*, губ. прокурор, Т. *Каменський*, А. *Чепа* й ін.

Уродженці Ч. брали участь у русі декабристів; Чернігівський полк, що стаціонував у Василькові, виступив 29. 12. 1825, але ця спроба була придушена. У 1820-их рр. дехто з проф. Ніженського Ліцею підтримував зв'язки з *Малорос. Таємним Т-вом*. У першій пол. 19 в. поширилася освіта і культ. життя на Ч. На поч. 19 в. діяли гімназії у Чернігові й Новгороді-Сіверському; 1820 гімназія вищих наук у Ніжені (1832 перетворена на ліцей, а 1875 на Іст.-Філол. Ін-т). Натомість на поч. 19 в. нар. освіта занепала: якщо в сер. 18 в. в самих тільки Чернігівському і Ніженському полках було 369 парафіяльних шкіл, то 1861 в усій Чернігівській губ. було їх лише 88, і то зрусифікованих. Значний вклад у заг. культуру і науку внесли вихідні з Ч.: композитор М. *Березовський*, скульптор І. *Мартос*, славіст О. *Бодянський*, Т. *Шевченко* часто відвідував Ч. (1843, 1845—47, 1859). Тут він створив багато своїх творів, частинно написаних за матеріялами з Ч. 1846 з доручення Археографічної комісії Шевченко їздив описувати іст. і архітектурні пам'ятки Ч. Проте, після першої чверти 19 в. Ч. втрачає першорядне значення в укр. нац. відродженні; затьмарює її *Полтавщина*.

У першій пол. 19 в. зайшли деякі зміни в екон. стані Ч.: збільшилася площа під техн. культурами, зокрема тютюном, коноплями, цукровим буряком. Виникла цукрова пром-сть, розвинулися ін. галузі харч. і суконної пром-сти.

Після скасування кріпацтва (1861) на Ч. було 3 805 000 десятин зем. володінь, з чого 1 889 000 належали селянам, 1 625 000 було у приватному володінні дворян й ін. станів, 210 000 належало держ. й ін. власникам (стан на 1877). Реформа вплинула на часткову зміну зайняття населення — від хліборобства до пром-сти: на 2 000 підприємствах Ч. працювало бл. 30 000 робітників. Найважливіші галузі пром-сти: цукрова з 12 зав. (найбільший Корюківський), на яких працювало 30% усіх робітників губ.; гуральництво (68 гуралень з 940 робітниками), текстильна з центром у Клинцях (Ч. посідала перше місце на Україні), тартаки (13 зав.).

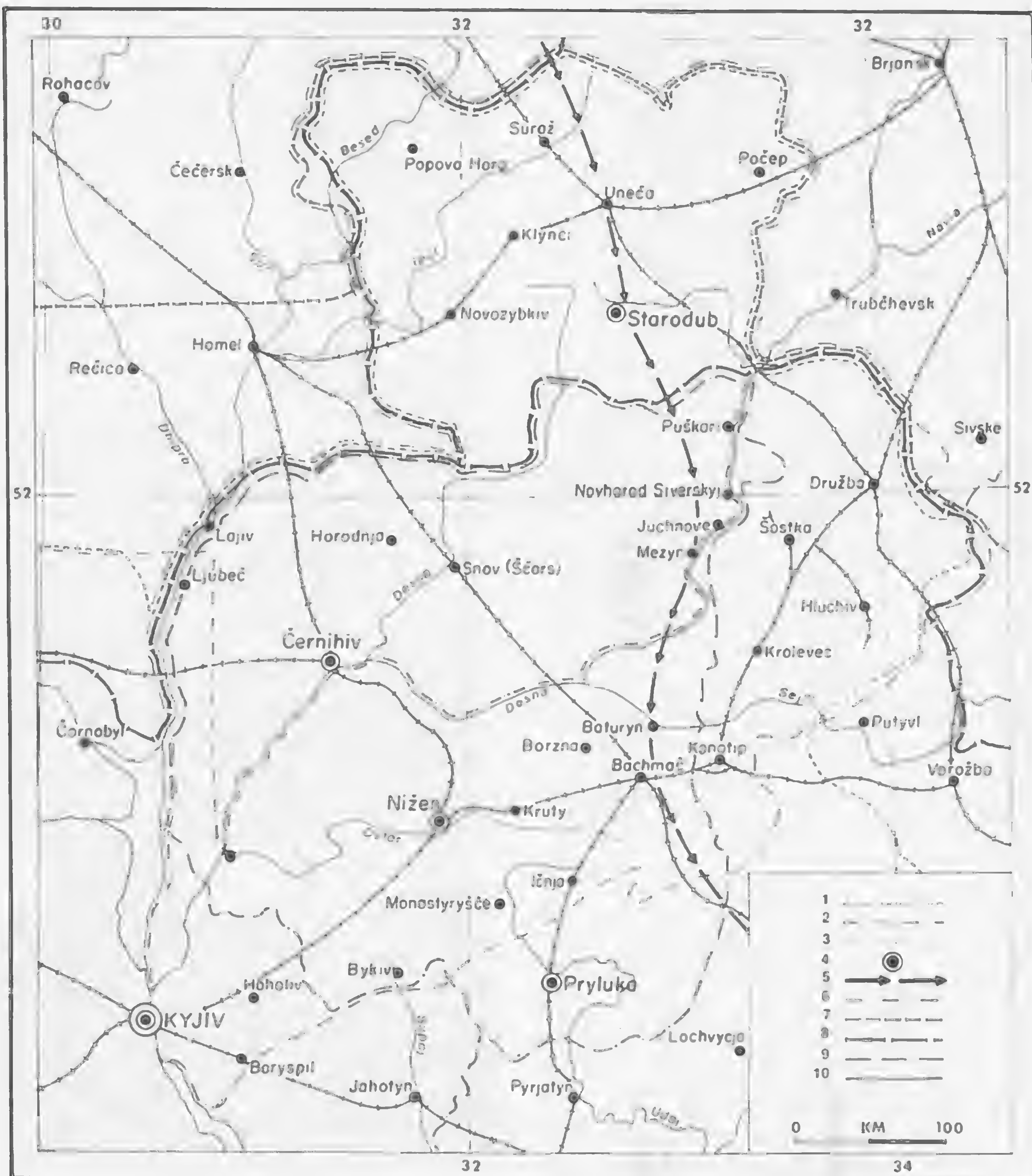
З кін. 1880-их рр. до 1920 на Ч. діяли *земства*. Серед земських діячів Ч. з ліберально-українофільськими наставленнями були: О. *Русов*, І. *Шраг*, Ф. *Уманець*, П. *Дорошенко*, М. *Савицький*, О. *Тищинський*, І. *Петрункевич* й ін. Група громадян: О. Тищинський, Л. *Глібов*, О. Ніс, О. *Маркович*, Л. *Лавріненко*, П. *Борсук* та ін. заснували Чернігівську Громаду (1861—63), яка видавала *«Черниговскій Листокъ»*, єдине укр. періодичне вид. на всю Наддніпрянщину (ред. Л. Глібов).

У другій пол. 19 в. частина уродженців Ч. належала до рос. народників:

Краєвид південної Чернігівщини

брати І. і В. *Дебагорій-Мокрієвичі*, Д. *Лизогуб*, М. *Кибальчич*. На Ч. жили і працювали укр. письм.: Л. Глібов, почипали свою літ. діяльність *Марко Вовчок*, П. *Мирний*, а згодом Б. *Грінченко* (у 1894—1902, перебуваючи на Ч., надрукував 60 укр. кн. накладом 200 000 примірників), М. Коцюбинський, В. *Самійленко*; укр. історики: Олександер *Маркович* (також гром. діяч Ч., губ. маршалок, згодом підготовляв сел. реформу на Ч.), Олександер *Ханенко*, А. *Верзилов*, О. Лазаревський; вони присвятили багато своїх дослідів Ч., використовуючи чернігівські архіви.

Чернігівщина в 17—19 вв.

Границі Гетьманської держави: 1. за Зборівським договором; 2. за договором у Білій Церкві; 3. Межі полків; 4. Центри полків; 5. Похід Карла XII (1708); 6. Межі Чернігівської губернії; 7. Границі Української Народної Республіки; 8. Границі УССР; 9. Межі теперішніх областей: 10. Залізниці

З Ч. пов'язані імена відомих мистців: І. *Рєпін*, М. *Самокиш*, В. і К. *Маковські*, І. *Рашевський*, М. *Врубель*, Л. *Жемчужников*, акторка і гром. діячка М. *Заньковецька;* кобзарі, уродженці Ч.: О. *Вересай*, Т. *Пархоменко*, А. *Шут*.

У 1893—1917 активною була Укр. Громада в Чернігові, до якої належали І. Шраг, А. Верзилов, О. Тищинський, В. Андрієвський, В. Самійленко, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, О. і С. Русови та ін.

1905 у Чернігові засновано «Просвіту». З 1902 діяв Чернігівський комітет РУП, (М. Порш, О. Русов) і мав сіль. та роб. орг-ції у Чернігові, Острі, Козельці, Шостці, Чемері й ін. м. Під час рев. подій 1905—06 на Ч. відбувалися сел.

страйки і заворушення; Чернігівський комітет РУП видавав відозви до робітників і селян. *Спілка* також мала 1906 свої районні орг-ції у Ніжені, Ічні, Конотопі, Бахмачі. До першої Думи з Ч. був обраний І. Шраг.

На поч. 20 в. Ч. перебувала у невідрадному соц.-екон. стані. Селянство становило 90% населення, але воно володіло тільки 42% всіх земель. У 1905 в губ. було 267 300 малозем. госп-в (бл. 73%). Багато селян ішло в найми, ін. в пошуках землі відходили у віддалені р-ни. По революції 1905—06 поставали нові дрібні фабрики, досягнувши 1913 — ч. 334; в них працювало 28 000 робітників, крім того, у м. і по с. працювали бл. 80 000 ремісників. Населення Черн. губ. становило 1913 — 2 456 000 меш., у тому ч. 308 000 (10,4%) у м. Надмір населення по с. і брак для них праці у м. спричинив масову еміґрацію до Азії.

Напередодні першої світової війни дещо покращав стан шкільництва, у 1912 навчалося у всіх школах губ. 142 300 дітей (у тому ч. 38 400 дівчат), однак 40% дітей залишилося поза школою.

На поч. революції 1917 Ч. активно включилася в нац.-політ. життя укр. державности. Від Черн. губ. чл. Центр. Ради на Нац. Конґресі були обрані І. *Шраг, Г. Одинець,* М. *Рубісов*. Під час наступу большевиків на Україну на поч. 1918 р. Ч. була театром завзятої боротьби (29. 1. 1918 — бій під *Крутами)*.

Захопивши остаточно Ч. в кін. 1918 й на поч. 1919, большевики відірвали від Черн. губ. 4 півн. пов., приєднавши їх до РСФСР (до Брянської губ.). 1925 Черн. губ. ліквідовано і поділено на округи: Чернігівську, Глухівську, Ніженську і Конотопську. 1930 повернено Україні Путивль. 1932 утворено Черн. обл., 1939 відокремлено з неї Сумську обл.

Серед больш. діячів, що походили з Ч. були: Ю. *Коцюбинський,* В. *Антонов-Овсієнко,* М. Подвойський, Б. *Примаков*. З сов. окупацією відбулося зникнення особливостей поодиноких укр. земель і зрівняння їх за одним стандартом. Проте в 1920-их pp. при Іст. Секції Укр. АН була створена комісія Лівобережної України (гол. О. Гермайзе), яка досліджувала й Ч., та видано низку матеріялів, присвячених Півн. Лівобережжю. При ВУАН діяв також Черн. Іст. Архів (керівник Ф. Федоренко). Серед визначних уродженців Ч. того часу були письм.: П. *Тичина,* С. *Васильченко,* В. *Еллан-Блакитний,* І. *Кочерга,* кінорежисер О. *Довженко,* композитор-диригент Г. *Верьовка,* композитор Л. *Ревуцький,* економіст-статистик М. *Птуха,* а на еміґрації історик О. *Оглоблин.*

За другої світової війни Ч. зазнала великих знищень, на Ч. формувалися сов. партизани під проводом О. Федорова і М. Попудренка. У жовтні 1943 після відступу німців Ч. знову опинилася під сов. владою.

Людність. За коз.-гетьманської держави Ч. була одним з густіше заселених країв України — 19 меш. на 1 км²; це пояснюється давнім заселенням і відносно спокійним положенням; тат. наскоки тут були рідкі. Густота населення залежала від врожайности ґрунтів; найгустіше була заселена територія Прилуцького полку (28 меш. на 1 км²), положеного в р-ні чорноземів, найрідше — Чернігівського полку з піщаними ґрунтами і забагненнями (18). 1764 на Ч. жило 964 000 меш., 1782 — 1 177 000, 1858 — 1 472 000, 1921 — 2 322 000, 1914 — 3 020 000. Як і *Полтавщина,* Ч. завдячувала це значне збільшення населення великому природному приростові (на поч. 20 в. на 1 000 меш. бл. 48 народжень, 29 смертей, 19‰ природного приросту). Але тільки бл. ⅔ природного приросту лишалося на Ч., бл. ⅓ переселювалася від кін. 18 в. на Півд. Україну, Кубань та на Надволжя, пізніше гол. на сх. Передкавказзя, від кін. 19 в. за Урал (на Сибір, Далекий Схід і Степ. край). Поряд з Полтавщиною Ч. давала найбільший контингент виселенців. Велике аґрарне переселення і брак пром-сти були причиною цієї еміґрації. За роки 1898—1913 виеміґрувало з Ч. за Урал бл. 250 000 осіб. Слідами розселення чернігівців в Азії є назви: Чернігівка, Новочернігівка та ін. Крім того, щороку бл. 150 000 осіб виїздило з Ч. на сезонові роботи в сільгосп-ві і на Донбас та Криворіжжя. Через значну еміґрацію приріст населення на Ч. був слабший, ніж на ін. укр. землях. За 100 pp. до 1918 населення центр. укр. земель збільшилося в 4 рази, на Ч. в 2,5 рази. Разом з тим зростала густота населення Ч.: 1851 — 26,3 меш. на 1 км², 1897 — 44,2, 1914 — 57,8; 1897 91% населення Ч. жило по с., 1913 — міське населення становило 307 700 осіб (10,1%). Найбільшими м. Ч. були: Ніжен (32 000), Чернігів (27 000), Стародуб (26 000), Конотіп (23 000) Глухів (17 000).

Війни й революція спричинили спад ч. людности Ч.; з 1923 знову приріст, навіть більший, ніж до 1914. На території Черн. губ. (без 4 півн. пов.), жило 1914 2 235 000 (разом з тими пов. 3 020 000).

Пізніше еволюція та сама, що й на більшості укр. земель: великі втрати населення у 1915—22 pp. і ще більші в 1932—34 pp. і вдруге у 1941—44 (разом зменшення населення на 30%). Не зважаючи на пізніший приріст, ч. населення Ч. не досягло довоєнного рівня. З 1960 воно навіть зменшується (у

тис.): 1940 — 1 876, 1950 — 1 488. 1959 — 1 573, 1965 — 1 570, 1970 — 1 500, 1981 — 1 483). Природний приріст населення Ч. найменший на Україні (1974 — на 1 000 меш.: народилося 12,7, померло — 10,7, природного приросту 2,0.

Густота населення Ч. одна з найменших на Україні (46,5 на 1 км²). Як і давніше, вона найбільша в смузі Лісостепу (до 60), найменша на півн. (20—30). Міська людність становить на 1981 — 46,3% (1960 — 23,9%, 1970 — 35,4%). Серед міст зменшилося давнє значення Ніжена, який є другим м. на Ч. (76 000 меш. на 1983) після Чернігова (263 000 меш.), але він більший від Прилуки (69 000); ін. м.: Бахмач, Борзна, Мена, Городня, Корюківка, Новгород-Сіверський, Остер, Щорс та ін.

Ч. належить до обл. з найбільшим відсотком українців. За переписом 1897, українці становили в Чернігівській губ. (без 4 півн. пов.) 91,8%, росіяни — 3,2%, жиди — 4,5%; на 1926 відповідні відсотки: 92,3, 3,0, 4,5; нац. склад населення на території Чернігівської обл. на 1959 — 94,6% українців, 3,9% росіян, 0,9 жидів, на 1970 — відповідні відсотки: 93.6, 4,8. і 0,7. Ці ч. вказують на стабільний стан нац. відносин на Ч.

Півн. Чернігівщина (П. Ч.) Іст.-геогр. країна, півн. частина Ч., положена на межі України, Білорусії і Росії. З 1920 входить до РСФСР, і становить півд. частину Брянської губ. — з 1944 Брянська обл.: 14 200 км², бл. 0,9 млн меш. Минуле П. Ч. таке саме, як минуле всієї Ч.; за коз.-гетьманської держави П. Ч. належала до Стародубського полку (див. *Стародуб);* з 1782 частина Чернігівського намісництва, з 1802 Черн. губ., в межах якої охоплювала пов.: Стародубський, Мглинський, Суразький і Новозибківський.

За ревізійним переписом 1899, етногр. картами Ріттіха і за О. Русовим населення П. Ч. становили українці (бл. 70%) з домішкою росіян; за рос. переписом 1897 воно було рос.; мовознавці вважали мову населення білор. говіркою. Укр. держава 1917 на поч. не претендувала на приналежність П. Ч. до України, але на підставі заяви земських зборів Новозибківського і Мглинського пов. (кін. 1917) про бажання увійти до складу України Укр. Центр. Рада поширила територію УНР на П. Ч. Захопивши Ч. 1919, сов. влада відірвала П. Ч. від Черн. губ. і включила її до Рос. СФСР (а не до Білорусі), і вона увійшла до складу Гомельської, згодом Брянської обл.

За переписом 1926 нац. склад П. Ч. був такий (у тис. і в дужках — %): росіяни — 709,3 (80,6), українці — 122.9 (14.0). жиди — 32,5 (3,7), білоруси — 14,8 (1.6). Основу рос. населення на П. Ч. становили старообрядці, які тут поселилися у 17 в.; їх осередком було м. *Клинці*, в якому вони розвинули текстильну промсть.

Територію П. Ч. можна вважати за мішаний укр.-білор.-рос. край. Тепер населення зазнає русифікації. За переписом 1959 р., в Брянській обл. жило 18 300 українців, за переписом 1970 — їх було 21 000 (у тому ч. 9 000 вважало укр. мову за свою рідну).

Нар. госп-во. До 1920-их рр. Ч. була відсталою с.-г. країною з незначною пром-стю; бл. 80% населення жило з сіль. госп-ва. Сіль. госп-во на Ч. стояло на найнижчому рівні на Україні. Ще до кін. 19 в. в заг. вжитку була соха й рало, обробка землі та її угноєння були недостатні, забезпечення селян землею незадовільне, в наслідок чого Ч. терпіла на аґрарне перенаселення. Панівною системою сіль. госп-ва було трипілля і тому бл. 25% ріллі було зайнято під толокою, а посівна площа становила лише 35% всієї території. Бл. 80% посівної площі припадало на зернові, 12% на картоплю, 4% на кормові, 4% на техн. культури. Основні збіжжеві культури: жито, овес, гречка (найбільший гречаний р-н на Україні), далі пшениця й ячмінь. Урожайність — 10—12 центнерів з 1 га у смузі Лісостепу, менше на Черн. Поліссі. Поширений тут також льон, тютюн, у Лісостепу — цукровий буряк. Зернова продукція ледве покривала попит населення; натомість були надвишки техн. культур і тваринництва (зокрема свиней та овець).

Галузі пром-сти: харч., ткацька (гол. в Півн. Ч.), кустарна (найбільша на Україні), хатня (на це мав вплив і довший, ніж в ін. частинах України — зимовий час).

На поч. 20 в. нар. госп-во Ч. дещо піднеслося, на що вплинула і діяльність земств. Але знову занепало у 1917—22 рр. і докорінно змінилося за сов. часів у зв'язку з індустріялізацією країни і новим с.-г. устроєм.

Нині Ч. (Черн. обл.) належить до індустріяльно-аґрарних реґіонів України. Питома вага пром-сти у сукупній валовій продукції Ч. о. становила на 1970 — 66,4%. За повоєнні роки більшість діючих підприємств зазнала багаторазових реконструкцій, створено нові галузі пром-сти: нафтохем., приладобудування, текстильну, машинобудів., паливну (55% видобутку нафти на Україні). Пром. продукція підприємств обл. експортується до 50 країн світу. Далі важливу ролю в економіці обл. відіграє сіль. госп-во, що нині являє собою інтенсивне ба-

гатогалузеве виробництво, яке спеціялізується на хліборобстві зерно-картопляного та тваринництві молочно-м'ясного напряму.

Пром-сть. У структурі пром. виробництва 1970 легка пром-сть становила 44,5%, харч. — 24,5%, машинобудування та металообробна — 9,4%, хем. — 8,4%, паливна — 5,3%, деревообробна і паперова — 3,2%. Енергетичне госп-во обл. базується на родовищах нафти (Гнідичівському, Прилуцькому, Леляківському, Монастирищенському), газу (родовища Богданівське, Мільковське), на місц. покладах торфу, на використанні донецького вугілля й електроенергії Чернігівської теплоелектроцентралі та системи «Київенерґо». Споруджено нафтопровід Гнідинці—Прилука—Кременчук.

Найбільш розвинуті галузі легкої пром-сти: текстильна, трикотажна, швейна, переробки льону та конопель і шкіроґалянтерійна. Вони представлені одним з найбільших текстильних підприємств на Україні — камвольно-суконним комбінатом ім. 50-річчя Радянської України (збудований 1961—65), а також фабрикою первинної обробки вовни (обидвоє у Чернігові), текстильними фабриками в Новгороді-Сіверському, Острі; швейними фабриками в Чернігові, Прилуці, Ніжені; шкірґалянтерійною, панчішною, трикотажною, прядильною фабриками — всі у Прилуці. Діють 8 льоно- та 2 коноплезав., взуттєві фабрики у Чернігові, Прилуці, Семенівці. Ч. відома своїми нар. промислами — килимарством, мист. вишивками.

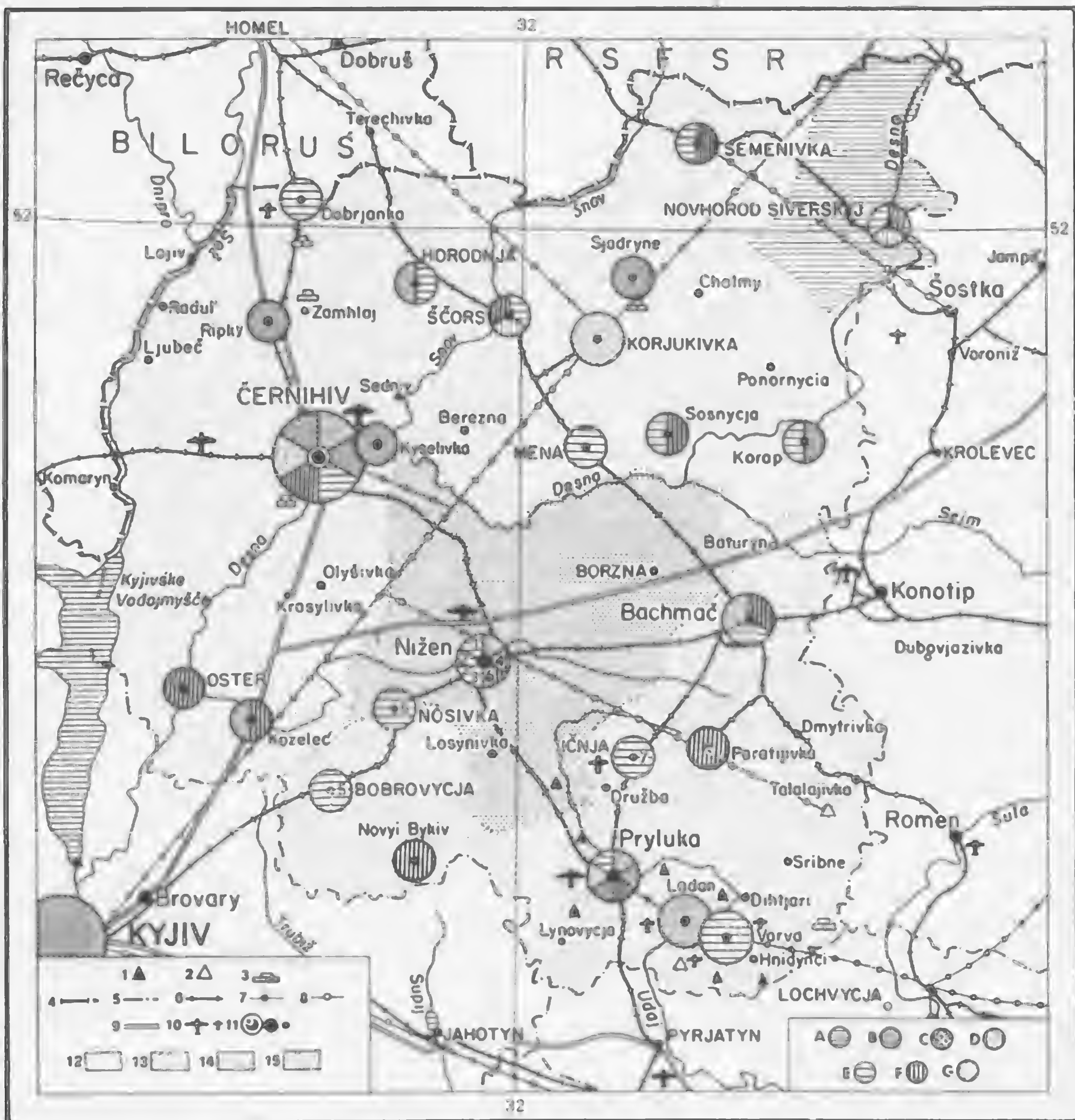
З галузів харч. пром-сти розвинуті цукрова, спиртова, м'ясна, маслосироробна, борошномельна та консервна. Діють цукроварні у Бобровиці, Носівці, Парафіївці, Линівці, Новому Бикові; спиртові в Березнянському, Корюківському, Городнянському, Козелецькому р-нах; пивоварні — у Чернігові та Ніжені; підприємства м'ясної пром-сти в Чернігові, Ніжені, Прилуці, Бахмачі, Новгороді-Сіверському, маслосироробної — в Ічні, Бахмачі та ін.; великий консервний та олійножирокомбінат у Ніжені.

Важливого значення в економіці обл. набула хем. пром-сть: великий комбінат хем. волокна, об'єднання «Хемволокно» у Чернігові (поч. будови у 1955), виробництво синтетичних смол та пластмас у Прилуці, лаків та фарб у Ніжені. Машинобудів. та металообробна пром-сть представлені рядом підприємств, які обслуговують здебільша потреби сіль. госп-ва та хем. пром-сти. Найбільші зав.: Ніженський, Прилуцький і Макошинський с.-г. машинобудування, протипожежного устаткування та будів. машин у Прилуці, мех. для випуску устаткування для рибної пром-сти, хем. машинобудування у Бахмачі; автозапасних частин (філія Ґорьківського автозав.), інструментальний та ремонтний у Чернігові. У складі ліс., деревообробної та паперової пром-сти — 6 підприємств для виробництва меблів та фабрики: муз. інструментів ім. П. Постишева (з 1934, основна продукція — піяніна), техн. паперу та картонажу — у Корюківці. Пром-сть будів. матеріялів виробляє залізобетонові конструкції, покрівельні матеріяли (Чернігів), цеглу тощо.

Сіль. госп-во. 1976 в обл. нараховувалося 503 колгоспи та 57 радгоспів (1970 відповідно 614 та 40). Сіль.-госп. угіддя займали 68% території обл., з них орні землі 72%, пасовища та сіножаті — 26%. Заг. посівна площа у 1976 становила 1 587 100 га (тобто 50% всієї території; 1913 — 35%), у тому ч. під зерновими і бобовими — 711 800 га (44,8%; 1913 — 25%), під техн. — 100 500 га (6,3%), під картоплею — 193 300 га (12,2%), під овоче-баштанними — 19 400 га (1,2%), під кормовими — 562 100 га (35,4%). Серед зернобобових вирощувалися озима пшениця (243 300 га), кукурудза (150 900 га), ячмінь (75 800 га), а також жито, зернобобові і гречка. Серед техн. культур найбільша площа була відведена під льондовгунець (49 900 га) і цукровий буряк (41 800 га). За 1970—75 рр. сер. врожайність зернових в обл. становила 19,5 центнерів з га, у тому ч. озимої пшениці — 23,6 центнерів з га; вона вища від сер. на Україні (відповідно 23,6 центнерів з га та 28,0 центнерів з га); цукрових буряків — 244,2 центнери з га, картоплі — 141,8 центнерів з га.

У 1976 в обл. нараховувалося (тис. голів): великої рогатої худоби — 1 305,5 (у тому ч. корів — 505,1), свиней — 847,6, овець та кіз — 245,5. Основні породи: великої рогатої худоби — симентальська; свиней — велика біла; овець — перекос. Розвиваються також птахівництво, бджільництво та рибальство.

Транспорт. Залізниці розпочали будувати у 1860-их рр.; перші: лінії Київ—Вороніж (1867) і Лібава—Ромни (1873); 1976 експлуатаційна довж. залізниць — 892 км. Територією обл. проходять залізниці: Київ—Ніжен—Бахмач (і далі на Москву), Гомель—Бахмач, Київ—Ніжен—Чернігів—Гомель (та далі на Ленінград), Чернігів—Ніжен—Прилука, Чернігів—Коростень—Новгород - Сіверський—Новозибків—Гомель. Гол. зал. вузли: Бахмач, Ніжен, Прилука. Заг. протяжність автомобільних шляхів: 7 500 км, у тому ч. з твердим покриттям — 3 600 км. Через обл. проходять автома-

Економічна карта Чернігівщини

I. Корисні копалини: 1. Родовища нафти; 2. Родовища газу; 3. Родовища торфу; 4. Границі осоюзних республік; 5. Межі областей; 6. Залізниці; 7. Нафтопроводи; 8. Газопроводи; 9. Автостради; 10. Аеродроми союзні, республіканські і місцеві; 11. Міста і с. м. т.

II. Сільське господарство: 12. Молочне і м'ясне скотарство і свинарство; льонарство з продукцією зерна, картоплі і хмелю; 13. Зернове господарство й буряківництво з посівами соняшників і конопель; 14. Посіви буряка і зерна; молочно-м'ясне скотарство й свинарство з коноплярством; 15. Зернове господарство з буряківництвом і льонарством; молочно-м'ясне скотарство и свинарство; овочівництво;

III. Ланки виробництва:

A — Машинобудівництво і металообробка; B — Текстильне виробництво; C — Будівельні матеріяли; D — Деревообробна пром-сть; E — Легка пром-сть (1 — швейна,* 2 — хемічна, 3 — лаки і фарби); F — Харчова пром-сть (4 — м'ясна, 5 — цукрова, 6 — консервна, 7 — спиртна); G — Целюльозно-паперове виробництво

* *Зазначені в кружках*

ґістралі Київ—Чернігів—Ленінград, Київ—Ніжен—Москва, Чернігів—Прилука—Черкаси. Судноплавство розвинене по Дніпру, Десні, Сожі, частково по Снову та Сейму; важливе значення має Чернігівський порт на Десні. Чернігів має авіосполучення з більшими містами СССР та віддаленими районними центрами обл. Територією обл. проходить газопровід Дашава—Київ—Москва.

Література: Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание 1786 г. Чернігів 1851; Домонтович М. Статистическое описание Черниговской губернии. П. 1865; Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. тт. I—VII. Чернігів 1867—73; Лазаревский А. Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии. Записки Черниговского губернского статистического земства. Кн. 2. Чернігів 1868; Ханенко О. Историческое описание некоторых местностей Черниговской губернии. Чернигов 1887; Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. т. I (Полк Стародубский). т. II (Полк Нежинский). т. III (Полк Прилуцкий). К. 1888—1902; Русов А. Описание Черниговской губернии. т. I—II. Чернігів 1898—99; Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск I—XII. Чернігів 1897—1918; Модзалевський В. Гути на Чернігівщині. Зб. Іст.-Філол. Відділу ВУАН, ч. 39. К. 1926; Щербаков В. Жовтнева революція і роки громадянської боротьби на Чернігівщині. Чернігів 1927; Андріяшев О. Нарис історії колонізації Сіверської Землі до поч. XVI в. Записки Іст.-Філол. Відділу ВУАН. кн. 20. К. 1928; Виноградський Ю. До історії колонізації середньої Чернігівщини. Іст.-Геогр. Збірник. т. 3. 1929; т. 4. К. 1931; Чернігів і Півн. Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріяли. Іст. Секція УАН (ред. М. Грушевський). К. 1928; Грінченкова М. і Верзілов А. Чернігівська Укр. Громада. Записки Іст.-Філол. Відділу УАН, кн. 25. К. 1929; Записки Чернігівського Наук. Т-ва. т. I. Чернігів 1931; Ткаченко М. Нариси з історії селян на Лівобережній Україні в XVII—XVIII вв. К. 1931; Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779—1781). К. 1931 (ред. П. Федоренко, Археографічна Комісія ВУАН); Щербаков В. Нариси з історії соціял-демократії на Чернігівщині (1902—17). Х. 1931; Чернігівська обл., короткий статистично-екон. довідник. Чернігів 1932; Слонімський О. Чернігівці. О. 1930; Лисенко М. Повстання Чернігівського полку. К. 1956; Теличко Р. Сіль. госп-во Чернігівщини за 40 рр. Чернігів 1957; Яцура М. Чернігів. К. 1958; Слясарєв І. Чернігівська область. Чернігів 1958; Левенко-Симоненко В. Чернігівська область (Географічний нарис). К. 1958; Оглоблин О. Люди Старої України. Мюнхен 1959; Стецюк К. Нар. рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 60—70-их рр. XVII ст. К. 1960; Рева І. Селянський рух на Лівобережній Україні 1905—1907 рр. К. 1964; Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII—XVIII веков. М. 1967; Чернігівщина. Путівник-довідник (ред. С. Назаренко). К. 1967; Сіментов Ю., Яцура М. Краєзнавчі матеріяли з історії Чернігівщини. К. 1968; Історія міст і сіл Укр. РСР. Чернігівська область (гол. редактор О. Дериколенко). К. 1972; Чернігівська область (Економічно-географічна характеристика). К. 1975.

А. Жуковський, В. Кубійович

Чернін (Czernin) Оттокар (1872—1932), австр. політ. діяч, граф, родом з Димакур (тепер Чехо-Словаччина); у 1916—18 мін. закордонних справ Австро-Угорщини. Очолював австро-угор. делеґацію на мирових переговорах у Берестю і 9. 2. 1918 підписав *Берестейський мир* з Україною, включно з таємним договором у справі коронного краю Галичини і Буковини. Концесії Україні у справі Холмщини і Галичини викликали протест поляків у Австрії і захитали позицію Ч. як мін. закордонних справ; у квітні 1918 він подався у відставку. Підписав мир з Україною лише з уваги на харчову кризу Австрії; йому належить термін для Берестейського миру „Brotfrieden".

Чернобаєв Микола (1797—1868), лікар родом з Чернігівщини, з 1847 — гол. лікар Київ. військ. шпиталю; під час Крим. війни (1853—56) очолював мед. службу Півд. армії. Праці присвячені вивченню геморою, спостереженню за хворими на чуму.

Чернов Василь (1852—1912), педіятр, нар. б. Тифлісу (в Грузії); з 1889 — проф. Київ. Ун-ту, там організував першу клініку дитячих хвороб. Праці з питань всисання жирів, теорії й практики педіятрії.

Чернов (справжнє прізвище Малошийченко) Леонид (1899—1933), письм. родом з Єлисаветградщини. По закінченні Кишинівської гімназії був актором, мандрував по Далекому Сході й Сибіру, 1924 відбув подорож до Індії, звідки повернувся до Одеси, а з 1926 жив у Харкові. Ч. належав до літ. орґції «Авангард», друкувався також у журн. *«Літературний Ярмарок»* і «Пролітфронт». Кн. подорожніх нарисів «125 день під тропіками» (1928), зб. оп. «Сонце під веслами» (1929), «Станція Знам'янка» (1930), «Людина з іншої пляністи» (1931); гумористичні оп. «Чудаки прикрашають світ» (1929), «Подарунок молодим кінематографістам» (1930) та ін.; поема «Фронт» (1931). Посмертна зб. поезій «На розі бур» (1933).

Чернов Леонид (* 1915), маляр і графік родом з Старобільська; закінчив Харківський Художній Ін-т (1941, у М. *Самокиші)* і в ньому ж з 1944 викладав. Пейзажі: «Блакитний вечір», «Весняний ранок», «Вітер»; портрети: Мати, Наталочка; картина «Гайдамаки» за поемою Т. Шевченка (1961); графічні серії кольорових автолітографій, офортів, акварель: «В Карпатах» (1954), «По Болгарії» (1956), «По Індії» (1957); цикл малюнків до укр. нар. пісень (1961—65); цикл малюнків за мотивами поезій Шевченка (1964).

Чернова Маріяна (* 1923), мистецтвознавець родом з Охтирки; студіювала в Харківському Ін-ті Театрального Мистецтва; завідує відділом дожовтневого мистецтва в Харківському Художньому

Музеї. Праці: «Д. І. Безперчий» (1963), «Б. В. Косарєв» (1969); каталоги виставок, мист. критика.

Чернуха Валентин (* 1929), графік родом з Харкова; працює в станковій і книжковій графіці. Серії літографій гумористичного змісту; ілюстрації до зб. «Сучасні укр. байки» (1962), «Байки» М. Годованця (1963), «Мацюсеві пригоди» Я. Корчака (1969) та ін. Разом з В. Васильєвим і Ю. Северином — монументальне пано в кафе «Аванґард» у Харкові (1964).

Чернява Іван (псевд. Еміля Кіцили; 1911—1943), письм. родом зі Львова. Зб. поезій «Ступіні», повісті «На Сході — ми» (1932), «Люди з чорним піднебінням» (1935), зб. сатиричних памфлетів «Портрети без етикети», новелі в журн. Замордований німцями у Влоцлавку під Варшавою.

Чернявський Арсен (1889—1944), пед. і культ. діяч на еміґрації в Чехо-Словаччині і на Закарпатті; підполк. Армії УНР; доц. мінералогії Укр. Госп. Академії, з 1939 — правос. свящ.

Чернявський Володимир (1893—1939), ком. партійний діяч родом з Одеси, большевик з 1911. Брав участь у боротьбі проти укр. урядів 1917—20 у Києві; секретар обкомів КП(б)У в Дніпропетровському і Вінниці, кандидат у чл. Політбюра і секретар ЦК КП(б)У 1930—37.

Чернявський Георгій (1924—82), маляр-пейзажист родом з Дніпропетровського; закінчив Київ. Художній Ін-т. Індустріяльні та меморіяльні пейзажі: серія «Індустріяльна Дніпропетровщина» (1955—70), «У кар'єрах Кривбасу» (1970—71), цикл «По ленінських місцях» (1969—80), краєвиди Придніпров'я тощо. Індивідуальні виставки в Дніпропетровському (1958, 1967, 1970) і Києві (1960, 1970).

Чернявський Микола (1868—1948), поет, педагог і земський діяч родом з Катеринославщини, син свящ. Закінчив Катеринославську Духовну Семінарію, з 1889 учителював у Бахмутській духовній школі, 1901—03 працював земським статистиком у Чернігові, з 1903 жив у Херсоні і до 1919 працював там у губ. земстві, пізніше вчителював. Перші вірші Ч. датовані 1889; окремі зб. поезій: «Пісні кохання» (1895), «Донецькі сонети» (1898), «Зорі» (1903). Крім того, Ч. брав участь у вид. альманахів «Дубове листя», «З потоку життя», «Перша ластівка»; друкувався в ж. «ЛНВ», «Правда», «КСт.» й ін., а за сов. часу в ж. «Життя й Революція», «Червоний Шлях», «Зоря». У тематично багатій ліриці Ч. особливо визначається писана під впливом фолкльору й Т. Шевченка любовна поезія, іст. твори, присвячені Козаччині, зокрема добі Б. Хмельницького, патріотичні вірші, присвячені Україні, пейзажна лірика тощо. У дорев. поезії Ч. — один з найвизначніших майстрів сонета, зокрема в «Донецьких сонетах» він перший в укр. поезії створив жанрові картини з життя донецького селянства і робітництва. Писав також оп., спогади тощо; 1894 переклав «Слово о полку Ігореві».

М. Чернявський

Постання укр. держави 1917 Ч. привітав, але активної участи в її будівництві не взяв і по її поразці залишився під совєтами, хоч сов. письм. теж не став і з 1933 зовсім перестав друкуватися. Пізніше був репресований, і твори його були заборонені; реабілітований по смерті Й. Сталіна. Але сов. критика і після реабілітації закидає Ч. укр. націоналізм. Найповніше вид. Ч.: «Твори», т. І—Х (1927—31). Після реабілітації вийшли короткі вибірки: «Поезії» в одному т. (1959) і «Твори», т. І—II (1966). Повна бібліографія творів Ч. у біо-бібліографічному словнику «Укр. письменники» (т. III, 1963). *І. Кошелівець*

Чернявський Михайло (М. Ч.), чернігівський ґравер на дереві 1740—60 рр. Ґравюри для церк. книжок, що друкувалися в Чернігівській друкарні; «Ісповіданіє православної віри» (1745), «Новий Заповіт» (1759), «Псалтир» (1763) та ін.

Чернявщенко (Чернявський, Чорний) Дем'ян, запор. козак, повстанський ватажок. Брав участь у Коліївщині в загонах М. *Залізняка*, А. Журби і М. Швачки. З доручення керівництва гайдамаків вів переговори 1768 з київ. ген.-губернатором Ф. Воєйковим про спільну боротьбу проти поляків. Підступно ним заарештований і засуджений на каторгу, звідки втік до Польщі, брав участь у повстанні О. Пуґачова 1773—75. Дальша доля невідома.

Черняєв Василь (1794—1871), ботанік родом з Вороніжчини. По закінченні Харківського Ун-ту працював у ньому (1829—59 проф.), 1859 видав працю «Конспект растений, дикорастущих и разводимых в окрестностях Харькова и на Украине». Зібрав великий гербарій фльори України (тепер зберігається в Ін-ті Ботаніки АН УРСР), в якому наведено понад 1 700 видів (у т. ч. 17 нових) рослин. Вивчав гриби Харківської та суміжних губ.

Черняк Орест (1880—1977) церк. діяч у ЗДА родом з Закарпаття, митр. Спершу гр.-кат свящ.; на тлі боротьби проти

целібату в ЗДА створив у 1937 р. разом з частиною закарп. свящ. перев. з рядів москвофільськи наставленого т-ва «Соединеніє», окрему карпато-руську правос. епархію, яка увійшла до юрисдикції константинопільського патріярха. 1938 Ч. висвячено на єп. (з 1965 — митр.) Карпато-Руської Гр.-Кат. Правос. Церкви в Америці — American Carpatho-Russian Orthodox Greek Catholic Church (з осідком у Johnstown). Спочатку москвофіл, згодом наблизився до укр. табору.

Чернята (Чорнята) Іван, близький співр. гетьмана Б. Хмельницького; брав участь у його походах проти Польщі, виконував його дипломатичні місії; ген. обозний коз. війська (1648—49). Після Зборівського договору (1649) керівник комісії для складання списків 40-тисячного коз. реєстру. Пізніше Ч. не згадується.

Черняхів (III—9), с. м. т. на Житомирському Поліссі, р. ц. Житомирської обл.; 8 600 меш. (1970). Харч. пром-сть, цегельня, асфальтовий зав., обробка ґраніту.

Черняхівська культура, археологічна культура 2—5 ст. по Хр., відкрита 1899 В. Хвойкою б. с. Черняхова на Київщині; поширена на території лісостеп. Подніпров'я між Дінцем і Дністром та Прутом і вздовж Бога, а також у півд.-сх. Польщі, Чехо-Словаччині, Угорщині, Румунії, Болгарії. Пам'ятки Ч. к. — безкурганні могильники (поля поховань) та поселення. Осілі хліборобсько-скотарські племена Ч. к. жили у великих неукріплених поселеннях. Населення займалося також різними ремеслами, було розвинене бронзоливарство, залі-

Глек Черняхівської культури з с. Успенки

Слов. ідоли, знайдені в долині сер. Дністра (2—5 вв., за І. Винокуром)

зообробка, ювелірство та ганчарство. Посуд вироблявся перев. на ганчарському колі. Була розвинена торгівля з рим. колоніями, звідки імпортувалися амфори, скляні кубки, глиняний посуд; у торг. операціях вживалися рим. монети. Більшість дослідників вважає, що Ч. к. створена племенами різного етнічного походження (даки, сармати, германці, скити, анти або венеди), про яких згадують стародавні автори на території поширення цієї культури. Ч. к. була знищена найправдоподібніше навалою гунів в кін. 4 в. по Хр. Найвідоміші пам'ятки Ч. к. на території України Черняхівський та Ромашківський могильники, Жуківецьке і Ягнятинське поселення.

Черняхівський Олександер (1869—1930?), лікар-гістолог родом з с. Мазепинці Васильківського пов. на Київщині, проф. Мед. і Ветер.-Зоол. ін-тів, д. чл. НТШ; праці з гістології, ембріології та онкології; підсудний на процесі СВУ; дальша доля невідома.

Черсак (Dipsacus L.), рід багаторічних трав'янистих рослин родини черсакових; відомо 15 видів, з них на Україні — 6. У культуру запроваджено Ч. посівний (D. sativus L.), поширений у Криму на пром. плянтаціях; його супліддя (т. зв. ворсувальну шишку) використовують у текстильній пром-сті для наведення ворси на вовняні та ін. вироби.

Чертково (IV—21), с. м. т. на Донеччині, р. ц. Ростовської обл. РСФСР; харч. пром-сть. Ч. положене на укр.-рос. етнічній межі (1926 українці становили в Ч. 64,2% всього населення).

Черторизька Тетяна, мовознавець, наук. співр. Ін-ту Мовознавства АН УРСР. Праці про іншомовні, особливо рос. елементи в творах Т. Шевченка, а також про мову рос. його творів. Гол. праця — «Взаимодействие русской и украинской лексики в русских произведениях Т. Г. Шевченко» (1981).

Черче (IV—5), с. на Опіллі в Рогатинському р-ні Івано-Франківської обл.; 1 400 меш. (1970). Бальнеологічний і грязьовий курорт. Лікувальні засоби — сірко-воднева, сульфатно-гідрокарбонатно-кальційна та сульфатно-кальційна лікувальні води, що їх уживають до пиття і ванн, та торфова грязь. Показання: захворювання органів руху й периферичної нервної системи, гінекологічні захворювання. Курорт розбудований укр. силами у 1930-их рр. (Спілка «Живець Черче» з М. Паньчишином на чолі).

Черче

Чесанів (Цєшанув; III—4), м. в Надсянській низовині, на Тарногородському

пласкогір'ї; 2 000 меш. Міське право дістав 1655. З 1772 належав до Австрії і був осідком пов.; за поль. влади занепав. Тепер у Перемиському воєводстві. 1930 українці становили в Чесанівському пов. 53% всього населення (36% поляки і латинники, 10% жиди).

Честахівський Григорій (1820—93), маляр, приятель Т. Шевченка родом з Херсонщини. Ч. був одним з ініціяторів й організаторів поховання Т. Шевченка на Чернечій горі б. Канева, автор спогадів про Шевченка. Серед ін. творів Ч.: «Селяни біля труни Т. Шевченка», «Труна Т. Шевченка в дорозі», «Труна Т. Шевченка на пароплаві в дорозі до м. Канева», «Труна Т. Шевченка в церкві» (усі 1861).

Четверик, давня укр. міра об'єму сипких тіл, вживана до поч. 20 в. (на Центр. і Сх. Землях до введення метричної системи мір 1918). Ч. відповідав рим. квадрантину (26,1 л), з 18 в. мав 8 гарнців і 26,24 л.

Четверта бриґада УГА, див. *Золочівська бриґада УГА.*

Четверть, давня міра об'єму сипких тіл, яка вживалася на Україні-Руси аж до введення *метричної системи мір.* Ч. дорівнювала 209,9 л. і ділилася на 2 міри і 8 четвериків (26,24 л.).

Четья-Мінея 1489, рукопис, писаний двома писарями в Кам'янці над Лосною (на півн. сх. від Берестя). Частина першого писаря, до 256 аркуша включно, містить життя святих і похвальні слова святим та святам і має особливості білор. мови. Другу частину (аркуші 288-375) писав правдоподібно українець з р-ну Берестя або з Підляшшя. Ця частина містить повчально-проповідні тексти. Рукопис зберігається в Києві; уривки друкувалися в «Трудах 6 археологічного з'їзду» в Одесі (т. 2, 1888), а гол. в «Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы» В. Перетца (1928, АН СССР, «Сборник по русскому языку и словесности», 1). Склад і мову вивчали, крім Перетца, М. Петров («Русский филологический вестник» 6, 1881) та М. Карпінський (там таки, 21, 1889).

Чехи, зах.-слов. народ, найближче споріднений з лужицькими сербами і словаками, заселює гол. Чехію. В Чехо-Словаччині жило 1980 9 820 000 (64% населення), з того ч. на чес. землях 9 760 000. Ч. живуть також в Австрії, ЗДА, Канаді й меншими скупченнями в Німеччині, Франції й Юґославії. В УССР жило 1960 15 000 Ч., бл. 70% з них визнали рідну мову чес., 23% укр. Це рештки чисельнішої чес. меншости на укр. землях у минулому. Всіх Ч. на світі тепер 10,7 млн.

Ч. на Україні. У висліді госп., військ. й культ. зв'язків між Чехією й укр. землями невеликі групи Ч. селилися на Русі-Україні з 13 в. Поль. хронікар Я. Длуґош згадує, що під час голоду в Чехії 1281—82 деяке ч. Ч. оселилося в Гал. князівстві. За Юрія II Болеслава були в його оточенні і серед місц. шляхти виходні з Чехії й Моравії; одним з дорадників кн. був Юрій Хотко, син Єроміра, а Хотко Отек був призначений луцьким палатином.

За Володислава Опольчика прибували торгівці, ремісники, а також деякі шляхетські роди (Врани). Серед римо-кат. священства на руських землях були Ч., у тому ч. дехто з єп. Згодом у поль. війську перебували чес. наймані «роти», гол. над Дністром, що виконували там охоронну службу на поль.-молд. кордоні (рота Каньї в кін. 15 — поч. 16 в.). Ян Чернін командував експедицією на Молдавію 1509. На Україні й Литві Ч. були відомі як гармаші в поль. залогах і замках.

Індивідуально селилися Ч. в Перемишлі, Коломиї, Холмі, а гол. у Львові, який з 15 в. став м., яке притягало з уваги на своє госп. значення колоністів з чес. і нім. земель. Серед львівських міщан було на той час уже кілька прізвищ з додатком «Чех», «Чеський». Один з них Ніколас Богемус побудував каплицю на честь св. Віта, Вацлава і Прокопа. У 15 в. війтом Львова був Альберт Чех Тучампський (Albertus dictus Czech de Tuczamp). У висліді рел. війн у Чехії, а зокрема після Білогорської битви, на зах.-укр. землі заїжджали втікачі з чесько-братської спільноти. Діяч цієї спільноти Ян Брож (Brosius) разом з своїми однодумцями поселився в 1630-их рр. на Підляшші у Володаві; тут 1634 відбувся з'їзд представників чес.-братських громад Польщі й Литви, в якому брав участь Я. Коменський.

Ч. були пов'язані з укр. козацтвом. За однією гіпотезою, серед організаторів козацтва був чес. кн. Фрідріх Острозький (Ф. Палацький, В. Антонович); цей погляд заперечував М. Костомаров. Чес. впливи помітні в термінології коз. війська, орг-ції табору, військ. тактиці. З коз. старшин відомий рід Орликів (екзильний гетьман П. Орлик), який веде свій поч. від Ч.

На послугах Петра I був ген. Ян Бернар Вейсбах, який брав участь у Полтавській битві. 1735 він став київ. губернатором, одержав від царя великі посілості, що належали Мазепі та його старшині. На цих землях Вейсбах розвинув госп. діяльність, зокрема в текстильній пром-сті.

У 18—19 вв. на укр. землях були відомі Ч. музиканти, які з своїми капеля-

ми (hudby) мандрували від м. до м. Уславилися цією діяльністю Я. Прач, А. Єдлічка і Я. Ландвара. Постійно приїжджали на Україну купці, ремісники, а до Галичини і Буковини Ч. як австр. службовці. Популярними були чес. броварі.

У 1860-их рр. Ч. почали селитися на Україні цілими колоніями. Це була хліборобська еміґрація, гол. на Волині. У Рівному створено спеціяльну комісію для поселення Ч., які на вигідних умовах після скасування кріпацтва купували поміщицьку землю, гол. у Дубенському, згодом Луцькому, Острозькому, Житомирському та Володимирському пов., а також на Херсонщині, в Таврії і на Кубані. Гол. поселеннями були с.: Людгардівка (1863) на Волині, Чехівка на Поділлі, а в Криму — Табір, Богемка, Царевич, б. Мелітополя с. Чехоград. 1870 царський уряд дозволив Ч. приймати рос. підданство. Вони записувалися до сел. стану і підлягали місц. адміністрації, могли зараховувати себе до існуючих або творити свої власні волості. Так утворено 4 чес. волості: Рівенську, Дубенську, Луцьку і Купиченську; ін. чес. поселення належали до укр. волостей. Всіх чес. поселень було бл. 130, а ч. Ч. доходило на поч. 20 в. до 65 000; майже всі Ч. прийняли православіє. Перші чес. вид. були рел.: „Český pravoslavný kalendař", а 1888 (спершу в Києві, ред. Ф. Яреш, учитель Колеґії П. Ґалаґана,згодом у Житомирі). Частина Ч. залишилася протестантами (Чес. брати).

Довший час чес. поселення зберігали свій характер, хоч перебрали деякі риси побуту укр. оточення; по м. асимілювалися скоріше. Завдяки добрій с.-г. техніці і чес. методам хліборобства Ч. ставали заможними, мали свої школи, пресу, т-ва і кооперативи; з Чехії спроваджували с.-г. машини. Орг-цією і технікою госп-ва вони впливали на сусідніх українців.

У Києві виходили газ. „Ruský Čech" (1906—08, ред. В. Вондрак), а згодом „Čechoslovan" (1911—14, 1916—18, ред. Б. Швігорський і В. Хорват), який за війни пропаґував програму визволення Чехії і Словаччини з-під Австро-Угорщини. У серпні 1914 з місц. Ч. постала в Києві військ. орг-ція «Ческа Дружина», що стала початком пізнішого чехословацького леґіону на Україні і в Росії; до них приєдналися військовополонені Ч. і словаки з австро-угор. армії, яких під кін. 1917 було понад 200 000. Короткочасно в Києві виходили „Československý Dennik" та „Československý Vojak". Тут таки мала осідок Чехо-словацька Нар. Рада з В. *Чермаком* на чолі, яка утримувала приязні чес.-укр. взаємини з Укр. Центр. Радою. (Про політ. чес.-укр. взаємини див. *Чехо-Словаччина).*

В УНР за чес. меншістю визнавалися права, згідно з законом про нац.-персональну автономію. У лютому—березні 1918 лише мала частина укр. Ч. від'їхала на сх., з відступаючими частинами чес. леґіону, переважне ч. їх лишилося на Україні. За Ризьким договором, бл. 20 000 опинилося в Польщі. В УССР за 1920-их рр. існувало 13 чес. сільрад, були чес. початкові школи, 1926 всіх Ч. в УССР і Крим. АССР жило 17 500.

За другої світової війни знову Ч., т. зв. волинські, підтримали заходи творити чехо-словацькі військ. частини, вступивши в 1944 до *Чехо-словацької бриґади*. На підставі чехо-словацько-сов. угоди про обмін населення 1945, частина Ч. виїхала з України на батьківщину. Залишилося кільканадцять тис., гол. у Волинській обл.

Ін. групою Ч., що жили на Україні, були чес. колоністи на Закарпатті в 1919—39 рр. Їх призначувано сюди як службовий персонал у держ. адміністрації, до шкіл, транспорту, як старшин армії, а також селилися тут торгівці й промисловці. Розпочато навіть с.-г. колонізацію (кілька сот родин поселилися у зв'язку з зем. реформою в деяких с. півд. Закарпаття). Ч. їх зростало: 1921 — 2 000, 1930 — 21 000, 1938 — 30 000. Наявність на Закарпатті Ч. з вищою, ніж у місц. населення освітою, фаховою підготовкою і позицією представників «панівного народу» забезпечувала їмупривілейоване становище. По м. розбудовувано окремі квартали (т. зв. колонії), де жили перев. Ч. Впроваджено чес. шкільництво; 1935 було 3 чес. гімназії, учительська семінарія, 23 горожанські і 182 початкові школи (учнями в цих школах були перев. жиди). Ч. назагал не асимілювалися і не вивчали, поза винятками, укр. мову. Натомість сприяли чехізації краю. Появлялася чисельна чес. преса. Гол. газ.: „Podkarpatské Hlasy" (двічі на тиждень, 1925—39), „Hlas Východu" (соціялдем. тижневик, 1928—33), а з 1939 — „Karpato-Ukrajinska Svoboda" і „Přechledy z Karpatské Ukrajiny". За автономної Карпато-укр. держави ч. Ч. дещо зменшилося. Їх представником у соймі був М. Дрбал. За угор. окупації всі Ч. залишили Закарпаття.

Література: Auerhan J. České osady na Volini, na Krymu a na Kavkaze. Прага 1920: його ж. Osady českých emigrantu v Prusku, Polsku a Rusku. Прага 1920; Рихлік Є. Досліди над чес. колоніями на Україні. Записки Етногр. Т-ва, кн. І. К. 1925; Karas F. Obrazy z českých osad v Polsku. Прага 1935; Флоровский А. Чехи и восточные славяне, тт. I—II. Прага 1947.

В. Маркусь

Чехівський Володимир (* 19. 7. 1876 — 193?), гром.-політ., культ. і церк. діяч, родом з с. Горохуватки на Київщині, син свящ. з Черкащини; по закінченні Київ. Духовної Академії (1900) помічник інспектора Кам'янець-Подільської Духовної Семінарії (1901—05), посол до 1 Держ. Думи (1906). Після однорічного заслання до Волоґди переїхав до Одеси (1907—17), де провадив широку діяльність в Укр. Громаді та «Просвіті» і був ред. «Укр. Слова» (1917); чл. ЦК УСДРП; від 1917 жив у Києві, був чл. Укр. Центр. Ради від м. Одеси. За гетьманату гол. Укр. Військ. Рев. Комітету, який підготовляв повстання проти гетьмана. Гол. Ради Мін. і мін. закордонних справ УНР (26. 12. 1918 —11. 2. 1919), співтворець Комітету Охорони Респ. в Кам'янці Подільському. Ч. видатний діяч УАПЦ, під його проводом уряд УНР проголосив закон про автокефалію Укр. Правос. Церкви (1. 1. 1919). Після Першого Церк. собору (14—30. 10. 1921) Ч. став дорадником митр. В. Липківського та гол. ідеологічної комісії УАПЦ; «благовісник» (проповідник) Всеукр. Правос. Церк. Ради; організатор Пастирських курсів у Києві. Заарештований 29. 7. 1929 у справі *Спілки Визволення України* (СВУ) і засуджений на страту (19. 4. 1930); вирок замінено на 10 рр. ув'язнення з суворою ізоляцією. Відбував ув'язнення в Харківському та Ярославському політізоляторах, 1933 відправлений на Соловки. У 1936 термін ув'язнення продовжено на 20 рр., після чого Ч. заслано до далеких таборів особливого призначення без права листування. Дальша доля невідома.

В. Чехівський

Ч. автор богословських і наук.-іст. праць: «Киевский митр. Гавриил Банулеско-Бодони» (1905); «За Церкву, Христову громаду, проти царства тьми» (1922, друге вид. Франкфурт над Майном, 1947); ст. в ж. «Украïна» та «Церква і життя». *А. Ж.*

Чехівський Микола (1878—1938), церк. діяч УАПЦ, родом з Київщини, брат Володимира Ч. (див.). 1917—19 полк. Армії УНР; з 1921 свящ., відзначався проповідницьким хистом і прилюдними диспутами проти аґітаторів безвірництва. 1927 заарештований і засланий до Саратова; 1930 засуджений на процесі *Спілки Визволення України* на 3 рр. ув'язнення, яке відбував у Ярославському ізоляторі, пізніше засланий на Сибір, де й загинув.

Чехівський-Федотів Олександер, див. *Федотів-Чехівський*.

Чехізми (богемізми). Коли Моравська держава (на поч. 10 в.), а потім її переємник Чес. королівство (до кін. 10 в.) сягали по зах. окраїни Руси-України, деякі Ч. переходили до укр. мови усно і безпосередньо (напр., *гъдовабль, годовапль* 'шовк', з нім. *гай*, з кельтсько-германського). Коли в 10 в. почала ширитися з Болгарії ц.-слов. література, з нею приходили також деякі моравізми з часу моравської місії св. Кирила і Методія (*рѣчь* — предмет, *мѣсто* — гóрод і т. д.). Нова хвиля Ч. почалась у сер. 14 в. з поль. експансією на Україну за поль. посередництвом (напр., у грамотах 14-15 вв.: *панъ, свѣдокъ, рокъ* — '12 місяців' і т. д.), при чому деякі призабуті старі моравізми знов ожили (напр., *мѣсто, рѣчь* у вищеподаних значеннях, *гай*), а деякі були позичені наново в поль. формі (напр., *едвабъ*). Багато Ч. прийшло цим же шляхом у добу найвищих поль. впливів на укр. мову в 16-17 вв. (*гербъ, остаточно* з нім., *вѣршъ*, з латинської, *жолнѣръ*, з нім., чисто чес. *брама* і т. д.). У 19-20 вв. нові Ч. приходили безпосередньо з чес. мови (особливо в Галичині) у зв'язку з високим престижем чес. мови серед слов. мов Австро-Угорщини і укр. симпатіями до чехів. Багато з них було кальками або півкальками з нім. мови (*часопис, залізниця* і т. д.). Ч. разом з *польонізмами* спричинилися до зміни лексичного характеру укр. мови зі сх.-слов. на близький до зах.-слов.

Література: Львов А. Чешско-моравская лексика в памятниках древнерусской письменности. Славянское языковедение. (VII съезд славистов). М. 1968; Рогаль М. Поль. мова як джерело чес. лексичних запозичень в укр. літописах XVII — першої пол. XVIII ст. Мовознавство, ч. 3, К. 1968; Strumins'kyj B. A Czech Contribution to Modern Ukrainian. Canadian-American Slavic Studies, ч. 2. Темпе 1977.

Б. Струмінський

Чехія (Čechy, латинська назва Bohemia), іст. країна в Сер. Европі між Польщею, Німеччиною, Словаччиною і Австрією; разом з Моравією і чес. Сілезією творить чес. землі. Тепер входить до складу Федеративної держави *Чехо-Словаччини* як окрема Чес. респ.; територія 78 860 км², населення 10 320 000 (1982). У минулому Ч. була ядром чес. королівства.

На території сучасної Ч. слов. племена поселилися в 5 в. по Хр. Тут оформилася у 7 в. перша зах.-слов. держава кн. Сама. У 9—10 вв. Ч. належала до В.-Моравської держави. 845 чехи прийняли зах. християнство. У В.-Моравській державі діяла з 863 р. візант. місія св. *Кирила* і *Методія*, яка тут поклала основи слов. літургії і ц.-слов. мови. Слов.-візант. християнство, щоправда, не прищепилося в Ч., проте залишило

сильну традицію самобутности і зв'язків зі слов. сходом. У 9—10 вв. на базі празького князівства утворилася в Ч. династія Пшемисловичів; кн. св. Вацлав здобув визнання для Ч. як васальної держави Священної Рим. Імперії. З сер. 12 в. Ч. стала спадковим королівством; 1306 вимерла династія Пшемисловичів і чес. корону перебрала Люксембурзька династія. Згодом мінялися на троні Яґайлони і Габсбурґи. У 15 в. рел. рух Я. Гуса виявив прагнення чехів до рел.-нац. самобутности проти нім. залежности. Після програного бою на Білій Горі 1620 Ч. втратила свою незалежність на 300 рр., ставши провінцією Австрії.

Протягом 17 і 18 вв. чес. аристократія денаціоналізувалася і була утискувана нац. культура. Під впливом франц. революції почалося у кін. 18 в. нац. відродження, яке завдяки діяльності Й. Добровського, Й. Юнґмана, П. Шафарика, Ф. Палацького, К. Гавлічка-Боровського та ін. набрало характеру модерного культ. і політ. руху, який сильно виявився, з одного боку, в австрославізмі (змагання до емансипації слов'ян в Австрії), а з другого — в рос. панславізмі. Після всебічного культ., політ. й екон. розвитку у відносно ліберальних умовах Австрії другої пол. 19—поч. 20 вв. чехи в кін. першої світової війни здобули держ. незалежність і разом з словаками створили Чехо-Словацьку Респ. (див. *Чехо-Словаччина*).

Ч. і Україна до кін. 18 в. Хоч Ч. не мала постійних зв'язків з Київ. Руссю, між ними існували деякі династичні, госп. і культ. зв'язки. Вже В.-Моравська держава підтримувала торг. зв'язки з Київ. Руссю; у 998 р. у Києві перебували посли чес. кн. Олдржіма. Дві жінки Володимира В. були чешки, від яких він мав трьох синів — Вишеслава, Святополка і Мстислава. Король Данило ходив у походи на Ч., а його син Лев Данилович уклав мир з чес. королем. Через Україну-Русь проходив торг. шлях зі Сходу до Зах. Европи, який сприяв торг. зв'язкам з Ч.; на доказ цього є знахідки на Україні битих монет з Ч.

Впливи кирило-методіївського християнства сягали укр. земель ще до офіц. хрищення Києва; згодом це виявилося і в літ.-рел. зв'язках (відомі на Русі житія св. Вацлава і Людмили). У празькому ун-ті в 14—15 вв. існувала окрема колеґія для укр.-білор. студентів з В. Князівства Лит. Гуситський рух мав відгомін на укр. землях; серед вояків Я. Жіжки мали бути й українці, а деякі гусити після їх розгрому поселилися на укр. землях. У братських школах на Україні помітні впливи педагогіки Я. Коменського, який був ознайомлений зі статутами цих шкіл. Слов. біблія, що появилася в перекладі білоруса Ф. *Скорини* в Празі 1517—19, зберігає *чехізми*, взяті з одного з джерельних текстів (чес. біблія 1506). Перший зразок укр. фолкльору — Пісню про Штефана воєводу знаходимо в граматиці чеха Яна Благослова (1571). Актова мова лит. доби виявляє низку чехізмів у правничій термінології, чес. впливи помітні в «Лексиконі словено-руському» П. Беринди. На Україні були відомі твори чес. походження (повісті про Пундалу, Сівіллю, «Люцінарій» та ін.).

Помітні були також коз.-чес. зв'язки. У 16 в. до Ч. заходили окремі козаки або їх з'єднання з поль. армії; у 1594—98 за цісаря Рудольфа II приїздив до Праги висланець Запоріжжя Станислав Хлопицький. На поч. 17 в. кілька моравських міст й окремі шляхтичі утримували козаків для охорони перед нападами військ семигородського кн. Бочкая. Українці брали участь у т. зв. волоській колонізації сх. Моравії і півд.-зах. Шлезьку у 16—17 вв. (див. *Волоське право*).

Госп.-торг. зв'язки між Ч. й Україною тривали постійно, хоч вони з причини віддалі і утрудненого транспорту не були інтенсивні. До Ч. вивозилася худоба як транзитний товар (гол. з Поділля), віск, шкура, частково збіжжя та сх. тканини і приправи. Гол. імпортом України з Ч. був текстиль, скляні вироби, метали і, гол., зброя. Ця торгівля велася насамперед з півн.-чес. землями. Львів був гол. транзитним осередком у цих торг. взаєминах.

У кін. 18 в. з мукачівським єп. А. *Бачинським* листувався чес. учений В. Фортунат Дуріка. Я. Прач, перебуваючи на Наддніпрянщині, записав мелодії укр. пісень (зб. видана у Петербурзі 1790 і 1815 — перші муз. записи укр. пісні взагалі). Є дані про те, що Г. Сковорода під час своєї подорожі по Сер. Европі короткий час перебував у Празі.

Чес.-укр. зв'язки у 19—20 вв. відбувалися насамперед на відтинку культури, бож обидва народи перебували у подібних умовах поневолення, але й відродження їх нац. життя. Чес. дем. і проґресивні діячі, на противагу до консервативно-пророс., здебільша симпатизували укр. прагненням у Росії й Австрії, а назагал чес. відродження стимулювало культ.-політ. рух серед українців. Між культ. діячами обох народів були й персональні зв'язки: Й. *Шафарик* листувався з І. Могильницьким і Я. Головацьким та знайомив чес. суспільність з укр. справами і культурою. М. Шашкевич захоплювався працями Я. Коллара, Й. Юнґмана і В. Ган-

ки. Листувалися з провідними чехами, а також відвідували Ч. О. Бодянський й І. Срезневський, знайомлячи чехів з укр. фолкльором і письменством, як також популяризуючи чес. і словацькі твори на Україні і в Росії. А. Метлинський зробив перші переклади з чес. літератури (поезії Ф. *Челяковського*). Багато спричинилися до пожвавлення укр.-чес. культ. зв'язків К. Зак, Я. Коубек, Ф. Яхім і К. Пухлер, що з них дехто якийсь час жив на укр. землях. Видатний вклад у популяризацію України вніс К. Гавлічек-Боровський, який уже у 1848 вважав українців за окремий народ між Росією і Польщею. Ще раніше, 1830 Ф. Палацький відстоював самобутність укр. народу («Časopis Českého Muzea»). Завдяки перебуванню в одній державі і тіснішим зв'язкам та спільному наук. центрові (Відень) й особистим контактам, чес. відродження і його діячі мали особливо корисний вплив на нац. рух зах. українців.

Делеґати Галичини й Закарпаття на *Слов'янському Конґресі у Празі 1848* зустріли прихильне наставлення чес. діячів до своїх вимог. Впливи видатних чехів (Коллара, Шафарика, Ганки) позначалися на ідеології *Кирило-Методіївського Братства*. Одному з них Т. Шевченко присвятив поему «Ян Гус» з особистим «Посланієм славному Шафарикові». У Празі вийшло перше повне (нецензуроване) вид. «Кобзаря» (1876). Разом з тим появилися чес. переклади Шевченка, як також знайомився з Україною чес. читач на перекладах повістей М. Гоголя. Й. Фріч написав 1865 драму «Іван Мазепа». Твори Шевченка, П. Куліша, М. Вовчка, Ю. Федьковича, І. Франка, укр. пісні і казки перекладали Р. *Єсенська*, Я. Гудец, К. Єлінек (він також автор оп. і нарисів на укр. теми); укр. нар. творчість досліджували Л. Куба, Й. Рануш і Ф. *Ржегорж*, що кільканадцять рр. жив у Галичині і став видатним популяризатором укр. культури в Ч. А. Єдлічка вивчав нар. мелодії і компонував на укр. мотиви (муз. обробка «Наталки Полтавки»).

У 1860—70-их рр. відвідали Ч. О. Потебня, М. Костомаров і П. Куліш. Між Прагою і Львовом існував обмін публікаціями. У кін. 19 в. розпочалася систематична укр.-чес. літ. і наук. співпраця. Ряд чес. учених обрано д. чл. НТШ (Я. *Бідло*, Л. *Нідерле*, І. *Полівка*, З. *Неєдлі*, К. Ходунський й ін.), а Чес. Академія Наук обрала чл.-кор. М. Грушевського, В. Гнатюк став чл. Етногр. Чехо-Словацького Т-ва. У високих школах Праги викладали укр. вчені І. Пулюй й І. Горбачевський. Рішення Чес. АН у справі укр. характеру мови і населення Закарпаття в 1919 мало велике культ. значення для цього краю.

Кращому взаємопізнанню обох народів сприяла участь укр. делеґацій у чес. виставці у Празі 1891 та у етногр. виставці 1896. На поч. 20 в. після сецесії укр. студентів у Львівському Ун-ті кілька сот укр. студентів опинилися в празьких високих школах. Зразком для укр. орг-цій «Січі» і «Соколи» був чес. «Sokol». Кооп. рух в Галичині також багато скористався з чес. досвіду; інструкторами в гал. с.-г. т-вах працювали чехи.

Якщо постаттю, яка своїми ідеями і біографією захоплювала деякі чес. кола, був Шевченко, то з кін. 19 в. найбільше спричинився до укр.-чес. зв'язків І. Франко. Він писав на чес. теми в пресі і перекладав чес. літературу, як також написав низку ст. на укр. теми до чес. видань, у тому ч. і до чес. енциклопедії „Ottův Naučný Slovnik". Появився ряд перекладів творів Франка (перекладали Ф. Главачек, Я. Розвода, Р. Єсенська), а його драма «Украдене щастя» була виставлена як опера в Празі. З ін. письм. перекладено М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянську, Б. Лепкого, а з поетів — Л. Українку. Чес. поетів перекладав П. Грабовський. Великий успіх мала поставлена в Києві М. Садовським 1907 опера Б. Сметани «Продана наречена». Влітку 1919 з великим успіхом виступала в понад 20 чес. містах Укр. Респ. Капеля О. Кошиця.

За міжвоєнного часу укр.-чес. культ. й ін. зв'язки інтенсивно розвивалися в Празі, коли там виникли численні культ. установи укр. еміґрації, у Львові (гол. популяризація чес. проґресивної літератури укр. лівими колами), Харкові (в УССР появився ряд перекладів з чес.; чес. проком. письм. брали участь в міжнар. з'їзді рев. письм. у Харкові 1930) та на Закарпатті. Тоді з'явилися чес. переклади П. Тичини, Ю. Яновського і були поставлені на чес. сцені драми О. Корнійчука. Багато працювала в ділянці укр. перекладів М. Марчанова. Письм. і мистці з УССР у 1920-их рр. відвідували Ч. Закарп. тематика віддзеркалена в творах І. *Ольбрахта* («Микола Шугай розбійник», репортажі «Гори і століття», «Голет у долині»), В. Каньї («Закарпаття»), в романах Я. Верби («Душа гір»), В. Ванчури («Останній суд»), трилогії К. Чапека («Гордубаль»), в поезіях С. Неймана (цикл «Карпатські мелодії») й ін. При Слов'янському Ін-ті в Празі відкрито секцію вивчення Закарпаття, а на самому Закарпатті працював цілий ряд чес. дослідників.

Після 1945 посилилася перекладницька діяльність; з укр. літератури з'явилися насамперед нові переклади Шевченка,

представників укр. реалізму 19—20 вв., як також письм.: Ю. Яновського, А. Головка, Н. Рибака, В. Стельмаха, О. Гончара й ін. Вийшли переклади поезії і прози деяких «шестидесятників» („Mladá ukrajinská poezie“, 1965). Так само на Україні з'явилася низка перекладів з чес. літератури. Чехістика в УССР зосереджена на слов. катедрах у Київ., Львівському й Ужгородському ун-тах та при АН УРСР. Студії з україністики зосереджені на катедрі Празького Ун-ту (І. Зілинський, І. Панькевич, М. Затовканюк, К. Ґеник-Березовський, В. Жідліцький) та в укр. відділі Слов. Ін-ту (дир. чес. русист й українїст Ю. Доланський), Чехо-Словацької АН (О. Зілинський, В. Гостічка, А. Куримський). Більшість пряшівських культ.-наук. установ також сприяє чес.-укр. культ. зв'язкам. Темі чехо-словацько-укр. зв'язків була присвячена конференція 1956, а 1967 відбувся великий міжнар. симпозіюм на тему «Жовтень і укр. культура». Укр. письм. Пряшівщини здійснили низку перекладів з чес.

Українці в Ч. Поза індивідуальними випадками чи невеликими групами українці не поселювалися громадами в Ч. до 20 в. У 19 в. це були студенти, вояки австр. армії, урядовці й сезонні робітники. Першу укр. орг-цію в Ч. створили студенти — Українська громада в Празі (1902). На поч. першої світової війни у Ч. опинилися втікачі з родинами з Галичини. У Нуслях б. Праги була заснована 1914 укр. початкова школа. Найбільшим скупченням цих втікачів був Святобожіцький табір (1917—18, бл. 1 200 меш.); там діяла гімназія та розгорнулася культ.-осв. праця.

З травня 1919 почали переходити кордон Чехо-Словаччини вояки УГА, які були інтерновані гол. в Ч., зокрема в *Нім. Яблонному*, де ч. вояків перевищувало 5 000, Ліберці з понад 1 000 вояків, а згодом *Йозефові*, де до 1926 зберігся табір укр. вояків, туди спроваджувано й рештки з ін. таборів, коли вони поступово ліквідувалися. Ці вояки творили якийсь час напівлеґально Укр. бриґаду, сподіваючися, що будуть використані урядом ЗУНР проти поляків; очолював її ген. А. Кравс. У таборах велася інтенсивна культ. праця, існували сер. і фахові школи, виходили газ. («Укр. стрілець», «Укр. скиталець»). З весни 1920 чехо-словацький уряд почав розпускати табори, а частина вояків зголосилася до роб. відділів, що, як допоміжні охоронні частини, перебували в різних м. Ч. та на Словаччині і Закарпатті.

Ін. українці влилися до складу політ. еміґрації з Галичини і Наддніпрянщини, лави якої збільшувалися припливом з Польщі й Австрії, де екон. і політ. умови були дуже важкі. У Ч. умови були порівняно найкращі; це була слов. країна з дем. урядом і багатьма прихильними людьми до українців. У Ч., а гол. у *Празі* постали високі школи та наук. установи: *Укр. Вільний Ун-т* (перенесений з Відня 1921), *Укр. Високий Пед. Ін-т ім. Драгоманова* (з 1923), *Укр. Студія Пластичного Мистецтва* (заснована 1922), *Укр. Ін-т Громадознавства, Укр. Іст.-Філол. Т-во* (з 1923), *Музей Визвольної Боротьби України* (заснований 1925), *Укр. гімназія в Чехо-Словаччині* (1925—45). У 1922 створено *Укр. Госп. Академію* в Подєбрадах. У цих школах вчилися еміґранти, а згодом приїздили студенти з Галичини і Закарпаття. Укр. акад. установи та студенти користувалися фінансовою допомогою чехо-словацького уряду до поч. 1930-их рр.; стипендії призначав Чес.-Укр. Комітет допомоги укр. та білор. студентам. Згодом ч. студентів зменшилося, деякі еміґранти повернулися до Галичини і навіть до УССР, ін. еміґрували до ін. зах.-евр. країн або за океан. Проте Ч. залишилася до 1945 найактивнішим осередком укр. еміґрації.

На поч. 1920-их рр. ч. укр. еміґрантів доходило до 20 000. Вони були сильно здиференційовані політ., фахово і територіяльним походженням з перевагою інтеліґенції та осіб у силі віку. Частина швидко інтеґрувалася у місц. життя, а навіть дехто прийняв чехо-словацьке громадянство. Спершу в гром. житті тон надавали укр. соціялісти, вони також були ініціяторами заснування *Укр. Гром. Комітету* (1921—25), субвенційованого урядом; його функції згодом перебрав *Укр. Комітет в ЧСР* (уже без підтримки чехо-словацького уряду). У 1930-их рр. діяв Союз Укр. еміґрантських орг-цій в ЧСР. Найкраще в Ч. було організоване студентство; 1925 ч. студентів, що мали держ. стипендії, сягало 2 000. Крім заг. студентських т-в (здебільша «громад») по окремих м. (Укр. акад. громада в Празі, заснована 1919, у Брні, при УГА в Подєбрадах), діяли студентські т-ва в Пржібрамі, Мєлніку; існували окремі т-ва при укр. високих школах або організовані за фахами. Ще були жін. і спортові т-ва, мист. гуртки, а також т-ва з політ. профілем: соц. (Громада соц. молоді ім. Драгоманова, «Вільна Громада»); націоналістичні *Група Укр. Нац. Молоді* у Празі та *Леґія Укр. Націоналістів* в Подєбрадах; совєтофільське *Ділове Об'єднання Поступового Студентства*, що мало кілька філій. 1922 з осідком у Празі постав *Центр. Союз Укр. Студентства*, що об'єднував більшість укр. студентських орг-цій на еміґрації та в Зах. Україні; тут був його осідок до 1935.

З проф. орг-цій в Ч. діяли *Спілка Укр. Лікарів у Чехо-Словаччині, Укр. Правниче Т-во в Чехії, Укр. Пед. Т-во, Т-во Укр. Інженерів,* яке з низкою ін. техн. і госп. т-в у Ч. і поза нею утворило 1930 *Союз Орг-цій інженерів-українців на еміґрації* з осідком в Подєбрадах. З наук. установ діяли в Празі *Укр. Акад. Комітет, Укр. Наук. Асоціяція, Укр. Т-во прихильників книги.* У Ч. відбулися два укр. наук. з'їзди (1926 і 1932) з участю учених також з-поза Чехо-Словаччини.

Найрепрезентативнішою жін. орг-цією серед ін. виявився *Укр. Жіночий Союз* в Ч. (заснований 1923). З орг-цій молоді діяли: спортово-молодіжний Укр. Січовий Союз з осідком у Празі (1927) з кільканадцятьма місц. відділами в Ч. і поза нею; кілька гнізд тіловиховного т-ва *«Сокіл»* (вони творили Союз Укр. Сокільства за кордоном, який підтримував приязні стосунки з чес. «Соколом»); з 1921 почав закладати свої курені і гуртки *Пласт,* і 1930 постав у Празі Союз Укр. Пластунів-Еміґрантів. Діяло також кілька спортових т-в. Ч. була визначним укр. вид. осередком. Тут діяли в-ва: Укр. Гром. Вид. Фонд, «Сіяч», «Колос», «Чес.-укр. книга» (Г. Омельченка), Ю. Тищенка й ін.

У 1930-их рр. почало збільшуватися ч. закарп. українців у Ч. Це були перев. студенти, вояки, урядовці, але також щораз більше робітників. Закарп. студенти мали свій *Союз Підкарп. Укр. Студентів,* а русофіли — «Возрождение». Після березня 1939 до Ч. наплинула політ. еміґрація з Закарпаття, у тому ч. і чл. уряду Карп. України на чолі з о. А. *Волошином.*

За нім. протекторату над Ч. (1939—45) більшість укр. установ була ліквідована, ін. ледве животіли. Офіц. визнання мало тільки *Укр. Нац. Об'єднання* і *Укр. Громада.* Появлявся далі ж. *«Пробоєм»,* почала виходити газ. *«Наступ»* (обоє вид. націоналістичні, закриті німцями 1943). До кін. діяли гімназія в Моджанах, Укр. Вільний Ун-т та УТГІ.

З приходом сов. військ у травні 1945 укр. організоване життя у Ч. цілком припинилося. Більшість еміґрантів виїхала до Зах. Німеччини, згодом до ін. евр. країн і за океан. Зате до Ч. прибували українці з Закарпаття, зокрема як демобілізовані вояки чехо-словацької бриґади ген. Л. Свободи, що не захотіли повертатися до СССР. До них приєдналися українці з Пряшівщини, що приїжджали на працю або навчання. Більшість поселилася в Празі або по містах і селах на пограниччі, звідки були виселені німці. Дехто залишився в чехословацькій армії. З Пряшівщини постійно прибували, гол. до міст, робітники, які, як і всі українці в Ч. легко асимілювалися. 1947—48 з Румунії (села Ваґаш і Скеюш у Банаті) поселилися компактними групами бл. 500 українців у Тиховській і Зноймській округах та в м. Хомутові.

Спершу діяло в Празі русофільське студентське об'єднання «Возрождение» з його ж. «Костёр»; всі укр. установи були ліквідовані (останнім Укр. Музей 1948) під претекстом «буржуазного націоналізму». Ряд укр. діячів заарештовано і декого заслано до СССР. У 1950 Правос. Церква Чехо-Словаччини перебрала гр.-кат. парафію в Празі. Нині ця церква має свою орг-цію по всій Ч. і Моравії (1 митрополит і 1 єпископ з кільканадцятьма свящ.). Хоч вірні цієї Церкви здебільша українці, її характер скорше чес. і рос. (церк. вид. і богослужбова мова).

У 1968 відновлено гр.-кат. душпастирство в Празі з обсягом діяльности на всю Ч., з кількома свящ. Намагання заснувати окрему укр. культ. орг-цію (подібну до *Культ. Союзу Укр. Трудящих* на Пряшівщині) не вдалися. Існують тільки укр. гуртки мист. самодіяльности у Празі і Карлових Варах при будинках культури. У 1960—70-их рр. Ф. Приходько та П. Щуровська-Россіневич керували добрим укр. мішаним хором у Празі, який влаштовував Шевченківські концерти. Іноді до Ч. приїжджають укр. ансамблі з УССР або з Пряшівщини.

За переписом 1980 подали укр. національність в Ч. 15 тис. осіб; в дійсності ч. українців значно більше.

Література: Брик І. Матеріяли до іст. укр.-чес. взаємин. Укр.-руський архів. НТШ, т. XV. Л. 1921; Колесса О. Погляд на іст. укр.-чес. взаємин від X до XX вв. Прага 1924; Брик І. Боротьба чехів за волю. Л. 1937; Наріжний С. Укр. еміґрація, частина І. Прага 1942; Шамрай А. Укр.-чес. літ. зв'язки в 19 ст. К. 1956; Словацька АН. З іст. чехо-словацько-укр. зв'язків. Братіслава 1959; Hostička V. Spolupráce Čechů a haličských Ukrajinců v letech 1848—1849. Прага 1965; Zilinskyj O. Sto padesát let česko-ukrajinských literarních styků 1814—1964. Vědecko-Bibliografický Sbornik. Прага 1968; Мольнар М. Поетичний літопис чехо-словацько-укр. дружби, серія ст. в журн. Дружньо вперед. Пряшів 1975—81.

В. Маркусь і *Р. М.*

Чехове (IX—15), до 1944 — Аутка, с. м. т. в Криму, підпорядковане Ялтинській міськраді, положене на півн. сх. від Ялти. Музей ім. Чехова.

Чехович Костянтин (1847—1915), укр. церк. і гром. діяч у Перемишлі. Після висвячення (1873), деякий час був душпастирем, згодом канцлером *Перемиської єпархії;* з 1896 іменований перемиським єп. (1897 консакрований й інтронізований). Ч. був прихильником народовецької течії і противником русофільської; більшість капітули і свящ. були за його єпископства свідомі українці. Ч. спро-

вадив до Перемишля С. Василіянок і С. Служебниць; його заходами збудовано велику духовну семінарію; з його допомогою засновано Руський Ін-т для Дівчат (пізніше перетворений на Укр. Ін-т для Дівчат у Перемишлі). За підтримкою Перемиської епархії створено фінансові установи: «Укр. Щадниця», Український Банк «Віра» і «Міщанська Каса». За рос. окупації еп. Ч. був переслідуваний військ. владою.

еп. К. Чехович

Чехович Костянтин (* 1896), філолог-славіст родом з Перемишля. Після закінчення Празького Ун-ту та УВУ 1926—29 працював в Укр. Наук. Ін-ті в Берліні, з 1931 доц. УВУ в Празі, того ж р. проф. Богословської Академії у Львові, ред. ж. слов. філології «Слово». Студія про О. Потебню («Олександер Потебня. Укр. мислитель-лінґвіст», В. 1931). «Йосиф Добровський і укр. мова» (1930), «Іван Могильницький та Йосиф Добровський» (1931), про М. Смотрицького як граматика, О. Огоновського як історика літератури; досліджував чес. впливи на поеми І. Франка («Іван Вишенський» і «Мойсей»); ст. і рецензії також у чес., нім. і поль. ж. За сов. часу 1945 заарештований, 1946 засланий на Сибір, після повернення 1956 живе в Польщі.

К. Чехович

Чехович Софія (1897—1971), мистецтвознавець і мист. критик родом з Львівщини; закінчила Ін-т мистецтва у Варшаві (1937), наук. співр. Львівського Музею укр. мистецтва. Автор монографій «Й. Й. Бокшай» (1954), «Нар. мистецтво Сокальщини» (1957), «Степан Чайка» (1969); співавтор кн. «Нар. майстри» (1959); наук. і наук.-популярні ст. з питань нар. мистецтва.

Чеховіч (Czechowicz) Йосиф (1903—39), поль. поет-модерніст. Крім оригінальних, здебільша філос., пройнятих песимізмом поезій, Ч. перекладав з чужих мов. З укр. перекладав Т. Шевченка, П. Тичину та ін. підсов., а також еміґраційних поетів; з прози — В. Стефаника й М. Коцюбинського. Містив переклади перев. у „Biuletyn Polsko-Ukraiński“ і газ. „Zet“. Усі укр. перекладні поезії зібрані в кн. „Wiersze“ (Люблін, 1963).

Чехоня (Pelecus cultratus), риба з родини коропових, до 35 см довж., вага — 300—400 гр (іноді й більше); поширена в Чорному і Озівському м. Запливає і до рік. Промислова риба.

Чехо-Словацька бриґада, зформована 1943 в СССР з громадян Чехо-Словаччини (еміґрантів і втікачів) для протинім. боротьби; спершу як окремий батальйон, згодом Ч.-С. б., а потім Ч.-С. армійський корпус. Командиром був ген. Л. *Свобода*. У лавах Ч.-С. б. було 70—80% закарп. українців, утікачів до СССР у 1940—41 рр. з-під угор. окупації; 1944—45 поповнилася мобілізованими закарпатцями. Ч.-С. б. брала участь у протинім. боях на Україні (Київ, Біла Церква, Жашків); зазнала великих втрат у боях на *Дуклянському перевалі*.

Чехо-Словаччина (Československo), Чехо-Словацька Республіка (ЧСР), країна в Сер. Европі, нині федеративна респ. з офіц. назвою Чехо-Словацька Соц. Республіка (ЧССР), складається з двох соц. респ. — *Чехії* і *Словаччини*. Територія 127 896 км², населення — 15 420 000 (1983), столиця — Прага.

Як окрема держава ЧСР постала 28. 10. 1918 у висліді поразки Австро-Угорщини у першій світовій війні та дії визвольного руху чехів і словаків за кордоном і в країні. Гол. творцями ЧСР були Т. *Масарик*, Е. *Бенеш* і ген. М. Штефанік. Складовою частиною цього руху були військ. з'єднання чехів і словаків, організовані на Україні 1917 з військовополонених та Чехо-Словацька Нар. Рада в Києві. Деякий час у Києві перебував Т. Масарик, утримуючи зв'язки з Укр. Центр. Радою. У боротьбі українців з Тимчасовим урядом і большевиками в кін. 1917 — на поч. 1918 рр. чехословацький політ. провід і військо оголосили прихильний невтралітет. У зв'язку з підписанням УНР Берестейського миру чехо-словацьке військо перед наступаючими нім. і австр. арміями подалося на сх. в Росію і на Сибір (див. також *Чехи*).

У 1919 уряд Директорії УНР встановив неофіц. дипломатичні взаємини з ЧСР; послом УНР у Празі був М. *Славинський*. Уряд ЗУНР також був репрезентований у Празі з кін. 1918 окремою дипломатичною місією, спершу очолюваною С. *Смаль-Стоцьким*, згодом Є. *Левицьким*. З 1921 ЧСР визнала де факто УССР, повноважним представником якої в Празі був М. Левицький. У Харкові короткий час 1921—22 діяли чехо-словацькі торг. і дипломатична місії. У 1922 уряд ЧСР подав допомогу населенню півд. України, потерпілому від голоду, особливо на Мелітопільщині, де жили також чес. колоністи.

Ставлення уряду ЧСР до укр. держави було узалежнене від наставлення до

неї альянтів і Мирової конференції та від ситуації на рос.-укр. фронті. У політ. колах ЧСР конкурували щодо цього дві течії — консервативна пророс. (К. Крамарж, Ї. Стржібрні, Й. Дюріх й ін.) та кола, репрезентовані групою Масарика (Бенеш, Я. *Нечас*, П. Маха, А. Немец, В. Гірса й ін.), що вели проукр. політику. Зокрема це було засвідчене у ставленні до ЗУНР та невизнанні поль. претенсій до Галичини. З урядом ЗУНР Прага підтримувала приязні відносини, уклала торг. угоду, отримуючи бориславську нафту й експортуючи пром. товари та зброю. У Станиславові й Самборі діяли чехо-словацькі місії. Дипломатично ЧСР підтримувала вимогу нац. самовизначення щодо Сх. Галичини. Зацікавлення Праги Україною і Росією було мотивоване не тільки традиційним слов'янофільством, але й конкретними госп. інтересами, зокрема перспективами чес. торгівлі й капіталовкладів на Сході. З погляду безпеки ЧСР була зацікавлена спершу спільним кордоном з Україною чи Росією, а згодом утворенням бльоку країн, що ним можна було б шахувати Австрію й Угорщину; звідси концепція *Малої Антанти*, в існуванні якої ключеву ролю відогравала приналежність Закарпаття до ЧСР («міст» між ЧСР і Румунією). Не зважаючи на свою прозах. орієнтацію та непогодження з сов. режимом, керівники ЧСР намагалися нормалізувати відносини з СССР, що в 1935 призвело до підписання пакту неаґресії і взаємодопомоги.

З другого боку, це не перешкоджало чехам ставитися прихильно до укр. еміґрації, яка знайшла в ЧСР відносно найліберальніші умови та можливості своєї діяльности. Тут за міжвоєнного періоду розвинулися гол. осередки укр. культ., наук. і політ. життя еміґрації (див. *Прага*, *Чехія*).

Т. зв. перша респ. ЧСР (1919—38) була багатонац. державою. Крім чехів і словаків, в ЧСР жили німці (23% населення), угорці (5,6%), поляки (0,6%) й закарп. українці (3,85%). Останні приєдналися до ЧСР у висліді домовлення між представниками закарп. еміґрації в ЗДА і Т. Масариком та рішення Руської Центр. Ради в Ужгороді 9. 5. 1919; це було санкціоноване *Сен-Жерменським договором* 10. 9. 1919, який ґарантував Закарпаттю статус автономного краю в рамках ЧСР. (Про політику ЧСР в укр. частині держави див. *Закарпаття*). Прага хронічно мала проблеми з своїми меншостями, гол. з німцями і угорцями, у справі яких велася ревізіоністична акція з боку Німеччини й Угорщини. Словаки також домагалися територіяльно-політ. автономії.

Восени 1938 гітлерівська Німеччина, підтримувана Угорщиною й Польщею, створила міжнар. кризу довкола ЧСР. Мюнхенська конференція 30. 9. 1938 схвалила перехід нім. земель на окраїнах Чехії й Моравії до нім. Райху. Під тиском Польщі уряд ЧСР відступив їй Тешін, а *Віденським арбітражем* 2. 11. 1938 Угорщині передано півд. окраїни Словаччини і Карп. України, заселені здебільша угорцями.

«Друга», обкраяна, республіка, на чолі з през. Е. Гахою, проіснувала до сер. березня 1939 як федеративна держава з широкою автономією, наданою Словаччині, а законом 22. 11. 1938 Карп. Україні. 15. 3. 1939 Чехія й Моравія були окуповані німцями, ставши «протекторатом», а Словаччина і Карп. Україна оголосили самостійність; остання також була невдовзі окупована Угорщиною. З 1940 у Лондоні оформився екзильний уряд ЧСР на чолі з през. Е. Бенешем, який був визнаний альянтами. У цьому уряді інтереси закарп. українців відстоювали П. Цібере й І. Петрущак. В СССР ген. Л. *Свобода* організував 1943 *Чехо-Словацьку бриґаду* для боротьби з німцями по боці альянтів, у якій опинилося чимало закарпатців.

1944—45 територія ЧСР була звільнена від німців і угорців сов. військами (частково зах. альянтами), одночасно надійшов кін. словацькій самостійності. Була встановлена «третя» республіка; з листопада 1944 до лютого 1945 тимчасово діяла делеґація чехо-словацького уряду в Хусті, що її очолював мін. Ф. Немец, управляючи 5 сх. округами Закарпаття. Діяльності делеґації перешкодила місц. ком. адміністрація *Нар. Ради Закарп. України*, утворена під егідою сов. військ. органів. Вкінці угодою 29. 6. 1945 ЧСР відступила кол. Підкарп. Русь СССР, і вона увійшла до складу УССР.

У висліді цієї угоди та примусового виселення нім. меншости, характер багатонац. держави змінився: Словаччина одержала широку автономію, поступово знову зменшену; кількість українців зменшилася до 180 000 (1,4% порівняно з 3,8% перед війною). Укр., поль. й угор. меншості користуються деякими культ. правами. (Про українців в ЧСР після 1945 див. *Пряшівщина*).

У лютому 1948 компартія СССР вчинила переворот: ЧСР стала «нар. демократією» з монопартійним режимом, інтеґрованою в сов. бльоці. 1967—68, за А. Дубчека, почалися дем. реформи; ЧССР перебудовано на федерацію чехів і словаків; в обидвох законодавчих палатах, як і в Словацьких нац. зборах, були представники укр. меншости.

У серпні 1968 СССР вчинив збройну інвазію в ЧССР і припинив експеримент

«дем. соціялізму». ЧССР перебуває тепер фактично під сов. окупацією, хоч пасивний опір, гол. серед інтелектуальних кіл (рух «Хартії 77») триває. До влади в Празі і Братіславі прийшли виразно просов. елементи, серед яких визначну ролю відограє чл. політбюра КПЧ укр. роду В. Біляк. Ген. секретарем партії, а згодом і през. ЧССР (після Л. Свободи) став словак Ґ. Гусак; у 1970-их рр. країна стала однією з найбільш інтеґрованих і контрольованих держав сов. бльоку.

Екон. взаємини між ЧССР і УССР визначуються факторами їх сусідства, спільного перебування в Раді Екон. Взаємодопомоги і госп. структурою та ресурсами обидвох країн, які у значній мірі взаємодоповнюються. 1966 ЧССР посідала друге місце в експорті УССР; 1967 весь торг. оборот між Україною і ЧССР перевищив 550 млн карб. Україна експортує до ЧССР зал. руду (у 1958 — 3 657 000 т, 74% чехо-словацького імпорту, у 1964 — 6 953 000 т, 75%), манґан (1964 — 84% чехо-словацького імпорту), чавун (74%) і прокат (75%). УССР постачає також харч. продукти ЧССР: збіжжя, м'ясо, масло і сіль. 1967 відкрито газопровід «Дружба», який постачає ЧССР природний газ з Дашави. Через міжнар. електропровідну мережу «Мир» Україна постачає ЧССР електроенерґію. УССР брала участь в устаткуванні потужного сх.-словацького метал. зав. в Кошицях. ЧССР з свого боку спричинилася до модернізації укр. копалень і транспорту; чехо-словацьке обладнання послужило значною мірою до електрифікації залізниць. Між Чопом і Кошицями побудовано ширококолійну залізницю з метою ефективнішого довозу товарів з України. Ін. товари чехо-словацького імпорту до УССР: точне приладдя, холодники, каблі, хем. і фармацевтичні продукти, меблі, деякі харч. продукти тощо. Екон. зв'язки й співпраця між ЧССР й УССР укладені у пляні заг.-сов. екон. політики, часто без урахування госп. інтересів України.

В орг-ції культ. зв'язків деяку ролю відограють респ. установи (відділи чехо-словацького і сов. т-в Дружби) та міжобл. і міжінституційні форми співпраці (напр., між Київ. і Братіславським унтами). Іноді відбуваються дні укр. культури в ЧССР та чехо-словацькі дні на Україні. У Києві діє ген. консульство ЧССР. УССР не має жадного представництва в ЧССР.

Література: Міністерство закордонних справ. Československá pomoc ruské a ukrajinské emigrace. Прага 1924; Григоріїв-Наш Н. Т. Г. Масарик, його життя та діяльність. Прага 1925; Sládek Z., Valenta J. Sprawy ukraińskie w czechoslowackiej polityce wschodniej w latach 1918—1922. „Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. В. 1965; Дзюбко І. Розв'язання нац. питання в Чехо-Словаччині — закономірність будівництва соціялізму. К. 1966; Джеджула О. З історії укр.-чехо-словацьких екон. зв'язків 1920—1922. Укр. іст. журнал, ч. 2. К. 1967; Hodnett G., Potichnyj P. The Ukraine and the Czechoslovak Crisis. Канберра 1970. Lewadowski K., Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918—1932. Вроцлав 1974 (див. також *Закарпаття*).

В. Маркусь

Чечвянський (справжнє прізвище Губенко) Василь (1888—1938), письм.-гуморист родом з Полтавщини, брат О. *Вишні*, довголітній співр. і секретар журн. «Червоний Перець»; чл. літ. орг-цій «Плуг» і ВУСПП; друкуватися почав на поч. 1920-их рр. Зб. гуморесок «Царі природи», «Ех, товариші...» (1928), «Кадило», «Між іншим», «Оздоровлення апарату», «Оскуденіє», «Переливання крови», «Фактор» (1930), «Не вам кажучи», «Пародії», «Республіканці» (1930), «Нещасні» (1933), «Утилю — путьовку!» (1934). За єжовщини розстріляний. В 1950-их рр. реабілітований. По реабілітації вийшли зб. «Вибрані гуморески» і «М'який характер» (1959).

В. Чечвянський

Чечель Дмитро († 1708), «дворянин» гетьмана І. *Мазепи* зі старої укр. шляхти на Брацлавщині, полк. охочекомонний (сердюцький; 1696—1708). Брав участь у Півн. війні (1700—1704). Оборонець *Батурина*, під час облоги якого Меншиковим Ч. був поранений і потрапив у полон до росіян. Був страчений (колесований) у Глухові.

Чечель Микола (1891—193?), політ. діяч, за фахом інж.; чл. ЦК УПСР (після її 4 з'їзду належав до «центр. течії»), чл. і секретар Укр. Центр. Ради, чл. Малої Ради; співр. М. Грушевського. На еміґрації у Відні (1920—24), чл. закордонної делеґації УПСР та співред. ж. «Боріteся — Поборете». 1924 повернувся на Україну, працював у Харкові в Укр. Наук. Техн. Т-ві (1927—31) та Укр. Держпляні; арештований в 1930-их рр., дальша доля не відома.

Чечельник (V—10), с. м. т. на Сх. Поділлі, положене над р. Савранкою, р. ц. Вінницької обл.; 5 200 меш. Харч. промсть, зокрема цукроварня (заснована 1875).

Чечітка (Acanthis L.), рід птахів з родини в'юркових (за деякими авторами з роду щиглик); довж. 12—16 см, вага — 10—22 гр. На Україні — 4 види: *коноплянка* (Carduelis cannabina L.), Ч. гірська

(A. flavirostris L.), Ч. звичайна (A. flammea L.), Ч. біла або тундрова (A. hornemanni L.).

Чечот Віктор (1846—1917), муз. критик, піяніст і композитор родом з Могилева; муз. освіту здобув у Петербурзі. 1883—1907 учитель музики в Києві і співр. різних вид., у яких писав і про укр. музику. У Києві створив другу симфонію, муз. картину «Степ», струнний квартет та ін.

Чечот Олександер (1863—?), правник, архівознавець, співр. Київ. Центр. Архіву давніх актів, у 1920-их рр. чл. Комісії для вивчення укр. звичаєвого права. Заарештований 1934, помер в ув'язненні.

Чечот (Czeczot) Ян (1797—1847), поль. і білор. поет і фолкльорист родом з Білорусі; приятель А. Міцкевіча. Співзасновник студентського т-ва фільоматів, Збирав білор. і укр. нар. пісні, які видав у 6 кн. (1837—46). Бл. 100 укр. пісень в кн. „Piosenki wieśniacze z nad Niemna, Dniepra i Dniestra“ (1845).

Чечуга, див. *Осятер.*

Чешек Севастіян († бл. 1612), львівський скульптор родом з Кракова; з 1573 жив і працював у Львові, з 1582 був чл. малярського цеху і його старшиною. Надгробки в пізньоренесансовому стилі (зберігся надгробок Катерини Рамултової в Дрогобичі, 1573).

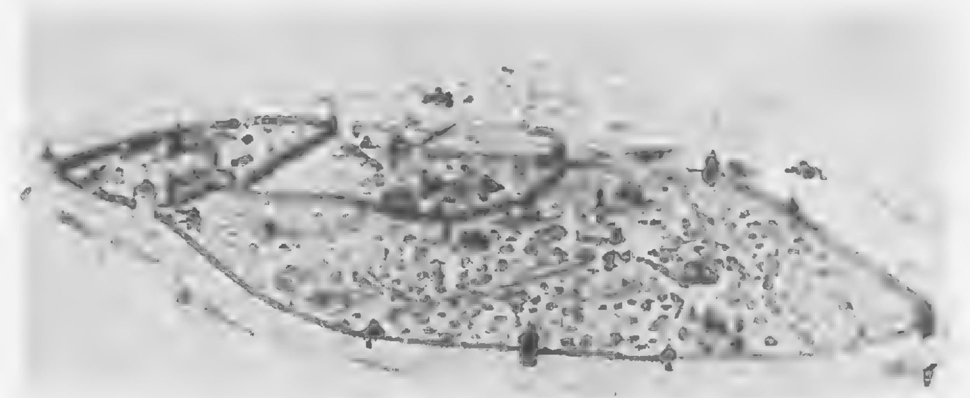
Чивчинські гори, гірська група в півд.-сх. частині Укр. Карпат, центр. частина Мармаросько-Буковинського масиву; становить виразний хребет, що простягається на довж. бл. 50 км з півн. зах.

Карпати, вершок Чивчин (1 769 м)

(гора Стіг 1 653 м) на півд. сх. (гора Гнітяса, 1 769 м), між долиною Чорного Черемоша на півн. сх. і Вазера на півд. зах. Ч. г. збудовані з кристалічних лупаків і пісковиків, хребет лагідний і масивний; найвищий вершок становить базальтова копула Чивчина (1 769 м); на узбіччі виступають подекуди вапнякові скелі. Ч. г. не заселені, вкриті шпильковими лісами і полонинами (на сх. перев. жерапом). Ч. г. становлять кордон між Україною й Румунією.

Чигирин (IV—13), м. на Придніпровській височині, р. ц. Черкаської обл.; 10 000 меш. (1970). Ч. відомий з першої пол. 16 в. як укріплений коз. зимівник, у другій пол. 16 в. — центр Чигиринського староства, 1592 дістав маґде-

Чигирин, плян м. 17 в.

бурзьке право і відтоді постійно зростав; 1638—47 чигиринським старостою був Б. Хмельницький. 1648—57 Ч. був резиденцією Б. Хмельницького і столицею гетьманської держави, але після знищення турками (1678) і перенесення столиці до Батурина занепав. Палац Хмельницького, ратуша і спаська церква (обидві з другої чверти 17 в.) не збереглися; лише на замковій (Богдановій) горі лишилися рештки фортифікацій. З 1797 Ч. був пов. м. Київ. губ. Б. Ч. існував з 1627 Троїцький манастир, спершу як чоловічий, з 1735 — жін. (ліквідований сов. владою). У Ч. незначна пром-сть: харч., шкіряно-ґалантерійна, хутрова, мебльова фабрика, цегельня, фурнітурний зав. та ін. Іст.-краєзнавчий музей. 1843 і 1845 в Ч. побував Т. Шевченко.

Чигирин Віталій (1908—41), письм. і журналіст, чл. Всеукр. Спілки Пролет. Письм. З кін. 1930-их рр. на засланні, там і помер. Зб. оп. «Фраґменти доби» (1932), «Повість про хорошу дівчину» (1934), роман «Квітень» (1937) та ін.

Чигиринська змова 1877, спроба сел. повстання, підготованого гуртком рев.-народників «Таємна Дружина» в Чигиринському пов. Київ. губ. Організатором Ч. з. був Я. *Стефанович*, який використав фальшиві грамоти, що в них нібито цар закликав селян повстати проти панів; він також закликав малоземел. селян не сплачувати податків і домагатися розподілу панських земель. Сел. рух охоплював 40 сіл; його осередком було с. Шабельники. Повстання було призначене на жовтень 1877, але змова була розкрита і бл. 1 000 селян притягнено до слідства. Суд у Києві (червень 1879) засудив активістів, Ч. з. на заслання, а кількох на каторгу.

Чигиринські походи (1677–78), спроба Османської Порти завоювати Україну, після зайняття Поділля 1672. У 1677 Порта мала на меті опанувати стратегічно важливе м. *Чигирин* на Правобережжі й поставити там Ю. *Хмельниць-*

кого (див.) як васаля Порти з титулом гетьмана Війська Запор. й кн. Сарматії (України). Перший наступ почався влітку 1677, коли потужне османське військо (бл. 100—120 000 вояків під проводом Ібрагіма Паші) обложило Чигирин, що його боронили гетьман І. *Самойлович* з 20—25 000 козаків і рос. воєвода Г. Ромодановський з 32 000 рос. війська.

Завдяки завзятій обороні козаків і росіян та сильним укріпленням м., турки змушені були відступити. Улітку 1678 турки ще раз намагалися опанувати Чигирин. Цього разу вони наступали з військом бл. 200 000 вояків під проводом везіра Кара-Мустафи; коз.-рос. військо збільшилося до бл. 120 000. Після місяця завзятої боротьби, турки захопили Чигирин, з якого залишилися самі руїни, але виснажені боротьбою і частими наскоками запорожців під проводом І. *Сірка,* вони також покинули зруйнований Чигирин, підписавши з Росією *Бахчисарайський мир 1681.* Османська Порта припинила свої експансіоністичні походи на Україну.

Чигрин Іван (1880—1919), революціонер-большевик родом з Миколаєва; брав участь у підпільній роботі на півд. Україні; після революції 1917 — сов. діяч. Страчений денікінцями.

Чиж Ярослав (1894—1958), військ. та гром. діяч родом з Дублян б. Львова; один з організаторів Січових Стрільців (серед ін. 1919 політ. референт при штабі Осадного корпусу СС, деякий час ред. «Стрілецької Думки»). 1921 чл. проводу УВО; згодом еміґрував до Праги, де закінчив філос. фак. Карлового Ун-ту (1922). У ЗДА деякий час ред. газ. *«Народна Воля»,* 1942 чл., пізніше (з 1952) співдир. пресово-інформаційного аґентства The Common Councils for American Unity, дорадник амер. уряду в справах національностей; 1956 співорганізатор, згодом екзекутивний дир. Committee of the President's People-to-people Program.

Я. Чиж

Чиж, чижик (Spinus spinus або Carduelis spinus), птах родини в'юркових; довж. 11—13 см, вага 12—14 гр. На Україні гніздиться в Карпатах і Криму, під час осінніх і весняних мандрівок — по всій території.

Чижевський Дмитро (5. 4. 1894 — 18. 4. 1977), визначний славіст, дослідник укр. і слов. літератур, історії культури, філософії, рел. думки й слов. духовости, родом з Олександрії на Херсонщині. Студіював у Петербурзькому (1911—13) і Київ. ун-тах (закінчив 1918). Брав участь в революції 1917 (чл. Укр. Центр. Ради), 1921 виїхав до Німеччини, де в Гайдельберзі і Франкфурті поглиблював студії філософії у Ясперса, Гайдеґґера, Гуссерля й ін. 1924—32 викладав в Укр. Вільному Ун-ті та в Пед. Ін-ті ім. М. Драгоманова в Празі. Згодом знову в Німеччині викладав в ун-ті в Галле (1932—45), зосереджуючися на філософії; зокрема досліджує вплив Геґеля на слов. науку і нім. філософії на рос. літературу. При дослідах над нім. містикою віднайшов в архівах численні рукописи чес. філософа і педагога Коменського і сам зацікавився містицизмом у творах Сковороди, Гоголя і Достоєвського. По війні чинний як проф.-гість у Марбурзі (1945—51), Гарвардському Ун-ті (ЗДА, 1951—56) і знову в Гайдельберзі (з 1956); д. чл. Гайдельберзької Академії (з 1962) і почесний проф. (з 1968) і одночасно поч. проф. (з 1970) у Кельні. На своїх постах у Галле, Марбурґу і Гайдельберзі заснував і розбудував славіст. ін-ти.

Д. Чижевський

У багатогранній наук. діяльності Ч. виявив велику ерудицію і зробив значний вклад у дослідження історії літератури, у критику, філологію, естетику й філософію (рос., укр. словацьку, чес., поль. й нім.).

Ч. перший відкрив слов. і зокрема укр. барокко, а історію укр. літератури намагався побудувати як історію стилів: підкреслюючи початковий зв'язок з візант. культ. сферою, вказує на співзвучну зміну стилів з зах. впливами (з 16 ст.).

Гол. праці Ч.: «Логіка» (1924), „Dostojevskij Studien" (1931), „Hegel bei den Slaven" (1934), „Štúrova filozofia života" (1941), „Geschichte der altrussischen Literatur: Kiever Epoche" (1948 і 1960), „Outline of Comparative Slavic Literatures" (1952), „On Romanticism in Slavic Literatures" (1957), Das heilige Russland" (1959), „Russland zwischen Ost und West" (1961), „Russische Literaturgeschichte des 19 Jahrhunderts" (1964), „Comparative History of Slavic Literatures" (1971); з українїстики: «Філософія на Україні» (1926), «Нариси з історії філософії на Україні» (1931), «Укр. літ. барок. Нариси», I—III (1941—44), «Історія укр. літератури від початків до доби реалізму»

(1956), „Skovoroda, Dichter, Denker, Mystiker“ (1974), „A History of Ukrainian Literature“ (1975). Ювілейні зб. на його пошану вийшли 1954 і 1966. Помер у Гайдельберзі. *Ю. Луцький*

Чижевський Павло (1860—1925), гром і політ. діяч родом з Полтавщини, студіював фізику в Київ. Ун-ті, згодом у Швайцарії (1884). Ще студентом був за політ. діяльність засланий на Сибір. Земський діяч, чл. Укр. Радикально-Дем. Партії і ТУП. Посол і чл. укр. фракції в 1 і 2 Держ. Думах. Чл. Укр. Цертр. Ради від Полтавської губ., чл. ЦК УПСФ. З 1918 гол. укр. торг. делеґації у Швайцарії, гол. закордонного бюра УПСФ у Відні, чл. екзильного уряду УНР в Тарнові.

П. Чижевський

Чиженко Іван (* 1916), вчений у галузі електротехніки родом з Київщини, чл.-кор. АН УРСР (з 1972), проф. Київ. Політехн. Ін-ту. Запропонував, дослідив і застосував у пром-сті компенсаційні перетворювачі електричного струму.

Чижович Володимир (* 1937), визначний укр. футболіст і тренер у ЗДА, брат Євгена Ч.; фізкультурник, чл. футбольної збірної ЗДА та її тренер, змагун кількох укр. дружин у ЗДА і Канаді, заанґажований у проф. футболі; винахідник формату змагань у закритих аренах, автор кількох книжок з ділянки футболу.

Чижович Євген (* 1935), спортсмен родом з с. Лютовиська б. Старого Самбора, педагог фіз. виховання. Учасник кількох укр. футбольних дружин ЗДА й Канади; 1973 тренер олімпійської дружини ЗДА, відзначений Амер. Проф. Ліґою як «тренер року» (1966).

Чикаленко Євген (9. 12. 1861 — 20. 6. 1929), визначний гром. діяч і публіцист родом з с. Перешори на Херсонщині, меценат укр. культури, видавець і аґроном, землевласник. Освіту здобув у Харківському Ун-ті (природничий відділ), де був діяльним в укр. студентській громаді й у драгоманівському радикальному гуртку (керівник В. *Мальований*), за участь в якому був заарештований (1884) і перебував 5 рр. під наглядом поліції в с. Перешорах. Управляючи родинним мастком, Ч. написав і видав практичні поради для сіль. госп-ва «Розмови про сельське хозяйство», у 5 кн. (О. 1897, пізніше у Петербурзі), що появилися півмільйоновим накладом і становили своєрідну с.-г. популярну енциклопедію. У 1894 Ч. переїхав до Одеси, а з 1900 до Києва, де включився в укр. гром. життя. Ч. був меценатом різних культ. починів: на його гроші видано «Русско-укр. словарь» Уманця-Комарова (Л. 1893—98), він допомагав ж. *«Киевская Старина»*, фундуючи нагороду (1 000 карб.) за найкраще написану історію України та сплачуючи гонорари за укр. твори красного письменства, друковані в «КСт.»; організував при НТШ у Львові фонд ім. Мордовця для допомоги укр. письм., фінансував тижневик РУП *«Селянин»* у Львові, став гол. фундатором *«Академічного Дому»* у Львові (25 000 карб.), заохочуючи наддніпрянську молодь їхати на студії до Львова. Ч. був активним чл. *«Старої Громади»* (з 1900), *Заг. Безпартійної Дем. Орг-ції*, *Укр. Дем. Партії* (з 1904), *Укр. Дем.-Радикальної Партії* (з 1905); 1908 був ініціятором заснування *Т-ва Укр. Поступовців* і його фактичним, неофіц. гол.

Є. Чикаленко

Найбільше до поширення нац. свідомости спричинився Ч. фундацією (при підтримці В. *Симиренка* і Л. *Жебуньова)* єдиних укр. щоденників на Наддніпрянщині — *«Гром. Думка»* (1906) і *«Рада»* (1906—14). Під час війни 1914—17 Ч. ховався від переслідування рос. поліції у Фінляндії, Петрограді, Москві; з поч. революції 1917 повернувся до Києва, але через свої консервативні погляди участи в політ. діяльності не брав. У січні 1919 виїхав до Галичини (де згодом його інтернували поляки). З 1920 перебував у Рабенштайні (Австрія). З 1925 гол. Термінологічної Комісії при Укр. Госп. Академії в *Подєбрадах*.

Ч. автор «Спогадів» (I—II, Л. 1925—26) та «Щоденника 1917—19» (Л. 1931), які дають багатий матеріял до історії укр. руху 19 і поч. 20 вв.

Література: Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність. Прага 1934.

А. Жуковський

Чикаленко Левко (1888—1965), гром.-політ. діяч й археолог (учень Ф. *Вовка*, разом з яким збирав археологічні й етногр. матеріяли), родом з с. Перешори на Херсонщині, син Євгена Ч. (див.); д. чл. НТШ (з 1932) й Укр. Вільної Академії Наук (з 1945). Діяч УСДРП, чл. Укр. Центр. Ради (її секретар) і Малої Ради; з 1920 на еміґрації в Польщі, Празі, Франції, Німеччині й ЗДА (з 1948). З 1909 Ч. брав участь в археологічних дослідах під керівництвом Ф. Вовка на

Волині і стоянки б. Мізина на Чернігівщині та ін. У Празі вивчав неолітичні культури території Чехо-Словаччини, орнаменти моравської мальованої кераміки, встановивши їхні зв'язки з неолітичною мальованою керамікою трипільської культури на Україні. Праці: «Нарис розвитку геометричного орнаменту палеолітичної доби» (1923); «Техніка орнаментування керамічних виробів мізинських неолітичних селищ» (1925); «Нарис розвитку укр. неолітичної мальовничої кераміки — Більче Золоте» (1926) та ін.

Л. Чикаленко

Чикаленко-Келлер Ганна (1884—1964), журналістка, жін. діячка, бібліотекарка родом з с. Перешори на Херсонщині, дочка Є. *Чикаленка*, дружина нім. філолога Ґеорґа К. Студіювала в Одесі, Льозанні, Едінбурзі й Женеві. Дописувала перед першою світовою війною до «Ради» і «ЛНВ». 1918—20 перебувала з укр. дипломатичною місією в Швайцарії; брала участь у багатьох міжнар. жін. конґресах. Перекладала з чужих мов на укр. й з укр. на франц. З 1931 працювала в університетській бібліотеці в Тюбінґені (Німеччина), де знайшла один з двох відомих першодруків праці Ю. *Дрогобицького* «Преностикон».

Г. Келлер-Чикаленко

Чилігідер, р. на Причорноморській низовині, притока р. Когильника. Довж. 57 км, сточище — 334 км²; пересічна шир. річища в сер. течії 5 м. Влітку маліє, а то й пересихає.

Чина (Lathyrus L.), рід однорічних і багаторічних трав'янистих рослин родини стручкових; відомо до 180 видів, у тому ч. на Україні — 27, з них у культурі 2: Ч. посівна (L. sativus L.) — цінна зерностручкова рослина, і Ч. запашна (L. odoratus L.) — декоративна рослина.

Чинадаєве (V—3), с. м. т. Мукачівського р-ну Закарп. обл., положене на схилах Вулканічних Карпат у долині р. Латориці; 4 600 меш. (1969). Знахідки неоліту і бронзової доби; за середньовіччя осідок домінії. Деревообробна пром-сть, до 1950-их рр. сірникова фабрика; експериментальна колодочно-каблучна фабрика. Замок і костьол з 14—15 вв.; в околиці санаторії «Синяк» і «Карпати».

Чинбарство, обробка шкір тварин, галузь кустарної пром-сти; на Україні існує від найдавніших часів. Згодом з Ч. виділилися окремі промисли *кушнірство* і *лимарство*. Див. також *Шкіряна пром-сть*.

Чинка Онуфрій (1862—1922), пасічник родом з Галичини, конструктор рамкового вулика (який носить його ім'я); підручник пасічництва Ч. перекладений на поль. мову („Pszczelnictwo . . .“ В. 1933).

Чиншові селяни, верства селян, що за пізнього середньовіччя й аж до кін. 19 в. одержували панські чи держ. землі для безреченцевого користування і за це платили чинш у формі натурального оброку або грошової ренти. Селяни-чиншовики могли передавати цю землю у спадкове користування, накладати на неї сервітути тощо, але титул власности залишався за первісним власником. Взаємини між власником і чиншовиком нормувалися законом або звичаєвим правом. Крім устійненої оплати грішми (або й замість неї), часто Ч. с. віддавали частину врожаю гол. власникові чи виконували на його користь ін. повинності.

Інститут Ч. с. поширився на Україну з Зах. через Польщу. Вже у 14 в. на землях під поль. володінням є сліди чиншового землекористування, а згодом воно стало відоме і під Литвою. Зокрема воно поширилося на укр. землях з поселенням на них поль. і нім. колоністів. Але вже з 16 в., особливо після *волочного переміру* 1557, система чиншового землекористування почала занепадати. Вона перетворилася на *панщину*, а кол. чиншовики ставали *держ. селянами*, а то й кріпаками. З другої пол. 17 в. при наявності великих зем. посілостей, які потребували обробки, гол. на Правобережжі, знову зросла кількість Ч. с. Чиншові правовідносини Речі Посполитої тривали далі на укр. і білор. землях у Рос. Імперії. Селяни віддавали перевагу чиншовим взаєминам над панщизняними, хоч чиншові оплати були високі і становили поважний тягар для землекористувачів. Тому критика поступових кіл і вимоги суспільно-екон. реформ у 19 в. були однаково звернені проти кріпацтва і чиншового землекористування. Після скасування кріпацтва чиншові взаємини не припинилися, що не сприяло бажаному звільненню селян від тягарів та підвищенню сіль. госп-ва. Тому рос. уряд ухвалив протягом трьох рр. (1886—89) ліквідувати залежність Ч. с. через викуп чиншовиками землі або через її перехід на оренду. Залишилися тимчасово в силі тільки чиншові взаємини міського населення (на землю, будинки). Остаточно вони зникли з вибухом революції 1917.

В. Маркусь

Чирвинський Володимир (1883—1942), геолог, син Миколи Ч., вихованець Київ. Ун-ту (1907); з 1911 викладав геологію й мінералогію у високих школах у Києві; одночасно брав участь у роботах Укр. Геол. Комітету і працював в Ін-ті Геол. Наук АН УССР. Ч. автор понад 100 наук. праць, присвячених різним питанням мінералогії, кристалографії, петрографії, вивченню гірських порід та корисних копалин України, зокрема бурого вугілля, у т. ч. капітальних монографій: «Фосфорити України», К. 1918; «Гол. корисні копалини України у зв'язку з її геологічною минувшиною», К. 1919; «Материалы к познанию буроугольных местонахождений УССР», ч. 2—3, Х. 1939 та ін. Ч. провадив геол. зйомки території України та склав геол. опис терену м. Києва та його околиць.

Чирвинський Микола (1848—1920), зоотехнік родом з Чернігова, один з основоположників зоотехн. науки в Рос. Імперії. 1882—94 — проф. Петровської рільничої і ліс. академії, 1898—1919 — проф. Київ. Політехн. Ін-ту (1905—16 — перший виборний ректор), в якому організував катедру тваринництва. Основні праці Ч. стосуються питань годівлі, росту і розвитку с.-г. тварин, вівчарства, вовнознавста та смушкознавства. Праці опубліковані в кн. «Избранные сочинения» у 2 тт. (М. 1949—51).

М. Чирвинський

Чирвинський Петро (1880—1955), мінералог і петрограф, син Миколи Ч. (див.) родом з Росії; закінчив Київ. Ун-т, з 1909 проф. Донського Політехн. Ін-ту в Новочеркаську, з 1943 — проф. у Пермі. Праці Ч. стосуються мінералогії, петрографії, кристалографії, геохемії, гідрології тощо. Ч. вивчав мінерали України, зокрема Криму і Донбасу; обчислив сер. хем. склад земної кулі. На честь Ч. названо гору в Красноярському краю та описаний ним мінерал (чирвинськіт).

Чир'єв Сергій (1850—1915), фізіолог родом з м. Самари; у 1884—1909 проф. Київ. Ун-ту. Праці присвячені вивченню серцевого ритму внутрішньосудинного тиску, питанням електрофізіології тощо.

Чирко Пилип (1859—1928), маляр родом з Києва; учився в Київ. малярській школі М. *Мурашка*, згодом закінчив петербурзьку Академію Мистецтв (1892); з 1898 експонувався на виставках Т-ва передвижників. Працював у побутовому («Мати й дочка», «Носій»), іст. («Смерть Мазепи в Бендерах») і пейзажному (серія пейзажів України) жанрах. Твори Ч., які зберігалися у Чернігівському музеї, загинули в 1941—43 рр.

Чировський Микола (* 1919), історик й економіст родом з Галичини, суспільний діяч у ЗДА. З 1949 викладав, згодом став проф. екон. наук в Ун-ті Сетон-Голл (Ньюарк); д. чл. НТШ. У 1967—74 був заступником голови НТШ у ЗДА, а в 1974—80 його наук. секретарем. Ч. опублікував низку праць англ. мовою з іст. України та Сх. Европи: „Old Ukraine“ (1963), „An Introduction to Russian History“ (1976), „Ukraine and the European Turmoil“ (у співавторстві з М. Стаховим і П. Стерчом, 2 тт., 1973), „Introduction to Ukrainian History“ (1981) та ін.

Чирський Микола (1903—42), поет і драматург родом з Кам'янця Подільського. У лавах Армії УНР Ч. перейшов Збруч і був інтернований у Каліші; з 1922 жив на еміґрації в Подєбрадах, потім у Празі й Ужгороді. 1941 появилася його єдина зб. «Емаль» (Прага). Крім поезій, Ч. писав драми («Отаман Пісня», «П'яний рейд», «Андрій Корибут»).

М. Чирський

Числівник, у давньоукр. мові був семантичною (назви чисел), а не граматичною категорією. Граматично слова *одинъ, дъва, три й четыре* були прикметниками, що відмінялися в роді й відмінку (а *одинъ* також у числі) і сполучалися з іменником у однині (*одинъ*), двоїні (*дъва*, також *оба*) або множині (*три, четыре*). Дальші назви були іменниками, що відмінялися лише у відмінках і керували родовим відмінком іменника (*пять слугъ, пяти слугъ, пятью слугъ*). У наслідок занепаду двоїни, з 15-16 ст. форми множини стали вживатися також при числівнику *два* (але, звичайно, зі старим наголосом двоїни; *два бра́ти*), а під впливом конструкцій з *два — чотири* узгодження поширилося також на вищі назви чисел, але тільки тоді, коли назва Ч. була в непрямому відмінку (сучасне *п'ять слуг*, але *п'яти слугам*). Це викликало також морфологічне вирівнювання і поруч форм давального-місцевого-родового типу *п'яти* за зразком *трьом-двом* тощо постали форми типу *п'ятьом, п'ятьох* (з 16 в.). В орудному відмінку нова форма типу *п'ятьма* (замість старої *пятью*) стала єдино можливою. У наслідку цих змін, властивих тільки назвам чисел, витво-

рилася для таких слів окрема система відмінювання і синтаксичних зв'язків, що дає можливість говорити про Ч. як окрему частину мови. Але ці процеси не закінчені, і такі слова, як *тисяча* або *мільйон* і далі зберігають властивості іменника. Збірні Ч. втратили окрему відміну (*двоє* — родовий *двох* і т. д.). Т. зв. порядкові Ч. не відрізняються від прикметників (*перший, третій*...). *Ю. Ш.*

Чистович Іларіон (1828—93), рос. історик Церкви родом з Калузької губ., проф. Петербурзької Духовної Академії. У низці праць Ч. торкався історії укр. Церкви: «Арсений Мациевич» (1861—62), «Неизданные проповеди С. Яворского» (1867), «Ф. Прокопович и его время» (1868), «Очерк истории западно-русской Церкви» (1882—84), «Состояніе Уніатской Церкви въ царствованіе имп. Николая І-го», («Православное Обозрѣніе», ч. 5—6, 8, 1879).

Чистотіл звичайний (Chelidonium majus L.), багаторічна рослина з родини макових; висота стебла до 80 см. Росте як бур'ян і в садах; отруйна рослина. Використовується в нар. медицині й у фармацевтичній пром-сті.

Чистяков Борис (1914—80), диригент, нар. у Петербурзі; по закінченні Київ. Консерваторії (1937) диригент Київ. Театру Опери та Балету ім. Т. Шевченка. Оперні й балетні вистави під дириґуванням Ч., зокрема з укр. репертуару: «Утоплена» і «Наталка Полтавка» М. Лисенка, «Маруся Богуславка» А. Свєчнікова, «Лілея» К. Данькевича, «Лісова пісня» М. Скорульського, «Тіні забутих предків» В. Кирейка та ін.

Б. Чистяков

Чистякова Валентина (* 1900), драматична акторка різноманітного пляну, дружина Л. *Курбаса*, нар. у Петербурзі. Дебютувала на сцені «Молодого Театру» в Києві (1918), згодом у театрах ім. Т. Шевченка, Кийдраме (Біла Церква — Умань, 1920—22), «Березолі» (1922—33) і харківському Театрі ім. Т. Шевченка (1934—59); з 1959 викладач Харківського Ін-ту Мистецтв. Гол. ролі: Оксана («Гайдамаки» за Т. Шевченком), Дочка мільярдера («Газ» Г. Кайзера), Ізабелла («Жакерія» за П. Меріме), Дора («Пролог» за О. Поповським), Любуня («Народній Малахій» М. Куліша), Параня («Диктатура» І. Микитенка) та ін. Ч. з однаковою майстерністю виконувала ролі від мелодраматичних: Одарка («Дай серцю волю...» М. Кропивницького) до глибоко психологічних: Лучицька («Талан» М. Старицького), Катерина («Гроза» О. Островського), «Леді Мільфорд («Підступ і кохання» Ф. Шіллера), заголовна роля в «Євгенії Ґранде» за О. Бальзаком).

В. Чистякова

Література: Кисельов Й. Разом з життям. К. 1972.

Чистякове, кол. (до 1964) назва м. *Торез* Донецької обл.

Чичиклія, р. на Причорноморській низовині, права притока р. Бога; 156 км, сточище — 2 120 км². Основне живлення снігове (весняний стік становить 75% річного). Пересихає на 7—8 місяців на рік.

Чичкан Леонид (1911—77), маляр родом з Катеринодару; мист. освіту здобув у Харківському і Київ. художніх ін-тах; з 1941 викладач, з 1971 проф. Київ. Художнього Ін-ту. Карпатські краєвиди, натюрморти, портрети і жанрові картини (перев. з життя гуцулів).

Чичорський Ростислав (1871—1927), актор на комічних і характерних ролях, родом з Херсонщини. З 1898 в трупі П. Саксаганського. 1918 в Держ. Нар. Театрі, 1922 в Театрі ім. М. Заньковецької. Гол. ролі: Роман, Демид («Сто тисяч», «Суєта» І. Карпенка-Карого), Гордій, писар Скубко («Доки сонце зійде...», «По ревізії» М. Кропивницького) та ін.

Чишко Олесь (1895—1976), композитор, співак (тенор) і педагог родом з с. Дворічний Кут бл. Харкова. Учився в Харківській Консерваторії (1914—18) і Муз.-Драматичному Ін-ті (1924) та Ленінградській Консерваторії (1937), в якій викладав (1944—45 і 1948—65). Соліст оперних театрів Харкова, Києва, Одеси (1926—31), Малого оперного театру і філармонії в Ленінграді. Виконавець партій: Кобзаря («Тарас Бульба» М. Лисенка), Максима Беркута («Золотий обруч» Б. Лятошинського), Годуна («Розлом» В. Фемеліді), Матюшенка («Броненосець Потьомкін») та ін. Твори: опери: «Юдит» (1923), «Яблуневий полон» (1931), «Броненосець Потьомкін» (1937, 2 ред. 1955), «Донька Каспія» (1942), «Леся Вересай» («Шахтарі», 1949) та ін. Для симфонічної оркестри «Укр. сюїта на теми нар. пісень» (1944), 2 увертюри, укр. рапсодія, музика до «Назара Стодолі» Т. Шевченка, сольоспіви (50) на слова Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини та ін. 3 збірки обробок укр. нар. пісень (75); музика до спектаклів.

Чишкун звичайний, мушмула (Mespilus germanica L.), дерево або кущ з родини розуватих, 3—4 м заввишки. Дико

росте в півд. Криму, там таки Ч. вирощують по садах. Плоди її споживають свіжими й солять, з них виготовляють пастилу й вино.

Чікаґо, м. в стейті Ілліной, положене над Мічіґанським оз.; друге за величиною в ЗДА, важливий пром., торг. і культ. центр Сер. Заходу; 3 млн населення в самому м., 7,1 млн в метрополії Ч. Українці почали поселюватися з 1880-их рр., спершу з Закарпаття, пізніше з Галичини. 1892 поселився в Ч. лікар В. *Сіменович,* перший організатор укр. життя. Першу гр.-кат. парафію Пресв. Богородиці, що складалася у більшості з закарпатців, засновано 1902.

Українці поселювалися недалеко місць праці, гол. при різнях, зал. транспорті, згодом при сталеварнях у півд. частині Ч. й поступово посувалися на півн. Довший час основним укр. скупченням був Весттавн, який ще й в 1980-их рр. називається «укр. дільницею». У 1950—60-их рр. українці почали розселюватися на зах. і півн. зах., до передмість Овк Парк, Рівер Форест, Парк Рідж, Палатайн та ін. За обрахунками В. Сіменовича, українців у Ч. було 1910 бл. 25—30 000; це ч. значно збільшилося по 1945 і на 1980 становить бл. 60 000. Екон.-соц. профіль укр. еміґрантів повільно диференціювався; у 1930-их рр. було в Ч. понад 100 малих укр. підприємств і торг. закладів, після 1950 збільшилося ч. українців у різних фахах і вільних професіях: є чимало лікарів, інженерів, адвокатів, педагогів тощо, є 5—6 великих підприємств.

Укр. павільйон на виставці світового поступу (1933)

Організоване життя початково купчилося навколо церков. Довший час основним осередком була гр.-кат. церква св. Миколая (заснована 1905; сучасний храм збудовано 1913—15 у стилі коз. псевдобарокко). 1930 записано при ній 800 родин, 1960 — 2 700. 1961 вона стала катедрою, а Ч. осідком укр. кат. епархії св. Миколая (еп. Ярослав Ґабро, † 1980; з 1981 — Інокентій Лотоцький). У Ч. є 6 укр. кат. парафій, з яких деякі мають нові великі церкви: собор св. Володимира й Ольги (1973), церква св. Йосифа (1978); є ще дві гр.-кат. церкви закарпатців і одна карпаторуська правос.

Собор св. Володимира і Ольги (1973)

Правос. церков у Ч. — 5 укр. і 1 карпатоукраїнська. Першу (св. Трійці) засновано 1915 з кол. гр.-католиків як Нар. незалежну церкву, яка згодом стала основою укр. правос. руху в ЗДА. При ній жив 1925—30 архиєп. Укр. Правос. Церкви *Іоан Теодорович* та виходив 1922—25 часопис «Дніпро». Свято-Троїцька церква 1945 була перенесена до нинішньої укр. дільниці та з зміненою назвою (св. Володимира) стала катедральним храмом; еп.: *Генадій Шиприкевич,* Олександер Новицький і Костянтин Баґан. Церква св. Покрови є осідком Соборноправної УАПЦ, очоленої митр. *Григорієм Огійчуком.* З 1915 діє укр. баптистська церква, є також громада українців-п'ятидесятників.

Світські орг-ції спершу також поставали здебільша при парафіях. Першим відомим укр. т-вом було Братство св. Миколая, засноване В. Сіменовичем і адвокатом С. Яновичем. Активним гром. організатором був свящ. К. Струтинський (молодіжні т-ва «Січ», щаднича спілка «Дніпро»). По першій світовій війні активні були січ. т-ва гетьманського напряму. Деякий час Ч. було центром гетьманського руху в Америці, тут виходив їх орган «Січ» (1924—34); гол. діячі: О. *Шаповал,* О. *Назарук,* О. *Тарнавський,* С. *Гриневецький,* М. Сіменс-Сіменович. У 1930 постала під впливом ОУН Орг-ція Держ. Відродження України (організатор С. Куропась). Деяка частина українців була під впливом лівих соц. міжнар. груп і створила відділи просов. Союзу Укр. Роб. Орг-цій. У 1933 з нагоди світової виставки відбулися в Ч. орг.

з'їзди Ліґи укр. молоді Півн. Америки та Т-ва укр. професіоналістів. У 1920—30-их рр. набув популярности Укр. нац. хор (дириґент Ю. Бенецький), що здобув першість на кількох амер. муз. фестивалях. 1940 засновано Ліґу американців укр. походження (довголітній гол. І. Дужанський), що стала місц. відділом УККА.

Нова повоєнна еміґрація розбудувала мережу політ., суспільних, культ. і проф. орг-цій, яких на 1980 було бл. 120. Активний, гол. в антисов. виступах, відділ Орг-ції Оборони Чотирьох Свобід України. 4 страхові братські союзи мають у Ч. понад 40 відділів. З 1981 тут міститься централя *Укр. Нар. Помочі*. У Ч. є 8 відділів *Союзу Українок Америки*, ряд комбатантських т-в, Централя Укр. Кооператив Америки, гол. управа *Об'єднання Укр. Ветер. Лікарів* і *Укр. Лікарського Т-ва Півн. Америки* (бл. 150 чл. у Ч.), крайові управи Т-ва укр. бібліотекарів, Союзу укр. купців і підприємців, центр Укр. Вільного Козацтва, кілька орг-цій молоді (з двома оселями в стейті Вісконсін: Пласт у Вестфільді, СУМА — в Барабу), осередок ОДУМ з муз. ансамблем. Спортові т-ва існували вже у 1930-их рр., з 1950 — найактивніше з них «Леви», кількакратний чемпіон амер. футбольних ліґ.

З установ важливі кредитові й ощадностеві спілки: «Самопоміч» і банк «Певність» (до 1970 діяв укр. банк «Тризуб»), споживча кооператива «Самодопомога», що утримує відпочинкову оселю над оз. Равнд Лейк, будинок укр. сеньйора, Укр. Ін-т модерного мистецтва з постійною ґалерією, Укр. нац. музей, філія Укр. Кат. Ун-ту та ін.

Першу школу укр. грамоти засновано 1905 при церкві св. Миколая (1922 — 300 учнів); 1936 з неї утворилася цілоденна укр. кат. школа. У 1950—60-их рр. діяла ще цілоденна парафіяльна школа при церкві Різдва Богоматері. 1980 було 5 суботніх шкіл українознавства, з яких найбільша «Рідної Школи» (колись Учительської громади, з бл. 700 учнями в 1960-их рр.). В 1966—83 діяли дворічні пед. курси для учителів українознавства (з 1978 при філії Укр. Кат. Ун-ту).

У Ч. виходили (або існують і далі) періодичні вид.: «Україна» (1917—20, 1930—32, ред. В. Сіменович), двотижневик «Січ» (1924—34) і низка по другій світовій війні: тижневик *«Укр. Життя»* (з 1955), *«Нова Зоря»* (з 1965), двотижневик *«Церк. Вісник»* (з 1968), ж. *«Самостійна Україна»* (з 1948), *«Овид»* (1957—76), «Мирянин» (1967—79), «Вільне козацтво» (1964—80), ілюстрований «Екран», правос. «Церква і Життя», «Інформативний листок» Об'єднення ветеринарів, квартальник «Гуцулія», Деякий час тут виходив *«Лікарський Вісник»* та ін.

У 1950—60-их рр. в Ч. діяв театр «Нова Сцена» та хори «Сурма» (дириґенти О. Плешкевич, І. Трухлий), пізніше «Прометей» (Р. Андрушків), є ряд танцювальних і муз. ансамблів, здебільша при орг-ціях молоді (ансамбль СУМА «Україна» та ін.). Студенти організовані у клюбах при ун-тах і в студентській громаді. В Іллінойському Ун-ті у 1970-их рр. впроваджено програми з укр. мови і літератури. У високих школах Ч. вчиться понад 450 укр. студентів (1980) та працює бл. 15 викладачів-українців. Ч. — значний центр літ.-мист. життя, тут в останні десятиліття зосередилося значне ч. письм. О. *Бабій*, Т. *Курпіта*, Р. *Завадович*, Ганна *Черінь*, Б. *Рубчак*, Ю. Коломієць; малярів: А. Коваленко, М. Дачишин-Гарасовська, А. *Коломиєць*, Л. Кочман-Дяченко; скульпторів: К. *Мілонадіс*, М. *Урбан* та ін.; музик: М. *Малько* (дириґент Чікаґської симфонічної оркестри), композитор і пяніст І. Білогруд (має власну муз. школу), солістка Ія *Мацюк*-Грицай та ін.

В амер. політ. житті українці також беруть участь: І. Гімка, Ю. Куляс — у дем. партії, І. Задорожний та М. Куропась — у респ. (останній за адміністрації Дж. Форда був дорадником у Білому Домі з етнічних питань). До Іллінойської палати репрезентантів у 1970-их рр. були обрані Б. Антонович (респ.) та М. Куляс (дем.). До стейтового сенату 1984 В. Дудич. У 1940-их рр. дир. бюра *Злученого Укр.-Амер. Допомогового Комітету* в Мюнхені був адвокат з Ч. Р. Смук.

Література: Козій С. Екон. розвиток. До історії українців у Чікаґо. Укр. Життя, чч. 1—5, 1962; Семчишин М. Дещо з історії Чікаґо і його укр. поселення. Нар. Воля, Скрентон, серпень—вересень, 1981; Kuropas M. Ukrainian Chicago. Ethnic Chicago, ed. by P. d'Ajones et M. J. Holli. Чікаґо 1981.

Д. Маркусь

Чікаґська епархія св. Миколая, укр. кат. епархія, заснована 1961 з зах. частини *Філядельфійської архиепархії;* перший еп. Ярослав Ґабро (з грудня 1961), другий Інокентій Лотоцький (з квітня 1981). Ч. е. нараховувала 1984 32 парафії і 4 місійні станиці, 53 свящ., 14 монахинь; 3 укр. кат. початкові школи і 1 сер. Епархіяльний тижневик (з 1982 двотижневик) «Нова Зоря».

Чіп (Aspro), рід риб родини окуневих, ряду окунеподібних, поширених у ріках Европи. На Україні — 2 види: Ч. звичайний (A. zingel), довж. до 50 см, вага до 1 кг, і Ч. малий (A. streber), довж. до 18 см.

Чічка-Андрієнко Клим (1888—1967), співак-тенор і педагог родом з Копичинець (Галичина); співу учився у Відні. 1922—27 провідний тенор Львівської опе-

ри (під псевд. Клеменс Квятковскі). З 1927 концертував і вів пед. діяльність у Німеччині й займався теоретичною стор. вокальної педагогіки. Під псевд. К. Федорович написав брошуру «Укр. школи в Галичині в світлі законів і практики» (1924 сконфіскована поль. владою).

Членова Лариса (* 1927), мистецтвознавець родом з Києва, закінчила Моск. Ун-т. Праці: «Федір Григорович Кричевський» (1969), «Укр. художники передвижники» (1959), «Искусство Украинской ССР» (1964), «Іван Сидорович Їжакевич» (альбом, 1964), каталоги виставок Ф. Кричевського (1960 і 1968) та А. Мурашка (1966). Співавтор вид. «Русско-украинские связи в изобразительном искусстве» (1956), «Шевченко-художник» (1963).

Чмельов Сергій (1896—1941), письменник-гуморист родом з Нової Водолаги на Харківщині. Закінчив юридичний фак. Харківського Ун-ту і працював нар. суддею в м. Валках на Харківщині. Друкуватися почав 1925, був ч. літ. орг-ції «Плуг». Зб. сатири і гумору «Горохом об стіну», «Пальцем у небо» (1929), «А ви кажете», «Кіно-ідеологія», «Ваші знайомі» (1930), «Свиняча справа», «Мертві душі», «Собі дорожче» (1931), «Перекваліфікація» (1933), «Навіть дивно!» (1934). Посмертне вид. «Клаптик історії» (1962).

І. Чмола

Чмола Іван (1892 — 1939?), військ. та пед. діяч у Галичині; до 1914 один з основоположників *Пласту* та стрілецького руху; з 1914 старшина УСС, згодом організатор і полк. СС у Києві, 1919 комендант куреня, а потім коша Січ. Стрільців. По війні гімназійний учитель у Галичині (в Яворові й Дрогобичі). 1939 вивезений большевиками, дальша доля невідома.

Чмутіна Наталія (* 1912), архітект родом з Києва; закінчила архітектурний фак. Київ. Інж.-Будів. Ін-ту (1937). Працює в проектних установах Києва; співавтор проектів забудови урядової площі в Києві, будинків Верховної Ради УРСР, Укоопспілки в Києві; готелів «Тарасова Гора» в Каневі, «Дніпро» і «Либідь» у Києві та ін. Викладає в Київ. Художньому Ін-ті.

Чокрацьке озеро, солоне оз. на Керчинському півострові в Криму, відокремлене від Озівського м. широким пересипом. Довж. 3,5 км, шир. 2,5 км, площа — 8,5 км². Мул на дні Ч. о. має лікувальні властивості; видобуток соли.

Чоловський-Сас Александер (1865—1944), поль. історик, родом з Перемищини; з 1891 керівник архіву м. Львова. 1906—39 — дир. міських музеїв. Дослідник історії Львова (видав «Pomniki dziejowe Lwowa», 1—4 тт., 1891—1921), автор праць про пам'ятки архітектури міст Гал.-Волинського князівства, про історію воєн Польщі з Туреччиною й Молдавією («Bitwa pod Obertynem») тощо.

Чоп (V—3), м. Закарп. обл., положене на Потиській низовині, на угор.-чехословацько-сов. кордоні, важливий прикордонний зал. вузол; 6 300 (1969) меш., гол. угорців і українців. Підприємства для обслуговування зал. транспорту, цегельно-черепичний зав., швейний цех. У листопаді 1944 одномісячні бої за Ч. між нім. і сов. військом.

Чопей Василь (Csopey László; 1856—1935), педагог родом з с. Ромочевиці на Мукачівщині, учитель гімназії в Будапешті, упорядник підручників для нар. шкіл Закарпаття (1881—90), серед них укр. читанки. Ч. уклав і видав «Русько-мадярський словарь» («Rutén-magyar szótár», 1883), побудований на березькій говірці з додатком багатьох укр. слів, уживаних в Галичині, а також деяких рос. Словник був ніби відповіддю на «Русско-мадярский словарь» О. *Митрака* (1881), що в гол. базувався на рос. мові. У великій передмові до словника Ч. доводив незалежність укр. мови. У мовних дискусіях на Закарпатті в 1920—30-их рр. укр. «партія» спиралася на традиціях Ч., тоді як русофіли використовували Митрака. *Ю. Ш.*

Чопівський Іван, див. *Фещенко-Чопівський* Іван.

Чоповичі (III—9), с. м. т. на Житомирському Поліссі, Малинського р-ну Житомирської обл. 3 800 меш. Меблева і швейна фабрики, молочарня.

Чорна кам'яниця

Чорна кам'яниця, житловий будинок ч. 4 на площі Ринку у Львові, архітектурна пам'ятка; збудована 1577 П. *Красовським* у стилі ренесансу. 1875—77 відновлено аттіку і портали, 1884 надбудовано 4 поверх. Фасада і наріжні пілястри вкриті тесаним каменем, який почорнів під впливом часу (звідси назва). Фасада оздоблена орнаментами і сюжетною різьбою. У Ч. к. тепер міститься іст. музей.

Чорна металюрґія, одна з найважливіших галузей важкої пром-сти на Україні, яка охоплює виробництво чорних металів та спорідненої сировини і півфабрикатів. До Ч. м. входить видобуток всіх видів чорних металів та виробництво з них, тобто чавун, прокат чорних металів, сталь, феросплави, як також вторинні виробництва: сталеві і чавунні труби, порошки чорних металів та металеві вироби індустріяльного призначення. До обсягу Ч. м. належать також галузі, що видобувають і переробляють флюсові вапняки, кокс, вогнетриви й ін. продукти, які служать сировиною для виробництва чорних металів. Історія розвитку Ч. м. пов'язана з розвитком *залізорудної, манґанової* та *коксохем. пром-сти,* як також феросплавів.

Ч. м. д о 1 9 1 3. Початки виробництва заліза сягають на Україні 5—4 вв. до Хр.; за доби Київ Руси й у 14—18 вв. воно мало кустарний характер і було поширене на Поліссі, в Галичині, також на Полтавщині й Харківщині. 1830 на Україні нараховувано 153 кустарні підприємства, які витоплювали чавун з місц. болотяних руд на деревному вугіллі.

Намагання розвинути Ч. м. з кін. 18 в. на Донбасі на місц. рудах і антрацитах не дали бажаних наслідків, хоч збудовано ряд металюрґійних зав., напр., Луганський (1795—96), Петровський (1858—61), Лисичанський (1869—70) та ін. Розвиток Ч. м. на Донбасі стримували технологічні трудноші витопу чавуну на антраціті, а також заг. госп. відсталість, брак робітничих кадрів тощо. По реформі 1861 змінилися умови розвитку Ч. м. на Україні й актуальною стала справа створення Ч. м. на коксівному вугіллі. Металюрґія Уралу з її відсталою технікою не задовольняла тоді існуючих госп. потреб Рос. Імперії, тому розпочато розбудову Ч. м. на півдні, зокрема на Україні. 1872 збудовано великі зав. Ч. м. в Юзівці й Суліні. На цих зав. ще використовували місц. руди Донбасу. При кін. 1870-их рр. виявлено великі поклади високоякісних залізних руд на Криворіжжі, згодом побудовано залізниці, що сполучали Донбас з Криворіжжям, Никополем та портами Чорного й Озівського морів. Разом з цим на Україні почала швидко розвиватися Ч. м.; збудовано нові зав.: Олександрівський у Катеринославі (1887), Дніпровський у Кам'янському (1889), Петровський у Єнакієвому (1897) трубопрокатні у Катеринославі (1896), Маріюполі (1897), Макіївці (1899) та ін. 1900 на Україні вже нараховувалося 15 більших зав. з річною продукцією бл. 1,5 млн т металу. Ч. м. України швидко розвивалася: 1870 давала 2,4% заг. продукції Рос. Імперії, 1890 — 27,3%, 1900 — 47,8%. Перші металюрґійні зав. будовано на Донбасі, тобто поблизу покладів кам'яного вугілля, пізніше, коли техніка витопу чавуну стала досконаліша, перев. у р-нах родовищ залізної руди (на Криворіжжі) і на шляху між Криворізьким і Донецьким басейнами: у Катеринославі, Олександрівському, Никополі та ін.

Після швидкого піднесення у 1890-их рр. Ч. м. України на поч. 20 в. почала частково занепадати. У висліді світової екон. кризи в 1900—03 рр. багато підприємств збанкрутувало, припинився до деякої міри і приплив чужоземних капіталів, які доти майже повністю фінансували Ч. м. України. На поч. 20 в. помітний наростаючий процес концентрації капіталу; тоді виник великий пром. синдикат *«Продамет»*, що об'єднував 12 найбільших підприємств Ч. м. та зосереджував майже 80% продажу металу. Однак, не зважаючи на деяке сповільнення розвитку і повторні екон. кризи, Ч. м. України й далі розвивалася; розбудовано ще кращі залізничі сполучення між Донбасом і Кривбасом; швидким темпом розвивалася також сировинна база, збільшувалася експлуатація покладів залізних руд у Криворіжжі, коксівного вугілля на Донбасі, манґанової руди у Никополі, вапняків і доломітів на Донбасі та Придніпров'ї. 1913 продукція Ч. м. становила бл. 70% виробництва Рос. Імперії, у т. ч. 2,9 млн т чавуну або 68% заг.-рос. виробництва, 58% виробництва сталі і 57% прокату. На Україні працювали тоді 21 великий металюрґійний зав., 42 доменні печі і бл. 70 прокатних і трубних станів.

1 9 1 3 — 4 0 - і р р. За першої світової війни більшість підприємств Ч. м. на Україні зруйновано, і з 1920 вироблялося порівняно з 1917 тільки 0,5% чавуну, 1,7% сталі та 1,8% прокату. Передвоєнного рівня досягнуто щойно у 1928—29 рр.

З введенням п'ятирічок сов. влада надавала великого значення розвиткові Ч. м. як основної бази для всієї пром-сти. Держплян СССР вважав обов'язковим якнайскоріше розвинути металюрґійну базу на Сході СССР (Магнітогорський і Кузнецький комплекси) коштом розвитку Ч. м. України. Проти таких настанов протестував укр. Держплян і деякі укр. економісти (зокрема Діменштейн та ін.). Дискусія закінчилася деяким компромісом: вирішено підсилити розвиток Ч. м. України, але одночасно ще швидше розбудовувати рос. осередки.

За цим пляном за першої п'ятирічки розпочато будову ряду великих підприємств, напр., «Запоріжсталь» у Запоріжжі, «Азовсталь» у Жданові, «Криворіжсталь» та ін., що їх введено в експлуатацію на поч. другої п'ятирічки. Реконструйовано й вже існуючі зав.:

Дніпровський, Макіївський та ін., збудовано Харцизький і Никопільський трубні зав. З 1928 до 1940 введено в дію 28 доменних і 42 мартенівські печі, 12 електропечей, 6 конверторів та 32 трубопрокатні стани. 1940 Україна давала 64,7% чавуну, 48,6% сталі та 49,6% прокату СССР і затруднювала 153 000 робітників.

З 1941. За другої світової війни Ч. м. України була в значній мірі зруйнована. Велику частину устаткування вивезено на Схід, решту знищили сов. і нім. війська. Відбудова Ч. м. по війні на Україні відбувалася повільно, і тільки 1950 частково досягнено передвоєнного рівня. За перших повоєнних п'ятирічок Ч. м. України користувалася досить значними капіталовкладеннями, що уможливило деяку реконструкцію давніших підприємств на новій технічній базі та будову нових зав. Так, у 1945—50 рр. введено в дію 10 потужних доменних печей, 27 мартенівських печей, на зміну 30—40-тонним прийшли нові, потужністю 150—200, а навіть 300-тонні. За 1950—70-і рр. приблизно 30% всесоюзних капіталовкладень одержувала укр. Ч. м.; за цей час введено в дію 32 доменні печі (у тому ч. 4 об'ємом 2 000 $м^3$ та по одній 2 300 $м^3$ і 2 700 $м^3$), 36 мартенівських печей (у т. ч. 11 місткістю 650 і 900 т), 18 кисневих конверторів, 53 прокатних станів, 17 нових станів на трубопрокатних зав. тощо. У прокатних цехах на станах всіх типів значно збільшено продуктивність шляхом удосконалення нагрівання металу, збільшення ваги і габаритів зливків та скорочення циклу прокату. Значно сконцентровано виробництво. Питома вага України у заг.-союзному виробництві становила 48% чавуну, 40% сталі, 41% готового прокату і 36% сталевих труб. Виробництво основних видів продукції Ч. м. УССР таке (в млн т):

	чавун	сталь	прокат	сталеві труби
1913	2,0	2,4	2,1	0.07
1928	2,4	2,4	2,0	0,11
1940	9,6	8,9	6,5	0,56
1950	9,2	8,3	6,9	0,92
1960	24,2	26,2	21,1	2,22
1970	41,4	46,6	37,4	4,49
1978	38,0	56,7	37,6	4,00

Не зважаючи на кількісне збільшення виробництва в абсолютних числах питома вага Ч. м. України у заг.-союзному виробництві зменшується.

Починаючи з 1970-их рр. ці тенденції виразно посилюються. Ч. м. України відсунено на дальший плян; продукція чавуну й сталі навіть зменшується. Не зважаючи на факт, що на Україні збудовано за попередні роки ряд великих зав. чи скорше — комплексів виробництва (найбільший Криворізький металюрґійний комплекс ім. Леніна, друге за величиною підприємство Ч. м. в СССР після Магнітогорського металюрґійного комбінату), устаткування більшости підприємств Ч. м. застаріле, собівартість палива та сировини вища, ніж у сх. осередках, видайність праці зменшується.

Почавши з 1979, Статистичне Управління УРСР не публікує повних даних про Ч. м. на Україні (їх подається тільки для всього СССР). 1971—75 виробництво прокату збільшилося всього на 0,4%, за 1976—80 — на 0,2%, сталевих труб на 0,4% і 0,1%.

Щоб піднести продуктивність праці Ч. м. України, з поч. 1970-их рр. почато застосовувати киснево-конверторний спосіб витопу сталі, згодом (у 80-их рр.) його поширено на бл. 40% всіх зав. На запорізькому зав. «Дніпроспецсталь» розпочато електро-магнетне перемішування сталі в елетропечах, що згодом поширилося на ін. підприємства. Дещо розширено і виробничий профіль прокату, зокрема холодногнутих форм. До деякої міри поліпшилася також утилізація відходів виробництва, використання 94% доменних і 37% сталеплавильних шлаків. В 11 п'ятирічці (1981—85) капіталовкладення зростуть, порівняно з попереднім п'ятиріччям, приблизно на 30%, при чому бл. 37% їх піде на розвиток сировинної бази. У 1980-их рр. розпочато також ґрунтовну реконструкцію техн. застарілих прокатних станів по деяких більших підприємствах України (на Дніпропетровському зав. ім. Дзержинського, Макіївському «Криворіжсталь» та ін.), а також на зав. трубних аґреґатів і цехів. У зв'язку з недостачею пального розпочато виробництво формованого металюрґійного коксу з слабоспікливого вугілля та збільшено будівництво і реконструкцію аґреґатів для витопу конверторної сталі й електросталі. За останні роки погіршився на Україні показник витрати заліза у доменному виробництві: у сер. він становив 1025 кг на 1 т переробленого чавуну порівняно з 989 кг на зав. «Азовсталь» та ін. більших підприємствах Сходу СССР.

Не зважаючи на чималі труднощі у Ч. м. України, на 1983 УРСР є й далі однією з основних металюрґійних баз СССР, даючи кожну третю тону готового прокату, бл. 25% сталевих труб і 50% видобутку залізної руди. Бл. 60% заг. виробництва Ч. м. України виво-

зиться за її межі, гол. до РСФСР та сателітних країн.

Розміщення Ч. м. на Україні пов'язане з розміщенням вугілля і залізної та манґанової руд. На Україні є три р-ни Ч. м.: Дніпровський, Донецький та Приозівський; два перші — основні, вони постали за останні десятиліття 19 в., Приозівський виник в кін. 19 в. Нині найважливішим є Придніпровський р-н (див. *Дніпровський пром. р-н);* його підставою є величезні родовища руд — залізної у Кривому Розі і манґанової у Никополі, відносно недалека відстань від коксівного вугілля Донбасу та вигідне положення на перехресті шляхів Дніпрового і Донбас — Кривий Ріг. Найважливішим вузлом Дніпровського р-ну є Дніпропетровський вузол, який включає три осередки: *Дніпропетровське* (найбільше пром. м. України; найбільші зав.: *Дніпропетровський металюрґійний зав. ім. Петровського* — один з найбільших зав. на Україні, *Дніпропетровський металюрґійний зав. ім. Леніна* та ін.), *Дніпродзержинське* (найбільший зав. — *Дніпровський металюрґійний зав. ім. Ф. Дзержинського,* один з найбільших металюрґійних зав. СССР, закладений 1887—89) і *Новомосковське.* Запорізький металюрґійний вузол використовує, крім донецького вугілля і Криворізької залізної руди, електроенерґію Дніпрогесу; найбільші зав.: «Запоріжсталь», електроплавильний «Дніпроспецсталь» та феросплавний.

Криворізький металюрґійний вузол постав у р-ні розробки залізної руди (див. *Криворізький залізнорудний басейн),* розпочатої 1881, яка посіла з кін. 19 в. перше місце в Рос. Імперії. Територія експлуатації залізної руди постійно збільшувалася; з часом щораз більше переходили до експлуатації вбогих руд, а у зв'язку з цим творено рудозбагачувальні комбінати. Видобудок товарної залізної руди на Криворіжжі становив 1913 6,4 млн т, тобто 94% всієї УССР і 70% Рос. Імперії. Довший час залізорудна пром-сть була єдиною галуззю пром-сти на Криворіжжі, щойно 1930 постав металюрґійний комбінат на базі вбогих руд і донецького вугілля. Тепер Криворіжжя є після Донбасу і Дніпропетровського пром. р-ну третім на Україні осередком Ч. м.; характеристичні великі комплекси підприємств. Найбільші зав.: Криворізький металюрґійний зав. ім. Леніна («Криворіжсталь»), Криворізький коксохем. зав., зав. гірничого устаткування «Комуніст».

На півд. сх. від Криворіжжя простягається *Никопільський манґановий басейн* з найбільшими запасами манґанової руди в СССР. Експлуатація манґанової руди зростала до сер. 1970-их рр., згодом не зазнавала змін; виробництво у тис. т: 1928 — 531, 1940 — 893, 1950 — 903, 1960 — 3 725, 1970 — 5 202, 1975 — 6 537, 1980 — 7 031. Гол. зав. (всі у Никополі): півд.-трубний, кранобудів. і феросплавів.

Продовженням Криворізького залізорудного басейну є Кременчуцький залізорудний басейн, руду якого розробляють щойно з 1970, зав.: Дніпровський гірничо-збагачувальний комбінат, зав. нафтопереробний, техн. вугілля тощо.

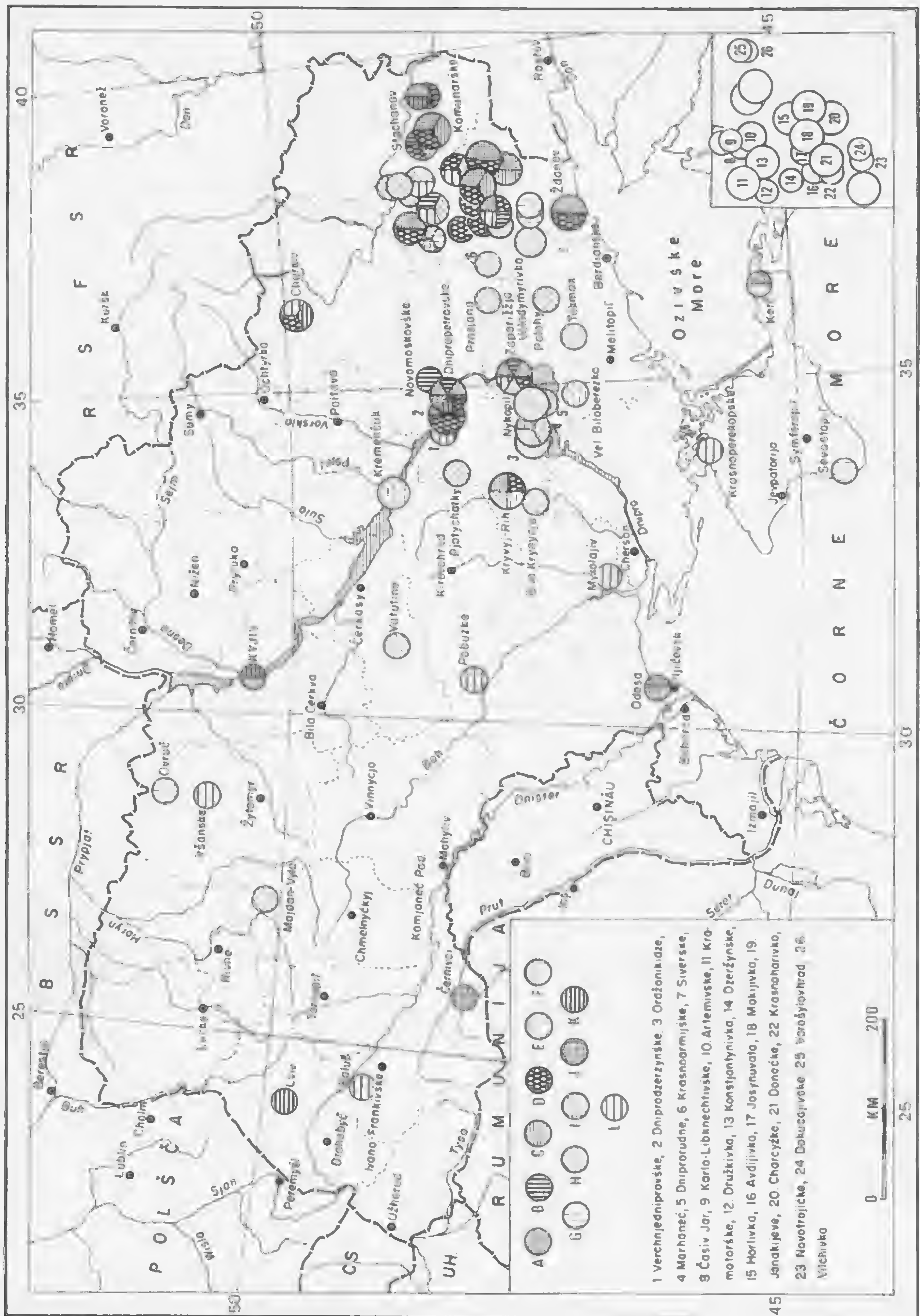
Донецький металюрґійний центр базується на привізній залізній руді з Кривого Рогу, манґановій руді з Никополя, на власному паливі (коксівне вугілля) та на вапняках. Металюрґійна продукція Донбасу виробляє бл. пол. чавуну і бл. 1/3 всієї продукції металюрґії УССР (перше місце посідає Придніпров'я). Поч. Ч. м. на Донбасі датується 1870-ми рр (див. *Донецький басейн).* Зав. виявляють велику концентрацію продукції (число зав. зменшилося, натомість значно зросла їх продукція). Виробництво Ч. м. на Донбасі з сер. 1970-их рр. не зростає. Центрами Ч. м. є *Донецьке* (найбільший зав. ім. Леніна), *Макіївка (Макіївський металюрґійний зав.), Єнакієве (Єнакіївський металюрґійний зав. ім. С. Кірова), Комунарське* (Комунарський металюрґійний зав.) і менші у Костянтинівці, Краматорському, Ворошиловграді, Харцизьку.

Третім, меншим р-ном Ч. м. є Приозівський, до складу якого входять *Керчинський залізорудний басейн* на Керчинському піво. та м. *Жданов* на півн. побережжі Озівського м. Базою Ч. м. є руди заліза (також довожені з Кривого Рогу) і коксівне вугілля з сусіднього Донбасу та високоякісні вапняки. Поч. експлуатації керчинських руд припадає на кін. 19 в. 1913 видобуто 270 000 т (3,9% продукції УССР), у 1956 — 4,3 млн т 8,8%).

Керчинську руду збагачують на сусідньому Комиш-Буринському залізорудному комбінаті. Осередком Ч. м. є м. Жданов (зав. *«Озівсталь»* або Азовсталь, один з потужніших зав. Ч. м. на Україні, а навіть в СССР; Жданівський металюрґійний зав. ім. Ілліча та ін.) і Керч (гол. зав. Комиш-Буринський залізорудний комбінат). (Див. карта стор. 3758).

Література: Бакулев Г. Черная металлургия Юга России. М. 1953; Струмилин С. История черной металлургии СССР. К. 1954; Середенко М. Черная металлургия Украины 1917—57. К. 1957; Вернацкий И. и Терещенко Н. Развитие черной металлургии Украинской ССР. К. 1963; Терещенко Н. Черная металлургия Украинской ССР за 50 лет Сов. власти. К. 1967; Уваров В. Економічні проблеми розвитку чорної металургії УРСР. 1970; Галкін Д. Технічне переозброєння і підвищення ефективности підприємств чорної металургії Укр. РСР. ж. Економіка Радянської України. ч. 9, К. 1983.

Б. Винар, В. Кубійович, Р. М.

Металюрґійна промисловість (підписи див. на стор. 3759)

Чорна могила, давньоруська могила в Чернігові з 10 в.; за переказами, місце поховання леґендарного кн. Чорного, засновника Чернігова. Висота 11 м, обвід 125 м. Ч. м. досліджував С. Самоквасов у 1870-их рр. Знайдено поховальне кострище і кості двох знатних воїнів і рабині, зброю, знаряддя праці, побутові предмети, посуд, окраси, монети та ін. У верхній частині насипу, приблизно на 7 м висоти виявлено залишки тризни: шоломи, кольчуги, залізний котел з кістками. Після тризни могилу ще досипано.

Чорна Рада, термін на означення коз. ради в якій, крім старшини, брало участь велике число рядових козаків. Слово «чорна» виводиться від «чернь» — термін, що ним старшина окреслювала рядових козаків, а також нижчі стани суспільства. Найвідоміша Ч. Р. відбулася 17—18. 6. 1663 б. Ніжена, де старшина і тис. рядових козаків, запорожців і «неkоз. добровільців» (селяни і міська біднота) зібралися на вибір нового гетьмана Лівобережної України. Тут виявилася велика прірва між інтересами старшини і «черні». Кандидатами старшини були наказний гетьман Я. *Сомко* і ніженський полк. В. *Золотаренко*, кандидатом черні — кошовий Запор. Січі І. *Брюховецький*, який демамогічно обіцяв зменшити побори. Його підтримував і царський уряд, який розраховував на допомогу Брюховецького в поширенні своїх впливів на Україні. Перемогла чернь, і гетьманом обрано Брюховецького, а згодом скарано на смерть Сомка, Золотаренка й ін. старшин.

Чорна Русь, середньовічна назва земель на півн.-зах. Білорусі, положених у сточищі гор. Німана; з 10 в. входила до складу Київ. Русі. У 13 в. Гал.-Волинське князівство і В.-Лит. князівство вели боротьбу за Ч. Р. У 1240-их рр. Литва опанувала Ч. Р., хоч там у 1255—58 правив син Данила Гал. *Роман Данилович* (він визнавав зверхність лит. кн. *Мендовга).* У 1270-их рр. Ч. Р. остаточно підпала під владу Литви.

Чорна Тиса, див. *Тиса.*

Чорне море. Положення. Ч. м. — внутр. континентальне м. Атлантійського океану (пов'язане з ним через чорноморські протоки, Егейське та Середземне м.), положене між масивом Сх. Европи на півн., Малою Азією на півд., Кавказом на сх. і Балканським піво. на зах. Береги Ч. м. (і Озівського) є природними межами укр. земель на півд. Тепер Ч. м. омиває береги Укр. ССР, РСФСР, Грузинської ССР, Туреччини, Болгарії і Румунії.

Ч. м. є природною границею України з півд., одночасно воно пов'язує її зі світом. Цим шляхом від поч. її історії проходили з півд. екон., політ. і культ. впливи; завдяки рікам, що течуть до Ч. м. (Дунай, Дністер, Бог і насамперед Дніпро, а на сх. межах України Дін), вони могли легко сягати в глибину укр. земель. Дніпро і *Варязький шлях* були гол. артеріями Київ. держави, що сполучали Ч. і Балтицьке м.; над Дніпром і його притоками лежить більшість стародавніх м. Київ. держави.

На півн. побережжі Ч. м. перехрещувалися впродовж віків три напрями експансії. Народи, що жили на Україні (в 9 в. Київ. держава), хотіли дійти до Ч. м.; середземноморські народи (греки, візантійці, італійці) хотіли опанувати найбільше на півн. висунену частину Ч. м. Але на Півн. Причорномор'я (у степ. смугу) споконвіку приходили орди кочовиків з Азії і намагалися відсунути від Ч. м. народи, які жили на Причорномор'ї, і знищили колонії середземноморських народів. Так виникали конфлікти за володіння півн. берегами Ч. (також Озівського) м., які тривали століттями. Це й було причиною, що укр. народ здобув Ч. м. як свою тривалу межу пізно: остаточно тільки в кін. 18 в.

Металюргійна промисловість

A — Металюрґійні заводи повного циклу; B — Металюрґійні заводи неповного циклу; C — Заводи трубного виробництва; D — Коксохемічна пром-сть; E — Залізорудна пром-сть; F — Манґанова пром-сть; G — Добувна пром-сть нерудної сировини (флюсів); H — Пром-сть вогнетривів; I — Залізоплавна пром-сть; J — Виробництво металевих виробів; K — Переробка вторинної сировини чорних металів; L — Кольорова металюргія

1. Верхнедніпровське, 2. Дніпродзержинське, 3. Орджонікідзе, 4. Марганець, 5. Дніпрорудне, 6. Красноармійське, 7. Сіверське, 8. Часів Яр, 9. Карло-Лібкнехтівське, 10. Артемівське, 11. Краматорське, 12. Дружківка, 13. Костянтинівка, 14. Дзержинське, 15. Горлівка, 16. Авдіївка, 17. Ясинувата, 18. Макіївка, 19. Єнакієве, 20. Харцизьке, 21. Донецьке, 22. Красногорівка, 23. Новотроїцьке, 24. Докучаївське, 25. Ворошиловград, 26. Вільхівка

Сучасну (етнічну) межу укр. народу над Ч. м. можна поділити на 4 відтинки: від гирла Дунаю до Криму, Крим (аж до Керчинської протоки, що в'яже Ч. з Озівським м.), Кубанський до Джубґи — в межах РСФСР і від Джубґи до Ґаґр, куди доходить мішана рос.-укр. етнічна територія (мабуть, уже зрусифікована).

Ч. м. мало в минулому різні назви. Стародавні греки називали його деякий час „Pontos Axeinos" — Негостинне м. (завдяки бурхливости й браку островів), але після успішної колонізації берегів Ч. м. — морем гостинним „Pontos Euxeinos". Араб. подорожники і письм. називали Ч. м. Руським м., Київ. літопис — Понтійським (або Понетським) м. З часом прищепилася у різних народів сучасна назва Чорне море (по-тур. Караденіс), може, через чорний колір води на значній глибині, може, також завдяки його бурхливості).

Площа Ч. м. Воно має приблизно овальну форму, рівнобіжникова вісь якої простягається на 1 150 км, полуденникова (північ—південь) 580 км (найкоротша 265 км). Водна поверхня Ч. м. має 420 300 км², сер. глибина — 1 300 м, найбільша — 2 211 м, об'єм — 547 000 км³.

Геол. історія. Ч. м. вважають за басейн, що залишився по кол. середньоевр. морю Тетіді (Тетіс), яке існувало від кін. палеозойської ери до сер. третинного періоду. У висліді альпійських горотвірних рухів, що відбувалися в треторяді, море Тетіди поділилося на низку басейнів. Одним з них був Понтус, що простягався від Молдавії на зах. до Аральського м. на сх. У кін. третинного періоду він відокремився від Каспійського м. і скоротився до обсягу теперішнього Ч. м.

Впродовж льодовикової доби плейстоценської епохи рівень Ч. м. піднявся і мав кілька разів зв'язок з Середземним і Каспійським м. Однак, за польодовикового часу площа Ч. м. скоротилася, воно опріснилося й обнизилося нижче рівня океану. 6—8 тис. рр. тому утворилася Боспорська протока. Солоні води Середземного м. влилися до Ч. м. й виповнили його басейн. Вони знищили прісноводну фавну Ч. м., і на її місці виникла солоноводна фавна Середземного м. У висліді підвищення морського рівня вода затопила нижчі частини річкових долин й утворила *лимани*.

Морфологія. Дно Ч. м. складається з трьох неправильних співосередніх смуг: континентальної мілини (шельфу), континентального узбіччя і дна морського басейну.

Континентальна мілина — це зовн. прибережна смуга до менше ніж 200 м глибини, лагідно похилена вбік м. і прикрита третинними відкладами. Вона охоплює приблизно одну чверть морського дна, і найширша на півн. зах. і при Керчинській затоці. Континентальне узбіччя — це посередня смуга між континентальною мілиною і дном басейну. Воно прикметне стрімким нахилом, який коливається перев. в межах від 5 до 8°. На глибині приблизно 2 000 м нахил континентального узбіччя раптово зменшується і переходить у дно морського басейну. Поверхня узбіччя звич. дуже нерівна; вона вкрита верствою глини, чорною зверху і ясно-сірою всередині. Колір походить від сірчану заліза, відкладеного у формі дуже дрібних зерен або тоненьких шпильок.

Дно морського басейну охоплює бл. третини морської площі. Це пласка й одноманітна рівнина, що непомітно обнижується до своєї найнижчої точки 2 211 м глибини. Дно збудоване з передкембрійських порід, перекладених верствами базальтів і ґранітів, покритих тонкою верствою дуже дрібного мулу.

Чорне м. має ледве кілька дрібних островців: Довгий, *Березань* проти лиману Дніпра і *Зміїний* (Зміїний) проти дельти Дунаю.

Узбережжя Ч. м. вирівняне. Єдиний виняток — це Крим. пів., що висувається далеко на півд., ділячи м. на зах. і сх. частини. Півн.-зах. берег Криму і півд. берег континенту замикають єдину велику *Каркинітську затоку*. Ін. затоки: Каламітська на півд.-зах. і Теодосійська на півд.-сх. березі Криму.

Чорне море прибій біля берегів Криму (мал. І. Айвазовського, 1882)

Півн.-зах. узбережжя Ч. м. низьке й перетяте ріками, найбільші з яких Дунай, Дністер, Бог і Дніпро. Дельта Дунаю низька і болотиста. На півн. від неї аж до гирла Дніпра простягається стрімкий кліфовий берег Причорноморської низовини, порізаний балками і лиманами. Більші лимани (Дністра, Бога, Дніпра) сполучені з морем гирлами; менші, що тратять воду в наслідок сильного випарування, кінчаються в замкнених солоних водоймищах. На сх. від лиману

Дніпра кліф поступово сплощується у лагідно похилі піскові пляжі; на цьому відтинку узбережжя лежать найбільші коси на Ч. м. (Джарилгач, Тендер її ін.), що замикають більші чи менші затоки. Півн.-зах. узбережжя Криму низьке її багате на озера й лаґуни. Півд.-зах. — пролягає прямовисно до гірських хребтів, воно частково затоплене і творить мальовничий ріясовий берег. Півд.-сх. берег пролягає рівнобіжно з горами, які круто спадають до моря; між горами і морем простягається вузька береговина, дещо розширена при гирлах гірських річок. Сх. узбережжя Ч. м. починається на півн. низьким і пласким берегом Таманського піво.; далі на півд. воно гористе.

Клімат Ч. м. у зв'язку з середньоконтинентальним його положенням перев. континентальний. Лише півд. узбережжя Криму і півд.-зах. Кавказу захищені горами від холодних вітрів з півн. і під впливом лагідних вітрів з Ч. м. мають м'який середземноморський клімат. Великий вплив на клімат Ч. м. має Атлантійський океан. Взимку над ним панують перев. півн.-сх. вітри, що знижують температуру і спричиняють часті бурі; на півн.-сх. узбережжі, в околицях Новоросійська, дмуть холодні й бурхливі гірські вітри, т. зв. бора. Півн. частина Ч. м. має пересічну температуру січня бл. —3° Ц. (вона винятково може обнижуватися і до —30°). Прибережні води Ч. м. замерзають на місяць і довше, плиткі затоки, гирла рік і лимани — від 2 до 3 місяців. Півд. узбережжя Криму і півд.-зах. Кавказу, закриті горами від півн. вітрів, зберігають свої температури зимою понад 0° Ц. (до 6—8°). Пересічна температура липня становить на півн. 22—23° Ц., на півдні до 24°. Найменша сума річних опадів припадає на півн.-зах. побережжя — 300 мм, найбільша на узбіччях Кавказу — до 1 500 мм.

Чорне море — соняшний день (мал. І. Айвазовського, 1884)

Морська вода. Пересічний об'єм води Ч. м. становить 547 000 км³. На нього впливають такі складові елементи: опади — 230 000 км³, стік з континентальних вод — 310 000 км³, приплив з Озівського м. — 25 000 км³, витрата через випаровування з поверхні — 357 000 км³, витік через Босфор — 208 000 км³.

З уваги на відносно молодий геол. вік Ч. м. і завдяки великому доплливові прісних вод, що їх приносять ріки, як також опріснених вод з Озівського м., солоність води Ч. м. є майже на 50% нижча від океану. Вона найнижча (13‰) на півн. зах. і збільшується до 17—18‰ в ін. частинах моря; солоність змінюється також з глибиною моря; вона найменша у верхній верстві і зростає до приблизно 22‰ на глибині 730 м; глибше залишається майже така сама до дна.

Температура ділить води Ч. м. на дві нерівні верстви: верхню — до глибини приблизно 60—80 м і нижчу — від 80 м до дна, яка зберігає майже незмінну температуру — бл. 9° Ц. Взимку температура води верхньої верстви зростає від поверхні до глибини 500 м, влітку вона обнижується. Вертикальні зміни температури нерівномірні. На поверхні вона найнижча в лютому: від —0,5° Ц. на півн. (тут прибережні води покриваються кригою, що сягає 10—20 км від берега, а навіть більше), до 5—8° Ц. на півдні. Найвищу температуру має вода в серпні: від 20° на півн. до 25° Ц. і вище на півдні. Вода в Озівському м. нагрівається до 26—27° Ц., у лиманах навіть до 30° Ц.

Густота морської води залежить від її солоности і температури. Вона найменша при гирлах рік і б. Керчинської затоки (пересічно 1 010—1 014 гр./л. і зростає в бік відкритого моря і вниз (на глибині бл. 80 м — 1 020 гр./л.), далі залишається майже така сама до дна.

З різних газів морської води найважливіший є кисень, який підтримує органічне життя. Його кількість у верхній верстві води сягає 4—7 см³/л. води; зі зростанням глибини швидко зменшується до 0,5 см³, на глибині бл. 200 м. Така кількість не вистачає для підтримки органічного життя; воно заникає, за винятком кількох бактерій ((мікроспора естуарії). Другу перешкоду для розвитку організмів нижче 200 м глибини становить висока кількість сірководню (H_2S), яка зростає до 6—7 см³ на літр води на глибині 2 000 м.

Прозорість води Ч. м. доходить пересічно 16—22 м глибини. Вона є низька в прибережних районах (2—3 м) і висока в центр. частинах моря (20—27 м).

Рухи морської води. Поверхня води Ч. м. перев. спокійна. Хвилі виникають за вітряної погоди, особливо взимку. Під час бур вони можуть зростати

до висоти 15 м і більше та загрожувати малим суднам. Припливи і відпливи майже непомітні, бо сягають ледве 10 см висоти.

На Ч. м. є два роди морських течій: поверхневі, спричинені циклонним типом вітрів, і подвійні течії в Боспорській та Керчинській протоках, спричинені обміном вод різної густоти між двома суміжними морськими басейнами. Поверхневі течії творять два замкнені кільця. Ширина зах. кільця проти дельти Дунаю сягає бл. 100 км; воно звужується на південь; швидкість бл. 0,5 км на год. Ширина сх. кільця замкнена в межах 50—100 км, швидкість течії до 1 км на год.

Подвійна течія в Боспорській протоці — це обмін вод між Ч. і Мармуровим м. Менше солона й легша вода Ч. м. пливе як верхня течія до Мармурового м. зі швидкістю 1—2 м на секунду. Взамін, солоніша і густіша вода Мармурового м. тече нижньою течією на глибині 50—120 м до Ч. м. зі швидкістю 4—6 м/сек. Друга подвійна течія — це течія між Ч. м. і Озівським: солоніша вода Ч. м. переливається нижньою течією до Озівського м., а опріснена — верхньою течією з Озівського до Ч. м.

Крім горизонтальних течій існують вертикальні рухи, але вони обмежені верхньою верствою води — приблизно 80 м.

Рослинний і тваринний світ. Найособливішою характеристикою Ч. м. є відсутність органічного життя у водах на глибині нижче 150—200 м, за винятком кількох анаеробних бактерій. Життя зосереджене гол. в мілких водах континентального шельфу і в річкових гирлах півн.-зах. частини м.

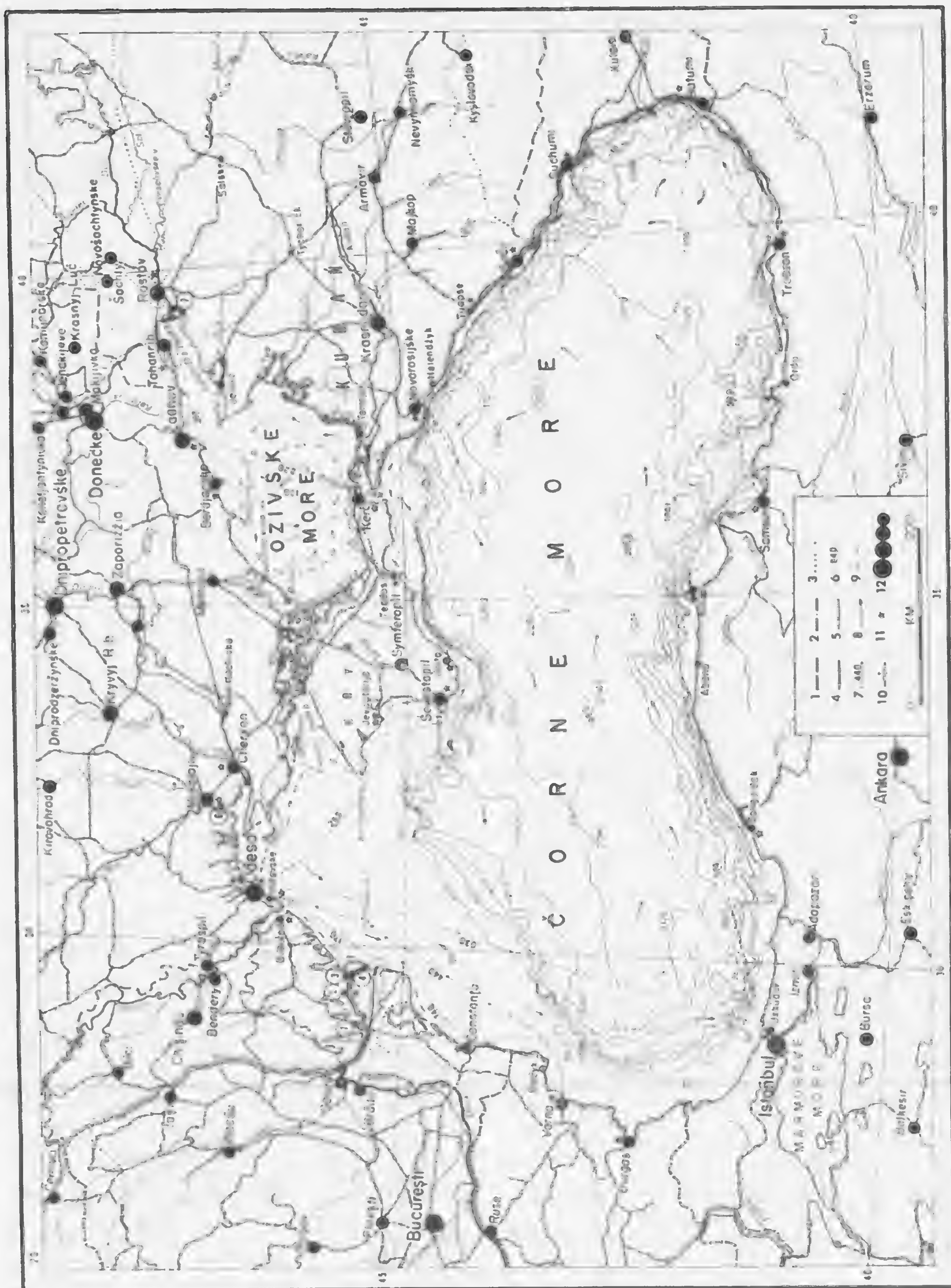
Рослинний світ представлений фітопланктоном, що складається приблизно з 350 видів одноклітинних організмів, 280 видів донних макрофітів, кількох видів трав і морських зел. Пром. значення має морське зело філофора рубенс, що покриває понад 15 000 км² морського дна і нагромаджується до понад 5 млн т. На мулистих і піскових відкладах спокійних заток росте морська трава зостера, багата на рибу.

Тваринний світ Ч. м. бідний на види порівняно з середземноморською фавною (2—6 тис. видів). Він нараховує бл. 350 видів найпростіших тварин, 650 видів ракових, понад 200 видів м'якунів, бл. 160 видів риб і 4 ссавців: тюлень і три види дельфінів. Ссавці і риби мають пром. значення. Рибальство дає великі улови осетрових, скумбрії, сарделі, оселедців, шпротів, хамси й ін.

Історія. Зв'язки Півн. Причорномор'я з Півднем відомі з праіст. часів, ще з доби егейської культури. Вже в 2 тисячолітті тут оперували грецькі пірати й купці, які згодом створили на півн. берегах Ч. м. купецькі факторії, що перетворилися у 6—5 вв. до Хр. на міста-держави. Важливіші: *Тіра*, *Ольвія*, Керкінітіда (*Евпаторія*), *Херсонес*, *Фанаґорія*, *Танаїс* та ін. Півн. Причорномор'я тоді заселювали *скити*, що їх згодом замінили *сармати*. Підставою нар. госп-ва грец. м. на Причорномор'ї була торгівля с.-г. продуктами, гол. пшеницею, яку експортовано до Греції, а імпортовано вино, олію і предмети розкоші для скитської верхівки (вироби мист. промислу, тканини тощо). Впливи високорозвиненої грец. культури сягали за посередництвом грец. м. у глибину сх.-евр. материка. З грец. м. і міських поселень обабіч Керчинської протоки в 6—5 вв. постало *Боспорське царство* з столицею в Пантікапеї. У 2—1 в. до Хр. воно стало частиною *Понтійського царства*, а з 1 в. Рим. імперії. На той час припадає другий період екон. і культ. розвитку Півн. Причорномор'я.

Наскок ґотів у 3 в., які увійшли в Причорномор'я й знищили більшість грец. м., а з 4 в. велике переселення тюрко-монгольських народів з Азії в причорноморські степи і далі на зах. та занепад Рим. Імперії спричинили упадок майже всіх грец. м.; найбільших втрат завдав їм наскок *гунів* у сер. 4 в.; за ними перейшли Півн. Причорномор'я болгари, авари й угорці. Щойно в 9 в. Візантія (Сх. Рим. Імперія) заволоділа уцілілими в Криму кол. грец. м. (найбільше — Херсонес).

За ранньої доби укр. історії зах. Причорномор'я заселювали предки сх. слов'ян — *анти*, а пізніше літописні племена *уличі* і *тиверці*. Перші київ. кн. Аскольд, Олег, Ігор, Ольга, Святослав і Володимир здобули і поширили доступ до Ч. м., навіть виявили морську експансію: морські походи на Царгород (860), а далі походи Олега (911) й Ігоря (945) на Візантію, які закінчилися вигідним для Руси торг. договорами. Для закріплення доступу до м. збудовано на Ч. м. ряд городів: *Олешшя* над гирлом Дніпра, *Пересічень* — правдоподібно над нижньою течією рік Дністра і Прута, Руський порт у гирлі Дону; в кін. 9 в. *Тмуторокань* у гирлі р. Кубань, що стала центром *Тмутороканського князівства*. Намагання кн. Святослава створити другий руський причілок у гирлі Дунаю в боротьбі з Болгарією і Візантією не мали успіху. Кн. Володимир намагався здобути від Візантії півд. Крим, завоював Херсонес (Корсунь), який однак не залишився в його володінні; та Київ. держава здобула для себе природну морську границю (вперше природний

Чорне море

1 — Границі держав. 2 — Границі союзних республік. 3 — Загальне поширення поселень українського народу, включаючи «острови» та розпорошені оселі або їх частини. 4 — Залізниці. 5 — Головні канали. 6 — Морські рейси з кілометражем 7 — Пором Іллічевське —Варна. 8 — Морські течії. 9 — Межі замерзання. 10 — Сплавність рік. 11 — Порти [числами зазначені: 1. — Ізмаїл, 2. Кілія, 3. Усть-Дунайське (новий), 4. Вилкове, 5. Південне (Южне), 6. — Жовтневе, 7. Озів]. 12 — Міста: понад 1 мільйон, 500 000 — 1 000 000, 250 000 — 500 000, 100 000 — 250 000 та ін., зазначені малим пунсоном.

кордон укр. народу), забезпечила русько-візант. торгівлю і відкрила на Русь шлях впливам візант. культури.

Зв'язок Київ. держави з Ч. м. послабили орди кочовиків, які напливали зі сходу на причорноморські степи: з поч. 10 в. *печеніги*, потім на недовгий час *торки* і з сер. 11 в. *половці*. Лише з трудом продовжував Київ сполучення Дніпром з Ч. м. Вже з сер. 13 в. була втрачена Тмуторокань, що нею заволоділа Візантія. Краще сполучення з морем мало Гал. князівство, згодом Гал.-Волинська держава, які мали пристані Білгород і Малий Галич (Ґалац).

Тат.-монгольська навала 1240—41 відірвала Україну від Ч. м., хоч сліди укр. поселення залишилися. Тоді ж на берегах Ч. м. постали італ. (ґенуезькі й венеційські) колонії: *Кафа* — Теодосія і Судак у Криму, Тана в гирлі Дону, *Білгород* — Монкастро в гирлі Дністра, через які проникали на укр. землі не тільки зах.-евр. товари, але й культ. впливи. Італ. міста визнавали зверхність нового володаря Криму і Причорномор'я — тат. *Золотої Орди*.

У кін. 14 в., користаючи з ослаблення Золотої Орди, лит. кн. *Витовт* відібрав у татар частину Півд. України і поширив свої володіння над Ч. м., що й уможливило відновити укр. колонізаційні заходи, зокрема б. новозаснованих укріплень і митних городів над дол. течіями Дніпра (замок св. Івана), Дністра, Бога, порт у Хаджибеї та ін. Ці тимчасові здобутки були втрачені, коли після розпаду Золотої Орди до влади прийшли більше аґресивні орди (сер. 15 в.): Велика Орда і зокрема Крим. ханат; останній опанував Крим та більшість Півн. Причорномор'я і 1478 визнав зверхність нової потуги — Туреччини. 1453 Туреччина захопила Царгород і з кін. 15 в. утвердилася на всьому Ч. м., що стало відтоді майже на 300 рр. внутр. тур. м. Туреччина опанувала й італ. колонії, а Молдавія стала її васалем. Туреччина заснувала над Ч. м. фортеці Аккерман (Білгород) та Очаків; над нижнім Дніпром постали тат. укріплення. Разом з цим Ч. м. перестало бути для України вікном у світ. У висліді тат. наскоків частина лісостеп. України була спустошена, і постійно заселена українцями територія відсунулася так далеко від Ч. (й Озівського) м., як ніколи перед тим. Виявом самооборони укр. населення було *козацтво*, зокрема *Запорізька Січ* (з сер. 16 в.), яка не тільки спинила наскоки татар, але й сама перейшла до нападів (зокрема 1589—1621) на своїх чайках на прибережні тат. і тур. міста: Евпаторію, Синоп, Трапезунд, на фортеці при гирлі Дунаю (Білгород, Кілію, Ізмаїл), досягаючи навіть передмість Стамбулу.

Значні політ. зміни в басейні Ч. м. зайшли в кін. 17 в., коли Москва, користаючи з ослаблення Туреччини, в ряді воєн з нею змогла здійснити свої пляни: здобути доступ до теплих (Ч. й Озівського) м. і захопити тур. володіння на півн. Причорномор'ї. Спершу Моск. царство здобуло тур.-тат. фортеці на дол. Дону (1695), потім фортецю Озів. У ряді воєн з Туреччиною (1735—39, 1768—74, 1787—91) Росія витиснула її з півн. Причорномор'я (зокрема на підставі *Кучук-Кайнарджійського мирного договору* (1774) і 1783 заволоділа всім Крим. ханатом. 1812 до Рос. Імперії приєднано і Причорномор'я між Дністром і Дунаєм (Басарабія). Ліквідація Крим. ханату дозволила на його швидку колонізацію українцями (почасти росіянами, менше болгарами, німцями, греками). Т. ч. укр. етногр. територія значно збільшилася (нові землі: Півд. Україна, Кубань), і вона по віках перерви вже назавжди здобула природний морський кордон та зв'язок зі світом.

У 19 в. важливою подією в історії Ч. м. була *Крим. війна* (1853—56).

Відроджена укр. держава 1917 охопила чорноморське узбережжя від гирла Дністра до Криму й Озівського м. по Маріюпіль. Військо УНР зайняло Крим у квітні 1918, але мусіло його покинути на вимогу німців. Це й спричинило втрату Україною *Чорноморської фльоти* у Севастополі, яка вже там підняла укр. прапори. За гетьмана П. Скоропадського Крим визнав укр. зверхність, закріпленню якої перешкодили дальші події.

З кін. 1918 до кін. 1920 півн. побережжя Ч. м. було територією боротьби між Армією УНР (1918—19), большевиками, франц. десантом, військом Денікіна, а згодом Вранґеля, а також укр. повстанцями. З кін. 1920 все побережжя опинилося в руках большевиків: воно увійшло до складу УССР, Крим і Кавказький берег до складу РСФСР; побережжя між Дунаєм і Дністром (Басарабія) окупувала Румунія до літа 1940, коли воно було приєднане до УССР.

За нім.-сов. війни 1941—45, нім. військо окупувало Крим від 1941—42 до другої пол. 1943 — поч. 1944. 1954 Крим приєднано до УССР.

Довгий час не був вирішений м і ж н а р о д н о - п р а в н и й с т а т у с чорноморських проток Босфору і Дарданеллів та розташованого між ними Мармурового м., які були у володінні Туреччини. На підставі Кучук-Кайнарджійського мирного договору (1774) Рос. Імперія дістала від Туреччини право вільного проходу через протоки для

торг. фльоти. Від 1821 це право одержали й ін. держави. Право плавби військ. кораблів мали тільки Туреччина і Росія. Після *Крим. війни*, на підставі Паризького мирного договору, Росія не мала права тримати свою військ. фльоту на Ч. м., яке було проголошене невтральним. Згодом по Ч. м. почали плавати воєнні кораблі причорноморських держав, а з деякими обмеженнями й ін. Сучасний статус проток з невеликими пізнішими змінами реґулюють постанови конференції в Монтре 1936; вони передбачають свободу судноплавства по Ч. м. з деякими обмеженнями і для військ. фльоти.

Транспорт на півн. Ч. м. розвинувся в кін. 18 в. по захопленні Причорномор'я Рос. Імперією, одночасно з колонізацією краю та спорудженням портів у Херсоні (1778), Севастополі (1784), Миколаєві (1788), Ізмаїлі (1790) й Одесі (1794). 1828 почалося на Ч. м. судноплавство (Одеса—Евпаторія), 1838 було засноване Чорноморське пароплавне т-во, а 1856 — Рос. т-во мореплавства. На розвиток морського транспорту мала вплив у 1860-их рр. будова залізниць, які пов'язували чорноморські порти зі Сх. Европою і Суезьким каналом (1867), що уможливило плавбу по Індійському океані. Чорноморська (й Озівська) фльота під рос. прапором 1913 складалася з 416 кораблів, 807 вітрильників і 82 моторових суден, разом 473 000 брутто т (42% тоннажу Рос. Імперії). Укр. порти були обслуговувані перев. закордонними кораблями, зокрема грец.; 87% вантажообігу припадало на експорт і ледве 13% на імпорт, гол. до Одеси. В експорті чорноморського басейну на першому місці стояло зерно (45% тоннажу), далі вугілля (20%), руди (8%), метали (2,6%), цукор (2%), будів. матеріяли тощо.

Воєнні події 1917—21 спричинили майже повний занепад чорноморської фльоти (1922 ледве 5% довоєнного стану — всього 66 кораблів). 1925 вантажообіг становив 2,1 млн т (19% довоєнного). Керівництво чорноморсько-озівського пароплавства у 1922 було підпорядковане Центр. управлінню морської фльоти в Москві; пізніше перейменоване на Радянську торг. фльоту, в 1930 — на Укр. чорноморське пароплавство, а по війні цілковито реорганізоване й підпорядковане Мін-ву морської фльоти СССР (1954). За п'ятирічок чорноморську фльоту частково відбудовано й модернізовано; 1938 вона нараховувала 167 суден заг. тоннажем 469 000 т і 200 суден місц. значення. Обіг зріс з 5,8 млн т 1938 до 10,3 млн т 1940; пасажирський рух до 2 млн осіб. Ще більше, ніж до революції, експорт переважав над імпортом; обіг із закордоном сягав 1/3 усіх обігів (1914 — половина). Змінилися роди вантажів; на перше місце висунулося кам'яне вугілля, далі — нафта, збіжжя, руди, метали, дерево, сіль, будів. матеріяли та ін.

За другої світової війни загинула половина чорноморської фльоти, зазнали знищення порти (особливо в Одесі й Севастополі). Довоєнного стану досягнуто бл. 1950, і відтоді потужність фльоти і пасажирський рух постійно зростають: 1960 — 19 млн т, 1965 — 29, 1970 — 38,2, 1978 — 50,3 млн т (1/3 СССР, 2% світової). Фльота повністю модернізована; судна модерних типів збудовано на укр. корабельнях (Миколаїв, Одеса, Херсон, Керч; див. *Суднобудівництво)*, а також за кордоном. Модернізовано порти, побудовано великий порт Іллічевське б. Одеси, розбудовано транспортний зв'язок із закордоном. Довіз вантажів і пасажирів здійснює Чорноморське пароплавство з осідком в Одесі. Про розвиток транспорту свідчать такі дані: 1960 — 16,6 млрд тонно-миль, 1972 — 95,0 і 1978 — 100,5. Як і до війни, в транспорті Ч. м. беруть жваву участь грец., англ., франц., італ. та ін. кораблі. Важливе значення має водне сполучення Дніпро — Ч. м. — Дунай. У малому каботажі спеціяльне значення має привіз до Одеси вугілля із Жданова і нафти та манґану з портів Кавказу (Поті, Туапсе, Батум). У пасажирському русі найбільше значення має Одеса, сполучена пароплавством з усіма важливішими портами Середземного м.: Марселем, Венецією, Бейрутом та ін., а Дунаєм — з Будапештом, Беоґрадом і Віднем.

Найбільшим портом (з поч. 19 в.) є *Одеса;* у 1973 її вантажообіг становив бл. 20 млн т, у тому ч. пол. припадала на імпорт і експорт; з різних вантажів — найбільше на нафту і нафтопродукти, далі на руди, вугілля, метали, хем. речовини. За 25 км від Одеси лежить другий по Одесі порт *Іллічевське*, заснований 1950 як філіял одеського, від 1963 — самостійний. Через ці два порти йде різнорідна сировина і пром. продукція (на них припадає 1/6 перевозу вантажів зсього Ч. м. — лише до сов. портів). Третім портом є *Херсон* при гирлі Дніпра, розподільний центр дніпровських, морських і зал. вантажів; він є також важливим пасажирським портом. З порту в *Миколаєві* вивозять манґанові й залізні руди, вугілля; тут і в *Севастополі* розташовані бази воєнної фльоти (ін. більші порти в Криму: Керч, Теодосія та Евпаторія). При гирлі Дунаю положені порти Ізмаїл і Рені. На півн. Прикавказзі, за межами УССР, найважливішим портом є *Новоросійськ* (перев. перевантаження нафти і цементу). Будівництво

на Дністрі (б. Сокирян) довгого водоймища і потужної гідроелектростанції уможливить судноплавне сполучення Ч. м. з Передкарпаттям.

Транспорт нафти та її продуктів, злив у море брудних пром. і побутових стоків є причиною занечищення Ч. м., на що тепер звернено увагу. У зв'язку з цим і для відтяження праці портів будуються два нові: в Григор'ївському лимані (30 км на зах. від Одеси) для переробки хем. речовин і газів та в Лазурному (кол. Новоолексіївка) Скадовського р-ну.

Природні ресурси Ч. м. і Причорномор'я. Чорноморський басейн багатий на біологічні ресурси; найбільше значення має вилов риби (бл. 1 млн т щороку), гол. хамса, білуга, шпроти, осетер, севрюга, тюлька, скумбрія, кефаля, лосось, бички, оселедці, сардинки та ін. (див. *Рибне господарство*). Пром. значення мають деякі водорості, з яких одержують агар-агар, йод тощо, і молюски мідії (корм для хатніх тварин). На базі цих ресурсів розвинулася харч. і легка пром-сть, особливо рибоконсервна (Одеса, Миколаїв, Херсон, Ізмаїл, Керч та ін.).

Вода лиманів та мілководних заток має значну кількість солей натрію, калію, магнію; на їх базі працює Сакський хем. зав. у Криму. В соляних лиманах (напр., Куяльницький, Хаджибейський) є поклади лікувальних грязей.

Корисні кліматичні умови, наявність піщаних пляжів, краєвид крим. півд. берега, а також згадані лікувальні грязі є причиною, що чорноморське узбережжя є найважливішим курортним, відпочинковим і туристичним р-ном України і всього СССР. На побережжі Ч. м. відпочивають щороку 10—12 млн осіб. Особливо важливі смуги для курортного госп-ва: берег Півд. Криму з центром у Ялті, Одеський курортний р-н, р-н Евпаторії в Криму і Кавказьке побережжя (докладніше див. *Курорти*).

Вигідне положення, недалека відстань від джерел вугілля (Донбас), залізної (Кривий Ріг, Керч) і манґанової (Нікопіль) руд, зручна достава ін. сировини стали причиною буйного розвитку пром-сти і значного скупчення населення на чорноморському побережжі. Найбільшими (у дужках число меш. у тис. на 1986) осередками є *Одеса* (1 132), Миколаїв (493), Херсон (352), Севастопіль (345), Керч (163), а поза межами УССР — Новоросійськ (175) (1985).

Ч. м. в публіцистиці, науці, і культурі. Зацікавлення чорноморською проблематикою пожвавлюється на Україні в 19—20 вв. За рос. революції 1905 у колах півд.-укр. дворянства була популярна думка про утворення автономної Чорноморської респ. з центром в Одесі. За першої світової війни серед українців зростає зацікавлення проблемою проток, що сполучають Ч. і Середземне м. Тоді ж у провідних укр. політ. колах обговорювано пляни утворення т. зв. Чорноморської федерації країн, що перебувають «у сфері нашої чорноморської орієнтації, об'єднані Чорним м., як центром комунікації в різнорідних культ. і політ. взаєминах» (М. Грушевський у кн. «На порозі Нової України», К. 1918).

На геополіт. значення Ч. м. для України звернув увагу С. Рудницький («Укр. справа зі становища політ. географії», 1923). Юрій Липа розвинув «чорноморську доктрину» (1940) і створив з Л. Биковським та ін. *Укр. Чорноморський Інститут*, який виявив у 1940-их рр. досить жваву видавничу діяльність («Чорноморський Збірник» та ін. вид.).

Іст. проблемам Ч. м. присвячували велику увагу укр. вчені, зокрема історики, археологи й економісти (А. Скальковський, М. Слабченко, О. Дложевський, М. Міллер, А. Коцевалов, М. Тищенко й ін.). Для дослідження цих питань багато зробили також Одеське Т-во Історії і Старожитностей і Таврійська Архівна Комісія, а в 1920-их рр. Одеське Т-во Краєзнавства й Одеське Наукове Т-во при ВУАН.

Над вивченням Ч. м. та його ресурсів працюють тепер різні н.-д. установи: Ін-т біології півд. морів АН УРСР, Морський Гідрофіз. Ін-т АН УРСР (обидва в Севастополі); Азово-Чорноморський Н.-Д. Ін-т морського і рибного госп-ва та океанографії (Керч), Севастопільський відділ Держ. Океанографічного Ін-ту, Чорноморський філіял Всесоюзного Н.-Д. Проєктного Ін-ту морської фльоти та ін.

Ч. м. присвячено увагу в укр письменстві (Т. Шевченко, О. Олесь, М. Коцюбинський, Ю. Яновський, З. Тулуб та ін.) і в мистецтві (І. Айвазовський, А. Куїнджі, С. Васильківський, О. Грищенко й ін.). Див також *Південна Україна*, *Крим*, *Туреччина й Україна*.

Література: Липа Ю. Чорноморська доктрина. I, II. В. 1940, 1942, III. Майнц—Кастель 1947; Кротов А. Жизнь Черного моря. О. 1949; Водяницкий В. Черное море в свете новейших исследований. Симферопіль 1951; Белинский Н., Истошин Ю. Моря, омывающие берега Сов. Союза. М. 1956; Зенкович В. Берега Черного и Азовского морей. М. 1958; Волобой П. Розвиток транспорту Укр. РСР. К. 1958; Зенкевич А. Биология морей СССР. М. 1963; Добровольский А., Залегин Б. Моря СССР. М. 1965; Альтман Л. Черное море. Симферопіль 1965; Еремеева Е. Черное море. Симферопіль 1965; Ганусенко І. Боротьба сх. слов'ян за вихід до Чорного моря. К. 1966; Воронков А., Клементьев Ю. Морской торговый флот СССР. М. 1969; Грене В. Ресурси Чорного моря і їх охорона.

Вісник АН УРСР. ч. 11. К. 1971; Кузминська Г. Черное море. Краснодар 1977; Степанов В., Андреев В. Черное море. Л 1981.

В. Кубійович, І. Тесля

Чорний Григорій († 1630), гетьман реєстрових козаків (1628—30). Разом з М. Дорошенком брав участь у поході проти крим. татар (1628). Як гетьман вів прополь. політику, приборкуючи нереєстрових козаків. 1630, під час повстання Т. Федоровича, козаки захопили Ч. і стратили.

Чорний Іван, див. *Шарий* Іван.

Чорний Михайло (* 1911), кінооператор родом з Богодухова, закінчив операторський фак. Київ. Кіноін-ту (1936). Працював на Київ. Кінофабриці (1932—40 і з 1944). Знимав фільми: «В степах України» (1952), «Команда з нашої вулиці» (1953), «Лимерівна» (1955), «Партизанське полум'я» (1957), «Повість наших днів» (1959), «Мертва петля» (1960), «Сон» (1964), «Гадюка» (1965), «Циган» (1966) та ін. З 1968 викладач Київ. ін-ту театрального мистецтва.

Чорний Ліс, великий ліс. масив (бл. 90 000 га), положений на межі лісостеп. й степ. смуги в Олександрівському р-ні Кіровоградської обл., розміщений на високому плято між Інгулом й Інгульцем, порізаному ярами. Переважають грабові діброви, по узбіччях з домішками ясена і береста.

У 18 в. Ч. Л. входив до володінь Запор. Січі, пізніше до *Нової Сербії*. Тут формувалися гайдамацькі загони і з Ч. Л., як бази, чинили напади на поль. володіння.

Чорний Острів (IV—7), с. м. т. на сх. Поділлі, над р. Богом Хмельницької обл.; 1 400 меш. (1984). Ч. О. вперше згадується 1366 як Чорний городок; 1566 дістав маґдебурзьке право; мав укріплений замок і відогравав ролю в укр.-поль. війні Б. Хмельницького; 1797—1923 м-ко Проскурівського пов. 1919 бої армії УНР з большевиками, постій Директорії уряду УНР і Штабу Дійової Армії. Тепер в Ч. О. незначна харч. пром-сть, цегельня, трикотажна фабрика. Музей Л. Глібова. В Ч. О. збереглися залишки фортечних мурів 17 в.

Чорний Ташлик, р. на Придніпровській височині, ліва притока Синюхи; довж. 135 км, сточище 2 390 км^2. Шир. у верхній течії 7—10 м, у пониззі до 23 м. Використовується для зрошення.

Чорний Черемош, див. *Черемош*.

Чорний Шлях, один з шляхів, якими користувалися крим. татари для наскоків на Правобережну та Зах. Україну й на Польщу в 16—17 вв. Ч. Ш. починався з Перекопського перешийка і йшов на півн. через запор. степи, на верхів'ях річок Інгула, Інгульця і Тясмину повертав на зах. і розгалужувався на 3 шляхи: сер. Кучманський, півн. (проходив поблизу Корсуня, Лисянки, Тетієва) і півд. — поблизу Шполи, Умані та Дашевця. Б. Липовця всі три шляхи об'єднувалися в один, який простягався на зах. у напрямі Тернополя і Львова. У кін. 17 в., після перемог укр. і рос. військ над татарами, їхні систематичні наскоки на Україну припинилися.

Чорниця, черниця, борівка, у Карпатах – афина і яфина (Vaccinium myrtillus L.), чагарникова рослина з родини вересуватих, кущик до 0,5 м висоти з синьочорними їстівними ягодами; росте по лісах; ягоди також використовують у нар. медицині.

Чорній Мстислава (* 1933), маляр-постімпресіоніст (акварелі, пастелі) і педагог родом з Копичинець на Тернопільщині, з 1940 на засланні в Сибіру, з 1950 в Австралії. Мист. освіту здобула в Аделяїді. Персональні виставки і участь у групових виставках австрал. мистців.

Чорній Степан (1918—80), філолог і театрознавець родом з с. Підберізців б. Львова; з 1960 у ЗДА. Проф. Нью-Йоркського Держ. і Укр. Вільного (в Мюнхені) ун-тів. Шкільні граматики укр. і англ. мови; монографія «Карпенко-Карий і театр» (1978), «Укр. театр і драматургія» (1980).

Чорній Святослав (* 1954), маляр, скульптор і кіносценограф, син Мстислави Ч., нар. у Аделяїді (Австралія), де закінчив мист. школу і згодом відбув студійну подорож по Европі і півн. Африці. Учасник групових і міжстейтових виставок; індивідуальні виставки 1978, 1981, 1984; сценограф фільмів „The Living Dangerously", „Wall to Wall", „Undercover" і ін.

Чорні клобуки, також чорні шапки, іст. назва об'єднання тюркських кочових племен печенігів, торків, берендеїв, осілих у лісостеп. частині Київ. Руси (перев. над Россю) в 11—12 вв. Це об'єднання було зумовлене потребою спільної оборони перед нападами половців. Ч. к. мали свою самоуправну орг-цію (старшин віча), яка підлягала київ. князям. Як складова частина Київ. Руси, Ч. к. охороняли її півд. кордони та брали участь у походах київ. кн. Під впливом сусідів Ч. к. поступово переходили від скотарства до осілого рільництва. По тат. навалі (1240) частина Ч. к. асимілювалася з укр. населенням, ін. подалися в степи і про них іст. документи більше не згадують.

Чорнобай (IV—13), с. м. т. на Придніпровській низовині, р. ц. Черкаської обл.; бл. 7 900 меш.; харч. пром-сть; краєзнавчий музей.

Чорнобиль, див. *Полин*.

Чорнобиль (II—11), м. (з 1941) на Київ. Поліссі, положене над р. Прип'яттю, при впаданні в неї р. Уж; р. ц. Київ. обл., пристань; 12 500 меш. (1986). Вперше згадується 1193 (Іпатіївський літопис); до 1917 заштатне м-ко Радомиського пов.; с.-г.-ремісничий характер. 1897 — 9 300, 1926 — 9 000, 1971 — 10 000 меш. Харч. пром-сть; чавуноливарний зав.; ремонтно-експлуатаційна база Дніпровського річкового пароплавства, цех мист. виробів, районне об'єднання «Сільгостехніка», мед. і проф.-техн. училища.

На березі р. Прип'яті недалеко Ч., б. м. Прип'ять, розташована Чорнобильська АЕС, перша атомова електростанція на Україні, будівництво якої почато 1971. Перший енерґбльок потужністю 1,0 млн квт вступив у дію 1977, згодом добудовано ще ін. бльоки: з 1983 працювали 4 бльоки потужністю 4,0 млн квт. Чорнобильська АЕС є конденсаційна станція бльокового типу РБМК з ядерними реакторами канальної системи.

26. 4. 1986 на Чорнобильській АЕС сталася найбільша в історії атомової енерґії аварія, яка від внутрішніх детонацій знищила 4-ий бльок АЕС, і радіоактивні елементи йоду, стронцію і цезію поширилися на півн. частину України, Білорусію, Прибалтику, Польщу, Швецію, Фінляндію й ін. країни. З р-ну Ч. евакуйовано 175 тис. населення; кілька тижнів пізніше евакуйовано дітей шкільного віку з Києва й ін. населених пунктів. Чорнобильська катастрофа спричинила великі людські жертви. Дослідники передбачають, що від радіяції АЕС помре в евр. частині СССР, насамперед на Україні, велике ч. осіб на хворобу рака. Чорнобиль став символом атомової небезпеки у світовому маштабі.

Література: Marples D. R. Chernobyl and Nuclear Power in the USSR. Торонто 1986; Hawkes N., Lean G. . . . Tchernobyl: The Worst Accident in the World. Лондон 1986; Tchernobyl. Anatomie d'un nuage, Париж 1987.

Чорнобривець Степан (* 1908), письм. родом з Полтавщини. Друкується з поч. 1930-их рр. Зб. оп. і нарисів «Героїка буднів» (1932), трилогія «Визволена земля» (1949—56), повісті «Красиві люди» (1961), роман «Ой Дніпре, Дніпре» (1969) та ін.

Чорнобривці (Tagetes), рід однорічних трав'янистих рослин родини кошичкоцвітих; 26 видів, у тому ч. на Україні 3 види: Ч. прямостоячий (T. erecta), Ч. розлогий (T. patula) та Ч. позначений (T. signata). Ч. культивують як декоративні рослини.

Чорновіл В'ячеслав (* 1938), літ. критик, публіцист, діяч руху опору проти русифікації й нац. дискримінації укр. народу, родом з Київщини. З 1979 чл. Укр. Гельсінкської групи. 1960 закінчив Київ. Ун-т і працював ред. у радіотелевізійній системі УССР та комсомольській пресі. 1967 уклав зб. матеріялів про 20 покараних ув'язненням за протести проти нац. гніту — «Лихо з розуму», поширений у самвидаві. Кілька разів ув'язнений за «антирадянську пропаґанду» (1967—69, 1972—79, 1980), перебував у Мордовських таборах суворого режиму і на засланні (1979—80) у Якутській Автономній Респ., після якого знову ув'язнений. Крім зб. «Лихо з розуму» (виданий у Парижі 1967) і «Я нічого у вас не прошу» (Торонто 1968), Ч. написав низку самвидавних ст., зокрема «Рецидив терору чи правосуддя» (1967), «Що і як обстоює Б. Стенчук» (1969), які визначаються блискучим полемічним стилем. Разом з Б. Пенсоном уложив брошуру «Будні Мордовських таборів» (1974). *І. К.*

В. Чорновіл

Чорновол Дмитро (1902—54), архітект родом з Харківщини; фахову освіту здобув у Харківському Художньому Ін-ті. Споруди Ч.: театр у Вінниці (1944—45), Будинок Рад у Проскурові (1949), драматичний театр у Тернополі (1953, разом з І. Михайленком і В. Новиковим).

Чорногора, найвища гірська група в укр. Карпатах, висунена на сх. частинах *Полонинського Бескиду;* гол. хребет простягається на довж. бл. 40 км між Чорною Тисою на зах. і Чорним Черемошем на сх. Ч. збудована з твердого пісковика з вкладками маловідпорних лупаків. Перев. частину Ч. становить вододіл між Прутом і Тисою (багато віків це був

Чорногора, вершок Піп Іван (2 022 м)

одночасно кордон держав, до яких належали Галичина і Закарпаття), зах. частина з верхом Петрос (2 020 м) лежить на Закарпатті — в сточищі Тиси; обидві частини Ч. відокремлені глибоким перевалом (1 550 м). Зах. частина порізьблена (відносна висота — 300 м); сх. Ч. — монотонний і масивний хребет, верхи високі, понад 1 900, а то й 2 000 м (Говерля — 2 058, офіц. в СССР — 2 061, Шпиці — 1 997, Томнатик — 2 018, Піп Іван — 2 022), перевали не сходять нижче 1 750 м. Від гол. хребта відходять короткі, бічні. Контраст з майже рівними хребтами (рештка кол. пенеплени) являють собою узбіччя Ч., розчленовані вузькими долинами до 1 000 м або й більше. На красвид Ч. більше, ніж в ін. частинах Карпат, вплинуло зледеніння. Тоді границя вічного снігу лежала на висоті 1 300 — 1 400 м і в джерельних частинах потоків створилися короткі льодовики (в долині Прута льодовик сягав до висоти 1 000 м і був довж. на 6,5 км). Слідами кол. зледеніння є польодовикові котли зі стрімкими, часто скельними узбіччями і широкими днами, іноді виповненими озерами (найбільше під Томнатиком) або торфовищами, нерівномірний спад долин (іноді водоспади, напр., Прута), бічні й кінцеві морени тощо.

Узбіччя Ч. вкриті лісами. На півн. узбіччях в дол. смузі виступає часто (до 1 300 м) бук, вище — смерека (винятково до 1 600 м); на півд. узбіччі сильно поширений бук, який перев. творить гор. границю лісу. Вище — до 1 800 м простягається смуга полонин, жерепу і лелеча, вище 1 800 м чисті полонини, які сягають до найвищих висот — інколи з полями каміння. Серед рослин чимало ендемічних.

Місц. населення становить плем'я *гуцулів*. Заселені найнижчі частини Ч. — на Закарпатті в долинах Чорної (Ясіня) і Білої (Богдан) Тиси, на півн. лише присілки Бистрець і Дзембровя. Рілля займає ледве ½% всієї площі, ліси бл. 70%, сіножаті 5%, полонини і пасовища 22%. Для охорони природи створено по першій світовій війні невеликі резервати; у 1964 комплексний заповідник (7 702 га), який входить до складу великого *Карп. заповідника*.

На Ч. буйно розвинене пастуше життя (сезон 5 місяців). Тут найбільше в Укр. Карпатах поширений туризм (бази: Рахів, Ясіня, Ворохта, Бистрець, Жаб'є — тепер Верховина, та ін.).

В. Кубійович

Чорногуз, лелека білий, бусол, бузько (Ciconia ciconia L.), птах ряду лелекоподібних; гніздовий птах майже по всій Україні, крім сх. окраїн Криму і Карпат; зимує в півн. Африці. Довж. тіла до 115 см, вага до 4,5 кг; оселюється на сіль. будівлях, рідше в лісах і на луках, живиться рибами, дрібними земноводними, іноді гризунами. По всій Україні улюблений птах, з яким пов'язано багато леґенд, переказів, оп. Охороняться законом. Ч. чорний, рідкісний птах.

Чорнодольська Анна (* 1946), співачка-сопрано, нар. в Австрії; закінчила Мак-Ґіл Ун-т і Держ. консерваторію у Монтреалі (1970). Виступала в оперному репертуарі (гол. партії в «Кармен» Ж. Бізе, «Богемі» Дж. Пуччіні, „L'enfant et les sortilèges" М. Равеля) і в концертах з симфонічними оркестрами в Канаді, ЗДА, Мехіко і Зах. Европі. У пепертуарі світова клясика і твори укр. композиторів (сольоспіви Ю. Фіяли, Л. Ревуцького, М. Скорика та ін.).

Чорнозем, ґрунт, що утворюється в умовах помірковано континентального і континентального вогкого або посушливого клімату під степ. рослинністю на багатій на вапно породі — лесі. Бактерії ґрунту, розкладаючи органічні рештки степ. рослин, утворюють нові органічні кольоїдальні сполуки, що являють собою т. зв. гумус ґрунту. Для Ч. характерна наявність досить потужного (20—30 см) темносірого горизонту з міцно зернисто-грудковою структурою і високим вмістом перегною (4—14%). Ч. — пухкий і завдяки цьому добре приймає воду, а одночасно і добрий до звітрювання. Все це створює дуже сприятливі умови для живлення рослин і розвитку бактерій. Родючість Ч. висока і може бути ще збільшена при відповідних аґрикульт. заходах, зокрема глибокій обробці.

Ч. займають на Україні бл. 44% території (у всьому СССР — 8,4%, на світі бл. 6%), майже всю лісостеп. (за винятком зах. частин) і степ. смуги. На Україні поширені Ч. різних типів, залежно від неодностайних умов клімату, різниці в складі лесів і відмінної рослинности. У лісостеп. смузі переважають типові або грубі Ч.: мають 6—9% гумусу, найбільшу грубину (1,5 до 2 м) і найбільшу родючість. Звич. типи Ч. мають 6—8% гумусу і меншу грубину (б. 1 м); поширені в півн. Степу. Півд. Ч. поширені в півд. Степу України; вони мають найменший відсоток гумусу (4—6%) і грубину (60—75 і 30 см); врожайність висока при достатній вологості.

Ч. ґрунти при правильній обробці дають найбільший врожай всіх с.-г. культур. Їх урожайність значно підносить глибока оранка і особливо мінеральні добрива.

Чорноклен, див. *Клен*.

Чорнокорінь (Cynoglossum L.), рід рослин родини широколистих. Відомо бл. 70 видів, у тому ч. 3 на Україні, з них

найпоширеніший Ч. лікарський (C. officinale L.), сік і свіжі корені якого використовують як інсектициди та для боротьби з гризунами. Раніше Ч. вживали в нар. медицині як болезаспокійливий засіб.

Чорнолісъка культура, археологічна культура передскитської доби (кін. 9 – поч. 7 вв. до Хр.) на Сер. Подніпров'ї. Перші пам'ятки виявлено в *Чорному Лісі* на Кіровоградщині. Виявлено залишки землянок, могильники з трупокладенням і трупоспаленням (в урнах), хліборобські знаряддя з бронзи, рідше — заліза, посуд, прикраси. Основне зайняття населення — хліборобство; відоме було і розведення рогатої худоби, коней, свиней. Носії Ч. к. пов'язані з населенням *білогрудівської*, *бондарихинської* та *зрубної* культур. Ч. к. досліджував О. Тереножкін та ін.

Керамічна посуда Чорнолісъкої культури (8 — перша пол. 7 в. до Хр.)

«Чорноморе», студентська корпорація у Чернівцях в 1913—40 рр., яка продовжувала традиції студентського т-ва *«Союз»*. Чл. «Ч.» активно працювали в ін. укр. орг-ціях і були ініціяторами вид. пресових органів на Буковині. «Ч.» співпрацювало з однойменними корпораціями у Львові, Кракові, Познані, Данціґу. У 1923 — 110 чл., в 1934 — 307 чл. При «Ч.» діяли т-во середньошкільників «Кубань» (1923—36), у 1930-их рр. секція студенток.

Чорноморка (кол. Люстдорф; VII—12), приморський кліматичний курорт (входить до курортного р-ну Одеси); санаторії, перев. для дітей; будинки відпочинку, піонерські табори.

«Чорноморська Комуна», обл. газ., орган Одеського обл. і міськ. комітетів КПУ. Веде поч. від кількох періодичних ком. видань в Одесі з 1917—20 рр. та від «Известий-Вістей» (з 1920) Одеського ревкому і виконкому. З 1929 прийняла теперішню назву і почала виходити укр. мовою; 1941—44 «Ч. к.» не появлялася. Виходить 5 разів на тиждень.

«Чорноморська Січ», спортово-виховне т-во в Ньюарку, Н. Дж. (ЗДА), засноване 1924; «Ч. С.» — кількакратний переможець Укр. Спортової Централі Америки і Канади, гол. у футболі; 1959 здобула чашу Луїса (Амер. Проф. Ліґа) з футболу. З 1969 щороку провадить літню спортову школу для дітей і юнацтва. Видає журн. «Наш спорт» (ред. О. Твардовський).

Чорноморська фльота, назва оперативного підрозділу рос. воєнно-морської фльоти за царату і за сов. влади. Традиційно до Ч. ф. набирали українців (на 1917 вони становили 80%) і тільки з 1965 вони становлять меншість. Формування Ч. ф. почалося у 1780-их рр. (кн. Г. Потьомкін), і в тур.-рос. війні 1787—91 вона відогравала велику ролю. Ч. ф. підлягали також Озівська, Дніпровська (пізніше Лиманна) та Дунайська фльотилії, в яких Озівська обслуговувалася перев. донськими, Дніпровська й Дунайська — запор. козаками, що мали тоді назву чорноморських козаків. У висліді *Крим. війни* й Паризького трактату 1856 Ч. ф. занепала і її розбудовано щойно з поч. 1870-их рр.

Напередодні першої світової війни Ч. ф. мала 8 лінкорів (у трьох бриґадах), 1 бриґаду крейсерів, 1 бриґаду гідрокрейсерів, 1 дивізію ескадрених міноносців, 1 дивізію підводних човнів та низку кораблів окремого призначення; у Ч. ф. було 36 667 офіцерів та моряків (1914 у висліді мобілізації — 68 286). Гол. база Ч. ф. була в Севастополі. Після березневої революції 1917 укр. військ. рух охопив і Ч. ф. і на поодиноких кораблях постали укр. військ. ради, що підтримували Укр. Центр. Раду. Після проголошення III Універсалу Центр. Ради у складі уряду УНР постав також ген. секретаріят морських справ (з січня 1918 — мін-во) на чолі з Д. *Антоновичем* (його помічниками були капітан 3 ранґу М. *Білінський* й інж. О. Коваленко). У грудні 1917 в Києві зформувалися ще Укр. Воєнно-Морська Рада і Укр. Морський Ген. Штаб на чолі з ген. штабу капітаном Ю. Покровським. Тому що за

Чорноморська фльота (мал. І. Айвазовського)

Центр. Ради Крим не був у складі УНР, — гол. база Ч. ф. опинилася поза її межами. Центр. Рада не висунула також претенсій до всієї Ч. ф., а тільки до тієї частини, що заявила себе укр. (крейсер «Пам'ять Меркурія» і есмінець «Завидний»). Тоді на кораблях Ч. ф. був цілковитий хаос: відповідно до настроїв залог на кораблях піднімано прапори укр., рос.-андріївські, червоні, а навіть чорні — анархістські. Д. Антонович дав наказ залогам крейсера «Пам'ять Меркурія» й міноносця «Завидний» переміститися до Одеси й Миколаєва, тобто на укр. територіяльні води. Крейсер «Пам'ять Меркурія» брав участь у січневих боях 1918 між укр. та больш. військом в Одесі.

Після наступу війська УНР на Крим з ініціятиви капітана М. Білінського вся Ч. ф. 29. 4. 1918 піднесла укр. прапор. Але німці 30. 4. зайняли Севастопіль і проголосили Ч. ф. своєю воєнною здобиччю. Тоді частина Ч. ф. відплила до Новоросійська і вивісила рос. прапор, але на домагання німців частково повернулася до Севастополя, де німці інтернували її залоги. Ін. кораблі на чолі з другим дредновтом затопили больш. залоги на наказ Леніна. Щойно 11. 11. 1918 німці передали Ч. ф. гетьманському урядові.

У сер. грудня 1918, у зв'язку зі збройною інтервенцією Антанти на Україні, Франція інтернувала Ч. ф. на своїй морській базі в Бізерті (Туніс), а згодом включила частину кораблів Ч. ф. до франц. фльоти, а решту продала на брухт.

Відбудову Ч. ф. за сов. влади закінчено 1928. 1935 морські сили Чорного й Озівського м. перейменовано на Ч. ф. СССР. Попри втрати, яких вона зазнала за перших днів нім.-сов. війни (нім. авіяція збомбардувала ряд кораблів і воєнно-військ. баз), Ч. ф. відограла активну ролю у війні (в обороні міст, допомозі в евакуації, в морсько-десантних операціях тощо).

По другій світовій війні пляново розбудовано також Ч. ф., гол. завданням якої є демонструвати воєнно-морську силу СССР на Середземному м., на якому розташувалася також шоста амер. фльота. Тепер Ч. ф. нараховує 29 модерних підводних човнів, 79 бойових кораблів (крейсерів і винищувачів), 35 великих і 50 малих міноносців, 5 амфібійних кораблів для висадки морської піхоти, понад 200 некомбатантських кораблів різного призначення, 30 розвідчих, 110 бойових і 110 транспортних літаків, одну бриґаду морсько-десантної піхоти.

Література: Історія укр. війська, 2 вид. Вінніпег 1953; Черноморский флот, исторический очерк. М. 1969; Захаров С. История военно-морского искусства. М. 1969; Басистый Н. Море и берег. М. 1970; David R. Jones, Ed. Soviet Armed Forces Annual, Military-Naval Encyclopedia of Russia and the Soviet Union, 50 vols. Academic International Press.

Л. Шанковський і Р. М.

Чорноморське (VIII—13; кол. Ак-Мечеть), с. м. т. в півн.-зах. частині Криму, р. ц. Крим. обл., пристань; 7 800 меш. (1984). Незначна харч. пром-сть; зав. торг. устаткування, комбікормовий. Б. Ч. виявлено скитські могили 4—5 вв. до Хр.

Чорноморське козацтво, Чорноморське коз. військо, військ. формація, створена рос. урядом з кол. запор. козаків (див. *Запоріжжя* і *Козацтво)*. Після зруйнування *Запор. Січі* (1775) частина козаків переселилася на тур. територію і заснувала там *Задунайську Січ*, однак більшість з них залишилася на Запоріжжі, де вони стали скарбовими селянами. У 1780-их рр. рос. генерал Г. Потьомкін намагався відновити коз. частини на добровільній основі і використати їх для оборони Півд. України проти тур. загрози. З вибухом війни з Туреччиною (1787—91) рос. уряд почав творити коз. частини з запорожців і указом від 2. 2. 1788 створив «Військо вірних козаків» під керівництвом запор. старшин С. Білого та З. Чепіги.

Гол. військ. штаб був розміщений в Олешках, де було зібрано майже 12 000 козаків. Ці коз. частини боролися проти турків під командуванням А. *Суворова*. 1788 вони були перейменовані на Чорноморське коз. військо, яке мало подібну орг. структуру, як і запор. військо, такий самий одяг тощо. 1790 рос. уряд почав переселювати козаків на землі, що були положені між Богом та Дністром, і т. ч. виникло Бозьке коз. військо з гол. штабом у Слободзеї на Дністрі.

По закінченні війни рос. уряд не хотів, щоб коз. військо було розташоване поблизу центру України та Задунайської Січі, і тому 1792 він переселив Ч. к. на Передкавказзя, на т. зв. чорноморський кордон, що простягався здовж правого берега р. Кубані від гирла р. Лаби до Озівського м. Там оселилося 1795 бл. 25 000 козаків, а також і дехто з росіян. Вони були наділені зем. площею між р. Кубанню та Єяю, що охоплювала бл. 30 000 км². Їм було надано широку коз. самоуправу, однак вже на поч. 1800 від Ч. к. були відібрані права обирати старшину, і рос. уряд призначав кошових отаманів. У першій пол. 19 в. (1809—11, 1821—25, 1848—50) Ч. к. зміцнено новими переселенцями з кол. козаків з Чернігівщини, Полтавщини, Харківщини та укр. селянами, які втікали від соц. утисків з Лівобережної України.

Адміністративна орг-ція Ч. к. ґрунтувалася на запор. системі. Воно складалося з 40 куренів, 38 з яких були названі за кол. куренями, що існували на Запор. Січі. У 1840-их рр. курені Ч. к. перейменовано на станиці, об'єднані у 4 військ. округах: Таманській, Катеринодарській, Бейсугській та Єйській. Гол. військ. штаб був у Катеринодарі, заснованому 1794 (тепер відомий п. н. *Краснодар*). Основним завданням війська було охороняти Чорноморську оборонну лінію вздовж р. Кубані й брати участь у військ. походах. Крім військ. служби, козаки займалися рільництвом, скотарством і рибальством. 1880 Ч. к. з'єдналося з зах. частиною Лінійного війська (6 бриґад) і було перейменоване на *Кубанське коз. військо*. Впродовж майже одного ст. Ч. к. продовжило, хоч у дещо зміненій формі, традицію запор. козаків.

Література: Понко И. Черноморские казаки в их гражданском и военном быту. П. 1858; Короленко П. Черноморское казачье войско (1777—1792). Катеринодар 1892; Щербина Ф. История кубанского казачьего войска. Катеринодар 1910; Голобуцкий В. Черноморское казачество. К. 1956.

А. Жуковський

Чорноморське морське пароплавство, підприємство Мін-ва морської фльоти СССР, яке здійснює перевезення вантажів і пасажирів у межах Чорноморсько-Озівського басейну — у великому каботажі, експортно-імпортних вантажів і вантажів між чужими портами. Ч. м. п. здійснює також ремонт і будівництво суден на судноремонтних зав. Управління Ч. м. п. міститься в Одесі. На Ч. м. п. припадає понад половину вантажообороту Мін-ва морської фльоти СССР.

Чорноморський (IX—19), с. м. т. на Кубані, Сіверського р-ну Краснодарського краю. Поблизу Ч. — видобуток нафти.

Чорноморський заповідник АН УРСР, розташований на півн. узбережжі Чорного м. і на о. у Тендрівській і Ягорлицькій затоках (оо. Вовчий, Кривий та ін.). Ч. з. створений 1927 для вивчення й охорони природного середовища, зокрема масового гніздування та міґрацій птахів. Площа Ч. з. — 64 806 га (1976; 27 000 га у 1927). Ч. з. складається з 3 ділянок: лісостеп., приморської та острівної. На території Ч. з. гніздяться численні чайки, крячки, кулики, качки, пастушкові та гомілкові. У затоках — місце масової зимівлі лебедів, качок, куликів пастушкових. На перелеті багато качок (особливо білолобих), куликів, горобчаків та ін. птахів.

Чорноморський низ, див. *Причорноморська низовина*.

Чорноморський суднобудівельний завод, підприємство суднобудування УССР, розташоване у м. Миколаєві, найбільший суднобудів. зав. України, утворений 1907 шляхом об'єднання двох суднобудів. зав., посталих у 1895—97, в один п. н. «Наваль». Ч. с. з. випускає великовантажні і пасажирські судна, великі морозильні траулери-рибозаводи (вперше 1956 в СССР), судна китобійної бази «Україна» (з 1957), а також прогулянкові човни, палубні суднові механізми, сіль.-госп. машини тощо.

«Чорноморці», курінь старших пластунів, організований 1926 для плекання укр. військ.-морської традиції Чорного моря при допомозі фіз. виховання й фахових умілостей, як підстав військ. служби. Курінь організовував зеленосвяточні естафети з землею з стрілецьких цвинтарів (Лисоня, Маківка) до Львова; на водних таборах влаштовував морський вишкіл, як нову ділянку пластування. По розв'язанні Пласту «Ч.» створили базу таємного пластового центру, а під час війни активізувалися в *Дивізії «Галичина»* і при організації УПА (згинуло 19 чл.). В екзилі, як курінь сеньйорів, співдіє з аналогічними куренями старших пластунок («Чорноморські Хвилі») і старших пластунів, творячи для координації дії й продовження ідейних заложень «Чорноморську Раду». Ч. чл. 151 (1983); 28 водних таборів, 23 вишкільні курси (в тому ч. 6 морсько-літунських). Видатніші чл.: Я. *Гладкий*, Д. *Грицай*, Р. Олесницький, Є. Полотнюк, І. Сенів, Р. *Шухевич-Чупринка*.

Відзнака куреня

Чорносотенці, збірна популярна назва для низки рос. монархічних і ультранаціоналістичних орг-цій, що виникли по революції 1905 в Росії; гол. з них — *Союз Русского Народа* (гол. — лікар А. Дубровін у Петербурзі; активний діяч — басарабський поміщик і службовець Мін-ва Внутр. Справ, згодом чл. II—IV Держ. Дум В. Пуришкевич). Організаторами Союзу були реакційні шовіністичні елементи з поміщиків, бюрократії, крайньо правої інтеліґенції та духовенства; масове членство складалося з міськ. і сіль. населення. Чл. користувалися підтримкою уряду і співпрацювали з таємною поліцією, популярно — «охранкою».

Програмово Ч. відстоювали самодержавство, всерос. нац. концепцію (невизнання українців і білорусів як окремих народів) і неподільність Рос. Імперії, поборювали дем. і соц. реформи, конституціоналізм, впливи нерос. груп, зокрема жидів у суспільному житті (ан-

тисемітизм); влаштовували масові виступи, т. зв. «патріотичні» маніфестації, протести проти ліберально-поступових рухів, включно до вбивства опозиційних діячів.

На Україні орг-ції Ч. були досить сильні і спиралися на зросійщені укр. кола, гол. на несвідомі елементи міста і села, а також (особливо на Волині) на пророс. духовенство. Найсильніші осередки Ч. були в Одесі (гол. відділу Союза Русского Народу граф. А. Коковніцин, 1907 — 22 000 чл., перев. з міського плебсу, орган «За царя и родину»), у Києві (керівний діяч М. Мищенко), Харкові (гол. Котов-Коношенков), Єлисаветграді (газ. «Глас народа» І. Фоменка), у Почаївській Лаврі (діяльністю Ч. на Волині керував архимандрит Віталій Максименко, їх ідеї пропаґували газ. «Волынская Земля», «Почаевский листок»). Ч. мали свої бойові «дружини», які влаштовували 1906—07 жид. погроми (у Києві, Одесі, Ялті й ін. м.).

До Ч. була ідейно близька дещо поміркована орг-ція Русское собрание з відділами в Харкові, Києві, Одесі; видавала в Харкові «Мировой труд» (ред. проф. А. Вязіґін, гол. фракції партії правих у III Держ. Думі). У 1906 постав Одесский Союз Русских Людей на чолі з М. Родзевичем, який мав 10 відділів на півд. Україні.

У жовтні 1906 на з'їзді в Києві чорносотенні орг-ції створили спільний фронт п. н. «Объединенный Русский Народ». 1907—08 подібна орг-ція діяла в Одесі: «Российский (Белый) Двухглавый Орел» під проводом В. Бєліковича. Ч. та ін. праві орг-ції використали антиполь. настрої селян Правобережжя у виборчій кампанії до III Держ. Думи (1907) і провели до неї виключно своїх депутатів з Київ. і Волинської губ. На поч. 1908 від Союза Русского Народа відкололася група на чолі з Пуришкевичем, що оформилася в *Союз Михаїла Архангела* з відділами в Києві, Одесі (міськ. гол. Б. Пелікан, орган «Южный Богатырь»), Херсоні (організатор І. Фоменко) тощо. В Одесі виникла 1910 ще одна орг-ція Ч. — Южный Монархический Союз (гол. Зайченко). У 1913 в Одесі гол. Союза Михаила Архангела в наслідок пофальшованих виборів опанував міську управу; тоді ж Ч. домоглися закриття в місті «Просвіти».

Для чергової антижид. кампанії Ч. використали у 1913 процес М. Бейліса, обвинуваченого в ритуальному вбивстві христ. хлопця; але звільнення його судом присяжних у Києві завдало Ч. моральної поразки. Орг-ції Ч. були ще активні під час війни, але після лютневої революції 1917 розпалися, а деякі були формально ліквідовані.

Література: Руководство черносотенца-монархиста. Кременчук 1906; Черновский А. Союз Русского Народа. М.—Л. 1929; Залежский В. Монархисты. Х., 2 вид.

В. Маркусь, Б. Струмінський

Чорнухи (III—13), с. м. т., положене над р. Многою, р. ц. Полтавської обл.; 2 900 меш. (1984). У Ч. нар. Г. *Сковорода* і там поставлено йому пам'ятник.

Чорнухине (V—19), с. м. т. Перевальського р-ну Ворошиловградської обл.; 9 200 меш. (1984). Видобуток вугілля.

Чорнушка (Nigella L.), рід однорічних трав'янистих рослин родини жовтецюватих. Бл. 20 видів, у тому ч. на Україні 3. Крім того, 2 середземноморські види в культурі: Ч. посівна (N. sativa L.), насіння якої використовують як прянощі, і Ч. дамаська (N. damascena L.) — декоративна рослина.

Чорнянка (Чернянка, II—18), с. м. т., р. ц. Білгородської обл. РСФСР; положене над р. Осколом; харч. пром-сть. Ч. лежить на укр. етнічній території; 1926 в Чернянській волості українці становили 67,7% (росіяни 32,1%).

Чорнята (Чернята) Іван, коз. ген. обозний у 1648—49; брав участь у походах гетьмана Б. Хмельницького проти Польщі, виконував його дипломатичні доручення. 1649 Ч. керував комісією, що складала 40-тисячний коз. реєстр після Зборівського договору Б. Хмельницького з Польщею. Після 1649 Ч. в іст. документах не згадується.

Чорт, персонаж слов. мітології. Фантазія малювала Ч. як злу нечисту силу і уявляла його у вигляді лукавої людиноподібної істоти, хитрої і підступної. Вірили, що Ч. водиться по безлюдних місцях, що живе у безоднях, в очереті, в пустелі, у пустках, руїнах і що він може перекидатися на людину, тварину і в різні речі. Вірили, що небезпечно згадувати його по імені; тому, замість слова Ч., вживали різні назви: дідько, «той, що греблі рве», «той, що не при хаті згадуючи» і т. п. В укр. фолкльорі існує багато приповідок про Ч. Згадки про Ч. збереглися в укр. топоніміці: Чортова гора, Чортиця, Чортова печера, річка Чортовець тощо. Образ Ч. часто зустрічається в творах укр. письм. (О. Стороженко «Закоханий чорт», С. Васильченко «В хуртовину» тощо). *П. О.*

Чортків (IV—6), м. над р. Серетом в півд. частині гал. Поділля, р. ц. Тернопільської обл.; 22 000 меш. (1974). Ч. заснований 1522 Юрієм Чортківським на маґдебурзькому праві; занепав за поль.-тур. воєн у другій пол. 17 в.; 1672—83 був під владою Туреччини, за Австрії центр Чортківської округи, пізніше (також за Польщі) пов. м. 6. 8. 1919 прорив поль. фронту Укр. Гал. Армією і поч.

червневого наступу (див. *Чортківська офензива*). 1931 — 19 000 меш., у тому ч. 22,8% українців (гр.-католиків), 46,4% поляків (р.-католиків), 30,0% жидів (1959 60% українців, 25% росіян, 3% поляків, 2% жидів); характер м. адміністративно-торг.-ремісничий. Тепер незначна пром-сть: харч., швейна; підприємства для обслуговування зал. транспорту. Пам'ятки архітектури: замок-фортеця 16–17 в., дерев'яні церкви 17 і 18 в. Іст. музей.

Вознесенська церква в Чорткові на Вигнанці (1738)

Чортківська офензива (також червнева офензива), назва воєнної операції *Укр. Гал. Армії* (УГА) 7—28. 6. 1919 проти поль. армії, яка примусила УГА відступити в півд.-сх. трикутник Галичини, замкнений рр. Збруч і Дністер та лінією Гусятин — Улашківці — Товсте — Устечко. Метою Ч. о. (УГА нараховувала тоді 19 000 старшин і вояків у бойовому стані і до 50 батерій) було відкинути поль. військо за р. Золоту Липу, щоб здобути для себе більший плящдарм для дальших рухів. Наступ (з 7. 6) приніс спершу тактичні успіхи: УГА здобула 8. 6 Чортків, розбила поль. армію та змусила її до відступу на віддалі 120 км аж до лінії Гологори—Перемишляни—Букачівці. Переможні бої УГА відбулися під Язлівцем (10. 6), Бучачем (11. 6), Підгайцями й Нижневом (14. 6), важкі були бої за Тернопіль (14. 6) і за Бережани (21. 6). Брак зброї і стрілива не дозволив використати цих здобутків. 28. 6 поль. армія (силою 38 600 багнетів, 2 100 шабель, 797 кулеметів, 207 гармат) проламала укр. фронт під Янчином і примусила УГА (24 000 багнетів, 400 шабель, 376 кулеметів та 144 гармати) відступити аж по р. Збруч і перейти 16. 7 на територію Наддніпрянської України. Ведена слабими силами, Ч. о. не могла досягти стратегічних успіхів; одночасно справу Ґалички вирішила (18. 6. 1919) Рада Мін. Зовн. Справ союзних держав, дозволяючи поль. армії продовжувати воєнні операції аж до р. Збруча (про це повідомлено обидві сторони). Проте перемоги УГА над численнішим і краще озброєним противником виявили її справжню військ. вартість та дали доказ її моральної сили, що й пізніше виявилось на Наддніпрянщині в боях проти Червоної армії.

Література: Макарушка Л. Чортківська офензива. чч. 1–3 в зб. Укр. Гал. Армія. т. IV. Вінніпеґ 1968.

Л. Шанковський

Чортомлик, велика скитська могила (висота 20 м, діяметр — 350 м) кін. 4 в. до Хр., положена за 22 км на півн.-зах. від Никополя (Дніпропетровська обл.). Досліджував Ч. І. Забєлін 1862—63. Відкрито поховання скитського царя і цариці та рабів чи воїнів, скелети коней, багато золотих і срібних оздоб та зброї. Найціннішою знахідкою є срібна ваза-амфора, на фризі якої зображено скитів, що приборкують диких коней. Знайдені мист. об'єкти належать до найкращих творів давньогрец. ювелірного мистецтва; зберігаються в Ермітажі (Ленінград).

Чортомлицька ваза з царського кургану

Чортомлик, о., що був у гирлі р. Базавлуку; тепер затоплений водами Каховського водоймища. На Ч. була *Чортомлицька Січ*.

Чортомлицька Січ, також Базавлуцька або Стара Січ, осередок Запор. Січі з кін. 16 в., що знаходився на о. Чортомлик або *Базавлук* при впадінні в Дніпро приток: Чортомлик, Підпільна і Скарбна (тепер б. с. Капулівки, Никопільського р-ну). Ч. С. була заснована 1593, після зруйнування татарами *Томаківської Січі*, і проіснувала до 25. 5. 1709, коли її зруйнувало рос. військо порядком репресії за підтримку запорожцями на чолі з К. *Гордієнком* самостійницької політики гетьмана І. Мазепи. Після 1709 запорожці намагалися відновити Січ на р. Кам'янці, але при ворожому наставленні Петра І відступили на територію крим. ханату і 1711 заснували *Олешківську Січ*.

Чотирнадцята бриґада УГА, постала на весні 1919 з евакуйованих з Покуття підпільних частин УГА, входила до складу III корпусу УГА. Ч. б. УГА забезпечувала здовж Дністра ліве крило УГА в її червневій (чортківській) офензиві; брала участь у здобутті від большевиків Жмеринки й Вінниці та у війні проти Денікіна. Командир — отаман В. Оробко.

«Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских», серійне вид., що містило праці «Императорского Общества» при Моск. Ун-ті за 1846—1918 рр. (з перервами); вийшло 264 кн. з матеріялами до історії Росії. Засновником і першим ред. «Ч.» був О. *Бодянський* (1846—48 і 1858—77, зредаґував 101 кн.), який помістив у «Ч.» багато цінних джерельних матеріялів до

історії України; крім нього, ще брали участь в «Ч.» Д. *Бантиш-Каменський*, М. *Любавський*, Д. *Багалій* та ін.

У «Ч.» появилися: «Історія Русів» (1846), «Літопис Самовидця» (1846), «Летописное повествование о Малой России» А. Ріґельмана (1847), «Краткое историческое описание о козацком малороссийском народе...» П. Симоновського (1847), «Повесть о том, что случилось на Украине... аж до смерти Б. Хмельницкого» (1848), «Письма гетмана Мазепы» (1848), «Начало Унии» Д. Зубрицького (1848), «Діяріуш» М. Ханенка (1858—59), «Источники малороссийской истории» Д. Бантиш-Каменського (1858), «Реестра всего Войска Запорожского в 1649 г.» (1874), «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» Я. Головацького (1878) та ін.

«Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца», вид. *Історичного Товариства Нестора Літописця* в Києві. Впродовж 1879—1914 вийшло 24 кн., в яких містилися матеріяли з історії України, а також з історії права, філології, археології, іст. географії, палеографії та нумізматики. Особливо цінним вид. т-ва були «Акты по истории землевладения в Малороссии» (1890, кн. 4). В «Ч. в И. О. Н. Л.» друкувалися такі відомі фахівці з історії України, як М. Владимирський-Буданов, І. Каманін, О. Кістяковський, О. Лазаревський та ін.

Чубар Влас (22. 2. 1891 — 26. 2. 1939), сов. держ. і партійний діяч, довголітній гол. *Ради Народних Комісарів* УССР. Нар. Ч. у с. Федорівці (тепер Чубарівка Запорізької обл.) в сел. родині. По закінченні Олександрівського механо-техн. училища (1911) працював на заводах Краматорського, Гуляй-Поля, Маріюполя, Москви й Петрограду. Брав участь у революції 1905—07 рр., 1907 вступив до партії большевиків і брав активну участь у революції 1917: був комісаром Військ.-рев. комітету Гол. артилерійського управління Петрограду, того ж р. став чл. Президії Вищої Ради Нар. Госп-ва (ВРНГ). З 1919 Ч. працював на Україні: 1919 гол. Організаційного бюра для відбудови промисловости України, з кін. 1920 гол. Укр. Ради Нар. Госп-ва, з липня 1923 гол. Ради Народних Комісарів. На цій посаді відстоював інтереси республіки проти централістичних тенденцій Москви, але одночасно виступав проти речників укр. відродження О. *Шумського* й М. *Хвильового*. 1930—32 рр. Ч. був проти надмірних хлібозаготівель і прискорених темпів колективізації сіль. госп-ва, за що з посиленням сталінського терору 1934 був усунений з України і призначений заступником гол. Совнаркому, а з 1937 і наркомом фінансів СССР. 1938 заарештований і ліквідований за невідомих обставин без формального судового процесу. По смерті Й. Сталіна реабілітований.

В. Чубар

Чубатий Микола (11. 12. 1889, Тернопіль — 10. 7. 1975, Петерсон, ЗДА), історик укр. церкви і права, педагог і публіцист, д. чл. НТШ (з 1928; засновник і перший гол. Амер. Відділу НТШ); укр. суспільний і кат. діяч. З 1939 у ЗДА. Ч. студіював (1909—18) теологію, історію і право в Львівському і Віденському ун-тах, учень М. Грушевського і О. Бальцера; проф. Львівського (таємного) Укр. Ун-ту (1920—23), Гр.-Кат. Богословської Семінарії, згодом Академії (1927—38), УВУ та УКУ (з 1963).

М. Чубатий

Гол. наук. праці з історії укр. церкви: «Митр. Іпатій Потій, апостол церк. єдности» (1914); «Зах. Україна і Рим у 13 в. у своїх змаганнях до церк. унії» (ЗНТШ. 123—24 тт., 1917), «Правне становище Церкви в Коз. Державі» (ж. «Богословія», т. III, Л. 1925), «Історія унійних змагань в Укр. Церкві» (1—3, Л. 1937), «Історія християнства на Руси-Україні» (т. I до 1353, та т. II до 1458, Рим 1965 і 1976). У працях з церк. історії Ч. підкреслював значення християнства на укр. землях перед Володимиром В., підтримував тмутороканську теорію походження ієрархії в Києві та доводив автономію і помісність Київ. митрополії. Праці з історії укр. права: «Огляд історії укр. права. Історія джерел та держ. права» (1—2, Л. 1921, 1922), «Держ.-правне становище укр. земель Лит. держави від кін. 14 ст.» (ЗНТШ, тт. 134—35 і 144—45, 1924), „Literatur der ukrainischen Rechtsgeschichte in Jahren 1919—1929“, „Przewodnik historyczno-prawny“, II—IV, 1930; у цих працях Ч. оформив схему історії укр. права. До заг. іст. праць належить «Княжа Русь-Україна та виникнення трьох сх.-слов. націй» (ЗНТШ, т. 178, 1964).

Ч. містив ст. в гал. газетах («Нова Рада», «Правда», «Діло», «Дзвони», «Мета») і амер. («Свобода» — постійний співр. в 1942—54, «Америка» й ін.). Ч. був співзасновником Укр. Конґресового Комітету Америки і довголітнім ред. його органу „The Ukrainian Quarterly“ (1944—57). Як кат. діяч, Ч. був гол. секції „Pro Oriente“, брав участь у конґресах „Pax

Romana"; був співзасновником т-ва «Обнова». У 1960—70-их рр. був діячем руху за патріярхат Укр. Кат. Церкви.

Своїми публікаціями Ч. спричинився до поширення знання про Україну в англосакському світі.

Література: Ждан М. М. Чубатий. Нью-Йорк 1970; Ленцик В. Prof. Nicolas Chubaty. ж. Ukrainian Quarterly, XXXI, 3, 1975; Падох Я. М. Чубатий, 1889—1975. Нью-Йорк—Торонто—Мюнхен 1976. *Я. Падох*

Чубатий жайворонок, див. *Посмітюха*.

Чубач Ганна (* 1941), поетка родом з Вінниччини. Закінчила Укр. Поліграф. Ін-т (1968) і Вищі літ. курси при Літ. ін-ті ім. М. Ґорького в Москві. Зб. поезій «Журавка» (1970), «Жниця» (1974), «Ожинові береги» (1977), «Заповіти землі» (1978).

Чубинський Михайло (1872—1943), правник-криміналіст, син Павла Ч., представник соціологічної школи в кримінології, проф. Харківського Ун-ту; співр. «Украинской Жизни». За гетьманату — мін. юстиції, згодом гол. Карного Держ. Суду. 1920 перейшов до Денікіна; на еміґрації в Юґославії, проф. у Беоґраді і Суботіці.

Чубинський Павло (1839—84), етнограф і гром. діяч родом з Борисполя (Київщина). Закінчив юридичний фак. Петербурзького Ун-ту. У 1869-70 Ч. очолював етногр.-статистичну експедицію на Україні, в Білорусії та Молдавії. Досліджував побут, звичаї, говірки, фольклор та нар. вірування. 1873—76 керував *Південно-Зах. Відділом Рос. Геогр. Т-ва*. Гол. праці: «Очерк нар. юридических обычаев и понятий в Малороссии» (1869), «Труды этногр.-статистической экспедиции в Западно-Русский Край» — сім тт. (1 т. — вірування, нар. забобони, приказки, загадки й чари; 2 т. — казки й анекдоти, 3 т. — нар. календар: веснянки, обжинки, колядки; 4 т. — родини, христини, весілля й похорон; 5 т. — нар. пісні; 6 т. — юридичні звичаї; 7 т. — про народності, що живуть на Україні). За свої цінні наук. праці Ч. одержав золоту медалю від Рос. Геогр. Т-ва (1873), золоту медалю на Міжнар. Виставці в Парижі (1875) та від Рос. АН Уварівську премію (1879). Ч. відомий також як поет, автор зб. віршів «Сопілка» (1871). Ч. — автор укр. нац. гімну «Ще не вмерла Україна». Бібліографічний покажчик праць Ч. уклав П. Єфименко у «КСт.» (травень 1884).

П. Чубинський

П. Одарченко

Чугай Павло (1880—?), актор характерного пляну і співак; працював у різних трупах, з 1915 в театрі М. Садовського, з яким виїхав 1920 до Галичини, згодом на Закарпаття, де працював у театрі «Просвіти» в Ужгороді. Ролі: Іван («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Сірко, Лопух («За двома зайцями», «Циганка Аза» М. Старицького) та ін.

Чугуїв (IV—17), м. на Харківщині, розташоване над р. Дінцем, р. ц. Харківської обл.; 26 000 меш. (1974). Відоме з 1627 як городище на півд. кордоні Моск. царства; з сер. 17 в. до 1765 сотенне м-ко Харківського (Старобільського) полку; з 1780 — м., 1817—57 один з центрів *військ. поселень* (1819 вибухло повстання Чугуївського полку, жорстоко придушене владою), з 1857 — заштатне м-ко Зміївського пов. Харківської губ. 1897 мало 12 600, 1926 — 14 400 меш.; характер м. хліборобсько-ремісничо-торг. Тепер. пром. м.: зав. паливної апаратури. ремонтний, дослідний точного устаткування, «Гідрозалізобетон», будів. матеріялів; мебльовий комбінат, цех мист. вишивки, харч. пром-сть. Картинна ґалерія, дім-музей І. Рєпіна, який народився в Ч.

Чугуївське повстання, збройне заворушення військ. поселенців Чугуївського полку на Харківщині 1819 проти жорстоких умов праці і суворих розпорядків у військ. поселеннях (своєрідне поєднання військ. служби з працею у сіль. госп-ві), запроваджених у Рос. Імперії з 1816. Ч. п. почалося 9. 7. 1819 з вимогою ліквідації військ. поселень. До повсталих приєдналися селяни сусідніх сіл, як також військ. поселенці з Балаклії. Для придушення повстання рос. уряд вислав реґулярне військо під проводом военного мін., ген. О. Аракчеєва: 4 піхотні полки і 2 артилерійські роти з гарматами. Після одномісячного опору Ч. п. було приборкане. Заарештовано і жорстоко покарано бл. 2 000 повстанців, з них 20 загинуло під шпіцрутенами, 400 заслано на каторжні роботи. 1820 подібні повстання вибухли в Півд. Україні, які охопили бл. 200 сіл.

Чуда, явища непояснимі відомими фіз.-психічними процесами; їх відносять на рахунок діяння надприродних сил. Всі ч. зв'язані з молитвою, і найбільше їх буває по церквах, зокрема в т. зв. відпустових місцевостях (Люрд, Фатіма та ін.). На Україні Ч., пов'язані з рел. віруваннями, відбувалися теж деколи в особливих місцях: у горах, лісах, над джерелами. На таких місцях поставали манастирі (Єлецький, Почаївський, Турковицький), будувалися церкви й каплиці, ставилися хрести. Ч., що відбувалися за життя чи по смерті окре-

мих осіб, сприяли їхній *канонізації*. Місця, де перебували такі прославлені *святі*, ставали місцями *прощ*, особливо якщо у цих місцях зберігалися останки прославленого — *мощі*. Багатолюдні прощі відбувалися також до святинь з *чудотворними іконами*. Антирел. пропаґанда сов. уряду звернула особливу увагу на заперечення Ч., пояснюючи їх фальшуванням або вимислом духовенства та переслідуючи прочан, які сходилися до місць, прославлених чудами. Однак, за останні роки в СССР, не маючи змоги далі їх заперечувати, як колись, почали визнавати існування непояснимих явищ та досліджувати їх найновішими здобутками парапсихології і парафізики.
І. К-ий

Чуднів (III—9), с. м. т. в півн.-зах. частині Придніпровської височини над р. Тетеревом, р. ц. Житомирської обл.; 7 900 меш. (1984). Ч. згаданий вперше як м.-фортеця 1471; 1660 місце капітуляції моск. війська ген. В. Шереметєва перед поль., що призвело до *Слободищенського трактату*. У 19 в. Ч. важливий торгівлею с.-г. продуктами (з кін. 19 в. мав 10 500 меш., у тому ч. пол. жидів). Тепер невелика харч. пром-сть, мебльова фабрика, торфове підприємство.

Чудновський Вольф (* 1908), фахівець з ділянки коливань стрижневих і рамових систем, наук. співр. Ін-ту Механіки АН УРСР. Разом з С. Серенсеном та А. Коваленком й ін. досліджував динамічну міцність деталів нових ділянок авіяційного машинобудування та турбобудування. 1935—40 і в період лібералізації 1957—62 друкувався укр. мовою, зокрема опрацьовував укр. техн. термінологію. Гол. праця «Методи розрахунку коливань і стійкости стрижневих систем» (1952).

Чудотворні ікони (образи), зображення святих, пов'язані з *чудами*. Ч. і. вміщувано у храмах для прилюдного вшанування; у визначені церквою дні до цих ікон відбувалися *прощі*. Ч. і. оздоблювано коштовними прикрасами, що спричинило нищення ікон під час конфіскацій церк. цінностей у СССР. Тоді зникла частина Ч. і., між ними багато старовинних; чимало Ч. і. було також знищено під час руйнування церков, і тепер на укр. землях є лише кілька Ч. і.

Чудотворна ікона Дубенської Преч Діви Марії (15 в.)

Між кол. шанованими народом Ч. і. найбільше було зображень Божої Матері (Б. М.) і чудотворця Миколая. Їх називано за місцевостями, церквами або манастирями, де вони знаходилися. Так, Почаївською називано ікону Б. М. у Почаївській Лаврі на Волині, знану з 1340. Серед ін. широко знаних ікон Б. М. були: Охтирська, що її «явлення» відбулося 1739, Барська з 16 в.; Братська, у Братському манастирі (1654); Дубенська з 15 в.; Єлецько-Чернігівська 11 в.; Каплунівська на Харківщині (1689); Куп'ятицька у Київ. Софійському соборі (1182); Новгород-Сіверська (1301); Новодворська у Чернігові (1236); Печерська у Києві (1085); Тиврівська на Поділлі 16 в.; Холмська з 12 в. В Галичині найбільше знані були Ч. і.: Зарваницька, з 13 в., Крехівсько-Верхратська і Гошівська з 17 в. та Кристинопільська й Самбірська з 18 в., а на Закарпатті в Марія Повч з 17 в. *І. К-ий*

Чудотворна ікона Матері Божої на Ясній Горі в Гошеві (17 в.)

Чуйкевич Василь, «дворянин» гетьманів Самойловича і Мазепи, родом з Полтавщини, військ. канцелярист (1689, 1697), господар Гадяцького замка, реєнт Ген. Військ. Канцелярії (1702), ген. суддя другий (1706—09). Перейшов з Мазепою до шведів, але під Полтавою здався росіянам і був засланий до Сибіру, де прийняв чернецтво.

Чуйкевич Федір († бл. 1759), знавець укр. права, який здобув на той час добру юридичну освіту. З 1717 — помічник писаря Ген. суду; з 1750 у ранзі бунчукового товариша. З власної ініціятиви у 1750—58 рр. уклав кодифікацію укр. права і впорядкував зб. «Суд і розправа». Ч. пропонував усунути деякі хиби в суд. процесі і відновити шляхетські суди, передбачувані за *Литовським Статутом*.

Чуйкевичі, коз.-старшинський рід на Гетьманщині, який походив від братів Олександра Ч., полтавського городового писаря (1666—89), й Василя Ч. (див.), ген. судді (1706—09). Син Олександра — Федір Ч. (див.), бунчуковий товариш був відомим правником того часу. Один з його нащадків, Петро Ч. (1818—75), педагог і етнограф, належав до Кирило-Методіївського Братства. Син Василя Ч., Семен Ч., був одним з керівників Ген. Військ. Канцелярії (1728—30),

Ніженським полковим суддею (1730—34), чл. Кодифікаційної Комісії (1728—43) і Ген. Суду (1744). *О. О.*

Чукарін Віктор (1921—84), спортсмен родом з Маріюполя; закінчив Львівський Ін-т Фізкультури (1950), в якому був викладачем гімнастики (з 1971); чемпіон світу (1954) і Олімпійських Ігор (1952, 1956), здобув 13 золотих медалів за першість СССР у різних родах гімнастики.

Чуковський Корній (1882—1969), рос. письм., перекладач і літературознавець, родом з Петербургу. Перекладач укр. поетів (зб. «Молода Україна»), упорядник кількох вид. рос. перекладів Т. Шевченка, автор нарису «Шевченко» (1911).

Чукур Юра (* 1899), селянин з Коломийщини (Галичина), гром.-політ. діяч (УНДО, з 1933 Фронту Нац. Єдности), 1928—30 посол до поль. сойму. 1939 вивезений большевиками, дальша доля невідома.

Чулаївський Яків (1889—?), церк. діяч родом з Київщини, еп. УАПЦ з 1923 для Бердичівської, згодом Глухівської округи. З 1926 чл. *Всеукр. Правос. Церк. Ради*, в якій завідував церк.-осв. відділом. Заарештований 1931 і засланий до Сибіру. Дальша доля невідома.

Чума (Pestis), гостра інфекційна хвороба людей та деяких тварин, гол. гризунів (185 видів), зокрема пацюків (щурів), з яких інфекцію переносять на людину блохи. Найпоширеніші форми Ч. — бубонна і легенева. Інкубаційний період триває від 2 до 6 днів. Смертність при бубонній Ч. коливається від 27 до 95%, при легеневій майже 100%. Збудником Ч. є чумний мікроб Pasteurella pestis, відкритий у 1894 одночасно французом Йерсеном та японцем Кітасато. У 18 в. вчений родом з Чернігівщини Д. *Самойлович* провадив боротьбу з Ч. у Москві (1770), Херсоні й Кременчуці (1784), Тамані (1796), Одесі (1797), Дубосарах (1798) та Теодосії (1799) і один з перших дав детальний опис клініки Ч. та запропонував засоби до її лікування й боротьби з нею. Другим укр. вченим, який вивчав Ч. з 1899, був Д. *Заболотний*, засновник епізоотології та вчення про природні вогнища Ч. Ін. укр. дослідники Ч. – В. *Висоцович*, І. *Мечніков*, М. *Гамалія*, В. Хавкін (всі з кін. 19 і поч. 20 в.).

Ч. хвороба, відома з найдавніших часів, але перші вірогідні відомості про неї припадають на кін. другого і поч. третього в. по Хр. Найвідоміша т. зв. «юстиніянова Ч.» (551—580), яка виникла у Сх.-Рим. імперії й охопила весь Близький Сх. Від цієї епідемії загинуло бл. 20 млн осіб. У 10 в. була велика епідемія Ч. в Европі, зокрема в Польщі, на Україні й у Росії. У 1090 у Києві за два тижні від Ч. загинуло понад 10 000 осіб. У 12 в. епідемія Ч. кілька разів виникала серед хрестоносців. У 13 в. в Польщі, на Україні та в Росії було кілька вибухів Ч. У 14 в. в Европі вибухла найстрашніша епідемія п. н. «чорна смерть», занесена з Сх. Китаю. У 1334 від неї загинуло майже 5 млн осіб, що становило 1/4 усього населення Европи. У 1346 Ч. була занесена до Криму, а у 1351 через Польщу — до України й Росії. На Україні вона особливо лютувала у Переяславі, де знищила все населення. Відтоді епідемії не переводилися на Україні і в Росії впродовж 4 ст., особливо у 1603, 1654, 1738—40 і 1769. У 19 в. Ч. багато разів виявлялася в рос. армії, що оперувала в Малій Азії та на Балканах, звідки вона завжди заносилася до України. З Туреччини та Персії кілька разів завозилася Ч. до Одеси (1812, 1829, 1837), а 1830 до Севастополя; останні епідемії Ч. поширилися на Україні з Росії 1878 та 1896. У 20 в. Ч. була занесена до Одеського порту хворими пацюками з чужоземних кораблів й розповсюдилася в місті: 1901, 1902 (49 хворих) й 1910 (141 хворий).

Лікування хворих на Ч. нині зводиться до застосування антибіотиків, сульфонамідів та лікувальної протичумної сироватки. Профілактика вводиться влаштуванням спеціяльних карантинних заходів у портових містах, дератизації всіх суден, що плавають на міжнар. лініях, створення спеціяльних протичумних закладів у степ. місцевостях, де водяться гризуни, завданням яких є виявлення епізоотії Ч. гризунів і боротьби з ними. Такі вогнища досі трапляються у деяких країнах Азії, Африки та Півд. Америки. На Україні та взагалі в СССР Ч. нині ліквідована повністю.

Література: Галанин М. Бубонная чума, ее историко-географическое распространение. Этнология, симптоматология и профилактика. П. 1897; Минх Г. Чума в России. К. 1898; Беліловский В., Бурда М., Гамалея Н. Чума в Одессе. О. 1904; Дебрак Ф. История чумных эпидемий в России. П. 1905; Заболотный Д. Чума. П. 1907; Вайнштейн Е. Чума. О. 1911; Златогоров С. Чума. М. 1922; Чума на юго-востоке СССР, за ред. Д. Заболотного и В. Омелянского. П. 1926; Жуков-Вережников Н. Иммунология чумы. М.—П. 1940; Руднев Г. Клиника чумы. М.—П. 1940; Зюков А. Гострі інфекційні хвороби та гельмінтози людини. К. 1947; Рогозин И., Фенюк Б. Профилактика чумы. М. 1955; Николаев Н. Чума. М. 1968.

Г. Шульц

Чума Андрій (* 1927), педагог родом з с. Цабани на Пряшівщині, закінчив Братіславський Ун-т і Моск. Пед. Ін-т, проф. ун-ту Шафарика в Пряшеві. Праці з історії педагогіки й освіти: «Укр. шкільництво на Закарпатті і сх. Словаччині» (1967). „Komenský a ruská škola“ (1970)

та ін. Друкується також в укр. вид. Пряшівщини.

Чумак Василь (1901—19), рев. діяч і письм. родом з Ічні на Чернігівщині. Закінчив гімназію в Городні 1919 і того ж року переїхав до Києва, де став активним діячем партії *боротьбістів;* працював секретарем журн. «Мистецтво» і був співр. Всеукр. літ. колеґії при Нар. Комісаріяті Освіти. Розстріляний у Києві денікінською контррозвідкою. Ч. — талановитий автор рев.-романтичних поезій, які почав писати з 1917. Окремими зб. вони появилися посмертно: «Заспів» (1920), «Червоний заспів» (1922, 1930 і 1956). У 1920-их рр. була заг.-прийнята теза В. Коряка про Ч. й ін. письм.-боротьбістів (В. Блакитного, А. Заливчого, Г. Михайличенка) як про «перших хоробрих» — основоположників укр. сов. літератури. Але на поч. 1930-их рр. твори Ч. за приналежність його до боротьбістів були заборонені; у сер. 1950-их рр. Ч. реабілітовано.

В. Чумак

Чумак Іван (* 1926), скульптор родом з Донеччини; закінчив Львівський Ін-т Прикладного і Декоративного Мистецтва; станкова і монументальна скульптура: «Слово о полку Ігоревім» (1966); портрети героїв соц. праці, пам'ятники героям м. Ржева (у співавторстві), монументи у Ворошиловграді. Держ. премія УРСР ім. Т. Шевченка. (1973).

Чумак Клавдія (* 1919), мистецтвознавець, автор ст. і розвідок про Шевченка і його сучасників. Брала участь у впорядкуванні кн. «Мист. спадщина» Т. Шевченка (т. 1—4. 1961—64) та шеститомного «Повного зібрання творів» поета (т. 1—2, 1963). Співавтор вид. «Тарас Шевченко. Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах» (1960), «Шевченко в образотворчому мистецтві» (1963), «Життя і творчість Т. Г. Шевченка . . .» (1964).

Чумак Роман (* 1918), поет і керівний діяч держ. в-в, родом з с. Ксаверівки на Київщині. Закінчив Київ. Ун-т (1950) й аспірантуру при ньому (1953), відтоді працює на керівних посадах у в-ві «Молодь» і Держ. літ. в-ві (теперішня назва «Дніпро»), з 1954 гол. ред. і дир. останього (1963—66). Друкується з 1937. Зб. поезій «Лірика» (1955), «Люблю, як співають» (1958), «Голуби над калиною» (1960), «Троянди на снігу» (1961), «Пісня незрадливого лісу» (1963), «Закоханими очима» (1964), «Краплина чистої любови» (1965). Крім того, низка зб. для дітей; переклади з рос., білор., поль., англ. й ін. мов; іст. романи «Бранне Поле» (1969), «Великий Луг» (1979).

Чумар Василь (1882—1963), укр. гром. діяч і учитель у Канаді родом з Перемищини (Галичина); до Канади прибув 1903, працював учителем у Манітобі та Альберті і був організатором Т-ва Піонерів у Альберті. Автор кн. «Спомини про переживання перших укр. переселенців у Канаді» (1942), що вийшли також англ. мовою (1981).

Чумацтво, чумакування, торг.-візницький промисел, поширений на Україні від 17 (поч. вже з 15) до сер. 19 в. Осіб, які займалися Ч., називано чумаками (у 15—16 в. «солениками», інколи «коломийцями»). Саме слово чумак походить

Чумацький Ромоданівський шлях (мал. С. Васильківського, 1910)

від слова «чум» — назви дерев'яної скрині, що її вживали Ч. для перевезення соли та риби; на підставі ін. джерел, слово «чум» означало ложку до міряння соли. Чумаки торгували сіллю, що її привозили на Україну з Криму і чорноморського та озівського узбереж, з Галичини, Донеччини і Надволжя; одночасно вони продавали в цих краях кустарні вироби, дерево, дьоготь, тютюн, горілку тощо. Для перевезення товарів чумаки користувалися пароволовими і четвероволовими дерев'яними возами, т. зв. мажами. На пароволову мажу вантажили до 60 пудів соли. Їздили чумаки валками до 100 і більше возів, що їх очолювали виборні отамани. Постійна загроза нападу в півд. степах з боку тат. загонів примушувала чумаків мати при собі зброю. Під час зупинок на ночівлю мажі ставили замкнутим чотирикутником, зручним для захисту. Ч. було найбільше поширене серед козацтва та селян різних категорій; у 15—18 в. воно розвивалося у зв'язку з козацтвом, і побут чумаків та козаків був подібний. Запор. козаки часто супроводили валки чумаків і обороняли їх від татар, зокрема при переправах через Дніпро; чумаки часто зимували в коз. поселеннях (нерідко в Лузі). На Україні було багато чумацьких шляхів, які з'єднували Лівобережжя та Слобожанщину з Запоріжжям і Кримом, Доном й

Озівським м.; ін. вели з Правобережжя і Лівобережжя до Галичини й Молдавії. Гол. шляхи мали назви: Чорний, Царгородський, Бакаїв, Муравський, Харківський. Чумацькі валки формувалися ранньою весною (звич., виїздили в неділю), поверталися восени. Для чумакування використовували т. зв. басарабських волів полової масти з довгими рогами. У 18 — першій пол. 19 в. Ч. стало одним з найвизначніших позахліборобських зайнять селян і козаків. У другій пол. 18 в. — першій пол. 19 воно було також основним видом транспорту на Наддніпрянщині. Гол. вантажем був хліб, експортований за кордон через Одеський та ін. порти Чорного й Озівського морів, далі шкіра, мед, віск; привозили сіль, сушену рибу. У 18 в. чумаки мали монополію на торгівлю сіллю, у 1830—40 рр. лише на 50—60%. Тоді привозили щороку від 2,5 до 4 млн пудів соли і 600—900 000 пудів риби. Всього чумаки транспортували річно 60—80 млн пудів різних вантажів, у тому ч. 25—40 млн пудів хліба. Вони обслуговували ярмарки, доставляли вантажі до Москви та ін. м. центр. Росії, Півн. Кавказу, Білоруси, Польщі й Молдавії.

Крім дрібних чумаків, які мали одну чи дві пари волів, виникли в другій пол. 18 в. великі чумацькі підприємства, які давали працю візникам чи наймитам, звич. кол. зубожілим чумакам. З багатих чумаків вийшли родини укр. капіталістів і діячів (Терещенки, Харитоненки та ін.). Ч. занепало з сер. 19 в. і цілком зникло з розвитком зал. і водного транспорту. Проте, ще у 1880-их рр. нараховувано 200 000 чумаків.

Ч. мало своє відображення у фольклорі (чумацькі пісні), у літературі (І. Котляревський, Т. Шевченко, Г. Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок, О. Рудиковський та ін.), у драматургії (І. Карпенко-Карий та ін.), образотворчому мистецтві (Т. Шевченко, І. Айвазовський С. Трутовський, В. Орловський, С. Васильківський та ін.).

Література: Данилевский Г. Нравы и обычаи украинских чумаков. Очерки четырех времен года в Малороссии. Библиотека для чтения, т. 142—143, 1857; Матеріяли до вивчення виробничих об'єднань, випуск 2, Чумаки. К. 1931; Слабеєв І. Чумацький промисел на Україні. Наук. Записки Ін-ту Історії АН УРСР, т. 12. К. 1958; його ж. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні (Чумацький промисел і його роля у соціяльно-економічному розвитку України XVIII — першої пол. XIX ст.). К. 1964.

П. Одарченко, Р. М.

Чумацькі пісні, нар. пісні про життя, побут, пригоди й переживання чумаків (Ч.). Тематика Ч. п. дуже широка, вона охоплює найрізноманітніші сторони життя й побуту Ч.: від'їзд Ч. у дорогу, бідування чумацької сім'ї після від'їзду господаря, туга Ч. за домівкою, злигодні мандрівного життя, втрата худоби, напади татар та грабіжників на чумацькі валки, хвороби і смерть Ч., туга за любою дівчиною, гірка доля Ч.-наймита, хвилинні розради; повернення Ч. додому, кохання і одруження Ч., туга жінки в довгому чеканні. Зіткнення родинних почуттів зі становим обов'язком — це одна з частих драматичних колізій чумацької лірики, перейнятої тугою за доброю долею. Серед Ч. п. є такі, що своєю епічністю наближаються до укр. нар. дум. Мелодії Ч. п. відзначаються гнучким гармоніюванням з текстом, вільними, широкими рисами малюють красу укр. степу і досягають вершка досконалости в тих піснях, що розповідають про хворобу та смерть Ч. в дорозі.

Деякі Ч. п. виникли щонайменше п'ять ст. тому й увійшли до репертуару кобзарів та лірників. Частинно вони були записані в рукописних співаниках першої пол. 18 в., а в друку появилися на поч. 19 в. Першу муз. публікацію Ч. п. здійснив М. Максимович (1834), а перший систематизований зб. їх опублікував І. Рудченко (1874). Ч. п. обробляли композитори М. Лисенко, К. Стеценко, Я. Степовий, О. Кошиць, М. Леонтович, Ф. Колесса, Л. Ревуцький та ін.

Ч. п. мали великий вплив на укр. літературу. Зокрема чумацькою пісенністю користався Т. Шевченко («Ой, не п'ються пива», «У неділеньку та ранесенько», «Неначе степом чумаки»). Чумацька тема відбилася в прозі Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного; у драматургії (п'єса «Чумаки» І. Карпенка-Карого) і в поезії («Чумацькі могили» Я. Щоголева). Видатним твором, що ввібрав у себе тематичне багатство й красу Ч. п., є новеля М. Коцюбинського «На крилах пісень» (1895).

Література: Рудченко И. Чумацкие народные песни. К. 1874; Ревуцький Д. Укр. думи та пісні іст. К. 1919; друге вид. 1930; Зб. Чумаки. ВУАН. Етногр. Комісія. К. 1931; Зб. Чумацькі пісні. К. 1976.

П. Одарченко

Чумаченко Микола (* 1925), економіст, д. чл. АН УРСР (з 1982) родом з с. Гладівки Херсонської обл. З 1961 проф. Ін-ту Нар. Госп-ва в Києві (1967—70 — проректор), 1971—73 — заступник дир. Ін-ту Економіки АН УРСР і з 1973 дир. Ін-ту Економіки Пром-сти АН УРСР (у Донецькому) та з 1982 гол. Донецького наук. центру АН УРСР. Праці з економіки пром-сти і управління пром. підприємством.

Чумиза, китайське просо (Setaria italica subsp. maxima), однорічна культ. кормова рослина родини злакових. На Ук-

раїні відома з першої пол. 19 в., але більшого поширення не має.

Чупахівка (III—15), с. м. т. на Слобожанщині, Охтирського р-ну Сумської обл.; 3 300 меш. (1984). Цукрозав. та хлібокомбінат.

І. Чупрей

Чупрей Іван (1882—1923), гал. гром. і політ. діяч, організатор «Січей», співред. календарів «Запорожець», секретар Крайового Січового Комітету, пізніше *Бойової Управи;* помер в Умані.

Чуприна - Чехівський Олекса (1889—1955), соліст-бас і дириґент хорів; родом з Київщини, брат В. *Чехівського*, старшина Армії УНР. 1918—21 відбув з Укр. Респ. Капелею турне по Галичині, Зах. Европі, а по її розв'язанні залишився з групою 35 співаків і концертував у Німеччині й Еспанії (дириґент Ю. Кириченко), згодом у групі К. Миколайчука і з власним хором виступав у Франції (до 1949). Помер у Абондані (Франція).

Чупринка Григорій (1879—1921), поет і вояк-борець за самостійність України родом з с. Гоголева на Чернігівщині, співр. «Української Хати». За революції 1917 був козаком у полку Хмельницького, 1919 керував повстанням проти більшевиків на Чернігівщині. Розстріляний большевиками. Ч. автор зб. лірики: «Огнецвіт», «Метеор», «Ураган» (1910). «Сон-трава», «Білий гарт» (1911), «Контрасти» (1912), поеми «Лицар-Сам» (1913). Поезії перших рр. творчости Ч. позначені перевагою традиційних гром. мотивів, за рр. реакції помітне в нього зацікавлення модернізмом з мотивами «безутішної самоти», а з поч. революції 1917 в його творчості знову переважають гром. настрої. Найповніше вид. «Твори Г. Чупринки» вийшло 1926 в Празі за ред. П. *Богацького*.

Г. Чупринка

Чупринка Тарас, див. *Шухевич* Роман.

Чурай (Чураївна) Маруся (бл. 1625—50), леґендарна нар. співачка, що за переказами жила в Полтаві; їй приписують авторство низки пісень: «Ой, не ходи, Грицю», «Котилися вози з гори», Засвіт встали козаченьки» та ін. Сюжет пісні «Ой не ходи, Грицю» ліг в основу близько десяти повістей, романів, кількох драм і поем (найбільше відома повість О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала» та іст. роман у віршах «Маруся Чурай» Л. Костенко (1979, 1983), а саму пісню на поч. 19 в. перекладено нім. та франц. мовами. Її теж використано в низці творів світової музики в тому ч. і композитором Ф. Лістом. Зб. пісень Ч. і біографічний нарис про неї Л. Кавфмана видано під назвою «Дівчина з леґенди — Маруся Чурай» (К. 1967 і 1974).

Чурґович Іван (1791—1862), гр.-кат. свящ. родом з с. Новоселиці на Закарпатті, пед. діяч; студіював у Будапештському Ун-ті. Ген. вікарій Мукачівської епархії (1828—37), дир. гімназії й учительської семінарії в Ужгороді. Ч. заслужений в реорг-ції шкільництва та формуванні пед. кадрів на Закарпатті. Ст. в угор. та укр. пресі.

Чуфут-Кале, Чуфт-Кале, середньовічне печерне м.-фортеця, на сх. від *Бахчесараю* в Криму, тепер у руїнах. Виникло в 5—6 вв. по Хр. (старе м.); з нього залишилося донині гол. стіна і арка з 10 в. 1299 Ч.-К. захопили татари, і воно згадується п. н. Кирк-Ер; заселяли

Печерне місто-фортеця 5—6 та 13—14 вв. по Хр.

його слов'яни, алани. У 14 в. в м. поселилися *караїми* і створили тут свій ремісничо-торг. осередок (нове м.). Під володінням крим. ханів Ч.-К. було місцем ув'язнення військовополонених начальників. В сер. 19 в. караїми переселилися до Бахчесараю, і Ч.-К. опустіло. У зах. давнішій частині збереглися численні печери-житла, руїни мечеті, тат. мавзолей (1437), 2 караїмські храми (кенаси); у сх. частині був монетний двір, де карбували тат. монети, і чимало житлових будинків.

А. Чухно

Чухно Анатолій (* 1926), економіст-теоретик родом з Батурина (Чернігів-

щина), чл.-кор. АН УРСР (з 1967), після закінчення Київ. Ун-ту (1951) працював у ньому, з 1963 — керівник катедри політ. економії, з 1979 його протектор. Автор бл. 80 праць з ділянок дослідження закономірностей розвитку відносин розподілу госп. дібр, взаємодії закону розподілу і закону вартости, питання екон. стимулювання, продуктивности суспільного виробництва та ін. теоретичних питань політ. економії.

Чухрай Григорій (* 1925), кінорежисер родом з Мелітополя. Освіту здобув у Всесоюзному Держ. Ін-ті Кінематографії. Режисерську роботу почав на Київ. кіностудії художніх фільмів (1953—55; кольоровий фільм «Назар-Стодоля» та ін.); з 1956 працює на студії «Мосфільм». Відомий з фільму «Баляда про солдата» (1959). Нагороди на міжнар. фестивалях за фільми «Чисте небо» (Москва), «Золота Брама» (Сан-Франціско), «Голова Паленке» (Мехіко); за гуманізм і мистецьку якість у Каннах.

Г. Чухрай

Ш

Шабатура Стефанія (* 1938), мистецькилимар родом з с. Івано-Золоте, тепер Заліщицького р-ну на Тернопільщині; закінчила Львівський Ін-т прикладного мистецтва й художнього промислу, чл. Спілки Художників України (до 1972). Проєктувала і ткала ґоблени й брала участь у численних виставках, м. ін. у Респ. виставці-ярмарку 1971 в Києві. 1972 заарештована і засуджена у Львові за «антирадянську аґітацію і пропаґанду» на 5 р. таборів суворого режиму і 3 р. заслання. Термін покарання відбувала в жін. концтаборі ч. 3—4 в Мордовської АССР, на засланні у с. Макушино Курганської обл. Ш. чл. Укр. Гельсінкської Групи; брала активну участь у протестних акціях в'язнів. Співавтор листів і звернень до міжнар. і сов. орг-цій. КҐБ знищив 70 екслібрисів і понад 150 рисунків Ш.

С. Шабатура

Шабельківка (V—18), с. м. т. Донецької обл., підпорядковане Краматорській міськ. раді, 4 500 меш. (1984); заснована 1767.

Шабленко Антін (1872—1930), письм. родом з м. Сум. З 1893 друкувався в «Зорі» (1893), «Вільній Україні» (1906), «Українській Хаті» та ЛНВ (1910). Окремими вид. вийшли кн. оп. і нарисів: «Ліхтарчик» (1899), «З півдня» (1906), «Нова хатина» (1910). За сов. часу належав до літ. орг-ції «Плуг», друкувався в поточній пресі.

Шабліовський Євген (1906—83), літературознавець родом з м. Камінь-Каширський на Волині, чл.-кор. АН УРСР, дир. Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка в Харкові (1933—35). Закінчив Київ. Ін-т Нар. Освіти, спеціялізувався гол. в шевченкознавстві. З його перших праць у цій ділянці — «Пролетарська революція і Шевченко» (1932), «Т. Г. Шевченко та його іст. значення» (1933), «Т. Г. Шевченко, його життя та творчість» (1934), «Шевченко і рос. революційна демократія» (1935) — почалося офіц. фальшування творчости Т. Шевченка з означенням його як рев. демократа, послідовника рос. демократів — В. Бєлінського, М. Чернишевського та ін. Заарештований 1937, Ш. до 1957 перебував на засланні. Після реабілітації працював в Ін-ті ім. Т. Шевченка АН УРСР. Низка його праць рос. й укр. мовами цього останнього періоду, присвячених творчості Т. Шевченка, написані в тому ж офіц. дусі: «Народ і слово Шевченка» (1961), «Т. Г. Шевченко и русские революционные демократы 1858—1861» (1962) та ін. Крім того, низка праць теж в офіц. дусі про впливи рос. літератури на укр.: «Естетика Чернишевського і наша сучасність», «Чернышевский и Украина» (1978); про розвиток соц. реалізму, впливи В. Леніна на укр. літературу тощо.

Є. Шабліовський

Шаболацьке озеро, див. *Будакський лиман.*

Шавель Степан (1910—86), укр. кат. свящ.-редемпторист родом з Галичини; студіював у Римі, з 1940 жив у Канаді. Душпастир і викладач у Колеґії св. Володимира в Робліні. Ред. богословського журн. «Лоґос» (1966—86).

Шавикін Дмитро (1902—65), маляр і графік, нар. у м. Александрові Владімірської губ., з 1915 жив у Києві, де здобув освіту в Художньому Ін-ті (1922—28) у клясі М. Бурачека, Ф. Кричевського і гол. Л. Крамаренка; з 1927 чл. ОСМУ. Ш. працював у різних жанрах: настінні розписи, ескізи ґобленів, тематичні пано, пейзажі (серія «Донбас», 1931—34, «Чайки», «Лататтся», Вечір на Дніпрі»), портрети (Н. Забіли, Л. Первомайського, І. Врони, К. Гордієнка; автопортрет). На творчості Ш. гол. 1920—30-их pp. слідний вплив М. Бойчука й експресіонізму. Ш. працював також у кн. графіці, зокрема оформлював й ілюстрував дитячі журн. («Жовтеня», «Тук-тук») і кн. Марка Твена («Пригоди Тома Сойєра»), Н. Забіли («Слово про Ігорів похід», «Рукавичка», «Під дубом зеленим», «Зайчикова хата»), П. Тичини («Дударик»), А. Шияна («Івасик-Телесик»), нар. казки («Пан Коцький») та ін. Ш. брав участь у численних виставках, почавши з 1919, гол. у Києві, Харкові, Москві, Алма-Аті, двічі у Польщі (Варшава, Краків 1933 і 1955); індивідуальні виставки: 1945 у Харкові, 1958 і 1962 в Києві. Помер у Києві.

Д. Шавикін

Література: Виставка творів Дмитра Миколайовича Шавикіна. Каталог. К. 1961; Л о б а н о в с ь к и й Б. Дмитро Миколайович Шавикін. К. 1962.

Шавлія (Salvia), рід багаторічних трав'янистих рослин або півкущів родини губоцвітих. Відомо бл. 500 видів; у СССР понад 80 видів, на Україні 29 — два з них введено в культуру. Ш. лікарська (S. officinalis); настоянка з її листя використовується при стоматиках, катарах верхніх дихальних шляхів тощо. Ш. мускатна (S. sclarea) культивується в Криму для етерної олії, яка вживається у парфумерії та медицині.

Шаг, звич. укр. назва поль.-лит. срібної монети 17—18 вв. вартістю в три гроші (трояк), карбованої з 1528, особливо за Сиґізмунда III у 1618—24. У рос. валюті Ш. дорівнював 2 копійкам, через що назву Ш. перенесено й на пізнішу рос. мідяну монету вартістю в 2 копійки. Після 1839 з встановленням у Росії лічби на «срібло» назва Ш. була перенесена на ½ коп. «сріблом» і як така збереглася до 1917.

20 і 50 шагів

За Укр. Центр. Ради (закон 18. 4. 1918) випущено паперові білети з номіналами 10, 20, 30, 40, 50 Ш.; 1 Ш. дорівнював 1/100 гривні або 1/200 карб. Походження терміну Ш. не з'ясоване.

Шагайда (Шегайдин) Степан (1896—1938), актор театру і кіна школи Л. Курбаса, родом з с. Білоголов на Тернопільщині. 1922—28 працював у театрі «Березіль»; гол. ролі: Шмігельський («Сава Чалий» І. Карпенка-Карого), Лавро («Комуна в степах» М. Куліша), Сірий Вовк («Жакерія» П. Меріме). З 1924 працював на Одеській кіностудії. Гол. ролі: Грай («Людина з лісу»), Матрос («Охоронець музею»), Кармелюк («Кармелюк»), Артем («Перекоп»). Кращі ролі у фільмах О. Довженка: Іванів батько («Іван»), Глушак («Аероград»). 1938 заарештований і тоді ж розстріляний.

С. Шагайда

Шагани (VIII—10), солоне оз. над побережжям Чорного м. в Одеській обл., сполучене з оз. Алібей. Площа 70 км²; від м. відокремлене піщаним пересипом; солоність 30‰.

Шагін-Ґірей († 1634), калґа — престолонаслідник хана, брат крим. хана Могаммеда Ґірея III, з яким правив ханатом (1624—28). Ш.-Ґ. прагнув скинути васальну залежність Криму від Туреччини. Уклав союз з запор. козаками (24. 12. 1624), які ходили 1624 трьома походами на Туреччину й нищили околиці Істамбулу (Царгород). Союз Ш.-Ґ. з запорожцями був поновлений 1628 за повторного гетьманства М. Дорошенка, 1628 запор. козаки пішли на допомогу Ш.-Ґ., але зазнали втрат під Бахчесараєм, де поляг М. Дорошенко. Під час облоги Кафи ворогуючі тат. партії (протур. і самостійницька) примирилися і спільно ударили на козаків, яким, одначе, вдалося зробити пролом через ворожі війська і повернутися на Січ.

Шаґінян Марієтта (1888—1982), рос. письм. і літературознавець вірменського роду. У літературознавчій праці багато уваги приділяла шевченкознавству: 1939 здійснила подорож по шевченківських місцях України. 1941 опублікувала монографію «Шевченко» (є в укр. й чес. перекладах), в якій, крім біографії, особливу увагу звернула на висвітлення проблем естетики й поетики Шевченка та на характеристику його мист. спадщини. Крім того, ст.: «Русская проза Шевченко» («Красная Новь», 1939, 3), «Эстетика Тараса Шевченко» («Новый Мир», 1939, 3), «Аральская экспедиция» («Молодая гвардия», 1940, 8), «У ряду геніїв людства» («Вітчизна», 1961, 3) та ін.

Шад (Schad) Йоган Баптіст (1758—1834), нім. філософ, доц. ун-ту в Єні. Був запрошений на першого проф. філософії до новозаснованого Харківського Ун-ту, в якому викладав у 1804—16 рр. також логіку, психологію й естетику. Своїми поглядами близький до нім. ідеалістів, зокрема Ф. Шеллінґа (див. *Шеллінґіянство на Україні*). У Харкові написав і видав латинською мовою «De fine hominis supremo» (1807), логіку (1812) і курс природного права (1814). Був звільнений з ун-ту і висланий з Росії.

Шадлун Микола (1883—?), геолог і гром.-політ. діяч, до революції проф. Гірничого Ін-ту в Петербурзі, 1919 мін. нар. госп-ва УНР, на еміґрації у 1922—23 рр. проф. Укр. Госп. Академії в Подєбрадах, від кін. 1920-их рр. проф. Гірничого Фак. Уральського Політехн. Ін-ту в Свердловську.

Шадурський Микола, гал. церк. діяч другої пол. 18 в., висвячений 1751, ген. візитатор, 1759—63 з доручення єп. Л. *Шептицького* відбув візитацію Львівської епархії. Залишив 6 тт. актів візитації, які дають образ життя духовенства і села тих часів. Вони написані поль. мовою, зберігалися в Нац. Музеї ім. митр. Шептицького у Львові.

Шайн Григорій (1892—1956), астроном, астрофізик, фахівець з спектроскопії родом з Одеси, д. чл. АН СССР (з 1939). 1925—45 працював у Крим. астрофіз. обсерваторії АН СССР, 1945—52 її дир. Гол. праці з обсягу спектроскопії зір та фізики газових туманностей.

Г. Шайн

Шайноха (Szajnocha) Кароль (1818—61), поль. історик, публіцист і письм. з мішаної чес.-поль. родини, родом з м. Комарна (Галичина). Автор праць, в яких трактовано й поль.-укр. взаємини: «Bolesław Chrobry» (1849), «Jadwiga a Jagiełło, 1374—1413», т. 1—3 (1855—56; також рос. переклад, 1880—82), «Szkice historyczne», т. 1—4 (1854—69), «Dwa lata dziejów naszych (1646—1648)», т. 1—2 (1865—69). Ш. підкреслював цивілізаційну місію Польщі на Сх. Европи, і його твори мали не абиякий вплив на сучасну йому поль. суспільність.

Шайтан Михайло (1895—1926), рос. історик середньовіччя родом з Симферополя, студіював іст. у Петроградському Ун-ті (1914—18), згодом викладав у Симферополі, з 1921 наук. співр. Петроградського Ун-ту. Спеціялізувався на питаннях зв'язків Київ. Руси з Зах. Европою: «Германия и Киев в XI в.» (1925), «Ирландские эмигранты в средние века» (1925).

Шайтан-коба, печера на правому березі р. Бодрак, поблизу с. Скалисте, Бахчесарайського р-ну, Крим. обл., у якій відкрито палеолітичну стоянку мустьєрського часу, досліджувану 1929—30 рр.; знайдено крем'яні вироби та кістки диких тварин, що вказує на те, що зайняттям меш. було полювання.

Шалапути, див. *Хлисти*.

Шалашников Олександер (1857—1890), лікар-ветеринар, мікробіолог-паразитолог, родом з м. Берьозове Тобольської губ. Закінчив Харківський Ветеринарний Ін-т (1882), в якому згодом завідував бактеріологічною ляборторією. Разом з Л. Ценьковським вперше розробив методу вакцинації худоби проти сибірки та запровадив її на Україні. Разом з В. *Данилевським* розробляв порівняльну паразитологію крови. Автор численних наук. праць.

Шалений огірок, огірок пирскач (Ecballium), рід багаторічних трав'янистих рослин родини гарбузових. Один вид поширений по берегах Середземного, Чорного й Каспійського м. Використовують у нар. медицині як проносне.

Шалигине (ІІ—15), с. м. т. на р. Лапузі, Глухівського р-ну Сумської обл.; 4 000 меш. (1984), засноване при кін. 16 — на поч. 17 в.; цукроварня.

Шалімов Олександер (* 1918), хірург, родом з с. Введенки, Липецької обл. (РСФСР), д. чл. АН УРСР (з 1978). У 1959—70 хірург і гол. лікар у лікарнях Харкова, з 1970 у Київ. Ін-ті удосконалення лікарів, з 1972 дир. Київ. наук.-дослідного ін-ту клінічної та експериментальної хірургії. Ш. запровадив нові методи операцій при захворюваннях органів травлення, серця, онкологічних захворюваннях тощо.

О. Шалімов

Шалматов Сисой, різьбар-підприємець і скульптор 18 ст. родом з м. Осташкова Тверської губ.; з 1752 жив у Охтирці (Харківщина). Різьбив іконостаси для соборів Охтирського (1755—60), Мгарського (1762—65), Лохвицького (1765—70) і Полтавського (1772) манастирів. Найцінніший різьблений іконостас і статуї для Покровської церкви в Ромні (1768—75), створені на замовлення кошового Запор. Січі П. Калнишевського. У селищі Чоповичах на Житомирщині відомі статуї з майстерні Ш., створені 1774—75. Творчість Ш. досліджував П. Мусієнко: «З далекого минулого» («Мистецтво», ч. 1, 1962).

Шаля Іван (* 1891), мовознавець родом з с. Журахівки на Прилуччині. По закінченні Петроградського Ун-ту (1916) працював інспектором нар. освіти в Переяславі, потім у Києві, з 1920 викладач Київ., з 1926 Кубанського пед. ін-тів. При розгромі укр. інституцій на Кубані (1933) заарештований і засланий. Автор (спільно з П. *Горецьким*) найпопулярнішого і найґрунтовнішого на той час підручника «Укр. мова» (8 вид., 1926—29), з укр.-рос. вправами (і текстами партійно-політ. спрямування) і ст. про укр. літ. мову на Кубанщині (1929).

Шаманек Альфред (1883—1920), полк. УГА. львів'янин нім. роду. Скінчив Військ. Академію у Відні, 1914 сотн. ген. штабу австр. армії, яка воювала в Галичині, згодом на італ. фронті і на Близькому Сх. Повернувшися 1919 до Галичини, вступив до УГА, став з квітня 1919 начальником штабу II Корпусу. Відзначився в *Чортківській офензиві* і в наступі УГА на Київ (серпень 1919). Згодом, з січня 1920, шеф штабу ЧУГА (Червона УГА); втікаючи від большевиків, при переході через Дністер був застрілений. Похований у с. Пороги бл. м. Сороки в Басарабії.

А. Шаманек

Шамо Ігор (1925—82), композитор родом з Києва. Закінчив Київ. Консерваторію (1951 у клясі Б. *Лятошинського*); симфонічні та камерні твори, кантати, пісні (популярні: «Києве мій», «Балядa про сурмачів», «Пісня про невідкриті острови»); 10 сольоспівів на слова Шевченка (1959); фортепіяновий цикл з 6 новель «Тарасової думи» (1960); музика до радіовистав («Відьма» за Шевченком, 1949, і «Тарасові шляхи») та до вистав «На світанні» в Київ. Театрі Юного Глядача (1964).

І. Шамо

Шамов Володимир (1882—1962), хірург, учений лікар, д. чл. Академії Мед. Наук СССР (з 1945), родом з м. Мензелінська (Уфімської губ.). Закінчив Петербурзьку Військово-Мед. Академію (1908). завідувач катедри хірургії Харківського Мед. Ін-ту (1923—39), хірургічної клініки Всеукр. Ін-ту експериментальної медицини, дир. Харківської обл. клінічної лікарні та Укр. Центр. Ін-ту переливання крови (1930—39). З 1939 на наук. і адміністративній роботі в Росії. Автор бл. 140 праць, присвячених питанням знеболювання, переливання крови, пересадці тканин й органів, онкології та різним проблемам хірургії.

Шамота Микола (1916—84), літературознавець і критик партійного напряму родом з Полтави, д. чл. АН УРСР, 1961—78 дир. Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР. Закінчив Ніженський Пед. Ін-т (1939) й Академію суспільних наук при ЦК КПСС (1953). Спеціялізувався гол. в ділянці теорії соц. реалізму. Автор кн.: «Ідейність і майстерність» (1953), «Про художність» (1957), «За велінням історії» (1965), «Гуманізм і соціялістичний реалізм» (1976) та ін. Крім того, ст. в літ. і партійній пресі, в яких Ш. гостро виступав проти відхилень у літературі від партійної лінії (про «Собор» О. Гончара, самвидавну літературу тощо). Літературознавча спадщина Ш. є зразком ідеологічного догматизму, непримиренного до відхилень від партійної лінії.

Шамрай Агапій (1896—1952), літературознавець родом з с. Миропілля на Сумщині. 1921 закінчив Харківський Ун-т і викладав укр. літературу в Харківському Ін-ті Нар. Освіти, був співр. Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка, належав до видатніших представників нової школи в літературознавстві. Праці з іст. укр. літератури: «Укр. література. Стислий огляд» (1927 і 1928), 3-томова зб. «Харківські поети 30—40-их рр. XIX ст.» (1930) з власними розвідками про укр. романтизм. Крім того, праці з теорії й методології літератури, розвідки про творчість І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, О. Стороженка, М. Коцюбинського, С. Васильченка та ін.; з зах.-евр. літератур ст. про В. Шекспіра, В. Гюго, Е.-Т.-А. Гофмана та ін. 1933—44 був на засланні й очолював катедри зах.-евр. літератур у пед. ін-тах Іжевська, Фергани, Пермі; після повернення з заслання в Київ. Ун-ті (з 1944). Посмертне вид. «Вибрані статті і дослідження» (1963).

А. Шамрай

Шамрай Сергій (1900—?), історик, співр. ВУАН, чл. комісії районного дослідження Києва і Правобережжя та Південної України, наук. співр. Наук.-Дослідчої Катедри історії України та іст. географії України. Гол. праці Ш.: «Козаки м. Полтави в 1767 р. за Румянцівським описом» (ЗІФВ, кн. 6, 1925), «До історії залюднення Степової України» (ЗІФВ, кн. 24, 1929, і окремо), «Київ. козаччина 1855 р.» (ЗІФВ, кн. 20, 1928, і окремо), «Селянські розрухи на Правобережжі в сер. XIX ст.» (ЗІФВ, кн. 11, 1927), «Духівництво в селянських рухах Правобережжя в сер. XIX ст.» («Україна», кн. 27, 1928), «Боротьба козаків Київ. сотні з київ. манастирями та маґістратом в XVII—XVIII в.» («Україна», кн. 39, 1930), «Місто Васильків, IX—XVIII вв.» («Іст.-Геогр. Зб.», т. 2, 1928, і окремо), «Деревлянські могили» («Наук. Зб. за р. 1928»), «Спомини Ол. Русова» («За сто літ», кн. 1, 1927). Як співр. М. Грушевського Ш. заслано 1932 і вдруге 1937. Помер на засланні.

Шамрай-Грушевська Анна (1880—1943), історик і перекладач, сестра Михайла і Олександра Грушевських. Наук. співр. ВУАН, у публікаціях якої містила іст. праці, присвячені іст. укр. міст й укр. культ. життю 18—19 вв.: «Стація в лівобережних містах 17 в.» («Наук. Зб. за рік 1927»), «До історії лівобережних міст у пол. 18 в.» («Іст.-Геогр. Зб.», т. 2, 1928), «З прилуцького ратушного життя 18 в.» («Іст.-Геогр. Зб.», т. 3, 1929), «Чернігівські ратушні скарги» («Іст.-Геогр. Зб.», т. 1, 1927), «Літературні пляни Куліша в 1870-их рр.» («Україна», кн. 37, 1929).

Шандор Вікентій (* 1907), правник і суспільний та культ. діяч родом з Закарпаття; у 1938—39 представник уряду Карп. України при чехо-слов. уряді в Празі. З 1947 в ЗДА: співзасновник і довголітній гол. *Карп. Союзу*, адміністративний дир. секретаріяту Пан-Амер. Укр. Конференції. З 1985 заступник гол. Виконного органу УНРади. Автор ст. і розвідок на правничо-політ. теми, гол. про Закарпаття.

Шандри, рід еміґрантів з Буковини в провінції Альберта (Канада). Ш. почали селитися в Канаді 1899, здебільша у м. Шандро. Тепер усіх Ш. може бути бл. 600 осіб. У м-ку Шандро є також музей з експонатами від перших поселенців. З роду Ш. походить перший посол до Альбертської леґіслятури Андрій *Шандро*.

Шандро Андрій (1886—1942), підприємець і суспільний діяч у Канаді родом з Буковини; до Канади прибув з батьками й поселився спочатку в місцевості, що дістала назву від його роду Шандри. 1913 був обраний послом до Альбертської леґіслятури, де працював до 1921 (перший українець, обраний до однієї з кан. леґіслятур).

Шандрук Павло (28. 2. 1889 — 15. 2. 1979), військ. діяч, ген.-хорунжий Армії УНР, д. чл. НТШ родом з Волині; нар. у с. Борсуки Крем'янецького пов. Закінчив Ніженський Іст.-Філол. Ін-т ім. кн. О. Безбородька (1911) й Олексіївську Військ. Школу у Москві (1913). Учасник першої світової війни у ранзі штабс-капітана. В Армії УНР з 1917 до 1920; з квітня 1920 командир бриґади Третьої Залізної Дивізії і ген.-хорунжий. З кін. 1920 у Польщі; один з засновників військ. ж. *«Табор»*. З 1938 контрактовий старшина поль. армії, 1938 закінчив Поль. Академію Ген. Штабу; у поль.-нім. війні командир 29 поль. бриґади. З кін. 1944 очолив за згодою всіх укр. угруповань на еміґрації в Німеччині *Укр. Нац. Комітет*, призначений його президією (з 1945) командуючим Укр. Нац. Армії, до складу якої увійшла дивізія «Галичина» (як 1 Укр. Дивізія). Ш. спричинився до виведення

П. Шандрук

дивізії з фронту перед нім. капітуляцією. По війні на еміграції в Німеччині і (з 1949) у ЗДА. Помер у Трентоні. Праці з найновішої історії укр. армії укр., поль. і англ. мовами; серед них, за ред. Ш. «Укр.-моск. війна в 1920 р. в документах» (1933), «Arms of Valor» (Нью-Йорк 1959) та ін.

Шан-коба, печерна стоянка в сточищі р. Чорної (Крим) часів мезоліту й неоліту, досліджувана 1928, 1935—36; 6 культ. шарів (неолітичного часу); знайдено нуклеуси, крем'яні знаряддя, кістки диких тварин. У верхньому шарі кам'яне неолітичне знаряддя, уламки грубого посуду.

Шанковський Амвросій (1832—1906), гр.-кат. свящ., гал.講 гром. діяч і публіцист, учитель середніх шкіл, почесний громадянин м. Коломиї. Численні ст., вірші, оп., гуморески під різними ініціялами і псевд. (Перконос, Гермоген, Пономарев Гермоген, Старший священик та ін.) в сучасних йому газ. («Голос Народний» 1866, «Газета Школьна» 1875, «Руська Хата» 1877, «Родимый Листокъ» 1880, «Слово» 1882, «Новий Проломъ» 1886, «Галицкая Русь» 1891—92 та ін.). Переклав і пристосував до ужитку укр. молоді підручники нім. мови Є. Янати (1879—86). Цікаві для історії Галичини 1840-их рр. його «Споминки про недавню бувальщину» і листування у ж. «Родимый Листокъ» (1880—83).

Шанковський Ігор (* 1931), літературознавець, поет і перекладач родом зі Стрия (Галичина), син Лева Ш. (див.); вивчав славістику й порівняльну літературу в Токіо, Філядельфії, Едмонтоні й Мюнхені; викладав рос. мову і літературу в Канаді, ЗДА й Італії (проф. ун-ту в Трієсті з 1979). Зб. поезій: «Квітнева дань» (1958), «Дисонанси» (1960), «Коротке літо» (1970) та переклади з японської середньовічної поезії «Сто постів — сто пісень» (1966); розвідки укр. і англ. мовами про В. Симоненка (1975, 1977); поезії і літературознавчі есеї в ж. «Київ» (Філядельфія) і «Визвольний Шлях» (Лондон).

Шанковський Лев (* 1903), педагог, журналіст, історик війська, родом зі Стрийщини, д. чл. НТШ. Пед. і екон. освіту здобув у Львові й Варшаві (доц. Укр. Екон. Високої Школи в Мюнхені 1946—49), військ. — в укр. і поль. старшинських школах. Служив в УГА й Армії УНР. Учасник І Зимового походу (1920). 1942—45 брав участь у рев. підпільній боротьбі, співзасновник і чл. УГВР (1944), співр. її Закордонного Представництва в Німеччині і ЗДА, ред. журн. «Prologue» (1957—61) у Нью-Йорку і щоденника «Америка» (1968—76). Автор ст. з найновішої політ. і військ. історії України в різних журн. і зб. та «Історії Укр. Війська» (вид. І. Тиктора 1953). Окремі праці: «The Ukrainian Liberation Movemento in Modern Times» (1951, есп. мовою 1952). «УПА та її підпільна література» (1952), «National Problem in the USSR» (1953) «Похідні групи ОУН» (1958), «Укр. Армія в боротьбі за державність» (1958). «Укр. Гал. Армія. Воєнно-іст. студія». (1974) та ін. Співр. ЕУ.

Л. Шанковський

Шанковський Матвій (1759—1814), гр.-кат. свящ. родом з Волині, проф. Луцької Духовної Семінарії (1790—92), з 1794 в Галичині, проф. морального богословія в «Studium Ruthenum» Львівського Ун-ту (1795—1807) і декан богословського фак. (1798, 1799 і 1803). Ш. був чл. Львівського крилосу й митр. суду (з 1805). За поль. інвазії, під час відсутности митр. Ангеловича, був адміністратором Львівської архиєпархії.

Шанковський Петро (1795–1872), політ. діяч, батько Амвросія Ш., гр.-кат. свящ., парох і декан станиславівський; 1848 організував при допомозі ін. свящ. Нар. ополчення на Гуцульщині, яке відбило від поль. нац. ґвардії м. Станиславів; нагороджений високим австр. орденом.

Шанхай, м. в сх. Китаї, над р. Хуанпу за 50 км від Сх.-Китайського моря; морський, зал., автомобільний вузол, великий порт (1976 вантажообіг бл. 70 млн т). Територія м. з прилеглими дільницями виділена в самостійну адміністративну одиницю центр. підпорядкування. Населення 11 900 000 (1982), у 1930—40-их рр. бл. 4 000 українців. Ш., поруч Харбіну, найбільш активний осередок укр. життя в Китаї.

До Ш. українці почали прибувати з часів революції в Росії 1905. Тоді засновано там Укр. Громаду, яка складалася з купців та урядовців місц. рос. установ. Ця Громада 1905 переслала 400 карб. до Петербурґу на фонд видання Євангелії укр. мовою. У 1920-их рр. до Ш. прибули втікачі з Зеленого Клину й Сибіру, згодом також українці з Манджурії; вони заснували Шанхайську Громаду, яка проіснувала до 1949 й нараховувала (1938) бл. 250 чл. Серед діячів Громади були: М. Квашенко, Б. Воблий, М. Мілько. 1939 з ініціятиви Громади засновано Укр. Еміграційний Комітет у Ш., який був визнаний японською військ. місією (Ш. 1937—45 був окупований японцями) як офіц. установа для опіки над українцями (також грузинами й тюрко-татарами). Цей комітет 1942 перейменовано на Укр. Представницький Комітет. З ініціятиви Комітету 1941 постала Укр. Нац.

Колонія в Ш., серед діячів якої були П. Бойко-Сокольський, О. Вітковський, Г. Тоцький, Г. Сніжний, О. Дроб'язко. З 1942 у Ш. діяв ще Укр. Нац. Комітет (гол. О. Дроб'язко).

Українці у Ш. мали свою пресу: 1937 появлялася «Шанхайська Громада» (2 ч.), 1941—44 газ. «Укр. Голос на Далекому Сході»; редактори: М. Мілько, О. Дроб'язко, І. Світ. Рівночасно видавано «The Call of the Ukraine» (1941—42, 7 ч.), який редаґували: С. Василіїв, І. Світ, а серед співр. були М. Мілько, Р. Корда. У 1941—42 у Ш. діяло укр. радіомовлення.

Перед приходом військ ком. Китаю 1948—49 більшість українців виїхала до Арґентіни, ЗДА й Канади.

А. Жуковський

Шаповал Антоніна, уроджена Гладун, (1893—1958), дружина Миколи Ш., гром. діячка, гол. *Укр. Громади у Франції* (1948—53).

Шаповал Артем (1890—1919), брат Миколи Ш., полк. укр. Армії, загинув у боротьбі з большевиками б. Вінниці.

Шаповал (псевд. Бе-Ша) Борис (1895—1968), графік-карикатурист родом з Києва; з 1920 виступав з сатиричними рисунками, пропаґандивними плякатами й політ. карикатурами на стор. газет і журн. «Безвірника», «Перця» тощо.

Шаповал Іван (* 1905), вчений металюрґ і письм., доц. Дніпропетровського Гірничого Ін-ту (до 1970). У прозі серед ін. майстерно написана кн. про діяльність Д. Яворницького «В пошуках скарбів» (1963). Крім того, «Стежками незвіданими» (1966), «Широкі крила» (1969), «Академік О. П. Чекмарьов» (1971), «Володимир Маяковський» (1974).

Шаповал Іван (* 1909), скульптор і педагог родом з с. Павлівщини на Черкащині. Учився в Одеському і Київ. художніх ін-тах (1930—41); скульптурні портрети М. Стражеска (1946), П. Тичини, І. Їжакевича (1950), Т. Шевченка (1964) та ін.; всі в Київ. музеї укр. мистецтва. Викладач Київ. Художнього Ін-ту (з 1944).

Шаповал Микита (26. 5. 1882 — 25. 2. 1932), політ. і гром. діяч, публіцист, соціолог, письм., за фахом лісовик, нар. у с. Сріблянці Бахмутського пов. (Донеччина); чл. РУП (з 1901), видавець і співред. ж. *«Укр. Хата»* (1909—14), один з організаторів і лідерів УПСР і чл. її ЦК; гол. Всеукр. Ліс. Спілки, чл. Центр. і Малої Ради (1917—18), мін. пошти і телеграфу в уряді В. Винниченка (після 3 Універсалу), співавтор 4 Універсалу, комісар Київ. пов., ген. секретар, згодом гол. *Укр. Нац. Союзу* (14. 11. 1918 — січень 1919), співорганізатор протигетьманського повстання (1918), мін. зем. справ в уряді В. Чехівського за Директорії (грудень 1918 — лютий 1919); з лютого 1919 в Галичині, де уряд ЗУНР за рев. погляди не дав йому дозволу на перебування. Згодом на еміґрації, секретар дипломатичної місії УНР у Будапешті (1919—20), потім у Празі, де, користуючися з підтримки Т. *Масарика*, розвинув жваву гром.-політ. і культ. діяльність: гол. *Укр. Гром. Комітету* (1921—25), співтворець укр. вищих шкіл у Празі, Укр. Госп. Академії в Подєбрадах, Укр. Високого Пед. Ін-ту ім. М. Драгоманова, організатор Всеукр. Роб. Союзу в Чехо-Словаччині, гол. Укр. Соціологічного Ін-ту в Празі; видавець і ред. місячника *Нова Україна»* (1922—28). Після 4 з'їзду УПСР (12. 5. 1918) належав до фракції «центр. течії», на еміґрації очолював УПСР і засуджував діяльність її «закордонної делеґації» у Відні; був у опозиції і гостро поборював Уряд Укр. Нар. Республіки (УНР) в екзилі.

М. Шаповал

Ш. — автор бл. 60 публіцистичних праць: «Рев. соціялізм на Україні» (1921), «Село і місто» (1926), «Масарик як соціолог» (також нім. і чес. мовами), «Стара і нова Україна» (1926), «Міжнаціональне становище укр. народу» (1934), «Велика революція й укр. визвольна програма» (1928), «Ляхоманія» (1931), «Щоденник» (2 частини 1958), «Схема життєпису» (1956), «Гетьманщина і Директорія» (1958). Як письм. (під псевд. М. Сріблянський і М. Бутенко) опублікував зб. поезій: «Сни віри» (1908), «Самотність» (1910), нариси «Жертви громадської байдужости» (1910), «Шевченко і самостійність України» (1917), «Листки з лісу» (1918). Помер у Ржевницях б. Праги і там похований.

Література: Гомзин В. Микита Шаповал, укр. гром. д'яч. Л. 1932: Шаповал Микита. Схема життєпису (автобіографічний шкіц) (упорядкував С. Зеркаль). Нью-Йорк 1956.

А. Жуковський

Шаповал Микола (1886—1948), брат Микити Ш., військ., гром. і політ. діяч, ген.-хорунжий родом з с. Сріблянки Бахмутського пов., закінчив Військ. школу в Чугуєві. Під час першої світової війни був поранений у Сх. Пруссії і попав у нім. полон. У таборі *Раштат* заснував культ.-осв. т-во «Запор. Січ», а в м. Біла на Підляшші організував Укр. Громаду. Співр. Союзу Визволення України у Відні, один з організаторів 1 Дивізії *Синьожупанників* (командир І Запор. полку ім. Т. Шевченка). 1919 командир 7 піхотної кадрової дивізії і Подільської групи

Армії УНР, згодом 16 загону, перейменованого на 3 Залізну дивізію, начальник Юнацької Школи у Кам'янці. В таборах інтернованих у Польщі начальник Спільної Юнацької Школи у таборах інтернування. Згодом у Чехо-Словаччині і (з 1924) у Франції, 1929—48 гол. *Укр. Громади* у Франції («Громада Шаповала»). За нім. окупації був заарештований (1940—41). Належав до УПСР і був гол. осередку УПСР у Франції. Ш. автор кн. «Проблеми демократії у Масарика»; перекладав з франц. мови Ромен Ролляна «Гра кохання і смерти»; ред. «Вісника Укр. Громади у Франції» та «Укр. Волі» в Парижі. Похований у Сошо (Франція).

М. Шаповал

Шаповал Олександер (1888—1972), військ. діяч, полк. Армії УНР, командир 1 коз. полку ім. Б. Хмельницького (1917), брав участь у повстанні проти гетьмана (1918). За Директорії командир Правобережного фронту Армії УНР у боротьбі проти большевиків, з 13. 2. 1919 мін. військ. справ в уряді С. Остапенка. Належав до Укр. Партії Соціялістів-Самостійників, згодом гетьманець. На еміґрації в Празі завідувач бібліотеки Укр. Високого Пед. Ін-ту ім. М. Драгоманова. З 1930 у ЗДА, «наказний отаман» Гетьманської Січі і ред. її органу ж. «Січ». Жив у Чікаґо, похований у Річмонді (Мейн).

Шаповаленко Микола (* 1910), архітект родом з с. Калинівки на Одещині, закінчив Одеський Будів. Ін-т (1935) і викладав у ньому (1935—41). Гол. будови в Одесі (всі у співпраці з ін.): хемічний корпус Технологічного Ін-ту (1935), амбуляторія Ін-ту очних захворювань ім. Філатова (1953), аеровокзал (1961), житловий р-н «Південний Захід» (з 1967). У Миколаєві та Дзержинському палаци культури (1950); плянування курорту Кароліно-Бугаз на Одещині (1963) та ін.

Шапошников Володимир (1870—1952), хемік-технолог родом з Саратовщини, д. чл. АН УРСР (1922). Закінчив Петербурзький Технологічний Ін-т (1893), викладач, згодом проф., завідувач катедри технології органічних речовин Київ. Політехн. Ін-ту (1900—22), завідувач катедри товарознавства Київ. Ін-ту Нар. Госп-ва (1913—34), дир. Ін-ту Органічної Хемії і Технології АН УРСР (1938—41). Автор бл. 150 праць, присвячених гол. хемії та технології барвників і волокнистих речовин.

В. Шапошников

Шапурма Антон (* 1911), грец. письм. і перекладач родом з с. Сартана, тепер Приморське у складі м. Жданова; живе на Україні. Пише румейським діялектом греків укр. Приозів'я. Автор віршів і казок. Переклади на грец. мову творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, М. Бажана.

Шараївський Нестор (1863—1929), архиєп. УАПЦ. Закінчив Київ. Духовну Академію, свящ. від 1891 і законовчитель гімназій. 1921 висвячений на архиєп. київ. як заступник митр., перекладач богослужбових кн. і гол. комісії перекладів УАПЦ; визначний проповідник. Єдиний з єп. УАПЦ, що упокоївся у Києві.

Н. Шараївський

Шараневич Ісидор (16. 2. 1829, с. Козарі, пов. Галич — 4. 12. 1901, Львів), гал. історик і гром. діяч та педагог (учитель Перемиської і Львівської гімназій), з 1871 доц., з 1873 — проф. Львівського Ун-ту; д. чл. АН у Кракові, почесний д-р Київ. Ун-ту; довголітній сеньйор Ставропігійського Ін-ту у Львові. Досліджував гол. історію Гал.-Волинської Руси: найбільша і довгий час найкраща праця «Історія Галицько - Володимирської Руси від найдавніших часів до року 1453» (1863); його історіографічні праці «Die Hypatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte» (1872), «Kritische Blicke in die Geschichte der Karpaten-Völker» (1871) — цінний вклад в історію Галичини; розвідки про духовенство Гал. Руси, справи церкви на зах.-укр. землях 16—18 вв., про унію, сх. патріярхат тощо. Ін. праці (укр., поль. та нім. мовами) з історії міст Галичини та про давні шляхи. Ш. вивчав також діяльність укр. братств, зокрема Львівського Успенського Братства і був одним з піонерів укр. археології в Галичині (зокрема розкопів на території Га-

І. Шараневич

личини, 1882—90). Єдиний мирянин учасник Львівського Синоду 1891.

Література: Грушевський М. Ізидор Шараневич, ЗНТШ, т. XIV, 1902; Кравець М. І. Шараневич. Архіви України, ч. 4, 1969.
А. Ж.

Шарварки (з нім. Scharwerk — спільна праця), в Польщі 15—18 вв. додаткова до *панщини* повинність кріпаків працювати на будові шляхів, мостів, гребель, панських будинків, рід т. зв. даремщини, тобто додаткових відробіткових повинностей селян. Б. Хмельницький скасував Ш. на Лівобережжі, але на Правобережжі вони існували до сер. 19 в. Царський уряд обмежив Ш. до 8 днів від сел. двору т. зв. інвентарними правилами 1847, а реформа 1861 цілком їх ліквідувала. Після реформи Ш. на Правобережжі називалися праці на ремонті шляхів, що їх виконували сіль. громади. У такій формі Ш. проіснували в Австро-Угорщині й Польщі аж до найновіших часів.

Шаргород (V—9), с. м. т., р. ц. Вінницької обл., положене на Сх. Поділлі над р. Мурашкою; 4 800 меш. (1984). Харч. пром-сть. У 15 в. на місці Ш. було с. Корчмарове. 1579 Ян Замойський побудував тут замок, названий Ш., з 1588 м-ко з маґдебурзьким правом. У 16—17 вв. за Ш. змагалися козаки, поляки і турки. У 1672–79 Ш. був під тур. владою (в той час Ш. називали Малим Стамбулом). З 1717 в Ш. діяв василіянський манастир, 1795 перетворений на правос., ліквідований у 1920-их рр. Архітектурні пам'ятки: синагога (1589), костьол (1595), Миколаївський манастир.

Шарж, один з жанрів літератури і мистецтва. У літературі — це відміна сатиричної поезії, близька до епіґрами. У сов. поезії і графіці поширені т. зв. «дружні шаржі» легкі жарти побудовані на доброзичливо карикатурному підкресленні характеристичних рис оригіналу. У жанрі Ш. за 1920-их рр. виступали В. Еллан-Блакитний, П. Капельгородський, Кость Котко, С. Пилипенко, В. Поліщук, М. Годованець, В. Ярошенко; пізніше С. Олійник, С. Воскрекасенко, Д. Білоус, В. Лагода, Є. Бандуренко, М. Білецький, Ю. Кругляк, І. Сварник, О. Жолдак, І. Немирович, П. Ребро, П. Глазовий та ін. У графіці найвідоміші майстри Ш. В. Різниченко (Велентій), О. Довженко, О. Козюренко, В. Литвиненко, Г. Розе, О. Довгаль, К. Агніт-Следзевський, В. Гливенко, К. Заруба, Б. Шаповал (Бе-Ша), А. Арутюнянц, І. Александрович, А. Костовецький та ін.; на зах. землях Я. Струхманчук, Я. Пстрак, О. Сорохтей, Й. Курилас, Е. Козак, В. Нижанківський.

Проф. В. Кубійович новітній Атлас (шарж Е. Козака)

Шарий Іван (1894—1930), політ. діяч родом з Береміївки (Полтавщина), закінчив Київ. Ун-т (1917), учасник бою під *Крутами*, про який умістив ст. «Січовики під Крутами» в київ. газ. «Народня справа» (13. 4. 1918). Чл. Трудового Конґресу від партії соц.-революціонерів. 1920—23 діяв у підпіллі, був керівником повстанського загону в Холодному Яру під прізвищем Іван Чорний. У 1920-их рр. викладач укр. мови у високих школах. Заарештований 1929 за орг-цію опору колективізації та приналежність до СВУ і розстріляний.

Шарик Михайло (1901—79), гром. діяч родом з с. Денисова на Тернопільщині, доброволець Укр. Гал. Армії (1919—20). З 1926 в Канаді, гол. Крайової Управи Укр. Нац. Об'єднання (1958—62) і Гол. Управи Стрілецької Громади (1971—72). Автор спогадів «Діти війни» (1956), «З віддалі 50 літ», «Важливими шляхами Канади» (1969—71), зб. поезій «Розсипані перли». Похований у Ст. Кетерінс, Онт.

Шариш, Шариський Комітат, Шариська жупа (угор. Sáros vármegye), адміністративно-територіяльна одиниця в Угорщині до 1919, положена перев. в сточищах рік Ториси і Топлі; гол. м. спершу замок Шариш, а з 18 в. *Пряшів*. Територія 3 600 км², населення 170 000. Перев. частина Ш. була заселена словаками, менша (півн.) входила до складу укр. етногр. території: 1 300 км², у 1914 — 46 700 населення, у тому ч. 32 200 українців, 9 700 словаків. З 1919 Ш. входить до складу Словаччини (див. *Пряшівщина*).

Шарівка (III—16), с. м. т. Богодухівського р-ну, Харківської обл., 4 100 меш. (1976), заснована 1700 осавулом Охтирського полку М. Шпрієм на р. Мірчику. Цукроварня, санаторія.

Шарко Вадим (1882—1930?), математик, проф. Київ. Кооп. Ін-ту, співр. Ін-ту укр. наук. мови при ВУАН (матем. термінологія). 1930 засуджений у процесі Спілки Визволення України. Дальша доля невідома.

Шарковський Олександер (* 1936), математик родом з Києва, чл.-кор. АН УРСР (1978). Закінчив Ки-

О. Шарковський

їв. Ун-т (1958). Співр. (1961), згодом завідувач відділу (1974) Ін-ту Математики АН УРСР, викладач Київ. Ун-ту. Праці з ділянки теоретичної механіки.

Шарлай Роман (1898—1960), лікар-інтерніст родом з Полтавщини. Закінчив Харківський Мед. Ін-т (1927), при якому спершу працював рентґенологом, а згодом інтерністом. Дир. (1945—60) і завідувач катедри госпітальної терапії (1949—60) Харківського Мед. Ін-ту; був також чл. Наук. Ради Мін-ва Охорони Здоров'я УРСР, чл. правління Укр. т-ва терапевтів.

Шарлемань Микола (1887—1970), видатний зоолог родом з Кременчука, д. чл. НТШ й Укр. Наук. Т-ва у Києві; працював у Київ. Ун-ті і в АН УРСР. Праці з зоології, зоогеографії, орнітології, систематики, фавністики хребетних (крім риб); склав «Словник зоологічної номенклятури» (2 тт., 1927), ст. про «Слово о полку Ігореві».

Шаровольський Іван (1876—1954), мовознавець й історик літератури, фахівець з германської і романської філології, родом з с. Прохорівки на Полтавщині. Закінчив Київ. Ун-т (1900), проф. там таки (з 1908). Автор ст. про нім. (1926) і рум. (1929) позичення в укр. мові. Пробував пояснити укр. майбутній час на *-му* з романських впливів (1927). Упорядник (1929) і ред. (1948, 1955) нім.-укр. словників. Помер у Києві.

Шаронов Михайло (1881—1957), маляр і графік, педагог, родом з Бєлгорода; вихованець Моск. школи живопису, скульптури й архітектури та Петербурзької Академії (1911—15); викладав у мист. школах Харкова й Києва (1922—57); портрети: В. Заболотного, І. Кочерги, М. Рильського, М. Стельмаха та ін.

Шарпило Іван, кошовий отаман на Запор. Січі 1694, противник тат. орієнтації Петрика. Ш. часто нападав на крим. татар.

Шарпівське городище, скитське городище 6—4 ст. до Хр. в урочищі Шарпівка (поблизу с. Пастирського Черкаської обл.), досліджуване 1938—40 і 1945—47. Городище було укріплене валом і ровом. При розкопах відкрито залишки наземних дерев'яних жител з обмазаними глиною стінами; печі для витопу заліза, уламки місц. ліпного й імпортованого грец. посуду, знаряддя праці, бронзові наконечники стріл, прикраси, антропоморфні й зооморфні статуетки, кістки свійських і диких тварин. На городищі жило осіле населення, зайняте хліборобством, скотарством, мисливством і ремеслом. Ш. г. мало торг. зв'язки з античними містами над Чорним м.

Шаталін Віктор (* 1926), маляр родом з Земляних Хуторів Саратовської обл.; мист. освіту здобув у Київ. Художньому Ін-ті (кляса К. Трохименка і К. Єлеви; 1953). Картини «По долинах і узгір'ях ...» (1959), «Земля» (1964), «Роздуми. Портрет композитора Г. Майбороди» (1977), «Ідуть дощі» (1981); картини з воєнною тематикою («Битва за Дніпро», 1983) тощо. Викладач (з 1966) і проф. (з 1976) Київ. Художнього Ін-ту. 1974 видано альбом його творів.

Шатилов Петро (1869—1921), лікар-інтерніст родом з слободи Козацької (Курщина). Закінчив мед. фак. Харківського Ун-ту (1895), в якому був асистентом і доц. (з 1903); проф. катедри діягностики й пропедевтичної терапії (з 1909), та такої ж катедри при Харківському Жін. Ін-ті (з 1914). Засновник харківської школи інтерністів, запропонував низку нових діягностичних метод й вперше в Рос. Імперії (1912) зробив щеплення проти черевного тифу. Автор понад 30 праць, у тому ч. клясичні підручники та монографії про різноманітність функціональних дисоціяцій серця, захворювання серцево-судинної системи тощо.

Шатківський Олекса (1908—79), маляр і графік родом з м. Почаєва на Волині. мист. освіту здобув у Варшавській школі прикладного мистецтва і в Академії Мистецтв (кляса В. Скочиляса і Л. Вичулковського); був чл. гуртка укр. мистців «Спокій». Виставляв з 1932 у Варшаві, Львові, Луцькому, Рівному та ін м. Численні картини з краєвидами Волині, Карпат і Львова; Картини до 100-річчя смерти Т. Шевченка (1961), багато літографій і ґравюр. Творчість Ш. позначена рисами експресіонізму. Ретроспективна виставка Ш. у Львові 1968. Ш. викладач (з 1948) Ін-ту прикладного і декоративного мистецтва та Поліграфічного Ін-ту ім. І. Федорова у Львові.

О. Шатківський

Шатульський Матвій (1883—1925), гром. діяч і публіцист лівого напрямку в Канаді, родом з Поділля. Еміґрував до ЗДА (1909), з 1911 в Канаді; один з засновників укр. роб.-фермерського руху в Канаді, співр. просов. газ. «Укр. роб. вісті» (з 1920).

Шатуновський Самуїл (1859—1929), математик родом з Запоріжжя, проф. Одеського Ун-ту. Основні праці Ш. стосуються альґебри, теорії чисел та математичної аналізи.

Шатух Віра (* 1928), скульптор родом з с. Новотроїцького на Запоріжжі, закін-

чила Тбіліську Академію Мистецтв (1951), працює в станковій і монументально-декоративній скульптурі: «З добрим ранком», «Приятелі» (1957), «Портрет сина» (1961, майоліка), «Сковорода», «Наречена», «Материнство» (1964, склоцемент), «Випускниця» (1967), «Юнак» (1968, оргскло) та ін.

Шаула Матвій († 1596), один з керівників козацького повстання 1594—96 під проводом С. *Наливайка*. Восени 1595 на чолі запор. загону здобув Київ і продовжував боротьбу проти поляків на Білорусі. Повернувшися на Правобережну Україну, у березні 1596 був обраний запор. гетьманом. У битві над р. Солоницею б. Лубень був поранений, підступно схоплений 7. 6. 1596 зрадниками й виданий С. Жолкевському, згодом страчений у Варшаві.

Шафарик (Šafářik) Павел Йосиф (1795—1861), визначний діяч чес. і словацького відродження, славіст родом з с. Кобелерова на Сх. Словаччині; закінчив ун-т в Єні (Німеччина) і в дусі нім. романтиків досліджував етногенезу слов. народів, мови і фолкльору та історію. Працював у Празі, найдовше був кустосом університетської бібліотеки, брав активну участь у *Слов'янському Конґресі у Празі* 1848. У своїх працях «Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten» (1826) та «Über die Abkunft der Slawen» (1828), «Slovanské starožitnosti» (т. 1—2, 1836—37) доводив індоевр. походження слов'ян та визнавав окремішність укр. і рос. мов. Хоч досліджував і захоплювався словацьким фолкльором, проте був прихильником зближення між чехами і словаками, включно до вживання спільної літ. мови. Ш. мав широкі зв'язки з слов'янськими вченими, у тому ч. й укр.: О. Бодянським, М. Максимовичем, Я. Головацьким, І. Срезневським та ін. Т. Шевченко присвятив Ш. поему «Єретик».

Шафонський Опанас (1740—1811), лікар, історик, гром. діяч, один з засновників епідеміології в Рос. Імперії, родом з с. Сосниці на Чернігівщині, син сотн. Чернігівського полку. З 1750 вчився за кордоном і в Галле здобув ступінь д-ра прав, у Лейдені — д-ра філос. та в Страсбурзі д-ра медицини (1763). З 1770 працював у Москві, де першим розпізнав чумну епідемію й разом з Д. *Самойловичем* та К. Ягельським брав участь у боротьбі з нею. Видав кн. «Описание о бывшей в Москве язвы и о всех средствах, употребленных для ее прекращения» (1774) та склав медико-топографічний опис Москви. У 1781 повернувся до Чернігова і був там радником карної палати, співр. намісництва та ген. суддею. Склав цінну довідкову працю «Черниговского наместничества топографическое описание» (1851), видану у Києві по його смерті. У ній зібрано численні відомості з іст. України, природи, госп-ва, населення, соц.-екон. стану, побуту та здоров'я Лівобережної України другої пол. 18 в.

Література: А п а н о в и ч О. Значення праці О. Ф. Шафонського: Черниговского наместничества топографическое описание . . . Укр. Іст. Журн., ч. 5, 1960.

Шафран (Crocus), рід травистих багаторічних рослин родини півникуватих. Відомо 70 видів, поширених на Середземномор'ї; в СССР — 21 вид, на Україні — 9. Ш. посівний або культурний (C. sativus) вирощують як фарбувальну і пряну рослину; використовується в нар. медицині як болезаспокійливий і сечогінний засіб.

Шафран Олекса, запор. полк., що визначився у протитур. походах на поч. 17 в. Брав участь у спільних запор.-донських походах на Туреччину й Крим. Пробув 7 років у тат. полоні, з якого втік на захопленому тур. кораблі. У морському поході 1626 на тур. побережжя на чолі 400 козаків поруйнував фортецю Трапезунд та ін. укріплення.

Шафранко Іван (* 1931), маляр і педагог родом з Закарпаття; закінчив Академію Мистецтв у Празі. Живе і працює на Словаччині в Пряшеві; ілюстратор укр. видань на Пряшівщині. Індивідуальні виставки в Кошицях, Братіславі й Пряшеві.

Шафранов Петро (1859—?), рос. історик родом з Курщини. Праці Ш. стосуються укр. історії: «О статьях Богдана Хмельницкого 1654 г.» (КСт., 1889), «О поселении в России запорожских казаков, переселившихся в 1828 г. из Турции под начальством атамана Гладкого» (Сб. материалов из архива м-ства гос. им., 1891).

Шафранюк Михайло (*1911), підприємець, меценат укр. культури в Канаді, родом з Борщівщини. Працював у кооп. та осв. орг-ціях, за війни перебував у Дивізії «Галичина». На еміґрації в Австрії, Арґентіні, від 1952 в Канаді. Фундатор Кан.-Укр. Мист. Фундації (відомої як Ґалерія Шафранюків), віддав будинок для Світового Конґресу Вільних Українців. Організатор Світової виставки Укр. мистців 1986 і низки індивідуальних і збірних виставок.

Шах Степан (1891—1978), педагог (клясичний філолог) і просвітянський діяч, родом з Куликова б. Львова, учитель Акад. гімназії у Львові (з 1920), пізніше дир. укр. гімназії в Перемишлі (1932—39), секретар Гол. Виділу Т-ва «Просвіта» у Львові (1920—32), д. чл. НТШ (з 1954), автор (під псевд. С. Перський) «Популярної історії Т-ва „Просвіта"» (1932), розвідок з історії гал. шкільництва, зокрема історії Перемиської гімна-

зії (у Звітах дирекції Держ. гімназії в Перемишлі за 1933—38), мемуарів «Львів місто моєї молодости» (I—III, 1955—56), «Між Сяном і Дунайцем» (1960), «о. Маркіян Шашкевич та гал. відродження» (1961) й ін. З 1944 жив у Німеччині, 1978 переїхав до Сіднею (Австралія) і там помер.

С. Шах

Шах Яків, запор. ватажок другої пол. 16 в., «гетьман низовий» 1577—79, претендент на молд. престол, побратим І. *Підкови*, з яким ходив походом на Молдавію (1577), 1576—77 розгромив на Дніпрі тат. посла, який повертався з Москви, чим накликав тат. напади на Волинь. Водив козаків на поляків.

Шахбазян Гайк (1896—1982), гігієніст родом з тур. Вірменії, чл.-кор. Академії Мед. Наук СССР (з 1957), закінчив Київ. Мед. Ін-т (1925), співр. Укр. Н.-Д. Ін-ту гігієни праці у Києві і його дир. (1946—52), з 1952 проф. Київ. Мед. Ін-ту. Праці з питань виробничого мікроклімату, оздоровлення умов праці. Помер у Києві.

Шахи, гра, що поєднує в собі властивості мистецтва (уява), науки (логічноточний розрахунок) і спорту. На Україні відомі з 10—11 вв., куди були принесені з батьківщини шахової (ш.) гри, Персії. Знайдено ш. фігури в археологічних розкопах Вишгороду, Києва, Турова, в Чорній Могилі б. Чернігова. В усній словесності, зокрема билинах, згадується, що Ш. були популярні в Київ. Руси. Пізніше довго не зустрічаються згадки про Ш. на Україні, бо під Росією довший час вони були заборонені Правос. Церквою; проте розвиток їх у Польщі (поема Я. Кохановського «Szachy», 1564) імовірно не лишився без впливу на вищу верству на Україні. Відомо, що за Гетьманщини шахістом був митр. Т. Яновський, а меценатом ш. мистецтва гетьман К. Розумовський.

З т. зв. європеїзацією Росії Ш. поширилися і в Росії (перший рос. підручник гри в Ш. І. Бутрімова появився 1821). У розвитку Ш. в Росії відограли ролю українці: М. Безкровний (1840—97) з Одеси, що був багаторазовим чемпіоном паризького клюбу «Café de la Régence», став співзасновником Петербурзького ш. клюбу; ін. українець Д. Коленко сприяв діяльності Петербурзького ш. зібрання (засноване 1901). Цей клюб здійснив четвертий рос. чемпіонат Ш.; третій чемпіонат відбувся в Києві (1902); перший на Україні клюб постав у Харкові (1881). згодом постали клюби у Києві, Одесі й ін. м. 1909 відбувся в Одесі Півд.-рос. ш. чемпіонат, що був першим чемпіонатом України; переможцем вийшов Б. Верлинський, на друге місце вийшов Ю. Боголюбов.

З 1924 провадяться річні чемпіонати з Ш. в УССР. Чемпіонами з Ш. в УССР були: В. Равзер, Й. Погребинський, М. Шумилін, А. Банник, І. Липницький, О. Сокольський, І. Болеславський, Ю. Ґеллер, А. Хавін, Ю. Николаєвський, Л. Альбурт. Боголюбов (1889—1952), родом з Києва, був двічі чемпіоном СССР (1924 і 1925) та двічі претендентом на світову першість (1929 і 1934). Ф. Богатирчук (1892—1983), теж киянин, був кочемпіоном СССР (1927, друге місце 1938) і чемпіоном України (1937). О. Селезньов (1888—1963), що був учасником кількох міжнар. турнірів, брав участь у чемпіонаті України 1927.

У 1960—80 рр. здобули чемпіонати України наступні шахісти: Л. Штейн (1960, 1962), Ю. Николаєвський (1963, 1977), А. Банник (1964, 1965), Ю. Сахаров (1966, 1967, 1968), В. Савон (1969), В. Тукманов (1970), Л. Альбурт (1972, 1974), М. Підгаєць (1976), К. Лернер (1978, 1982), М. Охотник (1979), В. Маланюк (1980, 1981), М. Ґуревич (1984), В. Неверов (1985).

Орг-ція ш. діяльности і турніри в СССР централізовані. Від 1924 укр. клюби підпорядковані Всесоюзному комітетові в справах фізкультури і спорту. Укр. ш. т-ва входять через ш. федерацію СССР (з 1947) до Міжнар. ш. федерації (Fédération Internationale des Échecs, FIDE), яка відбуває ш. олімпіяди що 2 роки, але не є автономними чл. FIDE. У 1960-их рр. в УССР було бл. 800 000 організованих шахістів, у всьому СССР — 2,8 млн.

За 1970—80-их рр. закваліфікувалися до циклу змагань за першість світу такі укр. ґросмайстрі: Л. Штейн, О. Білявський, Й. Дорфман, Г. Кузьмин, О. Романишин, В. Савон і В. Тукмаков. З жінок вибилися укр. шахістки: Л. Руденко (друга чемпіонка світу, 1950—53), ґросмайстрі М. Літинська і Л. Семенова та Л. Муленко.

У ш. житті України помітне місце посідають шахісти жид. походження. Крім названих вище, в Одесі жив Я. Ейхенбавм, що написав гебрейською мовою поему — опис бою на шахівниці «Гакраб» (1847). З України походять кілька ґросмайстрів: С. Флор (нар. 1908 в Городенці, Галичина), що був капітаном чехо-словацької дружини на кількох ш. олімпіядах; І. Болеславський (нар. в Золотоноші 1919), тепер ш. дружини СССР; Д. Бронштейн (нар. 1924 в Білій Церкві), чемпіон СССР, та ін.

На Зах. Україні ширше зацікавлення Ш. виникло щойно у 20 в. Перший укр. ш. клюб постав у Львові 1926 і був названий «Шаховий коник», згодом перейменований на Т-во укр. шахістів. Перший укр. ш. турнір у Галичині відбувся 1928 у Львові, у якому перші місця припали: С. *Попелю,* О. Слободянові, Я. Онищукові (10 учасників). Другий турнір відбувся в 1942 у Львові з результатом: Попель, М. Турянський, М. Романишин (14 учасників). Попель і Е. Янів поділили між собою перші місця Зах. України (Сянік, 1944).

Після 1945 укр. шахісти активізувалися в укр. спортових клюбах у таборах Д. П., згодом у нових країнах поселення, творячи ш. секції, і також індивідуально в неукр. турнірах: майстрі Ф. Богатирчук, І. Теодорович і В. Дзера в Канаді, С. Попель у Франції і ЗДА, М. Турянський у Відні і ЗДА, Б. Бачинський у Швайцарії і ЗДА та ін. Особливо активною є група укр. шахістів в Австралії; в кількох м. там існують укр. ш. клюби: Сіднеї, Мельбурні й Аделяїді. У ЗДА укр. ш. клюб постав у Нью-Йорку 1949 з назвою «Шаховий коник». Згодом й ін. спорт. клюби утворили ш. секції, з яких найдіяльніші: «Леви» (Чікаґо), «Тризуб» (Філядельфія), «Львів» (Клівленд). Під егідою Укр. Спорт. Централі Америки і Канади відбуваються турніри за індивідуальну першість серед укр. шахістів, яку здобули: О. Попович (1966, 1967, 1968, 1972, 1986), С. Попель (1969), С. Стойко (1970), Л. Блонарович (1971, 1973, 1985), К. Дзера (1974, 1981, 1983, 1984), Б. Бачинський (1975, 1976, 1977, 1978, 1979), М. Турянський (1982). Титули сеньйора-майстра Амер. ш. ферерації і майстра ФІДЕ здобули 2 укр. шахісти в ЗДА — Б. Бачинський і О. Попович.

Останнім часом на Захід прибули видатні шахісти УССР. У ЗДА живе чемпіон України (1972 і 1974) Л. Альбурт (чемпіон ЗДА 1984 і 1985). Від 1982 в Швайцарії перебуває і грає на першій шахівниці її нац. дружини ґросмайстер Т. Лемачко з України. На 12-ій ш. олімпіяді Т. Лемачко здобула золоту медалю. До укр. походження признається В. Корчной (еміґрант з 1976), багаторазовий чемпіон СССР, двократний визовник за чемпіонат світу (1978 і 1981).

Укр. вклад у ш. літературу також помітний. Широко відомі композиції О. Селезньова. Чемпіон світу Є. Ляснер видав 1919 в Берліні його «35 етюдів». У Москві опубліковані з передмовою Г. Левенфіша «Сто шахматных этюдов» Селезньова (1940). Міжнар. ґросмайстрі ш. комбінації В. Руденко та П. Бондаренко (обидва з Дніпропетровського) належать до провідних проблемістів світу.

На еміґрації проблемістом є Турянський (Чікаґо), а композиції (студії) укладає Є. Онищук (Торонто). Теорія ш. гри знає в староіндійському захисті укр. систему (1. d4 Kf6 2. c4 d6 3. Kc3 e5), що її опрацювали шахісти Києва та захист Боголюбова (1. d4 Kf6 2. c4 e6 3. Kf3 cb4+ 4. Kbd2 0—0 5. e3). В ш. композиціях відомі Кримська (опрацював І. Алешин), Львівська, Одеська (В. Мельниченко і Ю. Гордіяк), Рівенська (Н. Леонтів і В. Руденко) та Українська (С. Шедей і В. Мельниченко) теми.

Видатну ролю в популяризації Ш. відограла газ. укр. мовою *«Шахіст»* (1936—39). Після війни нема окремого укр. мовою ш. періодичного вид., лише «Спортивна газета» видає місячний додаток «Шахівниця». Книг укр. мовою про Ш. друкується непропорційно мало. Русифікації зазнає і ш. термінологія.

Література: Коган М. Очерки по истории шахмат в СССР. М.—Л. 1938; Липницький І., Ратнер Б. Вибрані партії шахістів України. К. 1952; Зелепухін М. Шахова композиція на Україні. К. 1957; Richards D. Soviet Chess. Оксфорд 1965; Георгієв Т., Бондаренко П. Шаховий етюд на Україні. К. 1966; Семенко Ю. Шахи в Україні. Мюнхен 1980; Лазарев Ю. Творчість шахістів України. К. 1982; Корчной В. Про шахи в Україні Ю. Семенка. В ж. «Нові Дні», чч. 400—401—402. Торонто 1983.

Р. М.

«Шахіст», орган Комітету в справах фізкультури і спорту при Совнаркомі УССР, виходив укр. мовою у Києві з 5. 10. 1936 до 28. 2. 1939.

Шахлін Борис (* 1932), спортсмен-гімнаст родом з Росії (Тюменська обл.). З 1951 живе на Україні, абсолютний чемпіон Европи (1955), світу (1958), XVII Олімпійських Ігор (1960). Здобув 12 золотих медалів на першостях СССР з окремих видів гімнастики (1957—63). Суддя міжнар. категорії (1964) і тренер.

Шахматов Алексей (17. 6. 1864 — 16. 8. 1920), рос. славіст-філолог родом з Нарви. По одержанні докторату в Моск. Ун-ті (1893) працював у системі Петербурзької АН (з 1894), 1906—20 гол. відділу рос. мови й літератури, з 1909 проф. Петербурзького Ун-ту. В центрі зацікавлень Ш. була іст. рос. мови, іст. літописання в стародавній Русі, а в останні два десятиріччя життя також сучасна рос. мова, зокрема синтакса, але Ш. лишив також важливі праці з усіх слов. мов, а серед них і укр., а також з рос. діялектології і стародавньої літератури. Методологічно

А. Шахматов

Ш. був в основному молодограматик, але молодограматичні методи він сполучав з філол., прагнучи комплексного охоплення мовно-іст. процесів.

До найважливіших публікацій Ш. в укр. мовознавстві належить ст. про депалятализацію приголосних перед *е* та *і* (1903 Ш. уважав, що укр. мова успадкувала з т. зв. давньоруської м'які або півм'які приголосні перед голосними переднього ряду), короткий нарис іст. укр. мови в збірному вид. «Укр. народ в его прошлом и настоящем» (1916) і низка принагідних, але важливих праць, таких як докладні рецензії на граматики А. Кримського і С. Смаль-Стоцького, на рукопис словника Б. Грінченка (що відкрила шлях до його публікації), некролог К. Михальчука тощо. Ш. брав участь також у складанні декларації Петербурзької АН «Про скасування обмежень малоруського друкованого слова» (1905—1906), що жадала волі друку для українців своєю мовою та в Комісії РАН для провірки перекладу св. Письма П. Морачевського на укр. мову. Це було в згоді з політ. поглядами Ш.: як типовий рос. ліберал (чл. партії конституціоналістів-демократів) він обстоював культ. права народів Росії, але при умові недоторканости Рос. Імперії. Відповідно, коли 1917 Україна йшла до незалежности, Ш. зайняв різко неґативну позицію. З цією політ. програмою була зв'язана також діяльність Ш. як чл. Держ. Ради Рос. Імперії (1906—11).

Найбільше цікавила Ш. в іст. укр. мови проблема її постання, до чого він повертався в багатьох своїх гол. працях: «К вопросу об образовании русских наречий и народностей» (1894), «К истории звуков русского языка» (1898—1903), «Курс истории русского языка» (1908—1911), «Очерк древнейшого периода истории русского языка» (1915), «Введение в курс истории русского языка» (1916), «Древнейшие судьбы русского языка» (1917) тощо. Постання укр. мови, як білор., як і двох гол. діялектних груп рос. мови, півн. і півд., в Ш. розглядалися незмінно в рамках заг. іст. рос. мови; незмінною лишалася концепція «спільнодавньоруської» мови як проміжного етапу між праслов. мовою й іст. трьома східнослов. мовами. Не мігши не помічати відмінностей у мовному розвитку на території сх. слов'ян уже десь від 7 в., Ш. висунув тезу про початок дезинтеґрації «спільнодавньоруської» мови тоді, але пізніше нове єднання під впливом утворення політ. єдности Київ. Руси. Щоб обґрунтувати причини таких протилежно спрямованих процесів, Ш. висунув спробу реставрувати міґраційні рухи східнослов. племен, включно з ідеєю формування південнорос. наріччя нібито в басейні Дону з пізнішим переселенням на зах., що мало покласти початок утворення білор. мови. Через те, що ці концепції знаходили дуже мало опертя в іст. фактах, Ш. раз-у-раз міняв свої погляди, в кожній дальшій своїй праці заперечуючи попередню. Найменше ці зміни поглядів стосувалися до початків укр. мови, яку Ш. незмінно виводив з «півд. наріччя» «спільнодавньоруської» мови, в заг. рисах автохтонного, хоч і тут Ш. часом містив його початки між Прутом і дол. Дніпром, а часом далі на північ, у сер. Подніпров'ї. Другою слабкою рисою іст.-генетичних концепцій Ш. було його намагання проєктувати сучасні говіркові відмінності в давнє минуле, будуючи теоретичні концепти проміжних звуків, напр., «півм'яких приголосних» (щоб пояснити твердість приголосних перед голосними переднього ряду в укр. мові проти м'якости в рос.) або припущення наявности в «спільнодавньоруській» мові голосних понаддовгих, довгих, коротких, півдовгих, півкоротких, редукованих тощо — одночасно, що суперечить усьому, що знаємо про мовні структури взагалі.

Не зважаючи на ці вразливі місця, іст.-генетичні концепції Ш. підкуповували своєю цілісністю, включенням колосальної кількости фактів, синтетичністю. На кілька десятиліть вони визначили трактування цих проблем у східньослов. мовознавстві, навіть у противників Ш.; жадна мовознавча школа не мала такого впливу в Росії—СССР у першій пол. 20 в., як школа Ш. Учні Ш. були й серед укр. мовознавців, напр., В. *Ганцов*, почасти Л. *Булаховський*.

Велике значення для українiстики мали також праці Ш., присвячені давньоруським літописам з кінцевою метою реставрації первісного тексту літописів, зокрема «Повісти временних літ», які дійшли до нас тільки в пізніших копіях, не раніших від 14 в. Після широко закроєної ред. праці над виданнями збережених літописів і численних попередніх студій Ш. дав синтетичний огляд — реконструкцію первісних літописів у таких працях, як «Разыскания о древнейших русских летописных сводах» (1905), «Повесть временных лет» (1916) і «Обозрение русских летописных сводов XIV—XVI вв.» (1938).

Література: Известия Отделения русского языка и словесности Рос. Академии Наук. 25. 1922 (збірка ст. про Ш.); Обнорский С. (ред.). А. А. Шахматов. М.—П. 1947; Тимошенко П. О. О. Шахматов про укр. мову. ж. Ук. мова в школі. ч. 4, 1956.

Ю. Шевельов

Шахнович Михайло (1888—1985), гал. гром. діяч, адвокат; у 1930-их рр. гол. Комітету УНДО пов. Копичинці-Гусятин; під

час другої світової війни гол. Окружного Допомогового Комітету в Кам'янці Струміловій. На еміґрації у ЗДА.

Шаховський Олександер (1777—1846), кн., рос. письм., драматург і театральний діяч. Автор понад 100 театральних творів, зокрема маловартісних водевілів з укр. життя: «Актер у себя на родине», «Украинская невеста» і найпоширеніший «Козак-стихотворец» (1812), що затримався в репертуарі тогочасних театрів понад 50 рр. З гострою критикою проти спотворення укр. мови та звичаїв у його водевілях виступив ж. «Украинскій Вѣстникъ».

Шаховський (Шаховской) Олексій (бл. 1690—1737), рос. держ. діяч на Україні, кн., 1729—31 мін.-резидент при гетьмані Д. Апостолі, після смерти якого (1734) Ш. очолив «Правління Гетьманського Уряду», своєрідну другу Малоросійську Колеґію, що складалася з 3 росіян і 3 українців. Ш. став фактичним правителем Гетьманщини, за директивами цариці Анни домагався зближення укр. старшини з росіянами, зведення влади Правління Гетьманського Уряду до одного правителя. 1736 Ш. відкликано і на його місце призначено кн. Барятинського.

Шаховський Семен (1909—84), літературознавець і критик родом з Полтавщини, проф. Харківського і Львівського Ун-тів, упорядник кількатомової хрестоматії з історії укр. літератури, автор підручника з укр. радянської літератури для X кляси (1938—59) і низки монографій: «Про Шевченка (1939), «Михайло Коцюбинський» (1943), «Павло Тичина», «Творчість Василя Стефаника» (1943), «Юрій Смолич» (1970), «Леся Українка» (1971), «Романи Павла Загребельного» (1974); праці з ділянки теорії літератури: «Літературні роди і види» (1963), «Критика і літ. процес» (1976) та ін., літ.-крит. ст. тощо.

С. Шаховський

Шахрай Василь († 1919), політ. діяч, чл. УСДРП, чл. Центр. Ради (1917), згодом больш. діяч на Полтавщині; больш. делеґат на мирові переговори в Бересті (1918), комісар військ. справ у першому харківському больш. уряді; відстоював самостійність укр. радянської держави перед наступом рос. большевиків. Автор праць: «Революція на Україні» (1919, під псевд. В. Скоровстанський) та разом з С. *Мазлахом* «До хвилі. Що діється на Україні і з Україною» (Саратов, 1919), в яких критикував шовіністичну антиукр. політику большевиків. Розстріляний денікінцями на Кубані.

Шахтарське (V—19; до 1963 — селище Катик), м. обл. підпорядкування, р. ц. Донецької обл.; 70 000 меш. (1982). Видобуток вугілля, збагачувальні фабрики; асфальтобетонний зав.; харч. пром-сть. Ш. не розвивається (1973 — 95 000 меш., 1977 — 77 000).

Шахти (VI—21; до 1920 Александровськ-Грушевський), м. Ростовської обл. РСФСР обл. підпорядкування; 223 000 меш. (1977; 1939 — 135 000, 1926 — 32 700); центр вугільної пром-сти. Ш. положені на укр.-рос. етногр. межі; за переписом 1926, українці становили в Ш. 13,5% всього населення, а в Шахтинсько-Донецькій окрузі — 13,1%.

Шахтинський процес 1928, перший великий показовий процес в СССР, на якому суджено 53 інж. і техніків-гірників, яких заарештовано у березні 1928 у Шахтинському р-ні Донбасу. Їх обвинувачено в шкідництві, саботажі, утримуванні злочинних зв'язків з кол. власниками копалень, у приналежності до «контррев. орг-ції», що діяла у 1922—28 рр. й отримувала директиви від т. зв. «Паризького центру». Процес відбувся 18. 5. — 6. 7. 1928 у Москві під головуванням А. Вишинського (прокурор М. Криленко). Суд звільнив 4 підсудних, відклав вирок для 4 ін.; 11 були засуджені до розстрілу, з яких 5 розстріляно, а 6 ін. замінено страту на ув'язнення від 4 до 10 рр. Сталінський режим використав цей процес для посилення недовір'я до «буржуазних спеціялістів» і виправдання провалу сов. економіки. Процес був вступом до заг. нападу зокрема на укр. інтеліґенцію, а методи, застосовувані для одержання зізнань обвинувачених, були використані рік пізніше на процесі СВУ. *Б. Кравченко*

Шацьке (II—4), с. м. т. Любомльського р-ну Волинської обл., положене в зах. частині Волинського Полісся; 5 700 меш. (1984). Харч. пром-сть, промкомбінат; ліс. технікум. Ш. положене на мальовничій місцевості, в оточенні озер, які інколи називають Шацькими (Свитязь, Пулемецьке, Лука та ін.). Вперше згадується 1410.

Шацькі озера, група понад 30 оз. у півн.-зах. частині Волинської обл., у межиріччі Прип'яті й Бугу, поблизу с. м. т. *Шацького*. Більшість Ш. о. є карстового походження, вони охоплюють бл. 60 км²; більші серед них — *Свитязь*, а також *Пулемецьке*, Лука, Люцимир. Ш. о. розташовані серед ліс. масивів, де побудовано багато санаторій і таборів відпочинку. Для охорони рідкісних природних комплексів у р-ні Ш. о. 1983 створено Шацький природний нац. парк (площа 32 500 га).

Шашаровська-Чепіль (уроджена Пастернак) Ліза (* 1916), акторка трагедійного пляну, нар. у Ганновері (Німеччина). На укр. сцені з 1929 в театрі ім. І. Тобілевича в Станиславові, з 1934 в трупі Й. Стадника, з 1939 в театрах, керованих В. Блавацьким. На еміґрації в Німеччині в Ансамблі Укр. Акторів (1943—49) і в ЗДА (Філядельфія, 1949—57). Ролі в укр. репертуарі: Маріянна («Казка старого млина» С. Черкасенка), Оксана («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Маруся, Наймичка («Ой, не ходи, Грицю» і «Ніч під Івана Купала» М. Старицького), Козачка («Батурин» за Б. Лепким), Рина й Оля («Мина Мазайло» і «Народний Малахій» М. Куліша), Офелія («Гамлет» В. Шекспіра, 1943), Антіґона в однойменній драмі Ж. Ануя (1947).

Л. Шашаровська

Шашаровський Володимир (* 1905), актор на характерних ролях і режисер родом з Перемишля. Акторську кар'єру починав на поль. сцені, згодом в укр. мандрівних трупах О. Карабіневича, С. Залевського та Й. Стадника. 1939—40 в Театрі ім. Лесі Українки у Львові та Львівському Оперному театрі (1941—44). На еміґрації в Німеччині і в ЗДА в Ансамблі Укр. Акторів (1946—53), який Ш. очолив по смерті В. Блавацького (1953—57). Згодом керував «Театром у п'ятницю» у Філядельфії (1963—74). Ролі: Орґон («Тартюф» Ж.-Б. Мольєра), Арлекін («Хитра вдовичка» К. Ґольдоні), Ґільдестерн («Гамлет» В. Шекспіра); ставив п'єси Лесі Українки, Г. Лужницького («Ой, Морозе . . .», 1964), «Легкодух» (М. Бендінса, 1966), «Медея» (Ж. Ануя, 1970) та ін.

В. Шашаровський

Шашкевич Богуслав (1888–1936), отаман УГА, командир 9-ої Белзько-Угнівської згодом 21-ої Збаразької й 4-ої Золочівської бриґад УГА; у січні 1920 не пішов до Червоної Укр. Гал. Армії (ЧУГА), а приєднався з 4-ою бриґадою до частин Армії УНР під проводом полк. О. Удовиченка в Могилеві. Помер в Едмонтоні (Канада).

Б. Шашкевич

Шашкевич Володимир (1839–85), письм., осв.-культ. діяч родом з с. Нестанич на Львівщині, син Маркіяна Ш. Учився у Львівському і Віденському Ун-тах. З 1869 працював службовцем по гал. м-ках. Виступав з віршами в «Зорі Галицькій» (1860), «Віснику» (1865), «Правді» (1867), «Основі» (1872), «Антології . . .» (1881) і читанках (1871, 1886). Автор зб. поезій «Зільник» (1863) і драми «Сила любови» (1864), що її ставили на сценах Галичини. Поезія Ш. позначена впливами Т. Шевченка й фолкльору. Ред. ж. «Вечерниці» (1862—63), «Русалка» (1866) та двох читанок для селян «Зоря» (1871—72). Переклади з Гайне.

Шашкевич Григорій (1809—83), гал. гром.-політ. і церк. діяч, гр.-кат. свящ. 1848 гол. Окружної Руської Ради в Станиславові (філія *Гол. Руської Ради у Львові*), посол до австр. парляменту; 1848—65 радник у Мін-ві Освіти у Відні (завідував департаментом гал. шкільництва), 1858 — ректор Гр.-Кат. Духовної Семінарії у Відні. По поверненні до Галичини посол до гал. сойму (1867). Ш. автор однієї з перших граматик укр. мови для нар. шкіл (1862) і «Нім.-руської правничої термінології», виданої у Відні 1851 у співавторстві з Я. Головацьким і Ю. Вислобоцьким).

Г. Шашкевич

Шашкевич Маркіян (6. 11. 1811 — 7. 6. 1843), поет і речник відродження Зах. Укр. Земель, родом з с. Підлисся Золочівського пов. (Галичина), син свящ. Закінчив Львівську духовну семінарію (1838) і був вільним слухачем Львівського Ун-ту. По закінченні семінарії був свящ. по с. Львівщини. Ще під час навчання в семінарії Ш. спільно з Я. *Головацьким* та І. *Вагилевичем* (див. *«Руська трійця»*) згуртував нац. свідому молодь (крім названих, Г.Ількевич, І. Білинський, Ф. Мінчакевич, М. Козловський, А. Величковський та ін.) на боротьбу за нац.-культ. відродження на зах. землях, зокрема за відродження нар. мови

М. Шашкевич

в письменстві й церк. проповідях. Вислідом їхньої діяльности була поява фолкльорних зб. «Син Руси» (1833) і «Зоря» (1834), а гол. альманаху «*Русалка Днѣстровая*» (1837), яка вирішально вплинула на нац. відродження й розвиток укр. літератури в Галичині.

Перший вірш Ш. «Голос галичан» з'явився в друку 1835. Його поетична спадщина відносно невелика, але високо оцінена І. Франком та ін. пізнішими дослідниками. Крім кількох інтимно-ліричних поезій («До милої», «Туга за минулим», «Думка»), Ш. писав переважно вірші патріотичного характеру («Руська мова», «Дайте руки», «Слово до чителей руського язика», «Побратим», «Лиха доля та ін.), також на іст. теми: «Хмельницького обступлення Львова», «О Наливайку», «Болеслав Кривоустий». 1836 Ш. опублікував брошуру «Азбука і Abecadlo», спрямовану проти спроб заведення в укр. мові латинської абетки. Ш. переклав частину «Слова о полку Ігореві» та св. Письма (Євангеліє від Матея і Йоана) на нар. мову (1842). Посмертно Я. Головацький видав його «Читанку» для малих дітей» (1850).

Помер Ш. у злиднях від туберкульози і був похований у Новосілках Лісних. Слава його як будителя нац. свідомости й зачинателя нової укр. літератури в Галичині почала зростати посмертно. 1891 тлінні останки його перенесено до Львова. 1911, у ст. народження письм., відбулося величаве шашкевичівське свято з поставленням йому на Білій Горі хреста-пам'ятника. 1959 у Підлиссі відкрито літ.-меморіяльний музей, а 1962 там таки поставлено бронзове погруддя Ш. За новіших часів культ Ш. зростає як реакція на русифікацію України й асиміляцію українців у діяспорі. У Вінніпезі (Канада) засновано Ін-т Маркіяна Ш. (1961), який з 1963 видає зб. «Шашкевичіяна» (до 1985 — 39 чч.) та «Бібліотеку Шашкевичіяни» (ред. М. Марунчак). Там таки поставлено бронзове погруддя Ш. і його ім'ям названо місцевий парк.

Література: Никола з Николайова (Микола Устиянович). Згадка за Маркіяна Шашкевича во вічную Єго память. Л. 1848 (2 вид. Вінніпеґ 1968); Тершаковець М. До життєписи Маркіяна Шашкевича з додатком Матеріяли-документи ... ЗНТШ т. XIX. Л. 1906; Маркіян Шашкевич, Руська письменність. Л. 1911; Лепкий Б. Маркіян Шашкевич. Коломия 1912; Возняк М. Писання Маркіяна Шашкевича ... Зб. Філол. секції НТШ. т. XIV. Л. 1912; Попович Д. Маркіян Шашкевич на тлі відродження Гал. України. Мондер 1943; Білецький О. Русалка Дністрова (в кн. Від давнини до сучасности. Т. 1. К. 1960; Шах С. о. Маркіян Шашкевич і гал. відродження. Париж—Мюнхен 1961; Білецький О. Слово про Маркіяна Шашкевича. Л. 1961; Марунчак М. Маркіян Шашкевич на тлі доби. Вінніпеґ 1962; Гуменюк М. і Кравченко Є. М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький Бібліографічний покажчик. Л. 1962: Луців Л. Маркіян Шашкевич. Джерсі Сіті 1962; Гребільський Г. Письменники Зах. України 20—50 рр. К. 1965; Шалата М. Маркіян Шашкевич, життя і творчість і гром.-культ. діяльність. К. 1969; Петраш О. Руська Трійця. К. 1972; Kozik J. Ukraiński ruch narodowy w Galiciji w latach 1830—1848. Kr. 1973.

М. Марунчак

Шашкевича Маркіяна музей, літ.-меморіяльний музей, відкритий 1959 при сіль. бібліотеці родинного с. поета Підлисся на Львівщині. У музеї виставлено перші вид. творів М. Шашкевича, першодрук «Русалки Дністрової», фотокопії рукописів, портрети, особисті речі та матеріяли зі згадками про поета. В с. поставлено бронзове погруддя Шашкевича, скульптор Д. Крвавич (1962).

Швайцарія (Confoederatio Helvetica, франц. — Suisse, нім. — Schweiz, італ. — Svizzera), федеративна респ. в центр. Европі, в склад якої входять 23 кантони з власною конституцією, парляментом і урядом. Площа 41 293 км^2; населення (1986): 6 485 000 (5 524 000 — швайцарців і 961 000 чужинців); швайцарці говорять нім. (65%), франц. (18%), італ. (10%) ретороманською — романш (1%) мовами. Столиця — Берн — 140 000 меш. (1986). За віровизнанням 48% — католиків, 44% — протестантів, 8% — ін. Ліберально-дем. лад Ш. та її невтральне становище у світових конфліктах притягали політ. еміґрантів, в тому ч. й українців, ч. яких не було велике, але вони відогравали значну культ.-політ. ролю.

До 1870-их рр. Спочатку контакти між Україною і Ш. були спорадичними, перев. культ. взаєминами і короткотривалим перебуванням українців у Ш. Перші зв'язки були пов'язані з *реформацією* і *социніянами* з Ш., які з 16 в. відвідували Україну. В архіві Бібліотеки Реформації у Женеві зберігаються твори С. *Будного* та ін. социніян з України. У 16 в. архітект *Петро Італієць* (Petrus Italus) з Люґано збудував у Львові 1547 Успенську (волоську) Церкву (що згоріла 1571 і була відновлена при кін. 16 в.), костьол і низку ін. будов. Почавши від 16 в. в ун-ті Базелю, центрі протестантизму, студіювали українці, яких записували як «Rutheni», «Lituani», «Poloni». У реєстрах студентів 1553—99 знаходимо імена: М. Чапля з Волині, Я. Кішка, Нарушевич, Дрогіченський, Волович.

На поч. 18 в. І. Скоропадський, стародубський полк., перед 1708 кілька разів побував у Ш. і листувався з швайцарцями. Один з його потомків у сер. 19 в., І. Скоропадський, побудував у Тростянці «швайцарський парк», в якому одна з дільниць називається «Швайцарія». На поч. 18 в. швайцарський дипломат Лямберті (Lamberty, 1660—1742) побував на Україні і в своїх записках «Mémoires pour servir à l'histoire du XVIIIe siècle...

(1724—40) подав вістки про гетьмана І. Мазепу. Деякі автори згадують, що Г. Сковорода у подорожах по Европі мав відвідати в м. Базелі гріб Еразма.

Після зречення з гетьманства К. Розумовський жив 1765—67 у Ш., а його син Григорій Розумовський працював 1783—93 в маєтку Вернан-Десю бл. Льозанни, де заснував Т-во фізичних наук і видав працю з ділянки геології і природознавства («Histoire naturelle du Jorat et de ses environs et celle des trois lacs Neuchâtel, Morat et Bienne», 1789). На поч. 19 в. короткотривало в Ш. перебували українці: М. *Гоголь* (1837), кн. М. *Рєпнін* з дружиною Варварою і дочкою Варварою (1836—39). Листування Варвари Рєпніної з швайцарськими діячами зберігається в архівах бібліотек Женеви і Льозанни.

Поч. 19 в. датується єдине поселення швайцарців на укр. землях. У 1820—46 рр. заходами рос. уряду прибули франц. колоністи з Ш., з кантону Во (Vaud, Lausanne) до півд. Басарабії, б. Аккерману над Дністровським лиманом, де вони заснували оселю Шабо (Шаба). Основником швайцарської колонії був Люї-Венсен Тардан з м. Веве (Vevey). Тут вони займалися впровадженням зразкового розвитку виноградарства, виноробства і садівництва. У 1850-их рр. у Шабо було 300 швайцарських колоністів; у 1860—70-их рр. почали сюди приїжджати також колоністи з нім. кантонів Ш. Колоністи спроваджували цінні сорти винограду: Каберне, Совіньйон, Ріслінґ, Мускат. Перепис населення Румунії з 1930 виявив у Шабо: 300 нім. і 250 франц. швайцарців. З приходом совєтів 1940 більшість швайцарських колоністів повернулися до Ш.; деякі родини (Бесон, Тардан, Нівель, Доні), що лишилися, асимілювалися з укр. населенням.

1870-і рр. — поч. 20 в. У другій пол. 19 в. до Ш. починають прибувати укр. еміґранти, як також студенти. Споч. значним центром укр. (і рос.) еміґрації був Цюріх. Тут студіювали українці в ун-ті і в політехніці: 1872 засновано студентську читальню, до якої належали бл. 100 українців і стільки ж росіян. Серед українців Цюріху були: С. *Подолинський*, І. Чернишов, В. *Нагірний*, С. Сливинський, Джулинський. В. Нагірний, закінчивши політехніку, працював до 1882 у Ш. як архітект. Деякий час у Цюріху перебував М. Драгоманов, який разом з С. Подолинським і М. *Зібером* брав участь 1873 в укр.-рос. соц. конференції.

Після виїзду за кордон М. Драгоманов оселився в Женеві, де провадив у 1876—89 рр. активну політ. і видавничу діяльність. Тут він заснував женевський соціялістичний гурток, в якому активними були: С. Подолинський, М. Павлик (1878—82), Хв. *Вовк* (1879—87, брав участь в археологічному конґресі у Женеві), М. Зібер, Я. Шульгин. У Женеві Драгоманов видавав зб. «*Громада*» (5 тт., 1878—82) та разом з М. Павликом і С. Подолинським «Громаду — українську часопись» (2 тт., 1881). Крім того, велике число брошур про укр. питання укр., рос. і зах.-евр. мовами. Цю широку видавничу діяльність в Ш. міг вести Драгоманов за фінансовою допомогою Київ. Громади (до 1886). Для реалізації видавничої діяльности Драгоманов заснував 1876 «Українську друкарню», якою з 1878 керував А. *Ляхоцький* (Кузьма). За 1876—1919 рр. ця друкарня надрукувала 112 кн. і брошур: 37 укр., 71 рос., 3 франц. і 1 білор. мовами. Серед них були твори М. Драгоманова, С. Подолинського, «Кобзар» (1881), «Поезії Т. Шевченка, заборонені в Росії» (1890 і 1891), твори П. Мирного («Хіба ревуть воли, як ясла повні», 1880), П. Куліша («Дзвін», 1893, «Позичена кобза», 1897). Крім цього, в «Укр. друкарні» пізніше друкувався неперіодичний орган УСДРП «Боротьба» (6 чч., 1915—16) за ред. Л. Юркевича-Рибалки.

У Ш. мали свій осередок різні рос. анархічні і рев. групи, з якими співпрацювали українці: М. Жуковський, С. Кравчинський-Степняк (видавав у Женеві ж. «Община», до якого дописував і М. Драгоманов), М. Кибальчич, Я. Стефанович.

У Ш. працювали: Й. Полінковський, викладав у Комерційній Високій Школі в Сан-Ґаллен, і жив у Ш. до кін. свого життя (1935), був противником М. Драгоманова. Співр. Драгоманова був лікар К. Юріїв (1846—1927), який спочатку часто приїжджав до Ш., а останні 25 рр. прожив у Льозанні. Короткотривало до першої світової війни у Ш. перебували: В. Антонович, А. Гончаренко, М. Судзиловський, П. Чижевський. Після 1905 у Ш. перебував О. Коваленко, учасник повстання на панцернику «Кн. Потьомкін».

1906—1920 рр. Орґанізоване укр. життя в Ш., крім починів М. Драгоманова, почалося досить пізно, а засновані т-ва тривали коротко, часто міняючи свої назви. 1906—07 у Женеві існувала Укр. Громада, гол. якої був А. Ляхоцький-Кузьма; вона скоро занепала. У кат. ун-ті в Фрайбурґу до першої світової війни студіювали: Т. Галущинський, Г. Костельник, В. Лаба й ін. З початком першої світової війни діяльність українців у Ш. пожвавішала, вони провадили не тільки товарисько-культ., але й політ. діяльність. Тоді в Ш. перебувало півсотні українців: 20 у Женеві, 15

у Льозанні, решта у Цюріху, Берні, Базелі й ін. осередках. 1915 засновано другу Укр. Громаду (Société Ukrainienne «Gromada»), спочатку під головуванням А. Ляхоцького, який згодом відійшов, не погоджуючися з політ. і самостійницькою діяльністю, яку запроваджували новоприбулі В. *Левинський* і Є. *Бачинський*. Громада видала меморандум, яким зверталася до гром. думки Европи й цивілізованого світу «Au monde civilisé» (15. 5. 1915), інформуючи про укр. питання і протестуючи проти рос. політики в окупованій Галичині, стаючи на оборону переслідуваної греко-кат. церкви і протестуючи проти вивозу митр. А. Шептицького до Росії.

Під час війни 1914—18 широку інформативно-видавничу діяльність провадили українці у Льозанні. Тут появлявся орган СВУ — місячник «La Revue Ukrainienne» (1915—17), редаґований А. Зелібом, згодом Є. Бачинським і П. Чикаленком. Останні два організували у Льозанні укр. книгарню й бібліотеку, яка розповсюджувала укр. видання не тільки в Ш., але по всіх евр. країнах. У Льозанні появлявся також двотижневик «L'Ukraine» (1915—20), видаваний В. *Степанківським* при співпраці М. *Тишкевича;* 1918—19 гол. ред. був швайцарський публіцист Е. Пріва (Privat), а його заступником Є. Бачинський. 1917 В. Степанківський організував Укр. (пресове) бюро, своєрідне нац. представництво з інформативними і політ. завданнями, в якому працювали 20 осіб, з них тільки 8 українців (М. Тишкевич, Є. Бачинський, О. Коваленко, Д. Мануїльський, В. Полісадів та ін.). Адміністратором бюра був пастор Ґ.Ноймарк (Neymark), який у листопаді 1919 їздив до Кам'янця-Подільського, де бачився з С. Петлюрою і згодом писав об'єктивно про погроми на Україні. Гол. секретарем бюра була Ж. Фортей (Fortay), згодом вона працювала у секретаріяті Ліґи Націй і допомагала українцям. Укр. бюро проіснувало до 1921.

Ж. Фортей

Восени 1917, повертаючися з заслання через Стокгольм, Данію, зупинився у Льозанні митр. А. Шептицький, де зустрічався з місц. українцями.

У Женеві перестала бути активною Укр. Громада, натомість активізувалася закордонна група УСДРП, яка видавала за ред. Л. Юркевича-Рибалки ж. «Боротьба» (1915—16), який поборював діяльність СВУ і заперечував укр. самостійницькі позиції, там таки Юркевич видав брошуру «L'Ukraine et la Guerre» (1916).

1916—17 у Берні перебував Д. Донцов, який очолював «Бюро Національностей Росії», з доручення якого видавав бюлетені (65 чч.); йому допомагав Ф. *Королів*. Короткочасно 1917 у Цюріху діяв Укр. Заг. Союз, в якому, крім українців з Галичини і Наддніпрянщини з пашпортового бюра УНР, брали участь жиди з України.

З кін. 1918 у Ш. діяла укр. дипломатична місія Гетьманського уряду, згодом Директорії УНР, гол. якої спочатку був Є. *Лукасевич*, згодом М. *Василько*. У Ш. був відкритий напівофіц. укр. консулят у Льозанні, згодом у Берні, його очолювали Є. Бачинський і Є. *Сокович*. У Цюріху був також укр. консулят, почесним консулом якого був С. Куоні (Kuoni). За Гетьманату у Києві існувало швайцарське консульство. З 1918 у Ш. діяла укр. торг. делеґація, яку очолював П. *Чижевський*. З його ініціятиви засновано Укр.-Швайцарську Торг. Палату (Chambre de Commerce Ukraino-Suisse) у Женеві, яка постачала торг. інформації про Україну для всієї Европи; вона також інформувала про політ.-самостійницькі прагнення України. Президентом Палати був швайцарський дипломат Ш. Ніколь (Nicole), а до її чл. належав В. Пфлюґер (Pfluger), економіст, що 1919 їздив на Україну і вів переговори з укр. урядом. З ініціятиви П. Чижевського, при допомозі С. Перепелиці, Ф. Королева і Є. Тимченка, у Женеві створено Укр. Комітет (Comité Ukrainien), який 1919 пропаґував ідею самостійности України і видавав брошури («Pourquoi l'indépendance de l'Ukraine sera officiellement reconnue», «Moscou et l'Ukraine», також англ. мовою). З кін. 1919 створено у Женеві Укр. Клюб на чолі з П. Чижевським, серед його чл. був Ф. Ган (Hahn), який співпрацював з місією УНР у Берні. Згодом гол. цього клюбу став Є. Бачинський; 1934 його перейменовано на Укр.-Швайцарський Клюб. 1919 у Женеві і Берні виступала Укр. капеля під керівництвом О. Кошиця.

За укр. держави (1917—20) багато швайцарців їздили на Україну, підтримували ідею незалежности України чи допомагали представникам уряду Укр. Держави й УНР в Ш. Полк. Дю Буа (Du Bois) належав до місії політ. департаменту швайцарського уряду, що влітку 1918 побувала на Україні і познайомилася з укр. діячами, була прийнята гетьманом П. Скоропадським. У газ. «Der Bund», «Neue Züricher Zeitung» Дю Буа виступав на оборону незалежности Ук-

раїни. Ред. «Journal de Genève» П. Дю Боше (Du Bochet) відвідав у лютому 1919 С. Петлюру в Вінниці, писав прихильні Україні ст. у «Tribune de Genève». Відвідували Україну швайцарські діячі-журналісти: Ж. Е. Давід (David), ред. «Gazette de Lausanne» (1913), полк. Е. Ледеррей (Lederrey) свої репортажі містив у «Tribune de Genève» і «Journal de Genève» (1919). Ред. «Tribune de Genève» Е. Кюне (Kuhne) підтримував у численних ст. 1917—21 pp. укр. нац. відродження. Ред. «Exprès de Neuchâtel» Ж. Патрі (Patrie) співпрацював з дипломатичною місією УНР у Берні й містив інформацію в пресі про укр. справи. Серед швайцарських політиків, що співпрацювали з місією УНР, були адвокат Е. Оеш (Oesch), автор брошури «Ukraine und Schweiz», виданої 1918 у Цюріху, і Р. Кляпаред (Claparède).

Е. Кюне

1920—1940 pp. Між двома світовими війнами Ш. була далі притулком для укр. політ. діячів, за цього часу осередком стала Женева, яка 1919—46 була осідком *Ліґи Націй* (Société des Nations), що притягала чужинецьких дипломатів, політиків, журналістів. Крім міждерж. політики, на форумі Ліґи порушувано питання про права меншин. Укр. справи перед установами Ліґи Націй обороняли укр. парляментаристи з Зах. Укр. Земель: М. Рудницька, В. Мудрий, С. Баран, Д. Левицький, З. Пеленський, В. Залозецький, І. Куртяк, посол з Канади М. Лучкович, також неофіційний представник екзильного уряду УНР О. Шульгин. Уповноваженою уряду УНР у Ш. була Г. Чикаленко-Келлер. У Ш. перебували політ. діячі Є. Коновалець (1930—36), М. Кушнір-Богуш, О. Бойків, В. Панейко. Широкий відгомін у Ш. мала акція протесту проти голоду на Україні 1933. Місц. преса: «Le Journal de Genève», «Gazette de Lausanne», «La Suisse libérale» з Нойшатель, «La Liberté» з Фрайбурґу, «Neue Zürcher Zeitung» містили добре документовані ст. про голод на Україні. Серед швайцарців особливо прихильним до України був дипломат, довголітній чл. і гол. уряду Дж. Мотта.

З 1922 Є. Бачинський був офіційним представником УАПЦ у Зах. Европі; він був також зв'язковим до Міжнар. Комітету від Укр. Червоного Хреста в Женеві. У Женеві діяло пресове аґентство Office d'Informations Orientales (OFINOR), яке очолював 1928—44 М. *Єреміїв*. Співр. Укр. Інформаційного Бюра у Женеві з 1930-их pp. був М. *Троцький*. 1929—35 у Женеві активним було студентське т-во «Україна» (гол. О. Руснак, П. Трач, М. Качалуба; секретар — О. Сокіл), яке начисляло десяток студентів. 1934 т-во «Україна» протестувало проти прийняття СССР до Ліґи Націй.

1940—1945 pp. Під час 2 світової війни в Ш. дозволялася тільки харитативна і культ. діяльність. Крім попередніх еміґрантів, у Ш. опинилися в таборах інтернованих укр. полонені з поль. армії (1940), згодом з сов., як також втікачі з примусових робіт у Німеччині. 1945 на домагання сов. репатріяційної комісії більшість полонених і втікачів вивезено на Україну.

Після 1945. Після війни почали знову прибувати до Ш. нові укр. поселенці з Німеччини, Австрії й Італії. Опікувалися укр. біженцями в Ш. КУК. ЗУАДК, Укр. Допомогова Місія з Канади. На поч. 1950-их pp. у Ш. було бл. 70 українців. 1945 у Берні створено Студентське Т-во «Сокіл», яке згодом перейменовано на Акад. Громаду, гол. М. Вус і Р. Прокоп. Тепер у Берні існує Укр. Комітет у Ш. (Comité Ukrainien en Suisse).

У Женеві діяв Укр. Допомоговий Комітет (1946—50), який очолювала М. Рудницька. 1950 у Цюріху засновано Укр. Допомогове Об'єднання, яке очолювали В. Литвин згодом В. Стихар. Об'єднання видавало деякий час гектографовий «Тризуб». Серед укр. колонії у Цюріху перебувала співачка І. Маланюк, балетмайстер В. Лібовицький, письменниця Л. Семака, пізніше психотерапевт, доц. і вишкільний аналітик Ін-ту К.-Ґ. Юнґа П. Поліщук.

1951 створено центр. орг-цію Об'єднання Українців у Ш. (ОУШ, Vereinigung der Ukrainer in der Schweiz), 1974 перейменоване на Укр. Т-во у Ш. (Ukrainischer Verein in der Schweiz), яке гуртує всіх українців, що живуть у Ш. Гол. ОУШ були: А. Чернецький, І. Породько, І. Лучишин, М. Гаврилюк, А. Гучківський. ОУШ охоплює бл. 70 родин-чл., з усього бл. 100 українців у Ш. З 1974 гол. УТШ є Р. Прокоп. 1981 створено Укр. Жін. Т-во у Ш.

У Ш. працювали піяніст і композитор Омелян Нижанківський, співак женевської опери Олег Нижанківський, співачка Чеботарів, малярка З. Лісовська, ґрафік Л. Винник, маляр І. Курах. Щорічно в Ніоні (Nyon) З. Лісовська влаштовує виставки укр. писанок.

У Ш. діяльними були політ. діячі А. *Чернецький*, І. *Лучишин*, Є. *Врецьона*, лікар, письм. і публіцист М. Качалуба, лікар С. Шутко (Берн), гол. дир. Centre

d'Etudes Industrielles у Женеві економіст Б. Гаврилишин, інж. І. Суховерський, Б. Лотоцький. У 1970—80-их рр. газ. «Neue Zürcher Zeitung» інформує про укр. справи (кореспондент Б. Осадчук з Берліну).

Церк.-рел. опіку над українцями-католиками мали оо. П. Голинський, М. Любачівський, Я. Перідон, Д. Дзвоник, О. Сидорів, П. Костюк; єп. І. Бучко, М. Марусин, М. Гринчишин; над православними — оо. Г. Метюк, В. Вишнівський, В. Гусів. 1955—78 єп. УАПЦ-соборноправної був Є. Бачинський.

Укр. Громада в Швайцарії, (посередині в капелюсі гол. А. Чернецький, з-заду о. О. Сидорів

Бл. Женеви, у Шамбезі (Chambésy), міститься осередок Вселенського Константинопільського Патріярхату, з яким митр. Мстислав Скрипник утримував зв'язки, обороняючи перед Вселенською Правос. Церквою права Укр. Правос. Церкви.

Швайцарська література існує нім., франц., італ. і ретороманською мовами. Укр. мовою перекладено твори педагога Й. Г. Песталоцці («Вибрані педагогічні твори», 1938); І. Франко перекладав твори письм. Ґ. Келлера («Марія і черниця», 1900, «Леґенда про танець», 1900, «Mереточка», 1906), К. Ф. Мейєра («Амулет», 1913). З сучасних письм. твори Ф. Дюрренматта («Суддя та його кат», 1970, «Гостина старої дами», 1974), М. Фріша («Штіллер», 1970) появилися укр. мовою.

Література: Oesch E. (ред.). Ukraine und Schweiz. Цюріх 1918; Грушевський М. (ред.). М. Драгоманов і женевський соціялістичний гурток. Відень 1922; Бачинський Є. Українська Друкарня в Женеві. Науковий Зб. II. УВАН. Нью-Йорк 1953; Бачинський Є. Рік 1917. Спогади-діярій. «Визвольний шлях», ч. 10—12, 1958, ч. 1—2, 1959; Маковецький Я. Євген Коновалець у Швайцарії. Євген Коновалець та його доба. Мюнхен 1984; Качалуба М. З моєї Одіссеї, т. II. Спогади зі студентських і асистентських часів у Швайцарії. Буенос-Айрес 1985.

А. Жуковський

Шварно Данилович (бл. 1230 — бл 1269), кн. гал., холмський (з 1264) і В. кн. лит. (1267—69), молодший син кн. *Данила* Романовича. Ш. одружився 1253 з дочкою лит. кн. *Мендовга;* після смерти батька (1264) володів Гал., Холмським, Дорогичинським князівствами і *Чорною Руссю.* Після смерти свого тестя Мендовга (1263) разом з сином його Войшелком правив Лит. Князівством, а з 1267 Войшелк передав йому повністю владу над Литвою.

Шварцбарда процес, відбувся 18—26. 10. 1927 перед трибуналом Сени у Парижі проти Самуїла-Шльоми Шварцбарда (Samuel-Sholom Schwarzbard), вбивника С. *Петлюри.* Шварцбард (1886—1938), жид; родом з Ізмаїлу (Басарабія, сам твердив, що родом з Смоленську), під час першої світової війни був у франц. Чужинецькому Леґіоні, 1917 повернувся на Україну, вступив до Червоної ґвардії в Одесі. У 1920 повернувся до Парижу, де 25. 5. 1926 убив С. Петлюру під претекстом помсти за погроми.

Ш. п. жид. сторона перетворила на оскарження українців у антисемітизмі, а Армію УНР у погромах, що мали місце на Україні, роблячи відповідальним за них Гол. Отамана С. Петлюру. Жид. комітет видав документи про погроми: «Les Pogromes en Ukraine sous les Gouvernements ukrainiens (1917—1920). Aperçu historique et documents» (Париж, 1927). за ред. Л. Моцкіна, І. Шехтмана, І. Черіковера й Н. Цацкіса, а тенденційна кн. Б. Лекаша (B. Lecache, «Quand Israël meurt . . .», 1927) сприяла поширенню антиукр. настроїв у Франції. Укр. сторона опублікувала документи («Documents sur les pogromes en Ukraine et l'assassinat de Simon Petlura à Paris. 1917—1921 — 1926», 1927), підготовані комісією на чолі з В. Прокоповичем і А. Яковлевим, в яких на основі розпорядків, наказів і проклямацій С. Петлюри представлено його ставлення до жид. питання, зокрема до погромів. Обидві кн. документів були часто цитовані на процесі.

Вирішальну ролю у процесі відограв своєю аґресивною поставою оборонець Шварцбарда — адвокат А. Торез (Torrès). Свідками оборони були Ж. Кесел, Л. Блюм, І. Черіковер, Шльосберґ, А. Ревуцький. Проти обвинувачення С. Петлюри виступали адвокати А. Вілльм, В. Кампінчі, Познанський, а також свідки: В. Прокопович, О. Шульгин, Я. Токаржевський-Карашевич, Микола Шаповал, О. Удовиченко, М. Шумицький, О. Доценко. Свідки боронили тезу, що Шварцбард був знаряддям большевиків і виконав замах при допомозі больш. аґентів; прихильні Петлюрі свідчення подали С. Ґольдельман, А. Марґолін, Жаботинський. Гол. прокурор Рейно (Raynaud) об'єктивно представив події на Україні за доби революції. Під тиском штучно витвореної дезінформації у пресі й на процесі присяжні відповіли на питання гол. суду, що «Шварцбард не винен у тому, що стріляв у С. Петлюру й поранив його». Шварцбард був звільнений. Помер у Півд. Африці.

Більшість жидів уважали Шварцбарда за нац. героя, месника за кривди, що їм вчинено на Україні. Однак є також багато жидів, які згідні з українцями, що Шварцбард був зброєю в руках большевиків, а акція довкруги вбивства С. Петлюри викликала ворожнечу між жид. й укр. народами. Цей процес став поштовхом до заснування у Франції Міжнародної ліґи проти расизму й антисемітизму (Ligue Internationale contre le Racisme et l'Antisémitisme).

Література: Sténogramme Cour d'Assises de la Seine. Audiences du 18 Octobre 1927 au 26 Octobre 1927. Présidence de M. le Conseiller Flory. Fascicules № 1—11. *А. Жуковський*

Шварцберґ Яків (1885—1969), лікар оториноларинголог родом з Старого Оскола на Курщині, закінчив Харківський Ун-т, проф. Київ. Мед. Ін-ту (1934—41 і 1944—63). У 1950—55 рр. гол. оториноларинголог Мін-ва здоров'я УРСР. Праці з питань тонзиліту, склероми, злоякісних пухлин вуха, носа і горла.

Швачка Микита (1728—?), ватажок гайдамаків за *Коліївщини* (1768), походив з запор. козаків і воював разом з загонами М. Залізняка. Загін Ш. разом з загоном А. Журби здобув 1768 м. Фастів, яке стало осередком їхніх дій. Улітку 1768 Ш. був схоплений царським військом під Богуславом і засланий на каторгу до м. Нерчинську, де й помер. Ш. герой нар. пісень («Ой поїжджає по Україні та козаченько Швачка») і вірша Т. Шевченка «Швачка».

Швачко Олекса (* 1909), кінорежисер родом з с. Чопилки на Київщині; освіту здобув у Муз.-драматичному Ін-ті ім. Лисенка (1922) і в Ін-ті Нар. Освіти (1925) у Києві. Працював у театрах, зокрема в «Березолі» (1922—25), з 1925 на кінофабриці ВУФКУ в Одесі, з 1928 на Київ. кіностудії асистент О. Довженка, пізніше режисер наук.-популярних і документальних фільмів. Ставив дитячі фільми: «Четверта зміна», «Перші кроки» (1932), у 1950-их рр. кіноспектаклі: драму «Земля» (за О. Кобилянською), «Кривавий світанок» (екранізований роман М. Коцюбинського «Фата морґана»), «Далеко від батьківщини» (1960, за романом Ю. Дольд-Михайлика «І один у полі воїн»), «Ракети не повинні злетіти» (1965), «У пастці» (1967), «Розвідники» (1968), «Ніна» (1971) та ін.

О. Швачко

Шведів Іван (1898—1959), співак-тенор родом з Харківщини; виступав в Одеській опері 1925—34, прем'єр Київ. опери 1935—41. З 1950 в Арґентіні; помер у Буенос-Айресі.

Швейна промисловість, галузь легкої пром-сти, що виробляє одяг. Основну сировину для Ш. п. дає текстильна пром-сть. З уваги на недорозвиненість цієї галузі пром-сти Україна мусить ввозити значну частину текстильних виробів з Росії й ін. республік, а також з країн сх. бльоку.

Традиції Ш. п. безпосередньо пов'язані з кравецьким ремеслом і сягають до часів Київ. Руси. За середньовіччя, як і пізніше, кравецтво було широко розвинене на укр. землях (див. *Цехи*), і ще до 1918 основною формою виробництва були дрібні кустарні підприємства що нерідко працювали для більших торг. фірм. Кравецтво було найбільше розвинене по більших м. України, і передрев. осередками Ш. п. були Київ, Харків, Одеса, Львів, Чернівці та ін.

З приходом сов. влади поступово збільшено виробничі форми Ш. п., зокрема за доби п'ятирічок. До другої світової війни збудовано на Україні б. 20 більших підприємств, у тому ч. швейну фабрику ім. Ф. Смирнова-Лавочкіна в Києві, ім. В. Воровського в Одесі, ім. Ю. Д. Тинякова в Харкові та ін. У 30-их рр. майже ліквідовано дрібні форми виробництва: 1940 85,2% виробництва припадало на великі підприємства, і до поч. другої світової війни на Україні їх було бл. 50. У заг. виробництві легкої пром-сти ця галузь становила: 2,4% 1913, 24,8% 1927—28 і 37,8% 1940.

У 1950-их рр. на Україні працювало 123 підприємства Ш. п., одначе її геогр. розміщення було дуже нерівномірне. 32% всієї продукції давали підприємства Києва і Харкова. У 1951—70 рр. збудовано 10 нових великих підприємств, зокрема в Артемівському (Донецька обл.), Дрогобичі, Києві, Харкові, Львові, Кіровограді та Миколаєві. Заг. кількість підприємств збільшилась до 152. Починаючи з 1970-их рр., на Україні створюються великі швацькі об'єднання на базі існуючих підприємств, наприклад, київ. «Україна» (найбільше в УССР), одеське ім. Воровського, харківське ім. Тинякова, «Трембіта» у Чернівцях, дніпропетровське ім. В. Володарського та ін. Рівень механізації Ш. п. підноситься за 1970-их рр. до 58,2%, на той час створено також 6 будинків для моделювання одягу у Львові, Києві, Донецькому, Дніпропетровському, Одесі й Харкові.

Виробництво Ш. п. УССР за повоєнних рр. видно з таблиці на стор. 3805.

Швейна промисловість

А — Обробка бавовни; В — Виробництво льняних матеріялів; С — Обробка вовни; D — Продукція шовку; Е — Швейна промисловість

Правобережна Україна: 1 — Любомль; 2 — Ковель; 3 — Дубровиця; 4 — Володимир Вол.; 5 — Нововолинське; 6 — Луцьке; 7 — Горохів; 8 — Сокаль; 9 — Червоноград; 10 — Нестеров; 11 — Яворів; 12 — Львів; 13 — Ст. Самбір; 14 — Самбір; 15 — Борислав; 16 — Дрогобич; 17 — Стрий; 18 — Долина; 19 — Івано-Франківське; 20 — Ужгород; 21 — Свалява—Берегове—Виноградів—Хуст—Тячів; 22 — Коломия; 23 — Чернівці; 24 — Заліщики; 25 — Снятин; 26 — Герца; 27 — Рівне—Здолбунів; 28 — Дубно; 29 — Славута; 30 — Шепетівка; 31 — Броди; 32 — Красноармійське; 33 — Крем'янець; 34 — Перемишляни; 35 — Золочів; 36 — Збараж 37 — Тернопіль; 38 — Чортків; 39 — Кам'янець Под.; 40 — Дунаївці; 41 — Хмельницький 42 — Красилів; 43 — Старокостянтинів; 44 — Новоград Вол.; 45 — Коростень; 46 — Малин; 47 — Житомир; 48 — Бердичів; 49 — Хмільник; 50 — Вінниця; 51 — Бар; 52 — Могилів Под. 53 — Тульчин; 54 — Гайсин; 55 — Поліське; 56 — Чорнобиль; 57 — Ірпінь; 58 — Фастів; 59 — Біла Церква; 60 — Васильків; 61 — Сквира; 62 — Богуслав—Тараща; 63 — Черкаси; 64 — Корсунь Шевч.; 65 — Звенигородка; 66 — Умань; Бориспіль—Березань; 68 — Бровари; 69 — Чигирин; 70 — Сміла; 71 — Золотоноша; 72 — Новомиргород; 73 — Кіровоград; 74 — Знам'янка; 75 — Олександрія; 76 — Світловодське; 77 — Балта; 78 — Котовське; 79 — Первомайське; 80 — Вознесенське; 81 — Новий Буг; 82 — Миколаїв; 83 Херсон; 84 — Кривий Ріг; 85 — Дніпродзержинське; 86 — Марганець; 87 — Никопіль; 88 — Каховка—Нова Каховка; 89 — Скадовське; 90 — Одеса; 91 — Білгород Дністр.; 92 — Арциз—Татарбунари; 93 — Болград; 94 — Ізмаїл.

Лівобережна Україна: 1 — Городня; 2 — Чернігів; 3 — Новгород Сів.; 4 — Шостка; 5 — Мена; 6 — Кролевець; 7 — Ніжен; 8 — Ічня; 9 — Бахмач; 10 — Конотіп; 11 — Прилука; 12 — Ромен; 13 — Яготин; 14 — Гребінка; 15 — Лохвиця; 16 — Лубні; 17 — Миргород; 18 — Суми; 19 — Лебедин; 20 — Тростянець; 21 — Охтирка; 22 — Полтава : 23 — Деркачі; 24 — Валки; 25 — Мерефа; 26 — Харків; 27 — Вовчанське; 28 — Кременчук; 29 — Красноград; 30 — Балаклія; 31 — Сватове; 32 — Старобільське; 33 — Павлоград; 34 — Дніпропетровське;—Синельникове; 35 — Запоріжжя; 36 — Слов'янське; 37 — Краматорське; 38 — Крем'янка; 39 — Кіровське; 40 — Лисичанське; 41 — Артемінське; 42 — Костянтинівка; 43 — Добропілля; 44 — Первомайське; 45 — Ворошиловград; 46 — Горлівка; 47 — Селидове—Красноармійське; 48 — Донецьке—Волноваха—Авдіївка; 49 — Торез; 50 — Амвросіївка; 51 — Красний Луч—Сніжне—Свердловське; 52 — Жданов; 53 — Василівка; 54 — Оріхівка; 55 — Гуляйполе; 56 — Токмак; 57 — Мелітопіль; 58 — Бердянське; 59 — Красноперекопське; 60 — Джанкой; 61 — Євпаторія; 62 — Симферопіль; 63 — Бахчесарай—Севастопіль; 64 — Ялта; 65 — Білогірське; 66 — Теодосія; 67 — Керч

Виробництва:	1960	1965	1970	1980	1984
Пальта, півпальта і плащі в тис. шт.	10 284	10 078	17 038	14 040	11 441
Костюми тис. шт.	14 072	14 842	16 926	15 219	10 391
Плаття (вкл. з сарафанами й халатами) тис. шт.	3 905	22 187	39 456	56 958	55 753
Штани	11 910	21 203	25 299	27 119	22 726
Спідниці	100	826	1 427	3 320	4 269

1984 Ш. п. України виробила продукції на суму 4,9 млрд карб. (20% виробництва СССР) супроти 1,6 млрд карб. 1960 (19%) і 2,9 млрд карб. 1970 (18%).

Розміщення Ш. п. і далі досить нерівномірне. Півд.-зах. р-н з осередками в Києві і Львові дає бл. пол. всього виробництва, донецько-дніпровський — 2/6, півд. з базою в Одесі — 1/6. Ш. п. і надалі переважно скупчена у більших м. Доброякісні вироби ввозяться переважно з країн сх. бльоку, зокрема з Польщі і Чехо-Словаччини.

(Дивись карту розміщення Ш. п. на стор. 3804).

Література: Горелік Л. Продуктивність праці і організація заробітної плати в швейній промисловості УРСР. К. 1941; Винар Б. Розвиток української легкої промисловости. Денвер 1955; Горелик Л. Вопросы экономики легкой промышленности Украинской ССР. К. 1956; Вопросы развития легкой промышленности. К. 1961; Попков В. Развитие швейной промышленности. В кн. Бюллетень научно-технической информации Всесоюзного н.-и. института швейной промышленности, ч. 6, М. 1958; Легка промисловість Української РСР за 50 років радянської влади. К. 1967; Адамова Н., Алексеева Л. Организация и планирование предприятий швейной промышленности. К. 1969; Рыжков И. Легкая промышленность. В кн. Научно-технический прогресс в Украинской ССР, 1961—1970. К. 1971.

Б. Винар

«Шветлосц» („Švetlosc"), літ.-мист. квартальник русинів у Юґославії, вид. «Руского Слова», виходив у Руському Керестурі 1952—54, знову почав виходити з 1966. «Ш.» містить поезію і прозу, популярні і наук. ст. з мови, іст. й фолкльору юґославських русинів, знайомить з літ. творчістю ін. народів і є своєрідним мостом між юґослов. культурою й культурою ін. країн, передусім УССР і Чехо-Словаччини. У «Ш.» друкуються письм. старшої (Я. Фейса, М. Вінай, М. Ковач, Є. Кочіш, Г. Надь), середньої (М. Кочіш, В. Мудри, В. Костельник, М. Колошняї, М. Будинський, Л. Будинський Фальц, Дж. Латяк, М. Скубан) і молодшої (Дж. Папгаргаї, Г. Гафіч, А. Прокоп, М. Стрібер, Б. Вєсермінії, І. Гарди, Дж. Грубеня) ґенерацій.

Швеція, держава-королівство (Konungariket Sverige) на сх. Сканд. півострова, площа 449 200 км² (у тому ч. 38 300 км² внутр. вод), 8 358 000 населення (1986). Крім шведів (92%), у Ш. живуть ще фіни — 262 тис., німці — 41 тис., норвежці — 48 тис., данці — 48 тис., поляки — 30 тис., естонці — 13 тис., українці — 2 тис. та ін. Більшість шведів — лютеранського віровизнання (95%), католиків — 1,4%. 1,5—2,0 млн. шведів живуть поза Ш.: у ЗДА, Фінляндії, Канаді, Данії, Норвеґії. Столиця Ш. — Стокгольм (658 000 меш., 1986).

Ш. не межувала з Україною, а проте відограла значну ролю в її іст., особливо за княжої і коз. доби. Суперництво і боротьба з Польщею, а згодом з Московщиною зближували Ш. з Україною у 17—18 вв.

Ш. утримувала зв'язки з Руссю-Україною ще від початків держ. оформлення обох країн. Споч. це були зв'язки торг., які з 9 в. розвивалися завдяки *Шляхові з варяг у греки* і немало спричинилися до екон., культ. і політ. розвитку Київ. Руси. Згодом прийшли зв'язки династичні: дружина кн. Ярослава Мудрого була Інґіґерда — Ірина (Ingrad, Ingard, за М. Грушевським), дочка швед. короля Олафа Скот-Конунґа († 1024). Син Володимира Мономаха і Ґіти — Мстислав-Гаральд (1076—1132), що став 1125 В. кн., був одружений з Христиною, дочкою швед. короля Інґа Стейнкельса. З цього подружжя народилися дочки Малфрід та Інґеборґ.

У 1180-их рр. вибух конфлікт між Руссю і Ш. за Фінляндію, який нормалізувався щойно на поч. 13 в. (1201). 1238 знову дійшло до конфлікту між Руссю і швед.-дансько-нім. коаліцією; їх своєрідний «хрестовий похід» на Русь закінчився невдачею.

Після тривалої перерви на поч. 17 в. відновлюються швед.-укр. зв'язки. Цим разом швед. король Ґустав II Адольф (1611—1632), один з протестантських провідників у Тридцятилітній війні, хотів скористати з допомоги козаків у боротьбі проти Польщі. З цією метою він шукав посередництва Московщини, згодом Семигороду (кн. Ґабор Бетлен) і константинопільського патріярха *Кирила* Лукаріса, а 1631 вислав до козаків своїх послів, пропонуючи швед. протекторат над

козаками і воєнний союз проти Польщі. Ці заходи не мали успіху, бо гетьман І. Петражицький-Кулаґа і коз. рада відкинули пропозиції Ґустава II.

Гетьман Б. Хмельницький прагнув союзу з Ш. і 1650 вислав своїх послів з пропозицією спільної дії проти Польщі але королева Христина (1632—54) не виявила до цього проєкту жадного зацікавлення. Щойно її наступник *Карл X Ґустав* (1654—60) увійшов у порозуміння з Хмельницьким і допоміг йому утворити ширшу антиполь. коаліцію у складі України, Ш., Семигороду, Бранденбурґу, Молдавії й Волощини. На переговори до Стокгольму 1654 прибуло укр. посольство на чолі з ігуменом Данилом Атенієзісом (греком). На весні 1655 Карл X почав війну проти Польщі й невдовзі зайняв Варшаву і Краків. Тоді частина поль. шляхти і війська на чолі з коронним гетьманом, також і Литва в особі Януша Радзівіла визнали Карла-Ґустава своїм королем. У висліді швед. перемоги над Польщею моск. уряд, побоюючися швед. загрози, у листопаді 1656 підписав у Вільні перемир'я з Польщею, що й стало поч. війни з Ш. У новій ситуації, коли Московщина не додержала умов Переяславського договору, Б. Хмельницький пробував зформувати нову антиполь. коаліцію, насамперед з Ш., яка продовжувала війну з Польщею. Між Україною і Ш. почалися переговори про поділ Польщі. У січні 1657 до Чигирина прибуло швед. посольство, яке запропонувало Хмельницькому проєкт договору, на основі якого зах.-укр. землі мали б належати до швед. зони впливів. Коли гетьман відкинув ці умови, у червні 1657 прибуло на Україну нове швед. посольство на чолі з Г. Лільєкроною (Liljekrona) який пропонував укласти договір проти Росії і Польщі, на основі якого Ш. відступила б Україні всі укр. землі й територію по Вислу і частину Білорусі по Смоленськ. Однак, улітку 1657 змінилася ситуація Ш., Данія оголосила їй війну, Польщі прийшла на допомогу Австрія, і Карл X Ґустав мусів перекинути свої військ. сили з Польщі на данський фронт.

Наступник Б. Хмельницького гетьман І. Виговський відновив і скріпив зв'язки з Ш. У жовтні 1657 у Корсуні був укладений укр.-швед. союз. на підставі якого незалежна укр. держава мала сягати по Вислу, до України мали бути приєднані також лит. воєводства Берестейське і Новгородське. Але тому що Ш. була примушена відтягнути свої війська зі Сх. Европи і перекинути їх на боротьбу з Данією, як і через труднощі Виговського, цей договір також лишився без наслідків. Виговський відмовився від швед. орієнтації й пробував миритися з Польщею (Гадяцький договір).

За Мазепи, під час Півн. війни (1700—21), Росія в союзі з Данією і поль. королем Авґустом II, який був також курфюрстом Саксонії, воювала з Ш. й вимагала великих жертв з боку Гетьманщини. Козаки мусіли брати участь у рос. походах на Прибалтиці. Щоб покласти край втручанню Московщини в укр. справи, Мазепа пробував шукати нового союзника. Почавши з 1705, за посередництвом нового поль. короля Станислава Лещинського, Мазепа почав таємні переговори з швед. королем Карлом XII. Ці переговори завершилися 1708 угодою про приєднання України до антимоск. коаліції. До неї приєднався також кошовий отаман Запоріжжя К. Гордієнко, який уклав 28. 3. 1709 у В. Будищах договір з Карлом XII. Згідно з цим договором, швед. кероль зобов'язався не укладати миру з Москвою так довго, поки Україна (Гетьманщина і Запоріжжя) не буде вільною. Вже у жовтні 1708 Карл XII зі своїм військом вступив на Україну, а 8. 7. 1709 разом з Мазепою зазнав поразки у *Полтавській битві*, в якій загинуло бл. 10 000, а в полон потрапило бл. 3 000 шведів. Відступаючи з-під Полтави, швед. військо під ударами моск. військ Петра І капітулювало під Переволочною. Рештки швед. і укр. військ під проводом І. Мазепи і Карла XII подалися до Бендер під Туреччиною. Після смерти І. Мазепи (22. 9. 1709) Карл XII уклав союз з гетьманом П. Орликом, на основі якого мав допомагати Україні в боротьбі проти Москви. До цього союзу на деякий час пристали Крим. ханат і навіть Туреччина. Після невдалої спроби оволодіти Правобережною Україною П. Орлик подався 1715 разом зі своїми співр. (24 особи) до Ш., де пробув до 11. 12. 1720. У швед. держ. архіві в Стокгольмі, у відділі «Cossacica», зберігається багато листів П. Орлика 1711—41 рр. до швед. уряду й окремих діячів; частина їх була опублікована А. Єнсеном («Орлик у Ш.», ЗНТШ, т. XCII, 1909). Разом з Орликом перебували у Ш.: ген. суддя Климентій Довгополий (похований у Стокгольмі 1719), ген. хорунжий Іван Герцик, ген. осавул Григорій Герцик, ген.-адьютант Федір Мирович, бунчужні А. Герцик, Ф. Третяк й ін. Син Пилипа — Григорій Орлик навчався у Люнді (півд. Ш.).

За того часу в Ш. перебувала також Анна Войнаровська-Мирович, дружина Андрія Войнаровського. Вона жила у замку в Тіннельсе (Tynnelsö) б. Стокгольму до 1740-их рр. Листування А. Войнаровської, що зберігається у швед. держ. архіві (70 листів), коментував А.

Єнсен («Родина Войнаровських у Ш.», ЗНТШ, т. XCII, 1909). Син Андрія — Станислав Войнаровський домагався до 1751 спадщини по своєму батькові від швед. держави.

Після перебування у Ш. українців з першої (мазепинської) політ. еміґрації знову зустрічаємо їх у Ш. щойно в другій пол. 19 і на поч. 20 в. До Ш. приїжджали на роботу у с.-г. жінки й дівчата з Галичини («Galicierna»), частина яких залишилася, асимілюючися з місц. населенням.

Київ. Археографічна Комісія вислала 1898 до Ш. для зібрання у швед. держ. архівах документів до іст. України Н. *Молчановського*. Вислідом його праці був том актів, опублікованих в «Архиве Юго-Западной России» (1908).

Швед. археолог і почесний чл. Археологічного комітету ВУАН у Києві Т. Й. Арне писав про лятенські знахідки, рим. й араб. монети, ґотські фібули та про варягів на Україні («La Suède et l'Orient», 1914). 1909 відвідав Україну швед. славіст і письм. А. Єнсен і познайомився з М. Коцюбинським, І. Франком, О. Маковеєм, В. Гнатюком. Згодом Єнсен перекладав швед. і нім. мовами твори І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Коцюбинського (M. Kotsiubinskij. I vilt äktenskap. Berättelser från Ukraina, 1909). Цінні його ст. про Т. Шевченка, як також монографія нім. мовою «Taras Schewtschenko ein ukrainisches Dichterleben» (1916). Швед. мовою перекладав поезії Шевченка також фінський письм. Я. Геммер (1919). Швед. письм. В. Гайденстам (Verner von Heidenstam, 1859—1940) в іст. есеях «Каролінці» та в новелі «Мазепа і його амбасадор» (Mazepa och hans ambassadör) порушував укр. тематику.

1904—08 у Стокгольмській опері виступав укр. співак М. Менцінський. З 1925 він знову в Стокгольмі, де, крім співу в держ. опері, мав школу співу, там і помер (1935).

За першої світової війни у Ш., як у невтральній державі, діяло представництво Союзу Визволення України (СВУ) на чолі з О. Назаруком. СВУ видало пошвед. «Відозву до швед. народу. 25. 8. 1914» і публікацію Л. Цегельського «Україна кол. швед. союзниця» (1915). Тут створено 1916 Укр. Інформаційне Бюро під проводом В. Степанківського, Бандрівського і М. Залізняка. 1917, повертаючися з заслання, у Стокгольмі деякий час затримався в оточенні укр. колонії митр. А. Шептицький. Ш. офіц. не визнавала укр. держави, але в Стокгольмі існувала укр. дипломатична місія для Ш. і Норвегії, яку 1918 очолював Б. Баженов, а за Директорії 1919 — К. Лоський. Секретарем місії був О. Майданюк (помер у Стокгольмі 1961). Завдяки заходам К. Лоського 1921 у Стокгольмі появилася праця про Україну швед. мовою «Ukrainarna» з нарисом іст., географії, літератури й культури за ред. А. Єнсена і М. Еренпрайса. Прихильником самостійности України був швед. економіст і соціолог Ґ. Стеффен (Steffen), автор брошури «Росія, Польща й Україна» швед. й англ. мовами.

Між двома світовими війнами ст. про Україну швед. мовою писав фінський історик Г. *Ґуммерус*, автор спогадів про перебування в Києві «Orostider i Ukraina» («Неспокійні часи на Україні», 1931).

За другої світової війни у Гельсінках під керівництвом Б. Кентржинського діяло інформаційне бюро для Фінляндії й Скандінавії (Ukrainska Informationsbyran för Finland och Skandinavien, UIFS), яке видавало бюлетень фінською, швед. і нім. мовами. Це бюро також давало допомогу укр. полоненим червоноармійцям. 1944 воно було перенесене до Стокгольму. 1949—55 Б. Кентржинський очолював у Стокгольмі «Укр. Пресове Бюро», співр. якого були Ю. Борис і Б. Залуга. Кентржинський був співр. швед. іст. т-ва Karolinska Förbundet, у вид. якого публікував праці про швед.-укр. зв'язки, зокрема про Карла X Ґустава (1956), Карла XII (1959), видав велику монографію «Mazepa» (1962). У 1950—52 в Ун-ті в Люнді викладав рос. й укр. мови Ю. Шевельов.

В укр. перекладах відомі твори швед. письм.: Ю. Стріндберґа, С. Лаґерлеф, А. Ліндґрен, В. Вальфрідсона, С. Лідман, Є. Пальма й ін.

Українці у Ш. Численніше почали прибувати українці до Ш. між двома світовими війнами, втікачі з СССР через Фінляндію. Частина з них прибула до Ш. при кін. другої світової війни (1944), кол. сов. засланці з Карелії, заслані за колективізації 1932—35. Після другої світової війни до Ш. прибула група українців з нім. концентраційних таборів та укр. робітників з Німеччини і Австрії, привезених Швед. Червоним Хрестом; крім того, тут опинилися втікачі з Польщі й Карелії, дехто з бачванських українців, що прибули разом з роб. транспортами з Юґославії. Разом за перших повоєнних рр. у Ш. було 2 000 —2 500 українців, з яких згодом частина виїхала до Канади і ЗДА; сьогодні у Ш. є бл. 2 000 українців. Вони живуть у м. півд. і центр. Ш.: Стокгольмі, Мальме, Еребру, Ґетеборзі, деякий час жили в Люнді й Боросі. Більшість українців працювала як робітники, але були й представники кваліфікованих фахів: лікарі, інженери, вчителі, урядовці. Пра-

вос. опікуються в Ш. о. Г. Матвієнко з Гамбурґу, частинно архиєп. Анатолій Дублянський, а католиками споч. опікувався єп. Іван Бучко й о. М. Ван де Мале, а згодом апостольський екзарх у Німеччині (єп. Платон Корниляк).

1947 у Ш. засновано Укр. Громаду в Ш. (Ukrainska Sällskapet) з осідком у Стокгольмі, яку очолювали: В. Федорчук

Управа Укр. Громади в Швеції 1948; сидять зліва направо: Г. Пукало, Ю. Борис, В. Стасюк, Б. Скобович-Околот, В. Федорчук (гол.), Р. Рудник, К. Гарбар, Б. Кентржинський

(1947—51), В. Бутько (1952), К. Гарбар (1953—78), з 1979 Б. Залуга. Органом Громади є квартальний бюлетень «Сканд. Вісті», який появляється з 1954. Крім УГШ, функції репрезентації й координування виконують 3 гром. філії: Укр.-Швед. Громада в Еребру з 1975 (гол. Г. Будяк), Укр.-Швед. Культ. Спілка в Мальме (гол. Г. Горин), Укр.-Швед. Культ. Об'єднання в Стокгольмі (гол. Б. Залуга). Деякий час існувало «Укр. Братство св. Юрія» у Мальме (гол. М. Бойко).

Окремо у Стокгольмі діяла Укр. Громада ім. гетьмана П. Орлика, яку очолював В. Дехтяр (1948—61). У 1950—60-их рр. у Стокгольмі діяв Укр. Акад. Клюб, який очолювали Ю. Борис і Б. Залуга; перший з них — автор праці «The Russian Communist Party and the Sovietization of Ukraine» (1960, 2-е вид. 1980 п. н. «The Sovietization of Ukraine 1917—1923. The Communist Doctrine and Practice of National Self-Determination»). Уповноваженим УНРади у Скандінавії був Б. Кентржинський, який деякий час видавав «Стокгольмський Вісник». Гром. і проф. працю у Ш. провадять Б. Скобович-Околот у Карльскуґа і В. Федорчук у Соренґу, Траносі, кол. старшина швед. торг. фльоти В. Бретан у Ґетеборґу, кол. капітан норвезької торг. фльоти А. Турцевич у Сюрте. Українці в Ш. підтримують добрі зв'язки з швед. діячами й публіцистами (Б. Люндквіст, А. Генріксон, Н. Буман, Б. Геґман), а також співпрацюють з місц. балтійцями, угорцями, поляками.

Література: Elmén C. Nägra underrättelse cm Kossakerna. Стокгольм 1810; Партицкій О. Скандинавщина в давной Руси. Л. 1887; Акты Шведского Государственного Архива, относящиеся к истории Малороссии (1649—1660 гг.). Архив Юго-Западной России. Часть третья, т. 6, К. 1908; Грушевський М. Шведсько-укр. союз 1708 р. ЗНТШ, т. XCII, Л. 1909; Томашівський С. Із записок Каролінців про 1708—9 р. ЗНТШ, т. XCII, Л. 1909; Jensen A. Mazepa, Historiska bilder från Ukraina och Karl XII: s dagar. Люнд 1909; Єнсен А. Орлик у Швеції. ЗНТШ, т. XCII. Л. 1909; Cehelskyj L. Ukraina sveriges bortglömda bundsförvant. Стокгольм 1915; Jensen A. Ukrainarna. Стокгольм 1921; Борщак І. Шведчина і французька революція. «Наук. зб. за 1928 р.», Записки УАН, кн. 28. К. 1928; Kentrschynskyj B. Sanningen om Ukraina. Гельсінкі 1943; Krupnitsky B. Swedish-Ukrainian Treaties of Alliance (1708—9) as a Historical Source. Proceedings Shevchenko Scientific Society, Vol. I. Нью-Йорк—Париж 1951; Крупницький Б. Українська політика середини XVII-го ст. і Швеція. Наук. Бюлетень УТГІ, ч. 39—40, Мюнхен 1954; Кентржинський Б. На скандінавському секторі ОУН в другій світовій війні. ОУН 1929—1954. Париж 1955; Kentrschynskyj B. Karl X Gustav inför Krisen i Öster 1654—1655. Стокгольм 1956; Kentrschynskyj B. Propagandakriget i Ukraina 1708—1709. Стокгольм 1958; Nordmann Ch. Charles XII et l'Ukraine de Mazepa. Париж 1958; Kentrschynskyj B. Till den Karolinska Ukraina — politikens förhistoria. KFÅ 1959; Kentrschynskyj B. The Political Struggle of Mazepa and Charles XII for Ukrainian Independence. The Ukrainian Quarterly, Vol. XII, No 3, 1959.

А. Жуковський

Швець Василь (* 1918), поет родом з Київщини, друкується з 1937. Зб. поезій «Добрий ранок, Україно» (1945), «Лірика» (1949), «Неспокійне літо» (1959), «Гостинці» (1978) та багато ін. Зібране вид. «Твори в 2 томах» (1978).

Швець Іван (1901—83), вчений у галузі теплоенерґетики родом з с. Хутір Михайлівський (Сумщина), д. чл. АН УРСР (з 1950). По закінченні Київ. Політехн. Ін-ту (1927) працював у вищих школах Києва; 1939—53 дир. Ін-ту Енерґетики АН УРСР (1950—52 одночасно вчений секретар Президії АН УРСР); 1955—72 ректор Київ. Ун-ту. Основні праці Ш. стосуються теорії, принципів роботи і конструкції теплових двигунів та енерґетичних установок.

І Швець

Швець Михайло († 1938), оперовий співак-бас у Петербурзькій опері, по першій світовій війні у ЗДА. Брав участь у виставах театру при Нац. Домі в Нью-

Йорку; виконував сольові партії в опері «Мазепа» П. Чайковського (1933) й у фільмах «Наталка Полтавка» (1935) і «Запорожець за Дунаєм» (1938).

Швець Федір (1882—1940), геолог, гром. і політ. діяч родом з Черкащини, закінчив Дорпатський Ун-т (1910), проф. геології Київ. Ун-ту (1917—18), чл. ЦК Сел. Спілки та УПСР («центр. течії»), чл. Директорії УНР (1918—19). На еміґрації у Празі, проф. геології УВУ (з 1923), і Укр. Пед. Ін-ту ім. М. Драгоманова (1924—29). Розвідки з геології; помер у Празі.

Ф. Швець

Швидка медична допомога, спеціялізована мед.-сан. служба, завданням якої є подавати першу мед. допомогу при станах, загрозливих для життя, потерпілим від нещасливих випадків (поранення, переломи, опіки, отруєння, ураження електричним струмом тощо) або при раптових захворюваннях та транспорт потерпілих до лікарень. На зразок віденської на Україні перші заклади Ш. м. д. були створені 1881 в Києві, 1890 у Львові, 1903 в Одесі. 1983 існувало в УССР 88 станцій та 663 відділи, в яких працювало бл. 4 000 лікарів і бл. 5 000 осіб сер. мед. персоналу та було бл. 4 000 сан. автомашин. У м. та великих сіль. районових центрах існують спеціялізовані бриґади Ш. м. д.: реанімаційні, кардіологічні, токсикологічні, неврологічні, педіятричні та ін. Ш. м. д. на Україні реґулює Мін-во охорони здоров'я СССР, а наук. питання в цій справі розробляють Ін-ти Ш. м. д. у Москві й Ленінграді. Диспатчерська служба Ш. м. д. централізована, має єдиний телефонний індекс для виклику, автомашини забезпечені мед. приладдям для здійснення першої допомоги під час транспорту.

Шві́я, верховодка (Alburnus alburnus), риба з родини коропових. Довжина до 15 см. Поширена по всіх великих і малих р. та їх притоках — сточища Чорного й Озівського м. Луска Ш. вживається на виготовлення штучних перлів. У місцях масового вилову споживається як харч у свіжому і соленому стані.

Шебекино (III—12), м. обл. підпорядкування, р. ц. Білгородської обл., положене на рос.-укр. етногр. території; 36 000 меш. (1974).

Шебелинське повстання 1829, повстання селян слободи *Шебелинка* та довколишніх с. і слобід Слобідсько-Укр. губ. проти наміру царського уряду перетворити їх на *військ. поселення.* Під час повстання 6—11. 6. 1829 зібралося б. 3 тис. селян під проводом С. Дьоміна і К. Ведерникова. Повстання було криваво придушене урядовими військами карабінерів й уланів; було 109 убитих, 143 учасників віддано під військ. суд, 2 провідників засуджено на довічну каторгу, 48 відправлено до військ. поселень на Херсонщину.

Шебеші (Sebesi) Ференц, угор. дипломат семигородського кн. Ференца II Ракоці, який вів переговори з Б. Хмельницьким. У липні 1656 Ш. уклав у Чигирині договір між Семигородом й Україною про взаємну співпрацю, а в червні—серпні 1657 вів переговори в справі союзу України з Семигородом і Швецією. Щоденник про подорож на Україну 1657, як і вірчі грамоти й інструкції, що їх Ш. отримав від семигородського уряду, опублікував Ш. Сіладі в «Пам'ятках іст. Угорщини» серія 1, т. 23 (1874).

Шебунчак Богдан (* 1921), гром. діяч родом з Солотвини Надвірнянського пов. (Галичина), лікар. Студіював у Львові й Ерлянґені (1942—48), з 1950 у ЗДА, Гол. ОДВУ (1970—78), чл. Екзекутиви УККА, Секретаріяту СКВУ (з 1983), гол. Укр. Лікарського Т-ва Півн. Америки (1969—71). Чл. ред. «Лікарського Вісника», гол. УАК Ради.

Б. Шебунчак

Шевальє (Chevalier) П'єр, франц. військ. діяч і дипломат, радник королівського монетного двору сер. 17 в.; у 1646 командував загоном бл. 2 400 козаків на чолі

HISTOIRE
DE LA GVERRE
DES COSAQVES
POLOGNE.
Par PIERRE CHEVALIER,
A PARIS,
AVEC PRIVILEGE DU ROY.

Титульна стор. праці П. Шевальє про Україну (1653—63)

з Б. Хмельницьким, І. Сірком та І. Солтенком, які брали участь в облозі Дюнкерку проти еспанців. При кінці 1640-их рр. секретар франц. посольства в Польщі. Автор праці про Україну «Histoire de la Guerre des Cosaques contre la Pologne», написаної 1653—63. Вона складається з «Розвідки про землі, звичаї, спосіб правління, походження та релігію козаків», «Розвідки про перекопських татар» та «Історії війни козаків проти Польщі». Ця праця появилася 1663, перевидана 1668 і 1852 франц., 1672 — англ. і 1960 укр. мовами. Крім власних спостережень, Ш. використав працю Бопляна «Description de l'Ukraine» (1650) і праці поль. сучасних істориків. Працею Ш. користувалися П. Симоновський, Д. Бантиш-Каменський та ін. Кн. Ш. є цінним джерелом до іст. й етнографії України 17 ст., особливо доби Хмельниччини.

Шевелєв Арнольд (* 1928), сучасн. сов. історик, родом з м. Балаклії на Харківщині, чл.-кор. АН УРСР (1972). 1948 закінчив іст. фак. Київ. Ун-ту, з 1954 викладач високих шкіл, з 1972 заступник дир. Ін-ту Іст. АН УРСР. Автор праць з іст. ком. партії Сов. Союзу: «Десятий з'їзд КП(б)У» (1960), «Братское сотрудничество польских социал-демократов с большевиками в 1903—1910 гг.» (1966).

Шевелів Борис (1893—?), літературознавець родом з Чернігова, чл. Чернігівського наук. т-ва при ВУАН, співр. Комісії районового дослідження Лівобережної України ВУАН. Дослідник гром. рухів на Україні в 19 ст. Ст. у виданнях, редаґованих М. Грушевським («Україна», «За сто літ»): «Поезії Л. Глібова в перекладі на рос. мову» (1927); «Звільнення П. О. Куліша з підданства Росії» (1928), «До сотих роковин народження С. Д. Носа» (1929); «Тижневик „Черниговскій Листокъ" за редакцією Л. І. Глібова, 1861—1863 рр.» (у зб. «Чернігів і Північне Лівобережжя», 1928).

Шевель Георгій (* 1919), партійний і держ. діяч УССР родом з Харкова. З 1941 на керівних посадах у комсомолі (1950—54 перший секретар ЦК ЛКСМУ), 1954—61 партійний діяч у Києві; 1961—70 завідувач відділу пропаґанди й аґітації ЦК КПУ; 1970—80 мін. закордонних справ УССР, очолював делеґації УССР в Орґції Об'єднаних Націй; чл. ЦК КПУ.

Шевельов Юрій (псевд. Юрій Шерех, Гр. Шевчук; * 17. 12. 1908 у Ломжі, Польща), славіст-мовознавець, історик укр. літератури, літ. і театральний критик. Закінчив Харківський Ун-т (тоді ХПІНО, 1931), викладач, потім доц. Ін-ту Журналістики (1933—39) і Харківського Ун-ту (1939—43), проф. УВУ (з 1946), лектор рос. і укр. мов у ун-ті в Люнді (Швеція, 1950—52) і Гарварді (ЗДА, 1952—54), проф. слов. філології в Колюмбійському Ун-ті (Нью-Йорк, 1954—77), заступник гол. Об'єднання Укр. Письм. МУР у Німеччині (1945—49), през. УВАН у ЗДА (1959—61 і 1981—86). У мовознавстві учень Л. *Булаховського* і В. *Сімовича* (неформально), який впровадив Ш. в фонологічні методи Празької школи.

Після праць із стилістики (П. Тичина, І. Котляревський, Т. Шевченко) і синтакси: «До генези називного речення» (1947), «Синтакса простого речення» (1941, видано без прізвища автора в К. 1951, в англ. перекладі «The Syntax of Modern Literary Ukrainian» у Гаазі 1963), у центр своєї наук. праці поставив написання іст. фонології укр. мови, що показувала б її розвиток від праслов. мови донині на широкому іст., діялектному міжмовному й текстуальному ґрунті з установленням системно-причинових зв'язків між окремими фонетичними змінами («A Historical Phonology of the Ukrainian Language», 1979). Попередніми студіями до цієї праці були характеристика сучасн. укр. літ. мови («Нарис сучасн. укр. літ. мови», 1951), взаємодії її з діялектами гол. Чернігівщини й Галичини (підсумовано в «Die ukrainische Schriftsprache», 1966), розмежування укр. і білор. мов («Problems in the Formation of Belorussian», 1953), пробні етимологічні студії (вантаж, веремія та ін.), іст. фонологія праслов. мови («A Prehistory of Slavic» 1964, 1965), серія ст. про попередників у проблематиці (В. Ганцов, О. Курило, К. Михальчук, О. Потебня, Л. Васильєв, В. Сімович) і серія ст. про окремі пам'ятки (Реймське євангеліє, Кодекс Ганкенштайна, Ізборник 1076, Підпис Анни Ярославни, Мірило праведне, Інтермедії Ґаватовича, Хрест Євфросінії Полоцької та ін.). Поза тим студії з іст. укр. мови («Укр. мова в першій пол. двадцятого ст. 1900—1941», 1987), іст. морфології, синтакси й лексикології укр. мови, студії з ін. слов. мов (рос., білор., словацька, поль., серб.-хорв., чес., староц.-слов.), антропонімічні студії й низка рецензій на відповідні наук. появи (найважливіші з цих ст. до 1970 зібрано в кн. «Teasers and Appeasers» 1971). Ш. був ред. багатьох наук. і літ. журн. і серій, зокрема серії «Historical Phonology of the Slavic Languages». Автор критичних відгуків на гол. еміґраційні літ. твори й літературознавчі праці. Найважливіші літ. і театральні ст. зібрано в кн. «Ein neues The-

Ю. Шевельов

ater (1948), «Не для дітей» (1964) і «Друга черга» (1978). Зредаґував і видав зб. творів Василя Мови (1969), Л. Васильєва (1972) і В. Сімовича (1981, 1985); ред. і автор ж. «Сучасність» (грудень 1978 — квітень 1981) і мовознавчих гасел в «ЕУ 1», «ЕУ 2», і англомовних «АЕУ 1» і «АЕУ 2». Почесні докторати Альбертського, Канада, і Люндського (Швеція) ун-тів. Бібліографія писань у ювілейних зб. на пошанування Ш.: Symbolae in honorem Georgii Y. Shevelov. Мюнхен 1971; Studies in ukrainian Lingvistics in honor of George Y. Shevelov. Нью-Йорк 1985. *О. Горбач*

Шевство, поширене на Україні ремесло, що займається виробництвом і направою *взуття*. Відоме з княжої доби (10 в.), коли шевця (ш.) звали «кожом'яка» (кожум'яка) або «усмошвец»; перший виправляв (м'яв) шкіру, а другий шив взуття з черевної шкіри («чреве», «черевіє») тварин, звідки і сучасна назва «черевики». Спочатку майстер взуття був кожом'якою і шевцем. У літописі «Повість временних літ» записана леґенда про звитяжця кожом'яку, який 992 за кн. Володимира В. переміг у поєдинку печеніга під Переяславом; у Радзивіловському літописі кожом'яку названо «Ян Усмошвец», а на Україні зберігся переказ про Кирила чи Микиту Кожом'яку.

У більших м. (Київ, Чернігів, Переяслав) ш. мали свої дільниці чи вулиці. У Києві на Подолі існувала іст. місцевість Кожум'яки, розташована між Старокиївською горою і Замковою горою, де жили за Київ. Руси ремісники-ш.-кожум'яки (тепер на цьому місці проходить Кожум'яцька вулиця). З цих часів ш. творили свої т-ва, своєрідні зародки пізніших *цехів*. Тат. навала допровадила до занепаду Ш., яке знову відновлювалося з другої пол. 14 в. завдяки постанням цехів у системі маґдебурзького права.

Один з перших шевських цехів постав у Перемишлі 1381, згодом вони поширилися в м. і м-ках Галичини, Волині й на Наддніпрянщині. З 16 в. на зах. укр. землях почалася дискримінація укр. ремісників, яких не хотіли прийняти до цехів, бо, напр., привілеями у Львові користувалися тільки шевці-католики, поляки або німці. Тому й велася боротьба укр. майстрів львівського шевського цеху 1639 за рівноправність з поль.

Один з найбільших цехів ш. був у Києві, що з поч. 16 в. знаходився на Подолі. Цей шевський цех мав свій устрій, своєрідний одяг (уніформу), свою корогву і печатку. На емблемі подільських ш. було зображено великий чобіт в оточенні різних жін. чобітків і черевиків. З сер. 18 в. споруджено у Києві будинок шевського цеху в стилі укр. барокко. У цьому будинку відбувалися збори братчиків — майстрів-шевців, як також їхні суди, урочисті церемоніяли і ритуали. У цьому ж будинку діяла також школа для міщан-шевців. У 1762 київ. шевський цех об'єднував 643 майстрів. У Києві він проіснував до 1886, коли його перетворено на спілку «Взаємодопомога».

Знак львівського цеху шевців 1620

Добре організовані були ш. у Гадячі, де в 1730-их рр. було кілька шевських проф. спілок. У 17–19 вв. Ш. розвивалося також у Полтаві, Чернігові, Новгород-Сіверському, Стародубі, Ніжені. Головнішими осередками шевського домашнього промислу на Наддніпрянщині були Решетилівка, Охтирка, Березна, Сміле, Ічня, Котельва, Семенівка та ін.

За австр. переписом 1773 у Галичині працювали 5 500 ш. Тут шевський домашній промисел був розвинений у Городку, Куликові, Буську, Угневі (виробництво чобіт), Старому Самборі, Риботичах, Надвірній, Бучачі, Потоці. У м-ку Угневі існувала в 1889—99 рр. єдина в Галичині фахова школа для підвищення кваліфікації ш., якою керував О. Целевич.

До сер. 19 в. Ш. було ручне, згодом у великих підприємствах напівмеханізоване. До 1917 шевське ремесло постачало 90% продукції взуття, решта вироблялася фабричним способом. Почавши з 1920-их рр., розвинулася фабрична продукція взуття (див. *Взуттєва промисловість*).

Ш. тісно пов'язане з укр. побутом, від нього походять прізвища: Швець, Шевчук, Шевченко, Шевців, Шевчишин; топонімічні назви: Шевське, Шевці, Шевцівка, Шевченки, Кожум'яки (частина Києва), Шевцівчак. Ш. залишило тривкі сліди в нар. творчості і фолкльорі.

Література: История культуры Древней Руси. Т. 1: Материальная культура. М.—П. 1948; Оришкевич І. Угнівські шевці. У зб. «Угнів та Угнівщина». НТШ, 1960.

А. Жуковський

Шевченка пік, вершок 4 200 м на півн. схилі Великого Кавказу, у Боковому хребті. Вкритий снігом і льодовиками. 1938 укр. альпіністи вперше зійшли на нього і назвали його ім'ям укр. поета.

Шевченко (V—18; до 1921 — Лиса Гора), с. м. т. в Донецькій обл., підпорядко-

ване Красноармійській міськраді; 3 700 мешк. (1984). Видобуток вугілля. Засноване 1912.

Шевченко Варфоломій (1821—92), троюрідний брат і свояк Т. Шевченка; автор «Споминів про Тараса Григоровича Шевченка», друкованих у львівському ж. «Правда» (1876). Збереглися 22 листи поета до Варфоломія і 11 від нього до поета. Ш. допомагав поетові викупити родичів з кріпацтва, придбати ділянку землі для садиби, наглядав за утриманням могили в Каневі.

В. Шевченко

Шевченко Василь (1897—1981), фітопатолог, фахівець у ділянці с.-г. наук, зокрема розведення цукрових буряків, родом з с. Мліїв на Черкащині. Завідував лябораторією фітопатології Селекційної станції у Білій Церкві (1922—41), відділом фітопатології Всесоюзного дослідного ін-ту цукрових буряків (1945—73). Праці з ділянки природи імунітету і хвороб цукрових буряків; розробив методу селекції цукрових буряків і зернових культур на стійкість проти хвороб.

Шевченко Іван (* 1903), партійний діяч й історик ком. партії родом з с. Боровиці на Чигиринщині. Закінчив Черкаський Пед. Ін-т (1935), 1929—39 на партійній роботі, проф. іст. КПРС Київ. Ун-ту (з 1962). Автор праць: «Із іст. соціял-дем. орг-цій на Україні» (1956), «Коммунистическая партия Украины в борьбе за укрепление союза рабочих и крестьян. 1919—1920 гг.» (1968).

Шевченко Іван (* 1905), хірург-онколог родом з с. Нового Стародуба на Херсонщині. Закінчив Харківський Мед. Ін-т (1930), працював лікарем-хірургом на Харківщині, дир. Київ. рентґено-радіологічного та онкологічного ін-ту (1945), проф. Київ. Ін-ту удосконалення лікарів (1952—59). Гол. онколог Мін-ва Охорони Здоров'я УРСР (з 1952). Автор понад 100 праць, у т. ч. 8 монографій з питань передпістрякових станів, профілактики злоякісних пухлин, пістряка стравоходу тощо. Запропонував низку метод діягностики та лікування хворих на злоякісні новоутворення. Один з засновників вчення про передпухлинні захворювання.

Шевченко Ігор (* 1922), історик-візантолог, нар. у м-ку Радосьць (Польща); студіював у Карловому Ун-ті в Празі і Кат. Ун-ті в Лювені (Бельгія). З 1949 дослідник і викладач ун-тів: Каліфорнійського, Мічіґанського, Колюмбійського (проф. з 1962) і Гарвардського (з 1965). Одночасно був співр. чи викладачем-гостем в ін. наук. інституціях та ун-тах: у Мюнхені, Оксфорді, Барі, Парижі та ін. У Гарварді заступник дир. Укр. Наук. Ін-ту (з 1973) та діючий дир. (1977, 1980 і 1985), Ш. є д. чл. НТШ, УВАН і низки амер. та ін. установ і т-в, у тому ч. чл.-кор. Австр. АН, Міжнар. Асоціяції Візант. Студій (заступник гол. з 1976, гол. з 1986), брав участь в археологічних експедиціях, гол. в манастирі св. Катерини в Сінаї.

Ш. написав бл. 150 праць з візантології (історія, гаґіографія, іст. культури, літератури та мистецтва), історії візант.-слов. взаємин й з укр. історії, серед них: «Etudes sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos» (1962), «Society and Intellectual Life in Late Byzantium» та «Ideology, Letters and Culture in the Byzantine World» (вид. Variorum Reprints, 1981—82). У 1946 склав «Англо-укр. словник з вимовою» та переклав «Колгосп тварин» Дж. Орвела (під псевд. І. Чернятинський) з передмовою автора; зредаґував листи М. Драй-Хмари франц. мовою («Le Flambeau», т. 31, 1948). Автор низки ст. про кн. Святослава, «Изборник» 1073, св. Кирила і Методія, Петра Могилу й ін. Співред. наук. журн.: «The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.», «Harvard Ukrainian Studies», «Dumbarton Oaks Papers», та вид. іст. джерел («Corpus Fontium Historiae Byzantinae», з 1975). Бібліографія Ш. до кін. 1984: «Harvard Ukrainian Studies», т. 7 (1983), що з'явився як зб. «Okeanos», присвячений Ш. з нагоди його 60-ліття. *М. Л.*

Шевченко Йона (1887—1937), театральний критик, театрознавець і актор школи Л. Курбаса родом з с. Гнідина на Київщині. Автор праць: «Сучасний укр. театр» (1929), «Укр. драматурги» (1929) тощо. Ш. працював у «Молодому Театрі», згодом у «Березолі». Ролі: Мулен («Чорна пантера...» В. Винниченка), Інквізитор («Йоля» Ю. Жулавського), Перший Пан («Газ» Г. Кайзера) та ін. Заарештований за єжовщини, загинув на засланні.

Й. Шевченко

Шевченко Лазар (1884—1936), актор на характерних і героїчних ролях та режисер, родом з с. Гнідина на Київщині, брат Йони Ш. Працював у театрі «Руської Бесіди» у Львові (1907—14), згодом

у Держ. Нар. Театрі (1918), у робітничих театрах Донбасу, від 1934 режисер Всеукр. радіомовлення в Києві. Отруєний під час арешту.

Шевченко Лев (1896—1919), бойовий літун рос. армії, згодом сотн. Армії УНР й організатор «Вільного козацтва» на Звенигородщині, керівник Звенигородського повстання проти німців, загинув 1919. Походив з роду Т. Шевченка.

Шевченко Людмила (1895—1969), етнограф і фолкльорист родом з с. Кирилівки на Черкащині. По закінченні Київ. Ін-ту Археології (1925) співр. ВУАН, чл. Комісії культ.-іст. та секретар Комісії районового дослідження Півд. України. 1934—47 на наук. роботі в Київ. музеях, згодом співр. Ін-ту Мистецтвознавства, Фолкльору та Етнографії ім. М. Рильського. Досліджував укр. нар. промисли. Ст. у вид. ВУАН: «Звичаї, зв'язані з закладинами будівлі» (1926), «Спомини про акад. В. М. Гнатюка» (1927), «Автобіографія кобзаря Павла Кулика» (1929), «Анна Павлик», «Родинний та гром. стан жінки на Україні», «Мистецтво укр. горців» та ін.

Шевченко Михайло (* 1923), співак — ліричний баритон родом з с. Олексіївки на Кіровоградщині. Муз. освіту здобув у Київ. Консерваторії (1956) і там таки викладав (1974—79). З 1955 соліст Київ. Опери; кращі партії: Іван («Катерина» М. Аркаса), Назар («Назар Стодоля» К. Данькевича), Шевченко («Тарас Шевченко» Г. Майбороди), Щорс («Полководець» Б. Лятошинського).

Шевченко Олександер (* 1908), металюрґ родом з Катеринослава, чл.-кор. АН УРСР (з 1972). Закінчив Дніпропетровський металюрґічний ін-т (1932), викладав у тому самому ін-ті (1934–41). З 1945 працює у Всесоюзному наук.-дослідному ін-ті трубної пром-сти в Москві. Праці з технології обробки тугоплавних металів, безперервної прокатки труб, виробництва труб для нафтодобувної пром-сти.

О. Шевченко

Шевченко Семен († 1868), майстер дрібної скульптури родом з с. Нових Петрівців на Київщині; вихованець Межигірської фаянсової фабрики, зокрема нім. скульптора Т. Ваха. З 1802 підмайстер у медальєра І. Самбірського, з 1811 в лябораторії майстра Х. Вімерта. На Межигірській фабриці Ш. виробляв сервізи, вази, тарілки з портретами Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша та ін., а також статуетки. Свої вироби декорував нар. рослинними мотивами (стилізоване виноградне та дубове листя, квіти) і покривав перев. зеленою поливою.

Шевченко Тарас (9. 3. 1814 — 10. 3. 1861), великий поет, художник, мислитель, борець за духовно-нац. і держ.-політ. відродження України. Серед клясиків світової літератури Ш. посів значне місце. Його твори перекладено досі більш як стома мовами, а сама бібліографія шевченківської бібліографії різними мовами сягає трьох сот назв.

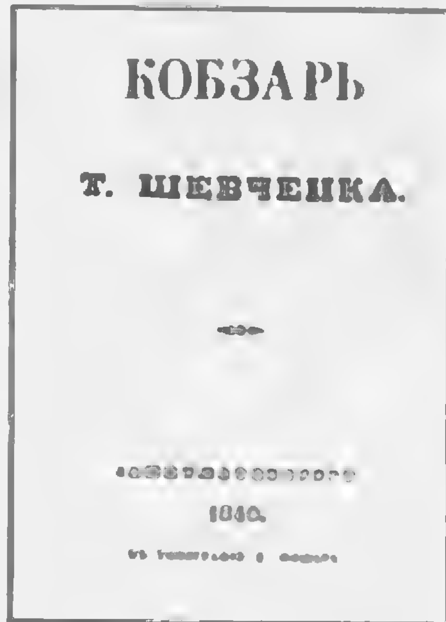
Ш. народився у с. Моринцях на Київщині, в родині селянина-кріпака. Рано втративши матір, а потім і батька, він з дитинства зазнав багато горя і знущань. Працюючи і навчаючись у дяків, Ш. ознайомився з деякими творами укр. літератури, а відчуваючи великий потяг до малювання, уже тоді робив перші спроби розпочати навчання у маляра. Коли Ш. минуло 14 років, його зробили дворовим слугою поміщика П. Енґельгарда в м-ку Вільшані. З осени 1828 до поч. 1831 Ш. побував зі своїм паном у Вільні, де, можливо, відвідував лекції малювання у проф. Віленського Ун-ту Й. Рустемаса. У Вільні Ш. був очевидцем рев. подій і міг читати патріотичні проклямації повстанців. З цього періоду зберігся малюнок Ш. «Погруддя жінки», що свідчить про майже проф. володіння олівцем.

Т. Шевченко (автопортрет 1840—41)

Переїхавши до Петербурґу (1831), Енґельгард взяв з собою Ш., а щоб мати дворового маляра, віддав його в науку на 4 роки до живописця В. Ширяєва. Ночами, у вільний від роботи час, Ш. ходив до Літнього саду, змальовував статуї, тоді ж уперше почав писати вірші. Влітку 1836 він познайомився зі своїм земляком — художником І. *Сошенком,* а через нього з Є. *Гребінкою,* В. Григоровичем і О. Венеціяновим, які разом із К. *Брюлловим* та В. Жуковським на весні 1838 викупили молодого поета з кріпацтва. Перед Ш. відчинилися двері в шир. світ науки й мистецтва. Оформившися студентом Академії мистецтв, Ш. став улюбленим

Портрет Є. Гребінки пензля Т. Шевченка (1837, акварели)

учнем Брюллова. Бувши вже не абияким портретистом, він опанував також мистецтво ґравюри й виявив видатні здібності як графік та ілюстратор. Водночас Ш. наполегливо працював над поповненням своєї освіти, жадібно читав твори клясиків світової літератури й захоплювався іст. та філос. Під враженням вістки про смерть автора «Енеїди» Ш. написав вірш «На вічну пам'ять Котляревському», який разом із чотирма ін. його поезіями побачив світ в альманасі Гребінки «Ластівка» (1841). Першу зб. своїх поетичних творів Ш. видав 1840 п. н. «Кобзар». До неї ввійшло 8 поезій: «Думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч». Окремими вид. вийшли поеми «Гайдамаки» (1841) та «Гамалія» (1844). Вірші Ш. справили на укр. суспільство велике враження, зате рос. критика загалом неґативно поставилася до молодого поета, звинувативши його гол. чином у тому, що він пише «мужицькою мовою». Влітку 1842, використавши сюжет поеми «Катерина», Ш. намалював олійними фарбами однойменну картину, яка стала одним з найпопулярніших творів укр. живопису.

Перше вид. Кобзаря (1840)

Ш. тричі приїздив на Україну. 1843 побував у Києві, де познайомився з М. Максимовичем та П. Кулішем, і на Полтавщині відвідав Є. Гребінку та родину Рєпніних. Тоді ж побачився з закріпаченою ріднею. Під впливом баченого і пережитого на Україні Ш. написав вірш «Розрита могила», в якому висловив гнівний осуд поневолення укр. народу царською Росією. Під час цієї першої подорожі Ш. задумав видати серію малюнків «Живописна Україна». Цей задум він почав здійснювати, повернувшися до Петербурґу, в лютому 1844. Перші 6 офортів цього циклу вийшли друком у листопаді того ж р. Під назвою «Чигиринський Кобзар» вийшов 1844 передрук першого вид. «Кобзаря» з додатком поеми «Гайдамаки». Того ж р. Ш. написав гостро політ. поему «Сон» («У всякого своя доля»), ставши на шлях безкомпромісної боротьби проти самодерж. системи тодішньої Рос. Імперії.

Після закінчення Академії мистецтв Ш. на весні 1845 вдруге повернувся на Україну, де його зустріли як великого нац. поета. Ставши співр. Київ. Археографічної Комісії, Ш. багато подорожував по Україні, збирав фолкльорні й етногр. матеріяли та змальовував іст. й архітектурні пам'ятки. Восени 1845 Ш. написав такі твори: «Іван Гус» («Єретик»), «Сліпий», «Великий льох», «Наймичка», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Холодний Яр», «Давидові псалми»; важко захворівши, написав наприкін. 1845 вірш «Заповіт», в якому проголосив заклик до рев. боротьби за визволення свого поневоленого народу. Через їхній яскраво антирежимний характер нові поетичні твори Ш. не могли бути надруковані й тому розповсюджувались серед народу в рукописних списках. Сам Ш. переписав їх для себе у спеціяльний зошит-альбом, якому дав назву «Три літа» (1843—45).

Чигирин з Суботівського шляху (акварeля Т. Ш. 1845)

На провесні 1846 Ш. прибув до Києва і в квітні того ж р. пристав до *Кирило-Методіївського Братства*, таємної політ. орг-ції, заснованої з ініціятиви М. Костомарова. Не без впливу Ш. укладено статут та ін. програмові документи кирило-методіївців. У березні 1847, після доносу, почалися арешти чл. братства. Ш. заарештували 5. 4. 1847, відправили під конвоєм до Петербурґу й ув'язнили в казематі т. зв. Третього відділу. Під час допитів поет виявив не абияку мужність і незалежність: він не зрікся своїх поглядів і не виказав нікого з братчиків. Перебуваючи бл. двох місяців за ґратами, Ш. продовжував писати вірші, що їх згодом об'єднав у цикл «В казематі». Серед в'язничних мурів, чекаючи кари, Ш. зміг написати таку рідкісну перлину лірики, як вірш «Садок вишневий коло хати...». Безмежну любов до України поет висловив у вірші «Мені однаково».

Ш., в якого під час обшуку знайшли альбом поезій «Три літа», покарали на-

багато тяжче, ніж ін. притягнених до слідства братчиків: заслали в солдати до Оренбурґу. На вироку Микола I власноручно дописав: «Під найсуворіший нагляд і з забороною писати й малювати». В Орській фортеці всупереч суворій забороні, Ш. продовжував крадькома малювати і писати вірші, які йому вдалося переховати й зберегти в чотирьох «захалявних книжечках» (1847, 1848, 1849, 1850). За того часу Ш. написав поеми «Княжна», «Варнак», «Іржавець», «Чернець», «Москалева криниця» та багато поезій. Поет цікавився життям казахів, що кочували в околицях фортеці, вивчав їх пісні й леґенди та малював сценки з їхнього побуту.

Мала книжка — «захалявна книжечка» з 1847, з малюнками Т. Ш. (факсимільне вид.)

Три літа (факсимільне вид.)

Деяке полегшення становища Ш. зайшло на весні 1848 у висліді включення його до складу Аральської експедиції. Перебування на о. Кос-Арал було дуже продуктивним у його творчості. Крім виконання численних рис., сепій та акварель, Ш. написав поеми «Царі», «Титарівна», «Марина», «Сотник» і понад 70 поезій, у яких відбиті важкі переживання, спричинені неволею і самотністю. В Оренбурзі Ш. зблизився з засланцями-поляками, учасниками повстання 1830—31, і заприязнився з поль. істориком Бр. Залеським, з яким пізніше листувався. У квітні 1850 Ш. вдруге заарештовано і, після піврічного ув'язнення, запроторено в Новопетровський береговий форт, на пів. Манґишлак.

Семирічне перебування поета в Новопетровській фортеці — це найважчі часи в його житті. Та — не зважаючи на найсуворіший нагляд, на моральні страждання і фіз. виснаження — Ш. таємно продовжував малярську й літ. діяльність. Лише під час т. зв. Каратауської експедиції, влітку 1851, він виконав коло 100 малюнків акварелею й олівцем. Знайшовши коло форту добру глину й алябастер. Ш. почав вправи в скульптурі. Серед виконаних ним скульптурних творів були й 2 барельєфи на новозавітні теми: «Христос у терновому вінку» і «Йоан Христитель». Поет тоді почав писати рос. мовою повісті з укр. тематикою та багатим автобіографічним матеріялом («Наймичка», «Варнак», «Княгиня», «Музыкант», «Художник», «Несчастный», «Близнецы» та ін.).

Тільки через 2 роки після смерти Миколи I клопотання друзів увінчалися успіхом, і поета звільнено з заслання (1857). Довідавшися про звільнення, Ш. цілком наново переробив написану ще 1847 поему «Москалева криниця», а також почав вести рос. мовою «Щоденник» («Журнал», з 12. 6. 1857 до 13. 7. 1858) — цінне джерело до біографії Ш., яке свідчить про високий рівень культури мислителя. У серпні 1857 Ш. залишив Новопетровськ і рибальським човном дістався до Астрахані, а звідти пароплавом прибув до Нижнього Новгорода. Тут поетові довелося затриматися майже на півроку, бо виїзд до Москви й Петербурґу йому було заборонено. Хоч у Нижньому Новгороді Ш. жив під пильним наглядом поліції, він не тільки брав участь у культ. житті м., а й написав поеми «Неофіти», «Юродивий», триптих «Доля», «Муза», «Слава», закінчив повість «Прогулка с удовольствием и не без морали», намалював понад 20 портретів і зробив чимало архітектурних рисунків.

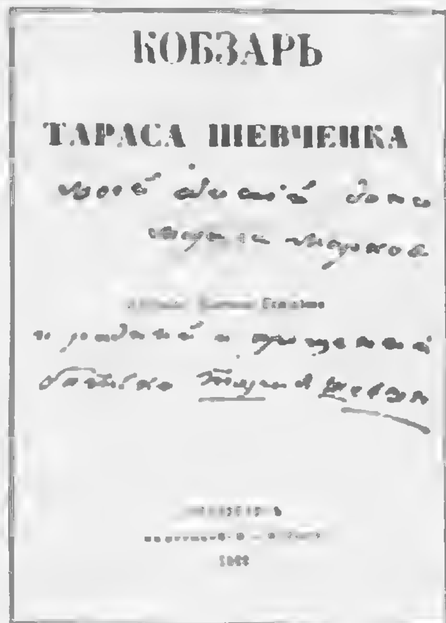

Т. Шевченко і діти-байгуші (сепія 1857)

На весні 1858 поет прибув до Петербурґу, де його тепло зустріли укр. друзі та численні прихильники, серед них і родина Ф. *Толстого*. У червні того ж р. Ш. оселився в Академії Мистецтв, де жив до самої смерти. І. Турґенєв і М. Вовчок приїжджали туди, щоб познайомитися з укр. поетом. Одержавши з чималими труднощами дозвіл, Ш. влітку 1859 повернувся на Україну, якої вже 12 років не бачив. Тут відвідав своїх рідних у Кирилівці та декого з давніх знайомих. Його мрії про одруження та придбання

землі над Дніпром не здійснилися. Ш. втретє заарештували і після кількаразових допитів зобов'язали повернутись до Петербурґу. До останніх днів свого життя поет перебував під таємним поліційним наглядом. Виснажений моральними і фіз. стражданнями десятирічного заслання, Ш. зберіг давню поетичну силу, яка незабаром виявилася у нових його творах. Поема «Марія» становить, без сумніву, вершину творчости поета після заслання. 6 раніше написаних і в Росії заборонених поезій Ш. видано за кордоном (Ляйпціґ 1859). У друкарні П. Куліша вийшло в світ 1860 нове вид. «Кобзаря», яке, однак, охоплювало тільки незначну частину поезій Ш. Того ж р. надруковано й «Кобзар» у перекладі рос. поетів, а в січні 1861 випущено окремою кн. Ш. «Буквар», посібник для навчання в недільних школах України, виданий коштом автора накладом 10 000 примірн.

КОБЗАРЬ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Кобзар 1860 з присвятою Марку Вовчку

Бувши вже хворим, Ш. взяв участь у підготовці першого ч. журн. *«Основа»*, яке вийшло ще за життя поета. У передчутті близького кін. Ш. записав олівцем на офорті автопортрета 1860 свій останній вірш «Чи не покинуть нам, небого». П. Зайцев слушно назвав цей твір незрівнянним поетичним документом боротьби безсмертної душі з тлінним тілом перед лицем фіз. смерти. Великий poeta-vates України покинув життя у розквіті своєї творчости. Поховано Ш. споч. на Смоленському кладовищі в Петербурзі, а через 2 місяці, згідно з заповітом, його тлінні останки перевезено на Україну і поховано на Чернечій горі б. Канева. Відтоді могила Ш. стала священним місцем для українців у всьому світі.

БУКВАРЬ
ЮЖНОРУССКІЙ
1861 року.

В іст. розвитку України Ш. — явище незвичайне як своєю обдарованістю, так і місцем у літературі, мистецтві, культурі. Походженням, становищем та популярністю Ш. — виняткове явище також у світовій літературі. З 47 років життя поет пробув 24 роки у кріпацтві, 10 на засланні, а решту під наглядом жандармів. Трагічно важкий шлях Ш. до творчих висот визначив в образній формі І. Франко: «Він був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком і вказав нові, свіжі і вільні шляхи професорам та книжним ученим». Рев. творчість Ш. була одним із гол. чинників формування нац.-політ. свідомости нар. мас України. Впливи Ш. на різні сторони духовно-нац. життя нації відчуваються до сьогодні.

Могила Т. Шевченка на Чернечій Горі 1861, бережена солдатами

Творчість Ш. — багатогранна, як його талант. Він був і глибоким ліриком, і творцем епічних поем, і видатним драматургом та різнобічно обдарованим мистцем. Літ. спадщина Ш. обіймає велику зб. поетичних творів («Кобзар»), драму «Назар Стодоля» і 2 уривки з ін. п'єс; 9 повістей, щоденник й автобіографію, написані рос. мовою, записки іст.-археологічного характеру («Археологічні нотатки»), 4 ст. та понад 250 листів. З мист. спадщини Ш. збереглося 835 творів живопису і графіки, що дійшли до нас в оригіналах і частково у ґравюрах та копіях. Її доповнюють дані про понад 270 втрачених і досі не знайдених мист. творів. Натомість у літературі про його мист. спадщину безпідставно приписувано йому чимало творів живопису і графіки ін. авторів (досі зареєстровано 263 такі твори).

Т. Шевченко (автопортрет, олівець 1845)

Вже за першого періоду літ. діяльности (1837—43) Ш. написав багато високохудожніх поетичних творів, в яких — поруч версифікаційних і стилістичних засобів нар.-пісенної поетики — було й

чимало нових, оригінальних рис, що ними поет значно розширив і збагатив виражальні можливості укр. вірша (складна і гнучка ритміка, вживання неточних, асонансних і внутрішніх рим, використовування цезури й перенесення (анжамбеман), майстерність алітерацій. звукової інструментації та поетичної інтонації, астрофічна будова вірша тощо). Новаторство прикметне й для Ш. епітетів, порівнянь, метафор, символів та уособлень. Керуючися власним художнім чуттям і не оглядаючися на пануючі тоді літ. канони, Ш. знаходив відповідну поетичну форму для втілення нових тем та ідей, які підказувала йому тогочасна дійсність.

До ранньої творчости Ш. належать баляди «Причинна» (1837), «Тополя» (1839) й «Утоплена» (1841), що мають виразне романтичне забарвлення. Своєю фантастикою і основними мотивами вони близькі до нар. поезії. Поетичним вступом до «Кобзаря» (1840) був вірш «Думи мої, думи мої», в якому, висловлюючи свої погляди на відношення поезії до дійсности, Ш. підкреслив нерозривну єдність поета зі своїм народом. З цим віршем тематично споріднена поезія «Перебендя», в якій відобразилися думки молодого Ш. про місце поета в суспільстві. Особливе місце серед ранніх творів Ш. посідає соц.-побутова поема «Катерина» — хвилююча розповідь про трагічну долю укр. дівчини, яку знеславив моск. офіцер. У розвитку подій цей лірично-епічний твір відзначається високою драматичною напруженістю. Визвольна боротьба укр. народу проти загарбників і поневолювачів є основним мотивом у таких ранніх творах Ш., як «Тарасова ніч» (1838), «Іван Підкова» (1839), «Гайдамаки» (1841), «Гамалія» (1842). У поемах «Іван Підкова» і «Гамалія» Ш. оспівав героїчні походи укр. козацтва проти турків. Поеми «Тарасова ніч» і «Гайдамаки» змальовують різні моменти боротьби укр. народу проти поль. панування. Іст.-героїчна поема «Гайдамаки» є вершиною рев. романтизму Ш.

Львівське вид. Кобзаря 1893

Драма «Назар Стодоля», створена на межі першого і другого періоду творчости Ш., є новим явищем в укр. драматургії. Зображені в ній події відбуваються у 17 ст. б. Чигирина. Розвиток дії подано в романтичному дусі, проте в п'єсі переважають риси реалістичного відтворення дійсности. Етногр.-побутові картини увиразнюють іст. колорит. Сценічні якості драми забезпечили їй великий успіх, і вона досі входить до репертуару укр труп. На тему Шевченкової п'єси К. Данькевич написав одноіменну оперу (1960).

Назар Стодоля Титульна стор.

По-новому звучать мотиви рев. боротьби у творах Ш. періоду «Трьох літ» (1843—45). Провівши 8 місяців на Україні, Ш. зрозумів своє іст. завдання і свій обов'язок перед батьківщиною як прямий шлях безкомпромісової рев. боротьби. Перехід Ш. до нового періоду літ. діяльности позначився в поемах «Розрита могила» (1843), «Чигрине, Чигрине» (1844) і «Сон» (1844). Поет написав ці твори під безпосереднім враженням від тогочасної дійсности на Україні. В сатиричному творі «Сон» («У всякого своя доля») Ш. з їдким сарказмом змалював сваволля та жорстокість рос. царату і закликав до знищення цієї деспотичної системи. Поема «Сон» вважається одним з найвизначніших взірців світової сатири. Вона має чимало спільних типологічних рис з поемами «Дзяди» А. Міцкевіча, «Німеччина. Зимова казка» Г. Гайне та частиною «Божественної комедії» Данте «Пекло». Сатиричні ознаки також помітні у політ. поемах Ш. «Великий льох», «Кавказ», «І мертвим, і живим...» та вірші «Холодний Яр» (всі 1845).

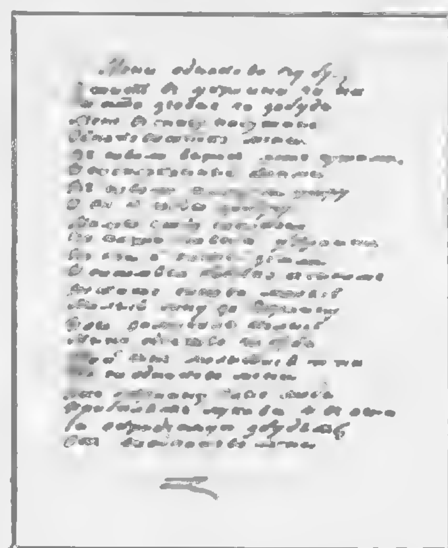
У поемі-містерії «Великий льох», що складається з трьох частин («Три душі», «Три ворони», «Три лірники») й епілога («Стоїть в селі Суботові»), Ш. втілив свої роздуми про іст. долю України в алегоричних образах, що зазнали в підсов. літературознавстві особливо тенденційної інтерпретації (Шевченкова наскрізь неґативна оцінка Переяславської угоди різко суперечить т. зв. «Тезам про 300-річчя возз'єднання України з Росією»). У поезії «Кавказ», що поєднує жанрові ознаки лірично-сатиричної поеми, політ. медитації та героїчної оди, Ш. з сарказмом виступив проти гнобительської політики царської Росії і закликав пригноблені народи до рев. боротьби. Цей вірш Ш. мав значний вплив на розвиток самосвідомости не тільки на Україні. Ш. послання «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...» — вдумлива поетична аналіза тогочасного суспільно-політ. і нац.-культ. життя на Україні.

що мала служити дороговказом на шляху нац., соц. і культ. відродження укр. народу. У поезії «Холодний Яр» Ш. відкинув неґативний погляд історика А. Скальковського на гайдамацький рух і, назвавши Миколу I «лютим Нероном», гостро картав ту частину укр. панства, що покірно плазувала перед рос. царатом.

У грудні 1845 Ш. написав цикл віршів п. н. «Давидові псалми» — перша його спроба переспіву й усучаснення біблійних текстів. Вміло зашифрованою формою псалмів поет засуджував тогочасний лад, надаючи старозавітним текстам зрозумілу для читача політ. спрямованість. У вірші «Три літа», що дав назву альбомній збірці автографів поета, Ш. змальовує процес свого «прозрівання» і говорить про зміни, які сталися за цей час у його світогляді й творчості. Характерний для нового періоду творчости Ш. є також вірш «Минають дні, минають ночі». В ньому поет пристрасно засуджує суспільну бездіяльність і пасивність та закликає до дії й боротьби. Цикл «Три літа» завершується «Заповітом», одним з досконаліших зразків світової політ. лірики.

Серед творів періоду «Трьох літ» на іст. теми особливе місце посідає поема «Іван Гус» («Єретик»), написана восени 1845 з поетичною присвятою П. Шафарикові. Поєднуючи іст. сюжет (засудження і спалення чес. реформатора Гуса в Констанці 1415) з дійсністю свого часу, Ш. створив поему, яка була сприйнята читачами як алюзія на адресу рос. царату. В іст.-побутовій поемі «Сліпий» («Невольник») Ш. гнівно осудив Катерину II за зруйнування Запорізької Січі та закріпачення укр. селянства. До зб. «Три літа» включено також соц.-побутові поеми «Сова» (1844) і «Наймичка» (1845). У поемі «Сова» змальовано трагічну долю матері-вдови, в якої забрали в солдати єдиного сина. До зображення нового аспекту морально-псих. драми матері-покритки звернувся Ш. в поемі «Наймичка». Ця тема хвилювала поета протягом усієї творчої діяльности. До неї він звертався в ранній поемі «Катерина», а згодом — у поемах «Відьма» (1847), «Марина» (1848) та ін. Тему трагічної долі покритки Ш. розробляв також у відмінних одна від одної балядах «Лілея» та «Русалка» (обидві 1846).

Цикл «В казематі», написаний на весні 1847 в умовах ув'язнення і допитів у Петербурзі, відзначається глибоким ідейним змістом і високою художньою майстерністю. Він відкриває один з найтяжчих періодів у житті і творчості Ш., період арешту й заслання (1847—57). Чекаючи в тюрмі вироку, поет боліє не за себе, за свою долю, його хвилює доля «окраденої» й замученої моск. пануванням України. З потрясаючою силою виявлена любов до України зокрема в поезіях «Мені однаково», «В неволі тяжко» та «Чи ми ще зійдемося знову», що кінчається словами: «Свою Україну любіть. / Любіть її... во врем'я люте, / В остатню, тяжкую мінуту / За неї Господа моліть!»

Факсиміле поезії «Мені однаково...»

Поет почав свою творчість на засланні поезією «Думи мої, думи мої» (1847), що починається тими ж словами, що й заспів до «Кобзаря» (1840). Цим Ш. підкреслив незмінність своєї ідейно-поетичної програми та нерозривність свого зв'язку з рідним краєм і народом. Шевченкова лірика часів заслання має широкий тематично-жанровий діяпазон. У ній дедалі збільшується і багатство фоніки, і кількість ориґінальних тропів, і емоційна багатогранність ліричних реакцій поета. Тематично можна виділити такі групи віршів цього періоду: автобіографічна, пейзажна, побутова, політ., філос. лірика.

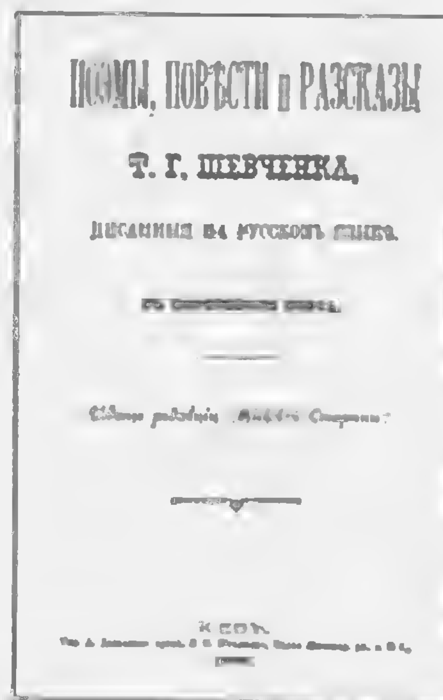
До ліричних творів автобіографічного характеру, в яких Ш. змалював свої власні почуття, настрої й переживання, належать вірші «Мені тринадцятий минало», «А. О. Козачковському», «І виріс я на чужині», «Хіба самому написать», «І золотої й дорогої», «Лічу в неволі дні і ночі» та ін. Але й у пейзажній ліриці поет, описуючи красвиди місцевостей, де відбував заслання, часто висловлює свої особисті настрої, думки і спогади («Сонце заходить, гори чорніють», «І небо невмите, і заспані хвилі» та ін.). Автобіографічні мотиви зустрічаються і в таких поезіях гром.-політ. звучання, як «Сон» («Гори мої високії») та «Якби ви знали, паничі». Багатством мотивів відзначається побутова лірика часів заслання. Тут звучать мотиви дівочих пісень і бадьорих юнацьких жартів, материнства і жін. безталання (т. зв. жін. лірика Ш.), шукання долі й нарікання на неї, смутку, розлуки й самотности. Поет часто вдається до жанру нар. пісні й пісенної образности, але побутово-соц. аспект зображення у багатьох випадках переростає в політ. узагальнення. Поетичний стиль цих творів відзначається простотою вислову, конкретною образністю й метафоричністю. Зображуваний у них світ персоніфікований (вітер шепоче, доля блукає, думи сплять, лихо сміється). Процес опрацювання фолкьльорного матеріялу вдосконалюється, збагачується новими

формами й методами. Фолкльорні мотиви й образи набирають у Ш. ознак нової мист. якости. Деякі вірші Ш. ще за його життя перейшли в нар.-пісенний репертуар і стали жити самостійним життям, підлягаючи законам фолкльорних творів.

Поет і на засланні продовжував плямувати в своїх творах самодержавно-кріпосницький лад та нац. поневолення уярмлених Москвою народів. Свою політ. актуальність донині зберіг заклик Ш. у вірші «Полякам» («Ще як були ми козаками», 1847) до згоди й братерства укр. і поль. народів як рівний з рівним. У невеликій поемі «У Бога за дверима лежала сокира» (1848) Ш. використав казахську леґенду про святе дерево, щоб відтворити в алегоричних образах тяжку долю поневоленого казахського народу. Відгуком поета на рев. події в Зах. Европі була сатира «Царі», одна з найзначніших політ. поезій Ш. часів заслання (є 2 редакції твору: 1848 і 1858). Вдало поєднуючи елементи зниженого бурлескного стилю з пародійним використанням урочисто-патетичної лексики, Ш. створив поему, яка містила в собі заклик до рев. повалення царату («Бодай кати їх постинали, / Отих царів, катів людських!»). Своєрідне продовження мотивів поеми «Царі» зустрічається у вірші «Саул» (1860).

На засланні Ш. написав і декілька лірично-епічних поем, що відзначаються новими формами зображення подій і свідчать про творчий розвиток поета. Героїня поеми «Княжна» — це укр. Беатріче Ченчі, трагічна жертва кровомісного злочину батька. Образ дочки, збезчещеної рідним батьком, зустрічався вже в творах Шеллі, Стендаля, Дюма-батька і Словацького, але й у Шевченковій поемі «Відьма», першу редакцію якої поет написав ще перед арештом п. н. «Осика». Новий образ кріпачки-месниці Ш. дав у поемі «Марина» (1848). Героїня поеми, ставши жертвою панської сваволі, помстилась за зневагу. У невеликій поемі «Якби тобі довелося» (1849) поет звеличує мужність хлопця-кріпака, який вступився за честь дівчини і вбив пана-ґвалтівника. Образ скривдженого кріпака, що стає народним месником, Ш. вивів у поемі «Варнак» (1848). Деякі дослідники пов'язують цей образ з особою Устима Кармалюка. Поема написана у своєрідній формі сповіді героя, у ній відчувається деякий вплив байронізму. Морально-етичні проблеми Ш. порушив також у поемах «Іржавець» (1847), «Чернець» (1847), «Москалева криниця» (1847 і 1857), «Титарівна» (1848), «Сотник» (1849) і «Петрусь» (1850). У цих творах іст. рефлексії поета перегукуються з його суб'єктивними настроями політ. засланця. Та найбільше турбувало і мучило Ш. страждання уярмленого рідного народу.

Повісті, що їх Ш. написав на засланні рос. мовою (до нас дійшло 9), не дорівнюють своєю мист. якістю його поетичним творам і за життя поета не друкувалися. Вони пов'язані з традиціями сатирично-викривальної прози М. Гоголя, але в них значне місце посідають позасюжетні елементи (екскурси в минуле, вставні епізоди, авторські рефлексії, спогади, коментарі). Щедре використання в їх мові українізмів надає цим творам укр. нац. кольориту. Мемуарно-публіцистичний характер має і щоденник («Журнал») Ш., в якому день за днем майже протягом року зафіксовані основні події в житті поета, його враження, спостереження, роздуми, наміри і спогади. Щоденник Ш. має велике значення для вивчення біографії і творчости поета. Він також дуже цінний для характеристики рев., суспільно-політ., філос. та естетичних поглядів поета-мислителя і свідчить про його широку ерудицію.

ПОЭМЫ, ПОВѢСТИ и РАЗСКАЗЫ

Т. Г. ШЕВЧЕНКА,

писанныя на русскомъ языкѣ.

Поеми, поезії й оповідання, писані рос. мовою (К. 1888, титульна стор.)

Десятирічне заслання вимучило Ш. фізично, але не зломило його морально. Після виходу поета на волю починається останній етап його творчости (1857—61). Розпочинає його поема «Неофіти», написана в грудні 1857 у Нижньому Новгороді. За іст. сюжетом поеми (переслідування християн рим. імператором Нероном) заховано актуальний сюжет жорстокої розправи рос. царів з борцями за нац. і соц. визволення (аналогію Миколи I — Нерон Ш. використав ще до заслання у вірші «Холодний Яр»). Незакінчена поема «Юродивий» (1857) — гостра політ. сатира, спрямована проти рос. самодержавства в особі Миколи I та його сатрапів на Україні. Оглянувши пройдений доти життєвий шлях, Ш. написав ліричний триптих «Доля», «Муза» «Слава» (1858). Тема циклу — самоусвідомлення поетом своєї творчости.

Повернувшись до Петербурґу, змужнілий і загартований поет, у вірші «Подражаніє 11 псалму», афористично проголошує гасло всієї своєї творчости: «... Возвеличу / Малих отих рабів німих! / Я на сторожі коло їх / Поставлю слово». Ш. й далі підпорядковував ідейне спряму-

вання своєї політ. і особистої лірики меті пробудження нац. і соц. свідомости нар. мас України. Використовуючи характеристичну для його творчости мист. форму «подражанія», поет пророкує у вірші «Осії глава XIV» (1859) неминучість майбутньої рев. розправи над гнобителями України — рос. царями. Поема «Марія» (1859), присвячена одній з основних тем шевченківської творчости — темі про страдницьке життя жінки-матері. Образ Марії в поемі Ш. не має багато спільного з богословським образом Богородиці. Біблійний сюжет служить лише зовнішнім приводом для цілком самостійних висловлювань поета. У поемі Ш. мати виховала свого сина борцем за правду, віддала його людям для їх визволення, а сама «під тином», «у бур'яні умерла з голоду». І. Франко вважав цю поему «вершиною у створенні Шевченком ідеалу жінки-матері». Наприкінці життя Ш. почав перекладати «Слово о полку Ігоревім» (1860), та встиг перекласти лише два уривки — «Плач Ярославни» (2 редакції) і «З передсвіта до вечора». Свій останній поетичний твір, вірш «Чи не покинуть нам, небого», Ш. закінчив за 10 днів до смерти. Написаний з мужньою самоіронією у формі звернення до музи, цей вірш звучить як поетичний епілог Ш. творчости і відзначається неповторною ліричною своєрідністю.

У духовній іст. України Ш. посів і досі беззастережно посідає виняткове місце. Значення його творчої спадщини для укр. культури важко переоцінити. Його «Кобзар» започаткував новий етап у розвитку укр. літератури і мови, а його живописна і ґраверська творчість стала визначним явищем не тільки укр., а й світового мистецтва. Поезія Ш., при всьому зв'язку з усною нар. творчістю, попередньою укр. й евр. літературами, була явищем наскрізь оригінальним і новаторським. Літературознавець О. Білецький, ред. акад. вид. творів Ш., справедливо підкреслив у нього особливий тип художнього пізнання, не повторений ніким і не повторюючий нікого у всій іст. світової літератури. Творчість великого поета внесла в укр. літературу незнане багатство тем, жанрів і формальних особливостей. Вивівши укр. літературу на шляхи, якими йшов розвиток великих евр. літератур, Ш. надав їй загальноевр., а разом з тим і світового значення.

KOBZAR.
Tarasa Szewczenka.

Кобзар поль. абеткою, вид. В. Охримовича (Л. 1914)

Поєднавши в своїх поетичних творах живу розмовну мову з словесно-виразовими засобами книжної мови, в тому числі й ц.-слов. та літописно-іст. елементами, Ш. підніс укр. літ. мову на новий, якісно вищий ступінь. У поетичних творах Ш. укр. мова набула незвичайного багатства барв та відтінків, а також можливостей передачі не тільки найтонших настроїв, почуттів і думок, а й глибоких філос. та політ.-суспільних узагальнень. Широко користуючись лексикою різних галузей науки й мистецтва, Ш. заклав основи термінологізації укр. лексики, підносячи цим самим укр. літ. мову до рівня розвиненіших мов світу.

Провідним мотивом творчости Ш., що пронизує також весь його життєвий шлях, була самовіддана любов до України і нерозривно зв'язана з нею ненависть до всіх її гнобителів. Його рев. заклик «...вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте» був зовсім новим словом не лише в укр. літературі. У розвитку нац. і соц. самосвідомости укр. народу творчість Ш. відіграла величезну ролю. Поет став гол. надхненником нац.-визвольного руху на всіх землях України. Тому що його творчість порівняно швидко стала популярною і серед ін. поневолених Москвою народів, вона вплинула на весь іст. процес у Сх. Европі. Таким чином, значення Ш. виходить далеко за межі іст. культури. Ш. — епохальне іст. явище. Це відразу зрозумів такий чуйний духовний захисник великорос. імперії, як В. Бєлінський. Запалавши «особистою ненавистю» (його власні слова), він підказував петербурзькому урядові застосувати до Ш. кару, що означала б його творчу смерть. Ідейно-політ. зміст і висока естетична цінність поезії Ш. приваблювали читачів ін. народів. Перші переклади творів Ш. з'явилися ще за його життя рос., поль., чес. і нім. мовами. Кількість перекладів зростала з кожним роком, так що тепер різні твори з «Кобзаря» перекладено понад стома мовами. Найбільшої популярности набув Ш. «Заповіт» (досі відомо понад 60 перекладів і стільки ж муз. інтерпретацій цього твору).

Поряд із критичними, публіцистичними та наук. працями про життя і творчість Ш. (див. *Шевченкознавство*) невпинно з'являються твори на шевченківську тематику як у нар. словесній, муз. та мист. творчості, так і в мист. літературі, музиці, образотворчому мистецтві. Мист. шевченкіяна обіймає велику кількість поетичних, прозових та драматичних творів.

Шевченківська тематика вийшла далеко за межі укр. нац. культури і набула міжнар. звучання. Серед іншомовних творів, присвячених великому укр. поетові, слід відмітити п'єсу бенґальського драматурга М. Рая «Тарас Шевченко» (Калькутта, 1965) та роман поль. письм. Є. Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія» (Варшава, 1966, 1970, 1972; укр. переклад Торонто, 1980).

Твори. Іст. публікації літ. спадщини Ш. складна і досі достатньо не розроблена. Не зважаючи на довготривалу заборону укр. друкованого слова в колишній Рос. Імперії (1863—1905) та на всі цензурні й ін. перешкоди, що їх рос., а пізніше і поль. влада ставили поширенню саме Ш. творів, вони видавалися сотні разів, як на Україні, так і за кордоном. Перше повне, як на той час, вид. «Кобзаря» підготував і здійснив В. Доманицький (П. 1907, 1908). За дорученням філол. секції НТШ, І. Франко зредаґував 2-томний «Кобзар» (Л. 1908), що кількістю творів і багатством варіянтів перевершив усі попередні вид. До 100-річчя з дня народження поета вийшов «Повний збірник творів Т. Шевченка» за ред. Д. Дорошенка (Катеринослав, 1914). За кордоном, 5-томне «Повне видання творів Т. Шевченка» зредаґував і видав Б. Лепкий (Ляйпціґ, 1919—20). Першу спробу акад. вид. творів Ш. зроблено в 20-их рр.

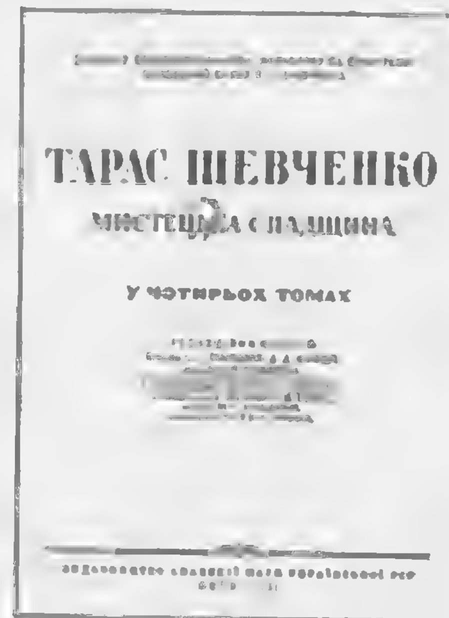
Кобзар за ред. В. Доманицького

Комісія для видання пам'яток новітнього укр. письменства при УАН плянувала видати «Повне зібрання творів Т. Шевченка» у 8—10 тт., але видано лише 4-ий і 3-тій томи, підготовані з незвичайно багатим коментарем під керівництвом акад. С. Єфремова (т. 4, Щоденні записки, К., 1927; т. 3, Листування, К., 1929). За ред. С. Єфремова і М. Новицького тоді ж таки видано п. н. «Поезія» двотомник поетичних творів Ш. (К., 1927). Після розгрому наук. шевченкознавства в УССР «Повне видання творів Т. Шевченка» підготовано за ред. П. *Зайцева* Укр. Наук. Ін-том у Варшаві. Із запляновавих 16 вийшли 13 тт. (В.-Л., 1934—39). З деякими відмінами, виправленнями і доповненнями це видання вийшло вдруге в 14 тт. у ЗДА (Чікаґо, 1959—63). На Україні АН УРСР видала, згідно з тогочасними настановами ком. партії, «Повне зібрання творів» у 10 тт., що охопило літ. і мист. спадщину Ш. (т. 1—2, К., 1939, 1951—53; т.

Завершення розпочатого в 1920-их рр. Повного зібрання творів Т. Шевченка в шести томах, т. VI, вид. АН УРСР, К. 1964

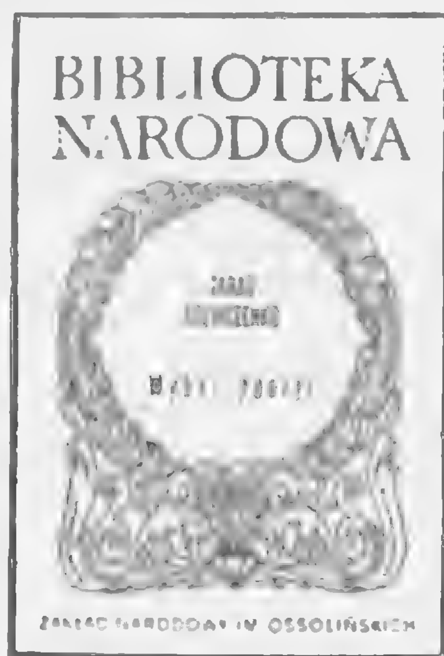
3—10, К., 1949—64). Найповнішим і найточнішим підсов. вид. літ. спадщини Ш. залишилося досі «Повне зібрання творів» у 6 тт. (К., 1963—64). Окремо вийшла «Мистецька спадщина» в 4 тт. (К., 1961–64; відп. ред. В. *Касіян*). 5-томне вид. творів Ш. вийшло в Києві 1970–71 та 1978—79. Ін-т літератури АН УРСР готує до друку нове акад. зібрання творів Ш. у 12 тт. Рукописну спадщину Ш. і деякі прижиттєві вид. творів поета відтворено також фототипічним способом. Перше факсимільне вид. «Кобзаря» 1840 вийшло 1914 у Львові коштом НТШ. Фототипію унікального позацензурного примірника цього ж «Кобзаря» видано 1962 у Києві. З рукописної спадщини поета видано там же фототипічним способом «Малу книжку» і «Більшу книжку» (обидві 1963), альбом «Три літа» (1966), а також щоденник і автобіографію (1972).

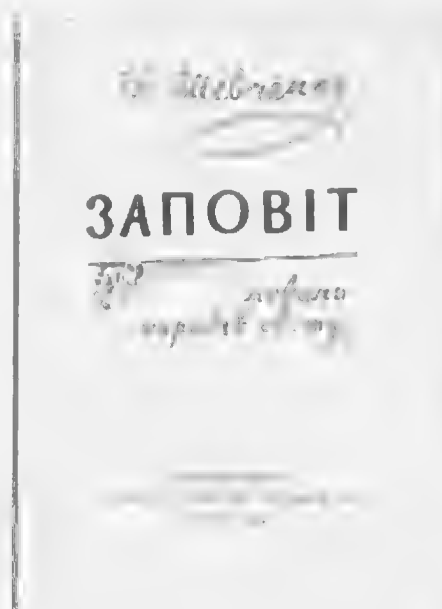
Титульна стор. чотиритомника мист. спадщини Т. Шевченка (1961)

Переклади. Рос. мовою: Т. Шевченко. Собрание сочинений в 5 тт. (М., 1948—49, 1955—56, 1964—65), Т. Шевченко,

Кобзарь (М., 1972), Т. Шевченко. Собрание сочинений (1—4, М., 1977); поль. мовою: T. Szewczenko. Wiersze wybrane (Л., 1913), T. Szewczenko. Zbiorek wybranych poezji (В., 1921), T. Szewczenko. Utwory wybrane (В., 1955), T. Szewczenko. Poezje wybrane (В., 1972), T. Szewczenko. Wybór poezji (Вроцлав, 1974) і чес. мовою: T. Ševčenko. Výbor básní (Прага 1900), T. Ševčenko. Výbor z dila největšího básníka a buditele Ukrajiny (Прага, 1951), T. Ševčenko. Kobzar (Прага, 1953), T. Ševčenko. Nazar Stodola (Прага, 1958), T. Ševčenko. Hajdamáci (Прага, 1961); угор. мовою: T. Sevcsenko. Kobzos (Будапешт, 1953, 1961); рум мовою: T. Şevcenko. Cobzarul (Бухарешт, 1957, 1963); сербо-хорв. мовою: T. Ševčenko. Kobzar (Беоґрад, 1969); болг. мовою: Т. Шевченко. Избрани произведения (1—2. София, 1960), Т. Шевченко. Кобзар (София, 1964); нім. мовою: Ausgewählte Gedichte von Taras Schewtschenko. Übertr. v. Julia Virginia (Ляйпціґ, 1911), T. Schewtschenko. Der Kobzar (1—2. М., 1951), T. Schewtschenko. Die Haidamaken und andere Dichtungen (Берлін, 1951), Die ukrainische Lyrik 1840—1940. Ausgew. u. übertr. v. H. Koch (Вісбаден, 1955, Шевченкові твори: стор. 8—21), T. Schewtschenko. Der Kobzar (М., 1962); англ. мовою: T. Shevchenko. Selected Poems. Transl. by C. A. Manning (Джерсі-Сіті, 1945), T. Shevchenko. The Kobzar of Ukraine. Transl. by A. J. Hunter (Вінніпеґ, 1922, Нью-Йорк-Вінніпеґ, 1961), T. Shevchenko. Song out of Darkness. Selected Poems transl. by V. Rich (Лондон, 1961), The Poetical Works of Taras Schevchenko. The Kobzar. Transl. by C. A. Andrusyshen and W. Kirckonnell (Торонто, 1964, 1977), Т. Шевченко. Вибрані поезії. Укр. і англ. мовами (К., 1977), T. Shevchenko. Selected Works. Poetry and Prose (M., 1979); франц. мовою: Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au milieu du XIXe siècle (Париж, 1921, Шевченкові твори: стор. 98—121), Le Jean Hus de Ševčenko. Trad. par S. Borschak et R. Martel (у ж. Le Monde Slave 1930, 1, стор. 378—388), T. Chevtchenko. Poésies. Trad. par E. Guillevic (Париж, 1964), T Chevtchenko. Le Peintre. Trad. par J. Lafond et Guillevic (Париж 1964), T. Chevtchenko (1814—1861). Sa vie et son œuvre. Recueil présenté par K. Uhryn et A. Joukovsky (Париж, 1964, переклади творів: стор. 79—116); Catherine. Poème de T. Chevtchenko, trad. par C. Szymanski (К., 1973); італ. мовою: T. Scevcenko. Liriche scelte del «Cobzar». Versione e note di M. Lipovetzka e C. Meano (Мілян-Фльоренція-Рим-Неаполь-Палермо, 1927), T. Scevcenko. Liriche Ucraine. A cura di L. Salvini e di B. Sanminiatelli (Мілян, 1942); есп. мовою: T. Shevchenko. Obras escogidas (М., 1964); Шевченкове слово і слава. Антологія перекладів з Шевченка чужими мовами (ред. Б. Кравців. Чікаґо, 1964); Заповіт (оригінал і переклади 45 мовами, вид. Ю. Середяка. Буенос-Айрес, 1964); Заповіт. Мовами народів світу. К. 1960, 1961, 1964.

Вибрані поезії Т. Шевченка поль. мовою (1974)

Заповіт чужими мовами (1961)

Пам'ятник Т. Шевченка в Києві

Література: див. *Шевченкознавство.*

Репродукції кольорових і графічних творів Т. Шевченка див. між стор. 3824—3825.

М. Антохій

Шевченко Федір (* 1914), історик, чл.-кор. АН УРСР (з 1969), родом з с. Дунаївців Подільської губ. 1937 закінчив Моск. Іст.-Архівний Ін-т. 1940—45 на наук.-адміністративній роботі в держ. архівах Чернівців, Краснодару, Узбецької ССР. 1944—50 викладач Київ. Ун-ту (з 1968 проф.); 1945—49 заступник гол. Комісії історії великої вітчизняної війни АН УРСР. 1949—60 завідувач відділу іст. країн нар. демократій, 1960—63 — допоміжних іст. дисциплін, 1960—68 історіографії і джерелознавства в Ін-ті Іст. АН УРСР, заступник дир. ін-ту (1964—67). З 1963 д-р іст. наук. 1968—72 дир. Ін-ту археології АН УРСР. Гол. праці: «Іст. значення віковічної дружби укр. та рос. народів» (1954), «Лук'ян Кобилиця» (1958), «Дипломатична служба на Україні під час визвольної війни 1648—1654 рр.» у кн. «Іст. джерела та їх використання» (випуск 1, 1964). 1957—71 відповідальний ред. «Укр. іст. журн.», упорядник і ред. зб. «Селянський рух на Буковині в 40-их рр. XIX ст.», співред. «Документів Богдана Хмельницького», відповідальний ред. щорічника «Історіографічні дослідження в Укр. РСР» (1968) та один з ред. щорічника

«Іст. джерела та їх використання» (1964—72).

Шевченко Юрій (* 1926), вчений у ділянці механіки родом з Києва. Викладач Київ. Політехн. Ін-ту (1954—61), з 1961 в Ін-ті Механіки АН УРСР (з 1972 завідувач відділу), з 1982 чл.-кор. АН УРСР. Праці з питань розрахунку міцности машинобудівельних елементів при високих температурах, створив теорію термов'язкопластичности.

Шевченкове (IV—12, до 1929 — Кирилівка), с. на Придніпрянській височині Звенигородського р-ну Черкаської обл.; 3 800 меш. (1972). У К. пройшли дитячі роки Тараса Шевченка. На місці хати батьків Ш. встановлено обеліск, у садибі Шевченків влаштовано літ.-меморіяльний музей Тараса Шевченка.

Шевченкове (IV—18; до 1922 — Булацелівка), с. м. т., з 1970 — р. ц. Харківської обл. 6 500 меш. (1984). Комбінат хлібопекарства, асфальтобетонний зав.

Шевченкознавство, наук. вивчення життя, творчости та багатогранної діяльности Тараса Шевченка (Ш-ка), а також його місця в іст. Сх. Европи та в світовому літ. процесі. Вивчення спадщини Ш-ка — проблема невичерпна та багатобічна, і тому Ш., як міждисциплінарна галузь наук. знання, відзначається різними напрямами досліджень (біографічний, бібліографічний, літературознавчий, текстологічний, мовознавчий, лексикографічний, мистецтвознавчий, естетичний, псих., пед., рел.-етичний, філос., суспільно-політ. тощо).

Одним з найважливіших джерел для вивчення життя і творчости Ш-ка є його рукописна й малярська спадщина. Переважна більшість рукописів поета зосереджена нині в *Ін-ті літератури ім. Шевченка АН УРСР*. Унікальна колекція шевченкіяни, зібрана бібліографом Ю. Меженком протягом 1911—69 (понад 15 тис. одиниць), зберігається тимчасово в Центр. наук. бібліотеці АН УРСР. Найбільшу колекцію творів поетичної і мист. спадщини Ш-ка, документів про його життя, творчість і рев. діяльність зібрано в Держ. музеї Т. Шевченка в Києві. Поетові рукописи й ділові папери зберігаються також в ін. архівах, бібліотеках та музеях України, а крім того, в наук. книгосховищах Ленінграду, Москви, Кракова, Женеви та ін. Повної наук. реєстрації музейної й архівної шевченкіяни досі немає.

Важливу ролю в наук. дослідженні проблем Ш. відіграє бібліографічна шевченкіяна, що є однією з найбільш розроблених галузей укр. літературознавчої бібліографії. Проте й досі немає повного бібліографічного показника творів Ш-ка і літератури про його життя і творчість. Бракує бібліографічного довідника, який охопив би шевченкіяну, видану протягом останніх двох десятиліть, а також зведеної бібліографії шевченкіяни гол. мовами світу. Видані досі бібліографічні праці, присвячені іншомовній шевченкіяні, загалом неповні, застарілі й малотиражні. Ці вади бібліографічної шевченкіяни значно ускладнюють роботу дослідників і всіх тих, хто цікавиться творчістю Ш-ка.

Бібліографія друкованої шевченкіяни реєструє літературу від 1839. Ще за життя Ш-ка в укр., рос., поль., чес., нім., франц. та італ. пресі з'являлися рецензії, ст. й відгуки на творчість укр. поета. Першим вид. Ш-кових творів на Зах. була кн. «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки», яка вийшла 1859, мабуть, з ініціятиви П. Куліша в Ляйпціґу (в цьому першому безцензурному, але багатому помилками, вид., навіть у прізвищі, було вміщено 6 поезій укр. поета).

Кобзар у перекладі рос. мовою (1860)

У Петербурзі вийшло 1860 нове неповне вид. «Кобзаря», а також «Кобзарь» у перекладі рос. поетів, з бібліографією опублікованих на той час творів Ш-ка й рос. перекладів їх (74 записи). Останньою прижиттєвою кн. Ш-ка був «Букварь южнорусский» (П., 1861), що його поет уклав і видав своїм коштом для недільних шкіл на Україні.

На поч. 60-их рр. найбільше матеріялів про Ш-ка вміщено в журн. *«Основа»*, виникнення якого значною мірою пов'язане з його ім'ям (ст. М. Костомарова, П. Куліша, М. Чалого, О. Лазаревського та ін.). З цими матеріялами був знайомий Г.-Л. Цунк, автор першого нім. нарису про Ш-ка, надрукованого в ляйпціґському журн. «Die Gartenlaube» (ч. 28, 1862; укр. переклад ст. вміщено у львівській газ. «Слово» 7. 7. 1862). Першим дослідженням про життя і творість Ш-ка, що вийшло окремим вид., була кн. поль. мовою Л. Совінського «Тарас Шевченко», з додатком перекладу «Гайдамаків» (Вільна, 1861). А. Ґожалчинський видав 1862 у Києві кн. «Przekłady pisarzów małorosyjskich. Taras Szewczenko», куди ввійшли основні поетичні твори Ш-ка (ця робота була повністю перевидана 1863 у Кракові). Майже повний поль. переклад «Кобзаря», здійснений В. Сирокомлею (псевд. Л. Кондратовича), був виданий 1863 і перевиданий 1872 і 1883 у Вільні. Справі

популяризації творчости Ш-ка серед поляків послужив також критико-біографічний нарис Ґ. Баттальї «Taras Szewczenko, życie i pisma jego» (Л., 1865), в якому автор відносив Ш-ка до найбільших поетів світу. Й.-Ґ. Обріст, перший перекладач поетичних творів Ш-ка нім. мовою, поклав цей твір в основу свого нарису «T. G. Szewczenko, ein kleinrussischer Dichter» (Чернівці, 1870). Завдяки цьому нарисові відомості про Ш-ка потрапили до праць нім. дослідників Й. Шерра, В. Каверава, В. Фішера та ін. Книжка Обріста викликала зацікавлення також серед ін. зах.-евр. літературознавців.

Критико-біографічний нарис Ґ. Баттальї

У зб. «Поэзия славян» (П., 1871) вміщено популярний нарис про Ш-ка видавця рос. перекладу «Кобзаря» М. Гербеля, а також ст. М. Костомарова «Малорусская литература», в якій автор, високо оцінюючи літ. спадщину укр. поета, вказав на її заг.-людське значення. На світове значення творчости Ш-ка вказував також П. Свєнціцький у нарисі «Вік XIX у діях літератури української» (Л., 1871). Першою більш-менш докладною біографією Ш-ка, виданою в Росії, була праця В. Маслова (Маслія) «Т. Г. Шевченко. Биографический очерк» (М., 1874 і 1887), побудована на матеріялі вищезазначеної студії поль. дослідника Ґ. Баттальї.

Валуєвський циркуляр (1863) та Емський указ (1876) посилили заборону й цензурні переслідування Ш-кових творів у Рос. Імперії, і тому справу публікації його літ. спадщини перенесено на зах. укр. землі й за кордон. У Львові вийшли 1867 двома томами «Поезії Тараса Шевченка», серед яких значну частину становили політ. вірші й поеми, що не друкувалися в Росії або були спотворені рос. цензурою. Значним кроком уперед у популяризації літ. спадщини Ш-ка було 2-томне празьке вид. «Кобзаря» (1876), що його підготували до друку Ф. Вовк і О. Русов. З нагоди виходу в світ цього вид. франц. літературознавець Е. Дюран опублікував у паризькому журн. «Revue des Deux Mondes» (15. 6. 1876) велику розвідку «Le poète national de la Petite-Russie, T. G. Chevtchenko», навіяну щирою симпатією до укр. поета й до України. На основі цього нарису написані ст. про Ш-ка Дж. Стівенса в нью-йоркському щомісячнику «The Galaxy» (червень 1876) та Ч. Діккенса-Молодшого в лондонському тижневику «All the Year Round» (5. 5. 1877). У мадрідському журн. «La Ilustración Española y Americana» (ч. 4, 1877) надруковано ст. В. Лесевича «Taras Shevchenko, el gran poeta de Ucrania», де наводилося й уривки з чотирьох поетичних творів укр. поета в перекладі есп. мовою. У висліді ґрунтовного вивчення творчости Ш-ка виникла розвідка К.-Е. Францоза «Die Kleinrussen und ihr Sänger», опублікована в скороченому вигляді в газ. «Augsburger Allgemeine Zeitung» (ч. 164—165, 1877), а в набагато повнішому вигляді в кн. «Vom Don zur Donau» (Ляйпціґ, 1878). Розглянувши творчість Ш-ка у зв'язку з політ. і літ. життям укр. народу та розкривши універсальність його таланту, Францоз вперше в нім. літературознавстві поставив Ш-ка в коло світочів людства й назвав його поетом «найвищої абсолютної вартости». Дослідник зробив спробу згрупувати твори Ш-ка в певні тематичні цикли й висловив чимало цікавих міркувань про художні особливості Ш-кових творів, даючи високу оцінку поемам «Гайдамаки», «Сон», «Кавказ», а також пейзажним та ліричним віршам укр. поета. Довідавшись з праць К.-Е. Францоза про Ш-ка, молодий тоді Ґ. Брандес так захопився його поезіями, що почав вивчати укр. мову, щоб могти читати їх в оригіналі. У кн. про свою подорож по Сх. Европі (1888) данський учений, високо оцінюючи творчість Ш-ка, вказав на жанрову різноманітність його поезій і відзначив блискучу майстерність поета в передачі найтонших нюансів людської душі.

Празьке вид. Кобзаря (1876)

Велике значення у популяризації творчости Ш-ка серед тогочасного наук. світу мала ст. М. Драгоманова «Il movimento letterario ruteno in Russia e Galizia (1798—1872)», надрукована в італ. журн. «Rivista Europea» (Фльоренція, 1873), а також його доповідь на міжнар. літ. конґресі в Парижі, яка вийшла 1878 у Женеві окремою брошурою («La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe»). З творчістю Ш-ка познайомилися через Драгоманова такі зах.-евр. вчені, як Е. Реклю, Л. Леже, А. де Ґубернатіс та ін. Кишеньковий «Кобзар», зручний для таємного перевезення до Рос. Імперії, видав у Женеві Ф. Вовк (1878), додавши до нього своє «Переднє слово». «Сей мініятурний 'Кобзарик' зробив свого часу ве-

1

2

3

4

5

6

7

Малюнки Тараса Шевченка

1. Автопортрет (олія, 1840); 2. Селянська родина (олія, 1843); 3. Портрет Маєвської (олія, 1843); 4. Портрет П. Куліша (олія, 1847); 5. Портрет Є. Кейкуатової (олія, 1847); 6. Пожежа в степу (акварель, 1848); 7. Далісмен-Мула-Аульє (акварель, 1851).

1

2

3

4

5

6

7

Графіка Тараса Шевченка

1. Жіночий портрет (олівець, 1830); 2. Дари в Чигирині (офорт з альбому «Живописна Україна», 1844); 3. У Києві (офорт, 1844, з того ж альбому); 4. Казашка зі ступою (сепія, 1856-57); 5. Кара шпіцрутенами (сепія, з серії «Блудний син», 1856-57); 6. У казематі (сепія з тієї ж серії); 7. Автопортрет (ґравюра, 1860).

лику сенсацію в Галичині і, певно, тисячами примірників був перевезений до Росії, бо його можна було сховати в кишені камізельки», писав про нього І. Франко. На стор. зб. «Громада» (ч. 4, 1879) Ф. Вовк опублікував ст. «Т. Шевченко і його думки про гром. життя», в якій вказував на велике іст. значення творчости укр. поета у визвольному русі поневолених Росією народів. У цій же зб. надруковано й ст. Драгоманова «Шевченко, українофіли і соціялізм». Хоч ця праця мала в цілому публіцистично-полемічний характер і містила ряд суперечливих тверджень та висновків, вона була помітним явищем у тогочасній літ. дискусії навколо спадщини Ш-ка. Драгоманов доклав багато зусиль, щоб поширити твори укр. поета за кордоном як в оригіналі, так і в перекладах евр. мовами. У Женеві він видав «Кобзар» (1881), Ш-кову поему «Марія» (1882, лат. шрифтом: «Marija Maty Isusowa») та «Поезії Т. Шевченка, заборонені в Росії» (1890). На це останнє вид. з великою прихильністю відгукнувся І. Франко. Драгоманов листувався й особисто зустрічався з англ. славістом В. Морфілом, який, високо цінуючи творчість Ш-ка, присвятив укр. поетові 3 літературознавчі студії (найкраща з них вміщена в кн. «Slavonic Literature», Лондон, 1883).

Женевське вид. поезій Шевченка, заборонених у Росії (1890)
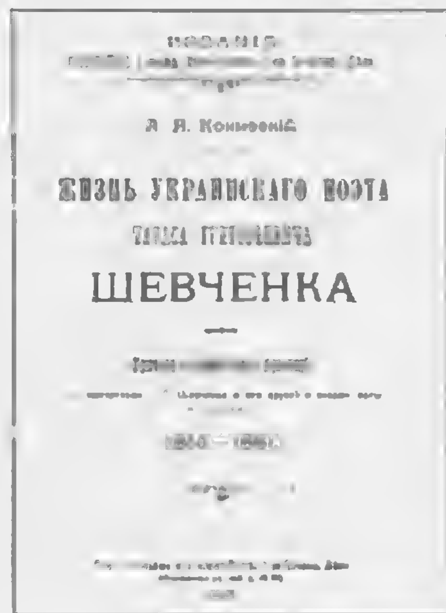
З другої пол. 1870-их рр. відомості про Ш-ка поступово входять в евр. довідкові вид., енциклопедії та курси іст. слов. та світових літератур. Мало нового й цікавого внесли в тогочасне Ш. нариси, присвячені укр. літературі, в книгах О. Пипіна й В. Спасовича («История славянских литератур», т. 1, П., 1879; нім. переклад Ляйпціґ, 1880; франц. переклад Париж, 1881), М. Петрова («Очерки истории украинской литературы XIX столетия», К., 1884) та О. Огоновського («Історія літератури руської», т. 2, Л., 1889). Книга М. Чалого «Жизнь и произведения Тараса Шевченко» (К., 1882) містила найповніший на той час огляд життєписного матеріялу про поета й давала стислу характеристику його творчости. Проте, некритичне використання джерел нерідко призводило автора до хибних тверджень та міркувань. Деякі шевченкознавчі питання висвітлив М. Дашкевич у своєму відгуку на кн. М. Петрова («Отзыв о сочинении г. Петрова: 'Очерки истории украинской литературы XIX столетия'», П., 1888). Підкреслюючи світове значення творчости Ш-ка, дослідник у першу чергу відзначив його особливу ролю в іст. укр. літератури й укр. народу, маючи на увазі не лише Сх., як це робив М. Петров, а й Зах. Україну.

Гол. промотором наук. Ш. був у 80-их рр. І. Франко, один з найвидатніших дослідників Ш-кової спадщини, а також невтомний перекладач, видавець і популяризатор Ш-кових творів. Поетичною творчістю Шевченка Франко захоплювався від ранніх юнацьких років, вивчивши напам'ять майже всього «Кобзаря». Його перша шевченкознавча розвідка «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка», надрукована у львівському журн. «Світ»» (ч. 8—12, 1881; ч. 1, 1882), мала, однак, виразне ідеологічно-полемічне спрямування, чим пояснюється тогочасний підхід Франка до поеми «Гайдамаки» і його інтерпретація поем «Сон» і «Кавказ». Проте, молодий критик підкреслює явну перевагу Ш-ка над рос. поетами в царині рев. політ. поезії і наголошує самостійницький характер Шевченкової творчости. Невдоволений своїми першими нарисами про політ. поезію Ш-ка, Франко мав намір присвятити цій темі свою докторську дисертацію, але цей цікавий задум залишився нездійсненим. Вдумливий і об'єктивний критицизм Франка виявився в його розвідці, присвяченій поезії «Перебендя» (Л., 1889). Насвітлюючи своєрідність Ш-кового романтизму, дослідник переконливо показав пов'язаність його з евр. романтикою, а також з укр. літ. і фолкльорними традиціями. Написана 1890 Франкова студія «'Тополя' Т. Шевченка» відзначається широтою перспективи, з якої дослідник аналізує Ш-кову баляду. У цьому творі виявилася, за словами Франка, «здорова, світла і чоловіколюбна натура нашого поета». Визнаючи іст. і літ. заслуги Ш-ка, Франко рішуче поборював безкритичний культовий підхід до спадщини поета і вказував на об'єктивні завдання і проблеми її наук. вивчення. У львівській газ. «Зоря» (ч. 5, 1891) Франко опублікував нарис «Тарас Шевченко», що був спробою синтетичного розгляду життєвого і творчого шляху поета на тлі його доби. У дещо відмінних варіянтах ця ст. з'явилася згодом у поль. газ. «Kurier Lwowski» (ч. 62—64, 66—68, 1893), у віденському часописі «Die Zeit» (ч. 4136, 1914) та, після смерти автора, у лондонському журн. «The Slavonic Review» (т. 3, 1924). У студії «'Наймичка' Т. Ш-ка» (ЗНТШ, кн. 6, 1895) Франко, зіставивши Ш-кову поему з однойменною повістю, зробив багато цікавих і влучних спостережень, що стосувалися тоді ще не дослі-

дженних естетичних поглядів поета. Глибинне проникнення Франка у творчу лябораторію Ш-ка виявила праця «Із секретів поетичної творчости», опублікована у ЛНВ (кн. І, 1898; кн. 6, 1899). Останньою шевченкознавчою працею Франка була студія «Ш-кова ‘Марія’», надрукована після смерти автора в ЗНТШ (т. 119—120, 1917). Поему «Марія» Франко вважав одним з найкращих творів Ш-ка, доказом, що важка і довгочасна неволя не зломила великого поета. У цілому Франко присвятив Ш-кові бл. 60 праць, які друкувалися укр., поль., нім., рос. і англ. мовами. Також перекладав його поезії нім. мовою. Про пов'язаність поезії Ш. з творами А. Міцкевіча писав О. Колесса (ЗНТШ, III, Л. 1894).

Численні матеріяли і ст. про життя і творчість Ш-ка друкувалися на стор. львівського двотижневика «Зоря» (1880—97), наук. місячника КСт. (1882—1906), ЗНТШ (з 1892) та ЛНВ (з 1898). У чернівецькій газ. «Буковина» надруковано 1892—93 під псевд. П. Вартового ст. Б. Грінченка «Листи з України Наддніпрянської» (окреме вид. К., 1917), в якій автор порушив ряд засадничих питань, пов'язаних з укр. нац. відродженням. Закінчуючи свій шостий лист, повністю присвячений Ш-кові, Грінченко характеризує виняткове значення геніяльного поета словами, що й досі залишились актуальними: «Ми певні, що в укр. літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Ш-кові талантом, але не буде вже ні одного рівного йому своїм значенням у справі нашого нац. відродження; будуть великі письм., але не буде вже пророків». На листи Грінченка відповів з Софії М. Драгоманов своїми «Листами на Наддніпрянську Україну» (в ж. «Народ» і частинно тій таки газ. «Буковина», 1892—93). У цій полеміці з Грінченком, Драгоманов повторює, з деякими відмінами, свої давніші думки про Ш-ка, проте й він визнає геніяльність поета і розцінює нац. і соц. переконання Ш-ка «як епохальну появу в іст. гром. думки на Україні».

Переглянувши й доповнивши свої нариси про Ш-ка, що були надруковані в «Зорі» і в ЗНТШ, О. *Кониський* об'єднав їх у 2-томній монографії п. н. «Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя» (1—2, Л., 1898—1901; скорочений варіянт біографії вийшов 1898 в Одесі рос. мовою). Завдяки критичній аналізі відомих на той час матеріялів, дослідник спростував чимало хибних тверджень попередніх Ш-кових біографів і набагато докладніше висвітлив літ. і мист. біографію поета. Не зважаючи на деякі хиби, праця Кониського була однією з перших спроб наук. біографії Ш-ка. Віршознавча розвідка С. *Людкевича* «Про основу і значення співности в поезії Т. Ш-ка», опублікована у львівському місячнику «Молода Україна» (1901, 5—6, 8—9; 1902, 4), започаткувала наук. вивчення Ш-кової віршової техніки. Основи наук. бібліографії шевченкіяни заклав М. Комаров працею «Т. Ш-ко в литературе и искусстве. Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Ш-ко» (О., 1903). Ця праця була ґрунтовним доповненням бібліографічних матеріялів, надрукованих раніш у ж. КСт. (1886, 3—4).

ЖИЗНЬ УКРАИНСКАГО ПОЭТА
ШЕВЧЕНКА

Титульна стор. О. Кониського біографії Т. Шевченка, одеське вид. 1898

Текстологічні проблеми Ш-кового «Кобзаря» вивчав В. Доманицький, перевіривши за рукописами та публікаціями значну частину поетичних творів Ш-ка. Підсумки цієї роботи дослідник зробив у розвідці «Критичний розслід над текстом ‘Кобзаря’» (КСт., 1906, 9—12, окремо К., 1907). За ред. В. Доманицького вийшло 1907 у Петербурзі перше повне вид. «Кобзаря» (2-е вид. 1908), що надовго було взірцем для наступних перевидань поезій Ш-ка. Дослідник іст. Запорізької Січі Д. Яворницький видав п. н. «Матеріяли до біографії Т. Ш-ка» зб. цінних архівних матеріялів про перебування поета на засланні, до якої додав факсиміле Ш-кової автобіографії (Катеринослав, 1909). Його ґрунтовну розвідку «Запорожцы в поэзии Т. Ш-ко» опубліковано в ж. «Летопись Екатеринославской учёной архивной комиссии» (1912, 8).

Однією з перших спроб аналізи Ш-кової поезії з марксистських позицій була доповідь А. Луначарського «Великий народный поэт», виголошена 30. 3. 1911 на ювілейному шевченківському вечорі укр. громади в Парижі. Зіставляючи Ш-ка з ін. великими поетами, Луначарський підкреслював ідейне багатство «Кобзаря» та високу культурність його автора. Луначарський вважав Ш-ка не тільки поетом нац., але й поетом-націоналістом, в поезії якого питання про долю укр. народу посідає перше місце. На думку Луначарського, навіть Міцкевіч не виявляв своєї любови до батьківщини в такій зворушливій формі, з такою шаленою силою. «Ш-ко-літератор підтримував Ш-ка-громадянина в його націоналізмі».

Між двома шевченківськими роковинами (1911—14) молодий тоді дослідник П.

Зайцев, інтенсивно розшукуючи пам'ятки та реліквії по Ш-кові, натрапив на ще не відомі рукописні й малярські матеріяли, що їх він використав для ст. п. н. «Новое о Ш-ке» (Русский библиофил, 1—2, П., 1914). З нагоди ювілею 1914 літературознавець В. *Щурат* зібрав свої дотогочасні шевченкознавчі ст. в кн. «З життя і творчости Т. Ш-ка» (Л., 1914), а історик мистецтва О. *Новицький* видав монографію «Т. Ш-ко як маляр» (Л.-М., 1914), у якій вперше широко висвітлено діяльність Ш-ка-художника. Серед праць, написаних до цього ж ювілею, варто згадати й студію Я. Яреми п. н. «Уява Ш-ка» (Тернопіль, 1914), яка містила чимало цінних спостережень над провідними тенденціями Ш-кового образотворення. Ритмічну й звукову побудову поетичних творів Ш-ка розглядав білор. поет і критик М. Богданович у ст. «Краса и сила. Опыт исследования стиха Т. Ш-ко», опублікованій у ж. «Украинская Жизнь» (М., 1914, 2). Для Холмщини—Підляшшя видано 1914 у Львові «Kobzar» поль. абеткою з популярним вступом.

Важливим фактом у тогочасному Ш. була поява ґрунтовної літ. студії швед. славіста А. Єнсена «Тарас Ш-ко. Життя укр. поета», що вийшла 1916 у Відні нім. мовою. Ця монографія була новим кроком в освоєнні та інтерпретації спадщини укр. поета закордонним Ш. За словами швед. вченого, Ш-ко був не лише видатним нац. поетом, але й «універсальним духом, світочем людства», який в іст. світової літератури «збудував собі пам'ятник, тривкіший від криці». Першою спробою психоаналітичної інтерпретації поезії Шевченка була праця С. Балея п. н. «З психології творчости Ш-ка» (Л., 1916).

Титульна стор. студії А. Єнсена

Кілька наук. ст., присвячених Ш-кові, містив т. CXIX-CXX ЗНТШ (Л., 1917). Серед них була й остання шевченкознавча праця І. Франка «Ш-кова 'Марія'», а також розвідка В. Щурата «Основи Ш-кових зв'язків з поляками», яка помітно збагатила політ. біографію поета. За ред. П. Зайцева вийшло 1918—19 у Києві 5 чисел ж. «Наше Минуле», в якому особливу увагу приділено питанням Ш.

Іст. підсов. Ш. досі ще не написана, а дотеперішні спроби її періодизації з наук. погляду незадовільні. Загалом кажучи, в окупованій большевиками Україні Ш., не зважаючи на складну політ. ситуацію та панівну марксистську фразеологію, відзначалося в 20-их рр. як методологічним, так й ідеологічним плюралізмом. Заснована ще 1918, УАН зосередила навколо себе ряд досвідчених літературознавців, що заходжувалися також коло питань наук. Ш. Серед них були дослідники-документалісти (С. *Єфремов*, М. Новицький, В. *Міяковський*, Є. Марковський), представники іст.-соціологічного (Д. *Багалій, Й. Гермайзе, О. Дорошкевич*, М. *Плевако*, В. *Коряк*) та іст.-естетичного напрямків (П. *Филипович*, В. *Петров*, П. *Рулін*, Б. *Варнеке)*, а також літературознавці, що їх можна зарахувати до формалістичної школи (Б. *Якубський*, А. *Шамрай, Я. Айзешток*, Б. *Навроцький)*.

Початок Ш. на підсов. Україні зробив зб. «Тарас Шевченко», виданий у 60-у річницю з дня смерти поета за ред. Є. *Григорука* і П. *Филиповича* (К., 1921). Цей зб. містив м. ін. статті О. Дорошкевича, А. *Лободи*, П. Руліна, П. Филиповича та Б. Якубського. У першій пол. 20-их рр. основною формою публікації дослідних праць шевченкознавців були наук. зб., ювілейні вид. журн. та окремі журнальні ст. Окремими вид. вийшли в той час розвідки Я. Айзенштока («Ш. — сучасна проблема», X., 1922), М. Плевака («Ш-ко й критика», X., 1924), Д. Багалія («Т. Ш-ко і Кирило-Методіївці», X., 1925) та О. *Багрія* («Т. Ш-ко в литературной обстановке», Баку, 1925). Цінні шевченкознавчі матеріяли містили «Шевченківський зб.», виданий за ред. П. Филиповича (К., 1924), двомісячник Іст. Секції УАН «Україна» (1–2, К., 1925) і 2-томний зб. «Ш-ко та його доба» (К., 1925—26). Шевченківські матеріяли друкувалися також в окремих кн. ЗІФВ УАН. В окупованій поляками Галичині вийшли м. ін. праці І. Свєнціцького («Ш-ко в світлі критики й дійсности», Л., 1922) та М. Возняка («Ш-ко й княжна Репніна», Л., 1925).

Титульна стор. зб. Шевченко та його доба (К. 1925—26)

Заснований 1926 наук.-дослідний Ін-т Т. Ш-ка, з гол. осередком у Харкові і філією в Києві, провів до кін. 20-их рр. значну працю в ділянках збирання рукописної й малярської спадщини поета, дослідження біографії і доби Ш-ка та текстологічного вивчення його творів. Шевченкознавчі дослідження та матерія-

ли друкувалися у виданих Ін-том зб.-щорічниках («Шевченко», X., 1928, 1930), а також в органі Ін-ту «Літ. архів», що виходив двомісячно (X., 1930—31). У київ. філії Ін-ту готовлено до видання «Словник Ш-кової мови» та «Словник Ш-кових знайомих», але — через зміну політ. обставин — роботу над ними не завершено.

Одним з найвидатніших шевченкознавців першої пол. цього сторіччя був акад. С. Єфремов. Його великі заслуги в боротьбі за наук. висвітлення спадщини Ш-ка, досі ще достатньо не вивчені. Праці Єфремова підсов. літературознавці вперто промовчують. Дореволюційні ст. на шевченківські теми, написані протягом яких 15 років, Єфремов зібрав у кн. «Т. Ш-ко» (К., 1914). Позиції Єфремова в укр. Ш. закріпилися 1921, коли видатний учений очолив створену при УАН Комісію для видання пам'яток новітнього укр. письменства. Гол. завданням колективної роботи Комісії Єфремов поставив опрацювання повного акад. вид. Ш-кових творів. З наміченого широкого пляну вдалося виконати лише частину. За ред. Єфремова і з його вступними ст. вийшли 1927 4-ий том («Щоденні записки»), а 1929 3-ій том («Листування») «Повного зібрання творів Т. Ш-ка». У складанні коментарів брали участь, крім С. Єфремова: акад. А. Лобода, В. Міяковський, М. Новицький, акад. О. Новицький, Д. *Ревуцький*, П. Рулін та П. Филипович. Підготований О. Новицьким 8-ий том творів охоплював малярську спадщину Ш-ка. Він був закінчений і готовий до друку, але не вийшов у світ через політ. репресії у зв'язку з процесом СВУ. Незавершене перше акад. вид. творів Т. Ш-ка вважається найвищим досягненням наук. Ш. 20-их рр.

Титульна стор. т. 4, з невиданого «Повного зібрання творів Т. Шевченка, за ред. С. Єфремова, 1927, вид. АН УРСР

Розгром УАН 1930 й арешт майже всіх наук. співр. Ін-ту Т. Ш-ка мали згубний вплив на дальшу долю шевченкознавчої науки в УССР. Заслання С. Єфремова, Й. Гермайзе, М. Новицького, М. Плевака, Б. Навроцького, П. Филиповича, В. Міяковського та ряду ін. видатних дослідників, гострий контроль над тими, що лишилися, призначення на дир. Ін-ту ім. Ш-ка партійних діячів, що нічого спільного з наукою не мали, спричинилися в 30-их рр. до ліквідації підсов. Ш. як науки. Почалася доба систематичного фальшування спадщини Ш-ка в дусі марксо-ленінської ідеології, доба, що в СССР триває до сьогодні.

Екстермінаційний похід Москви проти укр. культури і науки, започаткований наприкін. 20-их рр., мав на меті обеззброїти Україну в її прагненнях до власного нац.-держ. життя. Однією з гол. перешкод на шляху до цієї мети була світла постать Ш-ка та його невмируща спадщина. Треба було раз назавжди відібрати в України її нац. пророка і, ґрунтовно спотворивши його образ, запрягти до воза партійно-режимної пропаґанди. Для досягнення цієї мети вистачило «по-ленінському» підійти до його спадщини і «по-партійному» розв'язати проблеми Ш. (пор. «Ш. Підсумки й проблеми», К., 1975, стор. 175). Про те, як ця партійна «розв'язка» на практиці виглядала, свідчить довгий реєстр знищених та репресованих тоді шевченкознавців. Один з видатних сучасних підсов. літературознавців, Є. Кирилюк, ні словом не згадуючи своїх знищених тодішніх колеґ, описує ліквідацію наук. Ш. в УССР такими словами: «Потрібен був певний поворот від акад., почасти об'єктивістського дослідження спадщини поета до справді партійного, марксистсько-ленінського Ш. Поворот цей був здійснений у „Тезах до 120-річчя від дня народження Т. Г. Ш-ка" Відділу культури і пропаґанди ленінізму ЦК КП(б)У 1934 р., в ст. В. *Затонського*, А. *Хвилі*, Є. *Шабліовського*, Ю. *Йосипчука* та ін. Великий поет, за аналогією з ученням В. І. Леніна про Бєлінського, Чернишевського, Добролюбова, Некрасова, був визначений як сел. рев. демократ» (Є. Кирилюк, «Біля джерел радянського Ш.», ж. Прапор, X., 1967, 8). Згідно з вищезгаданими «Тезами», тодішній дир. Ін-ту Т. Ш-ка Є. Шабліовський написав і видав кн. «Ш-ко і рос. рев. демократія» (К., 1935), але й у ній знайдено «ідеологічні недоліки» та «вульґарно-соціологічні надуживання». Не зважаючи на те, що в своїх ст., доповідях і кн. Шабліовський намагався висвітлити життя і творчість поета з марксо-ленінських позицій, лаючи С. Єфремова, А. Ніковського, С. *Пилипенка*, А. *Річицького* й ін. дослідників із глумливо визначуваної ним «школи Скрипника», він був заарештований 1936 і засланий. Низка популярних видань Шевченкових поезій стала появлятися з купюрами «невигідних» місць та з пропуском політ. непідходних творів.

Згідно з проголошеними 1934 партійними директивами, пророка укр. нац. революції обернено на спільника рос. рев. демократів. Ш-ків націоналізм, що його стверджували у своїх писаннях такі марк-

систські автори, як А. Луначарський, В. Затонський, ба навіть ранній Шабліовський, а також основна тема Ш-кової творчости, нац.-визвольна боротьба України, в другій пол. 30-их рр. зникли з праць підсов. літературознавців. Відтоді Ш. в УССР стоїть, як говорив М. Хвильовий, під опікою «рос. дириґента». Так, рос. літературознавець М. Бельчіков у кн. «Т. Шевченко. Критико-биографический очерк» (М., 1939) проголосив не існуючу й ніким не доведену дружбу Ш-ка з Чернишевським, включивши укр. нац. поета в «плеяду предшественников русской социал-демократии». У намаганні привласнити спадщину Ш-ка рос. культурі Бельчіков покликається на ін. великорос. неділимця, М. Ґорького, який «видел значение Ш-ко в том, что он поэт не только украинский, но й общерусский». У цьому ж дусі Ш-ко був взятий 1941—45 «на озброєння» сов. военною пропаґандою, яка всіма засобами намагається посилити «бойове надхнення» Червоної армії та «патріотизм» поневолених Москвою народів.

Боротьбу І. Франка і С. Єфремова за наук. вивчення і правильне висвітлення спадщини Ш-ка продовжують укр. вчені у вільному світі. Популяризації несплотвореного образу поета немало прислужився наук.-популярний нарис Д. *Дорошенка* «Schewtschenko, der grosse ukrainische Nationaldichter» (Берлін, 1929). Цей рельєфний літ. портрет поета був виданий також франц. (Прага, 1931), англ. (Прага, Вінніпеґ, Нью-Йорк — всі 1936, Авґсбурґ, 1946) та італ. (Прага, 1939) мовами. У ст. «Die Forschung über T. Ševčenko in der Nachkriegszeit» (Zeitschrift für slavische Philologie, т. 9, Ляйпціґ, 1932) Д. Дорошенко дав стислий критичний огляд шевченкознавчих досліджень у 20-их рр. Ролю і значення Ш-ка в укр. нац.-визвольному русі 19 ст. висвітлив І. Борщак у розвідці «Le mouvement national ukrainien au XIXe siècle» (Le Monde Slave, Париж, листопад 1930), наголошуючи рев. націоналізм поета та його рев. концепцію держ.-політ. самостійности України. У Львові НТШ видало 1933 працю І. Борщака «Шевченко у Франції. Нарис з іст. франко-укр. взаємин». Розвідка П. Зайцева «Szewczenko a Polacy» (В., 1934) була спробою поставити укр. поета на перехрестя укр.-поль. стосунків сер. 19 ст. Нарис В. *Сімовича* «Т. Ш-ко. Його життя і творчість» (Л., 1934), виданий з нагоди 120-их роковин народження поета, мав наук.-популярний характер (перевид. 1941 і 1944); важливим було його ляйпціґське видання поезій Ш-ка з обширними коментарями (1921). Найбільше заперечень сов. критики викликала студія С. *Смаль-Стоцького* «Т. Ш-ко. Інтерпретації» (В., 1934); у ній автор підкреслював неґативне ставлення поета до будь-якої злуки з Московщиною, вважаючи її за найбільше нещастя України, за джерело її занепаду. І. Огієнко друкував у редаґованому ним ж. «Рідна Мова» цікаві спостереження над мовою Ш-ка (В., 1934—35). Укр. Наук. Ін-т у Берліні видав 1937 зб. «T. Schewtschenko, der ukrainische Nationaldichter (1814—1861)», куди ввійшли наук. доповіді К. Маєра, Ґ. Шпеха і З. Кузелі, а також деякі твори поета в нім. перекладі. У кн. «Ukrainische Literatur im Dienste ihrer Nation» (Берн, 1939) була надрукована ст. О. Грицая «T. Schewtschenko und die Ukraine von heute». Цінним внеском у наук. Ш. була кн. Ф. *Колесси* «Студії над поетичною творчістю Т. Ш-ка» (Л.-К., 1939), що складалася, власне, з двох монографій, органічно пов'язаних одна з одною: «Фолкльорний елемент у поезії Т. Ш-ка» і «Віршова форма поезій Т. Ш-ка». Перша монографія вважається й досі одним з основних досліджень з проблеми Ш-ко і фолкльор, а синтетична студія про шевченківське віршування стала в укр. віршознавстві клясичною. Праці Ф. Колесси

Кобзар з коментарами В. Сімовича (1921)

Т. Шевченко укр. нац. поет — франц. мовою (1931)

Т. Шевченко укр. нац. поет — італ. мовою (1939)

цінні перш за все тим, що в них об'єднані два принципи дослідження — етномузикологічний та літературознавчий.

Гол. осередком наук. Ш. був у 30-их рр. Укр. Наук. Ін-т у Варшаві. З ініціятиви його дир. О. *Лотоцького* Ін-т заплянував видати повне критичне зібрання творів Ш-ка. Не зважаючи на майже непоборні труднощі (брак автографів та оригіналів мист. творів поета), із заплянованих 16 вийшли у світ 13 тт. (1934–38). У т. 1 мала бути біографія Ш-ка, написана П. Зайцевим. Аркуші цього тому були 1939 надруковані, але після окупації Галичини большевиками наклад кн. сконфісковано. Сліди біографічної праці Зайцева, що була плодом багаторічних досліджень, помітні в російськомовній монографії «Ш-ко» (М., 1941) сов. письм. М. Шаґінян. Книга П. Зайцева вийшла в світ щойно 1955 заходами НТШ у ЗДА і Европі. Тт. 2—4 і 6—12 вийшли за ред. П. Зайцева, т. 14 — за ред. Б. *Лепкого*, т. 15 — за ред. Р. Смаль-Стоцького, а т. 16 (бібліографія) зібрав і впорядкував В. *Дорошенко*. Це — через воєнні обставини не завершене — вид. творів Ш-ка було найбільшим здобутком наук. Ш. 30-их рр. Воно включало також цінні ст. й коментарі Л. *Білецького*, І. *Брика*, В. *Дорошенка*, Д. *Дорошенка*, Б. *Лепкого*, О. Лотоцького, Є. *Маланюка*, С. *Сірополка*, Р. Смаль-Стоцького, Д. *Чижевського* та ін.

Титульна стор. студії Ф. Колесси

Крім згаданої вище монографії М. Шаґінян, з'явилися в час війни ще такі шевченкознавчі праці: Я. Айзеншток «Як працював Ш-ко» (К., 1940); О. *Борщагівський* і М. Йосипенко «Ш-ко і театр» (К., 1941); М. *Грінченко* «Ш-ко і музика» (К., 1941); С. *Гординський* «Т. Ш-ко — маляр» *(Кр.-Л., 1942);* Є. Ю. *Пеленський* «Ш-ко — клясик» (Кр.-Л., 1942); Л. *Булаховський* «Мовні засоби інтимізації в поезії Т. Ш-ка» (Укр. література, Уфа, 5—6, 1942; 3—4, 1943); О. Дорошкевич «Т. Ш-ко й укр. літ. рух» (Укр. література, 3—4, 1944); «Пам'яті Т. Ш-ка», зб. доповідей (М., 1944); Д. Тамарченко «Творчість Т. Ш-ка і рос. рев.-демократична література» (М., 1944).

Перше післявоєнне вид. Ш-кових творів вийшло не на Україні, а в ЗДА. Амер. славіст К. А. Меннінґ видав кн. «Taras Shevchenko. The Poet of Ukraine» (Джерсі-Сіті, 1945), до якої ввійшли вибрані вірші і поеми укр. поета в його перекладі і з його вступною ст. В УССР перші повоєнні рр. не були сприятливі для розгортання шевченкознавчих досліджень. Т. зв. «ждановщина» викликала чергову хвилю нагінок на укр. культ. життя, про що свідчить відома постанова ЦК КП(б)У від 24. 8. 1946 «Про перекручення і помилки у висвітленні іст. укр. літератури» в «Нарисі іст. укр. літератури» АН УРСР за ред. С. *Маслова* і Є. Кирилюка (К., 1945). В Ін-ті літератури АН УРСР, що відновив свою роботу в Києві, створено відділ Ш., але його наук. діяльність розгорталася споч. дуже повільно (перші монографії вийшли в світ щойно в 50-их рр.). Основна робота зосереджувалася на завершенні розпочатого ще за довоєнного часу акад. вид. спадщини Ш-ка («Повне зібрання творів у десяти томах»): 1949 видано тт. 3—4 (драматичні твори, повісті); 1951 — т. 5 (щоденник, автобіографія); 1951—53 перевидано тт. 1—2 (поетичні твори), що вийшли 1939; 1957 видано т. 6 (листи, нотатки, фолкльорні записи); нарешті, 1961—64 вийшли тт. 7—10 (мист. спадщина). Хоч вид. цього акад. 10-томника тривало чверть сторіччя, він мав ряд явних вад, особливо текстологічного характеру. Хиби цього вид. значною мірою усунуто в «Повному зібранні творів у шести томах» (К., 1963—64), що з текстологічного погляду залишилося досі найкращим підсов. вид. літ. спадщини Ш-ка. Мист. спадщина поета вийшла окремо в 4-х томах (К., 1961—64).

Ін-т літератури АН УРСР влаштовує з 1952 щорічні наук. шевченківські конференції, а доповіді та повідомлення, виголошені на цих конференціях, систематично виходять окремими зб. (1954—86 вийшло 27 таких зб.). Опубліковані в них праці з наук. погляду дуже нерівноцінні. Поряд із писаннями, в яких з нудною трафаретністю та догматичною претенсійністю повторюються відомі партійно-пропаґандистські тези, буває і немало ориґінальних, новаторських досліджень, високий наук. рівень яких не підлягає сумніву. Але й переважна більшість цих праць, як і всіх ін. шевченкознавчих публікацій в УССР, не позбавлена партійної тенденційности та марксо-ленінської фразеології. Серйозні хиби трапляються навіть у зб. архівних матерія-

Титульна стор. Зб. праць наук. шевченківських конференцій

лів. Напр., у зб. «Т. Ш-ко в документах і матеріялах» (К., 1950) помічено чимало хиб, як неточність подачі, невиправдані купюри та ін. Про недостатній наук. рівень підготовки двох кн. спогадів про Ш-ка (1958) див. ст. О. Білецького «Завдання і перспективи вивчення Ш-ка» (Зб. праць 9-ої наук. шевч. конф., К., 1961, 16). Зовсім незадовільними з наук. погляду були 3 варіянти літопису життя і творчости Ш-ка (Д. *Косарика*, 1955; М. Ткаченка 1961; В. Анісова і Є. Середи, 1959, 1976). У них помічено різні неточності, а також багато фактів, що до Ш-ка не мають ніякого відношення. Літ.-краєзнавчий характер мало довідкове вид. «Шевченківські місця України» (К., 1957), але й воно було складене без достатньої вимогливости. Наук. вимогам відповідали значною мірою праці С. Чавдарова «Пед. ідеї Т. Ш-ка» (1953), В. Шубравського «Драматургія Ш-ка (1957, 1959, 1961, 1964), Ю. Івакіна «Сатира Ш-ка» (1959, 1964), Є. Ненадкевича «З творчої лабораторії Т. Ш-ка» (1959), а також упорядковані й видані Д. Іофановим «Матеріяли про життя і творчість Т. Ш-ка» (1957). Згідно з сов. історіографією написана праця М. Марченка «Історичне минуле укр. народу в творчості Т. Г. Ш-ка» (1957).

Титульна стор. розвідки Ю. Івакіна про сатиру Т. Ш.

Ш-кові роковини 1961 і 1964 та деяка внутрішньополіт. «відлига» сприяли розгортанню наук. досліджень життя і творчости поета. Для вшанування його пам'яті видано численні монографії, зб., брошури тощо. Серед ґрунтовних шевченкознавчих досліджень слід відзначити праці Ю. Івакіна «Стиль політ. поезії Ш-ка» (1961) і 2-томний «Коментар до ‚Кобзаря'» (1964 і 1968), В. Ващенка «Мова Т. Ш-ка» (1963), П. Приходька «Ш-ко й укр. романтизм» (1963), Г. Вервеса «Т. Ш-ко і Польща» (1964) та С. Шаховського «Огонь в одежі слова. Питання майстерності і стилю поезії Т. Ш-ка» (1964). Спробою наук. біографії поета в підсов. перспективі була колективна монографія «Т. Ш-ко. Біографія» (1964). Розділи її написали: Є. Кирилюк (1814—31, 1843—47), В. Шубравський (1831—43, 1847—57) та Є. Шабліовський (1857—61). На жаль, ця праця переобтяжена датами й прізвищами і не позбавлена необґрунтованих гіпотез, помилкових тверджень та неточностей. Нове вид. цієї біографії, до авторського колективу якої ввійшло ще двоє вчених — В. Бородін та В. Смілянська, вийшло в світ 1984. Корисним філол. довідником є 2-томний «Словник мови Ш-ка» (К., 1964). У 3-томнику «Світова велич Ш-ка» (К., 1964) зібрано ст., рецензії і висловлювання видатних діячів з різних країн світу про укр. поета. З великого монографічного дослідження В. Ільїна «Мова Т. Г. Шевченка» опубліковано досі лише невеличкий фраґмент («Емоціональна лексика в поезіях Т. Шевченка», у кн. «Дослідження з лексикології та лексикографії». К. 1965).

2-томна бібліографія про життя і творчість Ш-ка, яка вийшла в світ 1963, включала тільки публікації, видані укр., рос. і деякими ін. мовами в межах сучасної території СССР за роки 1839—1959 (праці таких авторів як С. Єфремов, Й. Гермайзе, В. Міяковський, С. Смаль-Стоцький, І. Огієнко, П. Зайцев чи Ю. *Бойко* в ній не наводиться). Доповненням до неї була «Бібліографія ювілейної літератури 1960–64», що її склав Ф. Сарана (К., 1968). Відомості про переклади творів Ш-ка зах. мовами, а також про критичні праці цими мовами містять цінні з наук. погляду бібліографічні показники Г. Греська, Н. Андріанової, М. Занічковського і В. Кулика (Л., 1967—68). На жаль, їх видано дуже малим накладом.

Титульна стор. Словника мови Т. Ш.

Методологічною основою сучасного підсов. літературознавства є не загальноприйнятий у наук. світі критерій наук. об'єктивности, а несумісний з ним т. зв. «ленінський принцип партійности». В ім'я цього принципу великого нац. поета України відірвано від рідного укр. ґрунту і втиснено в прокрустове ложе т. зв. рос. рев. демократії. Вивчення зв'язків поета з сучасним йому укр. літ. і нац.-визвольним рухом, а також ставлення до нього учасників цього руху належить до найменш розроблених питань підсов. Ш. У цій галузі науки про Ш-ка є ще досі немало білих плям. Натомість, однією з улюблених тем підсов. дослідника стало т. зв. «єднання» Ш-ка з рос. рев. демократами (цьому мітові присвячено в СССР десятки монографій та сотні ст.). Не менш широко й тенденційно висвітлюється питання — Ш-ко і рос. література. Не бракує також писань на такі теми, як «Ш-ко і літератури народів СРСР», «Ш-ко і Таджикістан» чи навіть «Ш-ко й Осе-

тія», але й досі немає синтетичної праці «Ш-ко й укр. література», «Ш-ко і зах.-евр. літератури» та «Ш-ко і світова література» (ст. О. Білецького на останні теми можна вважати хіба скромним початком). Особливого викривлення і спотворення зазнало в підсов. Ш. питання про світогляд Ш-ка. Видатний учений О. Білецький, який з 1939 до смерти очолював Ін-т літератури АН УРСР, описав рецепт складання кн. про світогляд поета так: «Ш-ко — рев. демократ. А якщо він рев. демократ, то він друг рос. рев. демократів, а отже він матеріаліст, атеїст, утопічний соціаліст тощо. Цитати до схеми підшукуються легко, з такою ж легкістю, з якою вони підшукуються нашими ворогами, щоб довести, що Ш-ко був ідеаліст, містик. Тут текст, як 'дишло, куди повернеш, туди й вийшло'. Основна тенденція більшої частини кн. про світогляд Ш-ка, це тенденція за всяку ціну виправити, вирівняти погляди поета, 'підтягнути' його з усіх сил до нашої сучасности. Звичайно, це неможливо, це не вдасться».

У підсов. Ш. нагромаджено багатий фактичний матеріял, видано кілька багатотомних зібрань Ш-кових творів та немало шевченкознавчих зб., монографій і ст. Своєрідні спроби підсумувати ці здобутки зроблено у двох вид. Ін-ту літератури АН УРСР: у колективній монографії «Ш. Підсумки й проблеми» (К., 1975) та у 2-томному «Шевченківському словникові» (К., 1978). Ця перша в сов. літературознавстві персональна енциклопедія особливо цінна своїм багатим фактографічним та бібліографічним матеріялом. Значним вкладом у сучасне Ш. була колективна монографія «Творчий метод і поетика Т. Ш-ка» (К., 1980), яка відзначається широтою й глибиною аналізи поетичної майстерности Ш-ка.

Титульна стор. Шевченківського словника

На Зах. сучасний стан підсов. Ш. і методологію фальсифікації Ш-ка в СССР досліджували В. Барка, Ю. Бойко, М. Глобенко, В. Дорошенко, Г. Костюк, Б. Кравців, П. Одарченко та ін. Започатковані в Німеччині шевченкознавчі дослідження та публікації продовжують УВАН у Канаді (гол. в серіях «Славістика» і «Література») та УВАН у ЗДА (у «Наук. збірниках» і «Аналах», а зокрема в річниках «Ш-ко», 1—10, Нью-Йорк, 1952—64). Кан. УВАН перевидала також «Кобзар» (т. 1—4, Вінніпеґ, 1952—54), за ред. Л. Білецького та з його ст. і поясненнями. З ініціятиви УВАН у ЗДА вийшов за ред. Ю. *Шевельова* та В. Міяковського англомовний зб. «Taras Ševčenko, 1814—1861. A Symposium» (Гаґа, 1962), що містив праці таких авторів: В. Міяковський, М. *Шлемкевич*, В. Петров, Ю. Шевельов, П. Зайцев, Д. *Горняткевич*, В. *Ревуцький*, Ю. *Лавріненко* та П. *Одарченко*.

Обкладинка праць симпозіюму УВАН у Нью-Йорку на тему Т. Шевченко (1814—1861)

Особливу увагу приділяє постаті й спадщині свого патрона Наук. Т-во ім. Шевченка, яке відновило діяльність у червні 1947 у Мюнхені. При його Філол. секції створено Шевченкознавчу комісію, яку очолив ред. варшавського вид. творів Ш-ка П. Зайцев. Заходами НТШ у ЗДА і Европі вийшла в світ складена ним ще до війни велика біографія «Життя Тараса Ш-ка» (Нью-Йорк—Париж—Мюнхен, 1955). НТШ видало також кн. «Taras Ševčenko. Sein Leben und sein Werk» (Мюнхен, 1965), за ред. славістів Ю. Бойка та Е. Кошмідера. Ця синтетична монографія була спробою підсумувати здобутки Ш. попереднього періоду в приступній для німецькомовного читача формі. У кн. вміщена багата добірка нім. перекладів Ш-кових поезій, а також уривки з його автобіографії та листів. Шевченкознавчі праці друкувалися в ЗНТШ, т. 161 (1953), т. 167 (1958), т. 176 (1962), тт. 179 і 180 (обидва 1965), а також у Збірниках Філол. секції та в серії «Доповіді». НТШ видало 3 бібліографічні довідники: Шевченкіяна в бібліотеках Парижу (уклав А. Жуковський; Париж, 1961), Ševčenkiana in der Bayerischen Staatsbibliothek (уклала Н. Василик; Мюнхен, 1964), Бібліографія творів Т. Ш-ка, виданих у Канаді (уклав Л. Бачинський; Торонто, 1978). Роман про Ш-ка поль. письм. Є. Єнджеєвича «Noce ukraińskie albo Rodowód geniusza» (В., 1966, 1970, 1972) видало в перекладі на укр. мову НТШ у Канаді («Укр. ночі, або Родовід генія», переклад Є. Рослицького, Торонто, 1980).

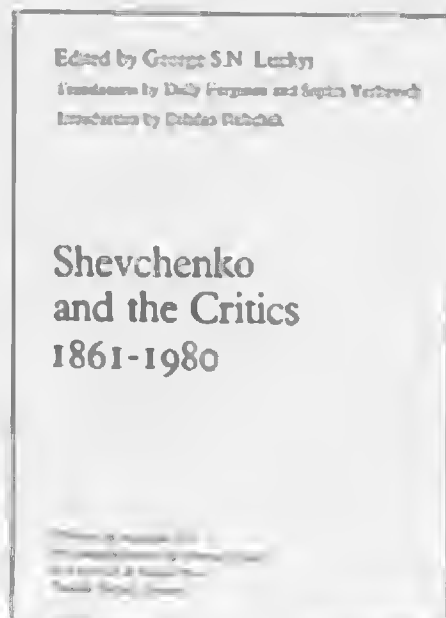
Укр. Вільний Ун-т у Мюнхені видав 2 шевченкознавчі розвідки Ю. Бойка: «Ш-ко і Москва» (1952) і «Творчість Т. Ш-ка на тлі зах.-евр. літератури» (1956). Значну кількість шевченкознавчих праць та матеріялів було опубліковано у зв'язку з роковинами поета 1961 і 1964. У Наук. Записках УВУ (4—5, 1961) надруковано м. ін. шевченкознавчі причинки Ю. Бой-

ка, К. Кисілевського, П. Ковалева, Я. Рудниського та В. Янева. Спільно з Семінаром для слов'янської і балтійської філології Мюнхенського Ун-ту УВУ видав ювілейний зб. «Taras Ševčenko, 1814—1861» (1964), що містив праці Ю. Бойка, А. Шмавса, О. Кульчицького та С. Гординського. Вийшла чотиримовна зб. поезій «Тарас Шевченко. Поезії. Poems. Poésies. Gedichte» (Мюнхен, 1961), а Нім.-Укр. Т-во видало за ред. Г. Прокопчука мистецтвознавчу монографію Д. Горняткевича «Taras Schewtschenko als Maler» (Мюнхен, 1964). Мист. спадщині поета присвячена також велика монографія І. Кейвана і С. Гординського «Тарас Шевченко образотворчий мистець» (Вінніпеґ, 1964).

У ЗДА в-во М. Денисюка перевидало з деякими поправками й доповненнями варшавське вид. творів Ш-ка (т. 1—14, Чікаґо, 1959—63). Т. 13 (Ш-ко і його творчість) вийшов за ред. Б. Кравцева і містив праці П. Куліша, І. Франка, В. Щурата, М. Грушевського, С. Єфремова, О. Новицького, С. Смаль-Стоцького, Б. Навроцького, Ф. Колесси та ін. У нью-йоркському в-ві «Пролог» вийшли п. н. «Правда Кобзаря» (1961) критичні нариси В. Барки, в яких автор розкривав довготривалі намагання Москви спотворити образ і спадщину Ш-ка. УНС і НТШ у ЗДА видали двомовну зб. «Ш-кові думи і пісні. Shevchenko's Thoughts and Lyrics» (Джерсі-Сіті, 1961), а НТШ і газ. «Свобода» видали книжку Л. Луцева «Т. Ш-ко, співець укр. слави і волі» (Нью-Йорк, 1964), Укр. Публіцистично-Наук. Ін-т видав розвідку П. Одарченка про Ш-ка в світлі світової критики («Світова слава Ш-ка», Чікаґо, 1964). Велика антологія перекладів з Ш-ка чужими мовами вийшла за ред. Б. Кравцева п. н. «Ш-кове слово і слава» (Чікаґо, 1964).

Поетичні твори Т. Шевченка англ. мовою С. Андрусишина і В. Керконела

Зб. Ю. Луцького Шевченко і критики (1980)

У Парижі видано за ред. К. Угрин та А. Жуковського зб. ст. та перекладів «Taras Chevtchenko, 1814—1861. Sa vie et son œuvre» (1964). Документальне значення має зб. «Square Taras Chevtchenko à Paris, 29 Mars 1969» (1969), видана Комітетом для вшанування пам'яті Ш-ка у Франції, до складу якого входили чл. Франц. Акад. А. Моруа і М. Женевуа, професори В. Кубійович, Ж. Люсіяні, П. Паскаль і М. Шеррер та ряд видатних укр. та франц. діячів культури. У Канаді вийшов у світ перший майже повний «Кобзар» англ. мовою, з вступом і примітками К. Андрусишина, який здійснив переклади творів у співавторстві з В. Керконелом («The Poetical Works of Taras Shevchenko. The Kobzar», Торонто, 1964, 1977). В-во Торонтського Ун-ту видало за ред. Ю. Луцького зб. «Shevchenko and the Critics 1861—1980» (1980), що містив писання П. Куліша, М. Драгоманова, В. *Антоновича*, І. Франка, Б. Грінченка, П. Филиповича, С. Єфремова, М. *Драй-Хмари*, С. Смаль-Стоцького, Д. Чижевського, М. *Рильського*, Ю. Шевельова та ін. Кілька розвідок присвячено питанню релігійности Ш-ка, на яке в СССР накладено суворе табу: Л. Білецький, «Віруючий Ш-ко» (Вінніпеґ, 1949), В. Ящун, «Релігійне й морально-етичне обличчя Т. Ш-ка» (Філядельфія, 1959), І. Власовський, «Образ Т. Ш-ка в світлі рел. думки» (Нью-Йорк, 1961), Д. Бучинський, «Христ.-філос. думка Т. Ш-ка»

Студія Г. Грабовича (1982)

Студія Л. Плюща над творчістю Т. Шевченка (1986)

(Лондон, 1962), митр. Іларіон, «Релігійність Т. Ш-ка» (Вінніпеґ, 1964) і Ю. Бойко, «Шевченко і релігія» (у кн. Вибране, 1, Мюнхен, 1971). Заслуговують уваги шевченкознавчі праці і ст. Г. Грабовича, Д. Козія, М. Павлишина, Л. Плюща, Я. Розумного, Б. Рубчака і М. Тарнавської. Цікава, хоч і досить спірна студія про Ш-ка належить Г. Грабовичеві («The Poet as Mythmaker. A Study of Symbolic Meaning in Taras Ševčenko», Кембрідж, Масс., 1982). На основні хиби цієї праці

вказав М. Антонович у ст. «Нова невдала концепція» (ж. «Укр. Історик», Торонто, 1—4, 1985). Мітопоетичні парадигми Шевченкової символіки слід і далі ґрунтовно досліджувати. Збірку шевченкознавчих статтів Л. Плюща видав п. н. «Екзод Тараса Шевченка» Канадський Ін-т Укр. Студій (Едмонтон 1986).

Виняткова роля Ш-ка в укр. іст. розвитку, його незламна й самовіддана боротьба за волю України, надзвичайна популярність його «Кобзаря» та ряд ін. ще достатньо не досліджених чинників призвели до зародження і виникнення небувалого досі культу геніяльного поета. Початий ще в 60-их рр. 19 ст. укр. громадами в Петербурзі, Києві та Харкові і перейнятий згодом гал. народовцями, цей культ зберігся в дещо змінених формах до сьогодні як на Україні, так і в діяспорі (питання, пов'язані з культом Ш-ка, досліджували І. Франко, В. Петрикевич, М. Садиленко, В. Бончковський, Ю. Бойко, О. Кульчицький, Ю. Ґерич, М. Антохій та ін.). У дусі культової ідеалізації написано й чимало наук.-популярних нарисів та ст. З другого боку, модерністи, а слідом за ними й дехто з неоклясиків, недооцінювали, ба навіть знеціновали творчість Ш-ка та її значення для України. Наукове шевченкознавство, відтворюючи правдивий образ поета, своєчасно довело помилковість цих підходів.

Своєрідні й неповторні риси Ш-кової творчости є вкладом поета у скарбницю загальнолюдської культури. Т. Ш-ко є не тільки центр. постаттю нац. пробудження та держ.-політ. відродження України, Ш-ко — постать всесвітня. У сторіччя з дня смерти поета видатна дослідниця його творчої біографії М. Шагінян писала: «Він стоїть в ряду великих універсальних геніїв людства, вивчення творчости яких допомагає створенню традиції нац. культури в багатьох її галузях — у філос., естетиці, драматургії, поезії, прозі, живописі, музиці». За підрахунком дослідників, повна бібліографія шевченкіяни мовами народів світу сягала б тепер понад ста тис. записів.

Література (крім названої в тексті): *1. Бібліографічні посібники:* Яшек М. Т. Шевченко. Матеріяли до бібліографії (рр. 1903—1921). Вип. 1. Х. 1921; Плевако М. Тарас Шевченко. В кн. Хрестоматія нової укр. літератури, т. 1. Х. 1926; передрук у кн. Плевако М. Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріяли. Нью-Йорк—Париж 1961; Меженко Ю. Матеріяли до Шевченкіяни, 1917—1929, Життя й революція, 3. К. 1930; Дорошенко В. Покажчик видань Шевченкових творів та спис бібліографічних праць про Шевченка. В кн. Повне вид. творів Т. Шевченка, т. 16. В.—Л. 1939, 2-е вид., т. 14. Чікаґо 1961; Євніна О. Дожовтнева та радянська укр. література за рубежами СРСР. К. 1956; Опис рукописів Т. Шевченка. Ред. О. Білецький. К. 1961; Т. Шевченко. Бібліографія бібліографії 1840—1960. Ред. Є. Кирилюк. К. 1961; Velinská E., Zilynskyj O. Taras Ševčenko v české kultuře. Bibliografie. Прага 1962; Т. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість 1839—1959, т. 1—2. К. 1963; Укр. письменники. Біо-бібліографічний словник. ліографічний покажчик (1917—1963). К. 1964; т. 3. К. 1963; Багрич М. Т. Шевченко. Біб-Бєляєва Л. Бібліографічний список дисертацій та авторефератів про Т. Шевченка. Радянське літературознавство, 2, К. 1964; Касперт А. Шевченко і музика. Нотографічні та бібліографічні матеріяли (1861—1961). К. 1964; Гресько М. Т. Шевченко франц. мовою (1847—1967). Бібліографічний покажчик. Л. 1967; Гресько М., Занічковський М., Кулик В. Шевченко в нім. перекладах та критиці (1843—1917). Бібліографічний покажчик. Л. 1968; Гресько М., Андріанова Н. Т. Шевченко мовами італ., есп., португ. та есперанто. Бібліографічний покажчик. Л. 1968; Неділько Г., Неділько В. Тарас Шевченко. Семінарій. К. 1985.

2. Словники: Нестор Літописець (псевд. Н. Малечі). Словничок Шевченкової мови. Миколаїв 1916; Ващенко В., Петрова П. Шевченкова лексика. Словопокажчик до поезій Т. Шевченка. К. 1951; Митр. Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови. Вінніпеґ 1961; Словник мови Шевченка. Ред. В. Ващенко, т. 1—2 К. 1964; Большаков Л. Літа невольничі. Т. Шевченко і його оточення періоду оренбурзького заслання. К. 1971; Марахов Г. Т. Шевченко в колі сучасників. Словник персоналій. К. 1976; Шевченківський словник. Ред. Є. Кирилюк, т. 1—2. К. 1978; Словарь языка русских произведений Т. Шевченко в 2 тт., К. 1985-87.

3. Збірники: Збірник пам'яті Т. Шевченка. К. 1915; Пам'яті Т. Шевченка. Зб. філол. фак. Київ. ун-ту. К. 1939; Шевченко та його доба. Зб. УВАН. Авґсбурґ 1947; Т. Шевченко в критиці. К. 1953; Питання шевченкознавства. К. 1958; Твори Т. Шевченка в перекладах на зах. мови. К. 1958; Т. Шевченко. Зб. доповідей Світового Конґресу Укр. Вільної Науки для вшанування сторіччя смерти Патрона НТШ (ЗНТШ т. 176). Ред. В. Стецюк та Б. Кравців. Нью-Йорк—Париж 1962; Т. Шевченко в воспоминаниях современников. М. 1962; Т. Шевченко. Документи й матеріяли, 1814—1963. К. 1963; Шевченко и мировая культура. М. 1964; Джерела мовної майстерности Т. Шевченка. К. 1964; Sbornik Ševčenkovský. Братіслава 1965; Der revolutionäre Demokrat Taras Ševčenko, 1814—1861. Hrsg. v. E. Winter u. G. Jarosch. Берлін 1976; Т. Шевченко. Документи та матеріяли до біографії (1814—1861). К. 1975, 1982; Т. Шевченко в інтернац. літ. зв'язках. К. 1981; Спогади про Тараса Шевченка. К. 1982; Зб. праць наук. шевченківських конференцій, т. 1—27. К. 1954—86.

4. Монографічні праці і статті: Франко І. Шевченко героєм поль. рев. леґенди. Л. 1901; Щурат В. Св. Письмо в Шевченковій поезії. Л. 1904; Єфремов С. Тарас Шевченко, життя його та діла. К. 1908, 1917; Євшан М. Тарас Шевченко. К. 1911; Щурат В. Літ. начерки. Л. 1913; Франко І. Темне царство. Л. 1914; Jensen A. Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben. Відень 1916 (укр. переклад: Перемишль 1921); Грушевський О. Життя і творчість Т. Шевченка. К. 1918; Зайцев П. Книги битія як документ і твір. У ж. Наше Минуле, 1. К. 1918; Зайцев П. Нові матеріяли до біографії й творчости Шевченка. У ж. Наше Минуле. 1—2. К. 1919; Коряк В. Боротьба за Шевченка. Х. 1925; Смаль-Стоцький С. Ритміка Шевченкової поезії. Прага 1925; Білецький Л. Поетична еволюція найголов-

ніших образів та ідеї Т. Шевченка. Прага 1926; Єфремов С. Літ. автопортрет Шевченка. В кн. Повне зібрання творів Т. Шевченка, т. 4. К. 1927; Навроцький Б. Гайдамаки Т. Шевченка. Джерела. Стиль. Композиція. Х. 1928; Єфремов С. Шевченко в своєму листуванні. У кн. Повне зібрання творів Т. Шевченка, т. 3. К. 1929; Дорошкевич О. Етюди з шевченкознавства. Х.—К. 1930; Багрій О. Т. Г. Шевченко, 1—2. Х. 1930—31; Навроцький Б. Шевченкова творчість. Х.—К. 1931; Синявський О. Елементи Шевченкової мови. У кн. Культура укр. слова 1. Х.—К. 1931; Мочульський М. Ґоцинський, Словацький і Шевченко як співці коліївщини. Л. 1936; Попов П. Шевченко й «Слово о полку Ігоревім». У ж. Літературна критика, 4. К. 1937; Зайцев П. Як творив Шевченко. В ж. Ми, 3—4 і 5—6. В. 1939; Ревуцький Д. Шевченко і нар. пісня. К. 1939; Шагинян М. Шевченко. М. 1941, 1946, 1957, 1964 (укр. переклад: К. 1970); Петров В. Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства. Вид. УВАН. Авгсбурґ 1947; Matthews W. K. Taras Shevchenko. The Man and the Symbol. Лондон 1951, Вінніпеґ 1951; Пільгук І. Т. Шевченко — основоположник нової укр. літератури. К. 1954; Bojko J. Taras Shevchenko and West European Literature. У ж. The Slavonic and East European Review, 82. Лондон 1955, і окремо: Лондон 1956; Франко І. Твори в 20 томах. Т. 17, Літ.-критичні ст. К. 1955; Luciani G. Le Livre de la Genèse du peuple ukrainien. Париж 1956; Хинкулов Л. Т. Шевченко. Биография. М. 1957, 1960, 1966; Біографія Т. Шевченка за спогадами сучасників. К. 1958; Кирилюк Є. Т. Шевченко. Життя і творчість. К. 1959, 1964, 1979; Ненадкевич Є. З творчої лабораторії Т. Шевченка. К. 1959; Europe's Freedom Fighter. Taras Shevchenko, 1814—1861. A Documentary Biography of Ukraine's Poet Laureate and National Hero. Вашінґтон 1960; Nevrlý M. T. Ševčenko — revolučný básnik Ukrajiny. Братіслава 1960; Бойко Ю. Фальсифікація Шевченка в СССР. Наук. зб. УВУ, 4—5, 1961; Глобенко М. З літературної спадщини. Париж 1961; Доманицький В. Т. Шевченко. Синтетично-націологічні студії його життя й творчости. Чікаґо 1961; Мольнар М. Т. Шевченко у чехів та словаків. Пряшів 1961; Рильський М. Поетика Шевченка. К. 1961; Swoboda W. Shevchenko and Belinsky. У ж. The Slavonic and East European Review, 96. Лондон 1961; Янів В. Бажання суспільного резонансу в Шевченка як людини й творця. Наук. зб. УВУ, 4—5. 1961; Соловей Д. Шевченко й самостійність України. Мюнхен 1962; Янів В. Укр. духовність у поетичній візії Шевченка. ЗНТШ, т. 169. 1962; Янів В. Укр. родина в поетичній творчості Шевченка. ЗНТШ, т. 176. 1962; Пільгук І. Традиції Т. Шевченка в укр. літературі (дожовтневий період). К. 1963; Шубравський В. Шевченко і література народів СРСР. К. 1964; Костенко А. Шевченко в мемуарах. К. 1965; Пільгук І. Традиції Т. Шевченка в укр. радянській літературі. К. 1965; Scherrer M. Ševčenko, le poète national de l'Ukraine. Revue des Études Slaves, 44. Париж 1965; Т. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. К. 1966; Кодацька Л. Однойменні твори Т. Шевченка. К. 1968; Паламарчук Г. Нескорений Прометей. Творчість Шевченка художника 1850—57 рр. К. 1968; Бородін Б. Т. Шевченко і царська цензура. К. 1969; Задеснянський Р. Апостол укр. нац. революції. Детройт 1969; Гаско М. Про що розповідають малюнки Т. Шевченка. Шевченкознавчі етюди. К. 1970; Жур П. Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну. К. 1970; Бородін В. Над текстами Т. Шевченка. К. 1971; Жур П. Шевченківський Петербург. К. 1972; Комишанченко М. З історії укр. шевченкознавства. К. 1972; Владич Л. Автопортрети Тараса Шевченка. К. 1973; Погребенник Я. Шевченко нім. мовою К. 1973; Бойко Ю. Біографія Шевченка на основі узглядnення новіших осягів шевченкознавства. У кн. Бойко Ю. Вибране, 2. Мюнхен 1974; Чамата Н. Ритміка Т. Шевченка. К. 1974; Т. Шевченко. Документи та матеріяли до біографії. К. 1975; Т. Шевченко. Альбом. Укр., рос., нім. і франц. мовами. К. 1976; Шубравський В. Від Котляревського до Шевченка. Проблема народності укр. літератури. К. 1976; Большаков Л. Їхав поет із заслання. Пошуки. Роздуми. Дослідження. К. 1977; Костенко А., Умірбаєв Е. Оживуть степи. Т. Шевченко за Каспієм. К. 1977; Bojko-Blochyn J. Ševčenkos Werk und die westeuropäische Literatur. У кн. Bojko-Blochyn J. Gegen den Strom. Гайдельберґ 1979; Жур П. Літо перше. З хроніки життя і творчості Т. Шевченка. К. 1979; Бойко Ю. Т. Шевченко в насвітленні С. Єфремова. У кн. Бойко Ю. Вибране. 3. Мюнхен 1981; Большаков Л. Добро найкраще на світі. Пошуки. Роздуми. Підсумки. К. 1981; Смілянська В. Стиль поезії Шевченка. К. 1981; Novitchenko L. T. Chevtchenko. Un grand poète ukrainien (1814—1861). Париж 1982; Сергієнко Г. Т. Шевченко і Кирило-Методієвське Т-во. К. 1983; Бернштейн М. Франко і Шевченко. К. 1984; Крашенінніков С. Київ Шевченкових часів. Вид. НТШ. Нью-Йорк—Париж—Сидней—Торонто 1984; Ляхова Ж. За рядками листів Т. Шевченка К. 1984; Mijakovs'kyj V. Unpublished and Forgotten Writings. Ред. М. Антонович. Вид. УВАН. Нью-Йорк 1984; Смілянська В. Біографічна шевченкіяна (1861—1981). К. 1984; Antochy M. Ševčenko und sein Werk im Spannungsfeld von Kult und Forschung. У кн. Ukrainische Romantik und Neuromantik vor dem Hintergrund der europäischen Literatur. Гайдельберґ 1985; Scholz F. Der Dichter als Barde. Literarisches und Folkloristisches in T. Ševčenkos «Kobzar». Там же; Жур П. Дума про Огонь. З хроніки життя й творчості Т. Шевченка. К. 1985; Тарахан-Береза З. Шевченко — поет і художник. К. 1985; Chub D. Shevchenko the Man. The Intimate Life of a Poet. Донкастер (Австралія) 1985; Бородін В. Текстологія поетичних творів Т. Шевченка. К. 1986; Івакін Ю. Нотатки шевченкознавця. Літ.-крит. ст. К. 1986; Сергієнко Г. Шевченко і Київ. К. 1987.

М. Антохій

Шевчики, хоровід-пантоміма, в якому учасники співом і рухами відтворювали роботу шевця; згодом розвинений у танок (муз. розмір $^2/_8$), виконується одинцем або удвох без співу.

Шевчік (Ševčik) Отакар (1852—1934), чес. скрипаль-педагог; 1874 працював у Харкові, 1875—92 у Києві; з 1892 проф. Празької Консерваторії, 1909—19 — проф. школи майстрів Муз. Академії у Відні. Автор інструментальних творів.

Шевчук Анатолій (* 1937), новеліст родом з Житомира. Почав друкуватися з 1962 в газ. «Літературна Україна», журн. «Дніпро» та ін. 1966 за обвинуваченням в «антирадянській аґітації й пропаґанді» був заарештований і засуджений на 5 рр. ув'язнення в таборах суворого режиму. Ув'язнення відбував у Мордовії. У зв'язку з арештом була знята з пляну в в-ві

«Радянський Письменник» зб. новель Ш. Після звільнення з ув'язнення відомостей про нього немає.

Шевчук Валерій (* 1939), один з визначніших письм. покоління шестидесятників, майстер псих. прози на теми сучасности, родом з Житомира. Зб. оп. і повістей: «Серед тижня» (1967), «Набережна 12» і «Середохрестя» (1968), «Вечір святої осени» (1969), «Крик півня на світанку» (1979), «Двоє на березі» (1984) та ін. Працює також над актуалізацією старокиїв. літ. тематики та літератури середньої доби: роман «На полі смиренному» (1982), роман-есей «Мисленне дерево» (1986), упорядкування в перекладах на суч. літ. мову зб. любовної лірики 16—19 ст. «Пісні Купідона» (1984), «Літопис Самійла Величка» у ж. «Київ» 1986—87, та ін.

В. Шевчук

Шевчук Василь (* 1932), письм. родом з Житомирщини. Зб. віршів для дітей: «У труді зростаємо» (1951), «На зеленому роздоллі» (1968); повісті: «Зелений шум» (1963), «Вітрила» (1964), «Трублять лебеді над Славутичем» (1967); романи «Григорій Сковорода» («Предтеча», 1969, 1972), «Велесич» (1980) та ін.

Шевчук Володимир (* 1917), укр. кат. свящ.-василіянин, нар. у провінції Саскачеван (Канада). З 1943 свящ., ігумен манастиря в Мондері, засновник і керівник василіянського в-ва в Торонто (1949—52), протоігумен провінції ЧСВВ у Канаді (1952—58) та душпастир у Вінніпезі, Торонто й Оттаві.

Шевчук Григорій (* 1916), історик родом з Житомирщини, співр. Ін-ту Іст. АН УРСР (1965—67), з 1969 проф. Київ. Ін-ту культури. Праці з іст. громадянської війни і культ. будівництва: «Боротьба трудящих Радянської України проти контрреволюції на Півд. в 1920 р.» (1956), «Розгром іноземних інтервентів на півд. України і в Криму. Листопад 1918 — квітень 1919 р.» (1959), «Червоне козацтво» (1965), «Культ. будівництво на Україні у 1921—1925 рр.» (1963). Співавтор колективних вид.: «Іст. Укр. РСР» (1967), «Розвиток укр. культури за роки радянської влади» (1967).

Шевчук Семен (1887—1968), адвокат у Львові, гром. діяч родом з Галичини; брав участь у визвольних змаганнях 1917—20 рр. Ш. часто боронив укр. націоналістів у політ. процесах. По другій світовій війні оселився в Канаді, був гол. Т-ва укр. правників. Помер у Торонто.

Шевчук Тетяна (* 1904), педагог, письм. і журналістка родом з Галичини. Дитиною з батьками прибула до Канади. Вчителювала в сер. школах, працювала в Союзі Українок Канади, писала до укр. і англомовної преси. Авторка оп., зб. поезій «На престіл майбутніх днів» та англ. мовою «A Record of the Spirit». Пізніше переселилася до ЗДА.

Шевчукевич Опанас (* 1902), скульптор-аматор, за фахом лікар, родом з с. Виженки на Буковині; скульптурні портрети І. Бажанського, М. Івасюка, О. Кобилянської, Т. Шевченка та ін.

Шедель (Schädel) Йоган-Ґотфрід (1680—1752), архітект, нар. бл. Гамбурґу, 1713—30 на рос. службі в Петербурзі для будов меншиковських палаців на Васильвському острові, в Оранієнбавмі та Кронштадті, 1730 в Москві допомагав Растреллі при будовах Кремлю й ін. держ. будов. З 1731 на Україні, до 1745 працював над будовою дзвіниці Києво-Печерської Лаври у переходовому стилі від барокко до клясицизму, однієї з кращих веж Сх. Еропи 18 в. Йому належить надбудова Київ Академії на Подолі і дзвіниці Софійського собору (1736—40). Ш. перебудував митрополичу палату (1744—48) та збудував софійський мур з т. зв. Брамою Заборовського, дуже вдало поєднуючи зах. стильові елементи з елементами коз. барокко й мотивами нар. орнаменту. Помер у Києві.

Дзвіниця К.-П. Лаври, арх. Шедель (1731—45)

Шейковський Каленик (1835—1903), педагог, мовознавець і етнограф родом з Кам'янця Подільського. Як студент Київ. Ун-ту брав участь в організації недільних шкіл укр. мовою (1859), видав для них «Домашню науку» (2 частини, 1860). Після припинення студій, а далі відкинення дисертації в Київ. Духовній Академії (1871) учителював. Видав етногр. нарис «Быт подолян» (1859—60), що містить деякі етимологічні матеріяли (пізніші етимологічні ст. про слова *вира* і *Русь*). Від 1862 змушений жити поза межами України, 1876 засланий до Мензелінська в губ. Уфа за друкування укр. мовою. Гол. працею Ш. мав бути його «Опыт южнорусского словаря», що мав протистояти словникам, які містили «куті» слова, і бути словником живої мови в її діялектній різноманітності, з включенням етногр. матеріялів, імен власних,

різних словникових форм. 1 випуск (А — бияк) вийшов 1861; у наслідок переслідування укр. друку і особистих поневірянь, а також пожежі, що знищила зібраний матеріял, вийшов далі тільки випуск 1 і 2 тому 5 (Т — хлівець, 1884, 1886). *Ю. Ш.*

Шека Іван (* 1907), хемік родом з Запоріжчини, чл.-кор. АН УРСР (з 1957). Праці Ш. стосуються фізичної хемії неводних розчинів, хемії комплексних сполук тощо.

Шекера Анатолій (* 1935), балетмайстер, нар. у Владивостоці; по закінченні Балетмайстерської студії Держ. Ін-ту Театрального Мистецтва (1964) працював в оперних театрах Львова (1964—67) й Києва (1967—77). Поставив балети з укр. репертуару: «Лілея» К. Данькевича (1964), «Відьма» В. Кирейка і «Досвітні вогні» Л. Дичко (обидва 1967), «Камінний господар» В. Губаренка (1969) та ін.

Шекера Іван, сучасний історик, співр. Ін-ту іст. АН УРСР. Праці з іст. княжої доби «Міжнародні зв'язки Київ. Руси» (1963), «Закарпаття — складова частина Київ. Руси» (1965), «Київ. Русь XI ст. у міжнародних відносинах» (1967); ст. про становище селянства на Правобережній Україні в другій пол. XVI ст.

П. Шекерик-Доників

Шекерик-Доників Петро (1889–?), гром.-політ. діяч на Гуцульщині, селянин, активний діяч Укр. Радикальної Партії, 1918—19 чл. Укр. Нац. Ради ЗУНР і Трудового Конґресу; 1928—30 посол до поль. сойму; 1939 заарештований НКВД і засланий на Сибір, дальша доля невідома.

Шекспір (Shakespeare) Вільям (1564—1616), великий англ. поет і драматург родом зі Стратфорду на Ейвоні (там і помер). Перші переклади Ш. укр. мовою належать П. Кулішеві й М. Старицькому, зокрема від Куліша до Г. Кочура є 8 перекладів «Гамлета». Ін. драматичні твори Ш. перекладали І. Франко, Ю. Федькович, П. Грабовський, Я. Гординський, М. Рильський, І. Кочерга, Ю. Клен та ін. До визначніших належать переклади Т. Осьмачки («Макбет», «Король Генрі IV»), І. Стешенко («Отелло»), Г. Кочура («Гамлет»), М. Лукаша («Двоє сеньйорів з Верони»), М. Бажана («Буря»). На еміґрації Ш. перекладали М. Славінський, І. Костецький, С. Гординський, О. Тарнавський, Я. Славутич, О. Зуєвський та ін.

Першою на укр. сцені була вистава «Макбета» в «Кийдрамте» (1920, режисер і виконавець гол. ролі Л. Курбас). Найчастіше укр. театри виставляють комедії Ш.: «Приборкання гострухи», «Віндзорські витівниці», «Багато галасу даремно» тощо. «Отелло» уперше був виставлений у львів. Театрі «Укр. Бесіди» (1923, режисер і виконавець гол. ролі О. Загаров), потім у Дніпропетровському (1925—26, режисер П. Саксаганський, у гол. ролі Б. Романицький); укр. прем'єра «Гамлета» відбулася у Львові (1943, режисер Й. Гірняк, у гол. ролі В. Блавацький), потім у Харкові (1956, у гол. ролі Я. Геляс); ролю короля Ліра у Києві (1959) виконував М. Крушельницький.

Крім поодиноких видань Ш., збірно вийшли «Вибрані твори», I—II (1950—52), «Твори», I—III (1964), повне вид.«Твори», I—VI (1983—86). Повне вид. сонетів вийшло на еміґрації в перекладі І. Костецького (1958) і в Києві (1964, в перекладі Д. Паламарчука).

Шелесні (інакше, з рос. — шиплячі) приголосні, за місцем артикуляції середньопіднебінні, в сучасн. укр. мові — *ш* і *ж* (спіранти) та *ч* і *дж* (африкати). У сучасн. укр. мові всі ці приголосні не пом'якшуються, за винятком становища перед *і*, де паляталізація автоматична: *жах, жити*, але *жінка, ножі*. Іст. беручи, *ш* походить з *х* перед голосними переднього ряду і з груп *с* або *х* + *й* (*рух: рушити, дух: душа, носити: ноша*), *ж* — з *ґ* перед голосними переднього ряду і з груп *ґ* або *з* + *й* (*нога: ніжка з ножька, стерегти: сторожа, гризти: грижа*), а також із сполуки *д* + *й* (*пропаде: пропажа*). У цьому останньому випадку однак, правдоподібно, первісним рефлексом групи *дй* було *дж*, яке згодом спростилося в *ж*. Сліди первісного *дж* такого походження вбачають у чергуванні *д* : *дж* в дієсловах (*ходити: ходжу*), а також у тих формах з *дж*, що зберігаються в говірках (бойківських і лемківських). Шелесні перед голосними переднього ряду — явище праслов'янське (бл. 6 ст. по Хр.) і характеризують усі слов. мови, шелесні, що утворилися зі сполучень з *й*, постали в період розпаду праслов'янської мови (бл. 6—9 ст.) і почасти різняться в поодиноких слов. мовах. Нове *дж* творилося в укр. мові бл. 1600 в поодиноких словах зі старого *ж* або *ч* (*джерело, джміль*), а крім того, ширилося в новопозичуваних чужих словах (*кинджал*). Через те, що пом'якшення шелесних не

мало фонологічної вартости, воно втратилося в більшості укр. говірок, за винятком гол. бук.-покутських, гуцульських і бойківських. Ці процеси ствердіння спостерігаються від 15 в. *Ю. Ш.*

Шелест Віталій (* 1940), фізик родом з Харкова, чл.-кор. АН УРСР (1969). Закінчив Київ. Ун-т (1962) і працював в Ін-ті Теоретичної Фізики АН УРСР (1962—74), заступних дир. цього Ін-ту (1966—74), проф. Київ. Ун-ту. З 1974 в Москві. Праці з ядерної фізики, статистичної фізики та з основ квантової теорії.

Шелест Йосип або Василь († 1768), запор. козак, ватажок гайдамацького загону, створеного ним на весні 1768 в Холодному Яру. Ш. закликав селян до повстання проти поль. шляхти, покликаючися на лист кошового Січі П. Калнишевського. Після смерти Ш. на чолі повстанців став М. *Залізняк*.

Шелест Петро (* 1908), сов. партійний діяч родом з с. Андріївців на Харківщині. Закінчив Маріюпільський металюрґійний ін-т (1935); 1948—54 був дир. заводів Ленінграду й Харкова; з 1954 на партійній роботі в Київ. обкомі КПУ (1957—62 перший секретар), чл. ЦК КПУ (з 1961), з 1963 перший секретар ЦК КПУ; 1964 став чл. ЦК КПСС. Кількаразово депутат Верховних Рад УССР і СССР. Ш. підтримував Л. Брежнєва і користувався довір'ям політбюро ЦК КПСС, до складу якого належав як перший секретар ЦК КПУ. Ш. підтримав обмежену українізацію та сприяв деяким госп. реформам по лінії більшої автономізації. У його публіцистичній праці «Україно наша Радянська» (1970) виявилися ознаки місц. патріотизму, разом з тим Ш. до деякої міри толерував вияви укр. нац. *руху опору*, й активізацію нац. елементів на Україні Москва приписувала реґіональним амбіціям Ш. та його неспроможності приборкати ці сили. На доручення Москви в січні 1972 відбулася чергова хвиля арештів на Україні, а в травні того ж р. Ш. усунули з України і призначили на одного з заступників гол. Ради мін. СССР. Одночасно преса заатакувала книгу Ш. «Україно наша Радянська», зокрема журн. «Комуніст України» (квітень 1973), приписуючи йому націоналістичні помилки (ідеалізація минулого України, переяскравлення нац. елементів у культурі і змагання до адміністративно-госп. автономії). У висліді цих заходів Ш. усунули з Політбюра ЦК КПСС і цілковито ізолювали від партійної діяльности як пенсіонера у Москві, але без застосування будь-яких ін. санкцій. Натомість партійний і адміністративний апарат на Україні, зокрема культ.-осв. установи, очищено від осіб, які завдячували свої позиції Ш. або чинили опір посиленому русифікаційному курсові. *В. М.*

Шелудько Дмитро (1892—1954), мовознавець і літературознавець родом з Києва; освіту здобув у Київ. Ун-ті; з романської філології — в ун-ті в Галле (Німеччина). Автор другого (після І. *Шаровольського*) і повнішого (бл. 700 слів) дослідження про нім. лексичні позики в укр. мові. Рецензенти вказували на те, що теза Ш. про поль. посередництво в усіх укр. германізмах перебільшена (Н. Ліперовська «Мовознавство», ч. 2, 1934, В. *Сімович*, ЗНТШ, 155), але політ. атмосфера 1933 внеможливила розгортання дискусії. Крім того, праці про українізми в рум. мові, румунізми в укр. і болг. мовах. По переїзді до Болгарії (1927), популяризація укр. літератури, зокрема Шевченка в болг. вид.

Шелухин Сергій (1864—1938), правник, гром., політ. і пед. діяч, письм. (писав вірші під псевд. С. Павленко) родом з Полтавщини; працював суддею у різних м. України, активний в укр. русі, почавши з 1905: гол. Рев. комітету в Одесі (1917), діяч УПСФ, чл. Укр. Центр. Ради; ген. суддя УНР, мін. суд. справ в уряді В. Голубовича (лютий–квітень 1918), за гетьманату чл. Держ. Сенату і гол. укр. делеґації на мирових переговорах з РСФСР; 1918 виконуючий обов'язки мін. юстиції в уряді Директорії В. Чехівського (1919); чл. укр. делеґації на мировій конференції в Парижі (1919), з 1921 жив у Чехо-Словаччині; проф. карного права УВУ й Укр. Пед. Ін-ту ім. М. Драгоманова у Празі (1924—25), чл. Укр. Іст.-Філол. Т-ва; гол. Укр. Комітету у Чехо-Словаччині (Прага) та Укр. Правничого Т-ва в Чехії. Праці з історії укр. права, гол. розвідки про «Руську Правду» (1929), «Закупи з „Руської Правди"», «Історикоправні підстави укр. державности» (1929); «Варшавський договір між поляками і Петлюрою» (1926), «L'Ukraine, la Pologne et la Russie et le droit de la libre disposition des peuples» (1919); на іст. теми: «Звідкіля походить Русь — теорія кельтського походження Київ. Руси» (1929), «Україна — назва нашої землі з найдавніших часів» (1936), «Нім. колонізація на Україні» (1938) тощо. Співр. «Зорі» (з 1886), «Укр. Хати» (1909—14), «ЛНВ», «Украинской Жизни», «Дзвонів» (з 1931) тощо. Помер у Празі. *А. Ж.*

С. Шелухин

Шелюга, див. *Верба*.

Шелюжко Лев (1890—1969), ентомолог, закінчив природничий фак. Київ. Ун-ту (1912), 1920—33 співр. Зоол. музею АН УРСР, котрому передав свою зб. лепідоптерів (метеликів), завідувач лепідоптерного музею Київ. Ун-ту (1939), з 1943 на еміґрації в Німеччині, наук. співр. Зоол. колекції Баварії (1945—69). Автор наук. праць з ентомології, зоології і біології в укр., рос., нім., англ. і франц. наук. журн. Список праць у ст. В. Форстера «Leo Sheljuzhko. 1890—1969» («Nachrichten der Bayerischen Entomologen», ч. 5, 1971).

Шелюто Микола (* 1906), маляр-пейзажист родом з с. Глухівки (Гомельська обл.); закінчив Одеський Художній Ін-т (1931). Пейзажі Ш. зберігаються в музеях Києва («Полудень»), Львова («Молотьба», «Берег моря»), Одеси («Крим. Вид на Аю-Даг»), Алушти («Ранок на березі») тощо. 1976 у в-ві «Мистецтво» вийшов альбом Ш.

Шеляг (шелег, шелюг), українізована назва поль.-лит. дрібної монети, спочатку срібної, пізніше більонової — «шельонґів», «солідів» (szeląg, solidus) 16—17 вв. і рівновартісних їм шилінґів, солідів, нім. м. Пруссії і Бранденбурґу, що підлягали Польщі, а також солідів прибалтицько-швед. (ризьких і лівонських) 17 в. На Україні в особливо інтенсивному обігу були прибалтицько-швед. (королеви Христини, Карла-Ґустава і Карла XI) та поль. мідяні «боратинки» (від автора проєкту Т. Л. Боратині). Ш. становив $^{1}/_{3}$ поль.-лит. гроша; в рос. валюті $^{2}/_{9}$ копійки.

Шельська культура, найдавніша археологічна культура раннього палеоліту (700—300 тис. рр.), названа від місц. Шель (Chelles) бл. Парижу, де знайдено кам'яні вироби. Пам'ятки Ш. к. поширені в півд. р-нах Европи й Азії, на Україні бл. с. Королеве на Закарпатті, де знайдено ручні рубила, сікачі, скребла, ножі та ін. знаряддя бл. 500-тисячної давности.

Шематизм (з гр. схема — фігура), список осіб чи установ. У церк. Ш. подаються списки духовних осіб, звичайно, з найважливішими даними, деколи й ін. осіб, зайнятих у Церкві, списки усіх парафій, ч. вірних та церк. т-в, стан церк. майна тощо. Такі Ш. з цінними матеріялами до минулого Укр. Церкви почали друкуватися вперше в епархіях під Австро-Угорщиною. Найстарший друкований Ш. появився 1814 в Мукачівській епархії. В Перемиській епархії Ш. почали появлятися з 1828, у Львівській архиепархії — з 1832, у Станиславівській — з 1886, Пряшівській — з 1848, Крижевській (Юґославія) — з 1832, а на Буковині в правос. епархії з 1841. Пізніше (1918) Ш. друкувалися й у Гайдудорозькій епархії в Угорщині, а з 1936 в Апостольській Адміністратурі на Лемківщині.

У всіх епархіях вони здебільша появлялися щорічно, спочатку лат., потім деколи лат. й укр., а пізніше тільки укр. мовою. Останні Ш. вийшли ще 1944 у Львові, а в Пряшеві 1948.

На еміґрації 1924 в «Календарі св. Йосафата» появився короткий «Шематизм клиру всіх укр. з'єдинених епархій», що подавав стан духовенства також у Юґославії, Румунії, Боснії й заморських краïнах. 1947 єдиний раз вийшов Ш. духовенства Укр. Кат. Церкви в Німеччині. У теперішній Філядельфійській митрополії, спочатку в обох екзархатах, потім для всіх епархій Ш. з численними світлинами появляються англ. мовою, починаючи з 1951. У Торонтській епархії ювілейний Ш. появився 1963; в Саскатунській — 1961; в Пітсбурзькій митрополії з її 4 епархіями 1984.

Поза Україною, з передвоєнних Ш. найбільше їх збереглося в рим. бібліотеках, бл. 200, та бл. 50 у Відні й Василіянській бібліотеці у Варшаві.

Тепер календарі «Світла» (Торонто) і «Голосу Спасителя» (Йорктон, Саскачеван) містять списки свящ. з їх адресами поза Україною. Список з адресами

правос. ієрархії і свящ. у діяспорі містить «Укр. Правос. Календар», вид. Укр. Правос. Церквою в ЗДА (Бавн-Брук).

о. І. Патрило

Шемая (Chalcalburnus chalcoides), риба родини коропових у басейні Чорного й Озівського м. Існує 4 підвиди: Ш. дунайська (Ch. ch. danubicus); Ш. дніпровсько-озівська, або селява (Ch. ch. schischkovi); Ш. кримська (Ch. ch. mentoides) та Ш. батумська (Ch. ch. derjugini). Перші дві прохідні, ін. прісноводні. Цінна риба.

Шемет Володимир (1873—1933), гром. і політ. діяч, землевласник з Полтавщини, брат Сергія, чл. *«Братства Тарасівців»*, посол до 1 Держ. Думи (1905), видавець у Лубнях газ. *«Хлібороб»* (1905); один з організаторів *Укр. Нар. Партії*, 1917, організатор *Укр. Партії Хліборобів-Демократів*, чл. Центр. Ради від Полтавської губ., один з організаторів укр. приватної гімназії в Києві (1915—16), з 1919 співр. УАН, згодом зазнав репресій.

В. Шемет

Шемет Сергій (1875—1957), інж., землевласник на Полтавщині, гром. і політ. діяч, один з засновників *Укр. Партії Хліборобів - Демократів*, у Лубнях 1917, був за українізацію гетьманського уряду, але проти повстання проти нього у листопаді 1918. На еміґрації з 1919 разом з В. Липинським активний у монархістському Укр. Союзі Хліборобів-Державників, співр. ж. «Хліборобська Україна» (1920—25) та ін. гетьманських вид. Особистий секретар П. Скоропадського та чл. Ради Присяжних. На еміґрації перебував у Тарнові, Відні, Берліні, Парижі, Австралії, де й помер.

С. Шемет

Шемлей Йосип (1897—1942), мовознавець родом з с. Колиндян на Чортківщині, учень Т. *Лера-Сплавінського* й Я. *Янова*, лектор укр. мови у Львівському Ун-ті (1929—1937). Праці з історії й діялектології укр. мови, зокрема про відприкметникові прислівники і генезу лемківських говірок.

Шепа Антін (* 1928), маляр родом з с. Підгірного на Закарпатті, учився у Й. Бокшая та А. Ерделі, 1954 закінчив Ін-т прикладного мистецтва у Львові в клясі Р. Сельського. Картини: «Карпатський край» (1966), «Гуцульщина» (1968), «Старе Закарпаття» (1969) й ін. Настінні розписи в різних публічних будовах: «Карпатські опришки» і фреска «Леґенда про Пунтю» в с. Буштині, «Верховинське весілля» та «Суворі Бескиди» в с. Нижні Ворота. Ш. широко використовує мотиви фолкльору й нар. мітології.

Шепарович Едмунд (1889—1967), син ген. Фелікса Ш. старшого (див.), ротмістр австр. кавалерії, згодом майор УГА, командир запасного кінного полку в Стрию, з червня 1919 командир 1-ої Кінної бриґади УГА. У Вінниці організував Перший кіннотний запасний полк (командир — ротмістр Г. Гречанівський). У Червоній Укр. Гал. Армії (ЧУГА) 1-а Кінна бриґада була перетворена на 3-ій Гал. кінний полк, командиром якого був далі Ш. 6. 4. 1920 цей полк повстав проти большевиків, зайняв Тираспіль, звідки вирушив у повстанчий рейд і 6. 5. 1920 об'єднався з Армією УНР. У Станиславові Ш. звільнився зі служби в Армії УНР і виїхав до Відня. Там і помер.

Е. Шепарович

Шепарович Іван (1889—1969), екон. і гром. діяч (зокрема Станиславівщини), родом з с. Колодіївки (б. Станиславова), брат Юліяна Ш.; чл. Гол. Ради Т-ва «Сіль. Господар» у Львові та його представник у Хліборобській Палаті у Львові (1941—44 — її гол.), На еміґрації в Німеччині й у ЗДА, де був гол. Т-ва Укр. Кооператорів. Помер у Нью-Йорку.

Шепарович Лев (1887—1941), інж.-електрик, сотн.-інж., командир звідомного полку, згодом начальник зв'язку в Начальній Команді УГА, родом з с. Колодіївки б. Станиславова. Інж. освіту здобув у Карлсруе (Німеччина). В листопаді 1918 захопив у Львові гол. пошту і телеграфну централю, з якої повідомив про встановлення ЗУНР. Перебуваючи 1920 з техн. куренем у Балті, зв'язався з укр. повстанцями й уможливив у квітні перехід Техн. куреня на сторону Дієвої Армії під команду ген. М. Оме-

Л. Шепарович

ляновича-Павленка. По війні у Львові гол. Карп. Лещетарського Клюбу (1924—29); очолював відділ нім. фірми Сіменс-Шукерт на Галичину до 1939. Помер у Кракові.

Шепарович Фелікс, старший (1865—1917), австр. ген.-майор родом зі Стрийщини, командир бриґади в Перемиській фортеці 1914—15, помер у таборі полонених у Сибірі. Два його сини — старшини австро-угорської армії Едмунд та Альберт Фелікс Ш. молодший (див.) служили в Укр. Армії.

Шепарович Фелікс (молодший), поручник-літун, служив у 1-ій літунській сотні УГА у Стрию, помер на тиф у Крижополі (Поділля) в січні 1920.

Шепарович Юліян (1886—1949), гал. військ. і гром., зокрема кооп. діяч родом з Колодіївки (б. Станиславова). Отаман УГА, командир 3 гарматного полку 3 бриґади 2 корпусу; в Армії УНР командир бронепотягу «Запорожець». По війні засновник і перший дир. Кооп. Союзу в Станиславові. З 1925 в дирекції *Центросоюзу* (з 1930 його дир.); деякий час гол. комбатанської орг-ції *«Молода Громада»* у Львові. 1940—44 як референт нім. «Хліборобської Централі» у Ген. Губ. захищав інтереси укр. селянства й укр. кооперації. Помер у Мюнхені.

Ю. Шепарович

Шепель Володимир (1888—?), військ. діяч, підполк. Армії УНР, згодом командир групи «Крукеничі» УГА. Після інтернування цієї групи в Чехо-Словаччині вишкільний старшина 1 рекрутського полку Армії УНР у Кам'янці Подільському. 1920 командир 4 Сірої бриґади 2 Волинської стрілецької дивізії, піднесений до ступеня ген.-хорунжого Армії УНР.

Шепель Яків (1894—1921), повстанський отаман на Літинщині, 1919—20 оперував проти большевиків на Літинщині й Вінничині, співпрацював з Армією УНР; убитий підісланим аґентом, коли повертався з Галичини на Літинщину з новими інструкціями для повстанців.

Шепетівка (III—8), м. обл. підпорядкування на Волині над притокою Горині Гускою, р. ц. Хмельницької обл., важливий вузол зал. і автомобільних шляхів: Київ—Ковель, Київ—Львів, Кам'янець Подільський—Коростень; 42 000 меш. (1974). Ш. згадується вперше в кін. 16 в., з 1795 — м-ко Ізяславського пов. Волинської губ. 1873 в Ш. побудовано зал. станцію. 1919 в Ш. відбувалися бої Січ. Стрільців з больш. військом. 1923—30 центр Шепетівської округи; з 1930 р. ц. Вінницької обл., з 1937 — Хмельницької. Тепер у Ш. розміщено підприємства, що обслуговують зал. транспорт (депо); ін. галузі пром-сти: цукровий, м'ясний комбінати, птахокомбінат, зав.: тракторних втулок, металовиробів, асфальтобетоновий, цегельно-черепичний; с.-г. технікум бухгальтерського обліку та філія київ. індустріяльного технікуму.

Шептицький Андрей (хресні імена Роман, Олександер, Марія; 29. 7. 1865 — 1. 11. 1944), видатний церк., культ. і гром. діяч, митр. гал., архиєп. львівський і еп. кам'янець-подільський. Нар. в с. Прилбичах Яворівського пов. (Галичина), син графа Івана і Софії з Фредрів (дочки поль. письм. Олександра Фредра). *Шептицькі* — давній боярський рід Галичини, який під кін. 18 і поч. 19 вв. спольщився. Ще дід Ш. Петро († 1842) був сх. обряду та оборонцем своєї Церкви і народу, а вже батько Іван належав до римо-кат. Церкви, формально був поляком, хоча почував себе «русином». За Австрії *Шептицькі* дістали титул графів. Вони видали кількох визначних владик. Родова традиція мала вплив на поворот Шептицького до свого народу.

Митр. А. Шептицький

Початкову освіту Ш. одержав вдома, гімназіяльну — у Львові й Кракові. По матурі вступив до війська, але через недугу не закінчив військової служби. 1883—87 студіював право в Кракові і Бреславі (Вроцлаві). 1888 одержав ступінь д-ра права. 1887 відвідав Київ, де познайомився з проф. В. Антоновичем, а в Москві з філософом В. Соловйовим.

28. 5. 1888 вступив до Василіян у Добромилі, де відбув новіціят. У чернецтві Ш. прийняв ім'я Андрей. На свящ. висвячений еп. Ю. Пелешем 22. 8. 1892. Згодом Ш. здобув у Кракові докторські звання з богословія і філософії, був маґістром новиків, ігуменом манастиря св. Онуфрія у Львові; розвинув широку місійну діяльність. Бувши проф. теології в домі василіянських студій у Кристинополі, Ш. одержав від папи Льва XIII номінацію на еп. станиславівського і був хіротонізований 17. 9. 1899; а 21. 10. 1900 одержав номінацію на львівського архиєп., митр. гал. і еп. Кам'янця Подільського. Інтронізація його відбулася

12. 1. 1901. Ш. був чл. гал. сойму і Палати Панів у Відні. Закрив Духовну Семінарію у Львові 1901 на знак солідарности з сецесією укр. студентів Львівського Ун-ту. 1902 домагався в гал. соймі заснування гімназії в Станиславові. Від 1903 до 1913 Ш. був заступником маршалка гал. сойму. 22. 1. 1906 очолював делеґацію до цісаря Франца Йосифа І з домаганням рівних прав для українців Австро-Угор. монархії. 28. 6. 1910 у Палаті Панів підніс справу створення укр. ун-ту у Львові. 1906 очолював прощу до Св. Землі, в якій взяло участь понад 500 осіб.

За рос. окупації Галичини Ш. 18. 9. 1914 був заарештований і вивезений спершу до Києва (там таємно висвятив о. Йосифа Боцяна на єп. луцького й о. Дмитра Яремка на єп. острозького). У Росії його тримали в Новгороді, Курську й Суздалі над Клязьмою до революції 1917.

Звільнений у березні 1917, Ш. відбув синод Рос. Кат. Церкви в Петрограді і призначив студита Л. Фйодорова екзархом для католиків у Росії, а в Києві о. Михайла Цегельського для України. За короткого перебування в Києві Ш. мав зустріч з чл. Центр. Ради, хоча соц. діячі поставилися до нього холодно. Повертаючися через Фінляндію, Стокгольм, Гамбурґ, Ш. зупинився в Швайцарії, а відтак у Відні. До Львова повернувся 10. 9. 1917. Останній публічний виступ у Палаті Панів Ш. мав 28. 2. 1918 у зв'язку з укладенням Берестейського миру, домагаючися самовизначення народів на основі етногр. принципу. Як чл. Укр. Нац. Ради Ш. схвалив перебрання влади в Галичині, за що був інтернований поляками у своїй палаті від 19. 11. 1918 до грудня 1919. За укр. влади домагався звільнення поль. свящ., які були арештовані за протиукр. діяльність. 16. 12. 1920 Ш. виїхав до Риму, а звідти на візитацію укр. кат. в Півн. і Півд. Америці. За виступи на оборону самостійности України поль. уряд при поверненні його до Львова заарештував Ш. 28. 9. 1923 і конфінував у Познані. На втручання папи Пія XI його звільнено, і в січні 1924 він повернувся до Львова.

Щоб скріпити свою Церкву, митр. Ш. скликав синоди: епархіяльний 1905 і за больш. і нім. окупацій (1940—44), а також конференції єпископату гр.-кат. Церкви у Львові (1927), в Ужгороді (1928) і Римі (1929).

Ш. подбав про духовну опіку над поселенцями в Боснії, де створив апостольський вікаріят, а 1908 вислав туди Студитів; подбав про призначення для поселенців в ЗДА єп. (1907). При нагоді Евхаристійного Конґресу в Монтреалі (1910) Ш. відвідав ЗДА і Канаду та підготував (1912) призначення єп. для Канади.

Одним із найбільших культ. добродійств Ш. було заснування у Львові 1905 церк. музею, який кураторія музею перейменувала на Нац. Музей ім. митр. Ш. За сов. часу 1945 Музеєві надано назву *Львівський Держ. Музей Українського Мистецтва* й усунено з-перед будинку постумент Ш.

Для малярів Ш. придбав окреме приміщення (вілла поль. маляра Стики), в якому примістилася малярська школа О. Новаківського і робітня М. Сосенка та О. Куриласа. Ш. щедро уділяв стипендії представникам різних професій.

Ш. заснував *Народну Лічницю* (1903), яка перетворилася на великий модерний шпиталь, розбудований 1930—38. Порадня матерів теж була ділом Ш. Для с.-г. молоді він дав ґрунт під садівничу школу в Милованні, а в Коршові для хліборобської школи. Ш. був ініціятором і співзасновником Земельного Банку у Львові (1910), підтримував «Просвіту», «Рідну Школу», бурси для гімназійної і ремісничої молоді, «Пласт», для якого віддав площу в Підлютому під літнє таборування.

1930 Ш. заснував гром.-суспільну оргцію *Укр. Кат. Союз*, який видавав тижневик *«Мета»*, літ.-наук. ж. *«Дзвони»* (1931), заклав друкарню «Біблос», в якій друкувалися двотижневик «Христос Наша Сила» і «Лицарство Пресв. Богородиці».

Ш. був засновником чинів і згромаджень. 1904 він заснував чин св. Теодора Студита в Скнилові під Львовом, а по поль.-укр. війні переніс його до давнього манастиря в Уневі. Студитам віддав велику бібліотеку для орієнтальних візант.-слов. студій, т. зв. Студіон, який містився у Львові.

1913 Ш. запросив до Галичини чин *Редемптористів*, які прийняли сх. обряд і створили свою сх. вітку. Це були спершу бельгійці, які виховали цілий ряд чл. з-поміж українців (митр. М. Германюк, єп-и М. Чарнецький, В. Маланчук, М. Гринчишин, В. Величковський та ін.). З жін. монаших спільнот зокрема його опіки зазнали згромадження Сестер: Пресв. Родини, Студиток, Милосердя, св. Вікентія, св. Йосифа, священомученика Йосафата.

Екуменічна й унійна діяльність митр. Ш. почалась зі вступом його на митр. престол. Ш. діяв на основі широких (патріярших) повноважень, одержаних від папи Пія X (з 1908). В унійних справах він їздив два рази в Росію (1907 і 1912) і на Білорусь; у Росії заснував рос. кат.

Церкву. Ш. був ініціятором *Велеградських з'їздів* і конґресів (1907—27), на яких головував і виголошував доповіді. Доповіді конґресів у Велеграді були друковані в серії «Акта Велеградські». Унійну акцію Ш. провадив під час подорожей до Італії, Голляндії, Бельгії, Німеччини й Англії. У Голляндії він заснував Голляндський унійний апостолят, у Бельгії при допомозі о. Л. Бодуена і кард. Д. Мерсьє створив сх. вітку Бенедиктинів.

Митр. А. Шептицький серед братів Бенедиктинів у Голляндії (1926)

В Англії у висліді акції Ш. виник унійний рух, органом якого був «Eastern Churches Quarterly». З унійною працею Ш. пов'язана орґ-ція деяких інституцій в його архиепархії. 1919 Ш. відкрив у Духовній семінарії фак., який перетворив 1928 на *Богословську Гр.-Кат. Академію* з 2 фак.: філос. і теологічним, а 1939 мав постати ще правничий, і тим способом був би створений укр. кат. ун-т. Сам Ш. викладав для студентів аскетику зах. і сх. Церкви. 1923 заснував Богословське Наук. Т-во, яке видавало квартальник *«Богословія»* та *«Праці Богословського Наук. Т-ва»*. Окремо виходили праці Богословської Академії. 1939 Ш. заснував Укр. Кат. Ін-т Церк. З'єдинення ім. митр. Рутського.

Ш. був оборонцем свого народу перед окупантами. 1930 за т. зв. пацифікації він особисто, хоча був хворий, у цій справі їздив до Варшави, але ні през. Польщі, ні дійсний лідер держави маршал Ю. Пілсудський не хотіли вислухати Ш. Також спільно з еп. Г. Хомишином і Й. Коциловським Ш. писав у тій справі до папи Пія XI. 24. 7. 1933 разом з ін. єп. видав послання, засуджуючи штучний голод на Україні, 1936 видав послання проти комунізму, 2. 8. 1938 засудив нищення поль. урядом правос. церков на Холмщині, Підляшші, Поліссі і Волині. Звертання Ш. в цій справі до Ватикану мало успіх: Польща припинила нищення правос. церков.

Особливо тяжкими для Ш. були часи больш. окупації (1939—41). Большевики сконфіскували всі церк. добра, закрили всі інституції, Духовну семінарію, пресу, зі шкіл усунули навчання релігії. Ш. видавав тоді зворушливі послання до молоді, батьків, ченців і черниць. Самого Ш. з уваги на великий авторитет, яким він утішався серед укр. населення обидвох віровизнань, не зачіпали. Він відважно протестував проти атеїстичної пропаґанди в школах. За больш. окупації Ш. висвятив таємно о. мітрата Й. Сліпого на свого коадьютора (22. 12. 1939) з правом наслідства. У жовтні 1939 Ш. призначив екзархів для Сх. і Сибіру: о. А. Неманцевіча для Білорусі, о. К. Шептицького для Росії й Сибіру, єп. М. Чарнецького для Волині й Полісся, о. Й. Сліпого для Центр. України.

До нім. окупантів, знаючи наміри німців супроти України, Ш. ставився неґативно, протестував проти ліквідації жидів (лист до шефа Ґестапо Г. Гімлера); доручив манастирям переховувати жидів, а деяких зберіг у своїй резиденції. Ш. виступав проти політ. вбивств серед українців (послання «Не убий» 21. 11. 1942). У квітні 1917 в листі до Нац. Ради в Петербурзі висловив радість з приводу початків орґ-ції держ. життя на Україні, закликаючи до консолідації сил. Так само він привітав проголошення незалежности Карп. України 1938, благословляючи прем'єра о. А. Волошина і народ. На поч. нім. окупації Ш. привітав спробу проголосити уряд Укр. Держави (Паст. лист 1. 7. 1941). Того ж р. очолив Укр. Нац. Раду, а 1944 Всеукр. Нац. Раду .

Митр. А. Шептицький (1935)

Ш. звертався за нім. окупації до правос. ієрархії та інтеліґенції у справі порозуміння, але відповіді були неґативні. При тому Ш. зазначав, що він не є кандидатом на київ. митр. чи евентуально патріярха й уважає, що ним може бути хтось з правос. ієрархів, коли той визнає юрисдикцію вселенського архиєрея (Папи). В унійній праці Ш. стояв на засаді збереження рідних традицій, переданих ієрархією 16 ст. Про унійні проблеми говорив у Римі 1923, і ця його доповідь була надрукована в ж. «Stou-

dion» («Le rôle des Occidentaux dans l'œuvre de l'Union des Eglises»); свої екуменічні ідеї він виложив також у вступі до нім. зб. «Християнський Схід» («Der Christliche Osten», Регенсбург 1939).

Екуменічна праця та ідеї Ш. випередили на кількадесят рр. екуменічні ідеї Другого Ватиканського Собору та папи Івана XXIII.

Ш. був речником синтези тисячолітнього християнства на Україні, одним з найбільших ієрархів Вселенської, а зокрема Укр. Церкви. Видатний богослов, знавець як сх. богословія і традицій, так і зах., аскет, учитель Церкви, місіонер і проповідник духовного життя, за життя визнаний укр. народом «рідним Мойсеєм».

Попри дуже важливі обов'язки ієрарха і провідника, Ш. працював науково, писав глибокі філос.-богословські та аскетичні твори, досліджував історію Церкви сам і доручав збирати документи до історії Церкви у Ватикані та Львові. Ш. написав філос.-богословський твір «Божа Мудрість», третя частина якого має назву «Християнська Праведність» (1935). «Божа Мудрість», «Християнська Праведність» і «Дар Пятидесятниці» вийшли як «Твори-Opera» (1978), видані Укр. Кат. Ун-том (тт. XLV—XLVII, і 1983, тт. LVI—LVIII). Ін. вид. творів Ш.: «Твори. Пастирські листи» (Торонто 1965), «Твори. Пастирські листи з больш. і нім. окупації. 1939—44», тт. I—II (Йорктон 1961, 1969); Переклад творів св. Василія В. з оригінального грец. тексту вийшов 1929 («Праці Богословської Академії у Львові», тт. 4—5); «Твори митр. А. Ш. Пастирські послання до дух. й вірних станиславівської епархії, 1899—1904» (т. 14, Праці Гр.-Кат. Богословської Академії, 1935), «Типікон» — студія чернечого життя (франц. мовою; Рим 1964). Більша праця про митр. Рутського в 3 тт. залишилася в рукописі.

Ш. був номінований д. чл. (1925) і почесним чл. НТШ, був д. і почесним чл. Укр. Богословського Наук. Т-ва, почесним чл. Т-ва «Просвіта» та ін. т-в.

Святість життя, душпастирська ревність, готовість на жертву за Христа і свій народ, праця для єдности Церкви, дбання про спасіння душ, смерть в олінії святости (in odore sanctitatis) були причинами, щоб почати беатифікаційний процес Ш. Ініціятором був архиєп. І. Бучко. Процес беатифікації офіц. відкрито при Вікаріяті м. Риму за папи Івана XXIII 5. 12. 1958. З відкриттям процесу Ш. прислуговує титул «Слуги Божого». Першу фазу процесу закінчено 6. 12. 1968.

Література: Дзерович Ю. Як Русь ходила слідами Данила. Жовква 1907; Царський В'язень, 1914—17. Л. 1918; Чверть століття на митрополичому престолі. «Богословія», кн. 1—2, 1926; Шпитковський І. Рід і герб Шептицьких. «Богословія», т. 15, кн. 1—4. Львів 1937; Borschak E. Un prélat ukrainien, le Métropolite Cheptyckyj (1865—1944). Париж 1946; Баран С. Митр. А. Шептицький. Мюнхен 1947; Боднарук І. Великий чернець й народолюбець. Прудентопіль 1949; «The Eastern Churches Quarterly» (зб. ст. про Ш.). Vol. X, No 8, 1952; зб. ст. в ж. «Логос», кн. 2, 1955; Гринчишин М. Артикули для інформаційного процесу беатифікації і канонізації Слуги Божого Андрея. Рим 1958; Schuver U. De reus op de Sint-Jorisberg. Роттердам 1959; Pereyda G. Apostle of Church Unity. Йорктон 1960; Lewin K. Archbishop Andreas Sheptytsky and the Jewish Community in Galicia during the Second World War. «Unitas», Vol. XII, 1960, No 2; Гриньох І. Слуга Божий Благовісник єдности. Мюнхен 1961; Кравченюк О. Велетень з Святоюрської Гори. Йорктон 1963; Korolewskij C. Métropolite André Szeptyckyj, 1865—1944. Рим 1964; Лаба В. Митр. А. Шептицький, його життя і заслуги. Рим 1965; Шептицька з Фредрів С. Молодість і покликання о. Р. Шептицького. Торонто 1965; Szeptycka z Fredrów Z. Wspomnienia z lat ubiegłych Вроцлав—Варшава—Краків 1967; Prokoptschuk G. Metropolit Andreas Graf Scheptyckyj. Мюнхен 1967; Ленцик В. Ідея церковної єдности у митр. Шептицького. «Богословія», т. 15, кн. 1—4. Рим 1971. *В. Ленцик*

Шептицький Атанасій (1686—1746), церк. діяч, єп. родом з с. Вощанців. Під впливом дядька, єп. Варлаама Ш. (див.), вступив до манастиря в Уневі; свящ. став бл. 1710. З 1713 іменований архимандритом Унівського манастиря та помічником Варлаама. 1715 митр. Кішка висвятив його на єп. у Львові. Ш. дбав про освіту духовенства, боронив селян, заснував братство при храмі св. Юра; згідно з постановами Замойського синоду (1720), в якому брав жваву участь, видавав літургічні кн. По смерті Л. Кішки Ш. став київ. митр. (1729). Провадив боротьбу проти латинізації.

Єп. А. Шептицький, перемиський

Єп. А. Шептицький, гал. і кам.-подільський

Шептицький Атанасій, єп. перемиський (1762—79), популярний серед духовенства. Про Перемиську епархію подав

докладний звіт апостольському нунцієві Гарампі 1772.

Шептицький Варлаам (1647—1715), церк. діяч, єп. родом з с. Вощанців б. Самбора. Вчився в кат. колеґії, вступив до манастиря в Уневі і прийняв ім'я Варлаама, з 1668 — архимандрит. В Уневі підтримував друкарню. Працював разом з єп. Й. *Шумлянським* над переходом Львівської епархії на унію. Брав участь у т. зв. «Колльоквіюм Любленензіс» (1680). На соборі у Львові 1694 став на позиції унії. Як єп. (з 1710) був добрим адміністратором, оборонцем львівських міщан; боровся проти латинізації.

Єп. В. Шептицький

Шептицький Климентій Казімір (1864—1950), церк. діяч, монах-студит, брат митр. Андрея Ш.; був послом до гал. сойму та віденського парляменту, заступником гол. Госп. Т-ва. 1911 вступив до манастиря оо. Студитів. З 1911 ставши ігуменом Студитів, Ш. склав конституцію «типікон», який апробував папа Пій XII; чл. Укр. Кат. Ін-ту церк. з'єднання ім. митр. Рутського (1939). Таємно іменований митр. А. Шептицьким екзархом Росії і Сибіру (1939). Заарештований большевиками 1947 і засуджений на 25 рр., помер на засланні. Є припущення, що Ш. був таємним єп., бо висвячував в'язнів різних національностей. У Римі внесено справу його беатифікації. У зб. з нагоди 25-ліття Андрея Ш. на митрополичому престолі надрукував ст. п. н. «Митрополит Андрей і обнозлення сх. чернечої традиції» («Богословія», кн. 1—2, 1926).

Ігумен К. Шептицький

Шептицький Лев (1717—79), церк. діяч, єп. і митр. Вчився в Папській Колеґії Театинів у Львові й у Римі. Вступив до Василіян, під час дубненської капітули (1743) став архимандритом у Мелечі. По смерті дядька Атанасія Ш. (див.) 1748 іменовано його єп. львівським, гал. і кам'янецьким. З переходом Галичини під Австрію Ш. боронив селянство, що викликало неприхильність шляхти. Ш. створив при трьох своїх катедрах капітули; наслідком його заходів створено 1774 у Відні Барбареум для всіх гр.-католиків Австрійської монархії. Ш. домагався відновлення гал. митрополії; підготував заснування Ген. Семінарії у Львові. 1762 митр. Ф. *Володкович* номінував Ш. своїм коадьютором з правами наступництва. По смерті Ф. Володковича Ш. управляв київ. митрополією 1778—79. Помер у Радомишлі.

Єп. Л. Шептицький

Шептицькі, один з найстаріших боярських родів Гал. Землі; мали маєтності в Перемиському князівстві між Перемишлем і Самбором. Цей рід споч. звався Шептицями або «з Шептиць» (до 16 в.), а потім Шептицькими, іноді з додатком «з Шептиць». Ш. ще набули с. Угерці в Рудецькому пов., і тому одна вітка звалася «на Шептицях», а друга «на Вощанцях та Угерцях».

За традицією, король Лев Данилович надав шляхетську грамоту одному із предків Ш., а поль. королі її підтвердили. Однак Ш. не допускали у Поль. Королівстві до держ. урядів, бо вони були правос. Щойно у 18 і на поч. 19 вв. Ш., посвоячені з поль. та ін. шляхтою, прийняли римо-католицизм і спольщилися. Деякі отримали сенаторську гідність у поль. Речі Посполитій кін. 18 в. Ряд Ш. брали участь у поль., згодом австр. арміях як високі старшини.

Найвидатнішу ролю відограв рід Ш. у церк. житті. Федір Ш. та ігумен Варлаам заснували в 17 в. друкарні в Угерцях та Уневі. Протягом 18 в. ряд Ш. були василіянськими ченцями, а кілька з них єп. і митр.: єп. Львівський Варлаам Ш. (див.), єп. Львівський і Київ. митр. Атанасій Ш. (див.), єп. Львівський і митр. Київ. Лев Ш. (див.), єп. Перемиський Атанасій Ш. (див.). Никифор-Микола Ш. був архимандритом Лаврівським († 1798).

Із спольонізованого роду Ш. були також два лат. єп.: Єронім каменецький, згодом полоцький, та Мартин полоцький, які мали титул кн. Вітка Ш., з яких безпосередньо походять митр. Андрей Ш. (див.) і його брат ігумен Климентій Ш. (див.), одержала графський титул від цісаря Франца Йосифа 1871 (батько митр. Андрея Ш. Іван); чл. його родини також стали почесними чл. Йоанітського Мальтійського Ордену. Другий брат митр. Андрея Ш., Станіслав Ш. (1867—1946), був ген. в австр. і поль. арміях та військовим мін. Польщі (1923). Третього бра-

та Лева Ш. замордували большевики в родинному маєтку в Прилбичах у вересні 1939 р.

Література: Harasiewicz M. Annales Ecclesiae Ruthenae. Л. 1862; Рудович І. Єпископи Шептицькі. «Богословський вісник», т. 2, 1901; Шпитковський І. Рід і герб Шептицьких. «Богословія», т. 11, 1933, т. 12, кн. 1, 2—3, 4, 1934, т. 13, кн. 1, 2—3, 4, 1935.

В. Ленцик

Шерегій Євген (1910—85), диригент і композитор родом з с. Дусина на Закарпатті, брат Юрія Ш., був керівником Укр. муз.-драматичного театру в Ужгороді (1946—64). Автор музики до опери «Як сади цвітуть» В. Ґренджі-Донського (1937), до оперет «Танго для тебе» (1936) і «Діти XX ст.» (1937), обидві на лібретта Ю. Шерегія, до драматичних творів О. Олеся («Над Дніпром», 1938), Т. Шевченка («Гайдамаки», 1939), Г. Купченка («Тиха укр. ніч») та ін.

Шерегій Юрій (* 1907), режисер і драматург родом з с. Дусанова на Закарпатті; сценічну діяльність почав у театрі при т-ві «Просвіта» в Ужгороді (1923—27); засновник і дир. театру *«Нова Сцена»* в Хусті-Бичкові (1934—38), 1939—40 організатор театрального життя бачванських українців; 1942—44 адміністратор Укр. Театру в Дрогобичі, 1945—47 режисер Словацького театру і Укр. Нар. Театру (УНТ) у Пряшеві, пізніше Оперного Нар. Театру в Кошицях (1947—54) і мист. керівник Оперети УНТ у Пряшеві (1954—56). Потім до 1969 працював як педагог.

Ю. Шерегій

З 1970 активний в укр. театральному житті Юґославії. Автор 28 п'єс і численних перекладів та нарису з історії укр. театру Закарп. України й ЧСР 1919—45.

Шерегій Василь (* 1918), гр.-кат. свящ. родом із Закарпаття; з 1947 працює в Пітсбурзькій епархії, проф. Духовної Семінарії (з 1948), засновник і дир. Митрополичого музею в Пітсбурзі (з 1971), ред. місячника «Небесна Цариця» (1948—83), співр. «The Byzantine Catholic World» (з 1956) і ред. органу допомогового об'єднання «Соєдиненіє» газ. «Просвіта — Enlightenment». Автор кн. «Где моє місто» (закарп. говіркою) та багатьох ст. і брошур на обрядові й іст. теми, перев. англ. мовою.

Шерей Ганна (* 1907) співачка меццосопрано родом з Полтавщини. До війни солістка київ. хору «Думка», виступала в Київ. Радіо. З 1950 у ЗДА. У репертуарі Ш. укр. клясика й нар. пісні.

Шеремет Микола (1906—86), поет і прозаїк родом з Могілева (Білорусь). Закінчив Київ. Ін-т Нар. Освіти (1929), того ж р. почав друкуватися (зб. «У похід»), належав до літ. орг-ції «Молодняк». Автор великої кількости зб. поезій — усі в офіц. дусі. Того ж спрямування і кн. нарисів: «В районі суцільної» (1930), «Кров їх не пройшла даремно» (1938); зокрема з партизанської тематики: «В лісах України» (1944), «В партизанських загонах» (1947), «Молоді месники» (1949); роман «Вартові миру» (1936). На поч. 60-их рр. Ш. гостро виступав з офіц. партійних позицій проти шестидесятників.

Шеремет Олександер (* 1898), архітект родом з Ніжена, закінчив Київ. Художній Ін-т (1929), працював у Харкові та Ворошиловграді у проєктних установах. Гол. роботи: селище ХТЗ і стадіон «Динамо» в Харкові (1930—31, у співпраці з ін.), житлові будинки на площі Революції (1935) та Червоній площі (1935—36), Парк культури та відпочинку ім. О. М. Горького (1936—37, у співпраці з ін.); реконструкції Гірничо-комерційної школи та драматичного театру (1949, разом з І. Миньком), кінотеатр «Молода Ґвардія» (1957) у Ворошиловграді.

Шеремета Андрій (1871—1946), актор комічного пляну родом з Бірчі на Львівщині. 1889—1914 з перервами на сцені театру «Руської Бесіди» у Львові, з 1916 — у «Тернопільських Театральних Вечорах», у трупі К. Рубчакової, з 1920 знов у Львові, в театрі «Укр. Бесіди», з 1925 у трупі Й. Стадника та ін. Кращі ролі у п'єсах І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» (Гервасій, Омелько), «Хазяїн» (Маюфес), Ю. Кожeньовського «Верховинці» (орендар) та ін. Виступав також в опереті.

А. Шеремета

Шереметьєв Борис (1652—1719), рос. полководець, ген.-фельдмаршал, брав участь в укладенні рос.-поль. *«Вічного миру»* (1686), командував рос.-укр. військом у поході за звільнення Приозів'я з-під тур.-тат. окупації (1695—96), головнокомандувач рос. військ. у *Полтавській битві* (1709).

Шереметьєв Василь (1622—82), рос. політ. і військ. діяч, брав участь у битві укр.-рос. військ під проводом Б. Хмельницького проти поляків під Охматовом (на Черкащині, січень 1655), 1658—60 рос. воєвода у Києві; 1660 у битві під Чудно-

вом попав у тат. полон, в якому пробув до 1681.

Шереметьєв Михайло (1905–73), вчений у галузі механіки, родом зі Смоленщини; проф. вищих шкіл Менська, Дніпропетровського і Львова. Праці Ш. стосуються теорії пружности, пружної рівноваги пластин та оболонок з підкріпленими краями.

Шереметьєв Петро († 1689), рос. держ. діяч на Україні, київ. воєвода (1666—69); став на оборону Києво-Могилянської Колеґії, коли (1666) моск. уряд хотів її закрити. Перед воєводою Ш. 1666 протестував єп. Методій Филимонович проти заходів Москви призначити моск. митр. у Києві.

Шеретинський Іродіон (1873—1937), учений аґроном та ветеринарний лікар, дир. департаменту скотарства та ветеринарії УНР; на еміґрації проф. Укр. Госп. Академії в Подєбрадах; праці й підручники з ділянки скотарства.

Шерешево, Шерашова, (І—5), с. м. т. Пружанського р-ну Берестейської обл. Білор. ССР, положене на півн.-зах. Поліссі на укр.-білор. етнічному пограниччі. Мебльова і харч. пром-сть. Пам'ятки архітектури: дзвіниця кін. 18 в. і Петропавлівська церква, побудована 1824 у клясичному стилі.

Шерман Ісай (* 1912), історик родом з Артемівського, проф. (з 1966). Закінчив іст. фак. Харківського Пед. Ін-ту (1933), викладач, згодом проф. цього ін-ту (1945—56), з 1965 проф. катедри історіографії та джерелознавства Харківського Ун-ту. Праці: «Русские исторические источники X—XVIII вв.» (1959), «Советская историография гражданской войны в СССР. 1920—1931» (1964).

Шеррер (Scherrer) Марія (* 1902)), українознавець франц. роду, проф. укр. мови й літератури в Ін-ті Східніх Мов і Цивілізацій у Парижі (1957—72); д. чл. НТШ (з 1967). Авторка праць «Les Dumy ukrainiennes. Épopée cosaque» (1947), «Ševčenko, le poète national de l'Ukraine» («Revue des Etudes Slaves», ч. 44, 1965). Перекладала на франц. мову твори укр. клясиків (зокрема Т. Шевченка). Опрацьовувала хроніку україністики в «Revue des études Slaves» (1959—80).

Шерстюк Григорій (1882—1911), педагог, журналіст і видавець родом з Нового Тагамлика б. Полтави; засновник в-ва «Укр. вчитель» і пед. журн. «Світло» та його ред., співр. періодичних видань «Рідний Край» у Полтаві і «Рада» в Києві, автор підручників з укр. мови для шкіл: «(Коротка) Укр. граматика» (для школи ч. 1, 1907, 1912, 1917) і ч. 2, «Складня» (1909, 1917).

Шерстюк Федір (* 1904), історик, родом з с. Грицаківки на Чернігівщині, закінчив Сумський Пед. Ін-т (1931), 1938—45 працював у Ін-ті Іст. АН УРСР, з 1949 співр. Ін-ту Іст. Партії ЦК КП України. Праці: «Устим Кармалюк» (1943), «Олександер Пархоменко» (1944), «Становище роб. класу і роб. рух на Україні в другій пол. XIX ст.» (1948), «Партійне будівництво на Україні в 1926—1929 рр.» (1960).

Шерстяна промисловість, див. *Вовняна промисловість* і додаткову карту Шерстяна й хутрова промисловість на стор. 3848.

Шерцль Вікентій (1843—1905), мовознавець-індоевропеїст чес. роду, доц., потім проф. Харківського Ун-ту (1869—84), згодом Новорос. (Одеського, 1884—96), автор праць з порівняльної граматики індоевр. і слов. мов, перев. компілятивного, домолодограматичного напряму. Помер у Любляні.

Шершень (Vespa), рід гуртосімейних жалячих перетинчастокрилих комах надродини справжніх ос. Довж. до 35 мм. Бл. 20 видів. На Україні 1 вид: Ш. звичайний. Жалять боляче, часом небезпечні для здоров'я людини.

«Шершень», гумористично-сатиричний ілюстрований тижневик, виходив від 6. 1. до 14. 7. 1906 у Києві; видавець і ред. В. Лозинський. Вийшло 26 чч. За короткий час появи «Ш.» залишив значний слід у розвитку укр. політ. сатири та мист. журнальної графіки. Визначніші літ. співр.: М. Коцюбинський, А. Кримський, І. Липа, О. Маковей, І. Нечуй-Левицький, Л. Старицька-Черняхівська, В. Стефаник, С. Тимченко, Г. Хоткевич та ін. Авторами ілюстрацій та політ. карикатур були І. Бурячок, Ф. Красицький, В. Масляников, П. Наумов, В. Різниченко, О. Сластіон та ін.

Київ (1906)

Скрентон (1910)

«Шершень», гумористично-сатиричний двотижневик, вид. В. Гришка з березня 1908 до червня 1911, спершу в Нью-Йорку, з листопада 1908 у Скрентоні. Перетворений у жовтні 1910 на популярний літ.-наук. ж., став органом Укр. Роб. Союзу за ред. Є. Гвоздика. У червні 1911, замість «Ш.», Укр. Роб. Союз почав видавати тижневик *«Народна Воля»*.

Шестидесятники, покоління, що почало входити в літературу в другій пол. 50-их рр., за хрущовської десталінізації, й найповніше виявило себе на поч. 60-их рр. Звідси назва. Першими речниками Ш. були Л. *Костенко* й автор гостропубліцистичних поезій, спрямованих проти русифікації й нац. поневолення Украї-

ни, В. *Симоненко*. Слідом за ними з'явилася ціла плеяда талановитих поетів: І. Драч, М. Вінграновський, Г. Кириченко, В. Голобородько, І. Калинець, Б. Мамайсур та ін. На поч. близько до Ш. стояв В. Коротич. У прозі визначнішими Ш. були В. Шевчук, Григір Тютюнник, В. Дрозд, Є. Гуцало, Я. Ступак; у критиці — І. Дзюба, І. *Світличний*, Є. *Сверстюк*, І. Бойчак. З появою Ш. гостро постала проблема «батьків і дітей» у літературі. Молода ґенерація закидала «літ. батькам» відповідальність за сталінські злочини, пристосуванство до деспотичного режиму, творчу імпотенцію («Ода чесному боягузові» І. Драча). Зі свого боку, дехто зі старших письм. (П. Тичина, П. Воронько, М. Шеремет, М. Чабанівський) вороже поставився до експерименту й новаторства Ш. Для поезії Ш. характеристичне було оновлення заштампованої соцреалістичною догматикою поетики, інтелектуалізм, замилування в ускладненій метафорі й синтаксі, урізноманітнення ритміки тощо; у прозі — звільнене від соцреалістичного фальшу реалістичне зображення дійсности, часто з дотепним гумором (оп. Г. Тютюнника), а то й у гостро сатиричному пляні («Катастрофа», «Маслини» В. Дрозда), витончені мотивації поведінки героїв, зацікавлення іст. тематикою (В. Шевчук).

Рух Ш. виразно протримався ледве одне десятиліття. Уже на поч. 1963 на спеціяльно скликаній нараді творчої інтеліґенції їх гостро розкритикували й остаточно розгромили в арештах 1965—72 рр. У цьому процесі частина Ш. без особливого опору перейшла на офіц. позиції (В. Коротич, І. Драч, В. Дрозд, Є. Гуцало та ін.), декого на довгий час (Л. Костенко), а ін. взагалі перестали друкувати (Б. Мамайсур, В. Голобородько, Я. Ступак), так що їх дальша доля зовсім не відома. Ще ін., що не припиняли опору нац. дискримінації й русифікації, заарештовано й покарано довголітнім ув'язненням (І. Світличний, Є. Сверстюк, В. Стус, І. Калинець, В. Марченко та ін.), в якому вони або загинули (В. Стус, В. Марченко), або після звільнення їм цілковито заборонена участь у літ. процесі. З цих останніх, що були заарештовані, єдиний І. Дзюба офіц. капітулював і був звільнений з ув'язнення та допущений до літ. праці, але вже цілковито в річищі соцреалізму. У висліді цих процесів на поч. 1970-их рр. літ. рух

Шерстяна й хутрова промисловість

А. Шерстяна: 0. Берегове; 1. Хуст; 2. Косів, Стрий, Дунаївці, Чернігів, Київ, Глухів, Суми, Богуслав, Лубні, Харків, Кременчук, Кривий Ріг, Ворошиловград, Донецьке, Генічеське, Одеса, Татарбунари; 3. Арциз. В. Хутрова: Львів, Тисьмениця, Івано-Франківське; 4. Заліщики, Житомир, Київ, Харків; 5. Деркачі, Прилука, Чигирин, Жмеринка; 6. Дніпродзержинське, Одеса

Ш. цілковито заник, лише в творчості кількох поетів і прозаїків (Л. Костенко, В. Шевчук) збереглися прикмети літ. оновлення, ними започаткованого.

Окрім того, рух Ш. відіграв значну ролю в поширенні самвидавної літератури і гол. — в посиленні на Україні руху опору проти рос. великодержавного шовінізму й русифікації (кн. І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», есеї Є. Сверстюка, самвидавні поезії багатьох авторів, зокрема В. Симоненка, М. Холодного й ін., викривальні памфлети й протестні листи В. Стуса, В. Марченка тощо).

Література: Кравців Б. «Велика недмедиця» і «Гончі пси». «Сучасність», ч. 2, 1962; Кошелівець І. Панорама найновішої літератури в УРСР. Мюнхен 1963 і 1974; його ж Сучасна література в УРСР. Мюнхен 1964; Кравців Б. Шістдесят поетів шістдесятих років. Мюнхен 1967; La nouvelle vague littéraire en Ukraine (Textes recueillis et présentés par Myroslawa Maslow). Париж 1967.

І. Кошелівець

Шестовицький могильник і городище в урочищі Коровель, поблизу с. Шестовиці (12 км на півд. зах. від м. Чернігова), курганний могильник і городище княжої доби 9—12 ст., досліджувані 1925—27, 1948, 1956—58. Розкопано напівземлянкові житла з глинобитними печами, госп. ями, заповнені слідами залізоробного виробництва, залишки валів і сліди рову; знайдено уламки жорен, скляні браслети й намиста, шиферні пряслиці, залізні наконечники стріл, бронзовий енкольпіон (нагрудний хрестик). Могильник налічує кілька сотень курганів, з яких розкопано 150. У тому ч. за поховальним обрядом 57 зі спаленням, 48 з тілопокладенням, 48 порожні кенотафи. У 7 курганах були поховання вкупі від 2 до 9 небіжчиків, чоловіків, жінок і дітей. У багатьох похованнях знайдено воїнів з убитими рабинями та бойовими кіньми. Багатий інвентар (бойові сокири, мечі, наконечники списів, кинджали, прикраси й побутові речі, деякі сканд. походження). Більшість курганів датуються 10—11 ст., тільки деякі 12. ст.

В. Шестопалов

Шестопалов Віктор (* 1923), фізик родом з м. Слов'янського, д. чл. АН УРСР (з 1979). Закінчив Харківський Ун-т (1949), працював у Харківському Ін-ті Мір (1949—50), завідувач катедр Харківського Пед. Ін-ту (1958—63), Харківського Ін-ту Радіоелектроніки (1963—69), Харківського Ун-ту (1969—71), з 1965 працював в Ін-ті Радіофізики й Електроніки АН УРСР, з 1973 його дир. Ш. зробив вагомий вклад у теорію дифракції, передачі й приймання електромагнітних мікрохвиль.

Шеффер Тамара (* 1909), музикознавець родом з Полтави. По закінченні Київ. Консерваторії (1938) працювала в ній викладачем (1945—53). Співавтор кн. «Музыкальная культура Укр. ССР» (1957), «Музыкальная культура Украины» (1961), автор монографії «Л. М. Ревуцький» (1958) і співавтор «Нарисів з історії укр. музики» (1—2, 1964).

Шехович Роман (1909—73), інж.-лісівник родом з Галичини; техн. освіту здобув у Львові й Ганновері (Німеччина). З 1951 працював на Цейлоні як керівник лісово-інженерного і мисливського департаменту держ. адміністрації. 1961—65 в Пакістані і 1965—69 в Чікаґо (ЗДА); фахівець з іриґації, від 1969 керував великим іриґаційним проєктом в Індонезії. Д. чл. НТШ, автор понад 30 наук. праць з рибальства, водного госп-ва й ерозії ґрунтів на Цейлоні.

Шехович Северин (1829—72), журналіст і письм., у 1840-их рр. чл. москвофільського літ.-гром. гуртка, т. зн. «погодинської колонії». Видавець і ред. перших жін. журн. «Лада» (1853) і «Русалка» (1866—70); ред. і співр. численних газ.: «Зоря Галицкая» (1854), «Семейної Бібліотеки» (1855—56), «Письма до громади» (1863), «Школа» (1865), «Господар» (1869), «Правотарь» (1868—69), «Читанки» (1879, 1886) та ін. Автор віршів, повістей: «Павлина Петровна» (1855), «Попадянка й попадеграфіянка» (1862; про події 1848). Друкував язичієм і нар. мовою.

Шехонін Микола (1882—1970), київ. архітект, закінчив Ін-т цивільних інж. у Петербурзі; з 1908 у Києві, 1909—41 на пед. роботі, викладач Київ. Будівельного Технікуму, Київ. Політехн. Ін-ту, Дніпропетровського Будів. Ін-ту, Київ. Художнього Ін-ту (архітектурне проєктування і малювання), з 1930 проф., з 1932 керівник Другої архітектурної мист. майстерні в Києві. Гол. проєкти: фасада Публічної Бібліотеки в Києві (1909), Київ. Військ.-інж. школа (1913—17 та 1918—20), Павільйон укр. друкарства на Сіль.-Госп. виставці в Києві (1913), Махоркова фабрика в Ромні (1925), Будинок Держ. Установ у Києві на Хрещатику (1929—31), Клюб харчовиків на Подолі в Києві (1929—32), житловий будинок заготзерна на вул. Лисенка (1933—35) і багато ін. З 1950 в Арґентіні, де й помер.

Шехтман Мануїл (1900—41), маляр-монументаліст родом з с. Липники Житомирської обл., мист. освіту здобув у Київ. Художньому Ін-ті (кляса М. Бойчука, 1922—27), чл. АРМУ. З 1934 пра-

цював у Москві. Крім станкових творів «Мати», «Погромлені», «Жахи війни», «Переселенці» й ін., розмальовував з ін. бойчукістами Сел. санаторію в Одесі (1928). Фрески «На панщині» і «Свято врожаю» знищені за «націоналістичний формалізм».

Шигура Йосип (1719—90), іконописець і маляр родом з Києва; учився в Київ. Академії; з 1740 мандрував по Зах. Европі; ґравер Шлевен за його малюнком виконав для Київ. Академії «Тезис» з постаттю св. Варвари. З 1750-их рр. Ш. жив у Києві і працював для Митрополичого дому, Києво-Печерської Лаври та Софійського собору, малював ікони.

Шидловський Андрій (1818—92), астроном і геодезист родом з Вороніжчини; проф. астрономії Харківського (1843—56) і Київ. (1856—68) ун-тів та дир. Київ. астрономічної обсерваторії. Визначив геогр. координати ряду пунктів України.

Шидловський Петро (1892—1986), хірург й анатом родом з м. Володави на Холмщині. Вчився у Варшавському і Моск. ун-тах (1916), доц. катедри оперативної хірургії та анатомії Київ. Мед. Ін-ту (1921—35), проф. Вінницького Мед. Ін-ту (1935—36) та дир. пропедевтичної хірургічної клініки Київ. Мед. Ін-ту (1936—43). З 1943 на еміґрації. Проф. хірургії та декан мед. фак. ун-ту УНРРА в Мюнхені (1946—48); хірург ІРО у лікарнях Зах. Німеччини. З 1954 у Детройті (ЗДА). Автор бл. 120 праць з хірургії, анатомії та історії медицини укр., рос., нім. та англ. мовами.

Шиленко Ганна (* 1919), графік родом з с. Олексіївки на Вороніжчині; закінчила Харківський Художній Ін-т (кляса В. Касіяна і Й. Дайца). Станкова і кн. графіка: серія кольорових літографій «Укр. нар. пісні» (1952), ліноґравюра «Вечоріє» (1957), «Пам'ятник Т. Шевченкові в Каневі» (1961), «Седнів» (1964) та ін.

Шило Гаврило (* 1910), мовознавець родом з с. Дерев'яного на Рівенщині; по закінченні Варшавського Ун-ту (1937) старший викладач слов. філології Львівського Ун-ту та Пед. Ін-ту (1944—59), з 1959 зав. катедри укр. мови (з 1964 д-р філол. наук, з 1965 проф.) Дрогобицького Пед. Ін-ту та співр. відділу мовознавства Ін-ту Суспільних Наук. Праці з порівняльної граматики слов. мов (протеза), а насамперед дослідження наддністрянських та півд.-волинських говірок гол. в ділянці лексики, словотвору та топонімії; монографії: «Південнозах. говори УРСР на півн. від Дністра» (1957), «Із лексики говірок Верхнього Подністров'я і Побужжя» (1960).

Шило Костянтин (1880—?), політ. і культ. діяч, педагог, чл. УСДРП, співр. мін-ва освіти УНР за часів Директорії. За сов. часу завідувач редакторського відділу київ. філії Держвидаву, наук. співр. ВУАН. Заарештований 1929 за участь у СВУ і засуджений умовно на 3 роки ув'язнення. Після процесу СВУ працював лябораитом Ветер. Ін-ту й невдовзі помер.

Шило Микола (1913—82), архітект родом з Києва, син Костянтина Ш. (див.). Проєктував споруди в Києві: будинок Мін-ва с.-г. УРСР (1955—56), житлові будинки. Співавтор проєктів забудови центру Києва (1970).

Шило Семен, сотн. повстанських відділів під час Коліївщини 1768, діяв на чолі загону 150 повстанців на поль.-тур. кордоні. Коли тур. влада відмовилася видати поль. утікачів, Ш. здобув м. Балту й Голту, які тоді належали до Туреччини, що дало останній привід розпочати війну з Росією.

Шилов Євген (1893—1970), хемік-органік, д. чл. АН УРСР (з 1951) родом з Серпухова Моск. губ.; на Україні працював з 1947 в Ін-ті Органічної Хемії АН УРСР. Праці Ш. стосуються теорії перетворення органічних речовин.

Шилодзьобка (Recurvirostra avosetta), птах родини сивкових, довж. 42—47 см, вага до 350 г, поширений у Півд. Европі, Півд. Азії, Африці. На Україні звич. птах узбережжя Чорного й Озівського м.

Шилохвіст (Anas acuta), птах роду качка (Anas) родини качачих; довж. бл. 70 см, вага 750 — 1 150 г. Поширена в холодному і помірковану поясах Европи, Азії і Півн. Америки. На Україні зрідка гніздиться на Поліссі і в півн. р-нах Лісостепу, поодинокими парами на о-вах чорноморського узбережжя. Мисливський птах.

Шиманів Андрій (1836—1901), педагог, гром. діяч, учитель іст. в Полтавському кадетському корпусі. 1862—69 за укр. «сепаратизм» був на засланні, опісля адвокат у Харкові. Співр. КСт.

Шимановський Василь (1861—?), укр. педагог з філол. зацікавленнями. Ш. видав Ізборник 1076 р. у кн. «К истории древнерусских говоров» (1887) і вдруге в кн. «Очерки по истории русских наречий. Черты южнорусского наречия в XVI—XVII вв.» (1893). Обидва вид. Ізборника були незадовільні з мовознавчого погляду, а матеріял для іст. діялектології недостатній і некритично використаний. Заслугою Ш. було однак те, що він підкреслив концепцію історії мови як іст. діялектології, а його вид. «Ізборника» прислужилося історикам та історикам літератури. Останньою працею Ш. була кн. «Звуковые и формальные особенности народных говоров Холмской Руси» (1897).

Шимановський Віталій (* 1928), вченийбудівельник родом з с. Антонівки, Київ.

обл. У 1954—62 працював у Київ. відділі Мін-ва транспортного будівництва СССР, у 1962—80 в Ін-ті будівельних конструкцій Держбуду СССР, з 1980 дир. Укр. НДІ Проєктстальконструкція Держбуду СССР у Києві. З 1982 чл.-кор. АН УРСР. Розробив нові методи розрахунку висячих конструкцій.

Шимановський Всеволод (1866—1934), учений пасічник родом з Києва; у 1910—25 викладач школи бджільництва на Боярці. Ш. автор визначної праці «Методы пчеловожения» (П. 1926). Помер на Кубані.

Шимановський Митрофан (1845—?), правник-цивіліст, суддя в Одесі і проф. Казанського й Одеського ун-тів. Ряд праць з чинного рос. права, про місцеве право Басарабії і Прибалтики.

Шимановський Олександер (1860—1918), офтальмолог. Закінчив мед. фак. Київ. Ун-ту (1884); працював у галузі офтальмології у цьому ж ун-ті (1891—97); з 1904 —проф. Київ. Ун-ту та Вищих Жін. Курсів (1910—11). Автор праць, присвячених питанням очної травматології, трахомі, туберкульозі очей та пересадці переднього відділу ока тощо.

Шимановський Юлій (1829—68), видатний хірург родом з Орла (Росія). Закінчив мед. фак. Дерптського Ун-ту (1856), в якому був доц. хірургічної клініки (1857), згодом проф. Гельсінкського Ун-ту (1858—60), проф. патології та оперативної хірургії Київ. Ун-ту та консультант Київ. військ.-клінічного шпиталю (1861—68). Автор понад 60 праць, у т. ч. низки підручників і монографій латинською, нім. і рос. мовами. Серед них гол.: «Оперативная хирургия» (I—III, 1864—69), «Военно-хирургические письма» (1868, 1877), посібники з десмології, операції на поверхні людського тіла і внутр. операції. Запропонував 80 нових хірургічних інструментів та ряд нових метод заг. і пластичної хірургії, удосконалив запропоновану М. *Пироговим* гіпсову пов'язку. Помер у Києві.

Шиманський Павло († 1852), церк. діяч, прелат і декан капітули в Холмі родом з Орхівки Володавського пов., свящ. з 1807. 1810—41 проф. Холмської епархіяльної семінарії, згодом — Варшавського Ун-ту. Боронив гр.-кат. обряд перед омосковленням.

Шимко Юрій (* 1940), учитель, гром. і політ. діяч у Канаді, куди прибув 1953, родом з м. Козьле (Польща). Діяч Консервативно-Проґресивної Партії; 1978 обраний до федерального парляменту, з 1981 — послом до онтарійської леґіслятури. Активний діяч Спілки Укр. Молоді, Ліги Визволення України та Світового Конґресу Вільних Українців (1978—83 ген. секретар).

Шимонович Іоанікій (1885—?), економіст і статистик родом з Гусятина (Подільської губ.). Під час навчання в Петербурзькому Ун-ті був активний у житті укр. громади, 1917 делеґований до Укр. Центр. Ради, в уряді УНР товариш мін. пошти і телеграфу. 1920—21 викладач політ. економії у Кам'янець-Подільському Ун-ті, пізніше у Львові. 1926 повернувся на Наддніпрянщину і був проф. С.-Г. Ін-ту в Києві, пізніше в Казані й Донецькому (Сталіно). Кілька разів був засланий, останній раз 1938, дальша доля невідома. Праці: «Укр. пром-сть» (1920), «Зелений Клин — нова Україна» (1923), «Історія політ. економії» (1923), «Галичина» (1928), «Рух сіль.-госп. колективів на Україні» та ін.

І. Шимонович

Шимонович-Семигиновський Юрій Елевтерій (бл. 1660—1711), маляр і ґравер родом зі Львова, мист. освіту здобув у Римській Академії Мистецтв; був надворним малярем короля Яна III Собєського, виконував його замовлення на роботи в замках Жовкви і Вілянова, в яких виконав 4 алегоричні пано («Весна», «Літо», «Осінь» і «Зима») для пляфонів, портрет королівської родини, та кінний портрет королівського подружжя. Йому приписують образ св. Анни в костьолі св. Анни в Кракові і св. Севастіяна в костьолі св. Хреста у Варшаві, а також картини «Вакх», «Аріядна», «Св. Родина», що зберігаються в Львівській Картинній Ґалерії.

Шинкар Микола († 1920), військ. діяч за Укр. Центр. Ради, сотн. і начальник Київ. военної округи (січень 1918), згодом перейшов до лівих есерів і на чолі повстанських загонів 30. 11. 1918 захопив Полтаву, де вчинив погром над гетьманською цивільною та військ. адміністрацією. У цьому погромі загинуло понад 100 старшин укр. армії на чолі з командувачем VI Полтавського корпусу ген. Олександром Слісаренком. 1919 Ш. підняв повстання проти Директорії УНР на Полтавщині. У листопаді 1920 загинув у боротьбі проти Армії УНР на Уманщині.

Шинкарук Володимир (* 1928), філософ-марксист, проф., д. чл. АН УРСР (з 1978), родом з с. Гайворон на Київщині. Закінчив Київ. Ун-т, в якому з 1965 був проф., згодом деканом філос. фак., з 1968 — дир. Ін-ту Філософії АН УРСР, гол. ред. журн. «Філософська думка» (з 1969), ві-

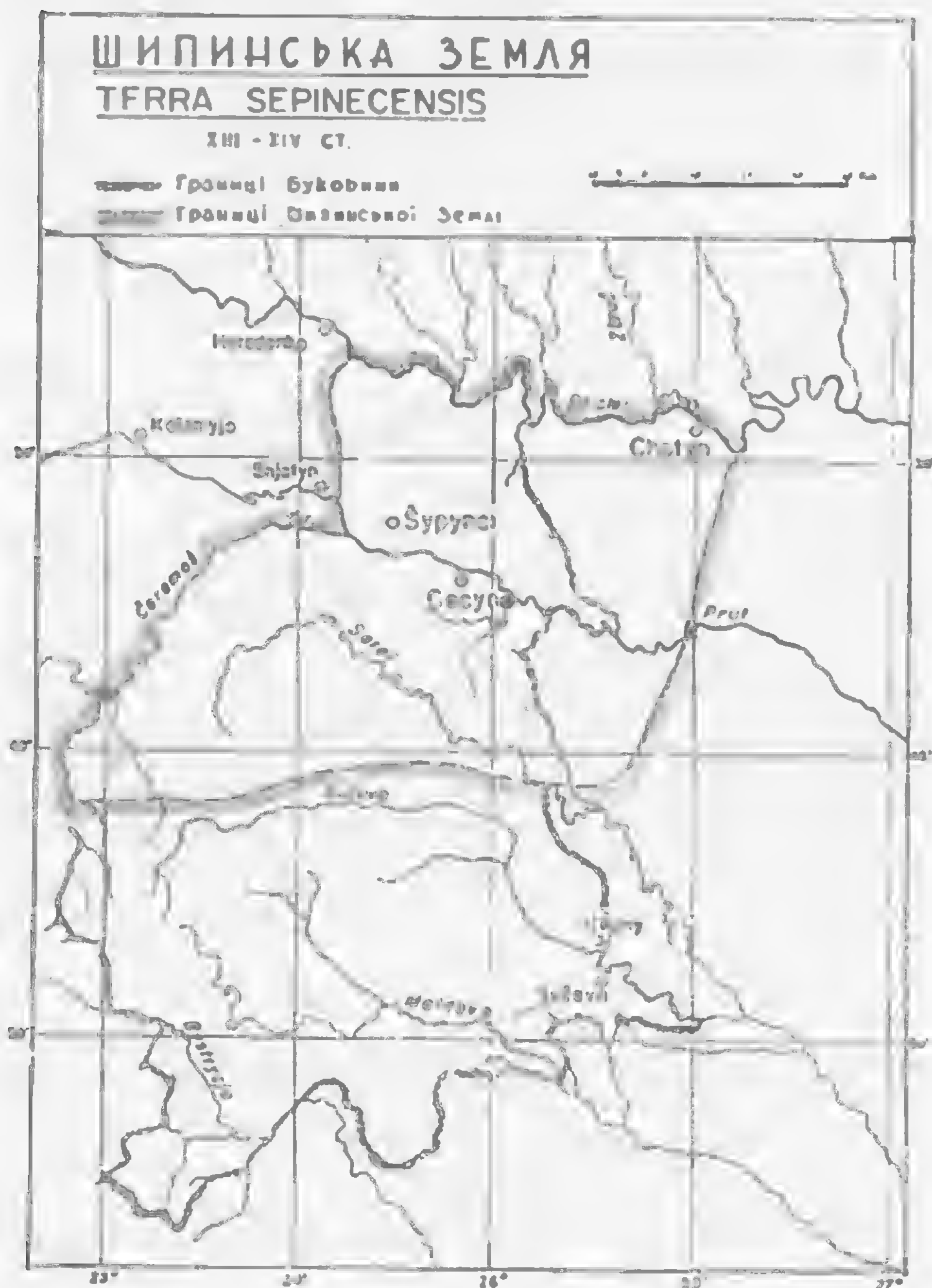
цепрез. Філос. Т-ва СССР та гол. його Укр. відділу. Праці з питань марксистської логіки, сов. гуманізму, аналізи сучасного суспільного розвитку в дусі марксо-ленінізму та з історії філософії. Гол. праці: «Предмет та завдання історії філософії як науки» (1957), «Розвиток філософської думки в стародавньому Китаї» (1958, разом з В. Дмитриченком), «Логика, диалектика и теория познания Гегеля» (1964), «Единство диалектики, логики и теории познания» (1977) та ін.

В. Шинкарук

Шип, див. *Осятер.*

Шипинська земля, іст. назва адміністративної одиниці на території Буковини за доби від Галицько-Волинського князівства до закріплення влади Молд. князівства на цій території, від кін. 13 до сер. 15 в.

Утворення Ш. з. визначають різно: після приходу татар у сер. 13 в. (М. Кордуба), після розпаду Гал.-Волинського князівства, сер. 14 в. (Б. Тимощук), у зв'язку з міграцією рум. елементу з Семигороду, сер. 14 в. (Т. Балан).

Документально вперше Ш. з. згадує Я. Длуґош 1359 у зв'язку з походом короля Казіміра у Молдавію; останній відомий документ, в якому згадується Ш. з., датується 1444 (E. Hurmuzaki. «Documente privitoare la istoria Românilor». 1, 2, 1874). Згодом за країною закріпляється назва Буковина.

Ш. з. охоплювала територію півн. Буковини і Басарабії, приблизно ту саму що й суч. Чернівецька обл. Її центром була оселя *Шипинці.* Адміністративно вона поділялася на 3 волості: Цецин (на сх. від Чернівців), Хотин і Хмелів (б. с. Карапчева, в долині Черемоша). Центри волостей були укріпленими «градами». Свій розвиток Ш. з. завдячує тому, що ця територія була віддалена від тат. кочовиків і нею пролягав торг. шлях, що йшов зі Львова до Сучави; у Шипинцях відбувалися великі ярмарки, на яких торгували худобою. У 14—15 вв. на території Ш. з. було понад 100 с., частина з яких існувала ще з княжої доби (Василів, Онут, Кіцмань, Репужинці, Кучурів), ін. з кін. 13 — поч. 14 вв. (Лужани, Глибока, Вашківці), і тільки дуже мало постало їх у висліді приходу румунів у 14 в. (Рокитна, Тарасівці).

Користуючися пограничним положенням між Польщею і Молдавією, Ш. з. мала автономію з власною самоуправою, яку згодом ліквідувало Молд. князівство. Однак і надалі ця територія була заселена українцями.

Література: Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покутті до смерти Стефана Великого. Зб. НТШ. Л. 1906; Balan T. Tara Şipenițului. Чернівці 1926; Тимощук Б. Шипинська земля за археологічними даними. Минуле і сучасне Північної Буковини. Випуск 2. К. 1973.

А. Жуковський

Шипинці, археологічна й іст. оселя на півн. Буковині, на лівому березі р. Совиці, притоки Прута. Вперше згадується 1433. У 13—15 вв. Ш. були центром *Шипинської землі.* Сьогодні с. Кіцманського р-ну Чернівецької обл. (3 160 меш.). У Ш. знайдено багато знахідок з доби неоліту, що належать до трипільської культури з мальованою керамікою, людські і тваринні фігурки; а також з бронзової (браслет, сокирка) та рим. (монети) доби. Розкопи в Ш. вели Й. Сомбати (1893), Е. Костін (1904—14); знайдені матеріяли зберігаються у Чернівецькому і Віденському (природничому) музеях. Шипинські знахідки досліджував О. Кандиба-Ольжич (монографія «Schipenitz — Kunst und Geräte eines neolithischen Dorfes», 1937).

Шипшина, дикорослі види рослин з роду роза, родини трояндових (розуватих). На Україні відомо бл. 50 видів. Плоди деяких видів (зокрема коричної) містять багато вітаміну С, цукор, каротин тощо. Настоянки, сиропи, відвари з

плодів Ш. використовуються у медицині при захворюваннях печінки, авітамінозах тощо. Про культурні форми роду роза див. *Троянда*.

Широке (VI—14), с. м. т., р. ц. Дніпропетровської обл. над р. Інгульцем, 11,6 тис. меш. (1984). Виникло в 18 ст. на землях Інгульської паланки Нової Січі як запор. зимівник. Броварня, пром. комбінат тощо.

Широких Іван (1868—1943), вчений у галузі зоотехнії родом з Пермщини. З 1897 проф. Новоолександрійського Ін-ту сіль. госп-ва і лісівництва (в Пулавах у Польщі); 1914 евакуйований до Харкова, 1921—31 проф. Харківського Сіль.-Госп. Ін-ту. Праці з питань тваринництва.

Широков Анатолій (* 1908), графік родом з с. Кувши Свердловської обл., закінчив Одеський Художній Ін-т (1936); автор циклу рисунків «Люди Сибіру» (1942—43), серії портретів: А. Бучми, І. Кавалерідзе. В. Касіяна та ін. (1943—62), серії літографій «Трудівники моря» (1962—63), акварель «Синя хусточка» і «Спасибі, лікаре» (1970); портрет ген. М. Кирпоноса (1982) та ін.

Широков Олександер (* 1905), геолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1957). Після закінчення Дніпропетровського гірничого ін-ту, працював на Донбасі (до 1941), з 1946 у гірничому ін-ті (з 1952 — проф.). Основні праці Ш. присвячені питанням геології викопного вугілля та його поширення й якости на Україні і в Евр. частині РСФСР.

Широковух (Barbastella), рід ссавців родини гладконосих кажанів; довж. 45—60 мм. На Україні поширений Ш. евр. (B. barbastella). Корисні тварини.

Широколобка, або підкаменщик звичайний (Cottus gobio), риба з родини підкаменщиків. Поширена по великих і малих р. та їх притоках по всій Україні. У гірських р. Карпат є підвид (Cottus gobio ruthenicus) — лемківський підкаменщик. Малочисленна не пром. риба.

Широконіска (Anas clypeata), птах родини качачих; довж. бл. 50 см, вага 300—1 100 г. Поширена в Европі, Півн. Африці. Півд. Азії і Півн. Америці. На Україні по всій території на ставах і озерах. Об'єкт полювання.

Широцький (і Шероцький, псевд. Ладиженко) Кость (1886—1919), один з визначніших мистецтвознавців поч. 20 ст. родом з с. Вільшанка на Поділлі. Закінчив Кам'янецьку мист.-пром. школу В. Розвадовського. З 1906 жив у Петербурзі, там закінчив Археологічний ін-т (1911) й ун-т (1912), згодом був доц. при катедрі іст. мистецтва. Ш. брав активну участь у житті укр. громади в Петербурзі; за революції був комісаром Городенківського пов. в Галичині, 1918 організатором секретаріяту освіти в уряді УНР. Серед великого ч. мистецтвознавчих студій кілька присвячених Т. Шевченкові: «Деякі портрети, роблені Т. Шевченком» (1911), «К. Брюлов і Т. Шевченко» (1913), «Ґравюри Т. Шевченка», «Карикатури Т. Шевченка», «Портретні твори Т. Шевченка», «Шевченко художник», «Т. Шевченко як ілюстратор» (усі 1914). Крім того, ст. «Укр. художник Тропінін» і «Дещо з укр. творчости артиста-маляра Тропініна», «Життя і діяльність Григорія Кир. Левицького» (1914); студія «Очерки по истории декоративного искусства Украины. 1. Художественное убранство дома в прошлом и настоящем» (К. 1914) тощо. Під псевд. Ладиженко Ш. автор популярних нарисів про Галичину, Буковину, Угорську Русь та ін. Залишив рукопис 2-томової іст. укр. мистецтва.

К. Широцький

Література: Лукомський Г. Вѣнокъ на могилу пяти деятелей искусства. Берлін 1921; Середа А. Некролог у зб. Секції Мистецтв УНТ. К. 1921; ст. Єфремова С. у журн. «Україна», 3, 1924; В. С. у ж. «Стара Україна», VII—X. Л. 1925. *С. Г.*

Широчанський могильник, кіммерійський могильник 9—8 ст. до Хр. поблизу с. Широке (Херсонської обл.), досліджуваний 1961—63. Померлих (б. 130 поховань) ховали на боці в скорченому положенні, головами на півд. Похоронний інвентар включає посуд, бронзові, бурштинові й скляні прикраси та кістяні вироби.

Ширяєве (VI—11), с. м. т., р. ц. Одеської обл.; 7 500 меш. (1984), положене в зах. частині Причорноморської низовини, над р. Великим Куяльником; місц. пром-сть.

Шифрин Ніссон (1892—1961), театральний декоратор родом з Києва; освіту здобув у мист. студії О. *Мурашка* в Києві (1912—15); 1919 з ін. декорував Київ до рев. свят, розписував аґітпоїзди та пароплави; 1920—22 викладав у Центр. студії мистецтв. Згодом переїхав до Москви. 1928 оформлював в укр. театрах вистави: «Зелений острів» Ш. Лекока (Київ. муз. комедія) і «Змова Фіско в Ґенуї» Ф. Шіллера («Березіль»). У Москві оформлював вистави «Сорочинський ярмарок» М. Мусорґського (1932, Муз.-драматичний театр В. Немировича-Данченка) і «Загибель ескадри» О. Корнійчука (1934, Центр. театр Рад. Армії).

Шишаки (IV—15), с. м. т. над р. Пслом, р. ц. Полтавської обл.; 5 100 меш. (1984),

перші відомості з поч. 14 в. Зав. сироробний, мінеральних вод; муз. школа, іст.-краєзнавчий музей.

Шишацький Варлаам, див. *Варлаам.*

Шишацький-Ілліч Олександер (1828—59), поет й етнограф родом з с. Красилівки на Чернігівщині. Закінчив Чернігівську духовну семінарію, працював писарем; ред. газ. «Черниговские губернские ведомости» (1854—59), в якій містив матеріяли з укр. фолкльору й етнографії. Гол. праці: «Містечко Олишівка в іст. та етногр. відношенні» (1854), «Сборник малороссийских пословиц и поговорок» (1857) та 2 кн. віршів «Укр. квітка» (1856—57), писаних у романтичному дусі.

Шишкар, клест (Loxia), рід птахів родини в'юркових; довж. 14—20 см, вага до 29—58 г. На Україні поширені: Ш. сосновий (L. pityopsittacus), залітний зимовий птах півн. обл.; Ш. ялиновий (L. curvirostra), осілий птах Карпат, Криму і залітний — решти території; Ш. білокрилий (L. leucoptera), рідкісний залітний зимовий птах півн. обл.

Шишко Сергій (* 1911), маляр-пейзажист родом з м-ка Носівки на Чернігівщині, учився в Київ. Художньому Ін-ті (1933, кляса Ф. Кричевського), закінчив Ін-т малярства, скульптури та архітектури Всерос. Академії Мистецтв у Ленінграді (1943). Численні твори Ш. присвячені Києву («Київ — любиме місто», 1944—70); цикли самаркандських і загорських етюдів (1942), фронтових етюдів і етюдів зруйнованого Києва (1944), цикл карпатських краєвидів (1947), пейзажі шевченківських місць, кримські етюди (1956), індустріяльні пейзажі і полотна, присвячені колгоспному життю, краєвиди, експоновані на численних виставках як в УССР, так і за кордоном. В мист. дорібку Ш. є також портрети і натюрморти («Червоні маки»). Альбом «Київ. пейзажі С. Ф. Шишка» (К. 1971).

С. Шишко

Література: Павлов В. Сергій Шишко. К. 1977.

Шиян Анатолій (* 1906), письм. родом з слободи Борисівка на Білогородщині; закінчив Київ. Лісотехн. Ін-т (1929); друкуватися почав 1928, належав до літ. орг-цій «Молодняк» і ВУСПП. Автор великої кількости кн. оп., повістей і нарисів, серед ін.: повість «Баланда» (1930), зб. оп. «Озерянки» (1932 і 1940), «Переможці. Оповідання і нариси» (1950), «Партизанський край» (1946), «Вибране» (1947); романи: «Магістраль» (1934), «Гроза» (1936), зб. п'єс: «Де тирса шуміла» (1961), «Тиха обитель» (1969) та ін.

Шиян Кир (1902—74), історик родом з Полтавщини; закінчив Ніженський ІНО (1930), 1930—34 співр. Наук.-дослідної катедри іст. України ім. Д. Багалія в Харкові, викладач Харківського Ун-ту (1956), з 1963 проф. іст. СССР. Гол. праці: «Селянство — основна і вирішальна сила визвольної війни укр. народу 1648—54 рр.» (1954), «Боротьба роб. класу України за відбудову пром-сті. 1921—26 рр.» (1959), «Минуле і сучасне села» (1963, у співавторстві). Брав участь у колективних працях: «Іст. роб. класу Укр. РСР» (1967) і «Розвиток нар. госп-ва Укр. РСР. 1917—67» (1967).

Шиян Ольга (* 1914), майстер керамічної іграшки і скульптури, родом з с. Опішня на Полтавщині. Теракотові фігурки звірів, птахів і людських постатей та багатофігурні композиції («Музики», «Квартет зайців», «Рибки»). З 1940 працює в Одесі.

Шиянів Григорій (1874—1955), правник і гром. діяч; за Укр. Центр. Ради чл. Ген. Суду, згодом сенатор Адміністративного Ген. Суду; на еміґрації дир. канцелярії Укр. Госп. Академії у Подєбрадах, у якій викладав право.

Шілле Олександер (1830—97), архітект, уроженець Петербурґу, навчався в Петербурзькій академії мистецтв і за кордоном (Париж, Берлін, Італія). 1869—97 працював у Києві, спорудив київ. водогін (1870-ті рр.), будинки в Києві: Колеґію П. Ґалаґана (1871), Біржу (1873), Музичну школу (1874), Міську думу (1876).

Шіллер Микола (1848—1910), фізик родом з Москви; 1870—1903 працював у Київ. Ун-ті, в якому 1884 очолив першу на Україні катедру теоретичної фізики; 1903—05 ректор Харківського Технологічного Ін-ту. Основні праці Ш. стосуються електродинаміки (діелектрична проникливість у змінних полях) й термодинаміки (пружність насичених газів: закон Томсона-Шіллера).

Шіллер (Schiller) Йоганн-Фрідріх (1759—1805), великий нім. поет і драматург, відомий на Україні багатьма перекладами й виставами його творів. Першим перекладачем поезій Ш. укр. мовою був у 30-их рр. 19 ст. Й. Левицький, далі його твори перекладали П. Куліш, Б. Грінченко, А. Могильницький, М. Маркович, О. Навроцький, О. Левицький, О. Кониський, О. Пчілка, Б. Тен, М. Лукаш, С. Гординський та ін. У зв'язку з переслідуванням укр. мови драми Ш. укр. мовою на підрос. Україні були заборонені, і перші їх вистави відбулися у львів.

Театрі «Руської Бесіди»: «Підступність і кохання» та «Розбійники» (1881—89); уперше в Києві «Розбійники» ставив у Народному Театрі 1918 П. Саксаганський. Визначніші вистави пізнішого часу: «Вільгельм Телль» (Київ. Театр Юного Глядача, 1927), «Змова Фієско в Ґенуї» («Березіль», 1928), «Дон Карлос» (Театр ім. Франка, 1936) та ін.

Драми Ш. укр. мовою перекладали: В. Кміцикевич («Вільгельм Телль», 1887), Є. Горницький («Орлеанська Діва», 1889), Б. Грінченко («Марія Стюарт» і «Вільгельм Телль», 1896), О. Черняхівський («Розбійники», 1911), Ю. Назаренко («Підступність і кохання»), М. Лукаш («Розбійники», «Вільгельм Телль»), Я. Цурковський («Розбійники»). Окремими вид. вийшли твори Ш.: «Поезії» (Л. 1914), «Вибрані драматичні твори» (К. 1955), «Вибрані твори» (К. 1971).

Шімзер Антон (1790—1836), скульптор родом з Відня; навчався в Віденській і Паризькій Академіях Мистецтв. З 1812 жив у Львові. Ш. створив у клясицистичному стилі цикл рельєфів на будинку Кредитового Т-ва (1821—22), на фасаді та в приміщенні бібліотеки ім. Баворовських (тепер кабінет мистецтв Львівської наук. бібліотеки ім. В. Стефаника). Надгробки на Личаківському кладовищі. Помер у Львові.

Шімзер Йоан-Баптіст (1793—1856), брат Антона Ш., скульптор, родом з Відня, студіював у Віденській Академії Мистецтв (1810—18); з 1826 жив у Львові. Рельєфи на будинках у Львові, численні надгробки на кладовищах — Личаківському у Львові, в Тернополі, Станиславові та ін.; портретні погруддя; статуя Яна Непомука у Братіславі. У творах Ш. слідний початок занепаду клясицизму. Помер у Львові.

Шімрак Янко (1883—1946), гр.-кат. єп. крижевецький у Юґославії, родом з с. Шімраків, хорват. Проф. сх. богословія Заґребського Ун-ту, посол до Беоґрадського парляменту, ред. кат. щоденника: «Грватска Стража»; 1941 іменований адміністратором *Крижевецької епархії*, 1942 — висвячений на єп.; помер як ісповідник віри (замучений комуністами), похований у Крижевцях. Ш. публікував архівні документи з церк. історії; автор наук. розвідок (також і в «Записках ЧСВВ»).

Шішманов Дмитро (Дімітар, 1889—1945), болг. літературознавець родом з Софії, белетрист і драматург, син Івана Ш. (див.) і Лідії, дочки М. Драгоманова. Автор ст. з укр. літератури, його заходами виходив у Софії ж. «Укр.-болг. огляд» (з 1919) і переклади творів М. Коцюбинського, О. Олеся, І. Франка на болг. мову. Ш. переклав на болг. мову «Укр. літературу» С. Єфремова (1919), до якої написав передмову; автор ст. «Михайло Грушевський» в «Укр.-болг. вістях» (1935). Зберігав частину епістолярної спадщини М. Драгоманова. Розстріляний болг. комуністами за те, що був болг. повноважним мін. у Атенах.

Шішманов (Шишманов) Іван (1862—1928), болг. літературознавець й етнограф, осв.-політ. діяч, зять М. Драгоманова, проф. Софійського Ун-ту (з 1894), чл. Болг. АН, мін. освіти Болгарії (1903—07), д. чл. НТШ, посол Болгарії у Києві (1918—19). Праці з етнографії та літературознавства. Знавець укр. літератури, зокрема творчости Т. Шевченка. Досліджував вплив Шевченкової поезії на болг. відродження; розвідка «Роля України в болг. відродженні. Вплив Шевченка на болг. поетів передвизвольної доби» (1916). Ініціятор і засновник 1920 Болг.-Укр. Т-ва.

І. Шішманов

Шкавритко Мирослав (1922—84), журналіст, гром. діяч, організатор і керівник одного з відгалужень новоствореної Рідної укр. нац. віри, родом з Галичини. На еміґрації в Англії (організатор Спілки Укр. Молоді), з 1953 в Канаді. Був ред. «Кан. Фармера» (з 1963, 1967—73 гол. ред.). На поч. 1970-их рр. Ш. проголосив нову «нац.» релігію, що базується на дохрист. віруваннях. Автор брошур про це вчення, серед ін. «Наука Рідної Віри» (1980).

Шкандрій Мирослав (* 1950), літературознавець, нар. в Англії, освіту здобув у Кембріджі й Торонтському Ун-ті. Викладав у кількох ун-тах Канади, з 1985 проф. українїстики в Оттавському Ун-ті. Праці: «The Literary Discussion in Soviet Ukraine, 1925—28» (1980) та «Mykola Khvylovy... Polemical Pamphlets, 1926—1927» (1985).

Шкарівське поселення, належить до середнього періоду трипільської культури, виявлене 1967—73 бл. с. Шкарівки, Білоцерківського р-ну, Київ. обл. Відкрито залишки житлових споруд з купольними печами, лежанками, культовими об'єктами: храм з вівтарями та священним вогнем. Ш. п. походить з кін. 4 — поч. 3 тисячоліття до Хр.

«Шквал», ілюстрований гром.-політ. і літ. двотижневик, від 1926 тижневик, вид. газ. «Известия» Одеського губкому КП(б)У, губвиконкому та губпрофради, виходив у Одесі 1924—33, до ч. 8 1929 рос. мовою з додатками — 1926 «Наука и техника» (8 чч.), «Работница и домашняя хо-

зяйка» (1926—27, 9 чч.) і «Спорт» (8 чч.); 1927 з додатком «Наука и искусство» (2 чч.). З 1929 (з 9 ч.) «Ш.» виходив укр. мовою як додаток до газ. «Чорноморська Комуна». У журн. містилися літ. твори І. Микитенка, П. Панча, В. Сосюри, Ю. Яновського та рос. письм. М. Ґорького, В. Маяковського й ін. 1933 на ч. 3 вид. припинено і «Ш.» об'єднано з ж. «Металеві Дні» п. н. «Літ. Жовтень».

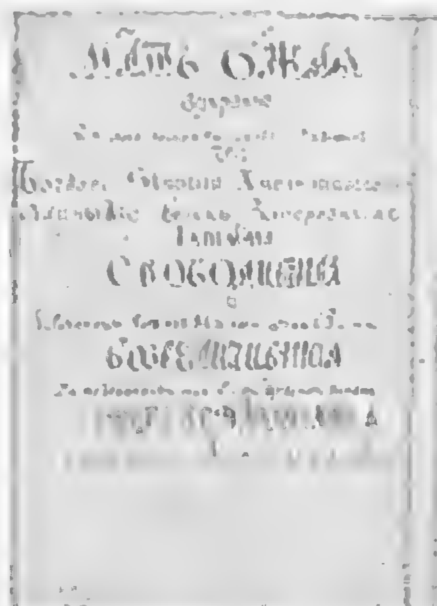
Шкварчук Іван (* 1918), кооп. і гром. діяч родом з Буковини, з 1947 у Канаді. 25 рр. працював у кооп. орг-ціях «Калина» і «Карпатія» (Вінніпеґ), чл. Укр. Кооп. Ради в Канаді, засновник кредитових т-в «Дністер» і св. Михаїла.

Шкільна драма, театральні дійства 17—18 ст., влаштовувані при тодішніх школах. Авторами їх були вчителі піїтики, а виконавцями учні, які, беручи участь у виставах, засвоювали теорію драми. Зародком Ш. д. були вірші-діялоги різдвяного й великоднього циклів, поширені на Заході з 12—13 ст., на Україні — з кін. 16 — поч. 17 ст. Першими, що збереглися, були «Різдвяні вірші» П. *Беринди* (1616) і дещо пізніше «Розмишлянє о муцѣ Христа» І. *Волковича*, надруковане 1631 у Львові. Найдавнішими драматичними творами в повнішому значенні цього слова були дві *інтермедії* («Продав кота в мішку» і «Найкращий сон») до поль. драми Я. *Ґаватовича* (1619). Значного розвитку набула драматична література в другій пол. 17 ст. Згідно з тодішньою теорією літератури, викладачі піїтики поділяли драматичні твори на трагедію (п'єси, в яких зображувано нещастя в шляхетських й уславлених родинах), комедію (картини з життя простолюддя) і трагедокомедію (поєднання елементів першої й другої). Тематично Ш. д. поділялися на п'єси різдвяного й великоднього циклу, міраклі (дійства, пов'язані з агіографічними леґендами), мораліте (повчальні драми, в яких виступали персоніфіковані абстрактні поняття: Правда, Любов, Гордість, Віра, Суста тощо) та іст. драми.

Зі збережених текстів найстаршою датованою є драма-міракль невідомого автора (правдоподібно викладача Києво-Могилянської Колеґії) «Алексій, человѣк Божій», виставлена 1673. Вона складалася з прологу, двох дій та епілогу і була побудована на матеріялі леґенди про сина рим. сенатора Евфіміяна, Олексія, який під впливом христ. вчення після одруження утік з дому і був відсутній 17 р., а повернувшися в батьківський дім, жив ще 17 р. як невпізнаний жебрак. Що він був рідним сином господаря дому, довідалися лише по його смерті з залишеного ним листа. У репертуарі Києво-Могилянської Колеґії серед ін. також була популярна драма-мораліте «Царство Натури Людской» (1698), з якої збереглися лише уривки. На зах.-укр. землях однією з популярних була великодня драма, побудована на апокрифічних оп. про зшестя Ісуса Христа до пекла, «Слово о збуренню пекла», що збереглося в кількох списках другої пол. 17—18 ст. Особливість цієї драми в тому, що вона відхиляється від законів тодішньої пі тики і являє собою дотепне дійство з зображенням нар. побуту, чим і пояснюється її популярність.

Першою п'єсою на іст. тему була трагедокомедія Т. *Прокоповича* «Владимир», написана 1705, коли автор починав викладати піїтику в Києво-Могилянській Академії. П'єса прославляє Володимира В. за хрищення Руси й боротьбу проти поганства, а також покровителя наук і церкви гетьмана І. Мазепу. На тему з біблійної іст. написана драма викладача Києво-Могилянської Академії, автора «Піїтики» Л. *Горки* — «Іосиф Патріарха» (1708). Другою після «Володимира» Т. Прокоповича п'єсою, написаною на матеріялі іст. минулого України, була драма невідомого автора «Милость Божія, Украину... чрез Богдана Зиновія Хмельницкого... свободившая...» (1728), написана з нагоди 80-ліття поч. Хмельниччини 1648; дослідники визнали її одним з найвидатніших драматичних творів 18 ст., «лебединою піснею» (О. Білецький) укр. Ш. д. Відома іст. драма вихованця Києво-Могилянської Академії М. *Козачинського*, який на запрошення серб. митр. В. Івановича працював у Карловицькій школі (б. Беоґраду), — «Трагедія, сірѣч Печальная повесть о смерти последнѣго царя сербского Уроша V...» (1733).

Трагедокомедія Т. Прокоповича «Владимир» (1 пол. 18 в.)

Титульна стор. драми «Милість Божія» (1 пол. 18 в.)

З різдвяно-великодньої тематики у 18 ст. відомі драми М. *Довгалевського* «Комическое действіе» (1736) і «Властотворный образ» (1737); Ю. *Кониського* («Воскресеніе мертвих», 1746); також мораліте В. *Лащевського* «Трагедокомедія о мзде в будущей жизні...» (бл. 1742)

та ін. Усього збереглося на Україні понад 20 текстів друкованих і рукописних драм. Вихованці Києво-Могилянської Колеґії поширили твори Ш. д. також і в Росії (вистави Д. *Туптала* в Ростові тощо).

Давніші дослідники (зокрема М. Петров, В. Резанов) виводили походження укр. Ш. д. з зах.-евр. шкільного театру, зокрема єзуїтського. Спростування цієї тези сучасними істориками мало переконливе і, мабуть, диктоване позаіст. міркуваннями.

Література: Франко І. Южно-русская пасхальная драма. К. 1896; Резанов В. Памятники русской драматической литературы XVII—XVIII вв. Ніжен 1906; Возняк М. Стара укр. драма і новіші досліди над нею. ЗНТШ, т. CXII. Л. 1912; Возняк М. Початки укр. комедії. Л. 1920; Резанов В. Історія укр. драми. Наук. записки УАН, І. К. 1923; Адріанова-Перетц В. Сцена та костюми в укр. театрі XVII—XVIII вв. «Україна», ч. 3. 1925; Перетц В. Театральні ефекти в старовинному укр. театрі. «Україна», ч. 1. 1926; Резанов В. Драма українська, І, III—VI. К. 1926—29; Білецький О. Зародження драматичної літератури на Україні. Зібрання праць у 5 томах, т. І. К. 1965.

І. Кошелівець

Шкільник Михайло (1891—1972), правник родом з Галичини. Вивчав право у Львові, Кракові й Києві. 1918—20 працював у мін-ві торгівлі і промислу уряду УНР, згодом був начальником консульського відділу в мін-ві закордонних справ. З 1921 був суддею і гром. діячем у Перемишлянах (Галичина). На еміґрації з 1945 в Німеччині й Канаді. У 1960-их рр. гол. Т-ва укр. правників Канади. Помер у Торонто.

М. Шкільник

Шкільництво на Україні. Початки. Ще перед прийняттям християнства Володимиром В. проникало на Русь болг. (ц.-слов.) письмо (кирилиця). Це промостило шлях для прийняття і болг. літурґії та церк. літератури за Володимира, хоч християнство прийняв він від греків. Припускається, що спочатку підготова свящ. відбувалася при єпископських катедрах за візант. зразком. Князі діставали домашню освіту (О.). З початкового літопису відомо, що Володимир В. примусово забирав дітей знаті на «книжне навчання» і Ярослав Мудрий у 1037 визначив свящ. при церквах платню за навчання людей грамоти. На княжих дворах цінувалося знання мов. Серед церк. книжників поширене було знання грец. мови. На дворі гал.-волинських володарів першої пол. 14 в. ввійшла у вжиток латина, що свідчить про впливи зах. О.

Сер. 14—18 вв. Княжі часи не залишили по собі виразної системи Ш., що утруднювало збереження О. на Україні після занепаду Київ. Держави. Брак власної шкільної системи, особливо вищої, українці надолужували, виїжджаючи до латинських ун-тів у Кракові, Празі і Зах. Европі. Укр. школи стояли на низькому рівні, але були досить поширені. Школи були звичайно при церквах, де вчили *дяки*. Наука починалась від 7 р. життя. Уявлення про те, з чого вчили, дає *буквар* І. Федоровича 1574, укладений за грец. і болг. зразками.

Розвиток прот. (поль.-нім.-латинської) О. на Україні і Білорусі в 16 і на поч. 17 вв. (кальвінські школи в Панівцях на Поділлі, социніянські в Киселині під Володимиром, Хмільнику, Гощі, Берестечку) і зокрема єзуїтських поль.-латинських шкіл (колеґії в Ярославі 1575, академія в Замості 1595 й ін. — разом 23 на Україні) спонукав правос. піднести рівень своїх ц.-слов. шкіл. За прот. і кат. зразками кн. К. *Острозький* створив правос. школи в Турові (1572), Володимирі (1577) і найкращу в Острозі (бл. 1580, див. *Острозька школа*). Крім того, подібні школи виникли в Смотричі (1579) і Холмі (1582). Крім ц.-слов. мови, введено до них латинську, грец. і поль. мови.

Новим чинником у розвитку укр. О. стали *братські школи* (перша у Львові 1586), спочатку під сильним грец. впливом. Спосіб навчання, взаємини між батьками і школою реґулювалися шкільними «уставами», «порядками» або «артикулами прав» (львівський 1586, луцький 1624). Братства стали піонерами вид. шкільних граматик (ц.-слов. у Вільні 1586, в Єв'ї 1619 — укр. авторів; у Крем'янці 1638; грец.-ц.-слов. у Львові 1691). Граматика 1619 (М. Смотрицького) дає у вступі деякі інформації про методи навчання в братській школі. Від кін. 16 в. почали й до цих шкіл вводити латинську і поль. мови коштом грец., навчання якої цілком занепало до сер. 17 в.

Заснована в Києві 1615 братська школа перетворилася 1632 на *Києво-Могилянську Колеґію*, даючи поч. укр. високим школам. П. Могила ввів до колеґії латинську і поль. мови. Київ. Колеґія мала свою філію у Вінниці.

Укр. мову в школах не викладали. Деякі початки для її введення зробив П. Могила, наказуючи вчителям у школах, щоб давали учням вивчати напам'ять його укр. катехизис (1645). Але не було укр. граматик і букварів; єдина граматика І. Ужевича (1645) залишилась у

рукописах у Франції, а на Україні та Білорусі не була відома.

З боку уніятів були також спроби піднесення О. духівництва (постанова Собору в Кобрині 1629 про створення духовної семінарії з навчанням латинською і ц.-слов. або руською мовами).

Одночасно дійшло до пожвавлення О. на сх. Закарпатті під владою прот. Семигороду (привілей кн. Ґ. Бетлена 1627 для мукачівського єп. І. Григоровича на школи й гімназії всюди, де є церква і на навчання ц.-слов., грец., латинської, єврейської й ін. мов).

До сер. 17 в. нижча О. (парафіяльна) стала заг. на Україні. Як ствердив Павло *Алепський* 1654 серед українців у державі Б. Хмельницького «всі або майже всі вміють читати і знають порядок молитов і співів, навіть більшість їхніх жінок і дочок».

Поділ України в Андрусові 1667 призвів до занепаду правос. братських шкіл на Правобережжі, а спілка з Москвою спричинила відплив богословів з Лівобережжя на Московщину. Занепала на деякий час Київ. колеґія. Аж до схилу 18 в. не появлялись друком ніякі нові граматики.

Найважливішою школою для правос. під Річчю Посполитою стала манастирська школа в Гощі над Горинню (що існувала там від 1638). Крім цього, українці звідти (особливо свящ.) посилали синів і до Київ. колеґії. Від поч. панування гетьмана І. Мазепи (1687) колеґія переживала відродження. 1701 з поширенням програми дістала вона титул академії. По Мазепі (1709) академія знову занепала, але піднялась за київ. митр. Р. *Заборовського* (1731—47). Від сер. 18 в. почалися спроби часткової секуляризації програми в академії (введення навчання зах. мов, геодезії і будови фортифікацій), але створення чисто світського ун-ту в Москві 1755 усунуло академію на другий плян. 1784 до ц.-слов. мови в академії введено моск. вимову. Врешті 1817 академію закрито, а 1819 на її базі створено *Київську Духовну Академію*.

З ін. шкіл на Гетьманщині важливі були: школа в Чернігові (від 1689, від 1700 колеґія, від 1776 духовна семінарія, див. *Чернігівська Колеґія*), а також *Переяславський Колеґіюм* (від 1738, з 1776 духовна семінарія). Гетьманщина мала густу мережу *парафіяльних шкіл*, де вчили місц. або «мандрівні» дяки. Датки на школу збирали самі учні. 1740—47 рр. було 966 шкіл на 1 099 поселень, охоплених статистикою, тобто 1 школа на 1,2 тис. населення. Власні школи мала Січ: одну для майбутніх дяків, півчих і дияконів, другу для сиріт (де навчано і лицарського ремесла). Ця остання зберегла укр. дух аж до зруйнування Січі 1775.

У 18 в. почала зростати культ. роля Слобідської України на чолі з Харковом. 1727 відкрито там колеґію (див. *Харківська Колеґія*), що стала модернішою від занепалої Київ. академії й обох колеґій на Гетьманщині. Переважала рос. та іноземні мови, толеровано в ній і укр. мову в літ. вправах.

На Правобережжі після занепаду Правос. Церкви на зламі 17 і 18 вв. укр. О. стала завданням уніятської Церкви, особливо Василіян, які мали свої колеґії в Володимирі, Умані, Любарі, Шаргороді, Бучачі, Гощі і школи для синів зубожілої шляхти. У школах навчано між ін. ц.-слов., поль. мови і латини. 1781 поль. Комісія Нац. Освіти передала Василіянам деякі поєзуїтські школи (після заборони чину Єзуїтів 1773), м. ін. колеґію в Острозі. 1788 Василіяни почали частково заводити навчання на народномовній основі в парафіяльних школах. Однак 1789 Комісія наказала польщити всі укр. церк. школи. Ролю *Єзуїтів* у польонізації перейняв чин *Піярів*, які мали школи у Львові, Золочеві, Межиріччі й ін. м.

На Закарпатті (після перемоги уніятства) поширилися зах. впливи в Ш. 1684 Єзуїти створили семінарію в Трнаві на зах. Словаччині, де готовано й уніятських свящ. для Закарпаття. Мукачівський єп. Й. де-*Камеліс* (1689—1706) модернізував закарп. церк. Ш. Його наступник М. Ольшавський (1743—67) заснував богословську школу в Мукачеві (1744), а єп. А. *Бачинський* (1772—1809) переніс її до Ужгороду (разом з осідком епархії) і перейменував на семінарію. Енерґійні заходи ряду єп. поставили О. на Закарпатті на перше місце на Україні (300 шкіл у 1793), що сприяло виїздам ученим на ін. укр. території.

Укр. землі під Росією. Після захоплення Росією Правобережжя (1793—95) там залишено поль. школи до 1831, а також *Крем'янецький ліцей*, заснований 1819, підлеглі Віленській шкільній окрузі. Решта укр. земель мала рос. Ш. в рамках Київ. і Харківської шкільних округ. Після поль. повстання 1830—31 рр. рос. Ш. поширено й на Правобережжя і підпорядковано його, замість Віленській, Київ. окрузі, створено нову — Одеську округу (1832).

1804 створено систему 4-річних гімназій у губ. містах під опікою ун-тів. Усталий 1805 перший на підрос. Україні ун-т у Харкові (див. *Харківський Ун-т*) став опікуном цих гімназій на сх. України (до 1831 опікуном правобережних гімназій був поль. Віленський Ун-т). Крім цього, в губ. і пов. м. створено

2-річні пов. училища під наглядом дир. гімназій, а в м-ках і с. — однорічні «церковноприходські» школи під наглядом дир. пов. училищ.

Після ліквідації Крем'янецького ліцею 1831 на його базі створено 1834 другий на підрос. Україні *Київ. Ун-т.* 1835 ун-ти позбавлено акад. свобод і підпорядковано їх мін-ву освіти. Вищими школами були також ліцеї, особливо Ніженський *Безбородьківський ліцей* (1825, 1875—6 перетворений на Іст.-Філол. Ін-т). та *Рішельєвський ліцей* в Одесі (1817, 1865 перетворений на Новоросійський Ун-т, див. *Одеський Ун-т*).

Крім гімназій (навчання в яких продовжено 1817 до 7 рр.), сер. школами були кадетські корпуси (в Києві і Полтаві), ін-ти благородних дівчат у Києві (1837), Харкові, Одесі й ін. м. та закриті виховно-навчальні пансіони. Нижчим типом сер. шкіл були 5-річні прогімназії (див. *Середнє Ш.*).

Деколи дідичі творили у 1820—40-их рр. для своїх кріпаків школи за зразком Дж. Ланкастера. Загалом на підрос. Україні було 1856 ледве 1 320 різних шкіл, які охоплювали тільки 0,53% населення.

Після смерти Миколи I (1855) виник рух *недільних шкіл* з навчанням по-укр. і (через брак укр. підручників) по-рос. Ці школи були призначені перев. для дорослих; 1859—60 їх було 68. Підручники для них складали Т. Шевченко, П. Куліш й ін. Рос. уряд закрив ці школи 1862, а їх діячів репресував. 1863 мін. О. *Валуєв* заборонив видавати підручники й ін. кн. укр. мовою

Нова система початкового Ш. була встановлена 1864: 1- і 2-клясні школи, підпорядковані мін-ву О.; «школи грамоти» під юрисдикцією Святішого Синоду, 3-річні парафіяльні школи (деякі зміни введено 1874). Одночасно створені 1864 на Лівобережжі і Півд. Україні земства дістали право творити *земські школи.* Кількість цих шкіл (від 3-річних до 7-річних і до вчительських семінарій) зростала з бл. 1 600 у 1877 до 4 700 у 1909—10 рр. Від 1870 діячі земств намагалися завести в цих школах укр. мову, але безуспішно. Уряд не довіряв земським школам і радше підтримував примітивніші парафіяльні школи.

Рос. уряд, не довіряючи правобережній шляхті, перев. поль., забороняв земства на Правобережжі аж до 1911. Це поглибило нац.-культ. відсталість Правобережжя.

1912 пов. школи перетворено на *вищі початкові школи* і 4-річні, перев. коедукаційні. З'явилися вони і в менших м. і по с. Але аж до революції 1917 тільки 60% дітей ходило до шкіл; на Правобережжі, з вищезгаданих причин, ще менше, напр., у Київ. губ. бл. 40%. У висліді майже повна письменність укр. населення в 1654 (див. вище) була зведена на підрос. Україні до 26% 1897 (нижче сер. грамотности в імперії).

У 1890-их рр. земства почали творити також дитячі садки і ясла (див. *Дошкільне виховання*). Поч. пед. освіті на підрос. Україні дала Тимчасова Пед. Школа в Києві 1862. 1869 постала в Києві перша вчительська семінарія. 1917 було таких семінарій 33. 1874 засновано у Глухові учительський ін-т, а 1917 було їх 8 (на дещо вищому рівні, ніж семінарії).

Сер. школи після реформи 1864 і в наступні рр. ділилися на клясичні гімназії (8-річні), *реальні училища* (6- або 7-річні), кадетські, духовні училища і семінарії (вищий ступінь), різні жін. сер. школи. Вищою сер. школою була *Колеґія Павла Ґалаґана,* заснована 1871 в Києві.

Від 1870-их рр. земства почали творити проф. школи (мист. ім. М. Гоголя в Миргороді, ткацька в Дігтярах). На поч. 1917 були на Україні 93 фахові сер. школи.

1895 постала перша укр. студентська орг-ція (в Київ. Ун-ті). 1913 таких орг-цій було вже 22, перев. таємних (див. *Студентство*). Під впливом революції 1905 і тих орг-цій деякі проф. почали викладати укр. мовою, але швидко це заборонено. Жінкам вільно було вступати до ун-тів тільки в рев. рр. 1905—06. Натомість існували різні вищі жін. курси (в Києві від 1878). Розвивалася вища техн. О. 1871 постав Харківський Ветер. Ін-т (на базі ветер. школи, заснованої 1851), 1884 — Технологічний Ін-т у Харкові, 1898 — Політехн. Ін-т у Києві, 1889 — Вища Гірнича Школа в Катеринославі (від 1912 — Гірничий Ін-т) тощо. Разом 1915 було 19 вищих фахових шкіл.

Від кін. 19 в. бере початок *позашкільна О.*, зокрема з 1891 почало діяти «Общество Грамотности» в Харкові (див. *Товариства грамотности*). Від 1864 були дозволені нові недільні школи під контролем уряду. Від 1870-их рр. опіку над ними перебрали земства, а згодом також духовенство. Нар. читання, заініційовані у Полтаві 1861 (по-рос.), були заборонені, але в 1870-их рр. відновлені. 1898 група українців у Петербурзі створила *Благодійне Т-во видавання загальнокорисних і дешевих книжок,* яке на подобу гал. «Просвіти» почало видавати укр. самоосв. книжечки. Революція 1905 дала змогу наслідувати гал. зразки більш одверто: 1905 в Катеринославі створено перше т-во «Просвіта», згодом і в ін. м.

На Кубані існували окремі рос. школи для козаків та «іногородних» (для козаків безкоштовні).

Кін. 18 — поч. 20 вв. Галичина. Приєднання Галичини до Австрії 1772 тимчасово припинило полонізацію О. і піднесло рівень укр. Ш. 1774 створено у Відні семінарію для уніятів (тепер званих гр.-кат.) Австрії при церкві св. Варвари (*Барбареум*), що існувала до 1784. 1777 введено в Галичині, як у всій імперії, 3 типи держ. шкіл: 6-клясні *нормальні школи* (у Львові і Чернівцях), 4-клясні *головні школи* (в сер. м. і манастирях) і тривіяльні (найнижчі, народні). У перших типах введено нім. мову навчання, в останньому — поль. або «руську» (на практиці — ц.-слов.). Нагляд над школами здійснювала крайова комісія.

1781 цісар Йосиф II завів *обов'язкове заг. навчання* всюди, де було понад 90—100 дітей у шкільному віці. Нагляд над школами доручено дідичам (отже в Галичині перев. полякам), рідше Відомству Держ. Скарбу. Нім. мову заведено і до тривіяльних шкіл у м. Організовано п'ять 5-клясних гімназій з латинською мовою навчання, і від 1784 почали вимагати їх закінчення від кандидатів на свящ. 1783 створено у Львові гр.-кат. семінарію, 1784 — Львівський Ун-т з латинською мовою викладання. 1787 створено при ньому тимчасово «*Studium Ruthenum*» для кандидатів на свящ., які не знали латини (закрито 1809). 1788 львівське Ставропігійське Братство було перетворене на *Ставропігійський Ін-т у Львові*, який видавав шкільні підручники й утримував одну школу з бурсою.

Після смерти Йосифа II під тиском поляків навчання руської мови 1792 обмежено двома год. тижнево й усунено гр.-кат. свящ. від навчання релігії. 1805 Львівський Ун-т здеґрадовано до ліцею. 1812 скасовано обов'язкове заг. навчання. Під тиском поль. кліру зникли укр. тривіяльні школи.

Нове відродження почалося 1817, коли знову відкрито ун-т у Львові, цим разом з нім. мовою. Гурток церк. діячів у Перемишлі (єп. М. Левицький, єп. І. Снігурський, о. І. Могильницький) заснував 1817 «Заведеніє Півческо-Учительськоє». Під впливом заходів цього гуртка 1818 уряд дозволив шкільне навчання по-руськи і віддав нагляд над укр. школами гр.-кат. духовенству (на практиці тільки на парафіяльному рівні). Перемиський гурток почав видавати слов.-руські шкільні підручники.

1818 гімназії стали 6-клясними. 1843 на 2 132 школи в укр. Галичині 921 було укр. (парафіяльних), 190 поль., 81 нім., а 938 мішаних. Але тільки 50 тривіяльних й одна головна (василіянська у Лаврові) були під наглядом гр.-кат. кліру. Рівень укр. парафіяльних шкіл був значно нижчий, ніж тривіяльних.

Революція 1848 принесла створення осв. орг-ції «*Галицько-Руська Матиця*» у Львові, 1849 — запроваджено у Львівському Ун-ті катедру руської словесности, яку очолив Я. Головацький. Г. Шашкевич, що став у 1848 керівником департаменту нар. шкіл і гімназій Галичини у віденськім мін-ві О., зробив багато для вид. укр. підручників і розвитку укр. наук. термінології. 1855 цісар Франц Йосиф I передав нагляд над школами консисторіям. Це підвищувало вплив на укр. школи гр.-кат. консисторії у Львові. Але 1856 скасовано примусове навчання укр. мови в сер. школах.

1867 Відень передав владу в Галичині полякам. Того ж року створено Крайову Шкільну Раду у Львові у складі 4 поляків й 1 українця і замінено укр. мову в сер. школах і Львівському Ун-ті на поль. Укр. мову дозволено як викладову тільки в нижчих клясах *Академічної Гімназії* у Львові. Крім крайової, існували також пов. гром. шкільні ради. Заведено всюди 6-річне обов'язкове навчання. 1868 постало важливе самоосв. т-во «Просвіта». 1876 староруський табір заснував на противагу «Просвіті» москвофільське *Общество ім. М. Качковського*. 1869 заведено обов'язкове знання обох місц. мов — поль. й укр. — для проф. Львівського Ун-ту, але ун-т залишився мовно поль.

Початкові школи мали максимум 7 кляс, при чому останні 3 кляси становили т. зв. *виділові школи*. На укр. с. переважали 1- або 2-клясні школи. Було лише кілька укр. 4-клясних шкіл і 2 приватні укр. виділові школи для дівчат. 1913 71% початкових шкіл Сх. Галичини були укр. Проте поширення шкіл не було достатнє; 30% населення у віці понад 9 рр. було неписьменне.

Українцям удалося вибороти тільки 6 держ. (8-річних, клясичних) гімназій (2 у Львові, по 1 у Перемишлі, Коломиї, Тернополі, Станиславові) і паралельні укр. кляси в поль. гімназіях у Бережанах і Стрию. Тоді як поляки мали 1 гімназію на 60 400 осіб, українці — 1 на 546 000. В укр. Галичині було 7 чоловічих і 3 жін. *учительські семінарії*, всі двомовні (поль.-укр.). Не було держ. укр. проф. шкіл, тільки 1 приватна сер. торг. школа «Просвіти» у Львові й 1 приватна нижча госп.-садівнича школа в Миловані Товмацького пов. (від 1911).

1881 постало Руське Т-во Пед., яке видавало двотижневик «Учитель» (1889—1914), а 1910 виник *Крайовий Шкільний Союз* на чолі з М. Грушевським і І. Кивелюком. Ці орг-ції творили укр. приватні школи. Напередодні першої світової війни було 16 приватних початкових шкіл і 13 сер.

1892 о. К. Сілецький створив першу укр. «захоронку» під опікою Сестер Служебниць. 1900 постало т-во *Руська* (потім *Укр.*) *Захоронка*. Деякі захоронки творили також Василіянки (див. *Дошкільне виховання*).

Учні і студенти (т. зв. академіки) творили в останній чверті 19 в. різні орг-ції (див. *Студентство*). Учителі початкових шкіл були організовані у *Взаємній Помочі Укр. Вчительства* (від 1905), сер. і вищих шкіл — в *Учительській Громаді* (від 1908). Вони видавали пед. журнали, остання також шкільні підручники. З ініціятиви вчителів (О. Тисовського й ін.) створено 1911—12 виховну орг-цію для молоді *«Пласт»*.

Невдоволені польонізацією Львівського Ун-ту, в якому на 80 проф. було тільки 8 українців (а позиція українців у Львівській Політехніці, заснованій 1872, в Школі, потім Академії. Ветер. Наук у Львові. заснованій 1881, і в С.-Г. Академії в Дублянах була ще слабша), українці боролися за окремий ун-т. Дійшло до заворушень у Львові (1901—7), протестних переїздів укр. студентів до Віденського, Празького й ін. ун-тів (т. зв. *Сецесія*). 1912 австр. влада погодилася створити укр. ун-т 1916, але цьому перешкодила війна.

За рос. окупації Галичини 1914—15 укр. школи закрито.

Буковина. Перед приєднанням до Австрії (1774) О. була дуже обмежена (тільки в манастирях для нижчого духівництва). 1777 заведено тут таку саму систему Ш., як у Галичині. Нормальна школа існувала в Чернівцях. 1851 почато викладання укр. мови в Чернівецькій нім. гімназії. 1869 створено осв. т-во *«Руська Бесіда»* з завданнями, подібними до гал. «Просвіти». 1875 постав нім. *Чернівецький Ун-т* з 3 укр. катедрами (мови, літератури та теології). 1887 постало т-во *«Руська* (згодом *Укр.*) *Школа»*, яке видавало шкільні підручники. 1896 було 165 укр. держ. шкіл (у тому ч. 34 мішані укр.-нім. й укр.-рум.). Розвиток укр. початкових шкіл у м. сповільнювався перевагою жидів, які підтримували нім. школи. Від 1896 почали творитися укр. або укр.-нім. держ. гімназії (в Чернівцях, Кіцмані, Вижниці). Постала також приватна укр. реальна гімназія у Вашківцях. 1907 т-во «Рідна Школа» відкрило приватну укр. жін. вчительську семінарію в Чернівцях, а 1910 там само засновано укр. відділ у держ. учительській семінарії.

Заг. ситуація укр. шкіл на Буковині була ліпша, ніж у Галичині. Нагляд над ними був в укр. руках. 1910—11 були 224 укр. школи (у тому ч. 8 мішаних) поруч з 177 рум., 82 нім., 12 поль. і 8 угор.; навчали в них 800 вчителів. Від кін. 1870-их рр. існували укр. учнівські й студентські орг-ції («Союз», 1875).

Закарпаття. Через брак підтримки уряду укр. школи після єп. А. Бачинського почали занепадати. Зусилля для піднесення нар. О. виявляв мукачівський єп. В. Попович (1837—64). Від 1840-их рр. на чоло культ. пед. діячів Закарпаття висунулися О. *Духнович*, автор першого букваря нар. мовою (1847), й А. *Добрянський*, творець осв. *Общества св. Василія Великого* 1866 (700 чл. на 1870), яке намагалося видавати шкільні підручники.

Перетворення Австрії на Австро-Угорщину зміцнило 1868 мадяризаційний натиск. У держ. школах заведено угор. мову навчання, укр. (або русько-слов.) залишено як предмет. Руськими лишилися тільки парафіяльні початкові школи. Якщо в 1881 були 353 держ. руські школи і 265 угор., то в 1906 — вже тільки 23 руські, решта угор. або мішані. Закон мін. освіти А. *Аппоньї* 1907 ліквідував взагалі навчання руської мови в гімназіях і учительських та духовних семінаріях. Загалом угор. політика перекреслила осв. досягнення Закарпаття від 17 в. і довела до того, що 60% населення стало неписьменним.

1917—20. Зайняття Волині, Підляшшя і Полісся німцями й австрійцями під час першої світової війни дозволило на орг-цію там укр. шкіл (разом 250). На Холмщині австр. окупаційні органи не дозволяли творити укр. школи.

Після революції в лютому 1917 орг-ція укр. Ш. перейшла в руки Ген. Секретаріяту О. Центр. Ради (секретар І. *Стешенко*). Утримано давні 3 шкільні округи під назвою комісаріятів. Створено Т-во Шкільної О. для виготовлення укр. підручників. Почав виходити в Києві часопис *«Вільна укр. школа»* (1917—19), згодом «Народня Освіта». У серпні 1917 відбувся І з'їзд укр. учителів у Києві. Створено Укр. Пед. Академію в Києві. Після проголошення УНР в листопаді 1917 укр. сер. Ш. розвивалося уже нестримно скрізь на території укр. держави.

Спеціяльна комісія мін-ва О. УНР від кін. 1917 проєктувала 12-річну «єдину трудову школу». Гетьманське мін-во О. (М. *Василенко*) натомість розвивало укр. Ш. згідно з прийнятими в Европі зразками. Літом 1918 створено понад 50 укр. сер. шкіл (деякі перетворені з доти рос.). У Полтаві створено Іст.-Філол. Фак., у Києві Держ. Драматичну Школу і *Укр. Держ. Академію Мистецтв* (грудень 1919), Організовано систему О. для дорослих під керівництвом С. Русової. Восени 1918 відкрито укр. ун-ти у Києві (побіч рос. Ун-ту ім. св. Володимира) і в Кам'янці-Подільському на додаток до 3 існуючих

ун-тів, покищо тільки частково українізованих. Крім цього, постав новий ун-т у Катеринославі.

На Кубані вдалося 1917 ввести укр. навчання тільки в нижчих початкових школах. 1919 створено 2 укр. гімназії й українізовано 2 вчительські семінарії. Більшість шкіл залишилася рос.

У Галичині за ЗУНР Ш. належало до компетенції Держ. Секретаріяту О. (держ. секретар О. *Барвінський*) і пов. шкільних рад. Частину поль. шкіл у м. українізовано. Приватні укр. школи націоналізовано. Діяло 30 сер. шкіл (20 гімназій, 3 реальні школи, 7 учительських семінарій).

Укр. землі під Польщею. 1919—39. До окупації Галичини Польщею 1919 була розвинена мережа укр. Ш. (бл. 2 500 початкових шкіл і бл. 500 на півн.-зах. землях, захоплених тоді ж поляками). Було також у Зах. Україні бл. 35 укр. сер. шкіл. Спочатку поляки втримували в Галичині систему австр. Ш., але від 1921 зрівняли її з поль. Від 1932 обов'язкове навчання продовжено до 7 рр. Укр. землі мали нижчий від загальнополь. відсоток початкових шкіл вищого рівня (7-клясних): 13,5% у Галичині, 8,5% на півн.-зах. землях проти 16% у цілій Польщі. Переважали найнижчі, 4-клясні школи.

1924 поль. мін. О. С. *Ґрабський* заініціював закон про утраквізм (подвійність), — переведення укр. шкіл на укр.-поль. — і про референдум батьків щодо вибору між поль. або укр. мовою («lex Grabski»). У висліді кількість укр. шкіл у Галичині впала з 2 426 в 1921—22 до 352 у 1937—39. У «двомовних» школах Галичини переважала поль. мова і поль. вчителі. На Поліссі всі 22 укр. початкові школи закрито, не введено двомовних шкіл і навіть усунено укр. мову як предмет. Заборонено навчати укр. мови на Холмщині й Підляшші. Навіть правос. релігії можна було вчити тільки по-поль. На Волині кількість шкіл з укр. мовою упала з 443 в 1922—23 до 8 у 1937—38, натомість збільшено число утраквістичних шкіл. Загалом в кін. 1930-их рр. тільки 7% українців ходило до чисто укр. шкіл. Укр. вчителів масово висилано на поль. землі або звільнювано. Сер. укр. школам накинено деякі предмети поль. мовою. Більшість укр. сер. шкіл була приватна. Держ. були тільки укр. гімназії, успадковані по Австрії (але і з них закрито тернопільську). Була тільки 1 держ. укр. проф. школа (рільничий ліцей у Чернелиці).

Боротьбу за укр. школу провадило Укр. Пед. Т-во, 1926 перейменоване на т-во *«Рідна Школа»*. Поль. влада не дозволила поширити його діяльність поза Галичину. Воно фінансувало школи, бурси і видавало журн. «Рідна школа» (від 1932). Завдяки його зусиллям зросла кількість і якість укр. приватних шкіл. Деякі приватні сер. школи провадили укр. кат. рел. інституції. У Львові при Малій Семінарії 1930 відкрито Матуральні Курси для учнів з закритих поль. владою вищих кляс у гімназіях (Тернопіль, Рогатин, Дрогобич), що 1931 розвинулися у повну гімназію клясичного типу. Від 1920-их рр. «Рідна Школа» і Ревізійний Союз Кооператив намагалися творити проф. школи і курси (але вони становили тільки 7% проф. шкіл у Галичині). Широко розвинена була укр. дошкільна О. 1934 Василіянки створили семінарію для дошкільних опікунок у Львові.

1919 організовано у Львові укр. університетські курси, але 1920 поляки їх заборонили; тоді їх продовжувано таємно (*Львівський (таємний) Укр. Ун-т*, 1921—25). Подібно діяла 1922—25 *Львівська (таємна) Укр. Висока Політехн. Школа.* Хоч поль. уряд зобов'язався перед зах. союзниками створити укр. ун-т до 1924, ніколи цього не виконав. Єдиною леґальною укр. високою школою була *Гр.-Кат. Богословська Академія* у Львові, заснована 1928. До 1925 українці бойкотували поль. вищі школи, але ліквідація укр. таємних високих шкіл і трудність нострифікації закордонних дипломів примусила їх припинити бойкот. Проте приймання українців до поль. високих шкіл було обмежене.

У позашкільній О. далі перед вела в Галичині «Просвіта» (1935 — 3 075 читалень). На Станиславівщині діяло гр.-кат. осв. т-во *«Скала»*. Натомість Общество ім. Качковського занепадало.

На Волині і Поліссі поляки делеґалізували «Просвіту» в 1928—32. На Холмщині і Підляшші діяло осв. т-во *«Рідна Хата»*, але 1930 було ліквідоване поляками.

Закарпаття 1919—39. Після включення Закарпаття до Чехо-Словаччини 1919 умови розвитку укр. Ш. були кращі на сх., на т. зв. Підкарпатській Русі, ніж на зах. (Пряшівщина), включеній до Словаччини. Кількість початкових руських (укр.) шкіл зросла на Підкарпатській Русі з 34 1916 до 492 1938 (включно з 23 *горожанськими школами*, тобто нижчими сер. школами, що існували за угор. зразком). Укр. школи переважали (492 на заг. ч. 861), подібне було з учительськими семінаріями (4 на 5 1938) і проф. школами (138 на 179 1938); менш корисна була пропорція дитячих садків (132 на 252) і гімназій (5 на 11). Серед останніх були на Підкарпатській Русі 3 чес., 2 жид. і 1 угор. В Ужгороді існувала також гр.-кат. духовна семінарія.

На Пряшівщині тільки 57% укр. дітей ходило до руських шкіл. У Пряшеві були гр.-кат. семінарія і 1 руська учительська семінарія та 1 приватна гімназія.

В питанні вибору мови навчання (місц., з домішкою ц.-слов., укр. літ. чи рос.) існував тут повний хаос; не бракувало й маніпуляцій т. зв. шкільним плебісцитом 1936, коли батьки мали вибирати між «русскою» і «малорусько-укр.» мовами. Врешті і тут перемогла укр. течія.

Учителі були об'єднані в Союзі Укр. Учителів (з 1929), *Учительській Громаді Підкарпатської Руси* (з 1929), що видавала *«Учительський голос»* і *«Нашу школу»*, та в русофільському Учительському Товаристві. Позашкільну О. очолювала «Просвіта» (від 1920) і москвофільське *Общество ім. О. Духновича* (від 1923), а допомогою школам займалися *Пед. Т-во Підкарп. Руси* (засноване 1923) і москвофільська «Школьная Помощь».

Коли восени 1938 Підкарп. Русь (Карп. Україна) створила власний уряд, шкільний реферат в Ужгороді перетворено на мін-во Ш. на чолі з А. *Штефаном* (перенесене згодом до Хусту разом з урядом).

Буковина і Басарабія 1919—40. Зайнявши Буковину 1918, румуни ввели 1919 «стан облоги» і почали румунізацію укр. Ш., закінчивши її 1927. Щойно після знесення «стану облоги» 1928 уряд дозволив 1929 вести часткове навчання по-укр. в рум. школах на Буковині, але 1934 і це скасовано. Басарабія в 1920—27 користувалася адміністративною автономією, завдяки чому там ще навчалися укр. мовою в бл. 120 школах.

Зах. Україна 1939—45. У 1939—41 сов. система О. була тимчасово поширена на Галичину, півн.-зах. укр. землі, півн. Буковину й Басарабію.

У Ген. Губернаторстві 1939—45 на приєднаних укр. землях до Ген. Губернаторства (1939—41) постали укр. школи. 1941 було їх 911; школами опікувався *Укр. Центр. Комітет* у Кракові. Після приєднання Сх. Галичини до Ген. Губернаторства 1942—43 були там 4 173 укр. початкові школи, більше ніж колинебудь раніше на дотичних укр. землях. 1942 діяло 12 гімназій, а 1943—44 — 9 учительських семінарій. Добре розвинені були фахові школи (330 проти менше 20 за Польщі). З вищих шкіл діяли різні *Держ. Фахові Курси* у Львові з нім. мовою навчання і перев. укр. студентами.

На землях Райхскомісаріяту України німці не дозволили на укр. Ш. вище 4 кляси. Діяли тільки деякі проф. школи.

На Закарпатті під владою угорців (1939—44) кількість руських (укр.) гімназій упала з 7 (1939) до 3 та горожанських шкіл з 30 до 10. На Буковині, в Басарабії і в Трансністрії рум. окупаційна влада (1941—44) знесла взагалі укр. Ш.

Б. Струмінський

Освіта в УССР. Міжвоєнна доба. Одним з перших актів сов. влади щодо Ш. була заборона навчання релігії (1919). Большевики прийняли подібну ідею «єдиної трудової школи» восени 1918, яку рік раніше висувала Центр. Рада. В УССР нар. комісар О. — Г. *Гринько* зі своїм помічником Я. Ряппом увів 1920 ін. варіянт такої системи, ніж прийнятий у сов. Росії. Він відзначався крайньо техніцистичним напрямком, майже без гуманістичної і клясичної програми. Ун-ти були замінені Ін-тами Нар. Освіти (ІНО). Метою цієї системи було прискорене перетворення УССР з аґрарної на пром. країну, а також опіка над майже 1 млн. безпритульних дітей. Позитивне було саме існування О., незалежної від Москви, що вможливлювало мовну українізацію шкіл (офіц. прийняту політику ЦК КП(б)У 1923).

За часів нар. комісара О. — М. *Скрипника* (1927—33), гол. промотора «українізації», відсоток учнів в укр. школах УССР зріс з 78 до 88,5. Створено також понад 300 укр. шкіл для укр. меншости в ін. республіках СССР. Українізація шкіл була менша в м. (43,8% проти 81,9% по с. 1925—26), повільніша також у проф. школах (51,9%, тоді ж) і вищих школах (48,9%), ніж у нижчих. Існували також школи з викладовими мовами нац. меншостей.

Хоч 7-клясна школа (т. зв. неповна сер.) для всіх була метою, практично 1925 введено тільки 4-клясну обов'язкову школу для всіх. Але й так майже 1/3 дітей не кінчала 4 кляс у 1920-их рр. Від 1930 заведено обов'язкове 7-клясне навчання в м.

Проф. школи від 1921 підлягали Укрголовпрофосові при Нар. Комісаріяті О. У більшості цих шкіл (79% на 1928) треба було платити за навчання, але діти бідних робітників і селян були звільнені від оплат. Вишкіл кваліфікованих робітників ведено в *фабрично-заводських семирічках* (ФЗС), сильно зросійщених (тільки в 17,6% зайняття велося виключно укр. мовою). Вищими техн. школами були технікуми, але в 1928 техн. О. в СССР була уніфікована, і технікуми в УССР зде́ґрадовано до сер. рівня за зразком РСФСР. У проф. школах українці були представлені недостатньо (в 1929—30 — 53,1%, тоді як в УССР 80% населення було укр.). Тільки в 36,5% технікумів у 1929—30 викладалися всі предмети укр. мовою. Для проф. шкіл ця пропорція була краща (59,1%).

Гол. завданням ІНО було готування учителів для старших кляс семирічки; існували вони в Харкові, Києві, Одесі,

Дніпропетровському, Кам'янці-Подільському (на базі дотеперішніх ун-тів), а також у Миколаєві, Херсоні, Ніжені, Полтаві, Чернігові, Житомирі й Луганському. На поч. 1930-их рр. вони були поділені за дрібнішими спеціяльностями, і їх кількість зросла до 42. Тільки 56% студентів були українцями. Від 1921 до 1940 для підготови до високих шкіл існували 2-річні *роб. фак.* 1929 57% їх студентів належало до ком. партії і комсомолу. На робітфаках мова викладання була перев. (60,4% в 1929—30) укр.

Манія експериментаторства з частими змінами утруднювала навчальний процес. Укрголовпрофос призначав ректорів вищих шкіл, а ЦК КП(б)У — політ. комісарів. Але коли 90% ректорів стало чл. партії (в 1926—27), посада комісара стала зайвою.

Спочатку т-во «Просвіта» як позашкільна осв. установа розвивала далі діяльність за большевиків (зріст відділів з 852 у 1918 до 4 322 на 1921), але на поч. 1922 її ліквідовано або перетворено її відділи на сов. культ. установи (сельбуди, *хати-читальні* тощо). 1921 створено надзвич. комісії ліквідації неписьменности (Лікнеп) і навчання грамоти до 50 рр. вчинено обов'язковим. 1926 було 36,4% неписьменних, 1939 — вже тільки 11,8%.

1930 багато проф. шкіл підпорядковано різним комісаріятам у Москві. 1936 вищі школи підпорядковано Комітетові вищої О. в Москві (за посередництвом подібного комітету в Києві). Таким чином нарком О. УССР відав з того часу тільки нижчим і сер. Ш., дошкіллям і деякими технікумами. 1933 зі смертю Скрипника була загальмована політика «українізації». Відсоток укр. студентів упав з 62,8 1930 до 54,2 на 1938. Кількість учнів в усіх укр. школах зменшилася в 1932—33 через штучний голод. У 1934—35 припинено вивчення в сер. школах іст. України і привернено позитивну оцінку давньої політики царату. Таємним указом ЦК КП(б)У 1938 наказано примусове навчання рос. мови в школах усіх щаблів.

Від 1933 розпочато ліквідацію відмінности системи Ш. в УССР від решти СССР. Позитивним було відновлення ун-тів 1933. 1936 заведено загальносоюзну систему: початкова 4-річна школа, неповна сер. *(семирічна школа)* і повна сер. *(десятирічна школа)*. Початкова школа була обов'язкова на с., неповна сер. — в м. ІНО перетворено 1932—33 рр. на 4-річні пед. ін-ти. 1940 запроваджено «школи трудових резервів» з примусовим набором учнів за селективною системою і примусовим працевлаштуванням. У кін. 1930-их рр. введено військ. вишкіл у школах.

1939—45. Під час війни з Німеччиною совєти створили укр. школи для евакуйованих українців у Росії (71 в 1942—43), Казахстані (64) й ін. аз. респ. Також діяли 32 евакуйовані вищі школи УССР. У 1943—44 створено вечірні школи роб. молоді (в м.) і школи сіль. молоді (по с. для надолуження воєнних спізнень в О.).

Від 1945 до 1970. Труднощі повоєнної доби характеризує зріст вечірніх шкіл: з 876 1950—51 до 2 070 на 1964—65 у м. (у с. їх кількість на той час меншала). Діяли також вечірні школи для дорослих, вечірні й заочні проф. школи.

Кількість вищих шкіл зменшилася у висліді комасації з 173 шкіл 1940—41 до 140 на 1958—59 (при одночасному зростанні ч. студентів). Створено новий *Ужгородський Держ. Ун-т* (1945). Тільки 55,7% студентів у 1958—59 студіювали нормально (решта — заочно і на вечірніх курсах). Цей відсоток упав до 38,7 в 1965—66 у висліді реформ М. Хрущова, але згодом почало кращати.

Продовжувалося російщення Ш.: відсоток рос. шкіл зріс з 14 у 1938—39 до бл. 25 на 1955—56. Зі шкіл нац. меншостей залишилися тільки молд., угор. і поль. (разом 319 у 1950—51). 1946 майже всі вищі школи (крім пед., мед. і мист.) підпорядковано безпосередньо мін-ву вищої О. в Москві. Щойно 1955 відновлено мін-во вищої О. в Києві, але з обмеженими компетенціями.

Проведено перевишкіл учителів у Зах. Україні, 2/3 яких визнано невідповідними сов. вимогам. Між 1945 і 1951 спроваджено бл. 36 400 вчителів зі Сх. України. Після змін населення відсоток укр. шкіл у Зах. Україні став найвищим в УССР (у Галичині, на Волині і Буковині 93,3% в 1946—47 проти 86% у 1940—41). Створено 22 нові вищі школи в зах. Україні, спочатку українізовані, але від 1949—52 перев. зросійщені. Під час короткої «відлиги» 1950-их рр. секретар ЦК КПУ Л. Мельніков був усунений за надто явне російщення О. у Зах. Україні.

Важливим етапом у розвитку О. на Україні став закон Верховного Совєту СССР 1959 «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток нар. освіти», на підставі якого інтенсивно посилено русифікацію укр. Ш. У дусі цього закону зреформовано семирічки і десятирічки на 8- (обов'язкові) і 11-річні «заг.-осв. політехн. школи з виробничою підготовою». Після закінчення сер. О. треба було відпрацювати щонайменше 2 рр. перед вступом до вищої школи (за винятком 20% найздібніших учнів). Як й ін. реформи Хрущова, також цю частково скасовано 1964—67. Проте залишено обов'язок 8-річної заг. О., повернено,

замість 11-річного, 10-річне навчання, залишено безплатність сер. і вищої О. і необов'язковість навчання укр. мови й літератури в рос. школах УССР. В атмосфері нового наступу на укр. мову відсоток укр. шкіл упав з 85,5% в 1955—56 до 81,1% в 1967—68.

1956 введено *школи-інтернати* з оплатою за навчання, а від 1960 — «школи продовженого дня» (півінтернати) від 1 до 8 кляс заг.-осв. школи. Ці школи не є надто поширені, бо вимагають більше коштів.

1967—68 ще половина учнів технікумів і проф. шкіл вчилася заочно і на вечірніх курсах. Найбільше вчилося у пром. і будів. професіях (45,3%). Порівняно з зах. країнами низький відсоток вивчав торгівлю, фінанси, адміністрацію і право (13.3 на 1967—68).

1964 створено Донецький Ун-т. Від 1956 наук. ступені затверджує Всесоюзна Атестаційна Комісія в Москві. Тоді як рівень навчання спеціялістів точних і природничих наук високий, то у гуманістичних і суспільствознавчих галузях він низький. Від 1967 встановлено пільги в прийманні до вищих шкіл кол. військовим і працівникам безпеки. Випускники вищих проф. шкіл мають обов'язок працювати 3 рр. на визначених місцях, часто поза Україною. В кін. 1960-их рр. УССР мала на ¼ менше студентів на 10 000 населення, ніж Росія. В 1968—69 тільки 21,8% студентів жило в гуртожитках; більшість дістає стипендії. 1974 видано таємну інструкцію не приймати до ун-тів Зах. України більше 25% місцевої молоді. Починаючи від 1960-их рр., помітна нац. активність студентів (демонстрації, арешти, усування з ун-тів). Від 1965 випускники проф. вищих шкіл мають право на постійну посаду. *І. Бакало*

1970—1985 рр. З кін. 1960-их рр. посилено централізацію Ш. в УССР. 1969 відновлено мін-во О. СССР, яке є союзно-респ. Мін-во О. СССР здійснює керівництво заг. сер. О., дошкільним вихованням та розвитком пед. наук. Завданням центр. мін-ва є визначення основних напрямів розвитку О., розроблення типових навчальних плянів та програм, створення і видавання уніфікованих шкільних підручників та методично-учбових посібників різного типу.

Гол. спрямуваннями в роботі шкіл за ці рр. стають: трудове, воєнно-патріотичне й інтернаціоналістичне виховання, здійснення заг. сер. О. Останнє викликане потребою підвищення О. робочих кадрів (90% спеціяльностей чорної металюргії, 80% машинобудів. вимагають підготови в обсязі сер. школи).

Особливого значення надається трудовій підготові в сіль. школах, які становлять 80% усіх шкіл. Рівень навчання в сіль. школах значно нижчий від міських, що зумовлене поганою матеріяльною базою шкіл, перевантаженням учителів позашкільною працею, віддаленістю від культ. центрів. Сіль. школи орієнтовані перев. на працю в колгоспному виробництві.

У нових програмах особливо наголошується завдання політ. виховання молоді. У шкільну систему 1972 введена обов'язкова початкова військ. підготова в усіх сер. школах. Практично учні (хлопці та дівчата) беруть участь у військ.-техн., фізкульт. підготові.

У зв'язку з тим, що нар. і проф. О. в СССР виявила поважні хиби, як і тому, що послаб кол. потяг до О. і навчання взагалі, сов. органи заходилися на поч. 1980-их рр. коло нової шкільної реформи. 1984 ЦК КПСС опублікував постанову «Основні напрями реформи загальноосв. і проф. школи», які стали основою пізнішого респ. законодавства про Ш. В основному збережено дотеперішню систему шкіл, але в програмі кладено ще більший натиск на трудове навчання та оволодіння учнями конкретних знань з техн., екон. і суспільних наук. Наголошується практичне включення випускників сер. і проф. шкіл у суспільне життя і процес продукції. З цією метою госп. установи й підприємства повинні тісно співпрацювати з школами, беручи над ними шефство. Так само посилюється роля батьківських комітетів у допомозі школам й у вихованні. Очевидно, що одним з гол. напрямів залишається ком. ідеологічне виховання та дальше російщення нерос. шкіл.

Під гаслом покращення викладання рос. мови ухвалено низку постанов, що фактично зводять рідну мову до другорядної. В «Основах законодавства Радянського Союзу та союзних республік про нар. освіту» 1973 стверджується, що вивчення мови нац. республік в російськомовних школах залежить від бажання батьків.

Наказами мін-ва О. УССР запроваджена програма удосконалення рос. мови в усіх школах; у дитячих садках нац. республік з 1979 введено обов'язкове навчання рос. мовою, починаючи з 5 рр. життя, як також висунено вимогу культивувати рос. мову в родинах. Уведено спеціяльні програми, складені для початкових шкіл з поглибленим курсом рос. мови, введено години для факультативних зайнять за рахунок скорочення ін. предметів, посилено позаклясні зайняття з рос. мови. Рекомендовано ввести викладання спеціяльних та загальноосв. дисциплін рос. мовою, починаючи з 2—3 курсів в усіх вищих школах союзних респ.; введено обов'язкове вивчення рос. мови на перших 2 курсах

всіма студентами (за рахунок ін. дисциплін). Ці заходи відсунули на задній плян укр. мову вже в нижчому і сер. Ш.

1977—78 в 4—10 клясах денних заг.-осв. шкіл УССР було 45 700 учителів рос. мови й літератури, а тільки 43 500 учителів укр., молд., угор. і поль. мов і літератур.

Одним з яскравих показників русифікації О. є дані про ч. шкіл по обл. м. з укр. й рос. мовами викладання та мішаних (рос.-укр.) на сер. 1987, опубліковані Комісією для зв'язку Спілки Письм. України з навчальними закладами УССР:

Міста	Укр. шкіл	Рос. шкіл	Мішаних
Вінниця	10	21	—
Ворошиловград	—	60	1
Дніпропетровське	9	125	6
Донецьке	—	146	—
Житомир	14	16	1
Запоріжжя	1	95	5
Івано-Франк.	18	6	2
Кіровоград	4	17	11
Львів	66	26	11
Миколаїв	—	51	5
Одеса	3	90	7
Полтава	19	16	—
Рівне	15	9	—
Симферопіль	—	33	—
Суми	3	20	—
Тернопіль	20	3	—
Ужгород	12	5	2
Херсон	5	49	1
Харків	2	156	3
Хмельницький	9	17	2
Черкаси	5	19	7
Чернівці	15	23	—
Чернігів	— (2?)	24	6
Київ	34	152	88

Як урахувати, що мішані школи практично рос. або завтра такими стануть, то в гол. м. УССР є тільки 16% укр. шкіл, решта 84% — рос. Але й ці відсотки не відбивають дійсного, значно гіршого стану, бо укр. школи звичайно чисельно малі й гірше від рос. устатковані, до того ж багато предметів і в них, за браком укр. підручників, викладаються рос. мовою.

Дошкільне виховання. Створена в 1969 нова «Програма виховання в дитячому садку» реґляментує всю роботу дошкільного виховання: у ній подані режим дня, визначене обов'язкове навчання, гри, устійнена програма усіх видів виховання. Особливо значне місце відводиться ідеологічному ком. вихованню.

Сітка дошкільних установ на Україні збільшилася і на кін. 1973—74 становила 5 800 одиниць, у яких виховується 260 тис. дітей. Понад 70% колгоспів також мають постійно діючі дитячі садки. Ясла і дитячі садки частково безплатні (платиться 1/3 коштів). З 1976 *пед. училища*, що готують виховників для дошкільних установ, працюють за новими програмами, що уможливлюють персоналові виховну роботу з дітьми різного віку, починаючи від немовляти. Не зважаючи на збільшення приміщень, лише 37% дітей відвідувало дитячі установи (1976).

Переповнення дошкільних установ понад норми, невідповідність приміщень, погане обслуговування призводять до постійних захворювань дітей. Працівники дошкільних установ становлять найнижчу категорію пед. працівників з найменшою платнею, що неґативно впливає на якість роботи.

Сер. школи. У 1970-их рр. заг.-осв. школа перейшла на нові програми, з деякою зміною системи навчання. Навчання в початковій школі скоротилося до 3-х рр., у зв'язку з чим виявилася потреба в перекваліфікації вчителів. Навантаження учнів молодших кляс становить 24 год. на тиждень, при 32 навчальних тижнях на рік.

Незважаючи на велику кількість постанов про покращення навчання та виховання, рівень залишається ще низьким, особливо в сіль. школах, що пояснюється поганим обладнанням шкіл та браком учителів.

1972 створено Симферопільський Ун-т, а 1985 Запорізький. *Т. Плющ*

Література: Лавровский Н. О древнерусских училищах. Х. 1854; Барсов И. Народные школы в Юго-Западном крае. К. 1864; Драгоманов М. Народні школи на Україні, «Громада». Женева 1877; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII в. Казань 1898; Павенцький А. Початок і розвій шкільництва на Руси. Л. 1900; Карбулицький І. Розвій нар. шкільництва на Буковині. Вашківці 1907; Баран С. З поля статистики гал. сер. шкіл. Л. 1910; Проект единої школи на Україні, частина 1. Кам'янець-Подільський 1919; Пастернак С. Із історії осв. руху на Україні за часів революції 1917—1919. К. 1920; Astermann M. Erziehungs- und Bildungswesen in der Ukrainischen Sozialistischen Räterepublik. Берлін 1922; Біленький Я. Укр. приватні школи в Галичині. Л. 1922; Гринько Г. Нариси радянської просвітньої політики. Х. 1923; Wańczura A. Szkolnictwo w Starej Rusi. Л. 1923; Леницький В. Історія виховання і навчання. Л. 1925; Омельченко М. Шкільництво на Кубані. Прага 1927; Авдієнко М. Нар. освіта на Україні. Х. 1927; Ряппо Я. Нар. освіта на Україні за десять років революції. Х. 1927; Ясінчук Л. 50 літ «Рідної Школи». Л. 1931; Сімович В. Укр. шкільництво на Буковині. Праці Укр. Пед. Т-ва в Празі, І. Прага 1932; Školstvi na Podkarpatské Rusi v přitomnosti. Прага 1933; Сліпий Й. Історичний огляд виховання загалом і зокрема на Україні, 1—2. Л. 1935; Сірополко С. Історія освіти на Україні. Л. 1937; Крилов І. Система освіти в Україні (1917—1930). Мюнхен 1956; Філіпов О. Розвиток радянської школи в УРСР в період першої післявоєнної п'ятирічки. К. 1957; Грищенко М. Розвиток нар.

освіти на Україні за роки радянської влади. К. 1957; Черкашин Л. Заг. навчання в Укр. РСР, 1917—1957. К. 1958; Гутянський С. Здійснення ленінських принципів нар. освіти на Україні. К. 1961; Марченко М. Історія укр. культури з найдавніших часів до середини XVII ст. К. 1961; Ясницький Г. Розвиток нар. освіти на Україні (1921—1932). К. 1965; Нар. освіта і пед. думка в Укр. РСР, 1917—1966. К. 1967; Kolasky J. Education in Soviet Ukraine: A Study in Discrimination and Russification. Торонто 1968 (укр. видання 1970); Заволоко А. Загальноосв. школа України в кін. XIX — поч. XX ст. К. 1971; Ігнат А. Загальноосв. школа на Закарпатті в XIX — на поч. XX ст. Ужгород 1971; Бабишин С. Школа та освіта давньої Русі. К. 1973; Нікітіна Л. (ред.) Нар. освіта, наука і культура в Укр. РСР. Статистичний зб. К. 1973; Iwanicki M. Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918—1939. Седльце 1975; Розвиток нар. освіти в Укр. РСР в 1974—76 рр. К. 1977; Sirka A. The Nationality Question in Austrian Education; The Case of Ukrainians in Galicia, 1867—1917. Франкфурт 1980.

Ш. в діяспорі. З переїздом українців поза етногр. землі було намагання з боку духовенства й інтеліґенції, яка виїжджала з ними, творити укр. школи для дітей еміґрантів. Першими поселеннями поза укр. землями були *Бачка* (сер. 18 в.) і Срем (19 в.) на території нинішньої Юґославії. Тут при гр.-кат. парафіях поставали початкові школи (найстарші з них у с. Руський Керестур і Коцура та в м. Новий Сад). Учителі здебільшого приїжджали з Закарпаття, звідки також одержувано до 1919 підручники. Деякі початкові школи зберегли навчання місц. бачвансько-руською говіркою під час королівського уряду Юґославії та за угор. окупації за другої світової війни. Після 1945 уряд соц. Юґославії відкрив для укр. меншости в Бачці початкові школи (тепер їх 6) та 1 гімназію (Руський Керестур) бачвансько-руською мовою, для яких держава видає підручники. У *Боснії*, де живе значно менше українців, у 1960-их рр. уведено для укр. дітей в сербо-хорватських школах навчання укр. мови як предмету. Для цих шкіл останнім часом видають підручники.

За океаном укр. еміґранти почали закладати власне Ш., коли постали перші рел.-гром. осередки на нових місцях поселення. У *ЗДА* перша укр. доповнююча школа постала при гр.-кат. церкві в Шамокіні (Пенсільванія) 1893, а згодом виникли й ін.; 1894 було 6 таких шкіл. Ці школи були призначені для навчання укр. грамоти; вчителями були т. зв. дяко-вчителі, іноді й свящ. Навчання відбувалося поза нормальними год. в амер. публічних школах, а приміщення й підручники були незадовільні. Більшу увагу звернув на укр. Ш. після 1907 єп. С. Ортинський, який заснував у Філядельфії школу-інтернат та почав видавати підручники для мережі церк. доповнюючих шкіл.

З 1920-их рр. за єп. К. Богачевського Укр. Кат. Церква почала закладати при більших парафіях цілоденні приватні школи: 1940 їх було 12 у Філядельфійському екзархаті; 1965 у 3 укр. кат. епархіях було 33 початкові і 5 сер. шкіл, у яких вчилося разом 9 тис. учнів. 1965 у 2 закарп. гр.-кат. епархіях було 33 початкові і 3 сер. школи з 7,5 тис. учнів. У 1970-их рр. ч. приватних (кат.) шкіл в ЗДА значно зменшилося, зокрема при укр. парафіях; у Філядельфійській митрополії 1985 було 28 початкових і 5 сер. шкіл з 4 370 учнями, а в Пітсбурзькій (закарп.) 18 шкіл і 2 650 учнів. У цих школах навчання відбувається англ. мовою, а укр. мова і культура, іноді релігія — укр. мовою (у закарп. школах лишилося тільки навчання сх. обряду).

Українознавча освіта краще поставлена в суботніх школах українознавства, що їх ведуть «Рідні Школи», об'єднані в централі опікунів шкіл українознавства, або т-ва молоді під наглядом *Шкільної Ради Укр. Конґресового Комітету Америки* (заснована 1953). Усіх цих шкіл у 1960-их рр. було понад 50 (більшість мала лише нижчі кляси, а деякі 11 кляс, себто давали сер. українознавчу освіту з матурою). 1985 шкіл було 30 (з них 19 повних з матуральними клясами), у яких навчалося 2 100 учнів. Навчання відбувається укр. мовою (є і двомовні) по 5—6 год. тижнево. Шкільна Рада видає власні підручники або користується виданими в ін. країнах (Канада, Австралія). Укр. Правос. Церква має власну мережу недільних шкіл релігії та українознавчих шкіл (1986—87 всіх шкіл 34, деякі дуже малі). При консисторії Укр. Правос. Церкви в ЗДА діє також Шкільна Рада. Якщо 1965 приблизно 18 тис. дітей було охоплено якоюсь формою українознавчого навчання (у тому ч. й релігії), то 1985 це ч. впало до 8 тис.

Для вишколу вчителів Шкільна Рада влаштовує щорічно краєві, реґіональні учительські конференції, семінари, двотижневі учительські курси тощо. У 1960-их рр. Шкільна Рада спільно з АНТШ вела Пед. курси, що згодом співпрацювали з Укр. Вільним Ун-том (УВУ) у Мюнхені. УВУ провадить вишкіл учителів українознавства на щорічних літніх курсах.

Учителі були організовані в *учительських громадах.*

Про дошкілля — див. *Дошкільне виховання.*

При СКВУ діє *Світова Координаційна Виховно-Освітня Рада* (СКВОР), яка координує виховно-осв. справи всієї діяспори в зах. світі.

У *Канаді* укр. школи почали закладати з кін. 19 в. Місц. законодавство в зах. степових провінціях сприяло двомовним

школам, і їх на найнижчому рівні (1- або 2-клясові) масово відкривали в фермерських р-нах. Для підготови вчителів уряд Манітоби відкрив 1905 укр.-руську учительську семінарію (Ruthenian Training School) у Вінніпезі, згодом перенесену до Брендону; з цієї школи вийшло бл. 120 учителів. Двомовних учителів готували також короткотривалі учительські школи в Альберті й Саскачевані. Хоч за числом учнів це були назагал малочисельні школи, але їх разом було бл. 250 у трьох зах. провінціях. Із зміною політики уряду по лінії канадизації еміґрантів за світової війни ці школи були закриті. Після першої світової війни укр. мови і українознавства можна було навчати лише у приватних школах; деякі з них діяли при укр. кат. парафіях як цілоденні школи, ін. як доповнюючі у вільні від навчання дні. Останні організувалися при церквах або культ. і гром. орг-ціях під фірмою центр. осв. установ «Рідна школа» та «Укр. школа». Правос. Церква утримує перев. т. зв. недільні школи. У системі цих шкіл навчалося 1958 18 тис. дітей (650 учителів), але це ч. значно зменшилося: до 9 тис. 1981 (ледве 10% усіх дітей шкільного віку) з 510 учителями. Це здебільшого школи нижчого типу; існують ще в більших м. скупчення гол. післявоєнної еміґрації школи сер. типу (т. зв. курси українознавства з матурою), в яких в 1980-их рр. було бл. 1 200 учнів.

Комітет Українців Канади намагається координувати орг-цію, діяльність та програми цих шкіл через крайову (заснована 1971) та провінційні шкільні ради. Крім шкіл, що діють на протязі року, в Канаді гол. чином церкви і молодіжні орг-ції практикують для освіти укр. дітей літні школи і табори.

Останнім часом Укр. Кат. Церква відкриває щораз більше т. зв. сепаратних шкіл (приватні цілоденні школи, підтримувані урядом), в яких вивчають укр. мову і культуру. 1985 4 такі школи діяли в Торонто. Натомість, у зах. провінціях у 1970-их рр. постала можливість плекати двомовне навчання в початкових школах та на рівні нижчої сер. освіти за бажанням батьків. У цих школах ведеться навчання англ. і укр. мовами різних предметів (останньою — українознавства та гуманітарних дисциплін, музики тощо). 1985 двомовні школи охоплювали понад 3 тис. учнів в Альберті (навчання почалося 1971), Саскачевані (1974) і Манітобі (1978).

Деяку українознавчу інформацію давали учням сер. і високих шкіл укр. бурси, т. зв. ін-ти, що їх почали засновувати в більших м. ще в 1920-их рр.; тепер діють 3 правос. і 2 кат. ін-ти (Едмонтон, Саскатун і Торонто). Отці редемптористи ведуть сер. школу типу малої семінарії (Колеґія св. Володимира в Роблині, Манітоба), а в Онтаріо короткочасно діяли в 1960—70-их рр. сер. хлоп'яча (Торонто) і дівоча (Анкастер) школи. З 1950-их рр. можна було добровільно вивчати укр. мову в зах. провінціях Канади. Правос. Колеґія св. Андрея в Вінніпезі та укр. кат. семінарія в Оттаві є вищими установами духовної освіти. Більшість учителів українознавчих шкіл, у тому ч. двомовних, набуває освіту на відділах славістики кан. ун-тів, де укр. мова й література добре представлені (Оттава, Торонто, Вінніпеґ, Саскатун, Ріджайна, Едмонтон). Учителі Канади організовані в Об'єднанні Укр. Педагогів.

Приблизно за того ж часу, що й у Канаді, почали організовувати власне Ш. укр. поселенці в *Бразилії*. Це були приватні доповнюючі школи по малих «колоніях» (іноді в приватних хатах), які деякий час давали якебудь знання грамоти дітям еміґрантів. Церква і духовенство були єдиними організаторами цих шкіл. 1913 постав Шкільний союз для нагляду над цими школами, яких було 35 (в самій муниципії Прудентополіс — 22) з 630 учнями. Між війнами діяло бл. 40 цих шкіл, але з приходом до влади націоналістичного уряду (през. Ж. Варґас) ці школи ліквідовано. Проте збереглися школи, керовані черницями (Сестри Служебниці), портуґальською мовою. Отці Василіяни відкрили 1935 сер. школу (Малу семінарію) в Прудентополісі. У 1970—80-их рр. Сестри Служебниці мали 32 початкові і 3 сер. школи, в яких укр. мова вивчається як предмет. Крім цього, існують кінцетижневі, вечірні школи та літні (табори), якими керують орг-ції, церкви та рел. згромадження (Сестри Катехитки).

В *Арґентіні* першу укр. школу засновано 1910, але тут укр. Ш. не розвинулося поза рівень додаткових шкілок для вивчення укр. мови. Існують тільки 4 початкові школи, що ними керують Отці Василіяни, в яких навчання відбувається есп. мовою; останньо впроваджено укр. мову як предмет. Т-во «Рідна Школа» в 1980-их рр. керувало бл. 20 доповнюючими школами українознавства, ними піклувалися різні гром. орг-ції: «Просвіта», «Відродження» і Спілка Укр. Молоді. Ці школи (на 1985) охоплювали заледве 300 дітей. При філії Укр. Кат. Ун-ту в Буенос-Айресі діють сер. українознавчі курси (т. зв. гімназія).

По другій світовій війні укр. Ш. розвинулося в *Австралії*. Як і в ін. країнах, місц. церкви, гром. і молодіжні орг-ції почали творити суботні українознавчі школи. Їх координували в окремих стейтах стейтові гром. централі і заснована

1956 Центр. шкільна рада. Ч. цих шкіл (на рівні початкових і сер.) дійшло 1960 40 з понад 2 тис. учнів, але в сер. 1970-их рр. воно зменшилося вдвоє. У 1980-их рр. знову дещо більше дітей ходить до цих шкіл. Деякі більші школи мають також 2-річні пед. курси для підготови учителів. Центр. шкільна рада видала низку підручників, деякі з них вживаються і в школах Півн. Америки.

В сх. і центр.-евр. країнах, де перебували українці в діяспорі, поставали укр. школи, як тільки з'являлася достатня кількість дітей чи молоді. У Ґмюнді (дол. Австрія) за війни 1914—18 був табір для укр. виселенців з Галичини, в якому створено укр. початкову школу та гімназію. У таборах укр. полонених у Німеччині (1914—18), що були під культ.-осв. опікою *Союзу Визволення України*, існували школи грамотности та різні курси й велася осв. праця серед полонених (Вецляр, Зальцведель, Раштат, Фрайштадт). У Чехії на поч. війни засновано початкову школу в Нуслях б. Праги для біженців з Галичини та гімназію (1917—18) в Свято-Божицькому таборі.

Згодом у таборах інтернованих вояків УГА в Чехії (1919—26) діяло сер. і фахове Ш.: у *Німецькому Яблонному, Йозефові* та *Ліберці* (гімназії, семінарія, торг. школи та різні фахові курси). Далі (1925—45) діяла в Чехії (Прага, потім перенесена до Ржевніц і Модржан) *Укр. гімназія в Чехо-Словаччині* і високі школи: *Укр. Вільний Ун-т, Укр. Високий Пед. Ін-т ім. Драгоманова* в Празі та *Укр. Госп. Академія* в Подєбрадах.

Повноцінна система укр. Ш. для укр. меншости в Чехо-Словаччині розвинулася після 1945 (див. стан до 1970 в ст. *Пряшівщина*). Після досить бурхливого розвитку укр. шкіл в 1940-их рр. (з рос. або укр. мовою викладання) та переведення їх адміністративним шляхом у сер. 1950-их рр. на укр. мову навчання (без належної підготови учителів, дітей і батьків) почався занепад укр. Ш. на Пряшівщині. На подобу сов. шкільного закону 1959 словацький уряд ухвалив закон про вільний перехід (вибір мови навчання батьками) на словацьку мову навчання. Під різними впливами багато батьків перевело дітей на словацьку мову, у висліді чого ³/₄ шкіл змінили мову навчання. Бувши учнями формально словацьких шкіл (кол. укр.), діти могли на бажання батьків вивчати й рідну (укр.) мову. У висліді цих змін у 1972—73 шкільному р. діяло в Сх. Словаччині лише 40 укр. шкіл з 2 770 дітьми (1953 211 заг.-осв. шкіл з 8 400 учнями). У 150 школах зі словацькою мовою навчання викладали укр. мову як предмет для 10 тис. учнів. Разом бл. 13 тис. молоді були охоплені навчанням укр. мови.

З сер. шкіл після чергової реорг-ції їх під кін. 1960-их рр. діяли такі школи, в яких вчилися діти укр. національности: 1 гімназія (в Пряшеві) була з укр. мовою навчання, а 3 гімназії з словацькою і укр., при чому мова, література, історія й географія велися укр. мовою, а ін. предмети словацькою; у всіх цих школах навчалося 432 учні (всіх учнів укр. національности 1972—73 було 614, але в дійсності значно більше, бо то був час, коли багато українців при переписах записували як словаків). На той самий час у 8 фахових сер. школах з словацькою мовою навчання вчилося 920 українців (тут існували паралельні кляси для укр. мови, літератури й історії). Тепер діють у Сх. Словаччині 3 типи шкіл щодо мови навчання: 1) початкові і сер. школи з укр. мовою навчання (словацька тільки як предмет), 2) словацько-укр. школи, у яких гуманітарні предмети викладаються перев. укр. мовою, а природописні та точні науки — словацькою, і 3) словацькі школи, в яких для дітей за бажанням батьків викладається укр. мова як предмет.

Такий стан існує більш-менш досі з тим, що дальша словакізація не ведеться вже так нагально. Вивченням укр. мови охоплено одноразово в 1980-их рр. бл. 10 до 12 тис. дітей і молоді. Студентів укр. національности у високих школах було в Чехо-Словаччині на 1972—73 більш-менш 450 осіб, з того ч. на Словаччині 400. Деякі з них вивчають україністику на філос. фак. Шафарикового Ун-ту в Пряшеві або готуються на вчителів сер. шкіл на Пед. фак. Працює також сер. пед. школа з паралельними укр. клясами для підготови нар. учителів і виховательок дитячих садків.

На Пряшівщині немає тепер окремої шкільної управи, як це було в 1945—50 рр., коли існував окремий шкільний реферат для укр. шкіл, тільки в деяких округах є паралельні укр. інспекторати. Підручники для укр. шкіл далі видає Словацьке Пед. В-во в Братіславі, як також далі виходить місячний додаток до ж. «Дружньо вперед» п. з. «Школа і життя».

Укр. Ш. розвивалося дещо вільніше в *Румунії* тільки до поч. 1960-их рр. Тоді діяло бл. 120 початкових шкіл, укр. кляси в 3 гімназіях (Сигіт, Серет, Сучава) та в 3 пед. школах (Сигіт, Серет і Тульча) з приблизно 10 тис. учнів. Після запровадження румунізаційної політики в сер. 1960-их рр. поступово ліквідовано початкове і сер. Ш. з укр. мовою навчання на Півд. Буковині та в Добруджі. Діють ще нар. школи з перев. рум. мовою навчання і укр. як предметом. В Мараморощині і в Банаті (разом

бл. 30 шкіл) з сер. шкіл збережено тільки паралельні кляси Сигітської гімназії. Діє ще лекторат укр. мови в Букарешті, де вчаться здебільшого учителі укр. мови, та в-во укр. підручників.

Початки Ш. для укр. діяспори в *Польщі* припадають на час *таборів інтернованих вояків Армії УНР* 1920—24 рр. У сімох таких таборах організовано осв. установи для самих вояків та дітей цивільних еміґрантів: школи грамотности. фахові курси, гімназію в *Каліші*.

Слабо організоване укр. Ш. для укр. меншости в Польщі після 1945. До 1956 взагалі не існували укр. школи. Після «залеґалізування» укр. меншости відкрито 6 початкових шкіл з укр. мовою навчання та 150 пунктів навчання укр. мови (де зголошується щонайменше 7 учнів). Доля цього марґінального Ш. незавидна: ч. початкових шкіл зменшилося до 3, а згодом 2 (Білий Бір і Ґурово Ілавецьке), а пунктів навчання укр. мови до 100. У 1980-их рр. не більше 2 тис. дітей охоплено якимось навчанням укр. мови. Діють ще дві сер. школи: заг.-осв. ліцей у Леґніці й укр. кляси при пед. ліцеї в Бартошицях. Колись діяли укр. паралельні кляси в поль. пед. ліцеї в Перемишлі та укр. відділ при учительській студії в Щеціні; працює також катедра українїстики при Варшавському Ун-ті. У Польщі надруковано кілька підручників, але назагал користуються підручниками, виданими в УССР. Деяку допомогу укр. школам, зокрема пунктам навчання укр. мови, дає *Укр. Суспільно-Культ. Т-во.*

В зах.-евр. країнах укр. Ш. найкраще розвивалося після 1945 в *таборах Д.П.* у Німеччині та Австрії. Понад 200 тис. українців у 1945—50-их рр., у тому ч. значна кількість молоді і дітей шкільного віку, опинилися в стані тимчасового перебування в цих країнах; маючи деяке забезпечення матеріяльно-побутових потреб, ця молодь та старші присвятили значну увагу освіті. Табори переміщених осіб стали осередком різноманітного Ш., насамперед початкового і сер., а матеріяльну базу для нього забезпечували міжнар. орг-ції УНРРА та ІРО. Плянувальними й контрольними органами над укр. Ш. були відділ освіти й культури Центр. Представництва Укр. Еміґрації (в амер. зоні Німеччини), культ.-осв. відділ Укр. Центр. Допомового Комітету (бріт. зона) та відділ культ.-осв. праці Укр. Центр. Допомогового Об'єднання в Австрії, місц. або обласні комітети абож окремі таборові управи. При них закладали інспекторати, комісії програм, в-ва тощо. У таборах, залежно від величини, існувало початкове, сер. і фахове Ш., діяли дошкільні установи. Деякі школи були ефемерні, радше курси переходового значення (через часті зміни населення в таборах), але були й такі, що проіснували нормально 4—5 рр. У деяких таборах відкрито бурси. До найбільшого розвитку дійшло укр. таборове Ш. в 1947—48. На цей час маємо таку статистику: 1948 були в таборах Д.П. 72 дитячі садки з 2 550 дітьми та 140 виховательками (відповідні ч. для Німеччини: 61, 2 250, 125; для Австрії: 11, 300, 15).

У Німеччині було 88 нар. шкіл (деякі з 7—8 клясами, деякі неповні — 4 кляси) з 5 400 учнями; 35 гімназій (у тому ч. кілька неповних або гімназіяльних курсів) з 2 800 учнями; 8 ін. сер. шкіл (семінарії і торг. школи) з 300 учнями, та 39 фахових курсів з 2 120 учнями. З 1952 укр. мову вивчають діти тільки в суботній школі, а з 1968 також в інтернаті Рідної Школи у Мюнхені.

В Австрії було 15 нар. шкіл з 715 дітьми, 4 гімназії з 565 учнями, 4 ін. сер. школи з 490 учнями та 4 фахові курси (140 учнів). Варто зазначити, що в 4 австр. гімназіях, до яких ходили укр. учні, було навчання укр. мови. Бл. 1 400 учнів склали матуру в 1945—50 рр. в укр. гімназіях Німеччини й Австрії. У 1949—51 рр. ця складна мережа укр. Ш. перестала існувати. Найдовше проіснувала гімназія в Людвіґсфельді (до 1956). Укр. Ш. на нижчому і сер. рівні в 1945—50 рр. охопило 100% таборової дітвори у шкільному віці, 36% молоді відвідували гімназії, а 20% фахові школи. Учителі на 75% були фахові з повними кваліфікаціями. Після перших труднощів з підручниками їх почали видавати укр. осв. установи і в-ва.

З високих шкіл у повоєнній Німеччині були відновлені такі школи з Чехо-Словаччини: *Укр. Вільний Ун-т* у Мюнхені (найбільше ч. студентів 1947—48 — 490 з 80 викладачами), *Укр. Техн.-Госп. Ін-т* у Реґенсбурзі і Мюнхені з 5 фак., на яких викладало в 1945—50 рр. 180 осіб та навчалося 1 290 студентів, з яких понад 300 здобули дипломи. 1945—51 діяла в Мюнхені Укр. Висока Екон. Школа, в якій навчалося 280 студентів, з них 80 одержали дипломи; у ній навчало 25 викладачів. Була відкрита ще Укр. Кат. Духовна Семінарія в Гіршберґу (Баварія) з бл. 100 зареєстрованими за час 1946—48 студентами та 14 викладачами; 1949—51 ця семінарія діяла в Кулемборґу (Голляндія). У Мюнхені існувала 1946—50 Богословсько-Пед. Академія УАПЦ з 80 студентами і 40 викладачами. З цих високих шкіл залишилися в Мюнхені після 1952 лише УВУ з частковим авдиторним навчанням та УТГІ як наук.-дослідна і видавнича установа. Деякі укр. студенти за повоєнного часу відвідували виклади в міжнар. Ун-ті

УНРРА в Мюнхені (лютий 1946 — травень 1947), в якому 30% студентів (650) а серед викладачів 1/5 були українці. Ін. укр. студенти вчилися в нім. і австр. ун-тах та ін. високих школах (бл. 1 500).

В *Італії*, крім переходових таборів для переміщених осіб, у яких діяли короткотривалі початкові школи або курси, сер. і фахове Ш. добре розвивалося 1945—47 в таборі полонених вояків Укр. Дивізії «Галичина» (*Ріміні*). Тут діяли гімназія, торг. школа, учительська семінарія та ряд фахових шкіл і курсів. У Римі існують *Укр. Папська Велика Семінарія св. Йосафата* (з 1897), в якій готують свящ. для всіх епархій на укр. землях і в діяспорі, та *Укр. Папська Мала Семінарія* (заснована 1956), єдина укр. сер. школа в зах. світі, де все навчання відбувається укр. мовою. Малою семінарією керують Отці Салезіяни; у 1960—70-их рр. ч. учнів доходило 100, у 1980-их рр. — бл. 50. У Римі діє також з 1968 *Укр. Кат. Університет*.

В ін. зах.-евр. країнах укр. Ш. розвинулося слабше. У *Бельгії* 1946—50 існувало кільканадцять четвергових початкових шкіл, якими опікувалося Укр. Наук.-Осв. Т-во. У 1980-их рр. залишилося з них кілька навчальних пунктів укр. мови.

Також слабо було організоване Ш. у *Франції*. З кін. 1920-их рр. діяли малі шкілки українознавства для дітей еміґрантів у їх більших скупченнях; розсіяні по с. і малих м-ках діти с.-г. робітників назагал залишилися без українознавчої освіти. У 1940—50-их рр. заходами новоприбулих еміґрантів поширено ці школи (по 2—3 відділи-кляси) на більші скупчення; вони діяли під проводом Церкви, гром. та молодіжних орг-цій. У 1970-их рр. ще діяло 6–7 таких шкілок, в яких відбувалося навчання у вільні від навчання в франц. школах дні (четвер, пізніше середа). Деяку українознавчу освіту дають т. зв. літні дитячі оселі та табори молоді.

Відносно краще організоване укр. Ш. в *Великобрітанії*, куди 1946—47 прибула деяка кількість переміщених осіб з Німеччини та укр. військ. полонені з Італії. Хоч були проєкти, але не організовано тут жадної цілоденної укр. школи, проте створено задовільну кількість доповнюючих кінцетижневих шкіл. Їх утримували гром. установи: Союз Українців у Великій Брітанії та Об'єднання Українців Великобрітанії. 1955 було таких шкіл на нижчому рівні 20 з приблизно 320 учнями та діяло 7 садків з 200 дітей. Найкращого розвитку ці школи досягли 1964—67, коли до них почали вчащати діти, вже народжені у Великобрітанії. На цей час діяло тут 44—46 шкіл з 2 830 учнями та 10—15 садків з 150 дітьми. У них навчало понад 200 учителів та 25 виховательок. Лише частина вчительського персоналу була кваліфікована, більшість доквуліфікувалася поза пед. школами (курси, конференції, самоосвіта). Цим опікувалася Спілка Укр. Учителів і Вихователів (заснована 1955). У 1970-их рр. укр. доповнюючі школи втратили доплив дітей, так що 1984 залишилося ще 14 шкіл з ледве 350 дітьми. Укр. студенти (1973 понад 700) навчаються в англ. ун-тах і високих школах. У Лондоні деяку українознавчу освіту частина їх отримує в філії Укр. Кат. Ун-ту.

З ін. країн укр. діяспори в Китаї існували в 1920-их рр. укр. початкова школа і гімназія в *Харбіні*. В СССР поза УССР за революції та в 1920-их рр. діяло укр. нижче та сер. Ш. на *Зеленому Клині*, до поч. 1930-их рр. у деяких м. і с. з укр. більшістю в Середньо-Азійському Степовому Краю (Сірий Клин), у *Сибіру*, на Курщині і Донеччині. Тут українізація шкіл щойно почалася та її увірвано в 1930-их рр., також на *Кубані*, де за революції покладено основи під укр. школи.

Після 1934 сов. влада ліквідувала всі укр. школи поза УССР, і вони (поза тим, що за другої світової війни евакуйовано деякі укр. школи на сх.) вже не відновилися. Сьогодні для млн укр. населення СССР поза укр. респ. немає жадної укр. школи і навчання укр. мови.

Див. також ст. про галузеву освіту: *Військова освіта, Духовна освіта, Економічна освіта, Жіноча освіта, Заочне навчання, Лісова освіта, Медична освіта, Мистецька освіта, Музична освіта, Партійна освіта в СССР, Педагогічна освіта, Політехнічна освіта, Правнича освіта, Професійна освіта, Санітарна освіта, Сільсько-господарська освіта, Театральна освіта;* див. ст. *Педагогіка* і хронологічну таблицю *Освіта, наука, техніка.*

В. Маркусь

Шкірні хвороби, захворювання, які виявляються в патологічних змінах шкіри, її придатків (волосся, нігтів) або видимих слизових оболонок. За етіологією (причинами виникнення) бувають: вірусними, інфекційними (бактерії, мікроскопічні грибки), паразитарними, викликані факторами екзогенними (зовнішніми) хем., фіз. чи ендогенними (порушення метаболізму, розлади ендокринної або нервної системи), порушенням розвитку шкіри тощо. Лікування Ш. х. може бути етіологічне, звернене проти спричинного фактора, якщо він відомий, в ін. випадку — симптоматичне. В умовах недостатньої гігієни набувають особливого соц. значення паразитарні захворювання шкіри, а в зв'язку з розвитком хем.

індустрії — проф. Ш. х. Ш. х. вивчає дерматологія.

На Україні Ш. х. відомі здавна; їх лікували нар. заходами ще в Київ. Русі. У 19 в. на Україні, особливо по селах, була дуже розповсюджена короста. В багатьох с. нею хворіло до 100% меш. Значно розповсюджені були також піодерміти, кількість яких значно збільшувалася в зв'язку з поширенням числа пром. підприємств, що не мали належних гігієнічних умов виробництва. Досить розповсюджені були також фурункульоз та екзема. Менше хворіло населення на мікози, туберкульозу й пістряка шкіри. 1913, за неповними даними, на Ш. х. хворіло бл. 900 осіб на 10 0000 меш., у тому ч. на коросту — бл. 340. За першої світової війни та рев. 1917—20 рр. числа захворювань на Ш. х. значно збільшилися. Зниження його почалося в 20-их рр. і поступово продовжувалося завдяки поліпшенню сан.-гігієнічних заходів аж до поч. другої світової війни. За цієї війни числа захворювань на Ш. х. знову значно зросли. У листопаді 1943 Нар. Комісаріят охорони здоров'я УРСР затвердив плян боротьби з Ш. х. та запровадив їх обов'язковий облік. 1944 було встановлене, що число захворювань на коросту в деяких місцевостях досягло від 20 до 60%, а в окремих населених пунктах до 100%. Від цього часу укр. дерматологи провели багато експедицій по боротьбі з коростою; вони запропонували й ввели в практику декілька нових препаратів та досягли великих успіхів у лікуванні Ш. х. Тепер на Україні зустрічаються лише поодинокі випадки захворювань на коросту. Запровадженням профілактики й раціонального лікування було досягнуто також значного зниження ч. захворювань на дерматомікози, піодермії (зокрема на проф.), екземи та ін. Вивчають дерматологію та керують боротьбою з Ш. х. *Шкірно-Венерологічний Укр. наук.-дослідний ін-т* (див.), ін. наук.-дослідні ін-ти та катедри дерматології мед. ін-тів, особливо у Харкові та Львові. У боротьбі з туберкульозою шкіри та її лікуванні особливу ролю відограють Одеський та Львівський люпозорії та стаціонари для хворих на туберкульозу шкіри при різних ін-тах туберкульози та при великих туберкульозних диспансерах.

Ш. х. свійських тварин виникають у висліді впливу на шкіру факторів зовнішнього середовища, захворювань самого організму, механічного ушкодження шкіри (опіки, обмороження, травми), ураження паразитами (кліщі, личинки оводів), розладу нервової системи, порушення обміну речовин і діяльности залоз внутр. секреції, отруєння, нераціонального харчування («гречана» й «конюшинна» хвороби, «бардяний мокрець»), інфекцій (віспа, сап, чума, ящур та ін.). Лікування застосовується залежно від причин захворювань, фази хвороби, виду та індивідуальних особливостей тварин. У профілактиці захворювань відограють велику ролю раціональна годівля, гігієнічний догляд, зокрема за шкірою. Профілактику й лікування здійснюють ветер. орг-ції.

Література: Богданов М. Нашкірні хвороби свійських тварин. Х.-О. 1932; Досягнення охорони здоров'я в Українській РСР, під гол. ред. П. Л. Шупика. К. 1958; Здравоохранение в УССР. М-во здравоохр. УССР. К. 1957; Картамишев А. Підручник шкірних і венеричних хвороб. К. 1957; Труды второго Украинского съезда дермато-венерологов. 1959. К. 1960; 60 лет советского здравоохранения, под гл. ред. Б. В. Петровского. М 1977

Г. Шульц

Шкірно-венерологічний Український науково-дослідний Інститут Міністерства Охорони здоров'я УРСР у Харкові, заснований 1924 на базі шкірно-венерологічної поліклініки м. Харкова О. Федоровським, під назвою — Харківський, з 1937 Укр. наук.-дослідний ін-т. У 1970-их рр. назву змінено на Харківський Наук.-дослідний Ін-т Дерматології та Венерології, який є головним з даної ділянки на Україні. До складу ін-ту входять 3 клінічні відділи і 5 ляборатори́й та кілька допоміжних відділів. Ін-т веде дослідження з обсягу патогенези, етіології, діягностики, терапії і профілактики шкірно-венерологічних захворювань; видає зб. «Дерматология и венерология» (рос. мовою).

Шкірпан Маркіян (Микола; 1866—1941), видатний укр. церк. і гром. діяч у Бразілії (з 1902), свящ.-василіянин, родом з с. Маластова, Горлицького пов. (Лемківщина); 1905—31 настоятель Місії; 1933—38 виконуючий обов'язки протоігумена Василіян у Бразілії. З 1904 розпочав акцію заснування укр. шкіл (для ведення їх і шпитальної допомоги спровадив з Галичини 1911 *Сестер Служебниць*), читалень «Просвіти» й ін. Його заходами почали виходити газ. *«Прапор»* (1910—11), «Місіонар» (1911) і «Праця» (1912). Ш. — опікун і дорадник у справах поселення. Помер у м. Прудентополісі (Парана).

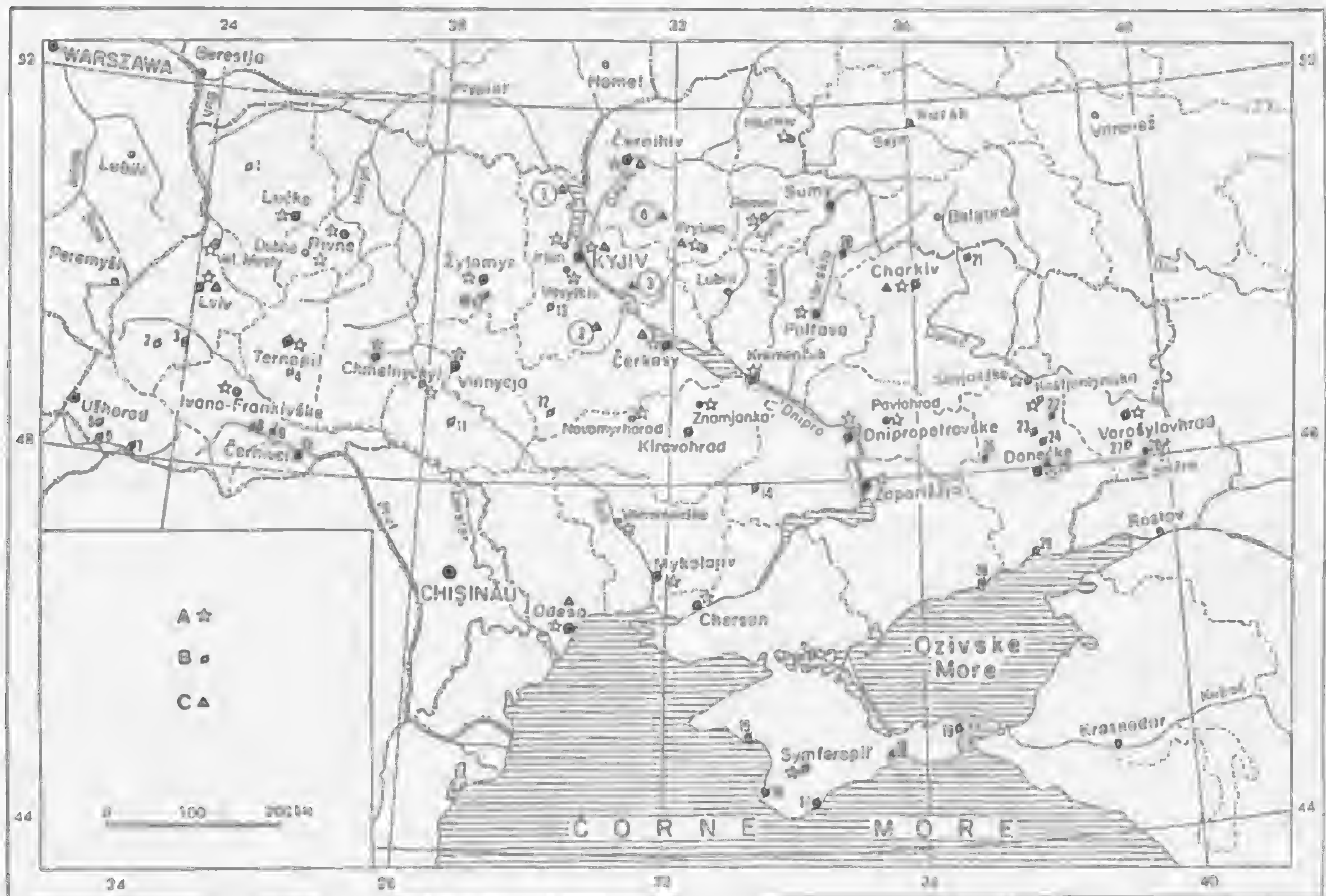
Шкіряна промисловість, одна з галузів легкої пром-сти (див.), яка механічно та фіз.-хем. обробляє шкіри переважно великої рогатої худоби, як також морських ссавців. Продукція її використовується у виробництві взуттєвої (див.) та ін. галузів легкої пром-сти. Асортимент продукції Ш. п. досить широкий: тверді шкіряні товари — для підошов й ін. частин шкіряного взуття, м'які шкіряні товари — переважно хромові, також лимарно-сідельні вироби, одяг, ґалантерійні вироби, техн. шкіри тощо. До вироб-

ництва Ш. п. належать також зав., що виробляють штучні м'які і тверді шкіри, штучні хутра.

Початки виробництва шкіряних товарів слід віднести до часів Київ. Руси X—XIII ст. Ремісники виробляли шкіряний одяг, взуття, пояси, деякі види зброї (щити), пергамен тощо. В XVI—XVIII ст. ремісництво було досить різноманітне (див. *Ремесло*), й у зв'язку з створенням цехових орг-цій і окремого ремісничого стану воно набуло великого поширення на території цілої України. Цехове виробництво України, зокрема виробництво шкіряних поясів, одягу і лимарно-сідельні вироби успішно конкурували на міжнар. ринку з виробництвом Зах. Европи, півфабрикати Ш. п. експортовано до Росії, Польщі, Німеччини й ін. країн.

Посилення урбанізаційних процесів далі сприяло розвиткові шкіряного виробництва, і ремісниче виробництво вже не задовольняло збільшеного попиту міськ. населення. Підприємства мануфактурно-фабр. категорії організувалися спершу у великих осередках торгівлі й на тому першому етапі фабр. виробництва Одеса і Бердичів давали майже $^{9}/_{10}$ всієї продукції, зокрема твердих шкіряних виробів (підошв'яні товари). Колоніяльний характер нар. госп-ва України знайшов свій вияв також і в Ш. п. З кін. XVIII— поч. XIX ст. відчувається різка диспропорція між виробництвом шкіряної сировини й півфабрикатів. У зв'язку зі слабістю зав. виробництва Україна, багата на шкіряну сировину, була змушена експортувати її в Росію, Польщу й ін. країни. Рівночасно в імпортному балянсі нар. госп-ва велика частина припадала на шкіряні півфабрикати, гол. якісні м'які шкіряні товари (шевро, хром тощо).

Статистичні дані про Ш. п. досить неповні. 1913 на Україні вироблено 4,9 тис. т твердої шкіри і 13 млн дм² м'якої шкіри, або б. 10% виробництва Рос. Імперії.

Шкіряна, взуттєва й ґалянтерійна промисловість

А. Шкіряна: ✡ Луцьке, Рівне, Дубно, Львів, Вел. Мости, Івано-Франківське, Тернопіль, Хмельницький; 10. Бердичів, Вінниця, Житомир, Ірпінь, Київ, Васильків, Черкаси, Кременчук, Новомиргород, Знам'янка, Вознесенське, Одеса, Херсон, Симферопіль, Дніпропетровське, Павлоград, Полтава, Прилука, Ромен, Глухів, Харків, Слов'янське, Костянтинівка, Ворошиловград, Сніжне. В. Взуттєва: ⌀ 1. Ковель, Луцьке, Львів; 2. Борислав; 3. Стрий, Тернопіль; 4. Теребовля, Ужгород; 5. Мукачів; 6. Виноградів; 7. Хуст; 8. Коломия; 9. Снятин, Чернівці, Хмельницький, Житомир; 10. Бердичів, Вінниця; 11. Тульчин; 12. Умань, Київ; 13. Біла Церква, Кременчук, Кіровоград; 14. Кривий Ріг, Миколаїв, Херсон, Дніпропетровське, Запоріжжя; 15. Євпаторія, Симферопіль; 16. Севастопіль; 17. Ялта; 18. Теодосія; 19. Керч, Чернігів, Прилука, Ромен, Полтава, Суми; 20. Охтирка, Харків; 21. Вовчанське, Слов'янське, Костянтинівка. С. Ґалянтерійна: △ Львів, Київ, Харків, Одеса; 1. Чорнобиль; 2. Богуслав; 3. Переяслав; 4. Ніжен.

За першої світової війни, у зв'язку з військ. потребами, кількість зав. Ш. п. збільшилась, і 1920 на Україні нараховувано 2 568 зав., здебільша дрібних одиниць, не більших від ремісничих майстерень. Великих зав. з річною продукцією понад 60 тис. шкір було всього 6: бердичівський, васильківський, київ., таганрізький і 2 одеські. 16 зав. продукувало б. 18—60 тис. шкір річно і 110 6—8 тис. шкір. Всі ін. були зовсім малими одиницями, що давали тільки незначну кількість продукції.

НЕП кориснішe вплинув на розвиток Ш. п. Велика частина зав. перейшла в приватні руки (130 зав. з річною продукцією 800 тис. шкір), а держ. Ш. п. увійшла в 3 об'єднання: київ., таганрізьке й одеське. Ці об'єднання гуртували 18 більших і 24 менших підприємств. З запровадженням п'ятирічок закрито всі дрібніші підприємства, які були найбільш пристосовані до місц. потреб, зокрема сіль. населення. Приватний сектор зовсім ліквідовано, і всі підприємства підпорядковано органам наркомату легкої пром-сти. У 1930-их рр. припинено постачання імпортованих дубильників, і до другої світової війни на Україні створилася власна база дубильно-екстрактної пром-сти, гол. дубильників нерослинного походження, целюльозних екстрактів тощо (зав. васильківський, сквирський і київ.). Але тоді ж витворилася нестача сировини у зв'язку з зменшенням поголів'я рогатої худоби. 1940 один з найстарших укр. зав. у Василькові (збудований 1859), реконструйований за перших трьох п'ятирічок, випускав юхтові і хромові вироби, зав. Бердичева, Василькова й Одеси гол. тверді шкіряні вироби, а виробництво м'яких шкіряних виробів було зосереджене на зав. Бердичева, Харкова, Києва, Костянтинівки й Кременчука. Найбільшим зав. був бердичівський, що давав бл. 30% всієї продукції Ш. п.

За післявоєнних рр. споруджено ряд великих зав. Ш. п., зокрема більший зав. у Харкові, створено виробництво штучної шкіри і хутра (зав. у Києві, Тернополі і Запоріжжі). У 1970-их рр. на Україні працювало 24 більших шкіряних підприємств, у т. ч. київ. виробничий комбінат (найбільше підприємство на Україні), львівська фабрика «Світанок», новозбудовані фабрики у Харкові, Василькові і Бердичеві. Відбулася значна інтенсифікація технологічних процесів, хоча розміщення Ш. п. на Україні і далі нерівномірне. 1983 в УССР діяло 16 шкіряних виробничих об'єднань і підприємств, серед них найбільші: «Світанок» у Бердичеві, ім. 40-річчя Жовтня в Івано-Франківському, ім. М. Фрунзе в Києві.

Виробництво основних видів продукції Ш. п. УРСР

Продукція	Одиниця виміру	1940	1950	1960	1970	1980	1984
М'які шкіряні товари	млн дм²	831,8	512,3	1377,4	2130,2	2560,1	2497,0
в т. ч.: хромові	„	527,5	379,5	1067,4	1797,4	2305,0	2201,2
юхтові	„	304,3	132,8	309,5	332,8	255,1	295,5
Тверді шкіряні товари	тис. т (з 1980 і 1984 в млн дм²)	15,0	8,2	22,7	34,0	726,5	681,7

Питома вага Ш. п. України і надалі не відповідає потребам укр. населення (1913 — 10%, 1940 — 18%, 1970 — 20% і 1984 — 17%). Частина сировини вивозиться у Росію та ін. частини СССР з рівночасним довозом півфабрикатів. Наук. досліди в питаннях Ш. п. зосереджені в Укр. н.-д. ін-ті шкіряно-взуттєвої пром-сти у Києві та в Центр. н.-д. ін-ті шкіряно-взуттєвої пром-сти у Москві.

Література: Ряппо Я. Про сировинну проблему легкої промисловості, ж. Господарство України, чч. 5—6, травень—червень 1933; Винар Б. Шкіряно-взуттєва промисловість України, ж. Український господарник, чч. 5—6, 1955—56; Волков В., Лыткин Н. Кожевенная промышленность за годы Советской власти. М. 1957; Легка промисловість Української РСР за 50 років Радянської влади. К. 1967; Всплановский Н. Комплексная механизация и автоматизация кожевенного производства. К. 1969: Народне господарство Української РСР у 1984 році. Статистичний щорічник. К. 1985.

Б. Винар

Шкло, р. на Надсянській низовині, права притока р. Сяну; довж. 75 км, сточище — 596 км.² Бере поч. на Розточчі, де її долина має шир. 0,5 км, далі до 5 км. На Ш. споруджено водоймище. Над Ш. лежить м. Яворів.

Шкло (IV—4), с. м. т. Яворівського р-ну Львівської обл.; 5 700 меш. (1984). Бальнеологічний і грязьовий курорт. Сірководневу сульфатно-кальцієву воду використовують для купелів, гідрокарбонатно-натрієво-кальцієву — для пиття. Місц. пром-сть.

Шкляїв Валентин (1895—1934?), сценограф школи В. *Меллера*, з 1922 у «Березолі» оформлював вистави перев. в дусі конструктивізму: «Пошились у дурні» (1924, за М. Кропивницьким), «Жакерія» (П. Меріме), «За двома зайцями» (за М. Старицьким), «Шпана» (1926, В. Ярошенка), «Яблуневий полон» (І. Дніпровського), «Пролог» (Л. Курбаса і С. Бондарчука). В Театрі ім. Франка: «Мина Мазайло» (М. Куліша) і «Ділок» (В. Газенклевера), обидві 1929; «Вечір клясичного укр. водевілю» (1933) тощо. 1934 заарештований, дальша доля невідома.

Шкляревський Олексій (1839—1906), патолог, гігієніст і біофізик родом з с. Краснопілля на Чернігівщині. Закінчив мед. фак. Моск. Ун-ту, спеціялізувався в галузі патології в Москві та Німеччині. З 1869 — викладач заг. патології Київ. Ун-ту, з 1870 — проф. мед. фізики; 1878—80 також проф. Вищих Жін. Курсів у Києві. Автор низки праць з питань фізіології та патології крови, проблем запалення, амілоїдного переродження, гемодинаміки при інфаркті тощо. Зробив кілька відкрить у цих галузях. Видав «Лекции медицинской физики» (1881—82).

«Школа», двотижневий додаток до «Письма до Громади», газ. для учителів і для домашнього виховання, виходила у Львові 1865; ред. С. *Шехович*. Вийшло 7 чч.

«Школьна Часопись», «письмо пед.-літ.», від 1882 пед.-наук. двотижневик, виходив у Львові з 13. 9. 1880 до травня 1889, видавець і ред. Г. *Врецьона* (короткий час 1882—83 — орган Руського Т-ва Пед.). «Ш. Ч.», редаґована в народовецькому дусі, містила пед., дидактичні і методичні ст., матеріяли для додаткової науки, шкільне законодавство, літ. і етногр. праці, звідомлення з учительських конференцій, комунікати Руського Пед. Т-ва тощо. Серед ін. співр. були: О. Барвінський, Д. Вінцковський, Є. Желехівський, Р. Заклинський, Г. Зарицький, І. Кабаровський, К. Кахникевич, М. Крушельницький, К. Кузик, І. Микитович, А. Рибачик, Ю. Целевич та ін. «Ш. Ч.» припинено на 10 ч. 1889, а з червня того ж року замість неї почав виходити *«Учитель»*.

Шкраба Василь (1907—71), укр. діяч у Канаді, нар. у провінції Манітоба. У 1930-их рр. належав до управи м. Вінніпеґу, у 1945—49 посол до манітобської леґіслятури від Ліберальної партії. Активний у багатьох орг-ціях, організатор і видавець «Ukrainian Canadian Review».

Шкраба Орест (1898—?), гром.-політ. діяч Буковини, адвокат у Кіцмані, посол до рум. парляменту (1930—31), чл. Укр. Нац. Партії.

Шкрібляк (Токарик) Василь (1856—1928), тесляр, токар і різьбар, син Юри Ш., родом з с. Яворова Косівського пов., майстер плаской різьби на дереві. Його вироби відзначаються різнорідністю форм і багатством орнаментики. Ш. частіше від батька застосовував інтарсію різнокольоровим деревом й інкрустацію бісером (кораликами), металом та перлямутром. Найдовершеніші його тарілки, мисники і меблі, які Ш. виробляв перев. з ясена і явора. 1905—15 Ш. навчав різьблення у крайовій різьбарській школі в Вижниці. Ш. виставляв у Тернополі (1884), Кракові (1887), Львові (1894), Коломиї (1880, 1912) та ін. м.

В. Шкрібляк

Цукорниця
В. Шкрібляка

Шкрібляк Микола (1858—1920), майстер плаской різьби на дереві, син Юри Ш., родом з с. Яворова Косівського пов. Досконало опанувавши техніку мист. орнаментального різьблення, Ш. впровадив цьоканку: густе вибивання цвяшками тла площин, для виразнішого виділення основних мотивів. Його улюблені мотиви: розетки з закругленими пелюстками — «кочела». Ш. частіше від батька вводив мотиви «гадючки», «трилисника», «кучерів», «баранячих рогів». Гол. орнаментальні мотиви в тарілках і раквах викладав багатокольоровим бісером, на деяких предметах (вазочках, шкатулках) густа інкрустація бісером досягала малярських ефектів.

М. Шкрібляк

Ківшик
М. Шкрібляка

Шкрібляк Юра (1822—84), токар, майстер пласкої різьби на дереві, родоначальник родини різьбарів, родом з с. Яворова Косівського пов. Свої вироби Ш. прикрашував «писанєм» — пласкою й ажурною різьбою, геометричним орнаментом, та «жированєм» — інкрустацією металом або мідяним дротом і баранячим рогом. Його вироби з тиса, бука, груші (баклажки, барильця ракви, плесканки, пляшки, чарки-«порції», тарілки, ложки, хрести, чаші, трійці, сідлатерниці, кужелі, топірці, пістолі, кріси, порохівниці та ін.) відзначаються оригінальною формою, досконалістю орнаментики й надзвичайно тонким техн. виконанням. Для виготовлення своїх виробів Ш. користувався токарним варстатом, а прикрашував їх за допомогою різних різців, долотців, стамесок власної конструкції. Вироби Ш. експонувалися на госп.-пром. виставках у Відні (1872), Львові (1877), Трієсті (1878), Станиславові (1879), Коломиї (1880) і здобули визначне місце у світовому нар. мистецтві. Традиції Ш. продовжували й розвинули його нащадки.

Ю. Шкрібляк

Таріль
Ю. Шкрібляка

Шкрібляки, гуцульська родина найвизначніших мистців-токарів і різьбарів на дереві 19—20 в. з с. Яворова Косівського пов. Родоначальник Юра Шкрібляк, його сини Василь, Микола і Федір, внуки та правнуки створили, спираючись на давню гуцульську різьбу, школу рафінованого тонкого різьблення на дереві, здобленого інтарсією й інкрустацією. Еволюцію шкрібляківської традиції впродовж століття ілюструє розвиток окремих орнаментальних мотивів на 275 творах родини Ш., які експоновано 1970 в Музеї Укр. Мистецтва у Львові.

Література: Будзан А. Різьба по дереву в західних областях України. К. 1960; Захарчук-Чугай Р. Родина Шкрібляків. Альбом. К. 1979.

Шкрумеляк Юра (1895—1965), журналіст, поет і дитячий письм. родом з с. Ланчина на Станиславівщині. Вчився у Львівському і Празькому Ун-тах. Друкуватися почав 1915; 1920—30 співр. в-ва «Світ Дитини», автор понад 30 кн. для дітей (найвідоміші «Юрза-Мурза», «Записки Івася Крілика», «Стрілець Невмираха», «Мова віків» та (під псевд. Юра Ігорків) «Історії України для дітей» у 4-х частинах. Численні переклади з світової клясики, пристосовані для малого читача («Казки з 1001 ночі», «Алядин і чарівна лямпа», «Історія про малого Мука», «Пригоди мореплавця Сіндбада» та ін.). Ш. учасник визвольної війни, друкувався у вид. «Червоної Калини», зокрема в Календарях-Альманахах — вірші, оп., та белетризовані спомини. Окремо вийшли: поема «Сон Галича» (1920), «Поїзд мерців» (1922), пригодницька повість «Чета Крилатих» (1928, перевид. 1954 у ЗДА), «Вогні з полонин» (1930), «Високі гори і низини» (1939). 1928—39 Ш. співр. вид. концерну І. Тиктора, гол. ред. і фейлетоніст (псевд. Іван Сорокатий) газ. «Нар. Справа» та ж. для дітей «Дзвіночок». 1945 був засуджений на 10 рр. ув'язнення в концтаборі. Після повернення з ув'язнення, 1956 реабілітований, видав зб. поезій «Сопілка співає» (1957). Збірне вид.: «Привіт Говерлі. Вибрані твори» (1964). Помер у Львові.

Ю. Шкрумеляк

Шкурат Степан (1886—1972), актор театру і кіна родом з м. Кобеляків на Полтавщині, 1905 дебютував у побутовому репертуарі в Кобеляках, з 1910 в Роменському Нар. Муз.-драматичному театрі. Від 1928 в кіні, зокрема видатні ролі у фільмах О. Довженка: «Земля» (Панас), «Іван» (Губа), «Аероград» (Худяков), «Щорс» (дід Прокопенко); у фільмах І. Кавалерідзе «Злива» (Селянин) й І. Савченка «Вершники» (Недоля); у кінаповісті «Кубанці» (Ілля), Голова в комедії «Майська ніч» (за М. Гоголем) та ін.

С. Шкурат

Шкурган Микола (1840—1922), пед. діяч Буковини, учитель сер. шкіл у Чернівцях; шкільні підручники для нар. шкіл, методичні праці.

Шкурупій Ґео (справжнє ім'я Юрій, 1903—37), поет і прозаїк родом з м. Бендер (Басарабія), один з організаторів Асоціяції панфутуристів (пізніше — «Нова ґенерація»), друкуватися почав 1920 (альманах «Гроно»). Твори Ш. друкувалися

в журн., газ., альманахах: «Вир революції», «Шляхи мистецтва», «Глобус», «Гроно», «Семафор у майбутнє», «Життя й революція», «Нова ґенерація», «Червоний шлях», «Літературна газета» та ін. Зб. поезій: «Психетози» (1922), «Барабан» (1923), «Жарини слів» (1925), «Море» (1927), «Для друзів-поетів — сучасників вічности» (1929); оп.: «Переможець дракона», «Пригоди машиніста Хорпа» (1925), «Штаб смерти» (1926), «Січневе повстання» 1928), «Зруйнований полон», «Страшна мить» (1930), «Монгольські оповідання» (1930); повісті й романи: «Двері в день» (1929), «Жанна-батальйонерка» (1930), «Міс Андрієна» (1934). 1934 заарештований, загинув в ув'язненні за невідомих обставин.

Ґ. Шкурупій

Шлапак Дмитро (* 1923), критик і літературознавець родом з Харківщини. Автор монографій «Юрій Збанацький» (1963), «Олександер Довженко» (1964), книжок з питань сучасн. драматургії («Драматургія на посту», 1970) тощо.

Шлейфер Павло (1814—79), маляр-портретист, архітект і педагог, родом з Києва; бувши урядовцем департаменту зовн. торгівлі, одночасно учився вільним слухачем у Петербурзькій Академії Мистецтв (1836—40). Згодом, працював учителем малювання в Павловському кадетському корпусі, з поч. 1844 викладач Полтавського, а з грудня того ж р. Київ. Ін-ту шляхетних дівчат, з 1852 архітект Київ. учбової округи. Портрети Ш. в стилі укр. портрета 18 в. («Жіночий портрет», 1836); найбільш помітний зв'язок з давньоукр. портретом на «Портреті дружини» (1853). Відомі також 2 чоловічі портрети Ш. (1842 і 1846), «Портрет музики» (1845). Помер Ш. у Києві.

Шлемкевич Микола (27. 1. 1894 — 14. 2. 1966), філософ, публіцист, гром.-політ. діяч, д. чл. НТШ і УВАН. Нар. в с. Пилява Бучацького пов., помер у м. Пассейк (стейт Нью-Джерсі, ЗДА). 1915 вивезений на Сибір, 1917—19 у Києві, секретар ред. «Робітничої газети». Філос. освіту здобув у Віденському Ун-ті (1923—26), під псевд. М. Іванейко почав друкуватися на філос. теми 1926 в ЛНВ (нариси на тему укр. духовости). Там таки, з'явився цикл подорожніх нарисів Ш. «Вітер» (1928–30). 1934 у серії зб. НТШ вийшов гол. твір Ш. «Філософія», перевиданий 1981 в ЗНТШ п. н. «Сутність філософії» (ред. О. Кульчицький). На поч. 1930-их рр. Ш. активізувався як гол. ідеолог політ. орг-ції Фронт Нац. Єдности (ФНЄ), був гол. ред. журн. «Перемога», чл. ред. щоденника «Українські вісті», 1941—44 гол. ред. «Укр. В-ва» (Краків—Львів); тоді ж таки співред. місячника «Наші дні».

До ЗДА Ш. прибув 1949. Тут продовжував гром.-публіцистичну діяльність і співробітництво в «ЕУ». 1963 заснував журн. «Листи до Приятелів» («Л. до П.»). 1956 заснував в-во «Ключі», в якому друкував журн. «Л. до П.» та кн. власні й ін. авторів. 1954—58 вийшли гол. кн. Ш.: «Загублена укр. людина», «Галичанство», «Верхи життя і творчости». На поч. 1960-их рр. спільно з Т. Лапичаком Ш. заснував Укр. Публіцистично-Наук. Ін-т, завданням якого було стежити за матеріялами про Україну в чужих виданнях і спростовувати фальшиві інформації на наук. основах.

М. Шлемкевич

Провідною ідеєю філософії Ш. було шукання правди. Переконаний ідеаліст, він прагнув до здійснення ідеалів Шевченка і Франка про добро, правду і красу, за нову укр. людину, озброєну ідеєю нац. свідомости й соборности, шукав нових доріг для укр. суспільства, для його морального зміцнення і держ. оформлення.

Прихильник дем. принципів, Ш. високо цінив публіцистику і пресу, як основу народоправства. *Р. С.* і *С. Г.*

Шлепаков Арнольд (* 1930), історик родом з Вінниці, дійсний чл. АН УРСР (з 1982). Закінчив фак. міжнар. відносин Київ. Ун-ту (1952), з 1955 наук. співр., з 1969 завідувач відділу нової й новітньої іст. Ін-ту Іст. АН УРСР; з 1970 проф. Київ. Ун-ту, у 1971—78 заступник дир. Ін-ту Іст. АН УРСР. З 1978 дир. Ін-ту соц. і екон. проблем іноземних країн АН УРСР. Автор праці «Укр. трудова еміґрація в США і Канаді. Кін. XIX — поч. XX ст.» (1960). 1967 Ш. працював як експерт ЮНЕСКО в галузі міжнар. еміґрації. Чл. редколеґії «Укр. іст. журн.», гол. редколеґії 10-томної «Історії УРСР».

Шлепаков Микола (1898—1968), сов. філософ родом з Росії; з 1922 працював на Україні в системі освіти, викладач марксизму в Харкові та в об'єднаному укр. ун-ті в Казахстані (1941—43), з 1945 в Київ. Ун-ті. Праці з діялектичного та іст. матеріялізму й історії філософії.

Шлепецький Іван (* 1907), лікар, гром. і культ. діяч родом з Пряшівщини; орга-

нізатор русофільського студентського т-ва у Празі «Возрождение», ред. ж. «Костер» (1946—48), іст.-літ. зб. «Пряшевщина» (1948), упорядник творів О. *Павловича;* автор ст. в укр. пресі Пряшівщини.

Шлецер (Schlözer) Авґуст Людвік (1735—1809), нім. історик, публіцист і статистик, проф. ун-ту в Ґеттінґені. Запрошений у Росію, працював 1762—67 як адьюнкт Петербурзької Академії Наук, вивчав староруські літописи; видавець Никонівського літописного зводу. Один з творців *норманської теорії.* Праці з іст. Руси — «Probe russischer Annalen» (1768), «Nestor. Russische Annalen in ihrer slawonischen Grundsprache verglichen, übersetzt und erklärt», I—V (1802—09), перекладані на рос. мову і видані Язиковом (I—III) 1809—19. Ш. виступав проти ділення народів на «історичні» й «неісторичні».

Шликевич Олександер (1849—1909), укр. статистик і земський діяч у Козелецькому пов. на Чернігівщині. Автор праці «Що дають і що можуть дати подвірні переписи» (1890).

Шліхтер Олександер (1868–1940), больш. партійний і держ. діяч, економіст родом з м. Лубнів на Полтавщині. Навчався у Харківському й Бернському (Швайцарія) ун-тах (1889–91), з 1891 був на рев.-партійній роботі в Києві, Петербурзі, Фінляндії. 1917—18 нар. комісар земельних, згодом харчових справ РСФСР; 1919 — нарком харчових справ УРСР; 1921—27 на дипломатичній роботі в Австрії (1922—23), уповноважений Наркомату закордонних справ СССР при Раднаркомі УРСР (1923—27); рівночасно ректор Комуністичного Ун-ту ім. Артема в Харкові (1924—26). 1927—29 Ш. був наркомом земельних справ УРСР. З 1929 д. чл. ВУАН, заразом гол. III Соціяльно-екон. Відділу (1929—30) і згодом віцепрез. ВУАН. У 1930—33 — дир. Укр. Ін-ту Марксизму-Ленінізму, а після його реорганізації — през. *Всеукр. асоціяції Марксистсько-Ленінських ін-тів* (ВУАМЛІН). Ш. посідав високі пости в партії: чл. оргбюра ЦК КП(б)У (1924—26), кандидат у чл. політбюра ЦК КП(б)У (1926—38); чл. ВЦВК, ЦВК СССР і ВУЦВК. Крім того, гол. ред. ж. «Вісник сільськогосподарської науки та дослідної справи» (1928—29), гол. Комітету «Великого Дніпра» (1932), гол. президії Ради по вивченню продуктивних сил УРСР при АН УРСР (1934—40). Ш. автор екон., іст. та публіцистичних праць («Вибрані твори», 1959). Помер у Києві, похований на Байковому кладовищі.

О. Шліхтер

Література: Ровнер О., Королик Р. Олександр Григорович Шліхтер,. 1868—1940 Бібліографічний покажчик. К. 1958.

А. Жуковський

Шляпкін Ілля (1858—1918), рос. історик літератури, проф. Петербурзького Ун-ту. Для іст. укр. літератури мають значення його праці: «Св. Димитрий Ростовский и его время» (1891), «Слово Даниила Заточника» (1884), «К истории полемики между москвичами и малорусскими учеными в конце XVII в.» (ЖМНП, 10, 1885), «История русской литературы. Юго-Западная Русь XVI—XVII в., лекции, читанные в 1908—09 в СПб Университете» (1911).

«Шлях», місячник літератури, мистецтва і гром. життя, заснований у березні 1917 М. *Шаповалом* й О. *Мицюком* у Москві, у серпні перенесений до Києва, виходив 1917—19. Видавець і ред. Ф. Коломийченко. «Ш.» продовжував лінію *«Укр. Хати».* На стор. «Ш.» містилися твори Х. Алчевської, М. Вороного, О. Кобилянської, Я. Мамонтова, О. Олеся, М. Рильського, П. Тичини, Ю. Філянського, Г. Хоткевича, Г. Чупринки; з літературознавства М. Сріблянського та ін.; на мист. теми писали О. Агієнко, Б. Підгородецький; з публіцистичними ст. виступали О. Ковалевський і А. Товкачевський. У «Ш.» містилися також переклади з зах.-евр. авторів, хроніка культ. життя, рецензії тощо. Вийшло 25 чч.

«Шлях», півтижнева інформативно-осв. газ. з тижневим ілюстрованим додатком; видавалася Укр. Військ. Місією 1919—20 у Зальцведелі для українців-залишенців у Німеччині; гол. ред. З. *Кузеля;* ред. колеґія: Б. Лепкий, О. Терлецький, В. Мороз. «Ш.» був засобом зв'язку між таборами полонених та місією.

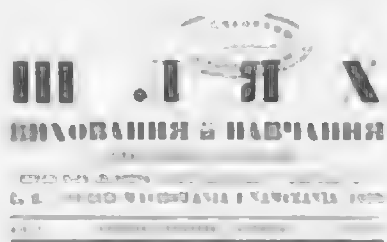
«Шлях», рел. місячник, вид. Т-ва ім. П. Могили, виходив у Луцькому 1936—39. Побіч ст. рел. та іст. змісту, містив наук.-популярні ст. та матеріяли до іст. Волині. Ред. В. Островський, з вересня 1937 Є. Богуславський.

«Шлях» — «The Way», укр. кат. тижневик, заснований сп. К. Богачевським, вид. Укр. Кат. Екзархії у ЗДА, виходить у Філядельфії з 1940, з 1946 двома паралельними вид. укр. і англ. мовами (до 1945 з англомовною стор.). В «Ш.» друкуються ст. рел., виховного і нац.-гром. змісту, з іст. Церкви й України, зокрема церк. белетристичні твори і актуальні вістки з церк. і політ. життя. Ред. — о. В. Федаш (з 1946), П. Ісаїв (з

WAY ШЛЯХ

1949), Л. Мидловський (1954—75), М. Дольницький, І. Скочиляс; англомовної частини: оо. М. Федорович, Р. Москаль, Р. Попівчак та ін.

«Шлях Виховання й Навчання» (до 1930 «Шлях Навчання і Виховання»), пед.-методичний місячник, з 1934 квартальник виховних проблем, виходив у Львові 1927—39, спершу як додаток до «Учительського Слова», з 1930 самостійний ж. з додатком (з 1931) «Методика і шкільна практика», що з 1934 став додатком до «Учительського Слова». «Ш. В. й Н.», поряд праць на теми метод і засобів сучасного виховання в нар. школах, містив дидактично-методичні зразкові лекції на теми всіх шкільних предметів. Серед ред. і співр. були визначні педагоги того часу: П. Біланюк, М. Возняк, А. Домбровський, А. Зелений, Д. Козій, Я. Кузьмів, І. Кухта, В. Метельський, П. Мечник, Є. Пеленський, Д. і І. Петрів, С. Русова, В. Сімович, С. Сірополко, Д. Сокульський, І. Стронський, І. Старчук, М. Таранько, І. Филипчак, І. Юцишин та ін. «Ш. В. й Н.» видавала Взаємна Поміч Укр. Вчительства; поява ж. припинилася з поч. другої світової війни.

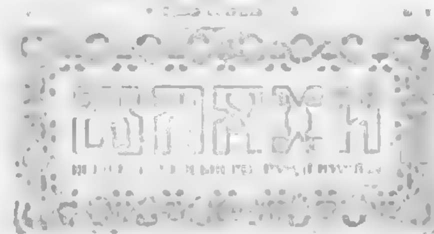

«Шлях до здоров'я», орган Нар. Комісаріяту здоров'я УРСР, виходив 1925—41, до 1936 у Харкові, з 1937 у Києві, спершу місячник, 1929—30 двотижневик, з 1931 декадник, з 1934 знову місячник; при «Ш. д. з.» виходили додатки: «За тверезість» (1929—32), «За здорове харчування» (з 1931) і «Здорова зміна» (1931—33); ред. Д. Єфимов.

«Шлях з варяг у греки», торг. шлях Київ. Руси, що складався з річкових шляхів та волоків (бл. 3 000 км) і пов'язував сканд. країни над Балтицьким (Варязьким) м. з Чорним м., виник у 9 в. Він починався з околиць сучасн. Стокгольму, проходив Балтицьким м., Фінською затокою, Невою, Ладозьким оз., р. Волхов, оз. Ільмень, р. Ловать, Зах. Двіною до Дніпра, а ним до Чорного м., яким уздовж зах. берега доходив до Константинополя. «Ш. з в. у г.» відограв велику ролю не тільки у розвитку торгівлі Київ. Руси, але й спричинився до культ. і політ. розвитку сх.-слов. племен і виникнення держ. формації Руси з центром у Києві. На цьому шляху розвинулися м.: Київ, Смоленськ, Новгород, Ладога. Присутність на півд. України кочових народів утруднювала користування цим шляхом, тому з 12 в. розвинулися шляхи до Зах. Европи. Про «Ш. з в. у г.» знаходимо відомості у «Повісті временних літ» й у творі Константина VII Багрянородного «De administrando imperio».

Література: Брим В. Путь из Варяг в Греки. «ИАН СССР, сер. 7. Отд. общ. наук», ч. 2, 1931; Бернштейн-Коган С. Путь из Варяг в Греки. «Вопросы географии», сб. 20. М. 1950.

«Шляхи», двотижневик літератури й гром. життя, виходив у Львові 1913—18, з квітня 1913 до березня 1914 орган Укр. Студентського Союзу, з грудня 1915 до 1918 укр. стрілецтва, фінансований Пресовим Комітетом УСС. Зміст «Ш.» складався з відділів: красного письменства (твори В. Атаманюка, П. Карманського, Р. Купчинського, В. Бірчака, М. Підгірянки, Ю. Шкрумеляка, М. Яцкова), спогадів (Є. Олесницький), перекладів (з Р. Таґора, Ґ. Гавптмана, О. Мірабо, М. Конопніцької, Д. Мережковського), публіцистики з участю Д. Донцова, В. Старосольського, В. Залізняка, О. Назарука, Ф. Федорцева, Б. Молбіта. У відділі науки і критики друкувалася велика праця С. Балея «З психології творчости Т. Шевченка», з мистецтва — праці М. Голубця, І. Крип'якевича, з музики — О. Залеського. Крім того, «Ш.» мали багатий інформаційний матеріял, рецензії.

«Шляхи мистецтва», літ.-мист. журн. Всеукр. Держ. В-ва, з 2 ч. орган мист. сектора Головполітосвіти УСРР, виходив у Харкові від лютого 1921 до лютого 1923 (5 ч.), гол. ред. В. Блакитний і Г. Коцюба, згодом В. Коряк. У «Ш. м.» знайшли відображення прямування укр. літератури на порозі її совєтизації. У характеристичних для того часу дискусіях І. Кулик, відкидаючи реалізм, відстоював «психологічний імпресіонізм», М. Йогансен вважав гол. напрямом переходової доби конструктивізм, а В. Поліщук — рев. романтизм, який мав поступово перейти в неореалізм рев. змісту. Але вже й тоді почала зароджуватися специфічно сов. літ. термінологія: монументальний, пролетарський тощо реалізм (М. Доленґо та ін.). Тоді ще не поділені між літ. орг-ціями, в «Ш. м.» брали участь усі визначніші письм. того часу; поети: І. Кулик, В. Еллан-Блакитний, М. Йогансен, В. Сосюра, П. Тичина, М. Семенко, П. Филипович, М. Драй-Хмара та ін.; прозаїки: Г. Косинка, А. Головко, М.

Хвильовий, Г. Коцюба, О. Копиленко, І. Сенченко; там таки друкувався «Блакитний роман» Г. Михайличенка. Значне місце на стор. «Ш. м.» приділялося критиці. Серед ін. у цьому жанрі виступали О. Білецький, Ю. Меженко, В. Коряк, а також поети й прозаїки: М. Йогансен, І. Кулик, Я. Мамонтов, В. Поліщук та ін. Співр. «Ш. м.» творили більшість майбутньої літ. орг-ції «Гарт», її орган, альманах цієї ж назви, став і наступником «Ш. м.».

«Шлях Молоді», двотижневик для молоді, вид. Рідної Школи, виходив у Львові 1936—39, інформував про нац.-гром. і культ.-освітні справи.

«Шлях Нації», гром.-політ. місячник, спроба створення репрезентативної заг.-нац. трибуни формування нац. політики, заініційований колами УНДО при співробітництві представників різних політ. таборів, виходив у Львові з травня 1935 до 1936 у в-ві «На сторожі». Журн. приділяв увагу справам укр. науки, мистецтва, культури, основним проблемам міжнар. політики і міжнар. сусп.-культ. життю. Гол. ред. З. Пеленський; співр.: В. Кучабський, В. Кузьмович, Л. Макарушка, В. Мудрий, О. Мицюк, М. Творидло, Р. Олесницький, Б. Галайчук, М. Рудницький, М. Гнатишак, В. Пачовський, П. Ісаїв, О. Кульчицький, В. Целевич, Т. Окуневський, Г. Гладкий та ін.

«Шляхом Незалежности», орган Гол. Управи Укр. Центр. Комітету в Польщі, виходив раз на рік у Варшаві 1929—34 як продовження «Вістей з Укр. Центр. Комітету» (1921—28). «Ш. Н.» 1935—39 заступив бюлетень У.Ц.К. «За Незалежність». «Ш. Н.» містив ст. політ., екон. й культ.-осв. змісту та відомості з еміґраційного життя, протоколи зборів Гол. Ради У.Ц.К., звіти з діяльности, обіжники. Гол. співр.: М. Ковальський, В. Кущ, Є. Маланюк, М. Садовський, Ю. Липа, Л. Чикаленко та ін.

«Шлях Освіти», наук.-пед. місячник, орган Наркомосвіти УРСР, виходив у Харкові 1922—30, спершу рос. мовою, 1923—26 — укр. і рос. п. н. «Шлях освіти» — «Путь просвещения», з 2/46 ч. 1926 — укр. мовою «Ш. О.». Широка програма ж. охоплювала питання осв. політики й орг-ції освіти, соц. виховання, проф. освіти, політ.-осв. роботи, педології, методології, проблем підвищення кваліфікації викладацьких кадрів, осв. практики, пед. преси, шкільних підручників, зокрема ж. містив багату бібліографію та інформації з досягнень педагогіки евр. народів та СССР, звідомлення з учительських з'їздів, наук. дискусій тощо. Гол. ред. Я. *Ряппо*. 1931—41 змінено назву («Ком. освіта») і профіль ж., а по війні з 1945 видається *«Радянська Школа»*.

«Шлях Перемоги», гром.-політ. тижневик, орган ОУН С. Бандери, виходить у Мюнхені з 28. 2. 1954; газ. пропаґує націоналістично-рев. ідеї визвольної боротьби, відстоює політ. програмові позиції Антибольшевицького Бльоку Народів, підносить, зокрема в другій світовій війні проти націонал-соціялізму і большевизму, героїчну боротьбу ОУН, УПА, УГВР. Газ. мас стор. для молоді п. н. «Ідея і чин», жіноцтва «Голос Об'єднання Жінок ОУВФ», окрему муз. стор. «Наша муз. енциклопедія» (ред. М. Михайловський). Гол. ред.: П. Кізко, Д. Штикало, Д. Чайковський, М. Стиранка, Б. Вітошинський, С. Ленкавський, Г. Драбат, В. Косик, А. Бедрій, С. Галамай, А. Гайдамаха, І. Кашуба, В. Панчук; співр.: Р. Єндик, З. Пеленський, М. Кушнір, Г. Ващенко, І. Вовчук, П. Олійниченко, В. Давиденко, А. Косовська, В. Андрієвський, Я. Бенцаль, С. Стецько, С. Наумович, О. Демчук, Я. Гайвас, Р. Рахманний, О. Питляр, М. Чировський, Ф. Коваль, В. Леник, Л. Полтава та ін. У власному домі «Ш. П.», крім редакції, міститься друкарня «Цицеро», бюра Укр. Визвольного Фронту й Антибольшевицького Бльоку Народів. Укр. В-во, крім «Ш. П.», видає політ., наук., белетристичні й мемуарні твори; серед ін. «Перспективи укр. революції» С. Бандери, «Мої спомини про недавнє минуле, 1914—1920» Д. Дорошенка, «Нарис історії ОУН» П. Мірчука, «Поезія з-за колючих дротів» та ін.

Шляхта, упривілейований, провідний (на подобу Adel у Німеччині й noblesse у Франції) стан у Польщі, Литві та на укр. і білор. землях, що входили у 14—18 вв. до складу В. Князівства Лит. чи Речі Посполитої; деякі елементи Ш. мали місце в гетьманській державі, на окупованих укр. землях у складі Рос. Імперії чи Австрії, Угорщини і Молдавії. Назву Ш. запозичено з чес. «šlechta» (по-поль. szlachta), яка походить від горішньонім. Slacht (сучасне Geschlecht — рід, порода) і вживається для означення провідної верстви, що виникла й оформила себе в Польщі у 13—14 в. Свій початок Ш. бере від лицарства, яке посідало «jus militare» та право наслідства «jus hereditarium» і вважалося шляхетним (nobilis). Ш. становила нижчу верству, на відміну від вищої касти, т. зв. можновладців — маґнатів, панів, а на укр. землях — кн. (див. *Князь*) і *бояр*. Ш. була зобов'язана відбувати військ. службу, за що уряд надавав їй різні при-

вілеї: звільнення від податків, залежности від місц. адміністрації тощо. Ш. не була замкненою верствою і поповнювалася вихідцями з селянства, духовенства. Ш. постійно збільшувала свою ролю в державі, зміцнюючи станові права використанням сприятливих політ. і соц. ситуацій. У боротьбі проти великих землевласників, які прагнули до февдальної роздріблености, королі Польщі для утворення централізованої держави шукали допомоги у Ш. За допомогу королеві Ш. здобувала низку привілеїв. Король Людовік І Анжуйський надав Ш. т. зв. кошицький привілей (1374), яким за несення військ. служби звільняв її від усіх повинностей, крім сплачування поземельного податку по 2 гроші з лану, надавав їй фіскальний і судовий імунітет на землі, як також право на держ. посади: воєвод, каштелянів, суддів, підкоморіїв тощо. Від цього часу Ш. поступово перетворювалася на окремий стан, що ставав спадковим і одностайним, мав включати як великих февдалів (панів, баронів), так і масу лицарів (rycerzy, milites) чи сер. і малих землевласників, які відрізнялися від решти населення правом мати власний герб. Згодом Ш. посилила свої впливи в місц. соймах, а Краківський привілей 1433 ґарантував їй особисту недоторканість. Скориставши з трудного становища короля Казіміра IV Яґеллончика у війні з Тевтонським орденом, Ш. здобула нові привілеї (Церсвіцький привілей), підтверджені Нешавським статутом (1454), на основі якого за Ш. закріплювалося законодавчі права: через шляхетські сойми вона брала участь у виданні законів, вирішувала питання про війну і мир, звільнялася від королівського суду. Цей статут касував також виключне право маґнатів на вищі держ. посади й на обмеження прав міст. 1496 король Ян Ольбрахт статутом у м. Пьотркові (Piotrków) узаконив прикріплення селян до землі, звільнив Ш. від оплати мита при довозі закордонних товарів. Бояри у Галичині були 1430 зрівняні у правах з поль. Ш., згодом частина з них була польонізована, інші перейшли на Волинь і Поділля, так що в 16 в. в Галичині не стало боярських родів, збереглася при українстві тільки дрібна Ш.

У 16—18 вв. права Ш. у політ. житті Речі Посполитої набирають більшої ваги, а своєю конституційною боротьбою Ш. послаблює держ. організм. 1573 король Генріх Валюа узаконив права Ш. брати участь у виборах короля та, надаючи їй поширеної влади, перетворив Польщу на шляхетську республіку (rzeczpospolita szlachecka). Встановлення закону «liberum veto», за яким всі рішення сойму могли бути прийняті тільки при одностайності всіх послів, допровадило до анархії і занепаду Польщі, що при кінці 18 в. закінчилося її поділами.

На укр. землях у складі В. Князівства Лит., де панували февдальні відносини (див. *Февдалізм*), вплив на Ш. мали політ.-соц. відносини і законодавство Польщі. Поль. модель Ш. впроваджувався поль. королями чи великими кн. шляхом привілеїв чи правними кодексами. Крім втручань з боку Польщі, трудність у В. Князівстві Лит. полягала в тому, що тут існували дві категорії провідної верстви: лит., яка скоро стала католицькою, і укр.-білор., яка була правос. Поль. королі й В. лит. кн. пріоритетно опікувалися лит. Ш., а якщо надавали певні привілеї й руській (укр. і білор.) Ш., то тільки тоді, коли потребували її допомоги чи боялися бунту. Номенклятурно тут уживалися назви: князі, бояри (традиція і континуїтет Київ. Руси), але також barones, nobiles, ziemianie, Ш. (для поляків).

Після Кревської унії (1385) Яґайло Ольґердович перейшов на католицизм і надав 1387 привілей Ш.-боярам (armigeris sive bojaris), які переходили на католицизм. Поль.-лит. унія в Городлі (1413) надавала нові права лит. Ш., перетворюючи провідну верству бояр на своєрідний орден, чл. якого мали владу на основі походження, приналежности до певного роду. Шляхтичі мали бути католиками, мали свої герби. 1430 підтриманий укр. і білор. маґнатами Свидригайло Ольґердович був іменований В. кн. лит., але два роки пізніше його замінено Жигмонтом Кейстутовичем, який зрівняв 1432 правос. бояр у правах з кат. Ш. Остаточне зрівняння у правах руських і лит. князів і бояр (principibus et boiaris tam Lithuanis quam Ruthenis) здобуто привілеєм 1447. Права лит.-руської Ш. були доповнені й поширені привілеями 1492 і 1506. 1501 і 1509 надано льокальні привілеї для Волині «князям, панам, земянам і всій Ш.» (перші 2 категорії визначали високу аристократію). На відміну від Литви, де провідну ролю відогравали пани, на Волині цю ролю мали княжі роди Острозьких, Санґушків, Чарторийських, Збаразьких, які посідали величезні лятифундії. До кін. 16 в. більшість волинських маґнатів були українці; на протязі 17—18 вв. вони польонізувалися.

Права і привілеї Ш. були кодифіковані у *литовських статутах* й затверджені у 3 редакціях: 1529 — визначено потрібні умови для зачислення до шляхетського стану, в якому перевагу мали маґнати; 1566 — поширено привілеї ря-

дової Ш., до сойму були введені її представники; 1588 — закріплено привілеї Ш. і закріпачено селян. Ця редакція статуту визначила, що шляхетські «вольності й привілеї» набуваються не через посідання маєтків, лише «за явними значними и рицерскими послугами мужством, оказаним против неприятелем», тобто шляхетсько-лицарське право на землю здобувалося «мечем».

Після Люблінської унії (1569) до поль. корони приєднано укр. землі: Волинь, Підляшшя, Київщину і Брацлавщину, на яких місц. Ш. зрівняно у правах з поль. На новоздобуті укр. землі почали прибувати поль. пани: маґнати Жолкевські, Потоцькі, Конецпольські, Каліновські, які тут здобували великі лятифундії. Помічною для поль. панів була місцева чи зайшла Ш. До поч. 19 в. на Україні лишилося мало непольонізованої укр. Ш., переважно дрібна, бо заможна була в більшості спольщена. Польонізація укр. Ш. почалася від Люблінської унії, вона набрала інтенсивности за короля Яна Казіміра, який 1649 заборонив некатоликам доступ до сенату і староств, а постанова сойму 1712 ставила їх поза законом. Не зважаючи на всі ці загострення, укр. правос. Ш. продовжувала існувати, доказом чого є додаток до договору між Польщею і Росією 1775, в якому сказано, що шляхетські правос. роди повинні користатися такими ж правами, як і кат. Ш. На Правобережжі (Волинь, Київщина, Поділля) польонізація Ш. продовжувалася і після розборів Польщі, за царського режиму до 1825. За підрахунками «Временной Коммиссии для разбора древних актов» у 1860-их рр. на Правобережжі тільки одна десята Ш. походила з корінних поляків, решта була укр. роду, яка в різний час переходила на католицизм. Тимчасова комісія знайшла 711 шляхетських родів укр. («русского») походження, подаючи точні дані про час переходу на католицизм для 140 родів (1 до 1569, 10 у 1569—1600, 48 у 1600—1650, 40 у 1650—1700, 41 у 1700—1767). У Галичині при українстві лишилися роди Ш.: Балабани, Чолганські, Демидецькі, Яворські, Драгомирецькі, Гошовські, Кульчицькі й ін. На поч. 17 в. на Львівській землі начислялося 628 укр. шляхтичів, а на Перемиській 1 000. Більшість з них так збідніли, що не мали навіть власного коня, коли йшли до війська. На Холмщині й Підляшші укр. Ш. спольщилася ще в 15 в., тоді як на Поділлі вона збереглася як службова Ш. при замках до 19 в. Заг. процесові польонізації підпала також укр. Ш. на Київщині й Брацлавщині; вона найкраще зберегла себе на Волині.

Після 1569 значення укр. Ш. як провідної верстви маліло, бо вона не мала своєї орг-ції, а входила до складу загальнодерж., де домінувала поль. Ш. Однак вона виявляла свою окремішність на відтинку конфесійному і частково судовому (існування вищої судової інстанції — Луцького трибуналу). Укр. Ш. виступала на оборону Правос. Церкви на соймах і соймиках, при обранні кандидатів на сп. львівського (5. 4. 1641), при обранні митр. Київ. Сильвестра Косова (25. 2. 1647), в опрацюванні інструкції на варшавський вільний сойм послам від Ш. воєводства Волинського (13. 9. 1646). Серед лідерів укр. правос. Ш., що визначилися в обороні правос. віри були Л. *Древинський*, М. *Кропивницький*, А. *Кисіль*, а серед церк.-культ. діячів: Є. *Плетенецький*, *Балабани*, З. і М. *Копистенські*, А. *Кальнофойський* та ін. Багато вихідців з укр. Ш. відограли визначну ролю серед козацтва: Д. *Вишневецький*, К. *Косинський*, П. *Сагайдачний*, Михайло *Хмельницький*. Згідно з М. Грушевським, Ш. «надавала тон ідеології, займаючи найбільш впливові, провідні позиції в козацькім війську, становлячи — його мозок».

Частина Ш. на Україні, більшість якої була спольонізована, взяла участь у революції гетьмана Б. Хмельницького, включила себе в нове політ. життя, допомагаючи Хмельницькому творити коз. державу. На початку революції Ш. втратила свої землі, але згодом дістала універсали, якими затверджувалися права на землі, за умови, що «захоче хто з Ш. з нами хліб їсти... та Військові Запорозькому послушний буде» (1649); тому Хмельницький наказував, «аби хлопи скрізь віддавали послушенство і підданство своїм панам». Новостворена покозачена Ш., яка мала держ. досвід, працюючи передше на посадах у Речі Посполитій, стала основою для укр. держ. апарату: дипломати, військові, писарі, судді. Серед керівників гетьманської держави Хмельницького були: І. *Виговський*, М. *Кричевський*, Ю. *Немирич*, С. Мрозовицький-*Морозенко*, Д. *Нечай*, Г. *Гуляницький*, А. *Жданович* та ін. У коз. реєстрі, укладеному по Зборівській угоді (1649), нараховувано 750 шляхетських родів і бл. 1 500 осіб (В. Липинський; А. Ролле нараховував 450 родів і 2 500 осіб). Є й ін. реляції про Ш. в лавах війська Хмельницького: 7 000 (рукопис Чорторийських) чи 6 000 («Акты ЮЗР»).

Після Хмельницького Ш. продовжувала відогравати певну ролю в гетьманській державі, однак вона не створила окремої провідної верстви. Натомість на Гетьманщині у 17—18 вв. постало *Значне військове товариство*, що складалося з колишніх реєстрових козаків, кол. укр.

шляхтичів і заслужених козаків. Правне становище Значного військ. т-ва нагадувало статус Ш., його чл. були зобов'язані виконувати військ. і адміністративні доручення, нести військ. службу. Вони мали привілей володіти населеними мастностями, брати участь у старшинських радах і в держ. законодавстві. Товариші підлягали вищим інстанціям коз. судочинства, а 1763 був відновлений шляхетський суд. З 18 в. виявилася тенденція серед Значного військ. т-ва перетворитися на замкнену і спадкову станову групу, однак з ліквідацією автономії Гетьманщини в 1780-их рр. Т-во ліквідовано, а частину його чл. зараховано до рос. дворянства. У кодексі «Права, по которым судится малороссійскій народ» (1743) визначено шляхетський стан на Україні, приналежними до якого вважали тих, що походили від предків шляхтичів, через народження чи отримання шляхетства за поль. влади. До Ш. прирівнювано людей «козацького стану», себто козаків, записаних у реєстри.

Як опір проти шляхетсько-маґнатського панування на Правобережній Україні під Польщею виник у 18 в. рух укр. селянства *Гайдамаччина*, який набрав найбільших розмірів 1768 за т. зв. Коліївщини, коли повсталі селяни-кріпаки винищили тис. поль. Ш.

Після поділів Польщі при кін. 18 в. Правобережна Україна (Київщина, Волинь, Поділля) увійшла до складу Рос. Імперії, місц. Ш. зрівняно в правах з рос. *дворянством*, а шляхетські привілеї були обмежені розпорядками царського уряду. До 1825 поль. маґнати і Ш. лишалися панівною верствою, яка спромоглася на значні здобутки в культ.-осв. ділянці (*Крем'янецький ліцей* тощо).

Велика частина поль. населення Київщини, Волині й Поділля, яке 1840 становило 410 000 осіб (українців-кріпаків було тоді 4 283 000, жидів 458 000), належала до Ш., частина якої прибула сюди на поч. 18 в., зміцнюючи поль. колонізацію. Поль. група поділялася на нечисленних маґнатів, шляхтичів («земянство», сер. і дрібні дідичі) і велику групу чиншової (ходачкової або веретяної) Ш., яка жила на маґнатських землях і сплачувала чинш. Останні творили кадри адміністраторів маєтків, економів. Назагал маґнати ставилися льояльно до Рос. Імперії, зате дрібна Ш. прагнула реставрувати Польщу, як вона була перед поділами.

Після поль. повстання 1830—31 рос. політика у відношенні до Ш. змінилася. Учасників повстання бл. 10 тис. засуджено, а їх маєтки конфісковано. Проєкт заслання Ш. на Кавказ був реалізований тільки в малій мірі. Найбільшим ударом по поль. Ш. на Правобережній Україні була верифікація шляхетства, перевірка документів про шляхетський стан, засіб, яким рос. уряд вирішив ліквідувати Ш. як чужий організм у рос. системі. Жертвами цієї перевірки, що тривала 20 рр. (1832—52), при визначній участі ген.-губернатора Д. *Бібікова*, впала дрібна, бідна, переважно мало- чи безземельна Ш. Спочатку перевірку робили місц. шляхетські збори, згодом її передано до рос. Ревізійної комісії у Києві. У висліді верифікації позбавлено шляхетства 340 000 осіб, за періодами: 1832—33 — 72 140, 1834—39 — 93 140, 1840—46 — 160 000 і 1846—53 — 15 000. Деклясовану Ш. переведено в катеґорію *однодвірців*, держ. селян, які були зобов'язані платити податки й відбувати військ. службу; їх позбавлено доступу до шкільництва та шляхетського судівництва. Після 1866 вони були зрівняні з селянами. Бюрократичними й поліційними методами рос. урядові вдалося дійти до ліквідації великої частини цієї соц. групи. Більшість деклясованої Ш., живучи поруч з укр. селянством, українізувалася.

Після верифікації леґалізували своє шляхетське походження 70 000 поляків (бл. 17 500 родин) — великі і сер. землевласники (szlachta ziemiańska), які посідали бл. 3 млн укр. кріпаків. Приблизно 200 шляхетських родин мали кожна понад 1 000 кріпаків (разом 568 000), ін. мали по кілька сот, ін. мали землю, яку обробляли самі. Один граф В. Браніцький мав 130 000 кріпаків-чоловіків або подвійне ч. з жінками. Значна частина леґалізованої Ш. йшла на компроміс з рос. урядом, відрікалася покривджених своїх земляків, пасивно ставилася до рев. рухів. Згодом і вона зазнала спроб інтеґрації у рос. суспільство. Спочатку представники Ш. брали участь у політ. житті через «шляхетські збори», 1835 було 2 700 своєрідних послів (szlachta wyborowa), зобов'язаних до льояльности царській владі, яких намагалися перетворити на своєрідних чиновників. Зненсенням «Литовського статуту» 1840 касовано шляхетське судівництво, замість якого запроваджувалося заг.-рос. Спроби русифікації Ш. роблено в осв. ділянці створенням «закритих пансіонатів», конфісковано 61 кат. манастир (на всього 86), а указ 1852 вимагав, щоб землевласники з Ш. висилали своїх синів до військ. служби.

Гідна уваги поява в кін. 1850-их рр. групи молоді зі спольщеної укр. Ш. — хлопоманів (див. *Хлопоманство*), які поривали зі Ш. й хотіли працювати для укр. народу. Цей рух очолив В. *Антонович*, який у декларації «Моя исповедь» («Основа»,

ч. 1, 1862) відкидав «шляхетський порядок... противний духові нашого народу...».

Після поль. повстання 1863, в якому частина Ш. знову брала участь, прийшли переслідування і дальші обмеження Ш. у політ., гром., культ. ділянках. На грані 19—20 вв. серед польонізованої Ш. зформувалася група «українців поль. культури» на чолі з В. *Липинським*, яка працювала над поверненням польонізованої Ш. до українства, однак не на подобу хлопоманів, а без утрати прикмет своєї клясової приналежности. Становище Ш. на Правобережній Україні не мінялося до революції 1917. Відгомін поль. намагання повернутися до попереднього панування знайшов вияв у 6 параграфі *Варшавського договору*, яким Польща домагалася спеціяльних прав для «землевласників поль. національности на Україні», але той договір був унедійснений сов. окупацією.

На укр. землях під Австрією Ш. була зрівняна у правах з австр. Спершу реформи Йосифа II обмежували права поль. Ш., але по його смерті (1790) вона опанувала адміністративний апарат, маючи вплив на австр. вищих урядовців. Вплив поль. Ш. ще більше зріс за намісника Галичини графа А. *Ґолуховського* (1849—75, з перервами), коли, крім панування в адміністрації й освіті, Ш. і маґнати мали перевагу у зем. власності, посідаючи великі лятифундії. У відновленій після 1918 Польщі і на окупованих нею укр. землях щойно конституція 1921 знесла шляхетський стан, однак і між обома світовими війнами «земянство» шляхетського походження мало ще свої впливи у політ. і госп. ділянках.

Провідною верствою на Буковині за княжої доби були бояри, які продовжували бути упривілейованим станом і за періоду молд. князівства (див. *Молдавія*). Боярський стан був зобов'язаний до військ. служби, бояри були дружинниками господаря, вони виконували також адміністративні і суд. функції. За службу вони отримували від господаря землі разом з осілими на них селянами. З боярського стану рекрутувалася центр. держ. адміністрація. Бояри, які втратили держ. функції, переходили в категорію мазилів. Дрібна Ш. — т. зв. резиші, охороняла кордони і становила посередню верству між Ш. і вільними селянами. З часом укр. Ш. — бояри на Буковині асимілювалися з молд.-рум. шляхетською верствою, румунізувалися. За австр. влади (з 1774) адміністративний апарат на Буковині був у руках рум. боярства. Рум. Ш. протестувала проти приєднання Буковини до Галичини (1786); цісарський патент 14. 3. 1787 зрівняв шляхетський стан Буковини з гал.; це також потвердив 1817 статут гал. Ш. Навіть після введення конституційної монархії (1848), завдяки поміщицько-куріяльній виборчій системі, рум. Ш. мала великі впливи в управлінні краєм.

Після тат. наїзду 1241 на Закарпатті будувалися оборонні замки й творилися маґнатські лятифундії, переважно з угор. Ш. Українці творили меншість серед пануючої феодальної верстви. Визначив себе кн. Ф. *Коріятович* з зукраїнщеного лит. роду, який з 1393 став паном Мукачівської домінії. Українці становили переважно дрібну Ш., яка часто бунтувалася проти маґнатів-феодалів (1514). Угор. Ш. на Закарпатті стояла в опозиції до австр. централізму, вона чинила опір ліберальним заходам Відня, і сел. підданство тривало на Закарпатті до 1848. Угор. Ш. продовжувала мати вплив на політ.-суспільне життя Закарпаття до XX в.

Література: Антонович В. Об околичной шляхте. К. 1867; Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России. Архив Юго-Западной России. ч. 4, т. I. К. 1867: Лазаревский А. Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии. 1868; Smoleński W. Szlachta w świetle własnych opinji. „Pisma historyczne", т. 1. Кр. 1901; Леонтович Ф. Правоспособность литовско-русской шляхты. Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. 3—7. П. 1908; Викторовский П. Западнорусские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и XVII вв. ТКДА, 1908—11; Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów. Кр. 1909; Pułaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. Т. 1. Броди 1911; Hruszewski M. Szlachta ukraińska na przełomie XVI i XVII wieku. Z dziejów Ukrainy. К.—Кр. 1912; Lipiński W. (ред.). Z dziejów Ukrainy. К.—Кр. 1912; Липинський В. Україна на переломі, 1657—1659. Відень 1920; Іваницький-Василенко С. Державське землеволодіння польської шляхти на Гетьманщині. Праці Комісії для вичування історії західньо-руського та українського права. Випуск 1. К. 1925; Гришко В. До суспільної структури Хмельниччини. В 300-ліття Хмельниччини (1648—1948). ЗНТШ, т. 156. Мюнхен 1948; Окіншевич Л. Значне Військове Товариство в Україні-Гетьманщині XVII—XVIII ст. ЗНТШ, т. 157. Мюнхен 1948; Grodziski S. Obywatelstwo w szlacheckiej Rzeczpospolitej. Кр. 1963; Masiszewski J. Szlachta polska i jej państwo. В. 1969; Czapliński W., Kersten A. Magnateria polska jako warstwa społeczna. Торунь 1974; Acta Poloniae historica. Vol. 36. Etudes sur la noblesse. В. 1977 (Ред. J. Baszkiewicz); Sysyn F. The Problem of Nobilities in the Ukrainian Past: The Polish Period, 1569—1648. J. L. Rudnytsky, ed. Rethinking Ukrainian History. Едмонтон 1981; Skakalski D. Noblesse lituanienne et noblesse volynienne au XVe siècle. Cahiers du Monde Russe et Soviétique. Vol. 23 (3—4). Париж 1982; Kohut Z. The Ukrainian Elite in the Eighteenth Century and Its Integration into the Russian Nobility. The Nobility in Russia and Eastern Europe. Нью Гавен 1983; Beauvois D. Le noble, le serf et le revizor. La noblesse polonaise entre le tsarisme et les masses ukrainiennes (1831—1863). Париж 1986.

А. Жуковський

Шляхтова (IV—1), с. на зах. Лемківщині; найдалі на зах. положене укр. с. (в Новоторзькому пов. Краківського воєводства). Укр. населення виселено у другій пол. 1940-их рр.

Шмаїн Ханан (* 1902), режисер театру і кіна школи Л. Курбаса. Фільми: «Скринька» (1930), «Станція Пупки» (1931), «Приємного апетиту» (1933), «Якось улітку» (1936), в яких користувався засобами амер. трюкового фільму. Під тиском критики пізніше перейшов до Москви. Спогади про Л. Курбаса (1969).

Шмайдель (справжнє прізвище Красуцький) Гаврило (1837—85), скульптор родом з Наддніпрянщини, з 1863 у Львові; вчився і працював у майстернях львівських скульпторів Л. Шімзера і Л. Марконі. Виконав ампірні рельєфи на будинках на вулиці Вірменській ч. 21 і 23; на першому орнаментальний мотив з рогів достатку, на другому фриз зі знаками зодіяка і побутові сцени з життя селян Львівщини в зображенні пір року з богом Хроносом у центрі. В роботах Ш. слідний перехід від клясицизму до реалістичної скульптури другої пол. 19 в.

Шмальгавзен Іван (1849—94), ботанік родом з Петербурґу, чл.-кор. Рос. АН (з 1893). З 1897 проф. Київ. Ун-ту; батько Івана Івановича Ш. (див.). Праці про фльору України («Флора Юго-Западной России», 1885), Сер. і Півд. Росії, Криму і Півн. Кавказу; з палеоботаніки (Ш. один з основоположників палеоботаніки в Росії), анатомії та фізіології рослин.

Шмальгавзен Іван (1884—1963), визначний зоолог-морфолог, д. чл. АН УРСР (з 1922) і АН СССР (з 1935) родом з Києва, син Івана Ш. (див.). По закінченні Київ. Ун-ту працював у ньому (до 1912 і 1930—41), 1938—48 у Моск., 1912—18 у Воронізькому ун-тах. 1930—41 дир. Ін-ту Зоології та Біології АН УРСР, 1936—48 — дир. Ін-ту Еволюційної Морфології АН СССР, згодом працював у Ін-ті Зоології АН СССР. Наук. праці Ш. присвячені питанню еволюційної морфології, експериментальної морфології, вивченню закономірностей росту, філогенії тварин тощо.

І. Шмальгавзен

Шманкевич Євген (* 1882), історик України, правник, викладач високих шкіл Харкова, був співр. Наук.-досл. катедри історії України в Харкові і чл. Комісії для вивчення зах.-руського й укр. права при ВУАН. Репресований у 1930-их рр., дальша доля невідома.

Шмигельський Антон (1901—72), поет родом з с. Плугова на Львівщині, від поч. революції 1917 жив у Києві, пізніше в Харкові, належав до літ. орг-цій «Плуг», ВУСПП, «Західня Україна»; друкуватися почав 1923. Зб. поезій: «Памолодь» (1927), «Похід» (1933), «Вокзали» (1939), «Стяги над Карпатами» (1962), «Землі окраса» (1964), «Вересневе полум'я» (1973).

Шміґельський Андрій (1866—1920), гал. гром.-політ. діяч, чл. Укр. Радикальної, згодом Укр. Соц.-Дем. Партії, селянин, організатор Збаражчини. 1907—13 посол до гал. сойму, 1918—19 Укр. Нац. Ради ЗУНР (чл. її Президії); співр. *«Народу»*, пізніше *«Землі й Волі»* та ін. соц.-дем. газ. Помер у Проскурові.

Шмідт (Schmidt) Аксель (1870—1940), нім. публіцист родом з Дорпату (Естонія), 1911 переселився до Берліну, де редаґував ж. «Deutsche Politik» (1917—21), «Der Deutsche Gedanke» (1925—28). Спільно з П. Рорбахом Ш. заснував *«Нім.-Укр. Т-во»* в Берліні (1918), був його ген. секретарем і ред. ж. *«Die Ukraine»*. Автор праць і ст. про Сх. Европу, зокрема про Україну, серед них найцінніша монографія «Ukraine — Land der Zukunft» (1939). Про Ш. див.: П. Рорбах, «Axel Schmidt, dem Kenner des Ostens zum Gedächtnis» («Ukraine», 4, 1952).

Шмідт Вальтер (1890—1958), вчений у ґалузі лісівництва; до 1946 працював на Україні, серед ін. в Ліс. Управлінні Наркомзему УРСР (1925—28), проф. Київ. Лісотехн. Ін-ту (1925—28), дир. Ботан. Саду АН УРСР (1938—41). Праці Ш. присвячені перев. питанням ліс. культур, лісомеліорації та лісівництва.

Шмідт Отто (1891—1956), математик, астроном, геофізик, дослідник Арктики родом з Могилева, д. чл. АН УРСР (з 1934) й АН СССР (з 1935). Закінчив Київ. Ун-т (1913), 1916—20 приват-доц. Київ. Ун-ту, згодом працював у Москві, гол. ред. «Большой Советской Энциклопедии». Праці з альґебри, абстрактної теорії груп, космогонії, геофізики.

О. Шмідт

Шміт Федір (1877—1942), мистецтвознавець родом з Петербурґу, д. чл. АН УРСР (з 1921), закінчив Петербурзький Ун-т (1912). З 1912 проф. Харківського Ун-ту, завідувач музейної секції Всеукр. комі-

тету охорони пам'ятників старовини Наркомосу УРСР (1919—20), 1921—24 в Києві, гол. Археологічної комісії та ін. установ ВУАН. З кін. 1924 проф. Ленінградського Ун-ту і дир. Держ. Ін-ту Мистецтв. Ш. видатний дослідник архітектури й малярства Візантії, балканських країн, країн Близького Сходу та зокрема Київ. Руси. Праці з теорії та іст. мистецтва: «Искусство, его психология, его стилистика, его эволюция» (X. 1919), «Мистецтво старої Руси-України» (X. 1919), «Исторические, этнографические, художественные музеи. Очерк истории и теории музейного дела». (X. 1919), «Психологія малювання» (К. 1921), «Пам'ятки староруського мистецтва» (1922), «Мистецтво як предмет навчання» (К. 1923) та ін. Помер у Ташкенті.

Ф. Шміт

Шмондюк Йосиф (1912—78), укр. кат. церк. діяч, єп. і митр., студіював у Колеґії св. Йосафата і папських ун-тах, висвячений 1936. Хіротонію одержав 1956 на єп.-помічника філядельфійського екзарха (перший єп. з народжених у ЗДА свящ.). 1961 призначений епархом Стемфорду, там збудував нове приміщення для Колеґії св. Василія, відкрив музей і бібліотеку. 1977 номінований митр. філядельфійським. Приділяв увагу розбудові укр. шкільництва; брав участь у синодах Укр. Кат. Церкви під проводом кардинала Й. Сліпого.

Єп. Й. Шмондюк

Шморгун Петро (* 1921), сов. історик родом з Поділля, закінчив іст. фак. Київ. пед. ін-ту (1948), у 1951—68 співр. Ін-ту іст. партії ЦК КП України, заступник гол. ред. «Укр. іст. журн.» (1962—65 і 1967—68), з 1970 завідувач катедри іст. КПРС Ін-ту підвищення кваліфікацій викладачів суспільних наук при Київ. Ун-ті. Досліджує іст. КП України та КПРС передрев. періоду. Гол. праці: «Большевистские организации Украины в годы первой русской революции, 1905—1907» (1955), «Ради роб. депутатів на Україні в 1905 р.» (1955), «В. І. Ленін і більшовицькі орг-ції на Україні. 1907—1917 рр.» (1960), «Київ у трьох революціях» (1963), «Карл Маркс і Україна» (1968), «В. І. Ленін і Україна» (1969, у співавторстві).

Шнайдер (Schneider) Антін (1825—80), гал. археолог-аматор і краєзнавець родом з с. Вільшаниці на Львівщині, з нім. колоністів, збирач матеріялів до археолог. карти та до історії м. і с. Галичини. Зібрав пам'ятки старовини з «Княжої Гори». Іст. документи, впорядковані Ш. за назвами місцевостей і за тематикою, зберігаються в рукописному відділі Львівської Бібліотеки АН УРСР і в архівах м. Кракова і Краківського воєводства. Друком вийшла «Encyklopedja do krajoznawstwa Galicji», т. 1—2, Львів 1868—74 (літери А—Б), в якій вміщено етногр. матеріяли, нариси про населені пункти Галичини, про окремі вулиці і будинки Львова. Ш. склав також один з перших провідників по Львову з описом іст. пам'яток (Л. 1871 і 1875).

Шнурової кераміки культура, назва археологічних культур пізнього енеоліту, поширених у ліс. і лісостеповій зонах Півн., Центр. і Сх. Европи при кін. 3 — сер. 2 тисячоліття (в основному 2300—1700) до Хр. Заг. ознакою шнурової культури є кераміка, прикрашена відтисками шнурка, який накладали на вогкі стінки глиняного посуду, або врізний орнамент на горщиках, черпаках, мисках, кулястих амфорах з ручками. «Шнуровики» користувалися шліфованими кам'яними ножами, топорами, в тому ч. й бойовими кинджалами, сокирами, долотами; вживали прикраси з кістки і металу.

На території України Ш. к. к. поширена гол. на Прикарпатті, Поділлі й Волині, де знаходяться поодинокі групи: верхньодністровська (визначніші пам'ятки в с. Кульчиці, Колпець, Крилос, Комарів, Рокитне, Стратин); подільська (Білогірка, Попівці, Климківці, Жуличі, Кутянка); городоцько-здовбицька, б. с. Городок і Здовбиця на Рівенщині, поширена на Зах. Волині від р. Буг по р. Случ; стрижівська, від с. Стрижів над Бугом, що охоплює Півд. Холмщину і Зах. Волинь. Близько до Ш. к. к. була *середньодніпровська культура,* поширена в сточищі сер. Дніпра і Десни. Племена Ш. к. к. — індоевропейці, не були автохтонами на Україні, вони прийшли ймовірно з Центр. Европи, асимілюючися з місц. населенням. «Шнуровики» займалися скотарством, згодом також примітивним хліборобством. Населення шнурової культури жило у напівземлянкових і наземних житлах стовпової конструкції. Покійників у скорченому положенні ховали у ґрунтових могилах, курганах чи в кам'яних скринях. У могилах знайдено, крім покійників, кості тварин, прикраси, кам'яні бойові топірці,

крем'яне знаряддя, а також рештки страв у горщиках.

Поселення Ш. к. к. мало досліджені, також невідома етнічна приналежність їхніх племен; за деякими дослідниками, це мали б бути предки слов'ян, балтійців, германців (І. Свєшніков). Ш. к. к. досліджували: Г. Оссовський, М. Біляшівський, В. Деметрикевич, Я. Пастернак, Я. Махнік, І. Артеменко, Ю. Захарук, Т. Пассек, М. Пелещишин, І. Свєшніков.

Література: Артеменко И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. М. 1967; Свєшніков І. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початок II тисячоліття до нашої ери. К. 1974; Захарук Ю. Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині. МДАПВ, вип. 3, К. 1961.

А. Жуковський

Шов (Schaw) Джордж-Бернард (1856—1950), видатний англ. драматург і публіцист ірляндського походження, родом з Дубліну, помер в Ейот Сент Лоренс, Англія. На укр. сцені вперше ставив п'єси Ш. Л. Курбас у «Молодому театрі» («Кандіда», 1918) й Театрі ім. Т. Шевченка («Учень диявола», 1922); пізніше в Театрі ім. І. Франка були виставлені «Свята Йоанна» (1924) й «Учень диявола» (1948).

Укр. переклади творів Ш.: «Цезар і Клеопатра» (Коломия, 1913), «Велика Катерина» (Львів, 1922), «Твори», т. 1, 3, 5, 7 (Х.—К., 1931—32), «Учень диявола» (К. 1954), «П'єси» (К. 1956), «Професія місіс Уоррен» (К. 1957).

Шовгенів Іван (1874—1943), визначний гідротехнік і меліоратор родом з Куп'янщини, навчався в Ін-ті Комунікацій у Петербурзі, згодом керував різними гідротехнічними роботами в Росії і меліораційними в Туркестані; у 1911—18 — доц. Петербурзького Політехн. Ін-ту, 1918—20 проф. Київ. Політехн. Ін-ту, організатор водного госп-ва України. На еміґрації в Чехо-Словаччині, 1922—28 проф. Укр. Госп. Академії та її перший ректор, пізніше працював за фахом у Варшаві і брав участь у працях Укр. Наук. Ін-ту. Упродовж 1901—43 опублікував бл. 50 більших праць з різних галузів водного госп-ва, серед ін. «Водне госп-во в басейні р. Дніпра на Україні» (1936); «Водне госп-во на укр. землях в Европі» (1941) і низку підручників з гідромеханіки. Помер у Данціґу. Батько письменниці О. *Теліги*.

І. Шовгенів

Шовківництво, одна з галузів тваринництва, завданням якої є розведення шовкопрядів для одержання шовкових коконів, з яких виробляється природний шовк. Розвиток Ш. безпосередньо зв'язаний зі зростанням *шовкової пром-сти*.

Ш. на Україні виникло зі створенням шовкових мануфактур у першій пол. 18 ст. при наявній недостачі сировини для розвитку шовкового виробництва. Сировину довожено з-за кордону по дорогих цінах, і тому царський уряд намагався низкою розпоряджень сприяти розвиткові Ш. в р-нах Сер. Азії, а також в укр. губ. 1729 в імператорському указі київ. губернаторові дано розпорядження всім охочим киянам розводити тутове дерево для годівлі шовковиків. Подібні розпорядження видавав сенат (1749), а також Катерина II. Не зважаючи на ці заходи, з уваги на несприятливий клімат та неохоту місц. населення експериментувати з новою ділянкою тваринництва, виробництво шовку залишилося на Україні на низькому рівні. Статистичні дані про рівень виробництва шовку дуже скупі. Відоме лише, що на Київщині 1733 виготовлено шовку 28 фунтів, у Слобідській губ. 1774 1 пуд 15 фунтів тощо. З поч. 19 ст. вироблено 60 пудів і 17 фунтів шовку, дещо розвинулося Ш. з сер. 19 ст., гол. в півд. р-нах (у Таврійській губ. 1848 вироблено понад 78 пудів шовку).

Після революції Ш. почало розвиватися з 1929, і 1930 заготовано 88 т коконів тутового шовкопряда. 1945 — 347 т коконів, 1970 — 1,4 тис. т, 1984 — 33,2 тис. т. Кокони тутового шовкопряда виробляють бл. 2 500 колгоспів і 200 радгоспів у 18 обл. УССР з бл. 50 тис. га тутових насаджень. Найвище розвинене Ш. у Крим., Дніпропетровській, Запор. та Одеській обл. Велику кількість коконів дає населення з приватних господарств. Наук.-дослідну роботу веде Укр. дослідна станція шовківництва у м. Мерефі (Харківщина) та катедра заг. ентомології Академії сіль.-госп. наук у Києві.

Література: Шовківництво. К. 1956; Довідник по шовківництву. К. 1962; Пономарьов О. До історії шовкового виробництва на Україні в XVIII ст. В журн. «Історія нар. господарства та екон. думки Укр. РСР», випуски 4—5. К. 1970.

Б. Винар

Шовкова промисловість, галузь текстильної пром-сти, що виробляє шовкові тканини та пряжу з природного шовку, хем. волокон, а також з суміші різних волокон, включно з бавовняними. Основною сировиною Ш. п. є шовк-сирець з коконів-шовкопрядів і побічні продукти з виробництва хем. пром-сти, зокрема хем. волокна та бавовняна пряжа.

Шовкові тканини на Україні відомі ще з часів Київ. Руси, а з 14—16 ст. у

висліді відокремлення ремісництва від сіль. госп-ва почала зростати верства самостійних ремісників, об'єднаних у цехи й поширилося виробництво шовкових одягів, зокрема жіночих і чоловічих сорочок та ін. Природного шовку на Україні не було, шовкові тканини імпортувалися з Азії й деяких країн Зах. Европи. Мануфактурні підприємства легкої пром-сти, у тому ч. й кілька дрібніших підприємств Ш. п., постали на Україні в 17 ст. Серед казенних зав. легкої пром-сти України відомий був київ. казенний зав. шовкового виробництва, заснований 1725, що працював кілька десятків рр. Відомі були також приватні зав. В. Іванова та Р. Сморазіна в Києві (50—60 рр. 18 ст.), Новодолозький шовковий зав. (з 1774) та ін. У зв'язку з виникненням фабр.-зав. пром-сти після реформи Ш. п. на Україні була дуже слабо розвинена і за винятком кількох дрібніших виробництв фактично не існувала.

Початки пром. шовківництва слід віднести до першої пол. 1930-их рр. 1930 на Україні заготовлено 88 т коконів тутового шовкопряда, 1940 — 412 т. Фактично справжнього розвитку Ш. п. набула аж після другої світової війни. 1970 заготовлено в УССР 1,4 тис. т коконів та вироблено 35,7 тис. т шовку-сирцю. 1975 виробництво шовку-сирцю зросло до 37,5 тис. т, але згодом почало знижуватися (1980 — 35,1, 1984 — 33,2 тис. т.). Ряд більших зав. Ш. п. збудовано після другої світової війни. Слід у першу чергу назвати Дарницький шовковий комбінат у Києві, що випускає тканини з штучного шовку, та Київ. шовковий комбінат (з 1947), що випускає тканини з природного шовку. Тканини з штучного шовку виробляють також (з 1969) Черкаський та Луцький шовкові комбінати. Техн. шовкові тканини випускають Київ. (з 1961) і Лисичанська (з 1969) фабрики та деякі підприємства бавовняної пром-сти.

Виробництво шовкових тканин в УССР:

	1950	1960	1965	1970	1975
Шовкові тканини в млн м	1,3	40,0	48,8	84,4	159,2
У тому ч.:					
з природного шовку	—	0,8	0,9	1,1	1,8
з штучного синтетичного шовку	—	25,0	32,8	64,0	142,3
з штапельного волокна	—	14,0	15,0	19,3	15,1

Правдоподібно в 1980-их рр. виробництво шовкових тканин на Україні збільшилось до понад 200 млн м, але точніших статистичних даних немає. У структурі текстильної пром-сти шовкова дає бл. 20—25%, виробляючи у більшості тканини з штучного синтетичного шовку, як і деякий асортимент техн. шовкових тканин. Ця галузь виробництва найвище розвинена у півд.-зах. екон. р-ні (77% всього виробництва) та в меншій мірі у донецько-придніпровському і півд. р-нах. Більшість готових виробів Ш. п. України і надалі довозять з Росії, Закавказзя і частинно навіть з-за кордону. Теоретичні проблеми розвитку цієї галузі вивчають Укр. наук.-дослідний ін-т текстильної пром-сти у Києві та Узбецький наук.-дослідний ін-т Ш. п. в Ташкенті.

Література: див. *Текстильна промисловість.*

Б. Винар

Шовковиця, тутове дерево, морва (Morus), рід рослин родини шовковицевих; дерева або кущі. Відомо б. 10 видів, поширених у поміркованій та субтропічній зонах, у дикому стані і в культурі. На Україні найбільше значення мають Ш. чорна і Ш. біла. Листям Ш. вигодовують гусінь *шовковичного шовкопряда.*

Шовковичний шовкопряд, тутовий шовкопряд (Bombyx mori), метелик з родини шовкопрядів справжніх. На стадії гусениці Ш. ш. завиває кокони, виділяючи нитку завдовжки 400 — 1 400 м. Використовують Ш. ш. у *шовківництві.*

Шовкопляс Іван (* 1921), археолог родом з Полтавщини. Закінчив іст. фак. Київ. Ун-ту (1945), співр. Іст. музею УРСР (1945—49), з 1949 працює в Ін-ті археології АН УРСР, дир. Археологічного музею АН УРСР. Ш. дослідник пізнього палеоліту (стоянки Радомишльська, *Мізинська,* Добраничівська) та іст. археології на Україні. Автор праць: «Археологічні дослідження на Україні. 1917—57» (1957), «Кам'яний вік на території Української РСР» (1962), «Основи археології» (1964), «Мезинская стоянка» (1965), «Мандрівка в глибину віків» (1968, у співавторстві), «Розвиток радянської археології на Україні. 1917—66. Бібліографія» (1969), «Про локальні відмінності в культурі палеоліту на території Укр. РСР» (1968). Ш. співред. «Археології Укр. РСР у 3 томах»; ст. «Давньоруські писанки» (1980), «Деякі питання вивчення пізнього палеоліту на Україні за роки Радянської влади» (1974) та ін.

Шовкопляс Юрій (1903—78), письм. родом з Харкова. Закінчив Харківський Ін-т Нар. Освіти (1927), друкуватися почав 1926, належав до літ. орг-ції Пролітфронт. По війні — керівник катедри журналістики Харківського Ун-ту (1949—51) та Харківської Філії СПУ (1953—56). Зб. оп.: «Проникливість лікаря Піддубного», «Студенти» (1930); повісті: «Весна над морем» (1929), «Земляний похід» (1933), «Починається юність» (1938); романи: «Завтра» (1931), «Інженери» (1934), «Людина живе двічі» (1962), «Лікарю, вилікуй себе самого!» (1964); зб. нарисів: «Електричний СРСР» (1932), «Народження електричного струму» (1936) тощо.

Шовкопряди похідні (Eupterotidae), родина метеликів. Бл. 300 видів. На Україні зустрічаються два види: Ш. п. дубовий (Thaumetopoea processionea) і Ш. п. сосновий (Th. pinivora). Ушкоджують листя дуба і хвою сосни.

Шовкуненко Олексій (1884—1974), маляр-аквареліст, майстер пейзажу і портрета, педагог, д. чл. Академії Мистецтв СССР (з 1947), родом з Херсону; мист. освіту здобув в Одеському художньому училищі (1908) і Петербурзькій Академії Мистецтв (1917). Викладач Одеського Політехнікуму образотворчих мистецтв (з 1926), Одеського Художнього Ін-ту (з 1929) і проф. Київ. Художнього Ін-ту (1936–65). Брав участь 1913—19 у виставках Т-ва півд.-рос. художників. Ш. автор численних портретів письм. (Ю. Яновського, П. Тичини, М. Рильського, І. Ле, Л. Первомайського), акторів (М. Литвиненко-Вольґемут, Б. Руденко), архітектів (Є. Катоніна, В. Заболотного), скульпторів (М. Лисенка, Б. Яковлєва), акад. О. Богомольця, ген. С. Ковпака тощо. Краєвиди України («Повінь. Конча Заспа», «Дуби», 1953), Молдавії, Кавказу, Уралу, Кабардино-Балкарії, Башкирії; зокрема індустріяльні серії з будов Одеси (1925—35), Дніпрельстану (1930—35, понад 70 аркушів), Луганського та ін. 1937 за акварелі з серії «Дніпробуд» здобув золоту медалю на паризькій міжнар. виставці «Мистецтво і техніка в сучасному житті». Відомі також натюрморти Ш. Похований на Байковому кладовищі в Києві.

О. Шовкуненко

Література: Владич Л. Алексей А. Шовкуненко. К. 1960.; М. 1983; Олексій Шовкуненко. Спогади про художника. К. 1980.

С. Г.

Шодуар (Chaudoir de) Станислав (1790—1858), колекціонер-нумізмат. Мав багату колекцію старовинностей з доби Київ. Руси та з грец. чорноморських колоній, з яких частину закупив петербурзький Ермітаж. Автор праці: «Aperçu sur les monnaies russes et sur les monnaies étrangères qui ont eu cours en Russie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours» (1836, також рос. переклад 1836—41).

Шокальський Юлій (1856—1940), визначний рос. океанограф, картограф і географ, почесний чл. АН СССР. У 1923—27 рр. керував гідрологічними працями на Чорному м.

Шолтес Золтан (* 1909), маляр-пейзажист родом з с. Прикоп на Закарпатті; навчався в Ужгородській мист. школі (1930—33, кляса Й. Бокшая й А. Ерделі). Пейзажі Ш. «Весна» (1945), «Зима на Верховині» (1953), «Зимовий вечір» (1956), «Верховина» (1958), «Зима в Жорнаві» (1959), «Колочава весною» (1960), «Рахівські полонини» (1962), «Буря над Бескидами» (1968) зберігаються в Музеї Укр. Образотворчого Мистецтва (Київ), Закарп. Художньому Музеї та ін.

Шолудько Панас, майстер-тесляр 18 в., родом з Ніжена, 1759—61 збудував у м-ку Березні на Чернігівщині шедевр укр. дерев'яної архітектури — 7-банну церкву Вознесення. До типу високої п'ятибанної церкви Ш. додав два стовпи-вежі, з яких одна мала сходи на хори. Доти такі вежі були типові тільки для мурованої архітектури: собор Спаса в Чернігові (11 в.), Миколаївська церква в Києві (1696, знищена 1930). Докладний опис будови церкви подав С. Таранушенко в кн. «Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України» (К. 1976). У кн. не згадано, що ця унікальна будова в 1930-их рр. була знищена разом з багатьма ін. церквами на Україні.

Дерев'яна церква в м-ку Березні (1761), арх. П. Шолудько

Шольп Олександра (* 1905), музикознавець і режисер родом з Петербурґу, здобула муз. освіту в Ленінградському муз. технікумі (1931) і консерваторії (1938). Працювала режисером Одеської опери (1938—41) і оперної кляси консерваторії в Одесі (1944—52), у Львові (1952—55) і в Києві (з 1955). Поставила оперу М. Вериківського «Сотник» (за мотивами Т. Шевченка) в Одеській опері (1939), Львівській оперній студії (1954) і в Київ.

студії телебачення (1958). Праці про співаків Б. Гмирю, Ларису Руденко та ін.

Шонк-Русич Костянтин (1915—83), мистець-емаліст родом з Житомира, з 1949 в ЗДА. Автор смалевих картин-мініятюр за власними, нар. й іконними композиціями, збирач і дослідник старого укр. мистецтва, гол. ікон. Крім того, Ш.-Р. автор популярних праць: «Історія укр. мистецтва в ілюстраціях» (1978), «Україна в листівках», «Дерев'яна різьба в Україні» та ін. Помер у Нью-Йорку.

Шопен Фридерик (1810—49), великий поль. композитор і піяніст. У його творчості слідні впливи укр. нар. пісень. На ці теми писали: Й. *Хомінський*, С. *Павлишин*, В. *Витвицький*, Ян Проснак та ін.

Шопінський (справжнє прізвище Жоночин) Василь (1887—1967), письм. і гром. діяч-проґресист у ЗДА родом з Поділля. 1908 виїхав до Америки, де працював робітником. Друкувався з 1919 в газ. «*Робітник*», ж. «Червоний шлях» і «Плужанин», гал. ж. «Нова культура». Автор зб. новель «Фабрична неволя» (1925), п'єс «Жебрацька Америка» (1930), «Змова пінкертонівців» (1931), «Пеони» (1930), оп. «Маленька робітниця» (1959) тощо.

Шосейні шляхи, мощені дороги з твердим асфальтовим або бетоновим покриттям, використовуються для автомобільного, автобусного та вантажного транспорту. Шосейна мережа в УССР порівняно з країнами Зах. Европи та Півн. Америки невелика, також нижча у порівнянні з Евр. частиною СССР (40 км в СССР і 35 км в УССР на 10 тис. населення).

Ш. ш. на Україні почали інтенсивно розбудовуватися тільки з 1970-их рр.; тепер вони сполучають всі районові центри УССР. Цей розвиток безпосередньо зв'язаний зі збільшенням виробництва автомобільної пром-сти й машинобудування. Для порівняння статистичні дані за 1940—84 рр.:

Питома вага Ш. ш. у перевезенні вантажів лишається й надалі досить невеликою (б. 20% всіх перевезень) у порівнянні з країнами Зах. Европи (60% всіх перевезень) і Півн. Америки (75% всіх перевезень). Це слід пояснити не тільки нестачою Ш. ш., але також і дуже скромною довжиною сер. перевезень (20 км у 1980-их рр.). Протягом 1970—84 рр. заг. довжина шляхів скоротилася на 74 тис. км (переважно малопроїздних ґрунтових шляхів), які економічно себе не виправдують для пасажирського транспорту та вантажних перевезень. Разом з тим довжина доріг з твердим підґрунтям збільшилася на понад 95 тис. км, але вони переважно утримуються в досить поганому стані. Тому на частку автомобільного транспорту припадає бл. 70% витрат на перевіз пасажирів і більше як 50% витрат на перевіз вантажів у порівнянні до всіх видів транспорту в УССР. У загальному кошти перевезень автотранспортом на Україні дорівнюють 35% або і більше собівартости товарів, тоді як подібний показник для більшости країн Зах. не перевищує 6—10% собівартости перевезених товарів. Наприклад, кошти перевезень цукрового буряка становлять бл. 14% ціни, сплачуваної колгоспникам; подібне становище з перевезенням ін. продуктів сіль. госп-ва. Перевезення виробів машинобудування становлять бл. 30—45% їх собівартости, тобто майже в чотири рази більші від подібних витрат на Зах. Слід ще додати, що, починаючи з 1946, автомобільний транспорт заг. вжитку підпорядковано мін-ву автомобільного транспорту УССР, а вантажний транспорт децентралізований і належить до компетенцій бл. 60 різних союзних, союзно-респ. і респ. мін-в та орг-цій.

Гол. маґістралі на Україні: автошляхи Київ—Москва, Київ—Харків—Ростов, Москва—Харків—Симферопіль, Київ—

Роки	Загальна довжина шосейних (автомобільних) шляхів у тис. км		Автомобільний транспорт всього нар. госп-ва		Автобуси загального користування	
	Заг. довжина шляхів	у тому ч. шляхи з твердим покриттям	вантажооборот у млн тонно-км	перевезено вантажів млн т	пасажирооборот у млн пасажиро-км	перевезено пасажирів у млн
1940	270,7	29,3	1 670	187	282	29
1960	236,2	47,4	17 736	1 678	9 978	1 408
1970	223,5	90,8	41 637	3 058	46 641	5 061
1980	163,2	133,7	70 118	4 382	81 755	7 801
1984	162,5	143,1	73 858	4 741	85 559	7 999

Рівне—Львів, Київ—Дніпропетровське—Донецьке, Ленінград—Київ—Одеса, Житомир—Кам'янець Подільський та Львів—Чернівці. Досліди в ділянці Ш. ш. ведуться у Держ. автомобільно-дорожньому наук.-дослідному ін-ті у Києві з філіями у Дніпропетровському, Одесі, Львові і Симферополі.

Література: Шафиркин Б. Координация транспорта и планирование грузовых перевозок. М. 1966; Вопросы развития автомобильного транспорта. М. 1971; Столбовой В. Транспорт Украинской ССР. К. 1971; Пути и методы улучшения организации и качества перевозок пассажиров автотранспортом УССР. К. 1976; Проблемы развития транспорта Украинской ССР. К. 1977; Повышение эффективности работы транспорта Украинской ССР. К. 1979. *Б. Винар*

Шостак, українізована поль. назва (szóstak) поль., лит. і пруської срібної монети 16—17 вв. вартістю в 6 грошів, карбованої з 1528, особливо за Сіґізмунда III 1623—27; ці останні Ш. мали не більше 1/3 вартости тих, що з 1528. На Україні найчастіше зустрічаються Ш. Сіґізмунда III. У 1794 і 1795 Ш. карбували з міді. У рос. валюті Сіґізмундові Ш. на Україні дорівнювали 4 коп. У 19 в. Ш. був назвою 3 коп. (6 грошів).

Шостак Петро (* 1943), маляр, нар. в Бонневілі (Альберта) в укр. родині, по закінченні студій з мистецтва в Ун-ті Альберти 1969—79 працював проф. мистецтва в Ун-ті Вікторія. З 1980-их рр. присвятився малярству і шовкодруку. Ш. реально відтворює своє дитинство і життя на фармі, при чому фіксує історію Канади й укр. поселення. З успіхом виставляє як в укр., так і в кан. численних ґалеріях; його твори знаходяться в багатьох приватних колекціях.

Шостаківська Юлія (1871—1939), акторка школи М. Кропивницького родом з Полтави, дружина Д. *Гайдамаки.* На сцені з 1888 у трупі М. Старицького, далі у М. Кропивницького, Г. Деркача і Д. Гайдамаки; з 1934 в Дніпропетровському Укр. Драматичному Театрі ім. Т. Шевченка. Ролі: Олеся, Домаха («Олеся», «Зайдиголова» М. Кропивницького), Софія («Безталанна» І. Карпенка-Карого) та ін.

Ю. Шостаківська

Шоста Січова Стрілецька Дивізія, піхотна дивізія Армії УНР, зформована на весні 1920 з полонених й інтернованих укр. вояків у поль. таборах Ланцуту і Берестя. На поч. травня дивізія перейшла з Берестя до Бердичева, а від 8. 5. до 9. 6. 1920 перебувала в Києві як укр. залога столиці. Командиром дивізії був полк. М. Безручко, начальником штабу — полк. В. Змієнко (обидва з Корпусу Січових Стрільців). Дивізія вирушила на фронт тільки частинно зформованою: 250 старшин і 1 770 вояків у складі III поль. армії ген. Ридза-Сміґлого. Дивізія складалася з двох стрілецьких бриґад: 16-та (полк. Р. Сушко) і 17-та (полк. О. Воронів); 6-ий Січовий кінний курінь (поручник В. Герасименко), 6-та Січова легка гарматна бриґада (полк. Насонів), 6-ий Січовий техн. курінь (сотн. інж. В. Бокітько) і дивізійні тилові установи та служби. Дивізія брала участь з червня 1920 в ар'єрґардних боях III поль. армії під Ігнатполем, під Пергою на волинському Поліссі, під Ковелем та Холмом, але особливу славу здобула в боях проти Кінної армії Будьонного під Замостєм (20—31. 8. 1920), де група поль. й укр. військ під проводом полк. М. Безручка зуміла затримати Кінну армію і тим спричинилася до перемоги поль. армії над сов. арміями над р. Вислою. У вересні 1920 дивізію перекинено до Галичини, де вона вже ділила долю Армії УНР, при чому мала важкі втрати в кінцевих боях (листопад 1920) під Попівцями. Персонал дивізії перебував у таборах інтернованих у Польщі у Олександрові Куявському та в Щипйорні. Запасна бриґада Ш. С. С. Д. (ген.-хорунжий Фединюк-Білинський), яка була збірною й вишкільною частиною дивізії під час війни, продовжувала існувати в Бересті аж до II Зимового походу восени 1921 й трагедії під Базаром, в якій загинули старшини й вояки Ш. С. С. Д. До іст. дивізії див. П. Самутин, «VI-а Січова Стрілецька Дивізія» (*«Вісті Комбатанта»*, 1970, 3, 4; 1971, 5; 1973, 3, 5—6; 1974, 1, 3—4, 5; 1976, 3, 5—6). *Л. Шанковський*

Шостка (II—14), р. на півн. Сумщині, ліва притока *Десни*, довж. — 56 км, сточище — 412 км². Використовується для водопостачання і зрошування; над р. — м. *Шостка.*

Шостка (II—14), м. обл. підпорядкування, р. ц. Сумської обл., положене на Чернігівщині над р. Шосткою (притока Десни); 84 000 меш. (1984). Заснована у першій пол. 18 в. як с. Ніженського полку, після побудови порохового зав. (1739) — роб. селище, з 1802 м-ко Глухівського пов. Чернігівської губ., з 1920 — м., з 1923 — р. ц. Населення Ш. швидко зростає (у тис.): 1926 — 8,6, 1933 — 1,7, 1959 — 39, 1970 — 64, 1979 — 80. Основна галузь пром-сти — хем.: виробниче об'єднання «Свема» (випускає кінофотоплівку), зав. хем. реактивів, харч. пром-сть (борошномельна, м'ясна, маслоробна), а також деревообробна і легка.

Шох Андрій (* 1930), родом з Станиславівщини, з 1949 в ЗДА; інж. електротехнік, винахідник у ділянці індустрійних застосувань ультразвуку великих амплітуд. Закінчив City College of New York, 1962–84 працював у фірмі Брендсс-Сонік-Повер; 1968—84 як віцепрез. дослідів; від 1984 — у фірмі Ультрасонік Технолоджік Інк. Опрацював першу практичну апаратуру, зокрема ґенераторів та електроакустичних перетворювачів для зварювання пластиків (пластмас). Удосконалив приладдя для ультразвукового зварювання металів, очищення і ін. Власник кільканадцятьох патентів.

Шох Петро (1899—1972), інж.-гідротехнік родом з Чернігівщини, на еміґрації в Чехо-Словаччині, у 1920-их рр. навчався в Укр. Госп. Академії (УГА) в Подєбрадах і там очолював укр. студентську громаду. По закінченні навчання мав власне підприємство водних і огрівальних інсталяцій у Львові. 1941—44 там таки очолював виховання ремісничої молоді при Укр. Допомоговому Комітеті. З 1949 в ЗДА, працював як інж.-гідравлік. Співзасновник і з 1966 гол. Т-ва укр. інженерів Америки та гол. Т-ва абсольвентів УГА. Помер у Нью-Йорку.

Шпак Марат (* 1926), фізик, чл.-кор. АН УРСР (з 1969) родом з Сумщини. Закінчив Чернівецький Ун-т (1951). Співр. (з 1952) і дир. (з 1970) Ін-ту Фізики АН УРСР. Основні праці з ділянки фізики твердих тіл, оптичної квантової електроніки та лазерної спектроскопії. Відкрив екситонну флюоресценцію й фосфоресценцію молекулярних кристалів.

М. Шпак

Шпак звичайний (Sturnus vulgaris), птах з родини шпакових; довж. 20–24 см, вага 65–85 г. На Україні гніздовий птах всієї території. Корисний (живиться комахами-шкідниками).

Шпаков Анатолій (* 1926), мистецтвознавець родом з с. Новоградівки Одеської обл.; закінчив Ленінградський Ун-т (1951); автор праць: «Олександер Олександрович Мурашко» (1959), «Василь Ілліч Касіян» (1960), «Микола Петрович Глущенко» (1962), «Укр. радянський живопис» (1967, спільно з Б. Лобановським); співавтор «Історії укр. мистецтва» (т. 5—6, 1967—68). Крім того, ст. в зб. «Укр. Мистецтвознавство» (випуск 1—5, 1967).

Шпара Петро (* 1904), архітект родом з с. Іванівців Хмельницької обл.; закінчив Харківський Художній Ін-т (1930, учителі П. Альошин, О. Вербицький, В. Меллер). Гол. праці: забудова м. Новий Харків (1930, під керівництвом П. Альошина), Палац піонерів у Харкові (1934, керівник О. Лінецький), Радіотехн. академія (реконструкція 1948—58, разом з ін.), ген. плян забудови і реконструкції Харкова (1960—64, разом з ін.); праці з питань архітектури, містобуд., техн. естетики. 1955—65 Ш. був гол. архітектом Харкова.

Шперґель (Spergula), рід рослин родини гвоздикових. Відомо 7 видів; на Україні — 6 видів, з них найпоширеніший Ш. звичайний (S. vulgaris), росте на пісках, при дорогах, як бур'ян на полях. Ш. великий (S. maxima) і Ш. льоновий (S. linicola) — злісні бур'яни в посівах льону.

Шпигоцький Опанас, письм. першої пол. 19 стол., син дрібного поміщика родом з Полтави. Учився в Харківському Ун-ті, де належав до гуртка романтиків. Дослідник укр. фолкльору. Автор «Малоросійської балади» та перекладу уривків з «Полтави» О. Пушкіна, друкованих в «Украинском альманахе» (1831), перекладав поезії Сапфо й А. Міцкевіча. Рос. мовою переклав «Конрада Валленрода» А. Міцкевіча.

Шпиків (V—9), с. м. т. Тульчинського р-ну Вінницької обл.; 4 400 меш. (1984). Цукроварня та асфальтовий зав. Вперше згадується в документах 16 в.

Шпилька Богдан, митр. (1892—1965), див. *Богдан* Шпилька.

Шпинат городній (Spinacia oleracea), однорічна городина, листки якої споживають. На Україні поширені сорти: Велетень і Вікторія.

Шпитко Осип (1869—1942), письм. і публіцист родом з с. Говилова Копичинецького пов. (Галичина). Належав до літ. групи *«Молода Муза»* (1906—07). Новеля «Через неї», автобіографічна повість «Вирід», оп. «Іван Підкова», сатиричні й гумористичні пісні (під псевд. Гриць Щипавка). Ш. був ред. чернівецької «Буковини» (1899) й ін. газ. З 1912 у Бразілії, де писав і португальською мовою (зб. новель «No túmulo da vida», «На могилі життя», 1930).

О. Шпитко

Шпитковський Іван (1880—1969), гал. історик і педагог; свящ. Дослідник Гайдамаччини, зокрема Коліївщини («„Гайдамаки" Т. Шевченка, як пам'ятка Коліївщини», 1915).

Шпір Африкан (1770—1862), лікар, філософ й мед. діяч родом з Херсонщини. Студіював медицину в Москві; був дир. військ. шпиталів в Одесі та Миколаєві (1812—20), інспектором лікарської управи в Херсоні. 1830—52 провадив лікарську практику у власному маєтку на Херсонщині. Автор популярної праці про достовірність у медицині (1836), переклав з нім. мови низку кн. з питань фізики, запровадження щеплень проти віспи, інфекційних захворювань та ін.

Шпойнаровський Сергій (1858—1909), бук. педагог, культ. діяч і перекладач; учитель укр. мови у Чернівецькій гімназії (1891—93), в якій запровадив навчання укр. мови, дир. укр. гімназії у Кіцмані (1904—09), укладач шкільних читанок. Ш. перекладав на нім. мову твори Т. Шевченка, видані у Чернівцях під назвою «Schewtschenkos ausgewählte Gedichte» (1904 і 1906), також у зб. «Taras Schewtschenko — der grösste Dichter der Ukraine», що появився 1914 у Відні.

Шпол Юліян (справжнє ім'я і прізвище Михайло Яловий, 1895—1934), поет, прозаїк і драматург родом з Полтавщини. Належав до літ. орг-ції «Гарт» і Ваплїте (її перший президент), найближчий однодумець М. Хвильового. Друкуватися почав 1921. Зб. поезій «Верхи» (1923), роман «Золоті лисенята» (1929), п'єса «Катина любов, або Будівельна пропаґанда» (1928). На поч. 1933 заарештований і пізніше розстріляний.

Ю. Шпол

Шпола (IV—12), м., р. ц. Черкаської обл. положене на Придніпровській височині; 11 000 меш. (1974). Ш. постала у 18 в., з 1795 м-ко. З 1797 Звенигородського пов. Київ. губ.; 1851 у Ш. збудовано цукроварню; з 1923 — р. ц. З 1938 Ш. слабо розвивається. Населення (у тис.): 1926 — 15,1, 1933 — 16,0. Харч. пром-сть: цукровий комбінат, молочарня і кондиторська; швейна та мебльова фабрики; машинобудів. зав.

Шполка (IV—12), р. на Черкащині, ліва притока Гнилого Тікичу (басейн Богу), довж. — 53 км, сточище — 605 км². Використовується для водопостачання, зрошування і риборозведення. На Ш. споруджено 2 водоймища; над р. — м. Шпола і Ватутіне.

Шпорлюк Роман (* 1933), історик, проф., д. чл. НТШ і УВАН, нар. в Грималові на Тернопільщині; з 1935 жив у Польщі. Закінчив Люблінський Ун-т ім. Кюрі-Склодовської (право, 1955), Оксфордський (суспільні науки, 1961) і Стемфордський (історія, 1965) ун-ти. Від 1965 викладає історію Сх. Европи в Мічіґанському Ун-ті (Анн Арбор). Співр. Укр. Наук. Ін-ту і викладач у Гарварді (1972—73). Чл. Ради Амер. Асоціяції сприяння слов'янознавству (1976—79) та ін. наук. т-в. Публікації з історії політ. думки, історіографії, нац. питання, історії укр. преси в журн. і колективних працях. Автор короткого нарису історії України: «Ukraine: A Brief History» (1979, 2 вид. 1982) та монографії «The Political Thought of Thomas G. Masaryk» (1981). Укладач і ред. тому вибраних ст. М. Покровського («Russian in World History», 1970) та збірної праці «The Influence of Eastern Europe and the Soviet West on the USSR» (1975).

Шпорта Ярослав (1922—56), поет і перекладач родом з Вінничини. Кн. поезій: «Світлий день» (1948) та ін. 1958 вийшло «Вибране», 1982 «Поезії». Переклади з рос., чуваської, таджицької та ін. мов.

Шпрот, див. *Кілька чорноморська.*

Шраг Ілля (1847—1919), гром. і політ. діяч, адвокат, нар. у м-ку Седневі б. Чернігова, студіював у Петербурзькому Ун-ті. З 1869 працював гласним Чернігівської губ. земської управи, 1906 був послом до 1 Держ. Думи, де очолював укр. фракцію (громаду з 40 чл.), одночасно був заступником гол. *Союзу Автономістів* (1905—06), згодом заступником гол. ТУП, належав до радикально-дем. партії, з якої 1917 утворилася Укр. Партія Соціялістів-Федералістів. Чл. Укр. Центр. Ради від Чернігівської губ. Ст. в «Юридическом Вестнике», львівській «Правді», ЗНТШ, київ. «Раді» та «Южных Записках».

І. Шраг

Шраг Микола (* 1894—?), економіст, політ. діяч, син Іллі Ш.; навчався у Москві, чл. ЦК УПСР і заступник гол. Укр. Центр. Ради від 28. 6. 1917 до 29. 3. 1918 (співр. М. Грушевського), після розриву в УПСР належав до «центр. течії»; 1919 — радник Укр. Дипломатичної Місії у Будапешті, 1920—24 чл. «закордонної делеґації» УПСР та співред. *«Борітеся — Поборете»* у Відні. 1924 виїхав до УССР, працював у Харкові в Т-ві робітників науки і техніки для сприяння соц. будівництву (1928—31); заарештований і засланий. З 1952 викладач Харківського Ін-ту Нар. Госп-ва, з 1966 проф. Львівського Пнлітехн. Ін-ту. Праці: «Держа-

ва й соц. будівництво» (1923), «Зовн. торгівля УСРР та її ближчі перспективи» (1924); ст. на політ.-екон. теми в журн.

Шрайбер (Schreiber) Ґеорґ (1882—1963), нім. історик, політик, свящ., проф. ун-тів у Реґенсбурзі, потім у Мюнстері, чл. кураторії Укр. Наук. Ін-ту в Берліні, видавець зб. «Das geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart».

Шраменко Микола (1891—1974), військ., гром.-політ. діяч, полк. Армії УНР. Учасник визвольної війни 1917—21, заступник командира Київ. дивізії (1919—20), брав участь у двох Зимових походах (1919—20 і 1921). На еміґрації у Польщі, згодом у Німеччині. Гол. філії УНО в Бреславі (1941—44), чл. і секретар Укр. Нац. Ради, чл. екзильного уряду УНР (керівник ресорту військ. справ). Похований у Мюнхені.

Шрамківка (III—13), с. м. т. Драбівського р-ну Черкаської обл., 3 800 меш. (1984); цукроварня. Заснована в 16 ст.

Шрамко Борис (* 1921), археолог й історик родом з Гомеля. 1949 закінчив іст. фак. Харківського Ун-ту; з 1950 викладач, з 1966 проф. стародавньої іст. й археології того ун-ту. Досліджує ранню залізну добу, пам'ятки скитського періоду на Україні. Автор кн. «Древности Северного Донца» (1962) і ст. «Госп-во лісостеп. племен на території України» (1971), «Розкопки курганів раннього залізного віку на Харківщині» (1983).

Шрамченко Леонтій (1877—1954), статистик і політ. діяч родом з Чернігівщини. Закінчив юридичний фак. Моск. Ун-ту (1907), працював статистиком при земстві в Чернігові (1907—09) і Тифлісі (1910–17). 1918 делеґат Укр. Закавказької Крайової Ради до Укр. Нац. Союзу. Чл. уряду УНР 1919: товариш мін. нар. госп-ва в уряді Б. Мартоса і держ. секретар в уряді І. Мазепи. З 1922 доцент Укр. Госп. Академії в Подєбрадах, проф. і декан (1937) фак. права і суспільних наук УВУ (до 1945), декан екон. відділу УТГІ (1947), дир. Укр. Соціологічного Ін-ту (1935—40). Праці: «Основи теорії статистики» (1936), розвідки про укр. статистиків Ф. Щербину (1929), О. Русова (ЗНТШ, 1938). З 1950 у Женеві, де й помер.

Л. Шрамченко

Шрамченко Микола (1910—68), маляр-реаліст, згодом експресіоніст, родом з Полтавщини, навчався в Київ. Художньому Ін-ті (1933, кляса М. Бойчука); на еміґрації в Німеччині, з 1949 у ЗДА (Вашінґтон), проф. малярства в Нац. Академії Мистецтв. Учасник укр. виставок. Ш. працював переважно в ділянці портретного малярства (серед ін. портрети Є. Маланюка, ген. М. Омеляновича-Павленка). Крім того, великі серії зображень страхіть сов. режиму: «Блудний син», «Влада темряви», «Месія»; ілюстрації вид. Держ. Департаменту про злочин НКВД в Катині. Помер у Вашінґтоні.

Шрамченко Олександер (1859—1921), культ. діяч, етнограф родом з Чернігівщини. Після закінчення іст.-філол. фак. Київ. Ун-ту (1887) учителював на Кавказі, згодом на Холмщині (до 1909), збирав фолкльорні матеріяли. Відтоді в Києві, чл. Наук. Т-ва у Києві, відповідальний ред. ж. «Україна», ред. «Укр. Етногр. Зб.» Наук. Т-ва, з 1919 секретар комітету Всенар. Бібліотеки при ВУАН. Ст. в «КСт.», «Укр. Етногр. Зб.», перекладав на укр. мову твори В. Антоновича.

Шрамченко Святослав (1893—1958), військ. і гром. діяч, філателіст родом з м. Баку на Кавказі, син Олександра Ш. (див.). Закінчив Ґардемаринську Школу і Воєнно-Юридичну Академію в Петрограді. З 1917 чл. воєнно-рев. штабу Балтицької Фльоти; капітан-ляйтенант Укр. Держ. Фльоти 1918–19 рр., 1920 начальник орг. відділу морського ген. штабу. Згодом на еміґрації в Польщі (1924—39 — гол. Укр. Громади в Ченстохові), у Генерал-Губернаторстві (1941—44 — гол. Укр. Допомогового Комітету в Холмі), у Німеччині (1945—50 — гол. УДК в Ерфурті), згодом переїхав до ЗДА, де працював як військ. (воєнно-морський) історик і публіцист, автор розвідок і ст. з історії укр. морської фльоти 1917—20 рр. в «Історії Укр. Війська», вид. І. Тиктора (1936 і 1953), в ж. «За державність», «Табор», «Літописі Червоної Калини» й ін.

С. Шрамченко

Шреєр - Ткаченко Онисія (* 1905), музикознавець родом з Красноставця на Поділлі. Муз. освіту здобула в Київ. Консерваторії (1940) й закінчила аспірантуру (1947); 1923—41 на пед. роботі в дитя-

О. Шреєр-Ткаченко

чих школах, дитбудинку та в муз. сер. школі; з 1944 викладач Київ. Консерваторії, з 1953 — доц., з 1960 зав. катедри історії музики. Праці: «Нариси з історії укр. музики» (2 тт., К. 1964, співавтори: Л. Архімович, Т. Каришева, Т. Шеффер), доповіді про укр. музику 16—18 ст. на міжнар. конґресі у Варшаві (1966), «Хрестоматія з історії укр. дожовтневої музики» (К. 1968), «Історія укр. дожовтневої музики» (ред. і розділи про укр. нар. пісні та про укр. музику до кін. 18 в., К. 1969).

Шретер Віктор (1839—1901), архітект петербурзької і нім. шкіл (1856—62), основні праці в Петербурзі. На Україні будував залізничу станцію в Одесі (1879, не збереглася) і будинок Київ. опери (1897—1901).

Шретер Тимофій, див. *Тимофій Шретер.*

Штадтмюллер (Stadtmüller) Ґеорґ (1909—85), нім. історик Сх. і Півд.-Сх. Европи, проф. Ляйпціґського (з 1938) і Мюнхенського (з 1950) ун-тів. Дир. Східньоевр. Ін-ту в Мюнхені (1960—62). З 1962 співзасновник Дому Укр. Науки в Мюнхені, чл. кураторії і Наук. Ради Т-ва сприяння укр. науці, д. чл. НТШ (з 1966), почесний д-р УВУ (1979). Автор передмови до кн. В. Кубійовича «Етнічні групи південно-західньої України (Галичини) на 1. 1. 1939» (1983).

Ґ. Штадтмюллер

Штаєрман Ілля (1891—1962), математик і механік родом з Поділля, чл.-кор. АН УРСР (з 1939). По закінченні Київ. Політехн. Ін-ту працював у ньому, 1920—44 в АН УРСР, 1930—41 — у Київ. Ун-ті; з 1943 у Москві. Праці Ш. стосуються прикладної математики, теорії пружности та будів. механіки.

Штангей Володимир (1895—1937), письм. родом з с. Мошурова Черкаської обл. Бувши в нім. полоні за першої світової війни, друкував перші оп. у вид. Союзу Визволення України («Гром. думка» та ін.), за сов. часу належав до літ. орг-ції «Плуг». Окремими вид. вийшли кн. оп.: «Батрачка» (1927), «Злочин у степу», «Образа» (1929), «Золотий», «Межа» (1930), «Один день», «Удруге народжені» (1931), «На землі», «Том новел» (1932), «Один день» (1933). У 1930-их рр. заарештований. Обставини смерти невідомі, правдоподібно розстріляний.

Штейн Іван (кін. 18 ст. — 1837), театральний антрепренер, режисер і балетмайстер родом з Бравншвайґу (Німеччина), з 1802 на сцені нім. театрів Петербурґу і Москви, згодом на Україні режисер і балетмайстер театру Я. Ілінського в Романові на Житомирщині (1804—09), учив танцю в Київ. гімназії (1809—11) та Харківському Ун-ті (1812—16), з 1816 тримав антрепризу (разом з Й. Калиновським) у Харкові, де 1816 побудував театральне приміщення. Його трупа, найсильніша того часу (40 акторів і 20 оркестрантів), ґастролювала в Полтаві, Одесі, Києві та ін. м. Видатні актори: М. Щепкін (з 1816), Л. і Л. Млотковські, К. Соленик (з 1820-их рр.) та ін. З укр. репертуару: п'єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка; з світового В. Шекспіра, Ф. Шіллера, Ж.-Б. Мольєра.

Штейнберґ Лев (1870—1945), диригент і композитор родом з Катеринослава, автор низки творів на укр. теми, серед ін. симфонічна поема «Україна». Під керівництвом Ш. вперше виконано оперу М. Лисенка «Тарас Бульба» (Харків 1924).

Штейнберґ Яків (1896–1982), архітект і педагог родом з Києва, закінчив Київ. Художній Ін-т (1925, кляса В. Рикова); 1929—33 викладач Харківського Художнього Ін-ту, з 1934 Київ. Інженерно-Будівельного Ін-ту, з 1947 проф. Гол. споруди: Гірничий Ін-т (1928) і Вуглетехн. Ін-т у Донецькому (1930); у Харкові: клюб будівельників та житловий будинок Індубуд (1928); у Києві: друга поліклініка та житловий будинок; у Гаграх: санаторія «Україна» (1932), літній кінотеатр (1956) та закритий плавальний басейн (1957—58); автор наук. праць з архітектури і будівництва.

Штейнгель або Штайнгайль Федір (Теодор, 1870—1946), політ. і культ. діяч, дипломат; барон родом з с. Городка на Волині. Закінчив Київ. Ун-т, 1902 заснував у Городку музей з цінними археологічними, іст. і етногр. збірками з Волині, розкопував могильники княжої доби у Студинці на Рівенщині. 1906 чл. І Держ. Думи від м. Києва, належав до укр. парляментарної фракції. Чл. ТУП, товариш гол. Укр. Наук. Т-ва в Києві. За гетьманату посол Укр. Держави в Берліні (1918), підтримував добрі зв'язки з дипломатами невтральних держав (Еспанії і Голляндії). З 1940 жив б. Дрездену.

Штендера Євген (* 1924), бібліотекар і журналіст родом з Галичини; 1943—48 перебував у лавах УПА. 1945—47 сотник Тактичного відтинку УПА «Данилів» на Холмщині, командував укр. відділами у спільному з відділами поль. АКА наскоку на Грубешів (28. 3. 1946). 1948 командував рейдом УПА до Сх. Пруссії. З 1948 в Німеччині, співр. газет «Сучасна Україна» й «Укр. Самостійник», співред. ж. «До зброї», 1957—64 співред. «Укр. Вістей» в Едмонтоні (Канада). Після закінчення

бібліотекарського фак. в Едмонтоні (1969) працював в університетській бібліотеці м. Ріджайна, згодом у Торонто. З 1976 гол. ред. серії «Літопис УПА» (14 тт. до 1987).

Штепа Антон (* 1903), майстер дерев'яної скульптури родом з с. Сваричівки на Чернігівщині, автор дерев'яних скульптурних композицій і барельєфів з життя укр. народу: «Ішов кобзар до Києва та й сів спочивати» (1966), «Наймичка», «Лірник», «Тарас Бульба», «Жнива», «Молотьба», «Випив чарочку, не більше», портрет І. Котляревського тощо. 1983 у Чернігівському Іст. Музеї були виставлені його твори, зібрані з різних музеїв України.

Штепа Кость (1896—1970), історик, наук. дослідник і викладач іст. античної культури, іст. церкви й клясичної філології родом з Лохвиці на Полтавщині. Проф. ІНО в Ніжені, з 1930 — Київ. ІНО (пізніше ун-ту), співр. Культ.-Іст. комісії й Комісії сходознавства ВУАН; заарештований 1938. За нім. окупації ред. щоденника у Києві *«Нове Укр. Слово»* (1941—43). Автор праць і ст.: «Нариси з іст. античної й християнської демонології» (1926), «Проблеми античного рел. синкретизму в зв'язку з мотивами староукр. леґендарної творчости» (1927), «Про характер переслідування відьом у старій Україні» (1928), «Сел. рухи в Рим. Імперії» (1950), «Соціологічна теорія релігії Е. Дюркгема і школа М. Грушевського» (1931).

Штепа Павло (1897—1980), інж.-будівельник, суспільний діяч родом з Кубані. Брав участь у визвольній війні 1917—20, згодом на еміґрації в Чехо-Словаччині; закінчив Укр. Госп. Академію в Подєбрадах. 1927 переїхав до Канади; співр. «Нового шляху». Публіцистичні праці: «Українець а москвин» (1959), «Московство» (1968), «Мафія» (1971) та ін. Низка ст. у «Визвольному Шляху».

Штерівка (V—19), с. м. т. Ворошиловградської обл., підпорядковане Краснолуцькій міськраді; 2 000 меш. (1984). Населення працює на копальні вугілля і на зав. м. Красний Луч. Відоме з кін. 18 в.

Штерівська ДРЕС ім. Ф. Дзержинського, перша потужна теплова електростанція на Україні, споруджена за пляном ГОЕЛРО; розташована в м. Міусинську Ворошиловградської обл. Будівництво розпочалося 1922, перший турбоґенератор пущено в рух 1926, будову закінчено 1931, заг. потужність 152 тис. квт. Ш. Д. була знищена 1941—43, 1953 відбудована й модернізована. Потужність станції становила понад 200 тис. квт. 1983 електростанцію ліквідовано; на її базі збудовано підрозділ енерґо-ремонтажного підприємства «Донбасенерґо».

Штерн Ернст (1859—1924), археолог і клясичний філолог нім. роду (з Ліфляндії), проф. Одеського Ун-ту (1884—1910), гол. Одеського Археологічного Т-ва (1894—1910), згодом проф. і ректор ун-ту в Галле (Німеччина). Ш. досліджував грец. причорноморські колонії, зокрема написи й кераміку та трипільську культуру в Басарабії (Петрені), брав участь у X (1896) й XI (1899) археологічних з'їздах. Праці: «Доисторическая греческая культура на юге России» (1899), «Феодосия и ее керамика» (1906), «О происхождении готского стиля изделий ювелирного искусства» (1914).

Штернберґ Василь (1818—45), маляр і графік нім. роду, нар. у Петербурзі, вільний слухач Петербурзької Академії Мистецтв (1835—39); друг Т. Шевченка. На запрошення Г. Тарновського влітку 1836–38 приїздив на Україну і виконав тут багато краєвидів і картин з сел. побуту: «Табун», «Ярмарок в Ічні», «Переправа через Дніпро», «Свячення пасок на Україні» (1838), «В Качанівці у Тарновського» та ін. У Петербурзі намалював кілька портретів Т. Шевченка, виконав фронтиспис до «Кобзаря» 1840 «Сліпий бандурист з поводирем» (офорт). З 1840 Ш. жив в Італії, малював побутові сцени. Помер у Римі. Шевченко присвятив Ш. поему «Іван Підкова» (1839) і вірш «На незабудь Ш.» (1840). Твори Ш. зберігаються в Київ. Музеї ім. Т. Шевченка, Музеї Укр. Образотворчого Мистецтва і в музеях Ленінграду. Про Ш. монографія І. Пархоменка (1978).

В. Штернберґ

Штефан Авґустин (1877—1944), адвокат, закарп. політ. діяч, спершу проугор., потім прочес. орієнтації; 1918 гол. директорії автономної «Руської Країни» в рамках Угорщини. 1919 нар. комісар Закарпаття за угор. ком. уряду, 1925—29 посол до чехо-словацького парляменту від аґрарної партії; підтримував «русинський» напрям.

Штефан Авґустин (1. 1. 1893 — 4. 9. 1986), педагог, визначний осв., суспільно-політ. діяч, родом з с. Порошкове на Закарпатті, д. чл. НТШ, син о. Омеляна Ш. (див.); теологічну освіту здобув в Ужгороді і філос. у Будапешті (1917); викладач сер. шкіл: учительської семінарії та реальної гімназії в Ужгороді (1917—21), засновник і дир. Торг. Академії, перенесеної до Мукачева (1922—38), з жовтня

1938 до березня 1939 керівн. мін-ва освіти Карп. України; за війни знову дир. евакуйованої Укр. Торг. Академії в Братіславі (1939—40) та Укр. гімназії в Модржанах б. Праги (1940—45), з якою евакуювався до Авґсбурґу (Німеччина), де був її дир. (1945—49). Виїхав до ЗДА й став викладачем у жін. Академії у Стемфорді (1949—69). Від 1969 жив у Філядельфії, де й помер, похований на укр. цвинтарі св. Духа в Гемптонбурґу, Нью-Йорк.

А. Штефан

Ш. належав до передових закарп. культ. і гром. діячів народовецького напряму, був співзасновником «Просвіти», гол. Народнопросвітної Ради м. Мукачева (1925—38), співзасновником Учительської Громади (1929) та її останнім гол. (1938—39); ред. тижневика, а потім щоденника «Русин» в Ужгороді (1921—23), співред. журн. «Підкарпатська Русь» (1924—38), «Учительський Голос» (1930—39) та тижневика укр. фракції аґрарної партії «Земля і Воля» (1934—38). У жовтні 1918 Ш. вів переговори з Укр. Парляментарною Репрезентацією у Відні про об'єднання Закарпаття з Галичиною, був учасником Всенар. Конґресу Угор. Русинів у Хусті 21. 1. 1919, який вирішив об'єднати Закарпаття з Україною і заснував Центр. Укр. (Руську) Нар. Раду Закарпаття, чл. президії якої Ш. був аж до березневих подій 1939. Як представник цієї Ради, Ш. 1944 став співзасновником і заступником гол. Всеукр. Нац. Ради. У 1978—85 рр. був заступником гол. Уряду УНР в екзилі.

Ш. — автор шкільних підручників з математики, а також співавтор першої на Закарпатті граматики укр. мови фонетичним правописом (1931); автор кн.: «From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine» (1969), «За правду і волю: спомини і дещо з історії Карп. України» (т. 1, 1973; т. 2, 1981), «Августин Волошин — Президент Карп. України» (1977) та ін. *П. Стерчо*

Штефан Омелян (1868—1930), гр.-кат. свящ., закарп. осв. і госп. діяч, батько Авґустина Ш. (див.); 1896 заснував першу на Закарпатті читальню «Просвіти» в с. Скотарському на Верецькому перевалі. У кількох селах сприяв орг-ції кредитових кас, кустарних підприємств та піднесенню сіль. госп-ва.

Штець Микола (* 1930), мовознавець зі Сх. Словаччини. По закінченні Київ. Ун-ту (1958) доц. і керівник катедри укр. мови й літератури на пряшівському філол. фак. Кошицького Ун-ту. Праці з укр. діялектології Сх. Словаччини й Закарпаття й з історії укр. літ. мови цих теренів, зокрема монографія «Літ. мова українців Закарпаття й Сх. Словаччини» (1969).

Штикало Дмитро (1909—63), журналіст, студентський (гол. Союзу Укр. Студентських Орг-цій у Польщі 1932—33) і політ. діяч фракції ОУН С. Бандери, родом з с. Ількович на Сокальщині, в'язень поль. тюрем і концентраційного табору в Березі Картузькій (1934—36). Ш. автор ідеологічно-програмових ст. у «Студентському Шляху» і «Нашому кличі», автор політ. есею «Над небом сяє хрест меча» (1937) і «Думи про Березу Картузьку» (1938), співред. підпільних вид. і ред. радіовисильні ОУН—УПА у Карпатах. По війні керував радіопрограмами в Мадріді, співред. газ. «Українець. Час» у Парижі (1951), «Визвольний Шлях» у Лондоні, «Укр. Самостійник» і «Шлях Перемоги» (з 1956) у Мюнхені.

Д. Штикало

Штібер (Stieber) Здзіслав (1903—80), визначний поль. мовознавець і філолог родом з Щакової на зах. від Кракова. По закінченні Краківського Ун-ту (1931) проф. Львівського (з 1937), Лодзького (1945—52) і Варшавського (1952—67) ун-тів, д. чл. Поль. АН (1971), від 1956 керівник Ін-ту Слов'янознавства ПАН. Ш. сполучав фонологічно-структурний підхід у дусі празької школи з філологічними і лінґвогеогр. зацікавленнями. Крім численних праць з іст., діялектології й структури поль., словацької, чес., лужицької й рос. мов, важливі праці з укр. мовознавства, в центрі яких стояли дослідження лемківських говірок та їх генези; нарис топономастики Лемківщини в двох частинах (1948, 1949), діялектний атлас Лемківщини в 6 випусках, 416 мап (1956—64), матеріяли для якого він зібрав особисто в 72 пунктах під час своїх експедицій до обл. в 1934—35 рр., і низка ст., більшість яких увійшла до його зб. ст. «Świat językowy Słowian» (1974). Туди ж включено дві його праці про заг. укр. проблеми: про рефлекс прaслов. *dj* і про паралелі між укр. і горішньолужицькими у рефлексації *о* в новозакритих складах.

Література: Shevelov G. Zdzisław Stieber in memoriam. Harvard Ukrainian Studies (VI, I) 1982.

Ю. Шевельов

Штільман Ілля (1902—66), маляр і педагог родом з Києва; закінчив Київ. Художній Ін-т (1927, кляса Ф. Кричевського й М. Бурачека), там таки згодом викладач (1933—64), проф. (з 1947) і дир. (1940—44). Пейзажі: «Дніпро одягається в ґраніт» (1936—37), «Гребля Дніпрогесу» (1947). Твори Ш. з 1950-их рр.: «Гроза», «Колгоспна нива», «Місяць зійшов», «Вечір над Дніпром», «Гречка цвіте»; з 1960-их рр.: «Канівські Карпати. Чернеча гора», «Яблуньки» та ін. Крім того, натюрморти («Бузок і конвалії»), портрети.

Штогаренко Андрій (* 1902), композитор і педагог родом з с. Нові Кайдаки на Катеринославщині; муз. освіту здобув у Харківській Консерваторії (1936 у С. *Богатирьова*). Ректор (1954—68) і проф. (з 1960) Київ. Консерваторії, з 1968 зав. катедри композиції. Гол. правління Спілки Композиторів України (1968). Твори: 6 симфоній, сюїта «Пам'яті Лесі Українки», поема для струнної оркестри «Душа поета» («Пам'яті Кобзаря»), «Симфонічні казки», 3 сюїти для струнної оркестри, «Дивертисмент» для флейти й камерної оркестри, фортепіянове тріо, струнний квартет, численні хорові твори, між ними цикли «Шевченкіяна» і «Жіночі портрети», сольоспіви, музика до драматичних вистав і фільмів.

А. Штогаренко

Література: Зноско-Боровський О. Андрій Штогаренко. К. 1947; Боровик М. А. Я. Штогаренко. К. 1961; Боровик М. Творчість Андрія Штогаренка. К. 1965; Виноградов Г. Андрій Штогаренко. К. 1973; Творчість А. Штогаренка. Зб. статтей. К. 1979.

Штогрин Дмтиро (* 1923), бібліотекар і літературознавець родом з Галичини. З 1960 працює бібліотекарем славістичного відділу Іллінойського Ун-ту в ЗДА. Активний діяч молодіжних, культ. і наук. орг-цій. 1970—74 гол. Укр. Т-ва Бібліотекарів у ЗДА. Автор брошури «Світла і тіні укр. студій в Гарварді» (1966) та довідника «Ukrainians in North America. A Biographical Directory» (1975). З 1984 очолює Програму укр. студій в Іллінойському Ун-ті, при якому влаштовує річні наук. конференції з різних ділянок українознавства.

Штокалко Зіновій (1920—68), студентський діяч та лікар-інтерніст, онколог і дерматолог родом з с. Калане в Галичині. Мед. студії закінчив у Мюнхені (1951), еміґрував до ЗДА (1952). Автор наук. ст. з етіології новоутворів та лікування злоякісних пухлин. У 1940-их рр. був студентським діячем у Мюнхені (ред. тижневика «Студентські Вісті», 1946—48). Ш. відомий також як визначний виконавець дум на бандурі, соліст і чл. управи Капелі Бандуристів ім Шевченка в Америці. Автор іст.-теоретичної праці про бандуру. Залишив звукозаписи коз. дум та ін. в супроводі бандури.

Штокало Йосип (* 1897), математик родом з Галичини, чл.-кор. (1948) і д. чл. АН УРСР (1951), чл.-кор. Міжнар. Академії іст. наук у Парижі (1965). Закінчив Дніпропетровський ІНО (1931), працював у високих школах Харкова (1931—41), з 1941 в АН УРСР, 1946 заступник дир. Ін-ту математики, чл. Президії АН УРСР і гол. Президії Львівського філіялу АН УРСР (1949—56), завідувач відділу іст. математики Ін-ту Математики АН УРСР (1956—63), завідувач сектора іст. природознавства і техніки Ін-ту Іст. АН УРСР (з 1963), завідувач катедри диференціяльних рівнянь Київ. Ун-ту (1944—51 і 1956—72). Праці з ділянки теорії диференціяльних рівнянь та іст. математики на Україні. Один з авторів «Истории отечественной математики», «Нарису розвитку математики на Україні за 40 років Радянської влади» (1958); ред. вид. повного зібрання творів укр. математиків Г. Вороного й М. Остроградського.

Й. Штокало

Штолюк (Штола) Мирон († 1830), ватажок загону опришків родом з с. Розтоки Косівського пов. 1817 діяв на Покутті й Буковині; був схоплений і страчений у м. Вижниці. Фолкльорний матеріял про нього записав і частинно опублікував І. Франко.

Штравхер Бенно (1854—1940), жид. політ. діяч на Буковині, посол до бук. сойму й австр. парляменту, прихильник українців, співпрацював з М. Васильком у «Вільнодумному Союзі», після 1918 адміністратор жид. громади в Чернівцях; посол до рум. парляменту, в опозиції до сіоністичного руху. Помер у Чернівцях.

Штром Іван (1823—87), київ. архітект, збудував кадетський корпус у Києві, проєктував Володимирський собор (1859, зі змінами О. Беретті та І. Спарро). За проєктами Ш. побудовано театри (1854—56) в Києві (згорів) і Житомирі (тепер клюб). Ш. співавтор будинку «присутственних місць» у Києві (1854—57).

Штуль Олег, див. *Жданович* Олег.

Штундизм, один з виявів *протестантизму*. У поточній мові Ш. — заг. назва

для різних течій євангельських християн: *баптистів*, адвентистів, штундистів й ін.

Ш. поширився на півд. України у сер. 19 в. Місц. правос. населенню подобалися молитовні години («штунде») нім. колоністів, з читанням Священного Писання, співом гімнів, з активною участю вірних. У висліді діяльности неофітів (селяни Онищенко і його учень Ратушний на Одещині, Вітенко і Балабан на Київщині, Рябошапка на Херсонщині) та ін. Ш. швидко розповсюджувався і виявився у різних формах, між ними як віровизнання с. Чаплинки, що його склав селянин Я. Коваль. У 1870-их рр. штундисти і баптисти почали відокремлюватися від Правос. Церкви, закладаючи громади євангельських християн, які 1879 були як віровизнання (секта) офіц. визнані, що сприяло їхньому розвиткові, творенню домів молитви, друку зб. рел. пісень тощо. 1884 відбувся з'їзд штундистів, баптистів і молоканів з пашковцями (рос. секта, що визнавала виправдання вірою). 1894 мін-во внутр. справ заборонило молитовні збори Ш., і лише революція 1905 скасувала це й попередні обмеження. Тоді євангельські християни настільки зміцніли, що заснували в Астраханці (Таврія) місіонерську семінарію.

Революція 1917 спершу сприяла поширенню Ш., пробуджуючи серед вірних також нац. свідомість (хоч мова проповідей і тексти гімнів ще лишалися перев. рос.).

Між двома світовими війнами Ш. поширився також серед правос. населення Волині й Поділля. 1930 у Рівному оформилося Об'єднання слов'янських євангельських християн, яке мало 95 громад і нараховувало понад 30 000 вірних та мало проповідників (20) і місіонерів (6).

З приходом сов. влади групи Ш. зазнали дискримінації, проте, не зважаючи на переслідування, число євангельських християн сягало до 2 млн в СССР. 1926 укр. євангельські християни мали окреме Всеукр. об'єднання, що входило до Всесоюзного об'єднання. Ш. (як різні групи євангельських християн — баптистів) має в СССР багато громад (1960 на Харківщині було 56 громад, на Київщині 170) і бл. 15 000 хрищень щороку. Приблизно пол. усіх Ш. в СССР живе на укр. землях. Прохання про захист від переслідувань сов. влади, з якими вони звертаються до міжнар. рел. і гуманітарних орг-цій, залишаються без наслідків. *І. К-ий*

«Штурм», літ.-мист. та гром.-політ. місячник, орган Дніпропетровської обл. орг-ції Спілки сов. Письм. України, виходив у Дніпропетровському 1935—37, по ліквідації літ. орг-ції ВУСПП і закритті ж. *«Зоря»*; гол. ред. І. Ткачук; друкувалися перев. місц. автори, без уваги на національність. Ж. тримався партійної лінії. Вийшло 28 чч.

«Штурм», військ.-політ. журн., орган Леґіону ім. С. Петлюри, антиком. Об'єднання кол. військ. сов. армії, виходив неперіодично 1952—66 у Новому Ульмі.

Штучні (мінеральні) добрива, вироби однієї з галузів хем. пром-сти, що містять поживні елементи, потрібні для сіль. госп-ва. Застосування Ш. д. сприяє збільшенню врожайности с.-г. культур, покращенню якости продукції та спричиняється до підвищення стійкости рослин у несприятливих кліматичних умовах. Найчастіше у ґрунті немає відповідної кількости азоту, фосфору й калію. Тому азотні, фосфорні і калійні мінеральні добрива широко застосовуються у сіль. госп-ві.

У другій пол. XIX — на поч. XX ст. Україна, як зрештою і Рос. Імперія, імпортували калійні добрива і калійні солі. Експлуатацію родовищ на Україні розбудовано по другій світовій війні. Пром. виробництво сконцентроване на зах.-укр. землях. На Передкарпатті відомі 13 родовищ, у тому ч. калусько-глинське, стебницьке і бориславське родовища калійних солей. На їх базі в Калуші й Стребнику створено хем. комбінати, що виробляють калійні добрива. Родовища калійних солей відкрито також на півн.-зах. окраїні Донбасу б. м. Слов'янське й Артемівське. Хлорид калію виробляє тепер Дніпропетровський титано-магнієвий комбінат.

Азотно-тукову пром-сть створено ще перед другою світовою війною, і ця галузь обслуговує потреби сіль. госп-ва і пром-сти. Виробництво азоту розміщено близько великих коксохем. зав. на Донбасі й Придніпров'ї, а також на трасі газопроводу Ставропіль—Москва (Лисичанське й ін.).

Пром-сть фосфатних добрив виробляє мінеральні фосфатні і складні добрива, фосфатні солі, сірчану кислоту й ін. вироби. На Україні від довшого часу діяли одеський і вінницький суперфосфатні зав., що їх за повоєнних рр. реконструйовано і значно розбудовано. Збудовано нові зав. у Сумах, Костянтинівці й Одесі. Фосфатні добрива виготовляють також підприємства чорної й кольорової металюрґії, зокрема ждановський зав. «Азовсталь». Крім покриття власних потреб, фосфатні добрива Україна вивозить у всі півд. р-ни СССР.

Виробництво мінеральних добрив
(у 1 000 т)
(у перерахунку на 100-відсотковий вміст поживних речовин)

	1913	1940	1965	1975	1984
Мінеральні добрива	36	1012	1582	3058	4790
в тому числі:					
азотні			801	2222	3044
фосфатні			519	1179	1460
калійні			262	456	284

Не зважаючи на поважне збільшення виробництва Ш. д., сіль. госп.-во України, як зрештою й ін. р-нів СССР, ще й далі не належно забезпечені Ш. д. Тим і слід пояснити значно нижчу урожайність с.-г. культур України у порівнянні з країнами Зах. Европи і Півн. Америки. (Див. також окремі гасла: *Добривна пром-сть*, *Азотно-добривна пром-сть*, *Калійно-добривна пром-сть*).

Література: Хемічна промисловість України. К. 1960; Мінеральні добрива. К. 1964; Основи хемізації землеробства. К. 1964; Химическая промышленность Украины за 50 лет Советской власти. К. 1967; Бистряков О. і ін. Мінеральні добрива Української РСР. К. 1968.

Б. Винар

Шубенко-Шубін Леонид (* 1907), вчений у галузі енерґетики, д. чл. АН УРСР (1967); працював у Росії, з 1950 у Харкові. Дослідження Ш.-Ш. стосуються виробництва й експлуатації турбін.

Шугаєвський Валентин (1884—1966), історик, нумізмат і археолог родом з Києва, закінчив Ін-т Археології в Петербурзі (1908). Завідувач відділу укр. старовини Чернігівського держ. музею (1917), фонду нумізматики Лаврського Музейного Городка (1919), проф. нумізматики Київ. Ін-ту Археології, співр. АН УРСР з ділянки музезнавства і нумізматики та Всеукр. археологічного комітету (ВУАК). Досліджував грошовий обіг на Лівобережжі, зокрема в Чернігові 17—18 вв. З 1943 працював у Музеях Самбора і Праги. Після другої світової війни жив на еміґрації в Німеччині, з 1949 в ЗДА, був заступником гол. ред. укр. відділу «Голосу Америки». Автор праць «Краткий обзор монетных находок Черниговской губернии» (1915), «Монета и денежный счет в Левобережной Украине в XVII в.» (1918), «До питання про грошовий обіг на Україні в XVII в.» (1924), «Чи була на Україні в XVII ст. власна монета» (1926), «До грошового обігу Чернігівщини XVII в.» (1928), «Монета і грошова лічба на Україні в XVII ст.» (Наук. зб. УВАН у США, 1, 1952).

Шугай Ївга (псевд. Шумовської-Гошовської Ірини, * 1915), дитяча письм. родом з Житомирщини, дружина Б. *Гошовського*, з 1940 на еміґрації в Німеччині, з 1949 у ЗДА і Канаді. Співр. ж. «Малі Друзі» (1940—47) і «Веселка» (з 1954); співзасновниця Об'єднання Письм. Дитячої Літератури (1946). Зб. сценічних картин для дитячого театру: «Небесний гість», зб. «Івасик Орлик»; ред. англомовного додатку в «Веселці». Організувала в Торонто ляльковий театр.

Шугайда Макарій (бл. 1690—1778), церк. діяч і педагог; ігумен кількох василіянських манастирів на Закарпатті (у Красному Броді, Бедевлі й Мукачеві). У Краснобрідському манастирі на Пряшівщині заснував школу з філос. клясами. Здібніших учнів посилав до шляхетського конвікту в Кошицях. Помер у Красному Броді.

Шуйкевич Захар († 1704), держ. діяч Гетьманщини 17 в., ген. писар І. Брюховецького, з яким 1665 їздив до Москви з чолобитієм, мав нагороди, але згодом був позбавлений чину і засланий на Сибір. Після звільнення, за гетьмана І. Самойловича працював у ген. суді.

Шуйський (Szujski) Юзеф (1835—83), поль. історик, політ. діяч, публіцист, проф. Краківського Ун-ту (з 1869), секретар Академії Наук у Кракові (з 1873), автор кн. «Die Polen und Ruthenen in Galizien» (1882).

Шукайло Людмила, композитор і піяністка; закінчила Харківський Ін-т Мистецтв (1966 у В. Нахабіна). Твори: «Симфонічні варіяції», концерт для фортепіяна й оркестри, концертіно для скрипки й камерної оркестри, прелюдії й токата для фортепіяна, квартет, обробки нар. пісень, «Пісні — картинки» для дітей.

Шулаївська стоянка, неолітичне поселення (2 шари) рибалок і мисливців на Шулаївському острові (Солонянський р-н Дніпропетровської обл.), відкрита 1946. Крем'яні знаряддя, уламки посуду, кістки свійських і диких тварин.

Шулежко Павло (* 1902), інж.-механік родом з Полтавщини, закінчив фіз.-матем. фак. Харківського Ун-ту, в якому з 1938 був доц. На еміґрації в Німеччині, проф. УТГІ, з 1949 в Австралії, інж.-дослідник у ділянці гідроелектрики й викладач Сіднейського Ун-ту. З 1960 проф. Рочеодського Технологічного Ін-ту, д. чл. НТШ й УВАН; гол. НТШ в Австралії (до 1959). Ст. з будів. механіки укр., рос. мовами, англ. в амер. і австрал. журн.

Шуліка, коршак (Milvus), рід птахів з родини яструбових; довж. 53—75 см, вага до 1 кг. Два види: чорний Ш. (M. corschun) гніздовий птах поширений по всій Україні, крім степів на півдні; і черво-

ний Ш. (M. milvus), поширений по всій Україні. Корисні птахи. Перелітні.

Шулявка, за царських часів роб. дільниця Києва. Тут містилася дача київ. митрополитів, у 1857—1918 кадетський корпус. При кін. 19 в. на Ш. споруджено Політехн. Ін-т, зав. Ґретера і Криваненка. На Ш. мешкали робітники й військові. 1905 робітники Ш. страйкували і створили роб. дружини, які прогнали поліцію і царську адміністрацію, проголосивши т. зв. «Шулявську республіку» (грудень 1905), яку в кін. грудня 1905 ліквідували царські війська. Сьогодні Ш. входить до складу Радянського і Жовтневого р-нів м. Києва.

Шуляр Андрій (* 1918), архітект родом з с. Майдан на Станиславівщині; закінчив Львівський Політехн. Ін-т (1947). Співавтор ген. плянів м. Львова, Сокаля, Червонограду, Трускавця, реставрацій та реконструкцій Львова й обл., архітектурне вирішення понад 50 пам'ятників (м. ін. І. Франкові у Львові, на військ. кладовищі в Радехові); праці з питань містобудування та історії архітектури.

Шуль Андрій (* 1944), музикознавець і диригент, гром. діяч. Муз. освіту здобув в ун-тах Темпл у Філядельфії та Ратґерс у Нью-Брансвіку. Досліджує музику Д. Бортнянського («Творчість Дмитра Бортнянського: критичний огляд» у «Зб. на пошану Г. Китастого», 1980), ст., рецензії.

Шульга Захар (* 1899), економіст родом з Черкащини, з 1929 працює у високих школах УССР; проф. катедри політ. економії Ін-ту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київ. Ун-ті. Основні праці Ш. присвячені питанням аґрарної політики КПСС.

Шульга Іван (1889—1956), маляр-реаліст родом з с. Михайлівки на Херсонщині; мист. освіту здобув у Одеській мист. школі та Петербурзькій Академії Мистецтв (1917); чл. АХЧУ. Іст. і побутові картини: «Трипільська трагедія», «Риболовецька артіль», «Херсонський елеватор», «Водяний спорт», «Зустріч Т. Шевченка з І. Сошенком» і «Т. Шевченко на пароплаві повертається з заслання» (1939); портрети.

Шульга Ілля (1878—1938), маляр-реаліст родом з с. Кропивної на Черкащині, мист. освіту здобув у Київ. малювальній школі М. Мурашка (1899), Моск. школі живопису, скульптури і будівництва (1903) та Петербурзькій Академії Мистецтв у майстерні І. Рєпіна (1909). З 1910 на пед. роботі у Вінниці, з 1928 в Києві, з 1934 викладач Київ. Художнього Ін-ту. Заарештований у березні 1938, помер у грудні на засланні в Петропавловську (Півн. Казахстан). Працював у різних жанрах: іст. картини («Козаки пішли», «Переїзд полк. Джеджелія через Кропивну», «Козацька розвідка»), побутові («Молодиці в хаті», «Водосвяття», «Перший трактор на селі»), краєвиди («Церква в Вінниці», «Хата в Вінниці», «Перший сніг», «Зима в лісі»), портрети («Шевченко», автопортрети). З мист. спадщини, що нараховує бл. 1 000 творів, у ЗДА зберігається 75 олійних картин.

І. Шульга

Шульгин Василь (1878—1976), рос. політ. діяч. публіцист, правник родом з Києва, син Віталія Ш. Чл. 2 і 4 Держ. Думи від Волинської губ. Ред. і видавець ворожого українству щоденника «*Киевлянин*» (1913—19). Під час революції 1917 від ім. Держ. Думи Ш. прийняв зречення царя Миколи І., був одним з творців білоґвардійської Добровольчої армії, співр. Денікіна і Вранґеля. З 1920 в Юґославії, згодом у Франції, Польщі і з 1931 знову в Юґославії (Сремски Карловци, осередок рос. білоґвардійщини). У 1925—26 відвідав Ленінград, Москву і Київ (згодом написав спогади «Три столицы»). 1945 арештований сов. органами, вивезений у Москву і засуджений на ув'язнення; з 1956, після звільнення з ув'язнення, жив у Владимірі, де й помер.

Автор антиукр. і антижид. кн.: «Что нам в них не нравится? Об антисемитизме в России» (1929), «Украинствующие и мы!» (1939), «Le plus grand mensonge du XXe siècle. L'Ukraine» (1939). У сов. в-вах появилися спомини Ш. «Дни» (1927, про лютневу революцію) і «Годы. Воспоминания бывшего члена Государственной думы» (1979).

Шульгин Віталій (1822—78), рос. історик родом з Калуґи, дядько Якова Ш., проф. історії Київ. Ун-ту (1849—62), засновник і ред. «*Киевлянина*» (1864—78), україножерної рос. газ. у Києві; автор іст. підручників і праць з історії України («Югозападный Край в последнее двадцатипятилетие» (1838—63, К. 1864), Київ. Ун-ту («История университета св. Владимира за первое 25-летие его существования», 1860). Відстоював рос. великодержавні погляди.

Шульгин Володимир (1894—1918), студентський діяч, син Якова Ш., організатор і керівник Укр. Студентської Громади в Києві, заснованої 1913; чл. Виконавчого Губ. Комітету Ради представників Київщини в 1917. Загинув у бою під Крутами.

В. Шульгин

М. Шульгин

Шульгин Микола (1896—1935), правник, син Якова Ш., радник місії УНР у Парижі (керівник Відділу опіки над еміґрацією); керівник Укр. відділу в ред. місячника «Prométhée».

Шульгин Ростислав (1914—74), журналіст родом з Києва, син Олександра Ш. Юридичну освіту здобув у Франції й Швайцарії, був кореспондентом франц. газет. З 1949 в Канаді, співр. укр. відділу міжнар. радіомовлення (CBC), 1955—64 керівник відділу новин франц. мовою. У Монтреалі редаґував журн. «Око». Помер в Екс-ан-Прованс.

Шульгин Олександер (30. 7. 1889 — 4. 3. 1960), політ., гром. і культ.-наук. діяч, родом з с. Сохвине на Полтавщині, історик-соціолог, д. чл. НТШ; співтворець укр. держави (1917—19). Походив з коз.-старшинського роду, споріднений з Полуботками, Скоропадськими, Самойловичами, Апостолами; син Якова Ш. Студіював історію й філософію у Петербурзькому Ун-ті (1908—15), згодом асистент у ньому (1915—17). Там почав свою гром.-політ. діяльність, активний у Петербурзькій Громаді ТУП, пізніше у дем.-радикальній партії, яку 1917 перейменовано на Укр. Партію Соціялістів Федералістів, член її центр. комітету. У Петрограді з ініціятиви Укр. Нац. Ради Ш. був делеґатом до Совєту роб. і солдатських депутатів.

О. Шульгин

З поч. березневої революції Ш. повернувся до Києва, став чл. Укр. Центр. Ради, згодом і Малої Ради, з липня 1917 до 30. 1. 1918 ген. секретарем міжнац. (пізніше міжнар.) справ, був співавтором Статуту Вищого Управління України, співорганізатором З'їзду народів Росії у Києві (вересень 1917). За його керівництва закордонною політикою Франція й Англія визнали de facto УНР й Україна почала мирові переговори з почвірним союзом Центр. Держав у Бересті. За гетьманату Ш. був співр. мін-ва закордонних справ Укр. Держави, з липня 1918 амбасадором України у Софії (до кін. 1918). У 1919 призначений Директорією УНР чл. укр. делеґації на Мирову Конференцію в Парижі, згодом (1920) гол. укр. делеґації на першій асамблеї Ліґи Націй у Женеві; а з 1921 очолював Надзвичайну дипломатичну місію УНР у Парижі. На цих постах Ш. боронив укр. інтереси перед різними міжнар. орг-ціями, особливо з ініціятиви Міжнар. Унії для Ліґи Націй, гол. якої він був. 1933—38 рр. виступав проти больш. терору в УССР, примусової праці, голоду на Україні; Ш. домагався від установи біженців при Лізі Націй визнання укр. національности.

У 1923—27 Ш. жив у Празі, де був проф. УВУ і Укр. Високого Пед. Ін-ту ім. М. Драгоманова, у яких викладав заг. історію й філософію історії. Тут разом з однодумцями відновив радикально-дем. партію, ставши гол. її празького комітету. 1926 був призначений мін. закордонних справ УНР в екзилі й керував її зовн. політикою 1926—36, 1939—40 (тоді ж очолював екзильний уряд УНР) і 1945—46. У Парижі Ш. з 1927 брав активну участь у житті укр. еміґрації: 1929—39 гол. Головної Еміґраційної Ради, співред. тижневика «Тризуб» (у 1940 — ред.). Під час нім. окупації був заарештований (1940—41). Після 1945 віддався наук. праці: засновник і довголітній гол. Укр. Акад. Т-ва у Парижі (1946—60), ініціятор і віцепрез. Міжнар. Вільної Академії в Парижі (1952—60), що об'єднувала екзильних учених. Одночасно Ш. був представником українців у Міжнар. орг-ції біженців (IPO, — 1948—52) і співр. франц. орг-ції для охорони біженців і бездержавних при Мін-ві закордонних справ (1952—60).

Автор розвідок з історії укр. державности 1917—18 і діяльности уряду УНР в екзилі: «Політика» (1918), «L'Ukraine, la Russie et les puissances de l'Entente» (1918), «Les problèmes de l'Ukraine» (1919), «L'Ukraine et le cauchemar rouge: les massacres en Ukraine» (1927), «Державність чи Гайдамаччина» (1931), «Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині» (1934), «L'Ukraine contre Moscou, 1917» (1935); соціологічні і історіософічні праці: «Нариси з нової історії Европи» (1925), «Les origines de l'esprit national moderne et J.-J. Rousseau» (1938), «L'histoire et la vie. Les lois, le hasard, la volonté humaine» (1957). Ст. в «УЗЕ» і «ЕУ» (доба Центр. Ради, доба Гетьманщини), у наук. зб., журн., особливо у паризькому «Тризубі», «Prométhée» (1926—38), «La Revue de Prométhée» (1938—40), «Укр. літ.

газеті» (1956—60) та ін. Помер у Парижі, похований у Сарселі.

Література: Збірник на пошану О. Шульгина (ред. В. Янів). ЗНТШ, т. 186, Париж—Мюнхен 1969; Alexandre Choulguine. 1889—1960. Éditeur O. Perrin. Париж 1961.

А. Жуковський

Шульгин Яків (19. 2. 1851 — 14. 1. 1911), історик, педагог, гром.-культ. діяч родом з Києва, співтворець культ. відродження України кін. 19 — поч. 20 вв. 1874 закінчив іст.-філол. фак. Київ. Ун-ту, учень В. Антоновича й М. Драгоманова і співр. вид. останнього («Громада»), на яке пожертвував свій спадок. У Києві Ш. був співр. «Старої Громади», викладачем київ. й одеських гімназій. За нац.-культ. діяльність 1879 був заарештований і засланий на 4 рр. на Сибір. Згодом працював у банку в Єлисаветграді. З 1899 повернувся до Києва, де знову викладав історію у гімназіях, співробітничав у «КСт.», брав участь у в-ві «Вік». Ш. був д. чл. НТШ у Львові, чл. Іст. Т-ва Нестора Літописця та чл.-засновником і перші роки секретарем Укр. Наук. Т-ва у Києві.

Я. Шульгин

Автор праць з історії Лівобережної України 17—18 вв. У ЗНТШ (т. 29—31) під криптонімом Л. Ч. появилася його іст. розвідка «Україна після 1654 р.» (1899). На основі раніше не використаних джерел (Коденська кн.) написав історію Коліївщини «Очерк Колиивщины по неизданным и изданным документам 1768 и ближайших годов» («КСт.», II—VII, 1890, і окреме вид., також укр. переклад як XX т. «Руської Іст. Бібліотеки»); «Правда о Колиивщине польского историка Корзона»; ст. в «КСт.»: «Павел Полуботок, полк. черниговский» (1890), «Несколько слов о Правобережной Украине в половине XVIII в.» (1891), рецензії в ЗНТШ, «Правді», «Світлі».

Література: Грушевський М. Пам'яті Я. Шульгина. ЗНТШ. т. 107. 1912; Щербина В. Пам'яті Я. Шульгина. Записки Укр. Наук. Т-ва у Києві. т. X. К. 1912.

А. Жуковський

Шульгина Любов, уроджена Устимович (1865—1945), гром. і культ. діячка, дружина Якова Ш., родом з Холмщини, походила з давнього коз.-старшинського роду, прямий нащадок гетьмана П. Полуботка (непрямий гетьмана Д. Апостола). Закінчила Вищі Жін. Курси, іст.-філол. фак. у Києві та Москві; учителювала на Полтавщині, була активна в Київ. Громаді. 1914 співорганізатор клюбу «Родина» у Києві, що опікувався пораненими укр. вояками, згодом «Общества», яке допомагало звільненню військовополонених галичан.

Л. Шульгина

Шльгина-Іщук Надія (1888—1979), педагог, математик-методист, дочка Якова Ш., родом з Києва. Співтворець укр. матем. термінології при Комісії Т-ва Шкільної Освіти (1918), автор першого укр. матем. шкільного підручника на Наддніпрянщині, виданого цією ж комісією. Діяльна в пед. житті на Волині, згодом на еміґрації.

Н. Шульгина-Іщук

Шульц Генадій (* 1907), лікар-гігієніст і дослідник санітарно-гігієнічного стану укр. міст, родом з Києва; в 1930-их рр. працював в управліннях нар. здоров'я УССР, 1941—43 завідував відділом охорони здоров'я м. Києва. На еміґрації в Німеччині, лікар-практик і співр. Ін-ту для вивчення СССР у Мюнхені (1951—72), у вид. якого публікував матеріяли про стан медицини й здоров'я в СССР, співр. «ЕУ 2» і «АЕУ 2».

Шумборський Пилип Феліціян (1771—1851), церк. діяч, василіянин, родом з Острога на Волині; з 1828 — холмський єп. За нього виділено холмську епархію з Львівської митрополії, проти чого був митр. М. Левицький. Ш. змушувано прийняти православіє, але він лишився вірний Римові. Ш. намагався очистити обряд від латинізмів, але не за синодальними зразками.

Шумелда Яків (* 1914), політ. і культ. діяч, політолог, правник й економіст родом з Бушковичів на Посянні. Студентський діяч у Празі й Берліні, провідний діяч ОУН (чл. ПУН), учасник Похідних Груп ОУН, чл. управи м. Києва (1941). На еміґрації в Німеччині й ЗДА, проф. високих шкіл Сан-Франціско (ЗДА). Автор праць «Від Маркса до Маленкова» (1955), «Зміни в СССР після смерти Сталіна» (1957), «Стратегія та тактика укр. визвольного руху» (1966), «На половині дороги» (1985). Ст. з історіографії, іст. укр. націоналізму.

Шумило Микита (1903—82), прозаїк і перекладач родом з Черкащини. Зб. оп. і нарисів: «Вада», «Урожай» (1934), «Академік Власюк» (1949), повість «Прокурор республіки» (1958), зб. оп. для дітей «Де ти, моя чаєчко?» (1979), літ.-крит. нарис «Олесь Гончар» (1950). Крім того переклади сучасн. рос. письм., Шевченкових повістей «Княгиня» і «Музикант» та ін.

Шумицький Микола (1889—1982), гром.-політ. діяч, архітект родом з Глухова. Закінчив Київ. Політехн. Ін-т; чл. Укр. Центр. Ради (від залізничників), Укр. Військ. Ген. Комітету, гол. Ради Залізниць України (1917), чл. делеґації УНР на Мирову конференцію (вересень 1919), згодом радник укр. дипломатичної місії в Парижі. У Парижі Ш. співпрацював з С. Петлюрою (1924–26), 1925–40 рр. був гол. Союзу Укр. Еміґрантських орг-цій у Франції, представником Союзу в дорадчій раді Ліґи Націй для справ біженців і в установі Нансена. Ст. з ділянки архітектури («Укр. архітектурний стиль»), про дерев'яні укр. церкви, спомини про визвольні змагання 1917—19 рр.

М. Шумицький

Шумка, укр. нар. пісня і танок у такті $^{2}/_{4}$, близька до коломийки, її танцюють у супроводі пісні. Існують також Ш. інструментальні (Ш. для фортепіяна М. Завадовського). Зб. Ш. видав А. Коціпинський.

Шумлянський Атанасій (Олександер), брат Йосифа Ш., правос. луцький єп. 1686—95; 1688 склав кат. віровизнання, але унію в епархії проголосив щойно його наслідник Д. Жабокрицький (1702).

Шумлянський Ґедеон († 1705 або 1706), син Атанасія Ш., василіянин, з 1702 кат. архиєп. для тієї частини Смоленської епархії, яка залишилася поза Росією.

Шумлянський Йосиф Іван (1643–1708), церк. діяч, єп.; виріс при дворі короля Яна Собєського і з ним брав участь у боях під Віднем (1683); з 1676 львівський єп. 1677 у висліді контактів з папським нунцієм у Варшаві Ш. прийняв кат. віру і 1700 з цілою епархією перейшов на Унію. Ш. доручив духовенству провадити метрики, склав інструкції, як поводитися в церкві і поза нею; автор «Думи про битву з турками під Віднем».

Й. Шумлянський

Шумлянський Кирило († 1726), церк. діяч, василіянин, син єп. Атанасія Ш.; номінований митр. Ю. Винницьким на уніятського адміністратора Луцької епархії, на місце Д. Жабокрицького, і король Авґуст II погодився на цю номінацію, але Ш. подався до Києва, де прийняв хіротонію від правос. митр. і був призначений на єп. переяславського (1715—24) та коадьютора митр.

Шумлянський Олександер (1748—95), видатний лікар-вчений, мед. діяч, засновник гістологічної науки в Росії, родом з с. Малі Будища на Полтавщині. Закінчив Київ. Духовну Академію і до 1773 був перекладачем у Моск. держ. архіві. Згодом закінчив мед. школу при Петербурзькому адміралтійському шпиталі (1776). Захистив у Страсбурзькому Ун-ті дисертацію про будову нирок (1782), в якій на 60 рр. раніше В. Бовмена описав капсулю навколо судинного клубочка нирки. Проф. вищих мед. шкіл у Петербурзі й Москві, де керував організацією мед. освіти. У 1744 обраний почесним чл. Мед. Колеґії. Автор низки праць, у т. ч. кн.: «Мнение одного истиннолюбца о поправлении наиполезнейшей для людей науки» (1787).

Шумлянський Онуфрій (Йосип, † 1762), племінник Йосифа Ш., кат. єп. Спочатку полк. у поль. війську, згодом свящ. З 1740 коадьютор перемиського єп. Ієроніма Устрицького, 1746—62 єп. перемиський, сяноцький і самбірський. 1751 разом з ін. ієрархами Ш. звернувся з петицією до папи Бенедикта XIV про повернення до грец. обряду тих, що перейшли на латинський. Папа відповів 1755 конституцією «Allatae sunt».

Шумлянський Павло (* 1750, за ін. даними 1754—1821), лікар-хірург, фармаколог, діяч мед. освіти, брат Олександра Ш. (див.), родом з Полтавщини. Закінчив мед. школу при Петербурзькому ген. шпиталі (1774), військ. лікар; дальші студії відбував у Страсбурзі (1784—89), де захистив дисертацію про гол. причину місц. запалення (1789); проф. анатомії та хірургії у Петербурзі й Москві; перший проф. хірургії та декан мед. фак. Харківського Ун-ту (з 1805). Ш. склав проєкт реорг-ції мед. освіти (1798) та організував за ним навчання на мед. фак. в Харкові. Праці Ш. присвячені вивченню лікувального діяння води (1792), мінеральних вод на Полтавщині (1806, 1809), протипожежної допомоги (1805), вивіхів суглобів (1820) тощо.

Шумовська-Гораїн Олександра (1896—1985), муз. педагог родом з Волині. Муз. освіту здобула у Варшавській і Париз-

кій консерваторіях. З 1920-их у Парижі на пед. роботі, 1927 організувала жін. квартет «Quatuor Vocal „Lel"», з яким 12 років концертувала по Франції, Бельгії, Еспанії та Голляндії. У репертуарі серед ін. укр. твори. Ш. є автором п'єс для жін. голосів, п'єс для дітей, фортепіянових творів (на 4 руки) та творів церк. музики.

Шумовський Арсен (1887—1967), інж.-механік, спеціяліст з ділянки будови льокомотивів і зварювання, родом з Волині. Закінчив Київ. Політехн. Ін-т (1921), працював на еміґрації в Празі, Хжанові (Chrzanów, Польща), Німеччині, Англії, Канаді. Праці про зварювання.

Шумовський Павло (1899—1983), гром.-політ. діяч, інж.-аґроном, біолог родом з с. Мирогощі на Волині. Навчався на аґрономічному фак. Київ. Політехніки (1918—19), згодом у високих школах Берліну (1921—24), Кракова (1925—26) й Варшави (1934—36). 1927—39 адьюнкт Вищої с.-г. школи у Варшаві, 1939—41 проф. зоотехніки Львівського Політехн. Ін-ту, 1942—44 дир. відділу тваринництва Хліборобської Палати у Львові. З 1945 на еміґрації у Франції, наук. співр., згодом дир. лябораторії біохемії і фізіології розплоду тварин у Держ. ветер. школі в Мезон-Альфор бл. Парижу (1945—65), наук.-техн. дорадник фармацевтичної фірми «Руссель-Укляф», Мезон-Альфор (1967—75). Ш. автор розвідок з генетики, зоотехніки, фізіології і штучного запліднення тварин, проф. УТГІ, д. чл. НТШ (з 1952), УВАН (з 1952), почесний чл. Амер.-Укр. Мед.-Ветер. Асоціяції, чл.-кор. франц. академії с.-г. наук (з 1972) й ін. фахових т-в. Крім наук.-пед. діяльности, Ш. був чл.- засновником УГВР (1944), на еміґрації належав до ЗП УГВР, був гол. ради Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі (1968—81), чл. управи НТШ в Европі.

П. Шумовський

Шумовський Петро (1903—66), гром. діяч, лікар родом з Волині, брат Павла Ш. Мед. освіту здобув у Кілі (Німеччина), згодом працював лікарем у Данії, Польщі, Австрії, Англії, де й помер. Автор кн. «Остріг. Іст. нарис» (1964).

Шумовський Юрій (* 1908), археолог, правос. свящ. родом з Волині, брат Павла Ш. Закінчив Варшавський Ун-т (1934), 1934—38 делеґат з Волині Варшавського археологічного музею, віднайшов рештки палеомастодонта в с. Вілігори б. Рівного. За нім. окупації дир. Рівенського обл. музею. 1951—56 з доручення Франц. Ін-ту Чорної Африки в Судані провадив археологічні розкопи в Африці, був дир. музею у Бамако. Опублікував нариси «Під гарячим сонцем Африки» (1956); автор ст. у фахових ж.; д. чл. НТШ (з 1958). Тепер священик у ЗДА.

Шумське (III—7), с. м. т. на півд. Волині над р. Вілією, р. ц. Тернопільської обл.; 4 500 меш. (1984). Ш. відоме з 1149 як укріплений город; деякий час центр удільного князівства. У 13 в. у висліді тат. наскоків занепало. У 19 в. м-ко Кременецького пов. Археологічні пам'ятки з рим. і ранньо-слов. доби.

Шумський Олександер (1890—?), політ. діяч, один з лідерів укр. націонал-комунізму, родом з Волині, студіював у Москві (?). Провідний чл. УПСР з 1909, чл. Укр. Центр. Ради. У січні 1918 разом з ін. чл. УПСР пробував робити змову проти Центр. Ради. Ш. був одним з авторів законопроєкту в земельних справах, прийнятого Центр. Радою 31. 1. 1918. На IV з'їзді УПСР (13—16. 5. 1918) пристав до лівої фракції т. зв. *«боротьбістів»*, прихильників влади роб. і сел. рад та співпраці з большевиками. Ш. один з організаторів Гол. Рев. Комітету, який брав участь у повстанні проти гетьмана, а в січні 1919 разом з рос. большевиками організував на Лівобережжі повстання проти Директорії. 1919, під час другої сов. окупації, боротьбісти пішли на співпрацю з КП(б)У і Ш. став нар. комісаром освіти (після М. Панченка) в уряді Х. Раковського. На цьому посту Ш. започаткував боротьбу проти русифікації, за відродження укр. культури. У березні 1920, під тиском большевиків, боротьбісти ліквідували свою партію, і більшість їхніх чл. вступили до КП(б)У, а Ш. обрано до політбюра й оргбюра ЦК КП(б)У, а рівночасно призначено чл. делеґації КП(б)У до Комінтерну. 1920 Ш. був наркомом внутрішніх справ УРСР, згодом став гол. Полтавського окружного виконавчого комітету. Після укладення Ризького договору (18. 3. 1921) Ш. призначено представником УРСР у Польщі (1921—23). Повернувшися на Україну, Ш. став завідувачем Відділу аґітації й пропаґанди ЦК КП(б)У (1923—25), рівночасно був ред. ж. «Червоний Шлях» (1923—26). 1924—27 Ш. був нар. комісаром освіти УРСР і з цього становища активно запроваджував *українізацію*. Протестуючи проти призначення 1925 Л.

О. Шумський

Кагановича першим секретарем ЦК КП(б)У, Ш. на цей пост пропонував, згідно з принципом «коренізації» В. Чубаря, а на гол. Ради Нар. Комісарів Г. Гринька (див. лист Сталіна до Кагановича та ін. чл. політбюра ЦК КП(б)У від 26. 4. 1926). У висліді конфлікту Ш. з Кагановичем витворився нац. ухил (за формулою М. Скрипника «укр. нац. збочення»), названий «шумськізмом», що став виявом ідеології укр. комунізму. Ш. домагався прискорення українізації укр. кадрів, обсадження українцями проф. спілок на Україні, які мали б дерусифікувати укр. робітництво. Ці самі ідеї висунув М. *Хвильовий*, а на форумі політбюра ЦК КП(б)У його боронив Ш. На оборону Ш. і його нац. політики виступив ЦК КПЗУ, але під тиском Москви, через посередництво Комінтерну, доведено до розламу в КПЗУ, а згодом і її ліквідації. 1927 Ш. був звільнений зі всіх постів в КП(б)У й уряді УССР і висланий до Москви, де став гол. Всесоюзної управи профспілки працівників освіти, а згодом був призначений ректором Ленінградського Ін-ту Нар. Госп-ва. З 1933 засланий на Соловки, де в останнє його бачили у червні 1934. За ін. інформаціями, Ш. з заслання писав листи до Сталіна, критикуючи його нац. політику, і був розстріляний після 1945; перше вид. УРЕ (т. 17) подає як дату смерти Ш. 1946.

Ш. автор ст. «Стара й нова Україна» (1923), «Політ. ситуація в Сх. Галичині» (1924), «Ідеологічна боротьба в укр. культ. процесі» (1927), промов на засіданнях політбюра ЦК КП(б)У про українізацію і укр. культ. процес, листів до різних партійних установ тощо.

Література: Скрипник М. Джерело до причини розламу в КПЗУ. Х. 1928; Гірчак Є. Шумськізм і розлам в КПЗУ. Х. 1928; С—ко. Матеріяли до історії шумськізму-хвильовізму. «Наша боротьба», 4, 1927; Скрипник М. Хвильовизм чи шумськізм? «Більшовик України», 2, 1927; Будівництво Радянської України. Збірник. Вип. І. Х. 1928; Majstrenko I. Borot'bism: A Chapter in the History of Ukrainian Communism. Нью-Йорк 1954; Майстренко І. Історія Комуністичної Партії України. «Сучасність». Мюнхен 1970; Mace J. Communism and the Dilemms of National Liberation. National Communism in Soviet Ukraine, 1918—1933. Кембрідж, Мас. 1983.

А. Жуковський

Шумський (справжнє прізвище Шомін) Юрій (1885—1954), актор різноманітного пляну родом з Тирасполя. 1917 організував у Херсоні самодіяльний укр. драматичний театр і студію; пізніше перейшов до Одеської держ. драми (1925—34) і Київ. Театру ім. І. Франка (1934—54). Ш. яскравий актор перевтілення, у світовому репертуарі в ролях: Петруччо та Бенедікта («Приборкання непокірної» та «Багато галасу даремно» В. Шекспіра), Фіґаро («Весілля Фіґаро» Б. Бомарше), Філіппа II («Дон Карльос» Ф. Шіллера), Нейля («Композитор Нейль» Г. Кауфмана); в сучасному укр. репертуарі: Гнат Гиря («97» М. Куліша), Дудка («Республіка на колесах» Я. Мамонтова), Зіновій («Яблуневий полон» І. Дніпровського) та в численних драмах О. Корнійчука («В степах України» та «Калиновий гай», ролі Галушки та Романюка); ролі у фільмах: «Нічний візник», «Напередодні», «Беня Крик» тощо. Ш. виступав також в укр. і рос. клясичному репертуарі; виконав бл. 160 ролей; крім того, брав участь у радіовиставах.

Ю. Шумський

Література: Йосипенко Н. Юрій Васильович Шумський. К. 1960; Степанов Б. Юрій Шумський. К. 1971; Кисельов Й. Разом з життям. К. 1972.

В. Р.

Шумук Данило (* 1914), учасник укр. руху опору родом з Волині; чл. Укр. Гельсінкської Групи; чл. австрал. відділу ПЕН-клюбу; кол. чл. КПЗУ, в'язень поль. і нім. концтаборів. 1935 засуджений поль. владою до 8 р. ув'язнення за участь у ком. підпіллі. 1939 у висліді амнестії дотерміново звільнений. 1941 перебував у нім. концтаборі для сов. полонених. 1945 заарештований на Київщині засуджений за участь в УПА на кару смерти з заміною на 20 рр. ув'язнення. Покарання відбував у Норильських, Тайшетських та ін. концтаборах, а також у Владімірській тюрмі. 1956, після перегляду його справи, дотерміново звільнений. 1957 вдруге заарештований, а рік пізніше засуджений на 10 рр. ув'язнення за обвинуваченням в «антисов. пропаґанді й аґітації». Друге ув'язнення відбував у мордовських концтаборах. Після звільнення жив у Києві. У січні 1972 втретє заарештований і засуджений на 10 рр. таборів особливого режиму і 5 рр. заслання. Того ж р. відмовився від сов. громадянства. В ув'язненні був активним учасником боротьби за статус політв'язня й ін. протестних акцій. 1979 став чл.-засновником Гельсінкської Групи у місцях позбавлення волі й Укр. Гельсінкської Групи. Протягом багатьох рр. домагався права виїхати до родини в Канаді. На захист Ш. влаштовувано ак-

Д. Шумук

ції в різних країнах світу, а кан. уряд звертався в його справі до уряду СССР. На Зах. появилися спогади Ш. «За східнім обрієм» (Париж—Балтімор, 1974), які викликали серед укр. еміґрації дискусії щодо його критичної оцінки ідеології укр. націоналізму. Спогади Ш. з деякими доповненнями були перевидані під назвою «Пережите і передумане» (Детройт, 1983) та англ. мовою «Life Sentence» (Едмонтон, 1984). 21. 5. 1987 закінчився термін заслання, й Ш. еміґрував до Канади. *О. Зінкевич*

Шупик Платон (* 1907), лікар-хірург, уролог та організатор охорони здоров'я. Закінчив Харківський Мед. Ін-т (1931), доц. катедри урології (з 1940), дир. 2 Харківського Мед. Ін-ту (1940—44), працівник Мін-ва охорони здоров'я УССР (1944—52), мін. охорони здоров'я СССР (1954—56). З 1956 мін. охорони здоров'я УССР. Автор понад 160 праць з питань хірургії, зокрема пластичної хірургії, урології та орг-ції охорони здоров'я.

Шустов Борис (* 1880—?), дендролог і лісівник родом з Чернігівщини; проф. Харківського Сіль.-Госп. Ін-ту. Ш. склав таблиці росту соснових і дубових деревостанів на Україні. Опублікував «Лісову допоміжну книжку» (1926). Засланий большевиками у 1930-их рр. за оборону від знищення Славутських лісів.

Шут Андрій († 1873), сліпий кобзар з с. Олександрівки на Чернігівщині. Від нього записали П. Куліш та А. Метлинський 7 дум: про Ґанжу Андибера, Б. Хмельницького, про війну 1648—54 та ін. Ш. мав багато учнів, серед них Бешко, П. Братиця та ін.

А. Шут

Шутенко Таїсія (* 1905), композитор і педагог родом з Харкова; там таки закінчила Муз.-Драматичний Ін-т (1930, кляса С. *Богатирьова*), згодом Моск. Консерваторію (1934—37); викладала в муз. проф. школах і на муз. курсах у Харкові, з 1956 в Києві. Твори для оркестри: симфонія «Кармелюк» (1937), «Увертюра», струнний квартет; твори для нар. інструментів: 16 п'єс для бандури, музика до п'єс «Маруся Богуславка», «Княжна Вікторія», «Макбет», «Кіт у чоботях» та ін.

Т. Шутенко

Шуть Василь (1899—1982), композитор, диригент і педагог родом з Золотоноші на Полтавщині. Муз. освіту здобув у Київ. Муз.-Драматичному Ін-ті (1930, кляса В. Золотарьова), згодом працював диригентом у Муз.-Драматичному Театрі в Києві й на Донбасі. З 1950 в Чікаґо, де провадив фортепіянову школу. Ш. автор 4 симфоній (остання на мотиви Шевченка), творів для фортепіяна, фортепіянового концерту, 3 тріо, 7 струнних квартетів, численних сольоспівів та п'єс з дитячого репертуару.

Шухевич Володимир (15. 3. 1849 — 10. 4. 1915), визначний гром. діяч, етнограф, педагог і публіцист, д. чл. НТШ, родом з с. Тишківців Городенківського пов., син о. Осипа Ш. З 1876 учитель сер. шкіл у Львові. Ініціятор і керівний чл. численних гром. установ у Львові, зокрема т-ва «Просвіта», Укр. Пед. Т-ва, засновник т-в «Руська Бесіда» (його гол. 1895—1910), «Боян» (1891) і Муз. Т-ва ім. Лисенка (1903—15), для якого збудував будинок. Засновник і ред. (1890—95) дитячого журн. *«Дзвінок»,* автор і видавець дитячих кн. і читанок, ред. газ. *«Учитель»,* (1893—95), співр. «Зорі», «Діла», «Руської читанки» та ін. Ш. збирав (разом з графом В. Дзєдушицьким і дир. Л. Вержбіцьким) етногр. матеріяли і мист. предмети домашнього промислу на Гуцульщині. Вислідом його студій є цінна 5-томова праця «Гуцульщина» (Л. 1897—1908, вид. НТШ) і 4 тт. поль. мовою, вид. Музею ім. Дзєдушицьких (1902—08), в якому Ш. влаштував природничо-етногр. відділ і був його кустосом. Ш. чимало зробив для поширення укр. культури за кордоном: організував подорож хору «Боян» на виступ до Праги (1891) і приїзд чес. соколів до Львова (1892); крім того, влаштував етногр. похід на Високому Замку (1887, з нагоди приїзду архикн. Рудольфа) й етногр. відділ на Крайовій виставі у Львові (1894). Свою етногр. зб. з Гуцульщини передав Нац. Музеєві у Львові. Ш. був чл. австр. т-ва народознавства (з 1901) і етногр. т-ва Чехо-Словаччини (з 1903).

В. Шухевич

Шухевич (уроджена Любович) Герміна (1852—1939), видатна гром. діячка, послідовниця еманципаційного руху Н. *Кобринської*, родом з Перемишля, дружина Володимира Ш. Ш. ініціяторка і співзасновниця перших укр. жін. т-в у

Львові: *Клюбу Русинок* (1893, перша і довголітня гол.), Жін. Спілки Пром. *«Труд»* (1900—14), гол. надзірної ради т-в «Укр. Захоронка», Опіки над домашньою прислугою, дир. Ін-ту для дівчат ім. св. Ольги та ін. Співділа з чоловіком при влаштуванні етногр. походу 1887 на Високому Замку та укр. етногр. відділу на Крайовій виставці 1894 у Львові.

Г. Шухевич

Шухевич (уроджена Величковська) Ірина (1885—1979), маляр-портретист й іконописець родом з с. Вишнів на Рогатинщині. Мист. освіту здобула в школах С. Батицького у Львові й М. Недзельської в Кракові (1911—12). Спочатку з М. Сосенком, згодом сама розмальовувала церкви Галичини (в Більчу Золотому, на Поділлі, в Печеніжині, Конюшках та ін.). Її ікони є в церквах Галичини, Буковини, в Римі й ЗДА, де Ш. жила з 1950. Ш. чл. мист. орг-цій «Зарево» в Кракові, Укр. Спілки Образотворчих Мистців у Львові й Об'єднання Мистців Українців в Америці; виставляла з 1920-их рр. Померла в Стемфорді (ЗДА).

І. Шухевич

Шухевич Осип (1816—70), письм. і перекладач, укр. кат. свящ. родом з с. Ракова на Станиславівщині, батько Володимира Ш. Під час навчання у Львівській Духовній Семінарії належав до кола «Руської Трійці». Друкувався в літ.-наук. газ. «Пчола» (1849); перекладав П. Верґілія, Е. Шульце, Гердера, наслідував Вальтера Скотта. Твори Ш. видав посмертно його син В. Ш. п. н. «Переводи і наслідування Осипа Шухевича, з портретом і життєписом автора» (Л. 1883).

Шухевич Роман (псевд. Тарас Чупринка) (17. 7. 1907 — 5. 3. 1950), ген. хорунжий і гол. командир УПА, провідник ОУН на рідних землях, гол. Секретаріяту УГВР, родом з м-ка Краковець Яворівського пов. Вихований під впливом ідей Визвольних Змагань у патріотичній атмосфері роду, Академічної гімназії у Львові та Пласту, Ш. скоро включився в націоналістичні групи молоді й став 1925 чл. УВО, з наказу якої виконав 19. 10. 1926 з Б. Підгайним замах на поль. шкільного куратора Я. Собінського за денаціоналізаційну політику в укр. школах. Студіюючи інженерію в Данціґу й у Львові, Ш. здобув паралельно заг. військ. вишкіл у поль. війську, але, не допущений з політ. причин до іспиту в старшинській школі, доповнював його на курсах у краю й за кордоном. Чл. ОУН від початку її заснування. Ш. був з поч. 1930-их рр. до свого ув'язнення 1934 бойовим референтом КЕ ОУН на зах. землях (псевд. Дзвін) і прагнув до з'єднання УВО та ОУН, яке довершилося на Празькій конференції Проводу ОУН з представниками КЕ в липні 1932; керував бойовими акціями проти поль. окупації, звертаючи увагу також на становище на сх. укр. землях (замах М. Лемика в больш. консуляті, як протест проти організованого голоду 1933). Заарештований 1934 після замаху на мін. Б. Перацького, Ш. з браку доказів у співучасті був перевезений до концентраційного табору у *Березі Картузькій*, де очолював в'язнів націоналістів. Спрямований 1935 до слідчої в'язниці і суджений у львівському процесі С. *Бандери* й ін., Ш. був засуджений на 4 р. ув'язнення, а після звільнення 1937 на підставі заг. амнестії керував кілька разів оборонними акціями проти поль. погромів. Після держ.-політ. змін у Чехо-Словаччині 1938 Ш. перейшов нелеґально на Карп. Україну та співдіяв при творенні *Карп. Січі*, ставши заступником шефа штабу (як четар Щука). У боях врятувався з оточення, перейшов через Румунію й Юґославію до Австрії і був призначений Проводом ОУН на зв'язкового в Данціґу до земель під Польщею.

Р. Шухевич

Після капітуляції Польщі Ш. переїхав до Кракова, а при поділі ОУН на дві фракції став по боці Бандери та увійшов до рев. проводу, перебираючи пост зв'язкового з укр. землями під сов. займанщиною, згодом провідника ОУН на окраїнних укр. землях у Ген. Губернії (Посяння, Лемківщина та Холмщина). Працюючи рівночасно в Ген. Штабі ОУН, організував таємні військ. курси. 1941 напередодні нім.-рос. війни і як сотник Тур став фактичним керівником укр. леґіону при нім. Армії («Nachtigal») та увійшов з ним у червні до Львова. Після примусового переформування леґіону на допоміжне з'єднання, формація дістала завдання поборювати сов. партизан на

Білорусі, а після її остаточного роззброєння Ш. врятувався втечею з транспорту від арешту і перейшов на весні 1943 в підпілля, покликаний до Проводу ОУН в якості військ. референта. У новій ролі Тур взяв активну участь у підготові III надзвич. Збору ОУН, який ухвалив у серпні 1943 нову політ. плятформу боротьби ОУН проти нім.-больш. окупанта та вніс далекосяжні зміни в програму ОУН у напрямі демократизації майбутнього плюралістичного суспільства. Збір обрав Ш. гол. тричленного Бюра Проводу ОУН, а восени 1943 він став як підполк. Т. Чупринка гол. командиром УПА, ним і залишився до своєї смерти. У листопаді 1943, як гол. командир та гол. Проводу ОУН, Ш. брав керівну участь у підготові в житомирських лісах 1 Конференції поневолених народів, як першого кроку до створеного 1946 АБН. Командування УПА провело впродовж 1943—44 низку розмов для контакту й порозуміння зі стаціонованими на Україні частинами угор. і рум. армій, як і представниками поль. Крайової Армії. Для поширення плятформи визвольної боротьби ОУН і УПА заініціювали в липні 1944 створення *Укр. Гол. Визвольної Ради* (УГВР), а гол. її Ген. Секретаріяту й гол. секретарем військ. справ обрано ген. Чупринку-Лозовського. Після окупації зах. областей Червоною армією УПА під керівництвом Ш. продовжувала боротьбу повстанськими методами, засвоєними 1942—43 під час протибольш. акцій на Білорусі, приймаючи 1946 форми збройного підпілля, що пов'язувало поборювання органів терору окупанта з мобілізацією мас для самооборони та пропаґанди ідей держ. незалежности.

Стоячи чверть століття в передових лавах рев.-визвольної боротьби, Ш. виступав на різних етапах змагань беззастережним речником укр. самостійництва та соборництва; поєднавши завдяки здобутому авторитетові за сім останніх років всі найвищі дійові пости в ОУН, УПА та УГВР, Ш. притягнув до співдії найширші верстви укр. суспільства, а в слушний час зумів довести до замирення з кол. ворогами для скріплення спільної боротьби проти окупанта, чим дав доказ державницького розуму. Висилаючи рейди поодиноких відділів УПА на Зах., як свідчення живучости змагань, сам. згідно з рішенням усіх керівних органів, залишився на Україні, де смертю підтвердив свої погляди й напрямні дії, як дороговказ до продовження змагань. Загинув у бою в Білогорщі б. Львова.

Застосовуючи засаду спільної відповідальности, сов. органи за життя й після смерти переслідували всю родину Ш. У масовому вбивстві в'язнів у львівських Бриґідках перед приходом нім. військ загинув брат Ш. Юрій. Мати Євгенія Ш., нар. Строцька, дружина Наталя Березинська та сестра Наталя були заслані, а малолітній син Юрій Ш. (див.) та донька Марійка передані до дому безпритульних.

Див. також *АБН, ОУН, УГВР, УПА.*

Література: Я н і в В. Шухевич-Чупринка — людина і символ. Мюнхен 1950; К р а в ц і в Б. Людина і вояк. Нью-Йорк 1952; УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльности 1944—51. Мюнхен 1956; М і р ч у к П. Шухевич — командир армії безсмертних. 1970; W a š k o w y c z H. Roman Šuchevyč — Kommandeur des Befreiungskrieges. Mitteilungen No. 17, München 1980; Літопис УПА. Том 9 і 10. УГВР. Торонто 1982 і 1984.

В. Янів

Шухевич Степан (1877—1945), гал. гром. і військ. діяч родом з с. Серафинців Городенківського пов.; адвокат. 1914—15 командант куреня УСС; 1919 отаман УГА — командир 4 *Золочівської бриґади*, пізніше референт Начальної Команди УГА. По війні — адвокат у Львові, оборонець у політ. процесах, гол. чл. УВО і ОУН. Співорганізатор і гол. Надзірної Ради в-ва «Червона Калина» (1921—39). Автор «Споминів» (5 частин, 1919), оп. «Видиш, брате мій» та «Гіркий то сміх». Помер в Амберзі (Зах. Німеччина).

С. Шухевич

Шухевич Юрій (* 1933), укр. політ. в'язень родом з Львівщини, син Р. *Шухевича* — Т. Чупринки; чл. Укр. Гельсінкської Групи (УГГ); з 15 р. життя перебуває в ув'язненні й на засланні за участь батька в укр. визвольному русі. У 1948 заарештований і засуджений на 10 рр. ув'язнення; покарання відбував у Владімірській тюрмі; у квітні 1956 звільнений на основі Указу ВС СССР, як незаконно репресований; у висліді протесту ген. прокурора СССР Р. Руденка його знову заарештовано і спрямовано до Владімірської тюрми досиджувати свій строк. 1958 Ш. був знову заарештований під закидом ведення «антирадянської аґітації і пропаґанди» і засуджений у Львові на нових 10 рр. позбавлення волі; ув'язнення відбував у мордовських концтаборах, де брав активну

Ю. Шухевич

участь у протестних акціях проти сваволі табірної адміністрації. У серпні 1968 Ш. був звільнений і через заборону жити на Україні поселився в Нальчику Кабардино-Балкарської АССР, де працював електромонтером. У березні 1972 Ш. був заарештований втретє і засуджений на 9 рр. ув'язнення і 5 рр. заслання. Після короткочасного перебування в мордовських концтаборах Ш. був заарештований в ув'язненні вчетверте 1973 і засуджений на 10 рр. тюремного ув'язнення і 5 рр. заслання; до 1978 перебував у Владімірській тюрмі, звідки був спрямований до Чистопільської тюрми. Ш. брав активну участь у кампаніях за надання ув'язненим статусу політв'язня, домагався права на виїзд з СССР і став чл. УГГ. У березні 1982 Ш. був висланий на заслання в Тюменській обл.

35 рр. покарання у радянському ув'язненні і на засланні Ш. відбував за відмову відректися свого батька, ген. УПА, й засудити укр. визвольний рух. Перебуваючи в ув'язненні, хворий Ш. втратив зір. *О. Зінкевич*

Щ

Щавель (Rumex), рід багато-, рідше однорічних трав'янистих рослин родини гречкуватих. Бл. 150 видів, у тому ч. на Україні понад 20 видів. Деякі види, напр., Щ. кислий (R. acetosa), введено в культуру як городину. На Україні культивують сорти Щ.: широколистий, бельвільський і одеський. Настої і екстракти кореневища з Щ. кінського (R. confertus) та деяких ін. видів використовують у медицині.

Щавинський Василь (1868—1924), хемік-технолог, мистецтвознавець і колекціонер родом з Київщини. Закінчив Політехн. Ін-т у Цюріху (Швайцарія), жив у Петербурзі; брав участь у реставрації картин Ермітажу. 1908—16 містив у ж. «Старые годы» ст. про образотворче мистецтво Нідерляндів, техніку давньоруського малярства. Крім досліджень з іст. фарб, студія «Шевченко і Рембрандт» та ін. Колекцію картин нідерляндських майстрів заповів Київ. музею ВУАН (нині Київ. Музей Зах. та Сх. Мистецтва). Посмертно видано його «Очерки по истории техники живописи и технологии красок в Древней Руси» (1935).

Щавницький Михайло (1754—1819), церк. діяч родом з с. Ґез Ужанського комітату (Закарпаття), здобув філос. й богословську освіту у Відні (1780); з 1780 свящ., з 1781 віцеректор Барбареуму у Відні. 1784—87 перший ректор Укр. Ген. Семінарії у Львові, організатор Studium Ruthenum при Львівському Ун-ті. З 1787 крилошанин і дир. духовного ліцею в Мукачеві.

Щаденко Юхим (1885—1951), сов. військ. діяч, ген.-полк. родом з Ростовщини. 1917 — організатор ком. революції на Донбасі. 1919—20 чл. Реввоєнради Укр. фронту і згодом чл. Реввоєнради 1-ої Кінної армії. 1941—45 заступник наркома оборони СССР і чл. Військ. ради Півд. та 4-го Укр. фронтів.

Щадилів Олександер (1892—?), політ. діяч, чл. УПСР (з січня 1919 чл. її ЦК), належав до центр. течії. 1919 Щ. був гол. ЦК Всеукр. Ради Сел. депутатів, гол. Сел. Спілки, чл. Центр. Повстанського Комітету, що влітку 1919 організував військ. частини для боротьби з большевиками на окупованих територіях. За сов. періоду Щ. лишився на Україні, співпрацював з В. Голубовичем, дописував до Наук.-Техн. Вісника («Інженери і преса», 1927). Дальша доля невідома.

Щара, див. *Шара*, річка.

Щасливе-друге (IX—15), водоймище в півд. Криму, площа 67 га, об'єм 11,8 млн м^3, реґулює стік річок Манаготра і Бюк-Узеньбаш, споруджене 1964, використовується для водопостачання м. Ялти.

Щасливий Павло († 1610), львівський будівничий доби Ренесансу, родом з Італії. З 1582 був цехмістром львівського цеху мулярів. Його будови у Львові: синагога «Золотої Рози» (1580—82), школа Єзуїтів, житлові будинки Марка Нахмановича й Ісаака Сюскюндовича та ін. З 1592 жив у Жовкві, де від 1601 був війтом. Тут за його проєктом збудовано замок (1596—1630) та ряд ін. споруд.

Щасний Саламон, фолкльорист 19 в., родом з Галичини, записав кілька тис. пісень з Прикарпаття (Коломийського, Стрийського, Самбірського і Сяноцького пов.) і найкращі з них видав у зб. «Коломийки і шумки» (Л. 1863) з додатком 5 нотних зразків.

Щасний Сергій (1875—1943), лікар-мікробіолог й епідеміолог укр. роду, нар. у Петербурзі. Закінчив мед. фак. Київ. Ун-ту (1899), працював при катедрах заг. патології Київ. (1899—1901) та Одеського (1901—14) ун-тів; дир. Одеської бактеріологічної станції, яку реорганізував і значно поширив у ній виробництво вакцин та сироваток (1919—28). Одночасно

проф. Одеського Хем.-Фармацевтичного Ін-ту (1919—21) та Одеського Мед. Ін-ту (1921—28); дир. Севастопільського Ін-ту експериментальної медицини (з 1928) та завідувач катедри мікробіології Крим. Мед. Ін-ту (1930—43). Автор понад 50 праць з питань анафілаксії, імунології, епідеміології та профілактики інфекційних хвороб, у т. ч. підручника мікробіології інфекційних захворювань (1912). Брав участь у боротьбі з чумою в Одесі (1910). Провадив боротьбу проти висипного тифу (1943), захворів на цю інфекцію, від якої й помер.

Щастя (V—20), м. Ворошиловградської обл., підпорядковане Ворошиловградській міськраді, положене на лівому березі р. Дінця; 14 000 меш. (1976). У Щ. міститься Ворошиловградська ДРЕС. М. постало з 1963 на місці с., заснованого збіглими кріпаками в сер. 18 в.

Щебетівка (IX—16), с. м. т. Судакського р-ну, Крим. обл., положене за 4 км від узбережжя Чорного м., 2 700 меш. (1984). Осідок виноградарного радгоспу Коктебель. В околицях Щ. виявлено пам'ятки неоліту, бронзи (Чалки). Рештки середньовічної фортеці та візант. церкви. Вперше згадана 1461.

Щебрешин (III—3), поль. Szczebrzeszyn, м. в Люблінському воєводстві Польщі, на лівому березі р. Вепру. 5 200 меш. (1966), (7 500 — 1931), у минулому належало до Гал.-волинського князівства, згадане в акті поль. короля Казіміра 1352 як «руське місто», з 1366 під Польщею. За Берестейським миром (1918) знаходилося на кордоні укр. держави.

Щеврик (Anthus), рід птахів родини плискових, ряду горобцеподібних. Довж. тіла 14—20 см, вага 15—38 г. Бл. 30 видів; на Україні — 6. Щеврик лісовий (A. trivialis), Щ. польовий (A. campestris), Щ. лучний (A. pratensis) та ін.

Щеглов Михайло (1885—1955), графік і педагог родом з Самари, абсольвент моск. Строгановського училища (1905); працював у галузі політ. сатири та кн. графіки; співр. багатьох газ. і журн. 1916—55 викладач у мист. ін-тах і сер. мист. школах Томську, Рибінську, Харкова і Симферополя.

Щеглов Олексій (* 1908), сценограф і графік родом з Томську, син Михайла Щ.; закінчив Харківський Художній Ін-т (1930; учителі І. Падалка та О. Маренков). Щ. оформляв вистави в Харкові; Театр Ляльок («Чортів млин» Я. Дрди та І. Штока, 1955); Театр ім. Шевченка («День чудових обманів» Р. Шерідана, 1960), Театр Юного Глядача («Божественна комедія» І. Штока, 1964) та ін. Карикатури до творів В. Маяковського, декоративні пано та ін.

Щедрий Вечір, вечір під Новий Рік; на Зах. землях під Водохрищі. У цей вечір господині печуть гречані оладкимлинці і дають їх щедрувальникам. У Щ. В. існує звичай ворожити. У цей вечір молодь щедрує по-під вікнами хат, висловлюючи господарям добрі побажання багатого врожаю, щастя і добробуту. Щ. Вечір і Йордан завершують цикл різдвяно-новорічних свят.

Щедринець золотий, див. *Зіновать.*

Щедрівки, величальні укр. нар. *обрядові пісні,* виконуються під Новий Рік і під Йордан у Щедрий Вечір. Відповідно до різдвяно-новорічних звичаїв, Щ. так само, як і *колядки,* величають господаря і чл. його родини. У Щ. висловлюється побажання багатого врожаю, добробуту, приплоду худоби, доброго роїння бджіл. Поетичне слово в Щ. і колядках виконує магічну функцію. У давніх Щ. і колядках відбилися часи Київ. Руси й збереглися образи князівсько-дружинного побуту. У Щ. і колядках христ. циклу знаходимо мотиви біблійних і євангельських та апокрифічних оп.: картини нар. Христа, поклоніння волхвів і пастухів. У багатьох Щ. і колядках христ. мотиви і євангельські оп. сполучені з життям і побутом укр. селянина («Господь волики гонить, Пречиста Діва їсточки носить, а святий Петро за плугом ходить»). Образи святих вводяться, щоб надати ще більшої магічної сили поетичній формулі. Щ. і колядки христ. циклу відзначаються своїм глибоким етичним змістом і великою мист. красою. Основні мотиви їх — христ. любов, милосердя, глибока пошана до матері. Щ. відрізняються від колядок своїм неодмінним приспівом «Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на весь вечір».

Багатством змісту і поетичною формою Щ. захоплювалися укр. письм. і композитори, зокрема М. Лисенко, М. Леонтович (відомий «Щедрик»), К. Стеценко, М. Вериківський, К. Данькевич та ін. (див. також «ЕУ 1», стор. 256—58).

Література: Потебня А. Объяснения малороссийских и сродных песен. В., т. 1, 1883, т. 2, 1887; Гнатюк В. Колядки і щедрівки. Етн. зб., тт. 35—36. Л. 1914; Дей О. Укр. колядки і щедрівки в дослідженнях слов'янських вчених (у кн. Сторінки з історії укр. фольклористики. К. 1975. *П. Одарченко*

Щедрова Валентина (* 1930), скульпторка родом з с. Сурсько-Литовського на Дніпропетровщині; закінчила Харківський Художній Ін-т (1961). Основні твори: «Будівельники» (1963), «Мрія матері» (1964), «Юність» (1965), «Побачення» (1967); 2 пам'ятники (у співпраці з ін.) загиблим у Дніпропетровському студентам транспортного ін-ту й медикам (1967 і 1970).

Щедрович Єлисавета (замужня Ганкевич, 1885—1909), скрипаль-віртуоз і ком-

позитор родом з Олександрівська на Катеринославщині; мист. освіту здобула в Петербурзькій (у Л. Ауера) і Празькій (в О. Шевчіка) консерваторіях. З 1905 концертувала на Україні і в Росії, Відні і Празі; з 1908 викладач у Муз. Ін-ті ім. М. Лисенка у Львові.

Щек, див. *Кий*.

Щекавиця, також Скавика, гора в Києві над Подолом. Назва походить від Щека, одного з леґендарних засновників Києва. Про назву згадують літописи, тут мав би бути похований кн. Олег. Археологічні знахідки свідчать про існування тут забудов з часів кн. Києва 11—13 вв. У 16 в. Щ. належала до володінь київ. замку. Бл. 1772 Щ. перетворено на цвинтар, там збудовано Всесвятську церкву (1782) та кам'яну дзвіницю (1809). На цвинтарі поховані А. Ведель, А. Меленський, В. Іконніков та ін.

Щекарів, давня назва м. *Красноставу* на Холмщині, іст. м. в Гал.-Волинському князівстві.

Щелков Іван (1833—1909), фізіолог родом з Харкова, закінчив мед. фак. Харківського Ун-ту (1855), пізніше його проф. (1863—86) і ректор (з 1884); з 1890 ректор Варшавського Ун-ту. Праці з фізіології та фізіологічної хемії. Автор підручника фізіології (Х. 1871—73).

Щепановський (Szczepanowski) Станислав (1846—1900), польс. економіст і політик, піонер нафтової і буровугільної пром-сти на Коломийщині; посол до австр. парляменту (з 1886) і гал. сойму (з 1889). 1888 видав відому працю «Nędza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego», в якій доводив можливості подолання екон. відсталости Галичини.

Щепилло (Щипілло) Михайло († 1826), підпоручник, учасник декабристського руху на Україні, чл. Т-ва З'єднаних Слов'ян, один з організаторів повстання Чернігівського полку, командував 6 мушкетерською ротою. Згинув у бою з льояльними цареві частинами б. с. Ковалівки бл. Житомира.

Щепін Костянтин (1728—70), лікар і ботанік родом з Вятської губ. Закінчив Київ. Духовну Академію (1748), удосконалювався в галузі природознавства у Швеції та в Лейдені, а також у галузі медицини у Болонському Ун-ті, Лондоні й Парижі. Щ. працював у Мед. канцелярії та викладав медицину в Петербурзькій і Моск. шпитальних школах (1762—66). 1770 брав участь у боротьбі з епідемією чуми в Києві, захворів на неї й помер. У своїх працях розробляв питання мед. законодавства, освіти, бальнеології, дієтетики та ботаніки. Зібрав великі ботан. колекції, вивчав рослинність Прикарпаття. З його школи вийшли Д. *Самойлович* та М. *Тереховський*.

Щепкін Євген (1860—1920), рос. історик, внук Михайла Щ. (див.). Закінчив Моск. Ун-т (1883); проф. Ніженського Іст.-Філол. Ін-ту (1897—98) і Новорос. Ун-ту в Одесі (1898—1906 і 1917—20). Депутат 1 Думи від партії кадетів (1905—07), згодом співпрацював з большевиками. Праці присвячені літописанню тощо.

Щепкін Михайло (1788—1863), визначний актор укр. та рос. сцени, нар. в родині кріпака (с. Красне, на Курщині). Сценічну діяльність почав у трупі І. Штейна та О. Калиновського; у 1813—21 рр. — актор полтавського театру, керованого І. Котляревським, який вкупі з ін. допоміг викупити Щ. з кріпацтва. Після короткочасного перебування в трупі І. Штейна дебютував 1822 в моск. театрі (від 1824 Малий Театр), де й залишився до кінця свого життя, зазнавши особливої слави в драмах Грибоєдова та Гоголя. В укр. репертуарі був першим Виборним та Чупруном у п'єсах Котляревського «Наталка-Полтавка» та «Москаль-Чарівник», що лишилися кращими в його репертуарі. Щ. був приятелем Т. Шевченка і на його честь ставив «Москаля-Чарівника» в Нижньому Новгороді 1857. Шевченко подарував йому свій автопортрет і присвятив поему «Неофіти».

М. Щепкін, портрет роботи Т. Шевченка (1858)

Щепотьєв Володимир (1880—1937?), етнограф й історик літератури, родом з Полтави. Проф. Полтавського Ін-ту Нар. Освіти, співр. Харківської катедри історії укр. культури. Чл. Етногр. Комісії при ВУАН, гол. Полтавського Наук. Т-ва. Праці з укр. етнографії в «Етногр. Віснику», з укр. літератури (про І. Котляревського, Т. Шевченка, О. Стороженка, нар. пісні тощо). Засуджений у процесі СВУ (1930), засланий до Сибіру на 3 р.; 1936 повернувся на Полтавщину, 1937 знову заарештований і засланий, дальша доля невідома.

Щепотьєв Федір (* 1906), ботанік-дендролог, чл.-кор. АН УРСР (з 1965). Наук. співр. Укр. наук.-досл. Ін-ту Ліс. Госп-ва і Аґромеліорації в Харкові (1933—41

Ф. Щепотьєв

і 1949—66), заступник дир. цього Ін-ту (1953—63). З 1966 зав. катедрою в Донецькому Ун-ті. Праці Щ. присвячені дендрології, дендрофізіології й інтродукції, акліматизації та селекції деревних порід; наук. посібник з дендрології.

Щербак Василь (* 1928), мистецтвознавець родом з с. Матяшівки на Київщині; закінчив Київ. школу прикладного мистецтва і Київ. Ун-т (1955), кандидат мистецтвознавства (з 1970). Співавтор «Історії укр. мистецтва» (т. 6, К. 1968), зб. «Укр. мистецтвознавство» (вип. 2, 3. К. 1968, 1969), «Матеріялів до словника мистецтвознавців УРСР» (К. 1969); автор наук. і наук.-популярних ст. перев. з питань укр. декоративно-прикладного мистецтва.

Щербак Микола (* 1895), маляр, реставратор і консерватор родом з Катеринослава. Мист. освіту здобув у Харківській мист. школі (з 1914), Київ. (1918—19) і Варшавській (1922—27) академіях мистецтв. Учасник виставок мист. гуртка «Спокій» у Варшаві, Львові і за кордоном.

Щербак Микола (* 1924), геолог, д. чл. АН УРСР (з 1979), родом з Волгоградщини. Закінчив Донецький Політехн. Ін-т (1947); наук. співр. (1955) і зав. відділом (1965) Ін-ту Геологічних наук АН УРСР та Ін-ту Геохемії і Фізики мінералів АН УРСР (1969), з 1977 дир. цього Ін-ту. 1976—83 вчений секретар Відділу Геології, Геохемії і Геофізики АН УРСР. Праці з петрогенези і геохронології гірських порід України.

М. Щербак

Щербак Олександер (1863—1934), лікар-невропатолог, психіятр й фізіотерапевт родом з Чернігівщини. Закінчив Петербурзьку Військ. Мед. Академію (1887), вдосконалювався за кордоном (1891—93); проф. психіятрії Варшавського Ун-ту (1894—1910); з 1911 працював у Севастополі, там заснував (1914) й очолював Ін-т фіз. метод лікування (нині Укр. н.-д. ін-т мед. кліматології та кліматотерапії ім. І. Сеченова в Ялті). Автор понад 150 праць з питань неврофізіології, невропатології, психіятрії, курортології та фізіотерапії, у т. ч. підручника «Клинические лекции по нервным и душевным болезням» (1901).

Щербак Олександер (1870—?), правник родом з Києва. Освіту здобув у Київ. Ун-ті; чл. київ. судової палати. За Центр. Ради Щ. був чл. Комісії в справах виборів до укр. Установчих Зборів (грудень 1917 — січень 1918); пізніше викладав у Київ. ін-ті нар. госп-ва (1920-і рр.). Праці з ділянки кримінології, процесуального права. Дальша доля невідома.

Щербак Степан († 1921), козак 6 Січ. Стрілецької Дивізії Армії УНР, герой другого Зимового походу Повстанської Армії ген.-хорунжого Ю. Тютюнника (1921), розстріляний большевиками під Базаром. Щ. на пропозицію больш. комісара перейти на больш. службу відповів від імени всіх козаків відмовою.

Щербак Юрій (* 1934), прозаїк, драматург і публіцист родом з Києва, за фахом лікар. По закінченні Київ. Мед. Ін-ту наук. співр. Київ. Ін-ту епідеміології, мікробіології та паразитології. Літ. діяльність розпочав з сер. 1950-их рр. сатиричними «мальованими рецензіями» в дусі літ. прямувань народжуваного тоді руху *шестидесятників*. Зб. оп. і повістей «Як на війні» (1966), «Маленька футбольна команда» (1973) та ін.; роман «Бар'єр несумісности» (1971), документальний роман про боротьбу зі сказом «Причини і наслідки» (1986). Крім того, п'єси, кіносценарії тощо. Як публіцист Щ. здобув популярність ст. в укр. та моск. пресі про *Чорнобиль*.

Щербаківський Вадим (17. 3 1876 — 18. 11. 1957), один з визначних укр. етнологів й археологів, родом з с. Шпичинців на Київщині, син о. Михайла Щ., д. чл. НТШ й УВАН. Навчався у Петербурзькому, Моск. і Київ. ун-тах, учасник укр. соц.-дем. гуртків, за що був не раз заарештований. З 1907 в Галичині, співр. Нац. Музею у Львові (1908—10), згодом завідувач археологічного відділу земського музею в Полтаві. З 1903 Щ. досліджував стару укр. архітектуру, брав участь в етногр. експедиціях у різних р-нах України, в археологічних розкопах у Білгороді під Києвом, у Гонцях на Полтавщині та ін. За Укр. Держави Щ. був проф. Укр. Ун-ту в Полтаві (1918), з 1922 на еміґрації в Празі, проф. УВУ (1922—45) і в Мюнхені (1945—51 ректор), д. чл. Словацького Наук. Т-ва, Чес. АН, Міжнар. Антропологічного Ін-ту у Франції; нагороджений серб. орденом св. Сави. Помер у Лондоні.

В. Щербаківський

Важливіші праці Щ.: «Архітектура у різних народів і на Україні» (Л.—К. 1910); «Укр. мистецтво — L'art d'Ukraine» (Л.—К. 1913); «Розкопки палеолітичного

селища в с. Гонцях...» (ЗУНТ, т. 1, Полтава, 1919); «Основні елементи орнаментації укр. писанок і їхнє походження» (Прага 1925); «A propos de l'art pontique. XVII Congrès international d'Anthropologie», Брюссель 1935); «Концепція М. Грушевського про походження укр. народу» (Праці Укр. Іст.-Філол. Т-ва в Празі, 1941); «Формація укр. нації» (Прага 1941); «Кам'яна доба в Україні» (Мюнхен 1947), «Орнаментація укр. хати» (Рим 1980).

Література: Курінний П. Вадим Михайлович Щербаківський (з нагоди 70 років життя). Женева 1947. Там і бібліографія.

В. Павловський

Щербаківський Данило (17. 12. 1877 — 6. 6. 1927), видатний етнограф, дослідник укр. нар. мистецтва, археолог і музейний діяч, д. чл. НТШ, брат Вадима Щ., родом з с. Шпичинців на Київщині; закінчив Київ. Ун-т (1901; учень Володимира Антоновича). З 1902 Щ. збирав вироби укр. нар. творчости для музеїв Києва й Полтави. Провадив археологічні розкопи в різних р-нах України. 1910–27 завідувач іст.-побутового відділу і відділу нар. мистецтва в Київ. Іст. Музеї; збагатив зб. музею на бл. 30 000 експонатів; вперше запровадив аналізу нар. декоративних виробів як творів мистецтва. 1922 їздив до Москви рятувати «націоналізовані» з укр. церков золоті речі надзвичайної іст. і мист. вартости. По революції 1917 був проф. і читав курс укр. нар. мистецтва та історії укр. мистецтва в новостворених Укр. Держ. Академії Мистецтв, Археологічному, Фребелівському, Архітектурному та Київ. Художньому ін-тах. Одночасно керував мистецтвознавчими семінарами при Всеукр. Іст. Музеї ім. Шевченка в Києві. Щ. співтворець Укр. Держ. Академії Мистецтв (1917), її вчений секретар і з 1918 почесний чл., чл. Комісії для охорони пам'яток старовини (1918), чл. Етногр. Комісії Всеукр. Академії Наук (1920), вчений секретар Секції Мистецтв Укр. Наук. Т-ва в Києві (1921), заступник гол. Всеукр. Археологічного Комітету (1922), засновник Київ. Етногр. Т-ва (1924). Найбільше Щ. працював для Іст. Музею, але, неспроможний боротися проти нищення експонатів нефаховими співр. та в наслідок їхніх інтриґ, цькувань й доносів у ҐПУ демонстративно відібрав собі життя.

Д. Щербаківський

Щ. залишив понад 40 друкованих праць і десятки рукописів. Найважливіші публікації: «Козак Мамай» (ж. «Сяйво», К. 1913); «Укр. дерев'яні церкви...», зб. Секції Мистецтв (К. 1921); «Символіка в укр. мистецтві» (там само); «Укр. портрет» (К. 1925, спільно з Ф. Ернстом), «Оправи книжок у київ. золотарів XVII —XVIII в.» (К. 1926); «Укр. Мистецтво — L'art d'Ukraine», II (Прага 1926); «Укр. килим» (К. 1927), «Культ. цінності в небезпеці» («Життя й Революція», К. 1927); «Оркестри, хори і капели за панщини на Україні» (1924) та ін.

В. Павловський

Щербаківський Михайло (1848—1920), свящ. парафії с. Шпичинець на Київщині, батько Вадима і Данила Щ. Бл. пов'язаний з Старою Громадою, особливо з Т. Рильським, на похороні якого промовляв укр. мовою (1902). Співр. «КСт.» («Детский Эдем деревенского мальчика...», 1872); ст. підписував ініціялами М. Щ.

Щербаков Віктор (* 1935), актор героїчного пляну укр. і рос. сцени родом з м. Горлівки, Донецької обл. Сценічну діяльність почав 1957 в Миколаївському укр. театрі, далі працював у Ґрозному і Кишиневі, від 1970 у Львівському рос. Театрі Червоної Армії. Серед ін. ролей: Василь («Циганка Аза» М. Старицького), Годун («Розлом» Б. Лавреньова), Гамлет в однойменній трагедії В. Шекспіра.

Щербаков Микола (* 1928), скульптор родом з с. Власове-Буртовка Ростовської обл. Закінчив Львівський Ін-т прикладного та декоративного мистецтва (1956), працює в галузі станкової та монументальної скульптури: «Лілея» за твором Т. Шевченка (1964), «Рідні мелодії» (1967), «Українка» (1969), «Дочка Донбасу» (1958) та ін.; портретні скульптури і композиції.

Щербань Олександер (* 1906), сов. діяч і вчений інж.-гірник родом з Диканьки на Полтавщині, д. чл. АН УРСР (з 1957). Закінчив Дніпропетровський Гірничий Ін-т. 1946—53 заступник дир. Ін-ту гірничої справи АН УРСР, 1953—57 вчений секретар президії АН УРСР і її віцепрез. (1957—61), 1961—65 заступник гол. Ради Мін. УССР і гол. Держ. Комітету координації н.-д. робіт при уряді УССР. Гол. міжнар. бюра у справах гірничої теплофізики при орг. комітеті Міжнар. гірничого конґресу (1977). У 1961 -66 чл. ЦК КПУ і депутат Верховної Ради УССР. Праці з рудникової термодинаміки і газодинаміки.

О. Щербань

Щербатенко Юрій (* 1915), маляр родом з м. Сочі Краснодарського краю; мист. освіту здобув у Донецькому художньому технікумі (1935) і в Київ. Художньому Ін-ті (1942; кляса Ф. Кричевського і К. Єлеви). Кращі твори: «Леся Українка» (1957), «Фізики» (1967), «Надра землі» (1968), «Футбол» (1971) та ін.

Щербацький Тимофій (1698—1767), у світі Щербак Тихон, церк. діяч родом з Трипілля на Київщині, київ. митр.; по закінченні Київ. Академії працював у адміністрації київ. архиєпископства за митр. В. Ванатовича і Р. Заборовського, згодом був ігуменом Мгарського (1737—40), Видубицького, Києво-Михайлівського та архимандритом Києво-Печерського манастирів, з 1748 київ. митр. На цьому становищі протягом 10 рр. через бюрократичні розпорядки мав конфлікти з різними установами.

Щ. намагався підпорядкувати собі Київ. Академію, на свій лад реорганізуючи її адміністрацію і систему навчання; запровадив новий порядок, за яким управа і проф. Академії призначалися митр., а не професорською корпорацією. 1752 Щ. впровадив статут з новою системою навчання і визначив дисципліни навчання. Бажаючи заснувати окрему друкарню Київ. митрополії, Щ. увійшов у конфлікт з Печерською Лаврою. 1752 робив заходи, щоб підпорядкувати собі Переяславську епархію, проти чого виступив св. Синод.

Постійні конфлікти з ректором Київ. Академії С. Ляскоронським, архимандритами Братського манастиря Н. Солониною і М. Стефановичем допровадили 1757 до переходу Щ. у Москву, де він був митр. (1757—67).

Своєю конфліктною політикою Щ. ослабив Київ. митрополію і цим сприяв дальшому включенню її в орбіту Рос. Правос. Церкви. Розвідку про Щ. написав І. Граєвський «Киевский митрополит Тимофей Щербацкий» (1910).

Щербацький Юрій (Георгій), світське ім'я Григорій († 1754), церк. діяч і письм., ієромонах Києво-Софійського манастиря, викладач піїтики в Київ. Академії (1749—51) та її префект (1752—53). З 1753 працював у Моск. слов'яно-греко-латинській академії. Автор драми «Трагедокомедія, нарицаемая Фотій», виставленої 1749 (вид. М. Петрова 1877).

Щербина Владислав (* 1926), скульптор малих форм, родом з м. Вознесенського на Миколаївщині; закінчив Одеську художню школу (1950). Працює на Городницькому порцеляновому зав. в пластиці малих форм: «Кожум'яка», «Хлібсіль» (1957), «Дівчина з ромашками» (1959), «Сурмач» (1967), декоративні композиції в порцеляні тощо.

Щербина Володимир (1850—1936), історик, педагог, гром. діяч, чл.-кор. ВУАН родом з Києва, син лікаря Івана Щ., нащадок родовитих Київ. міщан, яким належала дільниця у сусідстві з колишньою Думою. Навчався в Київ. Ун-ті (1868—73), учень В. Антоновича і М. Драгоманова. вислідом його студій була кандидатська праця «Гетманство К. Розумовского . . .». Згодом, закінчивши пед. курси в Петербурзі (1876), Щ. викладав рос. історію і літературу в петербурзьких гімназіях. 1879—1920 учителював у гімназіях Києва. Щ. був чл. київ. іст.-архівного гуртка, яким у 1880—90-их рр. керував В. Антонович, також співпрацював з київ. Археологічною комісією і був чл. Іст. Т-ва Нестора Літописця. Свої розвідки Щ. публікував у «Архиве Ю.-З. Р.», «Чтениях ИОНЛ», КСт. (особливо у 1891—99), також у ЗНТШ (під криптонімом В. І.). 1901 Щ. відбув наук. подорож на Правобережжя для збирання стародруків і пам'яток мистецтва.

В. Щербина

Разом з Я. Шульгином, В. Науменком, О. Левицьким Щ. брав активну участь у різних гром.-культ. орг-ціях Києва, з 1920 віддався наук. роботі, працюючи у Нац. Бібліотеці при УАН, в Архівному Управлінні і згодом у спеціялізованих ділянках УАН: в Археографічній комісії, керував Комісією історії Києва і Правобережжя, був чл. катедри історії України. Багато його праць появилося в «Україні», «Наук. Збірниках» та ін. акад. вид. Тісно співпрацюючи з М. Грушевським, Щ. присвятив гол. увагу історії Києва: «О киевской старине» (3 вид. 1884, 1896, 1910), «Киевские воеводы, губернаторы и генерал-губернаторы 1654—1775 г.» (1892), «Первый киев. археолог М. Ф. Берлинский» (1896), «Прошлое Киева и его памятники» (1912), «Боротьба Києва за автономію» (1925), «Нариси з історії Києва, 1654—1914» (1926), «Головні будівлі Печерської Лаври» (1926); з історії Гайдамаччини: «Сава Чаленко и Игнат Голый» (1891), « О происхождении слова „Колеивщина"» (1893); з іст. козаччини: «Последние следы козачества в Правобережной Украине» (1899), «До питання про статті Б. Хмельницького в редакції 1659 р.» (1928), «Доба козаччини на Лівобережній Україні» (1930); «Укр. староства по люстрациям XVIII в.» (1905); спогади про В. Антоновича (1909), Я. Шульгина (1912).

1926, з нагоди 50-ліття літ.-наук. діяльности Щ., УАН видала монографію «Нові студії з історії Києва В. І. Щербини»; там і бібліографія його праць.

А. Жуковський

Щербина Данило (* 1891), бандурист родом з Наддніпрянщини, співр. СВУ в таборах полонених у Австрії та Німеччині; популяризатор укр. іст. пісні. Концертував перев. по селах Галичини; виступав також на концертах у Варшаві, Львові, Бересті Литовському та ін. м. і гостинно на Холмщині з В. Авраменком (1923).

Д. Щербина

Щербина Йосип (* 1913), історик родом з с. Артюхівки на Сумщині. Закінчив Харківський Ун-т (1939), працював в Ін-ті Історії АН УРСР (1947—68). З 1968 викладач марксизму-ленінізму в Київ. Ін-ті Культури. Праці з ділянки роб. руху на Україні кін. 19 — поч. 20 в., з іст. больш. орг-цій до 1917 тощо.

Щербина Костянтин (1864—1946), математик родом з Прилуки на Полтавщині. Закінчив Київ. Ун-т (1888), був організатором і першим дир. Київ. учительського ін-ту (1909—19), з 1920 викладач Одеського ІНО. Понад 30 праць, гол з педагогіки матем. дисциплін. «Математика в рос. середній школі» (К. 1908).

Щербина Микола (1821—69), рос. поет родом з Таганрігщини, навчався в Харківському Ун-ті; автор поезій, сатиричних творів, епіграм. Його вірші на укр. мову перекладав П. Грабовський. Друкувався Щ. в альманасі «Молодик» та рос. літ.-гром. журн. В укр. перекладі зб. «Ранок. Поезії» (Х. 1929).

Щербина Никифор (1900—77), поет родом зі станиці Старокорсунської на Кубані. Закінчив Київ. Ін-т Нар. Освіти; з з 1927 у Харкові, друкувався у газ. і журн. «Червоний Шлях», «Життя й Революція», «Вапліте», «Літ. Ярмарок», «Глобус» та ін. Зб. поезій «Ранок» (1929), «Гомін буднів» (1930). Обвинувачений режимною критикою в «націоналізмі». 1931—41 не публікувався. По війні у Німеччині, з 1950 у ЗДА, друкувався в журн. і газ., видав зб. «Проліски» — вірші для дітей (1969).

Щербина Степан, політ.-військ. діяч коз. держави другої пол. 17 в., полк. торговицький за гетьм. П. Дорошенка, з яким обороняв Правобережну Україну перед польс. аґресією (інструкція на варшавський сейм 1666, Корсуньська рада 1671) і перед моск. наступом (оборона Чигирина 1674). 19. 3. 1674 присягнув моск. цареві, прохаючи його обороняти Правобережну Україну від поляків.

Щербина Федір (13. 2. 1849 — 28. 11. 1936), визначний статистик, економіст, соціолог, гром. діяч й історик Кубані; чл.-кор. Петербурзької АН (з 1904), д. чл. НТШ (з 1924). Нар. в станиці Новодерев'янківській на Кубані, походив з коз. роду, його батько був свящ. Навчався Щ. у Петровській с.-г. академії в Москві (1872–74) і на природничому фак. Одеського Ун-ту (1874–77), був чл. одеської Громади. За зв'язки з одеськими робітниками засланий у Вологодську губ. (1877—81). 1884—1901 Щ. був керівником статистичного бюра воронізького губ. земства, склав і частинно зредаґував 66 томів статистики, крім того, окремо видав 16 кн. воронізької статистики: «Сводный сборник по 12 уездам Воронежской губ.» (1887), «История Воронежского земства» (1891). Щ. також підготував вид. іст. Полтавського («Введение в историю Полтавского Губернского Земства», 1914) і Золотоніського («История Золотоношского Земства») земств. Рівночасно з працею в земстві Щ. провів з доручення Владикавказької залізниці екон.-статистичне дослідження і опублікував «Общий очерк экономических и торгово-промышленных условий района Владикавказской железной дороги» (1892—94). 1896—1901 Щ. керував експедицією для розсліду степ. країв Акмолинського, Семипалатинського і Тургайського та киргизького населення цих земель, був ред. 10-томного вид. «Труды экспедиции по исследованию Степных Областей» (1902) з статистичним, аґрономічним, гідротехн. і топографічним дослідами учасників експедиції. 1901 за публічне домагання конституційного устрою в Росії Щ. заслано під домашний арешт на Кубань, де він пробув до 1920, працюючи в кубанському військ. архіві, збираючи матеріяли до іст. кубанського коз. війська. 1906 Щ. обрано гол. військ. коз. ради (1-ої на Кубані з кін. 18 в.), 1907 чл. 2-ої Держ. Думи від партії нар. соціялістів, гласним новоросійської міськ. думи. Після революції 1917 Щ. обрано чл. Кубанської Законодавчої Ради (1917—20), гол. Верховного Суду Кубанського козачого війська (1917), чл. Верховного Кругу Дону, Кубані й Тереку (1920).

Ф. Щербина

1920 Щ. вийшов на еміґрацію, спочатку в складі Кубанської делеґації до Юго-

славії, з 1921 у Празі, проф. УВУ (1922—36), 1924—25 ректор. З 1922 проф. статистики Укр. Госп. Академії в Подєбрадах. Похований у Празі на Ольшанському цвинтарі.

Щ. — визначний статистик, засновник рос. бюджетної статистики, автор бл. 100 статистичних досліджень. Наук. діяльність Щ. почав 1875 дослідами серед робітників Одеси, опублікованими у кн. «Очерки южнорусских артелей и общинно-артельных форм» (1881), яка стимулювала розвиток кооп. руху на Україні. Низку праць Щ. присвятив зем. общині: «Земельная община в Днепровском уезде в Таврии» (1880), «Сольвычегодская земельная община» (1879). Високу фахову оцінку дістали праці Щ. «Крестьянское хозяйство в Острогорском уезде» (1885), «Крестьянские бюджеты и зависимость их от урожаев и цен на некоторые стороны русского народного хозяйства» (1897), «Крестьянские бюджеты» (1900). Вже на еміґрації у Празі Щ. опублікував «Законы эволюции и русский большевизм» (1922) і курс, читаний в УВУ і Укр. Госп. Академії: «Статистика. Історія статистики і статистичних установ» (1925), «Еволюційні переміни в ідеології статистики» (1927).

Праці Щ. з ділянки студій про Кубань: «История самоуправления у кубанских казаков» (1884), «Кубанское казачье войско 1696—1888» (1888), «Земельная община Кубанских казаков» (1891), «История Кубанского Казачьего Войска» (I—II, 1910—13), «Кубань в прошлом и настоящем: история и настоящее Кубани» (1927), «О деятельности Общества кубанцев в ЧСР» (1927). Щ. написав одну з перших розвідок про штундистів «Малорусская штунда» (1876). Автор віршованих поем «Чорноморці» (1919) і «Богдан Хмельницький» (1929).

Література: Мицюк О. Наукова діяльність статистика Ф. А. Щербини. Подєбради 1931.

А. Жуковський

Щербинівка (V—18), с. м. т. Донецької обл., підпорядковане Дзержинській міськраді, положене на правому березі р. Кривого Торця. 4 600 меш. (1984). Відоме з 17 ст.; у сер. 19 в. — 1 750 меш.

Щербицький Володимир (* 1918), партійний і держ. сов. діяч родом з м. Верхньодніпровського, тепер Дніпропетровської обл. Навчався в Дніпропетровському Хем.-Технологічному Ін-ті, по закінченні якого (1941) працював інж.-механіком. З 1948 на партійній роботі; з 1955 перший секретар Дніпропетровського обкому КПУ, з 1957 чл. Секретаріяту ЦК КПУ; з травня 1972, після усунення П. Шелеста перший секретар ЦК КПУ, рівночасно з 1961 — чл. ЦК КПСС і з 1971 чл. Політ. бюра ЦК КПСС. З 1955 депутат Верховної Ради УССР, з 1958 — СССР, з 1972 чл. Президії обидвох Верховних Рад. 1962—72 — Гол. Ради Міністрів. З ім'ям Щ. пов'язане посилення русифікації України, суворе переслідування діячів укр. опору; зокрема з його ініціятиви партійні з'їзди на Україні та вся діяльність партійного й держ. апарату ведеться рос. мовою.

Щетинкохвості (Thysanura), ряд первиннобезкрилих комах. Тіло (довж. 10—20 мм) веретеновидне, вкрите блискучими лусочками. Живуть у ґрунті, під камінням, деякі в людських оселях. В ряді — 2 родини з бл. 650 видами, в тому ч. на Україні — 9 видів. Деякі з них ушкоджують борошно, хліб, цукор, крупи тощо (лусочниця цукрова або звичайна (Lepisma saccharina), термобія хатня (Termobia domestica) й ін.

Щецін (Szczecin, нім. Stettin), портове м. над Балтицьким м., адміністративний центр Щецінського воєводства, відоме з 9 в.; до 1945 в складі Німеччини, згодом Польщі. 390 000 меш. (1983). Найбільший перевантажувальний і транзитний порт Польщі, гол. галузь індустрії суднобудівництво.

У Щецінському воєводстві живе б. 10 000 українців, переселених з Ряшівщини та Люблінщини під час акції «Вісла» (1947), гол. в околицях м. Старґард, Ґрифіце і Лобез. В Щ. є душпастирський пункт Укр. Кат. Церкви; від 1956 тут діє один з найдіяльніших гуртків УСКТ (б. 300 чл.), при ньому естрадний ансамбль «Чумаки» та дитяча секція. 1957—63 при Вчительській студії існував відділ укр. філології, який закінчило 99 учителів. 1959—66 діяв аматорський драматичний гурток і довгі роки діяла єдина в Польщі капела бандуристів. Радіо Щ. раз у місяць транслює 20-хвилинне пересилання на укр. теми поль. мовою.

Щиглик, щиголь (Carduelis carduelis), птах родини в'юркових. Довж. 12—16 см, вага 16—22 г, забарвлення строкате, яскраве. Повсюдний в листяних та мішаних лісах, парках, садах.

Щипюрно (поль. Szczypiórno), с. Калішського пов., Познанського воєводства Польщі, табір інтернованих вояків УНР у 1921—24 рр. (див. *Табори інтернованих Армії УНР у Польщі*).

Щирба Микола (1902—84). політ. діяч КПЗУ родом з Холмщини, репресований поль. владою. 1956—72 гол. ред. і заступ-

ник гол. ред. тижневика «Наше Слово» (Варшава), де заступав просов. і урядово-польськ. лінію. Ст. про укр. ком. рух проти укр. націоналістів і поль. шовіністів (м. ін. про поль. поліційні батальйони на нім. службі на Волині). Автобіографічні оп. під псевд. М. Тарасенко.

«Щире Слово», тижневик, виходив 1919—20 у Владивостоці, обслуговував укр. колонію Приморщини (Далекий Схід).

Щирець (IV—4), с. м. т. Пустомитівського р-ну Львівської обл., положене на Опіллі над р. Щирцем; 4 400 меш. (1984). Гіпсовий зав., виробництво будів. матеріялів. Щ. вперше згаданий у літописі 1125, 1397 одержав маґдебурзьке право.

Щирецький Іван, перемиський маляр другої пол. 17 в. Відомі його 4 іконостасні образи (1679) для церкви с. Сухої на Закарпатті.

Щириця, амарант (Amaranthus), рід трав'янистих однорічних рослин родини щирицевих. Відомо 55 видів; на Україні — 9, бур'яни: Щ. звичайна (A. retroflexus) — бур'ян перев. просапних культур; Щ. лободовидна (A. blitum) — бур'ян городів, садів; Щ. біла (A. albus) росте на узбіччях доріг, насипів тощо.

Щириця Юхим († 1919), педагог і гром. діяч, чл. Трудового Конґресу, подільський губ. комісар освіти УНР (1917—18), товариш мін. освіти (листопад 1918), розстріляний большевиками.

Щирський Іван, у чернецтві (з 1689) Інокентій (бл. 1650—1714), визначний ґравер на міді доби барокко школи О. *Тарасевича*, церк.-культ. діяч родом імовірно з Чернігова. Освіту здобув у Чернігівській Колеґії, в якій був викладачем (1707—09), У 1680—83 рр. Щ. працював у Вільні, з 1683 в Чернігові і з 1689 у Києво-Печерській Лаврі, не пориваючи з Черніговом. У 1690-их рр. Щ. заснував Любецько-Антоніївський скит-манастир і став його ігуменом, при підтримці І. Мазепи збудував 1711 церкву св. Онуфрія в Любечі б. Чернігова; там і помер. Живучи в манастирі, Щ. працював для друкарень Києва й Чернігова. З мист. спадщини Щ. віленського періоду досі відомі: форта (титульна стор.) панегірика на честь Я. Огінського (1680), ґравюра-мідерит Іоана Златоустого й емблема-натюрморт (1682). До найкращих праць Щ. зараховують 8 мідеритів до чернігівського вид. панегірика Л. Крщоновича на честь єп. Лазаря Барановича («Redivivus phoenix», 1683) і три мідерити до підручника реторики («Ilias oratoria», 1698), того ж автора. Найвідоміший тезис Щ., виконаний у традиціях іконостасу, присвячений ректору Київ. Академії П. Колачинському (1697—1702), у центрі якого зображена група студентів на чолі з ректором, на тлі будинку Академії. Зраз-

І. Щирський: Академічний Тезис, присвячений ректорові Київ. Академії Прокопію Колачинському (1690-і рр.)

Ілюстрація І. Щирського до панегірика Л. Крщоновича «Відроджений Фенікс» на честь єп. Лазаря Барановича (бл. 1683)

ком бароккової композиції Щ. є тезис І. Обидовського на честь Азовської кам-

панії (1688—91) з символічними і алеґоричними фігурами, емблемами, декоративними рамками тощо. 7 великих мідеритів Щ. оздоблюють панегірик С. Яворського, присвячений І. Мазепі «Echo głosu wołającego na puszczy» (поль.-латинський друк Київ. Лаври, 1698). Форта і три мідерити Щ. оформлюють друк-панегірик І. Орновського на честь полк. Г. Донець-Захаржевського «Bogaty Wiridarz» (1705). З того ж р. походять 2 ґравюри Щ. в брошурі «Зерцало от писанія божественнаго...» з гербами І. Мазепи й І. Максимовича. І. Мазепі Щ. присвятив великого формату ґравюру св. Онуфрія. Щ. працював перев. в панегіричній графіці в техніці мідериту, яку вперше застосував у кириличному вид. твору Л. Барановича «Благодать и истина...» (1683). Офортом і дереворитом Щ. послуговувався дуже рідко. Для книг виконував гол. титульні форти, фронтисписи, нечисленні ілюстрації, декоративні орнаментальні рамки, кінцівки. Його великий мист. дорібок тільки частинно ідентифікований.

Щит, одна з найстарших форм озброєння — заслона для захисту воїна від удару холодною зброєю; лат. назва scutum. Величина, форма і матеріял Щ. мінялися. Звичайно Щ. робили з дерева, плетеного пруття, покривали шкірою, оковували металом або робили з металу. Щ. носили на руці при допомозі ременя або скоби. На Руси Щ. виробляли спеціяльні ремісники — щитники (щитовники). Щ. був символом військ. чести й перемоги; вираз: повертатися з Щ. — бути переможцем, на Щ. — бути переможеним, убитим у бою. «Узяти город на Щ.» — означало пограбувати його.

У давніх слов'ян Щ. був невеликий, охороняв тільки груди. Дещо більші Щ. поширилися на укр. землях під впливом варягів за княжої доби. 907, за літописним переказом, кн. Олег «повісив Щ. свій на воротях Царгороду, на знак перемоги». У поході проти болгар військо кн. Святослава Ігоревича мало довгі Щ., «великі, для безпеки пороблені аж до ніг», які несли на плечах, а під час бою ставили їх перед собою. У «Житії Бориса і Гліба» видно на малюнках княжого війська невеликі Щ., вгорі ширші заокруглені, внизу вужчі, вгнуті в середину, вони захищали тільки груди воїнів. Автор «Слова о полку Ігоревім» називає Щ. «черленими» (червоними). В 12 в. домінував Щ. мигдалевої форми,

Варязький воїн зі щитом

Зображення щитів на печатках 1264—71 і 1370-их рр.

вироблений з дерева, обтягнений шкірою або тканиною. У «Кеніґсберзькому літописі» (13 в.) вершники представлені з малими круглими Щ. За гал.-волинської доби (13 в.) Щ. були вкриті бляхою, блищали на сонці, «були як та зоря». На Щ. були різні прикраси, з 12 в. *герби*. Піхота вживала Щ. як охоронну зброю і після 13 в. У 14—15 вв. вживали т. зв. павежі (італ. назва) — чотирикутні Щ., височиною на 1 м і більше, які виробляли з дерева і покривали шкірою. Щ. вимальовували або посріблювали. Легка кіннота користувалася трикутніми або чотирикутніми невеликими Щ. У першій пол. 16 в. вершники вживали ще круглий, опуклий Щ. — калкан. З розвитком вогнестрільної зброї, з 16 в., Щ. перестали вживати.

Княжий дружинник у повній зброї зі щитом

Пізніше сталеві Щ. вживали при скорострілах і гарматах.

Література: Кирпичников А. Древнерусское оружие. Вып. 1—3. М.—Л. 1966—1971; Кирпичников А. Военное дело на Руси в XIII—XV вв. Л. 1976. *А. Жуковський*

Щитівки, спільна назва комах трьох родин (Diaspididae, Phoenicoccidae, Conhaspidae) підряду кокцид. Тіло довж. 0,6—2,5 мм. Бл. 2 000 видів, на Україні бл. 75; Щ. каліфорнійська (Quadraspidiotus perniciosus), Щ. яблунева, комоподібна (Lepidosaphes ulmi) та ін.; шкідники плодових культур.

Щитники (Pentatomoidea), надродина комах ряду блощиць. Тіло — довж. 16—41 мм. Понад 680 родів з бл. 6 900 видів. На Україні понад 120, з них багато шкідників с.-г. культур (хлібні блощиці, черепашки й ін.).

Щит український, див. *Український кристалічний масив.*

Щірбявий Іван, тесляр 17 в.; збудував 1614 в с. Дусівці б. Перемишля дерев'яну трибанну церкву з бічними крилосами б. нави. Найстаріша з відомих того типу церков.

Щітківський Іван (1880—1931?), історик, наук. співр. ВУАН, секретар Комісії районового дослідження Києва і Правобережжя ВУАН. Праці з історії Києва у вид. ВУАН: «Пам'ятник Т. Шевченкові в Києві та київ. адміністрація» (1925), «Невідомий архітектурний твір акад. О. В. Беретті в Києві» (1930), «До історії забудування Києва на поч. XIX ст.» (1930). Після заслання (1931) доля Щ. невідома.

Щоголев (Щоголів) Яків (1823—98), поет родом з Охтирки. 1832—35 навчався в Охтирській пов. школі, закінчив Харківський Ун-т (1848) і працював у різних установах канцеляристом. Друкуватися почав з 1840 в «Литературной газете», «Отечественных записках», альманасі «Молодик». Далі його поетична творчість тривала зі значними перервами. 1883 вийшла зб. поезій «Ворскло», 1898 — «Слобожанщина». Гол. джерелом творчого надхнення Щ. була поезія Т. Шевченка і фолкльор («Неволя», «Могила» та ін.).

Я. Щоголев

Щ. був одним з представників *Харківської школи романтиків,* і велика кількість його поезій присвячена романтичному зображенні іст. минулого України, насамперед Запор. Січі й Козаччини («Січа», «В степу», «Запорозький марш», «Орел», «Орлячий сон» тощо), образам запорожців. Козакофільська романтика Щ. перейнята песимістичною тугою за минулим, за зниклою «останньою Січчю». Низка поезій Щ. присвячена образам укр. природи («Травень», «Осінь», «Степ», «Після бурі» тощо). Окремі вірші Щ. позначені соц. мотивами («Струни», «Завірюха», «Пожежа», «Маруся», «Бурлаки» та ін.). Багато його віршів покладено на музику, і вони увійшли в пісенний нар. репертуар («Пряха», «Черевички», «Зимовий вечір»). Посмертні вид. творів Щ.: «Твори. Повний збірник» (Х. 1919), «Поезії» (К. 1926), «Твори», I—II (1930), «Поезії» (К. 1958), «Твори» (К. 1961).

Література: Каспрук А. Яків Щоголів. Нарис життя і творчости. К. 1958; Білецький О. До розуміння творчости Я. Щоголева. У зб. Від давнини до сучасности, I, К. 1960; Волинський П. Яків Щоголев. У кн. Матеріяли до вивчення іст. укр. літератури, III, К. 1960.

І. Кошелівець

Щоголів (псевд. Тогобочний) Іван (1862—1933), драматург, актор, режисер і антрепренер родом з м. Городища на Київщині. Керівник Т-ва Укр. Акторів (1907—10), з 1910 актор Лук'янівського Нар. Дому в Києві. Автор б. 30 популярних драм. Кращі з них: «Загублений рай», «Жидівка – вихрестка» (обидві 1896); «Душогуби» (за романом Е. Золя «Тереза Ракен», (1898); «Мати-наймичка» (1899); «Кохайтеся, чорнобриві» (1901) — обидві за поемами Т. Шевченка «Наймичка» та «Катерина»; «Борці за мрії» (видана 1928). П'єси Щ. видано в Києві 1972.

І. Щоголів

Щоголів Іринарх (1873—1943), ентомолог родом з Катеринославщини. Закінчив Київ. Політехн. Ін-т. З 1923 — проф. Київ. С.-Г. Ін-ту; 1919—24 — співр С.-Г. Наук. Комітету України. Праці Щ. присвячені боротьбі з шкідниками сіль. госп-ва. 1918 вийшов словник Щ. «Словник укр. ентомологічної номенклятури»; крім того, «Назви безхребетних тварин» (1928) та ін.

Щоденник, датовані записи з щоденного життя, праці, творчости, її переживань, вражень, рефлексій, реакцій на біжучі події тощо. (Щ.-«Журнал» Т. Шевченка, «Щ.» Є. Чикаленка, «Щ.» і «Записні книжки» О. Довженка, «Cahiers intimes» М. Башкірцевої, «Щ.» В. Симоненка); також рід мемуарної літератури у формі Щ. вигаданого героя («Записки студента» Є. Гребінки, «Царівна» О. Кобилянської). Окрему категорію становлять відомі в Україні 17—18 вв. щоденні записи публічних, політ., воєнних подій, урядових установ, манастирів, подорожників, зокрема чужинців (Е. Ляссоти, С. Окольського), важливі як джерело до укр. історії. Див. *Діяріюш.*

Щорс Микола (1895—1919), больш. військ. діяч родом зі Сновська (тепер Щорс) на Чернігівщині. 1914 закінчив Київ. військ. фельдшерську школу, згодом Віленське військ. училище; штабс-капітан царської армії. 1918 командир больш. військ. об'єднань: Богунського полку (з яким зайняв Київ), 2-ої бриґади, 1-ої Укр. Сов. Дивізії, 44-ої стрілецької дивізії, які 1919 воювали проти армії УНР. Згинув у бою проти 7-ої бриґади УГА в с. Білошиці б. Коростеня на Жи-

томирщині. В УССР і СССР Щ. став об'єктом культу (пам'ятники в різних м., музей, роман С. Скляренка, фільм О. Довженка, опера Б. Лятошинського).

Щорс (II—12), до 1935 — Сновськ, м. на Чернігівщині, положене над р. Сновом, р. ц. Чернігівської обл.; 12 100 меш. (1983). Виник у 1860-их рр. під назвою Коржівка як роб. селище під час будови Лібаво-Роменської зал. З 1924 — м., 1897 нараховувало 2 200 меш., 1926 — 6 850 (35,5% становили українці, 35,3% жиди, 16,0% росіяни; відсотки на 1939: 60, 36, 4). У Щ. підприємства для обслуговування зал. транспорту, мебльова фабрика, харч. пром-сть. Музей ім. М. Щорса.

«Щорс», партизанський загін, створений у таборі Тьєрс б. Валянсьєн (Франція) з вивезених німцями з України молодих людей на примусові роботи. Загін під командою Й. Калиниченка діяв у складі франц. резистансу в серпні—вересні 1944 в околицях Шарлевілю.

Щорське (V—15), до 1939 — Божедарівка, с. м. т., з 1938 Криничанського р-ну Дніпропетровської обл.; 1923—63 — р. ц.; 3 900 меш. (1984). Харч. пром-сть. Засноване 1881.

Щотова (V—20), с. м. т. в центр. частині Донбасу, підпорядковане Антрацитівській міськраді Ворошиловградської обл.; 6 300 меш. (1984). Видобуток кам'яного вугілля.

Щука (Esox), єдиний рід риб родини щукових. На Україні Щ. звичайна (E. lucius), озерно-річкова риба; хижак; довж. тіла до 1,5 м, вага до 35 кг. Має велике пром. значення.

Щукарьов Олександер (1864—1936), фізико-хемік. По закінченні Моск. Ун-ту працював у його термохем. лябораторії. З 1911 — проф. Харківського Хеміко-технологічного Ін-ту. Основні праці Щ. присвячені хем. кінетиці і хем. термодинаміці, вченню про розчини, термохемії і електрохемії. 1896 подав рівняння кінетики розчинів твердих тіл.

Щукин Пилип († 1921), гром. діяч, один з керівників соц.-дем. партії на Катеринославщині та вид. газ. «Січ» у Черкасах (1918—19). Розстріляний большевиками.

Щукін Анатолій (* 1908), графік родом з Катеринослава; мист. освіту здобув на мист.-пром. курсах у Дніпропетровському (1926—29). Серії ліногравюр «Відродження Дніпрогесу» (1949), «Дніпропетровськ» (1957), «Будівництво Кременчуцької ГЕС» (1959), «У металургів Дніпропетровська» (1961), «Дніпропетровськ» (1959—72); численні карикатури для газ. і журн.

Щуко Володимир (1878—1939), рос. архітект і театральний декоратор родом з Тамбова, акад. (з 1911). На Україні його твір — будинок кол. Київ. губ. земської управи (1913) в стилі укр. архітектури 18 в., згодом перероблений у формах клясицизму; конкурсний проєкт вокзалу в Києві (1914), через воєнні події не здійснений.

Щупак Самійло (1895—1942), літ. критик і журналіст родом з м. Липовець на Уманщині; закінчив Уманську міську школу. У 1920-их рр. був ред. журн. «Глобус» і газ. «Більшовик» та «Пролетарська правда», 1930—36 — ред. «Літ. газети». З 1930 жив у Харкові й якийсь час був ред. журн. «Критика». Належав до літ. орг-ції ВУСПП і цілковито поділяв її лінію, відогравав визначну ролю у літ. дискусії 1925—28 рр. виступами проти М. *Хвильового*. У другій пол. 1930-их рр. був заарештований і ув'язнений. Обставини смерти не відомі. Окремими вид. вийшли літературознавчі і літ.-крит. зб. Щ.: «Критика і проза» (1930), «Боротьба за методологію» (1933), «Соц. реалізм у художній літературі» (1934).

Щурат Василь (24. 8. 1871 — 27. 4. 1948), педагог, літературознавець, поет і перекладач родом з с. Вислобоків на Львівщині. Студії зі слов'янської філології завершив (1895) у Львівському і Віденському (докторат у В. Яґіча) ун-тах, пед. іспит склав у Чернівецькому ун-ті (1898). 1898—1934 учителював, спочатку в держ. гімназіях Перемишля, Бродів і (з 1907) Львова. 1921 не присягнув на вірність поль. державі й став дир. приватної жін. гімназії СС. Василіянок у Львові (1921—34). 1914 Щ. був обраний д. чл. НТШ і 1915—23 був його гол., брав активну участь у боротьбі за укр. ун-т, а після неуспіху став ініціятором і першим ректором Львівського Таємного Ун-ту (1921—23). 1930 у зв'язку з процесом СВУ і дальшими репресіями на Україні, зрікся гідности д. чл. ВУАН, якою його наділено 1929 (відновлений д. чл. УАН після больш. окупації Галичини 1939). Останні рр. життя працював дир. Львівської Бібліотеки АН УРСР і проф. Львівського Ун-ту. Помер у Львові.

В. Щурат

У літ., наук., гром. і публіцистичне життя Львова і Відня Щ. впровадив І. Франко, під впливом якого він залишився до 1896. Щ. виступав в австр., поль., чес. і зах.-укр. пресі зі ст., поетичними перекладами та ориґінальними віршами, був співред. газ. «Буковина» в Чернівцях, ред. журн. «Молода Муза» (1906),

«Світ» і тижневика «Неділя» (1912). З політ. ст. виступав на стор. «Діла». Літературознавча праця Щ. тематично різноманітна: від староукр. літератури («Слово Данила Заточника», 1896), до літератури 19 ст., зокрема праці про Т. Шевченка, М. Шашкевича, П. Куліша, І. Котляревського, Ю. Федьковича, І. Франка, В. Самійленка, Г. Квітку-Основ'яненка та ін. («Літ. начерки», 1913). Зб. поезій «Lux in tenebris» (1895), «Мої листи» (1898), «Раз до мене молодість прийшла», «На трембіті» (1904), «Іст. пісні» (1907), «Вибір пісень» (1909), поема «В суздальській тюрмі» (1916). 1900 і 1905 Щ. видав віршований молитовник «Із глибини воззвах» і 1902 поему «Зарваниця», що були зразком укр. рел. поезії. Крім того, Щ. багато перекладав: з стародавніх поетів (Горацій), франц. («Пісня про Роланда»), нім. (Гайне, Ґете), поль. (А. Міцкевіч, Ю. Словацький, М. Конопніцька, А. Асник, Я. Каспровіч, К. Тетмаєр), рос., білор. та ін. Багато уваги Щ. присвятив питанням укр.-поль. відносин, зокрема літ. (студія «Шевченко і поляки», 1917; «Основи Шевченкових зв'язків з поляками», 1917; «Коліївщина в поль. літературі до 1841», 1910). Праці Щ. друкувалися перев. у ЗНТШ. Посмертні вид. творів Щ.: «Поезії» (Л. 1957 і 1962), «Вибрані праці з іст. літератури» (К. 1963). Йому належить найкращий до 1914 віршовий переклад «Слова о полку Ігоревім» сучасною укрз мовою (1907). *І. Кошелівець*

Щуровичі (III—5), с. над р. Стиром, підпорядковане сільраді с. Сморжів Радехівського р-ну Львівської обл. У 16—19 ст. мало статус м-ка. 1 680 меш. (1939).

Щуровська Платоніда (1893—1973), замужем Росиневич, дириґент, учениця О. Кошиця, згодом субдириґентка Укр. Респ. Капелі О. Кошиця під час його турне по Европі, опісля дириґент укр. хорів у Празі й Подєбрадах. Викладала в Празькій Держ. Консерваторії і в Укр. Високому Пед. Ін-ті ім. М. Драгоманова. Померла в Празі.

П. Щуровська-Росіневич

Щуровський Володимир (1900—1969), лікар-інтерніст, гром. діяч родом з Нижнього Струтиня Долинського пов. Мед. освіту здобув у Львівському Ун-ті (1914); був сотником-лікарем Коша і Бриґади УСС й УГА та стрілецького шпиталю у Львові (1916—18); особистий лікар І. Франка (1916). Згодом доц. Львівського Таємного Ун-ту (1921—25), шкільний та пластовий лікар і старший лікар Львівського заг. шпиталю; 1940—69 лікар держ. шпиталю в Дрездені, де й помер. Автор праць: «Зі записів лікаря Бриґади УСС» (Календар «Червоної Калини» 1924), «Лікарі й медики у Визвольній війні» («Лікарський Вісник», 1935), «Медична й санітарна служба УГА» («Укр. Гал. Армія. Матеріяли до історії», т. І. Вінніпеґ 1958).

В. Щуровський

Щуровський Микола (1882—1919), гімназійний учитель у Копичинцях і Бродах, 1918—19 сотн. УГА, пов. військ. комендант Скільського пов.; 1919 муніційний референт Команди Етапу УГА, помер на тиф у Вінниці.

Щуровський Петро (1850—1908), піяніст, дириґент і композитор родом з Полтави, муз. освіту здобув у Моск. Консерваторії. Капельмайстер Моск. опери (1878—82), згодом на провінції; автор опер «Коваль Вакула» (не закінчена) і «Богдан Хмельницький» (1883); сольоспіви, фортепіянові п'єси та зб. гімнів усіх держав світу, 2 оркестрові сюїти.

Щуровський Тимофій (1740—1812), укр. кат. церк. діяч, василіянський місіонер і проповідник, родом з с. Лишня на Волині. По закінченні василіянської школи і студій богословія в Римі виконував обов'язки апостольського протонотарія; згодом був маґістром новіціяту в Битені та ігуменом манастиря в Білій. 1792 заснував жін. згромадження Йосафаток, для якого сам уклав правила. Автор багатьох духовних віршів (поль. мовою) і наук. творів: «Hasła zbawienia nauki apostolskiej» (4 тт., 1780); «Misja Bialska» (4 тт., 1792). Уславився як блискучий оратор.

Щуровський Юрій (* 1927), композитор родом з Києва; закінчив Київ. Консерваторію (1951) і аспірантуру у Б. Лятошинського (1954), з 1952 викладач консерваторії. Твори: симфонії, поеми, увертюри, струнний квартет, сонати для скрипки і фортепіяна, твори для фортепіяна й віольончелі, балет.

Щусєв Олексій (1873—1949), архітект родом з Кишинева, акад. (з 1910), співтворець т. зв. «неорос. стилю» в архітектурі. На Україні за його проєктом побудовано Троїцьку церкву Почаївської Лаври (1906—12) і церкву в с. Наталівці на Харківщині в маєтку І. Харитоненка (1908—12) в традиціях новгородської ар-

хітектури 12—13 ст. Щ. реставрував церкву св. Василія і манастирські будинки в Овручі (1908—11), проєктував гол. іконостас для Успенського собору та розпис Трапезної церкви Києво-Печерської Лаври (1902—10), селища для дітей-сиріт на Полтавщині (1910) та ін. Співучасник складання проєктів відбудови знищених під час війни міст у тому ч. й відбудови Хрещатика в Києві (1944—45), обсерваторії АН УРСР (1949) та багато ін.

Щуцька Марія (* 1941), співачка, сопрано, солістка опери в Лодзі. Муз. освіту здобула у вищій муз. школі в Лодзі (з 1965), де 1969 дебютувала на сцені оперного театру (Мікаеля в «Кармен» Ж. Бізе), 1970 в Бидґощі солістка капелі мадриґалістів, з нею виступала за кордоном. З 1973 солістка опери в Лодзі. Партії: Папаґена («Чарівна флейта» В.-А. Моцарта), Олімпія («Казки Гофмана» Ж. Оффенбаха), половецька дівчина («Князь Ігор» О. Бородіна), Жрекиня («Аїда» Дж. Верді), Еврідіка («Орфей» К. Монтеверді). З 1958 виступає з хором УСКТ. 1986 відбула турне по Канаді та ЗДА з хором «Журавлі».

Щучник (Deschampsia), рід багаторічних трав'янистих рослин родини злакових. Бл. 40 (за ін. даними 100) видів, на Україні — 2. Щ. звичайний (D. flexuosa) — у лісах, на луках і скелястих місцях, у Галичині, Карпатах, на Лівобережжі. Щ. дернистий (D. caespitosa) — на вологих луках у ліс. смузі, лісостепових і гірських р-нах.

Ю

Ювелірна промисловість, галузь легкої пром-сти, що продукує ювелірні вироби засобами обробки коштовного каміння, також виробляє прикраси з золота, срібла та плятини.

На території України ювелірне виробництво відоме з давніх часів, про що свідчать археологічні розкопи, що виявили різноманітність цього виробництва в різних осередках, зокрема на Київщині, Півд. і Зах. Україні. У 10—12 вв. ювелірне виробництво було вже широко розвинене у більших м. України; напр., у Вишгороді, під Києвом, знайдено майстерню карбувальника з різними інструментами: маленькими молоточками, зубильцями тощо. Подібні знахідки зустрічаються і в ін. місц.: в околицях Галича, Львова, на Чернігівщині тощо. У київ. державі зокрема поширені були високоякісні золоті вироби з перегородчастим емалем, що її укр. купці продавали також за кордоном. Можна припускати, що техніка емалю прийшла на Україну з Візантії. Проте стародавні укр. емалі були яскравіші, з характерним білим кольором, що надавав більшої інтенсивности кольоритній гамі. Багато ювелірних прикрас вироблялося поєднанням різної техніки: карбуванням, тисненням, ґравіруванням тощо. Особливо складною була техніка скані — виробів з найтоншого дроту. Візерунки з тоненьких золотих або срібних сплетених ниток були або ажурні, або їх накладали на металеву основу. Скань широко застосовувалася для жін. прикрас, одягів, як і в оправі книг. Дуже поширеними були також чернь і позолота. Черню, тобто спеціяльною чорною пастою, покривали тло виробів (браслетів, хрестів і навіть зброї). Позолоту робили, використовуючи амальгаму з допомогою інкрустації або наводили золото складною методою — протравлюванням.

Шиферна ливарська форма для відливання пластинчастих браслет (Київ 12—13 ст.)

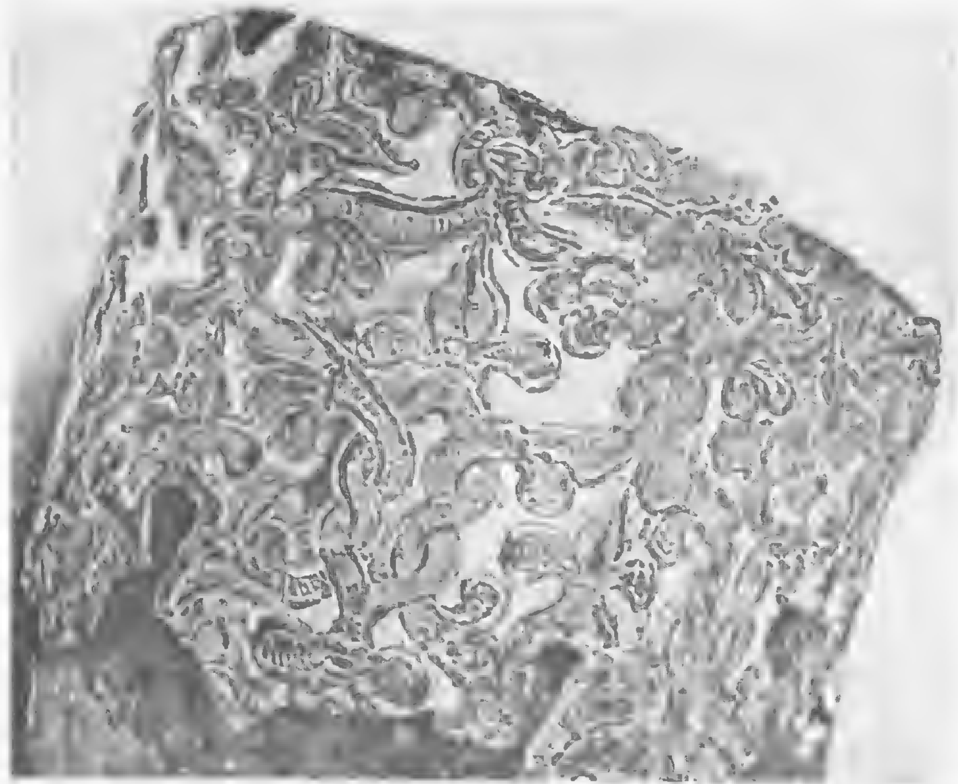
З тат. лихоліттям виробництво ювелірних виробів дещо занепало, згодом почало відроджуватись у зв'язку з розвитком *цехів*. Важливими осередками ювелірних виробів були більші м., зокрема Київ і Львів. Напр., у Львові перші згадки про золотарів припадають на кін. 14 в.; львівські золотарі в сер. 16 в. входили до одного цеху з ливарниками та малярами. З поч. 17 в. створився окремий золотарський цех, а в кін. 18 в. було вже 2 цехи, христ. і юдейського віровизнання. Крім українців, поляків і жидів, ювелірами були також вірмени й німці. Щоб не допустити до фальшування золотих і срібних виробів, цехи зобов'язували золотарів ставити знаки, т. зв. «ґмерки», на своїх виробах. Укр. ювелірні вироби вивозилися і за кордон; найповажнішим конкурентом у цій ділянці був Краків, де ювелірне виробництво було також широко розвинене.

У 19 в. постали фабрики для виготовлення ювелірних виробів, але на Україні ще і надалі переважали дрібні форми виробництва. Після приходу больш. влади дрібне виробництво та ремісництво поступово ліквідовано. Першу більшу фабрику ювелірного виробництва створено 1925 в Києві, згодом збудовано більші зав. також у Харкові й Одесі. 1944 створено більшу фабрику ювелірного виробництва у Львові. З 1966 всі зав. Ю. п. належать до держ. об'єднання «Союзювелірпром». За повоєнних рр. значно вдосконалено технологію виробництва, механізовано нагрівання печей з захисною атмосферою і широко застосовано електрохем. полірування. З 24 зав. в СССР на Україні працює 4: у Києві, Львові, Харкові, Одесі. Перев. виробляють ювелірні вироби з дорогоцінного і напівдорогоцінного каміння, бурштину, золота та срібла, а також сувеніри й ін. На території України родовища коштовного і кольорового каміння виявлено вже за сов. влади; вони зосереджені в межах Укр. кристалічного масиву. У Житомирській, Вінницькій та Хмельницькій обл. є родовища топазів, гірських кришталів, а також моріон, опали, ґранати, іризуючі лябрадори, бурштин та ін. Нові родовища відкрито також у Карпатах, на Закарпатті, в Донбасі і на Приозів'ї. Деяку частину сировини укр. Ю. п. дістає з ін. частин СССР, використовуючи також виробництво штучного каміння.

Література: Рыбаков Б. Ремесло древней Руси. М. 1948; Безпалый Л. Ювелирные изделия. М. 1950; Кізь Я. Промисловість Львова у період феодалізму, XIII—XIX ст. Л. 1968; Уткин П. Русские ювелирные украшения. М. 1970; Асєєв Ю. Джерела мистецтва Київської Русі. К. 1980; Жолтовський П. Художнє життя на Україні в XVIII ст. К. 1983. *Б. Винар*

Ювелірне мистецтво, ювелірство, рід мист. оздобного ремесла на Україні, до сер. 18 в. під назвою золотарство, хоч ювелірні предмети перев. виробляли зі срібла і рідше з золота (дорогого привозного металу) часто з додатком емалю, а в широкому значенні й з міді, ніклю, бронзи, заліза, сталі, олива, глини. Відповідно ювелірних майстрів називано золотарями або злотниками і сріблярами. У другій пол. 18 в. (на Зах. з 17 в.) для майстрів, що виробляли дрібні речі — біжу (bijou) з дорогоцінних металів прищепилася назва майстрів ювелірних справ, а для тих, що прикрашали золотарські вироби дорогоцінними каменями — майстрами брилянтних справ.

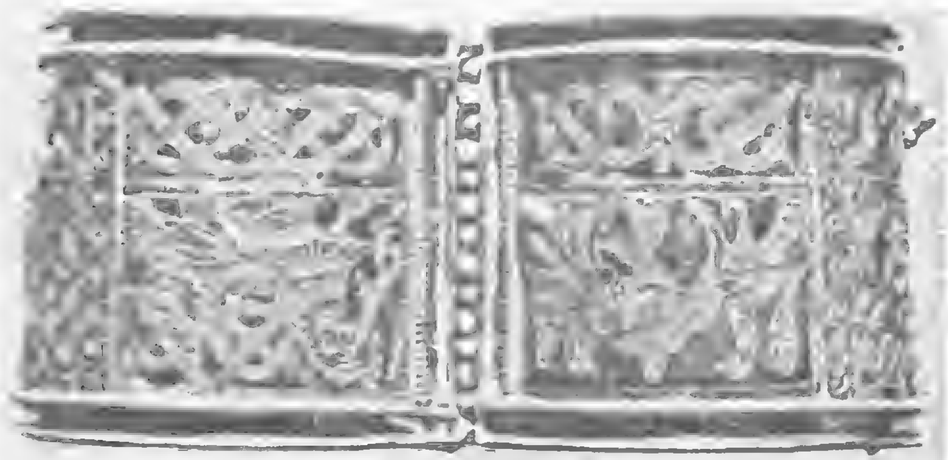
Золотарство на Україні одне з найстарших мист. ремесел. Укр. ювеліри, крім багатого успадкування високомист. зразків ю., що сягають доби бронзи (золотий скарб з с. Гордіївки на Вінничині), грец. виробів і гол. скитського золота з розкопаних могил на терені України V—III в. до Хр.) та срібного скарбу з с. *Мартинівки* слов. роботи (6—7 в. по Хр.) (див. *Грецьке мистецтво* і *Скитське мистецтво*), мали постійні зв'язки з Візантією, країнами Сходу та романського Заходу. Проте Ю. м. давньоруської держави відзначається власним стилем, символічні зображення з слов. мітології — сонця, місяця, зірок, рослинного, звіринного, пташиного і світу людини, згодом органічно пов'язаного з христ. мотивами й сюжетами. Куванням і штампуванням виробляли посуд з міді, бронзи та срібла й прикрашали ґравіруванням. Церк. устаткування (панікадила-хороси, лямпади, свічники, кадильниці) виготовляли мист. литтям або також куванням і штампуванням. Зброю та військ. виряд прикрашували карбованим і литим орнаментом, інкрустацією, позолоченням і черню. Руків'я мечів, щити, шоломи, булави, бойові сокири оздоблювали золотом і сріблом. Для філіґранної роботи застосовували дріт. В орнаментиці переважали геометричні елементи сх.-слов'ян. племен. Зразком Ю. м. з 10 в., в якому поєдналися мотиви звіринного й рослинного орнаменту та людини, є знайдені в Чорній Могилі в Чернігові срібні оправи турячих рогів (посудин для пиття), прикрашених карбуванням і черню.

Срібна оправа турового рогу з ґравірованим рослинним орнаментом з Чорної могили в Чернігові (10 ст.)

Срібна оправа турового рогу з зображенням мітологічної сцени, з Чорної могили в Чернігові (10 ст.)

У другій пол. 10 в. Ю. м. збагатилося впровадженням, замість досі вживаного виїмчастого емалю, техніки перегородчастих емалей. З сер. 11 в. емалями здоблено найбільш витончені предмети: діядеми, намиста, сережки, колти, хрести, гривни, ланцюжки, образки і оправи книжок. У цій техніці укр. ювеліри досягли високої майстерности й мали успіх за кордоном. Золоті колти з емалевими зображеннями сиринів (діво-птахів) відомі з числениих київ. скарбів, так само золоте намисто з перегородчастим емалем з Києва (11—12 в.) і з Сахнівки. Суто христ. золота гривна з емалевими зображеннями святих знайдена в Кам'яному Броді на Житомирщині.

У 12 в. Ю. м. України домінує оздоблення срібних речей черню, з 13 в. зокрема техніка контурної черні. У другій пол. 12 — на поч. 13 в. виступають срібні

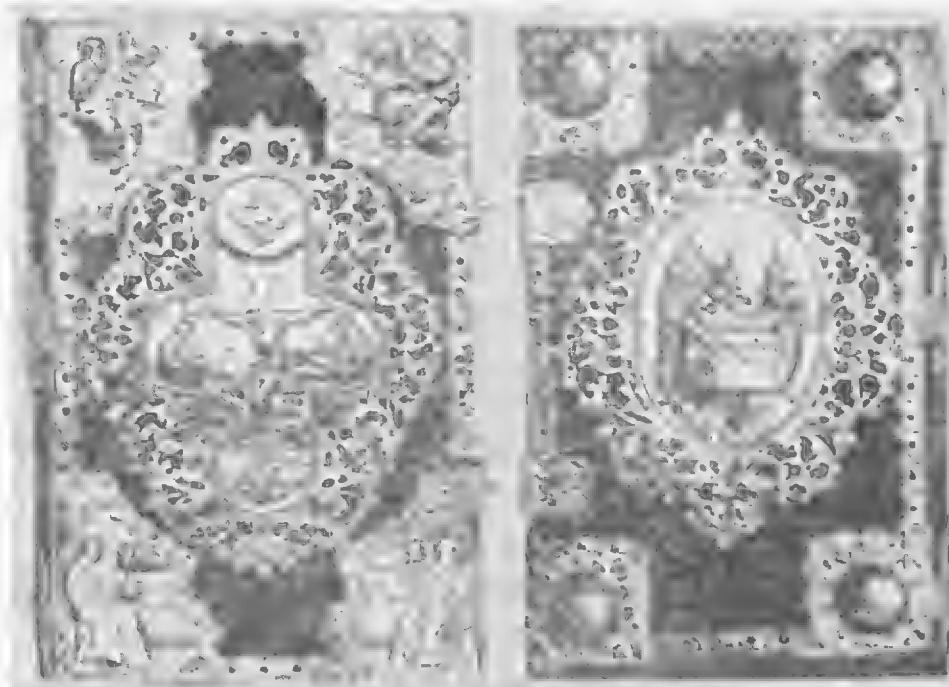
Пластинчастий браслет (Київ 12—13 ст.)

пластинчасті браслети з багатством сюжетів (найбільше знайдено їх у Києві), виконані перев. технікою відливання і здоблені ґравіруванням. Вони складаються з двох платівок з двома або трьома виґравіюваними візерунками. В укр. ю. здавна була застосована техніка позолочування предметів з металу: залізні шоломи покривали аркушем позолоченої міді, остроги, наконечники стріли тощо. У 12—13 в. також була поширена техніка штампування металевих виробів за допомогою мідних матриць. Технікою штампування продуковано перев. дешеві прикраси, які імітували коштовні ювелірні вироби й були розраховані на незаможного покупця. Про місц. виробництво ювелірних предметів за часів Київ. Руси свідчать археологічні знахідки у Києві, Каневі, Вишгороді, Чернігові, в Райковецькому городищі та ін. майстерень металевих виробів і багато кам'яних форм для відливання мист. речей з дешевого металу. Деякі з них імітують дорогі вироби, які виготовляли київ. ювеліри. Староруські ювеліри оздоблювали золоті прикраси шляхетним і напівшляхетним камінням, перев. аметистами, сапфірами, сердоліками, бурштином, кришталем. Староукр. техніка і типи золотарських виробів перетривали до 14 в., до постання цехів.

Найдавніші відомості про Ю. м. по монгольсько-татарському спустошенні м. України й знищенні ремесла походять зі Львова, який у 15 сер. 17 в. був найвизначнішим осередком золотарства. Тут разом з укр. ювелірами працювали місц. німці, вірмени, жиди, поляки, італійці та ін. майстрі, що не сприяло постанню єдиної школи, але з львівських ювелірних робітень виходили техн. досконалі предмети з мист. чуттям форми і мали свій місц. стиль. Львівські ювеліри постачали місц. ринок і виконували замовлення Молдавії й Москви. Їхні вироби конкурували з закордонними на ринках Польщі, на ярмарках у Львові, Ярославі, Луцькому та ін. м.

Ювеліри – літописні «ковалі золота, срібла й міді», спочатку належали до спільного цеху конвісарів, малярів та ювелірів, щойно з 1600 творили власний цех. На звання майстра підмайстер мусів виконати пробну роботу «майстерштік»: два шлюбні кубки, перстень з дорогоцінним каменем і печатку; мусів відбути обов'язкову практику часто за кордоном. Вироби ювелірів були значені т. зв. ґмерками (міщанськими гербами), таврами (ініціялами) або підписами. З 15 в. збереглося 28 імен золотарів у Львові: Ніколай (1415), Лаврентій (1460), Симон (1460), Матвій (1483), Валентин (1492) та ін. Тоді між майстрами перше місце посідали німці (11), друге вірмени (6), далі йшли поляки й українці та ін. В кін. 17 в. нотовано бл. 90 ювелірних майстрів, серед них 30 вірмен. Львівські ювеліри працювали у відомих доти техніках і паралельних ювілірству техніках здоблення. Асортимент ювелірних виробів складався з предметів для потреб манастирів, церков, костьолів та для світського споживача: посуду, прикрас одягу, здоблення зброї і збруї. Церк. ю. до сер. 17 в. зберігало старокиїв. традиції скромних форм. У 16 в. поруч традиційних елементів широко вживаються ґотичні та ренесансові форми (оправа Дерманського євангелія 1507, Горностаєвого євангелія 1542). З архівних документів відома велика різнорідність столового посуду, особливо були поширені парні шлюбні і подарункові кубки. У Львові панував звичай ходити на гостини зі своєю ложкою, засуненою за пояс. Такі ложки виробляли ювеліри зі срібла з тонким гранчастим держаком, закінченим литою фігуркою і здобленим литим маскароном. На держаках ложок вирізьблювано девізи, афоризми, моральні сентенції або прислів'я. З одягових прикрас львівські ювеліри виробляли діядеми, золоті ланцюги, аґрафи, запонки, браслети, заушниці (перев. у формі лілії), брошки, персні, оздоблювані рубінами, діямантами та ін. каменями, крім того —

ружами, ліліями, серцями. Для ґудзиків застосовувано техніку ґравірування, емалювання, філіґрань, здоблення діямантами, більше рубінами. Прикметою шляхти і заможних міщан були срібні пояси. Ювеліри прикрашали також кінську збрую накладними бляхами з золотою й срібною насічкою та ґравіруванням. Виготовляли золоті і срібні оправи для шабель, саджені дорогоцінним камінням. Подібно оздоблювали панцери, шоломи, перначі, булави, щити, колчани тощо. Збережені прізвища укр. ювелірів з 16 в. у документах: М. Золотар, П. Золотар, (обидва 1520), Ю. Золотар (1523), М. Жидачівський (1526), Я. Лепкий (1574), Г. Остафієвич (1595). З 17 в. — М. Золотар, Х. Золотар, Л. Золотар (всі з 1601), С. Русин (1631), Я. Золотник (1634—69), А. Касіянович — видатний майстер ю. першої пол. 17 в., його роботи срібний хрест (1638) з написом переховується в Успенській церкві у Львові, А. Золотник (1641), Галярович Злотник (1664) і Г. Недільський; його роботи шата ікони Богородиці в Ставропігійській церкві у Львові (1690) та оправа великого лаврського євангелія (1695) — пам'ятки монументального ю. З сер. 17 в. у висліді воєнних неспокоїв занепадає ремесло, у тому числі й ю., зокрема у Львові. Натомість з кін. 17 в. ю. знову досягло високого рівня постали нові його осередки з провідним центром у Києві: Стародуб, Переяслав, Миргород, Козелець, Кременчук, Глухів, Ніжен, Ромен, Батурин, Новгород-Сіверський, Острог, Крем'янець. Гол. покупцями ювелірних виробів у другій пол. 17 та 18 в. стали манастирі, церкви і коз. старшина. В оздобленні ю. виробів переважали ренесансові та бароккові елементи: багатство декоративних форм, перевага акантової орнаментики. У 1770-их рр. ґравірування заступає техніка карбування високого і низького рельєфу з використанням чергування відкритого срібла і позолочених частин. До найкращих пам'яток монументального ю. того часу належать уже згадана оправа великого євангелія з Києво-Печерської Лаври й шата на іконі Богородиці Г. Недільського та шата 1724 роботи київ. ювеліра І. *Равича*, царські врата Софії Київ., створені 1752 майстрами П. Волохом та І. Завадовським, царські врата та окуття престолу у великій церкві Києво-Печерської Лаври роботи М. Юр'євича (1752), багатий срібний оклад ікони Ілїнської Богородиці в Чернігові та багато ін. речей: дарохранительниці, кадильниці, хрести тощо. У Києві працювали численні майстрі-ювеліри, їхні твори зібрані в Держ. Іст. Музеї УРСР та Києво-Печерському іст.-культ. заповіднику, зокрема таких майстрів, як І. Равич, І. Білецький, М. Юр'євич, П. Волох, І. Завадовський, Ясинський. Шедеври Ю. м. створили також анонімні мистці, напр., шати на іконі Богородиці з Ілїнської церкви в Чернігові.

Оправа Євангелія 1703 роботи І. Равича (чолова і спідня дошки)

Небагато збереглося ювелірних виробів світського вжитку. Окремо слід згадати клейноди: булави, бунчуки, пірначі та ін.; їх оздоблювано карбуванням, ґравіруванням, нерідко самоцвітами.

Проєкти ювелірних виробів виготовляли проф. мистці. Кілька таких ескізів збереглося в кужбушках Києво-Печерської Лаври. Ювелір точно дотримувався проєкту «абрису», до чого зобов'язувався в контракті з замовником. Часта подібність ювелірних виробів різних майстрів наводить на припущення, що існували альбоми ювелірних взірців.

Дуже поширені на Україні у 17—19 вв. були вотуми — невеликі срібні або мідні посріблювані, перев. квадратні, таблички, з викарбованими або виґравірованими зображеннями святих, іноді цілих родин в характеристичних для них одягах, людських осель, тварин, усього, що вимагало порятунку від нещасть. Вотуми жертвували церквам. Їх виконували проф. або нар. ювеліри. Нар. ювеліри в сер. 18 — на поч. 20 в. працювали перев. в малих м., містечках і селах Київщини, Харківщини, Полтавщини й Чернігівщини, а гол. на Гуцульщині. Виробляли перев. жін. прикраси способом виливання з гіпсових або глиняних форм, де був відбиток металевого моделю. Найориґінальніші дукачі — монети або медалі з вушками, оправлені в рамку з крученого

Дукач

срібного дроту. Дукачі на Україні виготовляли перев. з монет держ. карбування, рідше ручної роботи з ґравірованим чи рельєфним зображенням. Нар. золотарі часто наслідували міські ювелірні вироби. Нар. сріблярство й ювелірство в сх. р-нах України базується на орнаментальних формах барокко, рококо та раннього клясицизму.

Особливо своєрідне нар. металообробне мистецтво розвинулося в Сх. Карпатах, на Гуцульщині (села Річка, Брустури, Путилів). Нар. майстрі-золотарі примітивною технікою, з глиняних форм відливали в латуні та прикрашували карбуванням і ґравіруванням жіночі прикраси й різні предмети щоденного вжитку. Гуцульські нар. ювеліри часто поєднували різні техніки декору, напр., порохівниці здобили інкрустацією металом, скляними пацьорками, перлямутром і кольоровим деревом. Декор гуцульських виробів обмежений геометричними мотивами. З 19 в. відоміші майстрі-ювеліри, нар. ремісники Лукин, Дмитро та Никола Дутчаки, М. Медвідчук, М. Якиб'юк, І. Кащук, В. Девдюк і багато ін.

Олив'яна дарохранительниця з 18 ст.

У кін. 18 й у 19 в. цехове ремісниче виробництво занепадає, занепала й мист. якість ю., яке до 1830-их рр. зуміло ще набути клясицистичних ознак.

У кін. 19 в. фабрична продукція витіснила ручне виробництво шабльонами й штампами й заступила дешевими стопами. У 18 в. Москва витіснила укр. ювелірні вироби на укр. ринках рос. кустарним промислом, висилаючи на Україну дешевий сел. товар — хрестики, образки, серги, персні та ін. Жидівське ремесло захопило в свої руки ринок укр. провінції об'єднавши ю. з годинникарством і пропонуючи свої послуги церкві Найсоліднішими виробами в асортименті останніх провінційних ювелірів залишилися дукачі.

Ю. справа досі слабо досліджена. На Україні колекції ювелірних виробів зберігаються в Музеї іст. коштовностей УРСР, у Полтавському мист. музеї, в Чернігівському іст. музеї та ін.

Література: Жолтовський П. Художній метал. Іст. нарис. К. 1970; Петренко М. Укр. золотарство XVI—XVIII ст. К. 1970; Спаський І. Дукати і дукачі України. Іст. нумізматичне дослідження. К. 1970; Ганіна О., Старченко О., Арустамян Ж., Гарбуз Б. Музей іст. коштовностей УРСР. К. 1984.

Ювілейне (V—20), с. м. т. Ворошиловградської обл., підпорядковане Артемівській райраді м. Ворошиловграда, 13 600 меш. (1984); шахта, збагачувальна фабрика, електроапаратний зав.

Югасевич-Склярський Іван (1741—1814), переписувач і упорядник рукописних книг, поет, художник та збирач фолькльору родом з с. Прикра на Пряшівщині. Освіту здобув у Галичині, від 1775 був «півцоучителем», церк. куратором та старостою с. Невицьке Ужгородської округи. Уклав або переписав кілька зб. пісенників церк. пісень, додаючи до них і світські пісні; каліграфічно переписав 30 «Ірмологіонів»; укладав календарі на сто літ, у які вносив власні вірші та фолкльорні твори. Один з таких календарів (1809) містить найбільшу тогочасну добірку 370 укр. прислів'їв («Общая присловія во товаристві неуких»). Свої рукописи Ю.-С. ілюстрував власними малюнками. Малював ікони.

Юґославія (Jugoslavija) Соціялістична Федеративна Республіка Юґославія (СФРЮ) — держава на півд. Европи. Площа 255,8 тис. км.^{2} Населення 23 123 000 (1985). Столиця — м. Беоґрад.

За формою держ. устрою Ю. федерація 6 соц. респ.: Боснії і Герцеґовини (столиця Сараєво), Македонії (Скоп'є), Сербії (Беоґрад), Словенії (Любляна), Хорватії (Заґреб) і Чорногорії (Тітоґрад), та 2 автономних країв у складі Сербії: Войводіна (Новий Сад) та Косово (Приштіна).

Населення Ю. багатонац. — серби (8,2 млн; тут і далі — дані на 1981), хорвати (4,5), мусулмани (2,0), словінці (1,8), альбанці (1,8), македонці (1,4), чорногорці (0,6), також угорці, цигани, турки, словаки, болгари, румуни та ін. На території Ю. проживає бл. 40 тис. українців.

Як нова держава, сучасна Ю. була створена 1. 12. 1918 спочатку як Королівство сербів, хорватів і словінців (с., х. і с.), а з жовтня 1929 — Ю. з серб. династією Караджорджевичів на чолі.

Міжвоєнну добу в іст. Ю. характеризують наступні процеси й події: боротьба партій, встановлення монархічної диктатури короля Александра Караджорджевіча (6. 1. 1929), вбивство короля у Марселі (9. 10. 1934), потім «березневий путч» (27. 3. 1941) ген. Д. Сімовіча тощо. 6. 4. 1941 війська Німеччини та її союзників окупували територію Ю. Король Петар II Караджорджевіч утік з урядом з Ю., і військ. командування Ю. 18. 4. підписало безумовну капітуляцію. Територію Ю. розподілено між оку-

пантами, а на території кол. Хорв. бановини, до якої німці пізніше приєднали Боснію й Герцеґовіну, утворено маріонетковий уряд, очолений орг-цією «усташів» і «поґлавніком» А. Павелічем (10. 4. 1941).

Від сер. 1941 стихійне повстання охопило всю країну. Протягом 1942—44 у ньому зформувалися дві панівні течії: під проводом воєнного мін. юґославського екзильного уряду в Лондоні, полк. Д. Михайловіча, антиком. і монархічного напряму (четніки) і (партизани) Нар.-визвольне військо Ю. (НВВЮ) під проводом Й. Б. Тіта і ком. партії. Визвольна боротьба перетворилася на громадянську війну, яка закінчилася перемогою партизанів (9. 5. 1945) при підтримці союзників і Червоної армії.

Установчі збори, скликані Нар. фронтом (під проводом КПЮ), проголосили (29. 11. 1945) Ю. Федеративною Народною Республікою (ФНРЮ), а 30. 1. 1946 схвалено конституцію ФНРЮ. КПЮ (від листопада 1952 Союз Комуністів Ю.) стала єдиною політ. партією і, після проголошення Конституційного закону про основи суспільного й політ. устрою ФНРЮ та про союзні органи влади, змінила низку ст. конституції (з 1946) і формально перебрала повну владу.

Юґославсько-укр. взаємини. Між півд. слов'янами (зокрема сербами, хорватами, словінцями) й українцями завжди існували різноманітні жваві взаємини та взаємозв'язки, які датуються ще з часів Київ. Руси і перших півд.-слов. держав. Вони тривали віками завдяки діяльності представників різних поколінь цих слов. народів, зокрема таких визначних діячів, як св. Сава Неманіч, Ісая Сербин, Єлисей з Кам'янця Подільського, Андрій з Сянока, В. Никольський з Закарпаття, Л. Сербин, П. Серб Лоґотет, Д. Кантакузін, С. Бакачіч та ін. Для нац. відродження півд.-слов. народів у 17—19 вв. велику ролю відограли Києво-Печерська Лавра з друкарнею та Києво-Могилянська Академія. Серед діячів останньої у культ. зв'язках себе відзначили: М. Смотрицький, єп. чернігівський Л. Баранович та його перекладач на серб. Г. С. Венцловіч, Т. Прокопович, Е. Козачинський, митр. Р. Заборовський, а серед серб. вихованців Академії: митр. Вікентій Йовановіч, Арсеній Стойков Тарбук, єп. Симеон Кончаревіч, Й. Раїч, Д. Новаковіч, Ґ. Зеліч та ін. У 19 в. на укр.-півд.-слов. зв'язки великий вплив мала творчість В. С. Караджіча і Т. Шевченка. Більшість діячів, що порушували обопільні взаємини заторкували м. ін. караджічіяну чи шевченкіяну. Своїми творами чи дією цим взаєминам сприяли серед українців діячі «Руської Трійці», М. Максимович, О. Бодянський, А. Метлинський, М. Старицький («Сербські народні думи й пісні», 1875), С. Воробкевич, І. Рудченко, Ю. Федькович, О. Навроцький, М. Драгоманов, А. Желябов, Леся Українка, І. Франко, В. Антонович, М. Лисенко, Ф. Колесса, В. Гнатюк та ін. Порушували укр. проблематику, або перекладали з укр. літератури серед сербів: С. Новаковіч, С. Ранковіч, Д. Іліч; серед хорватів: А. Харамбашіч, А. Шеноа, В. Яґіч; серед словенців: Й. Абрам.

Напередодні першої світової війни укр. письм. і науковець М. Драй-Хмара мандрував (1913) по півд. Ю., збираючи по бібліотеках та академіях Заґребу й Беоґраду матеріяли до студії про «Разговор угодни народа словинского» А. Качіча-Міошіча. А вже за першої війни В. Хома-Довський, коштом Союзу Визволення України, опублікував у Заґребі (1916) брошуру «Україна і українці» сербо-хорв. мовою.

За революції і пізнішої громадянської війни (1917–20) — за традицією давніх часів, коли немало півд. слов'ян брало участь у боротьбі проти тур.-тат. наскоків у лавах запор. козацтва та у нац.-визвольних війнах під проводом Б. Хмельницького (такі відомі серб. імена, як Думитрашко, полк. брацлавський І. Сербин чи ген. осавул В. Сербин, полк. переяславський Р. Дмитрашко-Раїч та ін.) чи коли під час визвольної боротьби сербів проти тур. поневолювачів (1875—78) поруч з сербами боролися багато українців (від командира партизанського загону В. Яновського, поета І. Манжури, до актора і режисера М. Садовського, С. Крутя, Ф. Василевського та ін.) — багато добровольців і кол. військовополонених австро-угор. армії, з півд.-слов. народів брали активну участь у революції і укр.-сов. війні по одному чи другому боці рев. течії (А. Дундіч, Д. Сердіч, С. Ратков, М. Чанак та ін.), міняючи часто і політ. кольори і військ. формації та переходячи з одного боку на ін.

Ще в сер. 1916 в Одесі з кол. військовополонених півд. слов'ян створено дві серб. добровольчі дивізії, які боролися в Добруджі, а згодом перейшли до Солуня і увійшли до складу серб. війська. У червні 1917 на Україні почала діяти масова рев. орг-ція півд. слов'ян, кол. військ. полонених австро-угор. армії — *Юґослов'янський рев. союз* (ЮРС, очолюваний Центр. Комітетом на чолі з М. Юґославський рев. союз (ЮРС), очолюваний Центр. Комітетом на чалі з М. Чанком. За час свого існування, до березня 1918, ЮРС мав у своєму складі бл. 20 тис. осіб

Подібна до ЮРС існувала Юґославська рада робітничих і солдатських депутатів,

теж масова рев. орг-ція, створена 20. 3. 1919 в Москві на заг. зборах півд. слов'ян. Раду очолював виконком (гол. — І. Мікуліч), який у червні-липні 1919 діяв у Києві, бо більшість військ. полонених з Ю. перебувала на Україні.

Але в процесі докорінних змін у міжнар. політиці за повоєнних часів, створення т. зв. «санітарного кордону» ворожого до совєтів, дійшло до певного розриву між сх. й півд. слов'янами, зокрема між українцями, з одного боку, і сербами, словінцями й хорватами — з другого. І зовн. і внутр. політика Королівства с. х. с., відкрито антисов. назовні й антиком. всередині, лише сприяла такому станові. З другого боку, Ю. стала притулком для тис. (бл. 20) еміґрантів з кол. Рос. Імперії. Ю. стала центром їх духовного, рел. і політ. життя. Багато з них відограли потім значну ролю у піднесенні зруйнованої війною Ю., у розбудові юґославської освіти, культури, охорони здоров'я та ін. галузях суспільного життя. Між ними було й багато українців, втікачів, воєнних і цивільних з рядів білої рос. армії та деяка частина діячів УНР і ЗУНР, гетьманців. Між ними: М. Чубинський, Є. Спекторський, А. Єлачич, ген. В. Науменко, ген. П. Кокунько, полк. В. Білий, інж. Богославський, П. Курганський, ген. Головко, ген. Саламаха. З уваги на великий вплив рос. еміґрації на юґославський уряд і короля, укр. еміґранти залишилися у Ю. короткотривало, в дорозі до зах. Европи чи Америки. Ті, що залишилися, змішалися з рос. еміґрацією або розійшлися по укр. поселеннях Войводіни, Боснії й Хорватії. Їхня діяльність зосереджувалася гол. на культ. житті тих країв.

Тижневик 1922—41

Деякі спроби розбудови контактів на держ. рівні між Україною та Ю. роблено на поч. 1919. Уряд ЗУНР мав місію в Белграді, що готувала ґрунт для нормальних дипломатичних зносин. Ніяких конкретних наслідків ті спроби не дали.

З весни 1919 у Беоґраді перебувала укр. військ.-санітарна місія під проводом Вербинця. Його помічниками були П. Франко та В. Ганьківський. Ю. формально не визнавала укр. місії, хоч допускала її діяльність в справах полонених і мала з нею ділові зносини. Після відходу Вербенця до Відня, місією у Беоґраді керував В. Ганьківський. Згодом місію очолив Д. Дорошенко, її перейменовано на місію Укр. Червоного Хреста на Балканах, вона існувала до кін. жовтня 1919, коли її перенесено до Букарешту. Місія налагоджувала транспорт укр. полонених на Україну і допомагала біженцям.

У сер. 1919 у Беоґраді засновано «Друштво Словенске Узајамности» (Т-во слов. взаємности), в якому українців представляли Вербинець, П. Франко і В. Ганьківський. Це т-во видало у Беоґраді книжку: «Українське питання» (1919).

У 1920—45 рр. Серб. Правос. Церква мала під своєю опікою укр. правос. громаду на Закарпатті і створила Правос. Мукачівсько-Пряшівську парохію Серб. Правос. Церкви, яку очолювали єп. Доситей, з 1926 єп. Іриней, єп. Серафим, єп. В. Раїч.

Юґославські культ. і наук. кола підтримували зв'язки з укр. науковцями, зокрема з НТШ у Львові. З сербів і хорватів д. чл. НТШ були обрані: А. Беліч, В. Яґіч, С. Бошковіч, Й. Ерделяновіч. Й. Цвіїч, Т. Маретіч, М. Решетар, Л. Стояновіч. Б. Мілоєвіч, В. Варічак, Д. Ґоряновіч-Крамберґер, Л. Мілетіч, Б. Поповіч, М. Петровіч, Ф. Ілешіч, Ю. Шурмин, С. Новаковіч.

Під час міжнар. кризи довкола Карп. України Ю. також звернула увагу на укр. питання. Від 1938 до поч. другої світової війни юґославська преса уважно стежила за подіями в Карпатах, зокрема беоґрадська «Политика» й ін. газ. Журн. «Нова Европа» (ред. серб. письм. М. Чурчін) 1939 мав тематичний розділ «Малоруси й Україна», в якому друкувалися укр. письм. і політ. діячі О. Шульгин, Д. Дорошенко, М. Андрусяк, А. Єлачіч, П. Мітропан та ін.

Газ. для українців 1933—37

На територію Ю. через Румунію дісталися сотні втікачів з Карп. України. В Ю. вони знайшли прихильність юґославського уряду й допомогу місц., зокрема укр., населення, яке відкрито висловлювало свої антиугор. настрої. Від 19. 3. 1939 у Беоґраді тимчасово перебував през. Карп. України А. Волошин. Разом з ним прибули: мін. освіти й новообраний гол. сойму А. Штефан, політ. секретар през. І. Харак і посол та секретар сойму Л. Романюк. Крім них ще 7 вищих урядовців та ін.; невдовзі вони перейшли до Чехо-Словаччини й Німеччини.

У 1938—39 Рим призначив для адміністрування гр.-кат. мукачівської епархії, більша частина якої була в Карп. Україні, з осідком у Хусті, ординарія Крижевецької епархії, громадянина Ю. єп. Д. Нярадія.

У Беоґраді від 1939, під впливом зближення юґославського уряду з нацистською Німеччиною, почав виходити і ж. «За Україну», орган укр. фашистського руху (ред. П. Полубинський).

Напередодні другої світової війни, під тиском обставин та загроз міжнар. характеру, після розпаду т. зв. «Малої Антанти» й унедійснення «санітарного кордону», югославський уряд 24. 6. 1940 встановив дипломатичні відносини з СРСР. Після «березневого путчу» (1941) новий коаліційний уряд Ю., під проводом ген. Сімовіча, уклав з СССР договір «Про дружбу і ненапад» (5. 4. 1941), який не мав фактичного значення, бо вже 6. 4. 1941 нім. військо вдерлося до Ю.

Післявоєнні взаємини Ю. з Україною зумовлені передусім настановами зовн. політики Ю. супроти СССР як цілости. Перший по війні був підписаний 11. 4. 1945 між Ю. і СССР «Договір про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво». Взаємозв'язки цього першого періоду, аж до порушення відносин між урядами і партіями СССР і Ю. 1948 мають жвавий, але перев. сов.-югославський характер. Це саме продовжено в основному і після нормалізації відносин, відображеної в Декларації урядів СССР і Ю., 2. 4. 1955 у Белграді, та моск. декларації про відносини КПРС і СКЮ (1956).

Тижневик (від 1949)

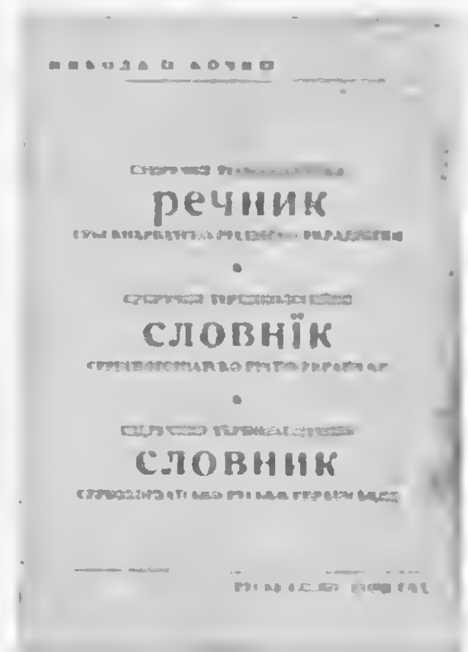
У рамках заг. культ. й екон. контактів траплялися і зв'язки УРСР з югославськими республіками, зокрема з Хорватією. На міжнар. ярмарку у Загребі (1961, 1974, 1980) УРСР представляла СРСР. У 1977 між Хорватією і Україною підписано домову, як основу співпраці у екон., наук. й культ. галузях; 1979 відбувалися дні укр. культури в Хорватії, а 1980 дні хорв. культури на Україні.

Що стосується торгівлі, товарообміну і т. д. — все відбувається в рамках міжнар. договорів між СССР і Ю.

У вересні 1980 між СФРЮ і СССР підписано довготермінову програму екон. і наук.-техн. співробітництва на 1981–90 р.

Від 1945 мовами народів Ю. перекладено й видано твори укр. письм. Т. Шевченка, М. Вовчка, І. Франка, М. Коцюбинського, Л. Українки, В. Стефаника, О. Гончара, Ю. Яновського, М. Стельмаха, Л. Костенко, Д. Павличка та ін. В УССР опубліковано переклади творів серб. письм.: П. Негоша, Б. Нушіча, І. Андріча, Р. Домановіча, С. Сремца, Д. Максимовіча, Б. Чопіча; хорв.: М. Крлежі, А. Шеної, В. Новака; словенських: Ф. Прешерна, І. Цанкаря, О. Жупанчіча; македонських: С. Яневського та ін. (див. також *Сербія, Хорватія, Словенія, Боснія).*

А. Менац (Загреб) і А. Коваль (Київ) спільно видали у Загребі «Українсько-хорватський або сербський словник» (1979). У рамках капітального вид. «Історії світової літератури», у 7 тт. (Загреб, 1977) уміщено і широкий огляд проф. С. Суботіна — «Укр. література» (1977), який охопив історію укр. літератури від поч. до сьогодні.

Сербо-хорватсько-русько-український термінолог. словник

Між Ю. й УССР відбувається обмін мист. колективами й окремими виконавцями. На Україні гастролювали Словенський національний оперний театр м. Любляни, Югославський камерний ансамбль, Ансамбль танцю «Коло», а також артисти М. Чангаловіч, О. Марінковіч, М. Радев та ін.

В Ю. виступали актори Київ. держ. театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, хорові й танцювальні ансамблі тощо.

В УССР гастролювали югославські театри: Югославський драматичний театр із Белграду (1956, 1965), Серб. нац. театр з Нового Саду (1966), Експериментальний театр «Ательє 212» із Белграду (1968), Чорногорський нац. театр із Тітограду (1973). У Белградському міжнар. фестивалі театру (БІТЕФ, 1982) брав участь Київ. укр. драматичний театр ім. І. Франка з виставою «Украдене щастя» І. Франка у перекладі С. Дж. Рашковіча. 1980 у Києві відбулася виставка хорв. скульптури.

«Кобзар» Т. Шевченка (Белград, 1969, Зренянін, 1980) упорядкував югославський літературознавець укр. походження П. Мітропан. У Пожаревці (1971) вийшла зб. творів Л. Українки «Ломикамен». 1980 Ін-т літератури і мистецтва (Белград) та Матиця сербська і Серб. нар. театр з Нового Саду опублікували монографію В. Ерчіча «Мануїл (Михаїл) Козачинський й його трагедокомедія». Вибір творів В. Голобородька поміщено в антології «Модерна світова поезія», I—II (переклад С. Рашковіча; Белград 1983).

Найбільший внесок у ділянку популяризації укр. літератури у Ю. дали відомі югославські мистці й дослідники: П. Мітропан, С. Суботін, С. Гашпаревіч, Й. Бадаліч, В. Недіч, Д. Максимовіч (лавреат премії ім. І. Франка УРСР, 1982), А. Флакер, Я. Модер, С. Шалі, Ф. Добровольц, Д. Давідов, Д. Медаковіч, М. Павіч, А. Менац, Й. Грвачанін, Р. Бордон, Б. Крефт, Р. Пайковіч, Д. Груїч, М. Ніколіч, Ф. Вурнік, С. Рашковіч.

У популяризацію літератури народів Ю. значний внесок зробили такі перекладачі й дослідники: М. Драй-Хмара, М. Йогансен, М. Рильський, Л. Первомайський, В. Поліщук, О. Жолдак, А. Малишко, С. Панько, С. Сакидон, Д. Павличко, Р. Лубківський, Д. Паламарчук, А. Горецький, І. Ющук, А. Лисенко, З. Гончарук, Ю. Чикирисов, М. Гуць, Н. Непорожня, В. Гримич, Є. Пащенко, М. Лукаш, І. Айзеншток, А. Лірниченко, а серед дослідників: О. Білецький, Ф. Шевченко, І. Білодід. *С. Дж. Рашковіч*

Українці в Юґославії, бл. 40 000, селилися як хлібороби гол. в Бачці (Руський Керестур, 1745; Коцура, 1765; Новий Сад, 1780, Старий Вербас, 1848, Дюрдьово, 1870; Ґосподінці, 1870; Орахово, Кула, Новий Вербас — тепер Тітов Вербас, Боджяни — після 1945), у Срімі (Шід, 1800; Петровці, 1836; Бачинці, 1850; Міклошевці, 1858; Беркасово, 1880; Сремська Мітровіца, 1886; Раєво Село, 1889; Пішкоревці, 1900; Андрієвці, 1900; Інджія, 1946), у Славонії (Маґіч Мала, Сібінь, 1900; Липовляни й Каніжа – після 1900) й півд.-зах. Боснії (Козарець б. Прієдора, 1890; Дев'ятина, 1898; Прнявор, Дервента, Камениця, Липениця, Хорвачани, Стара Дубрава, Лішня, Церовляни б. Боснійської Ґрадішки, Баня Лука, бл. 1910). Всі вони гр.-католики, а щодо походження і говірки поділяються на 2 групи: 1) бачвансько-срімських «русинів» (бл. 30 000), що почали селитися в підавстр. Бачці від 1745, приходячи з комітатів Земплін, Боршод, Абауй і Шаріш, і на поч. 20 в. піднесли свою перехідно-мішану укр.-сх.-словацьку говірку до рівня літ. мови та вживають її сьогодні в школах, пресі й радіомовленні та церкві. 2) боснійсько-славонських і бачванських українців (бл. 15 000), що переселилися сюди в 1898—1900-их рр. зі Сх. Галичини й Лемківщини і в культ. житті користуються заг.-укр. літ. мовою. Політ. й екон. обставини за другої світової війни й після неї спричинили відплив деякої частини боснійських українців у Славонію (Вуковар, Петровці, Міклошевці), Срім (Інджія, Сремська Мітравіца) й Бачку (Боджяни, Кула, Новий Вербас, Змаєво, Савіно село).

Празник в укр. кат. церкві в Прняворі 19. 8. 1955

При перших поселенцях 18 в. в Бачці йшлося про вільних селян, що осідали на держ. ґрунтах за десятину й різні трудові зобов'язання; прийшли згодом, зокрема після скасування панщини 1848, нові переселенці, й заробітчани асимілювалися з мовного погляду серед перших поселенців, забезпечених створеними державою парафіями з правом на прицерк. школи; ця обставина врятувала поселенців перед поугорщенням чи посербщенням. Виселенці з цих перших осель та нові переселенці з Закарпаття створили дальші колонії в Бачці й Срімі.

Аж до першої світової війни місц. гром. життя скупчилося довкруги церкви: свящ., згодом і нар. вчителі були єдиними представниками інтеліґенції. Спершу бачванські парафії підлягали угор. римо-кат. епархії в Калочі, 1778 їх приєднано до новоутвореної хорв. унiятської парафії в Крижевцях, яка ще раніше мала духовну семінарію в Заґребі; серед єп. траплялися закарп. (Г. Палкович, Ю. Дрогобецький) та бачванські українці (Д. Няраді, Г. Букатко, Й. Сеґеді, А. Горняк-Кухар, Й. Гербут і С. Мікловш), що, крім належної духовної опіки, дбали й про розвиток культ. життя. З ініціятиви духовенства засновано в Новому Саді 1919 Руске Народно-Просвітне Дружство (гол. о. М. Мудрий, фундатором його друкарні в Руському Керестурі був Д. Наряді), що з відділами по окремих селах повело жваву культ.-осв. (драматичні й хорові гуртки, читальні, курси) та видавничу діяльність: 1921—41 щорічний «Руски календар» за ред. о. Ю. Біндаса, тижневик «Руски новини» (1924—41), дитячий місячник «Наша заградка» (1937—41, ред. М. Ковач), альманахи, літ. твори, підручники для початкових кляс нар. школи, церк.-рел. вид. Всю цю діяльність угор. окупаційна влада 1941—44 припинила, а рештки давніших вид. знищила. Підтриманий закарп. русофілами й серб. колами москвофільський з проправос. тенденціями гурт світської інтеліґенції організувався 1933 в Вербасі в Културно-Националнн Союз Русинов в Югославии, що 1934—41 видавав свій тижневик «Русская заря» (ред. Й. Кочіш) та щорічний «Русски народни календар Заря» (1935—40, ред. Н. Олеяр) зі ст. говіркою, «язичієм» та рос. мовою. Саме представники цього гуртка визначали після 1945 культ. політику укр. меншини, коли нова влада цілковито усунула священичу інтеліґенцію українофільської орієнтації.

Прибулі одинцем більшість без капіталу з Галичини, рідше з Закарпаття, в

півн.-зах. Боснію на вбогі ґрунти, поселенці починали тут від викорчовування лісів, і щойно в 1930-их рр. праця їх рук стала давати екон. наслідки. Будовано церкви, організовано читальні, щадничі каси, кооперативи, приватне навчання укр. мови. В цю працю священичої інтеліґенції включилася в 1930-их рр. студентська молодь з Заґребу. Першим душпастирем-місіонером серед поселенців був о. Андрій Сеґеді (1897—1909). 1902 й 1913 їх відвідав митр. А. Шептицький, і 1907 о. Й. Жука іменовано для них ген. вікарієм сараєвського римо-кат. архиєп. 1908 заложено в Камениці манастир студитів (серб. влада їх виселила 1922), від 1910 присилано сюди з Галичини свящ., а 1914—24 діяла тут апостольська адміністратура (о. мітрат О. Базюк), після чого тутешні парафії остаточно приєднано до *Крижевецької епархії*.

Укр. громаду в *Заґребі*, Сараєві, як і в *Баня Луці*, творили післяавстр. залишенці-урядовці, згодом ще учасники визвольних змагань; в Заґребі діяла 1919 місія ЗУНР (гол. Д. Лукіянович), а з 1922 Т-во «Просвіта» (гол. А. Кравець, згодом В. Войтанівський) з філіями по укр. місц. Боснії, Славонії, Сріму, а також у Беоґраді, де постала невеличка укр. колонія з евакуйованих з Туреччини кол. рос. громадян зі своєю громадою (гол. В. Андрієвський) та кубансько-козачою військ. орг-цією. Праця громади в Заґребі йшла гол. по лінії нав'язування укр.-хорв. взаємин та політ.-культ. інформації про укр. питання: «Споменица» в 60-і роковини смерти Шевченка (1922), ст. в хорв. пресі («Hrvatska smotra», «Hrvatska straža», «Hrvatska revija», «Hrvatski dnevnik», «Hrvatski narod», «Novi vijek», «Obzor»), окремо видані переклади з Т. Шевченка, М. Вовчка, В. Стефаника, У. Самчука та ін. Низка хорватів-літераторів (І. Есіх, М. Будак, М. Старчевіч) спричинилися до ширення правдивих інформацій про укр. справи. Прибулий 1932 з Праги гурт студентів створив тут при «Просвіті» Студентську Громаду. Створене 1937 націоналістичне студентське т-во «Пробоєм» організувало хор (дириґент М. Вінтонів), що об'їхав укр. оселі, спричиняючися до піднесення нац. свідомости. У Керестурі тоді ж організовано «Союз руских школярох». 1938 Студентська Громада об'єдналася з «Пробоєм» у Студентське т-во «Дніпро». Укр. літ. мовою друковано 1933—41 «Рідне Слово», гол. ред. М. Фірак, а 1937—41 виходив укр. Календар за редакцією О. Біляка. Виразником націоналістичного середовища став двомісячник (від 1942 двотижневик) «Думка» (1936—44), в Заґребі й Керестурі зі ст. літ. мовою й бачванською говіркою (ред. о. С. Саламон, о. М. Бучко), з 1941 орган Укр. представництва в Хорватії під керівництвом В. Войтанівського, політ. пов'язаного з ОУН Мельника (їх політ. суперники оформилися в Укр. акад. т-во); воно й організувало Укр. леґіон (бл. 1 500 осіб) при хорв. «домобрані» (армії), призначений для боротьби на сх. протибольш. фронті, куди його, однак, німці не пустили, але вжили до боротьби в границях Незалежної Держави Хорватії (НДХ), що важко відбилося на долі тамошньої укр. меншини. Орг-цію цього леґіону укр. інтеліґенція в Боснії й Срімі підтримала саме тому, щоб відтягнути молодь з міжфронтя місц. боротьби сербів з хорватами. У висліді — леґіон був частинно винищений і дезорганізувався, а його учасники й їх рідня зазнавали відплатних репресій. Тітовська влада й сов. поліційні органи використали цей факт, як і протисов. наставлення тутешньої еміґрації, для ліквідації укр. інтеліґенції. Переслідувань зазнало й духовенство. Укр. осередки в Беоґраді й Заґребі самоліквідувалися. Воєнне лихоліття в Боснії стало причиною зменшення тут укр. поселень: з підлісних околиць (Липениця, Дубрава, Камениця) укр. населення втікало в Срім (Інджія) Бачку (Боджяни, Кула, Вуковар, Новий Вербас) чи еміґрувало то як «репатріянти» до Польщі, то нелеґально через Трієст до Австралії й Півн. Америки. У 1950-их рр. почали відновлюватися культ.-осв. т-ва, працю яких унапрямили офіц. укр. просвітні ради в Приняворі й Баня Луці; їх заходами організовано від 1966 укр. радіопересилання в Баня Луці та навчання укр. мови в нар. школах у Приняворі й Лішні (хорвачани в місцевості Трнопіль—Козарці). Центр культ. життя, однак, виразно пересунувся до Бачки.

Бл. 1 500 бачвансько-срімських українців узяло участь у тітівському русі опору; тому нова влада, на відміну від окупаційної угор., підтримала бачвансько-укр. культ. життя, усунувши від нього дотеперішніх керівників з-поміж духовенства, і в «Одборі секції за културну роботу руснох при Союзі културно-просвітніх дружствох Войводіни», заснованому 1948 в Керестурі, як і в пресових органах, прийшли до слова антиукраїнофіли. Бачвансько-укр. діялект заведено і в нар. шкільництві (9 шкіл) та гімназії в Керестурі й церкві. Дотеперішню пресу замінили видавані в Керестурі нові органи, редаґовані в офіц. дусі: тижневик «*Руске слово*» (від 1945), дитячий місячник «Пионїрска заградка», літ. квартальник «*Шветлосц*»; 1965 — етапно виходить місячний літ.-мист. додаток до тижневика «Руске слово» п. н. «Литературне слово», двомісячник «Нова Думка». З 1949 радіостанція в Новому Саді

включила в свою програму й пересилання бачванським діялектом, пізніше і телебачення. В Ун-ті в Новому Саді діє лекторат бачвансько-руської мови.

Окрему бачвансько-укр. літературу започаткував Г. Костельник поемою-ідилією «З мойого валала» (1904) та настроєвою й філос. лірикою й етногр.-рел. нарисами. Крім зб. нар. пісень, виданих О. Костельником і Д. Біндасом (1927), між війнами слід відзначити гол. зб. віршів Я. Фейси «Пупче» (1929) й «Русько-український альманах» (1936), зб. лірики й настроєвої прози бачванських авторів. Для потреб сцени перекладено на бачванську говірку твори укр. репертуару («Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Дай серцю волю» М. Кропивницького, «Безталанна» І. Тобілевича, «Ой, не ходи, Грицю» М. Старицького, «Украдене щастя», «Учитель» І. Франка), рос. (М. Островський, А. Чехов) та серб. (Нушіч, Тріфковіч, Стерія). Перекладав П. Різнич, родом зі Сх. Поділля, а працював на тутешній сцені в 1939—41 рр. й А. Шерегій. Обидва складали й власні мелодраматичні твори. Після 1945 лірику, оп. й драму опановує соц. та офіц. мемуарно-воєнна тематика («Ораче», «На швитаню» М. Ковача, «Вона невиновата» Й. Кочіша, «Огень в ноци» Я. Сабадоша); появляються зб. поезій (зокрема «Антолоґия поезиї бачванско-сримских руских писательох», 1963; «Антолоґия дзециньскей поезиї», 1964) та прози («Одгук з ровнїни, зборнїк приповедкох 1941—61», 1961).

Питанням норм літ. мови бачванських українців присвячені «Граматика бачванско-рускей бешеди» (1923) Г. Костельника та «Ґраматика» (1965) М. Кочіша.

До вивчення фолкльору бачванських українців найбільше спричинився В. Гнатюк зб. матеріялів: «Руські оселі в Бачці, в полудневій Угорщині», ЗНТШ т. 22, 1898, «Етнографічні матеріяли з Угорської Руси», Етногр. збірник т. 9 (1900), 25 (1909), 29 (1910), 30 (1911); зб. нар. пісень з мелодіями видав о. О. Тимко: «Наша писня» (1—3, 1953—54); його ж для дітей «Мали соловей» (1953); хорові аранжування видав В. Жґанец: «Писнї юґославянских русинох» (1946).

Література: Гродський Й. Положення русинів в Боснії. Л. 1910; Фірак М. Укр. оселі в Юґославії. Ілюстрований календар Рідного слова на 1934. Дяково 1933; Варґа Д. Кратки исторични препатрунок кнїжовней творчости у нашим народзе, «Шветлосц», І. Руський Керестур 1952; Горбач О. Літ. мова бачвансько-срімських українців («русинів»), ЗНТШ т. 169, 1962; Шевченко Ф. Роль Києва в міжслов'янських зв'язках у XVII—XVIII ст. К. 1936; Ґуць М. Сербохорв. нар. пісня на Україні. К. 1966; Ляшенко Л. З історії співробітництва УРСР і ФНРЮ в галузі культури (1945—1948 рр.). Дніпропетровське 1966; Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Юґославії. Вінніпеґ 1969; Рамач Л. Русини-українці в Юґославії. Вінніпеґ 1971; Християнський календар. Руський Керестур 1970; Участь українців у життю юґославських народів, «Укр. історик», 4, 1970; Шевченко О. Переклади з сербохорватської. К. 1970; Флакер А. Украінска литература у Хрватскоі. Заґреб 1970; Руснаци у Войводини од средку XVIII по средок XIX вику, «Шветлосц», 2, 1974; Каган Т. Укр. оселі в Югославії. Лемківський календар на 1973; Мизь Р. Матеріяли до історії та історії культури українців у Боснії і Славонії, «Нова Думка», 8. Вуковар 1974; Соц. структура руснаків в Югославії, «Шветлосц», 3, 1975; Кирилюк Є. Вук Караджич і укр. культура. К. 1978; Пашченко Е. і Рашкович С. Дж. Українци и српска народна песма. Преводна книжевност. Беоґрад 1978; Рашкович Дж. Путеви и раскршча наше украјинистике и преводне књижевности са украјинског језика. Зборник радова . . .Тетово 1978; Joukovsky A. Le role des Ukrainiens dans la libération nationale des Slaves du Sud dans la deuxième moitié du XIX siècle, „Revue des Études Slaves". Париж 1978; Лабош Ф. Историја русинох Бачкеј, Сриму и Славонији 1745—1918. Вуковар 1979; Украина во взаимосвязях славянских народов. К. 1983; Biljnja V. Rusini u Vojvodini. Prilog izučavanju istorije rusina Vojvodine (1918—1945). Новий Сад 1987; Рудяков П. Укр.-хорв. літ. взаємини в XIX—XX ст. К. 1987.

О. Горбач

Юґослов'янський Революційний Союз на Україні (ЮРС), масова рев. орг-ція півд. слов'ян (кол. військовополонені австро-угор. армії), що діяла на Україні з червня 1917 до березня 1918. У складі ЮРС було бл. 20 тис. чл. Орг-цію очолював Центр. комітет на чолі з М. Чанком.

Юдін Лазар (* 1907), кінорежисер і сценарист; закінчив кінокурси ВУФКУ в Одесі (1929) і працював на Одеській кіностудії (1937—41) як сценарист і режисер дитячих фільмів: «Будьониші» (1935), «Кондуїт» і «Воротар» (1936) та ін. З 1944 Ю. режисер Київ. студії документальних фільмів. Режисура фільмів: «Київ» (1944), «Буковина» (1945), «Макіївці» (1946), «Донецькі шахтарі» (1948), «Металюрґи Запоріжжя» (1952), «Нафтяники Борислава» (1953), «Ми з Донбасу» (1956), повнометражний кольоровий фільм «Живи, Україно, 1960» (1960), «Кораблі не вмирають» (1965), «Вишневі усмішки» (1967) та ін.

Юдін Тихон (1879—1949), психіятр родом з Тульської губ. Закінчив мед. фак. Моск. Ун-ту (1903); ординатор психіятричної лікарні у Харкові (1907—14); проф. психіятрії Казанського Ун-ту (1924—32) та Харківського Мед. Ін-ту (1932—43), дир. Укр. психоневрологічного Ін-ту. Автор понад 100 праць з питань спадковости й ролі екзогенних факторів, інтоксикацій в етіології психозів, шизофренії, проґресивного паралічу, епілепсії тощо.

Юдіна Валентина (* 1904), музикознавець родом з Києва; закінчила Київ. Муз.-Драматичний Ін-т ім. М. Лисенка

(1930) й аспірантуру при Київ. і Харківському муз.-драматичних ін-тах (1934). Працювала муз. ред. укр. радіомовлення, згодом у муз. і театральних установах УССР. Ю. упорядник спадщини композиторів: М. Лисенка (20 тт., 1950—59), К. Стеценка (5 тт., 1963—66), Я. Степового (3 тт., 1964—66) і В. Косенка (1966—68); виготовила клявіри з «Запорожця за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Наталки Полтавки» М. Лисенка і «Сватання на Гончарівці» К. Стеценка. Крім того, ст., рецензії.

В. Юдіна

Юдовський Володимир (1880—1949), сов. діяч родом з Новогеоргіївського на Херсонщині. Один з больш. керівників на Луганщині (1910—12), з жовтня 1917 в Одесі — гол. ЦВК Румчероду, 1918 гол. одеського Раднаркому. Деякий час працював у Петербурзі й Москві, 1919 очолював вищу військ. інспекцію України. 1923—49 на партійній роботі.

Южаков Сергій (1849—1910), рос. публіцист, політик народницького напряму, економіст і соціолог, родом з м. Вознесенського (Херсонщина). Вчився в Одеському Ун-ті (з 1865), був заступником ред. «Одесского вестника» (1876—79), ред. закордонного відділу часопису «Русское богатство» (1894—98) і «Большой Энциклопедии» (1898—1909) т-ва «Просвещение». Висував програму реформ для підтримки сел. громад і артілей, заперечував боротьбу кляс; прихильно ставився до укр. справи.

Южна Ломуватка (V—19), с. м. т. (з 1959) Ворошиловградської обл., підпорядковане Брянківській міськраді. 3 700 меш. (1984). Виникла 1953, осідок шахтоуправління «Ломуватське» та виробничого об'єднання «Стахановвугілля».

Южне (VII—11), с. м. т. Одеської обл. (з 1978), підпорядковане Суворівській райраді м. Одеси, положене на березі Чорного м.; 3 300 меш. (1984).

«Южные записки», тижневик ліберального напрямку, видавався в Одесі (1903—05). Ред. М. Славинський і Ф. Матушевський. «Ю. з.» прихильно ставилися до укр. справи. Одно з оп. Лесі Українки надруковано в «Ю. з.» (1905).

«Южный Край», щоденник, вид. А. Юзефовича у Харкові (1881—1917), найпоширеніша газ. півд. Росії (1915—16 накладом 100 000 прим.). Газ. стояла на засаді єдности Росії. Випадкові укр. співр. містили час від часу ст. з укр. іст. й літератури. Численна кореспонденція з провінції інформувала про добробут села.

«Южный русский сборник», укр. літ. альманах, укладений і виданий у Харкові 1848 А. Метлинським. Крім творів Метлинського, в альманасі були надруковані «Щира любов» Г. Квітки Основ'яненка, поезії М. Петренка («Дивлюсь я на небо...», «Чого ти, козаче, чого ти, бурлаче»), гумористична поема С. Александрова «Вовкулака», повість «Гарасько, або Талант і в неволі» та поема «Наталя, або Дві долі разом» М. Макаревського. Крім того, від упорядника нотатки про авторів та «Правопис південно-руської мови, або наріччя».

ЮЖНЫЙ РУССКІЙ
ЗБОРНИКЪ

Юз (Hughes) Джон (1814—89), англ. гірничий інж. родом з Півд. Велсу, засновник металюрґійного зав. (1869), який належав рос.-англ. спілці «Новоросійське (Металюрґійне) Товариство» кам'яновугільного, залізного й рейкового виробництва; при зав. виникло згодом м. Юзівка, тепер *Донецьке.*

Юзефович Іван († 1625), свящ. церкви св. Василія в Києві. Був забитий міщанами і козаками за те, що уважав себе уніятом.

Юзефович Михайло (1802—89), рос. діяч на Україні, завзятий ворог українства, куратор київ. шкільної округи (1846—58), гол. Київ. археографічної комісії (1857—89), один з засновників Півд.-Зах. Відділу Геогр. Т-ва, гол. комісії для збудування пам'ятника Б. Хмельницькому в Києві. Ю. був ініціятором антиукр. царського указу (*Емський указ*) 1876. Цей закон названо також «законом Юзефовича». На донос Ю. 1876 була скликана в Петербурзі надзвичайна комісія «для пресечения украинофильской деятельности» з участю мін. внутр. справ, мін. освіти, оберпрокурора Синоду, гол. начальника III Відділу і Ю., яка на основі записки Ю. підготувала постанови, що стали основою Емського указу. На вимогу Ю. закрито Півд.-Зах. Відділ Геогр. Т-ва і газ. «Киевский Телеграф» (1876). Ю. був також посередником у справі субсидій царського уряду москвофільському «Слову» у Львові. Про Ю. див. ще Ф. Савченко, «Заборона українства 1876 р.» (1930).

Юзефович Наталія (* 1932), малярка родом з Києва; абсольвентка Харківського Художнього Ін-ту (1957). Гол. твори: «Літо» (1957), «Рожеві маки» (1962),

«Материнські мрії» (1965), «Теплий вечір» (1969), «Цвіт Буковини» (1970) та ін.

Юзефович (Józefowicz) Ян Томаш (1662—1728), поль. хроніст, походив з купецької вірменської родини у Львові. Вихованець і викладач Краківського Ун-ту, канонік римо-кат. капітули у Львові. Автор латинської хроніки «Зауваження про життя львівських архиєпископів», яка містить відомості про події на Україні, зокрема у Львові. Хроніка була вперше видана К. Півоцьким у скороченому поль. перекладі «Kronika miasta Lwowa od 1634—1690» (1854), згодом В. Антоновичем в оригіналі «Летопись событий в Южной Руси Львовского каноника Яна Юзефовича 1624—1700» (1888). Його щоденник облоги Львова шведами в 1704 досі не виданий.

Юзефський (Józewski) Генрик (1892—1981), поль. політ. діяч родом з Київщини; 1920 товариш мін. внутр. справ УНР; 1928—29 і 1930—38 воєвода волинський, 1929—30 мін. внутр. справ Польщі. Ю. один з творців концепції відмежування Волині від Галичини (т. зв. «Сокальський кордон») і прихильник політики держ. асиміляції українців у Польщі дорогою ліквідації всіх укр. товариств, які підлягали централям у Львові (т-ва «Просвіта», кооперації, молочарських кооператив тощо), та заборони на Волині гал. укр. преси, яку мав заступити видаваний ним поль. мовою безплатний тижневик «Wołyń» (1926—34). У висліді провалу його політики Ю. перейшов до ін. воєводства. Після 1945 лишився у Польщі, помер у Варшаві. Посмертно появилися спомини Ю. у «Zeszyty historyczne» (Париж 1982), в яких є матеріяли про укр.-поль. взаємини.

Юзик Павло (1913—86), кан. сенатор, визначний політ. і гром. діяч, нар. у Пінто (Саскачеван). Ю. одержав докторат з історії у Міннесотському Ун-ті 1958 і почесний докторат УВУ 1982, був проф. історії і славістики у Манітобському (1958—63) і Оттавському (1966—78) ун-тах; чл. кан. сенату з 1963. Як чл. парляментарної делеґації Ю. репрезентував Канаду на сесіях ООН (1963, 1975, 1979), при святкуваннях 1000-ліття Польщі (1966), на 9-ох конференціях Півн. Атлантійського Пакту (1972—85), на конференції Гельсінської угоди у Мадріді (1980—81), а також на конференціях Брітанської Спільноти (Кенія, 1983). Ю. був одним з ініціяторів політики багатокультурности Канади, проголошеної 1971. В укр. житті Ю. був співзасновником і през. Молоді Укр. Нац. Об'єднання, чл. управи КУК, заступником дир. Шевченківської фундації та през. Кан. Т-ва славістів (1963—64), очолював Комісію людських прав СКВУ, був дир. Кан. Ради Християн і Жидів та керівником багатьох ін. укр. і кан. установ. Автор кн.: «The Ukrainians in Manitoba: A Social History» (1953), «Ukrainian Canadians: Their Place and Role in Canadian Life» (1967), «For a Better Canada» (1973), «The Ukrainian Greek Orthodox Church of Canada 1918—1951» (1981), а також багатьох ст. на укр. теми, співавтор «Ukrainian Reader» (1958) і автор ст. в «Encyclopedia Canadiana». Відзначений багатьма укр. й кан. медалями. Помер в Оттаві. 1987 створено стипендію його імени.

П. Юзик

Юзичинський Антін (1815—86), церк. і політ. діяч, гр.-кат. свящ. родом з с. Колоденці Жовківського пов. в Галичині, проф. Львівського Ун-ту 1846—54, в якому на доручення митр. М. Левицького викладав укр. мовою, не зважаючи на опір керівництва ун-ту. З 1857 ректор Духовної Семінарії в Перемишлі, крилошанин і архидиякон перемиської капітули. 1861, 1866 і 1873 депутат гал. сойму і віденського парляменту.

о. А. Юзичинський

Юзівка, до 1924 назва м. *Донецького* (див. Доповнення), яке у 1924—61 мало назву Сталіно.

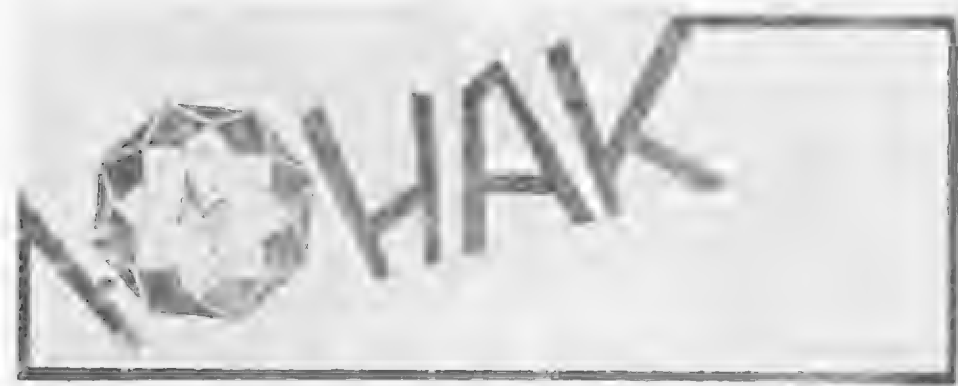
Юз-Оба, багатий могильник 4—3 ст. до Хр., грец. м. Пантікапея поблизу м. Керчі, досліджувався з 1858. Поховання в склепах з уступчастим склепінням з кам'яних плит і дромосом або в камерах з пласкою стелею без дромосу (коридору) під високими земляними насипами (висота 8—12 м, окружність 160—200 м). У склепах знайдено різьблені, мальовані або інкрустовані дерев'яні саркофаги, золоті прикраси, бронзові дзеркала, чорно- і червонофігурні вази.

Юка (Jucca), рід вічнозелених рослин родини лілейних (аґавових). Ю. деревні рослини до 12 м заввишки. Понад 30 видів, поширених у Центр. Америці і в півд. частині Півн. Америки та на Азорських о. На Україні на півд. березі Криму; також на чорноморському узбережжі Кавказу. З листків деяких Ю. одержують міцне волокно, з якого виробляють мотузки, щітки, рибальські приладдя тощо.

Юліянський календар, див. *Календар.*

Юнак Ольга (* 1905), графік родом з Києва; закінчила Київ. Художній Ін-т (1929, учениця В. Касіяна, І. Плещинського, А. Середи, С. Налепінської-Бойчук і В. Юнґа). Разом з В. Фатальчуком виконувала політ. плякати, мист. оформлення кн.: «Вибрані твори» Оноре де Бальзака (1950), «Укр. нар. казки» (1951), клявір «Запорожець за Дунаєм» О. Гулака-Артемовського (1954), «Антологія укр. поезії» (1957), «Лісова пісня» Л. Українки (1958), «Укр. драматургія першої пол. XIX ст.» (1959), вид. Шевченкового «Кобзаря» (1960) і «Дневника» (1963), зб. «Укр. нар. пісні» (1964—65), повісті «Хмельницький» І. Ле (1969). Крім того, ювілейні медалі до 150-річчя нар. Т. Шевченка, та пам'ятні значки (1964—70), разом з О. Олійником і В. Фатальчуком.

«Юнак», виховний ілюстрований місячник пластового юнацтва вид. Гол. Пластової Булави, виходить з 1963 у Торонто (Канада) як наступник ж. «Молоде Життя», «Дорога» і «На слі-

ді», які обслуговували цю вікову групу за міжвоєнного часу на Зах. Україні і по війні в Німеччині. Побіч широкої інформації про різні види пластування — водного, летунського, лісову школу таборування, спорт, туристику тощо, знайомить з різними ділянками українознавства, зокрема з творами сучасних письм. і мистців, містить літ. спроби юнаків у рубриці «Молоде перо», приділяє багато уваги природознавству і техн. винаходам, повідомляє про успіхи пластунів на різних відтинках життя, знайомить з сучасними визначними українцями. Гол. ред. Л. Онишкевич (1963—67), О. Кузьмович (з 1968). Визначніші співр.: Ю. Пясецький, Т. Горохович, Д. Мосора-Франкен, І. Ісаїв, С. Лучкань і багато ін. Ілюстратори Я. Єлиїв, Я. Козак, Т. Геврик, Д. Даревич, Л. Палій та ін.

Юнаків Микола (5. 12. 1871 — 1. 8. 1931), генштабу ген.-полк., один з найвищих ранґою ген. укр. армії, син рос. ген., що походив із Бузького коз. війська, родом з Чугуєва на Харківщині. Освіту здобув у Миколаївській воєнній академії в Петербурзі (1894—97), в якій згодом став проф. і завідувачем катедри рос. воєнної історії. Як воєнний історик, Ю. спеціялізувався на історії Півн. війни, зокрема на історії операцій швед. армії на Україні 1708—09. Вислідом його дослідної праці в цій ділянці був 2-томник про війну 1707—09 рр. «Северная война. Кампания 1708—09 гг.» (Труды ИРВИО, т. II, IV. СПб. 1909) і «Северная война. Военные действия на левом береге Днепра (ноябрь 1708 — июль 1709)» (Труды ИРВИО, т. II. СПб. 1909), що його Ю. зладив з А. Байковим. За першої світової війни Ю. був начальником штабу 4-ої армії, якою командував ген. О. Рогоза, згодом мін. військ. справ за Гетьманату, а далі командувачем 8-ої армії на Рум. фронті. В укр. армії разом з ін. ген. рос. армії, що в листопаді 1917 підпорядкувалися Ген. військ. комітетові Центр. Ради під проводом С. Петлюри після того, як большевики знищили Ставку головнокомандуючого рос. армії в Могилеві на Білорусі та вбили ген. Духоніна. В укр. армії Ю. очолював Гол. шкільну управу військ. мін-ва, а в серпні 1919 був призначений шефом Штабу Гол. Отамана об'єднаних укр. армій. 1920 Ю. короткочасно очолював Військ. мін-во, а потім Вищу військ. раду УНР при Гол. Отаманові С. Петлюрі. На еміґрації жив у Тарнові (Польща), де й помер. Залишив автобіографічні «Матеріяли для мого життєпису» (Тризуб, ч. 289—290, 1931).

М. Юнаків

Література: Прокопович В. «Пам'яті М. Л. Юнакова» в ж. «Тризуб», ч. 292—293, 1931; Сальський В. «Пам'яті дорогого начальника-учителя і товариша» в ж. «Тризуб», ч. 292—293, 1931.

Юнацькі школи, навчальні заклади для вишколу кандидатів на фахових старшин в укр. армії. У рос. армії такі школи мали назву «юнкерські училища»; у Києві з двох піхотних юнкерських училищ 1917 одно українізувалось і стало Першою Київ. юнацькою школою ім. гетьмана Б. Хмельницького, а друге перенеслося до Ростова. Власне сотні Першої Київ. юнацької школи ім. гетьмана Б. Хмельницького під командуванням ген. штабу сотн. Носенка взяли участь у бою під Крутами, де зазнали важких втрат. Після бою під Крутами юнаки, що залишились живими, ввійшли до Слобідського гайдамацького загону під командуванням С. Петлюри, де творили т. зв. «чорну» та «червону» гайдамацькі сотні. Ці сотні ввійшли до складу Запор. загону, дивізії та корпусу, з якого згодом постав 3-ій Слобідський

Група старшин Укр. Юнацької Школи в Кам'янці Подільському в січні 1919 р.
Сидять зліва: 1. командант 1-ої сотні пор. А. Валіський, 2. командант пішого куреня сот. Никитин, 3. пані Кочубей, канцелярійна сила школи, 4. нач. школи підполк. Пучківський, 5. ген.-пор. ген. штабу Дядюша, 6. інспектор школи підполк. М. Лорченко, 7. канцеляристка, 8. ген.-пор. М. Капустянський

гайдамацький полк, але юнаки, ветерани Крут і боїв за Київ, стали вже хорунжими укр. армії. З наказу військ. мін. О. Жуковського на весні 1918 створено Інструкторську Школу Старшин під проводом ген. О. Остапури-Степового, а згодом ген. Максимова, яка поділялася на відділи: піхотний, кулеметний, кіннотний, гарматний та інженерний, і вишколила два випуски, разом б. 1 400 старшин. У вересні 1918 Гол. шкільна управа Військ. мін-ва під проводом ген. М. Юнакова опрацювала плян орг-ції укр. військ. шкільництва. Ю. ш. мали ділитися на основні й фахові Ю. ш.: піхотні, кіннотні, гарматні та інженерні. Коли фахові Ю. ш. були з'єднані з основними, вони мали назву спільних Ю. ш. Курс навчання в основних Ю. ш. був однорічний, у фахових дворічний. До Ю. ш. мали приймати юнаків тільки з закінченою середньою освітою; закінчення трирічної Ю. ш. давало право на старшинську ранґу. Пляновано відкрити 5 піхотних Ю. ш. (2 у Києві, 1 в Одесі, 1 у Полтаві й 1 у Чугуєві), 1 кіннотну (в Єлисаветі), 2 гарматні (у Києві та в Одесі) та 1 інженерну (в Харкові). На початку 1919 відкрито *Спільні військ. Ю. ш.*

Література: Петрів В. Житомирська юнацька школа. Літопис Червоної Калини, ч. 5—11. Л. 1936; Миронович М. Спільна військова юнацька школа. Літопис Червоної Калини, ч. 2. Л. 1936; Євтимович В. До історії кам'янецької юнацької школи. Літопис Червоної Калини, ч. 4. Л. 1936; Андрусяк М. Ще про юнацьку школу. Літопис Червоної Калини, ч. 6. Л. 1936; Яськевич О. Кілька поправок до історії Кам'янецької юнацької школи. Літопис Червоної Калини, ч. 7—8. Л. 1936; Євтимович В. Олелько Сергієвич Остапура-Степовий. Літопис Червоної Калини, ч. 7—8. Л. 1937; Отрешко-Арський М. Мої спомини про Спільну юнацьку школу Армії УНР. Тризуб, ч. 571, Париж 1937, і дальші; Отрешко-Арський М. Воєнні школи Армії УНР. Тризуб, ч. 571. Париж 1937. *Л. Шанковський*

Юнґ Володимир (1889—1942), графік-педагог; у 1920-их рр. викладав літографію і рисунок у Київ. Художньому Ін-ті; працював у ділянці станкової графіки: «Натурщиця» (1926), «Прасувальниця» (1927), «За роботою»; ілюстрації до творів М. Коцюбинського тощо.

Юнґе Катерина (1843—1913), рос. малярка, донька графа Ф. Толстого; до 1887 жила в Києві, організувала рисувальну школу (1882) й керувала нею. Під час перебування Т. Шевченка в Петербурзі у Толстих Ю. вчилася у нього малювання. Ю. надрукувала спомини про Шевченка (1883, 1905), повністю опубліковані у кн. «Воспоминания» (М. 1913).

ЮНЕСКО, Орг-ція Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (по-англ. UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), міжнар. орг-ція, спеціялізована установа *Орг-ції Об'єднаних Націй*, яка при співпраці своїх чл.-держав у ділянці освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменности, підготові нац.

кадрів, розвиткові нац. культур, охороні пам'ятників культури тощо. Ю. була заснована 4. 11. 1946. 1987 вона охоплювала 158 країн-держав; консультативний статус при ній мають неурядові орг-ції (приблизно 250). Гол. осідок Ю. міститься в Парижі. Ю. має в-во Office des Presses de l'Unesco (різними мовами), в якому появляються 26 періодичних вид., серед них «Кур'єр ЮНЕСКО» (35 мовами), «Культури», «Музеум», «Перспективи освіти» та ін. Деякий час в Ю. мали перевагу африкансько-азійські країни, які провадили антизах. політику, у висліді чого ЗДА (кін. 1984), Великобрітанія (кін. 1985) та ін. країни тимчасово відмовилися від співробітництва в ній, узалежнюючи свій поворот від зміни керівної лінії Юнеско.

УССР (також і Білор. ССР) стала чл. Ю. 12. 5. 1954. Представниками УССР в Ю. були: Ю. Кочубей (згодом заступник мін. закордонних справ УССР, тепер заступник ген.-дир. Ю.), М. Решетняк, А. Зленко, В. Скофенко. У 1980—85 чл. виконавчої ради Ю. був представник УССР (Г. Цветков). У 1974—79 в системі Ю. відділ музейних справ очолював Ю. *Турченко*. Не погоджуючися з сов. політикою на Україні в ділянці культури і мистецтва, він покинув працю в Ю. і залишився у Франції. Постановою Ради Мін. УРСР 1956 створено Комісію УССР у справах Ю., до складу якої входять бл. 50 керівних представників мін-в і відомств, наук. і гром. установ. Ця комісія опрацьовує пляни роботи на відтинку Ю. й координує працю нац. комітетів в УССР для наук. програм (геол. співробітництво, гідрологічна програма, океанографічна комісія, вивчення слов. культур тощо). 1979 у Києві відбулася міжнар. славістична конференція Ю., в якій взяли участь бл. 200 славістів. З 1970 появляється чужими мовами «Бюлетень Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО», видано брошуру М. Петрачкова, Т. Коваленка-Косарика «Україна — член ЮНЕСКО» (1966), А. Зленка «Unesco and Problems of the Present» (1984). У пляні діяльности Ю. окремими вид. появилися кн.: G. Chevchuk, « La politique culturelle dans la République socialiste soviétique d'Ukraine» (1981, також англ. мовою), альбом «Sculpture et architecture de bois« (1981), Л. Новиченко «Taras Chevtchenko» (1982), «Антологія укр. радянської поезії» Poetry of Soviet Ukraine's New World: An Anthology (1986) та ін. Свого часу в Ю. відзначено 150-річчя з дня народження Т. Шевченка, 250-річчя з дня народження Г. Сковороди, 100-річчя народження Лесі Українки, І. Франка, Є. Патона; влаштовано фестиваль фільмів О. Довженка (1984). Керамічне пано Л. Мішкової прикрашує коридор Ю. 1983 Ю. відзначила 1500-ліття заснування Києва, і делеґація, очолювана ген.-дир. А. М. М'Боу, з цієї нагоди відвідала Київ. Як і в ін. міжнар. орг-ціях, представники УССР в Ю. виконують заг.-сов. директиви. *А. Жуковський*

Юницький Анатоль (1912—76), актор, характерний комік родом з м. Ніжена. З 1932 на сцені театру «Червоний Жовтень», згодом у пересувних роб.-сел. театрах і з 1945 постійно у Волинському муз.-драматичному театрі у Луцькому. Гол. ролі: Шельменко («Шельменко-денщик», Г. Квітки-Основ'яненка), Микола («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Хлестаков («Ревізор» М. Гоголя), Фіґаро («Весілля Фіґаро» П.-О. Бомарше), Довгоносик («В степах України» О. Корнійчука) та ін.

«Юный Другъ», ілюстрований місячник для юнацтва, вид. т-ва «Школьная Помощь», виходив в Ужгороді 1929—30; гол. ред. О. Бескид.

«Юный Ленинец», газ. для піонерів і школярів України, орган ЦК ЛКСМУ та Респ. ради піонерських орг-цій, виходить з 1944 рос. мовою в Києві. Його попередники: «Юный Спартак» (1922—24), «Юный Ленинец» (1924—28) і «Юный Пионер» (1933—41), усі в Харкові.

«Юні Друзі», ілюстрований журналик для укр. дітей, видання Союзу Українців у Вел. Брітанії (СУБ), виходив квартально у Лондоні (1955—85); гол. ред. Т. Кудлик.

Юніонтавн (Uniontown), м. в штаті Пенсільванія, ЗДА, на півд. від Пітсбурґу; бл. 35 тис. меш., у т. ч. 1 500 українців, перев. з Закарпаття. З 1921 у Ю. церква св. Івана Христителя і парафіяльна школа. З 1934 манастир Василіянок, згодом осідок закарп. провінції сестер ЧСВВ на Горі св. Макрини. Тут постали: старечий дім св. Василія (1947), дім для старших хворих жінок (1970), новіціят та ред. двомовного місячника укр. (зближеною до закарп. говірок) і англ. мовами «Голос Гори св. Макрини» (1950—70). Гора св. Макрини в Ю. місце великих прощ вірних Пітсбурзької митрополії на Успення Богородиці, згодом під час амер. свята праці. В манастирі перебуває 40—50 черниць (1980-і рр.).

Юнокомунарівське (Дб III—4), м. Донецької обл., підпорядковане Єнакіївській міськраді, 21 000 меш. (1976), положене над р. Булавинка. Засноване 1908 як шахтарське селище з назвою Бунге, 1924—65 — Юнком, з 1965 м. 3 шахти (Полтавська, Юнком, Єнакіївська), техн. школа.

«Юношество», ілюстрований місячник для юнацтва Чехо-Словацького Червоного Хреста, вид. відділу Чехо-Словаць-

кого Червоного Хреста для Підкарп. Руси; виходив у Мукачеві (1930—38; гол. ред. Д. Пек і Серенчи (1931—38).

Юнко Лев (*1911), інж.-металюрґ родом з Краматорського. Закінчив Моск. Ін-т Сталі (1932), працював на металюрґійних зав. Донбасу, Магнітогорська, Донецького та Комунарського; дир. зав. Запоріжсталь (1956—83).

Юра Гнат (1888—1966), актор на комедійних та характерних ролях і режисер родом з с. Федварів, тепер на Кіровоградщині. З 1907 на проф. сцені в трупі С. Максимовича, далі в театрі т-ва «Руської Бесіди» у Львові (1913—14), у Молодому Театрі (1917) і в Театрі ім. Т. Шевченка в Києві (1919). Від 1920 в Театрі ім. І. Франка, створеному під опікою УГА у Вінниці, перенесеному 1923 до Харкова, а з 1926 до Києва. У цьому останньому театрі Ю. працював до 1961 як мист. керівник і режисер, підготувавши б. 100 вистав. За першого періоду Ю. перев. імітував репертуар Молодого Театру й спирався на драми В. Винниченка та модерні зах.-евр. п'єси. Від 1929 перейшов на сов. укр. (І. Микитенко, О. Корнійчук) та рос. репертуар. З світової клясичної спадщини ставив «Дон Карльоса» Й.-Ф. Шіллера (1936). Як актор залишився найкращим у побутових ролях: Терешко, Крамарюк («Суєта», «Житейське море» І. Карпенка-Карого), Копистка («97» М. Куліша). В побутовому пляні також виступав у ролях Фіґаро («Весілля Фіґаро» П.-О. Бомарше) та Швейка («Пригоди бравого вояка Швейка» за Я. Гашеком). Знімався в фільмах «Прометей» (1936), «Кармелюк» (1938), «Тарас Шевченко» (1951) та «Мартин Боруля» (1953). Викладав з перервами в Київ. Театральному Ін-ті (1938—61).

Г. Юра

Література: Кисельов Й. Разом з життям. К. 1972; Бобошко Ю. Гнат Юра. К. 1980.

В. Р.

Юра Терентій (1884—1973), актор на ролях характерних героїв, брат Гната Ю., родом з с. Федварів на Кіровоградщині. На сцені з 1905 в трупі С. Максимовича в Єлисаветграді, 1908—17 у різних провінційних трупах (О. Дукельського, О. Суходольського, П. Колісниченка та ін.), потім довготривало в Театрі ім. І. Франка (1921—57). Гол. ролі: Старшина («По ревізії» М. Кропивницького), Хома («Ой, не ходи, Грицю...» М. Старицького), Гнат Гиря, Мина Мазайло («97», «Мина Мазайло» М. Куліша), Чирва Козир («Диктатура» І. Микитенка), Кобза, Бублик («Загибель ескадри», «Платон Кречет» О. Корнійчука), Тартюф в однойменній комедії Ж.-Б. Мольєра.

Т. Юра

Юра св. собор у Львові, укр.-кат. собор гал. митрополії, до 1817 при манастирі Чину св. Василія Великого, барокково-рококовий монументальний архітектурний ансамбль з виразними нац. рисами (1744—62). Складається з барокового собору (1745–70) з дзвіницею (дзвін з 1341), рококової з клясицистичними портиками митр. палати (1761—62), будинків капітули, тераси з двораменними сходами, ажурної огорожі довкола соборового подвір'я з двома брамами в подвір'ї (1771) та мурів, що обводять капітульні будинки і владичий сад (1772). Ю. с. с. положений серед зелені на горбовині, домінує над містом. За традицією собор поставлений на місці дерев'яної церкви й оборонного манастиря, закладених за кн. Лева бл. 1280. Після зруйнування обох цих споруд Казіміром III (1340) на тому місці була зведена мурована триапсидна, чотиристовпна церква-базиліка візантійського типу, побудована 1363—1437 архітектом Дорінґом за архимандритів Евтимія і Лаврентія (1738—44). За митр. Атанасія Шептицького її розібрано й 1744—64 побудовано сучасний собор з комплексом будинків за проєктом і під доглядом до 1759 архітекта Б. Меретіна, закінчено 1764 архітектом і скульптором С. Фасінґером за митр. Лева Шептицького. Оздоблення і розмалювання інтер'єру тривало до 1780 і далі.

Ю. с. с. закладений на грец. рівнораменному хресті з чотирма каплицями між раменами хреста й мініятюрними банями під покрівлею, у центрі з великою банею на широкому барабані, що спирається на попружні арки. Угорі споруда охоплена карнизом. Численні пілястри, парні (на барабані) і подвоєні на стінах собору, увінчані кам'яними рококовими ліхтарями, надають будові стрункости. На вході до катедри побудовані паристі сходи з рококовою ажурною балюстрадою, оздобленою вазами та путами. На фасаді обабіч гол. входу статуї митр. Атанасія і Лева, над входом бальокон, високе вікно, причілок з гербовим щитиком Шептицьких й аттікою, завершеною кінною статуєю св. Юрія-Зміє-

борця роботи шлезького скульптора Йогана Пінзеля. Подвір'я перед катедрою замикають 2 рококові брами, прикрашені алегоричними постатями, що символізують Віру й Надію та Церкву рим. і Церкву грец.

Ансамбль собору св. Юра у Львові. В центрі собор оточений спереду і зліва будинками капітули, ззаду зліва дзвіниця, праворуч митрополича палата

Інтер'єр собору розписував С. Фабянський (1876), М. Радивилівський виконав велику композицію «Архиєрей» і «Появу апостолам», М. Смуглевич — завівтарну композицію «Проповідь Христа» і «Христос-Пантократор» у бані, Л. Долинський — намісні ікони, овальні ікони пророків і 16 сцен празничків. Скульптурні обрамування двох вхідних воріт і оздоблення входів та численні ліхтарі належать М. Філевичу. М. Осінчук 1942 виконав заг. консервацію і розмалювання стін та відчищення образів.

Ансамбль собору св. Юра з лету птаха

При будові комплексу Ю. с. с. працювали різні мистці в різних стилях: барокко, рококо, клясицизм, проте вони зуміли досягти органічної синтези барокової архітектури і скульптури, деталів химерної рококової орнаментики карнизів, балюстрад, аттік, капітелів, скульптур, ваз, сходів, портиків, підпорядковуючи всі складові елементи цілості на подобу образотворчої культури тогочасної Европи.

Після ув'язнення укр. кат. ієрархії з митр. Й. Сліпим на чолі і незаконного «Собору Гр.-Кат. Церкви 8—10 березня 1946 р.» Ю. с. с. передано правос. архиєп. в юрисдикції рос. патріярхату.

Література: Голубець М. Львів. Путівник. Л. 1925; Mańkowski T. Lwowskie kościoły barokowe. Л. 1932; Січинський В. Архітектура катедри св. Юра у Львові. Л. 1934; Пащук А., Деркач І. Львів. Путівник. Л. 1957; Логвин Г. По Україні. К. 1968; Овсійчук В. Архітектурні пам'ятки Львова. Л. 1969; Островский Г. Львов. П. 1982.

С. Янів

Юра св. церква в Дрогобичі, дерев'яна тридільна (тризрубна) в пляні церква кін. 15 — поч. 16 ст. з квадратною гол. навою і двома гранчастими бічними криласами (конхами) та гранчастими зрубами вівтаря і притвору (бабинцями), перевезена 1656 з с. Надієвого. Низ церкви обведений широким опасанням у вигляді аркади-ґалерії на стовпах. Над бабинцем хори з аркою-ґалерією і Введенська каплиця. Церква увінчана над гол. зрубами трьома верхами без заломів, а криласи малими верхами з одним заломом, всі на восьмибічних підбанниках. Інтер'єр церкви розписаний фресками, виконаними під керівництвом Стефана-маляра поповича Медицького. Крім рел. композицій (Страсті Христові), багатий декоративний орнамент перев.

Св. Юра церква в Дрогобичі 17 ст.

рослинного характеру. Іконостас та ікони того самого маляра («Акафист Богоматері», «Діяння апостола Павла», «Відсічення голови Великомученика Юрія») в коричнево-вохристій та оливково-зеленій гамі; скромними малярськими засобами мистець надав індивідуального, майже портретного виразу зображуваним постатям. Рельєф різьби виноградної лози на колонках іконостасу близький до різьби на камені. 1678 збудовано дзвіницю. Ю. с. ц. кількакратно ремонтовано, але вона не втратила свого первісного вигляду й досі є однією з краще збережених пам'яток гал. архітектури 17 в. *Р. М.*

Юрасов Михайло, київ. архітект 18 ст.; до його будов у стилі укр. барокко належать: бурса Софійського манастиря (1763—67), будинок ігумена Видубецького манастиря і будова вівтарної частини Михайлівського собору того ж манастиря (1770—75).

Юра-Юрський Олександер (1895—1968), актор родом з с. Федварів на Кіровоградщині, брат Гната і Терентія Ю., студіював і дебютував у Молодому Театрі в Києві (1918—19), згодом у театрі ім. І. Франка в Харкові й Києві (1920—48), одночасно 1925—27 режисер Донецького театру. Гол. ролі: Дядько Лев, Годвінсон («Лісова пісня», «У пущі» Лесі Українки), Егей («Сон літньої ночі» В. Шекспіра), Фурманов («Заколот» за Д. Фурмановим), Компас («Ділок» В. Газенклевера), Т. Шевченко («Доля поета» С. Голованівського), Естебан («Фуенте овехуна» Лопе де Веґа). З 1948 майстер мист. читання в Київ. Держ. Філармонії, зокрема інтерпретатор творів Т. Шевченка, М. Рильського, М. Бажана, П. Тичини, І. Франка.

О. Юра-Юрський

Юрґевіч (Юрґевич) Владислав (1818—98), археолог і клясичний філолог; викладач ліцею Рішельє в Одесі, чл. і віцепрез. Одеського Т-ва Іст. Праці з іст. генуезьких колоній на півн. Причорномор'ї, епіграфіки й сфрагістики грец. м. Причорномор'я, друкованих в ж. «Записки Одеского Общества Истории и Древностей».

Юрґенсон Петро (1836—1903), рос. муз. видавець; йому належить повне вид. (12 томів) творів Д. Бортнянського й ін. укр. композиторів.

Юревич Михайло (1707—?), київ. ювелір. З його робіт відомі карбовані срібні царські врата (1748) та оправа для престолу в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври (1751).

Юрезанський Володимир (1898—1957), рос. письм. родом з с. Пічуґіно, тепер Челябінської обл. Після революції 1917 довгий час жив на Україні, деякий час як кореспондент газ. «Известия». Ю. брав участь в укр. літ. процесі, перекладав укр. письм. на рос. Помер у Москві. Твори Ю., перекладені укр. мовою: «Ярина» (1929), «Степовий ґіґант» (1931), «Зникле село» (1958), «Дніпрогес» (1970).

Юренко Олесь (*1912), поет родом з м. Миколаєва; з кін. 1920-их рр. навчався в Полтавському індустріяльному технікумі й пізніше працював у ред. газ. і музеях на Полтавщині. З 1958 до 1966 — відповідальний секретар Полтавської філії Спілки письм. України. Зб. поезій: «Полтавське літо» (1953), «В тополинім краю» (1959), «Неспокійні стежки» (1961), зб. оп. «Ганнуся» (1965) та ін.

Юр'єв, м., див. *Дорпат*.

Юр'єв Василь (20. 2. 1879 — 8. 2. 1962), видатний селекціонер-рослинник, д. чл. АН УРСР (з 1948), почесний чл. Всесоюзної Академії С.-Г. Наук, родом з Пензенської губ. З 1909 працював на Харківській селекційній станції (з 1944 — дир.). 1946—50 дир. Ін-ту Генетики і Селекції АН УРСР, з 1955 дир. Укр. Н.-Д. Ін-ту рослинництва, селекції і генетики. Ю. автор бл. 100 праць з питань методики й орг-ції селекції, сортовипробування і насінництва с.-г. культур; вивів багато сортів озимої і ярої пшениці, проса, кукурудзи та ін. культур. Співавтор посібника для аґрономічних вузів з селекції й насінництва с.-г. рослин.

В. Юр'єв

Юр'єва (властиво св. Михаїла) **божниця**, пам'ятка архітектури Київ. Руси в м. Острі на Чернігівщині, побудована ймовірно 1098 кн. Володимиром Мономахом на території остерського городища, на горбі над долиною річок Десни й Остра. Архітектурним стилем пов'язана з переяславською будівельною традицією: одне невелике прямокутне приміщення з великою півкруглою апсидою, з двома опорними стовпами бл. зах. стіни; на них і на стінах спиралася система півокруглих склепінь. Божниця була завершена підбанником і надрубаним дерев'яним верхом. У консі апсиди частинно зберігся фресковий розпис (за стилем близький до київ. розписів 11—

12 ст.) Богоматері Оранти з двома архангелами по боках, в одежі, оздобленій орнаментами на подобу плахти і обшитій перлами. Під нею сцена Евхаристії з двома постатями Христа. Під Евхаристією були зображені святителі. Сюжетні зображення доповнювали орнаментальні композиції у віконних нішах і тріюмфальній арці в синіх, зелених і червоних кольорах; разом з фресками вони органічно пов'язувалися з архітектурою. Див. ще *Остер*.

Юр'ева божниця в Острі (1097). Реконструкція

Юр'євич (Jurjewicz) Антон (1839—68), поль. діяч на Україні, шляхтич родом з Вінничини, учасник поль. повстання 1863—64. Навчався в Київ. Ун-ті (1857—62), чл. «Провінційного комітету на Русі» для підготови повстання на Правобережжі, згодом повстанський диктатор. Очолив групу повстанців, з якою вирушив по селах Київщини та Волині, безуспішно пробуючи притягнути укр. селян до повстання. Схоплений у травні 1863 на Житомирщині, був ув'язнений у Києві, звідки втік за кордон (1864).

Юрженко Олександер (* 1910), фізикохемік родом з с. Баратівки на Миколаївщині. Закінчив Вологодський технологічний ін-т (1932). Викладач (з 1935) і проф. (з 1944) різних вузів, ректор Одеського Ун-ту (1960—70), з 1971 працює в Київ. вузах. Досліджував механізм і закономірності полімеризації ненасичених сполук в емульсіях.

Юридична консультація, заг. термін для визначення фахових порад з правових питань. В СССР під Ю. к. розуміють також систему й орг-цію надання юридичної допомоги, зокрема орг-ціям і установам. Ю. к. в нар. госп-ві точніше визначено як юридичну службу. Госп. установи, підприємства, колгоспи й держ.-адміністративні органи мають своїх постійних юристконсультів, обов'язки й відповідальність яких визначає всесоюзне законодавство, зокрема постанова ради мін-в СССР 1972. Для правового обслуговування колгоспів існують міжколгоспні юридичні групи, діяльність яких визначає Зразкове положення, затверджене мін-вами сіль. госп-ва й юстиції УССР.

Назву Ю. к. надано також обл. колеґіям адвокатів, які подають правову допомогу населенню даної адміністративної одиниці (р-ну, м. чи населеного пункту). Адвокати відстоюють інтереси клієнтів, виставляють відповідні довідки та складають документи для суду; також беруть участь у слідстві та суд. розгляді справ як захисники обвинувачених чи представники цивільних позивачів і відповідачів або й третіх зацікавлених осіб; вони можуть заступати сторони також в арбітражному процесі. Склад та місце діяльности Ю. к. визначає президія обл. колеґії адвокатів. Нею керує завідувач, поставлений президією колеґії адвокатів. Див. також *Адвокатура*.

В. Маркусь

Юридична наука, див. *Правнича наука*.

Юрик Степан (1868—1937), гал. політ. і гром. діяч (зокрема Золочівщини), гр.-кат. свящ., парох м. Золочева, шамбелян. Діяч Укр. Нац.-Дем. Партії, УНДО, 1918—19 чл. Укр. Нац. Ради.

Юринець Володимир (1891—1937), філософ-марксист, публіцист, поет, літ. і мист. критик родом з с. Олеська на Львівщині, д. чл. АН УРСР (з 1929); навчався у Львівському, Віденському, Берлінському й Паризькому ун-тах. Вийшовши з рос. полону, закінчив Ін-т червоної професури в Москві (1924) і там таки був проф. Моск. Ун-ту й Ін-ту Нар. Госп-ва. З 1925 зав. катедрою Укр. Ін-ту Марксизму-Ленінізму в Харкові, керував філос.-соціологічними дослідженнями; співред. журн. «Більшовик України» (1926—34) і «Прапор марксизму» (1927—33); чл. літ. орг-ції «Зах. Україна». До 1914 друкувався в львівській «Неділі» (1911—12), поль. ж. «Widnokrąg» і видав зб. філос. поезій «Етапи»; в 1920—30-их рр. виступав у газ. і журн. «Под знаменем марксизма», «Більшовик України», «Під прапором марксизму», «Червоний шлях», «Критика», «Літ. ярмарок», «Гарт», «Молодняк» тощо. Праці з діялектичного та іст. матеріялізму, історії філософії, соціології, естетики, критики зах. філософії й укр. націоналізму з марксистських позицій. Ю. коментував Демокрита, критикував концепцію неогеґельянства та фройдизму, зокрема методологію останнього, цікавився феноменологічною школою Е. Гуссерля. Найяскравіше Ю. виявився в працях з питань естетики та філософії культури: в дослідженнях естетики Е. Канта, Г.-В. Лессінґа, Г. Плеханова і гол. в критичних розвідках про М. Яцкова, Г. Сковороду, Л. Українку, В. Сосюру, М. Хвильового, М. Бажана, П. Тичину; брав активну участь у літ. дискусії 1925–28 рр. Ю. автор літературознавчої монографії «Павло Тичина. Спроба критичної аналізи» (1928), в якій дав філософічну інтерпретацію естетики і світогляду тодішнього Тичини та пору-

шив ряд культ. і історіософічних проблем. Кн. була засуджена партійною критикою й вилучена з обігу. Подібна доля спіткала його «Філос.-соціологічні нариси» (1930), підручник для вищих шкіл — «Діялектичний матеріялізм» (1932) й ін. Обвинувачений у філос. ревізіонізмі, ухилах у кантіянтство, геґельянство і нарешті у «буржуазному націоналізмі» Ю. 1936 заарештовано й заслано, там він і помер. У 1960-их рр. реабілітований, але його праці не зібрані, не вивчені і не видані.

Література: Лавриненко Ю. Володимир Юринець. У кн. Розстріляне відродження. Мюнхен 1959; Іваньо І. Володимир Юринець — дослідник мистецтва. У ж. Філософська думка, ч. 5. К. 1970.

Юріїв Іван (* 1893), військ. діяч, сотн. Січ. Стрільців (СС), з грудня 1918 командир штабу Осадного Корпусу, у січні 1919 комендант м. і фортеці Києва; Згодом начальник перевозу військ. Корпусу СС, опісля групи СС.

Юрій Володимирович († 1288 або 1290), пинський кн., син Володимира Володимировича з роду Із'яславичів. Літопис повідомляє про нього, що це був кн. «кроткий, смирный, правдивый», і «вси люди плакахуся по немь плачемъ великимъ».

Юрій Долгорукий (б. 1090—1157), кн. ростово-суздальський, згодом В. кн. київ., шостий син *Володимира Мономаха*. Прізвище Долгорукий — «Довга рука», надано деякими літописцями після його смерти за постійні втручання з загарбницькою метою у справи київ. князівства. Ще за життя Мономаха за Ю. Д. закріплено Ростово-Суздальську землю з резиденцією у Суздалі, де місц. боярство служило для нього підпорою. З 1125, після смерти Мономаха, Ю. Д. став незалежним ростово-суздальським кн. Після смерти свого старшого брата київ. кн. *Мстислава* І Великого (1132) Ю. Д. силою захопив Переяслав, згодом виміняв його за частину півн. земель у свого брата Ярополка, кн. київ. Перехід Переяславщини до Ю. Д. спричинив його боротьбу з братами, яка закінчилася 1135 поразкою Ю. Д., у висліді чого він був примушений покинути півд. землі і повернутися на Суздальщину. За його князювання зросла екон. і політ. сила півн. князівств, тут здвигнено м. Переяславль Залеський, Юрьев Польський, Кострому, 1147 вперше згадується Москва, яку він укріпив 1156, тому Ю. Д. вважають засновником Москви. Він оформив на Півн.-Сх. Русі уділи, які роздав своїм синам, стаючи засновником моск. династичної лінії Рюриковичів («молодші Мономаховичі») та організатором Ростово-Суздальського князівства, ядра пізнішої Росії. 1149, користуючися з міжусобиць між кн., Ю. Д. пішов у похід на півд. і разом з половцями, б. Переяслава на Дніпрі, розбивши війська київ. кн. *Із'яслава II*, оволодів Києвом. Однак 1150 мусів його покинути, але згодом знову опинився в Києві. Після поразки на р. Руті (1151), якої йому завдав Із'яслав II, Ю. Д. повернувся до Суздаля. Втретє здобув він Київ 1155, де лишився до кін. свого життя. Щоб закріпитись на півд., він роздавав тут своїм синам удільні князівства. Ю. Д. не був любленим серед киян; під час пиру у київ. боярина Петрила його 15. 5. 1157 отруїли. Після його смерти повсталі кияни ліквідували встановлену ним владу, «суздальців — бояр і дружину — побивали по містах і селах» (М. Грушевський). За Ю. Д. вперше виявилося суперництво двох народів, між Україною-Києвом та Суздальщиною почалася боротьба, яка набрала гострих форм за його сина *Андрія Боголюбського*.

Література: Грушевський М. Історія України-Руси, II. Л. 1905; Пресняков А. Княжое право в древней Руси. П. 1909.

А. Жуковський

Юрій Жевченко (1883—?), церк. діяч, архиєп. УАПЦ, родом з Єлисаветградщини. З 1911 свящ., 1914—17 — військ. свящ. 1920 один з організаторів Всеукр. Правос. Церк. Ради. З 1922 єп. УАПЦ Свирської церк. округи, 1924—28 єп. у Полтаві, згодом в Одесі (Одесько-Миколаївська церк. округа). 1929 заарештований і засланий на 8 рр. до концтаборів у Караґанду, де після поновного ув'язнення загинув за невідомих обставин.

Архиєп. Юрій Жевченко

Юрій з Дрогобича, див. *Дрогобич Юрій*.

Юрій Кониський, див. *Кониський Юрій*.

Юрій Кончакович († 1223), половецький хан, «найбільший між половцями», син Кончака, внук Отрока. Загинув у битві над Калкою.

Юрій І Львович (між 1252 і 57 — 1308, за ін. даними 1315), гал.-волинський кн. (1301—08 чи 15), син *Лева І Даниловича*. Споч. князював на Холмщині і Підляшші, після смерти батька (1301) об'єднав всі землі Гал.-Волинського князівства зі столицею у Володимирі. За князювання Ю. Л. Польща відвоювала Люблінську землю (1302), а Угорщина — частину Закарпаття. Зате в обставинах миру Гал.-Волинське князівство зазнало розквіту

і екон. добробуту. Ю. Л. титулував себе «королем Руси, князем Ладимирії» (Regis Rusie, Princeps Ladimerie), його держава користувалася добрими міжнар. зв'язками. Зокрема Ю. Л. тримав союз з Куявською лінією поль. кн., був одружений з Євфимією, сестрою Владислава Локетка. Його заходами засновано 1303 *Галицьку митрополію*, до складу якої увійшли епархії: Гал., Володимирська, Перемиська, Луцька, Холмська, Турівська. З Ю. Л. закінчився розквіт Гал.-Волинського князівства.

Печатка короля Юрія Львовича

Юрій II, Болеслав Тройденович (б. 1306—40), гал.-волинський кн. (1323—40), син кн. Тройдена II Мазовецького і Марії, дочки Юрія Львовича, сестри гал. кн. *Андрія I* і *Лева II*. Споч. Ю. II був вихований у кат. вірі (Болеслав), згодом прийняв православіє з ім'ям Юрій. Підтримував зв'язки з Литвою (був одружений з Євфимією-Офкою дочкою лит. кн. Гедимина) та Тевтонським орденом. Натомість вороже до Ю. II ставилася Польща й Угорщина. Свою владу Ю. II намагався зміцнити, спираючися на міщан, протеґував нім. колоністам та сприяв припливові чужинців. Проти Ю. II виступили бояри і за невияснених обставин отруїли його. З ним закінчується рід Романовичів у Гал.-Волинському князівстві, а також княжа доба самостійної укр. держави.

Юрій Міхновський (1868—1937), церк. діяч, архиеп. УАПЦ. З 1894 свящ. у Золотоноші (Полтавщина), на Соборі 1921 висвячений на єп., згодом архиеп. Чернігівський (1921—22). У 1923—31 без церк. округи як парафіяльний свящ. служив на Полтавщині. З 1931 перебував у Києві, де виконував обов'язки настоятеля Св. Софії. 1937 був заарештований і розстріляний.

Архиеп. Юрій Міхновський

Юрій I Ракоці (1593—1649), див. *Ракоці, Юрій I*.

Юрій II Ракоці (1615–60), див. *Ракоці Юрій II*.

Юрій Тесленко (1894—1943), єп. УАПЦ родом з Поділля. Свящ. з 1918, єп. Білоцерківської церк. округи (1925–30), 1931 заарештований і засланий на 10 рр. до концтаборів. З 1941 працював як колгоспний робітник. Помер у Вінниці.

Єп. Юрій Тесленко

Юрій Ярославич (бл. 1112—66), кн. Турівсько-Пінського князівства, син Ярослава Святополковича, волинського кн. з роду Із'яславичів. Спочатку, у 1140-их рр., на Волині, згодом у Турово-Пінській землі. Підтриманий туровцями, воював з Мстиславичами. Після Ю. Я. дійшло до поділу Турово-Пінського князівства.

Юрій Ярошевський (1872—1923), церк. діяч, митр. Правос. Церкви в Польщі, родом з Поділля, з священичої родини. 1896 закінчив Київ. Духовну Академію, з 1906 єп.-помічник у Тулі, згодом лубенський єп., з 1910 ректор Петербурзької Духовної Академії; 1919 харківський архиеп., 1921 переїхав до Польщі, був іменований від константинопільського патріярха екзархом Правос. Церкви в Польщі і піднесений до сану митр. Автокефалія тієї Церкви, що її бажав уряд Польщі, відповідала бажанням укр. церк. діячів, які прагнули порвати зв'язок укр. церкви з Москвою. Митр. Юрій сприяв цьому задумові, всупереч опорові росіян. У розпалі церк. боротьби Ю. Я. застрелив рос. архимандрит С. Латишенко. Важливіші праці Ю. Я.: «Соборне послання апостола Якова», «Соборне послання апостола Петра» та ін.

Митр. Юрій Ярошевський

Юр'їв день, весняне свято Юрія (6 травня н. ст.), що в нар. календарі символізує прихід весни. Юрій (Юр, Юрай) звільняє сили природи до їх позного розквіту й життя. Він також покровитель худоби й тварин. Того дня в Карпатах виганяють худобу на гром. пасовисько. За звичаєвим правом, подекуди можна було до Ю. д. вільно пасти худобу й на чужому полі чи пасовиську. В

деяких селах Закарпаття на Ю. д. замаювали хати березовим віттям, молодь обливалася водою. Ю. д. на Україніназагал хліборобське свято, колись також пов'язане з веснянками.

Ю. д. у рос. державі мав у 16—17 вв. соціяльно-правове значення: за тиждень перед і після Ю. д. кріпаки могли змінювати свого поміщика, якщо виконали супроти нього свої зобов'язання. (Але цей Ю. д. був осіннім, 26 листопада). Подібний звичай існував також на Чернігівщині, яка в 16 в. попала під моск. володіння.

Юр'ївка (V—17), с. м. т. Павлоградського р-ну Дніпропетровської обл., положене над р. Малою Тернівкою; 2 500 меш. (1984); у 1934—59 — р. ц.; харч. пром-сть.

Юр'ївка (V—20), кол. Щегловка, с. м. т. (з 1938) Лутугинського р-ну Ворошиловградської обл. 4 800 меш. (1984). Видобуток кам'яного вугілля; швейно-трикотажна фабрика. Заснована в 1840-их pp.

Юр'ївське євангеліє, апракосний текст на 231 аркуш, написаний між 1119 і 1128 для новгородського манастиря св. Юрія,

Юр'ївське Євангеліє 1120—1128

але правдоподібно на Україні, можливо, в Києві. Рукопис має численні графічні прикраси. Уривки тексту видав Амфілохій (1877), описували мову, крім Амфілохія, Ф. Буслаєв (1884), Л. Жуковская (1965—66) та ін. Рукопис зберігається у моск. Іст. музеї.

Юрк Юрій (1905—76), геолог родом з Дніпропетровщини. Закінчив Харківський ІНО (1932), з 1934 наук. співр. Ін-ту геол. наук АН УРСР; 1956—73 — дир., 1973—76 — завідувач відділу Ін-ту мінеральних ресурсів. Основні праці Ю. присвячені питанням геології й мінералогії Укр. щита, генези й перспектив використання різних видів мінеральної сировини.

Юркевич Віктор (1898—?), історик, співр. ВУАН, нар. у Александрополі, Єриванська губ. Учень і співр. М. Грушевського. Праці з історії України 16—17 вв.: монографія «Укр. еміґрація на Схід і заселення Слобожанщини за Б. Хмельницького» (1931) і розвідки у вид. ВУАН: «До студій Максимовича з історії Старого Києва» (1926), «Селянські переходи та пограничні комісії половини XVIII в.» (1926), «Звенигородщина в XVI—XVII вв.» (1927), «Харківський перепис 1660 р.» (1928), «Київський перепис 1666 р.» (1928), «Романівка на Київщині» (1929). З 1932 усунений з ВУАН, 1937 засланий, дальша доля невідома.

Юркевич Йосип (1855—1910), гром. діяч, лікар, чл. Старої Громади, співр. «Ради», «Села», ЛНВ та ін. часописів; автор нарисів «Сучасні сільські малюнки».

Юркевич Лев (1884—1917 або 18), визначний соц.-дем. діяч і письм., син заможного лікаря з гурту «українців польської культури», що виник під впливом В. *Антоновича*, з 1904 чл. РУП. 1907 виїхав за кордон і там закінчив університетську освіту, розпочату 1903 в Київ. Ун-ті. Після смерти батька 1911 жив на Зах. (здебільшого у Франції); значну спадщину використовував на підтримку укр. соц.-дем преси («Наш Голос», Л. 1910—11; «Дзвін», К., 1913—14), друкувався в «Дзвоні» під псевд. Л. Рибалка. Ю. автор брошур: «Національна справа і робітництво» (1913), «Кляси і суспільство» (1913), «L'Ukraine et la Guerre» (Льозанна, 1916). Відстоюючи ідею укр. пролетарської революції, Ю. виступав проти укр. міщанства та орієнтації на Австрію й Німеччину. З цього приводу полемізував з Д. Донцовим; видавав «Боротьбу» (Женева, 1915—16, 7 чч.), в якій виступав проти Союзу Визволення України і проти рос. шовінізму, вимагаючи дем. федералізації Рос. Імперії та окремої укр. соц.-дем. партії. Ленін, уважаючи Ю. небезпечним противником, інтриґував проти нього. Ю. у брошурі «Русские социал-демократы и национальный вопрос» (1917, укр. переклад 1969) відповів критикою ленінського централізму. Після березневої революції намагався повернутися на Україну; помер у Москві.

Л. Юркевич

Література: Левинський В. Лев Юркевич. Л. 1927; Дорошенко Д. З історії укр. політ. думки за часів світової війни. Прага 1936; Рибалка Л. Рос. соціял-демократи і нац. питання. Мюнхен 1926. *М. Юркевич*

Юркевич Памфил (16. 2. 1826 — 4. 10. 1874), визначний філософ і педагог родом з с. Ліпнява на Полтавщині, син правос. свящ. Богословську освіту здобув у Полтавській Духовній Семінарії,

яку завершив 1847—51 у Київ. Духовній Академії. З 1851 викладав філософію (з 1861 — проф.) у Київ. Духовній Академії, з 1857 також нім. мову. 1854—56 асистент інспектора Академії. Рішенням мін-ва освіти 1861 його призначено проф. Моск. Ун-ту на катедрі філософії. Серед його студентів були майбутній рос. філософ В. Соловйов, який високо цінив виклади й творчість свого учителя, а також історик В. Ключевський. Крім праці в ун-ті, Ю. викладав педагогіку в учительській семінарії, а також виступав з публічними лекціями на філос. теми.

П. Юркевич

Ю. був представником «ідеал-реалізму», в теорії пізнання підкреслював значення емоційних елементів. Полеміка Ю. проти матеріялізму та позитивізму привела в часи панування цих течій в рос. суспільстві до нападів на нього з боку «проґресивної» журналістики, особливо М. Чернишевського, що довело до його бойкоту.

Київ. період у діяльності Ю. був найбільш продуктивним. Тут він написав більшість своїх філос. праць. Серед них: «Идея» (Журн. Мин-ва Нар. Просвещения, 1859), «Сердце и его значение в духовной жизни человека по учению слова Божия» (ТКДА, 1860), «Материализм и задачи философии» (ЖМНП, 1960), «Из науки о человеческом духе» (ТКДА, 1860), «По поводу статей богословского содержания, помещенных в «Философском Лексиконе» (ТКДА, 1861), «Мир с ближними, как условие христианского общежития» (ТКДА, 1861), «Доказательства бытия Божия» (ТКДА, 1861), «Язык физиологов и психологов» (Русский Вестник, 1862), «Разум по учению Платона и опыт по изучению Канта» (Московския Университетския Известия, 1865—66), «Игра подспудных сил» (Русский Вестник, 1870). З ділянки педагогіки Ю. написав «Чтения о воспитании» (1865), «Курс общей педагогики» (1869). Лишилася в рукописі «Метафизика», доля якої невідома.

Філософію Ю. визначають конкретним ідеалізмом, або «філософією серця». Він розвиває вчення про людину як вільну, індивідуальну, конкретну й відповідальну істоту. Людина є центр. темою його філософії, а серце в його вченні — хоронитель і двигун фіз. сил людини, центр її душевного і духовного життя, багатогранних почувань, зворушень, пристрастей, центр її морального життя.

Сов. дослідники поборювали філософію Ю. як «релігійне, об'єктивно-ідеалістичне вчення про світ як продукт діяльности бога, духа». Натомість високо цінили творчість Ю. В. Соловйоз, Г. Шпет, Д. Чижевський, В. Рудко, підкреслюючи його зв'язок з укр. філос. традицією (Г. Сковорода, М. Гоголь) та об'єктивну цінність і модерний характер його думок.

Твори Ю., перевидані на еміґрації: «Твори», ред. С. Ярмусь. Вінніпеґ 1979; «Вибрані твори. Ідея — Серце — Розум і досвід». Переклад з рос. С. Ярмуся. Вінніпеґ 1984.

Література: Соловьев В. О философских трудах П. Д. Юркевича. СПб 1874 (Перевидано в «Собрание сочинений», Т. 1. П. 1901); Шпет Г. Философское наследие П. Д. Юркевича. «Вопросы философии и психологии». Ходзицкий А. Проф. П. Д. Юркевич. «Вера и Разум», 1914; Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Прага 1931; Ярмусь С. Памфіл Данилович Юркевич та його філософська спадщина. Вінніпеґ 1979.

Д. Чижевський, С. Ярмусь

Юрків Іван (1898—?), військ. діяч родом з Самбірщини, четар УСС, поручник УГА, учасник бою під Мотовилівкою (1918), командант сотні в 11 Стрийській бриґаді, учасник Зимового походу, вояк «Карп. Січі» (1939), командант укр. поліції в Білій Підляській і Білгораю. На еміґрації в ЗДА.

Юрківка (IV—12), с. м. т. Звенигородського р-ну Черкаської обл., 3 400 меш. (1984); овочевоконсервний зав. Вперше згадується на поч. 18 в.

Юрковський (Jurkowski) Мар'ян (* 1929), поль. мовознавець. Праці з іст. укр. мови та поль.-укр. мовних взаємин. Перекладач з укр.; ред. зб. «Тарас Шевченко...» (Варшава, 1961) і автор вступної ст. до нього; автор праці «Польські друзі Т. Шевченка» (зб. «Т. Шевченко в сотурічницю смерти», Варшава, 1961). Крім того, праці: «Бібліографія праць про Лемківщину» (1962), «Укр. гідрографічна термінологія» (1971) та ін.

Юрмас Я., справжнє прізвище й ім'я Масютин Юрій (1896—1942), муз. критик, дослідник творчости М. Леонтовича, родом з с. Нової Басані на Чернігівщині. Зредаґував «Муз. твори» М. Лентовича (1930—31). Автор рецензій на муз. вистави й концерти.

Юрна Міхкель (1899—1972), естонський письм.; перекладач на естонську мову повістей Т. Шевченка (Таллін 1955).

Юровський Володимир (1915—72), композитор родом з Таращі на Київщині; закінчив Моск. консерваторію (1938). Серед ін. творів — «Дума про Опанаса» (лібретто Е. Багрицького), поставлена у Львівському Театрі Опери та Балету ім. І. Франка (1940).

Юрчак Василь (1876—1914), найвизначніший драматичний актор гал. сцени кін. 19 — поч. 20 в., гол. в характерному і комічному амплюа в театрі т-ва Руської Бесіди у Львові (1897—1914), родом з м. Скали на Тернопільщині. Ю. був блискучий у ролях сіль. і міщанських типів, незрівняно відтворював комічні жидівські типи в п'єсах Я. Ґордіна («За синім морем», «Міреле Ефрос», «Сатана»). Ін. ролі: Хома («Ой, не ходи, Грицю...» М. Старицького), Кукса («Пошились у дурні» М. Кропивницького), Феноген, Омелян («Хозяїн», «Бурлака» І. Карпенка-Карого), Янко («Хата за селом» за Ю. Крашевським), Микола, Семен («Украдене щастя», «Учитель» І. Франка), Бен Акіба («Уріель-Акоста» К. Гуцкова), Перчихін, Актор («Міщани», «На дні» М. Ґорького). Ю. мав не тільки талант перевтілення в сценічні образи, але й великий дар імітувати гру своїх колеґ.

В. Юрчак

Юрчакова Ганна (1879—1965), драматична акторка на героїчних ролях родом з Теребовлі на Тернопільщині, дружина Василя Ю. З 1899 на сцені театру т-ва Руської Бесіди у Львові, згодом у Тернопільських театральних вечорах під кермою Л. Курбаса і М. Бенцаля (1915—17), далі в Укр. Театрі (1918–19), з березня 1919 перетвореному на Новий Львівський Театр під проводом А. Бучми. У травні 1920 повернулася до Тернополя й покинула сцену. Найбільший успіх мала в ролі Ріти у п'єсі В. Винниченка «Чорна пантера й білий ведмідь». Ін. ролі: Наталка («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Галя («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Софія і Варка та Харитина («Безталанна», «Наймичка» І. Карпенка-Карого), Аза («Хата за селом» за Ю. Крашевським), Анна («Украдене щастя» І. Франка), Сара («Жидівка вихрестка» І. Тогобочного), Панна («Панна-Штукарка» О. Володського) та ін. Останні роки Ю. прожила у Львові, залишила спомини про В. Юрчака, Л. Курбаса, К. Рубчакову і М. Заньковецьку.

Г. Юрчакова

Юрченко (справжнє прізвище Карась-Глинський Юрій) Віталій (* 1900), публіцист, автор споминів «Шляхами на Соловки», «Зі соловецького пекла на волю» (Л. 1931) та повісти «Червоний чад».

Юрченко Людмила (* 1943), співачка меццо-сопрано родом з Харкова, закінчила Київ. Консерваторію (1969, кляса Р. Разумової), солістка Київ. Театру Опери й Балету, лавреатка міжнар. конкурсу співаків у Барсельоні (1975). Партії: Йоанна («Орлеанська діва» П. Чайковського), Даліля («Самсон і Даліля» К. Сен-Санса), Леонора («Фаворитка» Ґ. Доніцетті), Амнеріс («Аїда» Дж. Верді), Марфа і Марина («Хованщина» і «Борис Ґодунов» М. Мусорґського), Кармен (однойменна опера Ж. Бізе) та ін.

Л. Юрченко

Юрченко Олександер (1904—62), правник і політ. діяч родом з Києва. Навчався на юридичному фак. Київ. Ін-ту Нар. Госп-ва; працював у Комісії для вивчення укр. права УАН та викладачем сер. і вищих шкіл. На еміґрації в Німеччині — проф. сов. права УВУ, д. чл. НТШ й УВАН, співроб. Ін-ту для вивчення СССР у Мюнхені (з 1954). Активний в Укр. Нац. Держ. Союзі, чл. УНРади та її Виконавчого органу (1952—54, 1957—62). Праці про правний статус УССР та сов. федералізм: «Природа і функція сов. федеративних форм» (1956), «Die staatrechtliche Lage der Ukrainischen SSR als Bestandteiles der UdSSR» (1956), «Проблема інтернаціонального й національного в большевизмі» (1955); посмертно появилася монографія «Укр.-рос. стосунки після 1917 р. в правному аспекті» (1971).

О. Юрченко

Юрченко Петро (1900—72) архітект і мистецтвознавець родом з с. Медвина на Київщині; закінчив Київ. Художній Ін-т (1928) і викладав у ньому (1928—41) та в київ. Інженерно-Будівельному Ін-ті. Ю. разом з Г. Логвином і Ю. Нельговським обстежував і вивчав пам'ятки архітектури й виконав численні реконструкції, зокрема дерев'яних споруд у Києві (палац А. Кисіля, ратуша, дзвіниця Михайлівського-Золотоверхого манастиря за малюнком 1688 та ін.). Важливіші споруди та конкурсні проєкти

Ю.: будинок уряду УРСР (1927) і житловий масив «Промінь» (1929) у Харкові; Курський вокзал у Москві (1932), всі у співпраці з ін.; автор надбудови ротонди на Аскольдовій Могилі (1935) і проєкту відкритого театру б. неї в Києві (1936—37). Автор наук. праць: «Нар. житло України» (1941), «Дерев'яне зодчество України» (1949), «Дерев'яна архітектура України» (1970). Ю. співавтор «Нарисів історії архітектури Укр. РСР» (1957, т. 1), «Історії укр мистецтва» (т. 3, 5, 1968) та «Укр. нар. мистецтва» (т. 3, 1962); ст. у зб. і журн.

Юрчишин Володимир (* 1925), економіст-аґрарник родом з с. Заячівки Вінницької обл., чл.-кор. ВАСГНІЛ (з 1975), працював в Укр. с.-г. Академії (1968—76 її ректор), у 1970-их рр. був керівником Укр. н.-д. ін-ту економіки й орг-ції сіль. госп-ва ім. Шліхтера та співред. наук. зб. «Економіка і організація сільського господарства» (1964—87). Ю. автор бл. 30 друкованих праць з ділянки управління аґропром. комплексів, економіки й орг-ції садівництва.

Юрчишин Володимир (* 1935), графік родом з с. Дахнова на Лемківщині; закінчив Львівський Політехн. Ін-т (1957), працює перев. в галузі книжкової графіки. Оформив багато вид. Шевченкових творів, вид. «Музичної України» (1966—67), кн. М. Колесси «Лемківське весілля» (1967), «Коломийки» (1968), «Нар. пісні в записах Лесі Українки та її співу» (1971), каталогів мист. виставок тощо.

Юрчук Василь (* 1921), історик, родом з с. Бродецьке на Вінничині. З 1949 викладач Київ. Ун-ту, 1955—74 завідував катедрою в Укр. с.-г. академії, з 1974 дир. Ін-ту історії партії при ЦК КП України. З 1974 чл.-кор. АН УРСР. Праці з історії Ком. партії України (ред. колективної праці «Нариси історії комуністичної партії України», 1971 і 1977).

Юрчук Віра (* 1941), малярка, родом зі Львова. Студіювала в Онтарійському Коледжі Мистецтва (Торонто). Працює в техніках акриліку, монотипії і батіку. Мала власні виставки в Оттаві й Торонто та брала участь у численних збірних, м. ін., у «Світовій виставці укр. мистецтв» (1982) і в міжнар. — «Торонтська мистецька мозаїка» (1984). Від абстрактного безпредметного малярства Ю. перейшла до малярства фіґурального.

Юси, назва літер первісних глаголиці й кирилиці, де юси позначали носові голосні. Певної етимології цієї назви не встановлено. Літер цих було дві в кирилиці це були Ѫ, юс великий, і Ѧ, юс малий; вони мали варіянти відповідно Ѭ і Ѩ, що звичайно розглядаються як йотовані Ѫ і Ѧ; менше ймовірна гіпотеза Трубецкого та ін., що Ѭ означало носове *ö*, Ѩ носове *ä* (Васільєв та ін.). Щодо основного звукового характеру звуків, позначуваних цими літерами то для юса великого переконливо приймається голосний типу носового *о*, а для юса малого типу *е*. Носовий резонанс цих голосних у протоукр. говірках був утрачений найпізніше в сер. 10 ст., при чому носове *о* змінилося на *у*, а носове *е* у півд. говірках протоукр. мови на *а* з пом'якшенням попереднього приголосного, а в більшості півн. так само під наголосом, але на *е* без пом'якшення попереднього приголосного в ненаголошених складах *(дуб* з *дѪбъ*, півд. *де́сять, десяти́й*, півн. *де́сеть, десяти́й* з *десѧть, десѧтый)*. Поскільки в час запровадження письма на Україні носових голосних там уже не було, юси в давніх пам'ятках уживано хаотично, юс великий усуміш з *у*, а юс малий усуміш з *я*. Вживання юса великого припинилося від середини 13 ст.; під т. зв. другим півд.-слов. впливом його відновлено в 15—16 ст., але з вимовою таки *у* як суто графічний варіянт і не надовго. Щодо юса малого, то він утримався на письмі аж до запровадження *гражданки* завдяки тому, що було встановлено правило писати *я* на початку складу, а юс малий після приголосного, незалежне від того, чи первісно в слові був носовий голосний чи *'а (десѧть, землѧ*, але *якъ, языкъ, моя)*. *Ю. Ш.*

Юсов Федір (* 1915), маляр родом з станиці Курганної Краснодарського краю; закінчив Харківський Художній Ін-т (1952); тематичні картини «Шахтарі» (1957), «Вийшли на пласт» (1960); портрети; монументально-декоративне мозаїчне пано для інтер'єру сумського ринку та фойє кінотеатру «Київ» у Харкові (1964—65, спільно з ін.). Рельєфи на тему «Дніпропетровщина» (1970) та ін.

Юст (Just) Юль (1664—1715), данський дипломат родом з м. Віборґу (Данія), посол у Росії (1709—11) при царі Петрі І. 1711 відвідав Україну. Залишив записки-денник з цінними даними про події й життя в Росії й на Україні на поч. 18 в. Зокрема Ю. описує місцевості на Гетьманщині (Глухів, Чернігів, Кролевець, Ніжен), багато з яких були знищені рос. військом 1708—09; Київ з Печерською Лаврою, Київ. Академією. Дипломат підкреслює різницю між українцями й росіянами, вказуючи на освіченість перших, багато з яких знають латинську мову, зазначаючи, що «козаки народ вільнолюбний, невдоволений царем за призначення до їх фортець московських комендантів». Того ж 1711 Ю. в супроводі моск. драґунів відвідав Поділля (Немирів), згодом також Галичину, був захоплений м. Львовом. Денник Ю. видано у рос. перекладі: «Запис-

ки Юста Юля, датского посланника при Петре Великом. 1709—1711» (1899).

Юськів (псевд. Терен) Теодор (* 1911), співак-баритон родом з с. Поточище Городенківського пов. (Галичина); спів вивчав у А. Дідура (Львів). Дебютував 1937 у Львові в опері Ґ. Доніцетті «Фаворитка», брав участь у виставах опер «Кармен» Ж. Бізе, «Янек» В. Желенського, «Травіята» Дж. Верді. Отримав першу нагороду на конкурсі співаків Союзу укр. професійних музик у Львові (1939). Пізніше виступав в оперних театрах Польщі, Німеччини, Норвегії і в Парижі. Заголовні ролі Ю. в операх «Севільський цирульник» Дж. Россіні, «Фіґарове весілля» В.-А. Моцарта, «Ріґолетто» Дж. Верді, Тореадор в опері «Кармен» Ж. Бізе та ін. 1945—49 концертував у Зах. Німеччині, з 1949 у ЗДА. Муз. критик і автор праці «Національно-державна мотивація творчости С. Людкевича» (Лондон, 1984).

Т. Юськів-Терен

Юферов Михайло (* 1907), кінодекоратор родом з Владивостока, там здобув фахову освіту в місц. школі живопису і скульптури (1930) та на театрально-декоративному відділі мист. студії (1933). Працював кінодекоратором в Одеській (1935—41) і (з 1950) Київ. кіностудіях. Ю. належить мист. оформлення фільмів: «Танкер ,Дербент'» (1940), «Дочка моряка» і «Морський яструб» (1942), «Костянтин Заслонов» (1949), «В степах України» (1952), «Максимко» і «Запорожець за Дунаєм» (1953), «Мальва» (1957), «Надзвичайна подія» (1959), «Іванна» і «Літаючий корабель» (1960), «Гадюка» (1965) та ін.

Юхвід Леонид (1909—68), письм. родом з Гуляй-Поля, тепер Запор. обл., робітник друкарні за фахом, освіту здобув заочно. 1920—33 працював у ред. криворізької газ. «Червоний гірник», в якій друкував перші оп. й вірші; з 1933 — на літ. роботі в Харкові; за війни — ред. радіостанції «Дніпро». Першу зб. оп. «На життя» видав 1931. Наступні вид.: роман «Вибух» (1932); комедії «Весілля в Малинівці» (1937), «Ніч у червні» (1941), «Чудовий край» (1946), зб. «Комедії» (1954); повісті: «Мишко Конюшенко» (1946), «Вояка» (1953), «Оля» (1967) та ін.

Л. Юхвід

Юхименко Іван (1892—1938?), актор, режисер і педагог родом з Харкова; там дебютував 1914 на сцені міськ. театру. Згодом викладач Харківського Муз.-драматичного Ін-ту (1925—27) і режисер Театру для дітей (1924–25), далі в Дніпропетровському театрі ім. Т. Шевченка (1928—30), Харківському театрі Ленінського Комсомолу (1931), Одеському (1933—37) і Харківському (1937—38) театрах Революції. Вистави: «По зорі» В. Ґжицького (1924), «Павло Греков» Б. Войткова і Л. Ленча (1931), «Диктатура» І. Микитенка (1929), «Загибель ескадри» О. Корнійчука (1933), «Республіка на колесах» Я. Мамонтова, «Отелло» В. Шекспіра, «Сорочинський ярмарок» за М. Гоголем та ін. Репресований. Помер у Казані.

І. Юхименко

Юхименко Прокіп (1870—1931), майстер-різьбар на дереві родом з с. Великі Будища на Полтавщині, син Федота Ю. (див.). Автор барельєфів («Козак-бандурист», 1902), скульптур балюстради хору і колон для будинку Полтавського земства (тепер Краєзнавчого музею), декоративних картушів на Музеї іст. Полтавської битви (1908—09), різьблених меблів, оправ альбомів, форм для кахлів тощо.

Юхименко Федот (перша пол. 19 – поч. 20 ст.), майстер круглої скульптури родом з с. Великі Будища на Полтавщині. Ю. автор монументально-декоративних скульптурних композицій для палацу Кочубеїв у Петербурзі, різьблених іконостасів, меблів, предметів побуту. З майстерні Ю. вийшли його учні, різьбарі В. Гарбуз, П. Кремпоха, В. Рева та ін.

Юхим Калішевський (1892—?), церк. діяч родом з Київщини, після закінчення Київ. Ун-ту учителював у Києві. Єп. УАПЦ Черкаської церк. округи (1922—29), згодом завідувач катедри в Одесі (1929—30). Заарештований 1930 (за ін. даними 1936), дальша доля невідома.

Єп. Юхим Калішевський

Юхимович Василь (* 1924), поет і журналіст родом з с. Сингаї на Житомирщині, працював заступником ред. журн. «Україна». Зб. поезій «Матері» (1955), «Вікно у світ» (1960), «З клекоту літ» (1962) та низка ін.; кн. гумористичних віршів: «Який Яків — така й дяка» (1960), «Весілля з квитанцією» (1966), «Євангеліє від Лукича» (1971), «Виводок жар-птиці» (1975); кн. щедрівок «Щедрий вечір» (1964) і весільних пісень (1969) та ін.

Юхнівська культура, археологічна культура 6—2 ст. до Хр., поширена в басейні сер. течії Десни і Сейму; назва від городища в с. Юхнове (б. Новгорода Сіверського), відкритого 1873 Д. Самоквасовим і дослідженого в 1940-их рр. Розкопами виявлено залишки дерев'яних укріплень, ліпний посуд, кістяні, залізні й бронзові вироби, зерно збіжжевих культур, кістки свійських тварин. Ці знахідки свідчать, що носіям культури було відоме хліборобство, скотарство та ремесла. Населення Ю. к. мало торг. зв'язки з античними містами-державами Причорномор'я.

Юхно Іван (* 1918), маляр родом з с. Градизьк на Полтавщині; закінчив Київ. Художній Ін-т (1949); автор станкових творів на побутові теми: «Звістка про нагороду» (1949), «На колгоспному стадіоні» (1952), «Юні будівники» (1954), «В годину синьозору» (1964) та ін.

Юхновська Нінель (* 1931), композитор родом з Харкова; там закінчила консерваторію (кляса Д. Клебанова, 1953). Твори: опера «Павло Корчаґін» (1961), «Закарпатська рапсодія» для фортепіяна й оркестри, твори для фортепіяна, скрипки, віольончелі, «Молодіжна поема» і «Кавказькі акварелі» для струнного квартету.

Юхновський Ігор (* 1925), фізик-теоретик родом з с. Княгинина на Рівенщині, чл. АН УРСР. Закінчив Львівський Ун-т (1951) і 1959—69 завідував у ньому катедрою фізики. Від 1969 завідує Львівським відділом Ін-ту Теоретичної Фізики АН УРСР. Ю. зробив істотний вклад у квантову статистичну фізику, опрацював теорію плинного гелію IV. Його слід вважати основоположником мікроскопічної теорії фазових переходів.

І. Юхновський

Юхно-Гуревич Ганна (* 1920), малярка родом з Олександровська (тепер Запоріжжя); закінчила Київ. Художній Ін-т (1949, кляса О. Шовкуненка, Т. Яблонської). Картини на побутові теми: «Моделісти» (1958), «Мрійники» (1964), «Ланка» (1969), «Юні випробувачі» (1960), «За нову хату» (1967) та ін. Разом з Іваном Ю. «На колгоспному стадіоні» (1952), «Юні будівники» (1954).

Юцевич Євген (* 1901), композитор родом з с. Доброеличківки Єлисаветградської губ., учень Л. Ревуцького, диригент і муз. консультант у театрах і клюбах Києва, викладач акустики й інструментації. Твори: опери «Кирило Кожумяка» (1954, 1983) і «Вулкан» (1957); 2 симфонії, сюїта на укр. нар. теми для духової оркестри, твори для фортепіяна, прелюдія і фуґа та рапсодія для бандури, обробки нар. пісень. Автор підручника з питань теоретичних основ музики, школи гри на бандурі, словника муз. термінів.

Юцевич Йосип (* 1911), театральний і кінодекоратор, освіту здобув у Київ. Художньому Ін-ті (1934); оформлював вистави в Одеському театрі революції («Йшов солдат з фронту», 1939), Київ. рос. драматичному театрі («Олеко Дундич», 1950), Київ. опереті (М. Рахманова «Голубий гусар», 1951), Київ. музкомедії: «Вогники» Ю. Свиридова (1952) і «Весілля в Малинівці» О. Рябова (1966). На Одеській кіностудії «Таємничий острів» (1940), на Київ. ім. О. Довженка «Калиновий гай» (1953), «За двома зайцями» (1961—62), «Мовчать тільки статуї» (1962), «Лють» (1965), «Веселі жабокрити»» (1971). Ю. оформлював також програми: Київ. цирку, концерту в кремлівському палаці з'їздів з нагоди 150-річчя від дня народження Т. Шевченка (1964) тощо.

Юшанли, р. на Приозівській височині, ліва притока *Молочної*. Довж. — 95 км, сточище — 545 км.^{2} Влітку маліє, а інколи пересихає.

Юшкевич Адольф (* 1906), історик математики родом з Одеси. Закінчив Моск. Ун-т (1929). 1930—52 працював у Моск. Вищій Техн. Школі (з 1940 її проф.). Від 1945 працює в Ін-ті Історії Природознавчих Наук і Техніки АН СССР, чл. Міжнар. Академії Природознавчих Наук (1960), 1965—68 її през. Основні твори Ю. присвячені історії математики Сх. Европи та Бл. й Дал. Сходу. Ред. зб. творів різних вчених, у тому ч. укр. математика М. Остроградського (1961); 1965 опублікував ст. Остроградського з матем. фізики, що зберігалися в Франц. Академії. Уважається засновником іст.-наук. школи в СССР.

Юшкевич Амвросій (1690—1745), правос. церк. діяч, викладач Київ. Академії, ігумен Виленського Святодухівського манастиря, автор протикатолицького

полемічного твору «Основательное показание разностей между греческою и римскою папскою церквою» (в рукописі). З 1736 єп. Вологодський, з 1740 архиєп. Новгородський, прихильник реґентші Анни, «первоприсутствуючий» Святійшого Синоду, разом з Арсенієм Мацієвичем безуспішно домагався скасування уряду оберпрокурора, був прихильником автономії Церкви в державі, клопотався за повернення засланих правос. єп. (зокрема Т. Лопатинського); після вступлення на престол Єлисавети, обвинувачений у змові, покаявся перед царицею, подавши подробиці пляну змови проти неї, і був помилуваний.

Юшков Серафим (1888—1952), рос. історик держави і права, проф. Ленінградського і Моск. ун-тів, чл.-кор. АН УРСР (1939) і співр. її Інту історії України. Автор праць про княжу добу: «Очерки по истории феодализма в Киевской Руси» (1939), «Общественно-политический строй и право Киевского государства» (1949), «Русская Правда» (1950) та ін.

С. Юшков

Юшневський Олексій (1786—1844), декабрист родом з Поділля, з 1816 ген.-інтендант при штабі 2 армії у Тульчині, з 1819 чл. Союзу Благоденствія, з 1821 один з організаторів Півд. Т-ва Декабристів. На процесі декабристів засуджений на страту, замінену 20-річною каторгою, яку відбував на Сибіру, де й помер. Його брат — Семен (1801—44) також декабрист, був засуджений і ув'язнений у кріпості.

Ющенко Григорій (1882—?), історик родом з Глухова, викладач Харківського Ін-ту Нар. Освіти, завідувач Центр. архіву праці у Харкові. Праці з методики суспільствознавства.

Ющенко Катерина (* 1919), вчений кібернетик родом з Чигирина, чл.-кор. АН УРСР (1976). Закінчила Середньоазіятський Ун-т (1942). Працювала в Львівському відділі теорії імовірностей Ін-ту математики АН УРСР (1946—50), старший наук. співр. Ін-ту математики АН УРСР (1950—57), завідувач відділу Ін-ту кібернетики АН УРСР (з 1957). Праці з теорії імовірностей, алгоритмічних мов і мов програмування, методів побудови автоматизованих систем обробки даних.

К. Ющенко

Ющенко Олекса (* 1917), поет і журналіст родом з с. Хорунжівка на Сумщині. Закінчив Ніженський учительський ін-т і працював у чернігівській газ. «Молодий комунар», керував літ. об'єднанням Чернігівщини; за війни був ред. радіостанції ім. Т. Шевченка в Саратові. Автор великої кількости зб. поезій, серед них: «До рідної землі» (1945), «Моя весна» (1949), «Над широким Дніпром» (1951), «Слово про друзів» (1976) та багато ін. Зб. віршів для дітей: «Весна і літо» (1956), «Сонячний світ» (1967), «В гості до бабусі» (1970), «Побувайте на Десні» (1974). Крім того, кн. нарисів і спогадів про діячів мистецтва і літератури «Безсмертники» (1—3, 1974—82), багатьох пісень, покладених на музику Л. Ревуцьким, П. Майбородою, А. Кос-Анатольським.

О. Ющенко

Ющенко Олександер (1869—1936), психіятр родом з хутора Водотечі Чернігівської губ., д. чл. АН УРСР (з 1934). Закінчив Харківський Ун-т (1893), працював як психіятр у Харкові, Варшаві, Петербурзі й Вінниці (1893—1911), доц. Тартуського, проф. Ростовського Ун-ту (1920—29), наук. співр. Укр. Ін-ту вдосконалення лікарів й Укр. психоневрологічної академії у Харкові (1932—36). Автор понад 120 праць з питань невроз, проґресивного паралічу у дітей, біохем. змін при психічних захворюваннях, конституції людини, ураження ендокринної системи тощо. Один з засновників біохем. напряму в психіятрії. Чл. Брітанської Психоневрологічної Асоціяції. Його ім'ям названо Вінницьку психіятричну лікарню (1934). Праці: «Сущность душевных болезней и биохимические исследования их» (1912), «Вопросы классификации, профилактики и лечения так называемых травматических неврозов» (1935).

О. Ющенко

Ющишин Іван (1883—?), педагог і гром. діяч родом зі Збаражчини, учитель нар. шкіл, секретар Т-ва *Взаємна поміч укр. вчительства* у Львові та гол. її Пед.-наук. комісії. Ю. учасник укр. і міжнар. пед. з'їздів, ред. ж. *«Учитель»* (1910—14) і *«Учительське Слово»* (1922—39) у Львові та «Держ. Вісника» (1918) в Києві. 1915—17 був засланий рос. окупаційною владою до Іркутська. Ю. автор численних ст. з теорії виховання й методики навчання та дидактики в нар. школах. З 1939 доля Ю. не відома.

Я

Яблонів, Яблунів (V—5), с. м. т. Косівського р-ну Івано-Франківської обл., положене б. підніжжя Гуцульських бескидів; 1 700 меш. (1986). Фабрика килимів.

Яблоновський Антон (1842—90), сценограф і маляр родом зі Львівщини; мист. освіту здобув у Віденській Академії Мистецтв (1867) і працював декоратором у львівському театрі т-ва Руської Бесіди. У 1860—70-их рр. оформлював вистави «Довбуш» (Ю. Федьковича), «Гнат Приблуда» (С. Воробкевича), «Сватання на Гончарівці» (Г. Квітки-Основ'яненка), власну іст. драму «Ольга» (1878; сам виконував ролю кн. Мстислава) та ін. Відомі його картини на теми пісень «Петро Сагайдачний у полі», «Козак коня напував», «Ой, на горі женці жнуть» та ін.; акварельні пейзажі тощо.

Яблоновський Володимир (кін. 19 — поч. 20 в.), етнограф і аґроном, працював у Басарабії. 1904—06 співр. «К. Ст.»; автор монографії про укр. весілля в Атаках (Басарабія).

Яблоновський (Jabłonowski) Людвік (1810—87), поль. письм. родом з Варшави, учасник поль. повстання 1830—31, потім жив у Галичині, належав до т-ва карбонаріїв. Автор споминів «Złote czasy i wywczasy» (посмертне вид. 1920).

Яблоновський Олександер Валер'ян (1829—1913), поль. історик й етнограф, навчався у Київ. (1847—49) і Дорпатському (1849—52) ун-тах. Разом з А. Павінським видавав з 1875 серію «Źródła dziejowe» («Історичні джерела»), в яких поруч з документами містив свої розвідки. Деякі томи джерел і праць Я. присвячені укр. землям: «Starostwa Ukraińskie w pierwszej połowie XVII w.» (т. 4, 1877), «Ziemia Wołyńska w połowie XVI w.» (т. 6, 1877), «Wołyń i Podole» (т. 20, 1889), «Ukraina» (т. 21, 22, 1896), «Ukraina, Kijów-Bracław» (т. 22, 1896), «Ziemie ruskie — Ruś Czerwona» (т. 18). Я. містив ст. з історії України у поль. ж. «Ateneum», «Kwartalnik Historyczny» і «Przegląd Historyczny». Автор монографій з історії України «Akademia Kijowsko-Mohilańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacyi zachodniej na Rusi» (1899—1900) і «Historya Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej polskiej» (1912), в яких перенаголошував вплив поль. культури на укр., заперечував державницькі здібності українців, применшував ролю козаччини. Аналізу останньої праці Я. подав М. Залізняк («Історія України Олександра Яблоновського», ЗНТШ т. CXVI, 1913). Зібрані твори Я. «Pisma Alexandra Jabłonowskiego» видано у Варшаві (1910—13) у 7 тт.; перші 4 тт. присвячені історії України.

О. Яблоновський

Література: Korzon T. A. Jabłonowski, «Kwartalnik Historyczny», 1914.

Яблоновський (Jabłonowski) Станіслав Ян (1634—1702), поль. держ. і військ. діяч, руський воєвода (з 1664), спроваджував поль. колоністів до Галичини, коронний польний гетьман (з 1676), В. коронний гетьман (з 1682). Учасник поль.-коз. війни 1655—57. 1694 обороняв Львів від тат. нападу. Після постанови поль. сойму про скасування козаччини в межах Польщі (1699) Я. видав наказ гетьманові й полковникам, щоб вони розпустили козаків і здали укріплені місця поль. команді.

Яблонська Галина (* 1928), акторка героїчного пляну, родом з м. Умані на Черкащині; дебютувала на сцені Вінницького держ. театру 1936 в ролі Топсі в п'єсі «Хатина дяді Тома», виступала в обл. театрах Могильова Подільського, Вінниці, Дніпропетровського, від 1951 в Київ. театрі ім. І. Франка. Гол. ролі: Софія («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Маруся, Катря («Маруся Богуславка», «Не судилось» М. Старицького), Галя («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Ліда («Платон Кречет» О. Корнійчука), Катерина («Фараони» О. Коломійця), Леді Макдуф («Макбет» В. Шекспіра) та ін.

Яблонська Елеонора (* 1935), скульптор і кераміст родом з Дніпропетровського;

закінчила Львівський Ін-т прикладного та декоративного мистецтва (1961). Пам'ятники М. Островському в Півд.-Казахстанській обл., В. Леніну в Астрахані, керамічний сервіз тощо.

Яблонська Олена (* 1918), маляр і графік, народжена в Смоленську, закінчила Київ. Художній Ін-т (1941, кляса К. Єлеви); працює в галузі станкового малярства і книжкової графіки та плякату. Я. поєднує побутовий жанр з індустріяльним пейзажем («Відбудова домни», «Хрещатик»); авторка ілюстрацій до дитячих кн.

Яблонська Ольга (* 1921), кінодекоратор і графік родом з Чернігова; закінчила Київ. Художній Ін-т (1951, кляса О. Пащенка, В. Касіяна). Костюми до фільмів «Тривожна молодість», «Павло Корчагін», «Юнга зі Шкуни „Колумб"» та ін.; книжкова графіка.

Яблонська Тетяна (* 1917), малярка-жанрист, родом зі Смоленську; закінчила Київ. Художній Ін-т (кляса Ф. Кричевського, 1941). Велику популярність й офіц. визнання здобула аґітаційно-рекламним твором «Хліб» (1949). Ін. твори: «У парку», «Перед стартом» (1944), «Весна» (1950), «Над Дніпром» (1954), «На будові» (1957), «Наречена» (1966), «Колиска» (1968), «Життя йде» (1971) тощо. У 1960-их рр. Я. звернулася до джерел нар. мистецтва, шукаючи в мист. традиціях ритміки форм і кольорів. Це дало її мистецтву нову формотворчу живучість, зокрема у творах «На ярмарку в Солотвині» (1960), «Весілля» (1963), «Разом з батьком» (1962), «Травень» (1965), «Літо» (1967) та ін. У цих творах Я. наблизилася до основного руху нового укр. мистецтва — бойчукістів, які прагнули до гармонійного поєднання традицій з модерністичними прямуваннями сучасности. Мисткиня відома також як ілюстратор дитячих вид. Я. д. чл. Академії Мистецтв СРСР (з 1975), учасник міжнар. виставок сов. мистецтва; образ «Хліб» зберігається в Третяковській ґалерії в Москві, як зразковий твір «соцреалізму». З 1967 Я. викладач Київ. Художнього Ін-ту.

Т. Яблонська

Яблонська-Уден Софія (1907–71), письм., журналістка, мандрівниця, родом з Германова (Галичина). Закінчила у Львові торг. школу, 1927 виїхала до Парижу, а звідти спершу до Марокко, а потім через Порт-Саїд, Джібуті, Цейльон у франц. Індо-Китай, відвідала Ляос, Камбоджу, Анґкор і Юнан, Сіям, Маляйські острови, Яву і Балі, острів Таїті, Австралію й Нову Зеляндію; 15 рр. прожила в Китаї. 1950 Я. повернулася до Европи й оселилася на о. Нуармутьє. Загинула в автомобільній катастрофі. Праці: «Чар Марокко» (1932, також франц. мовою), «З країни рижу та оп'ю» (1936), «Далекі обрії» (1939). Посмертні вид.: оп. та нариси «Дві ваги — дві міри» (1972), «Книга про батька» (1977). Твори Я. франц. мовою («L'Année ensorcelée», «Les Horizons lointains», 1972, «Le charme du Maroc», 1973, «Mon enfance en Ukraine», 1981, «Au pays du riz et de l'opium», 1986) переклала М. Калитовська.

С. Яблонська-Уден

Свої репортажі з подорожей Я. друкувала в ж. «Жіноча Доля» і «Нова Хата».

Яблонський Анатоль (1912—54), маляр-візантиніст, іконописець, родом з Києва; мист. освіту здобув у Львові й Парижі як стипендіят митр. А. Шептицького. Чл. АНУМ і Спілки образотворчих мистців. Серед ін. праць Я. відомі: стінописи у церквах оо. Студитів у Лаврові та Угневі, у манастирі сс. Студиток у Суховолі, у манастирях оо. Студитів і сс. Василіянок у Львові, 2 великі картини в залі нарад Конґреґації для Сх. Обрядів у Римі (Ватикан), іконостаси для 18 церков у Галичині й на еміґрації (у митр. каплиці у Львові, у Яхторові, Старих Бродах, Калуші, Володимирцях та ін.). Я. працював також спільно з П. Ковжуном і М. Осінчуком. Відомий він і як графік, виконавець фолкльористичних композицій, альбома укр. князів і гетьманів, ілюстратор різних вид. З 1950 Я. жив у Парижі, де й помер. У його спадщині з останніх рр. життя є кільканадцять малих ікон, кілька більших ікон для укр. кат. церкви в Парижі, альбом портретів князів і гетьманів та альбом нар. одягів.

А. Яблонський

Яблонський Вільгельм (1889–1977), трубач і педагог родом з с. Чечельника на Вінниччині. Муз. освіту здобув у Київ. муз. школі (1912). Грав у різних симфо-

нічних і оперних оркестрах. Соліст оркестри Київ. радіо та оперного театру. Викладав у Київ. Муз.-Драматичному Ін-ті ім. М. Лисенка та Київ. Консерваторії (1934—75). Праці: «Пед. репертуар для труби» (1936), «Зб. для труби укр. композиторів» (1961), фантазія для труби на теми опери «Тарас Бульба» М. Лисенка (1967).

Яблонський Дмитро (* 1921), архітект родом зі Смоленську; закінчив Київ. Художній Ін-т (1946, кляса В. Заболотного). Я. співавтор низки проєктів великобльокових будинків у Жданові, серії будинків з об'ємних бльоків у Дніпропетровському, високого великопанельного будинку в Києві (1965) тощо; автор кн. «Порталы в украинской архитектуре» (1955).

Яблонський Мартин (1801 – після 1875), маляр-портретист, родом з с. Глогова на Львівщині; мист. освіту здобув у Львові, Варшаві, Кракові й Відні, працював у Львові. Портрети батька, сина, «Дівчини зі сніданком», «Портрет чоловіка», «Жіночий портрет» — зберігаються в Львівській Картинній Галереї і Львівському Музеї Укр. Мистецтва. Я. намалював також іконостас для Успенської церкви у Львові, кілька рел. композицій. 1850 заснував у Львові вид.-літографічну майстерню, де сам працював у ділянках реставрації та літографії.

Яблочинський манастир, правос. чоловічий манастир св. Онуфрія б. с. Яблочина в Більському пов. на Підляшші. Заснований при кін. 15 в.; у 17 в. збудовано більшу церкву, дзвіницю й чернечі келії; в 1838—40 рр. трипрестольну церкву, будівлю обведено мурованою стіною. До 1914 при Я. м. діяли дяківські курси, школа церк.-приходських учителів і трирічна с.-г. школа. За першої світової війни манастир понищено, а поверсальська Польща відібрала шкільні будинки й майже всю землю. Друга світова війна знову завдала великої шкоди манастиреві, а 1942 великих втрат зазнав манастир від пожежі. Нині Я. м. єдиний чоловічий правос. манастир у Польщі. У манастирі зберігаються давні ікони (св. Онуфрія з 15 в.) й книги. Туди 1974 перенесено з Варшави старші кляси Духовної семінарії, відновлено дяківську школу, створено притулок для старих священиків. Щороку відбувається велика проща на свято св. Онуфрія.

Яблочинський Онуфріївський манастир (гравюра з 19 ст.)

Література: Яблочинский Свято-Онуфриевский монастырь. В. 1937; Сивіцький М. «Православна твердиня Підляшшя». Укр. Правос. Календар, 1984.

Яблунева плодожерка (Laspeyresia pomonella), метелик родини листовійкових; великий шкідник яблуні й груші; самка відкладає яйця (до 80 штук) на листя, а згодом плоди, з яких її гусениця живиться м'якушем і насінням. Поширена в межах ареалу яблуні й груші.

Яблунець (III—8), с. м. т. (з 1977) Ємільчинського р-ну Житомирської обл. 1 500 меш. (1986), сер. школа. Заснований 1910.

Яблуницький перевал (V—5), перехід у Сх. Карпатах, що з'єднує долини р. Пруту й Чорної Тиси. Я. п. — сідловина у звуженні Яблуницького хребта, що сягає 931 м височини над рівнем моря. Лежить на території Гуцульщини, на межі нинішньої Закарп. та Івано-Франківської обл. Один із перевалів, що становить важливий шлях між іст. Гал. князівством та Угорщиною, а пізніше між іст. Польщею та Семигородом. Під час визвольної війни укр. війська переходили через Я. п. із ЗУНР на Карп. Україну. Тепер через перевал проходить шосе.

Яблунівські кургани, група курганів поблизу с. Яблунева на Черкащині; 1876 розкопано 8 курганів, серед яких деякі відносять до скитського періоду (5 в. до Хр.), ін. до періоду після Хр. Виявлено поховання (трупопокладення і трупоспалення) в дерев'яних склепах і ґрунтових ямах. Відкрито залишки тризни, знайдено золоті, срібні й бронзові прикраси, зброю тощо.

Яблуня (Malus), рід рослин родини розових. Дерева або високі кущі. Плід несправжній (яблуко), соковитий, багатий на вітаміни, цінний харч. продукт. Я. поширена на півн. півкулі. Культ. форми Я. у світовому сортименті начисляють до 15 тис. На Україні вирощують бл. 60 (літні — паперівка, боровинка й ін.; осінні — антонівка, мекінтош й ін.; зимові — ренета золота, ренета Симиренка, крим. зимове та ін.). У природній структурі плодових і ягідних насаджень у всіх категоріях госп-в на Я. припадає 61,6% (1980). У гром. садах вирощують перев. Я. Світовий збір 39 міл. т (1984).

Явдась Митрофан (1903—66), церк. діяч УАПЦ, родом з с. Якимове на Миргородщині. Навчався в Полтавському

ІНО. З 1925 свящ. УАПЦ на Полтавщині, 1927—29 у м. Зінькові. 1929—37 на засланні на Дал. Сході в таборах Дальлаґ-ОҐПУ. 1941—44 свящ. УАПЦ в м. Никополі, згодом у Дніпропетровському; був також адміністратором епархіяльного управління УА ПЦ Дніпропетровщини. На еміґрації в Зах. Німеччині, співучасник Ашафенбурзького з'їзду (1947) й співорганізатор соборноправної УАПЦ. З 1950 адміністратор і благовісник УАПЦ-соборноправної у Зах. Німеччині, де 1952—53 організував пастирські курси і видавав «Бюлетень Благовісництва УАПЦ». З 1957 у Вотербурі (Конн., ЗДА), де брав участь в орг-ції Братства ім. митр. Василя Липківського і в ред. ж. «Церква і Життя». Я. автор праці «Українська Автокефальна Православна Церква. Документи для історії УАПЦ» (1956).

о. М. Явдась

Явір, див. *Клен.*

Яворина (IV—1), група *Зах. Бескиду* і назва її найвищого вершка (1100 м), положена на півн.-зах. Лемківщині на сх. від пролому р. Попраду, бл. курорта *Криниці;* вкрита лісами і гірськими луками.

Яворів (IV—4), м., р. ц. Львівської обл. над р. Шкло (притока Сяну); 8 900 меш. (1968). Перша згадка 1376; 1569 одержав маґдебурзьке право, до 1772 торговоремісничий центр (шевство) на шляху Львів—Ярослав. Братство з кін. 16 в. За підтримку Б. Хмельницького (1648) десяток горожан було страчено, а на м. накладено контрибуцію. У другій пол. 17 в. Я. був фортифікованим м., в якому часто перебував король Ян Собєський. З 1772 Я. одержав статус вільного м., до якого напливали нім. колоністи, які тут заснували різні підприємства. В 19 в. аж до 1939 — повітове м. З 1908 у Я. діяла укр. приватна гімназія «Рідної Школи». Зав. «Металопластмас», «Явір», деревообробна, харч. і мебльова пром-сть, школа мист. обробки дерева. Дерев'яні Успенська церква (17 в.) і церква Різдва з дзвіницею (1760), архітектурні пам'ятки; іст.-етногр. музей «Яворівщина» (з 1931, засновник М. Фільц). У Я. працював етнограф Й. Лозинський. Місце народження письм. О. Маковея.

Яворівська Бриґада УГА, див. *Десята Янівська Бриґага УГА.*

Яворівський Володимир (* 1942), письм. родом з с. Теклівки на Вінничині. Закінчив Одеський Ун-т (1963), працював у ред. газ. «Запор. правда», «Прапор юности», «Літ. Україна», заступник ред. журн. «Вітчизна». Автор зб. оп. «А яблука падають» (1968), «Гроно стиглого винограду» (1971); зб. нарисів «Крила вигострені небом» (1975), «Тут, на землі» (1977), «І в морі пам'ятати джерело» (1980); романів «Ланцюгова реакція» (1978), «Огляньтеся з осени» (1979), «Автопортрет з уяви» (1980).

Яворівський Євген (1893—1954), гром. і політ. діяч, педагог, журналіст і письм. родом з Коломиї. У 1920-их рр. гімназійний учитель в Яворові, пізніше працював у ред. в-ва «Укр. Преса» (Львів). Діяч УРП. З 1944 на еміґрації і (з 1950) у ЗДА; помер у Детройті. Крім численних ст., Я. автор популярних нарисів: «Мітологія старинних греків і римлян», «Яворівщина» (етногр. зб.). Добі визвольної війни присвячені праці Я.: «Вождь 100 000-ої армії», «Денікіяна» та ін. Я. автор зб. новель, трагедії «Зрадник», роману «Заки море перелечу».

Яворівський гірничохемічний комбінат, положений у Яворівському р-ні Львівської обл., створений 1965 на базі Язівського родовища сірки, одного з найбільших в СССР. До складу комбінату входять рудні, збагачувальна фабрика, сіркоплавильний зав. і ряд допоміжних одиниць, включаючи власну енерґетичну систему і водопостачання. Комбінат підпорядкований заг.-союзному об'єднанню «Сірка».

Яворницький (Еварницький) Дмитро (6. 11. 1855 — 5. 8. 1940), історик, археолог, етнограф, фольклорист, лексикограф, письм., д. чл. НТШ (1914) й ВУАН (1929), родом з с. Сонцівки б. Дергачів на Харківщині, син дяка. 1881 по закінченні іст.-філол. фак. Харківського Ун-ту Я. був залишений для підготови до професури, однак захоплення історією Запоріжжя викликало невдоволення університетського керівництва, і його звільнено з роботи. 1886—91 Я. викладав історію в гімназії й на пед. курсах у Петербурзі. Як політ. неблагонадійного його 1892 вислано під нагляд поліції до Ташкенту, з забороною викладати в гімназіях. Тут він продовжував досліди в ділянці історії й археології, склавши «Путеводитель по Средней Азии от Баку до Ташкента в археологическом и ист. отношениях» (1893). 1901 Я. оборонив маґістерську дисертацію («История запорожских казаков», 2 тт.) в Казан-

Д. Яворницький

ському Ун-ті; 1897—1902 працював як приватдоцент на катедрі історії Росії Моск. Ун-ту. Паралельно з пед. роботою Я. продовжував досліди над історією Запор. Січі, організуючи археологічні розкопи на Запоріжжі та відвідуючи архіви Москви, Варшави, Києва, Соловецького манастиря й закордонні (Туреччина, Персія, Палестина).

1902 земська управа і наук. т-во м. Катеринослава запросили Я. на дир. крайового іст. музею ім. О. Поля, в якому він працював до 1932, придбавши для нього цінні рукописи, портрети іст. діячів, мист. картини, одяг запорожців, нумізматичні колекції й ін. 1920—33 Я. був викладачем Катеринославського Ін-ту нар. освіти, в якому 1925—29 очолював н.-д. катедру українознавства. 1925 Я. обрано чл.-кор. ВУАН. У 1927—32 рр. його призначено відповідальним керівником археологічного нагляду над розкопами на території будівництва Дніпрельстану.

Як археолог-дослідник запор. старовини, Я. написав розвідки: «Запорожская печера над Днепром» (1885), «Раскопка кургана „Мухина гора"» (1885), «Раскопка кургана в д. Вороной» (1885). Готуючися до археологічного з'їзду 1905, що відбувся у Катеринославі, він розкопав бл. 200 могил; завдяки його старанням створено колекцію матеріяльних пам'яток — 75 000 експонатів, зв'язаних з Запоріжжям і Півднем України, які зберігаються в Дніпропетровському держ. іст. музеї. Я. досліджував старі церкви: «Церковные памятники Запорожья» (1893), «Церковное устройство у запорожских казаков» (1890), і зібрав понад 600 експонатів церк. старовини, перев. з 18 в.

В іст. дослідах основну увагу Я. присвятив історії Запор. Січі, серед них: «История запорожских казаков», т. 1 (заг. огляд території запорожців, їхнього устрою і побуту, 1892, 2 вид. 1900), т. 2 — історія до 1686 (1895), т. 3 — історія до 1734 (1897); «Очерки по истории запорожских казаков и Новороссийского края» (1889), «Вольности запорожских казаков» (1898), «Иван Дмитриевич Сирко, славный кошевой атаман запорожских низовых казаков» (1894). Багато матеріялів про Запоріжжя Я. зібрав і містив у «К. Ст.»: «Жизнь запорожских казаков по рассказу современника-очевидца» (1883), «Топографический очерк Запорожья» (1884), «Число и порядок Запорожских Сечей» (1884), «Остров Хортица на реке Днепре» (1886), «Архивные материалы для истории Запорожья» (1886), «Последний кошевой атаман П. И. Калнышевский» (1887); «Главнейшие моменты из истории запорожского казачества» (в «Русской Мысли», 1897), «Гетман Петр Конашевич Сагайдачный» (1913), «Кошовий отаман Осип Михайлович Гладкий» (1928), «Дніпрові пороги» (1928). Цінні фактичними даними зб. Я.: «Сборник материалов для истории запорожских казаков» (1888), «Источники для истории запорожских казаков», т. I—II (1903), «До історії Степової України» (1929). Значення Я. як історика полягає насамперед у зібранні й упорядкуванні джерельних матеріялів, бо в монографічних працях він не завжди додержувався об'єктивної методи та систематичного викладу розвитку укр. історії. Сов. історіографія закидає Я. «ідеалізацію іст. минулого України», мовляв, «він не розумів ролі кляс і клясової боротьби ... і стояв на помилкових позиціях націоналістичної концепції про безклясовість укр. народу».

Я. зібрав багатий етногр. і фолкльорний матеріял; ще за студентських рр. він записав понад 1 000 пісень і бл. 500 оп.; серед праць на ці теми варті згадки: «Запорожье в остатках старины и преданиях народа», т. I—II (1888), в якому вміщено 55 малюнків і 7 плянів місцевостей (деякі малюнки виконав І. Рєпін); «По следам запорожцев» (1898), де зафіксовано зустрічі і розмови з нащадками запорожців, подано пісні про Запоріжжя, описи ігор, нар. танців, матеріялів нар. медицини тощо; «Древнейшие обыватели Южной России» (1899), «Малороссийские народные песни, собранные в 1878—1905 гг.» (1906), де зібрано 830 пісень, колядок, щедрівок, веснянок, перев. записаних з голосу; «Рибальчі заводи на низу Дніпра» (1927). У 1906—36 Я. зібрав 2 302 пісні, з них 255 з нотами, які, однак, лишилися в рукописі.

На відтинку лексикографії Я. склав «Словник укр. мови» (т. I, А—К, 1920). Частину лексичного матеріялу, зібраного Я., використано в словнику Б. Грінченка.

Я. був автором низки літ. творів: зб. поезій «Вечірні зорі» (1910), повістей і оп. «Наша доля — Божа воля» (1901 і 1905), «У бурсу!» (1908), «Поміж панами» (1911), «Драний хутір» (1911), «Русалчине озеро» (1911), «Де люди — там і лихо» (1911), «Три несподівані стрічі» (1912); роман «За чужий гріх» (1907).

Я. підтримував творчі зв'язки з сучасними йому укр. культ. діячами, служив порадами І. Рєпінові до виконання картини «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» і позував до образу писаря. Журнал «Жовтень» у Львові з ч. 4, 1988, друкує «Історію запор. козаків» Я.

Література: Дорошенко Д. Д. І. Еварницький, «ЛНВ», XII, 1913; Дорошенко Д. Запорозький батько, «Дніпрова Хвиля», 8, 1913; Єфремов С. Письменник-кольорист, Записки іст.-філол. відділу УАН, 1927; Збір-

ник Дніпропетровського крайового іст.-археологічного музею. т. І. Дніпропетровське 1929; Петров В. Пам'яті академіка Д. І. Яворницького, «Вісті АН УРСР», 7—8, 1940; Шаповал І. В пошуках скарбів. К. 1963; Олійник М. Фольклористично-етнографічна діяльність Д. І. Яворницького, «Нар. творчість та етнографія», 6, 1965; Гапусенко І. Дмитро Іванович Яворницький. К. 1969; Шубравський М. Д. І. Яворницький. К. 1972. *А. Жуковський*

Яворовський Микола, історик, дослідник Поділля, ред. (з 1887), пізніше співред. ж. «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета» (Кам'янець Подільський), згодом під назвою «Труды комитета для историко-статистического описания Подольской епархии».

Яворський Болеслав (1877—1942), музикознавець, піяніст і педагог родом з Харкова. Муз. освіту здобув у Київ. муз. школі й Моск. Консерваторії. 1916—21 проф. Київ. Консерваторії, згодом проф. Моск. Консерваторії. Автор опери «Вишка Жовтня» (1930), творів для фортепіяна, сольоспівів тощо. Серед учнів Я. були М. Леонтович, М. Вериківський, П. Козицький, В. Верховинець.

Яворський Валерій Сас (1848—1924), лікар родом з Флоринки (Ново-Сандеччина), проф. Краківського Ун-ту, чл. Поль. АН у Кракові, вчився у Львівському і Краківському ун-тах, з 1882 доц., проф. (з 1889) внутр. медицини. Численні наук. праці з обсягу клінічної гастрології, публіковані в поль. і австр. наук. ж. Автор монографій і підручників.

Яворський Василь (1854—1926), гал. гром.-політ. діяч, родом з Турчанщини, за освітою правник. Діяч Бережанщини, від якої обраний послом до австр. парляменту (1900—07); засновник (у співпраці з Р. *Сембратовичем* і А. *Косом*) укр. ж. у Відні «Ruthenische Revue» (пізніше «Ukrainische Rundschau»); з 1907 у Новому Санчі — діяч зах. Лемківщини (засновник Лемківського банку, бурси і філії т-ва «Просвіта», його заходами побудовано гр.-кат. церкву). Меценат і добродій укр. молоді, почесний чл. «Просвіти». У парляменті Я. вносив інтерпеляції проти надуживань у податкових справах і на оборону «Січей» (1905), переслідуваних намісником А. Потоцьким, очолив делеґацію «Січей» до през. міністрів Бека, яка інформувала про переслідування з боку австр. адміністрації.

В. Яворський

Яворський Вікентій (1860—1920), гал. правник, гол. Верховного суду в Сараєві (Югославія); записав свій маєток на укр. культ. цілі.

Яворський Володимир (1876—1942), хемік-органік родом з с. Ропча на Чернігівщині, з 1934 д. чл. АН УРСР. По закінченні Київ. Ун-ту (1901) працював у ньому, 1921–25 у Київ. Політехн. Ін-ті, 1925–39 знов у Київ. Ун-ті, а рівночасно в Ін-ті Хемії АН УРСР, від 1939 дир. Ін-ту Органічної Хемії АН УРСР. Я. досліджував синтези ненасичених сполук, гол. спиртів за допомогою галогенмагнійорганічних сполук, а також різнорідні органічні азиди та їх перетворення в похідні гетероциклів (тріазолів, тетразолів і тріазенів).

В. Яворський

Яворський Едуард (* 1928), музикознавець і лібретист родом з с. Лисичої Балки на Черкащині. Закінчив Київ. Консерваторію (1953), працював ред. Київ. телестудії (з 1958), референтом у справах музики Мін-ва культури УРСР (з 1964), заступником дир. Київ. Театру Опери й Балету, гол. ред. журн. «Музика» (з 1970). Автор лібретт муз. спектаклів, балетів «Дон Жуан» (К. 1969), «Вогненний шлях» В. Губаренка (1980) та ін. Автор праць «В. Губаренко» (1972), «Зоя Христич» (1975), «О. Сандлер» (1976).

Яворський Зенон (* 1895), хорунжий УСС, родом з Теребовельщини, учасник боїв на горі Лисоні, командант телефонічного центру УСС (з 1918), командант зв'язкової сотні 1 полку УСС, під час поль.-укр. походу на Київ 1920 командант бронепоїзду «Запорожець». З 1921 на еміґрації в Празі, де здобув освіту інж.-хеміка, потім в ЗДА.

Яворський Іван (1856—1930), гал. гром. і політ. діяч, гр.-кат. свящ.; нац.-демократ, посол до гал. сойму, чл. Укр. Нац. Ради ЗУНР, активний у боротьбі за укр. шкільництво (зокрема за заснування укр. гімназії в Станиславові), в орг-ції рільничих страйків 1902.

Яворський (Jaworski) Казімеж Анджей (1897—1973), поль. поет і перекладач родом з Холмщини. Учився (з 1914) в Києві, згодом у Харківському Ун-ті (1916—19), відтоді переїхав до Польщі. 1933 засновник і ред. літ.-сусп. ж. «Kamena» (спочатку в Холмі, з 1954 в Любліні), в якому популяризував укр. літературу. Автор низки поетичних зб. і спогадів.

У 3 т. 12-томового вид. творів Я. вміщено переклади поезій 36 укр. поетів (1972).

Яворський Леонид (* 1925), маляр родом з с. Новогригорівки Миколаївської обл.; мист. освіту здобув в Одеській мист. школі. Твори: «Вид на Запоріжсталь» (1960), «Форт Байди» (1964), «Синій Дніпро» (1969) та ін.

Яворський Матвій (1885—1937?), історик, політ. діяч родом з с. Корчмина в Галичині. Вивчав право у Львівському й Віденському ун-тах, за першої світової війни був старшиною австр. армії, згодом сотником УГА, 1919 лишився в Києві, згодом перейшов до Харкова, де 1920 вступив до КП(б)У і став офіц. історіографом марксистської іст. школи, протеґованої сов. владою. У 1920-их рр. у Харкові Я. деякий час завідував Управлінням Укрнауки, згодом очолював Іст. Відділ Укр. Ін-ту Марксизму, а деякий час весь Ін-т, співпрацював з М. Скрипником. Рівночасно викладав історію України у вузах Харкова. 1929 Я. обрано д. чл. ВУАН. Відтоді він працював у Києві, бувши чл. президії І Відділу (Іст.-філол.) ВУАН, його секретарем і фактичним керівником, бо гол. цього відділу Д. Багалій перебував у Харкові. Але вже 1929 його оскаржено в «націоналістичному ухилі» й усунено з Іст. Відділу Ін-ту Марксизму, у лютому 1930 виключено з партії й зі складу ВУАН. Незабаром заарештовано і 1931 заслано на Соловецькі о., де він, за офіц. даними, 1937 помер.

М. Яворський

Я. перший укр. історик, що пробував укладати історію України за «марксистсько-матеріялістичним законом». Без відповідної фахової практики й достатньої документації його твори позначені ідеологічними маніпуляціями іст. фактів. Серед творів Я. відомі насамперед популярні підручники: «Нарис історії України», т. І (до кін. лит. доби, 1923), т. II (до упадку Гетьманщини, 1924); «Коротка історія України» (1927), що охоплювала події до 1920; «Історія України в стислому нарисі» (три вид. 1928—29). Згідно з ідеологічним унапрямленням, Я. опрацював розвідки про рев. рухи на Україні: «История революционного движения на Украине» (1922), «Революція на Україні в її головніших етапах» (1923), «Нариси з історії революційної боротьби на Україні» (т. І 1927, т. II, ч. 1 1928), «Україна в епоху капіталізму» (т. І—III, 1924—25). Крім того, Я. був автором низки ст. у спеціялізованих зб. і ж.: «К истории КП(б)У» (Октябрская революция. Первое пятилетие, 1922), «Емський акт 1876 р.» («Прапор марксизму», І, 1927), «Проблема укр. нац.-дем. революції у 1917 р., її історичні основи та її рухові сили» («Червоний шлях», ч. 2, 4, 1927), «Сучасні течії серед укр. історіографії» (зб. «Криза сучасної буржуазної науки та марксизм», 1929), «Провідні думки в розвиткові іст. науки» («Прапор марксизму», І, 1929), «Современные антимарксистские течения в укр. исторической науке» («Труды первой всесоюзной конференции историков-марксистов, 28. 12. 1928 — 4. 1. 1929», т. І, 1930), «Das Ergebnis der ukrainischen Geschichtsforschung in den Jahren 1917—1927» («Osteuropäische Forschungen», VI, 1929). В Австралії перевидано «Нарис історії України», т. І—II (Аделаїда, 1986).

Праці Я. були гостро критиковані в укр. нац. історіографії за тенденційність і нефаховість (Д. Багалій, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, О. Оглоблин), а з 1929 також сов. історіографією, яка «яворщиною» прозвала «націоналістичний ухил» в історії. Я. обвинувачено в ідеологічних помилках: «перебільшенні місця нац. питання в рев. боротьбі, ідеалізації дрібнобуржуазних націоналістичних партій» та трактуванні укр. революції не як частини рос., а окремого витвору укр. іст. процесу.

Література: Багалій Д. Перша спроба начерку історії України на тлі іст. матеріялізму. «Червоний шлях», 9, 1923; Скрипник М. Помилка та виправлення академика М. Яворського. «Більшовик України», 2, 1930; Підгайний С. Академік Матвій Яворський. В «Укр. інтеліґенція на Соловках». 1947; Mace J. E. Matvii Yavorskyi and the Vicissitudes of Interpreting of Past. «Communism and the Dilemmas of National Communism in Soviet Ukraine, 1918—1933». Кембрідж, 1983.

А. Жуковський

Яворський Олекса (* 1896), гал. гром.-політ. діяч і правник родом з Підгаєччини, адвокат у Підгайцях; гол. Повітового Комітету УНО в Підгайцях і посол від УНДО до Варшавського сойму у виборах 1928 і 1930-их рр.; діяльний в кооперації й «Просвіті». На еміґрації в Канаді.

Яворський Стефан (світське ім'я Семен; 1658—1722), церк. діяч, митр., походив з шляхетської родини з м. Яворова в Галичині, яка після 1668 переїхала в околиці Ніжена. Освіту здобув у Києво-Могилянській Академії та в єзуїтських школах Речі Посполитої м. Любліна. Тоді Я. перейшов на католицтво, якого вирікся, повернувшись до Києва бл. 1689. Прийняв чернецтво, був проф. Київ. Академії, далі митр. рязанським і муромським та 1702 екзархом і блюстителем патріяршого престолу, през. Слов. гр.-латинської Академії у Москві. З прихильника

Мазепи після падіння гетьмана став його очорнювачем. За опір реформатській діяльності Т. *Прокоповича* був надовго усунений; по поверненні з 1721 през. Синоду, хоч впливів на церк. справи вже не мав.

Освічений богослов і літератор, Я. залишив багато проповідей, трактатів, віршованих творів, між ними видані окремо: «Виноград Христов...» (з нагоди шлюбу ніженського полк. І. Обідовського, Чернігів 1698), «Камѣнь вѣры...» (проти реформаційних течій, М. 1729), «Знаменія пришествія антіхрістова...» (М. 1748). Пізніше опубліковане його слово перед прокляттям Мазепи, виголошене у Москві 1709, протимазепинський вірш «Изми мя, Боже, вопіет Россія...» (КСт., 1882), «Риторическая рука», вірші, серед них й латинською мовою, та ін. твори.

Митр. С. Яворський

Яворський Федір (1780—1828), лікар, нар. у Києві; навчався в Київ. Академії та петербурзькій Медико-хірургічній академії (1802—07); працював як гол. лікар і оператор Адміралтейського шпиталю в Петербурзі (1813—21); гол. лікар Кавказьких мінеральних вод (1821—24); міськ. лікар Петербурґу (з 1827). Запровадив новації в ділянці хірургії. Помер у Петербурзі.

Яворський (Jaworski) Францішек (1873—1914), поль. історик родом зі Львова; автор низки монографій з історії й археології м. Львова: «Wykopaliska na Wysokim Zamku» (1907), «Lwów stary i wczorajszy» (1911), «Lwowski Ratusz», «O szarym Lwowie».

Яворський Юліян (1873—1937), літературознавець москвофільської орієнтації родом з Галичини, дослідник давньої укр. літератури та фолкльору. Видавець москвофільських ж. у Галичині («Живая Мысль» і «Живое Слово»), учитель гімназії у Києві 1904—15, з 1925 у Празі. Автор ст. з фолкльористики: «К истории карпаторусского фольклора XVIII в.» (1908), «Памятники галицко-русской народной словесности» (1915), «Новыя данныя для исторіи старинной малорусской песни и вирши» (1921—22), «Материалы для старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси» (1934).

Яга (Баба-Яга), казковий персонаж сх. і зах. слов'ян; зла баба чаклунка. В укр. та рос. казках вона літає у повітрі на мітлі чи у ступі, поїдає людей, перетворює героя на тварину, пташку чи неживий предмет, хитрощами та чарами намагається одружити своїх дочок, вступає у бій з богатирями, після чого спить довгим сном. В деяких казках вона допомагає героєві досягти мети. Представники мітологічної школи вважали Я. усобленням Зими. Новіші дослідники (Б. Рибаков) пов'язують її походження з кіммерійсько-сарматською та скитською культурами і бачать у образі Я. відображення боротьби сх. слов'ян зі степ. кочовиками. *М. Мушинка*

Баба Яга (мал. О. Сахновської)

Ягідні культури, кущові, напівкущові й багаторічні трав'яні рослини, що дають їстівні плоди — ягоди (суниці, полуниці, чорна смородина, малина, аґрус, білі й червоні порічки; госп. значення мають і дикорослі ягідні рослини: журавлина, чорниця, брусниця). На Україні на Я. к. припадає бл. 2% площі всіх плодово-ягідних насаджень. Перше місце серед них належить суницям, друге — чорній смородині, третє — малині; менше поширені аґрус і порічки. Урожайність Я. к. висока: 80—120 ц/га.

1981 плодові й ягідні насадження становили 1 097,5 тис. га, з чого на ягідні припадало 25,4 тис. га. На той час основні площі ягідників були зосереджені: в Лісостепу — 12,2 тис. га (48,0%); у Степу — 6,7 тис. га (26,4%); на Поліссі — 6,5 тис. га (25,6%). З цієї площі на колгоспи, радгоспи та ін. держгоспи припадало 573,3 тис. га.

Я. к. відзначаються високими поживними й смаковими якостями та лікувальними властивостями: містять цукри, органічні кислоти, солі фосфору, заліза, кальцію та вітамін С. Їх споживають свіжими, а також використовують для виготовлення конфітур, джему, компотів, соків, вин.

1972 створено Гол. управління для виробництва плодів ягід і винограду при Раді Мін. УРСР, що ввійшло 1985 до складу Держаґропрому УРСР.

Див. також *Садівництво.*

Яглиця звичайна (Aegopodium podagraria L.), багаторічна трав'яниста рослина родини окружкових з повзучим кореневищем; стебло порожнисте, 50—100 см заввишки; листки двічі трійчасті або трійчастоперисті. Квітки дрібні, білі,

зібрані в складні парасольки. Плід — двосім'янка. Добрий медонос. Характеристична рослина наших широколистяних лісів. Молоді листки вживають як салату. Надземні частини багаті на вітамін С. В нар. медицині використовують проти подагри, ревматизму тощо. Повсюдна в Україні, в Криму — дуже рідко в горах.

Ягнятинське поселення, відкрите 1927 бл. с. Ягнятина (Ружинський р-н, Житомирської обл.), належить до *черняхівської культури* 2—6 в. У 1946—47 розкопано залишки 10 наземних жител, госп. споруди, великі печі. Знайдено ганчарний посуд, залізні й ін. вироби: ніж, меч, фібули, гребінці, римські монети з 2 в.

Ягольниця (тепер Ягільниця), с. Чортківського пов. на Тернопільщині, 3 000 меш. Перша згадка 1448; з 1518 м-ко з правом ярмарку і торгом. За австр. часів центр округи переробки тютюну; фабрика тютюну (з 1870), в якій працювали б. 500 робітників (1914).

Ягорлик, р., ліва притока Дністра, на Подільській височині (в її півд.-зах. частині), довж. — 73 км, сточище — 1 590 км.² У гор. частині становить яр, ширина в дол. до 4 км. Влітку пересихає.

Ягорлицька затока, Ягорлицький лиман, затока в півн. частині Чорного м. між Кінбурнською косою і піво. Ягорлицький Кут; від м. відокремлена о. Довгий. Вдається в суходіл на 20 км. Узбережжя Я. з. входять до складу *Чорноморського заповідника*.

Яготин (III—12), м. на Придніпровській низовині, розташоване над р. Супоєм, р. ц. Київ. обл.; 19 000 меш. (1974). Я. заснований 1552, 1648—1781 — сотенне м-ко Переяславського полку; з 1861 — волосне м-ко Пирятинського пов. Полтавської губ., з 1925 — р. ц., з 1957 — м. Харч. пром-сть (цукровий комбінат, молочний і хлібний зав. та ін.); зав.: дослідний мех., облегшених конструкцій, торфопідприємство. Іст.-краєзнавчий музей. У Я. жила родина М. Рєпніна-Волковського, яку відвідував Т. Шевченко.

Ягупольський Лев (* 1922), хемік-органік родом з Умані. Закінчив Київ. Ун-т (1947), проф. з 1967; з 1951 працює в Ін-ті органічної хемії АН УРСР, в галузі хемії флюор-органічних сполук, гол. флюорціянінів та ароматичних сполук з різнородними флюорованими замісниками.

Яґелло (Яґайло, лит. Jogaila, поль. Jagiełło, б. 1351–1434), В. кн. лит. (1377–81, 1382–92) і поль. король (1386–1434), відомий під ім'ям Володислава II; син *Ольґерда;* був першим представником династії, яка панувала в Польщі до 1572. 1385 Я. уклав *Кревську унію* між Польщею та Литвою і після одруження з королевою *Ядвигою* 1386 став поль. королем. 1387 Я. офіц. проголосив Литву кат. країною. 1392 віддав Литву своєму кузенові *Витовтові* але формально лишився далі В. кн. лит. Під час Ґрюнвальдської битви (Танненберг) 1410 поль.-лит.-укр.-рос.-білор. війська Я. і Витовта здобули вирішальну перемогу над Тевтонським орденом. Після смерти Витовта Я. воював з своїм братом *Свидригайлом* за Поділля (1430—32). За часів Я. завершено приєднання Галичини до Польщі, поль. дрібна шляхта здобула більші права власности, і Литву та Україну включено в поль. політ. і культ. сферу впливу.

Яґеллони (Jagiellonowie), династія поль. королів (1386—1572) і В. кн. лит. (1377—1572) лит. походження (одна з галузів Ґедиміновичів), першим представником якої був *Яґелло*, який після одруження з Ядвигою став поль. королем під ім'ям Володислава II (поль. Władysław II). Гол. представники династії: син Яґелла Володислав (Władysław) III «Варненьчик», *Казімір IV* «Яґеллончик», внуки Ян Ольбрахт, *Олександер* і *Жигмонт I* (Сіґісмунд) «Старий» і правнук *Жигмонт II* Авґуст, на якому династія вигасла по чоловічій лінії (1572). Деякий час представники династії Я. були угор. і чес. королями. На Україні часи Я. відзначалися ліквідацією останніх самостійних (*удільних*) князівств у В. князівстві лит., приєднанням зах. укр. земель до Польщі, посиленою польонізацією, насадженням латинської церкви, розвитком м. на нім. праві, значним екон. розвитком, дальшим закріпаченням селянства. Бездітний король Жигмонт Авґуст Люблінською унією ще тісніше зв'язав укр. землі, що входили до складу В. князівства, з поль. короною.

Яґеллонський (Jagielloński) Університет, Краківський Ун-т, заснований 1364 Казіміром III, реорганізований 1400 Володиславом Яґеллом (звідси й назва). Після розквіту в другій пол. 15 — на поч. 16 в. у 17 в. занепав; за часів приналежности Кракова до Австрії став вогнищем поль. науки. Від самого поч. в Я. У. студіювали українці. У 15 в. студентом і проф. Я. У. був Ю. Дрогобич. За австр. і поль. часів кілька сот українців закінчили Я. У. У 19 в. на теологічному фак. Я. У. викладали Ф. Кудревич, Л. Лаврисевич та ін. У Кракові українці студіювали перев. медицину (з 1889 проф. внутр. медицини був Валерій Яворський), але також й ін. фахи. При кін. 19 в. укр. сту-

денти Я. У. заснували «Акад. Громаду», а в 1920-их рр. Укр. Студентську Громаду

Т-во Укр. Студ. Громада в Кракові 1930 під колонами старого ун-ту

в Кракові, що 1930 начисляла бл. 400 студентів. В Я. У. навчалися В. Стефаник, К. Гриневичева, І. Прийма, Р. Яросевич, В. Старосольський, В. Вітошинський, і багато ін. 1926 при Я. У. була створена катедра укр. філології (література — Б. Лепкий, мова — І. Зілинський); крім того, працювали як доц. українці: С. Томашівський, Ю. Панейко, В. Кубійович, лектор укр. мови — Ю. Ґеник-Березовський, В. Мокрий (з 1972). З 1962 Я. У. підтримує дружні зв'язки з Київ. Ун-том.

Яґіч Ватрослав (1838 Вараждін, Хорватія — 1923, Відень), визначний філолог-славіст, засновник модерної славістики. Я. закінчив ун-т у Відні (1860), і, після перебування в Заґребі, став проф. Одеського Ун-ту (1871—74), далі Берлінського (1874—80), Петербурзького (1880—86) і Віденського (1886—1908). Чл. Академій Заґребу, Петербурґу, Відня та ін.; д. чл. НТШ від 1903. Я. заснував журн. «Archiv für slavische Philologie», що в роки його редакторування (1876—1920) був провідним у вивченні всіх слов. мов і літератур. Студії староц.-слов. мови Я. остаточно встановили, що в основі цієї мови лежали слов. македонські говірки, а її першою абеткою була глаголиця, висновки, що мають значення й для вивчення історії укр. мови й літератури (підсумовано в його «Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache», 1913). У його «Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке» (1896) Я. опублікував мовознавчі тексти середньовіччя і прокоментував старо-

В. Яґіч

родавні підходи до слов. мов, а в «История славянской филологии» (1910) подав докладний синтетичний огляд слов. філології аж до кін. 19 ст., включаючи й укр. У своїх працях про «давньоруську» мову, «Четыре критико-палеографические статьи» (1882) і особливо в «Критические заметки по истории русского языка» (1889), що постали з його заперечення поглядів *Соболевського*, Я. дав широку і об'єктивну характеристику староукр. фонології й морфології, хоч і приймав існування спільної «давньоруської» мови. Його докладний огляд «Очерка звуковой истории малорусского наречия» П. Житецького (1876) трактував також історію укр. мови, тоді як укр. діялектологія була збагачена його характеристикою діялектів Бачки й Банату.

Література: Дем'янчук В. Гнат (Ватрослав) Яґіч, 1838—1923. К. 1923 (спершу в Записках іст.-філол. відділу УАН, 4, 1923); Материалы для биографического словаря действительных членов Имп. Академии Наук, 2. П. 1917; дальша література в Енциклопедија Југославије, 4. Заґреб 1960. *Ю. Шевельов*

Ягода Генріх (1891—1937), больш. діяч поль. походження родом з Лодзі. Під час першої світової війни попав у рос. полон, з 1917 вступив до Червоної армії, 1920 командир полку. З 1924 заступник гол. Чека, а після смерти В. Менжинського (1934) шеф ҐПУ; вславився ліквідацією противників режиму і чистками. Після ліквідації Я. його місце посів Єжов.

Ядвига (Jadwiga, б. 1374—99), дочка поль. короля Людвіка Угор., визнана королевою Польщі на сеймі поль. вельмож у Серадзі (1383). Я. була примушена розірвати свій шлюб з австр. герцоґом Вільгельмом і одружитися (1386) з *Яґеллом* В. кн. лит., з яким денцо раніше поляки уклали угоду в *Креві* (1385). Для повернення до Польщі Галичини, що від 1378 була безпосередньо приєднана до Угорщини, Я. вирушила 1387 у похід з поль. військом. Обіцянками привілеїв шляхті, міщанам і духовенству їй вдалося захопити Перемишль і Львів без бою, але вона наразилася на опір у Галичі від угор. воєводи Бенедикта. Наслідком цього походу було прилучення Галичини до Польщі, яке тривало аж до першого розподілу Поль-

щі 1772. Я. заснувала в Празі інтернат-бурсу для лит. і руської молоді, що студіювала в Празькому Ун-ті.

Ядерних Досліджень Інститут АН УРСР, створений 1970 на основі відділу ядерної фізики Ін-ту Фізики АН УРСР. Складається з 17 відділів та центру дослідного виробництва. Від 1974 дир. ін-ту акад. АН УРСР Олег Немець. В Ін-ті ведуться фундаментальні та прикладні дослідження з ділянок ядерної фізики низьких і сер. енерґій, ядерної технології, фізики твердого тіла та фізики плазми. Ін-т має два циклотрони, дослідний реактор та сім комп'ютерних систем.

І. Ядловський

Ядловський Іван (1850–1933), сторож і доглядач могили Т. Шевченка в Каневі 1883—1933. Я. також опікувався Тарасовою світлицею (своєрідний музей поета). Похований на Тарасовій горі.

Ядловський Семен (1879—1929), суспільний діяч родом з Лемківщини. До ЗДА прибув 1890. 1904–21 секретар Укр. Нар. Союзу, довголітній адміністратор газ. «Свобода» і гол. Укр. Нар. Союзу (1920—25). Був заступником гол. Укр. Нар. Комітету, а згодом гол. Укр. Нар. Ради в Америці (1918). Помер під час відвідин України в м. Мукачеві на Закарпатті.

С. Ядловський

Яжевський, композитор 17 в., автор церк. творів у багатоголосому «партесному» стилі. У «Реєстрі нотних зошитів» Львівського братства 1697 згадані твори Я. на вісім голосів: Служба Божа, концерт «На сотворшему світ» і канон на Воскресення.

Язиги, кочові племена, споріднені з *сарматами,* про яких згадують античні автори (Страбон, Таціт, Птоломей, Пліній). У 1 в. перейшли з Меотиди (над Озівським м.) на землі між Дунаєм і Тисою, звідки витіснили даків. Вели війни з Рим. імперією, переможені римлянами 174. При кін. 4 в. розбиті гунами, зникли з раннього середньовіччя, змішавшися з ін. народами. У 19 в. деякі історики помилково ідентифікували Я. з ятвягами.

Язичіє, зневажливо-полемічна назва мови, що нею писали в 19 ст. москвофіли, прихильники мовної єдности з Росією, в Галичині, на Буковині й Закарпатті. Основою Я. була ц.-слов. мова в суміші з рос., але з домішкою українізмів та полонізмів і з укр. вимовою. Від 1887—93 рр. провідні москвофільські вид. перейшли на рос. літ. мову.

Язівське родовище сірки, у Львівській обл., площа 20 км,[2] відкрите 1956. Сірчані руди (5—40% сірки) залягають у міоценових вапняках на глибині 40—480 м. Експлуатація, залежно від глибини залягання, підземною виплавкою або відкритим способом. На основі Я. р. с. створено *Яворівський гірничо-хем. комбінат.*

Язлівець (V—6), з 1947 — с. Яблунівка Бучацького р-ну, Тернопільської обл., м-ко на Поділлі; виникло в 14 в. на торговому шляху зі Львова на Молдавію у володіннях маґнатів Бучацьких-Язловецьких, які побудували там замок; у 16 в. м-ко з правом ярмарку, який став одним з найбільших на Поділлі. Я. мав чисельну вірменську колонію, а в 17 в. підпав сильній польонізації. За тур. володіння (1672—83) сильно фортифікований як крайній пункт на поль.-тур. границі. По відході до Польщі (1683) занепав. За австр. та поль. часів — м-ко. 1939 — 2 520 меш. (57% українців, 24% жидів, 19% поляків). Руїни замка 1646, вірменська катедра 17 в., перетворена на гр.-кат. церкву св. Миколая, знищена за другої світової війни, костьол св. Анни.

Язловський Борис (* 1894—?), правник, родом з Києва, проф. пром. права Київ. Ін-ту Нар. Госп-ва; секретар Т-ва укр. правників при ВУАН, чл. Комісії для вивчення звичаєвого права. Серед ін. праця: «Репрезентативна метода та студії над звичаєвим правом» (1928). Заарештований 1929 і вдруге 1937. Дальша доля невідома.

Язь, див. *В'язь.*

Яйла (IX—15), найвище пасмо Крим. гір (див. стор. 1187). Я. складається з твердих сірих юрських вапняків, які залягають на лупаках і пісковиках. Її хребет, що відповідає осевій частині антикліналі Крим. гір, простягається хвилястою високорівнею, перев. понад 1 000 м над рівнем моря, продовж бл. 80 км на півн. схід від с. м. т. Форос. Ширина Я. сягає від кількох сот м до 7 км. Її півд. бік обривається майже вертикально до півд. берега Криму, утворюючи високий суцільний мур. У зах. частині Я. досить суцільна. Її частини, починаючи з півд. зах., складаються з Ай-Петрівської Я. (з верхом Ай-Петрі, 1 233 м), яка переходить на сх. в Ялтинську Я. (верх Лопата, 1406 м), на півн. сх. в Никитську Я. (верх Демір-Капу, 1 540 м) та Бабуган-Я. (верх Роман-Кош, 1 545 м).

Далі на сх. Я. розпадається на ряд більш або менш ізольованих масивів. Перший між ними, на півн. від Бабуган-Я., — Чатир-Даґ (верх Еклізі-Бурун, 1 525 м), обмежований тектонічними розламами. Далі на сх. — Демерджі-Я. (1 237 м), Тирке,

Карстовий провал в горах Яйли в Криму

Долгоруківська Я. та Карабі-Я. (з верхом Тай-Коба, 1 259 м). Зниженням у середніх Я. б. м. Алушти пролягає шосе на Симферопіль.

У вапнякових породах Я. поширені карстові форми рельєфу середземноморського типу: карстові поля в місцях ґрунтового покриву, лійки, печери з сталактитами і сталаґмітами та провалля, на дні яких зберігається сніг упродовж цілого року. Поверхня Я. безводна, бо атмосферичні опади, всякаючи в глибину вапняка, затримуються щойно над водостійкими лупаками, де вони творять підземні ріки й озера. Вершки й сірі скелі Я. нагадують своїм виглядом руїни старовинних замків, а глибини й улоговини вкриті густим низьким дерном.

І. Стебельський

Якемчук Роман (* 1925), правник, фахівець з міжнар. права, родом зі Львова. Студіював у Бельгії. Проф. Кат. Ун-ту в Лювені, завідувач 5 катедр політ. наук і міжнар. права; проф.-гість Нац. Ун-ту у Заїрі. Визначний спеціяліст з міжнар.-правних, політ. і госп. проблем Африки. Гол. праці: «L'Ukraine en Droit international» (1954), «L'ONU. La sécurité nationale et le problème du régionalisme» (1955), «La Ligne Curzon et la IIe guerre mondiale» (1957), «Assistance économique et pénétration industrielle des pays de l'Est en Afrique» (1966), «L'Afrique en Droit international» (1971), «Transferts de technologies sensibles entre l'Est et l'Ouest» (1984), «L'Europe face aux Etats-Unis» (1986). «La Méditerranée orientale dans la politique des puissances» (1987). Розвідки: «L'Ukraine et les grandes puissances» (1955), «Sowjetunion und die regionale Sicherheitsabkommen» (1956), «The foreign policy of Soviet Russia» (1956), «L'Ukraine sur le plan diplomatique» (1957), «Україна як підмет міжнародного права» (1962). Я. чл.-кор. Королівської Академії Наук за морем.

Якименко (Акименко) Федір (1876—1945), композитор, піяніст і педагог родом з с. Піски бл. Харкова, брат Якова Я. (Степового). Десятилітнім хлопцем Я. був висланий до Придворної капелі в Петербурзі. 1886—95 вивчав гру на фортепіяні у рос. композитора й піяніста М. Балакірева. 1900 закінчив Петербурзьку консерваторію (кляса композиції Н. Римського-Корсакова та А. Лядова). Від 1897 працював учителем на диригентських курсах Придворної капелі. Згодом дир. муз. шкіл у Тифлісі на Кавказі (1901—03) і в Ніцці (Франція, 1903—06). Після короткого перебування в Харкові деякий час працював проф. муз. відділу Укр. Високого Пед. Ін-ту ім. М. Драгоманова в Празі. Між його учнями були З. Лисько, М. Колесса та ін. Крім пед. праці, Я. виступав як піяніст-концертант і диригент хору. З того часу походить його «Практичний курс гармонії» (Прага, 1926). З 1928 жив у Франції (Ніцца, Париж), де й помер.

Ф. Якименко

Як композитор Я. один з визначних представників неоромантичної течії в музиці 20 в. з помітним впливом імпресіонізму. Гол. місце в його творчості посідає інструментальна музика: 2 симфонії, симфонічні поеми, оркестрова сюїта, увертюра, струнне тріо, соната для віольончелі, сонати для скрипки, численні фортепіянові твори (сонати, сонати-фантазії, «Українська сюїта», прелюди, етюди). Деякі твори Я. побудовані на мелодиці укр. нар. пісень. Я. автор численних сольоспівів (м. ін. на слова О. Олеся), церк. творів («Отче наш», «Херувимська» та ін.) і хорових обробок укр. нар. пісень. Чимало з-поміж творів Я. появилося у нім., франц., рос. й укр. в-вах.

Література: Маценко П. Якименко Федір Степанович Вінніпеґ 1954.

В. Витвицький

Якименко Яків, див. *Степовий* Яків.

Якимів Федір (Теодор), нар. скульптор поч. 19 в., родом з с. Залав'я бл. Теребовлі. Відомі його роботи: надмогильні

пам'ятники з пісковика, різьблені дерев'яні фігурки святих і монументальні дерев'яні скульптури «Скорботний Христос», «Богородиця з дитям» і «Святий Микола» (1828) переховуються в Львівському Іст. Музеї.

Якимівка (VII—16), с. м. т. на Приозівській низовині, р. ц. Запор. обл., положене над р. Малим Утлюгом; 12 900 меш. (1986). Харч. пром-сть, ливарно-мех. зав. «Стандарт».

Якимівці (Єкімауци), с., б. якого знаходилося городище 9 — першої пол. 11 в. у півд. Басарабії (сьогодні Резінський р-н, Молд. ССР), яке заселяло слов. плем'я тиверців. Його спалили кочовики, на що вказують скелети та зброя давньо-руського та кочовничого типу. Городище було оточене ровом і валом, на внутр. схилі якого були розташовані житла і майстерні ковалів та ювелірів. Знайдено багато знарядь праці та готових виробів, а також привізні предмети з Візантії і Сер. Азії. Основним заняттям населення було хліборобство і ремесла.

Якиміщак Дмитро (1888–1958), учитель, адвокат, посол родом з с. Заріччя, пов. Надвірна. З 1898 в Канаді. Один із перших там укр. учителів. Брав участь у першій учительській конвенції 1907. Вивчав право, був активний у студентському житті. Один з перших укр. адвокатів у Канаді. 1920 обраний з округи Емерсон незалежним послом до Манітобської леґіслятури. Переобраний 1922. Чл. Укр. Канадського Горожанського Комітету, співорганізатор Укр. екон. орг-ції «Ланцюг», співвидавець Торговельно-промислового провідника.

Якимов Олександер (* 1925), технік в ділянці машинобудування родом з Пермі. У 1956—61 викладач Запор. машинобудівного ін-ту, 1961—74 у Пермському, а з 1974 в Одеському політехн. ін-тах. Праці з ділянки технології деталей машин.

Якимович Алесь (1904—79), білор. письм., заслужений діяч культури БССР (з 1968) родом з с. Чурилово Менської обл. Автор кількох зб. оп., переважно для дітей. Перекладав твори багатьох укр. письм. на білор., зокрема І. Франка, П. Тичини, М. Рильського, Н. Забіли та ін.

Якимович Тетяна (* 1905), літературознавець і педагог родом з Києва. Закінчила Київ. Ін-т Нар. Осв. (1926); з 1931 на пед. роботі, з 1956 проф. Київ. Ун-ту. Праці про зах., переважно франц. літературу 19—20 вв. (Е. Золя, А. Барбюс, Стендаль, Бальзак та ін.). Пише укр. і рос. мовами. Гол. публікації: «Драматургия и театр современной Франции» (1968), «Французская драматургия на рубеже 1960-70-х годов» (1973), «З художнього світу Франції» (1981).

Якимчук Олександер (1899—1970), маляр і педагог родом з м. Корця на Волині; мист. освіту здобув у приватних майстернях Варшави і в Італії (1925—31). Навчав у Почаївській мист. школі. Твори: «Копання картоплі» і «Мисливець» (1928), «Жебраки в Почаєві» (1938), портрет Т. Шевченка (1939); серія акварельних пейзажів Волині (1940—44) та ін. Зберігаються в Кременецькому Краєзнавчому Музеї.

Якібюк (Івандюк) Василь (1881—1945), майстер деревορізьби та мосяжництва родом з с. Криворівні на Гуцульщині. Виробляв мініятюрні декоративні вазочки, пляшки, тарілочки, чарки, прикрашені інкрустацією бісером і металом, інтарсією кольоровим деревом. Твори Я. зберігаються у Львівському Музеї Етнографії та художнього промислу та в Коломийському Музеї Нар. Мистецтва Гуцульщини.

Яків Чулаївський, див. *Чулаївський Яків*.

Якір Йона (1896—1937), сов. військ. діяч, один з гол. військових у боротьбі за встановлення сов. влади на Україні. Після перемоги большевиків — командувач Укр. Військ. Округи, з 1935 — Київ. Військ. Округи. 1937, після призначення командувачем Ленінградської Військ. Округи, заарештований і розстріляний.

Якоб Людвіґ (Ludwig Heinrich von Jacob) (1759—1827), проф. згодом ректор нім. ун-ту в Галле, також проф. філософії й політ. економії в Харківському Ун-ті (1806—16). Написав популярну у Рос. Імперії працю «Grundsätze der Polizeigesetzgebung und der Polizeianstalten» (1809), в якій виступав проти кріпацтва. Подібні думки відстоював також у другій праці «Über die Arbeit leibeigener und freien Bauern in Beziehung auf den Nutzen des Landeigentümer vorzüglich in Russland» (1814), пропаґуючи думки клясичної школи А. Сміта та нім. філософа Е. Канта.

А. Якобій

Якобій Аркадій (1827—1907), гігієніст родом з Казані. Проф. Казанського 1872—85) і Харківського Ун-ту, засновник першої катедри гігієни. Один з перших у Росії представників суспільного напрямку цієї дисципліни; дослідник вимираючих півн. народів. Помер у Ка-

зані. Автор «Курса общественной гигиены» (Х. 1885).

Якобовський Людвіґ (1868—1900), нім. письм., ред. літ.-наук. ж. «Die Gesellschaft», який виходив у Дрездені (1885—1902). Там друкувалися переклади творів і ст. укр. письм., зокрема був опублікований нім. автопереклад вірша Лесі Українки «To be or not to be?». Я. мав намір видати нім. мовою зб. новел І. Франка, Лесі Українки, О. Маковея, Л. Мартовича, О. Кобилянської та ін., але реалізувати ці пляни не встиг. Після його смерти згадані новелі в перекладі О. Кобилянської були друковані в ж. «Ruthenische Revue». Оп. Я. в перекладі на укр. мову друкувалися в газ. «Буковина». Леся Українка переклала рос. мовою два оп. Я. для ж. «Жизнь» і написала коротку характеристику письм.

Якобовський Роберт (1861—1911), гром. діяч і письм. Співр. «Ради» і «Світла».

Якобсон Роман (1896, Москва — 1982, Кембрідж у Массачузетсі, ЗДА), амер. мовознавець і філолог рос.-жид. походження й виховання. Студіював у Моск. Ун-ті, проф. ун-тів Брно в Чехо-Словаччині, Колюмбія в Нью-Йорку, Гарвардського і Массачузетського ін-ту технології. Поруч В. Матезіюса й Н. Трубецкого засновник т. зв. празької мовознавчої школи, що розвинула фонологічний підхід до мови і в описовому і в іст. мовознавстві, а також теорію мовного союзу, науки про подібності в розвитку суміжних мов, незалежної від їх походження. В його амер. роки Я. переглянув поняття фонеми, розглядаючи її тепер як жмут дистинктивних рис, спільних для всіх мов світу. Для Я. типове прагнення до універсального в мовах, часто затушковуючи особливості поодиноких мов. У цьому дусі він також висунув теорію слов. дієвідміни на підставі однієї основи, замість традиційно прийманих двох, заг. теорію відмінка, намагався звести слов. системи версифікації до спільного знаменника. В усіх цих випадках багатство справжніх фактів принесене в жертву позірній простоті теорії. Відповідно, в його «Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves» (1929) фонологічний розвиток у слов. мовах подано як мотивований тільки в рос. і сербо-хорв. мовах, тоді як усі ін. слов. мови, з укр. включно, розглядаються як позбавлені незалежного розвитку, що тільки підлягають то рос., то сербо-хорв. тенденціям. У тому ж дусі в ст. про укр. імператив (1965) Я. намагається применшити особливості цієї форми в укр. мові. Перенесений на політ. площину, цей підхід привів до нападу на політику українізації та її діячів (1934). У 1952—54 Я. активно виступав проти А. Мазона в обороні справжности «Слова о полку Ігореві». Також багато праць з кирило-методіянських питань.

Ю. Шевельов

Яков, невідомий докладніше віршописець кін. 17 — поч. 18 в., автор акростиха «Избранная естесь, панно...» (див. Возняк М. «Матеріяли до іст. укр. пісні і вірші...», «Укр. Архів», 1913—14, 1925).

Яков (Іаков) **мніх**, за припущеннями дослідників (митр. Макарій, О. Соболевський, М. Погодін, О. Огоновський та ін.), чернець Києво-Печерського манастиря, що жив у другій пол. 11 в. і був автором житій Бориса і Гліба та Володимира В. й похвали останньому, послання кн. Із'яславу тощо.

Яковенко Валентин (1859—1915), журналіст, книговидавець і культ.-осв. діяч, популяризатор творчости Т. Шевченка. 1910 Я. здійснив 3-є вид. «Кобзаря» за ред. В. Доманицького; 1911 видав найповніше натоді 2-томове вид. творів Т. Шевченка. Автор кн. «Т. Г. Шевченко. Его жизнь и литературная деятельность» (П. 1894).

Яковенко Володимир (1857—1923), психіятр, земський лікар. Працював у лікарнях України й Росії; завідував ним збудованою психіятричною лікарнею в с. Мещерському на Поділлі (1894—1907); був звільнений з роботи за «політ. неблагонадійність». Автор понад 30 праць з психіятрії та психіятричної допомоги населенню. З його ініціятиви проведено перший перепис психічно хворих у Рос. Імперії.

Яковенко Григорій (1895—1940), письм. родом з с. Катеринівки, тепер Дніпропетровської обл. Належав до літ. орг-ції «Плуг». Автор повістей «Прапорщик Голобузенко» (1925), «Вербівчани» (1928), «Три елементи» (1930) і роману про колективізацію «Боротьба триває» (1931). Я. відомий з того, що з його виступу проти М. Хвильового почалася літ. дискусія 1925.

Яковенко Олена (* 1914), графік і маляр родом з Мерефи на Харківщині; закінчила Харківський Художній Ін-т (1945). Кольорові автолітографії: «Ріка Лієлупе б. Риги», «Гурзуф» (обидві 1954), «Соняшники» (1956); пейзажі: «На Ворсклі» (1960), «Над ланами» (1963), «Тиша» (1967), «Влітку» (1969) та ін. Персональні виставки в Харкові й Києві.

Яковкін Авенір (1887—1974), астроном родом з Башкирії, чл.-кор. АН УРСР; 1945—52 проф. Київ. Ун-ту, 1951—67 працював на Гол. астрономічній обсерваторії АН УРСР (1952—59 — дир.). Основні праці стосуються теорії руху небесних тіл, зокрема Місяця.

Яковлев Борис (1884—1963), скульптор і педагог, нар. у Казані; закінчив Петербурзький Ун-т і Петербурзьку Академію

Мистецтва (1917); у 1920—30-их рр. викладач Одеського Художнього Ін-ту. Працював у галузі станкової скульптури: «Жіноча голова» (1927), «На варті» (1929), бюст Б. Хмельницького та ін. Помер у Москві.

Яковлев (псевд. Косин) Михайло (1880—1942), маляр, графік і театральний декоратор, нар. у Пензі (РСФСР), там здобув і мист. освіту, згодом у приватній школі І. Рєпіна в Петербурзі. 1904—06 працював у Києві, зокрема як карикатурист у ж. «Шершень»: «Село прокидається», «Друкарня чорної сотні», «Весна-красна», «Наша дума, наша пісня ...» (усі 1906). Далі працював у рос. сатиричних журн., у театрі сатири «Кривое зеркало» (1910) і сценографом Великого театру в Москві (з 1911). Залишив твори станкового малярства та кн. графіки. Помер у Тбілісі.

Яковлев Семен (* 1909), історик родом з Смоленщини; закінчив Моск. іст.-архівний Ін-т (1936); співр. Архівного Управління УРСР (1936—41), співр., згодом заступник дир. Ін-ту Історії партії ЦК КП України (1945—50); доц. (1950), з 1972 проф. катедри архівознавства і спеціяльних іст. дисциплін Київ. Ун-ту. Розвідка «Українська радянська археографія» (1965).

Яковлев (справжнє прізвище Епштейн) Яків (1896—1939), рев. діяч на Україні жид. роду з м. Ґродно (Білорусь). 1917 — секретар Катеринославського комітету РСДРП(б); 1919 вів підпільну діяльність у Києві й Харкові; 1919—20 — гол. Катеринославського й Київ. губ. комітетів, пізніше Харківського губкому КП(б)У, чл. політбюра ЦК КП(б)У. З кін. 1920 в Москві на високих посадах у партійно-держ. апараті. За рр. перебування на Україні під час революції Я. належав до т. зв. «катеринославської групи», яка відновлювала в КП(б)У великодерж. централістичну лінію.

Яковлів Андрій (11. 12. 1872 — 14. 5. 1955), видатний учений правник, гром. і політ. діяч, родом з Чигирина (Київщина); д. чл. УНТК, НТШ, керівник Правничої Секції УВАН в Нью-Йорку. По закінченні фак. права Юріївського і Київ. ун-тів працював у Києві в адміністрації й адвокатурі; одночасно досліджував київ. архіви. 1917—18 чл. Укр. Центр. Ради, дир. її Канцелярії, дир. департаменту чужоземних зв'язків мін-ва закордонних справ, надзвичайний посол до Австро-Угорщини, пізніше гол. надзвичайної дипломатичної місії УНР в Голляндії і Бельгії. З 1923 на еміґрації в Празі: доц., проф. УВУ (1930—31 і 1945 його ректор), проф. права Укр. Госп. Академії в Подєбрадах; 1939 дир. Укр. Наук. Ін-ту в Варшаві. По другій світовій війні перебував у Бельгії, з 1952 у ЗДА.

Я. належить до передових дослідників історії укр. права. З праць Я. (укр., рос., франц., нім. і англ. мовами) найважливіші: «Договір гетьмана Б. Хмельницького з Москвою р. 1654» (1927), «Про копні суди на Україні» (1931), «Моск. проекти договірних пунктів з гетьманом І. Виговським» (ЗНТШ, 1933), «Укр.-моск. договори 17–18 вв.» (1934), «Основи Конституції УНР» (1935), «Das deutsche Recht in der Ukraine» (1942), «Укр. кодекс 1743» (1949), «Договір Б. Хмельницького» (1954). У низці праць, присвячених моск.-укр. взаєминам 17 в. Я. відстоює погляд, що Переяславська угода утворила своєрідні васальні взаємини типу протекторату між Росією і Україною. Я. помер у Нью-Йорку, де й похований.

А. Яковлів

Яковлів Олександер (1902—45), режисер і актор комічного пляну родом з Глухова на Чернігівщині, учасник визвольної війни 1917—20. На сцені з 1925, спочатку в трупі О. Міткевичевої, далі у Й. Стадника та в театрах ім. Тобілевича (1930—38), ім. Котляревського (1938—39), Драматичному театрі ім. Лесі Українки у Львові (1940) і Львівському Оперному Театрі (1941), 1942–44 мист. керівник Театру ім. І. Франка в Станиславові. ставив «Облогу» (сам у ролі Дольче) та «Марш Чернігівського полку» Ю. Косача, «Шаріку» Я. Барнича; виступав в оперетах. Помер на еміґрації в Ґраці (Австрія).

О. Яковлів

Яковченко Микола (1900—74), актор театру й кіна на характерних ролях, родом з м. Прилуки на Чернігівщині. 1918 дебютував на аматорській сцені в Прилуці, згодом у театрах Симферополя, Черкас, Лубень, Чернігова, Дніпропетровського й Харкова, з 1928 в Київ. Театрі ім. І. Франка (з перервами). Гол. ролі: Бублик, Довгоносик («Платон Кречет», «В степах України» О. Корнійчука), Пеньонжка («Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого), Лящ («Останні» М. Ґорького), Оверко («Фараони» О. Коло-

мійця), Распер («Ділок» В. Гозенклявера) та ін. Знімався в фільмах: «Захар Беркут», «За двома зайцями», «Серед високих хлібів», «Ніч перед Різдвом», «Калиновий гай», «Тривожна молодість» та ін.

Якубєць (Jakóbiec) Мар'ян (* 1910), поль. літературознавець родом з с. Гинович на Бережанщині (Галичина). Навчався у Львівському, Празькому й Беоґрадському ун-тах. 1947—80 проф. Вроцлавського Ун-ту, завідувач катедри рос. філології. До дослідів Я. над укр. літературою належать: «Слово о полку Ігоревім» (1950), «Тарас Шевченко» (1955), «Іван Франко» (1958), «Іван Котляревський і поль. література» (1970), «Леся Українка і поль. романтична література» (1971), «Ключові проблеми іст. укр.-поль. літ. відносин» (1982). Разом з Т. Голинською-Барановою видав «Literatura ukraińska» (В. 1962).

Якубинський Андрій, автор духовних віршів другої пол. 18 в. родом з Перемишля. Дві його пісні про Самбірську Богородицю опублікував В. Щурат (див. «Укр. письм.», т. І. К. 1960).

Якубиско Юрій (* 1938), словацький кіномистець укр. походження (режисер, сценарист, оператор) родом з с. Койшів (округи Списька Стара Весь) на Пряшівщині. 1965 закінчив Кіноакадемію в Празі. Його перший фільм «Христові роки» (1967) відзначений кількома нагородами. У другій пол. 60-их рр. створив кілька аванґардних фільмів, критикованих з офіц. позицій і врешті заборонених. У 70—80-их рр. Я. працював майже виключно в ділянці документального кіна та телефільму («Будівля сторіччя», «Транзитний газопровід» та ін.).

Якубич Валентин (* 1927), графік родом з Херсона, закінчив Київ. Художній Ін-т (1953, кляса К. Єлеви та І. Плещинського); станкові серії: «Київ» (вугіль, 1953 і офорт, 1963), ліногравюри: «На Херсонському суднобудівному заводі» (1960) та триптих на Шевченкову тему «Поховайте та вставайте...» (1961), офорт «Будинок у Москві, в якому жив Т. Шевченко...» (1964); ілюстрації до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки» (1963), роману А. Головка «Артем Гармаш» (1967), повісти І. Франка «Борислав сміється» (1969); оформлення вибраних творів І. Франка (К. 1965) з серії «Всемирная литература» (М. 1971) та ін.

Якубович Василь (1908—83), бук. гром. діяч, адвокат родом з с. Мамаївці на Буковині. Правничі студії закінчив у Чернівецькому Ун-ті, згодом виконував адвокатську практику в Чернівцях. Активний діяч Укр. Акад. Козацтва «Чорноморе» в Чернівцях, співр. ж. «Самостійна Думка». З 1940 у Букарешті, де був деякий час радіодиктором укр. передач. 1944 арештований совєтами за націоналізм і засланий на 10 рр. у сибірські концтабори. Після відбуття заслання жив у Букарешті, де укладав шкільні підручники укр. мови і перекладав укр. клясиків (Шевченка, Франка, Лесю Українку) рум. мовою. Помер у Букарешті, де й похований.

Якубович Джульєтта (* 1935), співачка, кольоратурне сопрано, родом з с. Кельбенд Ізмаїлського р-ну (Аз. РСР). Закінчила Азербайджанську консерваторію (Баку, 1963), з того часу солістка Ворошиловградської обл. філармонії. У репертуарі Я. арії з опер та сольоспіви укр., зах.-евр. і рос. композиторів.

Якубович Микола (1817—79), гістолог і фізіолог; закінчив Харківський Ун-т (1838), згодом працював за кордоном (1848—50), був проф. Мед.-хірургічної Академії в Петербурзі (1853—69). Праці з мікроскопічної будови центр. нервової системи людини і тварин.

Якубовський Фелікс (1902—37), літературознавець і критик родом з Києва. Закінчив Київ. Ін-т Нар. Осв. і працював у Київ. філії Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка. Належав до літ. орг-ції «Жовтень», пізніше до ВУСПП. 1937 заарештований і розстріляний. Літ.-крит. праці Я.: «Силуети сучасн. укр. письм.» (1928), «Від новелі до роману» (1929), «Степан Васильченко» (1930), «За справжні обличчя» (1931). Крім того, підручник і хрестоматія з укр. літератури для сер. школи.

Ф. Якубовський

Якубський Борис (1889—?), літературознавець родом з с. Іллінці на Київщині, проф. Київ. Ін-ту Нар. Осв., чл. Іст.-літ. Т-ва при ВУАН, Київ. н.-д. катедри мовознавства, співр. Комісії для видавання пам'яток новітнього укр. письменства ВУАН та Київ. філії Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка. Серед ін. праць: кн. «Наука укр. віршування» (К. 1922), ст. «До проблеми ритму Шевченкових поезій» (зб. «Шевченко та його доба», II. К. 1925), «Лірика Лесі Українки» (Л. Українка, «Твори», II. К. 1927) та ін. За нім. окупації 1941 Я. залишився в Києві. Дальша доля не відома.

Якут (Jāqūt) (1178–1229), араб. географ, грец. роду, що попав до араб. полону в Баґдаді. Автор геогр. словника («Муджам аль-Бульдан»), в якому в ст. «Рус», «Хазар», «Булгар» умістив серед ін. звідомлення з опису посольства *Ібн-Фадлана*

з Баґдаду до волжських болгар. Словник Я. був джерелом для історії Руси 10 в. Я. згадує також про христ. релігію на Русі. Словник у 6 т. був виданий Вюстенфельдом (1866—73).

Якутович Юрій (* 1930), мистець-графік родом з Києва. Студіював мистецтво в Київ. Художньому Ін-ті (1948—54, кляса І. Плещинського). Працює в ділянках книжної і станкової графіки, а також у ділянці кіна. Я. відомий майстерними ґрафіками, перев. дереворитами, до «Фата моргана» М. Коцюбинського (1957), «Ярослав Мудрий» і «Свіччине весілля» І. Кочерги (1962), «Козак Голота» М. Пригари (1966), «Захар Беркут» І. Франка (1972), «Кленові листки» В. Стефаника, «Повість про Ігорів похід» (1977), «Слово минулих літ» (1981) та чимало ін. вид. Крім книжної графіки, Я. створив окремі ґравюри на іст. теми: «Іван Вишенський», «Олег Гориславич» тощо, а також цикли на теми укр. нар. казок, старовинної укр. музики; листівки на мотиви укр. нар. пісень: «Марічка» (1960), «Є у мене топір...» (1963); брав участь у створенні фільму «Тіні забутих предків» (режисер С. Параджанов, 1965), був мист. дорадником при фільмі «Захар Беркут» (1971).

Ю. Якутович

Я. працює багатьма графічними техніками дерево- і лінориту та ґравюри на металі, вдало поєднуючи реалізм з різними формальними спрощеннями, що притаманні графічним технікам, завдяки чому його графіки мають вигляд наскрізь сучасних, модерністичних творів. Особливо корисно на його стилі відбився вплив гуцульського нар. мистецтва з логістикою його геометричних форм.

Якутська АРСР, автономна республіка в складі РСФСР (створена 1922) у півн.-сх. Сибіру. Площа 3 103 000 км,² населення 963 000 (1984), з яких якутів — 314 000, росіян — 429 000, українців — 46 300 (перепис 1979). Столиця Якутськ. Місце заселення політ. в'язнів царського і сов. режимів. 1725 до Якутську був засланий А. Войнаровський. Див. Ю. Студинський «Політ. запроторенці царського режиму в Якутії» (1952).

Якушкін Павло (1822—72), рос. письм., фолкльорист й етнограф родом з Орловської губ. Я. опрацював нову методу збирання фолкльору, спрямовану на дослідження всіх особливостей життя народу, абсолютну точність запису. Праці Я. мали значний вплив на розвиток укр. фолкльористики та етнографії другої пол. 19 в. Я. захищав право українців на самостійний нац. розвиток, поділяючи погляди Т. Шевченка, з яким був знайомий. 1861 в газ. «Северная Пчела» Я. опублікував ст. про зустріч і проводи в м. Орлі труни Шевченка, коли її перевозили з Петербурґу на Україну; у ж. «Основа» опублікував етногр. матеріяли, зібрані в Стародубському пов. Помер на засланні.

Яланець, р. в сх. частині Подільської височини, ліва притока р. Савранки (права притока Богу). Довж. 50 км, сточище — 350 км.² Влітку міліє і навіть пересихає.

Яланський Віктор (* 1919), графік родом з Дніпропетровського; закінчив Київ. Художній Ін-т (1955, кляса В. Касіяна і А. Середи). Основні твори Я.: плякати, монументально-декоративні тематичні пано в готелі «Дніпропетровськ» у Дніпропетровському, там само на фасаді сер. школи, в дитячій санаторії в Скадовську, в Палаці шахтарів у Первомайському (1971) та ін. Кн. графіка.

Ялець (Leuciscus), рід риб родини коропових; довж. 16—80 см, вага 0,2—8,0 кг. У водоймищах України — 6 видів: Я. звичайний (L. leuciscus), в'язь, головень та ін. Я. — об'єкт промислу.

Ялина, див. *Смерека.*

Ялинський Семен († після 1695), друкар, словоритник і ґравер віленської школи; спочатку писар архиєп. Л. Барановича, згодом техн. керівник його друкарень — Новгород-Сіверської (1674—79) і Чернігівської (1679 — бл. 1684). Крім богослужбових і літ. полемічних та моралістичних творів Л. Барановича та ін. укр. письм., друкував навчальні посібники: граматики, елементарі та часословці. Заставки-ілюстрації підписував монограмою СМ. Цікаві для історії укр. друкарства «Пункти», складені Я., які нормували його взаємовідносини з Л. Барановичем.

Ялиця (Abies), рід вічнозелених однодольних дерев з родини соснових. Бл. 50 видів; на Україні — 1: Я. біла або гребінчаста (A. alba), до 55 м заввишки, є єдиним дикоростучим видом Я. на Україні; поширена в Карпатах у нижній мішаній смузі лісів разом з буком і смерекою, до висоти 1 200 м.; на рівнині — острови к. Львова, Яворова, Жовкви, Рави Руської. Деревину Я. білої використовують як будів. матеріял до виготовлення муз. інструментів, меблів та целюльози. Як декоративне дерево вирощують Я. білу та ін. види у парках України (також Я. бальзамічну — A. balsamea, Я. одноколірну — A. concolor й ін.).

Яловець, Ялівець (Juniperus), рід вічнозелених деревних рослин родини ки-

парисових. Бл. 70 видів; на Україні — 9. Найпоширеніший з них Я. звичайний (J. communis), кущ або деревце (до 6 м заввишки), що росте в лісах у Карпатах, на Поліссі і в півн. смузі Лісостепу, та Я. сибірський (J. sibirica), кущ (30—90 см заввишки), що росте в Карпатах вище гор. границі лісів разом з криволіссям. Як декоративні рослини на Україні вирощують Я. віргінський та ін. Я. використовують для закріплення пісків, створення живоплотів тощо; деревину Я. використовують для виробу меблів, олівців тощо.

Яловий Михайло, див. *Шпол* Юліян.

Ялпух (Ялпуг, VIII—9), оз. в півд.-зах. частині Басарабії, положене в долині Дунаю; простягається на довж. 140 км, шир. на 2—7 км, площа 230 км.²

Ялпух, (Ялпуг), р. в півд. Басарабії; довж. — 140 км, сточище — 3 280 км.² В гор. частині пливе Басарабською височиною, в дол. — Причорноморською низовиною; впадає в оз. *Ялпух.*

Ялта (VII—18), с. м. т. Першотравневого р-ну Донецької обл. 5 800 меш. (1986), харч. пром-сть. Заснована 1780.

Ялта (IX—15), м. обл. підпорядкування Крим. обл., положене на березі Чорного моря, порт і курорт, 87 тис. меш. (1986). На території Я. існувало в перших вв. по Хр. поселення грец. колоністів Яліта (Галіта). З 6 в. Я. належала Візантії, у 12 в. згадана як половецьке м., з 1145 відоме як Джаліта, в 13—15 вв. генуезьке приморське м. Кауліта (Гелі-та, Еталіта) з власною адміністрацією і консулом. 1475 захоплена Туреччиною, 1783 анексована Росією. З 1838 Я. стала м., з 1860-их рр. відомим як курорт. Місце *Ялтинської конференції 1945.* Харч. пром-сть, рибокомбінат, зав. пивобезалькогольних напоїв, тютюново-ферментаційний; ін-т виноградства і виноробства «Магарач», технікуми: торговельний, мед., пед. Кіностудія, відділ Крим. філармонії. Клімат Я. субтропічний середземноморського типу. Показання: захворювання легень і верхніх дихальних шляхів, серцево-судинної і нервової системи. Санаторії «Горняк», «Росія», «Орлине гніздо» та ін. Руїни укріплень Ісар і печерного храму визант. часу. Ботан. сад. Пам'ятники Л. Українки (1972) і на могилі С. Руданського.

Ялтинська кіностудія художніх фільмів, створена 1922 на базі приватних кіноательє О. Хонженкова та І. Єрмольєва. У 1920-их рр. випускала укр. фільми: «Остання ставка містера Енніока» (за романом О. Ґріна, 1922), «Привид бродить по Европі» (1922), «Остап Бандура» (разом з Одеською кіностудією, 1924), «Алім» (1926), «Ордер на арешт» (1927), «Тіні Бельведеру» (1927), «Кіра Кіраліна» (1928), «Троє» (1928). Від 1929 стала базою «Мосфільму», з малим інтервалом у сер. 1950, коли знову випустила кілька укр. фільмів; з кін. 1950-их рр. знімальна база Моск. кіностудії ім. М. Ґорького.

Ялтинська конференція (також Кримська), конференція 1945, вершинна дипломатична зустріч лідерів ЗДА, Великобрітанії й СССР 4—11. 2. 1945 з метою вирішення питань закінчення другої світової війни та повоєнного ладу. През. Ф. Д. Рузвельт, прем'єр мін. В. Черчіль та гол. сов. уряду Й. Сталін зійшлися зі своїми делеґаціями в м. Ялті в Криму й ухвалили далекосяжні рішення про дальше ведення війни й повоєнний уклад міжнар. взаємин. Серед найважливіших рішень були: участь СССР у війні проти Японії (таємний протокол), кордони Польщі на сх. по лінії Керзона з незначними відхиленнями на користь Польщі, відшкодування Польщі за рахунок нім. сх. територій і утворення т. зв. уряду нац. єдности. Стосовно Німеччини схвалено принцип її розчленування, окупаційного режиму та репарацій. У справі створення ООН ухвалено скликати конференцію на квітень 1945 у ЗДА, запросити як чл.-засновників сов. республіки Україну та Білорусь (зах. делеґації відкинули первісну пропозицію СССР про участь 16 союзних республік), затверджено принцип одноголосности постійних чл. Ради Безпеки ООН у засадничих справах (право «вето» великодержав).

Т. зв. «Деклярація про визволену Европу» як частина рішень Я. к. залишила сов. стороні вільну руку в інтерпретації «допомоги» звільненим народам, у висліді чого СССР забезпечив собі політ. контроль над окупованими ним країнами, що довело до совєтизації Сх. Европи й спричинило «холодну війну». Багата література про Я. к. засвідчує, що Сталін та його дорадники максимально використали воєнні успіхи СССР і завершили окупацію Сх. Европи, чому сприяла податливість през. Рузвельта. Сов. історики й досі оцінюють Я. к. як найбільший успіх сов. дипломатії й особисто Сталіна. З укр. погляду Я. к. мала найважливіше значення тим, що визнала принцип етнічного кордону між Польщею й Україною. Вона на довгий час визначила долю Сер.-Сх. Европи й зміцнила ролю СССР у світовій політиці.

Література: Stettinius E. R. Roosevelt and the Russians: the Yalta Conference. Нью-Йорк 1949; Mc Neill W. H. America, Britain and Russia 1941—46. Оксфорд 1953; Clemens D. C. Yalta. Нью-Йорк 1970; Яковлев А. (ред.). Ялтинская Конференция 1945. Уроки истории. Москва 1985.

В. Маркусь

Ялтинська Яйла (IX—15), частина найвищого пасма Крим. гір, або Яйли, ото-

чує з півн. зах. та зах. набережну низовину та затоку, при якій розміщена Ялта. Найвищий її пункт — верх Лопата (1 406 м). У Я. Я. поширені карстові форми рельєфу середземноморського типу: куестоподібні гребені, печери та провалля. Рослинність гірськолучна з рідким заростом сосни; охороняється гол. в межах Ялтинського гірсько-ліс. заповідника.

Ялтинський гірсько-лісовий заповідник, заснований 1973 б. м. Ялти, площа 14 600 га, положений на півд. схилах Крим. гір уздовж узбережжя Чорного м. смугою 1—10 км, за 40 км від гори Аюдаг до мису Форос. 11 тис. га заповідника вкриті дубовими, сосновими і буковими лісами. У фльорі Я. г.-л. з. є рідкісні види: тис ягідний, ялівець деревовидий, дика фісташка. У фавні: шляхетний олень, козуля, дика свиня, куниця; дятел, чорний дрізд, акліматизовані фазани і кеклик. У ляндшафті заповідника відомі водоспади Учансу та Аузлар, печера Іограф, скелі Тарак-Таш, Ставрі-Кая.

Ялтинський морський порт, порт, підпорядкований Чорноморському морському пароплавству. Заснований 1833, здійснює перевезення й обробку вантажів та обслуговує закордонних пасажирів. Від поч. 1980-их рр. Я. м. п. має характер модерного механізованого транспортного підприємства.

Яма (V—19), від 1974 Сіверське, м. в півн. частині Донбасу, над р. Бахмуткою, було підпорядковане Краснолиманській міськ. раді; тепер має Сіверську міську раду; 14 200 мешк. (1970). Доломітовий комбінат, зав. будів. матеріялів; харч. пром-сть.

Ямково-гребінцевої кераміки культура, археологічна культура доби пізнього неоліту (4 і 3 тисячоліття до Хр.), поширена в півн. ліс. частині Лівобережжя (стоянки Погорілівка, Мис Очкинський та ін.). Свою назву завдячує характерному ямково-гребінцевому орнаментові кераміки. Відомі залишки поселень на берегах річок або на піщаних підвищеннях коло озер і боліт; населення жило з мисливства і рибальства, зауважено зародки скотарства і хліборобства; знаряддя з кременю, кости і рогу.

Ямна культура, археологічна культура доби енеоліту (2500—2000 до Хр.), поширена в Сх. Европі від Уралу до низу Дунаю; на Україні в степ. і лісостеп. зонах, у сточищі Дніпра, на Приозів'ї і в Криму (Сторожова могила, Михайлівське поселення, Скеля-Каменоломня і ін.). Назва походить від поховань у ямах під курганними насипами, в яких були поховані чл. одного роду. Померлих ховали в скорченому положенні на спині або на боці й посипали червоною вохрою; при померлих клали посуду з їжею. камінне (рідше мідяне) знаряддя і зброю; поселення Я. к. бували деколи укріплені; житла переважно наземні, основним заняттям населення було скотарство, поруч хліборобства, мисливства і рибальства. Знайдено залишки возів, до яких запрягали волів, як також скульптури з схематичними зображеннями людських постатей.

Ямниченко Іван (* 1909), геолог родом з с. Решетилівки на Полтавщині. Закінчив Київ. гірничо-геол. ін-т (1935), співр. Ін-ту геол. наук АН УРСР (з 1937). Праці з стратиграфії і фавни мезозойських відкладів України.

Ямняк Петро (1909—87), журналіст, гром. і церк. діяч, родом з с. Германовичів б. Перемишля. Навчався богословія у Дубні (в Папській семінарії), Варшаві (в Богословському Правос. Відділі Ун-ту) та журналістики у Вільній Вшехниці й Подебрадах (УТГІ). Співр. газ. і ж.: «Краківські Вісті», «Неділя», «Вільне Слово», «Батьківщина» й ін. Зб. віршів «Трени», поема «Останні хвилини св. священомуч. Йосафата». Псевд.: Ірченко, Мохнатий, Кордович. Чл. СУЖА. В останні рр. життя — чернець-архимандрит Правос. Церкви в Америці.

Ямпіль (II—14), с. м. т., р. ц. Сумської обл., положене над р. Івоткою (притока Десни) на Чернігівщині; 4 400 мешк. (1971). Коноплянний зав., харч. пром-сть.

Ямпіль (кол. Янушпіль, Янпіль; IV—7), с. м. т. Білогорського р-ну Хмельницької обл., положене над р. Горинню на півд. Волині. Авторемонтний зав., борошномельний комбінат.

Ямпіль (V—9), с. м. т., р. ц. Вінницької обл., положене мальовничо в яру на лівому березі Дністра, який тут творить пороги. Відомий з 16 в. як м-ко Брацлавського воєводства з жвавою торгівлею. Під час Хмельниччини зруйнований брацлавським воєводою С. Лянцкоронським. З поч. 18 в. належав поль. маґнатам Потоцьким. З 1797 пов. м. Подільської губ.; з 1923 р. ц.; 1972 нараховував 8 000 мешк. Харч. пром-сть, зав. будів. матеріялів.

Ямпіль (V—18), с. м. т. Краснолиманського р-ну Донецької обл.; 3 100 мешк. (1970). Більшість населення працює на зав. Красного Лиману.

Ямпольський Стефан (* 1906), визначний укр. економіст родом з м. Ізюму на Харківщині, д. чл. АН УРСР (з 1967). 1932 закінчив Харківський інженерно-екон. ін-т і до 1941 працював у ньому як асистент, згодом доц., з 1938 дир. 1944—57 Я. був ректором Львівського Ун-ту, 1957—65 дир. Одеського Політехн. Ін-ту, 1965—70 дир. Ін-ту Економіки АН УРСР, згодом керівник відділу машинобуду-

вання та одночасно проф. катедри економіки пром-сти в Київ. Ін-ті Нар. Госп-ва. 1970—74 Я. був гол. Ради для вивчення продуктивних сил УРСР, гол. ред. журн. «Економіка Радянської України» (1965—74) й відповідальним ред. «Енциклопедії народного господарства Української РСР» (4 тт., 1969–72). Я. автор б. 80 наук. праць з різних питань економіки; важливіші з них: «Вопросы скоростного проэктирования и освоения новых конструкцій в машиностроении» (1944), «Скоростное освоение новых производств» (1949), «Экономика освоения новых конструкций машин» (1964), «Экономические проблемы управления научно-техническим прогрессом» (1976) та «Экономическое управление созданием систем машин» (1981). З О. Ліберманом Я. опрацював відому монографію про екон. стимулювання виробництва, перекладену на чужі мови. *Б. Винар*

С. Ямпольський

Ян Казімір (1609—72), поль. король (1648–68), походив з швед. династії Ваза, кардинал, був обраний на поль. престол після смерти свого брата короля Владислава IV. Вибори Я. К. відбувалися 1648 (не без впливу Б. Хмельницького) за тяжкого становища Польщі, яка була ґрунтовно погромлена (Жовті Води, Корсунь, Пилявці). Я. К. довелося знову воювати з козаками і підписати *Зборівський договір* (1649), якого Польща не дотримала, і 1651 дійшло до нового зудару, у висліді якого козаки зазнали поразки під *Берестечком*. Майже все своє панування Я. К. мусів провадити війну, особливо небезпечну, коли створилася антиполь. коаліція з Швеції, України, Бранденбурґу і Семигороду. Спроба Я. К. реформувати держ. устрій Польщі викликала повстання на чолі з В. коронним маршалом Ю. Любомирським. Після смерти дружини Марії-Людвіки Ґонзаґа (1667), Я. К. зрікся престолу 1668. Помер у Франції, де дістав у довічне користування абатство Saint-Germain-des-Près.

Гробниця Яна Казіміра в церкві Ст. Жермен де Пре у Парижі

Ян I Ольбрахт (Albrecht) (Jan I Olbracht) (1459—1501), поль. король (1492—1501), син Казіміра IV Ягелловича. Для підтримки антитур. політики надав маґнатам і шляхті привілеї на Сеймі в Пьотркові (1496). 1497, під час спроби захопити Молд. князівство, зазнав великої поразки б. Козміна на Буковині. Молд. господар Стефан В. за допомогою турків 1498 зробив відплатний наїзд на Поділля і Сх. Галичину, пограбував ці землі і спалив Теребовлю, Бучач, Підгайці, Галич. 1499 була укладена віленська угода, якою до 1501 касувалася поль.-лит. унія.

Ян III Собеський (Sobieski) (1629—96), поль. полководець, згодом король, родом з Олеська на Львівщині. Після розгрому турків під Хотином (1673) обраний поль. королем (1674—96). Його військ. талантові завдячує Польща відносний спокій на кордонах з Туреччиною і татарами. 1683 він примусив турків зняти облогу Відня і разом з укр. козаками, які воювали в його війську, загнав турків у глибину Угорщини. Я. III С. відновив козаччину на Правобережній Україні (1684) і ставився прихильно до козаків. За його часів Польща належала до антитур. евр. коаліції (Польща, Австрія, Венеція, Ватикан, Москва й Козаки). 1686 Польща підписала «Вічний мир» з Росією. У молд. походах Я. III С. 1686 і 1691 брало також участь і правобережне козацтво. Помер Я. III С. у Вілянові б. Варшави.

Яната Олександер (1888—1938), визначний укр. аґроном і ботанік чес. походження, родом з Миколаєва; д. чл. АН УРСР і НТШ. По закінченні Київ. Політехн. Ін-ту працював як аґроном у Криму і Харкові, 1917 секретар Укр. Військ. Комітету Півд.-Зах. Фронту, з 1928 у Києві, викладав в ун-ті і був секретарем Укр. Наук. Т-ва та одним з засновників «Укр. Ботан. Журналу»,; з 1928 був ученим секретарем *Сільсько-Господарського Наукового Комітету України* та керував його Ботанічною Секцією і редаґував «Вісник С.-Г. науки». Після ліквідації С.-Г. Н. К. У. 1928 проф. С.-Г. Ін-ту в Харкові, там організував і очолював Ін-т Прикладної Ботаніки й Ін-т Рослинництва. 1933 заарештований, 1938 загинув на засланні на Колимі. Праці про рослинність Півд. України й Криму, про ботан. районізацію України, з ділянки насіннєзнавства й ґрунтознавства, про укр. ботан. термінологію, автор словника ботан. термінології (1928). Лише частина праць Я. появилася друком, зокрема його визначник «Фльора України» вийшов щойно після його арешту і не під його прізвищем (як 1 т. «Фльори УРСР»).

Яната-Осадча Наталія, див. *Осадча-Яната* Наталія.

Янгель Михайло (1911—71), механік, конструктор в галузі ракетно-космічної техніки родом з с. Зирянова, тепер Іркутської обл., д. чл. АН УРСР (1961) і АН СССР (1966). Закінчив Моск. авіяційний ін-т (1937) і Академію авіяційної пром-сти (1950). Працював у конструкторських бюрах, дир. Наук.-дослідного Ін-ту (1952—54). Праці з теоретичної і прикладної механіки. та ракетно-космічної техніки. По смерті С. Корольова очолював сов. орг-цію, яка керує космонавтикою.

М. Янгель

Янґставн (Youngstown), м. в штаті Огайо, ЗДА, 115 000 меш. (1980). Українці з Лемківщини та Закарпаття почали селитися в Я. з 1880-их рр., але найбільше їх прибуло в 1900-их рр. Першу гр.-кат. парафію заснували закарпатці на поч. 1900-их рр., галичани — 1909, правос. — 1922. Усіх церк. громад, в яких є українці, — 7. До другої світової війни в Я. жило яких 6—7 тис. українців, по війні це ч. подвоїлося. Діє 12 відділів братських орг-цій, клюби та суспільні орг-ції, кілька нар. домів. Між війнами річно відбувався Укр. Нац. День, а закарпатці мали свій «Ruthenian Day». З кін. 1940-их рр. постали відділ УККА, Пласт, Спілка Укр. Молоді, Ліґа Молоді Півн. Америки, працюють церк. хори, школа українознавства.

Янович Орест (1875—1927), етнограф й історик. Закінчив іст.-філол. фак. Київ. Ун-ту. Учитель гімназій в Чернігові й Стародубі, згодом завідувач поль. відділу Ін-ту білор. культури в Менську. Ст. з фолкльору України та порівняльної етнографії, з іст. (1863 рік на Білорусі і в Литві) тощо.

Яневський Іван (1868—1913), дідич, земський діяч на Київщині, меценат укр. видавництв.

Яненко-Хмельницький Павло, військ. і дипломатичний діяч, племінник П. Дорошенка, київ. полк. (з 1653) за гетьм. Б. Хмельницького, згодом за гетьм. І. Виговського й Ю. Хмельницького. Останній вислав Я.-Х. на чолі посольства до поль. короля, а гетьм. П. Дорошенко до моск. царя Олексія Михайловича (січень 1676). 1679 Я.-Х. проголосив себе гетьманом Задніпрянської України, але зазнав поразки у битві з полк. І. Скоропадським.

Яницький Олександер (1871—1943), біофізик родом з Комаргорода (Поділля); закінчив Київ. Ун-т (1895), учитель фізики в Колеґії Галагана й асистент Київ. Політехн. Ін-ту (до 1917), автор підручника практичних вправ з фізики. За першої світової війни Я. був гол. контролером рентґенівських кабінетів півд.-зах. фронту рос. армії; доц. Укр. Ун-ту в Кам'янці Подільському (1918—20). З 1920 Я. на еміґрації в Німеччині; асистент Кайзер-Вільгельм Ін-ту Біофізики в Франкфурті над Майном. Наук. праці Я. стосуються біологічної дії йонізованого повітря, радіоактивних речовин та рентґенівських променів. Я. винахідник нового типу рентґенівської рурки.

Яничари (тур. yeniçeri), реґулярна піхота в османській імперії, створена у 14 в. султаном Мурадом I; спершу набиралася з полонених, потім поповнювалася примусовим набором дітей христ. підданих (сербів, болгар та ін.). Після переходу на іслям Я. виховувалися в дусі рел. фанатизму й сліпого послуху; творили дисциплінований корпус, іноді ч. до 40 тис., з аґою на чолі; Я. було заборонено одружуватися, вони стали підпорою влади тур. султанів. З 17 в. почався розклад Я., вони втручалися в держ. справи, робили держ. перевороти. Військо Я. було ліквідоване 1826 наказом султана Магмуда II. В укр. мові назва Я. вживалася переносно на означення ренеґатів, що вірно і завзято служили чужій владі.

Янишева Нінель (* 1924), гігієніст нар. в Харкові. 1947 закінчила Моск. мед. ін-т, з 1957 працює в Київ. ін-ті гігієни ім. О. Марзєєва, з 1972 проф. Праці з ділянки санітарної охорони навколишнього середовища від забруднення канцерогенними речовинами.

Янів, кол. назва с. м. т. *Іваново* (I—6).

Янів, кол. назва с. м. т. *Івано-Франкове* (IV—4).

Янів Бронислав (1885—1931), гром. діяч в Галичині, за фахом правник. Організатор міщанства Ярославщини (1903—10), дир. страхувального Т-ва *«Карпатія»*, гол. Укр. Пед. Т-ва «Рідна Школа» (1924—26), кооперативи «Укр. Театр» (1922—31) і Т-ва воєнних могил (з 1927).

Янів Володимир (21. 11. 1908, Львів), пластовий і студентський діяч 1930-их рр., політ. діяч в УВО й ОУН, багатократний в'язень поль. та нім. тюрем, ред. студентських і націоналістичних вид., вчений психолог і соціолог, організатор укр. наук. і церк.-рел. життя, викладач психології в Укр. Кат. духовній семінарії в Гіршберґу (1947—48), доц. (1949), проф. УВУ в Мюнхені (з 1955), його ректор (1968–86), проф. Укр. Кат. Ун-ту в Римі (з 1963), публіцист, есеїст, поет, активний представник українців у багатьох міжнар. кат. орг-ціях, чл. низки наук. і гром. орг-цій, д. (1950) і по-

чесний чл. НТШ (1987), його наук. секретар (1952—68).

Закінчив Укр. Акад. гімназію у Львові (1927), студіював історію (у Я. Пасьніка) та психологію (у М. Кройца) у Львові (1927—34); після ув'язнення продовжував студії в Берліні (1940—44): історії (у Г. Юберсберґера), соціології (у Шерінґа) та психології (в О. Крога), завершені дисертацією про «Душевні віддіювання тюремного ув'язнення». Переїхавши до Мюнхену, включився 1946 в працю *УВУ* (як ст. асистент при катедрі психології, габілітаційна праця 1949 — «Психологічні основи окциденталізму»). Як ректор домігся «нововизнання» УВУ баварським урядом. У ділянці психології й соціології Я. присвятив низку розвідок етнопсихології українця (на основі творів М. Костомарова, Г. Ващенка, М. Шлемкевича, І. Мірчука), дослідові мотивації тюремних переживань (у творах Т. Шевченка, І. Франка), ідеалам сім'ї (у Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, В. Симоненка, І. Калинця), філософії Г. Сковороди, світогляду укр. народу. Дав мист. аналізу творчости суч. малярів при нагоді їх виставок в УВУ (Х. Куріци-Ціммерманн, В. Стрельнікова, А. й О. Пулюїв, О. Терзієва-Льопи, В. Сазонова, М. Мороза, О. Мазурика, Є. Світового), як і ст. з новішої історії (про нім. концтабори). Я. ред. «Вістей НТШ», організатор наук. сесій шевченківських та франківських (1950—1960-их рр.) і ред. «Хроніки НТШ» та трьох томів ЗНТШ. 1968–85 і з 1987 був заступником гол. (1985—87 гол.) НТШ в Европі; з 1977 чл. УВАН в Европі, з 1988 почесний чл. УВАН у Канаді. Чл. Міжнар. Вільної Академії в Парижі, Deutsche Gesellschaft für Psychologie, Укр. Богословського Наук. Т-ва в Римі (автор його історії із бібліографією вид.). 1963 організував наук. Конференцію «Релігія в житті укр. народу» в Рокка ді Папа, а 1984—88 Наук. Конґрес у 1000-ліття хрищення Руси-України.

В. Янів

Ще в гімн. Я. присвятив себе організації Пласту, перебуваючи 1927—32 на різних керівних становищах. До цієї праці повернувся після 1946 в Німеччині, формуючи ідейні прямування Пласту. Ще істотнішою була його участь у політ. житті націоналістичного студентства та ОУН. Як чл. Союзу Укр. Націоналістичної Молоді (з 1927) та Студентської Громади, Я. належав до організаторів 1 (1929) і 2 (1931) студентських Конґресів, у висліді яких постала студентська централя *Союз Укр. Студентських Орг-цій під Польщею* (СУСОП). 1930—32 Я. був гол. Філії Т-ва Наук. викладів ім. П. Могили і ред. ж. «Студентський Шлях» (1932—34). До студентських проблем Я. повернувся 1946, спричинившися до об'єднання обидвох партійно-політ. зорієнтованих централь ЦеСУС-у та ЦЕСУС-у (1947) та взявши участь в орг-ції в Мюнхені (1948) Ідеологічного Конґресу 4 політ.-ідеологічних груп еміґраційного студентства (ТУСМ, «Зарево», «Обнова» й соціялісти-гуманісти). За ці заслуги був обраний (1948) почесним чл. ЦЕСУС-у. З 1927 чл. УВО, з 1929 чл. ОУН, 1932–34 політ. референт її Крайової Екзекутиви, ред. леґального ж. *«Наш Клич»* (1933). Часто ув'язнюваний поль. поліцією (включно з ув'язненням в Березі Картузькій 1934—35), а на процесі чл. КЕ ОУН у Львові 1936 засуджений на 5 рр. в'язниці, амнестований 1938. Після приходу большевиків до Львова перебував у Перемишлі, Відні, Берліні, Кракові. Як чл. організованого в червні 1941 В. Горбовим у Кракові *Укр. Нац. Комітету* (УНК), був конфінований у Рабці і ув'язнений у Кракові, звідки заходами УЦК звільнений у вересні 1942, але з забороною перебувати у Ген. Губ. Відтоді віддався завершенню студій у Берліні, де попередньо (1940—41) редаґував «Укр. вісник» Укр. Нац. Об'єднання. 1953 заснував *Укр. Христ. Рух* (УХР), діючи від його імени в різних міжнар. кат. орг-ціях, в тому числі як гол. укр. делеґації на 2-му й 3-му світових конґресах мирян (1957 і 1967) і як постійний представник Сх. Церкви в Міжнар. Федерації кат. чоловіків («Unum Omnes»), нагороджений і тут серед ін. Командорським званням ватиканського ордену папи Григорія Великого.

Ще з 1930-их рр. Я. почав писати на патріотично-гром. теми та з пластово-мандрівницькими імпресіями ліричні поезії. Важкі тюремні переживання знайшли відображення згодом у зб. «Сонце і ґрати» та «Листопадові фраґменти» (1941) з волюнтаристичними мотивами. Елегійні тони з ностальгійно-пастелевим кольоритом та мужніми рефлексіями над пройденим минулим і споглядaним світом переважають у традиційної форми зб. лірики та поем-баляд «Шляхи» (1941) та «Життя» (1975); остання зб. нагороджена на конкурсі фундації ім. І. Франка.

Як публіцист і журналіст Я. виступає з численними звітами з наук. життя НТШ та УВУ в укр. і чужомовній пресі, з подорожніми нарисами та обговоренням міжнар. наук. та реліг. конґресів. Я. чл. літ. Об'єднання «Слово» та низки

міжнар. письменницьких орг-цій, в тому числі ПЕН-Клюбу.

Література: Горбач О. (ред.). «Symbolae in honorem V. Janiw». Зб. УВУ, т. X. Мюнхен 1983.

О. Горбач

Янів Софія (* 1908), нар. Мойсеович, гром.-політ. і культ. діячка, педагог, родом зі Львова, дружина Володимира Я. Студії в Центр. Ін-ті фіз. виховання в Варшаві, закінчені 1933. Чл.-кор. НТШ, поч. д-р УВУ. Пластова виховниця і провідниця старших пластунок у Галичині (1929—32), референтка юначок при булаві пластунок у Німеччині (1947—49); ред. спорт.-ідеологічного органу Укр. Спорт. Союзу «Готові» (1934—35); з 1927 чл. УВО, згодом ОУН і чл. її КЕ на Зах. Укр. Землях (1934–35); в'язень поль. тюрем, пізніше опікун політ. в'язнів у Польщі і Ген. Губ. (1935—42). З 1947 у Мюнхені співр. НТШ (Ін-ту Укр. Нац. Дослідів), чл. ред. колеґії ЕУ 1 і ЕУ 2 та її незмінний секретар (з 1947): координатор праці, ред. і співред. зокрема культурологічних відділів (також в АЕУ 2, тт. 1—2); автор ст. і нотаток. Співорганізатор Музею Укр. Кат. Ун-ту в Римі і його перший дир. (1963—72).

С. Янів

Янівка, див. с. *Іванівка* (VII—11).

Янівська Бриґада УГА, див. *Десята Янівська Бриґада УГА*.

Янівське водоймище, на р. Міусику, басейну Озівського м., споруджене 1950. Площа 76 га; 3,5 км довжини і до 0,35 км ширини, пересічна глибина 4,6 м. Використовується для водопостачання м. Красний Луч.

Янівський Богдан (* 1941), композитор і піяніст родом зі Львова. Закінчив Львівську Консерваторію; завідує муз. частиною Львівського Театру Юного Глядача. Автор оркестрових та камерно-інструментальних творів і музики до численних драматичних вистав.

Янівський концентраційний табір у Львові, створений нім. окупаційною владою у жовтні 1941 на вулиці Янівській, куди зганяли політ. в'язнів, військ. полонених, а найбільше жидів. Я. к. т. був транзитним табором, звідки звич. депортували до табору у Бельзаці. Німці зліквідували табір у листопаді 1943, винищивши більшість в'язнів. За час існування Я. к. т. в ньому знищено до 200 тис. людей.

Янівський цвинтар, один з цвинтарів у Львові, на якому поховані визначні укр. діячі: ген. М. Тарнавський, О. Басарабова та ін., бл. тисячі укр. вояків, що загинули у боях за Львів у листопаді 1918, і полонені з укр.-поль. війни 1919—20. У великому чотирикутнику було 648 могил укр. стрільців, побудованих 1934 з бетону, з військ. хрестом за проєктом П. Холодного і Л. Лепкого. Спочатку могилами опікувався Пласт, а з 1926 Т-во охорони воєнних могил. Між двома світовими війнами на Я. ц. відбувалися щорічні поминки і походи українців.

1971 з доручення Львівського облвиконкому бульдозерами зривано стрілецькі могили, нищено хрести та вивертано людські останки. Збереглися тільки могили ген. М. Тарнавського і К. Левицького, але без хрестів. Проти цього вандалізму гострий протест до урядових установ вислав 16. 8. 1971 В. Чорновіл.

Янішевський Василь (* 1925), інж., учений-дослідник, пластовий діяч, нар. у Празі. Після другої світової війни в Канаді. Вчився в УТГІ (1947—48), Техн. високій школі в Ганновері (1948—50), в Торонтському Ун-ті. З 1952 інструктор, викладач (1959—62), а з 1970 проф. і керівник департаменту Торонтського Ун-ту. Автор низки наук. розвідок з питань енерґетики, чл. спеціялізованих ін-тів у ділянці електроніки. Д. чл. УВАН, НТШ, Укр. техн. т-ва.

В. Янішевський

Янко Дмитро (* 1930), мистецтвознавець родом з с. Зачепилівки на Полтавщині; закінчив Київ. Ун-т (1959). Праці: «Пам'ятники Києва» (1974), монографії «Олександер Ковальов» (1964 і 1977) і «Олександер Скобликов» (1979), «Пам'ятники і монументи України» (1982) та ін.

Янко Олександер (1882—?), гром. і політ. діяч родом з Полтави, визначний чл. УПСР та її Центр. Комітету. Чл. Укр. Центр. Ради, обраний на Всеукр. Сел. З'їзді (червень 1917) як делеґат Полтавщини, делеґат до Рос. Установчих Зборів (листопад 1917). На 4 з'їзді УПСР (травень 1918) належав до фракції «центр. течії». Чл. Укр. Нац. Союзу, гол. Укр. Сел. Спілки і Орг. Комітету УПСР, один з організаторів протигетьманського повстання (листопад 1918). У січні 1919 висловлювався за «радянську систему» з «трудовим принципом».

Янко-Триницька Надія, мовознавець-славіст. Дебютувала 1936 розвідкою про мову І. Котляревського. Після розгрому укр. мовознавства в 30-их рр. відновила викладацьку і наук. працю в 1953—70-их

рр. в Москві (Пед. Ін-т), включно з рос. мовознавства.

Янковський Антон, актор мандрівних театрів, автор водевілів, які з успіхом ішли на сценах аматорських труп 1860—70-их рр.: «Покійник Опанас» (1865), «Чумак український», «Сатана» (1879). Я. також компонував музику до п'єси І. Котляревського «Москаль чарівник», до переробок з франц. «Адам і Ева», «Материнське благословення», до співогри «Сватання на заручинах» та ін.

Янковський Марко (1915—80), сценограф родом з Астрахані, закінчив Харківський Художній Ін-т (1941), працював гол. сценографом Кримського рос. театру в Симферополі (1953—80). Оформлення вистав: «Камінний господар» Лесі Українки (1962), «Фавст і смерть» О. Левади (1962), «Гайдамаки» за Т. Шевченком (1963), «Навала» Л. Леонова (1965), «Велетні півночі» Г. Ібсена (1966), «Талан» М. Старицького (1977) та ін.

Янович Володимир (1869—1931), лікар родом з Солотвини, пов. Надвірна; гром. діяч, чл. УНДО, почесний чл. т-ва «Просвіта», організатор політ. й гром. життя Станиславівщини.

Янович (Курбас) Степан (1862—1908), актор різноманітного пляну, режисер і співак, родом з с. Куропатників на Тернопільщині, батько Леся Курбаса; працював у театрі «Руської Бесіди» (1884—98), з 1891 режисер. Гол. ролі: Михайло Гурман, Качуркевич, Хоростіль («Украдене щастя», «Рябина», «Учитель» І. Франка), Василь («Лимарівна» П. Мирного), Гнат («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Олег, Ярополк (однойменні трагедії К. Устияновича), Карл Моор («Розбійники» Й.-Ф. Шіллера) та ін. В оперному репертуарі виконував теророві партії: Вакула, Петро («Різдвяна ніч», «Наталка Полтавка» М. Лисенка), Барінкая («Циганський барон» Й. Штравса), Андрій («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського) та ін. Режисура вистав: «Мартин Боруля», «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого та ін.

С. Янович

В. Яновичева

Яновичева (уроджена Тайхер) Ванда (1867–1950), акторка родом з Чернівець, дружина Степана Я. й мати Л. Курбаса; виступала в театрах: т-ва Руської Бесіди у Львові (1885—98), Літньому театрі Кам'янця Подільського (1898—99), в Кийдрамте (1920—21); гол. ролі: Черниця, Стеха («Гайдамаки» і «Назар Стодоля» Т. Шевченка), Проня («За двома зайцями» М. Старицького). Я. виступала в оперетах: Саффі («Циганський барон» Й. Штравса), Фрузя («Корневільські дзвони» Р. Плянкетта) та ін.

Яновська (псевд. Ф. Екуржа, Омелько Реп'ях), уроджена Щербачова Любов (1861—1933), письм. і гром. діячка родом з с. Миколаївки на Чернігівщині. Закінчила Полтавський Ін-т шляхетних дівчат (1881) і працювала вчителькою в Лубенському пов. на Полтавщині, була засновницею недільних шкіл. З 1905 жила в Києві, де й померла. Писати починала рос. мовою, потім перейшла на укр. Перше укр. оп. «Злодійка Оксана» датоване 1897. Я. авторка б. 100 оп., повістей, романів, значна частина яких не була друкована за її життя, а деякі й не були закінчені. Твори Я. присвячені зображенню життя селянства й інтелігенції; манера письма реалістична в народницькому дусі. Після згаданого оп. була написана драма «Повернувся з Сибіру» (1897), далі з'явилися повість «Городянка» (1900), комедія «На Зелений Клин» (1900). Чимало творів передруковано чи й надруковано вперше вже за укр. держави 1918 чи за сов. часу: зокрема п'єси «Лісова квітка», «Жертви», «Людське щастя», «На сіножаті», «Дзвін, що до церкви скликає, та сам у ній ніколи не буває» (1918). З 1916 Я. припинила літ. діяльність, але її твори, писані під значним впливом І. Нечуя-Левицького, П. Мирного й почасти М. Коцюбинського, були досить популярні й протягом наступних рр. початку цього ст. Зібрані твори Я. видавано двічі: «Твори», І—ІІ (1930) і посмертно — «Твори», І—ІІ (1959).

Л. Яновська

Яновський Амвросій (1810—84), гал. осв. і політ. діяч; дир. гімназії у Львові й інспектор гімназій Галичини, довголітній посол до гал. сойму (1861—83) й австр. парляменту, гол. комісії для укладання укр. гімназійних підручників (з 1862), перший гол. Руського Т-ва Пед.

Яновський (псевд.) Борис (1875—1933), композитор, муз. критик, диригент і педагог нім. походження, нар. у Москві (син Карла Зіґля). До 1910 жив у Києві, там закінчив Колеґію Ґалаґана і Київ.

Ун-т (1903). Працював диригентом, учителем і критиком. З 1910 в Петербурзі, 1916—17 диригент оперного театру С. Зиміна у Москві. З 1918 знову на Україні, викладач Муз. технікуму і Муз.-Драматичного Ін-ту в Харкові. Твори: 10 опер, між ними «Сорочинський ярмарок» (1899, за М. Гоголем), «Сестра Беатриса» (за М. Метерлінком, 1907), «Вибух» (1927), «Дума Чорноморська», або «Самійло Кішка» (1928), балети: «Аравійська ніч» (1916) і «Ференджі» (1930), для симфонічної оркестри «Східня сюїта» і поеми «Вій» (за М. Гоголем) та «Фавн і пастушка», струнний квартет, фортепіянові твори, хорові, сольоспіви, обробки нар. пісень.

Яновський Василь († 1910), гром. і військ. діяч родом з Полтавщини, чл. Київ. Громади і Півд.-Зах. Відділу Геогр. Т-ва в Києві (1875). 1875—76 брав участь як доброволець у протитур. повстанні в Герцеґовіні, командував інтернац. батальйоном, опублікував «Спогади українця-волонтера про повстання в Герцеґовіні 1875—76 рр.» (ЛНВ, 1911—12). Чоловік письм. Л. *Яновської*.

Яновський Віктор (1886—?), військ. діяч, інж., старший інспектор мін-ва шляхів УНР, чл. повстанчого штабу ген. Ю. Тютюнника, учасник 2 Зимового походу (листопад 1921). На еміґрації у Польщі, у 1930-их рр. друкував ст. на військ.-іст. теми у ж. «За Державність» і «Табор».

Яновський Віктор (1891—?), правник-інтернаціоналіст, син Теофіла Я. родом з Києва; проф. Київ. Ін-ту Нар. Госп-ва, чл. Комісії вивчення звичаєвого права при ВУАН. Ст. і огляди з міжнар. і торг. права в ж. «Україна» й ін. вид. 1937 заарештований, дальша доля невідома.

Яновський Володимир (1876—1966), графік-аквареліст родом з с. Оргалан у Криму; мист. освіту здобув у петербурзькій школі Т-ва заохочування мистецтв (1899), працював у Ялті. Тематичні картини й пейзажі: «Очаків у вогні» (1905), «Вид Бахчисарая» (1948), «Квітучі сади» (1957), «Руїни Успенського собору в Києво-Печерській Лаврі», «Фонтан сліз» та ін.

Яновський Людвік (1878—1921), поль. історик родом з України (Липовецький пов. на Київщині); закінчив Київ. Ун-т (1903) і викладав грец. мову в сер. школах Києва. 1908 в Кракові здобув докторат з філос. (1909) і 1912 габілітувався як доц. укр. (руської) і сх.-слов. літератур; з 1912 очолив катедру укр. літератури. 1914–17 жив у Швайцарії, по поверненні до Києва був співтворцем і ректором Поль. колеґії університетської в Києві (1917—19); з 1919 проф. Віленського Ун-ту. У студіях Я. про ун-ти в Вільні, Крем'янці, Києві заторкується і укр. проблематика, а праця «Uniwersytet Charkowski w początkach swego powstania 1805—20» (Кр. 1911) насвітлює історію культури і освіти на Україні 18 ст. у зв'язку з діяльністю Києво-Могилянської Академії. У студії «O tak zwanej „Historii Rusów"» (1913) Я. піддає зміст твору гострій критиці.

Яновський Олексій (1739—?), архітект; закінчив петербурзьку Академію Мистецтв і працював при будовах гетьмана К. Розумовського. За проєктом Ж. Б. М. Валлян-Делямота Я. побудував у Почепі палац К. Розумовського і церкву (1765—71), а на запрошення фельдмаршала П. Румянцева-Задунайського (1778) докінчував будови, які розпочав А. Квасов, у Глухові: Троїцьку церкву і будинка ген.-губернатора та судових департаментів.

Яновський Теофіл (1860—1928), видатний лікар-терапевт родом з с. Миньківців на Поділлі, д. чл. АН УРСР (з 1927). Закінчив мед. фак. Київ. Ун-ту (1884) і спеціялізувався в Києві, Берліні, Парижі та Лейдені; був проф. терапевтичної клініки Одеського Ун-ту і лікарської діягностики Київ. Ун-ту (1905—21) та Київ. Мед. Ін-ту (1921—28). Автор 62 праць з питань інфекційних хвороб, туберкульози, захворювань легень, нирок, шлунково-кишкового тракту, патології кровообігу тощо, у тому ч. низки монографій. Створив укр. школу терапевтів, був ред. мед. журн., чл. багатьох наук. т-в, постійним гол. Всеукр. з'їздів терапевтів. За його ініціятивою засновано на Київщині та в ін. м. України багато протитуберкульозних закладів санаторійного типу. Я. користувався великою популярністю як лікар-гуманіст і гром. діяч. Його ім'ям названо Київ. туберкульозний ін-т (нині Укр. н.-д. ін-т туберкульози та грудної хірургії).

Т. Яновський

Яновський Юрій (14. 8. 1902, хутір Маєрове, тепер с. Нечаївка Кіровоградської обл. – 25. 2. 1954, Київ), видатний письм. першої пол. 20 в. Вчився в Київ. Політехн. Ін-ті на перших двох курсах (1922—23), 1925—26 працював на Одеській

Ю. Яновський

кінофабриці художнім ред. З 1927 жив у Харкові, з 1939 — в Києві. Перший вірш «Море» надрукував рос. мовою (1922), уперше виступив з віршами укр. мовою 1924 (зб. «Прекрасна Ут», 1927), далі перейшов на прозу. Романтичні новелі раннього періоду творчости Я. зібрані в зб. «Мамутові бивні» (1925) і «Кров землі» (1927). Я., поруч з М. Хвильовим, один з найвизначніших романтиків в укр. літературі першої пол. 20 в., зокрема співець морської романтики, найяскравіше представленої в першому його романі «Майстер корабля» (1928), після якого з'явився гостро критикований і довгий час заборонений роман «Чотири шаблі» (1931), в якому знайшов романтичне зображення стихійний нар. рух відроджуваної України за доби відбудови державности. До тієї самої теми революції на Україні, але під тиском критики вже з офіц. позиції, Я. повернувся в майстерно збудованому романі в новелях «Вершники» (1935), одна з новель якого — «Подвійне коло» присвячена зображенню трагедії братовбивчих конфліктів за доби революції.

До другої світової війни Я. написав кілька сценаріїв («Гамбурґ», «Фата морґана», «Серця двох» та ін.), п'єси «Завойовники» (1931), «Дума про Британку» (1932), «Потомки» (1940) і видав зб. почасти дуже дотепних, пройнятих живим гумором оп. «Короткі історії» (1940).

За війни Я. був ред. журн. «Укр. література» і військ. кореспондентом, 1945 — кореспондентом на Нюрнберзькому процесі. Найвизначнішим твором Я. повоєнного часу став роман «Жива вода» (1947), в якому письм. втілив ідею невмирущости нації, відроджуваної по воєнній катастрофі. Гостро критикований за націоналізм, Я. змушений був переробляти цей роман у відповідності з принципами сов. реалізму й перевидати його в далеко слабшому варіянті під ін. назвою («Мир», 1956).

Бувши слабого здоров'я, Я., проте, довго витримував тиск безнастанних репресій і капітулював щойно під кін. життя зб. з мист. погляду анемічних «Київ. оповідань» (1948). Попри це, твори Я. поруч з творчістю таких визначних майстрів слова, як П. Тичина, М. Хвильовий, М. Зеров, М. Рильський, Є. Плужник, увійшли в клясичний фонд літератури укр. відродження першої пол. 20 в.

Твори Я., окрім багатьох поодиноких вид., кілька разів були видавані зібрано: «Збірка творів», I—IV (1931—32); «Вибране» (1949); «Твори», I—II (1954); «Твори», I—V (1958—59).

Література: Бабишкін О. Юрій Яновський. К. 1957; Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Париж 1959; Тростянецький А. Крила романтики. К. 1962; Плачинда С. Майстерність Юрія Яновського. К. 1969; Лист у вічність. Спогади про Юрія Яновського. К. 1980.

І. Кошелівець

Яновського Ю. музей, меморіяльний музей у с. Нечаївці на Кіровоградщині, де народився Ю. Яновський. Відкритий 1972 (архітект В. Губенко). Музей складається з трьох заль, в яких розміщено експонати: документи, фотокопії, кн., листи, письмове приладдя, альбом з фотографіями, виготовленими самим Ю. Яновським, записна кн. (1946). Куточки в двох залях відтворюють інтер'єр їдальні Яновських і робочий кабінет письм. На місці, де стояла хата Яновських, встановлено пам'ятний знак. У Я. м. експонуються твори образотворчого мистецтва.

Музей Ю. Яновського в с. Нечаївці

Янота Євген (1823—79), поль. історик, етнограф, мовознавець, нар. у Кустах (Галичина); з 1871 проф. Львівського Ун-ту, досліджував поль.-укр. взаємовідносини. Автор монографії про м. Бардіїв (1862), в якій є розділ про побут українців тих місцевостей.

Янтар, див. *Бурштин.*

Янув (Janów) Ян (1888—1952), поль. філолог з гол. зацікавленням в укр. текстах 16—17 ст., здебільша в порівнянні з поль., і в укр. діялектології Галичини. Закінчив Львівський Ун-т, 1925—39 викладав сх.-слов. філологію там таки, після 1945 в Краківському Ун-ті. Опублікував і досліджував багато текстів, як от апокриф Мука Христова кін. 16 ст., Учительна євангелія попа Андрія з Ярослава 1585, Слово о лютой смерти 17 ст., О вічності пекельной кін. 17 ст. та ін. У діялектології опублікував монографію про наддністрянську говірку свого рідного с. Сівки Мошковицької (1926), про форми множини іменників у гуцульських, бойківських, наддністрянських і лемківських говірках, але найбільше уваги присвятив гуцульським говіркам, де зібрав величезний матеріял. Теорія походження гуцульських говірок і самих гуцулів з поль.-рум. контактів, до яких пізніше вклинилися укр елементи, не витримала критичної аналізи, але зібрані матеріяли мають велику цінність: Я. оголосив низку ст. протягом тридцятих років про різні аспекти гуцульських говірок, великий його гуцульський словник покищо зберігається в рукописі. Поза тим ст. про словник 17 ст. Синоніма славеноросская, про Ін. Ґізеля, про етимологію слова синґич-агач в Шевченка і праці з історії поль. мови й літератури 16—17 ст.

Ю. Ш.

Януш Богдан (1889—1932), археолог і мистецтвознавець родом зі Львівщини, консерватор пам'яток старовини у львівському воєводстві (1921—32) і ред. журн. «Wiadomoście Konserwatorskie». Я. був співр. Музею НТШ й ініціятором Кружка любителів Львова (1921—25). Автор кількох зб. матеріялів до археологічної карти Сх. Галичини: «Z pradziejów ziemi Lwowskiej» (1913), «Kultura przedhistoryczna Podola galicyjskiego» (1914) «Zabytki przedhistoryczne Galicyi wschodniej» (1918). Я. досліджував історію й архітектуру церков на території княжого Львова: св. Миколая, св. Онуфрія, св. П'ятниці та зруйнованої 1776 церкви св. Теодора й вірменської катедри. Розвідки укр. мовою Я. містив під псевд. В. Карпович у ж. «Стара Україна» (1924—25). Крім того, дослідження дерев'яного будівництва на околицях Львова, вірменських і волоських пам'яток Львова і Тернопільщини: «Przeszłość i zabytki województwa Tarnopolskiego» (1926) та ін.

Янушевич Ганна (1907—83), акторка на характерних ролях, родом з м. Гайворона на Кіровоградщині, абсольвентка Муз.-драматичного Ін-ту ім. М. Лисенка в Києві (1928); з 1927 на сцені Київ. Театру ім. І. Франка, далі в театрах Харкова — ім. Революції (1931–36) й ім. Ленінського Комсомолу, з останнім 1940 переїхала до Чернівець і там працювала в Муз.-драматичному театрі ім. О. Кобилянської. Гол. ролі: Варка, Маруся («Безталанна», «Житейськеє море» І. Карпенка-Карого), Шкандибиха («Лимерівна» Панаса Мирного), Оманиха («Дністрові кручі» за Ю. Федьковичем), Мавра («В неділю рано зілля копала» за О. Кобилянською), Анна Фірлінґ («Матінка Кураж...» Б. Брехта); знімалася у фільмах: «Земля», «Вовчиха» та ін.

Г. Янушевич

Янушевський Григорій, військ. діяч, ген.-поручник ген. штабу УНР. 1919 ген.-квартирмайстер Дійової Армії УНР.

Янушпіль, кол. назва с. м. т. *Іванопіль*.

Янчевський Микола (1888—?), військ. діяч, ротмістр у 12-ій кінній дивізії рос. армії і гол. її укр. військ. комітету. З укр. сотнями цієї дивізії дійшов до Одеси, де включився до формованої І. Луценком Одеської Гайдамацької Дивізії, 1919 вишкільний кіннотний старшина, 1920 піднесений до ступня ген.-хорунжого, працював у Військ. Мін-ві УНР. На еміґрації в Польщі, співр. ж. «Табор».

Янченко Микола (1880—?), військ. діяч, полк. кінноти рос. армії. Після III Універсалу Укр. Центр. Ради підпорядкувався Всеукр. Військ. Ген. Комітетові під проводом С. Петлюри. За Гетьманату в кадрах 2-ої кінної дивізії на Волині, 1919 на чолі кінного полку півн. фронту; 1920 піднесений до ступня ген.-хорунжого у Військ. Мін-ві УНР.

Янчук Микола (1859—1921), фолкльорист і письм. родом з с. Корниці Константинівського пов. (тепер Польща). Закінчив Моск. Ун-т; організатор і гол. Муз.-етногр. комісії в Москві; ред. журн. «Этнографическое обозрение» (1889–1916), проф. укр. і білор. літератур у Моск. (1919—21) і Менському (1921) ун-тах. Я. дослідник укр., білор., поль. і рос. нар. музики. Праці рос. мовою: «Укр. весілля в Корницькій парафії...», «До історії й характеристики жін. типів у героїчному епосі» та ін. Автор п'єс укр. мовою: «Пилип Музика», «Не поможуть чари...», «Вихованець», «На чужині», «Святий вечір».

Янчуков Олександер (1910—82), актор родом з Харкова; виступав у харківських театрі «Веселий Пролетар» (1930) і в «Театрі Юного Глядача» (ТЮГ, з 1934); від 1944 у Львівському ТЮГ. Серед ін. ролей: Дід Юхим («97» М. Куліша), Омелян Ткач («Учитель» І. Франка), Павло Корчаґін («Як гартувалася сталь» за М. Островським). В різних п'єсах виступав у ролі В. Леніна.

Янчул (Янчур), річка, права притока *Гайчуру*, сточища Дніпра, довжина 72 км, басейн 725 км.² Початок бере на Приозівській височині. Води Я. використовуються для техн. водопостачання. Над Я. виявлено селище бронзового віку.

Японія (по-японськи Ніппон, Нігон), держава в Східній Азії, розташована на японських о. (більші серед них Хоккайдо, Хонсію, Кюсю, Сікоку), вздовж Азіятського континенту в зах. частині Тихого Океану, всього б. 4 000 о. Площа 378 000 км,² населення 120 750 000 (1985). Столиця Токіо — 11 800 000 меш. (1984). 99% населення складають японці, решта корейці (1 000 000), китайці (78 000), американці (35 000). Приблизно півмільйона японців живуть у Бразілії, ЗДА, Арґентіні і деяких країнах Азії.

Зв'язки України з Я. належать до новішої дати, почавши з 20 ст. Вони відбувалися перев. в окупованих японцями країнах Сх. Азії: на Дал. Сході, у Манджурії й Півн. Китаї. Перші японсько-укр. контакти зв'язані з рос.-японською війною 1904—05, під час якої М. Судзиловський (псевд. Джон Руссель), перед тим студент мед. фак. Київ. Ун-ту, який через Америку дістався до Я. в 1904, ор-

ганізував допомогу військовополоненим з рос. армії і видавав для них часопис. Після поразки Росії в 1905 японці одержали під свій контроль півд. Манджурію, Корею, Курильські о. та півд. частину Сахаліну. У 1905–13 на Дал. Схід прибуло до 180 000 українців. Крім того, на Дал. Сході збільшилося ч. службовців сх.-китайської залізниці та спеціяльного війська, що охороняло її. Серед службовців залізниці було, за переписом 1920, понад 20 000 укр. родин. До укр. поселенців на Дал. Сході приїздила театральна трупа К. Кармелюка-Каменського, яка в 1916 відвідала Я. і виступала на японській сцені в Токіо, Кобе, Йокогамі, Камакурі.

Завдяки заходам рос. консула у Я. Й. Гапкевича (укр. роду) засновано 1899 у Владивостоці Орієнтальний Ін-т, в якому, крім ін., викладали японську й китайську мови. Серед студентів цього ін-ту були й українці: К. Андрущенко, Б. Воблий, Ф. Даниленко, Т. фон Віккен, які організували укр. студентський гурток. Згодом вони жили в Я., Б. Воблий 1918 був призначений уповноваженим укр. уряду в госп. справах у Я., а Т. фон Віккен уклав «Грамматику японского языка». У Токійській правос. семінарії здобув освіту Незнайко (родом з Приморщини). У Я. існувала при рос. консуляті спочатку в м. Хакодате. з 1872 в Токіо японська правос. місія. Бандурист В. Ярошенко публікував поезії, оп., казки і п'єси по-японськи.

Під час першої світової війни Я. належала до кола держав Антанти і вела війну проти почвірного союзу Центр. держав. З поч. революції в Рос. Імперії японці, разом з ін. державами Антанти, звернули увагу на ситуацію України. На поч. липня 1917 аташе японського посольства в Петербурзі Ашіда відвідав Укр. Центр. Раду й інформувався про становище на Україні. Від листопада 1917 Я. мала свою воєнну місію в Києві на чолі з ген. Такаяначі, а в Одесі японський консулят, який мав нагляд над морським сполученням між Одесою і Дал. Сходом; кораблі з Одеси відвідували і японські порти в Йокогамі, Моджі, Симоносекі. Представник Я. був у Раді амбасадорів, яка 14. 3. 1923 ухвалила приєднати Галичину до Польщі.

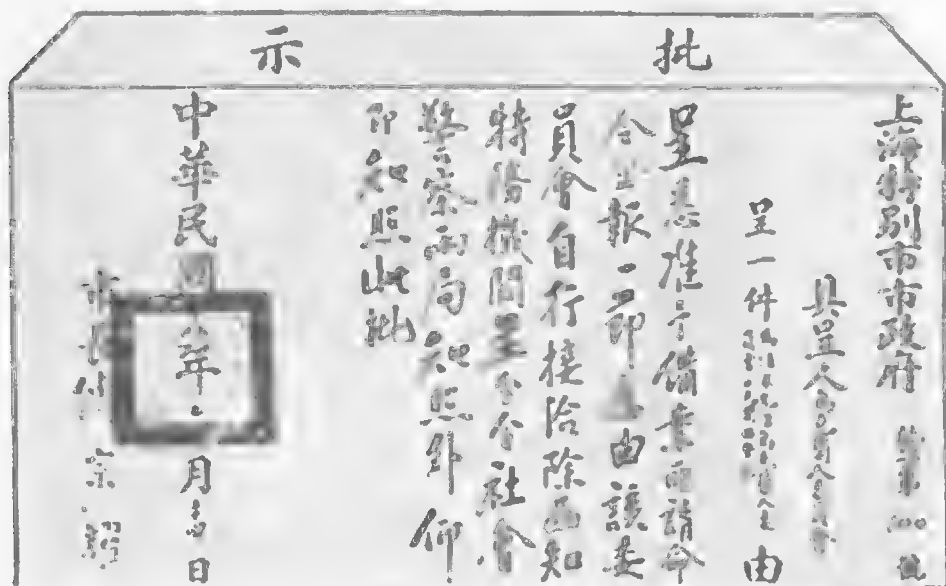
В сер. 1918 р. держави Антанти почали інтервенцію на Дал. Сході, куди прибули між ін. і японські війська, б. 120 тис. вояків. Вони контролювали Уссурійську, Амурську й Забайкальську залізниці; під їхнім контролем була територія, на якій перебувало укр. населення м. Владивостоку, Микольсько-Уссурійську, Хабаровську, Благовіщенську, Чити. У 1920—22 рр. на цих землях існувала Дал.-Сх. Республіка з дем. режимом під протекцією японських експедиційних військ. В уряді цієї республіки українці мали свого мін. П. Марчишина, родом з Галичини, що опинився в рос. полоні. Все укр. життя на Дал. Сході координував укр. Дал.-Сх. Секретаріят (з осідком у Владивостоці), який ставився з застереженням до співпраці з японцями, вважаючи їх за тимчасову окупаційну владу. У листопаді 1922 японці відтягнули свої війська з Дал.-Сх. Республіки, яку окупували сов. війська. Сов. влада ліквідувала всі укр. орг-ції, і бл. 200 укр. діячів було арештовано (з них 24 суджено) за сепаратизм і зв'язки з чужими державами як японських вислужників. Ін. діячі переїхали до Манджурії і разом з місц. українцями, які тут проживали з кін. 19 ст., створили в Харбіні укр. центр. На території Манджурії після збройної японської інтервенції 1931 створено буферну державу Манджу-Ґо, залежну від Я., і тут дійшло до частіших контактів між укр. колонією і японською військ. місією в Харбіні. Ця остання 1933 передала українцям кол. будинок Укр. клюбу у Харбіні, який був перейменований на Укр. Нац. Дім. У 1933—35 референтом укр. справ японської військ. місії у Харбіні був К. Хоріє. З дозволу японців у Харбіні появлявся 1932—37 тижневик «Манджурський Вісник» за ред. І. Світа.

При кін. 1920-их — на поч. 1930-их рр. середовище УНР в екзилі втримувало зв'язки з певними японськими військ. колами. У Варшаві ген. В. Сальський встановив контакти з японським військ. аташе полк. Янагітою, який цікавився ситуацією українців на Дал. Сході й у Сибіру. Згодом Янагіта, перебуваючи у Сінкінґу, столиці Манджу-Ґо, сприяв місц. українцям у їхній гром. і політ. діяльності.

У Харбіні українці співпрацювали з відділом управління Півд.-Манджурської залізниці, який підлягав японцям. Серед японських керівників відділу з українцями співпрацювали К. Фукуї, Т. Такахата, Н. Гундзі, а з українців І. Михайлів був посередником до місц. японських установ.

У 1930-их рр. ОУН підтримувала політ. зв'язки з японцями з метою посилення протисов. діяльности на Дал. Сході. Почавши з 1934, ОУН висилала через Токіо в Манджурію своїх людей з подвійним завданням: наладнати зв'язки з укр. населенням на Зеленому Клині під советами, ширити інформацію серед вояків Червоної армії, здобути вплив серед укр. еміґрації в Манджурії. Діячі ОУН — Б. Марків, Р. Корда-Федорів, М. Митлюк – заснували в Харбіні «Укр. Далекосхідню Січ» і видавали журн.

«Далекий Схід». При кін. 1930-их рр. японці підтримували рос. орг-ції, і тоді припинилася японсько-укр. співпраця в Манджурії. Була спроба відновити її під час другої світової війни, але без особливого успіху. Після того, як СССР оголосив війну Я. (9. 8. 1945), Харбін і Манджурія були зайняті сов. військами; частина укр. діячів виїхала до Шангаю, ін. через Я. до ЗДА і Канади.

Затвердження укр. комітету в Шанхаї, червень 1930

На культ. відтинку японсько-укр. зв'язки виявлялися насамперед у ділянці літератури. В Я. найбільшу увагу присвячують творчості Т. Шевченка. Вже 1907 надруковано японський переклад вірша «Садок вишневий». Японський поет Т. Сібуя опублікував 1926 зб. «Голос полів» («Нора-ні сакабу»), в якій вміщено вірші про Шевченка. 8 поезій Т. Шевченка японською мовою у перекладі С. Комацу появилися 1959 в «Антології світової поезії» (т. 12). 1964 вийшла у Токіо перша зб. поезій Шевченка під назвою «Як умру» («Ватакусі-ва сіндара»), у якій поміщено 26 перекладів поезій, зроблених Т. Сібуя, С. Комацу, Т. Мураї, Х. Тадзава, Т. Кіносіта. Огляди творчости Т. Шевченка подав Т. Сібуя (у літ. місячнику «Сін ніхон бунгаку», 1961), а С. Комаду — огляд змісту «Кобзаря» (у «Довіднику кращих творів світової літератури», 1962). 1961 засновано в Я. «Т-во для вивчення творчости Шевченка». З нагоди 100-річчя смерти і 150-річчя народження Шевченка відбувалися зустрічі японських і укр. письм.

З ін. письм. на японську мову перекладено твори І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини.

З японської літератури укр. мовою маємо переклади А. Лотоцького для дітей «Японські казки» (Л. 1926); пізніше з'явилася низка сов. вид.: Н. Такунага «Вулиця без сонця» (О.—Х. 1932) і «Тихі гори» (1954), В. Хосої «Текстильник Кодзі» (Х.—О. 1932), Т. Кобаясі «Крабоконсервна факторія» (Х. 1934), Т. Такакура «Води Хаконе» (К. 1955). За ред. А. Ковалівського зібрано низку перекладів у «Антології літератур Сходу» (Х. 1961). На еміграції І. Шанковський переклав збірник двірської поезії 13 ст. «Сто поезій — сто пісень» (1966). 1933 О. Ольжич писав про відродження японського народу в поезії «Японія». Японською мовою писав оп. («Тісна клітка», «Глек мудрощів») і алегоричні казки В. Єрошенко, який 1916—23 жив у Японії.

Укр. японологія переходила різні фази. У 1920-их рр. викладали японську мову й літературу в Харківському Унті. Там вийшов 1926 «Теоретично-практичний курс японської мови» Ф. Пущенка. 1926 у Харкові створено Всеукр. Наук. Асоціяцію Сходознавства (ВУНАС) з філіями у Києві й Одесі, в якій японську секцію очолював Ф. Пущенко, а історію Дал. Сходу досліджували Б. Курц й І. Тригубов. ВУНАС організувала курси сходознавства, на яких був і японський відділ. Ст. про Я. появлялися у вид. Асоціяції: «Бюлетень ВУНАС» (1926–28) і в журн. «Східній Світ» (1927—31). 1931 у Харкові видано переклади 26 віршів із старої японської літератури в кн. «Японська лірика феодальної доби» з вступною ст. укр. японіста О. Кремени «Утворення та розвиток японської лірики феодальної доби».

Поза УРСР японознавцем був С. Левинський, який у 1935—46 жив на Дал. Сході (у Харбіні, Пекіні, Сайґоні) і працював у поль. консуляті, написав репортаж «З японського дому» (1932). У Орієнтальному Ін-ті у Харбіні навчався В. Одинець, який згодом викладав історію Сх. Европи в Сінкінґському (Hsinking, столиця Манджоу-Ґо) Ун-ті. В. Одинець з японологом А. Дібровою і при співпраці з С. Левинським видали у Харбіні «Укр.-Ніппонський словник». Гол. ред. цього словника був Ясудо Сабуро. Рада Укр. Нац. Колонії у Манджу-Ґо видала 1936 у Харбіні збірник «Далекий Схід», в якому вміщено переклади з ніппонської поезії Кавадзі Рюукоо, Кі-но-Томонорі, Оона Катомі, Іосано Акіко, а також ст. «Нариси ніппонського побуту» і «Народня освіта в Ніппоні (Японії)».

Дозвіл на видання Манжурського Вісника від Мін. Внутр. Справ у Сінкінґу, Манджу-Го

Після 1945 А. Ковалівський, проф. історії сер. віків у Харківському Ун-ті, згуртував орієнталістів, серед яких був і японолог Я. Побіленький. 1961 А. Ковалівський видав у Харкові «Антологію літератур Сходу», в якій вміщено пере-

клади поезій і оп. з японської. У Київ. Ун-ті працює знавець японської літератури І. Чирко. Поза межами України відомий історик Я. П. Топеха.

Українські актори в Японії

У сучасній Я. з 1954 при Хоккайдському Ун-ті в Саппоро засновано Славістичний Ін-т, який видає славістичний журн. У згаданому ун-ті працює україніст Сеіджі Фукуока, який навчався в Києві й знає укр. мову. Ін. україністом є дослідник творчости Шевченка Каматсу Катсусукі, проф. Ін-ту Чужих Мов у м. Кобе. У Токійському Ун-ті в ділянці слов'янознавства працює проф. Кімура, перекладач на японську «Слова о полку Ігореві». З 1942 існує японський переклад «Повісти временних літ», «Київського літопису» і «Галицько-Волинського літопису» (1942, 2-ге вид. 1946).

Література: Кимура С., Накамура Е. Изучение древнерусской литературы в Японии. В ТОДРЛ (Труды Отдела Древнерусской Литературы). Т. 18. М.—П. 1962; Ёкэмура Е. Шевченко в Японии. В кн.: Шевченко и мировая культура. М. 1964; Світ І. Українсько-японські взаємини 1903—1945. Нью-Йорк 1972; Рудницький Я. З подорожі довкола світу 1970—1971. Вінніпеґ 1972.

А. Жуковський

Яр, форма рельєфу з крутими схилами завдовжки до кількох км, глибина і ширина до кількох десятків м. Я. має вигляд лінійно витягнутої або розгалуженої вимоїни, утвореної у висліді розмивання пухких порід (гол. лесу) під час весняного сніготавання і сильних дощів. На Україні Я. найбільш поширені у лісостеп. і степ. зоні. Наступна табл. вказує на динаміку Я. на Україні (в 1 000 га):

Зони	1965	1970	1975	1980	1983
Полісся	20,7	13,8	9,3	8,6	8,2
Лісостеп	137,3	118,5	98,4	85,1	79,4
Півн. Степ	82,7	77,6	78,8	73,8	73,0
Півд. Степ	70,0	82,2	82,5	80,7	79,9
Карпати	13,4	12,5	14,6	19,7	18,5
Разом	324,1	304,6	283,6	267,9	259,0

З 1965 яружні площі на Україні зменшуються, особливо на Поліссі і в Лісостепу, натомість вони зростають у Півд. Степу і в Карпатах.

Яр на Волині

Я. завдають шкоди сіль. госп-ву. Для захисту перед дальшим поширенням Я. насаджують ліси, запроваджують протиерозійне землевпорядкування тощо. Приблизно 3/4 Я. на Україні заліснені, найбільше в Карпатах, у Криму і на Поліссі.

І. Стебельський

Ярема Олекса (1855—1930), педагог, фахівець з клясичної філології, гром.-культ. діяч у Перемишлі, меценат; учитель Акад. гімназії у Львові (1885—91) і в Перемишлі (1892—1909), дир. Перемиського жін. ліцею-гімназії при Укр. Дівочому Ін-ті (1910—21). Я. був гол. низки культ. (серед ін. філії т-ва «Просвіти») і екон. т-в; чл. Укр. Нац. Ради ЗУНР.

Ярема Яким (1884—1964), психолог, філософ і літературознавець, педагог і культ.-осв. діяч родом з Перемищини. У 1920-их рр. на еміґрації в ЧСР, проф. Укр. Високого Пед. Ін-ту в Празі (1923—30), дир. Укр. гімназії в Ржевніцах (1925—28). По поверненні до Галичини учителював у гімназії «Рідної Школи» в Тернополі (з 1931); по війні — завідувач катедри чужих мов Львівського Ветеринарного Ін-ту. Праці з пед. психології й філософії: «Вступ до філософії» (1924), «Психографія в школі» (1925), «Пед. психологія» (1926), «Укр. духовість у її культ.-іст. виявах» (1937). Крім того, студії про Т. Шевченка, І. Франка, М. Шашкевича, короткий словник укр. мови (1942), численні ст.

Я. Ярема

В. Яременко

Яременко Василь (1895–1976), актор героїчно-характерного пляну, родом з с. Рогинців на Сумщині. З 1918 на сцені укр. театру в Ромні, 1922—76 у Театрі ім. М. Заньковецької в Києві, Запоріжжі, а з 1944 у Львові. Серед численних ролей Назар, Гнат («Назар Стодоля» Т.

Шевченка), Ґонта («Гайдамаки» за Т. Шевченком), Тарас («Тарас Бульба» за М. Гоголем), Гнат Голий, Опанас («Сава Чалий», «Бурлака» І. Карпенка-Карого), Овлур («Сон князя Святослава» І. Франка), Годвінсон («У пущі» Л. Українки), Яґо (Отелло» В. Шекспіра), Богдан («Богдан Хмельницький» О. Корнійчука), Городничий («Ревізор» М. Гоголя), Шельменко («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка). Автор споминів про Г. Затиркевич-Карпінську.

Література: Завадка Б., Турчин Ю. Василь Яременко. К. 1973.

Яременко Гнат (1874—1915), маляр і графік родом з Бахмача на Чернігівщині; мист. освіту здобув у Київ. малювальній школі М. Мурашка (1895) і в петербурзькій Академії Мистецтв (1904). Портрети (автопортрети з різних років), портрети чл. родини, натюрморти («Натюрморт з кавуном»), пейзажі («Київ. Володимирська гірка»); серії сатиричних малюнків, карикатури. Твори Я. зберігаються в краєзнавчих музеях Конотопу, Рівного і Бахмачу.

Яременко Сергій (* 1912), композитор, скрипаль і диригент родом з Басарабії; закінчив Муз. консерваторію в Чернівцях (1941). З 1944 працював у Голляндії як учитель музики й диригент, з 1952 в Канаді. Твори: поема і баляда для симфонічної оркестри, квінтет для духових інструментів, твори для фортепіяна, для скрипки з фортепіяном, сольоспіви, хорові твори, служба Божа.

Яремич Степан (1869—1939), мистецтвознавець і мистець родом з с. Галайки на Київщині. Мист. освіту здобув у Лаврській іконописній майстерні (1882—87), у Київ. рисувальній школі М. Мурашка (1887—94) та в М. Ґе. Я. з ін. розписував Володимирський собор у Києві; автор картин «Княжа гора під Каневом», «Вид на Дніпро», «Поле», «Укр. дівчина» та ін. Друкувався в «КСт.» («Пам'ятники мистецтва XVI—XVII ст. в Києво-Печерській Лаврі», 1900), у «Мире искосства» («Андріївська церква в Києві», ч. 1—2, 1903); автор досліджень про М. Ґе, М. Врубеля та ін.

Яремкевич Шимон, львівський маляр сер. 18 в. Працював для двору Ржевських у Роздолі. Його роботи: образ «Св. Трійці» і 33 портрети родини Ржевуських, частина яких зберігається у Львівській картинній ґалереї. Я. автор 10 портретів поль. королів (зберігаються у Львівському Іст. Музеї). На замовлення братства при церкві св. Теодора у Львові 1763 малював «Божий гріб». Я. приписують авторство портрета Федора та Магдалини Жемелок (тепер у Дрогобицькому краєзнавчому музеї).

Яремко Дмитро (1879—1915), свящ. і церк. діяч, віцеректор Духовної Семінарії у Львові, співр. ж. «Нива» (з 1907), таємно висвячений митр А. Шептицьким у Києві на сп. острозького (це єпископство уважалося вільним від ліквідації унії в Росії). Помер на засланні у Воронежі, куди його 1915 вивезла рос. влада як закладника.

Яремко Іван (* 1918), політ. і гром. діяч у Канаді, адвокат, королівський радник (з 1953). Перший посол укр. роду у Сх. Канаді до парляменту провінції Онтаріо від проґресивно-консервативної партії (1951—75). Довголітній мін. в уряді провінції Онтаріо (1958—74). Очолював мін-ва: суспільної опіки, транспорту, громадянства та ін.; провінційний секретаріят. З 1976 през. апеляційних трибуналів ліцензій і комерційних реєстрацій в Онтаріо. Я. почесний чл. багатьох суспільно-харитативних кан. установ і етнічних крайових гром. інституцій та орг-цій. Почесний чл. Клюбу етнічної преси Канади. Чл. і през. (1957) Адвокатського клюбу в Торонто.

І. Яремко

Яремович Антін Іван (* 1913), адвокат, гром. діяч, екзекутивний дир. КУК, нар. у Радісоні (Саскачеван). За другої світової війни у Кан. армії, брав участь в боях у Зах. Европі (1943—45). Згодом закінчив юридичний фак. Манітобського Ун-ту. Провадив адвокатську канцелярію. Секретар СУКВ і дир. ЦУДБ в Лондоні. Гол. УКЮ в провінції Саскачеван (1938—39) і БУКК Манітобської дієцезії (1979—80). Екзекутивний секретар Репрезентативного комітету КУК (1940), організатор I (1940) і II (1946) конґресів КУК і през. КУК (1953—56), чл. Комісії прав людини СКВУ, гол. ЮКВА і провідний чл. Укр.-кан. леґіону, ред. журн. «Опініон», чл. Асоціяції ООН та Інтернац. Амнестії.

Яремче, Яремча (V—5), м. обл. підпорядкування, положене в Івано-Франків-

Яремче, водопад Прута

ській обл. над р. Прутом, кліматичний курорт. Санаторії для хворих на туберкульозу легень, дім відпочинку.

Ярещенко Олександер (1890—?), церк. діяч, архиєп. УАПЦ родом з Полтавщини. Закінчив Духовну Академію в Москві й Ін-ті інженерів шляхів сполучення в Петербурзі, згодом начальник Полтавської залізниці. На київ. соборі 1921 Я. висвячено на єп. Лубенського (1921—23), згодом архиєп. Харківський (1923–26). Я. був першим заступником гол. Всеукр. Правос. Церк. Ради і чл. ідеологічної Комісії УАПЦ (1924–26). Визначний проповідник і противник большевизму. Один з перших ієрархів УАПЦ заарештований 1926 і засланий до Ташкенту, короткотривало звільнений 1934, але знову засланий на Сибір, звідки не повернувся.

Архиєп. О. Ярещенко

Яригіна Антоніна (* 1908), балерина і педагог родом з Києва; там закінчила хореографічну студію (1924) і працювала в Київ. Опері (1924—32 і 1936—41). Гол. партії — Лілея та Світлана в одноіменних балетах К. Данькевича та Д. Клебанова, Тао Хоа у балеті «Червоний мак» Р. Ґлієра, Кітрі в балеті «Дон Кіхот» А. Мінкуса. Викладач Одеської хореографічної студії (1932—35), Київ. хореографічного училища (1946—51) і Київ. Театрального Ін-ту (1951—72).

Ярижка, жартівливо-зневажлива назва рос. абетки, застосованої до укр. мови, включно з літерами ы (названої *єри́*, звідки й саме слово ярижка) і ѣ; до створення *кулішівки* Я. використовував дехто добровільно (Квітка-Основ'яненко, Метлинський, Шевченко). Указом рос. уряду 1876 р. окрема укр. абетка була заборонена і до друку допускалися тільки тексти, записані Я. Цей указ був чинний до 1905 р. Правопис при цьому, за винятком збереження етимологічного ъ в кін. слів після приголосних, був фонетичний.

Ярий (Ярри) Ріхард (Ріко) 1888—1969), військ. і політ. діяч, австр. старшина кінноти родом з нім. частини Чехії (Дойчбемен). За родинною традицією Я. нащадок укр. козака, раненого 1683 під Віднем. 1912 закінчив Військ. Академію у Вінер Нойштадт й у ранзі поручника був приділений до 9 полку драґунів у Коломиї. 1918 в ранзі сотн. в УГА Я. командант 2/III саперської сотні в Стрию, а згодом командант 2-го кінного полку Кінної бриґади. В Армії УНР у 5 Херсонському кінному полку, з яким 1920 перейшов до ЧСР і був командантом станиці інтернованих кіннотників в Ужгороді. Після визвольної війни діяч УВО й ОУН, учасник її віденського конґресу 1929. Від 1937 зв'язковий полк. Є. Коновальця до адмірала В. Канаріса, шефа Абверу Німеччини. 1941 організатор групи «Роланд» в Дружині Укр. Націоналістів (ДУН). У розламі ОУН став по стороні С. Бандери, але після зірвання співпраці з Абвером (липень 1941) політ. й військ. нечинний. По другій світовій війні жив і помер у власному маєтку під Віднем. Роля Я. в націоналістичному русі викликає різні інтерпретації.

Ярило, у мітології сх. слов'ян бог сонця, кохання та весняної плодючости, сліди якого збереглися зокрема в нар. традиції. Культ Я. був поширений за Київ. Руси дохрист. часу, однак він перейшов і в христ. традицію, а як пережиток поганських часів у деяких місц. України, зокрема на Поділлі, зберігся до 20 в. у звичаях «похорону Ярила» та «гоніння шуліки» у перший понеділок «петрівки». Під впливом християнства магічна функція Я. була перенесена на св. Юрія.

Яримович Богдан (* 1925), інж.-електротехнік родом з с. Івачова Горішнього (Польща). Закінчив Торонтський Ун-т (1949); з 1974 дир. сх.-онтарського реґіону при Онтарському Мін. фінансів, економіки і міжурядових справ.

Яримович Михайло (* 1934), інж. винахідник у ділянці літунсько-космічних дослідів у ЗДА родом з Тернопільщини, д. чл. НТШ й УВАН, почесний чл. Т-ва укр. інженерів у Америці. Брав участь у конструюванні космічного корабля для лету на місяць, відомого п. н. «Аполлон», з 1962 працював у Крайовій адміністрації аеронавтики і космічних дослідів. 1970—73 дир. дорадчої групи для аерокосмічних дослідів при НАТО в Парижі; з 1973 гол. наук. консультант при штабі літунських збройних сил ЗДА у Вашінґтоні. З 1975 асистент-адміністратор при федеральному аґентстві в питаннях освоєння джерел енерґії. Я. автор праць з аеродинаміки і космічної технології та їх практичного застосування, 1973 відзначений найвищою нагородою за особливі заслуги на цивільній службі при військ. літунстві ЗДА («US Air Force Exceptional Civilian Service Award»).

Ярин Вячеслав (1883—1968), учений у галузі залізобетону родом з Петербурґу; 1915—19 працював в управлінні залізниць у Галичині, 1919—30 — Півд.-Зах. залізниць у Києві; 1921—30 викладач Київ. Політехн. Ін-ту (з 1928 проф.). У 1930—41 та з 1944 проф. Київ. Інженерно-будів. Ін-ту. Праці Я. в основному присвячені питанням будівництва мостів

та залізобетонних конструкцій; д. чл. Академії Будівництва і Архітектури УРСР (1956—63).

Ярина (псевд. Писаревського) Віктор (1901—28), письм. родом з м. Константинограду (тепер Красноград) на Харківщині. Писати почав 1928 і друкувався в журн. «Всесвіт» і «Червоний шлях», належав до літ. орг-ції «Плуг». Окремо вийшли кн. оп.: «Ледяні деталі», «Роси» (1928), «Вася-губернатор», «Чортова машина» (1929), «Збірка творів» (1930).

Яричевський Сильвестр (1871—1918), письм., педагог і гром. діяч Буковини, родом з Рогатина; учитель гімназії у Перемишлі, Коломиї, Кіцмані і з 1909 в Сереті. Автор зб. поезій «Пестрі звуки» (1905), оп. і новель: зб. «На хвилях життя» (1903), «Між терням і цвітом» (1905), також циклу новель «Рогатинські оповідання», «Вірую», «З людського муравлиська», що появлялися в пресі, зокрема в «Буковині»; драми «Княгиня Любов» (1912), «Лови на ловців» та ін. Ст. на пед. і літ. теми в укр. і нім. журн., переклади з поль., словенської, нім., рос. літератур; розвідка про Т. Шевченка «Пост любови і протесту» (1914). Твори Я. у двох тт. перевидано в Букарешті (1978) за ред. М. Ласло-Куцюк.

С. Яричевський

Ярі культури, однорічні с.-г рослини, що їх висівають на весні й одержують урожай у рік посіву (ярі сорти пшениці, жита, ячменю, також гречка, овес, горох, просо, кукурудза та ін.).

Ярковський Павло (1781—1845), бібліотекар і бібліограф, один з перших піонерів бібліографів на Україні. 1809—32 бібліотекар і викладач франц. мови в Крем'янецькому ліцеї, читав курс бібліології. 1832—45 бібліотекар Київ. Ун-ту; помер у Києві.

Ярлик (від тюркського ярл-ек — наказ, веління), в *Золотій орді* й ханатах, що постали після її розпаду (Крим. й ін.) грамоти ханів, дипломатичного або внутр. призначення, якими надавалося право на володіння державами чи провінціями, що підлягали Орді. Відомі ханські Я. для суздальських, потім моск. кн. на князювання; збереглися Я. для київ. митр. (що резидували тоді в Москві), якими хани визнавали церк. імунітет. Я. визначав також обсяг компетенцій правителів. Я. 13—15 в. окреслювали політ. лад, норми права, податки тощо.

Ярмарки (з нім. Jahrmarkt — річний ринок), періодичні торги і місця, де відбувалася за визначеного часу гуртова й роздрібна торгівля різними товарами; продавці й покупці з'їжджалися на Я. з різних сторін, у тому ч. й з-за кордону. Деякі м. в Зах. і Сер. Европі вславилися своїми Я. ще за середньовіччя. Відбувалися вони у безпечних місцях, перев. б. замків. Відомі м., в яких відбувалися Я. на Зах. недалеко від України: Краків, Познань, Відень, Кеніґсберґ, Пешт, Дебрецен. Починаючи з 16 в., з названих великих Я. купці привозили товари на Україну, а на них продавалися з України шкіри, роги, кість, вовна, зерно, сало, мед. Перев. торгівлю на Я. в Сер. Европі вели жид. купці; у їхніх руках були також фін. операції, пов'язані з торгівлею. На укр. землях відбувалися вже з 16 в. малі Я., гол. по м. на *Маґдебурзькому праві*, де так само розвивалося ремесло; нім. і поль. поселенці, вірмени, а гол. жиди, поряд із укр. міщанами, були активними в ярмарковій діяльності.

Великого значення з 17 в. набули Я. у Львові, т. зв. *контрактові*, згодом у Дубні, з 1797 в Києві, а в 19 в. харківські Я. Розвиткові Я. сприяла розбудова шляхів і засобів транспорту, гол. залізниць. Тоді збільшилося ч. Я., і кожне м. та м-ко забезпечувало вигідні умови (податкові пільги, безпека, забудування) для всіх Я. Більшість Я. у Росії в 19 в. тривали лиш 1 день, бл. $^1/_3$ — від 2 до 7 днів, а лиш 3% тривали довше (деякі цілий місяць).

З 18 в. Я. на Україні мали заг.-імперське значення. Деякі з них творили т. зв. ярмаркове коло: 10 гуртових Я. відбувалися по черзі один за одним у 7 м. (воздвиженський Я.: Кролевець, Курськ, Полтава, Єлисаветград, Харків, Суми, Ромен); у них брали участь ті самі купці. Деякі з них спеціялізувалися на певних товарах (хміль: Житомир, Дубне, Рівне; вовна: Кахівка, Бахмут, Павлоград; рогата худоба й коні: Кривий Ріг), а на більшості Я. торгували різним товаром.

Ярмарок у Полтаві 1902
(мал. С. Васильківського)

У сх.-укр. губ. (Харківська, Полтавська, Чернігівська) з усіх 2 600 Я. при кін. 19 в. найбільші були в Харкові: Хрещенський, Троїцький, Успенський і Покров-

ський (гол. торгівля вовною й мануфактурою); у Полтаві: Іллінський (с.-г. товари) і 4 в Ромні. В півд. губ. (Катеринославська, Таврійська, Херсонська і Басарабська) було яких 700 Я.; найбільш відомий у Кривому Розі (Троїцький), у Катеринославі (Петропавлівський), у Ка-

Ярмарок на площі св. Юра у Львові

хівці (Микільський і Покровський). У зах. губ. на 1 000 Я. найважливішими були: Київ. контрактовий (Стрітенський), на якому торгували гуртом різними товарами, а гол. с.-г. продуктами (цукор, збіжжя, олія); на Поділлі в Ярмолинцях (Петропавлівський) і в Балті (Троїцький). На поч. 1900-их рр. відбувалися річно в укр. губ. бл. 4 300 (на всіх 18,5 тис. у Росії) Я., що мали бл. 250 млн карб. річного обороту (у Росії 1,1 мільярда). З 24 великих Я. у Росії в 1910—14, що кожен мав понад 1 млн обороту, 4 були на Україні; заг. річний оборот рос. Я. — 370 млн, з чого на Україну припадали 44 млн. На Україні переважали малі і сер. Я.

За першої світової війни, а гол. за революції Я. підупали. Їх відновлено в УССР і СССР з поч. 1920-их рр., зокрема дрібні, бо вони заступали недостатню мережу та орг-цію офіц. торгівлі. 1927 в РСФСР було 7,5 тис. Я., а на Україні аж 15 тис. в 1 500 місцевостях. Тоді Я. поділялися на всесоюзні, респ., обл. і місц. Характер всесоюзних мали Бакинський і Нижньо-новгородський Я., відомі ще з дорев. часів, а київ. і харківський Я. були респ. У процесі централізації торгівлі і плянування нар. госп-ва значення Я. упало, а в 1930-их рр. сов. влада їх цілком скасувала, за винятком сер.-азійських респ. По другій світовій війні в СССР почасти відновлено Я. З 1960 впроваджено оптово-пром. Я., на яких сов. торг. орг-ції закуповують від сов. підприємств товари за зразками, про що укладаються відповідні контракти (договори). В СССР відбуваються тепер обл., міжобл., респ. і міжресп. оптово-пром. Я. До важливіших належать київ. Я., які щорічно спеціялізуються на різних товарах (одяг, хутра, дитячі товари тощо).

Втратили характер попередніх Я. напівлеґальні базари з різним, гол. вживаним і нелеґально імпортованим товаром уроздріб (т. зв. «товчки» і чорний ринок) по більших м. та *колгоспні ринки* с.-г. продуктів, випродукованих перев. на підсобних ділянках. Сов. підприємства, а в більшості держ. установи й мін-ва беруть участь у міжнар. Я. та *виставках*.

На зах.-укр. землях під Австро-Угорщиною і між війнами під Польщею, Румунією й Чехо-Словаччиною існували Я. по м. і м-ках. Крім львівського (спочатку контрактового), важливими були Я. в Тернополі, Станиславові, Коломиї, Самборі, Ярославі, Садаґурі б. Чернівців і Мукачеві.

Давні Я. відбувалися звич. під храмові свята або святочні сезони; звідси й назва багатьох з них. Вони були одночасно й суспільно-культ. подіями, сприяли спілкуванню людей з далеких околиць та родинно-товариським зв'язкам. Я. мали свій фолкльор; на них відбувалися ярмаркові вистави, зокрема лялькові, муз. виступи та різні атракціони, перев. на імпровізованих естрадах, у т. зв. балаганах. Типово укр. Я. представив М. Гоголь в оп. «Сорочинський ярмарок».

Література: Аксаков И. Исследование о торговле на укр. Я. II. 1858; Забело Я. Опыт исследования укр. крестьянских Я. Полтава 1892; Дихтяр Г. Внутренняя торговля в дорев. России. М. 1960; Дихтяр Г. Сов. торговля в период построения социализма. М. 1961; Гуржій І. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кін. 17 ст. до 1861 р.). К. 1962.

В. Маркусь

Ярмарки контрактові, існували на Україні поряд звич. *ярмарків* з кін. 15 в.; на них укладалися угоди (контракти) про гуртову купівлю-продаж ремісничих,

Контрактовий ринок на Подолі

пром. та с.-г. продуктів, як також про купівлю-продаж землі та оренду маєтків. Так само тут укладалися грошові операції (застави, позики), як і маєтково-подружні орудки. Особливо були попу-

лярними Я. к. серед міщан і шляхти. Більші контракти підлягали реєстрації в судах.

Найбільш відомі були Я. к. у Львові (17—18 вв.), Дубному (засн. 1774) та *Київ. контрактовий ярмарок* (переведений сюди з Дубного 1797; тут він об'єднався з звич. ярмарком, що діяв з 16 в.). Львівський Я. к. під Австрією підупав, а на поч. 19 в. перестав існувати. Київ. Я. к. зазнав найбільшого розквіту в першій пол. 19 в., згодом злився з звич. ярмарками в Києві, що тут відбувалися кілька разів на рік. В УССР Я. к. проіснували до 1927. *В. М.*

Ярмаченко Микола (* 1928), педагог родом з с. Черемошна на Київщині. Закінчив Київ. пед. ін-т (1951), де й працював до 1973 (з 1971 проф.). З 1973 дир. н.-д. ін-ту педагогіки УРСР. Гол. Пед. т-ва УРСР, з 1982 чл. Акад. Пед. Наук СССР. Праці з проблем теорії і історії педагогіки та сурдопедагогіки.

Ярмоленко (Єрмоленко) Данило († 1666), наказний полк. переяславський (з 1663), наказний гетьман під час перебування гетьмана І. Брюховецького в Москві (вересень—грудень 1665). Противник П. Дорошенка, на якого доносив моск. воєводам. 1666 частина козаків Переяславського полку збунтувалася проти І. Брюховецького, 18. 7. вбила Я. і перейшла на бік гетьмана П. Дорошенка.

Ярмолинці (IV—7), с. м. т. на Сх. Поділлі, поблизу р. Ушиці; р. ц. Хмельницької обл.; 8 100 меш. (1986). Вперше згадується 1400; 1455 Маґдебурзьке право; з 1797 м-ко Проскурівського пов. Подільської губ., з 1923 р. ц.; у липні 1919 бої укр. армій з большевиками. Харч. пром-сть, цегельня.

Ярмусь Степан (* 1925), правос. церк. діяч, родом з с. Лідихова на Волині, теологічну освіту здобув у Колеґії св. Андрея (Вінніпеґ, 1962—74) і семінарії в Сан-Франсіско (1981). Свящ. з 1956 у Лондоні, з 1963 у Канаді. Ред. «Вісника» (1969–75) і ж. «Віра й культура» (з 1981), проф. Колеґії св. Андрея у Вінніпезі з 1977, з 1983 гол. президії Консисторії Укр. Правос. Церкви в Канаді. Я. видавець творів П. *Юркевича,* автор студій «Памфіл Данилович Юркевич та його філософська спадщина» (1979), «Духовість укр. народу» (1983), підручників з гомілетики, загального богословія, церк. права, історії укр. церкви.

о. С. Ярмусь

Ярова (IV—18), с. м. т. Краснолиманського р-ну Донецької обл., розташоване над р. Дінцем; 2 700 меш. (1986). Більшість населення працює на зав. в Красному Лимані. Засноване 1670.

Яровий Микола (* 1914), поет-гуморист родом з Одеси. Автор кн. гумору і сатири: «Одверто кажучи» (1955), «Полиновий букет» (1964), «Веселий старт» (1979) та низка ін.

Яровий Михайло (1864—1940), маляр і графік родом з с. Мошни на Черкащині; мист. освіту здобув у Моск. школі живопису, скульптури та архітектури (1888), в Австрії та Італії (1890). Портрети (З. Гайдай, М. Ерденка, скрипаля), картини на побутові теми («У лікаря», «На заробітки», «Коваль з газетою», «Два покоління», «На оглядинах у нареченої»). Учасник виставок Моск. Т-ва любителей художеств та Т-ва художників киян. Помер у Києві.

Яровинський Борис (* 1922), композитор і диригент родом з Полтави. Муз. освіту здобув у Моск. і Харківській консерваторіях. Диригент студентської симфонічної оркестри м. Харкова. Твори: опера «Ляйтенант Шмідт» (1970); балети «Пори року» і «Поема про Марину»; муз. комедії, ораторія «Мала земля», 4 кантати, 4 симфонії, концерти для фортепіяна й оркестри, «Дума про Запорізьку Січ» для голосу й симфонічної оркестри, струнний квартет, хорові твори й сольоспіви.

Б. Яровинський

Яровит (Gerovitas), бог війни, сонця та плодючости, шанований зокрема у полабських слов'ян, у яких про нього згадки вже від 12 в. У його храмі у Вологоці знаходився присвячений йому золотий щит, який під час війни ніби приносив перемогу. Культ Я. від полабських слов'ян перейшов і на Україну. Див. *Ярило.*

Ярово-балковий красвид, один з краєвидів України, відміна *ерозійно-ярового краєвиду;* характеристичний для *Донецького кряжа,* відног *Середньої височини* і всієї Придніпровської низовини. Характеристичні прикмети: асиметрія річкових долин, яка позначається високими правими берегами та низькими лівими заплавними берегами; на їх фоні височини, розмиті балками та ярами, лісостеп. рослинність. Докладніше див. ЕУ 1, стор. 68.

Яроменок Юрій (1924—79), графік родом з Гянджі (Кіровабаду), закінчив Львівський поліграфічний ін-т (1953); працював у галузі геральдики та пром.

графіки. Автор медалів і нагрудних знаків на відзначення різних держ. річниць тощо.

Ярополк Володимирович (1082—1139), переяславський кн. (1113—32), згодом В. кн. київ. (1132—39), син кн. *Володимира Мономаха*, з яким 1103, 1109, 1111 і 1113 брав участь у походах проти половців, а 1116 і 1120 завдав їм значних поразок. Я. жив у згоді з батьком Володимиром Мономахом і старшим братом *Мстиславом I Великим*. Як В. кн. дбав про єдність київ. держави і вів боротьбу з чернігівськими кн. — Ольговичами, які пробували з допомогою половців захопити київ. престол. Як згадує літописець, Я. визначався мужністю і здобув велику славу успішними походами проти половців. Про Я. див. М. Грушевський «История Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. Опыт исследования» (1891).

Ярополк Із'яславич († 1087), кн. волинський і турівський, син київ. кн. Із'яслава Ярославича, одружений з Кунеґундою-Іриною, дочкою графа Оттона. 1073, разом зі своїм батьком прогнаний з Києва, подався до Польщі, згодом до Німеччини, до цісаря Гайнріха IV, коли ж цей останній не допоміг відзискати київ. престол, Я. вдався до папи Григорія VII, який підтримав Із'яслава і Я. Про заходи Я. перед папою зберігаються документи у Трірському псалтирі (Psalterium Trevirense, Codex Gertrudianus, 1078—1087), в якому є мініятюрний портрет Я. і його дружини Ірини. 1076 Я. повернувся з батьком до Києва, діставши Вишгородський стіл. 1078 брав участь у боротьбі з Святославичами, під час якої загинув його батько. Від цієї дати Волинь з центром у Володимирі Волинському і Турово-Пинська земля відокремилися в окреме князівство, яким за згодою київ. кн. Всеволода рядив Я., однак йому доводилося постійно воювати з Ростиславичами. У цій війні Я. 1087 й загинув.

Христос у славі, що вінчає на царство кн. Ярополка і кн. Ірину (Мініятюра з Трірського псалтиря 1078—87)

Ярополк Із'яславич († 1168, за ін. відомостями 1170), кн. бузький, син київ. кн. *Із'яслава Мстиславича*, правнук Володимира Мономаха. 1149 брав участь з батьком у битві на р. Трубежі б. Переяслава проти суздальського кн. Юрія Долгорукого. 1167 воював проти половців. Був одружений з дочкою чернігівського кн. Святослава Марією.

Ярополк I Святославич (940-і рр. — 980), київ. кн. (972—980), старший син *Святослава* Ігоревича. Під час батькових походів виховувався у баби, княгині Ольги. Ще за життя Святослав поділив державу між синами, і Я. дістав Київщину, а по смерті Святослава 972 перебрав верховну владу над Руссю. Я. підтримував зв'язки з Зах. Европою, з королем Оттоном I; 973 посли Я. взяли участь у соймі в Кведлінбурзі, а 979 посли від папи приїздили до Києва. Хотівши об'єднати всю Русь під своєю владою, Я. вів боротьбу з братами: 977 перемігши Олега, якого вбито, приєднав Деревлянську землю, а 980 захопив Новгород, прогнавши Володимира, який, проте, за допомогою варягів 980 повернув собі Новгород, згодом здобув і Київ. Я. був убитий з відома Володимира.

Яросевич Роман (1862—1934), лікар, політ. і гром. діяч родом з с. Москалівки Косівського пов. (Галичина). Студії філософії на Віденському Ун-ті (1884); гімназійний учитель у Коломиї і Кракові; д-р медицини Краківського Ун-ту (1891); лікар в м. Борщеві і Станиславові. Чл. УСДП, посол до австр. парляменту з 1897. Автор ст. про укр. справи у віденських часописах «Arbeiter Zeitung» та «Die Zeit».

Ярослав (III—3), пов. м. на лівому березі р. Сяну, тепер у Перемиському воєводстві Польщі. 32 900 меш. (1977). У 1930-их рр. було у Я. 14% українців, 52% поляків, 34% жидів (у пов. відповідно: 37%, 45,3% і 8,8%. Княжий город, заснований 1031 кн. Ярославом Мудрим, у літописах згадується 1152, 1231 (Іпатіївський літопис). Під Я. відбулася 1245 *Ярославська битва*. З 14 в. у складі Польщі, з 1772 Австрії. Міські права Я. дістав 1323, а маґдебурзьке право 1375.

1625 пожежа спричинила великі спустошення м. В 16–17 вв. у Я. відбувалися міжнар. ярмарки. Походи козаків (1649), шведів і угорців (1656—57) не сприяли розвиткові м. При кін. 16 в. у Я. діяло при церкві св. Успіння братство св. Онуфрія, яке утримувало школу (проіснувало до 19 в.); гол. між двома світовими війнами, в Я. була низка укр. культ.-осв. і кооп. установ та товариств: т-во для міщан і ремісників «Родина» (з 1905), філія «Просвіти» (1910), Бурса ім. св. Онуфрія (з 1904, 1940—44 також дівочий інтернат), ряд кооперативів: «Нар. Дім» (1924—32), кредитова кооператива «Укр. Нар. Дім» (1931—40), Пов. Союз Кооператив (1929) та ін.

Герб м. Ярослава

Визначні діячі Я. — довголітній бурмістр і меценат І. Вапинський († 1777), сусп.-літ. діячі поч. 20 в. о. К. Хотинецький, о. О. Погорецький. У Я. нар. С. Людкевич. В єзуїтській колеґії в Я. ймовірно навчався Б. Хмельницький.

Укр. кат. церква в Ярославі

Я. багатий на архітектурні пам'ятки і старовинні церкви й костьоли. До 20 в. зберігалися городища там, де тепер манастир Домініканів. 16—17 вв. датуються ренесансові будинки (кам'яниця Орсеттіх, 1580), 1714 побудовано церкву Преображення Господнього, яку після 40-річної перерви 1987 повернено укр. віруючим. В Я. від 1965 існує душпастирський осередок Гр.-Кат. Церкви, з 1985 гурток УСКТ і пункт навчання дітей укр. мови. На поч. 1945 українців з Ярослава і пов. примусово виселено до СССР, гол. до Івано-Франківської обл., а на поч. 1947 рештки селян вивезли на Ольштинщину у півн.-сх. Польщі.

На еміґрації вихідні з Ярославщини 1965 створили Об'єднання «Ярославщина та окраїни Засяння» в діяспорі, з осідком у Чікаґо (ЗДА).

Ярослав Юрій (1890—?), гром. і політ. діяч, чл. УПСР, радник надзвич. дипломатичної місії УНР, висланої в січні 1919 до Москви для переговорів з урядом РСФСР.

Ярослав Володимиркович Осмомисл (1130-і рр. — 1187), гал. кн. (1153—87), син гал. кн. Володимирка Володаревича. Літопис вперше згадує його 1150 у зв'язку з одруженням з Ольгою, дочкою кн. *Юрія Долгорукого*. Названий в «Слові о полку Ігоревім» — Осмомислом (що має вісім смислів, тобто розумний, мудрий). При вступі на престол гал. князівство знаходилося у конфліктному стані з київ. за деякі міста на Волині. Я. був готовий визнати зверхність київ. кн. *Із'яслава Мстиславича*, але бояри спротивилися, тоді Із'яслав увійшов зі своїм військом у Галичину і в битві під Теребовлею над Серетом при великих втратах переміг галичан. Після смерти Із'яслава (1154) наступило замирення між Галичем і Києвом (за виїмком 1158—61 за Із'яслава Давидовича). Я. утримував добрі зв'язки з суздальським кн. Юрієм Долгоруким, разом з ін. кн. брав участь у походах проти половців. Відгомоном цієї боротьби було «Слово о полку Ігоревім». З ін. сусідами, Польщею і Угорщиною, Я. утримував мирні відносини, як також з Візантією та цісарем Фрідріхом I Барбароссою. Я. поширив територію свого князівства, приєднавши землі між Дністром і Карпатами, пониззя Дунаю. Він мав велике військо, при допомозі якого став одним з наймогутніших кн. на Русі. Про це згадує автор «Слова о полку Ігоревім»: «підпер гори Угорські своїми залізними полками, заступивши королеві дорогу», «зачинив ворота Дунаєві». Я. прийшлося воювати з своїм двоюрідним братом Іваном Ростиславичем (Берладником), який 1159 пробував з Дунайського пониззя захопити Галичину, але безуспішно. За Я. розбудовано і укріплено багато гал. міст, його заходами у 1153—57 збудовано у Галичі Успенський собор.

На внутр. відтинку споч. Я. пробував жити в згоді з боярами, вони йому допомагали під час війни з Із'яславом Мстиславичем, але розбогатівши від тор-

гівлі, боярство перетворилося на родову аристократію з військ. дружинами і почали втручатися у держ. й приватні справи кн. 1172 Я. покинув свою дружину Ольгу Юріївну і взяв нешлюбну жінку, боярську дочку Настасію Чагрову. Бояри спротивилися і примусили кн. повернути Ольгу, а Настасію спалили як чарівницю. Також бояри спротивилися останній волі Я.: при смерті він бажав поділити гал. князівство між синами, призначаючи Олегові Галич, а Перемишль Володимирові. Бояри прогнали Олега.

Мудрою політикою за 35-річного князювання Я. створив могутню державу, з якою числилися всі його сусіди.

А. Жуковський

Ярослав Всеволодович (1139—99), чернігівський кн., син київ. і чернігівського кн. Всеволода Ольговича. Після смерти батька княжив у Стародубі, з 1179 в Чернігові. Вів політику у відношенні до половців, не узгоджену з ін. кн.: не взяв участи в поході проти половців 1184, 1185 (похід Ігоря Святославича), також зірвав заг. похід проти них 1187. Після смерти свого брата Святослава боровся з кн. Рюриком Ростиславичем за київ. престол.

Ярослав Всеволодович (1191—1246), кн. переяславський, син кн. Всеволода Юрійовича В. Гніздо. Брав участь у боротьбі з половцями і в міжусобних змаганнях півд.-руських кн. У 1220—30-их рр. кількаразово княжив у Новгороді і 1238—46 у Володимирі над Клязьмою. 1243 їздив до хана Золотої Орди Батия, який його затвердив В. кн. всієї Руси, включно з Києвом. 1246 Я. В. викликано до В. хана Гуюка в Каракорум (Монголія), і там його отруєно.

Ярослав Із'яславич († 1180), княжив у Турові, Новгороді, а найдовше в Луцькому, син київ. кн. Із'яслава II Мстиславича. 1173—74 при допомозі Ростиславичів короткотривало засів на княжий престол у Києві і наклав велику контрибуцію на населення, за що був вигнаний звідти. За нього було засноване в Луцькому єпископство. Я. був одружений з дочкою чес. короля Володислава.

Ярослав Інґварович († 1240), кн. луцький, син кн. Інґвара Ярославича. З Луцького Я. був прогнаний кн. Данилом гал., який призначив йому Перемиль і Меджибіж.

Ярослав Мстиславич († 1199), кн. переяславський, син кн. Мстислава Юрійовича і внук Юрія Долгорукого. Спочатку княжив у Новгороді, звідки був прогнаний.

Ярослав Мудрий (бл. 978—1054), визначний держ. діяч Київ. Руси, В. кн. київ. (1019—54), син *Володимира Великого* і полоцької княжни Рогніди Рогволодівни. Ще за життя батька Я. М. управляв Ростовом, згодом Новгородом, бувши зобов'язаний платити Києву щорічну дань (2 000 гривень срібла), через що ввійшов у конфлікт з батьком. При кін. свого життя (1014) Володимир збирав військо для походу проти Новгорода. Після смерти Володимира (1015) Я. М. вів боротьбу за київ. великокнязівський престол проти брата *Святополка I* Окаянного. 1016 Я. М. розбив війська Святополка б. Любеча і засів на київ. княжий престол, але 1018 під натиском поль. військ короля Болеслава I, яких взяв собі на допомогу Святополк, мусів покинути Київ. Після остаточної перемоги в битві над р. Альтою 1019 Я. М. став київ. В. кн.

Прагнучи об'єднати всі руські землі, Я. М. змушений був вести боротьбу проти свого брата *Мстислава Володимировича*, кн. тмутороканського і чернігівського; після битви під Лиственом б. Чернігова (1024) Я. М. мусів відступити Мстиславові Чернігівщину і всі землі на Сх. від Дніпра (крім Переяславщини). Згодом, після укладеного 1026 у Городку під Києвом миру, почалося порозуміння і співпраця між братами. Я. М. допомагав Мстиславові у боротьбі з касогами і ясами (1029), поширивши свої володіння до кавказьких гір; а Мстислав — у скріпленні й поширенні держави Я. М. на зах. від Дніпра. На півн. 1030 Я. М.

Ярослава Мудрого свинцева висла печатка, 11 ст. (оба боки)

зайняв землі між Чудським оз. і Балтикою і там заснував м. Юріїв (теперішнє Тарту), у 1030—31 війська Я. М. і Мстислава відвоювали *Червенські городи*, які 1018 загарбав Болеслав I. Тоді ж Я. М. здобув від Польщі смугу землі між р. Сяном і Бугом; там збудовано м. Ярослав і Белз. Після смерти Мстислава (1036) Я. М. об'єднав під своєю владою лівобережні землі, ставши єдиним володарем могутньої Київ. держави. 1038—42 Я. М вів успішні походи проти лит. племен — ятвягів, проти Мазовії, проти прибалтицько-фінських племен ямь і чудь. 1043 він підготував під проводом свого сина Володимира і воєводи Вишати похід на Візантію, який закінчився

поразкою, багато воїнів попало в полон чи загинуло. Щоб охороняти свою державу проти нападів кочовиків, Я. М. укріплював півд. кордон, будуючи городи над р. Россю і Трубежем: Корсунь, Канів, Переяслав; як також другу фортифікаційну лінію над Сулою: м. Лубні, Лукомль, Воїнь. 1036 Я. М. розгромив б. Києва печенігів і на місці перемоги над ними почав будувати (1037) *Софійський собор*.

За кн. Я. М. розбудовано м. Київ, здвигнено т. зв. «Ярославове місто», частина давнього Києва на Старокиїв. горі, що охоплювала бл. 60 га і була оточена ровом і великим валом; там були побудовані *Золоті ворота*, Лядська брама, Жидівські ворота. У центрі цієї дільниці височів Софійський собор, навкруг якого збудовано великі палаци. За Я. М. розбудовано й ін. м.: Чернігів, Переяслав, Володимир Волинський, Турів.

Для скріплення влади в державі та впорядкування правних і соц. відносин громадян за князювання Я. М. було укладено збірник законів, т. зв. «Правду Ярослава», що становить найдавнішу частину законів руського права (див. *Руська Правда*).

За Я. М. поширилося і зміцніло християнство в Київ. Русі, а також оформилася орг. структура й церк. ієрархія: 1039 документально стверджено існування *Київ. митрополії*, що перебувала в юрисдикції константинопільського патріярха. Я. М. устійнив церк. устав, яким визначалися права церкви і духівництва. Крім призначування митр. на київ. катедру, Церква Київ. Руси користувалася автономією, включно з тим, що 1051 з ініціятиви Я. М. собор місц. єп. обрав русина *Іларіона* митр. київ. За цього часу засновано також перші манастирі на Русі: св. Юрія, св. Ірини і славний Києво-Печерський (1051), які стали важливими культ. осередками, в яких писалися літописи, були школи іконописання.

Я. М. був високоосвіченою людиною, він дбав про освіту і культуру свого народу, заснував при Софійському соборі школу і бібліотеку. За його ініціятивою почалася в Києві праця над перекладами грец. та ін. книг на ц.-слов. мову, переписувано багато книг, був укладений літописний звод.

Я. М. зміцнив свою державу, і вона почала відогравати значну ролю також на міжнар. форумі: володарі Европи зверталися за порадами і допомогою до київ. кн. Це становище закріпив Я. М. династичними зв'язками з володарями поодиноких країн Европи. Сам Я. М. був одружений з дочкою швед. короля Олафа — Інґигердою, його дочка *Єлисавета* вийшла за норвезького короля Гаральда Суворого, *Анна* за франц. короля Анрі І, *Анастасія* за угор. короля Андраша І; його син *Із'яслав* був одружений з Ґертрудою, дочкою поль. кн. Мєшка; *Всеволод* з візант. царівною з роду Мономахів, *Святослав* з внучкою цісаря Генріха II, *Володимир* з Одою, дочкою графа Леопольда зі Штаде б. Бремену. Сестра Я. М. Марія-Доброніґа була дружиною поль. кн. Казиміра Відновителя. При дворі Я.М. знаходили притулок колишні монархи: норвезький Олаф Святий, англ. Едмунд Залізний Бік. Я. М. був у союзі з германськими цісарями Генріхом II, Конрадом II і Генріхом III.

За Я. М. сталася і нац. еволюція в Київ. державі: варязький вплив залишився тільки в колі військ. дружини, а держ. діячі рекрутувалися здебільшого з місц. людей, серед яких були: Вишата, Іван Творимирич, Костянтин, син Добрині та ін.

Київ. Русь за Я. М. була великою і могутньою державою в Европі, досягнувши на ті часи найвищого розвитку. Щоб зберегти цілість своєї держави, а заразом забезпечити права своїх синів, Я. М. встановив систему наслідства — сеньйорату, згідно з яким старший брат Із'яслав дістав великокняжий престол у Києві, Святослав — Чернігівщину, Муром і Тмуторокань, Всеволод — Переяславщину, Суздаль і Ростовщину, Ігор — Володимир Волинський, В'ячеслав — Смоленщину.

Я. М. помер у Вишгороді й був похований у Софійському соборі в Києві, де зберігся його мармуровий саркофаг.

Література: Костомаров Н. Ярослав Мудрый. Русская история в жизнеописаниях ея важнейших деятелей. II. 1874—76; Грушевський М. Ярослав. Історія України-Руси. Том II (XI—XIII вік). Л. 1905; Полонська-Василенко Н. Київ часів Володимира Великого. Прага 1944; Каргер М. Портреты Ярослава и его семьи в киевской св. Софии. Ученые зап. ЛГУ, ч. 20, 1960; Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси. М. 1968.

А. Жуковський

Ярослав Святополкович († 1123), кн. володимир-волинський і дорогобузький, син київ. кн. Святослава II Із'яславича. При підтримці угор., поль. і чес. військ воював з Володимиром Мономахом. Волинські бояри покинули Я. С. і перейшли до Мономаха. У цій війні Я. С. був убитий. Був одружений з дочкою угор. короля Володислава.

Ярослав Ярополкович († 1103), кн. берестейський, син кн. турівського Ярополка Із'яславича. Воював з дядьком своїм, київ. кн. Святополком.

Ярослава місто, частина давнього Києва, збудована за князювання Ярослава Мудрого (1019—54) на Старокиїв. горі. Я. м. мало площу б. 60 га і було оточене ровом і великим валом довжиною 3.5 км,

висота з частоколом 16 м. Гол. брамою до Я. м. були Золоті ворота, крім того була Лядська брама. У центрі Я. м. підносився Собор св. Софії, б. якого були Іриницький і Георгіївський манастирі та княжий палац. Я. м. межувало з частинами м. Володимира і Із'яслава-Святополка. Залишки валу знесено в сер. 19 в.

Ярославенко (Вінцковський) Ярослав (1880—1958), композитор і дириґент родом зі Львова, за фахом інж. шляхів. Навчався у Львівській консерваторії (1898—1900). Керував хорами т-ва «Сокіл», «Боян», «Зоря», поль. «Ехо» і «Лютня». Твори: оперети «Володусь», «В чужій шкірі», «Бабський бунт», сольоспіви, хорові твори, обробки нар. пісень, марші для «Січей» і «Соколів» для духової оркестри, музика до гімнів «Сокола» і «Пласту», обробки стрілецьких пісень для фортепіяна. Я. засновник в-ва «Торбан», у якому появилося понад 200 вид. творів укр. композиторів. Помер у Львові.

Ярославле сребро, назва срібних монет кн. Ярослава Мудрого, яка стоїть на самих монетах. Ці монети були карбовані в Києві й мали б бути виконані візант. мистцями бл. 1017—20 рр. На монетах з одного боку зображено св. Юрія, патрона київ. кн., а на другому тризубник, схожий на тризуб. Символіку знаку на монетах досліджував Д. Олянчин: «Die Symbolik des Zeichens auf den Münzen Vladimirs des Grossen und seiner Nachkommen» (1958).

Ярославле сребро

Ярославна-Єфросинія, жінка Ігоря Святославича (1151—1202), кн. новгород-сіверського, згодом чернігівського, дочка Ярослава Осмомисла. Прославлена в «Слові о полку Ігоревім».

Ярославська битва, відбулася 17. 8. 1245 б. м. Ярослава над Сяном між військами гал.-волинського кн. Данила Романовича і угор.-поль. Угорщина і Польща скористали з ослаблення Гал.-Волинського князівства після тат. навали (1241), щоб загарбати частину укр. земель. Для цього вони використали вороже наставлення гал. бояр до кн. Данила і прогнаного кн. Ростислава Михайловича (зятя короля Белі IV). Улітку 1245 угор. король Беля IV спільно з поль. загонами і частиною гал. бояр під проводом Ростислава в наступі на Галичину почали облогу м. Ярослава. Кн. Данило з своїм військом та загоном половців вирушив з Холма на оборону м. Ярослава. У завзятій битві над Сяном напасники були переможені і кинулися на втечу. Цією перемогою кн. Данило дав остаточну відсіч поль.-угор. аґресії і завершив довголітню боротьбу проти бунтуючого боярства. Рівночасно він скріпив владу в державі й підніс престиж Гал.-Волинського князівства.

Ярославська-Столярчук (уроджена Бородайкевич) Дарія (1905—82), письм. і журналістка родом зі Станиславова, з 1950 у ЗДА, авторка повістей і романів: «Полин під ногами» (1938, 2 вид. 1943), «Поміж берегами» (1953), «В обіймах Мельпомени» (1954), повість «Її Нью-Йорк» (1959), трилогія «Повінь»: «На крутій дорозі» (1964), «Острів Ді-Пі» (1969), «Під чужі зорі» (1971), «Папороть не цвіте» (1976). Крім того, нариси й новелі, ст. на мовні теми («Укр. мова і книжка»).

Д. Ярославська-Столярчук

Ярославський Петро (1750 – після 1810), архітект родом з Охтирки на Сумщині. Фахову освіту здобув у Харківському колеґіюмі і в архітекта В. Баженова в Москві (1775). Працював помічником харківського губ. архітекта, проєктував плянування Харкова та ін. м. губернії (1781—1810). Будови Я. в Харкові: будинок Намісницької залі (1782—85), провіянтський склад (1785—87), пошта (1804), житлові будинки; церкви на Харківщині і Сумщині: в Охтирці (1783) і Сумах (1790) та у селах Бабаї (1782), Костянтинівка (1797) та Пархомівка (1808); будин-

ки держ. установ у Курську та в Чернігівському й Новгород-Сіверському намісництвах.

Ярославців Олександер, соліст балету Київ. Опери, згодом Львівського Оперного Театру (1941—44). Гол. партії: Базіль («Дон Кіхот» А. Мінкуса), Пер Ґюнт (в однойменному балеті на музику В. Ґріґа), Степан («Сільське кохання» за К. Данькевичем), у «Вальпургієвій ночі» з «Фавста» Ш. Ґуно та ін.

Яроцький (Jarocki) Владислав (1879—1965), маляр родом з с. Підгайчиків на Львівщині; мист. освіту здобув на архітектурному фак. Львівського Ун-ту (1902) і в Краківській Академії мистецтв (з 1902). Відбув мандрівку (1903, 1907—11) по Україні й Кавказу, згодом жив у Львові, з 1920 у Кракові — викладач Академії мистецтв і ред. журн. «Sztuki piękne». Студії з Гуцульщини й побутові картини: «Гуцульський похорон» (1905), «Гуцули в Карпатах» (1910), «Йордан у Татарові», «Церква в Татарові» (1923), «Дівчата на тлі Дністрового яру» (1926—27) та ін.

Яроцький Яків (1840—1915), історик, археолог, педагог родом з Житомира. Спочатку учитель гімназії у Житомирі, згодом дир. гімназії у Крем'янці. Робив досліди на Волині й Правобережжі. Іст. розвідки у «К. Ст.», «Світі».

Ярошевич, див. *Манько* Григорій.

Ярошевич Андрій (1875—?), статистик і фахівець з екон. географії. У 1920-их рр. проф. Київ. Ін-ту нар. госп-ва, звільнений з праці на поч. 1930-их рр., дальша доля невідома. Автор монографій «Нариси економічного життя України», «Нариси хуторянського господарства Київщини» та ін.

Ярошевич Петро, див. *Єрошевич* Петро.

Ярошевська Людмила (1906—1975), композитор родом з Києва, закінчила Київ. Муз. Драматичний Ін-т ім. Лисенка (1930), викладач у муз. школах та концертмайстер у театрах, з 1949 у Львівському муз. училищі. Твори: опера «Дівчина і смерть» (за Ґорьким), балет «Венеціянський купець» (за Шекспіром), муз. комедія «Адвокат Патлен», 2 увертюри для симфонічної оркестри, концерт для скрипки з оркестрою, концерт для віольончелі з оркестрою, для фортепіяна сюїта, прелюдії, «Фантазія на гуцульські теми» та ін.

Л. Ярошевська

Ярошевський Богдан, псевд. Степан Загородний (1869—1914), укр. політ.-гром. діяч і письм. родом зі спольонізованої укр. родини на Поділлі. Я. гуртував та українізував українців поль. культури і став лідером організованої ними Укр. Соц. Партії й ред. її органу «Добра Новина»; співр. ж. «Przegląd krajowy». Я. автор віршів й оп. в «Раді», «Гром. Думці», «ЛНВ» тощо.

Ярошевський Олександер (1887—?), інж.-будівельник родом з м. Прилук на Полтавщині. Закінчив Укр. Госп. Академію в Подєбрадах (1931), працював у Чехо-Словаччині. Я. автор проєктів доріг, мостів (2 залізобетонні біля Залізного Броду), реґуляції річок та ін., винахідник т. зв. «акумуляційного радіятора» при центр. огріванні.

Ярошевський Юрій, див. *Юрій Ярошевський.*

Ярошенка М. К. Трупа, театральна трупа, діяла 1899—1915 на Україні, в Молдавії, на Кубані та в Криму, очолена М. Ярошенком у складі: П. Барвінський, С. Варвалюк, В. Гульденко, Ю. Кипоренко-Доманський, М. Азовська, О. Зініна, О. Пивінська. В репертуарі перев. побутові п'єси: «Безталанна», «Наймичка» І. Карпенка-Карого, «Лимерівна» П. Мирного, «Ой, не ходи Грицю . . .», «Циганка Аза» М. Старицького, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка; з роб. життя «Каторжна» П. Барвінського; опера «Галька» С. Монюшка та ін. 1907 до Я. М. К. Т. приєдналася трупа Д. Гайдамаки.

Ярошенко Володимир (1888—?), укр. мовознавець, учень Шахматова, автор першого докладного опису мови укр.-молд. грамот 14—15 ст. (написаний 1909, надрукований 1931), один з упорядників другого тома Рос.-укр. словника Академії Наук (1929—33). Також праці з фонетичної транскрипції укр. мови (1919) і в справі укр. мед. термінології (1934). Після 1934 р. відомостей нема.

Ярошенко (псевд. Воляр) Володимир (1898—1937), поет-символіст і прозаїк родом з с. Яхники Лохвицького пов. на Полтавщині. Закінчив реальну школу і вчився в Київ. Комерційному Ін-ті. 1921—23 вчителював. Належав до літ. орг-цій «Ланка-Марс» і «Плуг». Починав писати рос. мовою (зб. «Стихи», 1917), потім перейшов на укр. Окремими вид. вийшли зб. поезій: «Світотінь» (1918), «Луни» (1919), «Що й до чого», «Через решето» (1924), «Божа кооперація», «Добре роби — добре й буде» (1925); кн. оп. і повістей: «Кримінальна хроніка» (1927),

В. Ярошенко

«Гробовище» (1928). 1937 заарештований і розстріляний.

Ярошенко Лаврентій (1909—75), співак бас родом з Харкова, закінчив Харківську консерваторію (1941), соліст Харківської опери, згодом Ленінградської опери (1946—68). Виконував партії: Борис, Іван Хованський («Борис Ґодунов», «Хованщина» Мусорґського), Кончак, Галицький («Князь Ігор» Бородіна), Руслан, Сусанін («Руслан і Людмила», «Іван Сусанін» Ґлінки), Мефістофель («Фавст» Ґуно), Ткаченко («Семен Котко» Прокоф'єва). Виступав з концертами.

Ярошенко Микола (1846—98), маляр-жанрист родом з Полтави, за званням військ. ген.-майор; мист. освіту здобув вільним слухачем у Петербурзькій Академії Мистецтв (1867—74) і під час студійних подорожей до мист. центрів Зах. Европи (1880—95), Палестини, Єгипту тощо; з 1874 часто бував на Кавказі. Я. активний чл. і один з визначніших представників т-ва «Передвижників», постійний учасник (з 1878) його пересувних виставок. Як портретист Я. створив цілу ґалерію портретів визначних людей культури, в тому ч. М. Ґе, В. Короленка, В. Соловйова. Визначніші твори Я.: «Кочегар», «В'язень», «Студент», «Курсистка», «Старе й молоде», «Причини невідомі». Твори на укр. теми: «Жид і українець», «Каліки під Києвом», «Жебраки з Києво-Печерської Лаври», «На колисці», «Всюди життя» та ін. Я. часто перебував на Україні, зокрема в останні роки життя — на Полтавщині й Чернігівщині. Лікувався на Кавказі й помер у Кисловодську. 1962 там створено музей його імени. Свою мист. спадщину Я. передав Укр. мист. музеєві у Полтаві, але його твори зберігаються також у різних музеях СССР.

М. Ярошенко (автопортрет)

Ярошенко Митрофан (1858—1926), актор, співак, режисер і антрепренер школи М. Старицького, родом з с. Врадіївки на Миколаївщині. Працював у трупах М. Кропивницького, М. Старицького, О. Суходольського, згодом керував власною трупою (1899—1915). Гол. ролі: Карась («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Скорик («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка), Карпо («Лимерівна» П. Мирного) та ін.

Ярошенко Михайло (* 1900), гідробіолог родом з Полтавщини; закінчив Дніпропетровський Ін-т Нар. Освіти (1928), працював у Дніпропетровському метал. Ін-ті (1929—32), в Тираспольському Пед. Ін-ті (1936—41), завідував катедрами зоології Уральського (1941—43) і Кишинівського (1944—47) пед. ін-тів. З 1949 завідувач лябораторії гідробіол. Ін-ту біології Молд. філії АН СССР (1957—61 дир.), з 1972 наук. консультант Ін-ту Зоології АН Молд. ССР. Праці з гідробіології прісних вод і ентомології. Вивчав гідрохем., гідробіол. та іхтіологічні особливості річок басейну Дністра і водоймищ Молдавії. Я. основоположник молд. гідробіол. школи.

Ярошинська Євгенія (1868–1904), письм., етнограф і педагог на Буковині родом з с. Чуньків, тепер Чернівецької обл. Закінчила 6 кляс Чернівецької гімназії й учителювала по с. Буковини, одночасно записувала нар. пісні, зб. яких числом 450 «Нар. пісні з-над Дністра» вийшла друком щойно 1972. Крім того, Я. була активною діячкою жін. руху. Друкуватися почала 1886 й містила ст. й оп. в журн. «Зоря», «ЛНВ», «Дзвінок», у газ. «Буковина», «Народ», «Батьківщина». Оп., «образки з життя», нариси Я. характеризуються багатством різноманітних персонажів, серед них: реалістично зображені представники різних прошарків села, інтеліґенції, присвяченої служінню народові й збайдужілої, зміщаненої, жінок-інтеліґенток, що борються за рівноправність, тощо. З причини, що твори Я. довго не перевидавалися, вона якийсь час була напівзабутою. За останні десятиліття твори її перевидано двічі: «Вибрані твори» (К. 1958) і «Твори» (К. 1968). Повна бібліографія вміщена в кн. «Укр. письменники», III (К. 1963).

Є. Ярошинська

Яруги, див. *Яр*.

Ярцев Олексій (1858—1907), рос. театральний критик та історик театру, деякий час актор у трупі М. Кропивницького (1887—90-і рр.). Його «Щоденник», уривки з якого були друковані в кн. С. Дуриліна «Марко Лукич Кропивницький» (1955), містить матеріяли про діяльність труп М. Кропивницького та М. Старицького в Москві (1887—88) й Петербурзі. Я. автор праці «Шевченко і Щепкин» (1898), рецензій у моск. пресі на вистави укр. труп, зокрема з участю корифеїв.

Ясельда, Ясольда, р. на Поліссі, ліва притока Прип'яті; довж. — 242 км, сточище — 5 430 км.^{2} У гор. течії пливе через Біловезьку пущу, згодом перепливає Спорівське оз. Рівнина, частково заболочена р. Живлення мішане, перев. снігове.

Ясен (Fraxinus), рід листопадних дерев родини оливкових. Бл. 65 видів, у тому ч. на Україні 8, з них найпоширеніший Я. звичайний (F. excelsior); високе (до 40 м), швидкоростуче, теплолюбне дерево, чистих насаджень не утворює, росте в листяних лісах скрізь на Україні. Використовується в меблевій пром-сті і будівництві. Як декоративне дерево культивується на Україні Я. пенсільванський (F. pennsilvanica), Я. американський (F. americana) та Я. ланцетний (F. lanceolata).

Ясенець, річка, права притока р. *Словечної* (басейн Прип'яті); довж. 63 км, басейн 377 км,² бере поч. на схилах Овруцької височини, тече Поліською низовиною; долина заболочена; живлення мішане з перевагою снігового. Використовується як водоприймач осушувальних систем.

Ясеницька-Волошин Олена (1882–1980), піяністка родом з с. Тирава Сольна на Лемківщині. Закінчила Віденську консерваторію; вчителька фортепіяна в Муз. Ін-ті ім. Лисенка у Львові (1903—39), згодом у Кракові, в Німеччині і в ЗДА. Акомпаніяторка хору «Боян» у Львові.

Ясеницький Роман (1889—1971), гром. діяч Буковини, син Володимира Я.-К., правник; суддя, гол. т-ва «Укр. Школа» та спортового т-ва «Довбуш» у Чернівцях; делеґат Буковини на Всеслов. Конґресі у Празі (1908) та на Конґресі меншостей у Женеві (1927). Помер у Франкфурті над Майном.

Ясеницький-Корнич Володимир (1844—1934), визначний укр. діяч на Буковині, правник (суддя), співучасник укр. нац. відродження на Буковині; засновник багатьох укр. т-в (*«Руська Бесіда»*, *«Союз»)*, довголітній гол. т-ва «Народний Дім» у Чернівцях. Ст. в гал. і бук. пресі.

Ясенів, с. Брідського пов. на Львівщині, 2 630 меш. (1939), у т. ч. 2 020 українців, одна з найстарших осель Галичини. Збірка крем'яного знаряддя з Я. надбузького неолітичного типу зберігалася у Держ. Іст. Музею у Львові. М. Грушевський дослідив 1898 у Я. погребище носіїв висоцької культури. Виявлено 2 селища з цього ж періоду і кілька поховань з княжої доби, знайдено великий скарб срібних монет поль., пруських, швед. з 17 в.

Ясенівський (до 1954 – Лобівка; V—20), с. м. т., положене в сх. частині Донбасу у Ворошиловградській обл., підпорядковане Ровенківській міськраді; 10 900 меш. (1986). Видобуток вугілля (антрациту). Я. заснований 1892.

Ясень-Славенко (Ярослав Сеньків), актор різноманітного пляну родом зі Золочівщини; на сцені 1915—17 у Тернопільських Театральних Вечорах Л. Курбаса, М. Бенцаля, далі в Укр. Незалежному Театрі (1920—21) і в театрі т-ва Укр. Бесіди у Львові (1922—24). Його визначні креації: Пастор («Молодість» М. Гальбе), Американець («Панна Мара» В. Винниченка), Макар («Суєта» І. Карпенка-Карого), Юрко («Казка старого млина» С. Черкасенка), Хома («Ой, не ходи Грицю...» М. Старицького), Виборний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Чорт (в однойменній п'єсі Ф. Мольнара), Дранко («Пошились у дурні» М. Кропивницького), Ґурман («Украдене щастя» І. Франка). Після 1924 Я. зійшов зі сцени, учителював у Польщі.

Ясень-Славенко

Ясєніца (Jasienica) Павел, справжнє ім'я і прізвище Leon Lech Beynar (1909—70), поль. письм. і публіцист, нар. у Симбірську. Автор зб. ст. і шкіців на різні, зокрема іст. й археологічні теми. В іст. працях («Польща П'ястів», 1960; «Польща Яґеллонів», 1963; «Річ Посполита обох народів», 1962—72) багато місця присвятив Україні, визнаючи її право на незалежність і стверджуючи нереальність гасла: «Польща від моря до моря». У кн. «Тільки про історію» (1962) Я. скритикував іст. концепцію Г. Сенкевіча, а також нац. політику міжвоєнної Польщі.

Яси, староруська назва *аланів*, предків сучасних осетин, народу сарматського походження, півн.-іранської мовної групи. З 2 в. до Хр. вони відомі також під назвою *роксоляни*. При кін. старої і в перших вв. нової ери заселювали великі простори Сх. Европи між Дніпром і Передкавказзям. Витворили свою власну культуру, що засвідчена окремими видами поховань, які збереглись у катакомбах і курганах, перев. з 2—4 в. В початках кочовики, що займались тваринництвом і рільництвом, а згодом і ремеслами. У 4 в. підпали під панування гунів, з 6 в. під аварів, а в 7—10 в. хозарів. У 9—10 в. між Я. поширилося християнство з Візантії і Грузії. У 13 в. у чорноморських степах появилася нова хвиля Я., постали їхні оселі міськ. типу в Криму й Молдавії, від яких правдоподібно походить назва м. *Яси*. Їхню державу й культуру знищили монголи. Археологічні розкопи потверджують широкі міжнар. зв'язки аланів — Я. з сусідами, в тому ч. й з Ки'в. Руссю.

Література: Миллер В. Осетинские этюды, ч. 3. М. 1887; Кулаковский Ю. Аланы по сведению классических и византий-

ских писателей. К. 1889; Абаев В. Осетинский язык и фольклор. 1. М.—П. 1949.

Яси (Iaşi, VI—8), м. в півн.-сх. Румунії, адміністративний центр пов. Яси, екон., культ. і осв. центр Сх. Румунії; 269,5 тис. меш. (1977).

Як поселення «Яський торг» відоме з 11 в., через нього за княжої доби проходив торг. шлях з Кам'янця до Білгорода Дністровського. Згадується як «Яський торг. на Пруті» у «Списку руських городів» з кін. 14 в., також у грамоті, даній львівським торгівцям. Я. були столицею Молдавії у 1564—1862, визначним торг. і культ. центром у 16—17 вв. У листопаді 1577 коз. отаман І. *Підкова* захопив Я. й проголосив себе молд. господарем. 1594 Я. захопили коз. ватажки С. Наливайко і Г. Лобода. Біля Я., під Цецорою, відбулася 1620 битва, в якій загинув Михайло Хмельницький. За господаря Василя *Лупула* (1634—53) Я. утримували тісні зв'язки з Україною: 1640 проф. Київ. колеґії С. Почацький, І. Євлевич та ін. заснували в Я. Слов'яно-греко-латинську колеґію; 1641 митр. П. Могила вислав туди повнотою обладнану друкарню. 15—27. 9. 1642 у Я. відбувся помісний собор укр., грец. і молд. теологів, який затвердив «Православне Ісповідання віри» митр. П. Могили. 1650 Т. *Хмельницький* з полк. Д. Нечаєм зайняли Я., а 1652 тут відбулося його весілля з Розандою *Лупул*. У травні 1653 Т. Хмельницький переміг під Я. волосько-семигородську коаліцію. При кін. свого життя у Я. жив Пилип *Орлик*, тут і помер. Мирний договір у Я. 1791 між Росією і Туреччиною віддавав Росії укр. землі між Богом і Дністром над Чорним м., а Туреччина визнала приєднання Криму до Росії. При кін. першої світової війни у Я. перебували посли держав Антанти, до яких на переговори в листопаді 1918 їздила делеґація Укр. Держави на чолі з І. *Коростовцем*. У Я. місія держав Антанти готувала з рос. білоґвардійцями інтервенцію на Півд. України. 1928—36 у Я. діяло укр. студентське т-во «Громада», що гуртувало укр. студентів з Буковини і Басарабії, які студіювали в Яському Ун-ті. При «Громаді» був студентський хор. У січні 1942 у Я. відбувся військ. суд над 12 буковинцями (О. Гузар, М. Зибачинський, Ю. Фурман та ін.), яких обвинувачено в ірредентській укр. діяльності і засуджено на важкі примусові роботи. Після 1945 у Я. працювали укр. вчені, серед ін. В. Кармазин-Каковський. *А. Жуковський*

Ясиненко Микола (* 1932), скульптор родом з с. Широкиного на Донеччині; закінчив Моск. Художній Ін-т (1966). Станкова та монументальна скульптура: пам'ятники загиблим у боях, скульптури «Мати», «Вдови», «Севастопільська мадонна» тощо.

Ясинівка (V—18), с. м. т. на Донбасі, підпорядковане Макіївській міськраді; 4 700 меш. (1986). Видобуток кам'яного вугілля.

Ясиновський Михайло (1899—1972), лікар-інтерніст, д. чл. Академії Мед. Наук СССР (з 1963); проф. терапевтичної клініки (1934—56); завідувач катедри (з 1956). Керував клініками Укр. Н.-Д. Ін-ту курортології, бальнеології та фізіотерапії в Одесі; засновник школи ревматологів. Автор понад 130 праць з питань ревматології, алергології і гематології; вірусного гепатиту тощо. Запропонував власні методи протиревматичної профілактики.

Ясинський Антін (1864—1933), рос. історик укр. роду з Межиріччя, Канівського пов. на Київщині. Закінчив Київ. Ун-т (1888). Проф. Юр'ївського (Дорпатського) Ун-ту (1896—1911), дир. Пед. Ін-ту в Москві, проф. Моск. (1911–19) і Білор. ун-тів (1922—28). Чл. Чес. (1907) і Білор. (1928) АН. Більшість праць Я. присвячені історії середньовічної Чехії та соц.-екон. історії Білорусі.

Ясинський Варлаам (1627—1707), церк. діяч, київ. митр.; 1667—73 ректор Могилянської Академії, настоятель Києво-Печерського манастиря. Відстоював незалежність київ. митрополії, відмовився отримати ставлення з Москви. Став митр. вже по офіц. підпорядкуванні митрополії Москві. Як митр. (1690—1707) був покровителем культури, за його ініціятивою був опрацьований текст «Четьї-Мінеї», перекладене на слов. мову «Правос. Ісповідання віри» тощо. Залишив церк.-рел. твори.

Ясинський Михайло (1862—?), історик права, проф. Київ. Ун-ту, після 1920 — Люблянського Ун-ту (Юґославія). Секретар Іст. Т-ва Нестора-Літописця і чл. Археографічної Комісії в Києві. Праці гол. з історії права Лит.-Руської держави: «Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства» (1889), «Акты о копных и панских судах» (1897), «Луцкий трибунал» (1900), «Главный Литовский трибунал» (1901) та ін.

Ясинський Михайло (1889—1967), бібліограф, історик і книгознавець родом з Києва. Закінчив Київ. Ун-т (1914). Завідувач відділу Ucrainica Всенародної Бібліотеки України. Заарештований 1936. Автор праць з теорії, історії та методики бібліографії: «Головні моменти з історії укр. бібліографії» (1927), «Бібліографія укр. бібліографії» (1928), «Шевченківська бібліографія та її завдання» (1930), «Михайло Комаров» (1965). Оглядові праці про бібліографічну роботу на Україні. Помер у Києві.

Ясинувата (V—18), м. обл. підпорядкування, р. ц. Донецької обл.; 39 000 меш. (1974). Зал. вузол, підприємства по обслуговуванню зал. транспорту; зав.: машинобудів. великопанельних бльоків метласьних плиток, борошномельний.

Ясир (тур. esir, бранець, раб), полонені, що їх захоплювали тур. і тат. загони під час набігів на укр. землі з 15 — до сер. 18 в. Частину бранців продавали на невільничих ринках (Кафа, Ґезлев й ін.) в різні країни Сходу, частину залишали на працю в своїх маєтках, на ґалерах тощо; іноді кол. бранці переходили на ісламську віру й досягали визначних становищ в тур. імперії, напр., *Роксоляна* — дружина султана Сулеймана І. Бранців звільняли за викуп, запорожці визволяли їх під час походів, деколи бранці повставали і самі визволялися (повстання бранців у Криму в 17 в. під проводом О. Шафрана). Важке життя бранців у тур. неволі — улюблений сюжет дум та іст. пісень, стало основою й творів новішої укр. літератури («Маруся Богуславка» М. Старицького, «Людолови» З. Тулуб та ін.).

Ясінська-Мурована Марія, співачка сопрано, закінчила муз. студію в Муз. Академії у Філядельфії (1968), виступала як солістка в оперних виставах та концертах з симфонічною оркестрою. В її репертуарі сольоспіви укр. композиторів: М. Лисенка, К. Стеценка, В. Грудини та ін.

Ясінська улоговина (V—5), міжгірське зниження у Сх. Карпатах між хребтами Ґорґани, Свидовець та Чорногора у верхів'ї р. Чорної Тиси. Я. у. має вигляд східчастого низькогір'я від 700 до 800 м над рівнем моря, що складається з пласковерхих горбів. Пологі схили розчленовані ярами та балками, з численними зсувами. Місцевість заселена, схили терасовані, використовуються для сіль. госп-ва. Я. у. становить сх. частину Середньо-Карп. улоговини (див. стор. 965—67).

Ясінчук Лев (1882—1963), гром. і осв. діяч родом з с. Білобожниці Чортківського пов. (Галичина), нар. учитель у Галичині й на Буковині (1905—14), визначний діяч т-ва *«Рідна Школа»* (1923—39) у Львові (два рази її делеґат до ЗДА й Канади), інспектор нар. шкіл Галичини (1941–44). На еміґрації в Австрії й ЗДА (з 1949). Співр. пед. ж. *«Камечярі»* (1910—12 і 1921—23); автор іст. студій: «50 літ „Рідної Школи", 1881–1931» (1931), «Рідна Школа в ідеї й житті» (1934); нарисів «За океаном» (1930) й ін., ред. і співавтор підручника для керівниць дитячих садків «Укр. дошкілля» (1936); численні ст. в газ. і фахових ж. Галичини, Буковини, Києва («Рада»), ЗДА, Канади й Арґентіни. Помер у Брукліні.

Л. Ясінчук

Ясінчук-Ґріффо Зоя (* 1928), фізіолог родом з Праги. Студіювала біологію в Ун-ті св. Бонавентури (1952) і фізіологію в Ун-ті Боффало (1959). Асистент Мед. Школи в Боффало (1953), згодом наук. дослідник у Мед. Школі в Сент Люїс (1958—61). Дир. програм у Держ. Ін-ті Дентистичних Дослідів. З 1973 наук. співр. Держ. Ін-ту Здоров'я у Вашінґтоні. Автор н.-д. праць з фізіології та питань суспільної медицини англ. мовою та наук.-популярних ст. укр. мовою. Д. чл. НТШ, УЛТПА, Нью-Йоркської АН та ін. наук. т-в.

Ясіня, с. м. т. Рахівського р-ну Закарп. обл., положене у підніжжя Чорногори і Свидівця над р. Чорною Тисою; 7 900 меш. (1986). Лісокомбінат, туристичні бази. Архітектурна пам'ятка — дерев'яна хрещата одноверха Струнівська церква (1824). Тепер музей релігії та атеїзму. Я. відома з 16 в., у 18 в. в околицях діяли опришки. 9. 11. 1918 Нар. Рада в Я. проголосила «Гуцульську Республіку», як частину ЗУНР, і організувала з частиною УГА похід на Сигіт.

Ясне (до 1966 — Наркевичі, IV—7), с. м. т. Волочиського р-ну Хмельницької обл., 1 800 меш. (1986). Цукроварня. Засноване 1950 у зв'язку з будівництвом цукроварні.

Ясний Олесь (ін. псевд. Юхим Ґедзь), справжнє ім'я і прізвище Олекса Савицький (1896—1937), письм.-гуморист родом з м. Золотоноші на Черкащині. Після земської школи вчився в Вищому муз.-драматичному ін-ті ім. М. Лисенка. Літ. діяльність розпочав 1923, належав до літ. орг-ції «Плуг». Автор кн. оп. і гуморесок: «Автор Троянденко», «Буває й таке» (1927), «Принципіяльно», «Троглодити» (1929), «Бубна — козир», «Завзятий середняк», «Конкурс на гопак», «Ті ж і Мирон Гречка», «Столичний гість» (1930), «Перший іспит» (1931); п'єс: «Віз ламається — чумак ума набирається», «Секрет пухтресту», «Шевченкова мова» (1929), «Комедії» (1931), «Молодість» (1936). Обставини смерти Я. невідомі, правдоподібно загинув у терорі 30-их рр.

Ясников Олександер (* 1923), хемік-органік родом з РСФСР, чл.-кор. АН УРСР. Закінчив Івановський хем.-технологічний ін-т (1947), з 1950 працює в Ін-ті органічної хемії АН УССР. Досліджує природні сполуки, гол. механізми хем. та біохем. реакцій, фотосинтезу та органічні каталізатори, моделюючі ензима-

тичні реакції, також фотосинтетичну фосфориляцію у хлоропластах рослин.

Ясногірка (V—18), с. м. т. Донецької обл., підпорядковане Краматорській міськраді, положене над р. Казенним Торцем за 5 км від Краматорського, у якому працює більшість населення Я.; має 10 100 меш. (1986).

Яснопольський Леонид (1873—1957), визначний укр. економіст, фахівець у галузі політ. економії, бюджетного права, статистики й економіки вугільної пром-сти, д. чл. АН УРСР (з 1925), родом з Києва, син Миколи Я. (див.). Закінчив Петербурзький Ун-т (1895) і викладав політекономію та ін. екон. дисципліни в ун-тах Петербурґу, Харкова й Києва. За доби укр. державности співпрацював з УНР та з доручення укр. уряду брав участь у переговорах з больш. урядом у Росії як експерт в питаннях фінансів.

Л. Яснопольський

Після війни Я. працював у Київ. Ін-ті Нар. Госп-ва і в Київ. Ун-ті. 1926—30 був гол. Постійної Комісії ВУАН для вивчення продукційних сил України та ред. її наук. зб. Після розгрому ВУАН Я. з 1931 до 1943 працював у Москві; після закінчення війни повернувся до Києва і працював до кін. життя в Ін-ті Економіки АН УРСР, що його кілька рр. очолював.

Я. був дуже продуктивним вченим, автором понад 100 більших наук. праць, з них до важливіших належать: «Очерки русского бюджетного права» (1912), «Восстановительный процесс в нашем денежном обращении и задачи валютной политики» (1927), «Каменноугольная промышленность бассейна» (т. 1—2, 1956—57). Я. був співавтором колективної праці «Нариси економічної географії УРСР» (2 тт., 1949—52) і брав участь у розробці проблем В. Дніпра, написав ряд праць про розміщення кам'яновугільної та залізнорудної пром-сти в Донбасі і Придніпров'ї. Характеристику його наук. праці подано у «Віснику АН УРСР» (7, 1957).

Б. Винар

Яснопольський Микола (1846—1920?), визначний укр. економіст, статистик і фінансист, родом з Києва, закінчив правничий фак. Київ. Ун-ту; викладав політекономію в Ново-Олександрівському с.-г. ін-ті, Ніженському Ліцеї кн. Безбородька і на Вищих Жін. Курсах при Київ. Ун-ті. 1889 Я. запрошено звич. проф. на катедру фінансового права Київ. Ун-ту, де він працював до 1914.

В укр. гром. житті Я. не брав активної участи, хоча був чл. Старої Громади і співробітничав з такими відомими гром. діячами, як П. Куліш, Д. Пильчиків, Д. Мордовець та ін. Деякі праці Я. мали помітний вплив на дальший розвиток укр. екон. думки, зокрема його спроби опрацювання територіяльного бюджету Рос. Імперії з окремим узглядненням стану на Україні. На основі аналізи прибутків і видатків територіяльного бюджету Рос. Імперії Я. вказував на некорисне екон. становище України і цій темі присвятив ряд праць, зокрема «О географическом распределении государственных доходов и расходов России» (т. I, 1891; т. II, 1897), що викликала значне зацікавлення у наук. колах, у тому ч. і серед укр. гром. діячів. Економіці України Я. присвятив і ряд менших праць, зокрема «Экономическая будущность юга России и современная его отсталость» («Отечественные записки», 1871) та «Об условиях торговли Юго-Западного Края и Малороссии с северо-западными и в особенности польскими рынками» («Записки Имп. Русскаго Географического Общества», т. I, 1873). Я. писав також на ін. теми, пов'язані з економікою України, досліджував стан хлібної торгівлі на Правобережній Україні, розвиток зал. сполучення між Україною і Балтицьким м. тощо.

Б. Винар

Ястжембець-Козловський (Jastrzębiec-Kozłowski) Чеслав (1894—1956), поль. поет, критик і перекладач родом з м. Кремінця, тепер Тернопільської обл. До 1919 жив у Києві, відтоді в Польщі. Я. один з кращих перекладачів творів Т. Шевченка (38 поезій), О. Гончара та ін.

Ястребов Володимир (1855—99), археолог і етнограф родом з с. Крива Лука Самарської губ.; по закінченні Новоросійського (Одеського) Ун-ту працював учителем у м. Єлисаветграді. Я. досліджував давні пам'ятки на території Херсонщини, зокрема вів розкопи некрополя Ольвії. Основна праця — «Материалы по этнографии Новороссийского края» (опис нар. обрядів та леґенд, 1894), ін. праці: «Малорусские прозвища Херсонской губ.» (1893), «Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губ.» («Записки Одесского Общества истории и древностей», 1894) та ін.

Ястребов Митрофан (1845—1906), рос. богослов родом з Тамбовської губ., працював на Україні. Закінчив Київ. Духовну Академію (1867—71), в якій згодом викладав порівняльне (1873—84), далі догматичне богословіє (1884—1905), 1902—05 інспектор Академії. Переклав твори блаженного Авґустина й Єроніма з ла-

тинської на рос. мову (опубліковані в Трудах Київ. Духовної Академії (ТКДА). Гол. власні праці Я.: «Iезуиты и их педагогическая деятельность в Польше и Литве» (ТКДА, 2, 1869), «Учение лютеранских символов о первородном грехе», «Идея папского главенства» (ТКДА), 6, 10, 12, 1878), «Католический догмат о непогрешимости папы» (ТКДА, 11, 1881); розвідки про діячів Київ. Духовної Академії: єп. Макарія Булгакова (ТКДА, 6, 1887), Димитрія Муретова (1899), архиєп. Іннокентія Борисова; «Путешествие Константинопольского Патриарха Иеремии II в Москву в 1588» (ТКДА, 1, 1880).

М. Ястребов

Ястребов Федір (1903—73), історик родом з м. Супруга Владимирської губ., працював на Україні. Закінчив Київ. Ун-т (1926), співр. ВУАН (н.-д. катедра марксизму-ленінізму), Ін-ту історії АН УРСР. Фахівець у ділянці соц.-політ. історії України 19 в., зокрема укр. рев. рухів («Повстання декабристів», 1945, «Революционные демократы на Украине», 1960). Я. також автор чи співавтор низки праць з історії України: «Київська Русь і феодальні князівства XII—XIII ст.» (1939, у співпраці з К. Гуслистим), «Україна в першій половині XIX ст.» (1939), «Історія України. Короткий курс» (1941, спільно з С. Белоусовим, К. Гуслистим, О. Оглоблином, М. Петровським, М. Супруненком). «Нарис історії України», укладений Я. спільно з Л. Славіном і К. Гуслистим (Уфа, 1942), 1947 був критикований за те, що «історія укр. народу розглядалася відірвано від історії інших народів Рад. Союзу». Після другої світової війни Я. був співавтором «Історії Української РСР», т. I (1953, спільно з О. Касименком, В. Дядиченком, Ф. Лосем, Ф. Шевченком) й «Історії Києва» (т. I, 1960) та нового вид. «Історії Української РСР» (т. I, 1967).

Ястремська (Лепкова) Ольга (* 1906), концертова співачка — меццо-сопрано, родом з Борислава. Училася в Муз. Консерваторії в Кракові, закінчила Вищий Муз. Ін-т ім. Лисенка у Львові, згодом у проф. Мюллера в Відні. Нагороджена на міжнар. конкурсі співаків у Відні 1936. Концертувала в Галичині, з 1939 турне по Канаді й ЗДА. Учасниця концертів Амер. Червоного Хреста (1940—44). Платівки укр. композиторів (в-во «Доля» 1966).

Ястремський Сергій (1857—?), революціонер, чл. соціялістичного гуртка М. Драгоманова в Женеві; на засланні в Сибірі (1880); після повернення жив в Одесі (з 1902), активний діяч революції 1905; автор праць про якутську мову.

Ястремський Юліян (* 1910), архітект нар. у Вінніпезі (Канада). Освіту здобув в Ун-ті Манітоби, Колюмбійському Ун-ті і Мангаттан-коледжі в Нью-Йорку. Д. чл. НТШ. Я. очолював проєктування і будови Будівельного аґентства Нью-Йорку та портових споруд компанії Бетлегем. По війні заклав власне архітектурне бюро в Нью-Йорку. Гол. будови: Укр. кат. катедра і церква Христа-Царя в Філядельфії, церква св. Івана Христителя в Нюарку (Нью-Джерсі), дерев'яна церква в Барнесборо (Пенсільванія), правос. церква св. Трійці в Вест Філді (Нью-Джерсі), правос. церква св. Варвари в Орендж (Коннектікут); кат. церква св Марії у Ванкувері, кат. собор св. Івана Христителя в Оттаві; будинки семінарій у Вашінґтоні і Стемфорді та укр. парохіяльних шкіл; будинок Укр. Нар. Союзу в Джерсі Сіті над Гадсоном. Я. автор численних ст. про укр. церк. архітектуру в ж. «Ковчег».

Ю. Ястремський

Я. має визначні заслуги у розвитку укр. церк. будівництва в ЗДА й Канаді. Тримаючися засад традиційної тридільности храмової будови з обов'язковим іконостасом, інтеґрально включеним у цілість споруди, він використовує можливості модерної будів. техніки, досягаючи монументальної гармонійности, що була ідеалом будівничих минулих часів. Маючи свій ориґінальний вигляд, будови Я. одночасно гармонійно включаються в модерну амер. урбаністику. *С. Г.*

Яструб (Accipiter), рід птахів родини яструбових; довж. 30—68 см, вага — 125—1 500 г. 52 види, у тому ч. на Україні 3: тетерев'ятник (A. gentilis), Я. перепелятник (A. nisus) — крім степ. безлісих просторів; Я. тювик (A. badius) у сх. лісостеп. зоні.

Яструн (Jastrun) Мечислав (1903—83), поль. поет і перекладач, критик родом з с. Карлівки, тепер Тернопільської обл. 1939—41 жив у Львові. Автор кількох зб. поезій. З укр. перекладав твори Т. Шевченка, П. Тичини, М. Рильського.

Яськевич Тарас (* 1920), хемік родом зі Станиславова. Студіював у Відні, Дармштадті, Ґеттінґені, Аделяїді і Мельборні, автор кількох винаходів. 1972 здобув високе відзначення («Феловшип») Королівського Австрал. Хем. Ін-ту за винаходи в пром. хемії.

Ятвяги, плем'я, етнічно близьке до литовців, що жило на пограниччі Київ. Руси, на півн. зах. від укр. племен. Основна територія Я. пролягала між сер. Німаном і гор. Нарвою; цю територію називано також Судовією.

Вперше назву Я. знаходимо в договорі між Руссю і Візантією 944. Я. визначалися войовничістю, з ними часто воювали київ. кн.; походами проти них ходили Володимир В. (983), Ярослав Мудрий (1038, 1048, 1044), Ярослав Святополкович (1112—13), пізніше гал.-волинські кн. Роман і Данило, які разом з мазовецьким кн. підкорили Я. З 1283 більшу частину Я. захопив Тевтонський орден *(Нім. хрестоносні лицарі)*, а частина Я. ввійшла до складу В. Лит. князівства і стала одним зі складників у формуванні лит. народу.

Ятко Микола (1903—68), письм. родом з Чернігова. Закінчив Одеський Ін-т Кінематографії. За його сценаріями поставлено ряд фільмів: «За брамою манастиря» (1928), «Болотяні вогні (1929), «Двобій» (1930), «Кротині нори» (1931), «Свято Унірі» (1933) та ін. Друкуватися почав з 1919. Окремими вид. вийшли: драма «Джерело життя» (1941); повісті «Окрилені» (у співавторстві, 1953), «Голубиний шлях» (1969); зб. оп. і повістей «Ми разом в дорозі» (1964), «По той бік життя» (1967); кн. нарисів «Хлібороб» і «Кроками семирічки» (1959).

М. Ятко

Ятковський Юрій (* 1924), режисер родом з Києва. Закінчив моск. театральний ін-т (1959); до 1967 працював поза Україною (Рязань, Рига), 1967—72 на рос. сцені в Севастополі; 1972—78 гол. режисер Крим. обл. студії телебачення, з 1978 режисер Крим. Укр. Театру Драми та Комедії. Я. ставив п'єси М. Кропивницького «Доки сонце зійде...», Ю. Германа «Справа, якій ти служив», Н. Хікмета «Всіма забутий», п'єси М. Горького та ін.

Ятрань, р. на Придніпровській височині і сусідній частині Причорноморської низовини, права притока Синюхи (сточище Богу); довж. 104 км, сточище 2 170 км.² В гор. частині творить яр, в сер. течії долина поширюється до 20 м. Над Я. споруджено 2 водоймища і гідроелектростанцію. Воду Я. використовують для водопостачання і зрошування. У сточищі Я. знаходиться дендропарк «Софіївка».

«Ятрань», танцювальний ансамбль з оркестрою і солістами, створений 1949 у Кіровограді. Самодіяльний ансамбль під керівництвом фахових мист. сил (з 1957 А. Кривохижа). З 1964 «заслужений ансамбль танцю УРСР». Виконує старовинні й сучасні укр. танці й хореографічні композиції.

Ятченко Юлій (* 1928), маляр родом з с. Ріпки на Чернігівщині; закінчив Київ. Художній Ін-т (1953), в якому з 1963 став викладачем і (з 1982) проф. Працює в галузі станкового малярства: «На далекій околиці», «Чернець Семен Палій...», «Хлібороби» та ін.

Ять, літера глаголиці й кирилиці, в останній формі ѣ. Назва літери нез'ясована. У староц.-слов. мові позначала голосний, близький до *а* з пом'якшенням попереднього приголосного. У протоукр. говірках вимова ѣ була дифтонгічна, типу *іе*. У півд.-укр. говірках воно перейшло в закрите *е* (é) в першій пол. 11 ст., яке звузилося в *і* в Галичині й на Буковині в кін. 13 ст., а на Волині не пізніше 1434 р. У півн.-укр. говірках дифтонгічна вимова ѣ утрималася під наголосом, а в ненаголошених складах відбулася монофтонгізація в *е* або *и* не пізніше поч. 15 ст. У 16 і особливо 17 ст. Я. широко вживалося на позначення *і* в чужих словах, бо літери *и/і* мали звукову вартість сучасн. укр. *и*: *мѣнута, фѣґура* тощо.

Яфетична теорія, також звана «нова наука про мову», — напрям у мовознавстві, що його створив Ніколай Марр (1865—1934), видатний спеціяліст з кавказьких мов. Від кін. 1920-их рр. Марр вийшов поза межі кавказьких мов і спробував створити заг. теорію розвитку всіх мов світу. Його гол. тезами були клясовий характер мови, розвиток усіх мов світу в єдиному глотогонічному процесі з спільних чотирьох першоелементів через спільні для всіх мов стадії, в яких структура мови, як він твердив, віддзеркалює клясову структуру суспільства. Я. т. заперечувала мовні родини, прамови й генетичні зв'язки мов, а зміни в мові розглядала як наслідок схрещення мов.

Одну зі своїх ст. («Яфетичні зорі на укр. хуторі», 1930) Марр частково присвятив укр. мовним фактам, довільно зіставляючи їх з даними ін. мов, які іст. не мали нічого спільного з укр. Далекі від науковости погляди Марра періоду Я. т. та його учнів через їхню «клясову» й «матеріялістичну» фразеологію стали в Сов. Союзі від сер. 1930-их рр. офіц. догмою, поки, 1950 р., проти них не виступив різко Сталін. Відтоді Я. т. проголошено фальшуванням марксизму, а наук. осередки її були зліквідовані. Причиною розвінчання Я. т. було

те, що вона не відповідала повоєнній політиці піднесення рос. мови й культури, для Марра бо рос. мова була лише однією з усіх мов світу, нічим у засаді від них не відмінною. Своєрідний «інтернаціоналізм» Я. т. став анахронізмом у добу розквіту рос. націоналізму.

На Україні Я. т. була репрезентована дуже обмежено. Єдиним її адептом був М. Сугак, який не виявив себе більшими працями. Через брак «марристів» на Україні довелося обмежитися на перекладах ст. учнів Марра в журн. «Мовознавство». Жадного впливу на методи праць з укр. мовознавства Я. т. не мала.
Ю. Шевельов

Яхимович Григорій (1792—1863), церк. і гром.-політ. діяч в Галичині, учений богослов родом з с. Підбірців б. Львова; митр.; богословську освіту здобув у Відні, з 1816 свящ., з 1819 проф. богословія у Львівському Ун-ті (деякий час його ректор); 1841–48 єп.-помічник митр. М. Левицького. 1848 перший гол. *Головної Руської Ради* і посол до віденського парляменту; з 1848 перемиський єп., з 1860 — львівський митр. В австр. парляменті і в Палаті Панів відстоював укр. права, ставав на оборону укр. мови. Автор проповідей і богословських ст.

єп. Г. Яхимович

Яхимович Теодор (1800—89), мистець-маляр родом з с. Белзця Золочівського пов. Походив зі священичої родини, яка у 19 ст. дала Галичині львівського митр. Григорія Я. Студіював у Віденській Академії Мистецтв, яку закінчив 1828 і став декоратором віденських театрів, 1851–71 був гол. мистцем Цісарської опери. Його оформлення сцен вживалося до знищення будинку опери за другої світової війни (1945). Крім праці в театрі, Я. намалював чимало жанрових та іст. картин, краєвидів. Серед ін.: «Геройство Давида» (1841), «Марія і Магдалена» (1842), «Середина церкви Піярів у Відні», «Хрищення Христа в Йордані» (1849, до кін. війни в єпископській палаті в Перемишлі), «Середина церкви св. Стефана у Відні» (1860), «Середина Марійського костьолу в Кракові» (1881) та ін. Я. намалював також 75 образів для іконостасу церкви в Ливані й численні портрети, в тому ч. родинні, які зберігаються в його нащадків в Австрії. Я. був видатним представником клясично-академічного мистецтва, типового для його доби і для столичного Відня, якому підлягала тоді Галичина, позбавлена середовища, здатного утримувати мистця такого формату.

Т. Яхимович (автопортрет)

Яхія Олександер (1589–?), тур.-грец. роду (мати грекиня, правос.), претендент на тур. султанство; видавав себе за сина султана Могамеда († 1603). Пробував організувати правос. коаліцію проти Туреччини, в якій укр. козаки мали зіграти гол. ролю. 1624—25 бував у Києві у митр. Й. Борецького та на Запоріжжі. Однак через брак засобів пляни нападу на Константинопіль не були реалізовані.

Яхія Антіохійський (Jahjā Ibn Said Ibn Jahja Al-Antāki) (бл. 980—1066), араб. історик і лікар, походив з мельхітської родини з Єгипту, родич александрійського патріярха Євтихія. 1015 Я. А. подався до Антіохії (Сирії) і продовжив «Всесвітню історію» Євтихія, важливе джерело до історії Фатимідів у Сирії й Єгипті, але також для історії Візантії й христ. церкви. Його звідомлення про хрищення Руси є найстаршим араб. джерелом про цю подію, яке пов'язує хрищення кн. Володимира В. з повстанням Бардаса Фока. Докладні дані Я. А. про хрищення Руси є одне з найважніших джерел про цю важливу подію в історії Руси-України. Твір Я. А. видав А. Розен: «Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхьи Антиохийского» (1883, перевидано 1972). Також надрукований у «Patrologia Orientalis», т. 18, 23, 1924, 1932 — араб. і франц. тексти.

Яхненки, родина багатих укр. промисловців-цукрозаводчиків, походила з заможних селян-кріпаків м. Сміли на Черкащині. Викупившися з кріпацтва, Я. розбагатіли з гуртової торгівлі пром. виробами, худобою, хлібом. У 20-их і 30-их рр. 19 в. брати Я. разом з Ф. Симиренком орендували млини у Смілі та Умані, а на поч. 1840-их рр. створили фірму «Брати Яхненки і Симиренко», що збудувала 1843 у с. Ташлику першу на Україні парову цукроварню. Згодом фірма поширила рамки своєї праці на машинобудів. зав., спричинилася до зростання пароплавства на Дніпрі тощо. Керували фірмою К. Яхненко і Ф. Симиренко, і вона швидко розбудувалася, нараховуючи 1861 б. 4 млн карб. майна з рафінадним зав. у Городищі (Київ. губ.), цукроварнями у с. Руська Поляна та Ташлику, млинами, двома пароплавами та будинками у Києві, Харкові, Одесі, Ростові тощо. У зв'язку з кризою цук-

рової пром-сти та нестачею кредитів у пореформний період фірма Я. і Симиренка занепала у сер. 1860-их рр.

Одним з керівників фірми «Брати Яхненки і Симиренко» був Кіндрат Я. (1783—1868).

Література: Воблий К. Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловости. Т. 2. К. 1930. *Б. Винар*

Яхненко Наталя (* 1903), літ. псевд. Н. Зибенко-Пирогової (дочка лікаря М. Пирогова), письм. родом з Ковеля на Волині. Авторка новель, друкованих у «Віснику», спогадів «Від бюра до Бриґідок. Трохи спогадів з 1939—41 років» (1986). Живе в Новій Зеляндії.

Яхнис Борис (1886—1955), лікар-фтизіятр родом з Харкова. Закінчив Харківський Ун-т (1911) і працював лікарем амбуляторії Харківського відділу Ліґи боротьби проти туберкульози (1912—21); керував відділом дитячої туберкульози Харківського туберкульозного Ін-ту (1925—55). Проф. Харківського Мед. Ін-ту (1923—31) і Харківського Ін-ту вдосконалення лікарів (1931—41 і 1944—45). Разом з М. *Цехновіцером* вивчав профілактичну вакцинацію «БЦЖ». Праці присвячені питанням клініки, терапії та профілактики туберкульози, гол. серед дітей та підлітків.

Яхно Іван (1840—1907), гал. педагог, природознавець; розвідки з фавни і фльори Галичини. Я. один з творців укр. природничої термінології; співр. «Правди» (1868).

Яхно Павло (1895—?), гром. діяч на Дал. Сх., учасник Визвольних змагань, з 1918 на Зеленому Клині, уповноважений секретаріяту Укр. Далекосхідньої Ради (Владивосток, 1918—21), засуджений большевиками на ув'язнення в Читі (1923—24), згодом оселився в Манджурії, гол. адміністрації Укр. Нац. Дому в Харбіні, адміністратор «Манджурського Вісника» (1932—37), один з провідників Укр. Нац. Колонії у Харбіні.

Яцевич Юрій (* 1901), композитор родом з Полтави, 1934 закінчив Моск. консерваторію, працював у Москві. Твори: 6 симфоній, 2 концерти для скрипки з оркестрою, струнний квінтет, 2 струнні квартети, фортепіянове тріо, сонати і сюїта для скрипки з фортепіяном, фортепіянові сонати, сольоспіви.

Яценко Володимир (* 1915), маляр родом з с. Савківки на Чернігівщині; мист. освіту здобув у Харківському мист. технікумі (1937, кляса М. Самокиша) і Харківському Художньому Ін-ті (1942, в Самарканді). 1944—52 дир. Харківського Художнього Музею і (з 1970) дир. Держ. Музею Укр. Образотворчого Мистецтва в Києві. Працює в галузі жанрового і пейзажного малярства: «Над Дніпром» (1957), «На Чернечій горі» (1960), «Новобудови Києва» (1965), «На Запоріжжі» (1964—65), «Вітер» (1969), «Літній день» (1970), «Вершники революції» (1977) та ін. Автор монографії «М. С. Самокиш» (1945) і альбому «Микола Самокиш» (1979).

Яценко Леонтій, див. *Яценко* Лука.

Яценко Лука (1729—1807), церк. діяч і письм. родом з Полтавщини. 19-річним юнаком вступив до полтавського Хрестовоздвиженського манастиря і став ієромонахом. 1764 виїхав на Схід, до Єрусалиму. Повертаючися назад, зупинився в Константинополі й у сані архимандрита (під ім'ям Леонтій) посів місце настоятеля посольської церкви. Помер у Константинополі. Володів франц., грец. й тур. мовами. Крім ін., залишив опис своєї подорожі в 13 тт., написаний під впливом В. *Григоровича-Барського*.

Яценко Олександер (1843—97), хірург родом з м. Симферополя. Закінчив мед. фак. Київ. Ун-ту (1867); працював земським лікарем на Херсонщині; з 1873 — викладач Київ. Ун-ту; брав участь у рос.-тур. війні, очолював військ. шпиталь у Сербії (1876). Праці присвячені різним розділам заг. та військ. хірургії. Я. розробив методу вільної пересадки шкіри (1871), зробив першу в Рос. Імперії успішну операцію гастростомії; одним з перших застосував антисептичне лікування ран у військ.-польових умовах; експериментально досліджував методи лікування при пораненнях грудної клітки.

Яценко Олександер (1898—1978), вчений у галузі тваринництва родом з с. Говтва на Полтавщині; закінчив Харківський Сільс.-госп. Ін-т (1928), працював у Н.-д. Ін-ті Тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР (1931—78, з 1963 проф.). Я. опрацював методику складання перспективних плянів плекання племінної худоби, методику виведення жирномолочних ліній худоби тощо.

Яцентій Іван (1896—1970), керівний діяч *Укр. Євангельського Об'єднання в Півн. Америці* (УЄО), родом з с. Чернова на Рогатинщині. Після переїзду до ЗДА здобув освіту в Блумфільдській Семінарії (Нью-Джерсі). Спочатку пастор у м. Пассейку (Н.-Дж.), з 1939 — в Укр. Пресвітерській церкві в Ошаві (Онтаріо, Канада). На Соборі УЄО в Ньюарку 1926 обраний заступником гол. УЄО, з 1947 гол. Управи УЄО. Діяльний чл. КУК в Ошаві, з 1967 також чл. Секретаріяту СКВУ.

Пастор І. Яцентій

Яцик Петро (* 1921), підприємець і меценат укр. науки в Канаді і ЗДА родом з Синевідська Вижнього, Стрийського пов. Студіював економіку в УТГІ в Реґенсбурзі й Мюнхені. З 1949 в Канаді. През. і керівник будів. компанії P. Jacyk Group. Я. щедрими датками допомагав ЕУ, Гарвардському укр. н.-д. Ін-тові, Катедрі Укр. студій у Торонто. Пожертвував мільйон дол. на іст. досліди, що з подвоєнням цих фондів від Альбертського уряду творить тримільйоновий фонд Я. при Кан. Ін-ті Укр. Студій в Едмонтоні.

П. Яцик

Яцик Тадей (1889—1919), сотник-лікар УГА, начальний лікар при групі «Старе Село», потім санітарний шеф 1 Корпусу УГА; помер у Вінниці на тиф.

Яцимирський Костянтин (* 1916), хемік-неорганік родом з с. Пологи (Вінницька обл.), д. чл. АН УРСР з 1964. По закінченні Середньоазійського Ін-ту в Ташкенті (1941) працював в Івановському Хеміко-Техн. Ін-ті (1946–62), в Ін-ті Заг. та Неорганічної Хемії АН УРСР, з 1969 дир. Ін-ту Фіз. Хемії АН УРСР, рівночасно проф. Київ. Ун-ту. Гол. напрями дослідів: хемія комплексних сполук, термохемія, вживання спектральних та радіоспектроскопічних метод устійнення структури та параметрів хем. зв'язку в комплексах, устійнення стійкости комплексів, каталітичні методи ультрамікроаналізи елементів, також біонеорганічна хемія. Я. гол. ред. (з 1965) журн. «Теоретическая и Экспериментальная Химия».

К. Яцимирський

Яцимирський Олександер (1873—1925), родом з укр. с. Байрамча (Басарабія), славіст-філолог, напіврум. походження. Закінчив Моск. Ун-т, викладав в ун-тах Петербурзькому, Варшавському й Ростовському. Праці Я. зосереджені на рукописах і вид. середньоц.-слов. мовою в її болг., серб., рум., укр. і рос. редакціях, з особливою увагою до слов'яно-рум. культ. зв'язків. Його гол. заслуга — розшуки і опис невиданих текстів у бібліотеках, зокрема рум., видання важливіших текстів, опис їхньої мови. Гол. праці — монументальний опис-каталог «Славянские и русские рукописи румынских библиотек» (1905) і монографія «Григорий Цамблак» (1904).

Яцимірська-Кронтовська Марія (1898—1961), мікробіолог родом з с. Гаврилівки на Херсонщині. Закінчила Київ. Мед. Ін-т (1920); працювала в різних н.-д. установах Києва і Москви. Автор праць з питань імунології, епідеміології, і профілактики висипного тифу та ін. ріккетсіозів.

Яциневич Яків (1869—1945), композитор, дириґент і фолкльорист родом з Білої Церкви на Київщині. Учень М. Лисенка в Києві, з яким 1891–1904 засновував укр. хори. Дириґент чоловічого хору Київ. Ун-ту (1903—06) і міськ. хору в Одесі (1925–30). Твори: симфонія «1905 рік», ораторія «Скорбна мати» (слова П. Тичини), церк. музика (служба Божа, кантати на теми св. Юрія, Василія, Петра й Павла), хорові твори, понад 200 обробок нар. пісень.

Я. Яциневич

Яців Іван (1895—1958), адвокат, гром. діяч Канади, нар. у Вінніпезі. Вчився у Саскачеванському та Альбертському ун-тах. З 1948 працював адвокатом у Віндсорі. Я. був засновником і гол. гром. клюбу та през. відділу КУК у Віндсорі.

Яцкевич Герасим, коз. полк. і дипломат за Хмельниччини, родич Б. Хмельницького. Спочатку реєстровий козак, з 1648 звягельський наказний полк., брав участь у боротьбі проти поляків. З доручення Б. Хмельницького учасник посольства до Польщі (1652), а в серпні 1653 до Москви у справі спільної дії проти Польщі.

Яцків Михайло (1873—1961), письм. родом з с. Лесівки Богородчанського пов. (Галичина), чл. модерністичного угруповання «Молода муза». Я. почав свою творчість 1900 зб. прозових мініятюр «В царстві сатани. Іронічно-сантиментальні картини», навіяні впливами зах. модерністів, зокрема Ш. Бодлера і Е. А. По, їхнім захопленням «темними» сторінками буття. В манері Я. ці мотиви з'являються в формі натуралістичних картин, якими Я. намагався шокуванням, жорстокістю зображення виклика-

М. Яцків

ти катарсис у читача. Крім ін., зб. мініятюр і оп. («Казка про перстень», 1907; «Чорні крила», 1909; «Adagio Consolante», 1912), Я. написав повість «Огні горять» (1902), суспільну студію «Блискавиці» (1913) і роман «Танець тіней» (1916—17), перероблений і перевиданий п. н. «В лабетах» (1956). Його довші прозові твори назагал слабші від мініятюр, зокрема це стосується претенсійних «Блискавиць» і майже публіцистичного «Танцю тіней», в якому Я. більше уваги присвятив виявленню свого невдоволення бюрократичним світом й спільнотою, в оточенні якої перебував, працюючи в асекураційному т-ві «Дністер», ніж художній формі. 1921 Я. був ред. газ. «Рідний край», а після 1940 працював у Львівській бібліотеці АН УРСР. За останні рр. життя Я. опубліковано такі його твори: «Молоде вино грониться» (1958), «Новелі» (1959) та спогади про І. Франка, В. Стефаника (1946). В записах Я. видано «Нар. пісні» (1983). *Д. Г. Струк*

Яцків Михайло (1911—40), різьбар родом з с. Юзькович б. Золочева, мист. освіту здобув у Львівській промисловій школі і в Римі (як стипендіят митр. А. Шептицького) у скульптора Ерколе Дзанеллі. Роботи Я. у Львові: різьби іконостасу, престола, свічників тощо у молитовниці Малої Семінарії; у Золочеві (на цвинтарі) два пам'ятники впалих стрільців; у Римі для колеґії св. Йосафата проєктував і дещо сам виконав: дерев'яну підставку під кивот, царські і дияконські врата, хрест над кивотом ззаду, свічники для гол. і бічних престолів. Крім того, погруддя архимандрита Д. Ткачука. Помер у Римі.

Яцків Ярослав (* 1940), астроном родом з с. Лесівки, тепер Івано-Франківської обл. 1960 закінчив Львівський політехн. ін-т, 1979 обраний чл.-кор., а 1985 д. чл. АН УРСР; від 1976 дир. Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР у Києві. Я. зробив істотний вклад у вивчення обертання земної кулі та в точне визначення координат полюсів землі.

Яцко (Яцько), маляр з Вишні сер. 17 в., працював на Бойківщині. Намалював іконостас для церкви в с. Дністрик Головецький (1653) на Львівщині, ікони «Розп'яття» та «Страшний суд» (1658) для церкви с. Домашина на Закарпатті. Йому приписують також авторство портрета Ф. Стефаникової (1668, зберігається у Львівському Музеї Укр. Мистецтва).

Яцко (Яцек) Одровонж Jacek Odrowąż; (бл. 1183—1257), поль.-латинський місіонер на Руси, домініканець. У Києві був приблизно від 1222 до 1233, заснував там домініканський манастир і виїхав (у зв'язку з вигнанням домініканців з Києва), можливо, до Азії. Учасник переговорів про унію Руси з Римом; канонізований 1594; у 17 в. йому була присвячена провінція домініканського чину на Україні.

Яцко Павло (1886—1938), педагог, закарп. осв. діяч, організатор «Просвіти» на Перечинщині; співред. ж. *«Підкарпатська Русь»*.

Яцула Володимир (1907—58), учитель, політ. і гром. діяч Канади родом з Галичини. Вищу освіту здобув у Манітобському Ун-ті (1939). Я. був обраний шкільним радним і гол. Союзу учителів півн.-зах. Манітоби. З 1957 посол до Кан. парляменту від консерваторів.

Яцута Костянтин (1876—1953), лікар-анатом і антрополог родом з с. Лохвиці на Полтавщині. Закінчив Петербурзьку військ.-мед. академію (1901) і в ній працював як доц. катедри анатомії (1912—15). Якийсь час був у наук. відрядженні за кордоном (1907—11); проф. анатомії Петербурзького психо-неврологічного Ін-ту (1915—17) та Ростовського Ун-ту, згодом Мед. Ін-ту (1917—42). З 1942 — на еміґрації у Відні, потім у Мюнхені. Проф. ун-ту УНРРА і школи дентистики в Мюнхені (1946—50). Автор бл. 170 праць з різних питань анатомії, антропології, гістології, ембріології та гігієни, в тому ч. кількох підручників і монографій.

Ячейкін Юрій (* 1933), прозаїк-гуморист і журналіст родом з м. Свердловська (РСФСР). Закінчив Київ. Ун-т (1957); працював фейлетоністом газ. «Вечірній Київ» і журн. «Перець», ред. співр. журн. «Вітчизна» і «Дніпро». Автор кн.: «Дивовижні пригоди капітана Небрехи» (1965), «Допотопна історія» (1966), «Однодобовий детектив» (1974). Крім того, роман «Посланець» (у співавторстві, 1979) і літ.-крит. розвідка «Терези сміху. Нотатки про деякі тенденції укр. прозового гумору» (1971).

Ю. Ячейкін

Ячмінь (Hordeum), рід рослин родини злакових. Одно- та багаторічні трав'янисті рослини з солом'яним стеблом 50—110 см завдовжки. Плід — зернівка (плівчаста або гола). Бл. 30 видів (за різними даними 18—50); поширені в Европі, Азії, Америці, Півн. Африці. На Україні 7 видів, з них у культурі 2 види. В аґрономічній практиці культ. ячмені належать до одного збірного виду — Я. посівний (H. sativum). Бувають озимі й ярі його ґатунки. Я. — важлива харч. й кор-

мова культура, також основна сировина для броварства.

Посівна площа Я. (в тис. га):

	1970	1975	1980
ярого	3 258	3 566	3 281
озимого	112	428	193

Ярий Я. — друга після озимої пшениці у валовому зборі культура. 1967—1980 в сер. його збір становив 10 млн т (23,6% від заг. збору зернових).

Яшек Микола (1883—1966), бібліограф родом з с. Панютине, тепер с. м. т. на Харківщині. Закінчив Харківський Ун-т (1909). Працював бібліографом у наук. закладах Харкова. Автор бібліографічного показника «Т. Шевченко. Матеріяли для бібліографії за роки 1903—21» (1921); спільно з А. Лейтесом — 2-томової іст.-бібліографічної праці «Десять років укр. літератури. 1917—27» (1928); крім того, спільно з Ю. Меженком упорядкував бібліографію укр. перекладів з ін. мов.

Яшний Самійло (1813 — поч. 20 в.), кобзар родом з м. Миргорода на Полтавщині. Довголітній керівник («панотець») миргородської лірницької орг-ції. Виконував укр. нар. пісні та думи: «Брати озовські», «Удова і три сини», «Дівка бранка». Його учнем був Михайло Кравченко.

С. Яшний

Ященко Лариса (1886—1980), перекладачка родом з м. Бровари, тепер Київ. обл. Після закінчення Вищих пед. курсів (1916) працювала вчителькою; з 1924 — на ред.-вид. роботі. Переклади рос. сов. авторів.

Ященко Леопольд (* 1928), музикознавець родом з Києва. Закінчив Київ. консерваторію, наук. співр. Ін-ту Мистецтвознавства, Фолкльору та Етнографії АН УРСР. Автор праць: «П. Д. Демуцький» (1957), «Г. Г. Верьовка» (1965), «Українське народне багатоголосся» (1962). Упорядник і автор вступних ст. до вид.: «Укр. нар. романси» (1961), «Буковинські нар. пісні» (1963). Твори: кантата «Поема про Україну» (1954), пісні та хори на власні тексти, обробки нар. пісень.

Ящикове (V—19), с. м. т. Перевальського р-ну Ворошиловградської обл. положене між ріками Білою та Лозовою (сточище Сіверського Дінця); 3 900 меш. (1986). Видобуток вугілля, фабрика спортивних виробів. Засноване 1724.

Ящірка (Lacerta), рід плазунів ряду лускатих. На Україні поширені: Я. прудка (L. agilis), до 20 см довж. — по всій Україні; Я. зелена (L. viridis), до 40 см довж. — на півд. України; Я. живородяща (L. vivipara), рідка; Я. кримська (L. taurica), Я. скельна (L. saxicola) — у горах Криму.

Ящур (Aphtae epizooticae), гостра інфекційна хвороба рогатої худоби, овець, кіз та свиней, вірусної етіології; вражає поодинокі особини або виступає в формі епізоотій; гол. симптоми: гарячка і пухирці на слизових оболонках і ратицях. Я. завдає нар. госп-ву великих шкод. Смертність від Я. в СССР — 20—100%. Хворих тварин ізолюють і лікують. Я. може переходити на людину.

Ящуржинський Георгій († 1852), прав. діяч родом з Поділля, ректор Подільської духовної семінарії в Кам'янці Подільському (1813). Полтавський єп. (1824), з 1830 архангельський, з 1845 архиєп. тобольський.

СПИСОК СТАТТЕЙ

Хмельницький Тиміш — *А. Жуковський* . . . 3605
Хмельницький Юрій — *А. Жуковський* . . . 3605
Хмельниччина — *О. Оглоблин* . . . 3606
Хозари — *А. Жуковський* . . . 3610
Холера — *Г. Шульц* . . . 3611
Холм — *В. Кубійович* . . . 3212
Холмська єпархія — *В. Ленцик* . . . 3613
Холмщина — *В. Кубійович* . . . 3615
Холодний Петро, ст. — *С. Гординський* . . . 3621
Холодний Петро, мол. — *С. Гординський* . . . 3622
Холодний Яр — *А. Жуковський* . . . 3622
Холопи — *В. Маркусь* . . . 3623
Хомишин Григорій — *В. Ленцик* . . . 3624
Хорватія — *В. Нота, В. Маркусь* . . . 3625
Хорова музика — *В. Витвицький* . . . 3627
Хороводи — *М. Пастернакова* . . . 3627
Хортиця — *А. Жуковський* . . . 3628
Хотин — *А. Жуковський* . . . 3629
Хотинська битва 1621 — *А. Жуковський* . . . 3630
Хоткевич Гнат — *І. Кошелівець* . . . 3631
Храмове свято — *А. Жуковський* . . . 3632
Храпливий Євген — *А. Качор* . . . 3633
Хрест — *о. Л. Гузар, І. Коровицький* . . . 3633
Хрещатик — *А. Жуковський* . . . 3634
Християнізація Руси-України — *В. Ленцик* . . . 3636
Християнсько-суспільний рух — *В. Маркусь* . . . 3638
Христюк Павло — *А. Жуковський* . . . 3638
Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка — *С. Янів* . . . 3639
Хрущов Микита — *Р. М.* . . . 3640
Художня самодіяльність — *С. Янів, В. Маркусь* . . . 3641
Хуліганство — *В. Маркусь* . . . 3642
Хуст — *В. Маркусь* . . . 3642
Хутір — *В. Маркусь* . . . 3642
Хутрова промисловість — *В. Кубійович* . . . 3643
Царгород — *А. Жуковський* . . . 3644
Цегельна промисловість — *В. Кубійович* . . . 3646
Цегельський Льонгин — *о. І. Сохоцький* . . . 3647
Цеглинський Григорій — *В. Радзикевич* . . . 3648
Целібат — *о. В. Поспішил* . . . 3648
Целюльозна промисловість — *Р. М.* . . . 3649
Цементна промисловість — *Б. Винар* . . . 3650
Цензура — *Б. Струмінський* . . . 3650
Центральне Представництво Української Еміґрації в Німеччині — *А. Фіґоль* 3654
Центральне Статистичне Управління при Раді Міністрів УРСР — *Б. Кравченко* . . . 3655
Центральний Державний Історичний Архів УРСР — *В. Маркусь* . . . 3656
Центральний Союз Українського Студентства — *А. Жуковський* . . . 3656
Центральний Український Кооперативний Комітет — *А. Качор* . . . 3658

Центральний Український Сільсько-Господарський Кооперативний Союз — Р. М. 3658
Центробанк — *А. Качор* . . . 3659
Центросоюз — *А. Качор* . . . 3659
Церква на Україні — Хронологічна таблиця *А. Жуковський* . . 3661
Церковна історіографія — *А. Жуковський, О. Оглоблин, о. І. Патрило* . 3660
Церковна музика — *В. Витвицький* . . . 3672
Церковні обряди — *І. Коровицький, о. М. Стасів, о. Ю. Федорів, Р. М.* . 3673
Цехи — *В. Маркусь* . . . 3675
Цивільне право — *Ю. Старосольський* . . . 3677
Цивільний кодекс Української РСР — *Ю. Старосольський* . . 3679
Цивільний процес — *Ю. Старосольський* . . . 3680
Цивільний процесуальний кодекс Української РСР — *Ю. Старосольський* 3680
Цигани — *В. Кубійович* . . . 3680
Цимбал Віктор — *С. Гординський* . . . 3681
Цирк — *С. Янів, В. Павловський* . . . 3682
Цирульники — *Г. Шульц* . . . 3683
Цілинні землі — *А. Жуковський, В. Кубійович* . . 3684
Цілуйко Кирило — *Ю. Шевельов* . . . 3685
Цукрова промисловість — *В. Кубійович, Б. Винар* . . . 3686
Цукровий буряк — *Р. М.* . . . 3688
Цюцюра Тиміш — *А. Жуковський* . . . 3690
Чайковський Андрій — *І. Кошелівець* . . . 3692
Чайковський Петро — *Р. Савицький* . . . 3693
Чапленко Василь — *Ю. Луцький* . . . 3694
Чарнецький Миколай, еп. — *В. Маркусь* . . . 3695
Чарнецький Степан — *С. Янів* . . . 3695
Чарниш Іван — *О. Оглоблин* . . . 3695
Чарниші — *О. Оглоблин* . . . 3695
Чарторийські — *О. Оглоблин* . . . 3695
«Час» (1945—49) — *С. Янів* . . . 3696
Часи дієслів — *Ю. Шевельов* . . . 3696
Челомей Володимир — *С. Процюк* . . . 3699
Червенські городи — *В. Кубійович* . . . 3699
«Червона Калина» — *О. Навроцький, І. Кедрин-Рудницький* . . . 3700
Червона Українська Галицька Армія — *Л. Шанковський* . . . 3701
Червоне козацтво України — *І. Мигул* . . . 3702
«Червоний Шлях» — *І. Кошелівець* . . . 3703
Червоноград — *Р. М.* . . . 3704
Черемшина Марко — *І. Кошелівець* . . . 3705
Черешньовський Михайло — *С. Гординський* . . 3706
Черкасенко Спиридон — *І. Кошелівець* . . . 3706
Черкаси — *Р. М.* . . . 3707
Чернецтво — *І. Коровицький, о. І. Патрило* . . . 3711
Чернецький Антін — *С. Янів* . . . 3712
Чернишевський Микола — *П. Петренко* . . . 3712
Чернівецький Державний Університет — *А. Жуковський* . 3713
Чернівецький Український Музично-Драматичний Театр ім. Ольги Кобилянської — *В. Ревуцький* . . . 3714
Чернівці — *А. Жуковський* . . . 3714
Чернігів — *В. Кубійович, О. Оглоблин, Р. М.* . 3718
Чернігівська губернія — *В. Кубійович* . 3721
Чернігівська друкарня — *С. Янів* . . . 3722
Чернігівське князівство — *М. Ждан, О. Оглоблин* . . . 3722
Чернігівського полку повстання — *А. Жуковський* . . 3723
Чернігівщина — *А. Жуковський, В. Кубійович* . 3724
Чернявський Микола — *І. Кошелівець* 3734
Черняхівська культура . . . 3735

Чехи — *В. Маркусь* 3736
Чехівський Володимир — *А. Жуковський* 3738
Чехізми — *Б. Струмінський* 3738
Чехія — *В. Маркусь, Р. М.* 3742
Чехович Костянтин, єп. 3742
Чехо-Словаччина — *В. Маркусь* 3743
Чигирин 3746
Чигиринські походи (1677—78) 3746
Чижевський Дмитро — *Ю. Луцький* 3747
Чикаленко Євген — *А. Жуковський* 3748
Чиншові селяни — *В. Маркусь* 3749
Числівник — *Ю. Шерех* 3750
Чистякова Валентина — *В. Ревуцький* 3751
Чишко Олесь — *В. Витвицький* 3751
Чікаґо — *Д. Маркусь* 3752
Чопей Василь — *Ю. Шевельов* 3754
Чорна металюрґія — *Б. Винар, В. Кубійович, Р. М.* . . . 3755
Чорна Рада 3759
Чорне море — *В. Кубійович, І. Тесля* 3759
Чорнобиль — *А. Жуковський* 3768
Чорновіл В'ячеслав — *І. Кошелівець* 3768
Чорногора — *В. Кубійович* 3768
Чорнозем 3769
Чорноморська фльота — *Л. Шанковський, Р. М.* 3770
Чорноморське козацтво — *А. Жуковський* 3771
«Чорноморці» — *Я. Гладкий* 3772
Чорносотенці — *В. Маркусь, Б. Струмінський* 3772
Чорт — *П. Одарченко* 3773
Чортківська офензива — *Л. Шанковський* 3774
«Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских» — *Р. М.* 3774
Чубар Влас — *Я. Білінський* 3775
Чубатий Микола — *Я. Падох* 3775
Чубинський Павло — *П. Одарченко* 3776
Чуда — *І. Коровицький* 3776
Чудотворні ікони — *І. Коровицький* 3777
Чуйкевичі — *О. Оглоблин* 3777
Чума — *Г. Шульц* 3778
Чумацтво — *П. Одарченко, Р. М.* 3779
Чумацькі пісні — *П. Одарченко* 3780
Чупринка Григорій — *І. Кошелівець* 3781
Шамрай Агапій 3786
Шамрай Сергій — *А. Жуковський* 3786
Шандрук Павло 3786
Шанковський Лев 3787
Шанхай — *А. Жуковський* 3787
Шаповал Микита — *А. Жуковський* 3788
Шаповал Микола — *А. Жуковський* 3788
Шараневич Ісидор — *А. Жуковський* 3789
Шафонський Опанас 3792
Шахи — *Р. М.* 3793
Шахматов Алексей — *Ю. Шевельов* 3794
Шахтинський процес 1928 — *Б. Кравченко* 3796
Шашкевич Маркіян — *М. Марунчак* 3797
Швайцарія — *А. Жуковський* 3798
Шварцбарда процес — *А. Жуковський* 3802
Швейна промисловість — *Б. Винар* 3803

Швеція — *А. Жуковський* . . . 3805
Шевельов Юрій — *О. Горбач* . . . 3810
Шевство — *А. Жуковський* . . . 3811
Шевченко Ігор — *М. Лабунька* . . . 3812
Шевченко Тарас — *М. Антохій* . . . 3813
Шевченкознавство — *М. Антохій* . . . 3823
Шедель Йоган-Ґотфрід . . . 3836
Шейковський Каленик — *Ю. Шевельов* . . . 3836
Шекспір Вільям — *І. Кошелівець* . . . 3837
Шелесні — *Ю. Шевельов* . . . 3837
Шелест Петро — *В. Маркусь* . . . 3838
Шелухин Сергій — *А. Жуковський* . . . 3838
Шематизм — *о. І. Патрило* . . . 3839
Шептицький Андрей — *В. Ленцик* . . . 3841
Шептицький Климентій — *В. Ленцик* . . . 3845
Шептицькі — *В. Ленцик* . . . 3845
Шестидесятники — *І. Кошелівець* . . . 3847
Шипинська земля — *А. Жуковський* . . . 3852
Шіллер Йоган-Фрідріх — *В. Ревуцький* . . . 3854
Шкільна драма — *І. Кошелівець* . . . 3856
Шкільництво на Україні — *Б. Струмінський, І. Бакало, Т. Пляшк, В. Маркусь* . . . 3857
Шкірні хвороби — *Г. Шульц* . . . 3871
Шкіряна промисловість — *Б. Винар* . . . 3872
Шкрибляк Юра — *Р. М.* . . . 3876
Шлемкевич Микола — *Р. Савицький, С. Гординський* . . . 3877
Шліхтер Олександер — *А. Жуковський* . . . 3878
«Шляхи мистецтва» — *І. Кошелівець* . . . 3879
«Шлях Перемоги» — *С. Янів* . . . 3880
Шляхта — *А. Жуковський* . . . 3880
Шнурової кераміки культура — *А. Жуковський* . . . 3886
Шовківництво — *Б. Винар* . . . 3887
Шовкова промисловість — *Б. Винар* . . . 3887
Шовкуненко Олексій — *С. Гординський* . . . 3889
Шосейні шляхи — *Б. Винар* . . . 3890
Шоста Січова Стрілецька Дивізія — *Л. Шанковський* . . . 3891
Штефан Августин — *П. Стерчо* . . . 3896
Штібер Здзіслав — *Ю. Шевельов* . . . 3897
Штундизм — *І. Коровицький* . . . 3898
Штучні (мінеральні) добрива — *Б. Винар* . . . 3899
Шульгин Олександер — *А. Жуковський* . . . 3902
Шульгин Яків — *А. Жуковський* . . . 3903
Шумицький Микола — *А. Жуковський* . . . 3904
Шумовський Павло . . . 3905
Шумський Олександер — *А. Жуковський* . . . 3905
Шумський Юрій — *В. Ревуцький* . . . 3906
Шумук Данило — *О. Зінкевич* . . . 3906
Шухевич Володимир — *С. Янів* . . . 3907
Шухевич Роман — *В. Янів* . . . 3908
Шухевич Юрій — *О. Зінкевич* . . . 3909
Щедрівки — *П. Одарченко* . . . 3911
Щербаківський Вадим — *В. Павловський* . . . 3913
Щербаківський Данило — *В. Павловський* . . . 3914
Щербацький Тимофій — *А. Жуковський* . . . 3915
Щербина Володимир — *А. Жуковський* . . . 3915
Щербина Федір — *А. Жуковський* . . . 3916
Щирський Іван . . . 3918

Щит — *А. Жуковський* . . 3919
Щоголев Яків — *І. Кошелівець* . 3920
Щурат Василь — *І. Кошелівець* . 3921
Ювелірна промисловість — *Б. Винар* . 3923
Ювелірне мистецтво — *Р. М.* . 3924
Югославія — *С. Рашковіч, О. Горбач* 3927
Юзик Павло — *В. Кисілевський, В. Маркусь* . 3935
«Юнак» — *С. Янів* . 3936
ЮНЕСКО — *А. Жуковський* . 3937
Юра Гнат — *В. Ревуцький* . 3939
Юра св. собор у Львові — *С. Янів* . 3939
Юра св. церква в Дрогобичі — *С. Янів* 3940
Юр'єва (св. Михаїла) божниця — *С. Янів* . 3941
Юридична консультація — *В. Маркусь* . 3942
Юринець Володимир — *Р. М.* . 3942
Юрій Долгорукий — *А. Жуковський* . 3943
Юркевич Лев — *М. Юркевич* . 3945
Юркевич Памфил — *Д. Чижевський, С. Ярмусь* . 3945
Юрчак Василь — *В. Ревуцький* . 3947
Юрчакова Ганна — *В. Ревуцький* 3947
Юрченко Петро — *Р. М.* . 3947
Юси — *Ю. Шевельов* . 3948
Юськів (Терен) Теодор — *В. Витвицький* . 3949
Яблоновський Олександер — *М. Трухан* . 3952
Яблонська Тетяна — *С. Гординський* . 3953
Яблонська-Уден Софія — *М. Калитовська* . 3953
Яблонський Анатоль — *С. Гординський* . 3953
Яворницький Дмитро — *А. Жуковський* . 3955
Яворський Матвій — *А. Жуковський* . 3958
Яворський Стефан, митр. — *І. Коровицький* 3958
Ягідні культури — *Е. Жарський* . 3959
Яґіч Ватрослав — *Ю. Шевельов* . 3961
Яйла — *І. Стебельський* . 3962
Якименко Федір — *В. Витвицький* 3963
Якобсон Роман — *Ю. Шевельов* . 3965
Яковлів Андрій — *В. Маркусь* . 3966
Якутович Юрій — *С. Гординський* . 3968
Ялтинська конференція — *В. Маркусь* . 3969
Ямпольський Стефан — *Б. Винар* . 3970
Яната Олександер — *Н. Осадча-Яната* . 3971
Янів Володимир — *О. Горбач* . 3972
Яновська Любов — *І. Кошелівець* 3975
Яновський Юрій — *І. Кошелівець* 3976
Янув Ян — *Ю. Шевельов* . 3977
Японія — *А. Жуковський* . 3978
Яр — *І. Стебельський* . 3981
Яричевський Сильвестер — *А. Жуковський* 3984
Ярмарки — *В. Маркусь* . 3984
Ярмарки контрактові — *В. Маркусь* 3985
Ярослав, м. — *А. Жуковський, С. Кікта* . 3987
Ярослав Володимирович Осмомисл — *А. Жуковський* . 3988
Ярослав Мудрий — *А. Жуковський* . 3989
Ярошинська Євгенія — *І. Кошелівець* . 3993
Яси, м. — *А. Жуковський* . 3995
Яснопольський Леонид — *Б. Винар* . 3997
Яснопольський Микола — *Б. Винар* . 3997

Ястремський Юліян — *С. Гординський* 3998
Ять — *Ю. Шевельов* 3999
Яфетична теорія — *Ю. Шевельов* 3999
Яхимович Григорій, еп. — *П. Ісаїв* 4000
Яхимович Теодор — *В. Попович* 4000
Яхненки — *Б. Винар* 4000
Яцків Михайло — *Д. Струк* 4002

СПИСОК КАРТ

Схематична карта Холмщини 3615
Цементна промисловість 3651
Цукрова промисловість 3687
Черкаси — плян міста 3708
Чернівці — плян міста 3716
Чернігів — плян міста 3720
Схема центру Чернігова 3721
Чернігівщина за Київської Держави 3725
Чернігівщина в 17—19 вв. 3728
Економічна карта Чернігівщини 3732
Металюрґійна промисловість 3758
Чорне море 3763
Швейна промисловість 3804
Шерстяна й хутрова промисловість 3848
Шипинська земля 3852
Шкіряна, взуттєва й ґалянтерійна промисловість . . . 3873

ПІСЛЯСЛОВО

Після 37-річної інтенсивної праці словникова частина «Енциклопедії Українознавства» (ЕУ2) — «Encyclopedia of Ukraine», Volumes II/1—10 знайшла своє закінчення в десятьох томах. Якщо це велике діло, яке оцінюють як найбільше досягнення української еміґрації після другої світової війни, вже завершене, то насамперед завдяки титанічній праці, ясній і точній програмі, наполегливості ініціятора і головного редактора, бл. пам. Володимира Кубійовича. Він накреслив для «Енциклопедії Українознавства» три завдання: «Поперше, це підставовий довідник українознавства для двомільйонової маси українців і осіб українського походження, які живуть в діяспорі за межами СССР та його сателітів; подруге, це має бути джерело знань про Україну й український народ для чужинців, зокрема цю ролю виконуватиме АЕУ; потретє, і може, найважливіше, — ЕУ має бути джерелом правдивих інформацій про минуле й сучасне України для українців на рідних землях, де більшовики промовчують або фальшують здебільша те, що становить суть українства. Щоправда, ЕУ потрапляє тільки зрідка до рук наших земляків на батьківщині, але ми працюємо з вірою, що завтра може бути інакше... Енциклопедія Українознавства мала бути також у деякій мірі відповіддю на друге видання 51-томової Большой Советской Энциклопедии, яка недостатньо й переважно фальшиво представляє те, що стосується українства. Крім того, поява ЕУ змусила більшовиків реалізувати опрацювання 17-томової загальної енциклопедії українською мовою — Української Радянської Енциклопедії (УРЕ), а згодом Українського Радянського Енциклопедичного Словника (УРЕС), що своєю чергою не залишається без впливу на дальшу долю ЕУ» (Володимир Кубійович, «Мені 85». Париж—Мюнхен, Молоде Життя, 1985, стор. 246—247).

Цей великий проєкт В. Кубійович зумів реалізувати, організувавши велике число співробітників, науковців різних ділянок українознавства, фахівців з точних наук, найрізнородніших галузей знання. Коло співробітників ЕУ2 охоплювало найкращі наукові сили, що їх мала українська діяспора, розміщені по віддалених країнах, але зіграні цілеспрямованим завданням і конкретною роботою з сарсельським редакційним осередком. Це коло творило своєрідний українознавчий інститут, який і названо Інститутом Енциклопедії Українознавства, що діяв без статутів й офіційних зборів, на засадах конкретної праці.

Інколи деякі сторонні люди порушували питання, чи ЕУ є науковим твором, і хоча ніхто з співробітників енциклопедії на таке не претендував, але тому, що при написанні певних статтей для ЕУ часто доводилося працювати на майже не зораному полі, написання багатьох гасел було складнішим, а продукт ціннішим від багатьох наукових досліджень. Часто редакція ЕУ наражалася на критику з боку тих, хто, замість правдивих інформацій і даних, волів ідеалізувати в патріотичному сенсі українську дійсність, але відповідальні за долю книги знання про Україну на такі концесії не могли йти, бо це знижувало б науково-об'єктивний рівень твору. Більшість українського громадянства поділяла і боронила позиції, відстоювані редакцією ЕУ.

Для пригадки слід назвати тих осіб, які вагомо працювали для ЕУ2, без них бо цей твір не був би поважним довідником у ділянці українознавства. До редакційної колеґії у різний час належали: Микола Глобенко-Оглоблин (†), Всеволод Голубничий (†), Євген Ґловінський (†), Аркадій Жуковський, Іван Кошелівець, Богдан Кравців (†), Василь Маркусь, Олександер Оглоблин, Наталія Полонська-Василенко (†), Матвій Стахів (†), Атанас Фіґоль, Микола Чубатий (†), Юрій Шевельов, Софія Янів. На 14 редакторів, що в різний час були членами редакційної

колеґії, сім вже не живуть. Під час опрацювання двох перших томів ЕУ2 Микола Глобенко був заступником головного редактора.

В опрацюванні матеріялів до окремих розділів брали участь:

1. **Археологія:** Н. Кордиш-Головко, М. Міллер, Я. Пастернак;
2. **Біологія:** Е. Жарський, І. Розгін;
3. **Географія:** І. Вакуленко, Д. Дражевська, Е. Жарський, Г. Колодій, В. Кубійович, Г. Махів, Ю. Полянський, І. Стебельський, І. Тесля;
4. **Етнографія — Фолкльор:** Л. Бурачинська, Б. Кравців, З. Кузеля, П. Одарченко, Я. Пастернак, В. Січинський;
5. **Історія:** І. Борщак, Б. Будурович, Л. Винар, І. Витанович, П. Грицак, М. Ждан, А. Жуковський, І. Каменецький, Р. Климкевич, В. Косик, Б. Кравців, Б. Крупницький, В. Кубійович, І. Лисяк-Рудницький, В. Маркусь, Т. Мацьків, М. Міллер, І. Мірчук, О. Оглоблин, Л. Окіншевич, В. Омельченко, Я. Пеленський, Н. Полонська-Василенко, О. Пріцак, Л. Соневицький, М. Стахів, В. Шугаєвський, О. Шульгин, В. Янів;
6. **Історія війська:** О. Горбач, М. Курах, В. С. Петров, С. Ріпецький, З. Стефанів, М. Стечишин, Л. Шанковський, М. Штендера;
7. **Країни, оселі:** О. Борушенко, М. Горникевич, Д. Горняткевич, М. Добрянський, А. Жуковський, В. Іванис, Г. Колодій, О. Краснянський-Зілинський, В. Кубійович, В. Маркусь, І. Мірчук, В. Нота, Т. Олесіюк, Г. Прокопчук, І. Світ, А. Фіґоль;
8. **Культура:** Б. Кравців, В. Павловський, А. Штефан, С. Янів;
9. **Літературознавство:** М. Антохій, Ю. Бойко, М. Глобенко, С. Гординський, В. Державин, І. Качуровський, І. Коровицький, І. Кошелівець, Б. Кравців, Ю. Лавріненко, Ю. Луцький, П. Одарченко, П. Петренко, В. Радзикевич, Д. Чижевський;
10. **Медичні науки:** Т. Лапичак, Р. Осінчук, В. Плющ, Г. Шульц;
11. **Мистецтво:** Я. Гніздовський, С. Гординський, В. Січинський, С. Янів;
12. **Мовознавство:** О. Горбач, В. Свобода, В. Стецюк, Б. Струмінський, Ю. Шевельов;
13. **Музика:** В. Витвицький, З. Лисько, А. Рудницький, Р. Савицький;
14. **Народне господарство:** О. Архімович, М. Боровський, І. Вакуленко, Б. Винар, І. Витанович, В. Голубничий, Є. Ґловінський, А. Качор, І. Коропецький, В. Кубійович, М. Лебідь, Г. Махів, А. Поплюйко, С. Процюк;
15. **Наука:** І. Бакало, О. Біланюк, І. Витанович, Б. Кравців, В. Кубійович, О. Пріцак, Т. Рябокінь, Б. Струмінський, С. Трофименко, К. Туркало, А. Фіґоль;
16. **Освіта:** І. Бакало, М. Глобенко, В. Маркусь, П. Поліщук, С. Сірополко, Б. Струмінський;
17. **Політичні науки:** В. Бандера, А. Білинський, Я. Білінський, І. Витанович, Б. Галайчук, В. Голубничий, М. Добрянський, О. Зінкевич, Б. Левицький, І. Лисяк-Рудницький, І. Майстренко, В. Маркусь, В. Мудрий, С. Олійник, К. Паньківський, М. Прокоп, С. Ріпецький, о. І. Сохоцький, Ю. Старосольський, Б. Цюцюра, В. Янів;
18. **Право:** А. Білинський, К. Кононенко, В. Маркусь, Я. Падох, Ю. Старосольський, М. Стахів, Ю. Фединський, Б. Цюцюра, М. Чубатий, О. Юрченко, А. Яковлів;
19. **Преса:** Л. Бурачинська, Б. Гошовський, В. Дорошенко, А. Жук, О. Залізнякова, І. Кедрин-Рудницький, В. Павловський, Р. Шпорлюк, С. Янів;
20. **Рослинний і тваринний світ:** О. Архімович, М. Боровський, Е. Жарський, В. Кубійович, Б. Лучаковський, Н. Осадча-Яната, І. Розгін;

21. **Соціологія:** І. Витанович, Ф. Гаєнко, В. Голубничий, І. Лисяк-Рудницький, В. Маркусь, О. Симиренко, М. Стахів, М. Шлемкевич, А. Яковлів;
22. **Спорт:** Е. Жарський, О. Зінкевич;
23. **Театр:** В. Гаєвський, Й. Гірняк, М. Пастернакова, В. Ревуцький;
24. **Техніка:** А. Жуковський, С. Процюк;
25. **Філософія:** Є. Лащик, В. Маркусь, І. Мірчук, Д. Чижевський, В. Янів;
26. **Церква:** В. Боровський, Б. Боцюрків, о. М. Ваврик, о. А. Г. Великий, І. Власовський, о. І. Гриньох, А. Жуковський, П. Ісаїв, Б. Казимира, І. Коровицький, о. В. Лаба, В. Ленцик, В. Маркусь, о. І. Назарко, о. І. Патрило, о. А. Пекар, М. Чубатий;

Картографія: А. Жуковський, Г. Колодій.

Великою втратою для ЕУ2 була смерть головного редактора, ініціятора і керівника «Енциклопедії Українознавства» В. Кубійовича, що постигла його 2 листопада 1985. Хоча хвороба тривала довгі роки, головний редактор працював над Енциклопедією до останніх днів свого життя. Йому вдалося закінчити редакцію 47-го зошита (до статті «Чорне море»), а деякі матеріяли з ділянок, які йому безпосередньо підлягали, написати, інші переглянути чи відредаґувати до кінця. Одначе на решту членів редакції припало завдання виготовити матеріяли до 48, 49, 50 зошитів (частина літери Ч та Ш, Щ, Ю і Я). Якщо за відносно короткий час (1986—88) вдалося реалізувати це завдання, то завдяки зіграності редакційної колеґії та відданості й прихильності всіх співробітників до великого діла покійного головного редактора.

У процесі роботи над ЕУ2 доводилося розширити первісно накреслений плян. Праця над словниковою частиною «Енциклопедії Українознавства» почалася 1952 року, після завершення тритомової монографічної частини, коли ще бракувало найконечніших довідників, а джерела й архіви не були приступні. Згодом документація збільшилася, особливо почавши з літери «Л», і було доцільно дещо поширити міщені дані, також частіше подавати при головніших статтях потрібну бібліографію.

У «Передньому слові» до першого тому головна редакція у серпні 1955 року заповідала, що «словникова частина Енциклопедії Українознавства містить на 1 600 сторінках близько 20 000 гасел, себто різного об'єму заміток і статтей», а в дійсності ЕУ2 розширено до 4 000 сторінок з 18 217 гаслами. Для перегляду подаємо число гасел за літерами, при чому фіксуємо при кожній літері й зазначені посилання:

Літера	ч. гасел	ч. посилань	Літера	ч. гасел	ч. посилань
А	488	45	Н	607	41
Б	1 223	69	О	540	50
В	915	93	П	1 553	90
Г	930	74	Р	821	51
Ґ	119	12	С	1 900	127
Д	736	71	Т	727	43
Е	92	15	У	526	43
Є	97	8	Ф	226	7
Ж	108	15	Х	315	8
З	585	59	Ц	119	8
І	293	22	Ч	375	16
Ї	6	0	Ш	504	5
Й	30	6	Щ	98	4
К	1 820	164	Ю	123	7
Л	843	58	Я	376	19
М	1 128	69	Разом:	18 223	1 299

Назагал українська спільнота не тільки прихильно ставилася до появи ЕУ2, але й щедрими пожертвами уможливила нашу понад 40-річну працю, яку розпочато на весні 1948 року (коли почалися праці над трьома томами загальної статтейної ЕУ). Відгуки українські й чужинецькі на появу ЕУ2 в більшості були позитивні. Не бракувало і критичних зауваг. Редакція найкраще знає про хиби свого твору, які доведеться усувати при евентуальному другому виданні чи виданні скороченого «Українського Енциклопедичного Словника» (УЕС).

На основі піонерської праці ЕУ2, при співпраці Канадського Інституту Українських Студій (КІУС), приступлено до видання англомовної «Encyclopedia of Ukraine»; пізніше має дійти до франкомовної, евентуально німецькомовної, а також «Енциклопедії Української Діяспори» (ЕУД). Редакція ЕУ2 тішиться тим, що ці видання поширили й доповнили (або зроблять це в майбутньому) зміст нашої первинної Енциклопедії, але без появи ЕУ2 ці похідні видання не були б можливі.

Закінчуючи основну частину словникової «Енциклопедії Українознавства», редакція хоче скласти щиру подяку всім членам редакційної колеґії, редакторам відділів і всім авторам, які своєю відданою і фаховою працею уможливили здійснення цього великого проєкту. При цьому слід підкреслити, що майже всі співробітники ЕУ2 працювали без винагороди. Великою допомогою для редакції були численні рецензенти, які своїми оцінками, доповненнями й критичними завваженнями немало спричинилися до збагачення змісту і його об'єктивности. Редакція дякує інституціям, бібліотекам і поодиноким особам, які дозволили користуватися їх архівами, ілюстративним матеріялом тощо.

Праця редакції і поява «Енциклопедії Українознавства» не були б можливими без жертвенности українського громадянства, яке на протязі 40 років допомагало реалізації цього великого діла. При цій нагоді редакція складає щиру подяку всім фундаторам, меценатам, жертводавцям ЕУ2. Списки фундаторів з відповідними довідками були наведені при кінці 4-ого і 6-ого томів ЕУ2. Про акцію допомоги «Енциклопедії Українознавства» також постійно звітовано на сторінках «Вістей із Сарселю». Остаточний повний список фундаторів появиться окремим виданням як додаток до 10-ого тому.

***

З виходом у світ 10-ого тому ЕУ2 з кінцевими літерами до Я включно, праця редакції і видавництва Енциклопедії, однак, ще не закінчена. Від самого початку своєї роботи редакція натрапила на великі труднощі в написанні деяких наскрізних статтей через брак матеріялів чи компетентних авторів. Щоб не спиняти процесу появи зошитів (по 80 сторінок) чи томів (по 400 сторінок), редакція відсилала читача до додаткового тому, подаючи посилання: див. *Доповнення.* Серед гасел, яких бракує, багато є таких, над якими доведеться солідно попрацювати, а вони потрібні для повноти знань про Україну, головне, за ними шукатиме неукраїнський читач.

Серед інших гасел бракує зокрема таких важливих статтей: Українці, Селянство, Село, Соціялізм, Патріярхат, Погроми, Німеччина, Нація, Москва, Кібернетика, Донецьке, Гетьманський рух. Це тільки приклади, а їх значно більше.

Інша категорія гасел, яких бракує, постала тому, що гасла, на які були посилання, згодом не були написані; наприклад, при гаслі *Друга світова війна* було посилання на *Світова війна,* але його немає. Таких випадків більше: при *Єрусалимі* (посилання на *Святу Землю), Жінки (Родина), Конституанта (Установчі збори).*

Деякі гасла випали через недогляд. Низку гасел треба буде додати. Головне йдеться про тих діячів, які визначилися після того, як матеріяли на відповідну

літеру були вже надруковані. І ці гасла, головне біографії, не можуть бути додані повнотою, як це належало б вчинити, але тільки найважливіші, за якими читач буде шукати. Докладне доповнення може з'явитися в другому виданні ЕУ2.

Крім доповнень, потрібно буде виправити найважливіші фактичні помилки. У підготовці Errata очікуємо допомоги від усіх співробітників, а то й звичайних доброзичливих читачів.

Редакція відчуває, що був би дуже бажаним окремий том з абетковим предметно-іменним показником, що значно улегшило б користування цим довідником.

Щойно подолавши всі ці свої зобов'язання, редакція і видавництво «Енциклопедії Українознавства» вважатимуть своє завдання виконаним.

Сарсель, 22 січня 1989

Редакція

ДОДАТОК

ФУНДАТОРИ

Енциклопедії Українознавства

1954 — 1989

Наукове Товариство ім. Шевченка

ФУНДАТОРИ
Енциклопедії Українознавства
1954 — 1989

Опрацював
Іван **КЕРЕСТІЛЬ**

Видавництво «Молоде Життя»

Satzherstellung: Druckerei LOGOS GmbH, Schönbergstr. 9, 8000 München 80
Druck: E. Mühlthaler's Buch- und Kunstdruckerei GmbH, Dachauerstr. 15, 8000 München 2

ФУНДАТОРИ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Поява десятого тому ЕУ 2 велике культурне досягнення української діяспори після другої світової війни. Праця над цим десятьтомовим твором тривала понад 35 років. При тому за останні десять років (1979-89) могли появитися тільки два томи: 9 і 10, тобто на рік появлявся тільки один зошит (80 сторінок). Праця була пов'язана з великими редакційними труднощами, з хворобою і відходом у вічність (2. 11. 1985) головного редактора проф. Володимира Кубійовича.

Також фінансова сторона цієї публікації від початку донині творила один безперервний ланцюг складних проблем. На протязі 40 років (1947-1987) ЕУ не мала забезпеченого будь-якого, бодай мінімального щорічного бюджету. Ситуацію врятувала т. зв. Акція-С, тобто акція мобілізації фондів для наукового осередку НТШ у Сарселі. Ідея Акції-С народилася 1962 спонтанно в середовищі пластового сеньйорату і була реалізована з ініціятиви пл. сеньйорів Цьопи Паліїв і Романа Голода.

Найважливішим середником Акції-С став неперіодичний бюлетень „Вісті із Сарселю", перше число якого появилося 1963, а донині вийшло 32 чисел. На сторінках „Вістей із Сарселю" зберігається в документальній формі не тільки історія НТШ в Европі за повоєнного часу, але й дуже конкретне і детальне звітування вислідів Акції-С від самого початку 1954 донині.

ЕУ 2 була запляновaна спершу в чотирьох, опісля в шістьох томах, а закінчилася десятьма томами. За кожний раз при такій зміні виникав сумнів, чи зможемо справді досягти плянованого збільшення. Тому в кожній такій „межовій" ситуації ми намагалися забезпечити реалізацію своєї обіцянки перед нашими добродіями, фундаторами ЕУ, що в останньому томі ЕУ 2 будуть уміщені всі фундатори ЕУ від початку до кінця. Двічі ми вмістили посередні звіти з Акції-С: як додаток у четвертому томі за 1954-1964 рр. з вислідом — 158.524 дол. і в шостому томі за 1954-1971 рр. з вислідом — 421.086 дол.

Тепер робимо останній, третій підсумок Акції-С за час 1954-1989 з вислідом — 2.785.532 дол.

Обидва перші звіти мають аналогічну структуру:

1. Фундатори-меценати від 1.000 дол. і вище — впорядковані за висотою вплаченої суми, з життєписом особи чи історією інституції, в обох випадках зі світлинами.

2. Список фундаторів ЕУ за абеткою зі світлинами фундаторів від 500-999 дол.

3. Територіяльний розподіл фундацій ЕУ і їх підсумки.

Це три частини тих звітів.

Сьогодні, в третьому, кінцевому, звіті, як додаток до 10 останнього тому ЕУ 2, ми не можемо аж ніяк дотриматися схеми обох попередніх. Бо розмір такого звіту при майже трьох мільйонах долярів пожертв і трьох з половиною тисячах імен фундаторів перевищує на 20-30% розмір одного тому ЕУ 2 (400 стор.). Тому в цьому додатку до 10 тому ЕУ 2 можемо вмістити тільки територіяльний розподіл фундацій за 1954-1989 рр. Очевидно, є ще можливість видати окремий том, присвячений виключно фундаторам ЕУ 2 (500-600 стор.), але для цього немає зараз у нас ні технічних, ні фінансових можливостей.

Такої складної ситуації перед 35 роками, на жаль, ми не могли передбачити й нині можемо тільки вибачитися перед нашими приятелями-фундаторами ЕУ, які вплатили фундацію після 1971 року, що неспроможні подати й про них таку докладну інформацію, як у перших двох звітах.

Редакція ЕУ в післяслові до десятого тому плянує ще видати 11 том ЕУ 2 з доповненнями й ерратами. Тоді це ще може бути нагодою вмістити список меценатів з життєписами й світлинами, як також абетковий список всіх фундаторів ЕУ 2 (від сто дол. і вище) в додатку до того (11) тому.

Сподіваючися, що наші вияснення знайдуть зрозуміння й прихильний відгук серед наших приятелів дякуємо сердечно усім установам і особам, названим у цьому додатку до 10 тому ЕУ 2 за їхні пожертви для реалізації великого спільного діла ЕУ.

Сарсель, жовтень 1989.

Управа НТШ в Европі
Редакція Енциклопедії Українознавства

ТЕРИТОРІЯЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ФУНДАЦІЙ

(Впорядкований за висотою вплаченої суми)

АВСТРАЛІЯ

Аделаїда

1.	Українська громада Південної Австралії	$	1.520,—
2.	Союз українок Південної Австралії	$	1.332,—
3.	Каздоба Кузьма Прохорович	$	1.300,—
4.	Українська кредитова кооператива „Говерля"	$	1.189,—
5.	*По $ 1.148,—:* 1. Лесів Михайло, 2. Олесницький Роман, інж. і Лідія інж.	$	2.296,—
6.	Коритник Всеволод	$	1.125,—
7.	Українська центральна шкільна рада і українська недільна школа в Аделаїді (через Теодора Пасічинського)	$	1.120,—
8.	Федорук Григорій	$	1.048,—
9.	Кіналь Мирослав, Емілія і Зенон	$	1.002,—
10.	*По $ 1.000,—:* 1. Баран Захар і Марія, 2. Ковальчук Іван, 3. Козак Олександер і Параскевія, 4. Кордуба Роман, 5. Микита Мирон, 6. Олесницький Степан Яромир, 7. Стрільчук Йосиф і Марія, 8. Судомляк Теофіль і Орися	$	8.000,—
11.	Братство колишніх вояків 1-ої дивізії УНА, Станиця	$	708,—
12.	о. Шпитковський Ігор	$	688,—
13.	Пласт, Станиця Аделаїда	$	666,—
14.	Міняйлюк Григорій	$	604,—
15.	Грибик Максим	$	548,—
16.	Ростек Зенон мгр. і Лідія	$	508,—
17.	*По $ 500,—:* 1. Братство колишніх вояків 1-ої дивізії УНА, Крайова управа, 2. Кириленко Григорій, 3. Лесів Богдан, 4. Організації Визвольного фронту в Аделаїді, ЛВУ і СУМ, 5. Пласт, крайова старшина, 6. Чорній Космин і Мстислава	$	3.000,—
18.	*По $ 445,—:* Вражук Петро і Ярослава, 2. Кльовань Ярослав	$	890,—
19.	Стефаниця Теодор	$	397,—
20.	Союз українських організацій Австралії	$	371,—
21.	*По $ 348,—:* 1. Білик Володимир і Меланія, 2. Олесницький Юрій д-р, 3. Олесницький Яромир мгр.	$	1.044,—
22.	Сестрицтво при укр. кат. церкві св. Покрови на Вейвіл	$	330,—
23.	Попадюк Іван	$	300,—
24.	*По $ 250,—:* 1. Ваксютенко Микола і Галина, 2. Лапка Мирон, 3. Романенко Антін, 4. Снятинський Іван д-р. 5. Снятинський Степан, 6. Соловій Евген і Ірина, 7. Шепетюк Андрій, 8. Шепетюк Соня	$	2.000,—
25.	*По $ 248,—:* 1. Коваль Іван, 2. Меркле Марія мгр., 3. Пасічинський Теодор, 4. Станкевич Януш Аверкій	$	992,—
26.	Олесницький Андрій мгр.	$	231,—
27.	*По $ 223,—:* 1. Борисюк Володимир, 2. Королишин Григорій	$	446,—

28. *По $ 204,—:* 1. Голубович Олег мґр. і Фаруза, 2. Кліш Йосафат мґр. 3. Полатайко Іван	$	612,—
29. *По $ 200,—:* 1. Кохан Олександер, 2. Новосільський Роман д-р, 3. Олесницький Анатоль Михайло	$	600,—
30. *По $ 198,—:* 1. Ґоян Михайло і Марія, 2. Калинюк Степан і Зоя, 3. Новосільський Зиновій інж.	$	594,—
31. Попадюк Василь	$	174,—
32. Костишин Богдан і Леся	$	154,—
33. *По $ 150,—:* 1. Кіналь Мирон і Емілія, 2. Сергіїв Павло і Галина	$	300,—
34. *По $ 148,—:* 1. Беррів Ґрагам і Наталія, 2. Голіян Володимир, Емілія, Наталка і Дарія, 3. Закревський Кирило інж. 4. Копко Володимир і Маргарета, 5. Мартинюк Василь, 6. Микитишин Степан, 7. Митко Іван і Марія, 8. Муравський Борис і Олександра, 9. Пивовар Юліян, Ольга, Олег і Наталка, 10. Станько Йосиф, 11. Решетюк Степан і Віра	$	1.628,—
35. Беркета Василь	$	134,—
36. Лабаз Василь і Евдокія	$	130,—
37. *По $ 119,—:* 1. Гай Віктор, 2. Двулят Петро, 3. Мессак Тимофей	$	357,—
38. *По $ 115,—:* 1. Григорців Северин інж., 2. Циганенко Володимир і Марія	$	230,—
39. Прадун Іван і Тамара	$	112,—
40. Наукове Товариство ім. Шевченка — Осередок	$	111,—
41. Цюрак Микола	$	107,—
42. Ващишин Іван д-р і Галина	$	105,—
43. *По $ 104,—:* 1. Даньків Степан і Михайлина, 2. Жолкевич Богдан і Галина, 3. Карташевський Анатолій інж.	$	312,—
44. *По $ 100,—:* 1. Білик Олег, 2. Борисевич Борис, 3. Борисюк Леонід і Надія, 4. Вакуленко Пилип, 5. Василюк Юрій, 6. Гаврилів Іван і Марія, 7. Довбня Ярослав, 8. Дяків Олекса і Марія, 9. Захарчук Іван і Катерина, 10. Костишин Степан, 11. Курко Михайло, 12. Кушнір Йосиф, 13. Лаврівський Михайло, 14. Лапка Богдан, 15. Майстренко Андрій, 16. Матишевський Василь, 17. Махник Степан, 18. Місяйло Михайло, 19. Місяйло Степан, 20. Муляр Михайло д-р, 21. Муляр Тарас д-р, 22. Оршанський Іван і Люба, 23. Пласт — кодло Лісових Чортів „Чорногора", 24. Пласт — курінь „Степові Відьми", 25. Пташник Іван, 26. Ростек Андрій, 27. Рошко Іван і Клава, 28. Сикала Володимир д-р, 29. Сикала Евген, 30. Соболь Юрій, 31. Соловій Богдан і Олена, 32. Сороцький Павло, 33. Сотник Віктор д-р, 34. Судомляк Григорій, 35. Трушкевич Степан, 36. Фурсенко Ярослав і Леся, 37. Чорній Маруся, 38. Чубатий Тарас і Степанія, 39. Чуляк Василь, 40. Шепетюк Василь і Марія, 41. Шулякевич Любомир і Оксана, 42. Яковлів Володимир і Романа, 43. Яровий Петро і Христина	$	4.300,—
	$	43.615,—
Датки нижче 100 $	$	5.259,—
Разом:	$	48.874,—

За згідність:

(—) Роман Олесницький *(—) Зенон Ростек*

Брізбен

1.	Горський Сергій д-р	$	7.103,—
2.	Сендзік Мирослав Йосафат	$	2.220,—
3.	Сухарський Олександер і Анна	$	2.200,—
4.	Українська Католицька Парафія св. Покрови	$	1.600,—
5.	*По $ 1.200,—:* 1. Ленчовський Дмитро, 2. Павлишин Роман інж. і Олександра	$	2.400,—
6.	Гай Володимир	$	1.100,—
7.	*По $ 1.000,—:* 1. Домбровський Маркіян інж. і Лідія, 2. „Єдність" — Укр. Кредит. Кооператива, 3. Пластовий Курінь „Лісові Чорти", 4. Півень Ананій, 5. Станицький Іван, 6. о. Тимочко Константин, 7. Українська Громада Квінсленду, 8. Шевчик Йосиф, 9. Ющук Іван	$	9.000,—
8.	*По $ 600,—:* 1. Гупало Маркіян і сестра Наталка, 2. Савчин Андрій	$	1.200,—
9.	*По $ 500,—:* 1. Антонишин Евстахій — посмертна фундація дружини Анни, 2. Іваxів Павло, 3. Машталір Людмила, 4. Столяр Анатолій і Ольга, 5. Сухарський Володимир і Ірина, 6. Сухарська Марія Емілія, 7. УПЦАвА парафія св. Миколая, Братство і Сестрицтво, 8. Шевченко Павло	$	4.000,—
10.	Пластова станиця Брізбену	$	400,—
11.	Т-во старших при Укр. Громаді Квінсленду	$	342,—
12.	Гапун Іван і Анна	$	250,—
13.	Стареправо Степан	$	210,—
14.	*По $ 200,—:* 1. Бідюх Степан, 2. Загоруйко Теодор, 3. Лисий Онуфрій, 4. Плигін Олександер, 5. Різник Григорій і Анна, 6. Сачак Ірина, 7. о. Сердюк Микола, 8. Шост Олекса і Емілія	$	1.600,—
15.	Данильченко Дмитро з родиною	$	168,—
16.	Дмитровський Іван	$	120,—
17.	*По $ 100,—:* 1. Бринза Іван, 2. Дорошенко Петро, 3. Григорчук Василь, 4. Іващенко Михайло, 5. Квік Роман і Ірина, 6. Кіцманюк Михайло, 7. Кравченко Василь, 8. Левін Евгенія, 9. Любович Софія, 10. Місяйло Василь і Ніна, 11. Мотика Іван і Марія, 12. Панченко Микола, 13. Піскор Михайло і Марія, 14. Піскор Степан і Дарія, 15. Самійленко Григорій, 16. Сестрицтво Парафії УКЦ св. Покрови, 17. Скапа Андрій, 18. Тригуб Зіна, 19. Тринів Дмитро і Анна, 20. Фірман Володимир і Ксеня, 21. Шептун Іван і Олександра	$	2.100,—
		$	36.013,—
	Датки нижче 100 $	$	808,—
	Разом:	$	36.821,—

За згідність:

(—) Роман Павлишин *(—) Олександер Сухарський*

Канберра

1.	*По $ 1.000,—:* 1. Парафія св. Володимира, 2. Ющук Іван	$	2.000,—
2.	*По $ 500,—:* Кармазин Анна з Микитовичів, 2. Микитович Марко д-р, 3. Монджейовський Роман, 4. НТШ в Канберрі	$	2.000,-
3.	Турчик Віталій інж.	$	100,—
		$	4.100,—
	Датки нижче 100 $	$	75,—
	Разом:	$	4.175,—

За згідність:

(—) Микола Строкон

Мельборн

1.	Українська кредитова кооператива „Дністер"	$	5.455,—
2.	Українська громада Вікторії	$	2.667,—
3.	Фокшан Василь і Стефанія	$	2.197,—
4.	Союз українок Вікторії: Стейтова управа, Відділ Джільонг, Відділ Ст. Албанс	$	1.230,-
5.	*По $ 1.148,—:* 1. Ляхович Теодосій проф., 2. Цюпак Павло і Марія	$	2.296,—
6.	Українська католицька епархія	$	1.071,—
7.	*По $ 1.000,—:* 1. Добротвір Дмитро д-р, 2. Михайлишин Ярослав і Надія, 3. Парахоняк Ярослав і Ольга, 4. Пластовий курінь „Лісові Чорти"	$	4.000,—
8.	Українська делегатура АБН на Австралію і Нову Зеляндію	$	660,-
9.	*По $ 648,—:* 1. Болюх Юрій і Ярослава, 2. Грудка Мая, 3. Українське католицьке братство свв. ап. Петра і Павла, 4. Семків Юрій і Марта, 5. Черкаський Олексій інж.	$	3.240,—
10.	Тарнавська Оксана	$	600,—
11.	Конюшко Юрій д-р і Ліда	$	530,—
12.	*По $ 500,—:* 1. Братство колишніх вояків 1 Української дивізії Української Національної Армії, Станиця, 2. Булка Ярослав інж., 3. Бутаков Михайло і Галя, 4. о. Іванчо Василь, 5. Кузик Богдан, 6. Кутний Ярослав і Євгенія, 7. Ленкавський Петро і Орися, 8. Олійник Павло і Ала, 9. Пирогів Дмитро і Галя, 10. Рада українських кооператив в Австралії, 11. Семків Іван, 12. Союз українок Вікторії, Відділ Нобл Парк, 13. Товариство пенсіонерів „Розрада", 14. Українська громада Вікторії, Філія Нобл Парк, 15. Українська громада, Філія Ст. Албанс, 16. Українська католицька парохія свв. ап. Петра і Павла, 17. Українська торговельна кооператива „Поступ"	$	8.500,—
13.	єп. Прашко Іван	$	555,-
14.	*По $ 398,—:* 1. Глуханич Андрій і Марта, 2. Українська громада Вікторії, Філія Джільонг	$	796,—
15.	Демедюк П. інж.	$	371,—
16.	о. Бовден Іван	$	300,—
17.	Виклинець Осип	$	297,-

18. *По $ 250,—:* 1. Гринюк-Сивенька С., 2. Гриців Степан, 3. Даниленко Степан і Анастасія, 4. Катедральна парафія УПЦА св. Покрови в Ессдоні, 5. Малиновський Петро і Галина, 6. Павлишин Марко д-р, 7. Пирогів Іван і Анна, 8. Піх Осип . . . . $ 2.000,—
19. *По $ 248,—:* 1. Болюх Мирослав і Марія, 2. Коваленко Божена, 3. Пластова станиця, 4. Радіон Степан, 5. Сухотеплий Сергій, 6. Шемет Богдан інж. . . . . $ 1.488,—
20. *По $ 200,—:* 1. Грушевський Неван і Анастасія, 2. Наукове товариство ім. Шевченка, 3. Поварчук Микола, 4. Українська центральна шкільна рада . . . . $ 800,—
21. Болеста Михайло і Власта . . . . $ 150,—
22. *По $ 148,—:* 1. Булка Олег мгр., 2. Буштедт Татяна, 3. Василик Степан, 4. Венгльовський Юрій, 5. Глуховера Микола, 6. Карпенко Кость, 7. Каспенкович Володимир, 8. Когут Лонгин, 9. Контек Іван, 10. Коробка Павло, 11. Лазорко Роман, 12. Левченко В., 13. Ліщинський Мирослав мгр., 14. Марків Орест і Дарія, 15. Мацібурко Антоніна, 16. Павлюк Рафаіл Яковлевич, 17. Попович М., 18. Савчак Роман, 19. Соколовський Іван, 20. Сось В. д-р, 21. Союз українок Австралії, 22. Шкандрій Ростислав, 23. Яременко Іван . . . . $ 3.404,—
23. Харуцький Віталій і Тамара . . . . $ 147,—
24. *По $ 100,—:* 1. Бойко Ярослав, 2. Братство Джільонг, 3. Брощак Антін, 4. Бучма Іван і Ольга, 5. Василик М. д-р, 6. Венгринович Оріон і Татяна, 7. Гаєвська Денис Лідія, 8. Гралюк Антін і Марія, 9. Значко Іван, 10. Кириленко Десі Люба, 11. Кісляк П., 12. Корінь Степан і Галина, 13. Кунь Микола, 14. Лисенко Степан і Ольга, 15. Микитенко Омелян, 16. Назар Богдан мгр. і Ефрозима, 17. Павук Анна, 18. Пластовий курінь „Ті, що греблі рвуть", 19. Пташник Володимир і Ольга, 20. Радивил Євген і Степанія, 21. Радіон Юрій і Валя д-р, 22. Рошко Богдан і Анна, 23. Сарахман М., 24. Св. Успенська парафія УАПЦ, 25. Сестрицтво Джільонг, 26. Сидоренко В., 27. Тарнавський Богдан і Богданна, 28. Умриш Богдан д-р, 29, Умриш Ірина А. 30. Шегедин Мирослав проф. $ 3.000,—

$ 45.754,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 2.297,—

Разом: . . . . $ 48.051,—

За згідність:

(—) Юрій Семків

Перт і Нортгам

1. Костецький Сергій і о. Микитюк Лука Володимир (В пам'ять загинувших братів зложили: Любов Костецька-Микитюк і Ярослав Микиктюк з Нортгаму в Зах. Австралії) . . . . $ 1.000,—

2. По $ 500,—: 1. Менцінський Осип д-р і М., Перт, 2. Микитюк Ярослав і Люба, Нортгам, 3. Союз українок Австралії, Перт . . . . $ 1.500,—
3. Микитюк Юрій, Нортгам . . . . $ 150,—
4. Гунців Петро і Марія, Нортгам . . . . $ 130,—
5. *По $ 100,—:* 1. Дмитрук Іван і Юлія, Перт, 2. Кооператива „Калина", Перт, 3. Поповський Володимир, Перт . . . . $ 300,—

$ 3.080,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 1.343,—

Разом: . . . . $ 4.423,—

За згідність:

(—) Ярослав Микитюк

Сідней

1. Денис Іван мґр. . . . . $ 3.106,—
2. Союз Українок Австралії — Суспільна опіка . . . . $ 2.230,—
3. о. митр. Шевців Іван . . . . $ 2.079,—
4. Пластова Станиця . . . . $ 1.485,—
5. *По $ 1.197,—:* 1. Братство при церкві св. Андрія, 2. Сестрицтво при церкві св. Андрія . . . . $ 2.394,—
6. Українська Кредитова Спілка „Карпати" . . . . $ 1.148,—
7. Німців Михайло проф. і Дарія . . . . $ 1.104,—
8. Бурковський Павло і Єва . . . . $ 1.005,—
9. *По $ 1.000,—:* 1. Оришкевич-Галицький Ярослав інж., 2. Парохія св. Андрія, 3. Шехович Богдан д-р і Ірина д-р . . . . $ 3.000,—
10. Об'єднання Українських Громад Нового Південного Велсу . . . $ 742,—
11. „Боян" муз.-співоче т-во . . . . $ 672,—
12. Союз Українок Австралії — Стейтова Управа Нового Південного Велсу . . . . $ 663,—
13. Безкоровайний Михайло . . . . $ 593,—
14. Т-во Української Студіюючої Молоді ім. М. Міхновського . . . $ 562,—
15. Наукове Товариство ім. Шевченка . . . . $ 530,—
16. *По $ 500,—:* 1. Бомба Іван інж, 2. Гаран Євген мґр., 3. Жовнірук Тарас, 4. Завада І. д-р, 5. Круцько Роман і Ірина, 6. Менцінський Юрій мґр., 7. Радкевич Роман і Ірина, 8. Ропіцька Ліда д-р, 9. Сташків Володимир д-р, 10. Строкон Андрій д-р, 11. Строкон Микола інж. і Степанія д-р, 12. Харів Петро д-р . . . . $ 6.000,—
17. Українська Громада — Кабрамата і Ферфільд . . . . $ 398,—
18. *По $ 300,—:* 1. Гутник О., 2. Касанчук І., 3. Кучек М. . . . . . $ 900,—
19. Пластовий Курінь „Лісові Чорти" . . . . $ 260,—
20. *По $ 250,—:* 1. Бейлі Христина, 2. Марушечко В. і М. . . . . . . $ 500,—
21. Чудакевич Павло і Лідія . . . . $ 202,—
22. *По $ 200,—:* 1. Кенез І., 2. Крук С., 3. Кузик О., 4. Лалак І. д-р, 5. Середюк П. . . . . $ 1.000,—
23. Ванчицька Аріядна . . . . $ 151,—
24. *По $ 148,—:* 1. Кордовський Анатоль, 2. Лисович Адам мґр., 3. Стефанчук Юрій, 4. Українська Громада, Сефтон, 5. Українське Т-во Інженерів у Австралії, 6. Церковний Хор св. Андрія . . . . $ 888,—

25. Зибенко Наталія . . . . $ 119,—

26. *По $ 104,—:* 1. Міщук Чеслав, 2. Пойдинець Іван, 3. Українська Громада, 4. Фундація ім. Великого Князя Київського Святослава Завойовника . . . . $ 416,—

27. *По $ 101,—:* 1. Лопата Павло і Євгенія, 2.Радкевич Орест . . . . $ 202,—

28. *По $ 100,—:* 1. Берегуляк С., 2. Гаврилюк Олександер, 3. Гладкий В., 4. Гордіїв І. д-р, 5. Гриневич Т., 6. Загородний В., 7. Масляк М., 8. Масляк Я. мгр., 9. Петрівський Осип, 10. Подригуля У., 11. Стеткевич Р., інж, 12. Союз Українок Австралії — Сефтон, 13. Т-во студентів Сідн. ун-ту, 14. Цимбалюк С., 15. Шухевич Іван д-р . . . . $ 1.500,—

29. Дохід із зустрічі в 1985 р. . . . . $ 500,—

$ 34.349,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 1.301,—

Разом: . . . . $ 35.650,—

За згідність:

(—) Микола Строкон

Австралія — Збірне

1. Байґерич Дмитро, Бассендін . . . . $ 2.200,
2. Українська кооператива „Говерля", Гайндмарш, С. А. . . . . . $ 1.120,—
3. Союз українок Австралії, Лідкомб . . . . $ 525,—
4. Ґляшевич Сергій, Фелікстови . . . . $ 500,—
5. Колодницький Омелян, Бурні . . . . $ 450,—
6. Михайлишин Ярослав інж., Джілонґ, Вікт. . . . . $ 138,
7. Пукальська А., Квінбієн . . . . $ 135,—
8. Зіневич Володимир . . . . $ 100,—

$ 5.168,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 349,—

Разом: . . . . $ 5.517,—

АВСТРАЛІЯ разом:

(статистичне зіставлення)

Місцевість:	Фундаторів:	Фундацій:	збірна Ф.	Разом
		$	$	$
1. Аделаїда	125	43.615,—	5.259,—	48.874,—
2. Брізбен	61	36.013,—	808,—	36.821,—
3. Канберра	6	4.100,—	75,—	4.175,—
4. Мельборн	115	45.754,—	2.297,—	48,051,—
5. Перт і Нортгам	9	3.080,—	1.343,—	4.423,—
6. Сідней	73	34.349,—	1.301,—	35.650,—
Збірне	8	5.168,—	349,—	5.517,—
Разом:	397	172.079,—	11.432,—	183.511,—

АВСТРІЯ

1. о. Стасюк Омелян д-р, Лінц	$	14.008,—
2. Дзерович Маркіян д-р, Відень	$	2.925,—
3. Турушанко Евзебій, Відень	$	1.647,—
	$	18.580,—
Датки нижче 100 $	$	120,—
Разом:	$	18.700,—

АРҐЕНТІНА

1. Ільницький Ростислав інж. і Іванна, Буенос Айрес	$	1.000,—
2. Клось Осип, Буенос Айрес	$	341,—
3. Литвинович Богдан, Гурлінґгам	$	300,—
	$	1.641,—
Датки нижче 100 $	$	225,—
Разом:	$	1.866,—

БЕЛЬГІЯ

1. Зелений Петро д-р, Поппель	$	10.435,—
2. Попович Володимир д-р, Ґент	$	2.367,—
3. Союз українців Бельгії, Брюссель	$	250,—
4. о. Курилас Б., Брюссель	$	110,—
	$	13.162,—
Датки нижче 100 $	$	82,—
Разом:	$	13.244,—

ВЕЛИКОБРІТАНІЯ

Брадфорд

1. Союз українців Брітанії, Відділ Брадфорд	$	612,—
2. Бахмат М.	$	506,—
3. Шевченківський ювілейний комітет 1961-64	$	230,—
4. Об'єднання бувших вояків українців, Відділ Брадфорд	$	195,—
5. „Лиман" Український клюб у Брадфорді	$	138,—
	$	1.681,—
Датки нижче 100 $	$	248,—
Разом:	$	1.929,—

Лондон

1. Волинець Омелян д-р	$	27.970,—
2. Данилів Теодор мґр. і Ольга	$	1.230,—
3. Титаренко Федір	$	700,—
4. Таран П.	$	600,—
	$	30.500,—
Датки нижче 100 $	$	525,—
Разом:	$	31.025,—

Великобрітанія — Збірне

1. о. Ратушинський Микола	$	3.750,—
2. Кулицький Ярослав, Бірмінгам	$	3.297,—
3. Білий Нестор, Герте	$	1.015,—
4. Гарасимович Анна д-р, Манчестер	$	168,—
	$	8.230,—
Датки нижче 100 $	$	2.865,—
Разом:	$	11.095,—

ВЕЛИКОБРІТАНІЯ разом:

(статистичне зіставлення)

Місцевість:	Фундаторів:	Фундацій:	збірна Ф.	Разом
		$	$	$
1. Брадфорд	5	1.681,—	248,—	1.929,—
2. Лондон	4	30.500,—	525,—	31.025,—
3. В.Б. — Збірне	4	8.230,—	2.865,—	11.095,—
Разом:	13	40.411,—	3.638,—	44.049,—

ВЕНЕСУЕЛЯ

1. Якимець Федір інж. і Віра, Наґуанаґуа	$	2.940,—
2. *По $ 1.300,—* 1. Якимець Андрій д-р, 2. Якимець Юрій інж.	$	2.600,—
3. Жизневський Юліян інж. і Леся, Валенсія	$	1.262,—
4. Ленчицький Василь інж. і Зоя, Валенсія	$	1.220,—
5. Припхан Роман д-р і Едельміра, Валенсія	$	1.131,—
6. Ленчинський Юрій інж., Валенсія	$	561,—
7. Українська громада Валенсії	$	155,—
8. Покінський Богдан інж. і Ельвіра, Каракас	$	122,—
9. *По $ 100,—:* 1. Припхан А. інж., 2. Тижук Олександер інж., 3. Тихоненко Василь і Ані	$	300,—
	$	10.291,—
Датки нижче 100 $	$	579,—
Разом:	$	10.870,—

ЗДА

Балтімор

1.	Федеральна кредитова кооператива „Самопоміч"	$	2.826,—
2.	Дерій Омелян д-р	$	2.575,—
3.	Пісецький Данило і Галина	$	2.145,—
4.	Об'єднання українців в Америці „Самопоміч"	$	1.624,—
5.	Український народний союз, 320 Відділ, Братство Пресвятої Тройці	$	1.579,—
6.	Союз українок Америки, 59 Відділ	$	1.300,—
7.	Лемішка Андрій д-р і Лідія мґр.	$	1.205,—
8.	Поперечний Степан	$	1.100,—
9.	Снігура Євген і Валя	$	1.004,—
10.	Чорнодольський Володимир і Дарія	$	755,—
11.	*По $ 750,—:* 1. Притула Емануїл і Анна, 2. Товариство прихильників УНРади	$	1.500,—
12.	Пластова станиця	$	650,—
13.	о. Ганас Роман	$	530,—
14.	Стельмах Остап і Анна	$	527,—
15.	Палійчук Василь	$	505,—
16.	*По $ 500,—:* 1. о. Грабець Володимир, 2. Шморгун Іван і Інга	$	1.000,—
17.	Ганас Володимир	$	400,—
18.	Зінкевич Осип інж. і Надя	$	375,—
19.	*По $ 325,—:* 1. Притула Богдан Володимир, 2. Романовський Володимир і Наталія	$	650,—
20.	Михайлишин Семен і Софія	$	285,—
21.	Войтович Петро	$	255,—
22.	Кострубяк Дмитро д-р і Дарія	$	235,—
23.	Коропецький Микола і Оксана	$	225,—
24.	Самутин Ганна	$	200,—
25.	*По $ 175,—:* 1. Захарків Михайло і Марія, 2. Поліщук Семен і Анна	$	350,—
26.	Українське лікарське товариство Північної Америки, Відділ Мериленд	$	150,—
27.	Захарків Андрій	$	136,—
28.	о. Булавка Анатоль і Марія	$	133,—
29.	*По $ 125,—:* 1. Сушко Володимир і Ольга, 2. Український народний союз 337 Відділ ім. Івана Франка	$	250,—
30.	Хархаліс Остап	$	122,—
31.	Ласійчук Микола д-р і Слава	$	105,—
32.	*По $ 100,—:* 1. Ганкевич Софрон, 2. Зілинська Раїса, 3. Зілинський Юрій, 4. Організація державного відродження України, Відділ, 5. Оришкевич П. д-р, 6. Солган Ярослав, 7. Український конґресовий комітет, Відділ, 8. Український народний союз, Округа, 9. Чорній Андрій і Марія, 10. Чумак О'Ніл Ліда	$	1.000,—
		$	25.696,—
	Датки нижче 100 $	$	2.318,—
	Разом:	$	28.014,—

Бостон

1.	Шегрин Яків	$	3.000,—
2.	Сідлярчук Степан	$	1.025,–
3.	*По $ 1.000,—:* 1. Гусак Конрад і Галина, 2. Кредитівка „Самопоміч"	$	2.000,—
4.	Миколаєвич Роман д-р і Наталія	$	800,—
5.	Гайда Михайло і Ефросина	$	700,—
6.	Головатий Степан і Христина	$	550,—
7.	Чайківський Михайло	$	535,—
8.	Дідюк Іван д-р і Йосифина	$	400,—
9.	Діяк Володимир і Ляриса	$	250,—
10.	*По $ 125:* 1. Мельник Дмитро, 2. Український конгресовий комітет Америки, Відділ	$	250,—
11.	*По $ 100:* 1. Бачинський Володимир і Єлисавета, 2. Берегулька Станислав інж., 3. Макарець Іван інж., 4. Олексишин Іван проф., 5. Сахарук Сергій інж., 6. Смакула Олександер проф., 7. Смолинський Богдан інж., 8. Союз українок, Відділ 79, 9. Стан Василь, 10. Тутка Володимир, 11. Чайківський Ярослав і Люся	$	1.100,—
		$	10.610,—
	Датки нижче 100 $	$	865,-
	Разом:	$	11.475,—

За згідність:

(—) Роман Миколаєвич

Боффало

1.	Допомогова секція в Боффало	$	11.430,—
2.	Лаврівський Юрій і Ірина	$	3.455,—
3.	Салабан Богданна д-р	$	2.500,-
4.	Стецьків Євген д-р і Неоніля	$	1.600,–
5.	Дзюба Корнель і Омеляна	$	1.500,—
6.	Дорощак Семен д-р і Ірина	$	1.189,—
7.	Метіль Ігнатій д-р і Еріка	$	1.160,—
8.	Залеський Осип	$	1.035,—
9.	*По $ 1.010,—:* 1. Депутат Михайло і Теодосія, 2. Децик Степан і Юлія, 3. Душенко Степан і Ольга	$	3.030,—
10.	Макух Василь і Анна	$	975,—
11.	Бінґо при школі св. о. Миколая	$	700,—

12.	Небожук Теодор д-р і Анна	$	655,—
13.	Бережницький Олександер і Оксана	$	650,—
14.	Шипилявий Степан і Катерина	$	608,—
15.	Мохнач Михайло	$	526,—
16.	Качмарик Іван і Оксана	$	505,—
17.	*По $ 500,—:* 1. Комітет видання „Бучач і Бучаччина", 2. Криницький Олександер інж., 3. Ставничий Теодосій і Олександра	$	1.500,—
18.	Коритко Юрій	$	295,—
19.	*По $ 250,—:* 1. Правак Теодор д-р і Олександра д-р, 2. Хор „Бурлаки"	$	500,—
20.	Салдит Михайло інж. і Оксана	$	243,—
21.	Перейма Мирослав д-р	$	220,—
22.	Союз українок Америки, 49 Відділ	$	200,—
23.	Український конґресовий комітет Америки, Відділ	$	170,—
24.	Лоза Михайло д-р і Уляна д-р	$	145,—
25.	Пінкас Микола	$	143,—
26.	*По $ 140,—:* 1. Пашковський Богдан інж. і Марія, 2. Пришляк Ярослав і Стефанія	$	280,—
27.	Дякун Андрій д-р і Ґертруд	$	130,—
28.	*По $ 125,—:* 1. Конотопський Роман, 2. Коритник Всеволод д-р і Олена, 3. Олексій Євген інж. і Світляна, 4. Парфанович Теодор д-р і Йоанна, 5. Шипилявий Богдан і Христина	$	625,—
29.	*По $ 120,—:* 1. Ломиш Лев інж., 2. Стасюк Маркіян і Лідія, 3. Царик Леонід	$	360,—
30.	Топольницький Роман д-р	$	105,—
31.	Залеська Галина з Лагодинських	$	103,—
32.	Теплицький Петро	$	102,—
33.	*По $ 100,—:* 1. Горбачук Іван і Марія, 2. Гуцульське товариство ім. Олекси Довбуша, 3. о. Ґресько Павло, 4. Дусанівський Богдан і Софія, 5. Кладочний Михайло, 6. Когут Нестор д-р, 7. Криницька Тетяна, 8. Матух Олекса і Марія, 9. Пластовий 40-ий курінь ім. кн. Ольги, 10. Сайкевич Михайло д-р і Неоніля, 11. Скоробала Микола, 12. Слободян Іван інж. і Марія	$	1.200,—
		$	37.839,—
	Датки нижче 100 $	$	4.133,—
	Разом:	$	41.972,—

За згідність:

(—) Оксана Бережницька

Вашінґтон

1.	Котик-Степанович Остап д-р	$	5.065,—
2.	Антонович Омелян д-р і Тетяна д-р	$	2.025,—
3.	Залуцький Теодор д-р і Мирослава	$	1.025,—
4.	Об'єднання українців Вашінґтону	$	585,—
5.	Козак Богдан інж. і Ольга мгр	$	575,—
6.	Калиневич Іляріон д-р і Донна	$	525,—
7.	Ясінський Богдан мгр. і Тетяна	$	515,—

8.	Жук Василь і Тоня	$	500,—
9.	Надраґа Василь мґр.	$	245,—
10.	Асоціяція українців Америки	$	200,—
11.	Жіноча секція при Об'єднанні українців Вашінґтону	$	175,—
12.	Олійник Степан д-р	$	160,—
13.	Оришкевич Петро д-р	$	135,—
14.	Раковський Мирослав інж. і Олена	$	130,—
15.	*По $ 125,—:* Залуцький Ігор д-р, 2. Залуцький Мирон д-р, 3. Одарченко Петро і Марія, 4. Сось Іван інж. і Уляна	$	500,—
16.	Процик Степан і Люба	$	120,—
17.	Союз українок Америки, Відділ 78	$	110,—
18.	*По $ 100,—:* 1. Вашінґтонська група, 2. Ковалисько Михайло, 3. Костюк Теодор	$	300,—
		$	12.890,—
	Датки нижче 100 $	$	2.250,—
	Разом:	$	15.140,—

За згідність:

(—) Богдан Ясінський

Гартфорд

1.	Український Конгресовий Комітет Америки, Відділ	$	908,—
2.	Федеральна Кредитова Кооператива „Самопоміч"	$	340,—
3.	Крупа Борис	$	300,—
4.	Грицина Василь	$	293,—
5.	Пластова Станиця	$	230,—
6.	Пришляк Олександер і Анна	$	200,—
7.	Заячківська Марта	$	164,—
8.	*По $ 100,—:* 1. Братство колишніх вояків 1 Української Дивізії Української Національої Армії, Станиця, 2. Василенко Володимир, 3. Воскобійник Михайло д-р, 4. Гаврилів Петро, 5. Кукіль Іван і Ярослава, 6. Остапюк Ярослав д-р, 7. Теслюк Осип д-р	$	700,—
		$	3.135,—
	Датки нижче 100 $	$	2.518,—
	Разом:	$	5.653,—

Голівуд (Флорида)

1.	Доброноженко Петро і Людмила	$	250,—
2.	По $ *200,—:* 1. Гришко Галина, 2. Дзюбинський Роман	$	400,—
3.	*По $ 100,—:* 1. Гарматій Павло, 2. Данилевич Стефан і Стефанія, 3. Дейчаківський Богдан, 4. Дзюбинський Ераст, 5. Дутка Микола і Леся	$	500,—
		$	1.150,—
	Датки нижче 100 $	$	150,—
	Разом:	$	1.300,—

Денвер

1.	Пластова Станиця	$	1.086,—
2.	Івахів Іван	$	1.007,
3.	Гаєвська Софія	$	1.000,—
4.	Стасюк Й.	$	500,—
5.	Союз Українок Америки, Відділ 75	$	340,—
6.	Федорів Мирон д-р	$	250,—
7.	*По $ 200,—:* 1. Винар Богдан С. д-р, 2. Клеопов Лев і Євгенія	$	400,—
8.	Крупський Корнель і Наталія	$	145,—
9.	Осадца Мирон і Богданна	$	130,—
10.	Рущицький Марко і Ірина	$	120,—
11.	По $ 100,—: 1. Антоненко Микола, 2. Блок Марія, 3. Бозьо Михайло і Стефа, 4. Вініч Віктор і Надія, 5. Ганіщак Євген, 6. Кравчук Е. 7. Орищин Степан і Олена, 8. Стебельський Іван, 9. Федак Євген, 10. Хадай Василь і Ольга	$	1.000,—
		$	5.978,—
	Датки нижче 100 $	$	622,—
	Разом:	$	6.600,—

Детройт

1.	Джуль Павло д-р і Ірина	$	7.600,—
2.	Кульчицький Євген інж. і Фалина	$	4.325,—
3.	Федеральна Кредитова Кооператива „Самопоміч"	$	3.500,—
4.	Андрусякд Ілля д-р і Марія	$	3.225,—
5.	Балтарович Роман інж. і Марія д-р	$	2.605,—
6.	Лебедович Омелян д-р і Ксеня д-р	$	2.535,—
7.	Гнатчук Микола д-р і Ірина	$	2.185,—
8.	Українське Лікарське Товариство Північної Америки, Відділ	$	2.000,—
9.	Золоті Вечерниці	$	1.963,—
10.	Сливка Іван і Катерина	$	1.750,—
11.	Віхорек Михайло і Марта	$	1.600,—
12.	Українська Мічіґенська Ліґа	$	1.550,—
13.	Прокопович Володимир д-р	$	1.310,—
14.	Конопада Ярослав і Галина	$	1.300,—
15.	Томків Зиновій	$	1.255,—
16.	Панчак Іван і Олена	$	1.150,—
17.	Петріна Богдан інж. і Наталія	$	1.135,—
18.	Коцур Ігор інж. і Любомира д-р	$	1.110,—
19.	Король Ігор і Стефанія	$	1.085,—
20.	Дужий Ярослав і Ольга	$	1.060,—
21.	*По $ 1.000,—:* 1. Ампрім Франк д-р — Ірина Дячок-Ампрім д-р, 2. Балтарович Леся д-р, 3. Ґоїв Зенон і Ярослава, 4. Місьонг Пилип і Леся, 5. Смаль Іван д-р, 6. Феденко Степан і Анна, 7. Юрканін Михайло д-р і Ірина	$	7.000,—
22.	Козак Едвард і Марія	$	845,—
23.	*По $ 800,—:* 1. Лончина Богдан д-р і Орися, 2. Український Конґресовий Комітет Америки, Відділ	$	1.600,—

24. Колодчин Василь і Лідія . . . . $ 782,—
25. Український Конгресовий Комітет Америки, Метрополітальний Відділ . . . . $ 750,—
26. Юзич Маріян д-р і Христина . . . . $ 650,—
27. Лаврин Микола інж. і Надія . . . . $ 625,—
28. *По $ 620,—:* 1. Парфанович Софія д-р, 2. Цісарук Андрій д-р і Марія . . . . $ 1.240,—
29. Біланюк Петро д-р і Марія . . . . $ 611,—
30. Листопадова Академія . . . . $ 600,—
31. Куницький Микола і Надія . . . . $ 555,—
32. Пиндус Євген інж. $ 508,—
33. *По $ 500,—:* 1. Джуль Андрій д-р і Христина, 2. Жук Й., 3. Комітет Української Кімнати В. У., 4. Коссак Зенон д-р і Євгенія, 5. Савчук Степан і Валентина д-р, 6. Український Фестивальний Комітет . . . . $ 3.000,—
34. Серафин Олександер інж. і Зеня . . . . $ 485,—
35. Товариство Українських Інженерів Америки . . . . $ 460,—
36. Гайдукевич Іван . . . . $ 450,—
37. *По $ 400,—:* 1. хор „Думка”, 2. Кривуцький Володимир, 3. Марущак Теодор і Олена, 4. Фонд Допомоги „Діти дітям” і „Учителі учителям” через проф. Гайду . . . . $ 1.600,—
38. Слюсарчук Атанас д-р і Зірка . . . . $ 385,-
39. Білий Степан інж. і Ірина . . . . $ 350,—
40. Феденко С. і Н. . . . . $ 330,—
41. о. крил. Прокопович Іван . . . . $ 315,—
42. *По $ 300,—:* 1. оо. Василіяни, Церква Непорочного Зачаття, 2. Дигдало Володимир і Рома, 3. Лазарчук Роман, 4. Панчак Іван і Галя . . . . $ 1.200,—
43. Гнатчук Всеволод інж. і Христина . . . . $ 285,—
44. Гайда Ігор інж. і Рома . . . . $ 280,—
45. Федорко Дмитро і Люба . . . . $ 275,—
46. *По $ 250,—:* 1. Логінський Степан д-р, 2. Об'єднання Українців у Америці „Самопоміч”, 3. „Селектрон” Корпорація, 4. Федерація Американських Українців Стейту Мічіґен . . . . $ 1.000,—
47. Конюх Петро д-р і Дарія . . . . $ 235,—
48. Лисий Володимир д-р . . . . $ 227,—
49. *По $ 225,—:* 1. Вахна Антін д-р і Стефанія, 2. Жуковський Антін д-р і Святослава . . . . $ 450,—
50. Михальчук Микола і Марія . . . . $ 220,—
51. *По $ 200,—:* 1. Білинський Ігор і Марія, 2. Галицький Іван д-р і Оксана, 3. Гевко Любомир і Наталка, 4. Дудра Дарія, 5. Клюб українських абсольвентів Детройту і Віндзору, 6. Лазуренко Лідія, 7. Мадич Єлисавета, 8 Омек Дан, 9. Товариство „Просвіта” . . . . $ 1.800,—
52. Цап Михайло д-р і Мирослава . . . . $ 195,—
53. *По $ 185,—:* 1. Ляш Іван і Ірина, 2. Мигаль Володимир д-р і Оксана, 3. Пришляк Лев і Стефанія, 4. Товариство „Рідна Школа” . . . . . $ 740,—
54. Українсько-американський Осередок . . . . $ 182,-
55. Пластовий осередок праці УПС . . . . $ 180,-
56. Феденко С. і Дужий Я. . . . . $ 175,—
57. Український Народний Союз, Відділ 147 . . . . $ 170,—
58. Марчак Роман . . . . $ 160,—

59.	Голуб Ярослав і Людмила	$	155,—
60.	*По $ 150,—:* 1. Білий Орест, 2. Витвицький Тарас, 3. Гончаренко Петро, 4. Комітет Об'єднаних Жіночих Організацій, 5. Лісовський Богдан і Марія, 6. Чорній Семен і Марія	$	900,—
61.	*По $ 145,—:* 1. Барнич Василь, 2. Союз Українок Америки, 81 Відділ	$	290,—
62.	*По $ 140,—:* 1. Дякун Микола, 2. Савчук Василь д-р і Валентина	$	280,—
63.	*По 135,—:* 1. Вонторська Галя, 2. Маринюк Андрій і Люба	$	270,—
64.	Прокопович Степанида	$	130,—
65.	*По $ 125,—:* 1. Городиський О. д-р і Рената, 2. Панчак Тамара д-р, 3. Семеґен Петро і Марія, 4. Совірко Іван і Ольга	$	500,—
66.	Кузько Нестор	$	124,—
67.	Тхір Василь і Олена	$	120,—
68.	*По $ 115,—:* 1. Грушкевич Мотря з Бородієвичів, 2. Калимон Іван і Люба, 3. Пісецька Дарія, 4. Ухач Богдан, 5. Філь Григорій	$	575,—
69.	*По $ 110,—:* 1. Білоскурський Михайло, 2. Решетилович Ірина, 3. Соя Володимир, 4. Цап Михайло і Мирослава	$	440,—
70.	Щуровський Степан і С.	$	107,
71.	*По $ 105,—:* 1. Грушкевич Юрій Тарас інж., 2. Логінський Орест д-р і Степанія, 3. Папіж Василь і Галина	$	315,—
72.	*По $ 100,—:* 1. Антипів Олекса інж., 2. Бобяк О., 3. Дзюбановський Богдан д-р і Ольга, 4. Захарій Володимир і Ольга, 5. Зубаль Володимир, 6. Культурний Громадський Клюб, 7. Ніньовський Михайло і Ольга, 8. Оселя „Діброва", 9. Панасюк Любомир і Христина, 10. Панчак І. інж. і Л., 11. Процик Ольга, 12. Рижий Адам і Катерина, 13. Савка Я. д-р, 14. Семеген Василь, 15. Союз Українок Америки, Окружна Рада, 16. Українська Капеля Бандуристів, 17. Українська Координаційна Рада, 18. Український Демократичний Клюб, 19. Чубатий Данило і Ростислава, 20. Янчишин Іван д-р	$	2.000,—
		$	81.364,—
	Датки нижче 100 $	$	10.813,—
	Разом:	$	92.177,—

За згідність:

(—) Володимир Баранецький *(—) Слава Олесницька*

Клівленд

1.	Віжевський Іляріон і Ольга з Яцкевичів	$	4.410,—
2.	Білецький Володимир д-р і Юліяна з Крайківських, вплатила Мартинюк Олена, з Акрон, ЗДА	$	3.730,—
3.	Мартинюк Євген д-р і Олена, вплатила Мартинюк Олена, з Акрон, ЗДА	$	3.150,—
4.	Бачинський Константин	$	1.345,—
5.	Наукове Товариство Шевченка, Комітет ювілею Кубійовича	$	1.162,—
6.	Школьник Олександра д-р	$	1.125,—
7.	*По $ 1.100,—:* 1. Грушкевич Микола д-р і Марія, 2. Кравчук Ярослав і Анна, 3. Лаврів Василь і Ерна	$	3.300,—

8. Грабець Роман інж. і Мирослава . . . . $ 1.075,—
9. Паньків Володимир і Юлія . . . . $ 1.040,—
10. Борис Теодор . . . . $ 1.015,—
11. Ярослав Кузьмин інж. і Дарія . . . . $ 1.005,—
12. *По $ 1.000,—:* 1. Голіян Микола інж. і Ліда, 2. Завільська . . . . $ 2.000,—
13. Решетило Теодор д-р і Ольга . . . . $ 875,—
14. Кікта Степан і Євгенія . . . . $ 750,—
15. Подригуля Ірина . . . . $ 700,—
16. Говикович Ярослав мґр. і Дарія . . . . $ 625,—
17. Мичковський Мирослав д-р і Любомира . . . . $ 578,—
18. Сидір Ярослав інж. і Марта . . . . $ 575,—
19. Сагайдак Мирослава д-р . . . . $ 572,—
20. Пластова станиця . . . . $ 561,—
21. Кришталович Ярослав мґр. і Ярослава . . . . $ 555,—
22. Стрілецький Володимир інж. . . . . $ 510,—
23. Хміляк Василь інж. і Олена . . . . $ 507,—
24. *По $ 500,—:* 1. Вільшанський Андрій, 2. Вудкевич Іван, 3. Жгута Андрій д-р, 4. Захарій Ігор д-р і Арета, 5. Луцишин Теодор, 6. Сестрицтво при церкві св. Покрови Пр. Богородиці, 7. Сілецький Юліян д-р і Тетяна, 8. Українське лікарське товариство Північної Америки, Відділ Огайо . . . . $ 4.000,—
25. Возняк Володимир д-р . . . . $ 415,—
26. Павлишин Дмитро д-р . . . . $ 400,—
27. Фаріон Дмитро д-р і Гельґа . . . . $ 395,—
28. Раковський Ярослав інж. . . . . $ 389,—
29. Український золотий хрест, Відділ 8 ім. О. Теліги . . . . . . $ 375,—
30. Об'єднання українців в Америці „Самопоміч" . . . . $ 360,—
31. Руденський Ігор і Орися . . . . $ 340,—
32. Ждан Михайло проф. . . . . $ 339,—
33. 21 Курінь УПС „Буриверхи" . . . . $ 320,—
34. *По $ 300,—:* 1. Дейчаківський Микола д-р і Надія, 2. Ліщинецький Василь мґр. і Віра . . . . $ 600,—
35. Ставничий Іван . . . . $ 283,—
36. Озоринський Степан . . . . $ 260,—
37. Пластовий Курінь УПС А. Войнаровського . . . . $ 257,—
38. *По $ 250,—:* 1. Качала Созонт мґр., 2. Трач Павло інж. і Тетяна д-р, 3. 18 Курінь УСП „Шостокрилі" . . . . $ 750,—
39. Союз українок Америки — 33 Відділ . . . . $ 238,—
40. Шевчук Дмитро д-р . . . . $ 225,—
41. *По $ 200,—:* 1. Кашубинська Ірина, інж., 2. Союз українок Америки — Окружна рада, 3. Тарнавський Іван . . . . $ 600,—
42. *По $ 150,—:* 1. Нагірний Іван, 2. Снігуровський Володимир, 3. Сохацький Ярослав і Софія . . . . $ 450,—
43. Пластовий осередок праці УПС . . . . $ 145,—
44. Мороз Олег інж. і Галина . . . . $ 140,—
45. Фур Іван інж. і Степанія . . . . $ 139,—
46. Бобків Григорій інж. . . . . $ 135,—
47. *По $ 125,—:* 1. Дуб Маріян, 2. Музичка Ярослав д-р і Ляриса, 3. Попель Ярема, 4. Ювілейний комітет для відзначення 100-ліття НТШ . . . . $ 500,—
48. *По $ 120,—:* Левицький Витовт д-р, 2. Петрівський Микола і Алла $ 240,—

49. Малиновський Василь д-р . . . . $ 117,—
50. *По $ 115,—:* 1. Пап Михайло д-р проф., 2. Піхурко Микола д-р і Ярослава . . . . $ 230,—
51. Бачинський Іван і Наталія . . . . $ 105,—
52. *По $ 100,—:* 1. Байко Петро, 2. Бойчук Євген д-р, 3. Братство колишніх вояків І Дивізії Української Національної Армії, 4. Гіляревич Андрій інж. і Марта, 5. Кавка Микола і Марія з Яцкевичів Різник, 6. Маланчук Степан і Степанія, 7. Об'єднання бувших вояків в Америці, Відділ, 8. Похмурський Дан, 9. о. Ревтюк Михайло, 10. Сахно Степан і Анна, 11. Товариство бувших вояків, 12. Трач Михайло, 13. Федорів Володимир і Дарія, 14. Якубович Євген . . . . $ 1.400,—

$ 45.312,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 5.926,—

Разом: . . . . $ 51.238,—

За згідність:

(—) Микола Грушкевич

Лос Анджелес

1. Порайко Осип і Стефанія . . . . $ 1.770,—
2. Мулак-Яцківський Аркадій . . . . $ 1.500,—
3. *По $ 1.000,—:* 1. Кравець Микола і Валентина, 2. Олесіюк Андрій д-р і Христина . . . . $ 2.000,—
4. Пластова станиця і Пластприят . . . . $ 520,—
5. *По $ 500,—:* 1. Олесіюк Тиміш д-р, 2. Полотнянка Мирослав д-р і Ірина . . . . $ 1.000,—
6. Іванків В. д-р . . . . $ 300,—
7. *По $ 200,—:* 1. Олесіюк Тамара, 2. Союз українок Америки, 55 Відділ, 3. Стельмах Теодор . . . . $ 600,—
8. *По $ 150,—:* Палашевський Володимир і Люба, 2. Хейс Валентин . . . . $ 300,
9. *По $ 125,—:* 1. о. митр. Галик-Голутяк Степан і Надія, 2. Корінець Микола . . . . $ 250,—
10. Ґац Остап . . . . $ 120,—
11. *По $ 100,—:* 1. Балей Петро мґр., 2.Вибачинський Юрій, 3. Дусь із дружиною, 4. Козбур Тарас і Леся, 5. Костів Михайло, 6. Макух Ігор і Леся, 7. Мельник Петро і Наталія, 8. Н.Н., 9. Тишовницький Михайло і Анна, 10. Товариство українських інженерів Америки, Відділ, 11. Цап Степан, 12. Чумак Микола і Татяна, 13. Шенкірик Остап $ 1.300,—

$ 9.660,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 1.040,—

Разом: . . . . $ 10.700,—

Льорейн

1.	Український Конґресовий Комітет Америки, Відділ	$ 3.112,—
2.	Український Народний Дім	$ 920,—
3.	Союз Українок Америки, 69 Відділ	$ 896,—
4.	Українська Кредитова Кооператива	$ 265,—
5.	Товариство „Просвіта”	$ 150,—
		$ 5.343,—
	Датки нижче 100 $	$ 95,—
	Разом:	$ 5.438,—

Маямі

(Флорида)

1.	Ракуш Микола і Ірина	$ 8.000,-
2.	Ковальчук Михайло і Ольга	$ 2.000,—
3.	Трач Володимир і Анна	$ 1.550,—
4.	Сташків Ева	$ 1.100,—
5.	Бордахівський Олекса і Іван	$ 1.015,—
6.	*По $ 1.000,—:* 1. Возьний Андрій, 2. Горбова Євгенія, 3. Дурбак Ірина з Михайлових, 4. Крива-Сташків Євдокія, 5. Мартинович Іван і Ярослава, 6. Прокопишин Юрій і Ірина	$ 6.000,—
7.	*По $ 500,—:* 1. Ікалович Петро і Анастасія, 2. Маренін Мирон інж. і Марія, 3. Хомяк Степан і Елеонора	$ 1.500,—
8.	Дрозд Степан	$ 342,-
9.	Серна Павло і Софія	$ 310,—
10.	Левицький Олександер і Софія	$ 275,—
11.	Союз Українок Америки, 17 Відділ	$ 225,—
12.	*По $ 200,—:* 1. Жарський Едвард д-р і Дарія, 2. Українсько Американська Кредитова Кооператива	$ 400,-
13.	Бульба Степан д-р і Ольга	$ 165,—
14.	Паньків Василь і Юлія	$ 150,-
15.	Ганущак Іван	$ 136,—
16.	Михайленко Микола д-р і Ірина	$ 110,—
17.	Тершаковець Юрій д-р і Мирослава	$ 105,—
18.	*По $ 100,—:* 1. Бора Василь інж., 2. Гарасим Тимотей і Віра, 3. Дзюбинський Ераст і Валентина, 4. Перфецький Богдан і Наталія, 5. Сохор Осип, 6. Українські Сеніори, 7. Українсько-Американський Клюб, 8. Урбанський Омелян і Юлія, 9. Цегельський Юрій д-р і Соня, 10. Ярема Тома	$ 1.000,—
		$ 24.383,—
	Датки нижче 100 $	$ 2.295,—
	Разом:	$ 26.678,—

За згідність:

(—) Микола Ракуш

Міннеаполіс — Ст. Пол

1.	*По $ 1.000,—:* 1. Копцюх Михайло, 2. Покотило інж. і Софія	$	2.000,—
2.	Петров Александер інж. проф.	$	564,—
3.	Пакуляк Василь проф.	$	510,—
4.	Український Золотий Хрест, 15 Відділ	$	500,—
5.	Білецька Марія	$	406,—
6.	Соловей Оксана	$	340,—
7.	Янович Іван інж.	$	332,—
8.	Лятуринська Оксана	$	300,—
9.	Анастазієвський Микола проф.	$	140,—
10.	Гайдак Микола д-р і Павлина	$	127,—
11.	Кордиш-Головко Н.	$	100,—
		$	5.319,—
	Датки нижче 100 $	$	1.276,—
	Разом:	$	6.595,—

Норт Порт

(Флорида)

1.	*По $ 1.000,—:* 1. Барусевич Микола д-р і Софія, 2. Наболотний Михайло д-р і Тамара д-р, 3. Український релігійно-культурний осередок св. Андрія	$	3.000,—
2.	Петрина Василь д-р і Євгенія	$	850,—
3.	*По $ 525,—:* 1. Поритко Роман і Галина, 2. Різник Володимир і Павлина	$	1.050,—
4.	*По $ 250,—:* 1. Лотоцький Іван, 2. Похмурський Богдан, 3. Сениця Павло д-р і Меланія	$	750,—
5.	*По $ 200,—:* 1. Кузьма Мирон і Марія, 2. Повх Мирослава	$	400,—
6.	*По $ 150,—:* 1. Гарасимів Степан і Кляра, 2. Мартинів Галина, 3. Филипович С.	$	450,—
7.	Стефанишин Марія	$	120,—
8.	*По $ 100,—:* 1. Борисевич-Бойд Володимр, 2. Варивода Ірина, 3. Ґерус Мартюк Марія, 4. Довгань Віра, 5. Петрівський Михайло і Юлія, 6. Питляр Орест, 7. Слободян Іван і Марія, 8. Тесарович Ярослав і Марія, 9. Турула Павло і Олена, 10. о. митр. Форостій Теодосій і Анна	$	1.000,—
		$	7.620,—
	Датки нижче 100 $	$	100,—
	Разом:	$	7.720,—

Ньюарк — Ірвінґтон

1.	Мицдюк Ярослав д-р, Дарія д-р і Христина	$	3.025,—
2.	Кредитова кооператива „Самопоміч", Ньюарк	$	2.610,—
3.	Баранецький Володимир мгр. і Христина	$	2.575,—
4.	Олесницький Богдан д-р і Софія мгр.	$	2.195,—

5.	Олесницький Остап мґр. і Слава	$	1.825,-
6.	Олесницький Нестор адв. і Іванка	$	1.400,—
7.	Чайківський Богдан інж. і Ірина мґр	$	1.350,—
8.	Ярош Іван д-р і Олександра д-р	$	1.250,–
9.	*По $ 1.150,—:* 1. Смаль Олександер мґр. і Ольга, 2. Худьо Богдан д-р і Богданна мґр.	$	2.300,—
10.	Об'єднання українців в Америці „Самопоміч", Ньюарк	$	1.125,—
11.	*По $ 1.100,—:* 1. Гладка Рома мґр., 2. Малецький Юрій д-р, 3. Робак Богдан і Марія	$	3.300,—
12.	Ворох Степан і Степанія	$	1.075,-
13.	Бобеляк Дмитро	$	1.027,-
14.	*По $1.000,—:* 1. Ансамбль бандуристів під керівництвом Володимира Юркевича, 2. Бриндзя Тарас, Христина і Олекса, 3. Бурачинський Богдан д-р і Мирослава, 4. Когутяк Ярослав інж., 5. Кузьмак Любомир д-р і Оксана мгр. 6. Кухта Роман, 7. Маньовський Остап і Анна, 8. Олесницький Любодар, 9. Українська щадниця „Тризуб", Ньюарк, 10. Український конгресовий комітет, Відділ, 11. Хор української католицької церкви св. Івана Христителя, Ньюарк	$	11.000,
15.	Лесько Михаїл інж. і Лапичак Люба	$	675,—
16.	*По $ 600,—:* 1. Луків Іван і Степанія, 2. Явний Любомир д-р і Звенислава	$	1.200,—
17.	Завицький Мирослав проф.	$	550,-
18.	Коренець Денис проф. і Ольга з Добрянських	$	525,-
19.	Бобиляк Степан	$	520,—
20.	*По $ 500,—:* 1. о. Малюґа Павло (оо. Редемптористи), 2. Стефанівський Юрій д-р і Люба д-р, 3. Труш Осип	$	1.500,—
21.	Кравчук Роман д-р і Наталія	$	475,-
22.	Олесницький Юрій	$	372,-
23.	Темницький Іреней д-р і Софія	$	350,—
24.	*По $ 300,—:* 1. Лисобей Мирослав і Христина, 2. Шегедин Тарас д-р і Любов	$	600,—
25.	*По $ 250,—:* 1. Мосора Мирон нотар і Михайлина, 2. о. Ратич Іван і Марія, 3. Тиховський Ярослав д-р	$	750,—
26.	Галібей Роман інж. і Люба	$	240,—
27.	Стецюк Василь проф. д-р і Марія	$	230,—
28.	*По $ 200,—:* 1. Падковський Роман, 2. Чипак Ярослав інж. і Ольга	$	400,—
29.	*По $ 175,* 1. Андрушків Софія мґр., 2. Муссаковська Ольга, 3. Онишкевич Ілля мґр.	$	525,—
30.	*По $ 150,—:* 1. Гук Степан, 2. Грицай Тарас інж. і Ія, 3. Крупа Теодосій д-р і Люба, 4. Ратич Олег д-р і Іванна д-р, 5. Явний Любомир д-р і Марія	$	750,—
31.	Яремкевич Софія	$	135,–
32.	Романишин Іван	$	131,—
33.	*По $ 125,—:* 1. Баранецький Микола д-р і Христина, 2. Гладка Ірина мґр., 3. Гординський Володимир д-р і Тамара, 4. Дзедзик Андрій проф. і Ірина, 5. Ходновський Нестор інж. і Марія	$	625,—
34.	Турко Богдан інж.	$	110,—
35.	*По $ 100,—:* 1. Белендюк Михайло інж. і Лідія, 2. Бористен-Ткач Марія д-р, 3. Братство колишніх вояків української 1-ої дивізії УНА, Станиця, 4. Буняк Петро і Наталія, 5. Возняк Мирон мгр. і Наталія,		

6. Воловодюк Володимир інж., 7. Гнатейко Мирон інж. і Ольга, 8. Гнатик Володимир мгр. і Ольга, 9. Гнатів Василь і Богуслава, 10. Дубас Анна, 11. Касанова Хозе мгр. і Марія, 12. Кисілевський Роман д-р, 13. Кружок матерей при школі св. Івана Хрестителя, 14. Лазірко Антін і Ніся, 15. Ляшевич Ярослав д-р і Лідія д-р, 16. М. Г. д-р, 17. Магмет Степан і Валентина, 18. Мицьо Андрій і Віра, 19. Н. Н., 20. Ничай Степан д-р і Ірина, 21. Олесницький Мирон адв. і Зеня мгр., 22. Олесницький Тарас, 23. Онишкевич Л. інж. і Л. проф., 24. Пітьо Володимир адв., 25. Пітьо Роман адв., 26. Ричок Роман д-р і Любомира, 27. Свистун Марія, 28. Стефанів Марія, 29. Тритяк Ольга, 30. Хамуляк Іван мгр, 31. Цяпка Скоропад Іван, 32. Юрчук Іреней інж. і Олена, 33. Яворський Ярослав і Осипа . . . . $ 3.300,—

	$ 50.020,—
Датки нижче 100 $	$ 1.804,
Разом:	$ 51.824,—

За згідність:

(—) Володимир Баранецький *(—) Слава Олесницька*

Нью-Гейвен

1.	Ґолембйовський Іван проф.	$ 1.050,—
2.	Косович Тарас	$ 772,—
3.	Український Конґресовий Комітет, Відділ	$ 412,—
4.	Чайківський Михайло	$ 250,—
5.	Пікас-Витвицька Параскевія	$ 240,—
6.	Пик Михайло	$ 100,—
		$ 2.824,
	Датки нижче 100 $	$ 614,
	Разом:	$ 3.438,

Нью Джерсі

(стейт)

1.	Український Народний Союз, централя	$ 51.050,
2.	Коць Маріян і Іванна	$ 25.400,—
3.	Кознарський Мирослав мгр. і Марія д-р	$ 8.731,-
4.	Український Народний дім, Елизабет	$ 4.500,
5.	Федеральна кредитова кооператива „Самопоміч", Джерзі Сіти	$ 4.150,—
6.	Бачинський Олег д-р	$ 1.500,—
7.	Онишкевич Володимир інж.	$ 1.400,—
8.	Політило Юліян д-р	$ 1.200,-
9.	Матіяш Василь і Галина	$ 1.050,
10.	о. протоєрей Желехівський Богдан і Надія	$ 1.020,—
11.	Онуферко Володимир д-р	$ 1.005,—
12.	*По $1.000,—:* 1. Ансамбль бандуристів „Гомін", 2. Полянський Іван і Марія, 3. Самотулка Ляриса, 4. Свистун-Рівес Богданна д-р, 5. Стефанів Михайло д-р і Марія, 6. Шуган Степан і Евстахія	$ 6.000,—

13. Петришин Володимир д-р і Аркадія . . . . $ 650,—
14. Петришин Волтер д-р і Гелен . . . . $ 550,—
15. *По $ 500,—:* 1. Галібей Михайло і Теодосія, 2. Мацях Михайло і Марія, 3. Олесницький Любомир і Марта, 4. Савицький Петро, проф. і Ольга зі Стефанових . . . . $ 2.000,—
16. Домбчевський Ілярій д-р і Анна . . . . $ 410,—
17. Стахів Денис д-р і Мирослава . . . . $ 350,—
18. Дячук Володимир інж. і Уляна мгр. . . . . $ 300,—
19. Союз українок Америки, 71 Відділ . . . . $ 290,—
20. Кливак-Гореча Ольга з Чайківських . . . . $ 250,—
21. Крамарчук Ірина д-р . . . . $ 150,—
22. *По $ 100,—:* 1. о. Лукасевич Йосип, 2. Подоба Теодор, 3. Роговський Віктор і Марія, 4. Сенежак С. мгр., 5. Тарнавський Юрій і Уляна . . . . $ 500,—

$ 112.406,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 1.027,—

Разом: . . . . $ 113.433,—

За згідність:

(—) Володимир Баранецький *(—) Слава Олесницька*

Нью Йорк

(стейт і місто)

1. Наукове товариство ім. Шевченка . . . . $ 15.000,—
2. Кіналь Василь д-р і Ярослава мгр. . . . . $ 6.864,—
3. Федеральна кредитова кооператива „Самопоміч", Нью Йорк . . . $ 5.550,—
4. о. шамбелян Мирослав Мицишин . . . . $ 5.500,—
5. Союз українок Америки, 64 Відділ . . . . $ 5.015,—
6. Пирський Михайло . . . . $ 4.000,—
7. Українське лікарське товариство Північної Америки, централя . . . . $ 3.900,—
8. Український народний союз, Відділи . . . . $ 2.742,—
9. Ценко Микола д-р і Володимира . . . . $ 2.355,—
10. Волчук Роман інж. . . . . $ 2.100,—
11. Шаргун Степан інж. . . . . $ 2.000,—
12. Українська православна кооператива, Нью Йорк . . . . $ 1.600,—
13. Гриненко М. . . . . $ 1.500,—
14. Пластові курені: 2-ий УСП і 17-ий УПС „Перші стежі" . . . . . $ 1.470,—
15. Паньківський Кость д-р і Марія . . . . $ 1.452,—
16. „Українське село", Ґлен Спей . . . . $ 1.345,—
17. Прокоп Мирослав д-р і Люба . . . . $ 1.225,—
18. Ржепецький Борис і Марія . . . . $ 1.200,—
19. Український конгресовий комітет Америки, централя . . . . . . $ 1.166,—
20. Бакало Іван проф. і Варвара . . . . $ 1.125,—
21. *По $1.060,—:* 1. Залеська Марія Володимира, 2. Падох Ярослав д-р і Ірина д-р . . . . $ 2.120,—
22. Кебало Константин . . . . $ 1.025,—
23. *По $1.000,—:* 1. Пласт — „Ватага бурлаків", 2. Возьний В., 3. Гуцуль-

ська церква ім. св. Івана Хрестителя, Гантер, 4. Журавель Григорій і Надія, 5. Іваницький Р. і Л., 6. Коровицький Ю., 7. Лисяк Роман д-р, 8. Мриглод Ярослав Володимир, 9. Нижанковський Зенон д-р, 10. Никифорук Василь і Зеновія, 11. Пелешок Корнель і Катерина, 12. Пінковський Нестор інж., 13. Плескун Ярослав і Анна, 14. Рак Володимир мґр. і Анна, 15. Салик Степан мґр., 16. Трухлий Юрій д-р, 17. Угера Н. і В., 18. Феденко Степан, 19. Храпливий Зеновій Володимир д-р, 20. Цимбалістий Богдан д-р і Марта . . . . $ 20.000,—

24. Косович Дмитро мґр. . . . . $ 850,—
25. Осінчук Роман д-р . . . . $ 755,—
26. 64 бувші члени академічного товариства „Січ" у Відні . . . . . $ 750,—
27. Кокорудз Володимир д-р . . . . $ 660,—
28. Бук Андрій і Катерина . . . . $ 600,
39. *По $ 550,—:* 1. Гробельський Степан і Надія, 2. Шпетко Микола д-р $ 1.100,—
40. Рожанковський Степан мґр. і Іванна мґр. . . . . $ 540,—
41. *По $ 525,—:* 1. Вербинець Лев, 2. Лепкалюк Мирон інж., 3. Салдан М., 4. Скорецька Галина д-р, 5. Товариство українських інженерів Америки, Відділ, 6. Чубатий Роман проф. . . . . $ 3.150,—
42. Пластовий курінь „Лісові чорти" — 3-ий курінь УСП і УПС . . . $ 515,—
43. *По $ 500,—:* 1. Бойчук Володимир і Розалія, 2. Гунчак Мирон і Ярослава, 3. Зеньків Володимир д-р, 4. Косиця І., 5. Кулинич Зеновія, 6. о. Мудрий Л., 7. Пластовий курінь „Бурлаки", УСП і УПС, 8. Роговський О., 9. Рогозинський К. д-р, 10. Савчак Мирослав, 11. Сіяк Станислав і Іванна, 12. Тріска Євгенія, 13. Український спортовий клюб, 14. Щур Василь і Марія . . . . $ 7.000,—
44. Баглай Дмитро . . . . $ 400,—
45. Союз українок Америки, Відділ 1 . . . . $ 365,—
46. *По $ 350,—:* 1. Кіфор Іван, 2. Український народний дім . . . $ 700,—
47. Дикий Михайло . . . . $ 308,—
48. Галів Микола інж. і Зірка . . . . $ 300,—
49. Терлецький Маркіян проф. . . . . $ 292,—
50. Щур Лев і Оксана . . . . $ 291,—
51. Об'єднання українців в Америці „Самопоміч" . . . . $ 275,—
52. *По $ 250,—:* 1. Вишиваний В. д-р, 2. Підгородецька М. 3. Саляк В. $ 750,—
53. Ворох Володимир і Марія . . . . $ 210,—
54. *По $ 200,—:* 1. „Броди" — ф-ма Мясних виробів, 2. Воєвідка Ярослав д-р, 3. Пежанський Михайло інж. і Любомира . . . . $ 600,—
55. *По $ 185,—:* 1. Макаревич Іван д-р, 2. Савчак Володимир д-р . . $ 370,—
56. *По $ 170,—:* 1. Малюца Антін, 2. Савицький Мирослав д-р . . . $ 340,—
57. Рекшинський Василь . . . . $ 161,—
58. о. Ткачук Іван . . . . $ 160,—
59. Дармохвал Володимир і Ольга . . . . $ 155,—
60. Погорецький Роман д-р . . . . $ 151,—
61. *По $ 150,—:* 1. Гаврих Марія, 2. Лиман Леонід, 3. Сурмач Мирон, 4. Цімура Ярослав інж. . . . . $ 600,—
62. Пластовий курінь УСП і УПС „Чорноморці" . . . . $ 141,—
63. Врецьона Володимир д-р . . . . $ 140,—
64. Бачинський Юліян . . . . $ 138,—
65. Ґерус Ярослав . . . . $ 130,—
66. *По $ 125,—:* 1. „Арка" — книгарня, 2. Бульбенко Федір, 3. Зятик Гільдана, 4. Козіцький Володимир, 5. Могилин Петро і Анастасія, 6. Мриглод Марія, 7. Прадищук Андрій, 8. Товариство „Пролог" $ 1.000,—

67.	*По $ 120,—:* 1. Кічуроська-Кебало, 2. Кузьо Н. проф.	$	240,—
68.	Об'єднання українських ветеринарних лікарів	$	111,—
69.	*По $ 110,—:* 1. Загайкевич Богдан проф., 2. „Думка" хор, 3. Сочинський Ростислав д-р	$	330,—
70.	*По $ 100,—:* 1. Баран Остап д-р, 2. Борковський Роман д-р і Марія, 3. оо. Василіяни, 4. Вереш В. д-р, 5. Головна рада ордену Залізного Хреста армії УНР, 6. Гордіюк Іван інж., 7. Гринишин І., 8. Ґеруляк Богдан, 9. Ґусаковський В., 10. Джонс Доротея, 11. З'їзд уладу старших пластунів, 12. Калинович Василь д-р, 13. Колтунюк Мирослав інж. і Ірина, 14. Координаційна комісія українських молодечих організацій міста Нью Йорку, 15. Кравчук Мирон д-р, 16. Крайова пластова старшина ЗСА, 17. Куницька Александра, 18. Курис Максим, 19. Мацях Марія, 20. Організація державного відродження України, 21. Організація оборони чотирьох свобід України, 22. Паньків Степан, 23. Пасіка Володимир д-р, 24. Пастернак Ю., 25. Пашковський Богдан, 26. Пласт станиця, 27. Романюк Євген, 28. Руденський В. д-р, 29. Сидор І. д-р, 30. Сидор Теодора, 31. Соневицький Михайло проф. і Ольга, 32. Сочинський В. д-р, 33. Союз українських купців, 34. Стебельська Лідія, 35. Сушків Александер д-р, 36. Тиховська Юліяна і Данкович Дональд, 37. Товариство бувших вояків УПА, 38. Трофіменко С. д-р, 39. Федів Іван, 40. Цігаш Олена, 41. Яремчук Григорій, 42. Ястрембський Юліян інж. і Оля	$	4.200,—
		$	119.032,—
	Датки нижче 100 $	$	11.239,—
	Разом:	$	130.271,—

За згідність:

(—) Володимир Баранецький *(—) Слава Олесницька*

Пассейк

1.	Филипчак Борис д-р і Ірина	$	6.750,—
2.	*По $1.000,—:* 1. Мельничук Василь і Юстина, 2. Прятка Андрій	$	2.000,—
3.	о. Клепарчук Степан	$	500,—
4.	Організація Оборони Лемківщини	$	330,—
5.	*По $ 100,—:* 1. о. митр. В. Білинський, 2. Об'єднання українців в Америці „Самопоміч", 3. Українська католицька парафія, 4. Український Народний Союз, 42 Відділ	$	400,—
		$	9.980,—
	Датки нижче 100 $	$	591,—
	Разом:	$	10.571,—

За згідність:

(—) Володимир Баранецький *(—) Слава Олесницька*

Рочестер

1.	Українська Кредитова Кооператива	$ 1.850,–
2.	Цегельський Євген д-р	$ 1.050,—
3.	Омецінський Ростислав	$ 1.025,—
4.	Український Конгресовий Комітет Америки, Відділ	$ 750,—
5.	Комітет вечерниць „Червона Калина"	$ 700,–
6.	Чорнобіль Андрій	$ 500,—
7.	Кольцьо — Мурин Люба	$ 400,—
8.	Союз Українок Америки, 47 Відділ	$ 200,—
9.	Громадський Комітет Допомоги ЕУ	$ 188,—
10.	Весела Стефанія	$ 140,—
11.	Пластова Станиця	$ 128,-
12.	„Вечірка Ірин"	$ 110,—
13.	*По $ 100,—:* 1. Капітан Дмитро д-р, 2. Крижанівський Михайло і Марія, 3. Лонкевич Марко інж., 4. Матковський Ярослав інж., 5. Організація Державного Відродження України, Відділ, 6. Семанюк Василь і Соня, 7. Союз Українок Америки, 46 Відділ, 8. Українське Лікарське Товариство Північної Америки, Відділ на середній Нью Йорк, 9. Український Золотий Хрест, 18 Відділ, 10. Український Народний Дім, 11. Юрків — Бетін Христина мгр.	$ 1.100,—
		$ 8.141,-
	Датки нижче 100 $	$ 782,–
	Разом:	$ 8.923,–

Сан Франціско

1.	Данищук Григорій д-р і Текля	$ 5.412,–
2.	Сидорак Ярослав д-р і Оксана	$ 1.550,-
3.	Маренін Юрій інж. і Галина	$ 600,-
4.	Гувер Анна С.	$ 500,—
5.	*По $ 350,—:* 1. Кладко Осип, 2. Стеців Богдан і Галина	$ 700,—
6.	Лисько Олександер	$ 320,—
7.	*По $ 250,—:* 1. Гувер-Гринишин Галина, 2. о. Микита Андрій, 3. Українська католицька місія св. ап. Андрея, 4. Українська катлицька місія св. Володимира, 5. Українська католицька церква Непорочного Зачаття	$ 1.250,—
8.	Оренчук Володимир д-р і Ярослава	$ 200,—
9.	Зубрицький Теодор	$ 150,—
10.	*По $ 100,—:* 1. Візір Віталій, 2. Гамерський Богдан і Гілія, 3. Зубрицький Зенон, 4. Каменецький Леонід д-р і Уляна, 5. Козбур Нестор і Люба, 6. Сороковський Юрій д-р і Надія д-р, 7. Де Цмайло-Кульчицький Тарас	$ 700,—
		$ 11.382,–
	Датки нижче 100 $	$ 1.093,—
	Разом:	$ 12.475,–

За згідність:

(—) Оксана Сидорак

Сиракузи

1. Ґудзяк Олександер д-р	$	1.200,—
2. Український конгресовий комітет Америки, Відділ	$	886,—
3. Логаза Михайло д-р і Марія	$	720,—
4. Романюк Іван інж.	$	169,-
5. *По $ 100,—:* 1. Боцунь Тома проф., 2. Гірняк Андрій, 3. Гурський Яків д-р і Валентина, 4. Пундус Іван, 5. Пластова станиця, 6. Пластовий 34 курінь юнаків, 7. о. митр. Середович Василь, 8. Середович Михайло мґр і Ірина, 9. Українська кредитова кооператива „Самопоміч", 10. Український Народний Союз, 39 Відділ „Українська Січ"	$	1.000,—
	$	3.975,—
Датки нижче 100 $	$	235,—
Разом:	$	4.210,—

Ст. Петерсбурґ

(Флорида)

1. Вертипорох Юлія	$	650,—
2. Черевко В. і Я.	$	620,
3. Сольчаник Богдан і Стефанія	$	300,—
4. *По $ 200,—:* 1. Когут Іван і Анна, 2. Куриляк Михайло і Анна, 3. Лесько Іван, 4. Ривак Степан, 5. Сарахман, 6. Филипович Євген і Ольга	$	1.200,—
5. Гуцуляк В. М.	$	150,—
6. *По $ 100,—:* 1. Арвін Люся, 2. Війтович Михайло, 3. Головід Б., 4. Залінський М., 5. Кулицький Теодор і Марґарета, 6. Марукевич Осипа, 7. Михайленко Осипа, 8. Фріт М. і Ольга, 9. Цегельська Стефанія	$	900,—
	$	3.820,—
Датки нижче 100 $	$	350,—
Разом:	$	4.170,—

Трентон

1. Кузик Дмитро інж. і Дарія мґр.	$	4.465,—
2. Костюк Іван мґр. і Галина	$	1.165,-
3. Лабка Ярослав мґр. і Ярослава з дому Фостяк	$	1.100,—
4. *По $1.000,—:* 1. Кассіян Теодосій, 2. Кузик Дарія в 5-ту річницю смерти кардинала Йосипа Сліпого, 3. Фараонів Богдан д-р і Ольга	$	3.000,—
5. Сендзік Теодосій д-р і Віра	$	725,—
6. Залеський Тадей	$	625,—
7. Незд Софія	$	500,
8. Союз українок Америки, 11 Відділ	$	391,
9. Мриглоцька Люба	$	300,—
10. Ґіль Зеновій д-р і Володимира	$	270,—
11. Пластова станиця, Трентон	$	220,-
12. Левицький Роман і Теодор	$	200,

13. Осадца Мирон і Богданна . . . . $ 130,—
14. Бованко Ірина . . . . $ 125,-
15. о. Ґіль Марко . . . . $ 120,—
16. Рудь Теодора . . . . $ 115,—
17. Мартиненко Михайло . . . . $ 103,—
18. *По $ 100,—:* 1. Громадський комітет міста Трентону, 2. Кащук Михайло, 3. Мриглоцький В., 4. Струк Володимир, 5. Федеральна кредитова кооператива „Самопоміч" . . . . $ 500,—

$ 14.054,-

Датки нижче 100 $ . . . . $ 1 486,—

Разом: . . . . $ 15.540,—

Філядельфія

(і стейт Пенсильванія)

1. Українська Федеральна Кредитова Кооператива „Самопоміч" — Філядельфія . . . . $ 13.500,—
2. Степова-Карпяк Марія . . . . $ 4.351,
3. Кий Василь і Лідія . . . . $ 4.150,—
4. Товариство Українських Інжинерів — Відділ у Філядельфії . . . $ 3.175,–
5. *По $3.000,—:* 1. Біланюк Олекса д-р і Ляриса, 2. Черник Олександер д-р і Зеня д-р . . . . $ 6.000,
6. *По $2.500,—:* 1. Білас Мирон інж. і Славомира, 2. Куземський Іван інж. і Марія . . . . $ 5.000,—
7. *По $2.250,—:* 1. Землякцьке Об'єднання Тернопільщина, 2. Українська Щадниця . . . . $ 4.500,
8. Союз Українців Католиків „Провидіння" . . . . $ 2.002,-
9. *По $2.000,—:* 1. Мелуха Володимир інж. і Ірина, 2. Гурченюк Богдан інж. і Христина . . . . $ 4.000,—
10. Горбачевський Тарас і Дора із синами Олексою і Петром . . . . $ 1.660,—
11. Кліш Неоніля . . . . $ 1.520,
12. *По $1.500,—:* 1. Братство Колишніх Вояків 1-шої Української Дивізії УНА 2. Гриців Теодозій і Лукія, 3. Геврик Тит інж. і Софія, 4. Даниленко Іван інж. і Наталка, 5. Кушнір Лев д-р і Ірина, 6. Новаківський Сидір і Евгенія, 7. Третяк Олег д-р і Рената д-р, 8. Шашаровський Володимир і Юлія . . . . $ 12.000,—
13. Союз Українок Америки 20-тий Відділ . . . . $ 1.297,
14. Захарчук Борис інж. і Дзвінка . . . . $ 1.250,-
15. Бурачинська Ліда інж. . . . . $ 1.205,–
16. Татунчак Юліян Володимир . . . . $ 1.190,—
17. Кос Роман д-р і Анна . . . . $ 1.141,—
18. Цюк Ярослав інж. . . . . $ 1.140,—
19. Тимяк М. Сидір інж. і Марія . . . . $ 1.125,—
20. Бриндзей Степан . . . . $ 1.110,—
21. *По $1.100,—:* 1. Гладкий Ярослав інж., 2. Демянчук Любомир і Христина . . . . $ 2.200,—
22. Винницький Володимир і Ірина . . . . $ 1.095,

23. Мазепа Ілярій і Емілія . . . . $ 1.060,—
24. *По $1.050,—:* 1. Крижанівський Юліян інж. і Лідія, 2. Кир Василь Лостин . . . . $ 2.100,—
25. *По $1.000,—:* 1. Бережницький Юрій д-р і Стефанія, 2. Вомпель Роман, 3. Гайдукевич Лука, 4. Глинянський Іван і Діяна, 5. Зубаль Ярослав інж. і Мирослава, 6. Каплистий Макар інж. і Марія, 7. Кирилюк Артемій, 8. Кліш Володимир д-р і Віра, 9. Маланчук Зенон, 10. Пушкар Володимир д-р і Стефанія інж., 11. Шиприкевич Володимир інж. і Олена, 12. Утриско Мирон мгр. і Олена . . . . $ 12.000,—
26. Яцкевич Лев інж. і Олександра . . . . $ 715,-
27. *По $ 700,—:* 1. Архиєпископ Богачевський Константин, 2. Кліш Василь і Аврелія Буковина . . . . $ 1.400,—
28. *По $. 625,—:* 1. о. мітр.. Білянич Іван. д-р,. 2. Шиприкевич. Марта $ 1.250,—
29. *По $ 600,—:* 1. Кіпа Альберт проф. і Оксана, 2. Митр. Степан Сулик, 3. Шуст Ігор і Дарія . . . . $ 1.800,—
30. *По $ 550,—:* 1. Ільницька Ірина, 2. Слюзар Олег, д-р, 3. Ткачук Василь . . . . $ 1.650,—
31. Блавацький Володимир і Евдокія . . . . $ 535,—
32. Роспутько Андрій і Ольга . . . . $ 520,—
33. Ходак Василь . . . . $ 502,—
34. *По $ 500,—:* 1. Пластовий Курінь „Лісові Чорти”, 2. о. мітр. Зенон Злочовський, 3. Кознарський Зенон, 4. Кравчук Павло мгр і Інна, 5. Тарнавський Остап д-р і Марта, 6. Тарнавський Петро і Анна, 7. Ткачук Павло, 8. Н.Т.Ш. осередок . . . . $ 4.000,—
35. *По $ 400,—:* 1. Вовчук Оксана, 2. Одежинський Богдан і Марія $ 800,—
36. *По $ 350,—:* 1. Давид Яків, 2. Яцкевич Тарас . . . . $ 700,—
37. Лисобей Мирослав інж. і Христина . . . . $ 320,—
38. *По $ 300,—:* 1. Ковальчук Михайло інж. 2. Михайлюк Олександер, 3. Плюта Іван і Христина, 4. Фаріон Евген інж. і Оксана . . . . . . $ 1.200,—
39. Сеньківський Теодосій д-р і Ірина . . . . $ 285,—
40. Працівники Фірми Вестінггавзен . . . . $ 277,—
41. *По $ 275,—:* 1. Кондрат Петро і Марія, 2. Цісик Тетяна д-р і Зенон . . . . $ 550,—
42. *По $ 250,—:* 1. Артимишин Богдан і Теофіля, 2. Дикий Роман д-р і Евгенія, 3. УАКРада Відділ, 4. Федорів Петро д-р і Іванка, 5. Яримович Ярослав д-р і Марта . . . . $ 1.250,—
43. *По $ 240,—:* 1. Дзівак Іван і Анна, 2. Максюк Володимир і Наталія . . . . $ 480,—
44. Бульба Микола і Ліда . . . . $ 235,—
45. *По $ 225,—:* 1. Лучаковський Богдан інж., 2. Мельничук Мирон і Теофіля, 3. Український Народний Союз — Окружна Рада . . . . $ 675,—
46. Союз Українок Америки 90-тий Відділ . . . . $ 207,—
47. *По $ 200,—:* 1. Войтович Микола д-р, 2. Гнатюк Богдан Т. д-р і Ірина, 3. Ґіба Степан і Олена, 4. Кірик Петро, 5. Кравчук Юрій, 6. Полатайко Ярослав і Людмила, 7. Саляк Василь д-р і Рома, 8. Союз Українок Америки, Централя, 9. Шумська Марія . . . . $ 1.800,—
48. Завицький Роман . . . . $ 185,—
49. Луцький Олександер . . . . $ 180,—
50. *По $ 175,—:* 1. Бобинський Ярослав, 2. Вонторський Олександер інж. і Софія, 3. Касіян Микола і Марія, 4. Об'єднання Українців в Америці „Самопоміч” Відділ, 5. Янкевич Осип . . . . $ 875,—

51. Пушкар Лев і Стефанія . . . . $ 170,—
52. Лех Григорій . . . . $ 160,—
53. *По $ 150,—:* 1. Білик Микола і Евгенія, 2. Дубик Ольга, 3. Заплатинський Стефан і Марія, 4. Івасиків Олександра, 5. Кавка Микола і Володимира, 6. Кишакевич Юрій д-р і Тетяна д-р, 7. о. Михайлевський Зенон, 8. Музичка Іван, 9. Сорока Василь і Юзефа, 10. Українська Щадниця „Тризуб", 11. Федорів Ігор д-р і Марта, 12. о. шамб. Харина Мирослав і Марія, 13. Цеглик Еміль і Емілія, 14. Яців Володимир мгр . . . $ 2.100,—
54. Турчин Олександер і Марта . . . . $ 145,—
55. Головчак Юліян інж. і Марія . . . . $ 140,—
56. Український Конґресовий Комітет Америки, Відділ . . . . $ 126,—
57. *По $ 125,—:* 1. Андрейчук Віра, 2. Бандера Володимир д-р, 3. Когутяк В. д-р, 4. Комановська-Захарясевич Марія, 5. Левицький Роман інж. і Тетяна, 6. о. Лободич Роман, 7. Мартюк Сильвестер д-р, 8. Процик Микола і Марія, 9. Сімків Володимир і Марія, 10. Сірий Стефанія з Левицьких, 11. Федик Роман, 12. Цибрівський Роман, 13. Чорпіта Стефан інж. і Христина, Шанковський Лев проф. і Марта $ 1.750,—
58. *По $ 110,—:* 1. Кравців Роман і Ірина, 2. Парафія Української Католицької Церкви св. Юрія Пітсбург, 3. Українська Лікарське Товариство Північної Амерки . . . . $ 330,—
59. Петришин Михайло . . . . $ 105,—
60. *По $ 100,—:* 1. Гарасимович Орест і Роксоляна, 2. Глутковський Петро, 3. Діловий Комітет Першого З'їзду Комарянців, 4. Довбенко Ростислав д-р, 5. Залінський Ярослав, 6. Качор Володимир інж., 7. Кебуз Володимир, 8. о. Кобат Іван, 9. Комітет Допомоги Виданню ЕУ, 10. Комічак Михайло інж., 11. Корчинський Михайло інж., 12. Кулиняк Іван і Уляна, 13. Лацик Євген проф. і Віра, 14. Лучанко Ярослав, 15. Манастирський Честер, 16. Мах Микола, 17. Микулович Ярослав д-р, 18. Осередок Праці Пластових Сеніорів, 19. Паламар Михайло д-р і Галина, 20. Перфецький Юрій д-р і Христина, 21. Пісецька-Фарлей Марта мґр., 22. Пітбурський Комітет ФКУ при Гарварді, 23. Пластовий Курінь „Чортополохи", 24. Ф-ма Повзанюк і Комаринський Б., 25. Романів Володимир і Евгенія, 26. Сачко Василь, 27. Сенейко Степан, 28. Сенишин Амброзій, 29. Сум Нестор, 30. Татомир Ярослав, 31. Товариство Українських Сеніорів, 32. Українське Католицьке Релігійне Товариство „Св. Софія", 33. Український Горожанський Клюб — Франклін, 34. Український Спортовий Осередок „Тризуб", 35. Українські Комбатанти, 36. Українське Технологічне Товариство — Піттсбург, 37. Федорів Мирон, 38. Хор при „Самопомочі", 39. Чайковський Зенон і Людмила, 40. Чепіль Володимир і Ліза, 41. Шарко Т., 42. Щупаківський Іван, 43. Ящун Василь д-р., 44. Тим'як Сидір Михайло . . . . $ 4.400,—

$ 125.588,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 10.106,—

Разом: . . . . $ 135.694,—

За згідність:

(—) Володимир Пушкар

Чікаго

СПИСОК ч. I — Індивідуальні — від 1.000.00 дол. і більше:

1.	Васинчук Інж. Анатоль і д-р Ірина	$	5.000,—
2.	Смик д-р Роман і Лідія	$	3.700,—
3.	Демус д-р Пилип і Володимира	$	3.300,—
4.	Панчук д-р Ярослав і мґр. Ярослава в пам'ять братів: Володимира, студентва львівської політехніки, і Богдана, д-ра мед., Панчуків, і у пам'ять батьків д-ра Адольфа і Анни Слижів	$	3.100,—
5.	Дахнівська Франка в пам'ять чоловіка проф. Дмитра і батьків Дмитра і Анни Татарських	$	3.000,—
6.	Целевич д-р Богдан	$	2.700,—
7.	Ткачук д-р Богдан і Ореста	$	2.150,—
8.	Котенко Володимир	$	2.050,—
9.	*По $2.000,—:* 1. Вислоцький інж. Ігор і д-р Марта, 2. Іваницький д-р Мирон і Стефанія, 3. Мула д-р Ілля	$	6.000,—
10.	Влох Михайло	$	1.960,—
11.	Бабяк проф. Павло і Бронислава	$	1.900,
12.	Фішер-Слиж д-р Марія	$	1.850,—
13.	Іванців д-р Мирослава в пам'ять чоловіка д-ра Івана	$	1.500,—
14.	Артимович інж. Антін і Стефанія	$	1.312,—
15.	*По $1.300,—:* 1. Фединяк д-р Володимир і Ореста, 2. Харкевич д-р Мирослав і Олена	$	2.600,—
16.	Ґорчинський д-р Анастасій і Іванна	$	1.200,—
17.	Хрептовський д-р Ахіль і Віра	$	1.135,—
18.	*По $1.100,—:* 1. Кодельський д-р Ігор і Людмила, 2. Максимонько Пилип, 3. Павлинський д-р Степан і Уляна в пам'ять плем. Осипа Павлинського, 4. Сидор д-р Павло і д-р Юлія, 5. Ткачук д-р Теодор, 6. Харук д-р Петро і Галина	$	6.600,—
19.	*По $1.075,—:* 1. Куляс д-р Юліян і Єлисавета, 2. Пундій д-р Павло	$	2.150,—
20.	Рінецький д-р Модест і Марія	$	1.050,—
21.	*По $1.025,—:* 1. Гавдьо інж. Василь, 2. Мицик дир. Роман і Ольга, 3. Плешкевич д-р. Омелян і Емілія	$	3.075,—
22.	Петеш Зенон і Юлія	$	1.020,—
23.	Сайкевич д-р Віктор і Марія	$	1.010,—
24.	*По $1.000,—:* 1. Боднарук д-р Богдан і проф. Віра в пам'ять батька Олександра Лукаша, 2. Бутринський о. митрат Маріян, 3. Голод Роман, 4. Городиловський д-р Юрій і мґр. Ірина, 5. Городиський мґр. Орест в пам'ять дружини Дани, 6. Денисюк-Палій Любомира в пам'ять чоловіка ред. Миколи Денисюка, 7. Кокорудз д-р Ярослав і Юлія, 8. Кузич д-р Юрій і Таня, 9. Мартинюк Роман і Наталія, 10. Мартинюк Ярослав, 11. Марчук д-р Василь і Оксана, 12. Пошиваник інж. Олексій і Дора, 13. Річардсон д-р Тед і д-р Іванна, 14. Рудавський д-р Іван і Аліція, 15. Рудакевич Любомира в пам'ять мами Юліянни і сестри Мирослави Домбровських, 16. Смаль Осип, 17. Соколовський д-р Володимир, 18. Стельмащук мґр. Юрій, 19. Стефурак д-р Василь і Емілія, 20. Тимняк д-р Микола, 21. Цибрівський д-р Олекса і Мирослава, 22. Школьник Теодат	$	22.000,
		$	81.362,—

СПИСОК ч. 2 — Індивідуальні — від 500,— дол. до 1.000,— дол.

1.	Стеців Мирон	$ 910,—
2.	Турянський мгр. Мирослав і Рома	$ 800,—
3.	Войнаровський д-р Роман і д-р Емілія	$ 725,-
4.	Наконечний Олександер	$ 720,-
5.	Огаренко мгр. Іван	$ 700,-
6.	*По $ 600,—:* 1. Гладкий д-р Петро і Орися, 2. Личик інж. Святослав і д-р Неоніля	$ 1.200,—
7.	*По $ 550,—:* 1. Боднарук проф. Іван і проф. Леонтія в пам'ять брата Костя Боднарука, 2. Ґула Петро і Ангелина, 3. Ліськевич інж. Тарас і Анна, 4. Красник мґр. Іван, 5. Яримович проф. Юрій і Ореста	$ 2.750,—
8.	Бабчук Василь і Галина	$ 520,—
9.	*По $ 500,—:* 1. Бабчук д-р Юрій, 2. Бабій Іван і Осипа, 3. Бабій Олесь, 4. Бабій Петро і Стефанія в пам'ять мами Євфемії Чорній, 5. Басюк мґр. Еміліян і Ліна, 6. Ватраль дир. Богдан і Петруся, 7. Гарасовський Остап і Іванна, 8. Годчак інж. Василь, 9. Головатий д-р Михайло і Ольга, 10. Ґаджера Осип в пам'ять дружини Надії, 11. Ґорчинський д-р Андрій і Христя, 12. Дем'янчук Євген і Орися, 13. Дудяк д-р Степан і Ольга, 14. Кочій д-р Семен і Стефанія, 15. Кочман д-р Тома і мгр. Олександра, 16. Лабка Ярославна в пам'ять чоловіка мґра Ярослава — Трентон, Н. Дж., 17. Литвинишин Осип і Зеновія, 18. Михайлович Анна в пам'ять брата д-ра Богдана, 19. Михайлович д-р Ярослав і Анастазія, 20. Огаренко д-р Володимир і Любомира, 21. Петрина д-р Василь і Євгенія, 22. Попович д-р Петро і Ірина в пам'ять батька проф. Дмитра Шумея, 23. Процик д-р Юрій і д-р Лідія, 24. Ростун інж. Василь, 25. Савка мґр. Ірена, 26. Самбірський д-р Степан і Ангелина, 27. Труxлий д-р Василь і Лідія, 28. Фаріон д-р Олександер і Ярослава, 29. Хлипиняч Ярослав і Янка в пам'ять батька Івана, 30. Шведак Зенон, 31. Шеремета Любомира в пам'ять чоловіка мгра Ореста, 32. Яримович Борис і Вероніка, 33. Ястремський д-р Володимир і Евстахія	$ 16.500,—
		$ 24.825,—

СПИСОК ч. 3 — Індивідуальні — від 100,— до 500,— дол.

1.	Тимцюрак інж. Богдан і д-р Тамара	$ 400,—
2.	Кассараба д-р Володимир і Лідія	$ 340,—
3.	Куропась інж. Степан	$ 325,-
4.	*По $ 300,—:* 1. Ковальчук Іван і Анна, 2. Лисейко д-р Іван і Михайлина	$ 600,—
5.	Гуменюк Ігор	$ 285,—
6.	Савка Роман і Ляриса	$ 280,—
7.	Попадюк Володимир і Марія	$ 260,—
8.	*По $ 250,—:* 1. Брама Петро, 2. Бурдьо д-р Володимир (Арканзас), 3. Гарасовський інж. Андрій і Ярина, 4. Журба Галина, 5. Заяць проф. Іван, 6. Семчишин проф. Мирослав і Ольга	$ 1.500,—
9.	Тучапський проф. Касіян	$ 240,—
10.	Залуцький д-р Роман	$ 230,—

11. *По $ 225,—:* 1. Бровар інж. Еміліян і мґр. Анна, 2. Фіріщак Осип . . . $ 450,—
12. Пежанська Ірина . . . . $ 210,—
13. *По $ 200,—:* 1. Бачинський Любомир і Ірина, 2. Деркач інж. Іван, 3. Заяць д-р Зеновія, 4. Кекіш інж. Юрій, 5. Лапичак д-р Тома, 6. Модрицький Мирослав, 7. Свищук д-р Юрій і Христина, 8. Сосенко д-р Роман і Галина, 9. Ткачук мґр. Ліда . . . . $ 1.800,—
14. *По $ 175,—:* 1. Войнаровський інж. Ярослав, 2. Ярошевич Мирон і інж. Дарія . . . . $ 350,—
15. *По $ 160,—:* 1. Ґоляш інж. Степан і Надія, 2. Држко Остап і Ірена, 3. Кульчицька Софія, 4. Стадник Степан . . . . $ 640,—
16. Лушпинський Тарас . . . . $ 155,—
17. *По $ 150,—:* 1. Бурачинський д-р Ераст і Зірка, 2. Геромнімон Емануель і Люба, 3. Гуцуль Петро, 4. Мак Ярослав, 5. Максимонько д-р Пилип, мол., 6. Помірко д-р Володимир і Анна, 7. Пуцило Петро, 8. Шиприкевич архиєпископ Григорій . . . . $ 1.200,—
18. *По $ 135,—:* 1. Антонович проф. Адам, 2. Давидович Лонгин, 3. Козакевич д-р Роман, 4. Ліщинський мґр. Іван і Іванна, 5. Щебльовський мгр. Володимир і Стефанія . . . . $ 675,—
19. *По $ 125,—:* 1. Квасничка інж. Павло, 2. Кецала мґр. Роман і Марія, 3. Кочан Осип і Анастазія, 4. Кохно Валерій і Раїса, 5. Городиський Нестор і Іванна, 6. Радловський Богдан і Ірена, 7. Рейнарович д-р Олександер і Таня, 8. Яхторович д-р Орест і Романа . . . . . . $ 1.000,—
20. *По $ 120,—:* 1. Бігун інж. Роман і Зеновія, 2. Данилів Ярослав, 3. Лібер д-р Мирослав і Марія, 4. Мудрий Василь і Олександра, 5. Орищук о. диякон Микола і Христина . . . . $ 600,—
21. Лобачевський інж. Анатоль . . . . $ 115,—
22. *По $ 110,—:* 1. Заяць Олександер і Анна, 2. Пилип'юк Василь і Анна, 3. Сениця д-р Павло і Меланія, 4. Турула д-р Павло і інж. Олена, 5. Янчишин інж. Роман і Галя . . . . $ 550,—
23. *По $ 100,—:* 1. Берестянський Яків, 2. Білас д-р Боганд, 3. Білинська Анна, 4. Білик Яків, 5. Бородайло інж. Корнель і Олександра, 6. Бурбан Михайло, 7. Вигідний д-р Петро, 8. Винар проф. Іван, 9. Вітковська Орисцеда, 10. Вовчик Богдан, 11. Воробець д-р Іван, 12. Григорчук інж. Дмитро і д-р Наталія, 13. Ґеруляк Богдан — Нью Йорк, 14. Дзидзан Петро, 15. Загогодський Степан, 16. Залізняк Оксана, 17. Зарицький проф. Микола, 18. Заяць інж. Роман і Галина, 19. Іванів мґр. Андрій і Наталія, 20. Іванко Ярослав і Марія, 21. Коломиєць інж. Анатоль і Любомира, 22. Коновал інж. Василь і Наталка, 23. Левицький Михайло і Марія, 24. Лехнюк Ольга, 25. Лісевич інж. Кость, 26. Лозинський д-р Григорій, 27. Моцюрак д-р Андрій, 28. Мурський д-р Лев і Оксана, 29. Панчишин д-р Маріян, 30. Петрусь Варвара, 31. Повх Юрій і Ганнуся в пам'ять В. Скорупського — Блумсфілд Гілс, Міч., 32. Процик д-р Володимир і Надія, 33. Рижевський д-р Володимир, 34. Рущицький Марко і Ірина — Денвер, Кол., 35. Сіменович д-р Мирослав, 36. Смук д-р Іван, 37. Стахнів-Кологривенко Стефанія, 38. Ткачук д-р Роман і Марічка, 39. Ткачук д-р Роман і Софія, 40. Трусевич інж. Богдан і Галина, 41. Тягнибік Анна, 42. Хім'як Петро, 43. Цимбалістий д-р Ігор, 44. Шеремета д-р Адріян, 45. Шпитко проф. Роман, 46. Щур Лев і Оксана . . . . $ 4.600,—

Разом: . . . . $ 16.805,—

СПИСОК ч. 4 — Інституції, Товариства, Організації — від 100,— дол. і більше:

1.	„Ті, що греблі рвуть" — 2-ий Курінь УСП і УПС	$	16.465,—
2.	Українська Федеральна Кредитова Кооперативна Каса „Самопоміч"	$	10.300,—
3.	Т-во „Українська Учительська Громада"	$	3.050,—
4.	Сестрицтво Покрова Пресвятої Богородиці при парафії св. Володимира і Ольги	$	2.500,—
5.	Українське Лікарське Т-во Північної Америки	$	2.185,—
6.	Працівники Укр. Фед. Кред. Кооп. Каси „Самопоміч"	$	1.700,—
7.	*По $1.500,—:* 1. Всеукраїнське Євангельсько-Баптистське Об'єднання — Українська Баптистська Церква, 2. Перший Український Федеральний Щадничий Банк „певність", 3. Українська Католицька Парафія св. Володимира і Ольги	$	4.500,—
8.	Батьківський Комітет Презентації Дебютанток	$	1.615,—
9.	Осередок Наукового Товариства ім. Шевченка	$	1.350,—
10.	Об'єднання Українських Ветеранських Лікарів	$	1.100,—
11.	Об'єднання Українців в Америці „Самопоміч"	$	1.070,—
12.	*По $1.000,—:* 1. Український Золотий Хрест — 12-ий Відділ, 2. Українська Католицька Катедра св. о. Миколая, 3. Українсько-Американське Кооперативне Т-во „Самодопомога"	$	3.000,—
13.	Осередок Праці Українських Пластових Сеньорів	$	825,—
14.	Молодечі Організації зі спільних Свят Крут	$	755,—
15.	Т-во Українських Старших Громадян при Укр. Кат. Катедрі св. о. Миколая	$	700,—
16.	Катедральний Собор У.А.П.Ц. св. кн. Володимира	$	650,—
17.	Об'єднання Демократичної Української Молоді (ОДУМ)	$	600,—
18.	Жіноча Секція Т-ва Українських Лікарів	$	500,—
19.	36-ий Курінь Українських Пластових Юначок ім. О. Кисілевської	$	385,—
20.	*По $ 350,—:* 1. Літературний Фонд ім. Івана Франка, 2. Союз Українок Америки — 29 Відділ, 3. Т-во Українських Старших Громадян при Укр. Кат. Парафії св. Володимира і Ольги	$	1.050,—
21.	Союз Українок Америки — 22 Відділ	$	305,—
22.	Т-во Українських Інженерів	$	300,—
23.	*По $ 250,—:* 1. Союз Українок Америки — 6 Відділ, 2. Український Народний Союз — колишній дім, Чікаго південь	$	500,—
24.	„Перші Стежі" — Курінь УПС і УСП	$	175,—
25.	Об'єднання бувших Вояків Українців в Америці	$	150,—
26.	Спілка Української Молоді ім. М. Павлушкова	$	125,—
27.	Зустріч випускників Академічної Гімназії у Львові	$	115,—
28.	Об'єднання Українсько-Американських Організацій	$	110,—
29.	*По $ 100,—:* 1. Братство св. Андрея Первозванного при парафії св. Володимира і Ольги, 2. Братство св. Михаїла при парафії св. Володимира і Ольги, 3. Клюб Львов'ян, 4. „Нова Зоря" — укр. католицький двотижневик, 5. Союз Українок Америки — Окружна Рада, 6. Студентське Т-во „Обнова", 7. Т-во Бувших Вояків Українців, 8. Українська Католицька Парафія св. Йосифа, 9. Український Братський Союз, 10. Український Золотий Хрест — Головна Управа, 11. Український Національний Музей, 12. Учні Школи Українознавства при Укр. Православному Соборі св. кн. Володимира, 13. Хор „Славута" при Укр. Кат. Катедрі св. о. Миколая	$	1.300,—
	Разом:	$	57.380,—

Список ч. 5 — доповнення:

1. Квасничка інж. Павло — див. список ч. 3. 19/1 $ 125,— (має разом $ 1.025,—)	$ 900,
2. Михайлович д-р Богдан — див. список ч. 2. 9/18 $ 500,— (має разом $ 1.200)	$ 700,—
3. Чорній Галина — в пам'ять дружини вплатив 1980 Чорній Юліян	$ 500,—
4. Фіріщак Осип — див. список ч. 2 11/2 $ 225,— (має разом $ 387,—)	$ 162,—
5. Союз Українок Америки, Чікаґо 1975	$ 100,—
Разом:	$ 2.362,—

Загальне зіставлення:

Список ч. 1 — Індивідуальні — від 1.000,— і більше	$ 81.362,—
Список ч. 2 — Індивідуальні — від 500,— до 1.000,—	$ 24.825,—
Список ч. 3 — Індивідуальні — від 100,— до 500,—	$ 16.805,—
Список ч. 4 — Інст., тов., орг. — від 100,— і більше	$ 57.380,—
Список ч. 5 — Доповнення	$ 2.362,—
	$ 182.734,—
Датки нижче 100 $	$ 11.853,—
Разом:	$ 194.587,—

За згідність:

(—) Роман Заяць

Ютика

1. Когутяк Володимир д-р	$ 500,—
2. Томич Омелян і Ярослава мґр	$ 275,—
3. Ґарбовський Богдан д-р	$ 150,—
4. Український Конґресовий Комітет Америки, Відділ	$ 100,—
	$ 1.025,—
Датки нижче 100 $	$ 590,—
Разом:	$ 1.615,—

ЗДА — Збірне

1. Стельмах Іван і родина, Честер, Па.	$ 9.600,—
2. *По $2.000,—:* 1. Кущ Микола і Галина, Арізона, 2. Мазурик Василь, Небраска	$ 4.000,—
3. Пластові курені „Перші Стежі", старші пластунки і сеніорки	$ 1.100,—
4. *По $1.000,—:* 1. Антонишин Петро, Нью Йорк стейт, 2. Боднарчук Стефанія з дому Кундис, Коннектикат, 3. Бойко Михайло і Ірина, Коннектикат, 4. Кодельський Ігор д-р і Марія, Гаваї, 5. Кохан Іван д-р із дружиною, Огайо, 6. Кудрик Олег д-р і Софія, Індіяна, 7. о. Савка Дмитро і Марія д-р, Пенсильванія	$ 7.000,—

5. *По $ 500,—:* 1. Лепкий Марко проф. і Іванка, 2. Палій Михайло д-р, Льоренс, 3. Столярський Володимир, Небраска, 4. Український братський союз, Скрентон . . . . $ 2.000,—
6. Лакуста Іван, Пенсильванія . . . . $ 498,—
7. Гарасимович Марта з Колтуняків . . . . $ 310,-
8. Громадський комітет для відзначення 1000 ліття Хрещення Руси-України, Індіяна . . . . $ 300,—
9. Жуковський Антін д-р і Святослава . . . . $ 255,—
10. Недільський Богдан д-р, Нью-Йорк . . . . $ 252,—
11. *По $ 250,—:* 1. Придаткевич Роман і Лідія, 2. Українська кооператива св. Андрея, Авенсборн . . . . $ 500,
12. *По $ 200,—:* 1. Мельник Лев д-р з дружиною, Огайо, 2. Н.Н. - Н.Н. (НТШ ч. 425) . . . . $ 400,—
13. Турчин Андрій д-р, Індіяна . . . . $ 155,—
14. *По $ 150,—:* 1. Глушко Степан, 2. митрополит Мстислав, Бавнд Брук, 3. Лисюк-Каленик Григорій, Каліфорнія . . . . $ 450,—
15. Федеральна кредитова кооператива „Самопоміч", Елізабет . . . $ 126,—
16. *По $ 110,—:* 1. Білас Ярослав, Коговс, 2. Качмарська Анна, Йонкерс, 3. Новаківський Йосиф . . . . $ 330,—
17. *По $ 100,—:* 1. Борковський Іван проф. д-р, 2. Гробельський Степан і Наталія, Джексон Гайтс, 3. Гусар Василь, 4. Денисенко Іван і Ольга, Кергонксон, Н.Й., 5. Жизномирський Зенон д-р з дружиною, Огайо, 6. Закидальський Тарас, Ґратефорд, 7. Заковоротний Іван, Коннектикат, 8. Кредитова кооператива СУМА, Йонкерс, 9. Криницький Олександер, Коннектикат, 10. Крушельницький Любомир з дружиною, Огайо, 11. Мацьків Теодор проф., Огайо, 12. Мельник Олександра, Вортінгтон, 13. Олексишин Леонія, Рослíндейл, 14. Парафія української православної церкви свв. апп. Петра і Павла, Ліндоре, 15. Романюк Євген, Делевар, 16. Сидоряк А. д-р, 17. Союз українок Америки, 61 Відділ, Віппани, 18. Стефанів Зенон, Н. Дж., 19. Українське лікарське товариство Північної Америки, Відділ Мериленд, 20. Український Робітничий Союз, 21. Федущак Михайло, Каліфорнія, 22. Чайківський Михайло і Марія, Коннектикат . . . . $ 2.200,—

$ 29.476,-

Датки нижче 100 $ . . . . $ 3.495,—

Разом: . . . . $ 32.971,-

ЗДА разом:

(статистичне зіставлення)

Місцевість:	Фундаторів:	Фундацій:	збірна Ф.	Разом
		$	$	$
1. Балтімор	46	25.696,—	2.318,—	28.014,—
2. Бостон	23	10.610,—	865,	11.475,—
3. Боффало	56	37.839,—	4.130,—	41.972,—
4. Вашінгтон	23	12.890,—	2.250,—	15.140,—
5. Гартфорд	14	3.135,—	2.518,—	5.653,—

Місцевість:	Фундаторів:	Фундацій:	збірна Ф.	Разом
		$	$	$
6. Голівуд, Флор.	8	1.150,—	150,—	1.300,—
7. Денвер	21	5.978,—	622,—	6.600,—
8. Детройт	144	81.364,—	10.813,—	92.177,—
9. Клівленд	85	45.312,—	5.926,—	51.238,—
10. Лос Анджелес	29	9.660,—	1.040,—	10.700,—
11. Льорейн	5	5.343,—	95,—	5.438,—
12. Маямі Флор.	35	24.383,—	2.295,—	26.678,—
13. Міннеаполіс Ст. Пол	12	5.319,—	1.276,—	6.595,—
14. Норт Порт Флор.	24	7.620,—	100,—	7.720,—
15. Ньюарк — Ірвінґтон	96	50.020,—	1.804,—	51.824,—
16. Нью Гейвен	6	2.824,—	614,—	3.438,—
17. Нью Джерсі	34	112.406,—	1.027,—	113.433,—
18. Нью Йорк	168	119.032,—	11.239,—	130.271,—
19. Пасейк	8	9.980,—	591,—	10.571,—
20. Рочестер	22	8.141,—	782,—	8.923,—
21. Сан Франціско	21	11.382,—	1.093,—	12.475,—
22. Сиракузи	14	3.975,—	235,—	4.210,—
23. Ст. Петерсбурґ, Флор.	19	3.820,—	350,—	4.170,—
24. Трентон	24	14.054,—	1.486,—	15.540,—
25. Філядельфія	174	125.588,—	10.106,—	135.694,—
26. Чікаго	265	182.734,—	11.853,—	194.587,—
27. Ютика	4	1.025,—	590,—	1.615,—
28. ЗДА — збірне	57	29.476,—	3.495,—	32.971,—
Разом:	1.437	950.756,—	79.666,—	1.030.422,—

ІТАЛІЯ

1. Архиєп. Бучко Іван д-р, Рим	$	2.105,—
2. Головна управа чину оо. Василіян, Рим	$	2.000,—
3. Архиєп. Марусин Мирослав д-р, Рим	$	1.031,—
4. о. Блажейовський Дмитро д-р, Рим	$	510,—
	$	5.646,—
Датки нижче 100 $	$	48,—
Разом:	$	5.694,—

КАНАДА

Ванкувер

1. Диба Юрій	$	44.940,—
2. Станько Іван	$	1.210,—
3. Ліпкевич Василь	$	1.100,—
4. Янчура Михайло	$	1.000,—
5. Заяць Матвій	$	800,—
6. Лазорко Володимир д-р і Дарія	$	770,—
7. Ревуцький Воляріян проф. і Ірина	$	573,—

8.	Комарницький Дмитро	$	515,—
9.	о. Ганушевський Богдан	$	510,—
10.	Романюк Володимир	$	500,—
11.	Сташук Іван	$	250,—
12.	Татарнюк Михайло	$	220,—
13.	*По $ 210,—:* 1. Каспрuк Семен, 2. Кернякевич Ярослав, 3. Трач Анна	$	630,—
14.	*По $ 200,—:* 1. Лазарчук М. д-р, 2. Тесля Йосиф	$	400,—
15.	*По $ 150,—:* 1. Камінський Іван, 2. Організація українок Канади, Відділ	$	300,—
16.	Гуцуляк Марія	$	120,—
17.	*По $ 110,—:* 1. Дацій Галина, 2. Коляскі Іван, 3. Савка Василь	$	330,
18.	*По $ 100,—:* 1. Висоцький Н., 2. Гайдамовський Евстахій, 3. Дзюбенко Василь, 4. Захарук Михайло, 5. Ливак Микола, 6. Макух Олександер, 7. Сегодня Ґ. Т., 8. Солтис Степан, 9. Тхір Й., 10. Форсей Богдан	$	1.000,—
		$	55.168,—
	Датки нижче 100 $	$	1.703,—
	Разом:	$	56.871,—

За згідність:

(—) Валеріян Ревуцький

Віндзор

1.	Боднар Марта	$	5.000,—
2.	Сайкевич Петро д-р	$	1.250,—
3.	*По $1.000,—:* 1. Волошин Іван, 2. Лучанко Осипа, 3. Савчинський Семен, 4. Турус Розалія	$	4.000,—
4.	Українська Кредитова Спілка	$	800,—
5.	*По $ 500,—:* 1. Ґренюк Андрій, 2. Корбан Семен	$	1.000,—
6.	о. Боднар Юрій	$	463,—
7.	Лучанко Демян	$	170,—
8.	о. Горошко Михайло д-р	$	150,—
9.	Українська Кредитова Спілка	$	125,—
10.	Зелений Богдан	$	105,—
11.	Новаки Пластової Станиці	$	101,—
12.	Зелений Ростислав	$	100,—
		$	13.264,—
	Датки нижче 100 $	$	494,—
	Разом:	$	13.758,—

Віннепеґ

1.	Микитюк Дмитро	$	58.100,—
2.	Народна фундація ім. Т. Шевченка	$	15.000,—
3.	Українська кредитова спілка „Карпатія"	$	7.000,—
4.	Кооператива Північного Вінніпеґу	$	6.470,—

5. Атаманюк Михайло . . . . $ 6.120,—
6. о. Кушнір Василь д-р . . . . $ 5.774,—
7. Ґрох Михайло і Марія . . . . $ 5.035,—
8. Яремчук Дмитро мґр. . . . . $ 3.035,–
9. Янківський Степан і Марія . . . . $ 3.005,—
10. Товариство читальна „Просвіта" . . . . $ 2.470,—
11. Качор Андрій інж. і Іванна . . . . $ 2.079,—
12. Андрушко Петро і Марія . . . . $ 2.035,—
13. Уґера Григорій і Іван . . . . $ 2.000,—
14. Новосад Іван . . . . $ 1.695,–
15. Салиґа Петро мґр. . . . . $ 1.561,—
16. Деделюк Михайло . . . . $ 1.536,—
17. Пластова станиця . . . . $ 1.415,—
18. Навроцький Осип і Дарія . . . . $ 1.311,—
19. Барчинський Юрій . . . . $ 1.189,—
20. Корбутяк Олекса і Евдокія . . . . $ 1.135,—
21. Сорочинський Володимир і Звенислава . . . . . . $ 1.071,—
22. Черевик Дорота . . . . $ 1.070,—
23. *По $1.035,—:* 1. Вторак Петро, 2. Гаврилів Роман, 3. Ямнюк Степан $ 3.105,—
24. Кобзей Тома і Олена . . . . $ 1.010,—
25. *По $1.000,—:* 1. Барвінський Ярослав д-р і дружина, 2. єп. В. Величковський, спадкоємець — Марія Матвійчук, 3. Калинович Іван і Євгенія та син Марко, 4. Клюб українських професіоналістів, 5. Крук Петро і Марія, 6. Українське національне об'єднання, Вінніпег . . . . . $ 6.000,—
26. Інститут дослідів Волині . . . . $ 750,—
27. „Туган" спілка з обмеженою порукою . . . . $ 700,–
28. Данилюк Петро і Галина . . . . $ 695,—
29. Зельський Іван і Іванна . . . . $ 650,—
30. *По $ 600,—:* 1. Боровський Михайло інж., 2. Митрополит Германюк Максим, 3. Костюк Володимир . . . . $ 1.800,–
31. Гнатів Микола . . . . $ 575,—
32. Балюта Іван . . . . $ 570,—
33. Стахів Григор і Євдокія . . . . $ 554,—
34. Мокрий Степан . . . . $ 545,–
35. Олексів Пилип . . . . $ 535,–
36. Рудавсьий Іван д-р . . . . $ 520,–
37. Кралька Павло і Катерина . . . . $ 505,—
38. *По $ 500,—:* 1. Гнатів Катерина, 2. Матвійчук Зеновій д-р, Марія і сини Павло і Юрій, 3. Українське товариство взаємної помочі в Канаді . . . . $ 1.500,–
39. Гриценко Віра . . . . $ 370,—
40. Кооператива „Калина" . . . . $ 350,—
41. Дмитришин Григорій і Галя . . . . $ 336,—
42. Українська кредитова спілка „Віра" . . . . $ 325,—
43. Захарчук Василь . . . . $ 316,—
44. *По $ 300,—:* 1. Марунчак Михайло д-р і дружина, 2. о. Шевчук Дмитро, 3. Янковська Марія . . . . $ 900,
45. Кашинський Мирон . . . . $ 285,—
46. Залозецький Микола і Софія . . . . $ 278,—
47. Крук Микола з дружиною . . . . $ 270,—
48. Деделюк Степан . . . . $ 260,—

49. Романяк Степан і Ірина . . . . $ 252,—
50. *По $ 250,—:* 1. Гаврилюк Іван і Марія, 2. Добрянський Олександер, 3. Катедра св. Володимира і Ольги, 4. Українська кредитова спілка „Поступ", 5. Чайковська Люба . . . . $ 1.250,—
51. Оброца Микола і Євгенія . . . . $ 208,—
52. *По $ 200,—:* 1. Господин Андрій і Марія, 2. Запомогове Братство св. о. Миколая, 3. Організації українок Канади, Відділ ім. Ольги Басараб, 4. Семенюк Теодор, 5. Чорний Дмитро . . . . $ 1.000,—
53. о. Кисілевський Роман і Володимира . . . . $ 198,—
54. *По $ 170,—:* 1. Гавалешка Остап проф. і Тетяна, 2. Ґорський Броніслав д-р, 3. Саракула Михайло . . . . $ 510,—
55. Негрич Л. . . . . $ 160,—
56. о. Баран Олександер д-р . . . . $ 155,—
57. *По $ 150,—:* 1. Бай Григорій, 2. Жіноче товариство ім. Лесі Українки, 3. Завальницький А., 4. о. митрат Пуляк Осип, 5. Українська католицька церква св. Покрови . . . . $ 750,—
58. Український канадійський легіон . . . . $ 140,—
59. о. митрат Добрянський Роман . . . . $ 137,—
60. *По $ 135,—:* 1. Ґуда В. д-р, 2. Рудчак Сергій д-р 3. Чучман Юрій $ 405,—
61. Ґаврачинська Надія . . . . $ 126,—
62. *По $ 125,—:* 1. Білаш Борислав д-р, 2. Ковалевич Роберт, 3. Українсько-канадійський інститут „Просвіти" . . . . $ 375,—
63. Рогальський Йосип . . . . $ 122,—
64. Оброца Микола і донька Лідія . . . . $ 103,—
65. Корбутяк Степан . . . . $ 101,—
66. *По $ 100,—:* 1. Ф-ма „Альфа-Омеґа", 2. Балько Богдан д-р і Дарія, 3. Братство св. Миколая, 4. Бугай Микола і дружина, 5. Буряник А. і дружина, 6. Голейко Лонгин д-р, 7. о. Ґерус Сергій, 8. Каралаш Степан, 9. Качор Софія, 10. Козій Маріян, 11. Лавендовський Й., 12. Малиняк Антін і Настя, 13. Мовчан Юліян д-р, 14. о. Олач Володимир, 15. о. Антін Пакош, 16. Палій Іван і Василина, 17. Українська католицька парохія св. Миколая, 18. Романяк Рома і Дарія, 19. Рудницький Лев і Марія, 20. Скобляк Михайло, 21. Снігурович Тарас д-р і Дарія, 22. Товариство взаїмна поміч, 23. Братство колишніх вояків 1-ої Української Дивізії УНА, 24. Українська католицька катедра св. Володимира і Ольги, 25. Українська Повстанська Армія, Станиця 26. Українська стрілецька громада, 27. Український народний дім, 28. Федорюк Олекса, 29. Фонд допомоги українців Канади . . . . $ 2.900,—

$ 162.702,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 6.905,—

Разом: . . . . $ 169.607,—

За згідність:

(—) Андрій Качор

Гамільтон

1. Ліга українських католицьких жінок, Відділ ч. 1 . . . . $ 1.600,—
2. Бойко Іван інж. і Люба . . . . $ 1.525,—
3. Об'єднана українська кредитова спілка . . . . $ 1.500,—
4. Українська католицька парохія при церкві св. Духа . . . . $ 1.275,—

5.	*По $1.150,—:* 1. Ґеник-Березовський Ярослав д-р і Ольга, 2. Комітет українок Канади, Відділ	$	2.300,—
6.	Ґеник-Березовський Роман	$	1.145,—
7.	*По $1.100,—:* 1. Братство колишніх вояків 1-ої української дивізії УНА, 2. Ґібсон пекарня — власник Дашко Іван	$	2.200,—
8.	*По $1.000,—:* 1. о. крилошанин Ганкевич Роман, 2. Мороз Василь	$	2.000,—
9.	Братство українських католиків, Відділ	$	870,—
10.	Українська кредитова спілка при церкві св. Духа	$	750,—
11.	*По $ 600,—:* 1. о. крилошанин Ковальський Юрій, 2. Стахів Роман інж.	$	1.200,—
12.	Ганас Марія	$	508,—
13.	*По $ 500,—:* 1. Бойко Андрій д-р і Сільвія, 2. Бучок Михайло, 3. Клюб українських підприємців і професіоналістів, 4. Копачівський Павло, 5. Малярчин Микола, 6. Муранко Петро, 7. Пищ Данило Дмитро	$	3.500,—
14.	Комітет українців Канади, Відділ	$	450,—
15.	Хомяк Олександер	$	310,—
16.	*По $ 250,—:* 1. Дашко Юрій, 2. Шпак Степан, 3. Яримчук Ізидор	$	750,—
17.	*По $ 210,—:* 1. Блашків Степан, 2. Скаб Микола д-р, ...	$	420,—
18.	*По $ 200,—:* 1. Кредитівка „Самопоміч", 2. Організація українок Канади, Відділ, 3. Товариство українських самостійників, 4. Чернейко Ігор д-р, ...	$	800,—
19.	*По $ 150,—:* 1. Гнатишак Роман, 2. Ліґа українських католицьких жінок, Відділ ч. 2, 3. Студентська громада	$	450,—
20.	*По $ 125,—:* 1. Бучинський Роман, 2. Кіндрачук Володимир д-р, 3. Кобилянський Зенон	$	375,—
21.	Бродгед Дарія	$	120,—
22.	Микола Степан	$	105,—
23.	*По $ 100,—:* 1. Березовська Марія, 2. Блашків Григорій, 3. Боєчко Д., 4. Бойко Володимир, 5. Ганса Юрій, 6. о. декан Герасимчук, 7. Дусанівський А. М. 8. Кульчицький Богдан, 9. Кульчицький Ярослав, 10. Литвин Р. 11. Ліґа визволення України, 12. Мельник Дмитро, 13. Мороз В., 14. Павлов Степан, 15. Папірка Володимир, 16. Плавюк Микола, 17. Пласт-прият., 18. Потічний Петро д-р, 19. Придаткевич Ярослав, 20. ф-ма „Сентрал Фюелс", 21. Стасюк Дмитро, 22. Телішевська Марія, 23. о. мітрат Федак В., 24. Фесяк С.	$	2.400,—
		$	26.553,—
	Датки нижче 100 $	$	2.248,—
	Разом:	$	28.801,—

Едмонтон

1.	Борух Іван	$	11.125,—
2.	Альбертське товариство для збереження української культури	$	6.000,—
3.	еп. Саварин Ніль	$	5.960,—
4.	Олексійчук Микола	$	5.100,—
5.	Кавулич Михайло і Ельзі	$	5.025,—
6.	Іванусів Ярослав інж. і Іванка	$	4.100,—
7.	Ткачук Мирослав	$	4.000,—

8.	Маркевич Володимир і Анна	$	3.400,—
9.	Пластова станиця	$	3.275,—
10.	Якимечко Григорій і Марія д-р	$	3.105,—
11.	Кунда Василь інж. і Віра	$	3.065,—
12.	Манастирський Степан д-р і Ольга	$	3.000,—
13.	Хомяк Михайло мгр. і Леся	$	2.517,—
14.	Кучер Степан д-р і Антонія	$	2.500,—
15.	Ґрох Степан	$	2.477,—
16.	Козак Іван і Марія	$	2.050,—
17.	*По $2.000,—:* 1. Комітет українців Канади — Провінційна рада Альберти, 2. Литвинець Роман і Ольга	$	4.000,—
18.	Саварин Петро д-р і Ольга	$	1.750,—
19.	Наконечний Михайло	$	1.653,—
20.	Дитиняк Любомир	$	1.569,—
21.	*По $1.400,—:* 1. Кредитова кооператива, 2. Олійник Богдан і Орися	$	2.800,—
22.	Тодосійчук Дмитро д-р і Марія	$	1.350,—
23.	Кухаришин Іван і Степанія	$	1.330,—
24.	Українське національне об'єднання, Філія	$	1.300,—
25.	Мартинюк Антін д-р	$	1.260,—
26.	Ліга українських католицьких жінок 2-ий відділ „Добра Воля"	$	1.210,—
27.	Росляк Олена	$	1.175,—
28.	*По $1.150,—:* 1. Родинюк Дмитро д-р і Ореста, 2. о. Тарнавський Володимир і Степанія	$	2.300,—
29.	*По $1.110,—:* 1. Мариняк Олег д-р і Марія, 2. Семотнюк Андрій і Анна, 3. Суховерський Микола д-р і Ірина	$	3.330,—
30.	*По $1.050,—:* 1. Дроздовська Соломеня, 2. Іванець Василь д-р і Парася, 3. Укрїнський народний дім	$	3.150,—
31.	Федорів Ярослав і Тетяна	$	1.030,—
32.	Барабаш Григорій	$	1.025,—
33.	Семотюк Василь	$	1.001,—
34.	*По $1.000,—:* 1. о. Базюк Дмитро і Степанія, 2. Висилишин Михайло, 3. Духній Василь і Степанія, 4. Жученко Михайло, 5. Завалень Антін, 6. Іванусів Микола і Марія ур. Ших, 7. Костів Ярослав інж. і Даниїла, 8. о. прот. Криштанович Григорій, 9. Кучер Михайло і Богдана, 10. Лукомський Павло, 11. Малофій Петро, 12. Маркевич Любомир і Дарія, 13. Парафія св. Юрія Переможця, 14. о. Смолинський Василь і Ізабелля, 15. Смолинський Іван Хризостом д-р, 16. Товариства мужчин при катедрі св. Йосафата, 17. Уссик Володимир і Анна	$	17.000,—
35.	Прокоп Зенон і Марія	$	900,—
36.	Порохівник Григорій і Марія	$	750,—
37.	Трильовський Петро	$	739,—
38.	Стадник Іван і Олена	$	725,—
39.	Постойко Віктор і Марія	$	700,—
40.	*По $ 650,—:* 1. о. Мартинків Мирон і Марта, 2. Олійник Роман і Магдалина	$	1.300,—
41.	Климкович Софія	$	638,—
42.	Аронець Йосафат	$	625,—
43.	*По $ 600,—:* 1. Гуглевич Ярослав і Ярослава, 2. Зинич Григорій, 3. Ісаїв Іван, 4. Панас Ігнатій	$	2.400,—
44.	Мельник Антін	$	575,—
45.	Цимбалістий Любомир і Анна	$	552,—

46.	*По $ 525,—:* 1. Ґураль Осип і Неоніля, 2. Дмитрук Хризант і Леся, 3. Панчишин Маріон, 4. Протоігуменат оо. Василіян, 5. о. Сопуляк Михайло д-р, 6. Українська стрілецька громада	$	3.150,—
47.	Фляк Микола інж.	$	505,—
48.	*По $ 500,—:* 1. Чехут Василь, 2. Йопик Григорій і Степанія, 3. Климкович Остап, 4. Королівський канадський легіон, 5. Н. Н., 6. Росляк Ярослав д-р і Марія, 7. Семенюк Анна, 8. Українська православна катедра св. Івана, 9. Чехут Богдан, 10. о. Чехут Павло і Марія	$	5.000,—
49.	Байрак Анна	$	455,—
50.	Братків Григорій	$	435,—
51.	Бойко Михайло і Ольга	$	415,
52.	Організація українок Канади, Відділ	$	400,
53.	Апонюк Євген і Катерина	$	377,—
54.	Духній Василь і Наталка	$	375,—
55.	Рошак Марія	$	374,—
56.	Кривор Володимир і Евелєн	$	370,—
57.	Цвікілевич Ярослав і Анна	$	352,—
58.	Дікур Іван суддя	$	350,—
59.	*По $ 325,—:* 1. Горбай Володимир і Ірина, 2. Зубрицький Микола	$	650,—
60.	Наукове товариство ім. Шевченка, Відділ	$	313,—
61.	Стефанів Мирон і Тамара	$	305,—
62.	*По $ 300,—:* 1. о. Дядьо Микола, 2. Лукомський Мілій, 3. Медвідський Богдан д-р, 4. Олюк Петро, 5. Попович М.	$	1.500,—
63.	Сус Микола і Наталка	$	285,—
64.	*По $ 275,—:* 1. Ґовда Яків і Катрина, 2. Ліґа українських католицьких жінок Канади, Єпархіяльна управа	$	550,—
65.	Ґурба Іван і О.	$	270,—
66.	*По $ 250,—:* 1. Братство колишніх вояків I Української дивізії Української національної армії, Станиця, 2. Клюб українських купців професіоналістів, 3. Онуферко Ярослав д-р і Емілія, 4. Петрук Кен д-р, 5. Пилипюк Петро і Катерина, 6. Середа М. д-р і I., 7. Слабий Тарас і Марія, 8. Славутич Яр проф. і Віра, 9. Снігурович Мелетій д-р і Лізельоте, 10. Татчин Ярослав і Анна, 11. Шотило Іван і Елейн	$	2.750,—
67.	*По $ 225,—:* 1. Гавриш Зеня проф., 2. Ковалюк Микола і Святослава д-р, 3. Мазурок Осип і Надія, 4. Шкамбара Василь	$	900,—
68.	Кость Володимир і Тереса	$	210,—
69.	*По $ 200,—:* 1. Ковалик Михайло, 2. Кубрак Дмитро, 3. Ліґа українських католицьких жінок I-ий Відділ „Добра Воля", 4. Норвуд Ліджен, Відділ 178, 5. Сленчко Д. і П.	$	1.000,—
70.	*По $ 175,—:* 1. Олійник Микола і Анна, 2. о. Федуняк Ярослав і Наталія	$	350,—
71.	Довгий Євген	$	170,—
72.	*По $ 155,—:* 1. о. Волошин Василь, 2. Стефаник Юрій мгр. і О.	$	310,—
73.	Войтів Теодор	$	152,
74.	*По $ 150,—:* 1. Білан Богдан, 2. архиєп. Борис, 3. Брода Олександер і Степанія, 4. Бумбак Іван і Анна, 5. о. Лаба Василь д-р, 6. Ліґа українських католицьких жінок при парохії св. Володимира, 7. Марійська дружина при церкві св. Юрія, 8. Маяровський Александер, 9. Пастушенко Любомир, 10. Пристаєцький Ярослав і Рома, 11. Спілка української молоді, 12. Стефанія Борис	$	1.800,

75.	Деркач Володимир	$	145,—
76.	*По $ 140, —:* 1. Балишин Степан, 2. Парохія св. Євхаристії, 3. Хома Іван і Ірина	$	420,—
77.	*По $ 130,—:* 1. Небожук Роман і Марія, 2. Варениця Мирослав д-р і Ірина, 3. архиєп. Метюк Андрій	$	390,—
78.	*По $ 128,—:* 1. Дитиняк Марія, 2. Цинцар Орест і Надія	$	256,—
79.	*По $ 125,—:* 1. Балабан Павло, 2. Ільків Іван, 3. Клярк Роберт д-р, 4. о. Ковальський Юрій, 5. Лагола Іван, 6. Централь Алберта Міт.	$	750,—
80.	Парубій Іван	$	120,—
81.	*По $ 110,—:* 1. Пунак Дмитро, 2. Скрипник Ярослав і С.	$	220,—
82.	*По $ 100,—:* 1. Базюк Мирон, 2. Березовський Роман, 3. Бойко Василь, 4. Бойко Іван, 5. Будний Володимир, 6. Бурак Петро, 7. Варварук Осип д-р, 8. Воркун Іван, 9. Гоголь Петро і Емілія, 10. Головач Амбросій, 11. Горняткевич Дарія, 12. Ґрецук Петро і Софія, 13. о. Ґураль Михайло і Неоніля, 14. Дринич Роман, 15. „Думка" хор, 16. Карпа Михайло, 17. Клим Теодора, 18. Когут Михайло і Анна, 19. Козяк Петро д-р, 20. Корба Н., 21. Котович Юрій проф., 22. Кузьмак Константин, 23. Ліга визволення України, 24. Лукіянчук О., 25. Лупул Манолій проф., 26. Мацур Анна, 27. Мулик Пестиро, 28. Нагнибіда І., 29. Пріць Микола, 30. Проць Володимир, 31. Пудляк Ілько, 32. Радьо Дмитро і Наталка, 33. Ролянд Петро проф., 34. Росляк Михайло д-р, 35. Смолик Л., 36. Товариство українських піонірів, 37. Тодорук Петро, 38. Українське лікарське товариство Північної Америки, 39. Федеркевич Ярослав, 40. Фербей Данило С., 41. „Фіголь Дістрібюторс" фірма, 42. Скоропад Степан, 43. „Шоп Ізі" фірма, 44. Шостак Дмитро	$	4.400,—
		$	155.610,—
	Датки нижче 100 $	$	9.117,—
	Разом:	$	164.727,—

За згідність:

(—) Ярослав Іванусів

Йорктон

1.	Микола Брик	$	2.399,—
2.	о. Гардибала Петро	$	300,—
3.	Протоігуменат оо. Редемптористів	$	250,—
4.	Братство Українців Католиків	$	100,—
		$	3.049,—
	Датки нижче 100 $	$	247,—
	Разом:	$	3.296,—

Лондон

1.	Українська Католицька церква св. Кирила і Методія	$	400,—
2.	Український Центр	$	200,—

3. *По $ 100,—:* 1. Горіх Ігор, 2. Гуйтан Орест, 3. Ґавалевич Мирослав, 4. сп. Дебрин Микола, 5. о. Куссий Лютослав, 6. Микитюк Михайло інж. і Христина, 7. Подопринога Федір, 8. Рослицький Євген д-р, 9. Тищенко Михайло, 10. Тягур Василь, 11. Щур Орест . . . . $ 1.100,—

	$ 1.700,—
Датки нижче 100 $	$ 650,—
Разом:	$ 2.350,—

Монтреаль

1.	Недошитко Антін	$ 17.025,—
2.	Білокрилий Олекса, Христина і Ольга	$ 8.035,—
3.	Хохлач Іван і Ярослава	$ 5.020,—
4.	Українська Національна Кредитова Спілка	$ 3.813,—
5.	о. Кушнірик Микола, проф.	$ 3.466,—
6.	Олійник Роман д-р і Надія	$ 3.005,—
7.	Українська Народня Каса	$ 2.400,—
8.	Сербин Іван і Ольга	$ 2.265,—
9.	Українська Католицька Парафія Успіння Божої Матері, Розмонт	$ 2.200,—
10.	Басса Филип і Ольга	$ 2.017,—
11.	Микитович Галина	$ 2.000,—
12.	о. Мончак Ігор д-р, проф.	$ 1.750,—
13.	Ліга Українських Католицьких Жінок при Парафії Успіння Божої Матері, Розмонт	$ 1.701,—
14.	Пластова Станиця	$ 1.523,—
15.	Ганас Степан і Теодора	$ 1.325,—
16.	Роніш Іван	$ 1.310,—
17.	Організація Українок Канади ім. Ольги Басараб, Відділ	$ 1.300,—
18.	о. митрат Гаврилюк Іван і Дарія	$ 1.290,—
19.	Бродяк Іван і Катерина	$ 1.260,—
20.	Учасники змагань молодіжних організацій у поширенні ЕУ . . .	$ 1.196,—
21.	Союз Українок Канади, Відділ „Доньки України"	$ 1.160,—
22.	Грицин Василь	$ 1.155,—
23.	Українське Національне Об'єднання, Філія	$ 1.125,—
24.	Винницький Іван д-р і Іроїда	$ 1.100,—
25.	Шнурівський Михайло і Стефанія	$ 1.075,—
26.	Зайшлий Ярослав інж. і Ольга	$ 1.060,—
27.	Василишин Евстахій і Анна	$ 1.030,—
28.	Братство колишніх Вояків 1. Дивізії Української Національної Армії, Станиця	$ 1.025,—
29.	Гаврилюк Григорій і Марія	$ 1.020,—
30.	Глушевський Юліян і Анна	$ 1.012,—
31.	Ґайда Михайло і Анастасія	$ 1.010,—
32.	*По $1.000,—:* 1. Бохенок Теодор і Анна, 2. Брикович Ілярій і Наталія, 3. о. Гаврилюк Михайло, 4. о. митр. Гайманович Ярослав, 5. Дзява Іван, 6. Іванчук Франя, 7. Лазор Іван, 8. Лебідь Михайло і Анастасія, 9. Марчишин Михайло, Пелагія і Юрій, 10. Поперечний Юрій, 11. Сайняк Микола, 12. Українська Католицька Парафія св. Михаїла, Ібервіль, 13. Чурма Василь і Єва, 14. Юськів Емілія	$ 14.000,—

33. Українська Католицька Парафія св. Василія Великого, Ляшін . . $ 920,-
34. Об'єднання Українських Підприємців і Професіоналістів . . . . $ 850,-
35. „Рідні Школи" Великого Монтреалю — Об'єднання Українських Педагогів . . . . $ 840,-
36. *По $ 655,—:* 1. Петрашко Микола і Софія, 2. Українська Санітарно-Харитативна Служба, Делегатура . . . . $ 1.310,
37. Грицай Володимир і Меланія . . . . $ 640,—
38. Сохоцький Юліян і Савина . . . . $ 636,-
39. Луговий Ярослав . . . . $ 635,—
40. Опарек Іван і Євдокія . . . . $ 618,
41. *По $ 600,—:* 1. Бродович Василь і Наталія, 2. Верига Григорій і Емілія, 3. Миколинський Василь . . . . $ 1.800,-
42. *По $ 550,—:* 1. Самсон Василь і Анна, 2. Товариство „Просвіта" ім. Т. Шевченка, Ляшін . . . . $ 1.100,—
43. Українська Католицька Парафія св. Духа, Пойнт Ст. Чарльз . . . $ 545,—
44. Ліга Українських Католицьких Жінок при Парафії св. Михаїла, Ібервіль . . . . $ 541,-
45. Звонок Михайло інж. і Стефанія . . . . $ 540,—
46. Сенишин Євген і Галина . . . . $ 527,—
47. Брикович Любомира . . . . $ 522,—
48. *По $ 520,—:* 1. Ліга Визволення України, Відділ, 2. Судчак Ярослав і Орися з Роговських . . . . $ 1.040,
49. Українське Лікарське Товариство Північної Америки, Відділ . . . $ 515,
50. Довгань Євген і Віра . . . . $ 512,—
51. *По $ 510,—:* 1. Борис Василь і Поляна, 2. Потерийко Михайло і Текля . . . . $ 1.020,
52. Винницький Володимир і Ядвига . . . . $ 505,
53. *По $ 500,—:* 1. „Арка" — книгарня, Мельниченко Василь, 2. Ванько Лука, 3. Василишин Катерина, 4. Гурток прихильниць Світової Федерації Жіночих Організацій, 5. Добровольський Василь, 6. Жіноче Товариство ім. Лесі Українки при „Просвіті", 7. Лещишин Ярослав і Сильвія, 8. Н-о Н-д, 9. Степовий А. 10. Тхорик Степан і Катерина, 11. Український Клюб Золотого Віку „Тризуб" . . . . $ 5.500,—
54. „Братство УНР" . . . . $ 465,—
55. Чабан Григорій і Марія . . . . $ 450,—
56. Малишко Михайло і Антоніна . . . . $ 430,
57. Антонович Марко д-р і Мирослава . . . . $ 390,
58. Спілка Української Молоді, Осередок ім. ген. Дмитра Грицая-Перебийноса . . . . $ 389,—
59. Струмінський Роман д-р і Марія . . . . $ 337,—
60. Савка Ярема інж. і Дарія . . . . $ 330,—
61. Панчук Богдан і Анна . . . . $ 267,
62. Дячишин Осип і Ольга . . . . $ 265,
63. Гайдичук Іван . . . . $ 260,—
64. *По $ 250,—:* 1. Фірма „Ватра", 2. Вербицька Катерина, 3. Коваль Дмитро і Галина, 4. Ліга Українських Католицьких Жінок при Парафії св. Духа, Пойнт Ст. Чарльз, 5. Логуш Михайло і Марія, 6. Пархін Теодор і Бронислава, 7. Спілка Української Молоді, Жіноча Ланка ім. Людмили Старицької-Черняхівської, 8. Яковина Михайло . . . . $ 2.000,—
65. *По $ 220,—:* 1. Громада Українського Православного Собору св. Софії, 2. Іваницький Степан . . . . $ 440,—

66. Дольницький Андрій і Олександра . . . . $ 217,—
67. Кульба Ярослав і Стефанія . . . . $ 215,—
68. Мерешок Василь інж. і Стефанія . . . . $ 207,—
69. Андрухів Микола, Евстахія і Марта . . . . $ 205,—
70. *По $ 200,—:* 1. Ковальський Богдан і Анна, 2. Спілка Української Молоді, Батьківський Комітет „Рідної Школи" . . . . $ 400,—
71. Добровольський Михайло . . . . $ 190,—
72. *По $ 175,—:* 1. Горбачевський Лонгин д-р і товариші від бріджа, 2. Козачок Іван, 3. Рудницький Олександер д-р і Шимонович-Рудницька Галина д-р . . . . $ 525,—
73. *По $ 172,—:* 1. Кравчук Степан, Ірина і Андрій, 2. Сербин Роман д-р, проф. і Оксана . . . . $ 344,—
74. Гладкий Василь і Марія . . . . $ 165,—
75. Біжик Ігнат і Агафія . . . . $ 162,—
76. Легедза Іван і Катерина . . . . $ 160,—
77. *По $ 155,—:* 1. Караба Микола, 2. Ліга Українських Католицьких Жінок при Парафії св. Миколая, Лясаль, 3. Темко Віктор і Ольга $ 465,—
78. Годованець Петро . . . . $ 154,—
79. Когутяк Корнель і Дарія . . . . $ 151,—
80. *По $ 150,—:* 1. Багира Василь і Дарія, 2. Волянський Богдан д-р і Уранія, 3. Гуменний Лев і Галина, 4. Ковалюк Богдан інж. і Марія, 5. Комітет Українців Канади, Відділ, 6. Кучарський Іван і Ольга, 7. Об'єднання Жінок Ліги Визволення України, Відділ . . . . . . $ 1.050,—
81. Добровольський Осип і Анна . . . . $ 145,—
82. Гладилович Адольф мґр і Марія . . . . $ 140,—
83. *По $ 135,—:* 1. Брикович Роман і Марія, 2. Роніш Йосиф інж. і Зоя, 3. Франків Тадей і Галина . . . . $ 405,—
84. *По $ 130,—:* 1. Дідух Михайло і Анна, 2. Українське Католицьке Юнацтво Екзархату Східної Канади . . . . $ 260,—
85. *По $ 125,—:* 1. Баб'юк Євген і Ірина, 2. Жеребецький Ростислав і Тетяна, 3. Захаркевич Василь інж. і Елвіра, 4. Перейма Микола і Марія, 5. о. протопресвітер Слюзар Володимир і Леонія, 6. Українська Стрілецька Громада, 7. Цибульський Олександер і Оксана $ 875,—
86. Беднарський Володимир і Тетяна . . . . $ 122,—
87. Українське Технічне Товариство Канади, Відділ . . . . $ 120,—
88. *По $ 115,—:* 1. Мельник Василь і Галина, 2. Сеник Олег і Ірина $ 230,—
89. *По $ 112,—:* 1. Гомонко Ілля і Ірина, 2. Коцулим Михайло, 3. Станімір Василь і Ольга, 4. Шмелька Іван . . . . $ 448,—
90. *По $ 110,—:* 1. Коваль Василь інж. і Мішлен, 2. Куклевський Феофан і Анна, 3. о. протоєрей Куташ Ігор д-р, 4. Маєр Степан і Богдана, 5. Маців Богдан і Олена, 6. Мацук Осип і Софія, 7. Хухра Андрій, 8. Яріш Василь і Ірина . . . . $ 880,—
91. *По $ 107,—:* 1. Манило Володимир і Дарія, 2. Оборонів Євген і Тетяна, 3. Павлів Орест мґр і Ірина, 4. Шевчук Степан і Ірина $ 428,—
92. *По $ 105,—:* 1. Бачинська Іванна, 2. Бринявський Василь і Ярослава, 3. Греняк Орест, 4. Жук Радослав інж., 5. Канюка Іван, 6. Котик Йосиф, 7. Олійник Ольга, 8. Пластприят, Гурток . . . . $ 840,—
93. *По $ 100,—:* 1. Балушак Мирослав і Надія, 2. Баран Іван і Марія, 3. Бережницький Богдан і Олександра, 4. Біблий Григорій і Анна, 5. Біжик Михайло і Катерина, 6. Блищак Володимир і Віра, 7. Бойко Роман і Ірина, 8. Вальків Василь і Ярослава, 9. Вахнянин Іван,

10. Випрук Стефанія, 11. Вишинський Петро, 12. Гаврилюк Петро і Богдана, 13. Ганас Микола і Неоніля, 14. Гах Осип і Анастасія, 15. Грицайків Дометей і Марія, 16. Ґиба Іван і Анна, 17. Ґорда Ігор і Марта, 18. Дзендзя Василь, 19. Дубас Павло і Віра, 20. Заяць Іван і Марія, 21. Ільчишин Евстахій і Тетяна, 22. Квасницька Ірина, 23. Келебай Константин і Ірина, 24. Кірик Петро, 25. Клюс Володимир інж., 26. Ковальський Ярослав, 27. Колодка Микола, 28. Король Петро і Галина, 29. Кошіль Володимир і Розалія, 30. Куць Василь і Катерина, 31. о. Лагола Роман і Люба, 32. Лихач Василь і Марія, 33. Мадай Василь і Наталія, 34. Маркіза Славко і Марта, 35. Мартин Микола і Єлисавета, 36. Мельничук Василь, 37. Микитюк Степан і Василина, 38. Миколів Григорій і Марія, 39. Наконечний Петро і Ольга, 40. Нечай Осип і Віра, 41. Об'єднання Українських Католицьких Молодих Мужчин, Розмонт, 42. Олещук Володимир і Марія, 43. Ольшанецький Степан і Ольга, 44. Українська Католицька Парафія св. Миколая, Лясаль, 45. Фірма „Парк Сальон", Біжик-Михалик, 46. Попадинець Орест Юрій, 47. Приступа Михайло і Катерина, 48. „Рідна Школа", Ляшін, 49. Савка Степан, 50. Савченко Е., 51. Семенюк Петро адв., 52. Скурчак Антін і Марія, 53. Совенко Євген і Стефанія, 54. Сойко Василь, 55. Союз Українських Самостійників, Відділ, 56. Спортове Товариство „Україна", 57. Степчишин Роман і Лариса, 58. Сторожук Степан і Тарас, 59. Товариство кол. Вояків УПА, Відділ, 60. Товариство „Просвіта" ім. Т. Шевченка, 61. Том'юк Святослав д-р, 62. Фанок Максим і Ольга, 63. Фотій Юрій і Олександра, 64. Хоростіль Євген і Павля, 65. о. Цимбалістий Антоній, 66. Цяпа Осип і Марія, 67. Чарторийський Володимир і Оксана, 68. Чехут Віра Олеся, 69. Чолій Ярослав інж. і Марія, 70. Шевчук Омелян і Ольга, 71. Шнурівська Галина, 72. Шнурівський Ігор і Євгенія, 73. Шпонтак Михайло, 74. Яріш Іван і Катерина . . . . $ 7.400,—

$ 133.971,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 10.074,—

Разом: . . . . $ 144.045,—

За згідність:

(—) Адольф Гладилович

Оттава

1.	Данилюк Анатоль	$ 2.500,—
2.	Войчишин Іван д-р і Юлія д-р	$ 2.350,—
3.	Сулима Михайло інж.	$ 2.260,—
4.	Комітет Українців Канади	$ 1.202,—
5.	Войчишин Петро	$ 1.160,—
6.	Пясецький Юрій інж.	$ 1.135,–
7.	Бровчук Степан інж.	$ 1.045,–
8.	*По $1.000,—:* 1. Дзьоба Ґ. і Н. Казимира-Дзьоба, 2. Ремеза Сильвестер інж., 3. Стецюк Богдан, 4. Чумак Богдан	$ 4.000,—
9.	Чумак Олег і Раїса	$ 760,—
10.	Осадчук Роман д-р і О.	$ 700,—

11.	Яремчук Дмитро мгр.	$	650,-
12.	Н.Н. (звіт Патронату Торонто: ВіС ч. 20/ст.20)	$	550,—
13.	*По $ 500,—:* 1. Заболотний Микола, 2. Криворучко А. д-р і А., 3. Швед Т. С.	$	1.500,—
	14. Решітник Дмитро	$	440,—
	15. Томашевський Василь	$	370,—
	16. Мигаль Борис і Галя	$	280,—
17.	*По $ 250,—:* 1. о. ректор Андріїшин Й., 2. Янковський Зенон інж. і Євгенія	$	500,—
18.	*По $ 200,—:* 1. Войчишин Є., 2. Даркович Влас, 3. Сенчук Володимира і Віра	$	600,—
19.	Пластова Станиця	$	176,—
20.	Романюк Анатоль	$	175,—
21.	*По $ 150,—:* 1. Біда Константин д-р, 2. Ліґа Українських Католицьких Жінок, 3. Норріс Володимир і Катерина, 4. Товариство Прихильників Української Національної Ради, 5. Шулякевич Богдан і Лідія	$	750,—
22.	*По $ 125,—:* 1. Ґімбаржевський Пилип інж., 2. Яворський Степан, М. А.	$	250,—
23.	*По $ 100,—:* 1. Бобин Степан, 2. Головач І., М. А., 3. о. Ґерич Юрій д-р, 4. Дарцовіч В. д-р, 5. Деркач Іван, 6. о. Качмар Михайло д-р, 7. Клюб Українських Професіоналістів, 8. ван де Лаґемат Г. проф. 9. Литвин Петро, 10. Медвідь Ст., 11. Решітник Марія, Орест і Д., 12. Романюк Марія і син Р., 13. Рудко В., М. А., 14. Руш (Рущак) Степан, 15. Швед Остап і Віра, 16. о. Шевчук Володимир, 17. Яримович Богдан	$	1.700,—
		$	25.053,—
	Датки нижче 100 $	$	1.134,—
	Разом:	$	26.187,—

За згідність:

(—) Іван Войчишин

Ошава

1.	Сенишин Микола	$	3.000,—
2.	Сторощук Роман д-р і Мирослава	$	1.100,—
3.	Чабан Степан	$	1.000,—
4.	Українська кредитова спілка при церкві св. Юрія	$	700,-
5.	*По $ 500,—:* 1. Антоневич Данило д-р, 2. Ковальський Микола і Олександра	$	1.000,
6.	Остафійчук Микола д-р	$	200,—
7.	Українська кредитова спілка при церкві св. Івана Хрестителя	$	150,—
8.	*По $ 100,—:* 1. о. Набережний Роман, 2. Організація українок Канади	$	200,—
		$	7.350,—
	Датки нижче 100 $	$	114,
	Разом:	$	7.464,—

За згідність:

(—) Мирослава Сторощук

Ріджайна

1. *По $1.000,—:* 1. Казимира Богдан д-р і Єлисавета, 2. Кудеревко Євген і Ерна . . . $ 2.000,—
2. Пластова Станиця і Пластприят. . . . $ 598,—
3. о. прелат Колодій Мирослав . . . $ 550,—
4. Українська Католицька парафія св. Василія Великого . . . $ 525,—
5. Клюб Українських Професіоналістів . . . $ 260,—
6. Шухевич Богдан д-р і Єлисавета . . . $ 210,—
7. Воробій Петро д-р і Надія . . . $ 110,—

$ 4.253,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 785,—

Разом: . . . $ 5.038,—

За згідність:

(—) Богдан Казимира

Саскатун

1. о. Івашко Володимир . . . $ 1.810,—
2. Українська кредитова спілка „Нова Громада" . . . $ 1.800,—
3. Роздільський Богдан д-р . . . $ 1.600,—
4. Буковський Нікандер і Анна . . . $ 1.140,—
5. Гординський Євген д-р . . . $ 1.050,—
6. Об'єднання українських ветеринарних лікарів Канади . . . $ 1.025,—
7. Ліґа українських католицьких жінок, Відділ Катедра св. Юрія $ 1.000,—
8. Держко Степан д-р . . . $ 885,—
9. Українське національне об'єднання, Філія і Братні організації . . $ 710,—
10. *По $ 605,—:* 1. Дух Степан, 2. Хомяк Іван . . . $ 1.210,—
11. Шарко Володимир . . . $ 500,—
12. Українсько-католицькі організації . . . $ 207,—
13. Організація українок Канади . . . $ 200,—
14. Яшан Василь д-р . . . $ 190,—
15. о. Олійник Іван . . . $ 125,—
16. *По $ 110,—:* 1. Кузьма Степан, 2. Сабада Євген . . . $ 220,—
17. *По $ 100,—:* 1. Братство українців католиків, 2. о. Криворучка Петро, 3. о. Миколів Григорій, 4. Павличенко Тиміш проф., 5. Пластова група і Пластприят, 16. сп. Роборецький Андрій . . . $ 600,—

$ 14.272,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 1.527,—

Разом: . . . $ 15.799,—

За згідність:

(—) о. Володимир Івашко

Ст. Катерінс

1.	Руденський Теофіль мгр	$	3.227,—
2.	Клічук Микола з Анастасією і Василь	$	1.600,—
3.	Прокопець Вадим д-р і Володимира	$	1.000,-
4.	Українська Кредитова Кооператива	$	850,—
5.	*По $ 600,—:* 1. Пришляк Богдан і Катерина, 2. Українська Католицька Парафія і католицькі організації	$	1.200,—
6.	Куник Мирослав д-р	$	450,—
7.	Організація Українок Канади	$	350,-
8.	Долішний Богдан адв.	$	300,—
9.	Кухар Маріян	$	240,—
10.	Піх Роман мгр.	$	230,—
11.	Бабій Олександер адв.	$	225,—
12.	*По $ 200,—:* 1. Підзамецький Василь, 2. Пластова Станиця, 3. Спілка Української Молоді, Осередок І. Мазепи, 4. Чайківський Іван	$	800,—
13.	Гарас Тарас	$	190,—
14.	Фіцик Константин	$	181,—
15.	Ґонтарський Осип	$	155,—
16.	Дяків Петро	$	150,—
17.	*По $ 145,—:* 1. Гладиш Михайло, 2. Цибуляк П.	$	290,-
18.	Грабовський Іван д-р	$	130,-
19.	Татух Михайло	$	125,—
20.	Іванків Іван	$	110,—
21.	*По $ 100,—:* 1. Гнатків, 2. Ліґа Визволення України, Відділ, 3. Ліґа Визволення України, Орг. Жінок, 4. Панчишин Теодор, 5. Пришляк Стефанія, 6. Ткачик Ярослав, 7. Товариство Професіоналістів і Підприємців, 8. Тутецький Іван і Олена, 9. Українське Національне Об'єднання, Філія, 10. „Український Чорноморський Дім"	$	1.000,—
		$	12.803,—
	Датки нижче 100 $	$	6.094,—
	Разом:	$	18.897,—

Судбури

1.	Дацик Іван	$	5.932,—
2.	Торищак Осип	$	5.524,-
3.	Курилів Василь і Анна	$	3.000,—
4.	о. мітрат Приїма Теодор	$	1.800,—
5.	Українське національне об'єднання і Братні організації	$	1.200,—
6.	*По $1.000,—:* 1. Алексевич Іван і Божена, 2. Ґермак Василь, 3. Когут Гнат і Анна, 4. Курило Дмитро і Анна, 5. Махній Михайло, 6. Сироїд Василь і Юстина, Еспаноля, 7. Чешик Дмитро	$	7.000,—
7.	Стефура Маруся	$	800,—
8.	Кобузяк Методій	$	750,—
9.	Матчишин Левко	$	600,-
10.	Українська кредитова спілка	$	550,—
11.	*По $ 500,—:* 1. Бас Іван, 2. Буба Михайло і Стефанія, 3. Добрянська Ізабелла, 4. Ліґа українських католицьких жінок, Філія, 5. Печенюк		

Нестор і Слава, 6. Печенюк Соня, 7. Пічак Петро, 8. Процюк Василь і Ольга, 9. Рогатин Володимир і Ольга, 10. Смальчевський Йосип і Катерина, 11. Стицюк Михайло і Галя, 12. Ступак Анна, 13. Фостяк Михайло д-р, 14. Хор філії УНО „Дніпро", 15. Чіляк Іван і Марія . . . $ 7.500,—

12.	Стасюк Степан і Галина	$	374,—
13.	Кравчук Яків	$	350,—
14.	Організація українок Канади	$	300,—
15.	Ковальчук Надія	$	215,—
16.	*По $ 200,—:* 1. Косар Степан д-р і Люба, 2. Кухтарук Микола	$	400,—
17.	Міжорганізаційний Шевченківський комітет	$	194,—
18.	*По $ 150,—:* 1. Циганчук Василь, 2. Яковина Михайло	$	300,—
19.	Плотиця Іван	$	110,—
20.	Мицак Теодор	$	105,—
21.	*По $ 100,—:* 1. Бабяк Дмитро, 2. Бальоник Степан, 3. Буба Михайло д-р і Галина 4. Василиця Іван, 5. Волошин Петро і Галина, 6. Кордяк Марія, 7. Мисак Петро, 8. Невський Олекса, 9. Пігурський Іляріон, 10. Прус Андрій, 11. Степанович Микола, 12. Тарнович Маріян, 13. Українська кредитова кооператива, 14. Українська споживча кооператива, 15. Шевчук Степан і Віра, 16. Шкляр Володимир, 17. Янковський Михайло д-р	$	1.700,—
		$	38.704,—
	Датки нижче 100 $	$	1.907,—
	Разом:	$	40.611,—

За згідність:

(—) Осип Торицак *(—) Степан Стасюк*

Тандер Бей

1.	*По $2.120,—:* 1. Джура Володимир і Наталка, 2. Дубей Михайло і Марія	$	4.240,—
2.	*По $2.000,—:* 1. Комітет українців Канади, Відділ, 2. Лібер Іван	$	4.000,—
3.	Товариство „Просвіта", Форт Вілліям	$	1.700,—
4.	Міжпарохіяльний ювілейний хор 1000-ліття хрещення Руси-України при парохії УКЦ Покрева П. Б.	$	1.535,—
5.	*По $1.500,—:* 1. Клюса Микола, 2. Підскальний Трофим і Софія з Тацюків, 3. Українське національне об'єднання, Філія	$	4.500,—
6.	Рудяк Дмитро і Анна	$	1.300,—
7.	Івасиків Лев	$	1.270,—
8.	Скоропад Василь і Анна	$	1.250,—
9.	Михайлишин Петро і Ольга	$	1.225,—
10.	Петришин Олекса і Стефанія	$	1.200,—
11.	Яремчук Ілля і Орися	$	1.150,—
12.	Ткач Степан інж.	$	1.120,—
13.	*По $1.100,—:* 1. Манюх Мирон і Анна, 2. Суспільна служба українців Канади, Філія	$	2.200,—
14.	Парохія української католицької церкви Вознесення ГНІХ	$	1.050,—
15.	*По $1.000,—:* 1. Бугара Михайло і Клявдія, 2. Городенко Юрій, 3. Клюса Антін, 4. Лобода Василь, 5. о. мітр. Малюжинський Мико-		

	ла, 6. Микуляк Йосифина, 7. Парафія УПЦ Благовіщення ПДМ	$	7.000,—
16.	Товариство „Просвіта", Порт Артур	$	850,—
17.	Хомич Михайло	$	620,—
18.	*По $ 600,— :* 1. Гаркот Степан, 2. Парафія УПЦ св. Володимира Великого, 3. Товариство Просвіта, Вест Форт Вілліям, 4. Шелепюк Петро і Єлисавета та син Петро	$	2.400,—
19.	Савчук Михайло і Ольга	$	575,—
13.	*По $ 500,—:* 1. Джура Михайло і Ольга, 2. Ковальський Роман, 3. Мигаль Іванка, 4. Петришин Володимир Роман д-р і Маруся, 5. Пура Григорій, 6. Товариство старших громадян ім. Івана Франка	$	3.000,—
21.	*По $ 350,—:* 1. Возніцький Григорій, 2. Галицька Марія	$	700,—
22.	Українська кредитова спілка	$	340,—
23.	*По $ 300,— :* 1. Комітет українок Канади, Відділ, 2. Організація українок Канади, Відділ, 3. Сарамага Марія, 4. Федорчук Іван	$	1.200,—
24.	Братство колишніх вояків 1 Української дивізії УНА	$	250,—
25.	Мендик Яків і Софія	$	220,—
26.	Полюга Василь і Євгенія	$	210,—
27.	*По $ 200,—:* 1. Веремтюк Андрій, 2. Лисий Михайло, 3. Парохія Української Католицької Церкви св. Покрови, 4. Союз українок Канади — Доньки України, 5. Холодило Теодор і Марія	$	1.000,—
28.	*По $ 150,—:* 1. Кузів Олекса, 2. Соляр Олекса	$	300,—
29.	Соболта Лука	$	130,
30.	*По $ 120,—:* 1. Миюк Іван і Єлисавета, 2. Пісоцький Степан	$	240,
31.	*По $ 100,—:* 1. о. крил. Ґабрусевич Юліян, 2. Дацко Юрій, 3. Карпюк Юрій і Беті, 4. Ліга українських католицьких жінок при парохії Покрови П. Б., 5. Олексюк Ярослав, 6. Парохія української католицької церкви Преображення ГНІХ, 7. Полуфалий Степан, 8. Пресунька Марія, 9. Пуляк Семен, 10. Самчук Іван, 11. Стасів Василь, 12. Токарик Михайло, 13. Турчин Петро	$	1.300,—
		$	48.075,—
	Датки нижче 100 $	$	730,—
	Разом:	$	48.805,—

За згідність:

(—) Олекса Петришин

Торонто

1.	Яцик Петро і Іванна	$	59.775,—
2.	Івахнюк Антін інж. і д-р Надя з Ружицьких	$	15.839,—
3.	Данилів Юрій д-р	$	15.500,
4.	Українська Кат. Церква св. Миколая в Торонті	$	13.100,—
5.	Кіш пластунок станиці Торонто	$	12.625,—
6.	Українська кредитова спілка в Торонті	$	12.550,—
7.	Масник Михайло інж. і Адріяна	$	10.000,—
8.	Небелюк Мирослав д-р і Надія Сороко-Небелюк д-р	$	7.025,—
9.	Ординець Петро	$	6.690,—
10.	Зелений Зенон мгр. і Марія	$	6.407,—
11.	Секція допомоги при пластовій станиці	$	6.362,—
12.	Пластова станиця Торонто	$	5.802,—

13.	Святомиколаївська кредитівка в Торонті	$	5.200,—
14.	*По $5.000,—:* 1. Борис Іван і Марія, 2. Винницький Остап і Наталія, 3. Комарницький Іван і Марія	$	15.000,—
15.	Задойко Олександер	$	4.500,—
16.	Пластова кооператива „Плай"	$	4.240,—
17.	Паліїв Кекилія	$	4.187,—
18.	Дубик Василь і Марія	$	4.100,—
19.	Українська кооперативна спілка „Будучність"	$	3.950,—
20.	Голод Роман інж. і Марія	$	3.500,—
21.	Саламон Нестор і Зеновія з Лопушанських	$	3.250,—
22.	Бігус Мирослав Богдан і Марія	$	3.225,—
23.	Максимонько Леонтій д-р	$	3.215,—
24.	Братство колишніх вояків 1 Української дивізії УНА	$	3.207,—
25.	Харак Андрій і Софія Іванка	$	3.120,—
26.	Неґрич Дмитро інж. і Марія	$	3.100,—
27.	Федейко Ілярій д-р і Ольга мґр.	$	3.046,—
28.	*По $3.000,—:* 1. Бараник Михайло і Марія з Купчинських, 2. Демянчук Тит і Олександра Марія з дому Іванець та дочка Оленка, 3. Українське похоронне заведення „Кардинал і Син" Яків Кардинал, 4. Яремко Іван д-р і Мирослава	$	12.000,—
29.	Українська стрілецька громада, Голована управа	$	2.800,—
30.	Скорупський Володимир і Марія	$	2.795,—
31.	Іванів Павло	$	2.740,—
32.	Вжесневський Роман і Ірина	$	2.685,—
33.	Борис Євген і Олена	$	2.533,—
34.	Музичне видавництво ім. Зіновія Лиська, Торонто-Ньюйорк	$	2.505,—
35.	*По $2.500,—:* 1. Зараска Люба і Євген, 2. Спольський Ярослав мґр. і Марія	$	5.000,—
36.	Шкільник Ілля і Павлина	$	2.420,—
37.	Думин Евстахій і Зіна	$	2.360,—
38.	Українська кредитова спілка при церкві Матері Божої	$	2.325,—
39.	Шафранюк Михайло і Ярослава	$	2.300,—
40.	Нагніт Іван і Дарія з Менцінських	$	2.255,—
41.	Українська гуртівня „ЮБіЕЙ"	$	2.250,—
42.	Гарасимів Юрій, в пам'ять батька д-ра Андрія, і братів д-ра Олександра, д-ра Богдана, дир. Романа	$	2.240,—
43.	Федорів Василь мґр. і Ірина	$	2.150,—
44.	Бригідер Володимир проф. і Іванна	$	2.120,—
45.	Бардин Ігор адв.	$	2.110,—
46.	*По $2.100,—:* 1. Бошко Андрій д-р і Оксана, 2. Заяць Андрій і Ольга, 3. Недошитко Василь і Ольга, 4. Сахрин Володимир і Марія, 5. Стасів Володимир, 6. Федчук Богдан і Стефанія, 7. Хотинецький Олександер і Галина	$	14.700,—
47.	Мох Олександер Микола ред. і Іванна	$	2.075,—
48.	Максимів Онуфрій і Осипа з Крайчиків	$	2.050,—
49.	*По $2.020,—:* 1. Гнатів Петро д-р і Стефанія з Терлецьких, 2. Калимон Ананій	$	4.040,—
50.	*По $2.000,—:* 1. Боєчко Ольга, 2. Ґерчук Іван, 3. Іванусів Олег інж. і Божена, 4. Кміть Михайло інж., 5. Мазуренко Іван і Анна, 6. Малицький Володимир і Марія, 7. Організація українців збаражчан Канади, 8. Реплянський Григорій і Марія, 9. Ружицький Олександер	$	18.000,—

51. Збірка 1957 і коляда 1964 організовані Б. Бігусом . . . . $ 1.886,—
52. Мармаш Роман д-р і Льба . . . . $ 1.880,-
53. Бойко Осип д-р . . . . $ 1.865,—
54. Братство колишніх вояків І Української дивізії УНА — Крайова управа . . . . $ 1.850,
55. Ґела Степан інж. . . . . $ 1.832,-
56. Винників Ярослав інж. і мгр. Дарія . . . . $ 1.800,—
57. Хоростіль Ярослав і Ольга . . . . $ 1.758,—
58. Комітет українських комбатантських організацій у Торонті . . . $ 1.710,—
59. Пелех Юліян д-р і Надія . . . . $ 1.700,-
60. Гарнавський Омелян інж. і Олександра . . . . $ 1.650,—
61. Крайчик Дмитро і Марія з Веселих . . . . $ 1.647,–
62. Закидальська Наталка . . . . $ 1.607,
63. *По $1.600,—:* 1. єп. Борецький Ізидор, 2. Ф-ма „Сейфвей" . . . . $ 3.200,
64. Романець Степан і Стефанія з Мурчаків . . . . $ 1.580,–
65. Булак Степан д-р . . . . $ 1.550,—
66. Гумінілович Степан . . . . $ 1.505,—
67. *По $1.500,—:* 1. Бойко Василь мгр. і Анна, 2. Вахнянин Ліда в пам'ять Батьків Стефанії та Ярослава Менцінських та тітки Ольги, Віри Слободян, 3. Дикун Лідія, 4. Клюб українських професіоналістів і підприємців, 5. Костюк Роман і Анна, 6. Розумійко Степан, 7. Чолкан Роман і Люба, 8. Шмігельський Омелян і Іванна, 9. Щур Іван і Катерина з Козулкевичів . . . . $ 13.500,—
68. Федорів Ірина Ярослава . . . . $ 1.460,—
69. Шипайло Ярослав д-р і Ольга з роду де Дашинич Кульчицька $ 1.372,-
70. Яворський Олекса д-р . . . . $ 1.362,
71. Кальба Богдан мгр. і Ольга . . . . $ 1.350,
72. Гуляк Степан . . . . $ 1.332,
73. Сосновський Михайло д-р і Оксана . . . . $ 1.300,—
74. о. Гаврик Іван . . . . $ 1.288,
75. Українська кредитова спілка „Союз" . . . . $ 1.255,—
76. Ф-ма „Демпстерс" Лтд. $ 1.250,-
77. Головатий Петро і Юлія . . . . $ 1.230,
78. *По $1.200,—:* 1. Борис Володимир, 2. Кузь Володимир мгр. 3. Медвідський Константин мгр. і Наталія мгр. 4. Яблонський Леонід і Наталія $ 4.800,—
79. Підгайний Богдан інж. $ 1.195,—
80. Малицька Ірина . . . . $ 1.180,
81. *По $1.165, :* 1. Українське національне об'єднання, Філія, 2. Цурковський Роман д-р . . . . $ 2.330,-
82. Верига Василь мгр. і Оксана . . . . $ 1.160,
83. *По $1.150,—:* 1. Братство українців католиків, Відділ свято-миколаївської церкви, 2. Скоцень Олександер і Ольга . . . . $ 2.300,
84. „АРКА" — книгарня . . . . $ 1.140,
85. Зорич Богдан і Ярослава . . . . $ 1.104,—
86. *По $1.100,—:* 1. Грабовський Михайло і Марія, 2. Гультай Василь мгр. і Марія з Ґерецьких, 3. Ґембатюк Осип, 4. Дувало Ірина, 5. Красножоний Іван і Катерина, 6. Кришталович Ігор і Лідія, 7. Мазуренко Іван і Анеля, 8. Організація українок Канади, Відділ, 9. Синишин Богдан і Орися, 10. Стельмах Петро і Ірина, 11. Чучман Маріян $ 12.100,
87. Яворський Богдан інж. $ 1.080,
88. Ріпецький Нестор Всеволод . . . . $ 1.079,

89. Джулинський Орест мгр. і Таня . . . . $ 1.063,—
90. *По $1.050,—:* 1. Булема Богдан, 2. Гриник Володимир, 3. о. Жолкевич Володимир, 4. Купяк Дмитро і Стефанія, 5. Н.Н. (звіт центральної акції „С" в Торонті 1977 р.) . . . . $ 5.250,—
91. Мельничук Михайло . . . . $ 1.040,—
92. *По $1.030,—:* 1. Данкович Андрій, 2. Хабурський Омелян мгр. і Зіновія . . . . $ 2.060,—
93. Бігус Петро і Катерина . . . . $ 1.020,—
94. Соханівський Володимир д-р . . . . $ 1.017,—
95. Ковальський Микола д-р і Олександра . . . . $ 1.005,—
96. Зорич Богдан і Ярослава . . . . $ 1.004,—
97. *По $1.000,—:* 1. Болюбаш Володимир д-р і Христина, 2. Борух Михайло і Євгенія, 3. Галипчак Ольга в пам'ять мужа Дмитра, 4. Гандзевич Іван, 5. Гусаревич Володимир і Наталія, 6. Гута Матвій д-р і Анна, 7. Гуцуляк Ераст мгр. і Лідія, 8. Ґула Антін і Ірина з Сенкевичів Малицька, 9. Зінь Олександер і Параскевія з Тяжих, 10. Іваник Юрій, 11. Івасик Мирослав і Олеся, 12. Кий В. Л., 13. Кіземчук Василь і Марія, 14. Кліш Володимир мгр. 15. Ковалик Роман інж. і Олександра, 16. Коморовський Андрій і Ірина, 17. Коструба Євген і Надія, 18. Левицька Марія з Луцьких, 19. Лялюк Богдан д-р, 20. Микитин Нестор, 21. Миндюк Богдан, 22. Наукове Товариство ім. Шевченка, 23. Неліпа Василь і Людмила, 24. Островський Володимир д-р і Ірина, 25. Охрим Юрій інж., 26. Паліїв Дмитро і Омелян, 27. Проць Ольга, 28. Росоха Степан д-р, 29. Савчук Іван і доня д-р Віра Надія, 30. Тарнавська Богданна, 31. Татарський Теофіль д-р і Анастасія, 32. Тураш Мирослав, 33. Українська католицька церква свв. Петра і Павла, 34. Український Канадський леґіон, 35. Федик Дмитро і Юрій, 36. Федорів Василь і Варвара, 37. Чорний Петрусь, 38. Чорній і Ольга, 39. Чума Ігор і Богданна, 40. Чучман Євген, 41. Чучман Олена . . . . $ 41.000,—
98. *По $ 970,—:* 1. Ліга католицьких українських жінок, Відділ, 2. Товариство українських інженерів . . . . $ 1.940,—
99. Степаненко Михайло . . . . $ 757,—
100. Вацик Василь інж. . . . . $ 756,—
101. Герасименко Ганна . . . . $ 755,—
102. Хархаліс Микола і Ярослава . . . . $ 754,—
103. Ґамула Петро інж. $ 735,—
104. Клюфас Микола . . . . $ 720,—
105. *По $ 700,—:* 1. Ганьківський Аскольд інж. і Рома, 2. Українська кредитова спілка при церкві св. Йосафата, 3. Яріш Василь інж. і Ірина $ 2.100,—
106. Колядники з Торонта (через Олеся Сливинського) . . . . . . $ 630,—
107. *По $ 600,—:* 1. Крамарчук Богдан і Марія, 2. Кришталович Володимир . . . . $ 1.200,—
108. Волицький Василь . . . . $ 587,—
109. Українське технічне товариство . . . . $ 570,—
110. Палієнко-Крат Олександра інж. . . . . $ 566,—
111. Синишин Юрій . . . . $ 565,—
112. Кахновець Зиновія . . . . $ 563,—
113. *По $ 550,—:* 1. Ґула Степан і Олександра, 2. Пітюра Михайло, 3. Федорович Василь мгр. і Стефанія . . . . $ 1.650,—
114. Попадинець Дмитро і Марія . . . . $ 510,—

115. *По $ 500,—:* 1. Басараб Роман інж. і Ольга, 2. „Блюр" подорожне бюро, власники Когут М. і Курилів І., 3. Божик Павло, 4. Бондарчук Іван, 5. Головатий Мирон і Наталія, 6. Ґалач Ігор д-р, 7. Друневич Володимир і Юлія, 8. Еливі Ярослав, 9. Івашко Євген, 10. Ковч Дмитро, 11. Козій Мирослав інж., 12. Кос Михайло інж., 13. Кохановський Зенон у пам'ять батьків, 14. Максимів Роман, 15. Носик Марія з Горбачевських, 16. Паращак Микола, 17. Плювак Іван і Лідія, 18. Сенишин Микола, 19. Тарнавська Марія, 20. Ташіонас Марія, 21. Тимофіїв Степан, 22. Федик Нестор, 23. Шкільник Михайло, 24. Шланак Іван . . . . $ 12.000,—

116. Бабин Роман д-р . . . . $ 450,—

117. Пиць Іван . . . . $ 445,—

118. 10 Курінь УПЮначок ім. О. Косач . . . . $ 425,—

119. Прищляк Богдан . . . . $ 404,—

120. *По $ 500,—:* 1. Марущак Дмитро інж. і мгр. Марія, 2. Онищук Богдан і Таня, 3. Фонд допомоги українців Канади . . . . $ 1.200,—

121. „Україна" спортове товариство . . . . $ 375,—

122. *По $ 350,—:* 1. Гороховянка Марія, 2. Слободян Ярослав . . . $ 700,—

123. Тершаковець Андрій мгр. $ 316,—

124. *По $ 310,—:* 1. Федюшко Ярослав інж., 2. Xархаліс Микола і Параскевія . . . . $ 620,—

125. *По $ 300,—:* 1. Колісник Роман і Галина, 2. Падик Іван і Ольга, 3. Піцюра Степан, 4. Старші пластуни — збірка під час з'їзду в Торонто $ 1.200,—

126. Пастернак Ярослав проф. . . . . $ 294,—

127. *По $ 290,—:* 1. Дубилко Іван, 2. Маланчук Роман, 3. Пітефор Ірина д-р, 4. Прибітківський Петро д-р і Емілія . . . . $ 1.160,—

128. Манастирський Іван мгр. . . . . $ 286,—

129. ф-ма „Альберта" — Лаптута і Савка . . . . $ 285,—

130. Глібович Петро д-р і Олена . . . . $ 279,—

131. *По $ 275,—:* 1. Вербицька Євгенія, 2. о. Хабурський Степан . . . $ 550,—

132. *По $ 250,—:* 1. Кооперативна рада Канади, 2. Новаківський Роман інж. і Галина, 3. Пластовий курінь УПС „Карпатські Вовки", 4. Проців Софія, 5. Сокольський Остап, д-р і Зоряна, 6. Тучапський Степан, 7. Українське національне об'єднання — Головна екзекутива, 8. Український народний союз . . . . $ 2.000,—

133. Шостак Іван . . . . $ 235,—

134. Ф-ма „Фючер Фюел" . . . . $ 225,—

135. *По $ 220,—:* 1. Вертипорох Євген проф., 2. Даниляк Єлисавета, 3. Даревич Юрій д-р . . . . $ 660,—

136. Копач Роман і Олександра . . . . $ 213,—

137. Подчемсаний Я. . . . . $ 212,—

138. Селешко Михайло інж. . . . . $ 210,—

139. Сосідко Григорій і Марія . . . . $ 205,—

140. *По $ 200,—:* 1. Возьна Марія в пам'ять мужа Йосифа, 2. Волощук Андрій д-р, 3. Головачук Іван і Юлія, 4. Дмитришин Омелян, 5. Ісаїв Всеволод д-р і Христина, 6. Калимон Василь д-р проф. 7. Коземчук Василь і Марія, 8. Козій Богдан, 9. Мацьків Володимир д-р і Богданна, 10. Мицик Модест д-р і Олена, 11. Мірецький Ігор, 12. Павич Юрій, 13. Палій Лідія, 14. Ракочий Роман, 15. Реплянська Марта, 16. Стахів Роман і Теофіля, 17. Українське національне об'єднання — Торонто-захід, 18. Хор „Бурлака" 19. Ямнюк О. інж. і Я. . . . . $ 3.800,—

141. *По $ 180,—:* 1. Кебало Василь д-р, 2. Кучменда Степан д-р і Мирослава . . . . $ 360,—
142. *По $ 179,—:* 1. Горохович Антоніна інж., 2. Ясінський Петро і Ольга $ 358,—
143. Штундер Дмитро . . . . $ 176,—
144. *По $ 175,—:* 1. Клюфас Олександер інж., 2. Малащук Роман д-р, 3. Онищук Ярослав мгр., 4. Шиманський Григорій д-р і Ірина . . . $ 700,—
145. Цибульський Михайло інж. і Дарія . . . . $ 173,—
146. Мусій Юрій . . . . $ 167,—
147. Хабурський Мирон і Ірина . . . . $ 166,—
148. *По $ 165,—:* 1. Беднарський Олесь, 2. Макар Володимир . . . . $ 330,—
149. Моспанюк Антін д-р . . . . $ 162,—
150. *По $ 160,—:* 1. Бардецький І., 2. Український студентський клюб при університеті . . . . $ 320,—
151. Ващук Євген інж. і Марта . . . . $ 153,—
152. *По $ 150,—:* 1. Вдович Володимир, 2. Гошовський Богдан, 3. Когутяк Корнель, 4. Комісар Володимир і Марія, 5. Кулик Степан, 6. Лесіцький В., 7. о. Паньків Дмитро, 8. Пилюк Михайло, 9. Присовська Стефанія, 10. о. Яків Тарнавський, 11. Тисяк Роман, 12. Чупрунда Василь і Павлина, 13. Яців Богдан інж. і Іванна . . . . $ 1.950,—
153. *По $ 145,—:* 1. Весоловський Ярема інж. і Ольга, 2. Соколик Ярослав інж. і Оксана . . . . $ 290,—
154. Слободян Антін і Марія . . . . $ 144,—
155. Косар Володимир . . . . $ 136,—
156. Організація оборони Лемківщини . . . . $ 135,—
157. Михайлів Микола . . . . $ 126,—
158. *По $ 125,—:* 1. Гандзюк Богдан, 2. Долинський Роман, 3. Лещинська-Білоус з Левицьких, 4. Ліга визволення України, 5. Організація українок Канади — Центральна управа, 6. Ортинський Любомир д-р, 7. Пероженський д-р, 8. Плавущак Віра . . . . $ 1.000,—
159. *По $ 120,—:* 1. Базар Антін д-р, 2. Голинська Мирослава, 3. Головач Ярослав і Зеня, 4. Ґонтар Адам, 5. Качмарук Тарас, 6. Лозовський Мирон, 7. Лучків Іван інж. і Володимира, 8. Сіцінський Осип д-р, 9. Стебельська Анна з Бачинських . . . . $ 1.080,—
160. Бріль Степан . . . . $ 116,—
161. Макогін Григорій . . . . $ 115,—
162. Радь Василь . . . . $ 113,—
163. *По $ 110,—:* 1. Бугелі Андрій і Галина, 2. Дутка Ярослав і Ірина, 3. Курси українознавства, 4. Литвин Лев д-р, 5. Сорока Богдан і Катерина . . . . $ 550,—
164. Ребрик С. і М., ... $ 109,—
165. Рудзік Михайло . . . . $ 107,—
166. Максимець Василь мгр. і Марія . . . . $ 106,—
167. *По $ 105,—:* 1. Зелена Ольга, 2. Мигаль Калина, 3. „Пісня України", щоденна радіо програма Торонта, 4. Яворський Осип і Люба . . $ 420,—
168. *По $ 100,—:* 1. Бабій Юрій, 2. Базилевич Михайло і Єва, 3. Барановський Денис і Павлина, 4. Батюк Ярослав і Марія, 5. Білоус Анна, 6. Боднарук Лідія, 7. Борис Юрій і Надія, 8. Брездень Тарас і Софія, 9. Брездень Ярослав і Мирослава, 10. Бручковський Микола д-р і Віра, 11. Букачевський Тарас, 12. Василик Володимир, 13. Василик Казимир, 14. Великопольський Ярослав і Лідія, 15. Віндик Северин, 16. Гапюк Ярослава, 17. Гірняк Юрій і Леся, 18. „Говерля" — відпочин-

кова оселя, 19. Голод Харитя, 20. Гузан Яків, 21. Гуменюк Тома, 22. Ґембатюк Ярослав і Ольга, 23. Данилович Дарія, 24. Дейнеґа Микола, 25. Дідич Тарас і Іванка, 26. Дольницький Ірко і Рома, 27. Дрогомірецький Іван і Лариса, 28. Дроздовський Володимир, 29. Дроздовський Степан, 30. Дудиха Наталія, 31. Дунець Марія, 32. Журавель Іван і Тереса, 33. Зазуляк Стефанія, 34. Запутович Богдан д-р і Марія, 35. Заяць М., 36. Зборівський допомоговий комітет, 37. Ільницький С. інж., 38. Й. Г., 39. Карманін Юрій і Ольга, 40. Ковальчук Іван і Олександра, 41. Когут Тарас, 42. Комарницький Богдан і Марія, 43. Комітет українців Канади — Провінційна рада, 44. Копистянський Юрій і Марія, 45. Коростіль М. інж., 46. Косевич Євгенія, 47. Коченаш Степан і Марія, 48. Крипякович Степан і Ольга, 49. Крупка Іван і Дарія, 50. Куник Олександер д-р і Неоніля, 51. Куций Василь і Софія, 52. Лавришин Ярослав, 53. Лантута Ярослав і Ольга, 54. Лоґінський Любомир інж. і Олена, 55. М. І. мгр., 56. Макогін Петро і Марія, 57. Максимець Богдан інж. і Дзвінка, 58. Міжклюбовий комітет українських сеніорів, 59. Мікруш Антін, 60. Молочарня „Ґрін Вейл Даєріс", 61. Мороз Ярослав і Ірина, 62. Опалевич Б., 63. Об'єднання демократичної української молоді, 64. Організація українок Канади, Торонто Захід, 65. Павлишин Олександер, 66. Петерсон С., 67. Пилипюк Анна, 68. Пристайко Ірина, 69. Ревеґа Стах і Марія, 70. Решітник Дмитро і Марія, 71. Росоха Володимир д-р, 72. Рошко Степан і Марія, 73. Савка Іван і Марія, 74. Сембай Ярослав, 75. Стасюк Д., 76. Тимко Василь і Стефанія, 77. Трусевич Таня, 78. Туркевич Стефанія, 79. Українське лікарське товариство Північної Америки, 80. Український народний дім, 81. Файгель Андрій інж., 82. Федак Михайло і Марія, 83. Фецик Микола, 84. Фодчук Дмитро, 85. Чвалюк Зенон, 86. Чепесюк Мартин і Ольга, 87. Чиж Володимир, 88. Чикало Олександер, 89. Чолкан і Спольський, 90. Шанта Юрій і Олександра, 91. Шидловська Юстина, 92. Штепа Павло проф., 93. Юнгкінд К., 94. Юркевич Софія, 95. Яворська Е., 96. Ярін Петро, 97. Яцишин М., 98. Яців Петро і Люба, 99. Яців Юрій д-р . . . . $ 9.900,—

$ 538.183,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 15.423,—

Разом: . . . . $ 553.606,—

За згідність:

(—) Наталка Закидальська

Канада — збірне

1.	Костур Петро — Вернон, Б. К.	$ 5.000,—
2.	Мельник Петро д-р і Зіновія — Вікторія, Б.К.	$ 3.000,—
3.	Шологон Марія з Ґавюків — Дургам, Онт.	$ 2.315,—
4.	Гайдукевич Олександер проф. і Марія — Бренфорд	$ 2.100,—
5.	*По $2.000.—:* 1. Брага Олександер і Олександра — Ґрінсбі, Онт., 2. Довгань Степан, Паркулайн, Онт., 3. Панчишин А. Т. — Нияґара Фолс	$ 6.000,—
6.	Сірський Василь д-р і Одарка — Ватерлю, Онт.	$ 1.600,—

7. *По $1.200,—:* 1. Гірна Ярослава — Аллістон, 2. Українське національне об'єднання — Ст. Боніфас . . . . $ 2.400,—
8. *По $1.000,—:* 1. Ґамула Стефан д-р — Сарнія, 2. Крайчик Юстин — Кенора, 3. Ліґа українських католицьких жінок — Бурлінґтон, 4. Українська католицька парохія св. Покрови Бурлінгтон, 5. Український народний дім — Брентфорд . . . . $ 5.000,
9. Колядники — Роксдейл, Онт. $ 872,—
10. Малецький Олександер проф. $ 850,—
11. *По $ 700,—:* 1. Лемішка Іван д-р — Вонда, Саск., 2. Черевко Ярослав д-р — Вірджіль, Онт. . . . . $ 1.400,—
12. *По $ 600,—:* 1. Ґамула Михайло — Сарнія, 2. Онуфрик Василь — Бурлінґтон . . . . $ 1.200,
13. о. прелат Колодій Мирослав — Келовна... . . . . $ 550,
14. Данилюк Петро — Калґари . . . . $ 525,—
15. *По $ 500,—:* 1. Мальований Володимир, Редвотер, 2. Сироїд Юстина зі синами Василем й Іваном, 3. Український культурний осередок „Гирса" — Ґвельф, 4. Український робітничий дім — Торольд $ 2.000,—
16. Сунак М. . . . . $ 420,
17. Українська громада — Форт Саскачеван, Альта . . . . $ 403,—
18. Мацьків Володимир д-р — Форт Саскачеван, Альта . . . . . . $ 320,—
19. о. Заяць Андрій, Віннінеґозіс . . . . $ 250,—
20. *По $ 200,—:* 1. Обух Б. — Калгари, 2. Церква Успіння Пресвятої Богородиці — Міссіссаґа, Онт. . . . . $ 400,—
21. о. Міненко — Ґримсбі . . . . $ 125,—
22. Шевченківський об'єднаний комітет — Ніяґара Фолс, Онт. . . . . $ 114,—
23. *По $ 100,—:* 1. Бабяк Володимир д-р — Ст. Томас, 2. Бунецький О., 3. Винничук Михайло — Кастлеґар, Б. К., 4. Дзядик А., — Мавнт Альберт, Онт., 5. Курчаба Орися — Калґари, 6. Ліґа українських католицьких жінок — Мус Джо, 7. Ліґа українських католицьких жінок — Гаффордд, 8. Ліґа українських католицьких жінок — Північний Батлефорд, 9. Мельник Микола — Бирлингтон, 10. Ченесюк М. В., Келовна, Б. К. . . . . $ 1.000,—

$ 37.844,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 1.315,—

Разом: . . . . $ 39.159,—

КАНАДА разом:

(статистичне зіставлення)

Місцевість:	Фундаторів:	Фундацій:	збірна Ф.	Разом
		$	$	$
1. Ванкувер	33	55.168,—	1.703,—	56.871,—
2. Віндзор	16	13.264,—	494,—	13.753,—
3. Вінніпеґ	125	162.702,—	6.905,—	169.607,—
4. Гамільтон	65	26.553,—	2.248,—	28.801,—
5. Едмонтон	212	155.610,—	6.117,—	164.727,—
6. Йорктон	4	3.049,—	247,—	3.296,
7. Лондон	13	1.700,—	650,—	2.350,—

Місцевість:	Фундаторів:	Фундацій:	збірна Ф.	Разом
		$	$	$
8. Монтреаль	246	133.971,—	10.074,—	144.045,—
9. Оттава	52	25.053,—	1.134,—	26.187,—
10. Ошава	10	7.350,—	114,—	7.464,—
11. Ріджайна	8	4.253,—	785,—	5.038,—
12. Саскатун	24	14.272,—	1.527,—	15.799,—
13. Ст. Катерінс	35	12.803,—	6.094,—	18.897,—
14. Судбури	57	38.704,—	1.907,—	40.611,—
15. Тандер Бей	72	48.075,—	730,—	48.805,—
16. Торонто	465	538.183,—	15.423,—	553.606,—
17. Канада — збірне	45	37.844,—	1.315,—	39.159,—
Разом:	1.482	1.278.554,—	60.467,—	1.339.021,—

НІМЕЧЧИНА

1. Пластове видавництво „Молоде Життя", Мюнхен . . . . $ 14.439,—
2. Фіголь Атанас д-р і Володимира з дому Сілінська, Мюнхен . . . $ 13.959,—
3. Керестіль Іван і Іванка, з дому Зубальська, Мюнхен . . . . $ 9.041,—
4. *По $1.500,—:* 1. Когутяк Нестор, Мюнхен, 2. Науменко Григорій, Мюнхен . . . . $ 3.000,—
5. Білецький Олександер д-р, виплатила Мартинюк Олена з Акрон, ЗДА . . . . $ 1.281,—
6. Мялковський Володимир д-р і Марта з дому Заяць, Мюнхен $ 1.187,—
7. Зубенко Ігор, Мюнхен, — в пам'ять батьків: інж. Івана і Ярослави з дому Сасик . . . . $ 1.030,—
8. Макарушка Любомир д-р, Бонн . . . . $ 980,—
9. Кравченко Василь д-р, Ґрабзен . . . . $ 865,—
10. Рудко Михайло мґр., Мюнхен . . . . $ 772,—
11. Максимович Володимир проф., Мюнхен . . . . $ 750,—
12. Шарко Богдан мґр., Мюнхен . . . . $ 600,—
13. Яцкевич Іван проф., Мюнхен . . . . $ 510,—
14. *По $ 500,—:* 1. архиєп. Дідович Володимир, Мюнхен, 2. Зибенко Роман, Мюнхен, 3. Татарський Василь інж., Ґросмерінґ . . . . . . $ 1.500,—
15. Пулюй Олександер інж., Ліцлдорф . . . . $ 285,—
16. Заяць Маркіян д-р, Мюнхен . . . . $ 238,—
17. Мартинець Гнат проф., Мюнхен . . . . $ 145,—
18. Мриц Іван д-р, Вунзідель . . . . $ 122,—
19. Керницький Михайло, радник, Мюнхен . . . . $ 110,—

$ 50.814,—

Датки нижче 100 $ . . . . $ 512,—

Разом: . . . . $ 51.326,—

ФРАНЦІЯ

1. Кубійович Володимир д-р проф. і Дарія з дому Сіяк, Сарсель . . $ 43.646,—
2. єп. Гринчишин Михаїл, Париж . . . . $ 5.000,—
3. Маслов Микола інж., Париж . . . . $ 4.767,—
4. Інститут заочного навчання, Сарсель . . . . $ 1.760,—
5. о. Когут Павло, Маквілєр . . . . $ 1.630,—

6.	Янів Володимир д-р проф. і д-р Софія нар. Мойсеович, Сарсель	$ 1.520,—
7.	Кульчицький Олександер д-р проф. і Людмила, Сарсель	$ 1.260,—
8.	Цепеняк Василь, Прованс	$ 1.250,—
9.	Українська громада у Франції, Париж	$ 1.100,—
10.	єп. Маланчук Володимир, Париж	$ 620,—
11.	Косташ Степан, Абандан	$ 610,—
12.	Самчук Олександер і Марія, Париж	$ 410,—
13.	Мусянович І. А. д-р, Париж	$ 385,—
14.	Кіт Олександер інж., Менонваль	$ 262,—
15.	Плевако Петро, Париж	$ 200,—
16.	Угрин Катерина д-р, Париж	$ 180,—
17.	Казулон Лідія, Париж	$ 150,—
18.	Вергун Іван інж., Сен Поль	$ 120,—
19.	Кузеля Ольга, Сарсель	$ 103,—
20.	*По $ 100,—:* 1. Андрусишин М., Байонне, 2. Старицький Мирослав, Париж, 3. Українська громада, Монтбеліярд, 4. Українська громада, Раймс, 5. Українська національна єдність, Париж, 6. Яримович Михайло, Неї сюр Сен	$ 600,—
		$ 65.573,—
	Датки нижче 100 $	$ 952,—
	Разом:	$ 66.525,—

ШВАЙЦАРІЯ

1.	Гучківський Анатоль, Цюрих	$ 4.537,—
2.	Лотоцький Борис д-р, Муральто	$ 775,—
		$ 5.312,—
	Датки нижче 100 $	$ 118,—
	Разом:	$ 5.430,—

ІНШІ КРАЇНИ

1.	Пацлавський Іван інж., Ст. Павло — Бразилія	$ 1.202,—
2.	Радейко Микола д-р, Осло — Норвегія	$ 480,—
3.	Ванчицький Ізяслав д-р, Ніттедал — Норвегія	$ 286,—
4.	Братство 1-ої Української дивізії УНА, Куритиба — Бразилія	$ 100,—
		$ 2.068,—
	Датки нижче 100 $	$ 224,—
	Разом:	$ 2.292,—

ЧУЖИНЦІ — ФУНДАТОРИ МЕЦЕНАТИ ЕУ

1.	Союзне Міністерство для втікачів, Бонн — Німеччина	$ 9.582,—
2.	Високий Комісар для біженців при Об'єднаних Націях, Женева — Швайцарія	$ 3.000,—
		$ 12.582,—

СТАТИСТИЧНЕ ЗІСТАВЛЕННЯ ФУНДАЦІЙ ЕУ

:Країна:	Фундаторів:	Фундацій:	збірна Ф.	Разом
		$	$	$
1. Австралія	397	172.079,—	11.432,—	183.511,—
2. Австрія	3	18.580,—	120,—	18.700,—
3. Арґентіна	3	1.641,—	225,—	1.866,—
4. Бельгія	4	13.162,—	82,—	13.244,—
5. Великобрітанія	13	40.411,—	3.638,—	44.049,—
6. Венесуеля	12	10.291,—	579,—	10.870,—
7. ЗДА	1.437	950.756,—	79.666,—	1.030.422,—
8. Італія	4	5.646,—	48,—	5.694,—
9. Канада	1.482	1.278.554,—	60.467,—	1.339.021,—
10. Німеччина	22	50.814,—	512,—	51.326,—
11. Франція	25	65.573,—	952,—	66.525,—
12. Швайцарія	2	5.312,—	118,—	5.430,—
13. Інші країни	4	2.068,—	224,—	2.292,—
Чужинці	2	12.582,—	—,—	12.582,—
Разом:	3.410	2.627.460,—	158.063,—	2.785.532,—

Мюнхен, в жовтні 1989 р.

За Централю Акції-С:

(—) Атанас Фіґоль *(—) Іван Керестіль*